

హైదరాబాదు

స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

Acc. No. 26389

రచన

వెల్దురి మాణిక్యరావు

ప్రచురణ

స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర పరిశోధనా సంస్థ

గాంధీబజార్, హైదరాబాద్-500 001.

మొదటి ప్రచురణ : 1984
ప్రతులు : 2000

రెండవ ప్రచురణ : 1992 . క్విడ్ ఇండియా
ఉద్యమ స్వర్ణోత్సవాల సందర్భమున.
ప్రతులు : 1000

ప్రచురణ కర్తలు :
స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర పరిశోధనా సంస్థ
గాంధీభవన్ హైదరాబాద్-500 001.

మూల్యం : రూ. 200/-

954.9
MAN

ప్రతులకు :
స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర పరిశోధనా సంస్థ
ఆం. ప్ర. స్వాతంత్ర్య సమర యోధుల సంస్థ
గాంధీభవన్, హైదరాబాద్-500 001
ఫోన్లు : 42478, 558262

కవర్ డిజైన్ :
శీలా వీరాజు

ముద్రణ :
మాధవి ప్రింటర్స్,
కుత్బీగూడ, హైదరాబాద్.

దేశ స్వాతంత్ర్యసిద్ధికై

తమ సర్వస్వాన్ని

అర్పించిన త్యాగ

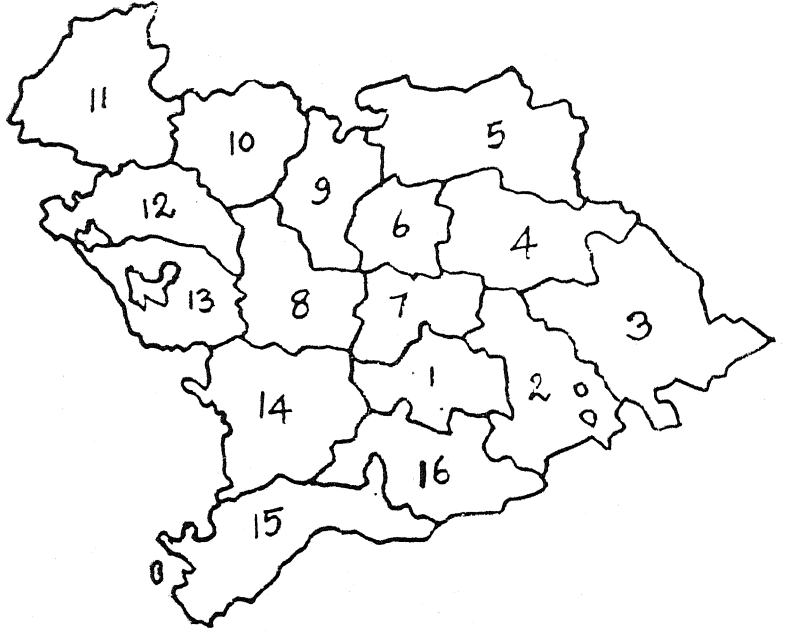
ధనుల దివ్య

స్మృతికి భక్తి

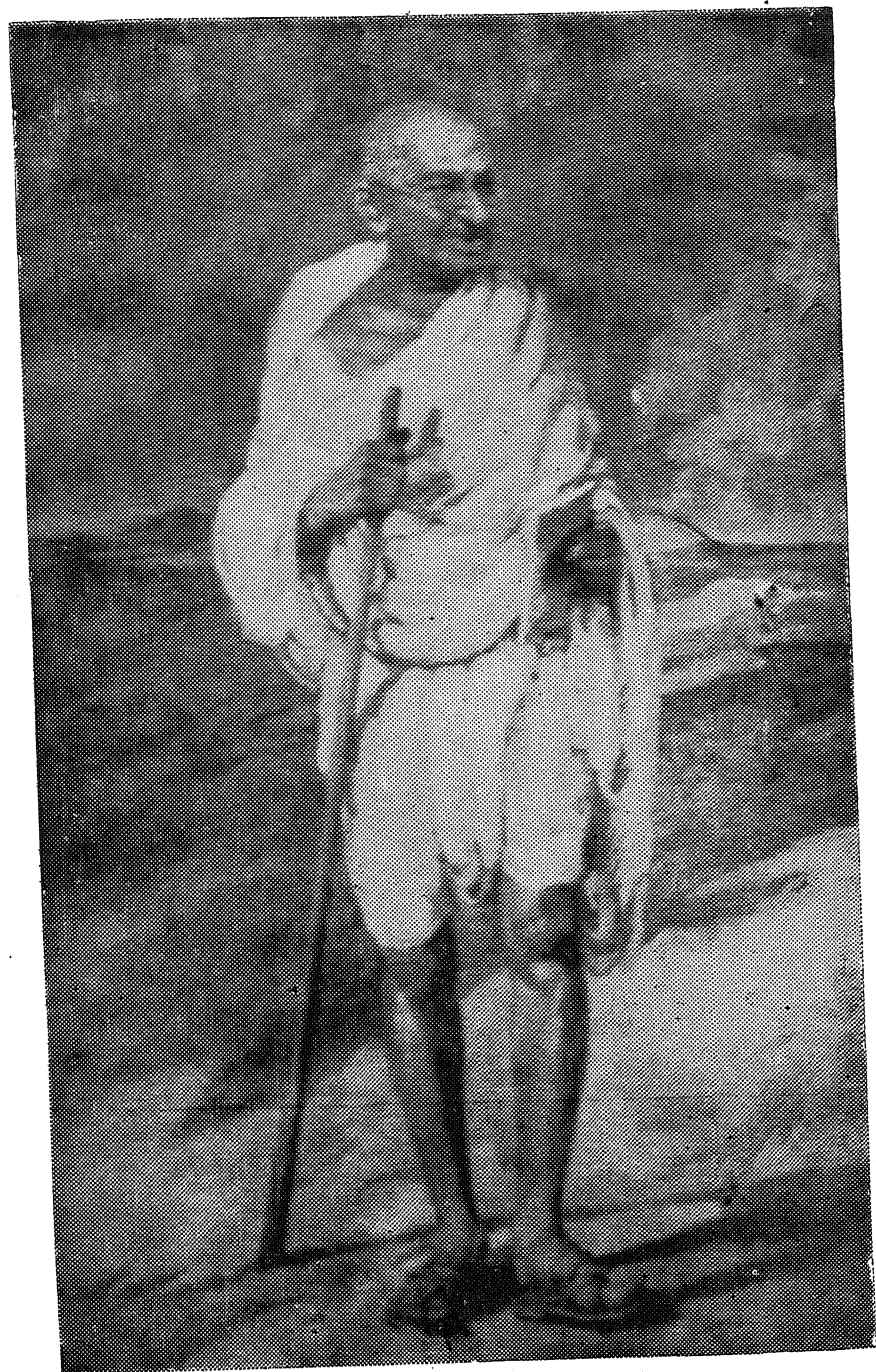
శ్రద్ధలతో

అంకితం

హైదరాబాదు సంస్థానము

- 1 హైదరాబాదు-అత్రాఫ్ జిల్లా 2 నల్లగొండ 3 వరంగలు 4 కరీంనగరం 5 ఆదిలాబాదు
6 నిజామాబాదు 7 మెదక్ 8 బీదరు 9 నాందేడు 10 పర్భని 11 బెరంగాబాదు 12 బీదరు
13 చిక్మాగూరు 14 గుల్బర్గా 15 రాయచూరు 16 మహబూబునగరం

జాతి పిత మహాత్మాగాంధీ

సైదరాబాద్ సంస్థాన విముక్తి ప్రదాత, ఉక్కుమనిషి
సర్దార్ విల్లభాయ్ పటేల్

రెండవ ప్రచురణకు ప్రకాశకుల నివేదన

ఏ దేశ చరిత్రకైనా గతం మూలస్థంభం వంటిది. భవిష్యత్తును శోభాయ
మానంగా తీర్చి దిద్దడానికి సోపానం గత చరిత్రయే. అందులోనూ దేశ స్వాతంత్ర్య
ప్రాప్తికి సాగిన అపూర్వ స్వాతంత్ర్య ఉద్యమ తీరుతెన్నులను, ఆకాలంలో స్వాతంత్ర్య
సమరంలో పాల్గొన్న లక్షలాది యోధుల దేశభక్తి, త్యాగనిరతులు చరిత్ర రూపంలో బ్రద
వరచి యువతరాలకు తెలియ వరచడం తప్పనిసరి. ఈ పవిత్రమయిన చరిత్ర యువతకు
స్ఫూర్తిప్రదాయనిగా నిలుస్తుంది.

అందుకే "హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర"ను ఎన్నో కష్టాలకోర్చి
మొదటి ప్రకరణమును 1984లో ప్రచురించాము. గ్రంథము ఎంతో విలువైనట్టిదిగా, చరిత్ర
కారులకు, చరిత్ర విద్యార్థులకు, అధ్యాపకులకేగాక అసలు హైదరాబాద్ రాష్ట్రస్వరూప,
స్వభావాలు తెలుసుకోగోరే వారికి మూలగ్రంథంగా ఉపకరిస్తుందని సర్వత్రాకొనియాడారు.
అందుకు మేము ధన్యులుగా భావిస్తున్నాము.

ఈ గ్రంథప్రచురణ జరిగినాక ఎంతోమంది స్వాతంత్ర్య సమర చరిత్రపై,
స్వాతంత్ర్య సమరయోధులపై పరిశోధనలు జరపడానికి వూసుకున్నారు. అంతేగాక విశ్వ
విద్యాలయాలు కొందరికి ఇప్పటికే డాక్టరేట్ వట్టలుకూడా ప్రధానంచేశాయి. అందుకు
మేము అనుభవించిన ఆనందానికి అవదులు లేవు. కారణం పన్నెండు సంవత్సరాలుగా
అనితర కృషి గావించి చరిత్ర ఘట్టాలను, చిత్రాలను, పేర్లను సేకరించి ఎంతో శ్రమకోర్చి
ప్రచురించిన ఈగ్రంథం ప్రస్తుతయువతరాలకు అమూల్యగ్రంథంగా ఎంతో ఉపకరిస్తుందని
ధృవపడడం.

1984లో మొదటి ప్రకరణములో ప్రచురించిన ప్రతులన్నీ అమ్ముడయిన దృష్ట్యా
గ్రంథానికి ఎనలేని ఆదరణ లభించినందున తిరిగి ఈ రెండవ ప్రచురణకు వూసుకున్నాము.
కాగితం ధర, ముద్రణ ఛార్జీలు ఎన్నోరెట్లు పెరిగినా లాభాపేక్షతోగాక ఎక్కువ కాపీలు
అమ్ముడయి స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రను బావిపౌరులకు అందించాలనే సత్సంకల్పంతో
ఈ గ్రంథం ధర రెట్టింపు మాత్రమే చేశాము.

సర్దుల సహకారాలతో మాకృషి పరించి ఈ గ్రంథం బావితరాలకు మహత్తర
మయినదిగా భాసిల్లుతుందని మనసారా కాంక్షిస్తాము.

కాటం లక్ష్మీనారాయణ

అధ్యక్షులు

స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర
పరిశోధనా సంస్థ

తేది: 1.7.1992

గాంధీభవన్,

హైదరాబాదు.1

ప్రశంస

గవర్నర్

ఉత్తరప్రదేశ్

రాజ్ భవన్,

లక్నో,

హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలో జరిగిన స్వాతంత్ర్యపోరాటానికి ఎనలేని ప్రాముఖ్యం ఉన్నది. హైదరాబాద్ ప్రజలు ఒక వైపు పాసిస్టు నిజాం నవాబుతోనూ, నిజాంకు వత్తాసు పలికే క్రూరమృగాలని పిలవబడే రజాకారతోనూ మరోవైపు బ్రిటిష్ వారితోనూ ఎదురు నిలిచి పోరాడారు. భారతదేశానికి 15 ఆగస్టు 1947న స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించినా హైదరాబాద్ ప్రజలు మరో సంవత్సరంపైగా తమ స్వాతంత్ర్యం కోసం అనితర పోరాటం జరుప వలసి వచ్చింది. వారు అనుభవించిన కష్టాలు, చేసిన త్యాగాలు సాహస కృత్యాలు భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రలో ఒక ప్రత్యేక స్థానాన్ని అలంకరించుకున్నాయి.

హైదరాబాద్ రాష్ట్ర ప్రజలకు మరో గర్వకారణమయిన విషయమేమిటంటే హైదరాబాద్ రాష్ట్ర స్వాతంత్ర్యస్థితి తర్వాతనే భారత దేశానికి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం లభించడం. అది ఒక చారిత్రక ప్రాముఖ్యం గల, భారతజాతి యావత్తూ సంబరపడే ఆనందా రణ అంశం.

అసలు హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్యోద్యమచరిత్రను తెలుసుకోకపోతే భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రను అవగాహన చేసుకున్నట్లే కాదు

అయితే స్వాతంత్ర్యం వచ్చిన తర్వాత స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రపై ఎన్నో గ్రంథాలు వెలువడినా హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలో జరిగిన స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర తీరుతెన్నులను విశదపరచే గ్రంథాలు వెలువడలేదు. అందుకే హైదరాబాద్ రాష్ట్ర నేలపై మరోతరహా స్వాతంత్ర్యోద్యమం జరిగిన దనే నిజం ఎంతో మందికి ముఖ్యంగా బయటి రాష్ట్రాల వానికి తెలియదు. ఆలోచనపర్చిచేయడానికి ఎన్నో శ్రమలకోర్చి స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రవరికోదనాసంస్థ, స్వాతంత్ర్య సమరయోధుల సంఘం వారు 1984లో ఈ మహాగ్రంథాన్ని వెల్లురి మాణిక్యరావుగారి ద్వారా రచియింపజేసి ప్రచురించినారు. అందుకువారు ఎంతో అభినందనీయులు.

మొదటి ప్రచురణలో ప్రచురించిన రెండు వేల కాపీలు అమ్ముడయి ఈ గ్రంథం రెండవ ప్రచురణకు నోచుకోవడ మంటే ఆ గ్రంథం ఎంత విలువయినదో ఊహించవచ్చును అందుకు హైదరాబాద్ రాష్ట్ర స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో స్వయాన పాల్గొన్న నేను ఎంతో ఆనందిస్తున్నాను. గ్రంథంలో చోటు చేసుకున్న ఆపూర్వ సంఘటనలు చారిత్రక నిజాలు భావితులకు ఎంతో ఉపయోగకారిగా ఉన్నాయి అనేది నిర్వివాదాంశం.

అందుకే ఈ గ్రంథం మరెన్నో ముద్రణలకు, ప్రచురణలకు నోచుకుంటుందని మనసారా కాంక్షిస్తాను.

బి. సత్యనారాయణరెడ్డి

గవర్నర్

తేదీ : 5.7.1992

తొలి పలుకు

ఏ జాతికయినా చరిత్ర వెన్నెముక వంటిది. గతమును బట్టి వర్తమానం. ఇక భవిష్యత్తు ఈ రెంటిపై ఆధారపడి ఉంటుంది. అందుకే 'గతాన్ని మరుస్తే గతి ఉండదు' అన్నారు పెద్దలు. హైదరాబాదు ప్రజలకు స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యాలు లభించి ఖరీ సంవత్సరాలైంది. కాని నేటివరకు హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర రచనకు ఎవరూ పూనుకోలేదు.

దేశ మాత దాన్యశృంఖలాలను తెంచటానికి మహత్తరమైన త్యాగాలు చేసినాము. అయితే మనం సాగించిన సమరం యొక్క స్వరూప స్వభావాలేమిటో, ఎందరు ప్రాణత్యాగం చేసినారో, ఎందరు యమయాతన అనుభవించినారో, తమ సర్వస్వాన్ని కోల్పోయిన వారెందరో - ఎందరో మహానుభావులు. వారి త్యాగఫలమే ఈనాడు అనుభవిస్తున్న స్వేచ్ఛ. వారు ఏలాటి ప్రతిఫలాన్ని ఆశించకుండా త్రికరణ శుద్ధిగా దేశ స్వాతంత్ర్యం కొరకు తమ సర్వస్వాన్ని అర్పించినారు. అది తమ పవిత్రధర్మమని చేసినారే కాని ప్రతిఫలాపేక్షతో కాదు.

యాదృచ్ఛికంగా ఒకనాడు శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు తోవలో కలిసి, తమ స్వాతంత్ర్య యోధుల కార్యాలయానికి నన్ను తీసుకు వెళ్లినారు. పూర్వ స్నేహాన్ని గుర్తుచేస్తూ 'మీరు మన చరిత్ర రాయండి' అని పురమాయించినారు. పూసిన పూవు విందె బట్టాలై గదా! అన్నాను. సూక్ష్మగ్రాహిఅయిన వారు, చూపులో చూపు కలిపి 'అది నాకు విడిచిపెట్టండి. మీరు చరిత్ర రచనకు ఉపకరి మిందండి ప్రచురణభారం నామీద వదలండి అన్నారు.' సరే అన్నాను.

హైదరాబాదు ప్రజల ఎనలేని త్యాగ ఫలితంగాను, మనకు ప్రాంతస్మరణీయుడైన కీ. శే. నర్సారెడ్డి వల్లభ్ బాయిపటేల్ 'పోలీసు చర్య' ముష్టిపూతాలకు నిజాము చిత్తయిపోయినాడు. తత్ఫలితంగా హైదరాబాదు రాష్ట్ర హేరులు స్వేచ్ఛా వాయువులు పీల్చుకో కలిగినారు.

కాబట్టి స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర పవిత్రమైనది. అట్టే సమరయోధుల స్మరణ గూడా పవిత్రమైనదే. అందుకని చరిత్ర రచించటం నా సుకృతమనుకుంటాను.

ఇట్టి పవిత్ర కార్యచరణకు పురికొల్పిన శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారికి నా నమస్సులు- తొలిదశలో కీ. శే. మల్యాల దేవీప్రసాదు యాదవగారు కొంత సమాచారం సేకరించి సహాయపడ్డారు మెదకు మండల సాహిత్య చరిత్ర మొదలైన గ్రంథాలు రచించిన పీరు కీ. శే. సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారికి నన్నిహితవులు కావటం విశేషం. ఈవిధంగా వారు నాకు గురు బంధువులు ఇక మిగిలిన శ్రీడి రామలింగంగారు కొంతసహాయపడ్డారు, వీరు ప్రఖ్యాత రచయితలు.

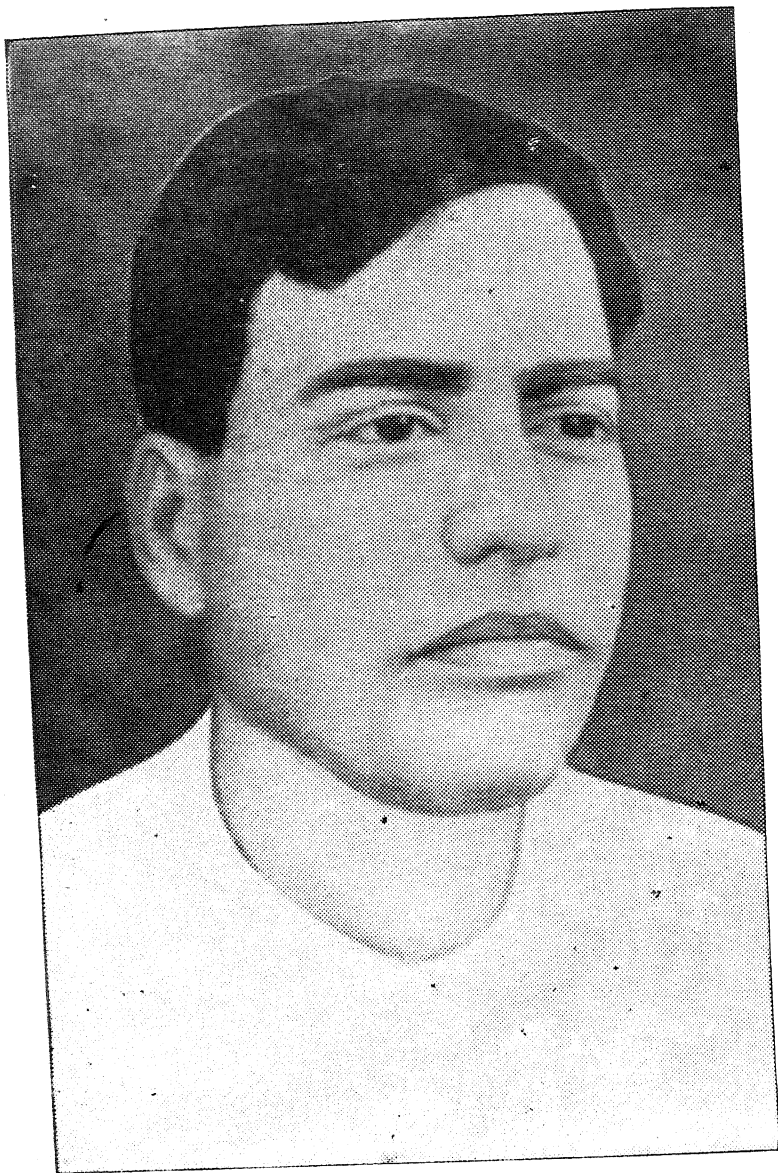
శ్రీమాన్ డి. హయగ్రీవాచార్యులవారి ఆదర ప్రోత్సాహాల కారణంగా నే నీ పని పూర్తిచేయగలిగాను. ఈ గ్రంథం ప్రైదరాజాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ సమగ్ర చరిత్ర లేదనే లోటును తీరుస్తుందని ఆశిస్తున్నాను.

తేది: 26-7-1984

వెల్దురి మాణిక్యరావు

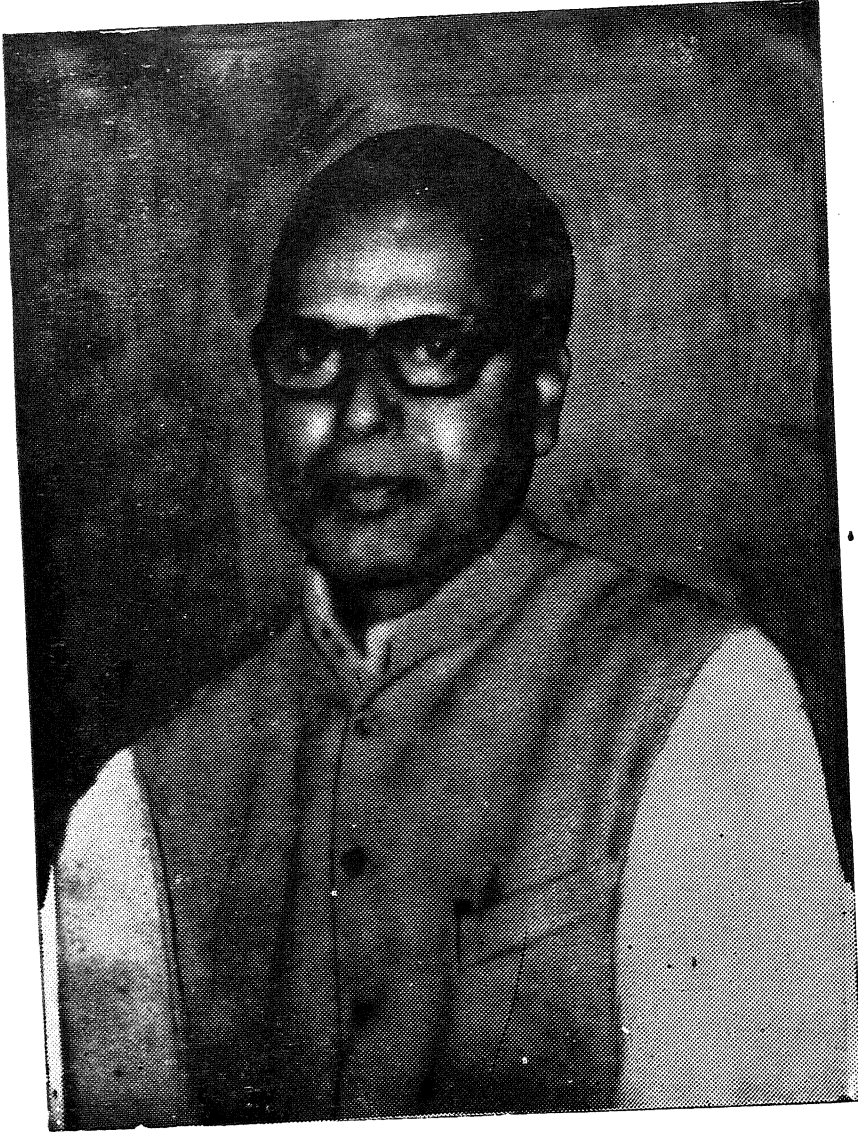
హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్యోద్యమ రథ సారథి, రాష్ట్ర కాంగ్రెస్ అధ్యక్షులు
స్వామి రామానంద తీర్థ

తెలంగాణ ఉక్కు మనిషి
ఆంధ్ర ప్రాంత కాంగ్రెస్ అధ్యక్షులు
సర్దార్ జమలాపురం కేశవరావుగారు

శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారి గారు
అధ్యక్షులు, స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర రచనాసంఘం.

శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారు

ఆధ్యాత్మలు, తెలంగాణా స్వాతంత్ర్య సమరయోధుల సంఘం
మరియు సంయోజకులు, స్వాతంత్ర్యోద్యమ చంద్ర రచనాసంఘం

నివేదన

“గతం గతః” అని మంచిపోవడానికి వీలులేదు. భవిష్యత్తుకు అది దివిటిగా ఉపకరిస్తుంది. మన పూర్వీకులు చేసిన మనకార్యాలను జ్ఞప్తికితెస్తుంది. మనలను పులకింపచేస్తుంది. జీవితంలో ఒక సూతన స్ఫూర్తిని కలుగజేస్తూ సాహస కార్యాలు చేయడానికి పురికొల్పుతుంది. అందుకే మన గతానికి అద్దం పట్టే చరిత్రను మరచడానికి ఎంతమాత్రం వీలలేదు. మాకో చరిత్ర ఉన్నదని మనం ముందు తరం వారికి గర్వకారకులమని తెలిపడానికే మేమీ చరిత్రరచనకు పూనుకున్నాము త్రేతాయుగంలో మహర్షివాల్మీకి రామాయణాన్ని రచించినాడు. ద్వారకలో వహర్షి వేదన్యాసులు వహభారతాన్ని రచించినారు అయితే రామాయణ, మహాభారతాలు ఇతిహాసాలని నేటికి మన్నింపబడుతున్నవి. అందుకే మేము తలపెట్టిన ఈ చరిత్ర రచన పవిత్రమైన పనిగా భావిస్తున్నాము. దుష్టశిక్షణ జరిపి. శిష్టరక్షణ చేసి తద్వారా ధర్మసంస్థాపన కొరకు జరిపిన స్వాతంత్ర్య సమరఘట్టాలను ఉల్లేఖించటానికి పూనుకున్నాము. ఈమహాయజ్ఞంలో వైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసుతోబాటు సోషలిస్టులు, ఆర్యసమాజం, హిందూమహాసభ, మితవాదులు, అతివాదులు, కమ్యూనిస్టులు, కార్మికులు, కర్షకులు, షేక్స్పిర్లు, విద్యార్థులు, యువకులు, స్త్రీల ఒకరేమిటి ప్రజలందరుపాల్గొన్నారు వారందరి లక్ష్యమొక్కటే ఓది సాంస్కృతిక కృషి కాబట్టి వారందరి పాత్రను యదోచితంగా పేర్కొన్నాము. అందులో మేమెంతవరకు కృతకృత్యులమయినామో పాఠకులే నిర్ణయించాలి

మేము ఈకార్యాన్ని రమారమి పది సంవత్సరాల క్రిందట తలపెట్టినాము. అప్పుడు మాచేతిలో పట్టుమని పదిపైసలకూడాలేవు. తలపెట్టిన కార్యమా హిమాలయ పర్వతమంతటిది. ఛేలోయన్నది నూలబొగ్గ మాత్రమే అయినా చిత్రశుద్ధితో, స్థిర సంకల్పంతో ఉపక్రమించినామ. ఎన్నియో అవాంతరాలు, ఎన్నియో యక్కట్లు వచ్చిపడ్డాయి ఎన్నియో ఇబ్బందులను ఎదుర్కొని వలసివచ్చింది. ఒక్కొక్కసారి ఈ కార్యాన్ని పూర్తిచేయగలమా అని దిగులు పడ్డాము. నాకు అరవయ్యేండ్లు, శ్రీ మాణిక్యరావు గారికి 75 సంవత్సరములు ముయిద్దరిలో ఎవరికి ఏమైనా సంభవించినా ఈకార్యం నెరవేరదనేది నిర్వివాదాంశం. మాచిత్ర శుద్ధి స్థిరసంకల్పం వల్ల భగవంతుని అపార కృపవల్ల యమధర్మ రాజు మాజోలికి రాకుండా పోయినాడు.

చరిత్ర రచనకు ఇన్నేట్లు పట్టిందా? అని మీరు ప్రశ్నించవచ్చు అందుకు ముఖ్యమయింది పిషయసేకరణ సామగ్రి ఉంటే వంట సిద్ధమవుతుంది. ముడిసరుకు సిద్ధంగా యుంటే

వస్తువు త్రిక్షరగుతుంది. అట్లే చరిత్రకు సమాచార సేకరణము యొక్క ఉపకరణ స్వాతంత్ర్య సమరంలో పాల్గొన్న యోధులు ఎందరో కాలధర్మం చెందినారు. కొందరు అంగవైకల్యం చెందినారు. అయినా మించిపోలేదు. ఈ పని మీమే చేయలేకపోతే ముందు తరంచారు పరిశోధనచేసి రాయాలి. అది కష్టసాధ్యం అని భావించి ముందుకు వెళ్ళినాము. విషయ సేకరణకు తిరుగని గ్రామమంటు లేదు. పోటోలు వేస్తే చరిత్ర ప్రామాణికంగా ఉంటుంది కాని ఆయా సంఘటనలకు సంబంధించిన పోటోలు లభించుటయే ఓర్వభమయింది. సమరంలో పాల్గొన్న చారిపోటోలు సంపాదించే పరకే తలప్రాణం తోకకు వచ్చింది. ఇది ప్రయాసతో కూడినదే కాక వ్యయంతో కూడినదే కూడా పోటో నేను మీచేతి కీయను అవసరమైతే పోటో గ్రాఫర్ ను రప్పించి దీని పోటోను తీయించుకుపోండి" అని నిర్మోహమాటంగా అన్నవారున్నారు.

ఎక్కడ ఏ సమాచారమున్నదో తెలుసుకొనుట ఆ వ్యక్తులున్న చోటికి వారున్నప్పుడు వెళ్ళటం అవసర పత్రాలు, సమాచారం పోటోలు ఎగైరా సంపాదించటానికి శారీరకంగాను ఆర్థిక అసమర్థత వల్లనూ పరికొంత జాప్యం జరిగింది. "ప్రభుత్వం పూనుకోవలసిని పని. ఇతనేంచేయగలడు" అని కొందరు ఎగతాళి పట్టించినవాళ్ళు ఉన్నారు. అయితే వీరి విమర్శలకు నేను భయపడలేదు. దైగా అవినా పట్టదలకు పడును పెట్టినవి అధైర్యం, నిరాశ, అసంభవం అనే వాటిని జీర్ణవస్త్రాలివలె వదులుతూ పోయినాను. లక్ష్యభుద్ధి అనే కవచాన్ని మాత్రం విడవకుండా ధరించినాను.

చరిత్ర రచన పవిత్ర కార్యమని వైన పేర్కొన్నాను. అయితే మాత్రం చరిత్ర మహత్తరమైంది కావటంతో బాటు ఉత్కృష్టమైందికూడా ఎందుకంటే 1947 ఆగస్టు 15 న భారతదేశం స్వతంత్ర్యమైన మాట నిజమే, కాని సంపూర్ణ భారతదేశం స్వతంత్ర్యం కాలేదనుట కూడా సత్యమూలం కాదు.

అశోక చక్రాంకితమయిన మూడువన్నెల స్వంత్రత భారత పతాకం హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలో ఎగురవేయరాదని నిజం అధేించినాడు అంతేకాదు హైదరాబాద్ స్వతంత్రంగా యుంటుందని కూడా ప్రకటించుకున్నాడు. అంటే భారతావని నడిబొడ్డున "ఓ చవుండు" పుట్టినన్నమాట అప్పుడు హైదరాబాద్ ప్రజలు విజృంభించి 'జాయిన్ ఇండియన్ యూనియన్ హైదరాబాద్ భారత యూనియన్ లో విలీనంకావలె' అనే ఉద్యమాన్ని లేవదీసినారు. అందుకు హైదరాబాద్ ప్రజలు చేసిన త్యాగాలు చూపిన అసమాన దైర్యసాహసాలు ఏదేశపు స్వాతంత్ర్య చరిత్రలో కూడా కానరావు. అవి అనుపమైనవి నిజంచెప్పాలంటే భారతదేశానికి సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం 1947 ఆగస్టు 15న కాదు 1948 సెప్టెంబర్ 17న వచ్చింది అనుట చారిత్రక సత్యం.

భగవంతుడు నామీద ఆపారమయిన కృపారసాన్ని కురిపించినాడు. నన్ను ప్రేదరాజు రాష్ట్రంలో జన్మింపజేసినాడు. స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో పాల్గొన్నానికి ప్రేరణ కలిగించినాడు; రెండుసార్లు జైళ్ళలో స్వామి రామానందతీర్థవంటి ఎందరో మహాయోధుల సహచర్యయోగం లభింపజేసినాడు. అంతకన్నా విశేషమైనట్టి, పవిత్రమైనట్టి 800 పుటలుగల స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రను నాచేత ప్రచురింపజేసినాడు. ప్రచురణకార్యంలో అనంత హస్తాంతో నన్ను ఆదుకొన్న పరమేశ్వరునికి నా రెండుచేతులు జోడించి కృతజ్ఞతా వందనా లిస్తున్నాను. గ్రంథం ప్రచురింపబడుతున్న ఈరోజు నాకు కలిగిన ఆనందం అనిర్వచనీయమయింది. నేనుపొందిన ఈ ఆత్మానందానికి ఏపదవీ సాటిరాదు.

నేటి యువతరం, రేపటి భావితరం మా ఈ కృషివల్ల స్ఫూర్తిచెందుతుందని మే మాశిస్తున్నాము. అదే మా లక్ష్యం.

కొటం లక్ష్మీనారాయణ

చరిత్ర సంఘ కన్వీనర్.

ప్రస్తావన

భారత స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఒక భాగమయిన హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమం భారత స్వాతంత్ర్య సిద్ధితో ముగియవలసి వుండెను. కాని అట్లా ముగింపుచెందక ఇవటి పాలకుడయిన నిజాంరాజు ఆవలంబించిన వైఖరివల్ల స్వతంత్ర భారతానికి హైదరాబాదు ఒక జరిల విషమ సమస్యగా తయారయినది. బ్రిటిషిండియా ప్రజలు పౌరహక్కులు కలిగిఉండి కొద్దిపాటి స్థానికస్వపరిపాలన అనుభవిస్తున్న కాలంలో హైదరాబాదు ప్రజలు వాక్, సమావేశ స్వాతంత్ర్యాలు ఏమాత్రం లేక పూర్వదర్ నిరంకుశప్రభుత్వంబ్రింద అన్నివిధాలా అణచివేయబడినారు. దానికి తోడు బ్రిటిషువారు భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యమిచ్చి వైదొలగిపోతామనగానే వారు వెలాయించిన సార్వభౌమాధికారం అంతరిస్తున్నది కాబట్టి తాను స్వతంత్రుడుగా ఉంటానని నిజాంరాజు ఒకవిచిత్రమయిన దేశవ్యతిరేకవైఖరి ఆవలంబించాడు, అదే పరపాలకుల సార్వభౌమాధికారానికి జోహానుం అని సామంతుడుగా వదివున్నాడు కాని స్వతంత్ర భారతమునకు అనురకపక్షంగా నుండి సహాయసహకారాలు నెరవేరక పోయాడు. అంతకుమునుపే స్టేటుకాంగ్రెసు ఈసంస్థానంలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పాటుకావలెనని ఆందోళనవహించింది. నిజాం ఈ వైఖరిని ప్రదర్శించటంతో స్టేటుకాంగ్రెసు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వంతోపాటు హైదరాబాదుసంస్థానం భారత యూనియనులో విలీనంకావలెననికూడా కోరింది. నిజాంరాజుకు ఈ రెండుకోర్కెలూ సరివడనివయ్యాయి మతోన్మాదశక్తులను రెప్పగొట్టి పురికొల్పాడు. చివరకు ఆ మతోన్మాదశక్తులదే పైచేయి అయింది. సంస్థానంలో ప్రజలు శాంతియుతంగా జీవించడమే సాధ్యంకాకపోయింది. అత్యాచారాలు, అరాజకం ప్రబలిసవి. ఈ దుష్ట శక్తులకు వ్యతిరేకంగా ప్రజలు స్టేట్ కాంగ్రెసు ఆధ్వర్యాన పెద్దపోరాటం సాగించినారు. ఈ పోరాటం ఎన్నో కష్టనష్టాలతో, త్యాగాలతో కూడుకొనిఉన్నది. ఇట్లా హైదరాబాదు ప్రజల స్వాతంత్ర్యపోరాటానికి మనదేశచరిత్రలో ఒకప్రత్యేకత, విశిష్టతవున్నది. చివరకు భారతప్రభుత్వం పోలీసుచర్య జరపటంతో హైదరాబాదు సమస్య పరిష్కారమయింది. అయితే ఇవటి ప్రజల పోరాటపుచరిత్ర ఒకప్రత్యేక

తమకలిగింది రావోపుతరాలవారికి నివేదించవలసినదై ఉన్నదని అందరూ అంగీకరించిన విషయమే.

నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమంలోనూ, ఆ తర్వాత స్టేట్ కాంగ్రెసు ఉద్యమంలోనూ పాల్గొన్న పెద్దలు కొందరు తమ తమ అనుభవాలనూ, జ్ఞానాలనూ, స్వీయచరిత్రలనూ వ్రాసివున్నారు. మాడపాటి హనుమంతరావుగారు వ్రాసిన రెండు సంపుటలూ నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమ చరిత్రకుమాత్రమే పరిమితమైనవి. హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమచరిత్ర ఇంతవరకు వ్రాసినవారులేరు.

అందుకు ఈ పుస్తకం ప్రతిప్రథమ ప్రయత్నం. ఈ చరిత్రను రచించజేసి ప్రచురించడానికై తెలంగాణ స్వాతంత్ర్య యోధుల సంఘం తరపున చరిత్ర ఉప సంఘం మొకటి ఏర్పాటుచేయబడింది. దానికి నేను అధ్యక్షుడను. శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు కన్వీనర్. ఈ చరిత్రను రచించినవారు శ్రీ వెల్దురి మాణిక్య రావుగారు. వీరు రచయిత. తెలంగాణ సాహిత్య, సాంస్కృతిక ఉద్యమాలతో సన్నిహిత సంబంధం కలవారు. ఆంధ్రోద్యమంలో పనిచేసినవారు. హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యంకొరకు పోరాడినవారు ఇక ఈ గ్రంథముయొక్క ప్రచురణప్రధ్యత నంతా తమ భుజస్కంధములపై వేసికొని దీనిని సాధించుటకై నడుముకట్టినవారు శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు. ఒక్కమాటతో చెప్పాలంటే వారు పూనుకోనిదే ఈ చరిత్ర ప్రచురింపబడేది కాదనుటతో అతిశయోక్తిలేదు. చేపట్టిన పనిని వారు పట్టుదలతో పూర్తిచేస్తారనే వేరు నిలబెట్టుకొన్నారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమచరిత్ర రచనకూ, ప్రచురణకూ ఇది తొలిప్రయత్నమని మొదటే మనవిచేసివున్నాను. ఇట్టి చరిత్ర వెలువడవలసిన ఆవశ్యకత విషయంలో రెండు అభిప్రాయాలకు తావులేదు. ఈ చరిత్ర ఆవశ్యకత వెలువడవలసిన, పోరాటంలో పాల్గొన్నవారి కృషి నమోదుకాబడవలసిన, సర్వలూ ఏకాభిప్రాయమును తెలిపి ఉన్నాయి. ఇప్పటికిది ఈ రూపంలో వెలువడటం సాధ్యమయింది. అట్లా హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమంయొక్క ముఖ్యస్వరూపస్వభావాలను గూర్చి వాస్తవదృష్టితో చెప్పడానికి చిత్తశుద్ధితో కూడిన ఒక ప్రయత్నం ఇది.

ఈ గ్రంథమును స్వాతంత్ర్యయోధులూ, చరిత్ర అధ్యయనం విషయంలో అభినివేశం కలవారూ, సామర్య పాఠపూరితమైనది మా ఈ కృషికి ప్రోత్సాహం ఇస్తారని ఆశిస్తున్నాను.

టి. హయగ్రీవాచారి

అధ్యక్షుడు, చరిత్రసంఘము

గవర్నర్
ఆంధ్రప్రదేశ్

రాజ్ భవన్

హైదరాబాద్

వీ రి క

బ్రిటిషు పరిపాలన ఫలితంగా భారతదేశం చిన్నాబిన్నమైంది. 'ప్రాంతీయ సామంతులు' ఒకరితో ఒకరు తలపడి అంతఃకలహాలు పెంచుకొన్నారు. ఈ ప్రాచీన భూమియొక్క సాంఘిక-సాంస్కృతిక వ్యవస్థ దెబ్బతిన్నది. ప్రజలమధ్య అగాధాలు ఏర్పడిపోయాయి. బ్రిటిషువారి 'విభజించి పాలించు' అనే వ్యూహం మూఝాళ్ళ ముచ్చట అయింది. ఆ విధానం ఆ పాలకులకు ఆత్మహత్యానదృశంగా నిరూపితం కావడమే గాక, అంతవరకూ అదృశ్యంగా ఉన్న భారత సమైక్యత అనే బంధం మరింత దృఢమై, రవి అస్తమించని సామ్రాజ్యవతనం సంభవించడానికి కారణభూత మైంది. ఆ సామ్రాజ్యవైభవ విశేషం ఎటువంటిదైనప్పటికీ కలిగిన అనలు ఫలిత మేమిటంటే, వారు ప్రజాభీష్టానికి తల ఒగ్గి, అధికారం ఆప్పగించి, వారి మాటముల్లె తీసుకొని వెళ్ళిపోక తప్పలేదు. భారత స్వాతంత్ర్య సమర పక్షిణామం సంక్షిప్తంగా ఇదే.

స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రను ఒక తరం నుంచి మరొక తరం వారికి తెలియపరుస్తూ, జాతి ధైర్యసాహసాలనూ పీఠోచిత కృత్యాలనూ వెలుగులోకి తెచ్చేటటువంటి సంఘటనలను సన్నివేశాలను సమోదయముగా చరిత్రగా తీర్చిదిద్ది, గతాన్ని భవిష్యత్తుకు సంఘటనలను సన్నివేశాలను సమోదయముగా చరిత్రగా తీర్చిదిద్ది, గతాన్ని భవిష్యత్తుకు

పరచడంకంటే ముఖ్యమైనది, పరిత్రమైనది వేరొకటి ఏమీలేదు. శ్రీవెల్దురి మాణిక్య రావు రచించిన 'హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర' యధార్థాలను పాఠకుని ముందుంచి, వాటిని సత్యసంధతతో వ్యాఖ్యానించేదిగా ఉన్నది. నేటికాలంలో ఆత్యంత ప్రభావపూరితమూ హృదయంగమమూ అయిన ఒక గొప్పనాటకీయ సన్నివేశాన్ని నిష్కవటంగా వాస్తవికంగా చిత్రించే ప్రయత్నంలో ఆనేక వివరాలను త్రోడీకరించి బహుప్రయాసతో ఏర్పిక్కుర్చిన ఫలితమే ఈచరిత్ర.

తెలుగు భాషరాని నేను ఈ గ్రంథాన్ని గూర్చి ఏవో నాలుగు మాటలు చెప్ప సాహసించడం ఎవరికైనా అసంగతమైన పనిగాతోచవచ్చు అయినప్పటికీ చరిత్ర వివ్యాధిగా. స్వాతంత్ర్య పోరాటం సాగిన తీరును సాక్షిగా గమనిస్తూ వచ్చిన నేను, స్వాతంత్ర్య సమరయోధుల సంఘం అధ్యక్షులు శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారి ప్రేరేపణలన ఈప్రయత్నం చేశాను. ఆంధ్రప్రదేశ్ ప్రజలతో, దిగ్గంతులపంటి వారి నాయకులతో నాప్రజాహిత జీవితం సందర్భంగానాకు గల పరిచయాన్ని బట్టి నేను చాలా కొత్తవాడిచేమీకాను. వారి మహోజ్వలమైన చరిత్రను ఎరుగని వాడినీకాను. హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యసమరం లోకవిఖ్యాతమైనది. మన స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో మహోత్సేహాన్ని కలుగజేసే మహనీయ సంఘటనలలో అది ఒకటి. ఈ గ్రంథం హైదరాబాదు ప్రత్యేకతలనూ, దాని చారిత్రక భూమికనూ, పూర్వరంగాన్నీ, ఇచటి స్వాతంత్ర్యోద్యమ విశేషాలనూ, తత్సంబంధమైన ఇతర అంశాలనూ సవివరంగా పేర్కొనడమేగాక, వ్యక్తులు వారి స్వాతంత్ర్య ఆకాంక్షనూ ఆశయాన్నీ నిర్భయంగా చెదరని సాహసంతో క్రియారూపంలో వ్యక్తంచేసి, సాహసోపేతమైన ఈ సమరంలో తమ వంతు కర్తవ్యాన్ని నెరవేర్చిన ఉదాహరణలను కూడా ఇది చక్కగా విశదం చేసినదని నేను భావిస్తున్నాను.

ఈ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకొని ఈ సమరం అగ్రశ్రేణిలో నిలిచి దీనికి స్ఫూర్తినిచ్చిన ఈ రాష్ట్ర మహావీరులకందరికీ, ముఖ్యంగా స్వామి రామానంద

తీర్థ, సర్దార్ జమలాపురం కేశవరావు తదితరులకు నాజోహార్లు అర్పిస్తున్నాను. భారత మాత జన్మనిచ్చిన విశిష్టవ్యక్తులందరో ఈ మహోద్యమాన్ని నడిపినారు. చివరకు సత్యం జయించక తప్పలేదు. ఈ 'హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర' నమగ్ర భోగట్టా ఇచ్చే గ్రంథంగా పండితులకూ పరిశోధకులకూ చరిత్ర విద్యార్థులకే కాక అశేష తెలుగు పాఠకలోకానికి ఉపకరిస్తుందని ఆశిస్తాను.

మానవుడు తన అస్తిత్వం కోసం జరిపేపోరాటం కేవలం జీవిత కోసం కాదు. స్వాతంత్ర్యంకోసం, గౌరవ ప్రదమైన జీవనం కోసం, ఆత్మగౌరవంకోసం, ప్రతిష్ఠ కోసం, ఆరోగ్యవృద్ధిపైన స్వేచ్ఛావాయువులు పీల్చడం కోసం జరిగే నిరంతర అన్వేషణ అది. ప్రతిష్ఠ యొక్క, ప్రతిజ్ఞ యొక్క ఆకాశ అది. తన వనస్సు యొక్క, ఆత్మయొక్క స్వేచ్ఛాస్వాతంత్ర్యాలకోసం మానవుడు అనేక శతాబ్దాలగా పరితపిస్తూ ఉన్నాడు. అతడు ఎల్లప్పుడూ వీడనపై తిరుగుబాటు చేశాడు. మన జాతిపిత ఎంతో చక్కగా వాక్కుచిచ్చనట్లు “ఒక మనిషి తన శరీరం కాక వేరొకరి కశేబరంలో జీవించే స్థితికి ఎట్లాగెతే ఇష్టపడడో, అలాగే జాతులు కూడా ఇతర జాతుల క్రింద పడివుండే పరాధీనస్థితికి ఇష్టపడవు, ఆ జాతులు ఎంతగాప్పైనా, ఎంతవహిమాస్వీతమైన వైనా సరే!” ఈ ప్రవచనం సర్వకాలాలకూ సర్వజాతులకూ వర్తించేది. ఇది భౌగోళిక, జాతి ఎల్లలకు అతీతమైన శాశ్వత సత్యం. మానవుని స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యాలు, పెరిపీడననుంచి అతని ఏముక్తి ఏమో చూడాలి తాత్విక భావన అంతా వివేకపూరితమైన ఈ ప్రవచనంపై ఆధారపడ్డవే. ప్రపంచంలో ఏమూలవున్న ప్రజలు అయినా ఈ స్వేచ్ఛ కోసం ఎన్నోపోరాటాలు నల్పారు. ఎట్టి మూల్యం చెల్లించి అయినాసరే, ఎటువంటి బంధనాలూలేని సంపూర్ణ స్వేచ్ఛ అనే తమ ప్రాధమిక హక్కును ఉద్ఘాటించి, దానిని నిలబెట్టుకోవడానికై ఉద్యుక్తులవుతున్నారు. శాంతియుత జీవనాన్ని కాంక్షించే ప్రతిష్ఠకి ఆత్మగౌరవాన్ని ప్రాణప్రదంగా చూచుకొంటాడు. నిరంకుశత్వానికి క్రూరానికి దౌర్జన్యానికి బెదిరి లొంగిపోడు. ఓగ్రిబిడు పరిపాలన అనే సామ్రాజ్యవాద అధిపత్యాన్ని వదిలించుకోవ

దానికై 'నైతిక ప్రతిఘటన' అనే అనన్యమైన ఉదాహరణమును ప్రపంచముందు ఉంచింది భారతదేశమే.

భారతదేశ స్వాతంత్ర్యానికై దీర్ఘకాలంపాటు జరిగిన పోరాటాన్ని గూర్చి మరల మరల చెప్పవలసిన పనిలేదు. స్వాతంత్ర్యయొక్క విలువ ఎటు వంటిదో ఆ పోరాటం మనకు కొన్ని పాఠాలు నేర్పించింది. అది "రక్తపాతంలేని పట్లం." ఆ పట్లవానికి అత్యంతము ఉన్నతమైన ఋజుత్వము, నీతి, ధీమతి మహిమోపేతమైన నైతిక ఆధ్యాత్మిక సంపద కల మహనీయుడెందరో నాయకత్వం వహించారు. తీవ్రమైన దేశభక్తి భావం, ప్రాణాలను నైతం జరిగిచ్చి అమరమైన పోరాటాన్ని గాఢమైన అనురక్తి మన ఈ ఉద్యమానికి ప్రేరణవయ్యాయి. అయితే మనకుగల ఒకే ఒక ఆయుధం అహింస మాత్రమే. విదేశీ శృంగారాలను తెగగట్టి దానికి అపూర్వమైన అహింసాయుత సమరం సాగింది. ఆ స్వాతంత్ర్యోచ్చ, దానికై తపన ఎంతటి నిర్భీకతతో కూడినవంటే అనెకమంది నాయకులు తమ సర్వస్వం త్యాగంచేసి, మార్గమధ్యంలోనే నేలకొరిగి 'కాలమనన్నమైనప్పుడ తమవేడినలవైననై' స్వాతంత్ర్యసాధన నిర్మించడంతోనే ఆత్మసంతృప్తితో జీవించానికి నైతం సంసిద్ధులై ఆత్మత్యాగం చేశారు. ఇటువంటి పరిత్యాగశయాలు నెరవేరి, భారతదేశం స్వాతంత్ర్యమునే సాధించుకొన్న సేద్యవాయువులను వీల్చుకొని పునరుజ్జీవనం పొందింది.

ఇట్టి పూర్వరంగంతో 1947 ఆగస్టు 15 తేదీన భారతదేశం స్వాతంత్ర్యమైనప్పుడు నిజామురాజు తన స్వాతంత్ర్య నిర్ణయాన్ని ప్రకటించాడు. స్వాతంత్ర్య భారతదేశంలో "స్వాతంత్ర్య హైదరాబాదు" అనే కాలాతీత దోషాన్ని, వర్తమాన స్థితిలో విరోధించే ఘటనను సృష్టించడానికి పునుకొన్నాడు. అటువంటి పరిత్యాగ స్థితిలో హైదరాబాదు ప్రజలు 'ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరాలి' అనే నినాదాన్ని లేవదీశారు. దానితో పోరాటం ముమ్మరమై, మహాజ్వలమై వందలకొలది వీరుల

త్యాగాలు బలిదానాలవలన హైదరాబాదు నిరంకుశపంశ పరిపాలననుంచి విముక్తి పొందింది. తద్వారా సంపూర్ణమైన, సమైక్య, ప్రజాస్వామిక భారతదేశం ఆవిర్భవించింది.

మన సమస్యలకు రాజకీయ స్వాతంత్ర్య మొక్కటి మాత్రమే తుది పరిష్కారం కాదని బాపూజీ ఎల్లప్పుడూ భావించారు. పౌరి వ్యక్తికి వేదరికంనుండి, ఆకలినుండి, అపద్యంనుండి, అనారోగ్యంనుండి వీడగనుండి, దోషిడినుండి : మోచినం కలిగించి, కంట తడిపెట్టేవారి అశ్రువులను తుడిచివేయవలెనని ఆయన ప్రగఢ అకాంక్ష. ఆయన జాతికి ఇచ్చిన విలుపు ఇది. నేటికీ ఆ విలుపు అట్లాగే ఉన్నది. మనం గతాన్ని ఒకమారు గుర్తుకు తెచ్చుకుంటే, ఒక విశాల దృక్పథంతో చూస్తే భారతదేశాన్ని బ్రిటిషు పరిపాలకుల కబంధహస్తాలనుండి : ముక్తి చేయడానికై దేశ వ్యాప్తంగా సాగిన జాతీయోద్యమం యొక్క ప్రతిధ్వనియే పై రెండు స్వాతంత్ర్య పోరాటమని మనం గుర్తించవలెను. ఈ గ్రంథం దక్కను పీఠభూమిలో 16వ శతాబ్ది మొదలుగా సాగిన వంశపారంపర్య పాలన గూర్చి ఉల్లేఖించటానికి ప్రయత్నించడం గమనార్హమైన అంశము. మన చరిత్రలో 1665 నంవత్సరం ఒక పెద్ద మలుపు. ఆ నంవత్సరమే జాతీయ భాష ఓడవాడనం జరిగింది. 19వ శతాబ్ది తొలినాళ్లలో ఒక ప్రజాఉద్యమ తరంగాలు లేచి పడజొచ్చాయి. దీనికితోడు హైదరాబాదు సంస్థానంలో అవ్వదప్పుడు జరుగుతూవచ్చిన మహాసభలు సమావేశాలు స్వాతంత్ర్యాన్ని వాంఛించే ప్రతిపౌరుడు అలసట లేకుండా జరిపిన కార్యకలాపానికి కృషికి ఒక కొత్త ఊపు నిచ్చాయి. పూర్వపు హైదరాబాదు సంస్థాన ప్రజలు వివిధ ఉద్యమాలకు వారి హృదయపూర్వక సహకారాన్ని ఇచ్చారు. ఒకవంక అనంగత వ్యవస్థనుండి, మరొక వంక అణచివేత వీడనలనుండి తప్పించుకోవడానికి కృతనిశ్చయమైవున్న గొప్ప శక్తుల పర్యవసాన ఫలితమే ఇది. తది సామాన్యమైన పోరాటం కాదు. ఒక్క

మాటలో చెప్పాలంటే హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య పోరాటం మన యావత్తు స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి సముచితమైన పతాక సన్నివేశం వుండేది. ఈ హైదరాబాదు గడ్డపై భారతదేశ స్వాతంత్ర్య సమరయొక్క చివరి పోరాటం జరిగింది. భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యోదయ మైనప్పుడు విముక్త భారతదేశం యొక్క ఆత్యంత బాధామయమైన ప్రసవవేదన ఈ నేలపై అనుభవించబడింది.

ఈ ఉద్యమంతో సంబంధం కల అనేక నామాలను, విజ్ఞులైన వందలాది శ్రీ పురుషుల పేర్లను ప్రస్తావించడంలో నే నెంతో నిగ్రహం చూపాను. వారి సాహసోపేతచర్యలతో ఈ గ్రంథం నిండి ఉన్నది. నిజానికి నేడు మనం అనుభవిస్తూ ఉన్న స్వాతంత్ర్య ఫలాల స్వాతంత్ర్య సమరయోధుల అపూర్వ త్యాగాల ఫలితమే. హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమంతో ఒక శకం అంతరించింది. అంతే కాదు పవిత్ర భారత భూభాగంనుండి గర్హించదగిన ప్రజాస్వామ్య వ్యతిరేక పద్ధతిలో ఇక్కడ వ్యత్యక్తమైనట్టి బ్రిటిషు వరిపాలన తుది అవశేషాలకు అఖరుదెబ్బ హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యసమరమంటే మిక్కిలి సమంజసమనుకొంటాను.

జరిగిన సంఘటనలను యధార్థంగా సమెదు చేయడమే చరిత్ర. చరిత్ర ఎప్పుడూ సత్యంకోసం సత్యం, తరపున నిలుస్తుంది. సత్యం తన మంచి చెడ్డలను తానే వివరించేదిగా ఉంటుంది. రాబోయే తరాలవారు వారి దేశభక్తి భావానికి వదలన వెట్టుకోవడానికై ఒక నూతన ఉత్తేజంకోసం కలువంటి వారసత్వాన్ని కొన్ని యుగాలపాటు స్మరిస్తారు. మనసం చేసుకొంటారు. హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర ఒకానొక విరంకుశత్యంపై సాగిన మానవసంగ్రామాన్ని వెలుగులోకి తేవడమేగక, కాలమనే చరిత్రలో మహాకావ్య సదృశమైన ఒక వృత్తాంతంలోని మనుష్యులనూ, విషయాలనూ గూర్చి అసక్తిదాయకమైన అధ్యయనం చేయడానికి అవకాశం కలుగజేసేదిగా ఉన్నది. భయం లేకుండా, ఒకరి అనుగ్రహం కోసం అరగిలు

సాచకుండా, స్వచ్ఛంగా నత్యబద్ధంగా వ్రాయబడ్డ ఉద్యమచరిత్ర. జాతీయైక్యతకూ
అఖండతకూ బలవర్తకాహారంగా చిరస్థాయిగా ఉండిపోతుంది. ఈ నిరుపమాన కృషికై
గ్రంథకర్త శ్రీ వెబ్బర్తి మాణిక్యరావునూ, స్వాతంత్ర్యసమరయోధుల సంఘమునూ
నేను అభినందిస్తున్నాను.

Shanker Dayal Sharma

(శంకర్ దయాళ్ శర్మ)

గవర్నరు

ఆంధ్రప్రదేశ్

విషయ సూచిక

తొలిపలుకు-వెల్తుర్తి మాణిక్యరావు	(i)
నివేదన-కాటం లక్ష్మీనారాయణ	(iii)
ప్రస్తావన-బి. హయగ్రీవాచారి	(vi)
పీఠిక: డా. శంకర్ దయాల్ శర్మ, ఆం. ప్ర. గవర్నర్	(ix)
భూమిక	1

ప్రకరణము - 1

నిజాంనవాబులు

బ్రిటిషు రెసిడెంటు నియామకం

ప్రకరణము - 2

పైదరాబాద్ రాష్ట్ర స్వరూపము-జాగీర్లవివరాలు - సంస్థానాలసంగతి 8
నిజాం అధికారాలేమిటి? పైదరాబాద్ రాష్ట్రాన్ని పరిపాలించిన ఆసిఫ్ జాహీ
వంశీయులైన నిజాం నవాబుల వివరములు.

ప్రకరణము - 3

1857కు పూర్వం బ్రిటిషు వ్యతిరేక ఉద్యమాలు

18

రాజా రావు రంభ నింబాల్కర్; నూరుల్ ఉమ్రా, రాజా మహీపత్ రామ్; రాజా
చందూలాల్ - మహారాజా రణజిత్ సింగ్; చెదురు మొమరు తిరుగుబాటు;
నిజాం రాకుమారుని బ్రిటిష్ వ్యతిరేకత, వహాబీ ఉద్యమం - కొహరాన్ అరబ్
భీభత్సం- షిదర్-షోహాహాత్; బ్రిటిష్ వ్యతిరేక ప్రచారము;

ప్రకరణము - 4

1857 ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామం-ఆ తర్వాత

ట్రైబునల్ షిఫ్ట్ పోరాటం; రాజా వెంకటప్ప నాయక్ ధైర్యసాహసాలు;
సాలు; గోవాడలో ఘర్షణ; కొప్పల్ భీరావు పీఠాధిపతి; జానపద పీఠాధిపతి; కుల
కర్తీ నరసింగరావు పీఠాధిపతి పోరాటం; టిల్లులు, సోనాపీఠం-రంగారావు పాగే.
నిజాం దేవిడిలో మరొక ఉదంతం; తాత్యాముద్గల్ త్యాగం; రావుసాహెబ్ పేష్యో;
భాల్కర్ పోరాటం; నిజాంకు బిరుదు - ప్రజల నిరసన; వాసుదేవ బుల్లింకపడెక్కి
భాబాసాహెబ్;

ప్రకరణము - 5

ఏదన నిజాం మీర్ ఊస్మానలీఖాన్

56

ప్రకరణము - 6

హైదరాబాద్ లో వ్రజాజాగృతికి నాంది

65

చాందా రైల్వేస్టేషన్ - ఎన్. జి. ఎస్. రైల్వే కొనుట-ప్రజా ప్రతిఘటన-

ప్రకరణము - 7

హైదరాబాద్ లో జాతీయభావాలకు బీజావాపన

69

ఆనాటి జాతీయ ముస్లింలు; జాతీయ కాంగ్రెస్ ను బలపరుస్తూ కరపత్రం-మొదటి ఆంక్ష; రెండవ ఆంక్ష; ఆనాటి పత్రికలు; సికిందరాబాద్ లో జాతీయ మహాసభ-పతనాలయములద్వారా జాగృతి-ది యోసాఫీకర్ సోసైటీ-హిందూ సోషల్ క్లబ్ -బాద్షత్ రుద్ర-ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యాం-భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ - ముస్లిములు-ఆర్యసమాజం-శ్రీకృష్ణదేవరాయల ఆంధ్రభాషానిలయం-స్వచ్ఛంద సేవ కఠకాలు-హుమానిటేరియన్ లీగ్-సోషల్ సర్వీస్ లీగ్-పండిత తారానాథ్-ఖిలాఫత్ ఉద్యమం-వివేకవర్ధనిలో సభ-ప్రాథమిక హక్కులపై నిర్బంధం - స్వదేశీ ఉద్యమ వ్యాప్తి-భాష ప్రచారం-

ప్రకరణము - 8

వ్రజా ఉద్యమ వ్యాప్తికి సాధనాలు

89

యంగ్ మెన్స్ ఆంధ్రా ఆసోసియేషన్ - గజెత్ నవాబ్ - గోలకొండ పత్రిక-గ్రంథాలయోద్యమం-

ప్రకరణము - 9

ఆదిహిందూ సంఘోధరణ

95

న్యాయ పంచాయితీలు - అచాకు తులం బంగారం - హిందూ ధర్మ పరిషత్తు-ఆదిహిందూ వాలంటీర్ కోర్-జగన్మిత్ర మండలి - ఆదిహిందూ సోషల్ సర్వీస్ లీగ్-ఆదిహిందూ మహాసభలు-

ప్రకరణము - 10

హైదరాబాద్ రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమం

104

ఆంధ్ర జనసంఘం స్థాపన-సర్వత్రా ప్రచారం - ఆంధ్ర పరిశోధకసంఘం-ఆంధ్రప్రాంత ఆంధ్రోద్యమం - విద్యావకాశాలు-హస్తుమకాండ సమావేశం -

ప్రతినిగ ఆయుర్వేద విద్యాపీఠం-ఆంధ్రపితామహుని ఆవిర్భావం-తెలుగులో పరీ
క్షలు-ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు - గ్రంథాలయోద్యమము - గ్రంథాలయ మహా
సభలు-గ్రంథాలయ స్థాపనకు ఒక క్రొత్త ఎత్తుగడ - యుగకుల సాహసం-
న్యగొండలో ఆంధ్రప్రదేశ్ కేంద్రము సమావేశము-మసీర-నాలుగవ ఆంధ్రజన
కేంద్ర మహాసభ సమావేశము-సూర్యాపేట-వర్తక సమాహు-వెట్టివాకిరి-విద్యా
వ్యాప్తి-

ప్రకరణము - 11

187

మతోన్మాదము - ఆత్మరక్షణ

ఆత్మరక్షణకు యువతరం పూనిక

ప్రకరణము - 12

143

ప్రొడరాబాద్ రాజకీయ మహాసభలు

కాకినాడలో భారత కాతీయ కాంగ్రెసు సభ-

మొదటి ప్రొడరాబాద్ రాజకీయ మహాసభ-

రెండవ రాజకీయ మహాసభ-జాంశాయి - 1923

మూడవ ప్రొడరాబాద్ రాజకీయ మహాసభ

నాలుగవ రాజకీయ మహాసభ అక్టోబర్ 1931

బెరారు సమస్య -

ప్రకరణము - 13

158

గ్రంథమాలలు

ఆంధ్రకేసరి గ్రంథమాల; అశాగ్రంథమాల; వైదిక ధర్మగ్రంథమండలి; దేశో

ధాతక గ్రంథమాల

ప్రకరణము - 14

165

ముల్కీ ఉద్యమం

ప్రకరణము - 15

188

ఆంధ్ర మహాసభలు

ప్రథమాంధ్ర మహాసభ - జోగిపేట; రెండవ ఆంధ్ర మహాసభ దేవరకొండ;
మూడవ మహాసభ ఖమ్మం; నాలుగవ మహాసభ సిరిసిల్లా; పత్రికల పాత్ర; ఏక
సంవత్సర ప్రణాళిక; ఐదవ ఆంధ్ర మహాసభ, షాద్ నగర్; ఆరవ ఆంధ్ర
మహాసభ, నిజామాబాద్.

ప్రకరణము - 16

మహా రాష్ట్ర పరిషత్తు

190

సంధికాలంలో స్థబ్ధత; తుజ్జాహూర్ కర్ ఉదంతం; మహా రాష్ట్ర పరిషత్తు; రెండవ సమావేశం; లాతుర్; మరొక విచిత్ర సంఘటన; సేనాపతి బాపట్; లాతుర్ సభ వాలంటీర్లు; మహా రాష్ట్ర పరిషత్తు మూడవ సమావేశం; నాలుగవ సమావేశం; ఆయిదవ సమావేశం; ఆరవ, ఏడవ సమావేశాలు.

ప్రకరణము - 17

కర్ణాటక పరిషత్తు

204

రెండవ కర్ణాటక పరిషత్తు; బీదర్; 1940; మూడవ కర్ణాటక పరిషత్తు; ఖొలా పూరు; నాలుగవ కర్ణాటక పరిషత్తు; రాయచూర్ 1944 ఆయిదవ కర్ణాటక పరిషత్తు; యదగిర్ 1944.

ప్రకరణము - 18

ఉద్యమానికి చేయూతనిచ్చిన పత్రికలు, పత్రికారచయితలు

214

గర్వకారణమయిన 'రయ్యక్' పత్రిక

ప్రకరణము - 19

పందేమాతరం ఉద్యమం

223

బాబెర్మునిగోడుల తిరుగుబాటు; రాంజీచెట్టు

ప్రకరణము - 20

మహాత్ముని పర్యటనలు

288

రిలికల హిందీ పాఠశాల, ఆదిహిందూ సాంఘిక సేవాసమితి; ప్రెంథియేటర్ లో శ్రీంసభ; మహాత్ముని రెండవ పర్యటన: నిజాంమంత్రి మండలిలో విభేదాలు; మెహదీయాద్ జంగ్ నోటు; గాంధీమహాత్ముని మూడవ పర్యటన.

ప్రకరణము - 21

రాజ్యాంగ సంస్కరణలు

254

రాజకీయ స్వస్కరణలు తొలియత్నం; రాజ్యాంగ సంస్కరణల సంఘం; మూల సూత్రాలు; శాసనసభ్యులు మంత్రిలుగుట; ఎన్నికల; నియమామకాలు; సలహా సభలు; జిల్లాసంఘాలు; ఛావుని సంఘాలు-గ్రామ పంచాయతీలు; హైదరాబాద్

పురపాలక సంఘం; జిల్లాకాన్ఫరెన్సులు; ప్రాథమిక స్వచ్ఛములు సంస్కరణలు
మట్టిసె; ప్రజాపరిషత్తు; సర్వేక్షయిన్స్ట్రుమెంట్ కు మహాత్ముని లేఖ.

ప్రకరణము - 22

274

మట్టిన్యైతై హదుల్ ముస్లిమీన్

ఫాసిస్టు; మతదురహంకార సంస్థ; హిందువులకు విరుద్ధంగా ముస్లింలవ్యక్తత;
హిందూ ముస్లింమొదటి కలహం; అఖిల భారతస్టేట్ ముస్లింలీగ్; సింగ్ జంగ్
సంభాషణలు; మధ్యవర్తిత్వము మట్టిస్ కోరికలు నర్సింగరావు సమాధానాలు;
నర్సింగరావుగారు చూపినవేశ్యరూపం; మంత్రివర్గంలో మార్పు; జిన్నాదౌత్యం;
హైదరాబాద్ ముసోలిని; నిశాముతో నర్సింగరావు సంప్రదింపులు; ఆనర్ మిక్
సిద్ధాంతం; ఉస్మానిస్తాన్ ప్రతిపాదన; డీన్ దార్ మతోన్మాద ఉద్యమము; మతం
మార్పిడి కార్యక్రమం; జనాభా మార్పిడి పిచ్చితుగ్లక్ పథకం; జనాభా మార్పిడి
ముస్లిం కాందిశీకుల రప్పించుట; ముస్లిం కాంది శీకులు-నిజాం భీకరయుధం;
పనా: గుజీన్.

ప్రకరణము - 23

307

హైదరాబాద్ ప్రజాపక్ష విద్యా మహాసభ

15 ఏండ్లలో 5 మహాసభలు మాత్రమే; యోగేశ్వరీ నూతన విద్యాలయ.

ప్రకరణము - 24

314

ధూల్ పేట అభియోగం

ప్రకరణము - 25

317

సేద్ కాంగ్రేస్ స్థాపనకు పూర్వం

సేద్ కాంగ్రేస్ స్థాపనకు పూర్వం; భాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమే మొదటి లక్ష్యం;
యవతీ యవకుల జాతీయ భావం.

ప్రకరణము - 26

325

హైదరాబాద్ సేద్ కాంగ్రేస్ అవతరణ

కాంగ్రేస్ తాత్కాలిక కార్యవర్గం విజృంభి; సేద్ కాంగ్రేస్ సత్కారగ్రహణకి
మహాత్ముని ఆమోదం; కాంగ్రేసు విధాన పత్రం (మానిఫెస్టో) విడుదల; లక్ష్యము
ఆశయాలు.

ప్రకరణము - 27

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం

340

కాంగ్రెస్ కార్యచరణ సమితి విజ్ఞప్తి; స్వామీరామానంద తీర్థగారి సత్యాగ్రహ ప్రకటన; తెలంగాణలో కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహానికి నాందీప్రస్తావన; సత్యాగ్రహ వ్రాసము.

ప్రకరణము - 28

మహాత్మా గాంధీ నర్ ఆక్చర్ హైదరీ ఉత్తర పత్రికత్తరాలు

(1938-39)

352

ప్రకరణము - 29

హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఆర్యసమాజం పాత్ర

364

ఆర్యసమాజ స్థాపన; పండిత నరేంద్రజీ; ఆర్యసమాజంవారి కోరికలు; ఆర్య సమ జ సత్యాగ్రహ పర్వములు;

ప్రకరణము - 30

హిందూ మహాసభ సత్యాగ్రహం

379

వందేమాతరం రామచంద్రరావు; వందేమాతరం గీతాలాపన; ఓక్ టికి లార్ ఘోడా; హిందూస్థాయం సేవక సంఘం;

ప్రకరణము - 31

మన్మాడ్ లో స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ

387

జ్ఞాపకశక్తి అందే యిది

ప్రకరణము - 32

ఆంధ్రోద్యమము - రెండవదశ

392

ఏడవ ఆంధ్ర మహాసభ మల్కాపురం 1940

ఎనిమిదవ ఆంధ్ర మహాసభ; చిలకూరు 1941

తొమ్మిదవ ఆంధ్ర మహాసభ; ధర్మవరం 1942

పదవ ఆంధ్ర మహాసభ; హైదరాబాద్ 1943

పదకొండవ మహాసభ; భువనగిరి 1944

పునరుద్ధరణ

పన్నెండవ మహాసభ; మడికొండ 1945

ఫరమాదవ మహాసభ; కంచి 1946

ప్రకరణము - 33

412

క్విడ్ యిండియా

సంస్థా నాల్గవ ను తన దృక్పథము; ఒక కొత్తమరిపు; రాష్ట్రముంతటా ఉద్యమం; ఆరెస్టులు.

ప్రకరణము - 34

424

ఆజాద్ హింద్ పోజ్

నేతాజీకి సన్నిహితులయిన మగ్గురు హైదరాబాదీయులు; నాకాదళం తిరుగుబాటు; ఆతి ప్రమాదకరమయిన పథకం; ఉస్మానిస్టాన్; జవ్హర్ లాల్ నెహ్రూ

ప్రకరణము - 35

436

స్టేట్ కాంగ్రెస్ వై నుండి ఆంధ్రతోలగించుటకు పూర్వం

రాజ్యాంగ సలహాదారు సర్ వాల్టర్ మాంక్టన్; రాజ్యాంగ సంస్కరణల బహిష్కరణ; సంస్కరణలను బహిష్కరించండి.

ప్రకరణము - 36

451

చరిత్రాత్మకమైన హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెస్ మహాసభలు

ఆహ్వానించుట; హైదరాబాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ; భారత జాతీయ శక్తుల విజయం; క్యాబినెట్ మిషన్ వారి పథకం; సంస్థానాలు భారత యూనియన్ లో చేరితీరాలి; ఆజాద్ హైదరాబాద్ ఒక ప్రమాద చిహ్నం; వేరుగా యుంటే హైదరాబాద్ కి ఉండేది; యిత్రహదర్ ముస్లిమ్స్; ప్రధాన తీర్మాన పాతం; ఆగస్టు 7న భారత యూనియన్ లో చేరాలి. సత్యాగ్రహ మహాద్యమం ఆరంభం; విదేశాలకు కేబుల్స్ పంపుట; రెవీ ధాన్యం తెల్లించగూడదు; సర్వతంత్ర స్వతంత్ర్య భానోదయం - ధీక్షాపత్రం; ఆజాద్ హైదరాబాద్ ప్రకటన; దమనకాండ

ప్రకరణము - 36(ఎ)

481

ముఖ్యమైన పత్రికావ్యవహారము

కె. ఎం. ముస్లిమ్ లేఖ; ప్రధాని జవహర్ లాల్ నెహ్రూ లేఖ; డి. పి. ముక్రారేఖ;

రవిశంకర్ శక్తా లేఖ; ఆరవముడు అయ్యంగార్ పత్రం; నిజాములేఖ; సర్ వాట్టర్
మాంక్టన్ పత్రం; ఆరావమునయ్యంగారిపత్రం; 1947 ఆగస్టు 27 నాటి అయ్యం
గారి పత్రం; సర్దార్ పటేల్ కు మౌంట్ బ్యాటనేగారి లేఖ

ప్రకరణము - 37

భాగ్యనగర్ రేడియో

526

ప్రకరణము - 38

హైదరాబాద్ ప్రజా పోరాటంలో సోషలిస్టు పార్టీ వీరోచిత పాత్ర

529

ప్రకరణము - 39

నిజాం మీద బాంబు ప్రయోగం

536

ప్రకరణము - 40

న్యాయవాదులు కోర్టుల బహిష్కరించుట

543

ప్రకరణము - 41

జేళ్ళలో సత్యాగ్రహాలపై దాడులు

553

నిజామాబాద్ జైలులో క్రూరమైన దాడి- రాజకీయ ఖైదీల "బొందలగడ్డ"; రాజ
కీయ సేనాదాళ; సత్యాగ్రహులు; ఉపవాసదీక్ష - మంత్రి రామాచారి రాజీనామా;
వరంగల్ జైలులో రాజకీయ ఖైదీలపై దాడి-ప్రత్యక్ష నరకమయిన నిజాం
జైళ్ళు; సుల్తాన్ జైల్లో దారుణ సంఘటన; డెమోక్రెటిక్ పత్రిక ద్వారా స్వామిజి
సందేశం.

ప్రకరణము - 42

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనుల విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర

562

విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర-ఉద్యమంలో విద్యార్థుల పాత్ర- హైదరాబాదు విద్యార్థి
కాంగ్రెసు పాత్ర-వరంగల్ విద్యార్థుల చత్య సంఘం. జాతీయపక్ష విద్యార్థుల
గ్రంథాలయం, కరపత్రం పాత్ర-తన గ్రామాన్ని కాపాడుకోవాలి.

ప్రకరణము - 43

సరిహద్దు పోరాటాలు

578

బాందా సరిహద్దు క్యాంపు-ఇతర శిబిరాలు. దాబా శిబిరం-మోర్గండి శిబిరం-మురళి

శివీరం-సిరివంశ శివీరం-రై లుకట్టలను ధ్వంసం చేయుట-రామగుంఠం రై ల్వే
స్థేషన్, ఉప్పుల స్థేషన్ వద్ద విధ్వంసకచర్య-జమ్మికుంట పోతూపల్లి రై లుకట్ట
ధ్వంసం-వీరూరురై లుస్థేషన్ పైదాడి-పోలీసునాకాలపై దాడికి బాండా శివీరం
పథకం-రొంకికుంట పోలీసుస్థేషనుపై దాడి-తానాపూరు గ్రామంలో దోపిడీ-
రాయకల్ పోలీసు స్థేషనుపై దాడి-మహాదేవపురం పోలీసుస్థేషనుపై వీరోచిత
దాడి-కాంగ్రెసు జోనల్ కార్యాలయం-కర్నూలు, రేపాల క్యాంపు.

యథాతథపు ఒడంబడిక.

ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్తంభింపచేసిన గ్రామాధికారులు

ప్రకరణము - 44

స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించిన గ్రామాలు

604

ప్రకరణము - 45

ఏడవనిజాంకు ఏడుగురు మున్సిల్ వముఖుల విజ్ఞప్తి

611

ప్రకరణము - 46

కమ్యూనిస్టుల విదేశభక్తి

622

ప్రకరణము - 47

జిల్లాలలో స్వాతంత్ర్యోద్యమము

630

మెదకు జిల్లా-చెక్కూల్, సదాశివపేట-కూచనపల్లి, అల్లిపురంలో ఆహూయిత్యం-
నిజామాబాదు జిల్లా-కరీంనగరం జిల్లా-అదిలాబాదు జిల్లా-మహబూబు నగరం
జిల్లా-నల్లగొండ జిల్లా-వరంగలు జిల్లా-మొగిలయ్య హత్య, కాళోజిపై ఆంక్ష-
సర్దారు పటేలుకు చెలిగ్రాంతు-ఆంధ్రకేసరికి సైనిక వందనం-పెరుమాళ్ళ
సంకీర్ణ-ఆచార్య భస్మాలి-నాదరాబాదు, సికిందరాబాదు జంటనగరాలు-పీబీనగర
దురంతం.

ప్రకరణము - 48

తుది ఘట్టం

678

గోవా ఉదంతం-గోవాతో కట్టుదిట్టాలు-మజ్జినే ప్రతక్ష చర్య-భారత ప్రభుత్వ
శ్వేతపత్రం-పోలీసు చర్య-ముగింపు.

నామానుక్రమణిక

698

చిత్రానుక్రమణిక

వివరణ/పేరు	పుటసంఖ్య
1. జాతిపిత మహాత్మాగాంధీ	I
2. హైదరాబాదు సంస్థాన విముక్తి ప్రధాత సర్దార్ వల్లభాయి పటేల్	II
3. ప్రముఖ స్వాతంత్ర్యయోధుడు, రాష్ట్రపతి జ్ఞాని జయిల్ సింగ్	III
4. స్వాతంత్ర్య యోధులు, భారతరత్న ప్రధాని శ్రీమతి ఇందిరాగాంధీ	V
5. హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్యోద్యమ రథసారథి స్వామి రామానందతీర్థ	VII
6. తెలంగాణా ఉక్కుమనిషి సర్దార్ జవహర్ లాల్ నెహ్రూ	VIII
7. హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర రచనాసంఘ అధ్యక్షులు టి. హయగ్రీవాచారి	XI
8. స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర రచనాసంఘ సంయోజకులు కాటం లక్ష్మీనారాయణ	XII
9. హైదరాబాద్ రాజకీయ మహాసభ అధ్యక్షులు (ఎ) శ్రీ మాధవ శ్రీహరి ఆజె (బి) శ్రీ వై. ఎం. కాశే (సి) శ్రీ నరసింహాచార్యులు కేల్కర్ (డి) శ్రీరామచంద్ర నాయక్	146-ఎ 147-ఎ
10. ప్రథమాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు సురేంద్రం ప్రతాపరెడ్డి	168-ఎ

k

11. ద్వితీయాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు
శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావు 169-ఎ
12. (ఎ) తృతీయాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు
శ్రీ పులిజాల రంగారావు 172-ఎ
(బి) సప్తమాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు
మాదిరాజు రామకృష్ణారావు
13. ఆష్టమాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు
శ్రీ రావి నారాయణరెడ్డిగారు 173-ఎ
14. చతుర్థాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు
ఆంధ్రపితామహ మాడపాటి హనుమంతరావు 180-ఎ
15. ఐదవ మెరియు దశమ ఆంధ్రమహాసభ అధ్యక్షులు
శ్రీ కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారు 181-ఎ
16. 11వ మరియు 12వ ఆంధ్రమహాసభ అధ్యక్షులు
శ్రీ మండుముల నర్సింగరావుగారు 186-ఎ
17. సప్తమాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు
శ్రీ మండుముల రామచంద్రారావుగారు 187-ఎ
18. డి.రాజాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ వ్యవస్థాపకులలో
ఒకరియిన శ్రీ జనార్దన్ రావు దేశాయి 207-ఎ
19. ఆంధ్రకేసరి ప్రకాశం పంతులు 208-ఎ
20. డి.రాజాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యవర్గ సభ్యులు 340-ఎ
21. సత్యాగ్రహ సందర్భంలో స్వామీ రామానందతీర్థగారిని
సన్మానించుట 341-ఎ
22. స్వామీ రామానంద తీర్థను
వరంగల్ లో సన్మానించినప్పటి చిత్రం 347-ఎ
23. 1936లో స్వామీ రామానందతీర్థ నాయకత్వంలో
ప్రథమ సత్యాగ్రహం 348-ఎ
24. స్టేట్ పీపుల్స్ కాన్ఫరెన్స్, గ్వాలియర్ 351-ఎ
25. (ఎ) స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రధాన కార్యదర్శి
శ్రీ మాడపాటి రామచంద్రారావు 352-ఎ

- (బి) ప్రజాకవి దాక్షర్ దాశరథి
(సి) శ్రీ జయరామారెడ్డి (మెదక్)
26. (ఎ) ఆర్యసమాజ అధ్యక్షులు
శ్రీ వినాయకరావు విద్యాలంకార్
(బి) శ్రీరాంకిషన్ ధూత్ 364-ఎ
27. (ఎ) తెలంగాణాలో పాదయాత్ర జరిపిన
ఆచార్య భస్మాలీ 365-ఎ
(బి) ఆంధ్రోద్యమానికి పాటుబడిన
శ్రీ అక్కినేపల్లి జానకీరామారావు
28. కాలాపాసీ శిక్షననభవించిన పండిత సరేందర్ జీ 376-ఎ
29. వందలాది కార్యకర్తలను తీర్చిదిద్దిన ప్రముఖుడు
ఎన్. కె. రావు 377-ఎ
30. స ప్రమాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు మందుముల
రామచంద్రరావు, అహ్వసనంఘ అధ్యక్షులు కొండా వెంకట
రంగారెడ్డి, శ్రీ డి. రాంరెడ్డి 392-ఎ
31. చతుర్థాంధ్ర మహాసభ, సిరిసిల్లా సందర్భములోని చిత్రం 393-ఎ
32. 1938లో స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రథమ
సత్యాగ్రహంలో పాల్గొన్న నాయకులు 405-ఎ
33. (ఎ) సైనికవందనం స్వీకరిస్తున్న సరిహద్దు
పోరాట నాయకులు 408-ఎ
(బి) శ్రీనాగనాథ్ తమ్మేవార్
34. శ్రీమతి ఆరుణ ఆ సభల 24-12-1946న హైదరాబాద్
సందర్శించిన సందర్భంలో వారితో
డా॥ మర్రిచెన్నారెడ్డి, కాటంగారలు వగైరా 530-ఎ
35. నేతాజీ సన్నిహిత సహచరుడు
అబిద్ హసన్ సప్రాని 531-ఎ
36. నిజాం బాంబుకేసు పీఠుడు
శ్రీ నారాయణరావు పవార్ 533-ఎ
37. (ఎ) సోషలిస్టునాయకుడు
శ్రీ బి. ఎస్. మహాదేవ్ సింగ్ 537-ఎ

(బి) రజాకార్లచే హత్యగావింపబడిన అమరపీరుడు
షోయిబ్ ఉల్లాఖాన్

38. హెదరాబాద్ సిటీకాంగ్రెస్ కమిటీ
కార్యవర్గం స్వామీ రామానంద తీర్థతో 582-ఎ

39. 1938లో చందేమాతరం ఉద్యమంతో పాల్గొన్న
విద్యార్థులు

40. (ఎ) సరిహద్దు క్యాంపుల యిన్‌చార్జి
శ్రీ బొమ్మకంటి సత్యనారాయణ 580-ఎ

(బి) రేపాల క్యాంపు ఇన్‌చార్జి శ్రీ కోదాటి నారాయణరావు 581-ఎ

41 (ఎ) కర్నూలు క్యాంపు ఇన్‌చార్జి శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డి
(బి) చాంబా క్యాంపు ఇన్‌చార్జి శ్రీ కె. వి. నర్సింగరావు 581-ఎ

42 తెలంగాణా క్యాంపుల ఇన్‌చార్జి శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారి శిక్షణ
ఇస్తున్న దృశ్యం 602-ఎ

43 సూర్యాపేటలో రజాకార్లచే చంపబడ్డ చిల్లంపల్ల మూర్తి ఆయన
భార్య రాంనర్సమ్మ 603-ఎ

44 నిజాంకు వ్యతిరేకించిన ముస్లిం ప్రముఖులు శ్రీ భాఖర్ ఆలీ మీర్జా
శ్రీ ఫరీద్ మీర్జా, శ్రీ హుసేన్ అబ్దుల్ మునీం, శ్రీ మహమ్మద్
హుసేన్ జాఫరీ, శ్రీ ముల్లా అబ్దుల్ బాసిత్,
శ్రీ అహ్మద్ మీర్జా 612-ఎ

45 జిల్లాలలోని ప్రముఖ స్వాతంత్ర్య యోధులు శ్రీ నందగిరి
వెంకట్రావు, శ్రీమతి నందగిరి ఇందిరాదేవి, శ్రీ రంగా వీరయ్య,
శ్రీ వేములపల్లి భాస్కరరావు, శ్రీ కె. ఎస్. నారాయణ,
శ్రీ మలహార్ రావు 613-ఎ

46 ప్రముఖ స్వాతంత్ర్య యోధులు శ్రీ బద్దం ఎల్లారెడ్డి, శ్రీ గోపిడి
గంగారెడ్డి, శ్రీ కాశోజి నారాయణరావు, శ్రీ జయకుద్రత్తె ను,
శ్రీ ఆదిరాజు తిరుమలరావు, శ్రీ పచేర్ రాజన్న 630-ఎ

47 శ్రీ పల్లెర్ల హన్మంతరావు, శ్రీ సురభి శేషశర్మ,
శ్రీ కె. క్రిష్ణమాచారి, శ్రీ వెంకట రాజేశ్వరజోషి,
శ్రీ వై. హన్మంతరావు, శ్రీ కంది శ్రీనివాసరావు 631-ఎ

48 శ్రీ బసవ మాణియ్య, శ్రీ చోళ లింగయ్య, శ్రీ బమ్మ వెంకటేశ్వరగుప్త
శ్రీ సదాశివ శర్మ, శ్రీ చీమ గోపాలరెడ్డి శ్రీ వి. వెంకటయ్య 832-ఎ

49 ఎ) నేతాజీ సన్నిహిత సహచరుడు డా. సురేష్ చంద్ర
(బి) సంగారెడ్డి వాస్తవ్యులు శ్రీ కె. వెంకయ్య 833-ఎ

50 నిశామాబాదు జిల్లా ప్రముఖ స్వాతంత్ర్యయోధులు శ్రీ కె. వి.
గంగాధర్, శ్రీ జి. నారాయణరెడ్డి, శ్రీ ఎస్. చక్రారెడ్డి,

శ్రీ గంగారాం ఆర్య, శ్రీ కె. బాలింగం,
శ్రీ పడిగెల మాన్మంథు 834-ఎ

51 హదరాబాదు నగర ప్రముఖ స్వాతంత్ర్యయోధులు శ్రీ ఎస్.
వెంకటస్వామి, శ్రీ దామోదర్ పాండ్యగౌడ్, శ్రీ ఎస్. విశ్వరావు
శ్రీ కె. ప్రేమాక్షి యాదవ్, శ్రీ శాశి కిషన్ రావు, శ్రీ కొత్తూరు
సీతయ్యగుప్త 837-ఎ

52 శ్రీ కంచెనపల్లి వెంకట రామారావు, శ్రీ ఉమ్మెత్తల కేశవరావు,
శ్రీ బొటుపల్లి హన్మంతరెడ్డి, శ్రీ వి. కె. రెడ్డి, శ్రీ కాలిపాక
కిషన్ రావు, శ్రీ పింగిలి తిరుమలరావు 838-ఎ

53 (ఎ) తెనుగుపత్రిక సంపాదకులు శ్రీ వర్ధిరాజు సీతారామ
చంద్రరావు

(బి) ఫయాం సంపాదకులు ఖాజీ ఆబ్దుల్ గఫార్
(సి) హిందూమహాసభ నాయకుడు శ్రీ కె. డి. జోషి

54 శ్రీ జగన్నాథరావు చుండక్క, శ్రీ బి. రంగనాయకులు,
శ్రీ రాంచంద్రరావు పైకాజి, శ్రీ చంద్రచేష్, శ్రీ ఎల్లాప్రగడ
కృష్ణమూర్తి, శ్రీ బి. ఎన్. గుప్త 840-ఎ

55 కరీంనగరు జిల్లా ప్రముఖులు శ్రీ బి. వెంకట రామారావు, వెంకట
రాజన్న అవధాని, శ్రీ కె. భూమయ్య, శ్రీ అనభేరి ప్రభాకర
రావు, శ్రీ డి. నర్సయ్య, మరియు సిరిస్సెల్లలో జరిగిన ఆంధ్ర
మహాసభ ముఖద్వారం 841-ఎ

56 మహబూబ్ నగర్ జిల్లా ప్రముఖులు శ్రీ కె. అచ్యుతరెడ్డి,
శ్రీ గుండమాల గోపాలరావు, శ్రీ కె. సిద్దిలింగప్ప,
శ్రీ చిక్కెపల్లి రాంచంద్రరావు మరియు గ్యాంగ్వియరులో జరిగిన
పీపుల్స్ కాన్ఫరెన్స్ సందర్భములోని గ్రూపు షోట్ 850-ఎ

57 నల్లగొండ జిల్లా ప్రముఖులు శ్రీ ఆక్కిరాజు వాసుదేవరావు,

శ్రీ ఆరుట్ట లక్ష్మీనరసింహారెడ్డి, శ్రీ చిత్తగణేశ సిద్ధాంతి,

శ్రీ పులకంటి శ్రీరాములు, శ్రీ రేణిగుంట రాంరెడ్డి, శ్రీ రాజేశ్వర్

గుప్త (షంసాబాదు)

621-ఎ

58 వరంగల్ జిల్లా ప్రముఖులు శ్రీ యిబికాల మధుసూతనరావు,

శ్రీ బంబారు చంద్రశాశ్వతరావు, శ్రీ ఎం. ఎస్. రాజలింగం,

శ్రీ గెల్లా కేశవరావు, శ్రీ జలగం వెంగళరావు,

డా. గోపాలరావు

665-ఎ

59 హైదరాబాదు జిల్లా ప్రముఖులు డా. ఎం. చెన్నారెడ్డి

శ్రీ హరిశ్చంద్ర హెజా, శ్రీమతి జ్ఞానకుమారి హెజా,

శ్రీమతి ములాబాయి మేకోదే, శ్రీ పన్నాలాల్ పిత్తి,

శ్రీ బి. వెంకటస్వామి

667-ఎ

60 శ్రీ బాబురావు వర్మ, శ్రీ కె. వి. పంథతినాథ్, శ్రీ శ్రీరాములు,

ఆమిద్ఖాన్, శ్రీ బి. సత్యనారాయణ రెడ్డి, శ్రీ రామరాజు,

శ్రీ రంగారెడ్డి

668-ఎ

61 హైదరాబాదులో జరిగిన యువజన కాంగ్రెస్ సమావేశ

669-ఎ

62. హైదరాబాదు రాష్ట్ర శాసన యువజన కాంగ్రెస్

696 ఎ

అభ్యుదయ ప్రధాన కార్యకర్తలు శ్రీ బాబుగారూర్ నాయుడు, కాటం లక్ష్మీ

నారాయణ గార్లు మరియు వంశీమాతరం తానుచంద్రారావు, శ్రీ కె. వి. కేశవులు

63a ఆకాశ శౌభాగ్ని నిమిత్తంగాకొన్న హైదరాబాద్ రాష్ట్ర చివరి

నిశాం నవాబు మీర్ ఉస్మాన్ ఆలీఖాన్

687-ఎ

b) వేదాని ప్రజలకు పొట్టనపెట్టుకొన్న ఆపర కిరాతకుడు

రజాకార్ నాయకుడు ఖాసీం రజ్వీ

64 ఎ) పోలీసువర్గపు విషయకాతంగా జరిపిన శ్రీ రాజీవ్ కుమార్,

శ్రీ మేజర్ జనరల్ జె ఎన్. బొడ్రె, మిలిటరీ గవర్నర్

694-ఎ

(బి) శ్రీ వి. తామరెడ్డి (మహబూబ్ నగర్)

65 తామర్ ఉమ్రూద్ సింగ్ నాయకత్వాన ఘోర్ పేట వాస్తవ్యులు

జరిపిన ఘోరాటంలో పాల్గొన్నవారు (ఘోర్ పేట సుభుజున)

695-ఎ

భూమిక

రత్నగర్భ అయిన భారతదేశంపై అనేక దండయాత్రలు జరిగినవి. కాలగతిలో అప్పుడప్పుడు విదేశీయులు భారతభూభాగాలను ఆక్రమించుకున్నారు. కొందరు బయటివారు ఇక్కడే స్థిరనివాస మేర్పరచుకున్నారు. అయితే భారతీయులు మాత్రం విదేశీయుల పలుబడిని ఎన్నడూ సహించలేదు. సరికదా ఎదిరిస్తూనేపోయినారు. తాము కోల్పోయిన భూభాగాలను తిరిగి ఆక్రమించుకొనడానికి నిరంతర కృషి నల్పుతూ వచ్చినారు.

దేశచరిత్రను దేశభక్తి దృక్పథంతో పరికిస్తే మరుగుపడిన అనేక సంఘటనలు, సాహసోపేతచర్యలు, పిరగాధలువంటి అమృతవమానమైన విశేషాలతోపాటు దేశద్రోహకరమైన కుట్రలు, వెన్నుపోటుచర్యలువంటి విషపూరిత కుట్రలత్వంకూడా వెల్లడి అవుతుంది. అట్లా పరికిస్తేనే ఎట్టి భూమికలో మన స్వాతంత్ర్యసమరం సాగిందో అవగాహన చేసుకొనే పీలుకలుగుతుంది. మన దేశ చరిత్రను దేశభక్తి దృక్పథంతో తిరిగి రచింపజేసిన అవసరం ఎంతైనా ఉంది. అందు కవసరమైన సామగ్రి పలుఆధారాలవలన లభ్యమవుతున్నది.

1947 వరకు భారతదేశాన్ని ఆక్రమించుకొనివున్న ఆంగ్లేయులు ఈ దేశచరిత్రను మసిపూసి మారేడుకాయ చేసినారు. 1857 లోనే భారతీయులు జరిపిన తమ ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సమరాన్ని బ్రిటిషు చరిత్రకారులు 'సిపాయిల తిరుగుబాటు' అని వక్రభాష్యం చెప్పినారు. కాని వారి చరిత్ర రచనా విధానాన్ని నిష్కర్షగా ఖండించి దేశప్రతిష్ఠను కాపాడిన గౌరవం వినాయక్ దామోదర సావర్కర్ గారికే దక్కింది. వారు 1857 భారత స్వాతంత్ర్య సంగ్రామ చరిత్రను మరాఠీభాషలో రచించినారు. ఆయన బహుముఖ ప్రజ్ఞాశాలి, విప్లవకారుడు, గొప్ప రచయిత. ఆ మరాఠీ గ్రంథం ఇంగ్లీషులోకి అనువదించబడి అచ్చు అవుతున్న సంగతి తెలియగానే బ్రిటిషు ప్రభుత్వం దానిని నిషేధించింది. ముద్రణకు పూర్వమే నిషేధించబడిన గౌరవం ఈ పుస్తకానికి దక్కింది. అయి నప్పటికీ దాని ప్రతులు రహస్యంగా భారతదేశానికి చేరినవి. బర్లండు, ప్రాన్సు,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రఫ్తూ, జర్మనీ, ఈజిప్టు దేశాలలోనే కాక ఇంగ్లండులోకూడా రాజనీతిజ్ఞులు, పేద్రావులు ఈ గ్రంథాన్ని చదివినారు. ఇది వలుముద్రణలు పొందినది. ఒక ముద్రణ విప్లవపీఠుడు భగత్ సింగ్ పూనికపై వెలువడింది. మరొక ముద్రణను రాష్ థీహరీబోస్ వేయించినాడు. నేతాజీ సుభాష్ చంద్రబోసు ఏర్పాటుచేసిన 'ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్' (ఐ-ఎన్-ఏ) సైనికులకు ఇది పాఠ్యపుస్తకంగా నిర్ణయించబడిందంటే ఈ గ్రంథం యొక్క గొప్పతనాన్ని పాఠకులే ఊహించుకొనెదరుగాక !

1857 నంగ్రామం జరిగినప్పుడే అప్పటి నిజాం అదనుచూచి తిరుగుబాటు చేసివుంటే, లేదా కనీసం బ్రిటీషువారికి సహాయనిరాకరణం చేసివుంటే భారతదేశ చరిత్రగతియే మారివుండేది. నిజాం వంశీయులకు బ్రిటీషువారికి విశ్వాసపాత్రులైన తాజేదారు లన్నబిరుదు పొందేయోగం వుండగా స్వాతంత్ర్యవీరులకు మిత్రులెట్లా అవుతారు ?

1857లో రగుల్కొన్న అగ్ని తాత్కాలికంగా అణగారినదేకాని పూర్తిగా చల్లారలేదు. లోలోన రాజుకుంటూ దేశవ్యాప్తమయింది. తొంభైయేళ్ళ తర్వాత - ఈ దేశానికి వచ్చిన వరాధీన గ్రహణం 1947 లో విడిచింది. 1947 ఆగస్టు 15 తేదీన బ్రిటీషిండియా ప్రజలు స్వాతంత్ర్యోత్సవాలు చేసుకుంటూ ఆనందిస్తూ వుండగా హైదరాబాదు సంస్థాన వాసులు నిజాం నవాబు నిరంకుశపాలనలో వుండి పోయారు. కా బ డ్దే తమ పోరాటాన్ని ఉధృతంచేసినారు. భారతస్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన 13 మాసాలకు హైదరాబాదుపై పోలీసుచర్య జరగడంతో నిజాం నవాబు భేషరతుగా లొంగిపోయాడు. ఫలితంగా హైదరాబాదు భారతయునియన్ లో చేరిన మైంది. ఇది కొన్ని దశాబ్దాలపాటు జరిగిన నిరంతర ఉద్యమాల ఫలితం. ఒక్క ఉద్యమంకాదు, అనేక సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయ మహోద్యమాలు వచ్చినవి. వాటి స్వేచ్ఛావ స్వభావాలను అవగాహన చేసుకొనడానికి ఈ రాష్ట్ర భౌగోళికస్థితి, నిజాం వంశీయుల పుట్టుపూర్వోత్తరాలు, ఆయా దశల సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయ స్థితి గతులను తెలుసుకోవడం అవసరం. అప్పుడే ఇక్కడి ప్రజల పోరాటాలు సుగ్రహ్యమవుతాయి.

నిజాం నవాబులు

హైదరాబాదు సంస్థానాన్ని నిజాం నవాబులు పాలిస్తూ ఉండేవారు. వీరి మూల పురుషుడు నిజాముల్ ముల్క్ ఆసఫ్ జాహ్. ఆయన అనలువేరు ఖమ్మద్దీన్. అతని జననం 1671 ఆగస్టు 11. నిజాముల్ ముల్క్ అనేది అతని బిరుదు. ఆసఫ్ జాహ్ అనేది వారి వంశనామము. నిజాముల్ ముల్క్ యొక్క తాత ఖుర్రీజ్ ఖాన్ తుర్కిస్తాన్ (టర్కీ) లోని బొఖారా వట్టణం నుండి బ్రతుకుతెరువుకోసం భారత దేశానికివచ్చి 1658 లో మొగలు చక్రవర్తి షాజహాన్ కొలువులో చేరినాడు. నిజాముల్ ముల్క్ తల్లి షాజహాన్ చక్రవర్తికి ప్రధానమంత్రియైన సాదుల్లాఖాన్ కుమార్తె. కనుక నిజాముల్ ముల్క్ షాజహాన్ కుమారుడైన ఔరంగజేబువద్ద ప్రావకం సంపాదించుకొని దక్కన్ కు (వింధ్యకు దక్షిణప్రాంతం) సూబేదారుగా నియమింపబడ్డాడు. ఇతనికి 'నిజాముల్ ముల్క్' అనే బిరుదును ఔరంగజేబు ఇచ్చినాడు. 'చిక్ బుర్రీఖాన్' అనే బిరుదును కూడా ఇతనికి ఔరంగజేబే ఇచ్చినాడు. ఔరంగజేబుకు విశ్వానపాత్రుడుగా ఉండటంచేత ఇతనిని మాల్వా, గుజరాతు మొదలగు ప్రాంతాలపై దండయాత్రకు పంపడంకూడా జరిగింది. ఆ తర్వాత దక్కన్ కు సూబేదారుగా వచ్చినాడు. అనగా మొగలుచక్రవర్తికి ఒకవిధంగా దక్కన్ గవర్నర్ అని చెప్పవచ్చు.

ఔరంగజేబు మరణానంతరం వారసత్వం విషయంలో అంతఃకలహాలు చెలరేగినవి. చివరకు మహమ్మద్ షా ఢిల్లీ సుల్తాన్ అయినాడు. అతడు అసమర్థుడు. అతనికాలంలోనే ఇరాన్ కు చెందిన నాదర్ షా హిందూదేశంపై దాడిచేసి ఇచటి సంపదను కొల్లగొట్టిపోయినాడు. ఆ సంఘటన తర్వాత మహమ్మద్ షా అసమర్థతను అదనుగాతీసికొని దక్కన్ లో సూబేదారుగా ఉన్న నిజాముల్ ముల్క్ స్వతంత్రం ప్రకటించినాడు. ఈవిధంగా 1724 లో హైదరాబాదులో ఆసఫియా రాజ్యస్థాపన జరిగింది.

అయితే అప్పటి ధేశకాలపరిస్థితులనుబట్టి నిజాముల్ ముల్క్ రాజ్యాధికారం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రష్యా, ఆర్మనీ, ఈజిప్టు దేశాలలోనే కాక ఇంగ్లండులోకూడా రాజనీతిజ్ఞులు, మేధావులు ఈ గ్రంథాన్ని చదివినారు. ఇది వలుముద్రణలు పొందినది. ఒక ముద్రణ విప్లవవీరుడు భగత్ సింగ్ పూనికపై వెలువడింది. మరొక ముద్రణను రాష్ ఓహరీటోన్ వేయించినాడు. నేతాజీ సుభాష్ చంద్రబోసు ఏర్పాటుచేసిన 'ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్' (ఐ-ఎన్-ఎ) నైనికులకు ఇది పాఠ్యపుస్తకంగా నిర్ణయించబడిందంటే ఈ గ్రంథం యొక్క గొప్పతనాన్ని పాఠకులే ఊహించుకొనెదరుగాక !

1857 నంగ్రామం జరిగినప్పుడే అప్పటి నిజాం అదనుచూచి తిరుగుబాటు చేసివుంటే, లేదా కనీసం బ్రిటీషువారికి సహాయనిరాకరణం చేసివుంటే భారతదేశ చరిత్రగతియే మారివుండేది. నిజాం వంశీయులకు బ్రిటీషువారికి విశ్వాసపాత్రులైన రాబేదారులన్నవీరుడు పొందేయోగం వుండగా స్వాతంత్ర్యవీరులకు మిత్రులెట్లా అవుతారు ?

1857లో రగుల్కొన్న అగ్ని తాత్కాలికంగా అణగారిందేకాని పూర్తిగా చల్లారలేదు. లోలోన రాజుకుంటూ దేశవ్యాప్తమయింది. తొంభైయేళ్ళ తర్వాత - ఈ దేశానికి వచ్చిన వరాధీన గ్రహణం 1947 లో విడిచింది. 1947 ఆగస్టు 15 తేదీన బ్రిటీషిండియా ప్రజలు స్వాతంత్ర్యోత్సవాలు చేసుకుంటూ ఆనందిస్తూ వుండగా హైదరాబాదు సంస్థాన వాసులు నిజాం నవాబు నిరంకుశపాలనలో వుండిపోయారు. కాబట్టి తమ పోరాటాన్ని ఉధృతంచేసినారు. భారతస్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన 13 మాసాలకు హైదరాబాదుపై పోలీసుచర్య జరగడంతో నిజాం నవాబు భేషరతుగా లొంగిపోయాడు. ఫలితంగా హైదరాబాదు భారతయునియన్ లో ఓలీనమైంది. ఇది కొన్ని దశాబ్దాలపాటు జరిగిన నిరంతర ఉద్యమాల ఫలితం. ఒక్క ఉద్యమంకాదు, అనేక సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయ మహోద్యమాలు వచ్చినవి. వాటి స్వేచ్ఛావ స్వభావాలను అవగాహన చేసుకొనడానికి ఈ రాష్ట్ర భౌగోళికస్థితి, నిజాం వంశీయుల పుట్టుపూర్వోత్తరాలు, ఆయా దశల సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయ స్థితి గతులను తెలుసుకోవడం అవసరం. అప్పుడే ఇక్కడి ప్రజల పోరాటాలు సుగ్రహ్యమవుతాయి.

ప్రకరణము - 1

నిజాం నవాబులు

హైదరాబాదు సంస్థానాన్ని నిజాం నవాబులు పాలిస్తూ ఉండేవారు. వీరి మూల పురుషుడు నిజాముల్ ముల్క్ ఆనఫ్ జాహ్. ఆయన అనలుపేరు ఖమ్మద్దీన్. అతని జననం 1671 ఆగస్టు 11. నిజాముల్ ముల్క్ అనేది అతని బిరుదు. ఆనఫ్ జాహ్ అనేది వారి వంశనామము. నిజాముల్ ముల్క్ యొక్క తాత బులీజ్ ఖాన్ తుర్కిస్తాన్ (టర్కీ) లోని బొఖారా పట్టణం నుండి బ్రతుకుతెరువుకోసం భారత దేశానికివచ్చి 1656 లో మొగలు చక్రవర్తి షాజహాన్ కొలువులో చేరినాడు. నిజాముల్ ముల్క్ తల్లి షాజహాన్ చక్రవర్తికి ప్రధానమంత్రియైన సాదుల్లా ఖాన్ కుమార్తె. కనుక నిజాముల్ ముల్క్ షాజహాన్ కుమారుడైన ఔరంగజేబువద్ద ప్రావకం సంపాదించుకొని దక్కన్ కు (వింధ్యకు దక్షిణప్రాంతం) సూబేదారుగా నియమింపబడ్డాడు. ఇతనికి 'నిజాముల్ ముల్క్' అనే బిరుదును ఔరంగజేబు ఇచ్చినాడు. 'చిఫ్ బులీక్ ఖాన్' అనే బిరుదును కూడా ఇతనికి ఔరంగజేబే ఇచ్చినాడు. ఔరంగజేబుకు విశ్వానపాత్రుడుగా ఉండటంచేత ఇతనిని మాలవా, గుజరాతు మొదలగు ప్రాంతాలపైకి దండయాత్రకు పంపడంకూడా జరిగింది. ఆ తర్వాత దక్కన్ కు సూబేదారుగా వచ్చినాడు. అనగా మొగలుచక్రవర్తికి ఒకవిధంగా దక్కన్ గవర్నర్ అని చెప్పవచ్చు.

ఔరంగజేబు మరణానంతరం వారసత్వం విషయంలో అంతఃకలహాలు చెలరేగినవి. చివరకు మహమ్మద్ షా ఢిల్లీ సుల్తాన్ అయినాడు. అతడు అసమర్థుడు. అతనికాలంలోనే ఇరాన్ కు చెందిన నాదిర్ షా హిందూదేశంపై దాడిచేసి ఇచటి సంపదను కొల్లగొట్టిపోయినాడు. ఆ సంఘటన తర్వాత మహమ్మద్ షా అసమర్థతను అదనుగా తీసికొని దక్కన్ లో సూబేదారుగా ఉన్న నిజాముల్ ముల్క్ స్వతంత్రం ప్రకటించినాడు. ఈవిధంగా 1724 లో హైదరాబాదులో ఆనఫియా రాజ్యస్థాపన జరిగింది.

అయితే అప్పటి దేశకాలపరిస్థితులనుబట్టి నిజాముల్ ముల్క్ రాజ్యాధికారం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పొందినాడేకాని ఢిల్లీసుల్తాన్లు అతనికి ఈ ప్రాంతాన్ని ఎన్నడూ దత్తంచేయలేదు. అతడు వారితో దక్కన్ నూబెదారుగామాత్రమే నియంత్రించాడు. అంటే మొగలు చక్రవర్తికింద ఒక అధికారిమాత్రమే. స్వతంత్రపాలకుడుకాదు. అయితే తాను తాజై నానని బాహుముగా ప్రకటించుకొనలేదుకూడా. సింహాసనమధిష్ఠించలేదు. రాజ లాంఛనాలైన చక్రచామరములులేవు. తనపేరుతో నాణెములు ముద్రింపజేయలేదు. మహమ్మదీయ సాంప్రదాయంప్రకారంపరించే 'ఖుత్బా' లో తనపేరును ఉచ్చరింప జేయలేదు. పీటన్నిటినిజట్టి అతడు స్వతంత్రరాజుకాదని స్పష్టమవుతున్నది. అయితే పాలకుడుగా తన మనుగడను నిల్పుకోవటానికి ఇదొక రాజకీయపుటెత్తు మాత్రమే. ఈవిధంగా నిజాములు వంశపారంపర్యముగా దాదాపు ఒకశతాబ్దముపాటు తమ మూలపురుషుని విధానాన్నే అనుసరిస్తూ వచ్చినారు.

మొగలుసామ్రాజ్యస్థాపకుడైన బాబరు తైమూరువంశీయుడు. ఈ తైమూరు వంశీయులు ఢిల్లీసింహాసనాన్ని అధిష్ఠించినంతవరకూ వారిపట్ల గౌరవనూచకంగా వారి పేరనే నిజాములు ఖుత్బా చదివించేవారు. మరొకవిషయమేమంటే స్వతంత్రము ప్రకటించుకొన్నట్టి మొదటి నిజాముతర్వాత అతని వారసుడు రాజ్యాధికారానికి వచ్చినప్పుడు లాంఛనముగా ఢిల్లీసుల్తాన్ ఫర్మాన్ (ప్రకటన) ఆ వారసునిపేరిట పొందుతూఉండేవారు. ఈ వాస్తవాన్ని వెల్లడించినవారు మరెవరోకాదు. "ఆజాద్ హైదరాబాద్" వంటి నినాదములిచ్చిన మజ్లిసె ఇల్లెహదుల్ ముస్ల్మీన్ అనే సంస్థ వారి రాజకీయప్రచారకాళి (దారుల్ ఇష్లాఅత్ సియాసియ) 1944 మార్చిలో ప్రకటించిన 'దక్కన్ కీ సియాసీ తాత్' (దక్కన్ రాజకీయచరిత్ర) అనే ఉర్దూ గ్రంథంలో ఈ విషయం సమైక్యముగా వివరించబడివున్నది. దీనినిజట్టి నిజాంనవాబులు మొగల్ చక్రవర్తులకు పూర్తిగా లోబడిఉన్నవారుకారు. సంపూర్ణప్రతిపత్తిని ప్రకటించు కున్నవారుకారు. ఇది ఒకవిధమైన దోలాయమాన పరిస్థితి. ఈ అటూఇటూకాని వైఖరి ఆ తర్వాత వారి రాజకీయవిధానంలోకూడా మనకు ప్రస్ఫుటంగా కనిపిస్తుంది. ఇట్లా ఢిల్లీ, హైదరాబాదులమధ్య సంబంధాలు మధ్యేమార్గంలో ఉండేవి.

ఇక బ్రిటీషుకాలంనాటి పరిస్థితిని పరిశీలించుదాము. 1600 అక్టోబరు 12 తేదీన ఈస్టిండియా కంపెనీవారితో నిజాముచేసుకొన్న సంధిపత్రముమీద జె. ఎ. కిర్క్ పాట్రిక్ రెసిడెంట్ గాను, నిజామలీఖాన్ అను నాతడు 'దక్కన్ నూబెదారు'గాను సంతకాలుచేసినారు. ఇది చరిత్రకారులు గమనించవలసిన ముఖ్యం కము. చరిత్రాత్మకమైన ఈ అధికారపత్రమునుబట్టి నిజాముకు స్వతంత్రప్రతిపత్తి లేదని స్పష్టమవుచున్నది.

ఆ తర్వాత నిజాము బ్రిటిషుసార్వభౌమాధికారాన్ని (Paramountcy) అంగీకరించినాడు. భారతదేశ రాజ్యాంగచరిత్రలో 1935 సంవత్సరపు భారతప్రభుత్వ చట్టము ఒకమైలురాయివంటిది. ఆనాడు యావద్భారతదేశంలో 21 మొదలు 9 పిరంగులుపేల్చి గౌరవపందనముపొందే దేశీయసంస్థానాలు (Native States) 118 ఉండేవి. వాటిలో హైదరాబాదు ఒకటి. వైస్రాయి లార్డ్ రీడింగ్ 1929 మార్చి 28 తేదీన నిజాముకు వ్రాసిన ఒకముఖ్యమైన లేఖలో సార్వభౌమాధికారాన్ని నిష్కర్షగా ఈవిధముగా నిర్వచించినాడు: “బ్రిటిషురాజరికముయొక్క సార్వభౌమాధికారం భారతదేశంలో తిరుగులేని సర్వసహాధికారము. కాబట్టి ఈ దేశంలోని ఏ దేశీయ సంస్థానాధిపతికూడా బ్రిటిషుప్రభుత్వంతో సమానస్థాయిలో సంప్రదింపులు జరుపగల ప్రతివత్తిని కలిగిఉండజాలడు.”

బ్రిటిషు రెసిడెంటు నియామకం :

నిజాముల్ ముక్క్ ఆనఫ్ జా 1748 లో మరణించినాడు. అతని కుమారు లిద్దరు నిజామలీఖాన్ సలాబత్ జాహాలమధ్య రాజ్యాధికారానికి వైరములు ఏర్పడినవి. 1766 లో నిజామలీఖాన్ మహారాష్ట్రలనుండి తనరక్షణకోసం ఈస్టిండియా కంపెనీతో సంధిచేసుకొన్నాడు. కాని ఆ సంధికి అతడు కట్టుబడిఉండలేదు. మైసూరునవాబు హైదరలీఖాన్ కలిసి బ్రిటిష్ వారిపై దాడిజరిపినాడు. కాని విఫలమైనాడు. అందువలన 1768లో బ్రిటిష్ వారితో మరల సంధిజరిగింది. ఆ సంధిప్రకారం నిజాము రక్షణార్థం కొంతనైన్యమును హైదరాబాదులో ఉంచుటకూ, అట్లే బ్రిటిష్ రెసిడెంటును హైదరాబాదులో నియమించుటకూ ఏర్పాటుజరిగింది. అయినా నిజాము కుట్రలు మానలేదు. రెసిడెంటుకు తెలియకుండా మహారాష్ట్రలతో ఒడంబడికచేసుకున్నాడు. కాని ఈ ఎత్తుగడకూడా పాఠలేదు. సరికదా, ఈస్టిండియా కంపెనీవారు బ్రిటిష్ రాజనైన్యానికచేందిన (King's Army) అధికారిని హైదరాబాదులో నియమించుటకు ఒక ఏర్పాటు జరిగింది. నిజామును నిస్సహాయునిగా చేయుటకే ఈ నియామకం జరిగినదని వేరే వెప్పనక్కరలేదు.

నిజాము తనగద్దెను దక్కించుకుంటే అంతేచాలు, తన ప్రతివత్తివిషయంలో వట్టింపు ఎందుకని బ్రిటిష్ వారితో పేలిలేకుండా ఉండిపోయాడుగాని, ఆ కాలంలోనే దేశంలో అచ్చటచ్చటా బ్రిటిష్ వారిపై వ్యతిరేకత వ్యక్తమవుతూనే వచ్చింది. దీనిని అవగతంపేసుకొన్నానికి ఇరుగుపొరుగుప్రాంతాల్లో అప్పటివరిస్థితిని, ఆయా ప్రాంతాలవైఖరిని గమనింపవలసివుంటుంది.

హైదరాబాదురాష్ట్ర స్వరూపము

హైదరాబాదురాష్ట్రం భారతదేశానికి నడిబొడ్డున వింధ్యపర్వతానికి దక్షిణాన ఉండేది. ఇది సముద్రమట్టానికి (1250) అడుగుల ఎత్తున దక్కను పీఠ భూమిలో ఉండేది. అక్కడక్కడ చిన్నపర్వతాలు రమారమి 3000 అడుగుల ఎత్తు వరకున్నవి. నదులు పశ్చిమమునుండి తూర్పుదిశకు ప్రవహిస్తవి. అన్నిటికన్న ఉన్నతమైన పర్వతశిఖరం 'స్వరూపనాథ్' ఔరంగాబాదు పశ్చిమోత్తరదిశన ఉన్నది. దీనిఎత్తు 2144 అడుగులు. గోదావరినదికి పశ్చిమతీరానగల భద్రాచలం అన్నిటి కన్నాతక్కువ ఎత్తుపై ఉన్నది. దీనిఎత్తు సముద్రమట్టానికి 157 అడుగులు మాత్రమే.

భారతదేశంలోని దేశీయసంస్థానాలన్నిటిలో హైదరాబాదు పెద్దది. ఇది 32898 చదరపుమైళ్ళ వైశాల్యముకలిగి వంచకోణఆకృతిలో ఉండేది. రాష్ట్రంలోని ముఖ్యనదులు గోదావరి, కృష్ణ. వీటికి మంజీర, పూజిహిత, తుంగభద్ర, మానేరు, భీమా, డిండి వంటి అనేక ఉపనదులు ఉన్నవి.

ఈ రాష్ట్రంలో తెలంగాణము, మరాఠ్వాడా అనేవి రెండుముఖ్యప్రాంతాలు తెలంగాణంలో మాగాణి (తరీ) పంట ఎక్కువ. చెరువులు, కుంటలు, బావులద్వారా వరిసాగు విస్తృతంగాజరిగేది. అక్షతలతో పాటు ఇత్తుదండాలుగూడా తియ్యని తెలంగాణ మాగాణిలో పండుతవి. ఆముదాలపంటకు పాలమూరుజిల్లా (మహబూబ్ నగర్) పెట్టిందిపేరు. తెలంగాణంలో వర్షపాతం 34 అంగుళాలవరకుంచే, కర్నాటక ప్రాంతంలో వర్షపాతం 10 అంగుళాలే. మరాఠ్వాడాది రేగడిభూమి. అక్కడ ప్రత్తి, వేరుసెనగవంటి వాణిజ్యపంటలు పండుతవి. ఆయితే కర్నాటకప్రాంతంలోని ఓడరులో వళ్ళుగ్రానవుకంచెలు చాలాఉన్నవి. అందుకే లేళ్ళు, కొమ్ములజింకలు మొదలైనవి వివరీతంగాఉంటవి. తెలంగాణంలోని ఆదిలాబాదుజిల్లాలో అడవులు మెండుగాఉన్నవి. ఈజిల్లాపీస్తీర్లం (8!) లక్షల ఎకరాలు. అనగా రాష్ట్రమొత్తం పీస్తీర్లంలో 8.7 శాతం. ఈ అడవులలో గృహనిర్మాణానికి పనికివచ్చే డేకు, నల్ల

మద్దివంటి పిలువైన కలవ, చింత, తిరుమణి (తుమ్మ), వేప మొదలైనచెట్లు బాగా పెరుగుతని. కాగితముతయారికి అవసరమైన వెదురుకూడా పుష్కలంగా పెరుగుతుంది. అడవులను ఆనరాగాచేసుకొని పులులు, చిరుతలు, తోడేళ్ళు మొదలైన వన్యవృక్షాలు ఉంటవి.

ఇండ్లలో నేలపైపరిచే రాళ్ళు, ముగ్గురాళ్ళు, బొగ్గులభించే గనులు ఈరాష్ట్రంలో తెలంగాణప్రాంతమందున్నవి.

ప్రపంచభ్యాతిగాంచిన 'కోహనూరు' వజ్రం గోలకొండప్రాంతంలో దొరికినదే. ఇప్పుడు అది బ్రిటిషురాజకీరీటములోపొదిగియున్నది. అందుచే ఈప్రాంతం వజ్రాలభి అని పేరుగాంచినది. అదిగాక బీదరులోని మట్టితో నల్లనిధాతువు తయారవుతుంది. దానిపై వెండితోను, బంగారుతోను రకరకాల నగిషీపనులుచేస్తారు. ఈ ధాతువుతో అనేక విలాసవస్తువులుకూడా చేస్తారు. అటువంటి నల్లనిధాతువు మరెక్కడా తయారుకాదు. ఖమ్మంజిల్లాలోని బుగ్గలోను, భద్రాచలందగ్గర గోదావరి నదిలోను వెడినీటి ఉంటున్నవి. వీటిని ఉష్ణగుండములని అంటారు. పరంగలు, ఆదిలాబాదులోని అడవులలో గిరిజనులు లేక ఆటవికులుంటారు. వీరిలో గోండులు, భిల్లులు, కోయలు, చెంచులు అనే నాలుగుతెగలు ప్రసిద్ధములు. గోండులలో రాజగోండులు, ప్రధానులు, దార్వేలు..అనుతెగలు, భిల్లులలో మైదానాలలో ఉండేవారు, కొండలు అడవులలో ఉండేవారు అనుతెగలు, కోయలలో రాచకోయ, మానకోయ, అనికోయ, తోలుకోయ అనుతెగలు, చెంచులలో భీమ, అదిరి, దేవ, కృప రాచ చెంచులు అని పిలువబడే ఉపతెగలున్నవి. వీరుగాక, వడ్డేవారు, పార్టీలు, లంబాడీ వారు కూడా ఉంటారు.

హైదరాబాదుజిల్లాలో అజంతా ఎల్లోరావంటి జగత్ప్రసిద్ధమైన గుహలున్నవి. పరంగలుజిల్లాలో వేయిస్థంభాలగుడి, రామప్పవంటిదేవాలయాల అపురూపశిల్పాలు భద్రాచలంవంటి పవిత్రక్షేత్రాలు ఉన్నవి. అయితే గుహల్లోను, దేవాలయాలల్లోను భగ్నంచేయబడిన దేవతా విగ్రహాలు ఇతర శిల్పాలు ముస్లిం దండయాత్రలను జ్ఞప్తికి తెస్తూఉంటవి. వాటినిచూచేవారికి ఎంతో మనఃక్షేళముకూడా కలుగుతుంది. అజంతా గుహలనుగూర్చి ఒకమాట చెప్పవలసిఉన్నది. మతోన్మాదపర్యాటకులు ఈచిత్రాలకు చెరువుకలిగించారు. మరికొందరువాటిని కత్తులతోపెరికి అందమైన భాగాలను దొంగిలించితిసుకువెళ్ళారు. కెప్టెన్ విలియమ్స్ అనేవ్యక్తి అజంతాలోని ఒకచదరవు అంగుళం కళాఖండాన్ని గెరికి తనవెంట ఇంగ్లాండు తీసుకువెళ్ళినాడు. లండన్లో ఈఅంగుళం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తునక ఒకవేయి పొండులకు వేలంవేయబడ్డది. ఇప్పుడది అమెరికాలో బోస్టన్ నగరం లోని ప్రదర్శనా మందిరంలో భద్రపరుపబడి ఉన్నది.

రాష్ట్రంయొక్క పొడవు వశ్చిమోత్తరాన ఉన్న ఔరంగాబాదునుండి ఆగ్నేయ మన ఉన్న వరంగలువరకు 350 మైళ్ళు కాగా, ఔరంగాబాదునుండి దక్షిణాన ఉన్న రాయచూరు వరకు 380 మైళ్ళు. తూర్పున రాష్ట్రసరిహద్దుకు బంగాళాఖాతం 60 మైళ్ళ దూరంలో ఉంటుంది. ఇక వశ్చిమప్రాంతానికి సముద్రతీరం అంతకన్నా దూరంలో ఉంటుంది.

హైదరాబాదు రాష్ట్ర విస్తీర్ణము :	82,698 చ. మైళ్ళు
అందులో సర్పెభాస్-అనగా నిజాంస్వంతజాగీరు	8,100 ,,
ప్రాయేగాలు - అనగా రాజబంధువులజాగీర్లు	3,282 ,,
వ్యక్తులజాగీర్లు, రాజాల సంస్థానాలు	11,000 ,,
	<hr/>
	22,382 ,,
	<hr/>

ఈవిధంగా 22,382 చ. మైళ్ళు - అనగా 40.79 శాతం పోను మిగతా 60,316 చ. మై అనగా 59.21 శాతం మాత్రమే దివానీ లేక ఖాల్సాప్రాంతం - ఇదే నిజాంప్రభుత్వం వారిపాలనలో నేరుగా ఉండేది.

ఇక భాషాపరంగా చూస్తే, నిజాంరాష్ట్రంలో తెలంగాణము సగానికన్న విక్కువ. అనగా, 49,502 చ. మై. ప్రాంతాన్ని ఇది ఆవరించి ఉన్నది. తెలంగాణం లోని గ్రామాలసంఖ్య 10,195. అందులో జిల్లాలవారీగా దివానీ, సర్పెభాసు, జాగీరు, సమస్తానుకు చెందిన గ్రామాలసంఖ్య ఈ విధంగా ఉండేది :-

(ప్రక్క పేజీలో)

హైదరాబాదు రాష్ట్ర స్వరూపము

పూర్వపు హైదరాబాదు రాష్ట్రములో
జిల్లాలవారీగా తెలంగాణములోని గ్రామాలు

క్ర. మ సంఖ్య	జిల్లా పేరు	దివాని	సర్పంచి	జాగీరు	మొత్తం
1.	అక్రాఫ్ బిల్లా	8	579	308	879
2.	నిజామాబాదు	521	1	229	751
3.	మెదక్	551	18	364	928
4.	మహబూబునగర్	698	15	716	1429
5.	నల్లగొండ	1002	15	299	1256
6.	వరంగల్లు	1177	4	291	1472
7.	కరీంనగర్	978	25	294	1237
8.	అదిలాబాదు	1881	—	262	2143
		6911	646	2638	10095

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

జాగీర్ల వివరాలు

క్రమ సంఖ్య	వార్షికాదాయము	హిందువులు	ముస్లింలు	మొత్తం
1.	ఒక్క రూపాయలకు పైబడిన ఆదాయంగల జాగీర్లు	3	8	11
2.	50 వేలనుండి 1 లక్షవరకు	4	18	17
3.	25,000	17	24	41
4.	12,000 నుండి 25,000 వరకు	18	55	73
5.	8,000 నుండి 12,000 వరకు	20	56	76
6.	4,000 నుండి 8,000 వరకు	62	96	158
7.	1,000 నుండి 4,000 వరకు	262	213	475
8.	500 నుండి 1,000	110	42	152
9.	500 కు తక్కువ	102	43	145

ఇక సంస్థానాలసంగతి : అవి 4.

ఒక్క గురుగుంట సంస్థానం కర్నాటకప్రాంతంలో ఉన్నది. మిగతా (13) సంస్థానాలన్నీ తెలంగాణంలోనివే. ఓటిస్థానము హాదా జాగీర్లకన్న మించినది. ఎందుకనగా జాగీర్లు నిజాంనవాబు ఇచ్చినవి. కాని సంస్థానాలు ఆసఫ్ జా: వంశం వారు రాజ్యాధికారానికి రాకపూర్వమునుంచే ఉన్నవి. ఆయితే ఆసఫ్ జా: వారి స్వతంత్రపరిపాలన ఉన్నవి కాని తనరాష్ట్రంలోనే ఉండమన్నాడు. ఆ మేరకు ఆసఫ్ జా:తో ఒడంబడిక జరిగింది.

వనపర్తి, గద్వాల, ఆమరచింత, జటపోలి, దోమకొండ, నారాయణపేట వంటి సంస్థానాలు ఇట్టివే. వీటి వార్షికాదాయం ఒకలక్షకుమించివుంటుంది. గోపాలపేట, ఆనగూరి, రాజాపేట, దుబ్బాక, పాపన్నపేట, సిర్నాపల్లి సంస్థానాల ఆదాయం లక్షకు తక్కువ వుంటుంది.

నిజాంరాజుబంధువులకు ఇవ్వబడినజాగీర్లకు పాయెగాలనిపేరు. నైన్యాన్ని సమీకరించి ఆవనరసమయంలో నిజాంకు సహాయపడాలనే ఉద్దేశంతో ఈ పాయెగాలు రాజబంధువులకు ఇవ్వబడినవి. నిజాంప్రభుత్వం వ్యధ్యయగపు పుష్కరల్వంశకు చెందినది. అందుకే జాగీర్లతోబాటు, జమీందార్లు (భూస్వాములు) మషదర్లు, (ఆస్తులుండేవారు) మనసబ్దార్లు (నగదురూపంలో సర్కారీజానానుండి వార్షికభృతి పొందేవారు) ఉన్నారు. మహారాష్ట్ర లిజమాయిషీపోయి, జిల్లా కలెండరే జిల్లాలుగా, తాలూకాలుగా రాష్ట్రం విభజింపబడిన తర్వాత దేశముఖ్, దేశపెండార్లు లిదు ఆయనవి. కాని వారికి కొంతరుసుము నగదురూపంలో ఇవ్వబడేది. అయితే పోలీసు చర్యతో జాగీర్లరద్దు శాసనం-జాగీర్ల ఆబాలిషన్ ద్వారా నిజాం స్వంతజాగీరైన సర్పే ఖాసు మొదలు అన్నిరకాల అనువంశిక హక్కులు రద్దుచేయబడి, ప్రజాస్వామిక యుగారంభము జరిగింది.

ప్రైదరాబాదు రాష్ట్ర మొత్తం జనాభా ఆ కాలంలో (1820) లక్షలు. అందులో సగానికిమించి, అనగా (100) లక్షలకు మించిన జనాభా తెలుగువారిది. మరల మట్లాడే వారు 40 లక్షలమంది. కన్నడము మాట్లాడేవారు 20 లక్షలమంది. మిగతా 20 లక్షల పైచిలుకు జనాభా హిందీ మరియు ఉర్దూ మాట్లాడేవారిది. ప్రైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని గుల్బర్గా, రాయచూరు, బీదరు జిల్లాలలో కూడా తెలుగు మాట్లాడేవారున్నారు. వారినంఖ్య 1940 నాటికే 8,07,547 (8 లక్షల 7 వేల 547). ఈ జిల్లాలు కర్నాటక ప్రాంతమైన గుల్బర్గా నూబాలో చేరినవి. ఇది దృష్టియందుంచుకొనే, షాదునగరంలో 1936లో శ్రీ కొండా వెంకటరంగారెడ్డిగారి ఆధ్యక్షతన జరిగిన ఐదవ ఆంధ్రమహాసభలో 'నిజాంరాష్ట్రంలోని తెలుగు మాట్లాడేవారి సంఖ్య నిజముగా ఎంత ఉన్నదో విచారణనల్పి నివేదిక సమర్పించవలెనని' తీర్మానింపబడ్డది రాష్ట్రములోని హిందువుల సంఖ్య నానాటికి క్షీణిస్తూపోయినదనటానికి రాష్ట్రజనగణన అంకెలే నిదర్శనము. 1881లో 10,000 మందిజనులలో 9052 హిందువులుంటే, 30 సంవత్సరాలలో అనగా 1931లో 8615 మాత్రమే ఉన్నారు. ఈ రాష్ట్రంలో చదువువచ్చినవారిసంఖ్య వెయ్యిమందికి 82 మందికన్నా మించలేదు. అందులో ముస్లింల సంఖ్య 59. అయితే హిందువులలో వేయిమందిలో చదువువచ్చినవారిసంఖ్య 23 మాత్రమే. ఇక 7-10-1918 న ఉర్దూ బోధనాభాషగా ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం స్థాపించబడిన తర్వాత ముస్లిం విద్యార్థుల సంఖ్య ఇట్టే పెరుగుతూపోయింది. ఇందుకు కారణాలు రెండు. ఒకటి ఉర్దూ బోధనాభాష కావడం. రెండవది ఖాన్సాహెబులలు (ప్రైవేటు స్కూళ్ళు) రద్దుచేయబడటం.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పరిపాలనా విషయక విభజన :

ఆయిదవ నిజాము అష్టలుదౌలా కాలంలో సాలార్ జంగ్ ప్రధానిగా ఉన్నప్పుడు నిజాం రాష్ట్రంలో “జిల్లాబందీ” జరిగింది. అంటే పరిపాలనా సౌలభ్యం కొరకు రాజ్యాన్ని జిల్లాలవారీగా విభజనచేసి గ్రామ సరిహద్దులు ఏర్పాటు చేయటం జరిగింది. మొత్తం రాష్ట్రం రెండు ప్రాంతాలుగా (నీమ్) 1 తెలంగాణ 2 మరాఠ్వాడ పేర్లతో విభజింపబడ్డది. తెలంగాణ ప్రాంతంలో రెండు సూబాలు: ఒకటి మెదకు సూబా; రెండవది వరంగల్ సూబా. అట్లే మరాఠ్వాడా ప్రాంతంలో 1 ఔరంగాబాదు 2 గుల్బర్గా సూబాలు ఏర్పాటు చేయబడ్డవి. గుల్బర్గా సూబాలోని గుల్బర్గా, బిదరు, రాయచూరు జిల్లాలలో కన్నడం మాట్లాడేవారు నివసిస్తారు. అయినా 8.50 లక్షల దాకా తెలుగు మాట్లాడేవారు నివసిస్తారు. ఒక్కొక్క సూబాలో దాదాపు నాలుగు జిల్లాలుండేవి మెదకు సూబాలో 1) మెదకు 2) నల్గొండ 3) మహబూబు నగరం 4) నిజామాబాదు 5) బాగాల్ జిల్లాలు. వరంగల్ సూబాలో 1) వరంగల్ 2) కరీంనగరం 3) ఆదిలాబాదు జిల్లాలు. ఇక ఔరంగాబాదు సూబాలో 1) ఔరంగాబాదు 2) బీడ్ 3) వర్కనీ 4) నాకేర్ జిల్లాలు. గుల్బర్గా సూబాలో 1) గుల్బర్గా 2) బీదర్ 3) రాయచూర్ 4) ఉస్మానాబాదు జిల్లాలు. ఈ పదహారు జిల్లాలుగాక నిజాం స్వంత జాగీరైన అత్రాఫ్ బర్హా జిల్లా ఒకటుండేది. అత్రాఫ్ బర్హా అనగా నగరానికి చుట్టూ ఉన్న ప్రాంతంతో కూడిన జిల్లా. రాష్ట్రంలోని పదహారు జిల్లాల ప్రాంతమంతా నేరుగా ప్రభుత్వ యంత్రాంగం క్రిందికి రాలేదు. అందులో మూడింట రెండు వంతులు మాత్రమే ఖాల్సా లేక దీవాని అనబడే ప్రాంతం. మిగిలిన మూడవవంతు ప్రాంతంలో జాగీర్లు సంస్థానాలు. జాగీరు గ్రామాలు అన్ని జిల్లాలలోనూ ఉండేవి. ఈ జాగీర్లలో నాలుగు రకాలు ఉండేవి. 1 సర్వేఖాసు నిజాం స్వంత జాగీరు. 2 పాయేగాలు (నిజాం రాజబంధువుల జాగీరు) 3 ముస్తసనా జాగీర్లు 4 సాధారణ జాగీర్లు. 1 నిజాం స్వంత జాగీరుకు సర్వేఖాస్ అనగా స్వంతభర్సు అనిపేరు. అటువంటి గ్రామాన్ని అత్రాఫ్ బర్హా జిల్లాగా ఏర్పాటు చేయబడ్డవి. దాని విస్తీర్ణం 8 వేల చదరపు మైళ్ళు. మొత్తం 18 తాలూకాలు. ఈ విధంగా నిజాము సంస్థానాధిపతిగానే కాక ఒక జాగీర్దారుగాకూడా ఉండేవాడు. సర్వేఖాస్ ఆదాయం ఏడాదికి రూ. 250 లక్షలుండేది, కాని ప్రజాపిత కార్యాలకు ఏ మాత్రం ఖర్చు చేయబడేది కాదు. ఇక్కడ ఒక ఉపంతం ప్రస్తావించడం అప్రస్తుతం కాదనుకుంటాము. ఈ అత్రాఫ్ బర్హా జిల్లాలో జిల్లా సలహా సంఘ మొకటి వుండేది. దానిలో పదేండ్లకు పైగా కొంతా వెంకటరంగారెడ్డిగారు నమ్మలుగా ఉన్నారు. ఒకసారి ‘ఒక ప్రాథమిక

పాఠశాల' స్థాపించ వలసిందిగా సలహా సంఘంవారు కోరినారు. దానివై ఏడవ నిజాము "జాగీరు ఆదాయం జాగీర్దారు కుటుంబం ఖర్చులకు నిర్దేశింపబడ్డది. కనుక ఆ డబ్బుతో పాఠశాల ఏర్పరచటానికి వీలులేదు. అందుకొరకు దీవానీకి (ప్రభుత్వానికి) వ్రాసుకొనవలెను. అని ఫర్మాను (నిజాంరాజు ఉత్తరువు) జారీ చేశాడు." దాని ఆధారంగా విద్యాశాఖాధికారికి వ్రాసుకోగా" ఆ గ్రామంనుండి మాకు ఏలాంటి ఆదాయం రావటంలేదు. కాబట్టి పాఠశాల నెలకొల్పుటకు వీలుపడదు." అని జవాబు వచ్చింది. ఇది మధ్యయుగపు రాచరిక వ్యవస్థకు చక్కని ఉదాహరణ. నిజాంరాజుల వైఖరి ఇట్లుంటే ఇతర జాగీర్దారుల వైఖరిని ఊహించుకోవలసినదే. రాజ బంధువులకు సైనిక సమీకరణ కొరకు ఇచ్చిన జాగీర్లకు పాయెగా (కాలుమోపే స్థలం) అని పేరు. వనవర్తి, గద్వాల మొదలైనవి హిందూరాజుల సంస్థానాలు. అవి వారు నిజాంకు పూర్వమే స్వతంత్రతో సంపాదించుకొన్నవి. ఇవిగాక జాగీర్లు హిందువులకు, ముస్లింలకుకూడా ఉండేవి. జాగీర్దారులకు అతి హీనస్థితిలో ఉన్న రైతులనుండి వన్నులు వసూలు చేసుకోవటం, అలాగా జనంతో వెట్టిచాకిరి చేయించుకోవటం మాత్రమే తెలుసు. ఇంతేకాదు జాగీర్ల రైతులకు "దిన దినగండం, సూరేశ్శాయుస్సు" అన్నట్లు ఈతి బాధలకు కొదువ లేకుండేది. జాగీర్దార్ల ఇంట్లో పెండ్లికి "లగ్గంవట్టి" "చస్తే బూడిదపట్టి" గుడ్డం ఉన్నా కారుకొన్నా సవారివట్టి! పిల్లలు పుడే తొట్టెలవట్టి, ఇట్టా రైతులను పట్టిపీడించి వసూలు చేసేవారు, ఈ విధంగా ప్రజలవద్ద చీటికి మాటికి, అభానికి, శుభానికి డబ్బు వసూలుచేసే మధ్యయుగపు పూడ్డల్ వ్యవస్థ నిజాం రాష్ట్రంలో షరాకాష్టకు చేరుకుంది. భాల్సాలోవలె భూముల కొలత కాలేదు. రైతులకు పట్టాలు ఇవ్వలేదు. భూములు కౌలుకు ఇచ్చేవారు. ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే జాగీర్దార్ల కుండెపన్నీ హక్కులే. బాధ్యతలు ఏవీ పుండేవి కావు పాలిత ప్రజల పిల్లలకు చదువులు, రోగాలకు మందులు లేకపోతేపోయే, వ్యవసాయ అభివృద్ధికి నీటి వనరులైనాకల్పించేవారు కారు. మోటబాపులు త్రవ్వుకొని ఏతాములు గూడలువేసి రైతులు ధాన్యం పండించుకుంటే జాగీర్దార్ల భటులు ధాన్యరాశులమీద వచ్చి పడేవారు. జాగీర్దార్లు "భంగ్ మే ధతూరా?" (భంగులో ఉమ్మెత్తకాయ) అన్నట్లు ఈ మధ్యయుగపు పూడ్డల్ నిజాంకు మతోన్మాదంకూడా తోడ్పెట్టింది. దానితో నిజాంరాష్ట్ర ప్రజాజీవనం నరకప్రాయంగా పుండేది. ప్రజాజీవితాన్ని ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే, స్వేచ్ఛా ప్రపంచంలోని పౌరులకన్న బ్రిటిషిండియా లోని ప్రజలు పౌరహక్కులు లేక దాస్యాంధకారంలో పడి ఉండేవారంటే, వారికన్న నిక్కచ్చి జీవితాన్ని దేశీయ సంస్థానాల ప్రజలు, అందులోనూ నిజాం నవాబుకింద

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ప్రజలు స్వేచ్ఛలేక అడుగడుగునా నిర్బంధాలకు గురిఅవుతూ వచ్చినారు. ఇక నిజాం ప్రాతంలోని జాగీరు ప్రజలు హక్కులంటే ఏమిటో ఎరుగని నికృష్టజీవులు. జాగీర్దార్లకూ వారి పెత్తందార్లకూ ఊడిగము వెట్టిచేయుటే తమ విధి అనుకునే జీవచ్ఛవాలు.

పరిస్థితులను కండ్లారా చూసిన సర్ జాన్ మాల్కం ఈ విధంగా పేర్కొన్నట్లు థామస్ అండ్ గారెట్ రచించిన 'Rise and Fulfilment of British Rule in India (1914లో ప్రచురింపబడిన గ్రంథం) 238 పుటల్లో ఇట్లా వ్రాయబడి ఉంది:

“ప్రతి పౌరుడు సర్కారుకు ఇంత డబ్బు చెల్లించవలసిందని నిర్ణయించబడేది. దానిని వసూలు చేయటానికి ఆతనిని వలు బాధలు పెట్టేవారు. చిత్రహింసలకు గురి చేసేవారు. ఆడ, మగ, దరిద్రుడు, ధనవంతుడు, అనే భేదం లేకుండా అందరూ బాధింపబడేవారు. చెవులకు బరువులు కట్టబడేవి. ఛాతీలపై పెద్ద బండలు పెట్టబడేవి. కాగే నూనెలో వేళ్ళు ముంచబడేవి. బాధలకు తాళలేక వారి ఆవేదనలు, అంత మొత్తం ఇవ్వలేమనే అరుపులు; వాటిని అమలు జరిపేవారి (అంటే నిజాము ఉద్యోగుల) రాక్షస ప్రవృత్తిని సూచిస్తవి.”

నిజాం అధికారాలేమిటి?

ఇక నిజాంరాజుల అధికారాల విషయం కొంత చెప్పవలసి ఉన్నది. హైదరాబాదులోని బ్రిటిషురెసిడెంటే నిజాముయొక్క మఖ్యమంత్రిని నియమించెడివాడు. రాసురాసు మంత్రులను నియమించే అధికారమూ, దానితోపాటు మంత్రులను తొలగించే అధికారంకూడా రెసిడెంటుదే అయింది. రాజ్యాంగపరమైన, ఆర్థిక సంబంధమైన పరిపాలనా వ్యవహారాలకు సంబంధించిన మార్పులను అమలుచేయించేవాడుకూడా బ్రిటిషు రెసిడెంటే. సర్ రోథియర్ రచించిన “పోస్ట్ మాస్టమ్ ఎక్జామినేషన్ ఆఫ్ బ్రిటిషు పాలసీ” అనే గ్రంథంలో “మరియ్యితర దేశీయ సంస్థానానికన్నా హైదరాబాదులో పరిపాలన సక్రమంగా జరిగేట్టు తెరవెనుకనుండి చూడవలసిన అవసరం రెసిడెంటుకు ఎక్కువగా కలుగుతూ వుండేది.” అని వ్రాసినాడు. ఇక నిజాంసేన 1839 నాటి స్టేట్ సేనల స్క్రిముప్రకారం బ్రిటిషునైన్యానికి అనుబంధంగా మాత్రమే వుండేది. అది స్వతంత్రసేనకాదు. బ్రిటిషు ప్రభుత్వంవారి అనుమతి లేకుండా ఆయుధాలు తెప్పించుకొనుటకుగాని, ధుండుగుండుసామగ్రి తయారుచేసుకొనుటకుగాని నిజాముకు అధికారంలేకుండేది.

ఇక పేష్కారులకాలంలో మహారాష్ట్రవర్తిభుత్వం తరపున వారి వ్రతినీధి-అనగా రెసిడెంటు ఉండేవాడు. రెసిడెంటును మరాఠీలో 'పకీల్' అనేవారు. మొన్నటివరకూ ఉన్న రెసిడెన్సీ ఆవరణలోనే, చాదరుఘాట్ వైపు రంగమహల్ గేటు మందిరం నమీపాన ఆయన మకాంచేసేవాడు. హైదరాబాదులో ఉన్న చిట్టచివరి 'పకీలు' పేరు శ్రీగోవిందరావు కాశే.

మొదటి నిజాం ఆసఫ్ జా అవ్వల్ (మొదటి) నాసర్ జంగ్ పేర చేయబడిన మరణశాసనం మహారాష్ట్రల ఆధిపత్యాన్ని రుజువుచేస్తున్నది. అందులోని మొదటి అంశమే ఇట్లున్నది: "మహారాష్ట్రలు ఈవేళానికి జమీందారులు. వారితో వీలైనంత వరకు ఆనుకూలంగా ఉండవలెను. నీకై నీవు వారితో స్నేహబంధాన్ని తెలిపివేసు కోరాడు."

హైదరాబాదు రాష్ట్రాన్ని పాలించిన ఆసఫ్ జాహీ వంశీయులైన
నిజాం నవాబుల వివరములు

క్ర. సంఖ్య	నిజాం నవాబులు	పూర్వీకము	నిర్యాణము
1.	మొదటి నిజాం- నిజాముల్ ముక్తా ఆసఫ్ జాహీ	1724	1748
2.	రెండవ నిజాం- మీర్ నిజాం అలీఖాన్	1761	1803
3.	మూడవ నిజాం- సికిందర్ జాహీ	1803	—
4.	నాలుగవ నిజాం- నాసిరుద్దౌలా	1828	1856
5.	ఐదవ నిజాం- అష్టలుద్దౌలా	1856	1868
6.	ఆరవ నిజాం- మీర్ మహబూబ్ అలీఖాన్	1868	1911
7.	ఏడవ నిజాం- మీర్ ఉస్మాన్ అలీఖాన్	1911	1967

మొదటి నిజాం- నిజాముల్ ముక్తా ఆసఫ్ జాహీ 1748 లో మరణించినాడు. సరిగ్గా రెండువందల సంవత్సరాలకు అనగా 1948, సెప్టెంబరు 17న ఏడవ నిజాం మీర్ ఉస్మాన్ అలీఖాన్ పోలీసుచర్య ఫలితంగా భారత సేనలకు బేషరతుగా లొంగి పోయినాడు. అంతటితో నిజాం వంశీయుల రాజరికం అంతమైంది.

1857 కు పూర్వం బ్రిటిషు వ్యతిరేక ఉద్యమాలు

ఓనాటి మహారాష్ట్ర రాజ్యాలలో చీలికలు బయలుదేరినవి. వేష్యా పంత్ ప్రధాన్, రాజారహేజి భోంస్లే ఇంగ్లీష్ వారికి మిత్రులుగా ఉండేవారు, కాని హోల్కర్, సింధియాలు బ్రిటిష్ వారికి వ్యతిరేకంగా పోరాడినారు. ఇంగ్లీష్ వారితో ఒడంబడిక చేసుకొన్న నిజామలీఖాన్ అది జరిగిన మూడేండ్లకే - అంటే 1803 లో చనిపోయినాడు. సికిందర్ జా గద్దెనెక్కినాడు. అదే సంవత్సరం మహారాష్ట్రలతో ఇంగ్లీష్ వారికి యుద్ధం జరిగింది. జరిగిన ఒప్పందం ప్రకారం నిజాం బ్రిటిష్ వారికి సైనిక సహాయం సంపూర్ణంగా చేయలేదు. అందుకు కారణం హైదరాబాదులోని చాలామంది అమీర్లు ఇంగ్లీష్ వారితో నిజాం చేసుకొన్న ఒడంబడికను మనస్ఫూర్తిగా ఆమోదించక పోవటమే. రెండవ కారణం ఫ్రెంచివారివద్ద శిక్షణ పొందిన సేనలన్నీ ఫునర్ వ్యస్థీకరింపబడి రాజా మహిపత్ రామ్ అధీనంలో ఉంచబడటం. బ్రిటిష్ వారితో ఒడంబడిక జరిగిన వెంటనే మహిపతిరాం తీవ్రనిరసన తెలిపి ప్రతిఘటించినాడు కూడా. అందుకే బ్రిటిష్ వ్యతిరేక కార్యకలాపాలలో మహిపతిరాం పేరు గౌరవ పురస్కరంగా స్మరింపబడుతూ వున్నది.

అస్సీలో మహారాష్ట్రలతో జరిగిన యుద్ధంలో మహారాష్ట్రలు ఓడిపోయినారు. కాని నిజాం నైన్యంలో బ్రిటిషు వ్యతిరేకత ఆనేక చోట్ల స్పష్టంగా బహిర్గతమైంది. నిజాం సేనలు బ్రిటిషు వారికి ఏమీ సహాయం చేయకపోగా అడ్డంకులు కలిగించాయి. మేజర్ జనరల్ వెలెస్లీ ఎంత ప్రార్థించినా దొలతాబాదు కిల్లాదార్ (కోట అధిపతి) గాయపడ్డ బ్రిటిష్ సైనికులకు ఆశ్రయమివ్వలేదు. ఇక బదనాపూరు కిల్లాదారైతే బ్రిటిష్ సైనికులవై కాల్పులే జరిపించినాడు. రాజా సుకృదాసు బ్రిటిష్ సైనికులకు ధాన్యం అమ్మనీయకుండా చేసి ఆకలితో అలమటింపజేసినాడు. ధార్వారు కిల్లాలో తలదాచుకోని వ్యవసాయదారుని బ్రిటిష్ సైనికులు అర్థించగా ఆశ్రయం మాట అటుంచి, కిల్లాదారిదాపులో కూడా బ్రిటిష్ వారు ఉండకూడదని హెచ్చరించినాడు. అడుగుముందుకు వేస్తే జాగ్రత్త ! అని కిల్లాదారు తుపాకులు ఎక్కువెట్టగా బయటకు పుడగా అని

బ్రిటిష్ సైనికులు పారిపోవలసివచ్చింది. బాధ్యతగల పౌరులుగాని, సైనికాధికారులుగాని 1800 లో జరిగిన ఆంగ్లో-నిజాము ఒడంబడికపట్ల అంతసుముఖంగా లేకుండా రసీ, బ్రిటిష్ వ్యతిరేక భావాలు భాగావ్యాపించి ఉండినవనీ ఈలాంటి సంఘటనలవలన స్పష్టమౌతున్నది.

రాజా రావు రంభ నింబాల్కర్, నూరుల్ ఉమ్రా :

బ్రిటిషు ఆధిపత్యాన్ని నిరసించే సైనికులకు రాజా రావు రంభానింబాల్కర్, నూరుల్ ఉమ్రా అనే ఇద్దరు అమీర్లు ఆశ్రయమిచ్చినారు. నూరుల్ ఉమ్రా ఉత్తర భారతదేశంనుండి వచ్చి నిజాం దర్బారులో ప్రావకం సంపాదించుకున్నాడు. ఇతడు సికిందర్ జాహ్ ఆదరాభిమానాలను చూరగొన్నాడు. ఎప్పటికైనా సైనిక సమీకరణ చేసి బ్రిటిషువారిని వెళ్లగొట్టదామనేదే ఇతని ఆశయం. హైదరాబాదులోని కొందరు అమీర్లద్వారా బ్రిటిషు సైన్యంలో ఒక వదంతి ప్రబలింది. అదేమిటంటే ముస్లింలలోని మెహదవి తెగకు చెందిన సుల్తాన్ మీరాన్ అధీనంలో 5000 మంది బలిష్ఠులైన యోధులున్నారనీ, వారు దేనికైనా సాహసించి ముందుకుదూకే స్వభావం కలవారు కాబట్టి బ్రిటిషు వ్యతిరేక కార్యకలాపాల్లో వారు హైదరాబాదువారికి సహాయపడతారు అనీ ఆ వదంతి. ఆయితే ఆ వదంతులవెనక నింబాల్కర్, నూరుల్ ఉమ్రాల ప్రేరణ ఉన్నది.

ఇటు బ్రిటిషువారి పక్షంవహించే వర్గంకూడా హైదరాబాదులో ఉండేది కదా! వారిలో చందూలాల్, మీర్ ఆలం ముఖ్యులు. వీరు బ్రిటిషు వ్యతిరేకచర్యల ఆచూకీ తీసి బ్రిటిషు రెసిడెంటుకు తెలిపేవారు. రెసిడెంటు నిజాంను ఒత్తిడిచేసి పై యిద్దరి మీదనే కాక వారికి నన్నిహితులుగా ఉండే మరో ఇద్దరిపైకూడా చర్య తీసుకోవలసిందిగా కోరినాడు. తత్ఫలితంగా నింబాల్కర్, నూరుల్ ఉమ్రా హైదరాబాదునగరం నుండి షహార్ బదర్ చేయబడ్డారు (వెళ్లగొట్టబడ్డారు). వీరి కుడిభుజంగా వనిచేనేటు వంటి దిగంబర్ రావు పండిత్, నరసింగరావులు మల్ఖేడ్ దుర్గంలో బంధింపబడ్డారు.

రాజా మహీపత్ రామ్

1800 లో ఒడంబడిక జరిగిన తర్వాత నిజాంరాష్ట్రాన్ని బ్రిటిషువారి పీడితల నుండి విడిపించటానికి శక్తివంతమైన లెకుండా పీరోచితప్రయత్నం చేసినవాడు రాజా మహీపత్ రామ్. ఇతడు గుజరాతు దేశీయుడు. బ్రహ్మక్షత్రియ కులానికి చెందిన

వాడు. నిజామలీఖాన్ కాలములోనే మోదరాజుకు వచ్చినాడు. అప్పటి ప్రధాని అరుస్తాజాహ్ వద్ద ప్రావకం సంపాదించుకున్నాడు. 1793 నాటికే నిజాందర్బారులో ఫ్రెంచివారి పలుకుబడి అంతరించింది. ఫ్రెంచి జనరల్ రేమాండ్ శిక్షణఇచ్చిన పటాలాలను పునర్వ్యవస్థీకరించి వాటికి మహిపతిరాం నాయకత్వం వహించినాడు. ఆ తర్వాత ఇతడు బిరారుకు గవర్నరు (సుబేదారు) గా నియమింపబడ్డాడు. కొన్నాళ్లకు నాసిక్ జిల్లాలోని చందూర్ దుర్గంపై బ్రిటిషువారు దాడినల్పినారు. ఇది మహారాష్ట్రదైన హోల్కర్ కు చెందిన దుర్గం. ఒడంబడిక ప్రకారం ఈ యుద్ధంలో సహాయానికి రావలసిందిగా బ్రిటిషువారు నిజాంను కోరినారు. యుద్ధరంగానికి సమీపంలో ఉన్న మహిపత్ రాం సహాయానికి పోవలసింది. కాని అతడు సరియైన రీతిలో సహాయపడలేదు. ఇక సికిందర్ జాహ్ తరచు మహిపతిరాంను విలిపించి ఏకాంతంలో సలహాసంప్రదింపులు జరిపేవాడు. ఎంతవేసినా బ్రిటిషు పక్షపాతి అయిన మీర్ ఆలంను తొలగించలేకపోయినాడు. అయినప్పటికీ మహిపతిరామ్ తన ప్రయత్నం మానలేదు. ఎన్నటికైనా తాను ప్రధానమంత్రి కావాలనీ, బ్రిటిషువారి పనిపట్టాలనీ మహిపతిరాం కృతనిశ్చయంతో ఉండేవాడు. అదనుచూచి మహారాష్ట్ర రాజులైన హోల్కర్, సింధియాలకు రహస్యలేఖలు పంపినాడు. సికిందర్ జాహ్ ను బ్రిటిషువారికి వ్యతిరేకంగా పోరాడడానికి కోరవలసిందిగా వారిని అభ్యర్థించినాడు కూడా.

ఇంతటితో మహిపతిరామ్ ఊరుకొనలేదు. తాను బెరారు సుబేదారుగా ఉన్నందుకుగాను ఆ వదలిని సార్థకపరచడానికై, అక్కడి ముస్లింలను ఆయత్త వరచినాడు. బ్రిటిషువారిని వెళ్లగొట్టే కార్యక్రమంలో తనతో పూర్తిగా సహకరించటానికి వారిని ఒప్పించినాడు. మాటలతోనేగాక ఎకరానునామా (ప్రమాణపత్రం) మీద ముస్లిం సంతకాలు సేకరించినాడు. హోల్కర్, సింధియాలచేత నిజాంవేర ఉత్తరాలు వ్రాయించి వాటితో తన అరజ్ దాస్త (నితిపత్రం) జతపరచి నిజాంకు పంపినాడు. ఇది నిజాం దర్బారులో కొంత సంచలనం కలుగజేసింది కాని బ్రిటిషు పక్షపాతి అయిన మీర్ ఆలం ప్రభావంనుండి సికిందర్ జాహ్ తప్పించుకోలేక పోయాడు. చివరకు మహిపతిరామ్ దీనికే నిజాంసేనలు తరలించబడ్డవి. అయినప్పటికీ షేజర్ గోర్డాన్ నాయకత్వాన తనపై 1808 లో దాడినల్పిన సేనలను మహిపతిరామ్ దైర్యంగా ఎదిరించి చెల్లాచెదు చేసినాడు. అప్పుడు బ్రిటిషువారు కుటలసీతితో సందిసంప్రదింపులు జరుపుతాము అనే మిషన్ విలియం హౌమర్ అనే ఆశిని రప్పించి, అదివరకే అక్కడ ఉంచిన సిపాయీలను చుట్టూ నిలబెట్టి తమ

షరతులను ఒప్పుకోవలసిందిగా మహిషతిరాంను ఒత్తిడి చేసినారు. అప్పుడు మహిషతిరాం సేనలకు అధిపతిగా ఉండిన అతని మేనల్లుడు శ్రీపతిరాం జ్యోక్యం కలుగజేసుకొని అప్పటికి ఆవద్ధర్మంగా వారి షరతులను ఒప్పుకున్నాడు. కాని తెల్లవారుతుండగా మసకచీకట్లో అదనుచూసి విలియం పామర్ గుడారాలను శ్రీపతిరాం చుట్టుముట్టించినాడు. అతికష్టంపై పామర్ తప్పించుకోగలిగాడు. తర్వాత షాహార్ వద్ద నిజాంసేనలను మహిషతిరామ్ మళ్ళీ ఎదుర్కొన్నాడు. గోర్దాన్ మరియు పామర్ల నాయకత్వంలో నిజాం పదాతిదళం, ఆశ్వికదళం రెండూకలిసి కూడా మహిషతిరామ్ ను ఎదిరించలేకపోయాయి. ముఖ్యంగా బ్రిటిష్ సైనికులు ఎక్కడికక్కడ వధింపబడ్డారు. అందుకే “నిజాం సైన్యంలో బ్రిటిష్ సైనికులను నియమించడం 1808 లో చిత్రవధ గావించటానికేనేమో!” అని బ్రిటిష్ చరిత్రకారుడైన కేయీ (Kaye) వ్రాశాడు!

అయితేనేమి! బ్రిటిష్ వారు వారియత్నం మానలేదు. కర్నల్ మాంటెసోరి నాయకత్వాన మహిషతిరామ్ పైకి సేనలు పంపబడ్డవి. ఇది తెలిసిన మహిషతిరామ్ ఇందోరు వెళ్ళి హోల్కర్ ను కలుసుకున్నాడు. బ్రిటిష్ వారికి వ్యతిరేకంగా పోరాటం సాగించటానికి తనతో సహకరించవలసిందిగా నిజామును కోరుతూ హోల్కర్ తో ఉత్తరం వ్రాయించాడు. కాని బ్రిటిష్ రెసిడెంటు ఒత్తిడికి సికిందర్ జాహ్ తట్టుకోలేక పోయాడు. హోల్కర్ తో సహకరించలేకపోయాడు. ఈ విధంగా ఎన్నోమార్లు అదనుచూచి నిజాం నవాబులు బ్రిటిష్ వారికి తోడ్పడుతూ, భారతదేశానికి ద్రోహం చేస్తూపోయినారు.

రాజా చందూలాల్ — మహారాజా రణజిత్ సింగ్ :

నిజాం నవాబుకు రాజా చందూలాల్ ఆంతరంగికుడుగా ఉండి వేషార్థి పదవిని సంపాదించినాడు. వేష అనగా ఎదుట; కార్ అంటే పని. అనగా నిజాంసమక్షంలో ఉండి పత్రములను ఆయనకు సమర్పించేవాడు. ఇతడు సిక్కు మతానుయయి. గురునానక్ పరంపరకు చెందిన సాహెబ్బీ శిష్యుడు. ఇతని కొలువులో సిక్కులెక్కువగా ఉండేవారు.

ఆ రోజుల్లో పంజాబు ప్రాంతంలో మహారాజా రణజిత్ సింగ్ పాంచాల కేసరిగా ప్రసిద్ధిచెంది బ్రిటిష్ సింహాన్ని అదరగొట్టినాడు. లాహోర్ అతని రాజధానిగా ఉండేది. ఆంగ్లేయులను చావుదెబ్బ కొట్టాలనే ఉద్దేశంతో అతడు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నైన్యాన్ని సమీకరించే ప్రయత్నంలో ఉన్నాడు. హోల్కర్ సింధియాతోను, భరతభూక్తి రాజా అమృతరావుతోను సన్నిహిత సంబంధం పెట్టుకున్నాడు. ఇక చందూలాల్ తనమతస్థుడనే గాక ఇటు దక్కన్ పరిస్థితులనూ అటు బ్రిటిషువారి వైఖరినీ ఎరిగినవాడు కాబట్టి ఉచితమైన నలహాలిస్తాడనీ, విదేశీయులను వెళ్ళగొట్టే తన కృషికి దోహదం చేస్తాడనీ రణజిత్ సింగ్ ఆశించినాడు. అందుకే తన ప్రత్యేక దూతగా గూడ్ సింగ్ ను తాను అవలంబిస్తున్న విధానాన్ని తన వధికాన్ని తెలుపుతూ బ్రిటిషువారిని ఎదిరించటానికై సాయపడవలసిందిగా ఆభ్యర్థిస్తూ ఒక లేఖ వ్రాసి పంపినాడు. రణజిత్ సింగ్ దూత గూడ్ సింగ్ ను తగురీతిగా చంచూలాల్ సత్కరించి మర్యాదలు చేసి తనదేవిడిలో నాలుగురోజులపాటు ఉంచుకున్నాడు. రణజిత్ సింగ్ పంపిన ఆనలు ఉత్తరాన్ని చంచూలాల్ నేరుగా బ్రిటిషు రెసిడెంటు సిడ్నీ హాంకు తన ఖాన్ మున్షీ షర్మిష్టిన్ ద్వారా పంపినాడు. ఈ విధంగా భారతదేశం నుండి బ్రిటిషువారిని వెళ్ళగొట్టడానికి చేయబూనిన ఒక బలవత్తర ఉద్యమానికి చంచూలాల్ వెన్నుపోటు పొడిచినాడు. దేశద్రోహానికి పూనుకొన్నాడు. ఆ పని తనకు యిష్టంలేనప్పుడు “క్షమించండి! నేనీ వ్యవహారంలో జోక్యం కలిగించుకోజాలను” అని ఒక్కమాట చెప్పి గూడ్ సింగ్ ను తిరిగి పంపివుంటే సరిపోయేదికదా! కాని చంచూలాల్ నమ్మక ద్రోహం చేశాడు. చంచూలాల్ అందజేసిన లేఖనూ, అదిపెట్టి పంపిన ఖరీత (సంచి)నూ కూడా థామస్ సిడ్నీ హాం వెంటనే మద్రాసు గవర్నర్ కు పంపినాడు. చంచూలాల్ చేసిన దుష్కృత్యంవల్ల ఉత్తరదేశంలో రణజిత్ సింగ్ అతని మిత్రులు పన్నిన వ్యూహం బ్రిటిషువారికి తెలిసిపోయింది. ఇందువల్ల భారత స్వాతంత్ర్య ఉద్యమానికి తీరని నష్టం కలిగింది. అయినప్పటికీ నిజాం నైనికుల్లో బ్రిటిషు వ్యతిరేకభావం నానాటికీ పెరుగుతూనేపోయింది. రాష్ట్రం నలుమూలలా చెడురు మదురుగా నిజాం నైనికులు బ్రిటిషువారికి ఎదురుతిరుగుతూనేపోయినారు. కాని వీరి చర్యలు కేంద్రీకృతం కాకపోవటంవల్లా, ఒక నిర్ణీతపథకం ప్రకారం జరగక పోవటంవల్లా, మీదుమిక్కిలి నిజాం దర్బారులో బ్రిటిషు పక్షపాతులు ఉండటం మూలానా బ్రిటిషువారు ఈ ప్రయత్నాలను ఎక్కడికక్కడ అణచివేస్తూపోయారు.

చెదురుమదురు తిరుగుబాట్లు

1812 లో రెసిడెన్సీ బజారులోని నైనికులు బ్రిటిషు కమాండర్ మేజర్ ఎడ్వర్డు గోర్డన్ కు ఎదురు తిరిగినారు. అతనిని వట్టుకొని ఈడ్చుకొనివచ్చి పిరంగి మూతికి కట్టినారు.

నిజామాబాదులోకూడా సైనికులు ఇట్లే ఎదురుతిరిగినారు. ఆ కాలంలో నిజాం రాష్ట్రస్థితి అధ్వాన్నంగా ఉండేది. సక్రమ పరిపాలన అన్నదిలేదు. పరిపాలనలో సంస్కరణలు తేవలసిందని నిజాంపై ఒత్తిడిచేయుడం ఆంతరంగిక విషయాల్లో జోక్యం ఆపుతుందన్న మిషన్ పరిస్థితి ఎంత విషమిస్తే తమకంత వట్టు దొరుకు తుందనే కుటిలరాజనీతిని బ్రిటిషువారు అనుసరించినారు.

నాందేడు, చర్లని, బెరారు ప్రాంతాలలో హట్కర్ తెగవారు 1798 నుండి తిరగబడసాగినారు. అట్లే సిరివంచ, మహదేవపురం ప్రాంతాల్లోకూడా అక్కడి జమీందార్లు తిరగబడ్డారు. 1817 లో బాజీరావు పేషావ్తో యుద్ధం జరిగినప్పుడు నిజాం సైన్యంలోని ఒక జమీందారు తన పటాలంతో సహా బాజీరావుతో చేరి పోయినాడు.

బొలారంలోని సైనిక స్థావరంలోనేగాక రాయచూరు, మోమినాబాదు, జాల్పా, హింగోలి మొదలైనచోట్లకూడా బ్రిటిషు సైనిక అధికార్లకు వ్యతిరేకంగా నిజాం సైనికులు తిరుగబడ్డారు.

పీ డు లో ధర్మాజి ప్రతాపరావు తిరగబడ్డాడు. బంజారా(లంబాడీ)లను సమకూర్చుకొని ఎదిరించినాడు. గడి(కోట)లో ఉండి బంజారాలు బ్రిటిష్ వారిపై చేస్తూవచ్చిన తిరుగుదాడులు వర్ణనాతీతం. వారు బ్రిటిష్ సైనికులకు అపారనష్టం కలుగజేసినారు.

నాందేడు జిల్లాలోని నవసా గ్రామంలో ఒక పాతగడి (చిన్నకోట) ఉండేది. నవసాజీ, హన్నాజీ, అనే సోదరులు ధైర్యంచేసి అందులోని పాతరలను వెకలించి దానితో ఒక చిన్న పటాలాన్ని కూర్చుకొని బ్రిటిషువారిని ఎదిరించసాగినారు. విదేశీయులను వెళ్ళగొట్టి తిరిగి స్వదేశీపాలనను ఏర్పాటుచేస్తారనే నమ్మికతో ప్రజలు వీరితో పూర్తిగా సహకరించినారు. నవసాజీ ఆజానుబాహువు. స్ఫురద్రూపి. అనేక సార్లు వీరోచితంగా పోరాడి ఎత్తుకు పైయెత్తు వేస్తూ బ్రిటిష్ పటాలాలను చెల్లాచెదరు చేస్తూవచ్చిన యోధుడు. ఈ అన్నదమ్ముల వీరగాథలు జానపద గేయాలరూపంలో ప్రచలితమైనవి.

మైసూరు పాలకుడైన 'టిప్పు' సుల్తానును హతమార్చడంలో బ్రిటిష్ వారికి సహాయపడి దేశద్రోహంచేసిన నిజాంకు రాయచూరు ప్రాంతం బహుమానంగా దొరికిందికదా! అందులోదే కొప్పర్. 1819 లో ఒక ప్రముఖ జమీందారైన వీరప్ప కొప్పర్, బహద్దూర్ బండా అనేచోట్ల బ్రిటిష్ సేనలను ముప్పులిప్పులు పెట్టినాడు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హైదరాబాదు జిల్లాలోని కన్నడ్, విజాపూర్, అజంతా తాలూకాల్లో భిల్లులు 1819 లో ఒకటొకటి హైదరాబాదు కంటోన్మెంటులో ఉండే బ్రిటిష్ సైన్యాన్ని ఎదుర్కొనసాగినారు. వీరి దాడులు అటవీకుల మూకడిమ్మడి వద్దతినిగాక సువ్యవస్థిత వద్దతిలో జరిగేవి. భిల్లుల దాడులను ఎదుర్కోవటానికి తమ వశం కాకుండా ఉంచని బ్రిటిష్ కెప్టెన్ వ్రాశాడు. 'విల్ నాయక్' అనే అతను భిల్లు నాయకుడుగా ఉండేవాడు. అతనివద్ద 320 మంది సుశిక్షితులయిన నాయకులుండేవారు. వారిలో జండులూ, జాకరూ, హర్యా అనేవారు 1822లో అజంతా, కన్ వాల్, గోటాల ప్రాంతాలలో బ్రిటిష్ సేనలను 'హలోహరా' అనిపించినారు. ఆరేసి నెలలు క్యాంపువేసిన బ్రిటిష్ వారు భిల్లులను చెదరగొట్టలేకపోయినారు. కెల్లవారు ఓగ్రాంతి చెందేరీతిగా మెరుపుదాడులు జరుపుతూ బ్రిటిష్ సైన్యాలకు అపారనష్టం కలుగజేస్తూ వచ్చినారు.

1827లో మోమినాబాద్ కంటోన్మెంట్ యొక్క కర్నల్ ను సిపాయీలు చంపి వేసినారు. ఈ విధంగా రాష్ట్రం నలుమూలలా బ్రిటిష్ వ్యతిరేకత వ్యాప్తిచెందింది.

నిజాం రాకుమారుని బ్రిటిష్ వ్యతిరేకత

మూడవ నిజాం సికిందర్ జాహ్ కుమారుడు గోహరల్ ఖాన్ 'ముబారిజ్ ఉద్దౌలా' అని వ్యవహరింపబడేవాడు. ఇతడు బ్రిటిష్ వ్యతిరేక. రెసిడెంటుకు భయపడి సికిందర్ జాహ్ తన కుమారుని దేబిడి (భవనం) మీదనే బ్రిటిష్ సైనికుల వహరా పెట్టించడానికికూడా ఒప్పుకున్నాడు. కాని ముబారిజ్ ససేమిరా ఒప్పుకోలేదు.

1815 లో మరొక సంఘటన జరిగింది. ముబారిజ్ ఉద్దౌలా సేవకుడు 'షిర్సీన్' అనేవానితో రెసిడెన్సీలోని ఒక దర్జీ (కుట్టువనివాడు) తగవుపెట్టుకున్నాడు. ఇది తెలిసిన ముబారిజ్ ఉద్దౌలా దర్జీనివట్టి లెప్పించినాడు. "బ్రిటిష్ ప్రాంతమైన రెసిడెన్సీలోని ఒక హెరుని తన అనుమతిలేకుండా ఎట్లా పట్టుకపోయినాడు?" అని క్రుద్ధుడై రెసిడెంట్ ముబారిజ్ దేబిడిపైకి సైనికులను పంపినాడు. సంఘర్షణ జరిగింది. ఈ సంగతి తెలిసిన వెంటనే నిజాం కలుగజేసుకొని, తన కొడుకును గోలకొండ దుర్గంలో నిర్బంధించి అప్పటికి రెసిడెంటు కోపాన్ని చల్లాక్కినాడు. కానీ తర్వాత రాకుమారుడైన ముబారిజ్ గోలకొండ దుర్గంనుండి నిర్బంధ విముక్తుడై సగరానికి తిరిగి వచ్చినాడు. అతడు అరబ్బులను, ఆఫ్ఘనులను చేరదీయడం

మొదలుపెట్టినాడు. రెసిడెంట్ ఇది సహించలేదు. కర్నూల్ స్థివారు నాయకత్వంలో ముబారిక్ దేవీదీపైకి పటాలాన్ని పంచి అతనిని నిర్బంధించినాడు. ఈ విధంగా 1829 లో ముబారిక్ తిరిగి గోలకొండలో నిర్బంధింపబడ్డాడు.

పహాబీ ఉద్యమం :

నయ్యన్ పహమ్మన్ బ్రెస్ట్రి ఆనే ఆతడు 19వ శతాబ్దారంభంలోనే ముస్లింల సాంఘిక రాజకీయ అభ్యున్నతకై ఒక పహా ద్యమాన్ని లేవదీసినాడు. అదే పహాబీ ఉద్యమం పేర 1820 నాటికి బెంగల నుంచి పెష్వావరు వరకూ, ఇటు దక్షిణాది నుండి మద్రాస్ వరకూ ప్రాచీనమైంది. నయ్యన్ పహమ్మన్ హిందూ దేశం వెలువలి ముస్లిం దేశాల అధిపతులతో కూడా సంబంధాలు పెట్టుకున్నాడు. అందరిన హక్కాలాన్ని అభ్యర్థించాడు. 1831లో ఆతడు పరలోక గతుడైనాడు. ఆతని శిష్యులు 1838లో హైదరాబాదు వచ్చి ముబారిక్ ద్వారా సంతకాలు స్థిరపరచుకున్నారు. ఆ తర్వాత మద్రాసు, బొంబాయి, కర్నూలు, బెంగళూరు పట్టణాలలో కూడా పర్యటించినారు.

సికిందర్ జాహ్ తర్వాత నసరుద్దౌలా 1828 లో నిజాం రాష్ట్రానికి పాలకుడు అయినాడు. ముబారిక్ ద్వారా ఆతడి సోదరుడు కాబట్టి పహాబీ ఉద్యమానికి హైదరాబాదు ముఖ్య కేంద్రమైంది. ఆటు పెష్వావరు భారతదేశం వైపు తరలివస్తూ రనేవార్తలు ప్రాచీనమి. ఇటు కర్నూలు నవాబు తిరుగుబాటు చేయటానికి పెద్దయెత్తున సన్నాహాలు చేసినాడు. కాని హైదరాబాదు రెసిడెన్సీకి (బ్రిటిషు రెసిడెంటు ఉండే కేంద్రం) ఆ వార్తలు ముందుగానే తెలిసిపోయినందున, కర్నూలును ముట్టడించవలసిందిగా రెసిడెంటు సేనలు పంపినాడు. హఠాత్తుగా బ్రిటిషు సేనలు పైకి రావటంతో కర్నూలు నవాబు ఎక్కువకాలం ప్రతిఘటించలేకపోయినాడు. చివరకు బంధింపబడి హైదరాబాదులో ఒక కివిషన్ ముందు విచారించబడ్డాడు. కర్నూలు నవాబును గూర్చి ప్రెజిడెంట్ అనే అధికారికి ఎడ్వర్డ్ ఆర్మిస్ట్రాంగ్ ఆనే మరొక అధికారి లేఖ వ్రాస్తూ “కర్నూలు నవాబు యొక్క ఆయుధ సంపత్తి, యధానికై ఆతడు చేసిన సన్నాహాలు, ప్రోగు చేసిన మందుగుండు సామగ్రి వర్ణనాతీతం. నవాబు భవనంలోని తోటలు, అంతఃపురాలు ఆయుధాలు, మందుగుండు సామగ్రి తయారు చేసే కర్మాగారాలుగా మార్చబడ్డవి. అక్కడి రెండు కంచు శతఘ్నులు బహుశః ప్రపంచంలోనే పెద్దవేమో? ఒక దాని వ్యాసం 28 అంగుళాలు. మరొక దానిది 28 అంగుళాలు. వీటి మందం 9 అంగుళాలు. వీటికి కావలసిన గుండ్లు కుప్పలుగా వదివున్నవి. విషిధరకాల తుపాకులు రెండు నాళాల పీస్తోళ్ళు అంతఃపురంలోను, ఇతర స్థలాలలోను నిలువచేసి ఉంచినారు. ఇటుకలతో

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మూసివేయబడ్డ ఒకద్వారాన్ని తెరువగా 45 ఇత్తడితుపాకులు కనపడ్డవి 70, 80, సరికొత్తశకటాలను పాతికించినారు. తుపాకులసంఖ్య 600 పైననేవుంటుంది. ఆరేసి హనులబరువుగలగుండ్లను పేల్చగల శతఘ్నులుకూడా కొన్నిఉన్నవి..." అని వివరించినాడు. దీనిబట్టిచూస్తే దక్షిణభారతంలోకూడా బ్రిటిషువారిని ఎదిరించటానికి ఎంతగా సన్నాహాలుజరిగినవో విశదమవుతుంది.

ఇక వహాబీఉద్యమాన్ని ఆరంభించిన సయ్యద్ అహమ్మద్ చనిపోయినాక అతనిస్థానం ముబారిజుద్దోలాకు ఇవ్వాలనేనిష్టయంజరిగింది. కాబట్టి 1831 తర్వాత వహాబీఉద్యమానికి హైదరాబాదు కేంద్రమైంది. కాని ముబారిజుద్దోలావద్ద సైన్యం లేనందువల్ల కర్నూలునవాబుకు సహాయం అందజేయలేకపోయినాడు. ఇది ఇట్లా ఉండగా అతని బ్రిటిషువ్యతిరేకధోరణివల్ల ముబారిజుద్దోలా తిరిగి గోలకొండదుర్గంలో నిర్బంధింపబడ్డాడు. అంతేకాదు, అతని అనుయాయులనుకూడా నిర్బంధించటం జరిగింది. అతనిపై విచారణసందర్భంలో బయటపడిన కొన్నిరహస్యపత్రాలవలన అదివరకే సతార, గాయక్వాడ్, బందా, రోహల్ ఖండ్, సాగర్, భోపాల్, పాటియాలా రాజులు ముబారిజ్ తోచేరటానికి ఉద్యుక్తులైనారని స్పష్టమవడమేకాక, జోఖ్ పూర్ మహారాజును ఇంకా ఇతర సంస్థానాధీశులను ఏకంచేయటానికి ముబారిజుద్దోలా పూనుకొన్నాడని వెల్లడి అయింది.

కొహరాన్ - అరబ్ భీభత్సం ;

రాయచూరు జిల్లాలోని దేవదుర్గం, బావామీలలో కొహరాన్ అనే అరబ్ సర్కార్ వేలాది అరబ్బులను సమీకరించి బ్రిటిషువారిపై విరుచుకుపడటానికి సిద్ధపడ్డాడు. నగరంలో ఉన్నవారినిగూడా తనసహాయానికి రప్పించుకోవడానికి యత్నించినాడు. మొత్తానికి బ్రిటిషువారిని హడలగొట్టినాడు అనేషషయాన్ని స్వయంగా హైదరాబాదు తెనీడెంబు లార్డ్ ఎల్ ఫిన్స్టన్ 1841 జూన్ 11 లేదీనాటి లేఖలో ఈవిధంగా వ్రాసుకున్నాడు:

"దేవదుర్గంలో అరబ్బులుతిరగబడినారనే ఉదంతం తెలుస్తున్నది. కొహరాన్ అనే అరబ్ ఆ ప్రాంతంలో ఉండే ఒకసంవన్న బ్రాహ్మణునివలన ఆర్థికసహాయం పొందినాడు. ఆ డబ్బుతో అరబ్బులందరిని ప్రోగుచేయకలిగినాడు. వారిని ప్రోత్సహించి హైదరాబాదులోఉండే అరబ్బులను తనవద్దకురప్పించుకోటానికి ప్రయత్నిస్తున్నాడు. అప్పటికి దాదాపు ఆరువేల అరబ్బులుంటారని అంచనా అందులో సగంమంది

హైదరాబాదులో ఉండేవారు. వీరిని దేవదర్గు ప్రాంతానికి పోకుండా చేయటానికి సాలార్ జంగ్ కట్టుదిట్టంచేసినాడు. నగరం శివారుదాటి ఏ ఆరబ్బువాడైనా వెళ్ళుతూకనబడితే అక్కడికక్కడే కాల్చిచంపివేయవలసిందిగా సాలార్ జంగ్ కఠినమైన ఆంక్షలు జారీ చేసినాడు. నగరంలో ప్రతిఘటించినవారిని పట్టివేయించినాడు. అయినా దేవదర్గులో మాత్రం కొహరాన్ ప్రశయభీకరుడై కంపెనీసేనలకు నిద్రాహారాలులేకుండా చేస్తున్నాడు. ఆ ప్రాంతమంతా విప్లవజ్వాలలు ప్రజ్వరిల్లినవి. అందుకే కొహరాన్ లేవదీసిన అలజడి, బ్రిటిషువారికి కలుగజేసిన భయభ్రాంతులు తాత్కాలిక నందుకొని ఉర్దూసాహిత్యంలో కూడా స్థానం కలుగజేసికొన్నవి. 'కొహరాన్ మచానా' అనేనానుడి ప్రజలనోట నిలచి పోవటమే అందుకు తార్కాణం. కొహరాన్ మచానా అంటే పెద్ద అలజడి రేపటమని అర్థం.

బీదరు - షోరాపూరు :

బీదరులో లింగప్ప, వర్బసిల్ ని నందాపూరులో కృష్ణాజీ దేశమఖ్, బెల్గాంలో నర్సింగరావు బ్రిటిషువారికి వ్యతిరేకంగాధ్వజమెత్తినారు. బెరంగబాదులోని జన్వంత పూరులో రోషన్ గేటుకు ఎదురుగా ఆరబ్బులు బ్రిటిషువారితో తలపడి అనేకలను హత మార్చినారు.

నాగపూరు సంస్థానానికి వారసుడైన అప్పారావు స్వాతంత్ర్యధ్వజమెత్తినాడు. బెల్గాంలో ఉద్యమము తీవ్రరూపం దాల్చింది. జమీన్ ఖిల్లాను వశపరచుకొని 14 తానలను నేలకు ల్చి పోరుసాగించినాడు. బీదరులోని అనేక దుర్గాలను వశపరచుకొని 1840 నుండి 1848 వరకు - అంటే ఎనిమిదేండ్లపాటు బ్రిటిషు సేనలను ఎదిరించినాడు

గుల్బర్గాలోని షోరాపూరులో హన్మప్పనాయక్ ఒకటిన్ను నైన్యాన్ని సమీకరించి బ్రిటిషువారిని భీమానది దాటకుండా చేసినాడు. షోరాపూరు రాణి ఈశ్వరమ్మ చూపిన సాహసం సామాన్యమైనదికాదు. ఆమె కెప్టెన్ మెడోస్ టేలర్ ను చంపి వేయాలని వధకంపెసింది. స్వయంగా రంగంలోకి దూకి పోరాడి వీరనారి అనే ఖ్యాతి పొందింది.

గోదావరితీరాన భద్రాచలం ప్రాంతంలోని రోహిలాలు ఎదురుతిరిగి కెప్టెన్ హేవర్తును చంపివేసినారు. బ్రిటిషు పటాలాన్ని చెల్ల చెడరుచేసినారు. మన్యప్రదేశం కాబట్టి భద్రాచలంలో బ్రిటిషువారి ఆటలు సాగకుండా పోయినవి.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తిరుగుబాటునంగతి ఇలాఉండగా హైదరాబాదుసంస్థాన ఆర్థికవరిస్థితి నానాటికి ఊణస్తూపోయింది. నిజాంప్రభుత్వానికి పరిపాలనావ్యవస్థను సంస్కరించాలనే ఆలోచనేలేదు. సైనికశిబ్దాలు విడిచిపెట్టి యింకా. బ్రిటిష్ అధీనంలో ఉన్న సైనిక శిబ్దాలు ఏడాదికి రూ. 40 లక్షలు. ఇదిగాక నిజాంసంఘసైన్యం 'కెఫ్ యి ద ఫైజ్' శిబ్దాలు అంతకురెండింతలు. 1880 నాటికి ఈస్టిండియా కంపెనీవారికి హైదరాబాదు సంస్థానం 64 లక్షలు ఋణపడింది. అంతకుపూర్వమే 1822-23 లో షామర్ అండ్ కంపెనీ అనే బ్యాంకువారికి హైదరాబాదు స్టేట్ ఇన్వెస్ట్మెంట్ బాంక్ ని ఈస్టిండియా కంపెనీచెల్లించింది. నిజాంనుండి ఉత్తరసర్కార్లను పొందినందుకుగాను కంపెనీ నిజాముకు కంటిపెప్పెమ్ (రాజభరణము) చెల్లెస్తూఉండేది. కాని కంపెనీ ఆ పెప్పెషనుచెల్లించకుండా నిలిపివేసి అడ్డమెత్తాన్ని నడచు బ్యాంకువారికి నిజాం ఇవ్వ తలెన అప్పకందచెల్లెస్తూ ఉండేది. అంతేగాక నిజాంకొరకు కంపెనీవారు ఏర్పాటు చేసిన సైన్యానికి నిజాంభరించవలసిన శిబ్దాలను అడ్డ సత్కారం చెల్లించటానికి వీలుగా ఏటా యాభైలక్షలు అదాయంవచ్చే బెరారుప్రాంతాన్ని 21 మే, 1883 తేదీన కంపెనీవారు నిజాంసర్కారుతో ఒప్పందం చేసుకొని తమ హక్కు భుక్తిం చేసుకొన్నారు. ఈ ఒప్పందంజరిగిన ఆరురోజులకే సాలార్ జంగ్ వధానిగా నియుక్తుడకావటం పరిశీలకులు గమనించవలసిన విశేషం.

1885 లో బొల్లారం సైనిక శిబిరంలో పెద్దకల్లెలం చెలరేగింది. మొహరం పండుగసందర్భంలో ముస్లింసైనికులు షిర్డుపెట్టుకున్నారు. 16 వ మొహరం ఆదివారంనాడు వచ్చింది. ఆదివారం కబట్టి పట్టిన ఇంజనీవర్లనుం చెయట సరి ఊర గింపు తీయరాదని బ్రిగేడియర్ మెకన్టీ అడ్డుపించడంతో ముస్లిం సైనికులు అపేక్ష పూరితులైనారు. హవాలదార్ గులాంఖాదర్ బ్రిగేడియర్ ఇండిషియన్ పేయి అంజి కత్తితో పొడిచినాడు. బ్రిగేడియర్ ఇంటివద్ద సయ్యత్తులెన్ను రిక్షా కి ఖిటులు హవాలదార్ భవాని ఉపాధ్యాయ, జమాదార్ సంతివన్ ఈ గులాంఖాదర్ కు సహాయ పడ్డారు. ఈ సంఘటననుగూర్చి తెలియగానే సిపాయిలందరూ ఆయుధాలు తీసుకొని వీధుల్లోకి పరుగెత్తినారు. ఈ సంఘటనతో బ్రిటిష్ వారు, ముఖ్యంగా స్త్రీలు పిల్లలు, వారంరోజులదాకా తమ ఇళ్లపడిచి బయటకు రాలేదు. కొవ్వొత్తులైన ముస్లిం సైనికులు కసిపించిన బ్రిటిష్ వారిపై పడ్డారు. సిపాయిలనుప్పటికే లెక్క చేయక మొహరం ఊరేగింపు మరింత ఉత్సాహంతో ఉద్యోగంతో తీసినారు సైనికుల ఉద్యోగాన్ని గమనించిన బ్రిగేడియర్ మెకన్టీ వారిపై అత్యవసరయోగం

చేయటానికి భయపడ్డాడు. సుమారు వారం వది రోజులపాటు బ్రిటీషువారు ప్రాణాలు ఆరచేతుల్లో పెట్టుకొని కాలం గడిపినారు.

బ్రిటీషు వ్యతిరేక ప్రచారము :

ఉత్తర హిందూస్థానంలో భారతీయుల ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామానికి 'అంకురార్పణ' జరిగింది. మహారాష్ట్ర రాజులైన హోల్కర్, సింధియులు బహిరంగంగా ఎదురు తిరిగినారు. తాటియ త పే నయకత్వం వహించినాడు. బెంగల్ నుంచి పంజాబ్ వరకు ముస్లింలు హిందువులు అనే భేదం లేకుండా ఎక్కడికక్కడ బ్రిటీషువారిని ఎదిరించినారు. మీర్జా, కన్పూర్, ఒక్కొక్కటే బ్రిటీషువారి చేతుల్లో నుంచి జారిపోసాగినవి. బ్రిటీషువారు వీధుల్లో పిరుగులేకపోయినారు, ప్రజల్లో ఆగ్రహవేశాలు పెరిగిపోయినవి. ఒక్కొక్క దుర్గం పీఠ పట్టవ సైనికుల పశం అవుతూ వచ్చింది. రోజురోజుకూ ఈ వార్తలు దక్షిణంలో హైదరాబాదు వరకు చేరుతూనే పోయినవి. ఇక్కడ స్వాతంత్ర్య శ్రీయులను ఉత్తేజపరచినవి. ఇక్కడ ముల్తాలు, మషాయఖలు, పేషామాంతు పూర్తిగా అంగ్లేయ పరోధులై రాత్రింబవళ్ళు బ్రిటీషు వ్యతిరేక ప్రచారం సాగించినారు. పెద్ద పెద్ద కగితాలపై హెచ్చరికలు వ్రాసి గోడలకు అంటించినారు. అంటే 'వాల్పోన్సర్లు' అంటించినారన్నమాట. వాటి మీద బ్రిటీషు వ్యతిరేక నినదాలే గాక, ప్రతి వ్యక్తి ఈ పపిత్ర కార్యంలో పాల్గొనాలనే ఉద్బోధలుకూడా ఉండేవి. దివాన్కు హెచ్చరికలు కూడా ఉండేవి.

ప్రజాభిప్రాయ ప్రకటనకు ఆ రోజుల్లోనే వాల్పోన్సర్లు వాడబడటం ఒక విశేషం అనే చెప్పాలి. మరే ప్రచార సాధనాలు లేని ఆ కాలంలో ఈ 'ఇజహార్ నామా' ప్రకటనలు హైదరాబాదు నగర వీధుల్లో ఎంతో ఉద్రేకతను కలుగజేసినవి. ప్రకటనలు ఎట్లా వుండేవో మచ్చుకు రెండు ఉదాహరణలు:

1. "జమేదార్లు ఖాజీలు ముందుకు వచ్చి కాఫిర్లైన కరస్తానీలపై యుద్ధం ప్రకటించాలే" అని ప్రబోధిస్తూ "ఏడాది రెండేళ్లలో ఇది జరిగకపోతే, అష్టలుద్దొలా అతని దివాన్ సాలార్ జంగు నడకుల (రోడ్ల)పై పనిచేయవలసి వస్తుంది. ముల్కీలు వెంటనే ఫత్వా (బహిష్కార ప్రకటన) ఇవ్వకపోతే ఏడు తరాలు పాపకూపంలో పడతారు." అని హెచ్చరించటం జరిగింది.

2. మరొక ప్రకటనలో "ముస్లిం అయినవాడు కాఫిర్ (ముస్లింవేతరుడైన) కరస్తానీని చంపాలనకని ఆలస్యం చేయరాదు. ధనికుడు, ఓడవాడు, సర్దారు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సిపాయి అనే భేదంలేకుండా ప్రతి ముస్లిం ఈ పనికి పూనుకోవాలి. గెలిస్తే 'గాజీ' (పెజేత) అవుతాడు. చస్తే 'షహీద్' (అమరవీరుడు)గా పరిగణింపబడతాడు." అని ప్రోత్సహిస్తూ, "ఢిల్లీలో మన పతాకాన్ని ఒక మంజిర్ (12కోసులు-24 మైళ్ళు) వరకు తీసుకుపోయినారు. మరి ఇక్కడ ఎందుకు తీసుక పోకూడదు?" అని ప్రశ్నిస్తూ '1273 హిజిరి షవ్వాల్ 25వ తేదినాడు అందరూ మక్కామసీదులో గుమీ కూడాలి' అని సోదర దేశీయులకు విన్నవించుకున్నారు.

అప్పుడు హైదరాబాదు రాజ్యానికి ప్రధానిగా ఉన్న సాలార్జుంగు పూర్తిగా బ్రిటిష్ పక్షపాతం చూపినాడు.

1857 ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామం-ఆ తర్వాత

సిపాయిల తిరుగుబాటు అని వ్యవహరింపబడిన పోరాటం బ్రిటీషు ప్రభుత్వంపై భారతీయులు జరిపిన మొట్టమొదటి గొప్ప పోరాటం. దీనినే మనం ప్రథమ భారత స్వాతంత్ర్య సంగ్రామమనికూడా అంటున్నాము. అయితే సిపాయిలు తిరగ బడటంతో ఈ మహా సంగ్రామం మొదలైంది కాబట్టి దీనికి ఆ పేరు వచ్చింది. సిపాయిలు మొదట మీరట్ లో తిరుగుబాటు చేశారు. వారి తిరుగుబాటుకు తూటాలకు సంబంధించిన పుకార్లు కారణమైనప్పటికీ ప్రధానమైనది బ్రిటీష్ వారి పెత్తనంపై తీవ్ర వ్యతిరేకభావం. ఆ భావం ప్రజ్వలించి వారిని హతమార్చవలెనన్న నిశ్చయంతో పెద్దపెచ్చున వారిపై పోరాటానికి భారతీయులు పూనుకున్నారు.

ఉత్తర, మధ్యభారత ప్రదేశాల్లో మహారాష్ట్రలు విజృంభించి బ్రిటీషువారిని ఎక్కడికక్కడ హతమార్చసాగినారు. వంజాబులో రణజితసింహాదు (రణజిత్ సింగ్) అక్షరాల పాంచాలకేసరి అనిపించుకున్నాడు. మరాఠాబాదు, కాన్పూరు, మీరట్, లక్నో, ఢిల్లీ మొదలగు నగరాలలో దొరికిన ప్రతి బ్రిటీషువాడూ భారతయోధుల కత్తులకు బలి అవుతూ పోయినారు. వీరనారి ఝాన్సీరాణి లక్ష్మీబాయి చూపిన సాహసం ప్రాన్సుదేశపు విప్లవ వనిత జోన్ ఆఫ్ ఆర్క్ ను మరిపించింది. దేశ దాస్య విముక్తికైరకు దీక్షబూని, పురుషవేషంతో, కరవాలం చేబూని రణరంగంలో దూకి నవ్వుడు వీరనారి లక్ష్మీబాయి అవర చండిగా వాసికెక్కింది. ఆమె సంస్థానం ఎంత పెద్దది? ఆమె సమాయత్తపరచిన సైన్యంలో సైనికుల సంఖ్య ఎంత? అన్న ప్రశ్నలు ముఖ్యంకావు. ఆమె హృదయంలో ప్రజ్వరిల్లిన స్వాతంత్ర్యపుటగ్ని, దుర్మార్గులైన విదేశీయులను వెళ్ళగొట్టాలనే కఠోరదీక్ష, తాడో పేడో తేల్చుకుందామనే తెగింపు, త్యాగనిరతి మనదేశ చరిత్రలో మహోజ్వల ఘట్టాలకు ప్రేరకమైనవి.

తాత్కాలికే, నానాసాహెబ్ అపార సైన్యాన్ని సమాయత్తపరచి సాయుధ పోరాటం నల్ప ఉత్తర హిందూస్థానంలోని అనేక నగరాలను వశపరచు కోపటమేగాక

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ధిల్లినకూడా జయించినారు. ఈ స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఆటవికులైన గోండులు, బిల్లులునైతం పాల్గొని తెల్లవారిముఖాలు వెలవెలబోయేలా చేసినారు. కాని హైదరాబాదు నిజాం మాత్రం అశేష భారత ప్రజానీకం నడపిన ఈ స్వాతంత్ర్య సమరానికి వెన్నుపోటుపొడిచి దేశద్రోహం విషయంలో అగ్రతాంబూలం అందుకున్నాడు. తన కొద్ది నేతిరోపడితే చాలనుకున్నాడు. దేశం గతి ఏమైతేనేం అనే మనస్తత్వంగల నిజాము, భారతదేశం వారిరకే మనస్సుకు బాధపడలేదు. దేశీయులు దరిద్రులైనప్పుడు చింతించలేదు. “నేను ముస్లిం రాజును; నాది ఇస్లామీ రాజ్యం” అని గొప్పలు చెప్పుకున్న నిజాము పొరుగు రాష్ట్రమైన మైసూరుకు పాలించే మహమ్మదీయ రాజైన టిప్పుసుల్తాన్ పై దండెత్తించిన బ్రిటీషువారికి సహాయపడటమేగాక చివరకు టిప్పుసుల్తాను హత్యచేయించి దేశద్రోహమనే కళంకాన్ని శాశ్వతంగా తన నొసట దరించి చరిత్రలో నీతివాదులైన నిలిచాడు. తీర్పులైన స్వాతంత్ర్య పోరాటానికి వెన్నుపోటు పొడిచి, మోరాతిమోకమేక దేశద్రోహ పాపానికి ఒడిగట్టినాడు. హిందూ దేశ చరిత్ర ఇతనిని ఎన్నటికీ క్షమించదు. “నిజాము తిరుగుబాటులో చేరినట్లైతే అంతా చేయిజారిపోతుంది.” “Nizam comes, all is lost” అని ఒక బ్రిటీషు గవర్నరు, “నిజామును సంతృప్తి పరచటంలోనే మన క్షేమం ఉన్నది.” అని మరొక ఆంగ్లగవర్నరు ఇచ్చిన తంతివార్తలు ఐతిహాసిక సత్యాలు.

షంసుల్ ఉమా చిన్నకొడుకైన ఇఫైఖారుల్ ముల్క్ హైదరాబాదులో బ్రిటీషు వ్యతిరేక ఉద్యమాన్ని లేపదీసినాడని అప్పటి రెసిడెంటు కర్నల్ డేవిడ్సన్ రిపోర్ట్ చేసినాడు. ఇక నిజాం ఇంగ్లీషువారిపై చేయకేసుకోవటంమాట అటుంచి, వారికి విరుద్ధంగా మూర్ఖాడినవారి నందరినీ, అమీరుగాని సాధారణ పౌరుడుగాని వారిని బెదిరించడంతో ఆగక, వారిని నిర్బంధించాలని కూడా ఆశ్లాపించినాడు.

బోయినవల్లిలోని సైనికశిబిరంవద్ద ఒక ఫక్రు బ్రిటీషువారికి వ్యతిరేకంగా ప్రోత్సహించాడని, అతనిని బంధించి జైల్లోవేసినారు. గోడలకు అతికించిన ప్రకటన వత్తాలు చూచి, మసీదులో మూర్ఖీలను ఫత్వా ఇవ్వనీయకుండా, (అంటే మత యుద్ధమని ప్రకటించనీయకుండా) సొలార్ జంగ్ మసీదులోకి తన నమ్మినబంట్లను పంపి, సభలో అల్లర్లులేసి, మూర్ఖీలు ఫత్వా ఇవ్వకుండాచేసినాడు. బ్రిటీషు వ్యతిరేక అని అనుమానంకలిగిన ప్రతి ఫక్రును, ప్రతి మూర్ఖీని నిర్బంధించినాడు.

1857 జూన్ 18వ తేదీ నాటి రెసిడెంటు లేఖనుబట్టిచూస్తే వారంరోజుల్లోనే పరిస్థితులు మారిపోయి తీవ్రరూపం దాల్చినవనీ, స్థానిక సబ్ సెడియరీ సేనలను

1857 ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామం-ఆ తర్వాత

నమ్మటానికి ఏమాత్రం వీలులేదనీ, ఇక బ్రిటీషువారు సంస్థాన ప్రభుత్వంమీదనే ఆధారపడి ఉండాలనీ, ప్రస్తుతం నలువైపులనుండి ముందుకొనివచ్చిన విపత్తు తొలగించడం బ్రిటీషువారు నిజాంకు ఎంత ఋణపడివుంటారో చెప్పవీలుగాదనీ, ఇప్పట్లో గండంనుంచి తప్పించగలవాడు నిజామునవాడే!" అనీ బ్రిటీషువారు విశ్వసించిన విషయం స్పష్టమౌతుంది.

అందుకేగదా ! యాదవ్బారతదేశాన్ని దాస్యకూపంలో వదలేసి, తాను "యారె వఫాదార్" (Faithfull Ally) (విశ్వాసపాత్రుడైన మిత్రుడు) అనే బిరుదు సంపాదించుకున్నాడు నిజాం !

సీకిందరాబాదులోని ఆశ్వికదళానికి, వదాతిదళానికిచేందిన సైనికులు బ్రిటీషు అధికార ఆజ్ఞాప్రాయంగానే ఆయుధాలువట్టుకొని నగరవీధుల్లో తిరుగుబాటు మొదలు పెట్టినారు. బెంగాలులో సైనికులు బ్రిటీషువారి ఇంట్లను తగలబెట్టిన వార్తలు అందినవి. ఇక ప్రాదరాబాదు సైనికులేమిత్తుకూ? "రెండింతలు మోరాలుచేస్తాం. ఇంగ్లీషు వారి తలలుచరికి మూసినదిలో వడేస్తాం" అని బాహుటంగా చెప్పుకుంటూ వీధుల్లో తిరిగినారు.

1857 లో 'ఇంగ్లీషుమన్' (Englishman) అనే పత్రిక ప్రచురింపబడేది. 27 జూన్ నాటి సంచికలో ప్రాదరాబాదు పరిస్థితినిగూర్చి ఆ పత్రిక ఇట్లా వ్యాఖ్యానించింది :

"ప్రాదరాబాదులో అల్లప్పు చెలరేగే గట్టిసూచనలున్నవి. సైనికులలో అశాంతి ప్రబలికొన్నది. ఇస్లామత ధర్మపరిక్షణకేసం మతధ్వజం ఎత్తాలని ఉన్నత స్థాయిచేందిన ఫకీర్లు, ముఖ్యంగా ఖామూషిషాహ్ అవేవనిగా సైనికుల్లోను పౌరుల్లోను ప్రచారం చేస్తూఉన్నారు. ఇక మౌల్వీ అక్బర్ అనే ప్రచారకుడు మసీదుల్లో ఎడతెరిసిలేకుండా బ్రిటీషు వ్యతిరేకప్రచారం చేసినాడు. పెద్దమసీదుల్లో గుమికూడిన వారు ఇతని ఉపన్యాసాన్ని విని "దీన్ దీన్" (మతం మతం) అని కేకలువేస్తూ మతధ్వజం యెత్తనే యెత్తినారు. (కాని హతబద్ధి!) సాలార్ జింగ్ అదివరకే ముఖ్యమైన మసీదుల్లో తర నమ్మకస్థులైన అరబ్బులను నియమించే ఉంచినాడు. వట్టణులలో ద్వారాజుల (రాకపోకలద్వారాల)మీదకూడా తరవారిని కాపలాఉంచినాడు. ఇరవైమందికన్నా ఎక్కువమంది గుమికూడరాదనీ, గుమికూడినవక్షంలో వెంటనే వారిని చెదరగొట్టాలనీ ఆజ్ఞాపించినాడు. మౌల్వీలు మతఉపదేశా లివ్వకుండా కట్టుదిట్టం చేసినాడు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ప్రధానమంత్రి అయిన సాలార్ జంగ్ ఇంత చక్కటి కట్టుదిట్టాలు చేసినందుకు అభినందిస్తూ సికిందర్ బాదు బ్రిగేడియర్ రెసిడెంటుకు వ్రాసుకున్నాడు.

ఉత్తరహిందూస్థానంలో అనేకచోట్ల పోరాటం సాగుతున్న వార్తలు హైదరాబాదు వారిని ఉద్రిక్త పరుస్తూనే ఉన్నవి, 1857 జూన్ లో హైదరాబాదునుండి ఒకటవ మూడవ ఆర్మికదళాలు ఔరంగాబాదు మీదుగా ఢిల్లీకి బ్రిటిషువారి సహాయార్థం పంపబడ్డవి. ఒకటి ఔరంగాబాదుకు 14 ఫ్రెళ్ళదూరంలో ఫీనల్ గావువద్ద విడిసింది. ఉత్తరాదినుండి బ్రిటిషువారు చావుబెబ్బతింటున్న వార్తలు వినగానే నిజాం నైనికులు "మేము ఉత్తరానికిపోము. ఆ మాటకొస్తే హైదరాబాదు రాష్ట్ర సరిహద్దుదాటము" అని ఖచ్చితంగా చెప్పతూ నినాదాలు లేవదీసినారు. ఔరంగాబాదుకు 10 ఫ్రెళ్ళదూరంలో ఉన్న 'నల్ల' అనేచోట దిగిన పటాలం ప్రాశ్నలు సలపటానికిపోయి దండరెట్టలకు నావాలుకట్టుకొని, జెండానుగెత్తి "మేము మావేళియులతో కలిసి పోరాడతాము" అని చాచినారు. ఇక రెండువందాతిదళంకో 200 మంది అనధ్ ప్రాంతీయులుండేవారు. బ్రిటిషు వారు 12 మందిమాత్రమే. ఈ 12 మందిని చంపివేయాలని భారతనైనికులు పథకం వేసినారు. కాని కొద్దిలో వీరిపథకం విఫలమైంది. అయితే "ఉత్తరదిశకు పురోగ మివ్వడానికి నిరాకరించిన ఆర్మికదళంపై మేము ఆయుధాలు ఎక్కువెట్టం." అని ఈ పవతిదళం ముఖాగ్రుక్తం చెప్పటంతో బ్రిటిషు నైనికాధికార్ల ముఖాలు వెలవెల బోయినవి. ఈ వార్తలు తెలిసిన రెసిడెంటు భయపడి, ఔరంగాబాదుకు ఒకపటాలాన్ని పంపించిందిగా పూనాకు తెలిగ్రాం ఇచ్చాడు. అయినా అక్కడ నిలవటానికి భయపడి అందరూ అక్కడనుండి వెళ్ళిపోయినారు. "హిస్టరీ ఆఫ్ ది ఇండియన్ మ్యూటిని" (A History of the Indian Mutiny) అనేగ్రంథంలో చార్లెస్ బాల్ (Charles Ball) తిరుగుబాటువేసిన నైనికులనుగూర్చి వ్రాస్తూ "వీరంతా మంచి దేహదృష్టిం గలవారు. ఇండియాలో నేనుచూసినవారిలో వీరు చక్కని అంగసౌష్ఠవం కలవారు. బలాశక్తులు. వదహారు పదిహేడు సౌనుల బరువు కలవారు. 5 అడుగుల 10 అంగుళాలు కన్నుల ఎత్తుగలవారు ఒక్కరూలేరు." అని వర్ణించినాడు.

ఔరంగాబాదులో అలజడిరేపిన గౌరవం అమీర్ ఖాన్, వహిద్ ఖాన్ లకు దక్కుచుంది. వీరిని వస్తుకున్నప్పుడా 1000 రూపాయలు బహుమాన మిస్తామని కంవెన్షన్ ప్రకటించడమే అందుకు తార్కాణం.

అటు మూడవ పటాలంకూడా తిరగబడ్డది. అందువల్ల కెప్టెన్ గోల్ డానా అక్కడనుంచి హైదరాబాదు పయనమైనాడు, అయితే బుద్ధానాలో పెద్ద ధనాగార

మున్నుడి. దానిని కాపాడుకోవలెను. బ్రిటిషువారివేతులనుండి ఢిల్లీ భారతీయుల వశమైంది. దానిని తిరిగి పొందటానికి ఆలస్యంకావచ్చు. “ఈలోగా ఇక్కడి ఇంగ్లీషు కుటుంబాలను ఇక్కడినుండి తరలించకపోతే వారిపాజాలు దక్కవు. భారంగాబాదు వదిలమైనతావు” అని ఉత్తరబరారు డిప్యూటీ కమిషనర్ జే. హెచ్. బుల్టర్ వ్రాసుకున్నాడు. ఉత్తరబరారులోని 20 వేల మంది భారతీయులు బ్రిటిషువారి తలలు నరకటానికి (అంటే Cut-throat Action కు) సంసిద్ధులై ఉన్నారనీ, అయుధాలు సేకరించుకుంటున్నారనీకూడా అతడు విలవిలూ తెలియజేసుకున్నాడు.

భారంగాబాదులో మరొక జమేదారు చీదాఖాన్ తిరుగబడి అలజడి వుట్టించి ఆంగ్లేయులను ముప్పతిప్పలు పెట్టినాడు. అతడు రేపిన అలజడి తీవ్రతను అంచనా వేయాలంటే “చీదాఖాన్ ను వట్టుకొన్న వారికి 3000- (మూడువేల రూపాయలు) పారితోషిక మిస్తామని” చేసిన ప్రకటనను గమనిస్తే చాలు. అయితే చీదాఖాన్ భారంగాబాద్ లో ఉండలేదు. ప్రాచ్యభాదులో అలజడి రేపాలనే ఉద్దేశంతో నగరానికి తరలి వచ్చినాడు. భారంగాబాదులో తన వ్యూహము పారింది. అందువల్ల నగర వ్యయజానికి ఉద్యుక్తులైనాడు. విప్లవవీరులు ఎంతగా తెగించి సాహసోపేత చర్యలకు పూనుకుంటున్నారో! కాని ప్రభుత్వ యంత్రాంగమంతా తన చేతిలో ఉన్న సాలార్ జంగ్ వాస్తవ పరిస్థితిని గుర్తించి దేశంవట్ల అభిమానం చూపక, బ్రిటిషు వారిని ఎట్లా రక్షిద్దామా అనే ఆలోచనలో పడ్డాడు. ఇది నిజంగా దేశీయుల దౌర్భాగ్యం.

చీదాఖాన్ నగరం చేతుకోగానే సాలార్ జంగ్ అతన్ని బంధించినాడు. అంతటితో ఆగక 1857 జూలై 17వ తేదీనాడు అతనిని రెసిడెంటుకు అప్పగించి తన ‘విశ్వాస ప్రాత్యుత్త’ను రుజువు పరచుకున్నాడు.

చీదాఖాన్ ను రెసిడెంటుకు అప్పగించిన వార్త దావానలం వలె నగరమంతా ప్రోకిపోయింది. ప్రజలలో తీవ్రమైన అసంతృప్తి చెలరేగింది. వెంటనే మక్కా మసీదులో పెద్ద నభ జరిగింది. బ్రిటిషు వ్యతిరేక ఉపన్యాసాలు జరిగినవీ. నలుగురు ముస్లీములను స్వయంగా నిజాం వద్దకు రాయబారం పంపి చీదాఖాన్ ను, ఇంకా రెసిడెన్సీలో బంధిలుగాఉన్న మరెందరినీ విడిపించుకోవాలని ప్రజలు నిశ్చయించారు. నిజాం సవాలు జోక్యం కలిగించుకొని వారిని విడుదల చేయించక పోతే రెసిడెన్సీమీద దాడి జరపడానికి సర్వసన్నాహాలు చేయాలని కృతనిశ్చయమై నాడు. మక్కా మసీదులో నభ జరగకుండా చేయడానికి సాలార్ జంగ్ ఒక ములాను ఫంషీ జిన్నాన్ని చెదర

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గొట్టటానికి యత్నించాడు. అయినా అతని యత్నం సాగలేదు. నభ జరగనే జరిగింది.

నీలంధరాబాదులో ఆంగ్లేయులపై పోరాటం జరపాలని కొందరు దేశభక్తులు ప్రబోధిస్తూ ఉండగా వదకొండు మందిని సాలార్ జంగ్ భటులు అదుపుకోరి తీసుకున్నారు. ఈ విధంగా పట్టుకొన్నవారిని సాలార్ జంగ్ నేరుగా రెసిడెంటు వద్దకు వదిలినాడు. ఇట్లా అడుగడుగునా సాలార్ జంగ్ ప్రజాపోరాటానికి అడ్డు తగులుతూనే వచ్చినాడు.

తుర్కబాజ్ ఖాన్ వీరోచిత పోరాటం

ఆనాటి హైదరాబాదులోని విప్లవ వీరుల్లో రోహిలా వీరుడు నర్సార్ తుర్కబాజ్ ఖాన్ నిజంగా పేరుకు తగినట్టు “కలికి తురాయి” వంటివాడు. 500 రోహిలాలను తీసుకొని తుర్కబాజ్ ఖాన్ హుటాహుటిగా 1857 జూలై 17 వ తేదీ సాయంత్రానికి రెసిడెన్సీ చేరుకున్నాడు. రెసిడెన్సీకి వచ్చి మన డబ్బుసింగ్, జయగోపాల్ దాస్ గారల ఇంట్లను వి. ఈ ఇంట్లమీదెల మీదికి రోహిలాలు ఎక్కినారు. రెసిడెన్సీ నుండి ఆల్బిన్ రోడ్డు పోయే రోడ్డుమీద జన సమ్మగ్దం ఎక్కువైంది. జనం గుంపులు గుంపులుగా వస్తూ పోతువున్నారు. వారి కదలిక ఉప్పొంగిపోతున్న సముద్రపు అలలవలె గోచరింపసాగింది. జనంలో ఉద్యోక్తత షణ్ణక్షణానికి అధిక మౌతుపోయింది. ఈ ఉద్యోక్తతను చూచి రెసిడెన్సీ ద్వారాలన్నీ మూసివేసుకున్నారు. రెసిడెంటు లోపలనే ఉండిపోయాడు. తన రక్షణ యత్నం మాత్రమే చేసుకుంటున్నాడు. కాని తిరుగుబాటుకు పూనుకున్న జనాన్ని ప్రతిఘటించే కార్యక్రమం తలపెట్టే ధైర్యం అతనికి లేకపోవడం గమనార్హం.

మిద్దెల మీద ఎక్కిన రోహిలాలు రెసిడెన్సీపై తుపాకీగుండ్ల వర్షం కురిపించసాగినారు. పుట్టిబావులీకి ఆనుకొని వున్న గేటుమీద వడి రోహిలాలు ద్వారబంధాలను నాగవాసాలను తలుపులను విరగగొట్టినారు. రాత్రి అంతా రోహిలాలు కాల్పులు సాగిస్తూనే పోయినారు.

రెసిడెన్సీలోవలి నుండి క్యాపెంస్ కూడా తిరుగు కాల్పులు చేసినాడు. కాని అవేపి రోహిలాలను చెదరగొట్ట లేదు. రెసిడెన్సీపై ఈ దాడి ఒకే ఒక రాత్రి జరిగింది. కాని ప్రశంసనీకరంగా జరిగింది. ప్రతి రోహిలా అవర ధుర్దుడై పోరాటానికి వలె తుపాకులతో అగ్నివర్షం కురిపించినాడు.

రెసిడెన్సీలోని బ్రిటిషు వటాలం వీరిధాటికి ఆగలేదని గృహించి సాలార్ జాగ్ నమ్మకస్తులైన అరబ్బులను ఈ రోహిలాలమీదికి పంపినాడు. ఇది చాలదని జొల్లారం నుండి ఆశ్రితదళాన్ని కూడా తెప్పించినాడు. పెర్షియాకు జరిగింది. తత్ఫలితంగా 82 మంది రోహిలాలు చనిపోయారు. మొత్తానికి 18 జూలై మద్యాహ్నానికి కచ్చా రోహిలాలందరూ నిష్క్రమించారు. తన సాహసోపేత చర్యను సాలార్ జాగ్ ఈ విధంగా విఫలం చేసికొనుచు చింతిస్తూ తుత్తెబాజ్ ఖాన్ తప్పించుకొని పారిపోయాడు. తిరిగి అదను చూచుకొని దాడి చేయమనే ఉద్దేశంతో గులాం యాసీన్ ఖాన్ అనే మిథుగడు ఒక మేవా (మూసిర వల్లకి) తెప్పించి, అందులో ఒక పడక, ఒక తుపాకి, ఖురాన్ గొంతు సమకూర్చినాడు. ఖుర్చులకు 40 రూపాయలు కూడా అందజేసినాడు. మేవా షాన్ నగర్ మీదుగా మొగిలి గిద్దవైపు ప్రోసాగింది. అందులో తుత్తెబాజ్ ఖాన్ విచారంతో కూర్చున్నాడు. సాలార్ జాగ్ నైనికులు ఆరాత్రిస్తూ వెంటాడుతూనే వున్నారు. కౌత్వాల్ గూడా వద్ద కలుసుకున్నారు. ఇది గృహించిన తుత్తెబాజ్ ఖాన్ మొగిలిగిద్దలోని నాయక్ తో మాట్లాడి సాత్ కాల్యా అనే వల్లెకు చేరినాడు. అక్కడ 14 మంది రోహిలాలు వుండేవారు. తుత్తెబాజ్ ఖాన్ ను చూడగానే స్వాగతం పలికి లోనికి ఆహ్వానించి ఆతిథ్యమిచ్చినారు. వంట సిద్ధం చేయించినారు. ఇంతలో అక్కడి జమిందారు జవాన్ మునుషులతో కలిసి తుత్తెబాజ్ ఖాన్ మీద కాల్పులు సాగించినారు, ఆయన గుఱ్ఱం చనిపోయింది. తుత్తెబాజుకు కూడా రెండు గుండు దెబ్బలు తగిలినవి. కాల్పులు ఆపివేయమని అర్థించి తుత్తెబాజ్ కొంగిపోయాడు. ఇంకేమి, నిర్బంధించి వెంటనే హైదరాబాదుకు తీసుకువచ్చినారు. ఆయన వెంట అక్కడి 15 మంది రోహిలాలు కూడ వచ్చినారు.

“మీరిక్కడే వుండండి. ఎందుకు వస్తారు?” అని తుత్తెబాజు ఖాన్ ఎంత చెప్పినా వినక వారు సాహసవంతుడైన తమ నాయకుని వెంటబడించినారు.

తుత్తెబాజ్ ఖాన్ కు కుడిభుజంగా ఉండిన మౌల్వీ అల్లావుద్దీన్ కూడా నిర్బంధించబడ్డాడు. ఈ ఇద్దరిపై న్యాయస్థానంలో విచారణ జరిగింది. మౌల్వీ అల్లావుద్దీన్ కు 1859 జూన్ 28 తేదీ నాడు ద్వీపాంతరవాస శిక్ష విధించ బడ్డది. అతన్ని అండమాన్ దీవులకు పంపినారు. 1884లో అతడు అక్కడే గతించినాడు. ఇక తుత్తెబాజ్ ఖాన్ కు కూడా ద్వీపాంతరవాస శిక్షయే విధించబడ్డది. అయితే ఇతడు చేసిన నేరం చాల ఘోరమైంది. కాబట్టి అంతకన్నా కఠినమైన శిక్ష విధించాలని గవర్నర్ జనరల్ కు రెసిడెంట్ వ్యాసుకున్నాడు. ఇది ఇట్లుండగా - “ఇల్లిటి ఇంఫర్మిటన్

హైదరాబాదు సొంతం తోడమ వర్తి

మట్టి పొందడమైనదాడి నలుపుదాం'' అనే కృతనిశ్చయంతో తుమ్మెదాజ్ ఖాన్ కార్యారంభమునుండి తప్పించుకునే యత్నం చేసి దేశభక్తులైన ఇద్దరు కాపలాదారుల సహాయంతో జైలునుండి తప్పించుకొని పోవటంలో కృతకృత్యుడైనాడు.

తుమ్మెదాజ్ పారిపోయిన సంగతి తెలియగానే, అతనిని పట్టుకొని తెచ్చినవారికి 500 రూపాయలు బహుమాన మివ్వబడుతుందని 1859 జనవరి 19 తేదిన ప్రకటన వ్రాసి పంపించింది. ఎంగిలి మెతుకులు తిని, మోచేతి క్రింద నీళ్ళు త్రాగి బ్రతికేవారు ఆ కాలంలో కూడా లేకపోలేదు. ఇటు సాలార్ జంగ్ మెప్పు-అటు పెద్ద మొత్తం బహుమానం పొందాలని కొందరు బయలుదేరినారు. తుమ్మెదాజ్ ఖాన్ పేరు చాలా మందికి తెలుసు. కాని అతన్ని ఆనవాలు పట్టగలవారిలో కుర్బానలీ ఒక డుండేవాడు. అతనికి తుమ్మెదాజ్ కంటే దగ్గర మచ్చవున్న సంగతి తెలుసు. అందుకే వెతకటానికి వెళ్ళిన బృందం కుర్బానలీని తమవెంట తీసుకపోయింది. ఒకచోట తుమ్మెదాజ్ విడిదిచేసి ఉండగా సాలార్ జంగ్ వంపిన బృందంవారు గుర్తుపట్టి అతనిపై పడ్డారు. తుమ్మెదాజ్ వెంట ఉన్నవారు అత్యురక్షణకు కత్తులు దూసినారు. అప్పుడు సాలార్ జంగు బృందంవారు తుపాకి పేల్చడంతో తుమ్మెదాజ్ కు గుండుదెబ్బ తగిలింది. అది ప్రాణాంతకమైంది. ఈ విధంగా సాలార్ జంగుకు తుమ్మెదాజ్ మృతకళేబరమే దొరికింది. ఆయన వంపిన బృందంవారు శవాన్ని మాత్రమే నగరానికి తీసుకవచ్చి సాలార్ జంగ్ కు ముట్టవెప్పకున్నారు. తుమ్మెదాజ్ పై ఆగ్రహంకొద్దీ ప్రతీకారంగా అతని శవానికి గొలుసులు కట్టి నగ్నంగా నగరంలోని ద్వారానికి వేలాడగట్టించినాడు సాలార్ జంగ్.

తుమ్మెదాజ్ కవోష్ట రక్తధార ఊరకే పోలేదు. మూడేండ్ల వరకు నగరంలోని వాడెవ్వడలా వేడిపుట్టిస్తూనే పోయింది. తాత్కాలిక పే, నానాసాహెబ్, ఫక్కి వీస్, పేష్వాలు వంపుతూవచ్చిన రాయబారులు హాజర్లో సంచలనం కలుగజేస్తూనే పోయినారు. పేష్వా సోదర, పుత్రుడు కొన్నాళ్ళపాటు స్వయంగా ప్రాదరాజాదులో ఉండి పోరాటాన్ని సంఘటిత పరచినాడు. వీటన్నీటి ఫలితంగా 1857 మధ్యకాలంలో అనేక జిల్లాలలో ముఖ్యంగా గుల్బర్గా జిల్లాలోని షోలాపూర్ లో భీకరమైన పోరాటం జరిగింది.

రాజా వెంకటప్పయ్య దైర్యసాహసాలు :

దక్షిణాపథంలో షోలాపూర్ అనేది ఒక చిన్న సంస్థానం. అది మహారాష్ట్రలోని ఛత్తీస్ గఢ్ లో ఉండేది. ఆంధ్రరంగిక అలలుగల మూలాన కొన్నాళ్ళ కది

ఈస్టిండియా కంపెనీ వారి ఆధీనంలోకి వచ్చింది. ఆ తర్వాత నిజాం చేసిన సైనిక సహాయానికి మెహర్బానీగా ఈ ప్రాంతాన్ని కంపెనీవారు నిజామ్ కు 1818లో ఇచ్చి వేసినారు. 1853 నాటికి యుక్త వయస్సు వచ్చిన రాజా వెంకటప్పనాయక్ సంస్థానాధిపతిగా పట్టాభిషిక్తుడైనాడు. ఇతను బేడర కులానికి చెందినవాడు. 'బేడర్' అంటే భయంలేనివారు అని అర్థం. బేడకు తగ్గట్టుగానే బేడరులు ఆరిఖయ్యరులై సాహసోపేతులై పోరునల్పేవారు. ఔరంగజేబు దక్కన్ పై దండయాత్ర జరిపినప్పుడు బేడర్లు ఢిల్లీ సుల్తాన్ ను నిర్భయంగా ఎదుర్కొని వీరోచితంగా పోరాడినారని చరిత్రపుటలు సాక్ష్యమిస్తున్నవి.

నూనూగు మీసాల నవయవ్వనంలోనే రాజా వెంకటప్పనాయక్ 'నా దేశం నా వారి పరిపాలనలో ఉండాలి. పరాయి వారిని పారద్రోలాలి' అనే దృక్పథం కలిగి ఉండేవాడు. అందుకే ఇతని సమకాలీనులైన నానాసాహెబ్ పెష్వా, రాయచూరు జిల్లాలోని జమీందార్లు, నర్సార్లు స్వదేశాభిమానంతోపాటు ధైర్యసాహసాలూ కల రాజా వెంకటప్పనాయక్ లతో సంప్రదింపులు జరుపుతూ వచ్చినారు. హైదరాబాదు రెసిడెన్సీ రికార్డు ఈ విషయాన్ని ధృవపరుస్తున్నది. రాజా వెంకటప్పనాయక్ తన రాయబారి అయిన సుంకేశ్వర్ ను నానాసాహెబు పెష్వా వద్దకు పంపినాడనీ, ఖమర్ అలీ అనే జమేదార్ పెద్ద సైన్యాన్ని సమకూర్చుటానికి ఒప్పుకోవడమేగాక మందుగుండు సామాగ్రికూడా సమకూర్చుకున్నాడనీ అసిస్టెంటు రెసిడెంటు థార్న్ వెల్ వ్రాసు కున్నాడు.

సారార్ జంగ్ ఒకవైపు ఆరబ్బులను షోరాపూరు రాచకొలువులో చేరకుండా కట్టు దిట్టాలు చేస్తూనే వున్నాడు. ఆయనప్పటికీ ఎందరో ఆరబ్బులు, రోహిలాలు ఖురాన్ పై చేయిపెట్టి, "ముస్లిములమైన మేము కాఫిర్ ఫిరంగులకు ఎరుద్ధంగా మీరు జరిపే పోరాటంలో మీకు అండగా నిలుస్తాము. మీప్రాణానికి మాప్రాణము ఇస్తాము" అని రాజాతో ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. ఇక బేడర్లు స్వజాతీయులే కాబట్టి ఆత్మీయులవలె ఆత్మ బలిదానానికి వెనుదీయమని బాస చేయుటలో విడ్డూర మేమున్నది? ఇంతటి సువ్యవస్థితమైన సైనిక సంఘటనను బ్రిటీష్ వారు భరించలేక పోయినారు. వారికొక్క మండిపోయాయి. 7-2-1858 తేదీన కెప్టెన్ విండాం ఒకపటాలంతో షోరాపూర్ మీద దాడి చేసినాడు. ఊరిపైట 7000 బేడర్లు బ్రిటీషు సైన్యంతో తలపడ్డారు. రాత్రి ఆరిఫా పోరాటం జరిగింది. ఇరువైపుల నుంచి తుపాకులు మేల్చినవి. తెల్లవారేసరికి బింగ్లూ గూరునుండి బ్రిటీషువారికి సహాయంగా సైన్యం వచ్చింది. మేజర్ హాగ్ రెండవసారి

ప్రతిభావాడు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

జలంతో వచ్చి చేరినాడు. అంతేగాక కెప్టెన్ మేబరీ ఆశ్వికదళంతోనుకు వచ్చినాడు. ఇంగ్లీషు వారి అదనపు సేనలు రాజాగారి రోహిలా సైన్యం మీద పడ్డవి. అటు కెప్టెన్ మేబరీని బేదర్లు చంపివేసినారు. లెఫ్టినెంట్ స్టీవార్డు గూడా పాణింపొగొట్టుకున్నాడు. అయితే బ్రిటిషువారి సైన్యం సంభ్యాజలం ఎక్కువ కాబట్టి రాజాగారి సైన్యం దెబ్బతిన్నది. తన సేన వెనుకంజ వేస్తుండటం చూచి రాజా వెంకటప్పనాయక్ హైదరాబాదు వెళ్ళిపోయినాడు. నగరం చేరగానే సాలార్ జంగ్ రాజాగారి ఆహ్వానితీసి ఆయనను నిర్బంధించడమేగాక రెసిడెంట్ కు అప్పగించినాడు. ఇంకేమి? బ్రిటిషువారు రాజా వెంకటప్ప నాయక్ ను యద్ధ సేరస్థునిగా విచారణ జరిపించి మరణ శిక్ష విధించినారు. కాని కోర్టు తీర్పును రెసిడెంటు తగ్గించి యావజ్జీవ శ్రద్ధిగా మార్చినాడు. ఈకేసు గవర్నరు జనరల్ వద్దకుపోగా “దక్షిణా వధంలోని ఏదేని ఒక కారాగారంలో నలుగు సంవత్సరాలు నిర్బంధించాలి” అని శిక్ష విధించినాడు. వీరి అభియోగానికి సంబంధించిన కవితల కట్టలు ఆయా అధికారుల కార్యాలయాలకు వస్తూపోతూ ఉన్న సమయములో రాజా జైలులోనే ఉన్నారు. చివరకు గవర్నర్ జనరల్ అజ్ఞప్తకారం బండగా ఉండటం తీసుకు వెళ్ళుతున్నారు. మొదటి షిప్ లో వెళ్ళినారు. రాజా ఆశ్రమ నగ్నిచే దహించకు పోతన్నాడు. “ఎన్నటికైనా ఇంగ్లీషు వారు నాపాణం తీస్తారు. పాపాత్ములైన పరదేశీయుల చేతుల్లో చచ్చి అవశేషం కావటం కన్నా అత్మహత్య చేసుకొనటం మేలు అనుకున్నాడు రాజా వెంకటప్ప నాయక్.

ఇంతలో తాము విడిసిన గుడారంలో ఒక సైనికాధికారి తనవక్క కుర్చీకి బెట్టు తగిలించి కలకృత్యాలకు బైటకెట్లడం రాజా గమనించినాడు. ఇంత మంచి సమయం దొరకదని, వెంటనే బెట్టుకు తగిలించివున్న రివోల్వర్ తీసి తన చాతీపై కాల్చుకున్నాడు. ఈ విధంగా భారత స్వేచ్ఛా సమర యోధుడైన వెంకటప్పనాయక్ వీరగాధ అంతమైంది.

కొన్నాళ్ళపాటు రాజా వెంకటప్పనాయక్ కు రీజంట్ గా నియుక్తుడైన కర్నల్ మెడోస్ డేలర్ తన ఆత్మకథ (The Story of My Life) లో రాజాగారి వీరచిత్ర చర్యలను వర్ణించినాడు. షోరాపూర్ లో యద్ధనన్నాహాలు జరుగుతున్న సమయంలోనే మల్ఖేడ్ లో కూడా ఎదురుతిరగటానికి ప్రణలు ఆయత్తపడుతూఉన్నారు. ఇందుకు కారణం అది షోరాపూర్ కు కొన్ని మైళ్ళదూరంలో ఉండటమేగాక మల్ఖేడ్ జమీందార్ రాజా వెంకటప్పనాయక్ కు సన్నిహితాడు. కంపెనీ సైన్యాలు షోరాపూర్ మీదికి వచ్చినప్పుడే కొంతసైన్యం మల్ఖేడ్ ను ముట్టడించింది.

ఇక్కడి సైన్యం షోరాపూర్ వారి సహాయానికి పోకుండా చేయడం వారి ముఖ్యద్దేశం. ఇద్దరినీ వెరువేరుగా ఎదుర్కొంటే ఓడించటం సులభం అని వారు భావించి ఉంటారు.

అయినా మల్ఖేడ్ వారు మొదటి దాడిని తిరగగొట్టడమేగాక కెప్టెన్ ను కూడా చంపివేసినారు. కాని బ్రిటీషువారి ఎదురుదాడి తీవ్రంగా జరిగింది. మల్ఖేడ్ వారి అరబ్బు వటాలపు సర్దారైన “చాపూన్” చావటంతో సైనికులు ఆధైర్యపడి చెదిరిపోయినారు. షోరాపూర్ మీద దాడి జరగటానికి పూర్వమే రాజా వెంకటప్పనాయక్ మహారాష్ట్ర కర్ణాటక ప్రాంతాలలో అనేక చోట్ల తిరుగుబాట్లకూ పోరాటాలకూ ప్రేరణ కల్పించి బ్రిటీషువారిని ముప్పుతిప్పలు పెట్టాడు.

గోవాడలో ఘర్షణ :

గోవాడ అనే గ్రామం బీజాపూరు జిల్లాలోనిది. ఇక్కడి పోలీసు వడేలు “జంచి” దేశ్ ముఖ్ తో రాయబారాలు జరిపినాడు. తన సహచరుడైన శీర్ కెడితో కలిసి సైన్యాన్ని సమీకరించుకున్నాడు. పోరాటానికి కావలసిన మందుగుండు సామాగ్రి సమకూర్చుకున్నాడు. “ఇక నానాసాహెబుపేష్వా వస్తున్నాడు” అని బనలింగప్ప ప్రకటించినాడు. ఇదంతా కనిపెడుతున్న బ్రిటీషువారు నేరుగా అతనితో తలవడక, అతని కొడుకు ఉంటున్న ‘కొట్నాలే’ గ్రామంలోని గడిమీద దాడినల్పించారు. అక్కడ సైనికబలం చాలా తక్కువ కాబట్టి దాడి ఆగలేక అతని కొడుకు పట్టుబడ్డాడు. వర్మవసానంగా బ్రిటీషువారు అతని ఆస్తి నంతటిని కాజేసినారు.

రాజా వెంకటప్పనాయక్ తన ప్రత్యేకదూతగా జవహర్ సింగ్ కొడుకు మహిపాల్ సింగ్ ను 1857లో తిరుగుబాటు లేవదీయవలసిందిగా కల్లడిగికి పంపినాడు. కాని పూర్వం చెదిరిపోయింది. సైన్యంలోని జమీదారుతో మంతనాలు జరుపుతుండగా మహిపాల్ సింగ్ పట్టుబడ్డాడు. దాస్యవిముక్తికొరకు ప్రయత్నించినందుకు శిరి తీయబడ్డాడు. నేడతడు అమరవీరుడై ప్రకాశిస్తున్నాడు.

ఇతనివలన ప్రభావితమైన మరిద్దరువీరులు ఘోరేసింగ్, లక్ష్మణప్రసాద్ లను సైన్యంలో తిరుగుబాటు లేవదీస్తున్నారనే సేరంమోషి నిర్బంధించినారు. ఈ యిద్దరు అనుభవజ్ఞులు. జాంఖండి రాజావద్ద తుపాకీమందు తయారుచేయటంలో తర్ఫీదు పొందినవారు. ఆంగ్లేయులు అటు జాంఖండిరాజాపై పడి దుర్గాన్ని వశపరచుకొని

ప్రభురాజుడు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అతనిని కర్నూటింపినారు. ఛోటేసింగ్ ను ఫిరంగిమూతికికట్టి కాల్చివేసినారు. లక్ష్యం ప్రసాదును కాల్చి చంపినారు.

కొప్పల్ భీరావు వీరగాథ :

కొప్పల్ దుర్గం భీరావు దేశాయి జరిపిన పోరాటం వీర అభిమన్యుని సోహస్రాన్ని జ్ఞప్తికితెస్తుంది.

కర్ణాటక ప్రాంతంలో కొప్పల్ ముఖ్యమైన స్థలం. ఇక్కడొక దుర్గం కూడా వున్నది. ముండర్గి దేశాయి అయిన భీమరావు హమ్మర్గి దేశాయితో కలిసి ఆయుధాలు సమకూర్చుకున్నాడు. సేనలను సమాయత్తపరచుకున్నాడు. చుట్టూ ఉన్న గ్రామాలను కొప్పల్ దుర్గం క్రిందికి చేర్చుకొనగలిగినాడు. సర్గోన్ జమీందారు కూడా భీమరావుతో కలిసిపోవటంవలన బలం చెప్పకోదగినంతగా పెరిగింది.

ఇదిచూచి బ్రిటిష్ వారికి కన్నుకుట్టినట్టయింది. లెఫ్టినెంట్ పెద్దర్ నాయకత్వాన కొటను ముట్టడించడానికి కంపెనీ సేనలు తరలినవి. కలెక్టర్ మాన్సన్ మీద మెరుపుదాడి చేసి, అతన్ని అతని బృందంవారిని భీరావు చంపివేసినవారై బ్రిటిష్ వారిని హడలగొట్టింది. కర్నూల్ మార్కం సేనలతో వచ్చి భీరావును లొంగి పోవలసినదిగా సందేశం పంపినాడు. కాని భీరావు ఆ సందేశాన్ని తిరస్కరించి 'రణరంగంలోనే కటకుకుదామ'ని ఓరోక్షత సమాధానం పంపినాడు. ధర్వాడ, బెల్గాం, రాయచూరు లకు భీరావు ఆదేశాలంపినాడు. ఆ మేరకు ఆయా స్థలాల్లానుండి కొప్పల్ కు సేనలువచ్చి చేరినవి.

కంపెనీ వారికి వ్రాసి హమ్మర్గి గ్రామపెద్ద ఆశ్వికడశం తెప్పించినాడని భీరావుకు తెలిసింది. వెంటనే తాను గుఱ్ఱంపైద హమ్మర్గిచెరి గ్రామపెద్దను ఊరి మధ్యకు వట్టి తెప్పించి, వాని ముక్కు, చెవులు కోయించి దేశద్రోహానికి ఇది శిక్ష అని పాఠ్యపఠించినాడు. గ్రామంలో ఉన్న ఆయుధాలను గ్రామ పెద్దల సహాయంతో ఎత్తుకుపోదామనే ఉద్దేశంతో వచ్చిన కంపెనీ సైన్యం భీరావు వచ్చిన సంగతి తెలియగానే తాము వచ్చినవని మరచిపోయి బ్రతుకు జీవుడా అని పలాయనం చిత్తగిందింది.

అక్కడినుంచి భీరావు రంబల్, హంగేరి, కొల్హార్ గ్రామాలలోని ప్రజలను పోరాటానికి సిద్ధం కావలసిందిగా ప్రబోధిస్తూ తుమత్ చేరుకున్నాడు. భీరావు శైత్ర

యాత్ర సంగతి విన్న లింగుగూరులోని బ్రిటిషు కంటోన్మెంటు సైనికులు గాభరా పడ్డారు.

భీంరావు లేని సమయంచూసి అతని ఇద్దరు భార్యలను, కొడుకును కొప్పల్ దుర్గంలో బంధించినారు. ఈ సంగతి తెలియగానే ఓంరావు వాయువేగంతో సేనలను తీసుకొని కొప్పల్ దుర్గంపైద పడ్డాడు. అప్పుడు లింగుగూరు కంటోన్మెంటుకు చెందిన వెయ్యిమంది సైనికులు దుర్గాన్ని ముట్టడించి వున్నారు. భీంరావు అడ్డు వచ్చిన వారినెల్ల హతమారుస్తూ నేరుగా దుర్గంలోనికి చొచ్చుకొనిపోయి భార్యలను కొడుకులను కలుసుకున్నాడు. ఈ పోరాటంలో షీరులందరో నిహతులైనారు. కోట గోడలు పగులు చూపినందున భీంరావు హతాశుడైనాడు. అయినా బొందిలో ఊపిరి ఉన్నంతవరకు పోరాడుతూనే పోయినాడు. ప్రాణం విడవటానికి ఉణం ముందు భీంరావు తన సహచరుడైన దేశాయిత్తును కెంచన్ గొడతోను “ఒకరోజు గడువు దొరికి వుంటే స్వంత గ్రామం నుండి ఆదనపు సేన వచ్చేది..... కాని... హతపిథి” అని వాపోయినాడు. ఈ విధంగా ప్యూహంలో చిక్కుకున్న అభిమన్యుని వలె వీరకిశోరం వలె పోరాడి వీరస్వర్గ మందినాడు.

ఈ పరాజయానికి మరొక కారణమేమంటే సరిగ్గా అదే సమయానికి నర్సందులో పోరాటం జరిగింది. అందువల్ల బాబాసాహెబ్ సర్గోండ్, సొంతూరు దేశాయిలు అక్కడే ఇంగ్లీషు వారితో పోరాటం సాగిస్తున్నందువల్ల కొప్పల్ కు రాలేక పోయినారు.

జానపద వీరగాథ :

భీంరావు దేశాయి వీరోచిత పోరాటం జానపద గేయాల రూపంలో ఇప్పటికీ ఆప్రాంతంలో ప్రచారంలో వున్నది. ఈ విధంగా రాజా వెంకటప్పనాయక్, భీంరావు దేశాయిగారల మరణంతో కర్ణాటక ప్రాంతంలో తల యెత్తిన బ్రిటిషు వ్యతిరేక ధోరణి అణగారిపోయిందేగాని ఆరిపోలేదు.

పేష్వా నానాసాహెబ్ మొదట్లో కాన్పూరులో కొన్ని విజయాలు సాధించి నాడు. కాని మహారాష్ట్ర సైన్యాధిపతి తాత్యాత్ పే కాన్పూరు విడిచి రావలసి వచ్చింది. పేష్వా సోదరుని పుత్రులు బాలాసాహెబు, రావుసాహెబులు, నేపాలుదేశం పారి పోయినారు. కాని అక్కడ వారి సంప్రదింపులు ఫలప్రదం కాలేదు సరికదా వారు తమ మాతృదేశానికి తిరిగి రాలేకపోయినారు. వారు అక్కడే మరణించినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

విధిబలీయం కదా ! తాత్కాలికంగా మాత్రం మధ్యభారతంలో చాలకాలంగడివినాడు. అతడు బ్రిటిషు సైన్యం నుంచి తీసివేయబడిన వారినిగక యువకుల నెందరినో పొంగుచేసి వారికి ప్రోత్సాహమిచ్చి దక్షిణావధంలో బ్రిటిషువారిని ముప్పతిప్పలు పెట్టుతూవచ్చినాడు. ఇతడు సామాన్య ప్రజానీకంలో విప్లవజ్వాలలు రేకెత్తించటమే గాక ఆటవికులైన ఖిల్లూల, గోండులలో కూడా దేశభక్తిని ఉద్దీపింపజేసిన మహా దేశభక్తుడు. భారతదేశంలో పుట్టినందుకు తన మాతృదేశ ఋణాన్ని పూర్తిగా తీర్చుకున్న పుత్రరత్నం. ఇతని ప్రోత్సాహంవల్లనే అజంతా, జన్మత్, లాతుర్, ముత్తూర్, నిర్మల్ మొదలైన ప్రాంతాల్లో చెదురుమదురుగా అదనుదొరికినప్పడల్లా ఆటవికులు బ్రిటిషు వారిపై దెబ్బతీస్తూనేపోయినారు. వారిని ఆదమరచి నిద్రబోసియలేదు. “చావలేదు, చావలేదు, భారత ప్రతికారవాంఛ” అని హెచ్చరిస్తూనే వచ్చినారు. ఈ విధంగా మన స్వాతంత్ర్యయోధుల సాహసకృత్యాలు వీరగాధలు ప్రపంచంలోని ఏ దేశంలోని స్వేచ్ఛాప్రియులు జరిపిన సాహసకృత్యాలకన్నా మిన్న అని చరిత్రకారుల మన్ననలు బడసినవి.

నాటి యువకులు మనసారా దేశభక్తుల వీరగాధలు పాడతూ ఉండేవారు. చాంద్ బీబి, రజియాసుల్తానా, రాణి రుద్రమదేవి అంటే శత్రువులకు సింహస్వప్నం. అట్టి వీరాంగనలే దేశయవజనానికి ఆదర్శంగా నిలిచారు. వారి స్మృతితో ప్రజలలో ఉత్సాహద్రేకాలు పెల్లుబికినవి, అప్పటికప్పుడు వీరగాధలు అల్లబడ్డవి. వల్లెవల్లెలో వాడవాడలో “వీలెంతవరకు పాటుపడుదాం. వీలెంతగా యత్నం చేద్దాం. వరాయివాడిని పారద్రోలుదాం” అనే వ్రజనంకల్పం ప్రతి భారతీయుని హృదయంలో కలిగింది. రుక్మిణి సాహసోపేతపైన ఆర్యం, ఆమె త్యాగనిరతి లక్షలాది యోధులను సృష్టించింది. వీరత్వం, సాహసం, త్యాగం లక్ష్మీబాయిలో మూర్తీభవించి వరాకాష్టచేందినవి. ప్రపంచంలో స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యప్రియులకు ఎవరికైనా ఆమె ఉదయతారవలె నవజాగృతి కలిగిస్తూ ఉంటుంది.

అదిలాబాదు జిల్లాలోని నిర్మల్ కు కొన్నివైళ్ల దూరాన అడవిలో ఒక గుట్ట మీద మూడువందలమంది గోండులు, రెండువందలమంది రోహిలాలు ఒక స్థావరం ఏర్పాటుచేసుకున్నారు. బ్రిటిషు సైన్యం నిజామాబాదువరకూ ఎటు కదలినా వీరు దెబ్బతీస్తూ వచ్చినారు. వీరు స్థావరమేర్పరచుకున్న గుట్ట భద్రమైన ప్రదేశం. తయారీకి తావివ్వనిది. దాని దారి ఇరుకుగా ఉండేది. ఒక వ్యక్తి మాత్రమే పొగలిగే

పీలుండేది. వీరికి మధ్యభారతంలోని నాగపూర్నుండి - అంటే తాత్కాలికంగా పేనుండి సహాయమూ ప్రోత్సాహమూ లభిస్తుండేవి. వీరికి రాంజీ అనే గోండు నాయకుని సహాయంకూడా ఉండేది. ఇక రోహిలాలకు 'హజీ' అనే వ్యక్తి సర్దార్ గా ఉండేవాడు. వీరిద్దరూ కలిసి అంగ్ల వ్యతిరేకచర్యలకు పూనుకున్నారు. వీరి మెరుపుదాడులను భరించలేక బ్రిటిషువారు ఒక పటాలాన్ని పంపినారు. ఈ పటాలాన్ని ఎదుర్కోవడంలో గోండులు రోహిలాల తట్టకోలేకపోయినారు. అయినా పటాలంలోని చాలా మందిని వీరు చంపగలిగినారు. కాని రోహిలాల నాయకుడు 'హజీ' గాయపడ్డాడు. ఇక గోండుల నాయకుడు 'రాంజీ' శత్రువులకు చిక్కకుండా తప్పించుకు తిరిగినాడు. కాని కొన్నాళ్ళకు చిక్కిపోయి ఉరితీయబడ్డాడు.

కులకర్ణి నరసింగరావు వీరోచిత పోరాటం :

1857 నాటి స్వాతంత్ర్యసంగ్రామంలో హైదరాబాదువారు యధోచితపాత్రను నిర్వహించినారనటానికి పాఠములు (మహబుబ్ నగరం) జిల్లాకు చెందిన కులకర్ణి నర్సింగరావుగారి పీఠోపదేశాలకు మరొక చక్కని ఉదాహరణ. అయితే హైదరాబాదు వారిలో స్వాతంత్ర్యవిప్లవ ఉన్నదనే సంగతి ఉద్యమాన్ని లేవదీసిన ఔత్తరాహులకు తెలుసు. అంటే ఔత్తరాహులకు తెలిసినప్పటికీ ప్రతిభకలవారినీ, తెలియవచ్చేటంత ఫసికర్యాల చేసేటట్లు చేప్పవచ్చు. అందుకు సదర్శనము ప్రభుత్వసంగ్రామ కర్ణధారులలో ఒకరైన నానాసాహెబు స్వయంగా కులకర్ణి నర్సింగరావుకు రణభరితమైన గొంతువలన ఉత్తరం వ్రాసినాడు. తదనసారం అయిన పాఠముల మరల రాయచూరు ప్రాంతాల్లో నైన్యాస్థి సమయతవరచి బ్రిటిషువారిపై విరుచుకుపడ్డాడు. బ్రిటిషునైన్యం నిరసింగరావుగారి స్వతంత్రనైకుల ఓడికీ అగతక పలాయనం చిత్తగించగా ఆ ప్రాంతాన్ని బ్రిటిషు ఆధిపత్యంనుండి విముక్తమయినట్లు ప్రకటించినాడు. కాని బ్రిటిషువారు అధునాతన మారణాయధాలతో తిరుగుదాడిచేసి నరసింగరావును బంధించినారు. 'బ్రిటిషువారి నెదిరిస్తే కలిగే ఫలితమిది' అని చాటడానికి ఇతని మృతక శేఖరాన్ని వారంరోజులు ఒహిరంగస్థలంలో వ్రేలాడగట్టినారు. రెసిడెన్సీపై విరోచిత పోరాటం సలిపిన తుర్రెబాజ్ ఖాన్ మృతక శేఖరాన్ని కూడా ఇట్టే వ్రేలాడగట్టించినారు.

భిల్లులు :

శ్రీరామచంద్రుడు దక్షిణాపథంలో వనవాసంచేస్తూన్న రోజుల్లో భిల్లుస్త్రీలు నిష్కళంకమైన భక్తిభావంతో తాము చవిచూసి మంచినీ ఎంచిన పండ్లనే శ్రీరామ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పండువికి తినడానికి అర్పించి అదర్శవంతమైన దైవభక్తిని ప్రదర్శించినట్లు పూర్వ గాథలవల్ల మనకు తెలుస్తూ ఉన్నది. మహారాజావ్రతావుడు సల్పిన స్వాతంత్ర్య సమరంలో తిరిగి భిల్లులు రాజావ్రతావునికి అండగాలిచ్చి దేశభక్తిని నిరూపించు కున్నారు. వారికి మళ్ళీ పరిశ్రానమయం వచ్చింది. 1857 లో స్వాతంత్ర్యసమరం

జెలరేగగానే వారిలోని దేశభక్తి వెల్లువవలె పొంగింది. వారి శ్రద్ధాభక్తులు అకలంక మైనవి. వారి హృదయం స్పటికంవంటిది. వారికొక్కటే లక్ష్యం. దేశమాత శృంఖలాలను తెంచటం. పూర్వంమాదిరిగా మరొకసారి కంకణబద్ధులైనారు.

హైదరాబాదు ఈశాన్యప్రాంతంలో గోండులున్నట్టే, వాయవ్యప్రాంతంలో భిల్లులుంటారు. ఔరంగాబాదు జిల్లాలోని అయా తాలూకాలలో వేలసంఖ్యలో వీరున్నారు. విజాపూర్ దేశపాండ్యా గోవిందకాశీరాజ్ భిల్లలను కలిసికొని కర్తవ్య బోధ చెసినాడు. అంతే, భిల్లుల నాయకుడైన నీయాజినాయక్ రెండువేలమంది భిల్లులను సిద్ధంచేసినాడు. ప్రతి భిల్లు భుజానికి వందలాది అమ్ములతో నిండిన పొది వేసుకొని చెతిలో బాణంవట్టుకొని ఆవర అర్జునునివలె వీరవిహారం చేయసాగినాడు. ఆంగ్లసైనికులు కనబడితే చాలు, చివరకు వారి గుఱ్ఱపుడెక్కల చప్పుడు వినబడినా చాలు, ఎ చెట్టుమాటునుంచో ఏ బండరాయిమాటునుంచో భిల్లులబాణాలు శబ్దవేదివలె వచ్చి తగిలేవి. గుఱ్ఱాలు నిలువునా కూలిపోయేవి. గుఱ్ఱపురౌతులు ప్రాణాలు విడిచే వారు. ఈ ఖిధంగా ఆ ప్రాంతంలో బ్రిటీషు సైనికుల సంచలనమే స్తంభించి పోయింది. ముందునిల్చి ముఖామఖి పొట్టాడేవారిషీధకదా వారు ఖిరంగులు కాల్చేది! శబ్దవేది బాణప్రయోగాలముందు మరతుపాకులు కాళ్ళు బారజావినవి !

భిల్లులది గెరిల్లాయుద్ధము. వీరిది భల్లూకపు పట్టు. వీరు చేసేయ్యద్దాలకు పెద్ద సరఫరాలు అవసరంలేదు. గుడారాలు, తినుబండారాలు ఉండేచాలు. అంతకంటే మరేమీ అవసరంలేదు. ప్రకృతీయే వీరికి స్థావరం. వీరు చెట్లపై కూర్చుండి మాటు పెట్టుతారు. అదే చెట్టుకాయలో పండ్తో తిని ఆకలి చల్లార్చుకుంటాడు. బాణాలు విసిరి శత్రువుల ప్రాణాలుతీస్తారు.

ఈ గెల్లా యద్ధాన్ని భరించలేక బ్రిటీషు సైనికులు లెఫ్టినెంట్ - పెడ్లర్ నాయకత్వంలో ఆదాని చుట్టేసేసారు. మెల్లమెల్లగా వలయాన్ని తగ్గించుకుంటూ బిల్లుల స్థావరాన్ని చేరుకోకలిగినారు. అప్పుడు నిలబడి పోరు సలహాపంకన్నా

బ్రిటన్ గత్యంతరం లేకపోయింది. దాదాపు యాభైమంది బిడ్డలు విరంగి గుండ్లకు బలి అయినారు. నీయాజి నాయక్ వీరస్వర్గ మలంకరించినాడు. గోవింద కేశరాజ్ నిర్బంధించబడ్డాడు అతడు కారాగారంలోనే ప్రాణాలు గోల్పోయినాడు. ఈవిధంగా ఆ పోరాటం అంతమైంది.

ప్రతి ప్రాణి స్వేచ్ఛను కోరుతుంది. పశువులు, పక్షులు నైతం స్వేచ్ఛకొరకు ప్రాణాలొడ్డుతవి. ఇక మానవుల సంగతి చెప్పనక్కరలేదు. బ్రిటీషువారిమూలాన అన్వతంత్రులైన భారతీయులందరూ స్వేచ్ఛ కావాలని తహతహలాడినారు. సంస్థానాధీశులు, సర్దార్లు, దేశముఖులు, దేశపాండ్యాలు మాత్రమే స్వాతంత్ర్యం కొరకు పోరాడినారనుట నిజంకాదు. సామాన్య పౌరులునైతం శక్తివంచనలేకుండా బ్రిటీషువారికి వ్యతిరేకంగా జరిగిన మహాయుద్ధంలో పాల్గొన్నారు. ఆ సమిధలవలన జ్వాల ఎంత వుట్టింది అన్నది ముఖ్యంకాదు. సామాన్యపౌరుడు నైతం భారత దేశీయుడుగా తన వాద్యతను గుర్తించి పవిత్రమైన స్వాతంత్ర్య సంగ్రామయుద్ధంలో పాల్గొనడమే ముఖ్యం. తా'క సమిధకానడమే కర్తవ్యనిర్వహణ. ఇందుకు ఒక చిన్నగ్రామ పట్టారి (కరణం) అయిన రంగారావుపాగే ఉదంతమే తార్కాణం. ఈయన సోనాజీపంత్ అనే అధికారికింద పట్టారి.

సోనాజీ పంత్ :

ఇది 1858నాటి మాట. రాజా రాయ్ రాయాన్ ఎస్టేట్ లో సోనాజీ పంత్ అనే దత్తదాడు (కార్యాలయంలో ఒక విభాగాధికారి) ఉండేవాడు. ఇతనికి బ్రిటీషు వారందే ఏవగింపు! ఈ పరాధీనత ఎట్లా తొలగుతుందా ఎప్పుడు తొలగుతుందా అనే ఆలోచించేవాడు. ఉత్తరహిందుస్థానంలో నానాసాహెబ్ పేష్వా నల్పుతున్న బ్రిటీషు వ్యతిరేక పోరాటం నన్నాహాలు తెలిసికొన్న సోనాజి, తన అంతస్తును గుర్తించకుండానే దేశభక్తి ప్రేరేపితుడై పేష్వాకు వైదరాబాదు స్థితిగతులను తెలుపుతూ ఉండేవాడు. సోనాజీ బ్రిటీషు వ్యతిరేక ధోరణి బైటపడకుండా ఉండ జాలకపోయింది.

తన దగ్గర వనిచేసే సోనాజీ రహస్య చర్యలు బయట పడుతున్నవనే విషయాన్ని రాజా రాయ్ రాయాన్ పసిగట్టి, ఇటు సాలార్ జంగ్ నూ అటు రెసిడెంటునూ మధ్యపెట్టటానికై సోనాజీ పంత్ ను నగరంనుండి తన జాగీరు గ్రామానికి బదిలీ చేసినాడు. అంతేకాని అతని కార్యకలాపాలపై అంక్షపెట్టలేదు. వైగా ప్రోత్సాహ మిచ్చినాడు. ఇది ఒక విధంగా సోనాజీ మంచికే అయింది. దూర గ్రామంలో

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉండి వేషాంతో సంబంధాలు పెట్టుకోవడానికి ఇంకా ఎక్కువ అవకాశం లభించింది. జాగీరు గ్రామ ప్రాంతంలో స్వేచ్ఛా బావాల ప్రచారం బాహుటంగానే సాగించినాడు. కొందరిని కార్యోన్ముఖులను చేయగలిగినాడు. అవి ప్రయాణ సౌకర్యాలు లేని రోజులు. ఉత్తరాలు పంపటానికి తపాలా వ్యవస్థ లేదు. అదే పనిగా ప్రయాణంచేసి ప్రయాణంలో ప్రయాణకూ, వ్యయానికి మీదు మిక్కిలి ప్రమాదానికి గురి అయి ప్రాణాలను అరచేతిలో పెట్టుకొని దొంగలను, శత్రువులను తప్పించుకొంటూ, పోవటం, తిరిగి షేమంగా గమ్యస్థానాన్ని చేరుకోవటం సామాన్యం కాదని ఆనాటి సామాజిక వ్యవస్థను అర్థం చేసుకుంటే తెలిసిపోతుంది.

రంగారావు పాగే :

ఇటువంటి బాధ్యతగల పనిని ఆ గ్రామపు వట్వారి అయిన రంగారావు తన భుజస్కంధాలపై వేసుకోవటం ధనాన్విత కొఱకుకాదు. కేవలం దేశానికి దాన్యవిముక్తి కలిగించే పవిత్ర కార్యంలో పాల్గొనాలనే ఆకాంక్ష తప్ప ఆయనకు వేరొక లక్ష్యం లేదు. చరిత్రకందని ఎందరో దేశభక్తులు ఇట్లు ఉడుతాభక్తిగా ఆ సంగ్రామంలో దేశసేవచేసి తరించినారు. సోనాజీపంత్ చే ఆదేశింపబడి, వేషాప్తేర అతడు వ్రాసిన ఉత్తరాన్ని తీసికొని మరాఠ్వాడ ప్రాంతంలోని నర్బేడ్ నుండి రంగారావు పాగే అడవులు నదులు పర్వతాలు దాటుతూ మార్గమధ్యంలో దారిదోపిడిగాళ్ళను, బ్రిటీష్ ఏజెంట్లను బాకచక్యంతో తప్పించుకొంటూ, కాన్పూరు చేరుకున్నాడు. వేషా దర్బారులో హాజరై సోనాజీ యిచ్చిన పత్రాన్ని సమర్పించుకున్నాడు. హైదరాబాదు విషయాలు సవివరంగా తెలియజేసి వేషాకు తమ సంసిద్ధతను, స్థిరసంకల్పాన్ని విన్నవించు కున్నాడు. పంత్ ప్రథాన్ వేషా ఇతడి ప్రవర్తనకు సంతసించి సంతృప్తి చెందినాడు. వ్యక్తిగత ఆదేశాలను సమక్షంలో ఇవ్వటమేగాక అనేకులకు ఆదేశ పత్రాలను శ్రీముఖాలను తన మొహర్ (సీలు ముద్ర) దస్కతులతో రంగారావుకు అందించినాడు. నగర్ (అహమ్మదు నగర్) షోరాపూరు జిల్లాలలోని నైనికులకు, కుల కర్తీలకు (పట్వారిలకు) పాటిళ్ళకు (పడేళ్ళకు) దేఖ్ ముఖ్ దేశ పాండ్యాలకు 'పంత్ ప్రథాన్' వేషా బహద్దూర్ (1858 మే-శక 1780 వైశాఖ శుద్ధ పంచమి) జారీచేసిన శ్రీముఖం ఇట్లా ఉన్నది:-

"హుదువులు, ముస్తాయి తమ తమ ధర్మాలను పరిరక్షించు కోవటానికి గాను ఇక్కడ ఇంగ్లీషువారి శిబిరాలమీద దాడిచేసి వారిని హతమారుస్తున్నాను.

కాబట్టి మీరుకూడా మీమీ స్థలాలలో ఇంగ్లీషు వారిపై వడండి. వారిని హతమార్చండి. ఇందుకొరకు వ్యవస్థ ఏర్పాటుకై సోనాజీవంత్, రంగారావు పాగే, నర్సేడ్కర్ గార్లను బాధ్యత వహించవలసినదిగా ఆదేశిస్తూ నేను వారిని నియమిస్తూ ఉన్నాను. కనుక మీరందరూ వారితో అన్నివిధాల సహకరించగలరు.”

రంగారావు పాగే ఈ పత్రాలను తీసుకొని తిరుగు ప్రయాణం చేసేసమయంలో దురదృష్టవశాత్తు అతనిని దొంగలు దోచుకున్నారు. ఆ దోపిడిలో కొందరిపేర వ్రాసిన ఉత్తరాలు పోయినవి. అయినా చాలావరకు వెంట తెచ్చుకో గలిగినాడంటే అతని సాహసం గొప్పదే.

రంగారావు మొదట ఔరంగాబాదు చేరుకున్నాడు. అక్కడ ముఖ్యులను కలుసు కొని నాందేడు జిల్లాలోని కాలాస్ చేరుకున్నాడు. కాలాస్ లోని రాజా దిలీపుసింగు బ్రిటిషు వ్యతిరేకి కాబట్టి పేష్కాతో జరిగిన సంభాషణ సారాంశాన్ని ఆయనకు తెలియజేసి పత్రాన్ని అందించినాడు. రంగారావు అక్కడినుండి రాజారావురంభానింబాల్కర్ యొక్క జాగీరు గ్రామానికి వెళ్ళినాడు. అక్కడ అతని ప్రతినిధిని కలుసుకున్నాడు. రావురంభా మొదటినుండే బ్రిటిషు వ్యతిరేకి, కాబట్టి రంగారావు తెచ్చిన పత్రాన్ని సాదరంగా స్వీకరించినాడు. అంతేకాదు, ఇరవైఅయిదు వేల హవాయి (ఒకరకపు ఆయుధము)లను సమకూర్చి నిర్ణీత స్థలాలకు చేరవేసే ఏర్పాటు చేయడానికి ఒప్పు కున్నాడు. ఈ పనిపై రంగారావు సమక్షంలోనే తన ముతనద్ది (వ్యవహార) అయిన షేక్ మచారును నియుక్త పరచినాడు. రావురంభా కథనం ప్రకారం అరబ్బులు, సింధీలు, బెహారీలు అందరినీ నగరంలోనే ఉంచటానికి కట్టుదిట్టాలు చేయబడ్డవి. సైన్యంపూర్తిగా సమీకరించబడిన పిమ్మట తుది ఆజ్ఞలు ఇవ్వబడగానే చర్య తీసు కోవడం జరుగుతుంది అని తెలియజేయ బడింది.

ఇంతలో సోనాజీవంత్ మరణించినాడు. అయినప్పటికీ రంగారావు పాగే నిరాశచెందలేదు. తన వధకం ప్రకారం పనిచేస్తూనే పోయినాడు. కాని ‘ధన మూల మిదం జగత్’ కదా! అది సమృద్ధిగా లేనందున రంగారావు తనవధకాలను అనుకున్నట్టు అమల్లో పెట్టలేకపోయినాడు. ఇంతలో రంగారావు రహస్య కలాపాలు బయట పడ్డవి. చివరకు పట్టుబడ్డాడుకూడా. విచారణ జరిగింది. అతనికి దేశాంతరవాస శిక్ష విధించి అండమాన్ దీవులకు పంపినారు. దేశసేవాసురత్రిగల సాధారణ పౌరుడైన రంగారావు దేశభక్తి కారణాన శిక్షింపబడి చివరకు అండమాన్ దీవులలో ప్రాణాలు గోల్పోయినాడు.

నిజాం దేవిడిలో రెసిడెంటుపై కొర్రలు :

ఆ రోజులలో వైన చెప్పినట్లు సాధారణ పౌరులలోనే కాదు, సిపాయిలలో అమీర్లలో హిందూ ముస్లిం, అనే భేదం లేకుండా బ్రిటిష్ వ్యతిరేక భావాలు వ్యాపించి ఉండేవి. నిజాం దేవిడి (రాజప్రసాదం)లోనే జరిగిన ఈ సంఘటన పలన బ్రిటిష్ వ్యతిరేకత అనే నిష్ప సమాజమనే నెగడులో రాజుతానే ఉండినదనీ అనువై నవ్వుడల్లా అది నెగలు పొగలు లేవుతూనే ఉండినదనీ స్పష్టమవుతున్నది. 1859 ఫిబ్రవరిలో రెసిడెంటు దేవిడ్సన్ కలకత్తాకు పోయి గవర్నర్ జనరల్ను కలిసి నిజాం అత్యంత విధేయతతో తమకు చేసిన సహాయాన్ని నివేదించుకున్నాడు. అప్పుడు దేశరాజధాని కలకత్తా. అంతట గవర్నరు జనరల్ ఒక ప్రత్యేక పత్రాన్ని (ఖరీతా) నిజాంకు పంపినాడు. ఆఖరీతాను స్వయంగా దర్బారులో నిజాం చేతికి అందజేయాలనే ఉద్దేశంతో, ప్రవాని సాలార్ జంగ్ వెంటరాగా 1859 మార్చి 15నాడు బ్రిటిష్ రెసిడెంటు నిజాం దేవిడికి పోయినాడు. గవర్నరు జనరల్ నిజాంకు ప్రశంసా పత్రాన్ని పంపినాడన్న వార్త స్థానిక అమీర్లకు, ఇంకా చాలమందికి నచ్చలేదు. కారణం నిజాం విధేయతను వారు హర్షింపజాలక పోయారు. దాన్ని వారొక “అవమాన పత్రం”గా భావించినారు. ఆనోట ఈనోట నగరమంతా ఈ వార్త ప్రాకిపోయింది.” ప్రజలు ఆందోళన చెందినారు. ఇది విన్న జహంగీర్ ఖాన్ ఆనే రోహిలా ఆవేశం పట్టలేక “మర్తా క్యా న కర్తా?” (నేను చావడానికే సిద్ధంగా ఉన్నాను. కనుక ఏమి చేయజాలను?) అని అనుకొని దేవిడి ద్వారంముందు కరాబీన్ (తుపాకి) వట్టుకొని నిల్చున్నాడు. దర్బారునుండి బ్రిటిష్ రెసిడెంటు సాలార్ జంగ్ ఇద్దరూ చెట్టవట్టాలు వట్టుకొని వస్తూ ఉండటం చూచి ‘యేఫరంగీ కాఫర్’ అని అరుస్తూ కరాబీన్ ఎక్కువెట్టి ఫీతా (తాడు) అంటించినాడు. ఆ రోజులలో తుపాకి ఉండే సిపాయిలు మెడలో తుపాకి మందు నింపిన డచ్చీ వేసుకునేవారు. తుపాకితో పాటు వుండే సరాకతో (కడ్డి) మందు దట్టించేవారు. గట్టిగా పేనబడిన వ్రేలు మందముగల ఒక జనుప త్రాడును నివ్వుతో ముట్టించి దానిని భుజాన వేసుకునేవారు. మందు దట్టించగానే తుపాకి యెక్కువెట్టి దానిని రాజుకుంటూ వుండే జనుప త్రాడు (ఫీతా)తో అంటించేవారు. ఆ నివ్వుతో తుపాకి వ్రేలేది. దీనిని భర్ మార్ తుపాకి అనేవారు. భర్ అంటే మందు నింపు, మార్ అంటే ‘కొట్టు’ అని అర్థం. కొంత కాలానికి కాలుతున్న ఫీతా వాడకం పోయి పూర్వీలువాడుతూ వచ్చినారు. ఆతర్వాత కార్తూసుల వాడకం అమలోకి వచ్చింది. రోహిలా ఎక్కువెట్టిన తుపాకి వ్రేలింది కాని గురి తప్పి వారి వెనుక ఉన్న సాలార్ జంగ్ ఉద్యోగికి తగిలింది.

రాష్ట్రంలో ఎక్కడో మారుమూలలో కాదు, రాజధాని నగరంలో, అధికారానిజాం దేవిడిలో అందులోను ప్రధాని సెలార్ జంగ్ వెంట ఉండగా ఎవరో చిన్న బ్రిటీషు ఉద్యోగి కాదు, బ్రిటీషు ప్రతినిధి ఆయన రెసిడెంటువైన వట్టవగలు వదకొండు గంటలకు తుపాకీ కాల్పడం, సామాన్య విషయం కాదు! తుపాకీ కార్పిండి ఒక సామాన్యుడు కావచ్చు. కాని దాని వెనుక ఒక బలీయైన వ్యూహం వుండి వుంటుందని బ్రిటీష్ వ్యతిరేకత ప్రజలుకోని అన్ని తరగతుల వారికో నాలుకపోయిందని దాన్య విముక్తికి ఎంతటి చర్యకైనా ప్రజలు వెనుకీయకనే విషయం ఈ సంఘటన వల్ల స్పష్టమయింది.

నిజాం దేవిడిలో మరొక ఉదంతం ;

నిజాం దేవిడిలో జరిగిన మరొక ఉదంతం ఈ అభిప్రాయాన్నే బలపరుస్తున్నది. నిజాం దేవిడిలో ఆయన స్వంత సేక సిబ్బందికి నెలజీతాలు పంపిణీ చేసే ఖజానపై రాజా బాల్ కిషన్ అనే అతను అధికారిగా ఉండేవాడు. నిజాం నవాబు బ్రిటీషు వారికి తొత్తుగా ఉండటం అతనికి మాత్రం గిట్టేదికాదు. అతడు ప్రత్యుపంగా నానావద్ద పీస్" దూతలద్వారా పత్ర వ్యవహారం జరిపేవాడు.

నిజాం నవాబు బ్రిటీషు వారికి ఇంతగా దాసుడు కావడం ఇక్కడి పెద్దలకు ఏమంత నచ్చలేదు. అయితే నిజాంకో న్యాయంగా ఈ సంగతి చెప్పటానికి ఎవరు సాహసించాలన్నదే ప్రశ్న? అయితే సాహసించే పెద్దలు లేకపోలేదు. వారిలో ముఖ్యంగా పేర్కొనదగినవారు నలుగురు. 1. అజంసింగ్, 2. మిర్జాసింగ్, 3. బాజీఖాన్, 4. మాల్యో ఇబ్రాహిం. వీరు నిజాం గగ్గరకు వెళ్ళి అతని మనస్సు మార్పించటానికి ప్రయత్నించినారు. 'వందలాది మైళ్ళ దూరం నుండి నముద్రం మీద వడి మన దేశానికి వచ్చిన బ్రిటీషు వారి సంఖ్య ఎంత? మీరు వారికెందుకు దాసోహ మవాలి? ఎదురు తిరగండి. దేశ ప్రజలందరూ మీకు అండగా వుంటారు. వరాయి వెత్తనం మనకు వద్దు. స్వాతంత్ర్యంగా వ్యవహరించండి! లక్షమంది భారతీయులు ఒక్కొక్క ఇంగ్లీషు వాడిని తన్నితే చాలు. ఆసువులు బాసిపోతారు. వారు వచ్చిన జాడ తెలుపడానికి గూడా ఎవరూ ఉండరు. దైర్యం చేయండి. దేశమాత పిలుపు వినండి. ఆమెను వరాధీనం చేయకండి!' అని నచ్చజెప్పి, నిజాం మనస్సు మార్చటానికి ఎంతగానో యత్నించినారు. వారు కోరినట్లు నిజాం ఎదురు తిరిగివుంటే చరిత్ర గతియే మారివుండేది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అయితే బ్రిటిషు వ్యతిరేక విస్ఫులింగములు అక్కడక్కడ జ్వలిస్తూనే ఉండేవి. నగరానికి సమీపాన కూకట్‌పల్లి గ్రామంలో 1859 ఏప్రిల్ 18 తేదినాడు ఒక అశ్వీకుడు తనను అవమాన పరచినందుకు కెప్టన్ మెకిన్‌డ్రెయను తుపాకితో కాల్చి వేసినాడు.

దేశభక్తి ఒకరి సొత్తుగాదు. త్యాగానికి ఎల్లలులేవు. దేశమంటే ధర్మమంటే నూటికి నూరుపాళ్ళు భక్తి ఉన్నవాడే త్యాగం చేయకలుగుతాడు. తాను చేసే త్యాగం ఎంత? పర్యవసాన మేమిటి? అనే ఆలోచన అతనికి స్ఫురించదు. ఆ క్షణాన అతడు చేయగలిగింది చేసేస్తాడు. చరిత్రలో నిల్చిపోతాడు. ఇందుకు మహాభారతంలో మనకొక చక్కని ఉదాహరణ దొరుకుతుంది. కర్ణుడు సామంతరాజు మాత్రమే. రాజాధిరాజు కాదు. అయినప్పటికీ కర్ణుడే మిన్న అనిపించుకున్నాడు. చక్రవర్తి దుర్యోధనునికి గుణపాఠం చెప్పాడు! కనువిప్పు కల్గించాలి, అనే ఉద్దేశంతో శ్రీకృష్ణు డొకనాడు బీద బ్రాహ్మణ వేషంతో వర్షం కురుస్తుండగా దుర్యోధనుని ఆస్థానానికి పోయి బండెడు వంటచెరకు కావాలని కోరినాడు. దుర్యోధనుడు నవ్వి ఇదేమి కోరిక? కావలిస్తే దోసేడు బంగారు నాణెములు తీసుకు పొమ్మన్నాడు. చలి బాధకు బంగార మెందుకు? కృష్ణుడు కర్ణుడి వద్దకు పోయినాడు. అర్థించినాడు. కర్ణుడు వెంటనే వంటకాలవారివి అడిగి తెలుసుకున్నాడు. వంటచెరకు లేదు. అప్పుడు తన వేడలోని ఒక భాగం కూలగొట్టించి, దూలాలు వాసాలు బండికి ఎత్తించి బ్రాహ్మణున కిచ్చి సమస్కరించినాడు. ఇది తెలిసిన దుర్యోధనుడు కించపడినాడు. వడగొట్టడానికి నాకు భవనాలు లేకపోయినవా? అన్నాడు కాని సమయానికి అట్టి భావం స్ఫురించాలంటే సహజమైన భక్తిశ్రద్ధలు, దానగుణం అవసరం.

అనాటి మహాభారతంలో వలెనే 1857 నాటి భారత ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామంలోకూడా ఇటువంటి ఘట్టాలు ఎన్నో ఉన్నవి. నిష్కామ కర్మ చేసిన యోధులు ఎందరో ఉన్నారు. కాని వారంతా చరిత్రకు ఎక్కక కాలగర్భంలో కలిసి పోయినారు. అటువంటి అజ్ఞాత పురుషులను తలచుకొని అశ్రుతర్పణం చేయడం తప్ప ఈ తరంవారు చేయగలిగిన దేమున్నది?

తాత్యాముద్గల్ త్యాగం:

ఇటువంటిదే మరొక సంఘటన. ఓడులో తాత్యాముద్గల్ అనే ఒక సాధారణ ఖుటుంబీకుడు ఉండేవాడు, వేళ్ళపై లెక్కింపదగినంతటి బ్రిటిషువారు, విశాలమైన

కారణదేశాన్ని ఆక్రమించుకుంటూఉండటాన్ని అతడు సహించి ఊరకుండలేక పోయినాడు. వదిమందిని పోగుచేసి ఒక చిన్న సేనను ఆయత్తవరచుకొని, ఇంగ్లీషు వారిమీద వడదామని నిశ్చయించుకున్నాడు. కాని మాటలతో కోటలు కట్టగలమా ? సైన్యం సమకూర్చుకోవాలంటే ప్రతిరోజూ వారి జీవభత్యాలకు డబ్బు కావాలి. అందువేత గ్రామంలోని పెద్దలకు తన అభీష్టం తెలిపి, సహాయం చేయమన్నాడు. నోటిమాటలతో సహాయంచేసినారేగాని ఒక్కరూ మూటఅందించిన పాపానపోలేదు. విత్తు తన అస్త్రాన్నిగోల్పోయి మట్టిలోకలిసిపోయినప్పడే- అంటే ఆత్మత్యాగం చేసినప్పడే - భూమినుండి అంకురం ఉద్భవిస్తుంది. మొక్కగా పెరుగుతుంది. మ్రాసుగా వృద్ధిచెందుతుంది. వుష్పించి ఫలిస్తుంది. అప్పుడు ఆ చెట్టునుండి విత్తు ఒకటికాదు, వేలసంఖ్యలో ఉత్పత్తి అవుతాయి. ఇదంతా ఆ మొదటివిత్తు చేసిన ఆత్మార్పణ ఫలితమే “ఆదీ బీజ ఏకలే” అనే అభంగము (భక్తిగీతము) సంత్ తుకారాం గానంచేశాడు. దానితో తాత్కాలముద్గల్కు ఒక భావం స్ఫురించింది. ‘నాకు ఈ ఇల్లుఉండి ఎందుకు ?’ విరక్తిభావం కలిగింది. తక్షణం ఏకనాథగోవింద్ వద్దకు పోయి తన యింటిని కుదువబెట్టి, బ్రతికి బయటపడితే విడిపించుకుంటానని చెప్పి, రెండువేల రూపాయలు తీసుకున్నాడు. ఆ డబ్బుతో 150 మందిని కూర్చుకోవాలని వథకం వేసుకొన్నాడు. వదిమందితో పని ఆరంభించినాడు. సైనికులకు వదిహేను రూపాయల చొప్పున, దళాదిపతి(జమాదార్)కి నెలకు ముప్పదిరూపాయలు చొప్పున జీతాలిస్తానని మాట ఇచ్చాడు. అతనితో దాజిఖద్దవాలా, తాలుక్దార్ కొడుకైన ముస్తఫాఖాన్, శంకర్, రసూల్ ఖాన్, సయ్యద్ చాండ్, శంకర్, ఆత్మారాంలు సహకరించినారు. కెప్టెన్ లజోరి అనే రాజపుత్రుడుకూడా తాత్కాలకు అండగా నిల్చినాడు. తర్వాత వామనరావు వితల్, లాల్ సింగ్ అనే మరి ఇద్దరు కూడా తాత్కాలికరిని పనిచేసినారు. మొదట ఖర్చాదుర్గంమీదపడి దాన్ని సాదించాలనీ, ఆ తర్వాత సతారావైపు వురోగమించాలనీ తాత్కాలముద్గల్ వథకం వేసుకున్నాడు. కాని తన ఇల్లు కుదువబెట్టి తెచ్చిన రెండువేల రూపాయలు జీతాలకు, ఒక మణుగు ఏడు సేర్లు తుపాకీమందుకు సరిపోయింది. ధనాభావంవల్ల త్యాగధనుడైన తాత్కాల దైర్య సాహసాలు రాజించలేకపోయినవి. సైన్యం చెదిరిపోయింది. చివరకు వారు బ్రిటిషు సైనికులకు పట్టుబడ్డారు. విచారణ జరిగింది. 1859 లో వారికి ఏడేసి సంవత్సరాల కారాగారశిక్ష విధింపబడ్డది. అయితే తాత్కాలముద్గల్ ఒక్కడు మాత్రం వారికి ఛిక్కిలేదు. అతని దేహం బ్రిటిషువారి చేతులులాకి అభవిత్రం కాలేదు !

రావుసాహెబ్ పేష్యా :

1857 నాటి స్వాతంత్ర్య సమరం సాగించిన ముఖ్యులలో ఒకరైన రావు సాహెబ్ పేష్యాను గూర్చి కొంత తెలిసకోవలసి ఉన్నది. కారణం అతడు ప్రౌఢరాజాదుతో ఎక్కువ సంబంధం పెట్టుకోవటమే. ఉద్యమారంభంలో ఆయన మాల్యాలో ఉండేవాడు. తర్వాత బరోడా వెళ్ళినాడు, అక్కడినుండి మహారాష్ట్ర ముఖ్య కేంద్రమైన పూనా చేరుకున్నాడు. ఆ తర్వాత ఆయన ప్రౌఢరాజాదు వచ్చినట్లు ప్రౌఢరాజాదు పురావస్తుశాఖ సెంట్రల్ రికార్డులోని పత్రాలవల్ల స్పష్టమవుతున్నది.

రావుసాహెబ్ పూనానుండి ఆదిలాబాదు జిల్లాలోని నిర్మల్ లో కొన్నాళ్ళుండి ఆర్మీరు ఠాలూకాలోని కుశితర్పణం (కుస్తాపురం) లో కొన్నాళ్ళు గడిపినాడు. ఆర్మీరు ఠాలూకాలోని మోర్రాడుగ్రామ జమీందారైన రుక్మా రెడ్డిగారు, కుశితర్పణం బ్రాహ్మణ జాగీర్దారు, రావుసాహెబ్ పేష్యాకు సహాయపడ్డారు. కిషన్ రావు అనే స్థానిక పెత్తందారు పేష్యాకు సన్నిహితుడైనాడు. అక్కడినుండి రావుసాహెబ్, కిషన్ రావు ఉభయలూ 1882 మార్చిలో ప్రౌఢరాజాదు చేరుకున్నారు. బేగంబజారు లోని ధనవంతులైన గోసాయిలు పేష్యాకు చాలా సహాయపడ్డారు. వారిలో రాం రత్నసింగ్ అనే గోసాయి ముఖ్యుడు. ప్రౌఢరాజాదులోని ముఖ్యులు చాలామంది రావుసాహెబ్ పేష్యాకు అండగా నిలిచినారు. నిజాం స్వంత సైన్యం - నజం జమీయ్యత్, బేఖాయితాఫాజ్ - అధికారిగా ఉన్న ఛావునీరాజా తమ్ముడు తుల్జారాం, వ్రముఖ వర్తకుడైన మోహన్ లాల్, పూర్వపుట్ కూడా పేష్యాతో చేరినారు. అప్పుడు ఛావునీరాజాక్రింద మూడువేల సైన్యముండేది.

రావుసాహెబ్ పేష్యా ఎన్ని ప్రయత్నాలుచేసినా, ఎంతమందిని సమకూర్చు కున్నా, ఎందరిదగ్గరినుండి ధనం ప్రోగుచేసినా వారి ప్రయత్నాలు ఫలప్రదం కాలేదు. 1857 లో పోరాటం ఆరంభమైంది. అయివేండ్లు గడిచాయి. యోధులు, సైనికులు, కార్యకర్తలు చెల్లాచెదరైనారు. ఆయన అనుచరులు ప్రౌఢరాజాదులోని బేగంబజారులో కొన్నాళ్ళు - ఉత్తరాదినుండివచ్చిన పూర్వితగతువేదిన భవానీ రాజాదగ్గరి కొన్నాళ్ళు గడిపినారు. ఇంతకూ పేష్యావచ్చిన వార్త రహస్యంగా ఉండి పోయిందా! బ్రిటీషువారు పసికట్టి పైన పేర్కొన్న వ్యక్తులను నిర్బంధించారు. ఇది తెలియగానే, రావుసాహెబ్ పేష్యా, కిషన్ రావు ఈ ఇద్దరూ తప్పించుకొని ఉత్తర హిందుస్తానానికి వెళ్ళిపోగలిగినారు. కాని ఆ కాలంలో ఇంగ్లీషువారు లేనిదెక్కడ ?

చివరకు కాన్పూరులో పేష్యా వట్టుబడ్డాడు. 1862 ఆగష్టు 20 వ తేదీన ఉరిశిక్ష బడ్డాడు.

1862లో బ్రిటిషు వాఙ్మండి ఇతర దేశీయ ప్రభువులతోపాటు నిజాంనవాబు కూడా ఒక సనన్ (యోగ్యతా వ్రతం) పొందినాడు. అందులో నిజాం వంశం చిరస్థాయిగా ఉండవలెననే ఆకాంక్ష వెల్లడించబడ్డది. ఆ శుభాకాంక్షతోపాటు బ్రిటిషు సార్వభౌముని అంగీకారం లేనిదేవివరూ నిజాంకు వారసుడుగా ప్రాదరాజ్యం రాష్ట్రసంహాననం అధిష్టించజాలరు అని నిష్కర్షగా చెప్పబడింది. ఒకవేళ అతని వారసత్వాన్ని గూర్చి తగాదా ఏర్పడితే దానిని పరిష్కారం చేసే హక్కు బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికే ఉంటుంది అని కూడా స్పష్టం చేయబడింది.

ఈ విధంగా, దేశీయ రాజ్యాల అంతరంగిక విషయాలలో జోక్యం కలిగించు కునే హక్కు బ్రిటిషు సార్వభౌముని సర్వసహాధికారంలో చేరి ఉంటుందన్న విషయం తేటతల్లిమైంది.

భాల్కీ పోరాటం :

మహారాష్ట్ర సర్వసేనాని తాత్యాతోపే పోరాట సన్నాహాలు జరపాలనే ఆదేశాలతో చాలామందిని దేశం నలుమూలలకు పంపినాడు. అట్లే సతారా నుండి ప్రాదరాజ్యం ప్రాంతానికి రామ్ రావు వచ్చినాడు. ఇతని వ్యవహార నామము జంగ్ బహద్దూర్ అంటే రణవీరుడినని తానే ప్రకటించుకున్నాడు. ఇతడు బీదరు జిల్లాలోని అష్టినీ వశవరచుకొని భాల్కీ గడి(కోట)లో స్థావరం ఏర్పరచుకున్నాడు. తాను సతారా చక్రవర్తినని ప్రకటించుకొని, గది మీద 'భగవా' (అనగా కాషాయరంగు) జెండా ఎగుర వేసినాడు.

అతడు జారీ చేసిన కౌలునామా (ఒప్పంద వ్రతం) ఈ విధంగా ఉంది:—

శ్రీమంతు సాహు చక్రవర్తి సతారా బీమ్ రావు బహద్దూర్ ప్రభుత్వం (భీల్లీ చక్రచాయకింద) భాల్కీ నుండి 1276 ఫసలీలో జారీ చేసిన కౌలునామా:—

“ఈ దేశాన్ని నా పూర్వుకులు పాలించే వారు. ఇంగ్లీషువారు స్వాధీనం చేసుకున్నారు కనుక తిరిగి నేను రాబట్టు కోవలసి ఉన్నది. అందు కొరకు నేనెన్నో ఏర్పాటు చేయటం జరుగుతున్నది. ఇందులో సాధారణవ్యక్తులు మర్యాదస్తులు పెద్దలు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

చేరవచ్చును. నెలనరి జీతాలు జమీదారుకు నలభై రూపాయలు నిపాయికి ముప్పది రూపాయలు, సవాదుకు (గుర్రపురొతుకు) పది రూపాయలు.

“సర్వాంతర్యామి అయినట్టి భగవంతుని సాక్షిగా” 25 షాబాన్ 1288 హిజరి తేదిన చేసిన ప్రకటన.

ఈ విధంగా రామ్ రావు ప్రకటనలు జారీచేసి, నైన్యం భర్తీచేసి పోరాటానికి సిద్ధపడ్డాడు. కాని పోరాటం జరగటానికి పూర్వమే బాల్కీవద్ద, రామ్ రావు, అతని సహచరులైన బాల్ కిషన్, నిర్బంధింప బడ్డారు. వీరికి ఆమరణాంత కారాగార శిక్ష విధించబడ్డది. మరి ఇద్దరు సహచరులైన యశ్వంత్ కు, జహంగీర్ అలీకి చెరి 14 సంవత్సరాలు శిక్ష విధించబడ్డది. ఈ విధంగా 1887 వరకల్లా బ్రిటిషు వ్యతిరేక పోరాటం సమసిపోయింది.

ప్రళయ భీకరంగా నలుమూలల ఉవ్వెత్తున ఉప్పొంగిన విప్లవం నాలుగేళ్ళ తోనే సమసిపోయింది. దాన్య పరాభవాన్ని కారు చిచ్చు వలె, అంటు కొన్నది. కాని దాన్య శృంఖలాలను భస్మం చేయకుండానే చల్లారి పోయిన నెగడులో కవోష్ఠం ఆక్కడక్కడా మిగిలే ఉన్నది.

నిజాంకు బిరుదు - ప్రజల నిరసన :

విప్లవాన్ని అణగగొట్టడంలో ప్రముఖ పాత్ర వహించిన నిజాంనవాబుకు బ్రిటిషువారు తమ కృతజ్ఞతను తెలుపుతూ అతని షివాన పాత్రతను అభినందిస్తూ 1881లో ‘స్టార్ ఆఫ్ ఇండియా’ (భారత నక్షత్రము) అనే బిరుదు ప్రధానం చేశారు. విక్టోరియా కాజీ వజాన రెసిడెంటు డేవిడ్సన్ హైదరాబాదులో ప్రత్యేకంగా జరిగిన ఒక దర్బారులో బహూకరించినాడు.

ఇది హైదరాబాదులోని అనేకులకు కోపకారణమైంది. బ్రిటిషు వ్యతిరేకత హైదరాబాదులో ఇంకా తీవ్రంగానే ఉన్నది. ఫారసీ భాషలో, ఒక పెద్ద ప్రకటన వ్రాసి ఎక్కడో కాదు, నిజాందేవిడిలోనే వేలాడగట్టినారు. ఇక సాలార్ జంగ్, షంసుల్ ఉమా-వెళ్ళే రెండు మసీదుల్లోనూ అదే ప్రకటన వ్రేలాడ గట్టినారు. అంటే అటు నిజాంకు, అతని మంత్రులకు, ప్రజాబాహుళ్యము యొక్క నిరసనను ప్రత్యక్షంగా తెలియపరచటమే ఈ ప్రకటన లక్ష్యం. నిజాం ప్రభువును సంబోధిస్తూ చేసిన ఆ ప్రకటన సారాంశం ఈవిధంగా ఉన్నది. “బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ఇచ్చిన బిరుదును స్వీకరించ వలసిందిగా దివాన్ సలహా ఇస్తాడు.

కొన్నాళ్ళ తర్వాత అరబ్బులను పఠానులను రోహిలాలను వెళ్ళగొట్టమని కూడా సలహాయస్తాడు. ఆ తర్వాత ముర్షద్ జాదా (రాకుమారుడు) ఇంటిచుట్టూ కావలా పెట్టమంటాడు. ఖాజీలను తొలగించి జడ్జిలను నియమించమంటాడు. వినకపోతే గవర్నరు జనరల్ నిజాంను వీలవించి చెప్పతాడు. అప్పటికీ వినకపోతే ఈ నిజాంను గద్దెదింపి, అతని కుంటుంబంలోని మరొక వ్యక్తిని గద్దె మీద కూర్చో బెడతాడు. కాబట్టి జాగ్రత్త. అమీర్ షంసుల్ ఉమ్రా కూడా ఏమీ మాట్లాడటం లేదు. తనకు ముప్పు వాటిల్లనంతవరకూ అతను పట్టించుకోడు. వీరు భోగభాగ్యాలకు వశులైనారు. సర్పెఖాన్ పైన, జేబేఖాన్ పైన కూడా సాలార్ జంగ్ ఆధి పత్యం కావాలంటాడు. అన్నంలో షషం పెట్టి నిజాంను చంపటానికి కూడా వెనుదీయడు. దేవిడిలోని దాసదాసీ జనం కూడా దివానుకు లోబడే వుంటారు. ఈ పాపపు బుద్ధిని అల్లా పోగొట్టు గాక! ఇస్లాంమంతం మీద నిజాములకు విశ్వాసం కలుగు గాక... ధాన్యంధరలు తగ్గించమని నిజాం ఆజ్ఞాపించినప్పటికీ దివాన్ పట్టించుకోలేడు. ప్రజలు బాధలుపడుతూ ఎన్నో విధాల నలిగిపోతున్నారు. ప్రజలు తిరగబడి కల్లోలం చెలరేగే పరిస్థితి అనతి కాలంలోనే ఏర్పడుతుంది. కాబట్టి నిజాం మా వినతిని పాటించి బిరుదును త్యజించు గాక.....

ఈ ప్రకటననుబట్టి ఆనాటి హైదరాబాదు ప్రజల్లో బ్రిటిషు వారంటే ఎంత తీవ్రమైన నిరసన భావముండేదో, బ్రిటిషువారికి సహాయ పడేవారు, ఎంత పెద్దవారైనా సరే వారిని ఏమర్పించటానికి ప్రజలు వెనుదీయకుండా ఎంతగా తెగించారో విదితం అవుతున్నది. మసీదుల్లో వ్రేలాడ గట్టిన ఈ ప్రకటనలను మసీదుకు వచ్చిన ప్రతి వాడూ చదివినాడు. చదివిన ప్రతి వ్యక్తి తనను కలిసిన వారితో ఆ విషయాన్ని గూర్చి ముచ్చటించినాడు. ఇంటింటా ఆ ప్రకటనను గూర్చిన చర్చలు జరిగినవి. ఈ విధంగా నగరమంతా బ్రిటిషు వారిపట్ల వ్యతిరేక భావం బ్రిటిషు వక్షపాతులపట్ల విద్వేషభావం ప్రబలిపోయింది. కొన్నాళ్ళపాటు నగర వాతావరణం అట్టుడికినట్టు ఉడికిపోయింది.

వాసుదేవ బలవంతపడ్డే :

1879లో అతి ముఖ్యమైన సంఘటన ఒకటి జరిగింది, వాసుదేవ బలవంత పడ్డే ఖ్యాతిగాంచిన మహారాష్ట్ర విప్లవవాది. ఇతను 1845 న మహారాష్ట్రలోని తాణే జిల్లాలో జన్మించినాడు. 1876లో భయంకరమైన కరువు పడ్డది, క్రైస్తవులు గ్రామాలకు దాన్యం తెచ్చి, క్రీస్తును నమ్మండి దాన్యం తీసుకొండి అని మత ప్రచారం చేసినాడు.

ప్రేరణాబాధ సాహిత్యోద్యమ చరిత్ర

ఇది చూచి ఫడ్కే తన ఉద్యోగాన్ని విడచి, దేశ దాస్యవిముక్తికి వ్యవస్థ మొకటే మార్గమని 1879లో శివరాత్రి రోజు 200 సహచరులతో దేశాన్ని స్వతంత్ర పరచడానికి వత్సాగమైనా చేస్తామని ప్రతిజ్ఞ చేయించినారు. అడిగాక అరబ్బులను, రోహిలాలను చేర్చుకొని ఒక పెద్ద సైన్యం సిద్ధం చేయాలనే ఉద్దేశంతో గుల్బర్గా జిల్లాలోని పరిహద్దు గ్రామాలు వర్కటించినాడు. ప్రసిద్ధ యాత్రా స్థలమైన గాండ్వాపురంలో చాలా రోజులు మకాం చేసినాడు. అక్కడే కస్మాయిల్ థాన్ అను రోహిలా సర్దారును కలుసుకొని తన కొరకు రోహిలా పటాలాన్ని సిద్ధం చేయవలసిందిగా కోరినాడు. అందుకు అతన్ని ఒప్పించినాడటా. గాండ్వాపూర్, గన్నూర్ మొదలైన అనేక గ్రామాలలోని బ్రాహ్మణులు ఫడ్కేకు సంపూర్ణ సహకారం ఇచ్చినారు. బిజాపూరు జిల్లాలోని దేవగిరి బ్రాహ్మణులుకూడా ఫడ్కేకు పరమ మిత్రులైనారు. ఐదువందల మంది సైనికులను సమీకరిస్తానని కస్మాయిల్ థాన్ వాగ్దానం చేసినాడు. అందుకు ఫడ్కే రెండవేల రూపాయలు అందజేసినాడు. అయితే ఈ సైనిక సమీకరణ సమాచారం బ్రిటీష్ వారికి తెలిసింది. బొంబాయి గవర్నర్ ప్రెడరబాడుకు తెలియజేసినాడు. వెంటనే వేజర్ దేనియల్ ప్రెడరబాడు నుండి గాండ్వాపురం పోయినాడు. కాని అదివరకే వానదేవు ఫడ్కేను అతని క్రైస్తవ శిష్యుల పరసాహెబు కీమానది చాటించినాడు. ఫడ్కే అక్కడినుండి పండరపురం వెళ్ళతూ ఉండగా మార్గవ్యధలో నిర్బంధింపబడ్డాడు, అతని వెంట అతని సహచరులు 50 మంది కూడా పట్టుబడటం మిక్కిలి శోచనీయం. గుల్బర్గా జిల్లాలోని బ్రాహ్మణులందరూ ఫడ్కేకు సకల సౌకర్యాలు కలుగజేయడమేగాక అతని సహచరులకు డా అండగా నిల్చినారంటే ఆ రోజుల్లో బ్రిటీషు వ్యతిరేకత జన సామాన్యంలోనూ, విద్యావంతులలోనూ ఎంత ధీమాగా ఉండేదో స్పష్టమవుతుంది.

బాబాసాహెబు :

బాబాసాహెబు మహా సాహసోపేతుడు. ఇతనికి చాలా పేర్లు ఉండేవి, బహుశా తన ఆచూకీ తెలియకుండా చేయాలనీ, బ్రిటీషు వారిని తికమక పెట్టాలనీ ముందాలోచనతోనే ఇతడు “బహు నామధారి” అయివుండవచ్చు. బాబారావుసాహెబ్, పితల్ బాబె బల్వంత్, జగదంబ్, మొదలైన వివిధ నామాలతో వ్యవహరింపబడేవాడు. ఇతను పూర్వం దక్షిణ ‘మరాఠీ’ సర్దారులవద్ద పని చేసినాడు. తర్వాత గ్వాలియర్లో కొనాళ్ళు గడిపినాడు. యుక్త వయస్సు వచ్చిన నాటినుండి దేశ దాస్యాన్ని తొలగించాలనీ, బ్రిటీషు వారిని తరిమివేసే స్వరాజ్యం సాధించాలనీ బహు ధ్యేయంగా పెట్టుకున్నాడు.

ఇతడు స్ఫురద్రూపి. ఆరడుగుల ఎత్తు, గడ్డం మీనం, పెంచేవాడు. గడ్డాన్ని పంజాబీలవలె నడిమికి విడదీసి ఇరువైపుల ఎగదువ్వుకునేవాడు. బొట్టు పెట్టుకునేవాడు. జందెం, మెడలో రుద్రాక్షమాల ఉండేవి. ఎప్పుడు కానెపోసిన దోపతి కట్టేవాడు. పూనా బ్రాహ్మణులవలె కోటు తొడిగేవాడు, ఎప్పుడు తన వెంటనున్న వెండిచెంబుతోనే నీళ్ళు త్రాగేవాడు. పొగాకు వాడేవాడుకాదు. ఏలాటి దురలవాట్లు కాని, స్త్రీలోలత్వంగాని లేవు. తనవెంట ఎప్పటికీ కంపాస్ బాక్సు, ట్రేసింగ్ పేపరు రంగుల డబ్బా ఉంచుకునేవాడు. వీటితోబాటు అచ్చు పనిముట్లు అంటే ఎన్ గ్రేడింగ్ సామాగ్రికూడా వెంట ఉంచుకునేవాడు. దీనివల్ల తెలియవస్తున్న దేమిటంటే అతను ఎవరికైనా ఆదేశాలివ్వాలంటే, తన పూహం తెలుపాలంటే సరిగ్గా ప్లానువేసి తెలిపే వాడన్నమాట. ఇతనికి ఆనేక ప్రాంతాలనుంచి ఉత్తరాలు తెలిగ్రాములు వచ్చేవి. కాని అవన్నీ సంకేత భాషలో ఉండేవి. జయపూర్, గుజరాత్, లక్నో, కాశ్మీరుల నుండేగాక నేపాల్ అష్టానిస్తాన్ల నుండి, కూడా అతనికి ఉత్తరాలు వచ్చేవనే విషయం విచారణలో బయట పడ్డది పత్ర వ్యవహారం ఇతని ఏజెంట్లద్వారా జరిగేది..... ఫలనా వారికి..... రావుసాహెబుకు అందజేసేది..... అని మాత్రమే. ఉండేది. ఎప్పుడూ ఒక రివాల్యూర్ చేతిలో పట్టుకునేవాడు మరొకటి వెంట ఉంచుకునేవాడు. అతనెప్పుడూ ధనవంతులైన జమీందార్ల వద్దనే డబ్బు తీసుకునేవాడు. “మనలను దాసులుగా చేసిన ఇంగ్లీషువారిని తరిమి వేయాలే” అని ఎప్పుడూ అనేవాడు. అనేక ప్రదేశాలు తిరిగి ‘బీడు జిల్లాలో స్థావరం ఏర్పరచు కున్నాడు. కిషన్ రావు, దాజీసాహెబు అనే నిజాం సర్కార్ ఉద్యోగులు, బాపురావు. సర్పింగ్ అనే గ్రామాధికార్లు, ఇతనికి స్థానికంగా సహాయం చేసేవారు. కొంత డబ్బు ప్రోగుచేసుకొని, ఒక చిన్న షటాలాన్ని సిద్ధం చేసుకున్నాడు. ఆ తర్వాత మోమినాబాదు, ఔరంగాబాదులోని బ్రిటీషు కంటోన్మెంటుమీద దాడిచేసినాడు. సావు కారు వాడివడ 14-4-1899నాడు పోరాటం జరిగింది. బాబాసాహెబు సైనికుల్లో దాదాపు డెబ్బదిమంది చనిపోయినారు. కొందరు పట్టుబడ్డారు, కాని బాబాసాహెబు బ్రిటీషు వారికి చిక్కలేదు, బెరారులోని అమరావతిలో వున్నట్లు 1902లో జాడ తెలిసింది. కాని పట్టుబడలేదు. ఇతని భౌతికదేహం ఆంగ్లేయుల చేతులుతాకి అవచిత్రం కాలేదు.

వాసుదేవ బల్వంత్ ఫడ్కే వలెనే బాబాసాహెబుకూడా సేచును సాధించ టానికి చేతనైనంత పాపయధ ప్రియత్నం చేసి మాతృదేశ ఋణం తీర్చుకున్న వీర వుత్సరుడు.

ఏడవ నిజాం మీర్ ఉస్మానలీఖాన్

ఆరవ నిజాం మీర్ మహబూబలీఖాన్ 1911 ఆగష్టు 29 న మరణించినాడు. అప్పుడు ప్రధానమంత్రిగా ఉన్న మహారాజా సర్ కిషన్ పర్షాద్ పరోక్షసహాయంతో మీర్ ఉస్మానలీఖాన్ ఏడవ నిజాంగా పట్టాభిషిక్తుడయినాడు, ప్రధానమంత్రిని గౌరవ సూచకంగా 'చాచా' (చిన్నాయన) అని సంబోధించేవాడు. కాని సంవత్సరంలోపలే ఆయనను తొలగించి, యూసుఫ్ అలీఖాన్ మూడవ సాలార్ జంగును ప్రధానమంత్రిగా నియమించినాడు. కాని అతనితోను నిజాముకు సరిపడలేదు. ఫలితంగా 1914 లో అతన్ని కూడా తొలగించి, స్వయంరాజా, స్వయంమంత్రిగా వ్యవహరించినాడు. ప్రధానమంత్రి జీతాన్ని తానే తీసుకుంటూ సర్పాఖాను ఖజనాలో జమకట్టుతూ పోయినాడు. దానికొకడు తన పెద్దకొడుకు ఆజంజాహ్ ను సర్వసేనాధిపతిగాను, చిన్నకొడుకు మొఅజ్జంజాహ్ ను నగరాభివృద్ధిశాఖ (సి.ఐ.బి.)కు; సహకార సంఘాల సమాఖ్య (C.C.U.)కు అధ్యక్షునిగాను నియమించి, వారికిగూడా దండిగా జీత భత్యాలు ఏర్పాటుచేసినాడు.

దురదృష్టవశాత్తు, రాజుగా ఉస్మానలీఖాన్ మొగలాయి చక్రవర్తులలో ఔరంగజేబును ఆదర్శంగా తీసుకున్నాడు. దురదృష్టం ఎవరికంటె మొదట ప్రజలకు, తర్వాత అతనికి. అతడు పొదుపుపాటించి ఆదంబరంలేని జీవితం గడిపినాడు. అట్టే ఔరంగజేబువలె తన కొడుకులకు ఆజంజాహ్, మొఅజ్జంజాహ్ అని బిరుదులిచ్చినాడు. సోదరికి, కుమార్తెకు పెవాహం చేయలేదు. ఇది అతని కుటుంబ విషయం. అయితే ఉస్మానలీఖాన్ వందలాది ఉంపుడుకత్తెలను అంతఃపురంలో చేర్చుకొని వందలాది సాపాబ్ జాదా (రాజకుమారులను దేశంపై వదిలినాడు.

1918 సెప్టెంబరు 29 వ తేదీన భారతదేశంలోని ముస్లింలు నిజాం నవాబు మీర్ ఉస్మానలీఖాన్ కు 'మొహిఉల్ మిల్లాత్ వదీన్' అనే బిరుదును ప్రసాదించగా దానిని సగర్వంగా స్వీకరించినాడు. అయితే బిరుదులియ్యడం చూచినాముకాని, ఇచ్చిన

బిరుదును వావన్‌తీసుకొనడం ఎక్కడా చూడలేదు. అయితే 'ఖిలాఫర్ ఉద్యమాన్ని' అఖిలభారత జాతీయకాంగ్రెస్ బలపరచింది. కాని బ్రిటిషు యజమానులను సంతోష పెట్టడానికి ముస్లిమైన నిజాం నవాబు ఖిలాఫత్ ఉద్యమానికి వెన్నుపోటు పొడిచినాడు. అందుకు భారత ముస్లిములు కోపోద్రిక్తులైనారు. తాము ఇచ్చిన బిరుదుకు నిజాం తగినవాడుకాదని వావన్‌తీసుకుంటున్నామని బహిరంగంగా ప్రకటించినారు. దానిపై నిజాం 'మీరిచ్చిన బిరుదుకన్నా నాకు బ్రిటిషు చక్రవర్తి ప్రసాదించిన 'మహాఘనత వహించిన' అనే బిరుదు, (His Exalted Highness) ముఖ్యంగా 'విశ్వాసపాత్రుడైన మిత్రుడు' అనే బిరుదు (Faithful Ally) గిర్వకారణమైనదని ప్రకటించుట మనం గమనింపదగినది. దానికితోడు కమాల్‌అతాతుర్క్ వెళ్ళగొట్టిన టర్కీ-మాజీనుల్తాన్ అబ్దుల్‌ముజీదు కుమార్తెలను తన కుమారులకు 12-11-1931 వ తేదీన వివాహం చేసుకోవటం గమనిస్తే అతని వైఖరి మనకు విశదంకాకపోదు.

గత రోజులలో నిజాంనవాబులు వారి 'సాల్గిరా' (పుట్టినరోజు) సందర్భంగానో లేక మరేదైన అసాధారణ సమయంలోనో కొందరికి 'కితాబు' (బిరుదు) లిచ్చేవారు. అవి ఆ యా వ్యక్తులు చేసిన అసాధారణకృషిపైన ఆధారపడిఉండేవి. కాని ఉస్మాన్‌లీఖాన్ అమీర్లు, ఉన్నతోద్యోగలక్షగర్ డబ్బు గంజక్షణనన్న ఉద్దేశంతో బిరుదుప్రదానాన్ని సాధనగా ఉపయోగించినాడు. ఇష్టంవచ్చినప్పుడల్లా ఎవరినో పిలిచి బిరుదు ఇచ్చేవారు. రాజదర్శనం చేసుకున్న ప్రతివ్యక్తి 'నజరాన' (కానుకలు) చెల్లించుకోవలసిందే. కనీసం రెండు అక్షరాలైన (చొక్కపు బంగారునాణేము, ఒక తులం బరువుగలది) చెల్లించుకోవలసిందే. దీనివల్ల మార్కెట్లో అక్షరాల కొరత ఏర్పడింది. అయితే ఈ కొరత తీర్చటానికి నజరానాకొరకు ఎవరు బంగారం తెచ్చి ఇచ్చినా శుద్ధిచేసి అక్షరాల ముద్రించి ఇయ్యవలసిందేగా టంకశాలకు ఆదేశాలిచ్చాడు. బిరుదులు అధికంగా ఇవ్వవలసివచ్చినందున, ఆ పొందేవ్యక్తిపేరుకు 'జంగ్' 'నవాజ్ జంగ్' లేక 'యార్ జంగ్' తగిలించబడేది. ఉదా:- మెహదీ అనే పేరుగల వ్యక్తులకు 'మెహదీనవాజ్ జంగ్', 'మెహదీయార్ జంగ్', 'మెహదీజంగ్' ఈవిధంగా బిరుదులిచ్చేవాడు. వ్యక్తిఘనతనుబట్టి బిరుదుప్రదానంచేయబడే సంప్రదాయంపోయి, నజరానా ఫనంగా ఇచ్చుకున్నవారికే బిరుదులివ్వటం ఆచారమైంది.

అదిగాక తరచు ఉస్మాన్‌లీఖాన్ అమీర్లు, జాగీర్దారుల ఇండ్లకు పోయేవాడు. రాజు వచ్చినందుకు మర్యాదపూర్వకంగా ఇంటిల్లపాదీ నజరానాలు సమర్పించు కునేవారు. అయితే నిజాం వస్తున్నాడని మొదటేతెలిపి ఎందరినో జాగ్రత్తపడేలా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

చేసేవాడు కోత్వాల్ రాజా బహదూరు వెంకటరామారెడ్డిగారు. 'ఇది పెద్దవారినుండి, ఘరానా వ్యక్తులనుండి బంగారు నాణెములు, ఆభరణాలు రాబట్టుకునే తంతు సాధారణ వ్యక్తులు, ఉద్యోగులవద్ద రాబట్టుకునే విధానం వేరు. సర్వేభాసు తోటల నుండి మామిడిపండ్లు, అరటిపండ్లు, జామపండ్లు మొదలైనవి తెప్పించి ఒక్కొక్క గంప ఒక్కొక్క కచేరీ(కార్యాలయం)కి పంపేవాడు. దానితోబాటు ఒక చీటి 'ఫలానా కార్యాలయంనుండి ఇన్నివెలరూపాయలు పంపవలసింది'గా నిజాము వ్రాసిపంపే వాడు. కార్యాలయ అధికారి విధిలేక, ఆ మొత్తాన్ని గుమాస్తామొదలు అధికార్యవరకు అందరినుండి వసూలుచేసి పంపేవాడు.

భూమిశిస్తును మాల్గుజారి అనేవారు. భూమిశిస్తుమీద రూపాయికి ఒక అణా చొప్పున 'లోకల్ ఫండ్' అర్థజాచొప్పున బంచరాయి ప్రతిరైతునుండి వసూలు చేసేవారు. అయితే వాటితోతాడు కొన్నాళ్ళపాటు రూపాయికి ఒక అణాచొప్పున 'నజరానా' కూడా పట్టాడీలు వసూలుచేసి పంపేవారు. ఆతర్వాత దీవాని ఖజానాల నుండి అట్టిమొత్తం సర్వేభాస్ ఖజానాలో జమచేయబడేది.

జాగీర్దార్లు, మాష్దార్లు చనిపోతే వారి వారసులపేర ఆస్తి మంజూరుఅయ్యే టప్పుడు నిజాం నజరానా తీసుకున్నాకనే మంజూరుచేసేవాడు. ఎవరైనా 'లావారిన్' అంటే వారసులులేకుండా చనిపోతే ఆస్తిని 'షరికెఖాల్సా' - అంటే ఖాల్సాలో (రాజ్యంలో) చేర్చుకనేవాడు. తిరిగి ఘనంగా నజరానానిస్తే బహల్ చేసేవాడు. అంటే వారిది వారికి ఇచ్చివేసేవాడు.

పూర్వం నిజాం నవాబులు చార్మినార్ వద్ద పురానిహవేలి, చామహల్లలో ఉండేవారు. ఒకసారి కిమల్ ఖాన్ అనే పెద్ద జాగీర్దారు తన ఆనందముకొరకు ఇప్పటి కింగ్ కోటని కట్టించుకున్నాడు. దానిపై ప్రతిచోట, చివరకు కిటికీఅద్దాలకు కూడా తన పేరును నూచించే కె.కె. అనే పొడిఅక్షరాలు చెక్కించుకున్నాడు. తోటి నవాబులకు తన గొప్పతనమును చూపించటానికి ఉస్మానలిఖానుకు తన కోటిలో విందు ఏర్పాటుచేసినాడు. విశాలమైన ఆ సుందరభవనాన్నిచూసి 'ఇది రాజభవనం లాగా ఉన్నది. మేము ఇక్కడికి మా మకాం మారదలచినాము' అన్నాడు. ఇంకేమి, ఆ జాగీర్దారు 'సర్కార్ కి నజర్' అంటే ప్రభువులకు అర్పితం అనక తప్పలేదు. ఈ కె.కె. పొడిఅక్షరాలు ఏం చేతామా అని ఆలోచించి ఉస్మానలిఖాన్ ఆ భవనానికి 'కింగ్ కోటి' అని నామకరణం చేసినాడు. 'కింగ్' అనేది ఇంగ్లీషుపదం. 'కోటి' ఉర్దూపదం. ఈ దుష్టచర్యకు 'దుష్టసమానం' సహాయపడ్డది. చివరకు

ఏడవ నిజాం మీర్ ఉస్మాన్‌లీ ఖాన్

నిజాం మనుషుడు అదాయం వన్నుక్రింద 'కింగ్‌కోరి'ని ప్రభుత్వానికి ఇచ్చివేసినాడు. ఈ విధంగా నిజాం కోట్లాది అర్బం, ప్రపంచంలో గొప్ప ధనవంతుడని పేరు సంపాదించినాడు. అయితే నిజాం ఆస్తించిన ప్రతినాణెంతో ప్రాదరాబాదు ప్రజల కష్టాభివృద్ధి చేరిఉన్నదనేది స్పష్టమే !

ఇటువంటి అక్రమాలనుగూర్చి ఢిల్లీకి ఫిర్యాదు చేసుకోవటం జరిగింది. తత్ఫలితంగా మంత్రిమండలి (Cabinet)కి బదులు అధ్యక్షుడుగల కార్యనిర్వాహక మండలి Executive Committee with President) ఏర్పాటుచేసినారు. అంటే ప్రధానితోకూడిన మంత్రిమండలి. సర్ అలీఖాన్ మొదటి ప్రెసిడెంటుగా ఢిల్లీ సర్కారు నియమించింది.

రాష్ట్రంలో ముస్లిం జనాభా పెంచటానికి అలీఖాన్ ద్వారా నిజాం పూను కున్నాడు. హిందువులను మతాంతర్యుగాచేసే (తల్లిగు) ఉద్యమంవల్ల ఆందోళన జరగవచ్చునని మలబారు ముస్లిం(మోస్లా)లను తెచ్చి ఆదిలాబాదు జిల్లాలో నివసించ చేయాలని అలీ ఖాన్ ద్వారా యత్నించి వారిని ఒప్పించినాడు. కాని బ్రిటిషువారు జనాభామార్పిడికి ఒప్పుకోలేదు. ఈ విధంగా మోస్లాలను ప్రాదరాబాదుకు తీసుకు రావాలనే మీర్ ఉస్మాన్‌లీ ఖాన్ పథకం కాగితాలపైనే ఉండిపోయింది.

మొగల్ చక్రవర్తి ఔరంగజేబువలెనే ఉస్మాన్‌లీ ఖాన్ కూడా ముస్లిం దురభిమానం జన్మతః స్థించివేసేవాడు ! అది మత పక్షపాతంవరకూ పోయింది. తన ప్రధాన మంత్రిగా ఉండి తాను రాజకారటానికి కారకుడైన కిషన్‌పర్షాన్ ఆయన రచించిన ఒక కవితను సమాచారంగా ఉస్మాన్‌లీ ఖాన్ ఉస్మాన్‌లో కవిత వ్రాశాడు. "తూ కిషన్ పర్షాన్ హైతో మై బుదాఫర్షన్ హూః" అన్నది అతను వ్రాసిన ఒక పంక్తి. అక్కడికి ఊరుకుంటే సరిపోయేది. కాని ఉస్మాన్ అలీ దురహంకారం ఊరుకో నీయలేదు. "మై పాన్‌బానె దీర్‌హూః కుఫర్‌కా జుద్‌హూః" (నేను ఇ స్లాం మత రక్షకుడు - ముస్లింకానివారి తలనరికే వాడిని) అని వ్రాసి తన హిందూ వ్యతిరేకతను వెల్లగక్కినాడు. ఇట్లు మీర్ ఉస్మాన్‌లీ ఖాన్ ఔరంగజేబునే అనుకరించి నాడు కాని తన పంశానికి మూలపురుషుడైన ఆనఫ్‌జాహ్ మరణశాసనాన్ని పాటించ లేదు, "దేవుని ప్రజలను రక్షపాతమునుండి ప్రాణాపాయమునుండి రక్షించవలెను. ఎందుకగుగా ప్రజలు గోరును, జొన్న, పరివైరుగాదుసాగుచేసి వండించటానికి" అని ఆనఫ్‌జాహ్ శాసించినాడు. కాని ఉస్మాన్‌లీ ఖాన్ ప్రజలను గడ్డివరకలవడే కోరించినాడు ! చెట్లవలె నరికించినాడు !!

ఉదాహరణ స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉస్మానలిఖాన్ ముస్లింమతోన్మాదియై, తాను ప్రజలను పీడించి సంపాదించిన కోట్లకొలది ప్రజాధనాన్ని భారతదేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలలోని ముస్లిం సంస్థలకే గాక మక్కా మదీనా మొదలు ప్రపంచంలోని ఆఫ్రికా, టర్కీ పాలస్తీనా, ఇరాక్, బాస్రా ఒకటేమిటి - అర్ధించిన ముస్లింసంస్థకెల్లా ధనం పంచిపెట్టిన ముస్లిం మతపక్ష పాతంగలవాడు. మచ్చుకు కొన్ని మతావేశపూరిత దానధర్మాలు.

1. ఢిల్లీ జామా మసీదు ప్రాంగణంలో రాళ్ళు పరిపించటానికి మొత్తంఖర్చు.
2. అలిగడ్ ముస్లిం యూనివర్సిటీ 3. అజ్మీర్ లోని ముజావద్దు (అర్చకులు)
4. మలబారు రిలీఫ్ ఫండ్ 5. భావనగరం కరువు పీడిత ముస్లిం స్త్రీల సహాయార్థం
6. బళ్ళాన్ యుద్ధంలో షతగాత్రులైన ముస్లింలకొరకు 7. మహమ్మదన్ హైస్కూలు అమరావతి (బెరారు)
8. బాస్రాలో మసీదు నిర్మాణానికి 9. ఆలిండియా మహమ్మదన్ ఎడ్యుకేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ 10. అలిగడ్ కాలేజీలో ఉస్మానియా బిల్డింగ్ నిర్మాణానికి.
11. అంబాలా ముస్లిం హైస్కూలు 12. కాన్పూరు ముస్లిం హైస్కూలు.

ఈ వైన పేర్కొనబడిన దానధర్మాలు 1911 నుండి 1920 వరకు చేయ బడినవే. మీర్ ఉస్మానలిఖాన్ 1967లో మరణించినాడు. అతని సంతాప సభలో, చివరిదశలో ప్రధానిగా ఉండి లంబాడి స్త్రీ వేషంలో తప్పించుకొని పాకిస్తాన్ పారి పోయిన మీర్ లాయక్ ఉవన్యసిస్తూ, “భారతదేశం ఇవ్వవలసిన 57 కోట్లు పాకిస్తాన్ కు దొరకనందుకు నిజాంను చాటుగా కొంతడబ్బు అప్పుగా ఇయ్యవలసిందని అర్థించినాడు. అప్పుడు నిజాం ఇరవై కోట్ల రూపాయలు జిన్నాకు అందచేసినాడు” అని అన్నారు. మరొక ముస్లింలీగ్ నాయకుడు చౌదరీఖలీఫ్ ఉజ్జమాన్ ఉవన్యసిస్తూ ‘హైదరాబాదు మొహసిరుల్ ముక్కిసాబీ వ్యక్తికి జర్మ ఇచ్చింది. అతను ప్రత్యేక ఎన్నికలహక్కు ఇప్పించినాడు. అబ్తీ ప్రాతిపదికనే పాకిస్తాన్ ఏర్పాటుకావటానికి కారణమైంది’ అన్నాడు. ఇక ప్రముఖ ముస్లిం వండితుడు అబ్దుల్ హామిద్ బదాయుని మాట్లాడుతూ నాతో స్వయంగా నిజాము అన్నట్టి ఈ మాటలు “నేనేమైనా చేసినా, చేయలేకపోయినా, నా హృదయం మాత్రం పాకిస్తాన్ తో ఉన్నది.” జ్ఞాపకం వస్తవి అన్నాడు.

ఈ ఉదంతాలన్నీ పాకిస్తాన్ లో ప్రచురింపబడిన ‘మమ్లకతె అసఫియా’ అనే గ్రంథంలో ఉటంకించబడినవి.

ఉస్మానలిఖాన్ ఆలోచనలు, చేతలు ఇట్లాఉండగా, అతని తండ్రి ఆరవ నిజాం మహబూబ్ అలీఖాన్ వైఖరి ప్రజలపట్ల ఎట్లాఉండేదో మచ్చుకు ఒక ఉదంతం పోస్తామిస్తాము.

ఏకవ నిజాం మీర్ ఉస్మాన్‌లీఖాన్

ఆరవ నిజాం మహబూబ్‌లీఖాన్ చార్మినార్ వద్ద పురానీహవేలిలో నివసించేవాడు. ఒక యేడు దసరా తర్వాత ఒక రాత్రి వెన్నెల్లో ఉత్సాహముకొద్దీ హిందూ స్త్రీలు హవేలీ వెనుక బతుకమ్మ పాటలు పాడగా హవేలీ (భవనం) నుండే విన్నాడు. మహబూబు అలి చాలా ఆనందించి వారిని బతుకమ్మలతోనహా దేవిడికి రప్పించినాడు. రాజుకోరిక మేరకు రాత్రి ఒంటి గంటవరకు పాడుతూ బతుకమ్మ లాడినాడు. ఒక్కొక్క బతుకమ్మపై ఒక్కొక్క అక్షరీ (బంగారు నాణెం) దక్షిణగా పెట్టిననుస్కరించి భటుల వెంటనిచ్చి వారివారి ఇండ్లకు పంపివేసినాడు.

ఇక ఉస్మాన్‌అలీఖాన్ చే ప్రోత్సహింపబడిన మజ్లిస్ రజాకార్లు 1947లో వాషి ఆవల గాంగ్నాపూర్ వద్ద రైలు ఆపి, దోపిడివేసి దాంట్లోని స్త్రీలను బలవంతాన వట్టుకొచ్చి చీరలు చలిపించి బతుకమ్మలాడించినారు. రజాకార్ల ఈ వైశాచికకృత్యానికి ఏడో నిజాం లోలోన సంతసించిరాడే కాని మంగలించిన పాపానగూడా పోలేదు.

మహబూబ్‌అలీపాషా ఆరవ నిజాం. మతపక్షపాతం లేనివాడు. అతనిది సూఫీతత్వం హిందువుల ఆచారాలనుగాని, వారి దేవతలను గాని ద్వేషించేవాడుగాదు. అందుకు రెండు నిదర్శనాలు 1909లో హైదరాబాదు నగరంలో ముచుకుందానది (మూసీ) నది పొంగింది. వరదలు రావడం వలన హైదరాబాదు నగరంలోని 91 వేల ఇండ్లు కొట్టుకపోయినవి. గంగాభవానిని శాంతింప చేయటానికని రాతైన మహబూబ్‌లీఖాన్ పట్టువీతాంబరం కట్టుకొని, బంగారు జుండాలు వెసికొని వెండి చేటలో పసుపు, కుంకుమ, పట్టుకణుములను పెట్టి మోకాలునీటిలోదిగివాటిని ముచుకుందా (మూసీ) నదీకుక్కకి అర్పించినాడు. తెల్లవారే వరకు చూవేవారందరికి ఆశ్చర్యం కలుగ జేసేవిధంగా వరద భీభత్సంతగ్గింది.

అంతేకాక మహబూబ్ అలీ ఖాన్ వ్రతి ఏడూ శ్రీరామనవమి సందర్భంగా, ఒకరోజు ముందుగానే భద్రగజంమీద భద్రాచలానికి ఆణిముత్యాలు, పట్టు వీతాంబరము పంపేవాడు. ఆ ఏనుగు సరిగ్గా మృదాహ్నమువరకు అనగా సీతారాముల కల్యాణ మహోత్సవ సమయానికి భద్రాచలం చేరుకునేది. సీతమ్మవారికి ముత్యాల తలంబ్రాలు, వీతాంబరం సమర్పించి ప్రసాదంతో ఏనుగు వేంటనే తిరుగు ప్రయాణం చేసేది. ఏనుగు వచ్చేవరకు మహబూబ్ అలీపాషా దీక్షబూని కూర్చుండేవాడు. మొరట ప్రసాదం స్వీకరించి ఆవైన భోజనం చేసేవాడు కాని ఉస్మాన్‌లీఖాన్ చరిత్రాత్మకమైన రామదంకిలను కాజేసినాడు. అదేమిటనగా, భద్రాచల తహసీల్దార్‌లైన కంభర్ల గోపన్న (రామదాసు) ఖజానా ధబ్బును వినియోగించి రామ మంధి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రాన్ని గట్టించి సీతమ్మవారికి రామలక్ష్మణులకు ఆభరణాలు చేయించినాడు. అందుకు గోపన్న 12వండ్లు గోలకొండ దుర్గంలో బంధింపబడ్డాడు. శ్రీరాములవారు కటాక్షించి లక్ష్మణునితోనూ వచ్చి తనకొరకు చేసిన అప్పును బంగారునాణాల రూపంలో తానా షాకు చెల్లించినాడని ఐతిహ్యం చెప్పుతున్నది. అవే రామలెంకీలుగా ప్రసిద్ధిచెందినవి. గోలకొండ పతనం కాగానే ధనాగారమంతా నిజాంరాజు వశమై హైదరాబాదుకు చేరు కున్నది. అయితే ఆరుగురు నిజాములలో ఎవరూ రామలెంకీల జోలికిపోలేదు. అవి నికార్సయిన బంగారు నాణాలు జాబట్టి ఉస్మానలీఖాన్ వాటిని హస్తగతం చేసుకున్నాడు.

ఈ విధంగా రాజకీయ, రాజకీయేతరమైన అనేక విషయాలలో చివరి నిజాం యొక్క చిత్తవృత్తి నడవడి ఎట్లా పరిభ్రమించినవో అవి ఎట్టి అనర్థాలకు దారి తీసినవో ముందు పుట్టల్లో పాఠకులు గమనించగలరు.

హైదరాబాదులో ప్రజా జాగృతికి నాంది

చాందా రైల్వే స్కీం :

1883లో హైదరాబాదు ప్రజా జీవితంలో ఒక కొత్త ఘట్టం ఆరంభమైనది. అది ప్రజా జాగృతికి నాంది అని చెప్పవచ్చు. నిజాం ప్రభుత్వ నిర్ణయాలకు బాహుటంగా నిరసన తెలుపడ మనేది ఈ ఘట్టంలో ప్రస్ఫుటమైనది. భారత జాతీయోద్యమంలో ముఖ్యపాత్ర వహించిన విదుషీమణి శ్రీమతి సరోజినీ నాయుడు హైదరాబాదు వాస్తవ్యురాలన్న సంగతి అందరూ ఎరిగినదే. ఈమె తండ్రి డాక్టర్ అఘోరనాథ చటోపాధ్యాయ హైదరాబాదులోని హైదరాబాదు కాలేజీ (అదే తర్వాత నిజాం కాలేజీ అయింది) ప్రెసిసిపాలుగా ఉండేవారు. కాని ఆయన ప్రజాహిత చింతన గల విద్యావేత్త. అటువంటి మహనీయుని ముఖతః హైదరాబాదు ప్రజావాణి వినపడడం ఈ ఘట్టంలో ఒక ముఖ్య విశేషం. ఈ తరుణంలో హైదరాబాదు ప్రధానమంత్రి సాలార్ జంగ్ 1883లో మరణించాడు. నేడు హైదరాబాదు నగరంలో వున్న సాలార్ జంగ్ మ్యూజియంలోని అపురూప వస్తువులను సేకరించినవాడు ఈయనే. మరణించుటకు పూర్వం సాలార్ జంగ్ ప్రధానిగా ఒక స్కీమును అంగీకరించినాడు. అదేమిటంటే “హైదరాబాదు నుండి వాడి వరకు ఉన్న రైల్వేలైను బ్రిటీషు కంపెనీకి అప్పజెప్పవలె. ఆ కంపెనీ ఈ రైల్వేలైనును వరంగల్ వరకు పొడిగించి అక్కడి నుండి అటు భద్రాచలం వరకు, ఇటు చాందా వరకు పొడిగించవలె. ఇందుకొరకు పెట్టుబడి ఇంగ్లాండులో సేకరించవలె. దానికి నిజాం ప్రభుత్వం గ్యారంటీ ఇవ్వవలె. తదనుసారంగా ఈ రైల్వేలైనుకు ఎన్. జి. యస్. ఆర్. (అనగా నిజాం గ్యారంటీ స్టేట్ రైల్వే) అనే పేరు పెట్టవలె.” ఇదీ స్థూలంగా చాందా రైల్వే స్కీము. అయితే స్కీము వివరాలుగాని దాని పూర్తి పాతంగాని లేనందున నిజాం ప్రభుత్వం నష్టదాయకమైన ఈ స్కీమును అమలుపర్చగూడదని హైదరాబాదు ప్రముఖులు కొందరు అభ్యంతరము చెప్పారు. అట్టివారిలో అఘోరనాథ చటోపాధ్యాయ, ముల్లా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అబ్దుల్ ఖయ్యాం ప్రభుత్వం నున్నారు. అదీకాక ఇంగ్లాండులో పెట్టుబడి సమకూర్చు కోకూడదు. మన దేశంలోనే పెట్టుబడిదారులకు అట్టి అవకాశ మివ్వవలె. మొత్తానికి ఈ విషయంలో రాష్ట్ర ప్రజలతో సంప్రదించి, వారి సమ్మతితో నిర్ణయించడంలేదు కాబట్టి ఈ స్కీమును అనుమానించవలసి వస్తున్నదని స్కీము సదుద్దేశంతో నిర్ధారించి నట్లయితే, వివరాలన్నీ ప్రజలకు తెలుపకుండా దాచవలసిన పనిలేదని భావిస్తున్నారు. రెవెన్యూ అధికారి దస్తూర్ జీ జాసాజీ హూసింగ్ కూడా వీరి అభ్యర్థనను సమర్థించినాడు. ఈ స్కీముకు పెట్టుబడిని మనదేశంలోనే సమకూర్చుకోవలెనని చెప్పి ఈ పెద్దలు నిజాం రాష్ట్రంలో స్వదేశీ భావానికి అంతురార్పణ చేశారు.

ఈ సూచనకు నిజాం ప్రభుత్వం ఒక్క ఉదుటున బెదిరిపోయింది. దీనితో నిజాం ప్రభుత్వం ఆమోరనాద్ ను రాష్ట్రం నుంచి బహిష్కరించింది. నిజాం పోలీసులు వారిని నిజాం సరిహద్దు అవతల షోలాపూర్ కు తీసుకపోయి అక్కడ దిగబెట్టి వచ్చారు. ఇట్లా నిజాం రాష్ట్రం నుంచి బహిష్కరింపబడిన మొదటి వ్యక్తి డా॥ ఆమోరనాద్ చటోపాధ్యాయ. అప్పటినుండి తమకు ప్రతికూలంగా వ్యవహరించే వ్యక్తిని రాష్ట్రం నుండి బహిష్కరించి పంపివేయడం నిజాం ప్రభుత్వానికి ఒక ఆచారమైంది.

అంతకుముందే “చాందా రైల్వే స్కీము వ్యవహారాల కమిటీ” అనే పేరు ఒక పౌరసంఘం ఏర్పాటు చేయబడ్డది. వీరొక వినతిప్రతం నిర్ధారించి పెద్దల సంతకాలు కూడా సేకరించినారు. గులాం దస్తగీర్ ఖాన్ అనే ఆనాటి ప్రముఖుడు తన స్వీయ చరిత్రలో “చాందా స్కీము”ను గూర్చి వ్రాస్తూ అందులో కొన్ని వివరాలు తెలిపినాడు. “ఈ వ్యవహారంలో 18 మంది ప్రభుత్వంవారి కోపానికి గురి అయినారు. ఆ రోజుల్లో ఆరవ నిజాం మహబూబ్ అలీ ఖాన్ (ఈయన చివరి నిజాముకు తండ్రి) బాల్యావస్థలో ఉన్నాడు. కాబట్టి కౌన్సిల్ ఆఫ్ రీజెన్సీ (రాజు బాలుడైనప్పుడు రాజ్య వ్యవహారాలను వర్తవేషించే సమితి) ఏర్పాటు చేయబడ్డది. అందులో ఇద్దరు మాత్రమే సభ్యులున్నారు. వారిలో ఒకరు మహారాజా నరేంద్ర బహద్దూర్. నిజాం ప్రభుత్వం రైల్వే స్కీము విషయంలో తీసుకున్న నిర్ణయాన్ని ప్రజలు విమర్శిస్తున్నారు. ప్రభుత్వాన్ని విమర్శించే హక్కు అందరికీ ఉన్నది. విమర్శకుని అభిప్రాయం ప్రభుత్వానికి ఇష్టం కావచ్చు, కాకపోవచ్చు, కష్టం కలిగించవచ్చు. అదెట్టి దైనప్పటికీ ప్రజాభిప్రాయాన్ని అణచటానికి ప్రభుత్వానికి ఎట్టి హక్కు లేదు, అని నరేంద్ర బహద్దూర్ కు విన్నవించటం జరిగింది.”

దీనిని బట్టి హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో క్రమబద్ధమైన ప్రజాభిప్రాయ ప్రకటనకు నాంది ప్రస్తావన 1883లోనే జరిగిందని చెప్పవచ్చును.

హైదరాబాదులో ప్రజా శాస్త్రానికి నిజం

అయితే నిజాం సర్కారువారి స్కీము ప్రకారమే 1888 నాటికి రైలుమార్గం నిర్మాణం పూర్తి అయింది. చాందానుండి బెజవాడ వరకు రైల్వేలైను విస్తరింపబడ్డది. మరి రెండేండ్ల తరువాత అఘోరనాథ్ చటోపాధ్యాయపై ఆంక్షను తొలగించినారు. తిరిగి ఆయన కాలేజీ ప్రెసిసిపాల్ గా నియుక్తులై నాడు. ఆ కాలేజీయే తరువాత నిజాం కాలేజీగా రూపొందినది. అది కొంత కాలంవరకూ మద్రాసు విశ్వవిద్యాలయానికి అనుబంధ కళాశాలగా ఉండేది. తరువాత ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయానికి అనుబంధం ధింపబడింది.

ఎన్. జి. ఎస్. రైల్వే కొనుట - ప్రజా ప్రతిఘటన :

నిజాం రాష్ట్రంలో చాందా రైల్వేలైను విస్తరణకు స్థానికంగానే పెట్టుబడి సమకూర్చవలెనని ప్రజాభిప్రాయ ప్రకటన జరిగిన పరితంగా ప్రొఫెసర్ అఘోరనాథ్ చటోపాధ్యాయను రాష్ట్రంనుండి పంపివేసిన సంగతి మీదట ప్రస్తావించి ఉన్నాము. అది 1888 నాటి మాట. తర్వాత ఈ నాలుగైదు దశాబ్దాలలో పరిస్థితులు మారినవి. ఈ రైల్వే కంపెనీకి పెట్టుబడిదారులు బ్రిటిషువారు. దాని నిర్వాహక యాజమాన్యం వారిది. అది నిజాం ప్రాంతంలో ఉంది కాబట్టి దానికి నిజాం గ్యారంటీ ఇచ్చాడు. మరి ఇప్పుడు 1929లో ప్రపంచ వ్యాప్తంగా ఆర్థికమాంద్యం (Depression) ఏర్పడ్డది. అన్ని వస్తువుల ధరలు నానాటికి పడిపోసాగినవి. డబ్బు కొరత ఏర్పడ్డది. అటువంటి క్లిష్టసమయంలో పూర్వపు సాధారణ రోజులనాటి ధరకు నిజాం గ్యారంటీడ్ స్టేట్ రైల్వే N. G. S. R. అస్తులను కొనటానికి ఏదో రకమైన వత్తిడిచేసి నిజాంజే అంగీకరింపజేశారు. ఈ కొనుగోలు వ్యవహారం బ్రిటిషు పెట్టుబడిదార్లకూ మరియు బ్రిటిషు సామ్రాజ్యవాదులకూ లాభదాయకమైనది వారికి అనుకూలమైనది. కాని హైదరాబాదు స్టేటుకు సప్తదాయకమైనది. దీనిని గ్రహించిన మందుముల నరసింగరావు గారు 'రయ్యత్' పత్రికలో ఈ లావాదేవీని ఘాటుగా విమర్శించినారు. అప్పుడు ఆర్థిక మరియు రైల్వే శాఖలకు సర్. ఆశ్చర్ హైదరి మంత్రిగా ఉన్నారు. ఈ రైల్వే వ్యవహారాన్ని విమర్శించినందుకు ఆయన కోపోద్రిక్తులై 'రయ్యత్' పత్రికను ఆణ్ణే 'న్యూఎరా' (New Era) అనే పత్రికనుకూడా నిలిపివేయ పలసినదిగా ఆజ్ఞాపించారు. పోలీసు మరియు రెవెన్యూ మంత్రి కర్నల్ ట్రెంట్ పత్రికలను నిలిపివేసే ప్రతిపాదనతో అంగీకరించుటలో ఆశ్చర్యంలేదు. అతడు ఆంగ్లేయుడు కదా! ఇట్లా ప్రజాభిప్రాయం రైల్వేను క్రయంచేసే విషయంలో వ్యతిరేకంగా ఉన్నప్పటికీ నిజాం రైల్వేలైను కొన్నాడు. అప్పుడు అది ఎస్.జి.ఎస్.ఆర్. ఫోర్ము ఎస్.ఎస్.ఆర్. ఆంధ్ర

హైదరాబాదు స్యాతంశ్రోద్యమ చరిత్ర

నిజాం స్టేట్ రైల్వే అయింది. నిజాం ఈ తీరుగా తన యజమానులైన బ్రిటిషువారిని సంతోషపెట్టడమేగాక, రైల్వేలో చిన్న పెద్ద ఉద్యోగాలు ముస్లింలకు లభిస్తాయనికదా అని ఆశించాడు. ఒకప్పుడు రైల్వేకు పెట్టుబడిని స్థానికంగానే సేకరించవలెనని ఛటోపాధ్యాయ ప్రభుత్వం డిమాండు చేసినప్పుడు అది నిజాంకు అభ్యంతరకరంగా తోచింది. కాని ఇప్పుడు రైల్వే కొనుగోలు వ్యవహారం మనకు నష్టదాయకం అని సహేతుకంగా ఒక పత్రిక వ్రాసినప్పుడు అదికూడా నిజాం ప్రభుత్వానికి కంటక ప్రాయంగా తోచింది. ఈ రెండు ఉదాహరణలను బట్టి నిజాంకు తన ప్రజల లాభ నష్టాలతో నిమిత్తం లేదనీ తన సంరక్షకులైన బ్రిటిషు పాలకులు ఏది చెప్పితే అందుకు 'జోహాకుం' అంటూ వచ్చాడని స్పష్టమవుతున్నది.

హైదరాబాదులో జాతీయ భావాలకు బీజావాసన

హైదరాబాదులో జాతీయభావాలకు బీజావాసన అత్యంత క్లిష్టపరిస్థితులలో జరిగింది. అట్టి బీజావాసనకు కారకులైనవారు తమ శ్రేయోభివృద్ధులను లెక్క నేయక ధైర్యసాహసాలతో వ్యవహరించి, భారత జాతీయ కాంగ్రెసు ఎట్టి లక్ష్యాల కొరకు ఏర్పడిందో, ఏ ఆదర్శాలకోసం కృషిచేసిందో, ఆ లక్ష్యాలనూ ఆ ఆదర్శాలనూ నిరంకుశ నిజాం ప్రభుత్వం ఏలుతూవున్న హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో నెలకొల్పి, వాటిపై ఆధారపడ్డ జాతీయసంస్థను ఇచ్చట ఏర్పాటుచేయవలెనన్న పరమలక్ష్యంతో జాతీయవాదులను తయారుచేస్తూ ముందుకు సాగిపోయినారు.

1885 సంవత్సరాంతంలో భారతదేశంలో రాజకీయంగా అతి ముఖ్యసంఘటన ఒకటి జరిగింది. అది భారత జాతీయకాంగ్రెసు స్థాపన. ఒక జాతీయసంస్థ కావాలనే భావాన్ని ఎ. ఓ. హ్యూం అనే ఆంగ్లేయుడు వ్యక్తంచేసినాడు. అది కార్యరూపం దాల్చింది. అన్ని ప్రాంతాలవారు అన్ని మతాలవారు, అన్ని జాతులవారు, అన్ని వృత్తులవారు ఈ సంస్థలో సభ్యులుకావడం మరొక విశేషం. ఇది సకల భారతావనికి ప్రాతినిధ్యం వహించే రాజకీయసంస్థ. భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం తెచ్చిన ఘనత ఈ సంస్థదే.

ఆరోజుల్లో, హైదరాబాదులో మహమ్మదలి మొహసినుల్ ముల్క్, ఇమాదుల్ ముల్క్, బిల్ గౌహి, మెహదీహసన్, ఫతేనవాజ్ జంగువంటి ముస్లింప్రముఖులు ఉన్నతపదవుల్లో ఉండేవారు. వీరిపై ఆల్ఫింగ్ షివ్ విద్యాలయ స్థాపకుడైన సర్ సయ్యద్ అహమద్ ఖాన్ ప్రభావం చాలాపుండేది. సర్ సయ్యద్ జాతీయకాంగ్రెసు అభిమానికాడు. అందుకే వీరు జాతీయకాంగ్రెసుపట్ల వ్యతిరేకభావం కలిగివుండేవారు. అందుచేతనే నిజాం ప్రభుత్వవైఖరి జాతీయకాంగ్రెసుకు వ్యతిరేకంగా వుండేదని వేరే చెప్పవలసిన పనిలేదు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఆనాటి జాతీయ ముస్లింలు :

అయితే నిజాం ప్రభుత్వవైఖరి, అందులోనూ ఉన్న తాదికారులైన కొందరి భావాలు కాంగ్రెసుకు వ్యతిరేకంగా ఉన్నంతమాత్రాన ఆనాటి ముస్లింలు అందరూ కాంగ్రెసు వ్యతిరేకులనటానికి వీలులేదు. ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యాం, మొహిబ్ హుస్సేన్ ('ము అల్లం షఫీక్' పత్రిక సంపాదకులు) నయ్యన్-అఖీల్ ('హజార్ దాస్తాన్' సంపాదకులు) ఆరోజుల్లో కాంగ్రెసును బలపరచడమేగాక జాతీయభావాల ప్రచారం విరివిగా సాగించారుకూడా.

మీరుకాక రామచంద్రప్రసాద్, (పకీలు) ముత్యాల రామన్న, కృష్ణఅయ్యంగారు, ఈడల్లీసోరాష్ట్రీచినాయి, హాజీనజన్ లాల్, వేణుగోపాల్ పిళ్లై, ఇస్మాయిల్, డా॥ నబీఖాన్, డారుకొండల్ రావు, చంద్రయ్య, రామానుజమొదలియార్, గంగాబిషన్, బెజన్ జీఅడ్గీ అనువారలుకూడా జాతీయకాంగ్రెసును సమర్థించినవారే.

ఆరోజుల్లో జాతీయభావాలను ప్రచారం చేయడంలో 'షౌక తుల్ ఇస్లాం' 'హైదరాబాదు రికార్డు' అనే పత్రికలు ఎక్కువ శ్రద్ధవహించాయి. ఇది రెసిడెంటుకు గిట్టలేదు. హెచ్చరించినాడు. దానిపై ఆ పత్రికలు రెసిడెంటును 'స్థానిక కైజర్'గా అభివర్ణించినవి. రెసిడెంటును ఓమర్కొంచినందుకు స్టేటు ప్రభుత్వము సహించలేక పోయింది. ఆ పత్రికల ప్రచురణను నిలిపివేసింది. కందకు లేని దురద కత్తివీటకు ఎక్కువైంది !

మతపక్షపాతంగల వారి ఆక్షేపణలకు బహిరంగంగాను, అధికారపూర్వకంగాను సమాధానాలివ్వటానికి జాతీయవాదులు వెరువలేదు. డా॥ అఫ్జారనాథ చటోపాధ్యాయ వ్యక్తిత్వం ఆనాటి ప్రజాహిత జీవనానికి గొప్ప అండగా ఉండేది. చనిపోయిన మొదటి సాలార్ జంగ్ స్థానే అతని కుమారుడు రెండవ సాలార్ జంగ్ మీర్ లాయక్ అలీ ప్రధాని అయినాడు. కాని 1887 లోనే అతడు తన పదవికి రాజీనామా ఉచ్చినాడు. ఈ అయిదేండ్ల కాలంలో ఒక ముఖ్య సంస్కరణ జరిగింది. అంత వరకు ఫారసీ ప్రభుత్వభాషగా ఉండేది. దానిస్థానే ఉర్దూను రాజభాషగా నిర్ణయించినారు. జటిలమైన ఫారసీభాష పోయి, దానిస్థానే సామాన్యుల వాడుకలో ఉన్న భాష ఉర్దూ ఇక్కడ కార్యాలయాలలో వాడకంలోకి రావడంవల్ల జనసామాన్యానికి ప్రభుత్వ యంత్రాంగం కొంత చేరువయింది. అయినను నిజాంరాష్ట్ర ప్రజలలో ఉర్దూ నూటికి ఏడుగురు లేక ఎనిమిండుగురి మాత్రభాషమాత్రమే. తక్కినవారి మాతృభాషలు తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడము.

జాతీయకాంగ్రెసును బలపరుస్తూ కరవత్రం—మొదటి అంక్ష :

ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యాం, నిజాం ప్రభుత్వఉద్యోగిగా (డిప్యూటీ కమిషనర్, ఇనాం) ఉండేవాడు. అయినప్పటికీ డా॥ అఫెరనాథ్ సాహచర్యంవలన అభిప్రాయ వ్యక్తతనకు వెరచేవాడుకాదు. “సఫీరే దక్కన్” అనే పత్రికలో కాంగ్రెసుకు అనుకూలంగా అనేక వ్యాసాలు ప్రచురించాడు.

ఉత్తర హిందూస్థానంలో సర్ సయ్యద్ అహమద్ ఖాన్ భారత జాతీయ కాంగ్రెసుకు వ్యతిరేకంగా చేసిన వ్యక్తతనకు పండిత అయోధ్యనాథకుంజూరి జాతీయ కాంగ్రెసును సమర్థిస్తూ బలవత్తరమైన వ్యక్తతన (A Spirited defence of Congress) అనే శీర్షికతో ఒక కరవత్రం ప్రకటించినాడు. ఇది సర్ సయ్యద్ విమర్శకు సూటిజవాబుగా వెలువడ్డ వ్యతిరేకమర్శ. కుంజూరిగారి కరవత్రపు వ్యక్తులను ఖయ్యాంగారు అలహాబాదునుండి తెప్పించి హైదరాబాదులో విరివిగా పంచిపెట్టినాడు. అనాడుఇది సాహసోపేతమైనచర్య అని చెప్పాలి. ఈకార్యంలో వారికి మరొక ముస్లిం ఉద్యోగి షర్వుల్ హాఖ్ చేదోడుగాఉన్నాడు. ఈ ముస్లిం అధికారుల చర్యలు నిజాం ప్రభుత్వానికి నసేమిరా ఇష్టంలేదు. అందుకని, వీరిని హెచ్చరిస్తూ, పొలిటికల్ సెక్యూరిటీయట్ నుండి 10628 (1816) సంఖ్య 29-9-1818 తేదీగల నోటీసు అందజేయబడింది. అందులో... “నిజాంప్రభుత్వవిచారణ కాంగ్రెసుకు విరుద్ధంకాబట్టి, కాంగ్రెస్ కు అనుకూలంగా పత్రికల్లో వ్యాసాలు వ్రాయడంగాని, కరవత్రాలు పంచటంగాని నేరం. కాన ఇప్పుడు మీవద్ద ఉన్న కరవత్రాలు ప్రభుత్వానికి అప్పగించండి. ఇకమీద ఇట్టి పనులుచేయకుండా జాగ్రత్తగా ఉండ వలసిందని ఇందుమూలంగా మిమ్ము హెచ్చరింపనైనది.” అని ఉన్నది. కాని ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యాం ఇట్టి హెచ్చరికలను ఏమాత్రం లక్ష్యపెట్టలేదు. 1906 లో ఆతను చనిపోయేవరకూ కాంగ్రెసుకు అనుకూలంగా ప్రచారంచేస్తూనే చనిపోయినాడు.

రెండవ అంక్ష :

ప్రజాభిప్రాయ ప్రకటనను నిరోధించే నిజాం ప్రభుత్వపు రెండవ ఆజ్ఞను పరిశీలిద్దాము. హైదరాబాదులో అప్పుడు 14పత్రికలు ప్రచురింపబడుతూ ఉండేవి. అందులో “హైదరాబాదు రికార్డు” (Hyderabad record) అనే పత్రిక జాతీయ ఉద్యమాన్ని బాహుటంగా బలపరుస్తూ సంపాదకీయ వ్యాఖ్యలు కాంగ్రెసుకు అనుకూలంగా వ్రాసేది. రెసిడెంటుతోవాగ్వివాదం పెట్టుకునేది కూడా. అందుచేత 1891లో

చైతన్యము స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నిజాంప్రభుత్వ హాంసాఖ ఒక గవ్వ (సర్కులర్) జారీచేస్తూ పత్రికాస్వాతంత్ర్యాన్ని అరికట్టింది. ఈగవ్వలోని విశేషమేమిటంటే ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా వ్రాయడమే కాక ప్రభుత్వోద్బోగికి ఇబ్బందికలిగించే ఏవిషయమైనా కూడా అభ్యంతరకరమైనదని కనుక వాటిని ప్రచురించరాదని కూడా నిజాంప్రభుత్వం ఆజ్ఞాపించింది.

ప్రభుత్వోద్బోగికి భాధాకరమైన ఏవిషయం గాని, జనసామాన్యానికి నిజాం ప్రభుత్వం పట్టగాని, ప్రభుత్వాధికారుల పట్టగాని హేయభావం, ఏవగింపు కలుగ జేసే వార్తలుగాని వ్యాఖ్యలుగాని, ప్రకటించరాదు" అని ఆగస్టిలో స్పష్టం చేశారు. అయితే పత్రికలు ధైర్యంతో ఇది అనమంజనమని దారుణమని వెంటనే వ్యాఖ్యానించినవి. "షౌకతుల్ ఇస్లాం" అనే పత్రిక ఈ ఆంక్షలను "హలాకు ఖాన్ ఆజ్ఞ" (క్రూరుని ఆజ్ఞ) అని అభివర్ణించింది.

ఈవిధంగా పత్రికా స్వాతంత్ర్యాన్ని అరికట్టడాన్ని పత్రికలు తీవ్రంగానే విమర్శించటం జరిగింది.

ఆనాటి పత్రికలు :

రెండవ సాలర్ జంగ్ రాజీనామా కారణంగా విభాతుల్ ఉమ్రా ప్రధాని అయినాడు. అతని హయాంలో ప్రభుత్వ యంత్రాంగములో కొన్ని సంస్కరణలు జరిగినవి. వాటికి "ఖానున్ చాముబారక్" అనేపేరు వచ్చింది. పందొమ్మిదవ శతాబ్దం ముగిసే సమయానికి దేశభాషలలో కొన్ని పత్రికలు ఆరంభింపబడ్డవి. "గుల్బర్గా నమాచార్", "నిజాంవైభవ్" "భాగేశ్వరి" "శ్రీ భాగేశ్వరీ విజయ" "చంపావతి" మరాఠీ భాషలోనూ 'దినవర్త మాన' తెలుగులోనూ వెలువడ్డాయి.

ఇవిగాక Hyderabad Telegraph(1886)Deccan Standard(1889)Deccan Times, The Hyderabad Record (1891) Deccan Budget (1891) The Deccan Mail (1898) 'Hyderabad chronicle' ఇంగ్లీషులోను ప్రకటింపబడ్డవి. ఒకవంక ప్రభుత్వం వారి నిర్బంధాలు పత్రికలపై ఉండనే ఉన్నవి. అయినా ప్రజల్లో జాగృతి నానాటికీ ప్రవర్ధమానమవుతూ వచ్చిందని దేశవిదేశవార్తలు తెలుసుకోవాలన్న కుతూహలం అప్పటి విద్యావంతులకు మెండుగా ఉండేదని ఈపత్రికల ప్రచురణ సూచిస్తూ ఉన్నది.

సికింద్రాబాదులో జాతీయ కాంగ్రెసు సభ :

1885 సంవత్సరంలో అఖిల భారత జాతీయ కాంగ్రెసు స్థాపించబడ్డది కదా! ఆతర్వాత మూడేండ్లకే హైదరాబాదులోని విద్యావంతులలో చైతన్యం కలిగింది. 1888 ఆక్టోబరులో సికింద్రాబాదులోని హెడ్ పోలీసు స్టేషను ఎదుట పెద్ద షామ్మానాలువేసి కాంగ్రెసు వజ్రాన బహిరంగసభ జరుపబడింది. ఆరోజుల్లో రెండువేల మంది సభకు హాజరైనారు. తెలుగు, ఉర్దూ, ఇంగ్లీషు భాషలలో ఉపన్యాసాలు జరిగినవి. హిందువులతో పాటు జాతీయ దృక్పథంగల ముస్లిములు- క్రైస్తవులు- కూడా కాంగ్రెసుకు అనుకూలంగా ఉపన్యాసాలిచ్చారు. దీన్ని బట్టి ఆనాటి విద్యాధికులు విశాల దృక్పథం కలిగి ఉండినవి స్వేచ్ఛా స్వాతంత్ర్యాలతో దేశీయులందరూ సోదర భావంతో సహజీవనం గడపాలనే దృష్టి కలిగి ఉండేవారనీ స్పష్టమౌతున్నది. మెథడిస్టు చర్చికి సంబంధించిన మిస్టర్ గిల్లర్ 1889 సంవత్సరాంతంలో “క్రైస్తవ మిషనరీలు-రాజకీయాలు” అనే షీర్షికతో “The Pioneer” అనే పత్రికలో వ్యాసం వ్రాస్తూ- “సాంఘిక విషయాలలోను రాజకీయాలలోను, ప్రగతిశీలక అభిప్రాయాలలోను క్రైస్తవ మిషనరీలు సోదరదేశీయులతో ఏకీభావం కలిగి ఉండుట ఆవశ్యకం కాబట్టి వారు కాంగ్రెసుకు అనుకూలంగా వ్యవహరించవలెను” అనే అభిప్రాయాన్ని ఆరోజులలో ప్రకటించడం చెప్పకోదగ్గ విషయం.

పఠశాలయముల ద్వారా జాగృతి :

1876లో శ్రీమతి సరోజిని నాయుడుగారి తండ్రి శ్రీ అఘోరనాథ చటోపాధ్యాయ హైదరాబాదు వచ్చినారు. వచ్చిన ఏడాది లోపలనే వై. ఎం. ఐ. ఎస్. Young Mens Improvement Association (యువజనుల అభివృద్ధి సంఘం) అనే ఒక సంస్థ స్థాపించినారు. ఆయన దేశాభిమానోద్దీపకమైన పుస్తకాలు తెప్పించి గ్రంథాలయంలో ఉంచారు. ప్రతిరోజు విద్యావంతులైన వారిని ఆకర్షించడానికి పఠశాలయము (Reading room) ఏర్పాటు చేయబడింది. ఆ రోజుల్లో దేశపు ఇతర ప్రాంతాలలోని గొప్ప న్యాయవాదులు హైదరాబాదు వచ్చి స్థిరపడుతూ ఉండేవారు. అట్టివారిచేత అనేక సాంఘిక రాజకీయాది విషయాలనుగూర్చి ప్రసంగాలు చేయించటానికి వై. ఎం. ఐ. ఎస్. ఆవరణలో సభలు, సమావేశాలు జరుపబడేవి. ఆనాటియవతరంలో నూతన భావాలు కలుగ జేయటానికి వై. ఎం. ఐ. ఎస్. సంస్థ దోహదం చేసిందని ప్రత్యేకంగా చెప్పవలసియున్నది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

థియోసాఫికల్ సొసైటీ :

ఇక వయోవృద్ధులలో జాతీయ దృక్పథం కలిగించటానికి, ముఖ్యంగా మత సామరస్యం కలిగించాలనే ఉద్దేశంతో 1882 లో థియోసాఫికల్ సొసైటీ, (దివ్యజ్ఞాన సమాజం) స్థాపించబడ్డది. దీని ప్రభావం ఆనాటి పెద్దలపై కొంత వ్యవధితో అయినా బాగానే పడిందని చెప్పాలి. మతోన్మాదధోరణి నానాటికీ సన్నగిల్లుతూ మతసామరస్యం క్రమేణా వృద్ధిచెందుతూ పోయింది. మేధావులకు దివ్యజ్ఞాన సమాజం ఒక వేదికగా ఉపకరించింది. పద్దెనిమిది సంవత్సరాల ప్రియంలో విరాజిల్లుతూ ఉన్న ఈ సమాజ పత్రికలన్నీ శ్రీమతి అనిబెంటు సంస్థకొరకు 1906 లో హైదరాబాదులోని హనుమాన్ టెక్నిలో ప్రత్యేకంగా నిర్మితమైన నూతన గృహ ప్రవేశం చేయించింది. విశ్వవిఖ్యాతి పొందిన అనిబెంటుమ్మను తన వద్దకు రప్పించుకునేటంతటి స్థాయికి ఈ సమాజ కార్యకలాపాలు విస్తరించినవన్నమాట.

హిందూ సోషల్ క్లబ్ :

హిందూ మతంలో కులవ్యవస్థ ఎన్నో అనర్థాలకు దారితీసింది. సముద్ర యానం చేస్తే కులభృష్టులవుతారని సనాతన ఛాందసులు భయపెట్టేవారు. యథార్థ మేమిటంటే హిందువులు సముద్రయానానికి వ్యతిరేకులుకారు. సరికదా, సముద్ర యానంచేసి పూర్వం ఋషులు వైదిక మతాన్ని వ్యాపింపజేసినారు. జావ (యవ) సింగపూరు, బాలి ద్వీపాలలో నేటికీ హిందూ సంస్కృతి కనబడుతుంది. ఇండో నేషియల్ నేటికీ రామలీల జాతీయ నృత్యంగా పరిగణింపబడుతూ ఉంది. కాస్పియన్ సముద్రం వేరే కశ్యప ఋషిని జ్ఞాపకం చేస్తున్నది. అగస్త్యమహర్షి ప్రపంచ సాగరాన్ని పర్యటించినాడు. అది పురాణకాలంనాటి సంగతి. ఇక మధ్యయుగంలో కాకతీయుల కాలంలోను, శ్రీకృష్ణదేవరాయల కాలంలోను, విదేశాలతో వ్యాపారం సాగినట్లు రోము, గ్రీసు, ఈజిప్టు మొదలైన దేశాల రాయబారులు మనదేశానికి వచ్చినట్లు, మనవారు పోయినట్లు చరిత్రలే చెప్పతున్నవి. మరి ఆనాడు సముద్ర యానంపై లేని విధి నిషేధాలు 20 వ శతాబ్దిలో ఏర్పడటం శోచనీయం కదా !

ఇచ్చట ఈ ప్రస్తావనకు కారణమున్నది. ఇరవయ్యో శతాబ్దారంభంలో ఉన్నత విద్య అభ్యసించడానికి హైదరాబాదునుండి 'ఇంగ్లండు'కు విద్యార్థులు వెళ్ళే వారు. వారికి నిజాంవంశుత్వ సహాయం లభించేది. విద్యార్థుల చేసి తిరిగి వచ్చి ఉన్నతోద్యోగాలు పొందేవారు. ముస్లిం యువకులు చాలమంది వెళ్ళేవారు. అటు

విద్యార్థి వేతనాలు, ఆ తర్వాత పెద్ద ఉద్యోగాలు పొందేవారు. హిందువులు వెళ్ళితే సనాతన చారవరులు మతంనుంచి బహిష్కరిస్తామని భయపెట్టేవారు. అంతేకాదు అది హిందూ ధర్మపిరుద్ధమని ప్రకటించేవారు. స్వమతస్థుల నిరసనవల్ల హిందూ విద్యార్థులు సముద్రయానంచేసి విదేశాలకు పోవటానికి సాహసించేవారుకాదు. ప్రభుత్వం మూడు లైసెన్సెస్ సనాతనులను ప్రోత్సహించేదికూడా. అందువల్ల విదేశాలకు పోయేవారంతా ముస్లింలే అయివుంటారు కాబట్టి వారికి విద్యార్థి వేతనాలు ధారాళంగా ఇవ్వవచ్చునని ప్రభుత్వపు ఎత్తు. ఇది ఆనాటి నిజం ప్రభుత్వపు నీతి! అదీగాక విదేశాలకు ఉన్నత విద్యార్జనకై హైదరాబాదు నుండి పోయేవారికి ఉర్దూ, ఫారసీ భాషలలో ప్రావీణ్యం అవసరమని కూడా ప్రభుత్వం కట్టడిచేసింది. ఈ విధంగాకూడా కొందరు హిందువులను పోకుండా చేయవచ్చుననేది ప్రభుత్వంవారి దుర్నితి.

ఈ ఉర్దూ, ఫారసీ నైపుణ్యం ప్రతిబంధకం హాస్యాస్పదమనీ, ఇంగ్లండుకు పోయేవారికి అది యెందుకూ అక్కరకు రాదనీ, తిరిగి వచ్చిన తర్వాత ఉద్యోగం దొరికితే-అట్టి ఉద్యోగ బాధ్యతలను బట్టి ఉర్దూ, ఫారసీ భాషలు నేర్చుకోవచ్చుననీ, అదీకాక ఫారసీ అధికార భాషగా తీసివేయబడ్డదనీ హిందూ సోషల్ క్లబ్ వారు తమ తీవ్ర నిరసన తెలిపినారు.

ప్రభుత్వ దురుద్దేశ్యాన్ని గమనించిన వారిలో రాజా మురళీ మనోహర్ ముఖ్యులు. వీరు 'హిందూ సోషల్ క్లబ్' అను పేర ఒక సంస్థను ఏర్పాటుచేసి సముద్రీయ నానికి సంబంధించిన పూర్వాశరాలు తెలుపుతూ, ప్రభుత్వంవారు సనాతనుల కవితీ ఏర్పాటు చేసినందుకుగాను తమ నిరసన ప్రకటించినారు. చాదర్ ఘాట్ ప్రాంతంలో ఏర్పడ్డ ఈ సంస్థ హిందూ యువకులను విదేశాలకు వెళ్ళి ఉన్నత విద్యాభ్యాసం చేయవలెనని ప్రోత్సహిస్తున్నా ఉండేది.

రాజా మురళీ మనోహర్ అంతటితో ఆగక "మాల్ వాలా సభ" అనే సంస్థను ఏర్పాటుచేసి ప్రతివారం చార్మినార్ దగ్గరఉండే తమ 'మాల్ వాలా ప్యాంప్' అనే దేవిడిలో సమావేశాలు జరిపించి ముఖ్య విషయాలను గూర్చి ఉపన్యాసాలు ఏర్పాటు చేసేవారు. ఈవిధంగా ఆనాటి యువతరానికి బుద్ధిబలం మానసిక చైతన్యం కలుగచేసి ఆమహనీయుడు ధన్యుడైనాడు.

బారిష్టర్ రుద్ర :

1889 లోనే బ్యారిష్టర్ రుద్ర హైదరాబాదు వచ్చి ప్రాక్టీసు పెట్టినాడు. నిజాం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర :-

క్లబ్బులో సభ్యుడిగా చేరినాడు. ఇతడు మంచి పత్రికా రచయిత కూడా అందుకని 'పయోనీర్' (Pioneer) అనే పత్రికకు విలేఖరిగా నిజాం ప్రభుత్వ చర్యలను విమర్శిస్తూ వ్యాఖ్యలు, వ్యాసాలు వ్రాసేవాడు. నిజాం క్లబ్బులోని సభ్యులందరూ ఉన్నతాధికారులు, నవాబులు, జాగీర్దార్లు. క్లబ్ సభ్యులలో ఒకడైన రుద్ర ప్రభుత్వాన్ని విమర్శించడం వారు సహించలేక పోయినారు. అందువల్ల రుద్రపట్ల నిరాదరణ చూపటం మొదలు పెట్టినారు. కొన్నాళ్ళ తర్వాత అతని సభ్యత్వం తీసివేసినారు. అటు ప్రభుత్వం కూడా అతన్ని హెచ్చరించింది. చివరకు బ్యారిష్టర్ రుద్ర హైదరాబాదు విడిచి వెళ్ళిపోయినాడు. ఆనాటి ఉన్నతవర్గంవారు ఎంత నిరంకుశంగా ప్రవర్తించేవారో ఈ ఒక్క ఉదంతంవల్ల తెలుస్తున్నది.

ముల్లా - అబ్దుల్ ఖయ్యాం :

1875 నుంచి 1906 వరకు హైదరాబాదులోని సాంఘిక, రాజకీయ, ఉద్యమాలలో ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యాం సన్నిహిత సంబంధం కలిగి వున్నాడు. వీరిని గూర్చి శ్రీమతి సరోజినీదేవి స్వయంగా 1941 జూన్ 19 తేదీన వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయం ఈ క్రింద పొందుపరుప బడినది.

"ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యాం స్ఫురద్రూపి. మంచి ఆకర్షణీయమైన వ్యక్తిత్వం. బాల్యాన్ని తలచుకున్నప్పుడల్లా ముల్లా జ్ఞాపకానికి వస్తాడు. నా తండ్రి అమెర నాథ్ గారు, ముల్లాగారు చదువు, వుట్టుక మత సంప్రదాయాలు విద్య విషయాలలో ఎన్నో తేడాలు కలవారు. కాని ఇద్దరూ ఎంతో సన్నిహితంగా వుండేవారు. ఉభయలూ సునిశిత బుద్ధి నిజాయితీగల నడవడి కలవారు. ఆనత్యం, అన్యాయం అంటే మండి పడేవారు. అవిద్య, అజ్ఞానం, దోపిడి, దారిద్ర్యం అనే విషాదకరమైన పరిస్థితుల నుండి మన దేశీయులను రక్షించాలనే ఆకాంక్ష వీరిద్దరికీ మెండుగా ఉండేది. ఇద్దరూ గొప్ప దేశభక్తులు. దేశమాత దాస్య శృంఖలాలను తెగ గొట్టాలనే దృఢనిశ్చయము వీరిలో ఉండేది.

భారత పునరుజ్జీవన ఉద్యమంలో విఖ్యాతులు కాకపోయినా దానిని ఆరంభించిన వారిలో వీరిద్దరూ పేర్కొనదగినవారు. వారి దీక్ష, మనోభావాలు, చిన్నతనంలో గ్రహించే శక్తి నాకు లేకుండేది. అఖిల భారత జాతీయ కాంగ్రెసు స్థాపించబడగానే ముల్లాగారు ఉత్సాహంతో కాంగ్రెసు సభ్యత్వాన్ని స్వీకరించినాడు. ఒక మత ప్రభావకునివలె కాంగ్రెసులో సభ్యులను, శిష్యులను చేసినారు.

ఐక్యత, స్వేచ్ఛ అనే వునాదులపై నవభారత నిర్మాణానికి నిస్వార్థ కృషి సలిపినారు. హిందూ-ముస్లిం ఐక్యతకు ముస్లాగారి వ్యక్తిత్వమే సజీవ సందేశమని చెప్పవచ్చు. దేశభక్తిని గూర్చి చాటుమాటున మాట్లాడు కోవడమే రాజద్రోహంగా పరిగణింపబడే ఆ రోజుల్లో అందులోనూ ఒక దేశీయ సంస్థానంలో నిర్భయంగా తన రాజకీయ భావాలను ప్రకటించ గలిగిన గుండెవైర్యంగల వ్యక్తి ముస్లాగారు.” 1905 లోనే మహమ్మదు అక్బరు అలీ, మహమ్మదు మజహరలీ మొదలైన వారిని ప్రోత్సాహ పరచి మానసిక వికాసానికి, ఆర్థిక, సాంఘిక అభివృద్ధికి పాటుబడుటకై “అంజుమనె-ము-ఆరిఫ్” అనే సంస్థను స్థాపించినాడు. అక్బరలీ సంపాదకత్వాన “సహీఫా” అనే మాస పత్రికను కూడా ప్రచురింప జేసినాడు. హిందువుల అవతార పురుషులనుగూర్చి గౌరవపురస్కరంగా ఈ పత్రికలో ఖయ్యాం గారు వ్యాసాలను ప్రకటించడం గమనార్హం.

ఇది సరోజినీ నాయుడు, ముస్లా వ్యక్తిత్వాన్నిగూర్చి చేసిన దిజ్మాత్ర పరిచయం. ముస్లాగారు నిజాం ప్రభుత్వ ఉద్యోగంలో చేరినప్పుడే డా॥ అఫెరనాథ్ హైదరాబాదు కాలేజీ ప్రిన్సిపాల్ గా పదవీదాధ్యత స్వీకరించినారు. పీరుభయులు హైదరాబాదు ప్రజాజీవనాన్ని ఉత్తేజపరచినారు. ముస్లాగారు “ఇఖ్వాన్-ఉన్నిసా” అనే ఒక మహిళాసంఘాన్ని స్థాపించినారు. ప్రతినెల సమావేశాలు జరిగేవి. విద్య, సంఘసంస్కరణలను గూర్చి ప్రసిద్ధులైనవారిచేత ఉపన్యాసాలు ఇప్పించేవారు. ఒక మాస పత్రిక కూడా ప్రచురింపబడేది. వీరు కొన్నాళ్లు విద్యాశాఖలో అసిస్టెంటు డైరెక్టరుగా పనిచేసినారు. చాందా రైల్వేస్టేషన్-మును విమర్శించిన కారణంగా భటోపాధ్యాయగారు రాష్ట్రం నుంచి బహిష్కరింపబడ్డారు. ముస్లాగారు కూడా హైదరాబాద్ విడిచి వెళ్ళవలసి వచ్చింది.

భారత జాతీయ కాంగ్రెసు - ముస్లిములు :

నిజాంప్రభుత్వ వైఖరి జాతీయకాంగ్రెసుకు ప్రతికూలంగావుండేది. అయినా ముస్లా కాంగ్రెసుకు సమర్థిస్తూ 1888లో “సఫీరే దక్కన్” అనే పత్రికలో వ్యాసాలు ప్రచురించినారు. ప్రభుత్వోద్యోగాన్ని ఆయన లెక్కచేయలేదు. విద్యావిషయాలలో ముస్లా చాలా శ్రద్ధతీసుకున్నారు. తమ సమకాలికులైన విద్యావేత్తలతో సంబంధాలు పెట్టుకున్నారు. ముఖ్యంగా పూనాఫెర్గసన్ కాలేజీ ప్రిన్సిపాల్ అయిన గోపాల్ గణేశ్ అగర్వల్ గారితో సలహా సంప్రదింపులు జరిపి “నిర్బంధవిద్య”నుగూర్చి ఒక ఉద్ఘోషాన్ని రచించినారు. ఉద్యోగవిరమణతర్వాత కాంగ్రెసు ప్రచారానికే తన

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సమయాన్ని శక్తిని యావత్తు ధారపోసినాడు. "భారత జాతీయకాంగ్రెసు, ముస్లిములు" అనే ఒక కరవత్రం ప్రచురించినాడు. ఈ విధంగా పౌరహక్కుల పరిరక్షణకు ముల్తా నిరంతరం పాటుపడ్డారు. ఆయన భారతముస్లిముల దృష్టిని తుర్కీవైపునకు మరలించి ఖిలాఫత్ ఉద్యమానికి పుష్టి చేకూర్చినారు. 1905లో ఛటోపాధ్యాయగారి సహకారంతో స్వదేశీ ఉద్యమాన్ని లేవదీయడమేగాక దానిని బలపరచినారు. పండిత కేశవరావు కోరట్కర్ గారి ఆహ్వానంపై గజెశోత్సవాల్లో కూడా పాల్గొని వరమత సహనానికి మార్గదర్శకులైనారు.

ఆర్యసమాజం :

హిందూ ధర్మానికి గ్లాని కలిగింది. ముఖ్యంగా పారతంత్ర్యం మూలాన మతంపేర అనేక దురాచారాలు, మూఢవిశ్వాసాలు ప్రబలినవి. తత్ఫలితంగా హిందువులు నానాటికి సాంఘికంగా పతనం కాజొచ్చినారు. అటువంటి విపత్కర సమయంలో మహర్షి దయానందసరస్వతిగారు మతంయొక్క సత్యస్వరూపాన్ని "సత్యార్థ ప్రకాశిక" అనే హిందీ ఉద్గ్రంథంద్వారా తెలియపరచినారు. దయానందులు క్రొత్త మతాన్ని స్థాపించలేదు. తుప్పబట్టిన వైదికమతాన్ని జాళనం చేసి సత్యస్వరూపాన్ని దర్శింపజేసిన మహర్షులు వారు.

1891లో హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని బీడుజిల్లా ధారూర్ లో మొట్టమొదటి ఆర్యసమాజం స్థాపించబడ్డది. పండిత భగవత్ స్వరూప్ గోకుల ప్రసాదుగారు సమాజస్థాపనకు కృషి చేసినారు. ఒక సంవత్సరంతర్వాత 1892లో స్వామి గిరానంద సరస్వతిగారు హైదరాబాదు నందర్పించినారు. వీరికి శ్రీ ముకుంద్ లాల్ ఆశ్రయ మిచ్చినారు. స్వామి గిరానందసరస్వతిగారు అనేక ఉపన్యాసాలద్వారా ఇక్కడి ప్రజలలో భావవైతన్యం కలుగ జేసినారు. ఫలితంగా హైదరాబాదు నగరంలో ఆర్య సమాజం స్థాపించబడ్డది. కాంతాప్రసాద్ అధ్యక్షులుగాను, లక్ష్మణదాసు కార్యదర్శి గాను ఎన్నుకోబడ్డారు. మొదటి ఆర్యసమాజ సమావేశం కందస్వామితోటలో జరిగింది. పండిత బాలకృష్ణశర్మ, నిత్యానంద బ్రహ్మచారిగారల ప్రచారధాటికి ప్రభుత్వం కలగుండువడింది.

అంతటితో వీరుభయులూ రాష్ట్రంనుంచి బహిష్కరింపబడ్డారు. వీరిద్దరూ నున్నకూతులో మహావిద్యాంసులు. సంస్కారప్రియులు. మీదుమిక్కిలి విప్లవ భావాలుగల శ్రీవద్ రామోదర సాత్వకేశర్, అఖిలనాథ ఛటోపాధ్యాయగారు

హైదరాబాదులో జాతీయ భావాలకు దీక్షాదాన

కూడా ఆర్యసమాజప్రచారం చేసినారు. ప్రగతి శీలకమైన సంస్కారభావాలను ప్రజల్లో వ్యాప్తిచేయటానికి ఆర్యసమాజం ఒక వేదికగా ఎంతో ఉపకరించింది. ఆదిపూడి సోమనాధరావుగారు తెలుగులో ప్రభావోపేతమైన ఉపన్యాసాలిచ్చేవారు. తెలుగు వద్యాలు శ్రావ్యంగా పాడుతూ శ్రోతలను ఉర్రూతలూగించేవారు. చూస్తూ ఉండగానే ఆర్యసమాజం రాష్ట్రంలో బహుళవ్యాప్తి పొందింది. ఇది నిజాంప్రభుత్వానికి గిట్టలేదు. అనేక కలలలో తెగలలో విభజింపబడి 'ఎవరికి వారే యమునా తీరే' అనేరీతిలో ఉంటున్న హిందూప్రజలు సంఘబీతపడటం, నిజాంప్రభుత్వంవారికి సనేమిరా ఇష్టంలేదు. వారు ఈ జాగృతికి కారకులైన సాత్వశేకను, ఛబోపాఘాయగారిని రాష్ట్రంనుంచి వెళ్ళగొట్టినారు.

ఆర్యసమాజ ఉద్యమ వివరాలు, ఆ సమాజంవారు సలిపిన సత్యాగ్రహ ఉదంతాలు ఈ గ్రంథంలో మరొకచోట విపులంగా పేర్కొనబడినవి. ఒక విషయం మాత్రం ఎవరైనా అంగీకరించితిరుతారు. హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆర్యసమాజం అనే సంస్థ హిందువుల హక్కులపరిరక్షణకన్న కులవిభేదాలను పోగొట్టి ఐకమత్యం తేవడంకంటే, జాతీయతా భావానికే ిరుద్ధంగా ప్రవర్తిస్తున్న నిజాం నిరంకుశ అధికారాన్ని ప్రతిఘటించడంలోనూ జాతీయభావాలను పెంపొందింపజేయడానికి సత్యాగ్రహోద్యమంద్వారా ప్రభుత్వానికి ఎదురొడ్డి నిలవడానికి విశేషంగా కృషి చేసింది. పండిత నరేంద్రగీషీమొదలు సాధారణ కార్యకర్తవరకూ అంతా హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరములో పాల్గొన్నవారే. వీరు అంతా గొప్ప వక్తలు.

శ్రీకృష్ణదేవరాయ ఆంధ్ర భాషా నిలయం :

20వ శతాబ్దారంభంలోనే- అంటే 1901 లో శ్రీ కొమర్రాజు వెంకటలక్ష్మణ రావుగారి ప్రయత్నమువల్ల హైదరాబాదు నగరంలో శ్రీకృష్ణదేవరాయ ఆంధ్రభాషా నిలయం స్థాపింపబడింది. ఒకవిధంగా ఇది హైదరాబాదు నగరంలో నెలకొల్పబడిన మొదటి పెద్ద ఆంధ్ర గ్రంథాలయమని చెప్పవచ్చు. దీనికి అనుబంధంగా ఆంధ్ర చారిత్రక పరిశోధకమండలి శ్రీ కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి ఆధ్వర్యంలోనే స్థాపించ బడ్డది. యావదాంధ్ర దేశంలో ఈనాటికీ నిర్విఘ్నంగా నడుస్తున్న మొదటి గ్రంథాలయం అని అనిపించుకునే గౌరవం కృష్ణదేవరాయ భాషానిలయానికే దక్కింది. 1928 లో ఈ గ్రంథాలయ రజతోత్సవం అతివైభవంగా జరిగింది. అప్పుడు బుగ్గల రామకృష్ణారావుగారు కార్యదర్శిగా ఉండి కృష్ణదేవరాయ ఆంధ్ర

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

భాషానిలయం రాజధాని నగరంలో ఆంధ్రసంస్కృతి ప్రకాశానికి కేంద్రంగానే కాక జాతీయ భావాలకు దోహదం చేసిన సంస్థగా చరిత్రలో నిలిచిపోతుంది.

స్వచ్ఛంద సేవకదళాలు :

బహిరంగ సభలు, సమావేశాలు, ఉత్సవాలు జరిగేటప్పుడు తగు ఏర్పాట్లు చేయడానికి, ప్రేక్షకులను మర్యాదగా అదుపులో పెట్టటానికి, సుశిక్షితమైన స్వచ్ఛంద సేవకుల దళం ఒకటి అవసరమైంది. ఈ కార్య నిర్వహణకు కృష్ణస్వామి ముదిరాజు గారు ముందుకు వచ్చినారు. ఆంధ్ర వలంటీర్ కోర్ అనే పేరుతో వారు ఒక దళం ఏర్పాటు చేసినారు. వారు దానికి దళాధిపతి (కెప్టెన్)గా ఉండిరి. ఈ దళంలో ఆనాడు యువకులుగా ఉన్న మాడపాటి రామచంద్రరావు, నందగిరి వెంకటరావు, పండిత నరేంద్రగిరి, ధరణీధర్ సంఘి, పి. నరసింహారావు (మహబూబ్ నగరం) సి. ఎన్. నాయుడు, మొదలైనవారు వలంటీర్లుగా ఉండేవారు.

ఇక్కడొక విషయం గమనార్హం. ఈ దళానికి ఆంధ్ర వలంటీర్స్ అని పేరు పెట్టినా తెలుగు మాతృభాషకాని వారిని కూడా అందులో చేర్చుకున్నారు. తెలంగాణలోని ఏ ఉద్యమమైనా సరే జాతీయ దృక్పథంతో ఈ విధంగా ఇతర భాషల వారిని కలుపుకొని నడిపింపబడ్డది. నాయకులకు, సంకుచిత ప్రాంతీయ భాషా దృష్టి లేకుండేదని ఈ వలంటీరు దళం స్వరూపాన్నిబట్టి మనకు స్పష్టమౌతున్నది.

హుమానిటేరియన్ లీగ్ :

1913 లో రాయె బాలముకుంద్ గారి అధ్యక్షతన హైదరాబాదులో హుమానిటేరియన్ లీగ్ (Humanitarian League) పేర ఒక సంస్థ స్థాపించబడ్డది. హిందీలో దానికి జీవరక్షాజ్ఞాన ప్రచారక మండలి అని నామకరణం చేయబడ్డది బాల ముకుంద్ గారు ఆకాలంలో గొప్ప సంఘ సంస్కర్త. హైదరాబాదులోని ప్రముఖ కలవ వర్తకులైన లాల్ జి మేఘజీ, గజ్ డేమల్ ఆ సంఘానికి కార్యదర్శులుగా ఉండేవారు.

హరిజనోద్ధరణ కార్యక్రమమంటే వీరికెంతో ప్రీతి. భాగ్యరెడ్డి గారితో కలిసి బాలముకుందుగారు తాము జీవించి వున్నంత వరకూ హరిజన సేవ చేసినారు. చివరకు తన మృత కళేబరాన్ని తన బంధువులు ముట్టరాదనీ, హరిజనులే అంత్య క్రియలు జరపాలనీ మరణ శాసనం చేసిన ఆదర్శ సంఘసంస్కర్త.

సోషల్ సర్వీసు లీగ్ :

1915 లో వామన్ నాయక్, కేశవరావు గారలు సోషల్ సర్వీస్ లీగ్ (Social Service League) స్థాపించినారు. నగరంలో ప్రజలలో అంతో యితో సంస్కార భావాలు కలిగినవి. కాని జిల్లాలలో సంస్కార భావ ప్రచారం కాలేదు. అందుకని నాందేడు జిల్లాలోని కావనీహలో మొదటి సోషల్ కాన్ఫరెన్సు. 1918లో విడుదలయ్యి కృషివల్లనే జరిగింది, ఈ సభలకు సదానంద మహారాజ్ అధ్యక్షత వహించినారు రెండవ మహాసభ కూడా నాందేడులోనే జరిగింది. పండిత కేశవరావు కోరట్కర్ గారు అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు. మూడవది కూడా నాందేడులోనే జరగడం విశేషం. ఈ సభకు వామన్ నాయక్ గారు అధ్యక్షత వహించినారు ఈ విధంగా సోషల్ కాన్ఫరెన్సులన్నీ నాందేడులోనే జరిగినవంటే అక్కడి వారికి సంఘ సంస్కారం పట్లగల శ్రద్ధ వ్యక్తమవుతున్నది.

ఈ సభలలో ఎక్కువగా విద్యావాదాని గూర్చి చర్చలు జరిగినవి. ప్రాథమిక విద్యను పీఠై నంతగా వ్యాపింప జేయాలనీ, చదువుకొన్న గృహిణులు తమ పిల్లలను నుశీక్షితులను జేయ కలుగుతారనీ, నొక్కి చెప్పబడ్డది. చదువుకొన్నవారిలో విజ్ఞాన వ్యాప్తి కొరకు గ్రంథాలయాలు, పఠశాలయాలు నెలకొల్పాలని కూడా తీర్మానింప బడ్డది.

ఈ కాన్ఫరెన్సులలో నిమ్నజాతి వారిని ఉద్ధరించటానికి పూనుకోవాలనీ, అంటరానితనం పాటించరాదనీ దేశీయులకు బోధించుట ఒక విశిష్టత. ఆనాటికే మహా నాయకులైన, వామన్ నాయక్, కేశవరావు కోరట్కర్ గారలు హరిజన సమస్యకు ఎంతో ప్రాముఖ్యత ఇచ్చి తమ రాజకీయ విజ్ఞతను చాటినారు.

పండిత తారానాథ్ :

హైదరాబాదు ప్రజల్లో ముఖ్యంగా కర్నాటక ప్రాంతంలో జాగృతి కలుగజేసి ప్రజా జీవనాన్ని చైతన్య వంతం చేసిన మహానీయులచో పండిత తారానాథ్ అగ్ర గణ్యులు. 1891 జనవరి 5వ తేదిన మంగళూరులో జన్మించిన పిరు నిజాం కాలేజీలో రెండేండ్లు చదివి వైద్య పాఠశాలలో చేరినారు. విదేశ విద్యార్థి వేతనం న్యాయంగా వీరికి రావలసింది మరొక విద్యార్థికి ఇచ్చినందుకు నిరసనగా పాఠశాల వదలి వేసినారు. అయితే వీరి ప్రతిభను మెచ్చుకొని, విద్యాశాఖ డైరెక్టర్ వీరిని నైన్సు, ముఖ్యంగా భౌతికశాస్త్రం (ఫిజిక్సు) హైస్కూలు తరగతులకు బోధించటానికై

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉపాధ్యాయునిగా నియమించినాడు. కొన్నాళ్ళకు వీరిని బీదరు నుండి రాయచూరుకు బదిలీ చేసినారు. నిజాం ప్రభుత్వ విద్యావిధానం వీరికి ఏ మాత్రం సచ్చలేదు. అది జాతీయ వికాసానికి దోహదం చేయజాలదన్న విశ్వాసంతో 1916 లో తన ఉద్యోగానికి రాజీనామా యిచ్చి 'హందర్' అనే పేర ఒక ఉన్నత పాఠశాలను 1920 లో రాయచూరులో స్థాపించినాడు.

ఈ విధంగా వీరు విద్యావిధానంలో విద్యార్థుల మానసిక వికాసానికి దోహదం చేసేరీతిగా వినూత్న మార్పులు ప్రయోగించి చూసినారు. వీరు ప్రయోగించిన విధానాలే, తర్వాత మహాత్ముని పర్యవేక్షణలో 'నయీతాలీం' అనే పేరుతో అమలు జరుపబడి విద్యారంగంలో ఒక విశిష్టవిధానంగా ప్రసిద్ధి జెందాయి.

పండిత తారానాథ్ తరచు మద్రాసు నుంచి వెలుపడే హిందూ పత్రికలో నిజాం ప్రభుత్వాన్ని, నిజామునూ షిమర్కిస్తూ వ్యాసాలు వ్రాసేవారు. ఒకసారి అప్పటి నిజాం, ఉస్మానలీఖాన్ ను "ఇండియన్ డయ్యర్" (జలియన్ వాలాబాగ్ లో ఘోరమైన కాల్పులు జరిపిన బ్రిటిష్ సైన్యాధికారి పేరు డయ్యర్) గా వర్ణిస్తూ, ఈ నిజాం ప్రజలను వీడినూ, నజరానాలను విలువైన కాన్కలను తీసికుంటున్న ఉదంతాలను పేర్కొంటూ ఒక వ్యాసాన్ని తన విద్యార్థి అయిన "రాజ బహద్దర్" పేరుతో వ్రాసినాడు. వెంటనే నిజాం ప్రభుత్వం రాజ బహద్దర్ ను నిర్బంధించి, మహబూబ నగరం జైల్లా అమరాబాదు తాలూకాలో మన్నానూరుకు (శ్రీశైలానికి ఇటు వైపున ఉన్న అడవి ప్రదేశం) పంపారు. మన్నానూర్ నిజాం ప్రభుత్వం యొక్క ఆండమాన్ దీవి అని ఆరోజులలో ప్రసిద్ధి. అది అటువంటి దిక్కామొక్కూలేని అడవి ప్రదేశం. ఇక్కడ తారానాథ్ గారిని రాష్ట్రం నుంచి బహిష్కరించి వెళ్ళగొట్టారు. అప్పుడు ఆయన రాష్ట్ర సరిహద్దులో తుంగభద్రవద్ద, 'ప్రేమాయతనం' అనే పేర ఒక ఆశ్రమాన్ని స్థాపించినారు. అక్కడినుండి ప్రజల్లో స్వాతంత్ర్య సముపార్జనా కాంక్షను అనేక విధాల కలుగ జేయటానికి యత్నించినారు. గాంధీమహాత్ముడు వీరి వ్యవహార కుశలతను, కార్యదక్షతను గమనించి వీరిని హైదరాబాదు (నేటి సింధురాష్ట్రం లోనిది. ఇది పాకిస్తాన్ లో వుంది) కాంగ్రెసు కార్యకలాపాలు నిర్వహించ వలసిందిగా కోరినారు. కాని వీరు హైదరాబాదు (దక్కన్) ప్రజల్లో స్వాతంత్ర్య విపాన కలుగజేసి, వారిని చైతన్యవంతులుగా రూపొందించ వలసిన ఆవశ్యకతను గాంధీజీకి విన్నవిస్తూ, దక్కన్ విడిచి సింధుకు పోలేను, అని మహాత్మునికి తెలుపు కున్నారు. దీనినిబట్టి వీరి నిస్వార్థత, నిష్కాపట్యము ఎటువంటివో హైదరాబాదు

రాష్ట్రవ్యవస్థ వెనుకబడివున్నందుకు వీరు స్పష్టంగా మనోవేదన చెందేవారో మనం గ్రహించవచ్చు.

ఖిలాఫత్ ఉద్యమం :

ఇక ఖిలాఫత్ ఉద్యమాన్ని గూర్చి తెలుసుకుందాం. టర్కీదేశపు సుల్తానులను ముస్లింరాజ్యాలవారూ భారత ముస్లిములూ ఖలీఫాగా (అంటే మతాధినేత)గా గుర్తించే వారు. తుర్కీసుల్తానులకు అట్టి గురుత్వం ఉండేది. 1914 నాటి ప్రథమ ప్రపంచ సంగ్రామములో టర్కీవారు జర్మనీతో స్నేహం చేయటం వలన బ్రిటీషువారితో శత్రుత్వం తెచ్చుకున్నారు. 1914లో ఆయుధ్యం ఆరంభమైనప్పుడు లాయిడ్ జార్జీ బ్రిటీషు ప్రధానిగా ఉండేవాడు. అతడు తుర్కీస్థాన్ (టర్కీ) నుండి ఆసియా మైనర్ భూభాగాలు లాగుకొనబడవని బహిరంగ ప్రకటన చేసేవాడు. కాని యుద్ధం ముగిసిన పిమ్మట అతడు తన మాట నిలబెట్టుకోలేదు. యుద్ధంలో బ్రిటీషు గెలిచింది. జర్మనీ, ఓడిపోయింది. అందుకని మెనపొటేమియా, అరేబియా, సిరియా, ట్రాన్స్ జార్జీ మొదలైన ముస్లిందేశాలపై టర్కీ ఆధిపత్యాన్ని గుర్తించ జాలమని ఆయన ప్రకటించాడు. ఇది భారత ముస్లిములకు కోపకారణమైంది. కాంగ్రెసు జాతీయ సంస్థ కదా, ముస్లింల ఆగ్రహానికిగురి అయిన బ్రిటీషువిధానాన్ని వ్యతిరేకించవలెనని గాంధీజీ నిశ్చయించారు. దీనివల్ల కాంగ్రెస్ కు ముస్లింలతో ద్వాపాటు లభించగలదు. 1920 లో అమృతసర్ లో కాంగ్రెసునాయకులు సమావేశమై గాంధీమహాత్ముని నాయకత్వాన ఖిలాఫత్ ఉద్యమం నడపాలని నిశ్చయించినారు కాంగ్రెసు అగ్రనాయకులలో ఒకరైన డా. అన్నాభాయి నాయకత్వంలో ఒకరాయబారవర్గం ఇండియా వైస్రాయిని 1920 లో కలిసింది. టర్కీసామ్రాజ్యాన్ని విచ్ఛిన్నంచేయకూడదని విన్నవించు కున్నారు. కానీ వీరికోరిక మన్నించబడలేదు. అతర్వాత మౌలానా మహమ్మదాలీ నాయకత్వాన 1920 లో మరొక రాయబారవర్గం లండన్ వెళ్ళి ప్రధాని లాయిడ్ జార్జీని కలిసింది. కాని వీరి అభ్యర్థనకూడా త్రోసిపుచ్చబడింది. అందుకు ప్రతిగా భారతదేశమంతటా 19-3-1920 తేదీనాడు భోకదినం జరుపబడ్డది.

వివేకవర్ధనిలో సభ :

హైదరాబాదునగరంలోని వివేకవర్ధనీమైదానంలో గొప్ప సభ జరుపబడింది. సభకు బ్యారిష్టర్ అన్సర్ అధ్యక్షత వహించినారు. ఆరోజుల్లోనే 15 వేలమంది జనం సభకు హాజరైనారు. హిందూ ముస్లింల ఐక్యతకు ఈ సభ నిదర్శనమనవచ్చు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మరునాడే మళ్ళీ వివేకవర్ధనీలో బ్రహ్మాండమైననభ జరిగింది. ఈ నభలో పాల్గొన్న వారినంభ్య 25 వేలవరకు పెరిగిపోయింది. దీనికి మౌల్వీ అబ్దుల్ ఖయ్యాం అధ్యక్షత వహించినాడు. మాడపాటి హనుమంతరావు, వామన్ నాయక్, రాఘవేంద్రరావుశర్మ, బ్యారిష్టరు అగ్గర్, కేశవరావు కోరట్కర్ సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీ గారలుచేసిన గంభీరోపన్యాసాలు హిందూ ముస్లింలలో ఐక్యతాభావాన్ని దృఢతరంచేసినవి. ఈ సమావేశానికి అధ్యక్షులైన అబ్దుల్ ఖయ్యాంగారిచేతికి హిందువులు ప్రేమపూర్వకంగా రాబీలుకట్టినదృశ్యం హైదరాబాదు ప్రజాజీవనచరిత్రలో మరువరాని ఘట్టం. ఆనాడు రాబీపేర్కొను.

25 వేలమంది హిందూ ముస్లింలు ఒకేచోట, ఒకే ఉద్దేశంతో గుమికూడుట, ఒకద్యుష్మరొకరికి రాబీలుకట్టటం-ఇవి తెలిసిన బ్రిటిషు రెసిడెంటుకు కన్నెర్రఅయింది. 'హిందూ ముస్లిములు' ఒకదైతే హిజ్ మెజెస్టీ (బ్రిటిషుచక్రవర్తి) (His Majesty) అనగా బ్రిటిషు చక్రవర్తి అంతరించడం తప్పదని నిజాంపై రెసిడెంటు ఒత్తిడిచేసి, ఫర్మాన్ తీయించి, ఉద్యమాన్ని నిర్దాక్షిణ్యంగా అణచివేసినారు. విభజించి పాలించడం నాటి బ్రిటిషువారి నీతికదా! అయితే నిజాం తీసుకున్న ఈ చర్య ముస్లిములకే ఆగ్రహాన్ని కలుగజేసింది. ముస్లిం యువకులు ఆగ్రహోదగ్రులై నిజాంకు తీవ్రమైన భాషలో చెలిగ్రాం పంపినారు. నిజాం పోలీసులు కొందరు ప్రజలను అరెస్టు చేయటంవలన ముస్లింయువకులు మరి విజృంభించినారు. రెసిడెన్సీ లోకి చొచ్చుకొనిపోయి కిటికీల అద్దాలను వగులగొట్టినారు. నిజాం ప్రభుత్వంవారు అబ్దుల్ హమీద్ రయాన్ ను నిర్బంధించి మన్నానూరుకు పంపినారు. అమీర్ అహమ్మద్, వహీద్ ఇబ్రహీం అబ్దుసుబహాన్ మొదలైనవారిని నిర్బంధించి జైలులో వేసినారు. మరో అయిదుగురిని రాష్ట్రం వెలుపలికి పంపివేసినారు. ఈ విధంగా ఖిలాఫత్ ఉద్యమాన్ని నిజాంప్రభుత్వం అతి కఠినంగా అణచివేసింది. ఆ తర్వాత అట్టువంటి హిందూముస్లిం ఐక్యత మరెన్నడూ కనబడలేదు. సరికదా! ఉభయ మతస్థులూ ఏకోన్ముఖులై వనిచేయడంమాని, భిన్నమార్గాలలో నడువసాగినారు.

అటు టర్కీదేశపు జాతీయనాయకుడు కమాల్ పాషా (కమాల్ అతాతర్క్) రజరంగంలో ప్రవేశించి గ్రీనువారిని ఓడించి కాన్ స్టాంటినోపుల్ (ఐస్టుంటనియా) మొదలైన కీలక పట్టణాలను స్వాధీనపరచుకున్నారు. మొదటి ప్రపంచ యుద్ధానంతరం టర్కీప్రజలు ఖలిఫా అబ్దుల్ మజిద్ ను వదలభ్రష్టునిచేసి ప్రపంచ ముస్లిములకు ఖలిఫా అయినవానిని తొలగించినారు. కొద్దిరోజులలో టర్కీ పార్లమెంటువారి తీర్పుననుసరించి ఖలిఫా పదవిని రద్దుచేసినారు. ఈవిధంగా ఖలిఫాపదవి రద్దు కావడంతో, భారతముస్లింల వైఖరి మారింది. ఖిలాఫత్ ఉద్యమంకూడా అంతరించింది.

ప్రాథమిక హక్కులపై నిర్బంధం :

హిందూముస్లింలు కలిసికట్టుగా పనిచేస్తే తమ ఉనికికే ప్రమాదం వస్తుందని అటు బ్రిటీషువారూ, తమ పరిపాలనపటుత్వం తప్పిపోతుందని ఇటు నిజాం ప్రభుత్వమువారూ ఆందోళన వడసాగినారు. ఆరోజుల్లో బహిరంగసభలనుగూర్చి ఖచ్చితమైన నియమాలులేకుండేవి. అందుకని తాలూకదార్లు (District Collectors) అదాలత్ నాజిం (Magistrate)లు పదిహేను రోజులకోసారి తమ తమ జిల్లాలలోని రాజకీయ పరిస్థితులనుగూర్చి, ఆనుమానితులనుగూర్చి, తీవ్రవాదులనుగూర్చి జాతీయ పాఠశాలలు మున్నగువాటిని నడిపించేవారినిగూర్చి, బయటి పత్రికల వ్రాతలనుగూర్చి నివేదికలు వంపవలసిందిగా నిజాంప్రభుత్వంచే ఆదేశంపబడ్డారు.

రాజకీయాలమాట అటుంచి, సాంఘిక సంస్కరణలన్నా నిజాంప్రభుత్వానికి బెదురుగానే ఉండేది. ఆంధ్రులకు స్థానికుడుగాని, బైటివాడుగాని రాజకీయాలు, సగం రాజకీయాలు చర్చించరాదనీ, ఉపన్యసించరాదనీ ప్రభుత్వం నిషేధించింది. సభలు, సమావేశాలు ఏర్పాటుచేయాలంటే జిల్లా మెజిస్ట్రేట్ ఆజ్ఞ పొందవలసి ఉండేది. సభ జరుపుకోవడానికి అనుమతికోరితే, కచేరీలకు తిరిగి బేజారవటుంతప్ప ఫలితం ఉండేది కాదు. అనుమతి ఇచ్చేవారుకాదు.

స్వదేశీ ఉద్యమం వ్యాప్తి—ఖాదీ ప్రచారం :

భీలాఫత్ ఉద్యమాన్ని కాంగ్రెసు బలపర్చటంవలన స్వదేశీ ప్రచారం హిందూ-ముస్లిం ఐక్యత మొదలైన జాతీయ ఉద్యమాలన్నింటిలో హిందవులు, ముస్లింలు కలిసి పనిచేయసాగినారు. మహాబూబునగర్ లో చరఖా ప్రచారం బాగా సాగింది. మస్తేకర్ గారు చరఖాలు చేయించి అమ్మేవారు. ప్రభుత్వ సెంట్రల్ ప్రెస్ అధికారి ఆర్.వి. పిళ్లెగారి సోదరి కొన్ని చరఖాలుపెట్టి వాటిపై వడికిన నూలుతో రెండు మగ్గులమీద ఖాదీ నేయించేది. మస్తేకర్ రెసిడెన్సీలోనే ఉండేవాడు. కాబట్టి ఆ బజారులో చరఖాల వాడకం బాగావుండేది. భీమరావు, భుజంగరావు అనే వ్యక్తులు నర్కూరీ ఉద్యోగాలను వదిలిపెట్టి చరఖా వాడకాన్ని ప్రచారంచేసినారు. చరఖాల నుండి తీసిన నూలును సేకరించి హైదరాబాదుకు వంపుతూ ఖాదీ నేయించేవారు.

గాంధీజీ అదేశానుసారం ప్రత్యేకంగా ఆడపిల్లల కొరకు నూలు వడికే శిక్షణ కేంద్రం లక్ష్మీనారాయణ గారు పెట్టించారు. ఇద్దుల్ హసన్ అనే వ్యక్తి హైదరాబాదు బుక్ డిపో అను పేరుతో ఒక పుస్తక విక్రయశాలను పెట్టినాడు. అది

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఇక్కడి హిందూ ముస్లిం మేధావివర్గానికి చెందినవారు కలుసుకునే కేంద్రంగా ఉండేది. బ్రిటన్ హాసన్ బొంబాయిలో చరఖాలు కొని హైదరాబాదుకు తెప్పించేవారు. గోషా వుహాలులో ఉండే మహమ్మదు జహూర్ అహమద్ ఖాదీని గూర్చి ఉత్తేజకరమైన వ్యాసాలను వ్రాసి హైదరాబాదులోని 'ముషీరే దక్కన్' పత్రికకూ ఉత్తత హిందూ స్తానంలోని 'మదీనా' అనే అర్థ వారపత్రికకూ ప్రచురణార్థం పంపేవారు. తిలక్ స్వరాజ్యనిధిని సేకరించడానికి రెసిడెన్సీ బజారులో రహస్య సంఘమొకటి ఏర్పాటు చేయబడ్డది. వామన్ నాయక్, కేశవరావు కొరట్కర్, రాఘవేంద్రరావు శర్మ, బ్రిటన్ హాసన్ గారలు శ్రద్ధగా హైదరాబాదులో ఆ నిధిని సేకరించేవారు. ఇరవై మూడు వేల రూపాయలను బ్రిటన్ హాసన్ స్వయంగా బొంబాయి తీసుకువెళ్ళి కేంద్ర స్వరాజ్య ఫండ్ లో జమ కట్టించి వచ్చినారు. గాంధీ మహాత్ముని తొలి వ జన్మ దినోత్సవాన్ని 1921లో ప్రభుత్వంవారి ఆజ్ఞ పొందకుండానే జరిపినారు. సభలో హిందువులు, ముస్లింలు పాల్గొన్నారు. ప్రభుత్వం పీరిపై ప్రత్యక్ష చర్య తీసుకోలేదు. గాని ఇటువంటి చర్యలు సహాయ నిరాకరణోద్యమానికి దారి తీస్తాయని పోలీసులు రికార్డులో వ్రాసి పెట్టుకున్నారు.

అలీ ఖుద్ విశ్వవిద్యాలయములో చదువుకున్న కొందరు హైదరాబాదు విద్యార్థులు, ఖిలాఫత్ ఉద్యమంచే ప్రభావితులై కాలేజీ చదువులుమాని ఉత్తరప్రదేశ్ లో జాతీయ కళాశాల ప్రారంభించినారు. వారి ఈ సాహస చర్యను అభినందిస్తూ హైదరాబాదులోని కొందరు పెద్దలు ఔల్ ఖానులు పంపినారు. హైదరాబాదు నగరంలో 'చుదీ బజారులోని' జగన్నాథ మందిరం అవరణలో బ్రహ్మాండమైన బహిరంగ సభ జరిగింది. దానికి సిజాం స్టేట్ పేష్కారు అయిన మహారాజా ఓషన్ పర్షాదుగారి సోదరుడు రాజా గోవింద పర్షాద్ గారు అధ్యక్షత వహించినారు. మాడపాటి హనుమంతరావు గారు, కృష్ణస్వామి ముదిరాజు గారలు ఉపన్యాసాలిస్తూ జాతీయ పిద్య అభ్యసించాలనీ విద్యార్థులను ప్రబోధించినారు.

ఈ విధంగా అక్కడక్కడ ఏలైన చోట్లా ప్రజలు ముందుకు వస్తూ, జాతీయ భావాల ప్రచార ప్రబోధాలు జరుపుతూనే ఉండేవారు. జిల్లాలలో తాలుకు దార్ల ద్వారా నగరంలో కొత్తాల్ ద్వారా రిపోర్టులు ప్రభుత్వానికి అందుతూనే ఉండేవి. అయినా నర్కారు వారి కొపానికి గాని, బెదిరింపులకుగాని, భయపడక క్రమంగా, జాతీయ భావప్రచారం కొనసాగింది. హైదరాబాదు వారిలో సంచలనం కలుగసాగింది. ఎంతలేవన్నా హైదరాబాదునుండి 500 మందికి పైగా కాకినాడ

కాంగ్రెసు సమావేశాలకు హాజరైనారంటే ఆనాటి రాజకీయ వాతవరణంలో ఇది గొప్ప విశేషమే అని చెప్పవలెను.

భారీవర్షాలవల్ల రైళ్ళ రాకపోకలకు అంతరాయం కలిగింది. ఉత్తరప్రదేశ్, పంజాబ్, మధ్యప్రదేశ్, మహారాష్ట్ర మొదలైన అనేక ప్రాంతాల నుండి కాకినాడకు పోవలసిన ప్రతినిధులు సికింద్రాబాదు మీదుగా పోవలసివచ్చింది. ఈ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకొని మాడంటి హనుమంతరావు, బూర్గుల రామకృష్ణారావు, ధర్మవీర వామన్ నాయక్ గారలు సమయస్ఫూర్తి చూపినారు. సికింద్రాబాదు స్టేషన్ ప్రాంతంలో విశాలమైనా హామియానాలు వేయించి కాంగ్రెసు ప్రతినిధులకు వసతి భోజన సదుపాయాలు చేయించినారు. అలీ సోదరు లనబడే మహమ్మదలీ, షేకతలీ గారలు మోతీలాల్ నెహ్రూ, సి. ఆర్. దాస్ (చిత్తరంజన్ దాస్) మొదలైన మహా నాయకులు కాంగ్రెసు సభలకు వెళ్ళుతూ సికింద్రాబాదులో ఆగినారు. వారి దర్శనం హైదరాబాదులకు కనుల పండుగగా ఆనందదాయకమైంది. జాతీయ నాయకులకు సికింద్రాబాదులో విశ్రాంతి సమయం దొరికింది. కనుక వాటి ఉపన్యాసాలు గూడా జరిగినవి. వారి మహాపన్యాసాలు వినే భాగ్యం ఆనాడు అయ్యచితంగా, హైదరాబాదు వాసులకు లభించుట వీరీ అదృష్టవిశేషమనే చెప్పవలెను ఆ తర్వాత హైదరాబాదు ప్రజలు స్వతంత్రులై నిజాం రాష్ట్రం భారత్ యూనియన్లో చేరేవరకూ ఇంతటి మహదవకాశం మళ్ళీ వారికి లభింపలేదు.

హైదరాబాదు వారు ఇటువంటి అవకాశాన్ని తగిన అదనుగా భావించి అధిక సంఖ్యలో కాంగ్రెసు సమావేశంలో పాల్గొనటానికి కాకినాడ వెళ్ళినారు. కాంగ్రెసు బహిరంగ సమావేశంలో సంస్థానాలను గూర్చిన తీర్మానంపై సరోజినీ నాయుడు సత్యమూర్తి గారలకు ఆభిప్రాయ భేదాలు వచ్చినవి. ఈ ఉభయ నాయకులు ఉండ వలసిన పదజాలాన్ని గూర్చి వాదులాడు కున్నారు. అప్పుడు సరోజినీ నాయుడుగారు సభలో ఉన్న బూర్గుల రామకృష్ణారావు గారిని వేదికపైకి పిలిచి దేశీయ సంస్థానాలను గూర్చి ఒక చిత్తు తీర్మానం వ్రాయమన్నారు. సభలో ఉండి ఉభయల వాదాన్ని వింటూ ఉన్న రామకృష్ణారావు గారు ఉభయత్రా అంగీకార యోగ్యమై, మూల ఉద్దేశానికి భంగం కలగని విధంగా వెంటనే ఒక చిత్తు తీర్మానం వ్రాసి ఇచ్చినారు. వీరి తీర్మాన పాతాన్ని వాదాలకు దిగిన ఉభయ నాయకులు ఆమోదించినారు. దానిని కాంగ్రెసు సమావేశంలో ప్రవేశపెట్టగా అది ఏకగ్రీవంగా అంగీకరింపబడింది. కాకినాడ కాంగ్రెసులో ఈ సంఘటన చిరస్మరణీయమే గాక తెలంగాణ వారికి గర్వ కారణమైనదని చెప్పవచ్చు. బూర్గుల రామకృష్ణారావు గారి ప్రతిభ పైకి రావటానికి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఇది గొప్ప అవకాశం అయింది. మునుముందు నిజాం రాష్ట్రాంధ్ర మహాసభ వేదికపైనా ఇతర మహాసభలలోను కటవంటి సందర్భాలన్నీ వచ్చాయి. ఉభయ వర్గాలను సంతుష్టి పరచే వదజాలంతో బుర్గుల వారు తీర్మాన పాఠాలను అందజేస్తూ ఉండే వారు.

పైన పేర్కొన్న సంస్థలవల్ల కలిగిన చైతన్యం ముందు ముందు ప్రజా ఉద్యమ నిర్మాణానికి దారి ఏర్పాటు చేసింది. ఇక హైదరాబాదులో ఖిలాఫత్ ఉద్యమ చర్యలవల్ల హిందూ ముస్లిం బంధుత్వ దోహదం కలుగడమేగాక, ఈ ఉభయ ఘటాలవారు మత సంబంధమైన కీచులాటలలో చిక్కుకొని పోకుండా, బ్రిటిషు సామ్రాజ్యవాదుల కట్టిల నీతిని పరిక్షించి తద్వారా జాతీయోద్యమం వైపు దృష్టి సారించే చక్కటి అవకాశం కలిగింది. ఇక కాకినాడ కాంగ్రెస్ మహాసభలో హైదరాబాదు నాయకులు పాఠించిన పాత్రవల్ల చూపిన వ్యవహార దక్షతవల్ల భారత జాతీయోద్యమంలో వీరు ముఖ్యులుగా రాణించగలరన్న ఆత్మ విశ్వాసం కాకినాడ నుండి తిరిగి విచ్చేసిన మన నాయకులందరిలోనూ ప్రిస్ఫుటమైంది.

ఇంతటి మహదవకాశాన్ని జారవిడువక మొదటి హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభను కాకినాడలోనే సమావేశపరచినారు. ఈ మహాసభ వివరాలు మరొక చోట పొందుపరువబడినవి.

ప్రజా ఉద్యమవ్యాప్తికి సాధనాలు

హైదరాబాదులో ప్రజా ఉద్యమం వ్యాప్తిచేందడానికి అనేక ప్రతిబంధకాలు, అవరోధాలు వున్నందువలన ఉద్యమ నిర్వాహకులు ప్రత్యామ్నాయమార్గాలు వెదకవలసివచ్చింది. ఒకసంస్థను ప్రారంభించాలంటే దానిని అనుమానించేవారు ఏదో విధంగా దానిపనిపై అటంకాలు కల్పించేవారు. అందుచేత ప్రభుత్వవైఖరి ఎట్లాఉన్నదో గమనిస్తూ, వారు అట్లు తగలనిరీతిగా సంస్థలు పెట్టుకొని పని చేయవలసివచ్చింది. అయితే ఏవిధమైన సంస్థకైనా ఉత్సాహంతోపనిచేసే యువకులు, కార్యకర్తలు చాలా అవసరం. వారులేనిదే సంస్థలునడవలేవు. కాబట్టి యువకులసేవలను సంస్థలకు ఉపయోగించుకోవడం ఎట్లా అన్నప్రశ్నకూడా తలయెత్తింది. ఈ పరిస్థితిని గమనించిన స్థానికులు బాగా ఆలోచించి ఒకనిర్ణయానికి వచ్చారు.

యంగ్ మెన్స్ ఆంధ్ర అసోసియేషన్

ఆంధ్రమహాసభల చరిత్రను పరిశీలించేముందు కొన్ని ముఖ్య సంఘటలను, విశేషాలను ఇవట ప్రస్తావించవలసిన అవశ్యకత ఉన్నది. ప్రజలు సభలు సమావేశాలు జరుపుకోవడంపై నిజాంరాష్ట్రంలో ఎన్నో ఆంక్షలు అడుపులు ఉన్నప్పటికీ యంగ్ మెన్స్ క్రిష్టియన్ అసోసియేషన్ (వై. యం. సి. ఎ.) సమావేశాలు జరుగుతూనే ఉండేవి. అందుకు కారణం అది ఇంగ్లీషువారి మతానుయాయులు పెట్టుకొన్న సంస్థకావటమే! అటువంటి పేరుతోనే యంగ్ మెన్స్ ఆంధ్ర అసోసియేషన్ (వై. యం. ఎ. ఎ.) అంటే ఆంధ్ర యువజన సంఘం ఎందుకు ఏర్పాటు చేయకూడదు అని కొందరికి అనిపించింది. అంతలో మాడపాటి రామచంద్ర రావుగారు నగరానికి వచ్చినారనే వార్త తెలిసింది. వీరు విద్యార్థికులు, మేధావులు. మాడపాటి హనుమంతరావుగారి సోదరుని కుమారులు - వారి రాకను పురస్కరించు కొని ఆంధ్రకుటీరంలోనే ఆంధ్రయువకుల సమావేశం జరిగింది. రామచంద్రరావు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గారు, అటువంటి సంఘం స్థాపించటానికి ప్రోత్సహించినారు. ఇల్లిందల సీతారామా రావు (ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో కెమిస్ట్రీ లెక్చరర్) గారిని అధ్యక్షులుగా ఉండటానికి వారే ఒప్పించినారు. వెల్దురి మాణిక్యరావు కార్యదర్శి. ఆ రోజుల్లో యువజన సంఘానికి కార్యక్షేత్రం శ్రీకృష్ణదేవరాయ ఆంధ్రభాషా నిలయం. అందరికీ అందుబాటులోఉండే కేంద్రస్థలమిది. దానితోడు భాషానిలయం రెసిడెన్సీప్రాంతంలో ఉండుటవలన కార్యకలాపాలు ఎక్కువగా సాగటానికి వీలైంది. యువజన సంఘంలో ముఖ్యంగా నందగిరి వెంకటరావు, భాస్కరభట్ల కృష్ణారావు (ప్రసిద్ధ నవలా రచయిత) సింగిశెట్టి బాబయ్య, ఏ. బాబయ్య, గుండవరం హనుమంతరావు, గొట్టూరు గోపాలరావు, గొట్టూరు రామచంద్రరావు, కె. సి. గుప్త, వట్టికోట ఆశ్వాసుస్వామి, మంగు శేషగిరిరావు, (ఆంధ్రపత్రిక విలేకరి) అందుగుల తిరుమలరావు మొదలైన యువకులు ఎక్కువ శ్రద్ధతీసుకొనేవారు. నెలకు కనీసం రెండు సమావేశాలైనా జరిగేవి. తెలుగుభాషాసంస్కృతులతోపాటు ఎక్కువగా సాంఘిక విషయాల గూర్చి చర్చలు జరిగేవి. బయటి ప్రముఖులెవరైనా నగరానికివస్తే వారి ఉపన్యాసాలేర్పరచ బడేవి. ఉత్సాహంకొద్దీ అతిస్వల్పవ్యవధిలో సమావేశాలు ఏర్పాటుచేయగలిగేవారు. అయినా కొత్తాల్మీచుట్టూ తిరిగి ఆనుమతిపొందటం తప్పనిసరి అయ్యేది. మొదట్లో సాంఘికాలవరకే పరిమితమైఉన్నా రానురాను కాలానుగుణంగా ధోరణి మారుతూ పోయింది. కొన్నాళ్ళకు యువజనసంఘంవారి సర్వసభ్యసమావేశం జరిగింది. అందులో వెల్దురి మాణిక్యరావు కార్యదర్శిగాను, పల్లూరు బసవరాజు సంయుక్త కార్యదర్శిగాను, ఎన్నికైనారు. బసవరాజుగారు ముఖ్యంగా సాంస్కృతిక కార్యక్రమాలు, నాటకాలు నిర్వహించేవారు. మొత్తానికి తెలుగువారి సాంఘిక, సాంస్కృతిక కార్యకలాపాలు జరిపించుటలో నగరంలో ఇంతకు మించిన సంఘంగాని, దీనికన్న ఎక్కువ సమావేశాలు ఏర్పాటుచేసే ప్రజాచైతన్యం కలిగించిన సంస్థగాని అరోజుల్లో లేకుండేది.

గణేశోత్సవాలు :

ప్రజా ఉద్యమం మహాప్రవాహంవంటిది. అది ఊణమైనా అగకుండా ప్రవహిస్తూనే ఉంటుంది. త్రోవలో ఏదైన అడ్డువస్తే - ప్రవాహధాటికి అదినిలువదు. ఇతర ప్రవాహాలను తనలో తీసుంచేసుకుంటూ, బలాన్నిపుంజుకుంటూ, ఎన్నిమెలికలు తిరిగినా లక్ష్యంవైపు పరుగులిడతూ సాగిపోతూవుంటుంది. పల్లాలలో కైరు పచ్చగా ఉండాలనేదే ప్రవాహానికి ఉండే సహజగుణం. అట్టే బలహీనపర్ణాలను, వీడిత ప్రజా సేకాన్ని ఆదుకోవాలనేదే ప్రజాఉద్యమ లక్ష్యం.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య ఉద్యమమనే మహాప్రవాహంలో గణేశోత్సవాలను ఒక ఉపనదిగా పోల్చవచ్చు. ప్రజాసమన్యలు ఎట్లా బహుముఖమైనవో, స్వాతంత్ర్య సమరంకూడా అట్లాగే బహుముఖంగా కొనసాగింది. ప్రజానీకంలో భావవిప్లవం తేవటానికి అన్నివిధాల ప్రయత్నించడం సహజం. ఏది ఏమేరకు ఉపయోగకరమో ఆమేరకు మాత్రమే ఉపయోగించడం మన నాయకుల విజ్ఞతకు తార్థాణం. అందుకు గణేశోత్సవాలు చెప్పుకోదగ్గ ఉదాహరణ. గణేశోత్సవాలు పూర్తిగా హిందువులకు సంబంధించినవి. హిందూయేతరులకు ఈ ఉత్సవాలతో ఏమీ ప్రయోజనంలేదు నిజమే. కానీ ఈ దేశంలో హిందువులు అత్యధిక సంఖ్యలో ఉన్నారు. వారి ఆభ్యుదయంకూడా ఆవసరంకదా ! ఆమేరకు గణేశోత్సవాలు ఉపయోగించుకోవడం సంకుచితభావమని ఎవరూ అనలేరు. “స్వరాజ్యం నా జన్మహక్కు” అని ప్రపంచానికి ఎలుగెత్తి చాటిన మహానాయకుడు మహారాష్ట్ర కేసరి-లోకమాన్య బాలగంగాధరతిలక్. మన దేశంలో ప్రతి హిందువు భాద్రపద శుద్ధ చవితినాడు గణేశపూజ చేస్తాడు. కొందరు సంప్రదాయంగా నాటినుండి గణపతి నవరాత్రులు జరిపి అనంతచతుర్దశి నాడు విగ్రహ విసర్జనచేస్తూ వుంటారు. వినాయకుడు విద్యావిజ్ఞాన ప్రదాత అని హిందువుల విశ్వాసం. విద్యార్థుల అధిదేవత గణపతి- అంటే గణానికి నాయకుడు అనే అర్థం స్ఫురిస్తుంది. కాబట్టి యువగణానికి గణపతి నాయకుడు. సాధారణ ప్రజానీకానికి వినాయకుడు పూజనీయుడు. అట్టి దేవతాంశలో నాయకత్వ లక్షణాలున్నాయి. కాబట్టి, గణేశుని ప్రజాఉద్యమానికి ఉపయోగించుకోవాలనే ఆలోచన తిలక్ గారికి స్ఫురించింది. వైగా ఆకాలపు పరిస్థితులనుబట్టి ఇట్టి ఉత్సవాలద్వారా ప్రజలను కూడగట్టే ఉద్యమాన్ని నిర్మింపవలసిన అవశ్యకతను ఆయన గుర్తించారు. వీధివీధిన పిల్లలతో ‘సార్వజనిక’ కార్యక్రమాలు తొమ్మిదిరోజులపాటు ఆయన నిర్వహింపజేసినాడు. గణేశుని సమక్షంలో ఉపన్యాసాలు, ప్రహసనాలు, ఆటలు, పాటలు, అన్నీ క్రమబద్ధంగా దేశ స్వాతంత్ర్యసిద్ధిని లక్ష్యంగా పెట్టుకొని ఏర్పాటు జేయించేవాడు.

గణేశుని విగ్రహాలు చేయటంలో కూడా సాంప్రదాయకంగా తలపై కీరీటం, చేతిలో మోదకం కాక నెత్తిన గాంధీబోపి, చేతిలో కాంగ్రెసు జండా పెట్టేవరకు పురోగమించినారు. రానురాను గణేశవిగ్రహాలు, సైనికదుస్తులలోకూడా ఉంటూ వచ్చినవి. ఇది సుభాష్ చంద్రబోస్ గారి ఆజ్ఞాద్ హింద్ ఫౌజ్ ప్రభావం. ఉపన్యాసాలెప్పుడూ రాజకీయచైతన్యం కలుగజేయాలనే లక్ష్యంతోనే సాగేవి. అటువంటివారి

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తోనే ఉపన్యాసాలిప్పించటం జరిగేది. ఆటలపోటీలవేరుతో కర్రసాము, కుస్తీలు, మొదలైన వ్యాయామక్రీడలు జరిపేవారు.

బాల గంగాధర తిలక్ రాజకీయవిజ్ఞతతో ఆరంభించిన గణేశోత్సవాలు, నగరాలలోని ప్రతి వాడలో ప్రతి పల్లెలో, జాతీయోద్యమ కార్యక్రమంగా సాగినవి. ప్రైదరాబాదు నగరంలో వివేకవర్ధనీలో నగరంలోని 'గణేశమండలుల సమ్మేళనం' వైభవంగా జరిగేది. నిజామాబాదులో గణేశవిగ్రహవిసర్జన ఊరేగింపు ఎంతో వైభవంగాను, ఉత్సాహకరంగాను జరుగుతూవుండేవి. ఊరేగింపునందర్బంబంలో కొందరు ముస్లింలు కల్లోలానికి దారితీసినారు. అయితే వారియత్నాలు ఏటికి ఎదురీదినట్లుగా ఉండి విఫలమవుతూవచ్చినవి.

అంతవరకూ బానిసలుగాబ్రతుకుతున్న ప్రజానీకానికి 'ఉజ్జ్వలభవిష్యత్తుకావాలంటే ప్రస్తుత సాంఘిక, రాజకీయవ్యవస్థ మార్చవలసివుంటుంది.' అని చెప్పాలి. అనెకరీతల పడేపడే బోధించవలెను. దానివల్లభావంవల్లనే ప్రజలభావాల్లో మార్పు వస్తుంది. భావవిప్లవానికి ప్రచారసాధనాల్లో ముఖ్యమైంది సాహిత్యం. సాహిత్య స్వరూపాలు చాలవున్నవి. మొదట పత్రికలను పేర్కొనాలి. దిన వారపత్రికల ప్రాముఖ్యాన్ని ఎవరూ కాదనలేరు. అయితే దినపత్రికలు ఏనాటికానాడు చదివి పక్కకుపెట్టటం, జరుగుతుంది. వారపత్రిక నిజానికి 'అభిప్రాయాల' ప్రకటించే పత్రిక. వీటిలో వారలకు ప్రాముఖ్యం ఉండదు. వ్యాఖ్యలు, పిమర్శలకే ఎక్కువ స్థానముంటుంది. వారంరోజులపాటు పాఠకుని బల్లమీదవుంటుంది. ఒకపత్రికలో అనేకవిషయాలమీద వ్యాసాలుంటువి. అందుకని ఏదేని ఒకసమస్యమీద కూలంకషంగా అన్నిదృక్పథాలతో ఒకేసంచికలో చర్చించడం సాధ్యంకానివనీ. కాబట్టి ఏదేని సమస్యనుగూర్చి సమగ్రంగా చర్చించి పాఠకుని తమవైపు తిప్పుకునే అవకాశం ఒకపుస్తకానికే ఉంటుంది. గ్రంథమాలలను గూర్చిన వివరాలు ముందు పేర్కొనబడగలవు.

గొలకొండ పత్రిక :

పత్రికానిర్వహణ చిక్కులతో కూడుకున్నది. నిజాం ప్రభుత్వం పత్రికను ప్రచురించటానికి ఆనుమతిచకపోయేది. మొత్తం తెలంగాణాలో ఒకే ఒక తెలుగు పత్రిక ఉండేది. అది గోలకొండపత్రిక. దాని సంపాదకులు శ్రీసురవరం ప్రతాపరెడ్డి గారు. ఆయన జోగిపేటలో జరిగిన ప్రథమాంధ్రమహాసభకు అధ్యక్షులుగా, ఉండిరి. గొప్ప వండితులు. చిన్నకథలు కూడా వ్రాశారు. సాహిత్యం ఆధారంగా ఆంధ్రుల సాంఘికచరిత్రను వ్రాసి కేంద్ర సాహిత్యఅకాడమీ

మొదటి తెలుగు బహుమతిని పొందినవారు. తెలంగాణాకు తెలుగు వారై పత్రికలేని కొరతకు తీర్చవలెనన్న దృఢసంకలంతో శ్రీ సురవరం ప్రతాప రెడ్డిగారు గోలకొండ పత్రికను అర్థవార పత్రికగా హైదరాబాదు నగరంనుండి 1925లో మే వదవతేదిన వెలువరచవారంబించారు. ఈ పత్రిక రాకపోకల సౌకర్యము లేని మారుమూల గ్రామాలకుగూడాచేరుతూ ఉండేది. హైదరాబాదురాజ్యంలో జరిగే రాజకీయ వ్యవహారాలను, ఆర్థిక, సాంఘిక సాంస్కృతిక విశేషాలను వార్తలుగా, వ్యాఖ్యలుగా ప్రకటించి తెలంగాణ ప్రజానీకాన్ని చైతన్య వంతము చేయటంలో ఈ పత్రిక నిర్వహించినపాత్ర చిరస్మరణీయమైనది. ఇది ప్రజల చరిత్రలో సువర్ణ అక్షరాలతో లిఖింప తగినది. నిజాంరాష్ట్రంలో వాక్స్వాతంత్ర్యంకాని సమావేశ స్వాతంత్ర్యంకాని లేని ఆరోజులలో ఈ పత్రిక నిర్భయంగా తన అభిప్రాయాలను ప్రకటించెను. ప్రతాపరెడ్డిగారు ప్రజల ప్రాథమిక స్వత్వములకు హెచ్చుప్రాధాన్యత నిచ్చేవారు ప్రాథమిక స్వత్వములు అనేపేరుతో ఒకపుస్తకాన్నిగూడా రచించినారు. ప్రజలకు ఎప్పటి కప్పుడు వార్తలు తెలిపి వారిని రాజకీయ విజ్ఞాన పూరితులను చేయటంలో కూడా వారికి ఆసక్తివంతగానో ఉండేది. 'వార్తయందు జగము వర్ధిల్లు చుండును' అని తరచు గోలకొండపై ముద్రించేవారు. ఈ విధంగా సమకాలిక విశేషాలను ఇక్కడి ప్రజానీకానికి తెలియచెప్పటకు ఆరోజులలో ఈ పత్రికే ముఖ్య సాధనంగా ఉండేది. ఇంతెగాక గ్రామాల నుండి, తాలూకా, జిల్లాకేంద్రాలనుండి వార్తలువాసి పంపవలసిందని చదువుకన్న వారిని ప్రోత్సహిస్తూ, తెలంగాణాలో విశేషాలను సృష్టించిన గౌరవంగూడా ఈపత్రికకే దక్కుతుంది. ప్రతాపరెడ్డిగారు ప్రధానంగా భాషాసేవకులు మీదు మిక్కిలి తెనుగుభాషఅంటే వారికి ఎనలేని అభిమానముండేది. ఆంధ్రుల సంస్కృతి చరిత్ర అన్న ఆయన గర్వించేవాడు. అట్టివారు ఈపత్రికకు సంపాదకులుగా ఉన్నప్పుడు ఆంధ్ర మహాసభ ఉద్యమము పల్ల వచ్చిన జాగృతిని తెలంగాణా వారికి సద్వినియోగం చేయకలిగినారు. ప్రతి ఆంధ్రమహాసభలో జరిగిన విశేషాలను, ఆధ్యక్షోపన్యాసాలతోసహా, తీర్మానాలతోసహా సువరంగ, సచిత్రంగా ప్రకటించి తెలంగాణలో రాజకీయ, సాంఘిక, సాహిత్య సాంస్కృతికచైతన్యాన్ని నిర్మించిన మహా సంపాదకుడాయన. అట్లే 'తెలంగాణలో తెలుగు కవులున్నారా' అని ఎవరో సందేహం వెలిబుచ్చితే కొన్ని వందలమంది తెలంగాణ కవుల కలతలను సేకరించి "గోలకొండ కవుల సంచిక"గా ప్రకటించి తెలంగాణాలోగూడా మేటి తెలుగుకవులున్నారని చాటిన ప్రజ్ఞాశాలి. గోలకొండపత్రిక హైదరాబాదు ప్రజా ఉద్యమాలన్నింటికి ఆధారశిల వంటిది, దీప గృహంవంటిది, ఇక ఇతర పత్రికలను గూర్చి వేరొకభోట ప్రస్తావించటం జరిగింది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గ్రంథాలయోద్యమం :

ప్రజాఉద్యమవ్యాప్తికి సాధనాలైన వాటిలో గ్రంథాలయాలు ప్రత్యేకంగా పేర్కొనదగినవి. హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో, ముఖ్యంగా తెలంగాణా ప్రాంతంలో గ్రంథాలయోద్యమం ఆంధ్రజనకేంద్ర సంఘం ఆధ్వర్యాన ఎట్లా నిర్మింపబడిందీ ఆ ఉద్యమం ప్రజా ఉద్యమానికి ఏవిధంగా దోహదంచేసిందీ, దాన్ని నిర్మింపడానికి మన నాయకులూ కార్యకర్తలూ ఎన్ని ప్రతిబంధకాలనెదుర్కొనిముందుకు సాగిపోయి నదీ వేరొకచోట సందర్భోచితంగా వివరంగా ప్రస్తావించడం జరిగింది. హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో గ్రంథాలయోద్యమం అన్నప్పుడు ముఖ్యంగా ఒక సంఘటన గుర్తుకు రాకుండాపోదు ఏమిటనగా —

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని ఆయా ప్రాంతాలలో ప్రజలు స్థాపించిన గ్రంథాలయాలపట్ల నాటి నిజానర్కారు వైఖరి ఏవిధంగా ఉండేదో అప్పటి పోలీసు మరియు భూమ్యాదాయ శాఖలమంత్రి కర్నల్ ఆర్. వెన్ ప్లెస్ట్రెంచ్ మరియు పోలీసు శాఖాధ్యక్షుడు ఆర్. స్టాంగ్ గారలకూ ఆంధ్రమహాసభ కేంద్రసంఘ కార్యదర్శులైన ఆంధ్రపితామహ మూడవ హనుమంతరావుగారికి ద్వితీయాంధ్ర మహాసభాధ్యక్షులైన బుగ్గల రామకృష్ణరావుగారికిని మధ్య జరిగిన సంభాషణవలన స్పష్టమవుతుంది.

ఈసంభాషణ మూడవ ఆంధ్రమహాసభ జరుపటానికి ఆజ్ఞాపించుటకు జరిపిన ప్రయత్నంలో 1934 మార్చి 1వ తేదిన జరిగింది. ఈ సంభాషణ జరిగినప్పుడు పోలీసు మంత్రి, పోలీసు డైరెక్టరుతోబాటు డిప్యూటీ హోంసెక్రెటరీగారు కూడా ఉండిరి.

కేంద్ర సంఘపక్షమున, మూడవ మహాసభ జరుపటానికి ఆనుజ్ఞ కోరుతూ, “మా ఉద్యమము కేవలము రాజకీయేతరము విశేషముగా గ్రంథాలయాల మూలాన విజ్ఞాన వ్యాప్తి కృషి చేస్తుంది ..” అనే వారి మాటలకు త్రుళ్ళిపడి పోలీసు శాఖాధ్యక్షుడైన ఆర్. స్టాంగ్ ‘అయ్యా, గ్రంథాలయోద్యమమంటే ఏమిటో బెంగాల్ ప్రాంతంనుండి వస్తున్నాకు బాగ అనుభవమున్నది. గ్రంథాలయాలంటే విప్లవ కేంద్రాలు అంతకు మించి ఏమిలేదు’ అని-అన్నారు. ఇది-అనాటి ప్రభుత్వవైఖరి.

ఆది హిందూ సంఘోద్ధరణ

నిజాం రాష్ట్రంలో ప్రజాహిత కార్యక్రమాలు నిర్వహించిన వారిలో సమర్థులు.

మాదర భాగ్యరెడ్డి గారు వీరు పుష్పకతో హరిజనులు. అసలు హరిజనులు అనే పదాన్ని భాగ్యరెడ్డి గారు ఉద్యమాన్ని ఆరంభించిననాటికి గాంధీ మహాత్ముడు వాడలేదు అంటరాని వారనీ, పంచములనీ, ఆనాడు ఈ కులాల వారికి పేరు. అయితే భాగ్యరెడ్డి గారు వీరికి ఆది హిందువులని పేరు పెట్టినాడు. ముందుగా చారిలో ప్రబలియున్న దురాచారాలను తొలగించటానికి ప్రయత్నించినారు. మరొకవంక సవర్ణులతో కలిసి అంటరానితనాన్ని నిర్మూలించటానికి ఎన్నోవిధాల ప్రయత్నించినారు. ఆంధ్ర మహాసభ వేదికనుండి గ్రామ వాసులలో సంస్కారానికి ప్రయత్నించినారు. భాగ్యరెడ్డి గారు హైదరాబాదు నగరంలో 'న్యాయ పంచాయతీల వ్యవస్థ'ను ఇరవయ్యో శతాబ్దంలోని మొదటిపాదంలోనే క్రమబద్ధం చేసినారు. ఉదాహరణకు నగరంలో అనేక వాడలలో, మూల, మాదిగ, కులాలకు చెందిన వారు, తమ తమ కులసంఘాలు పెట్టుకునేవారు. కల్లిఖోల్లి కజ్జాలు మొదలు సంసార సంబంధమైన వివాదాల వరకు అన్నిరకాల తగాదాలను కుల సంఘాలకు ఇరు వజ్రాలవారు తమ బాధలను నివేదించు కునేవారు. ఏ చెట్టు క్రిందనో కుల సంఘాలు కొలువుతీర్చి వ్యవహారం జరపడం ఆచారంగా ఉండేది. కల్లుకుండలు వచ్చేవి. ఎవరు ఎక్కువ తాగిస్తే కులం పెద్దలు (సామంతులు) వారివైపు తీర్పు చేప్పేవారు. ఈ సాంఘిక దురాచారాన్ని తొలగించటానికి భాగ్యరెడ్డి గారు, ఎంతగానో కృషిచేసినారు. బహుశః అటువంటి కృషి ఆనాటి వరకు ఒక కులం ప్రాతిపదికగా మన దేశంలో ఎక్కడా జరిగి వుండలేదేమో ! ఆయన దూరదృష్టి కలవాడు, కార్యసాధకుడు నిజాయితీ కలవాడు.

న్యాయ పంచాయతీలు :

ఆయన ప్రతి వాడకట్టుకు వెళ్ళి కులస్థుల సమావేశాలు జరిపి నీతి, నిజాయితీగల వారిని పంచాయతీ సభ్యులుగా, ఎన్నిక జరిపించినారు. కులస్థులలో ఏ అభియోగమైనా

ప్రాచీనాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

లేదా పంచాయతీ (తగువు) అయినా లేక ఫిర్యాదు అయినా ఈ న్యాయపంచాయతీ ఫిర్యాదు చేయవలెను. వారు ఒక లేదీ నిర్ణయించి, వాద ప్రతివాదులకు తెలియజేస్తారు ఉభయల వాదనలు విని లిఖిత పూర్వకంగా తీర్పు చెప్పతారు. న్యాయవిచారణకు గాను, న్యాయపంచాయతీ సమావేశమైనప్పుడు కట్టు, సారా, మొదలైన ఎట్టి మత్తు కల్గించే పానీయాలు గాని, పదార్థాలు గాని, వాడగూడదు అని భాగ్యరెడ్డిగారు కట్టడి చేశారు. అభియోగాలు నమోదు చేసేటప్పుడు నిరీత రుసుము చెల్లించవలసి ఉంటుంది. అదికూడ కేంద్ర న్యాయ పంచాయతీలోనే చెల్లించవలసి ఉంటుంది.

ఇక న్యాయ పంచాయతీ తీర్పు సరిగాలేదని వాదిగాని ప్రతివాదిగాని భావినై కేంద్ర న్యాయ పంచాయతీకి అప్పీలు చేసికోవచ్చును.

అప్పీలు చేసుకోటానికి రుసుము నిర్ణయింపబడి, సర్కారీ న్యాయస్థానంవలెనే “రుసుం ఆదాలత్” టికెట్టు సాక్షులను, వాదప్రతివాదులను హాజరు పరచటానికి “తలాఖానా” టికెట్టు మొదలైనవి ఉండేవి. అవి కేంద్ర పంచాయతీ పేర ముద్రింపబడేవి. వాద ప్రతివాదులు కేంద్రంలో ముద్రించిన టికెట్టును అర్జీల కాగితాలను, మాత్రమే ఉపయోగించాలనే నియమం ఉండేది. ఈ టికెట్టు ముద్రణ విక్రయము, నమోదు చేయటానికి సవర్ణుడైన బొజ్జం నర్సింహులుగారు కోశాధ్యక్షులుగా ఉండేవారు. కేంద్ర న్యాయ పంచాయతీలో అరిగే రామస్వామి (బూర్గుల రామకృష్ణారావు గారి మంత్రివర్గంలో వీరు మంత్రిగా ఉండిరి.) బి. యన్. వెంకటరావు (వీరు లాయకలీ మంత్రి వర్గంలో మంత్రిగా ఉండిరి) గారలు న్యాయమూర్తులుగా ఉండిరి.

ఇక మాదర భాగ్యరెడ్డి గారు ప్రధాన న్యాయమూర్తిగా వ్యవహరించేవారు, కేంద్రన్యాయ పంచాయతీ, చావర్ హుల్ లోని ఆది హిందు సోషల్ సర్వీస్ లీగ్ భవనంలో కొలువు తీర్చేది. ఈ విధంగా ఒక క్రమ వద్దతిన న్యాయబద్ధమైన పంచాయతీ నూత్రాల ప్రకారం న్యాయవ్యవస్థ కొన్నేండ్లు వరకు పటిష్టంగా నడిచింది కొన్ని అభియోగాలలో అవరాధ శుల్కం (జుర్మానా) విధింపబడేది. అదికూడా కేంద్ర న్యాయ పంచాయతీ కార్యాలయంలోనే చెల్లించవలసి ఉండేది. జుర్మానా చెల్లించ బడినట్లు సక్రమంగా అచ్చువేసిన రశీదులు ఇవ్వబడేవి. ఈ విధంగా న్యాయ పంచాయతీ ఆదాయ వ్యయ లెక్కల రిజిష్టరు సక్రమంగా వద్దతి ప్రకారం ఉంచబడేది.

ఐహూకాలం న్యాయ పంచాయతీలు నియమ బద్ధంగా, సక్రమంగా పని చేసినవి. ఒకనాడు, ముస్లిం వక్షపాత వైఖరిగల “ధక్కన్ న్యూస్ సర్కికు”

విలేఖికి ఈ సమాచారం తెలిసింది, వెంటనే బ్రిటిషిండియాలో బ్రిటిషు పాలనకు మద్దతు ఇచ్చే "లైమ్సు ఆఫ్ ఇండియా" పత్రికపై ప్రైడరాబాదులోని ఉర్దూ దిన పత్రిక "రహబరే దక్కన్"కు ఈ వార్తను వెంటనే అందజేసింది. ప్రపంచమే మునిగి పోయినట్టి, మహా ప్రళయం (ఖయామత్) వచ్చినట్లు ఆ పత్రిక ఆర్కాటంతో మూడు సంపాదకీయాలు వ్రాసింది. ప్రభుత్వాధికారానికి ముఖ్య చిహ్నమైనది న్యాయవ్యవస్థ. కాని భాగ్యరెడ్డిగారు సంఘ దృక్పథంతో తామే న్యాయవ్యవస్థ నిర్వహిస్తూ తమ సంఘీయులు కోర్టులచుట్టూ తిరగవలసిన అవసరం లేకుండా చేసినారు. హిందువులలోని ఒక తెగవారు, ప్రత్యేక కోర్టులు పెట్టుకుంటున్నారు. ఇది నిజాం ప్రభుత్వానికే సవాల్ వంటిది అని ఏమోమో వ్రాసింది ఆ పత్రిక. ఆది చూసి, ప్రభుత్వం ఆది హిందువుల న్యాయ పంచాయతులను నిషేధించింది. అంతటితో అపురూపమైన ఈ సంఘ సంస్కార కార్యక్రమం ఆగిపోయింది.

ఆది హిందువుల సాంఘిక సంక్షేమానికి స్థాపించిన "ఆది హిందూ సోషల్ నర్సిస్ లీగ్" అనే పేరుతో ఒక భవనం నిర్మించి అందులో సమావేశాలు జరుపుదే గాక, గ్రంథాలయం, ప్లాటనాలయం కూడా నడుపబడేవి. బాలబాలికలకు పాఠశాల కూడా నడుపబడేది. ఈ విధంగా జహానుఖాగా సంఘసేవా కార్యక్రమాలు కట్టు దిట్టంగా అమలు జరుగసాగినవి.

హరిజన సమస్యలను వాటి పరిష్కార మార్గాలను ఇటు ప్రజల దృష్టికి అటు ప్రభుత్వ దృష్టికి తేవటానికై భాగ్యరెడ్డిగారు "ప్రైడరాబాదు" అనే పేరుతో తెలుగు వారపత్రికను తన సంపాదకత్వంలో చాలాకాలం నడిపినారు.

శృణానవాటిక వ్యవస్థ అనాదిగా ఆది హిందువులదే. అందుకు వారణాసి (కాశీ) లో గంగాతీరాన శృణాన వాటిక నిర్వహించే ఒక ఆది హిందువు 'పీరబాహు' అనే అతనికి సత్యహరిశ్చంద్రుడు అమ్ముడు పోవుట, హరిశ్చంద్రుడు అతని సేవకుడుగా పనిచేయుట పురాణ ప్రసిద్ధమైన విషయమే. అందుకు మించిన విదర్భ సము వేరే ఏమి ఉంటుంది?

అయితే హిందూసంఘంలో ఆది హిందువుల ఆధిక్యతను చాటడానికి, సత్య వాక్కురిపావన ఘనతను చాటడానికి భాగ్యరెడ్డిగారు నాట్యరంగాన్ని కూడా ఉపయోగించినారు. మరొకమెట్టు ముందుకుపోయి నాటకసమాజంలో సవర్ణ హిందువులను కూడా చేర్చుకొని అన్నభక్త్యతను ఆచరణరూపంలో దూరం చేయటానికి కృషిచేసి సఫలుడై

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నాథు. ఈ నాటక సమాజంలో బొజ్జం నర్సింహులుగూడా చేరి వేషధారణ చేసేవారు. హైదరాబాదు వంటి మహానగరంలో, అంబరపేటలోని 'హిందూ శ్మశాన వాటిక'ను భాగ్యరెడ్డిగారు ఏర్పాటు చేసినారు. అది ఇప్పటికీ ఆపేరుతోనే వ్యవహరింపబడుతున్నది. అందుకొకటకు ధర్మవీరవామన్నాయక్, పాండురంగాజోషి, మాడపాటి హనుమంతరావు వంటులు గారి వంటి పెద్దల సహాయ సహకారాలు వారు పొందినారు. ఈ కార్యంలో భాగ్యరెడ్డిగారికి సహజంగా ఉండి దీక్షతో పనిచేసినవారు, బొజ్జం నర్సింహులు గారు.

అణాకు తులం బంగారం :

'పునర్వరిద్యః పునరేవ పాపి' అనే న్యాయాన్ననుసరించి, ఆర్థికంగా దరిద్రులై సాంఘికంగా పతితులు కావటానికి మద్యపానమే ముఖ్యకారణ మని భాగ్యరెడ్డిగారు గుర్తించి మద్యపానంతో వారికి ఆమోదయోగ్యమైన ఒక చక్కని పథకం వేసినారు. అదేమిటనగా:-

ఆది హిందువులు కూలీలుగా పనిచేసే ఒక స్థలాన్ని ఎంపిక చేసికొని, ప్రతిరోజు సాయంత్రం కూలీసొమ్ము వంటి సమయానికి, అక్కడికి చేరుకొనేవారు. హాల్ మున్నె రూపాయలకు తులం బంగారం దొరికే రోజులవి. కూలీలను బుజ్జగించి అలమగలు ఒకేచోట పనిచేస్తున్న 16 జంటలను ఆయన ఎంపిక చేసుకున్నారు. వారికి దొరికే కూలీ ఆకాలంలో రోజుకు ముప్పావలా. అంటే వారికి దొరికే పన్నెండవాల కూలీడబ్బుల నుంచి రోజూ ఒక హాల్ అణా ఇమ్మన్నాడు. అట్లా ఒక నెల రోజులవరకు మాత్రమే ఇవ్వండన్నాడు. తనకు దానంగా ఇస్తున్నామనుకొని ఇవ్వమన్నాడు. నెల రోజులకు ఏమీ జరుగుతుందో చూడమన్నాడు. "పెద్దమనిషి." ఆయనకు లేక అడుగుతున్నాడా! బీడీలు త్రాగినంతాడు. 'హనబీసాత్ ఎంత' సరే, ఇస్తామని వారు ఒప్పుకున్నారు. నెల రోజులపాటు భాగ్యరెడ్డిగారు స్వయంగా సాయంత్రం పోయి 16గురి దగ్గరనుండి 16 అణాలు- అంటే, ఆకాలపు హాల్ రూపాయి వసూలు చేసుకొని వచ్చేవారు. నెల కాగానే 30 రూపాయలు వసూలైనవి. 31వ రోజు, తాను ఇన్నాళ్లుగా వసూలు చేసిన 30 రూపాయలతో ఒక తులం బంగారం కొని, ఒక పతకం చేయించి పసుపు దారంతో కట్టి ఆ స్థలానికి వెళ్లినాడు. అక్కడున్న కూలీలందరిని సమావేశ పరచినారు. రోజూ అణాయిచ్చిన 16గురు జంటలను వరుసగా నిలబెట్టి, వారి పేర్లతో 16 బీడీలు వ్రాసినారు. వారందరి సమక్షంలో ఒక చిన్న నీట్లను విరిచి, ఆమెతో ఒక బీడీని ఎత్తించినారు. ఎవరి పేర బీడీవచ్చిందో అట్టి భాగ్యరాలి యొక్క భర్తచేతికి భాగ్య

రెడ్డిగారు, తన కిసా (జేబు) లోంచి తీసిన బంగారుపతకం అందిస్తూ, అందరి ముందు మెడలోకట్టించినారు. ప్రత్యక్షంగా అది చూచి ఒడలు జలదరించిన కూలీలు ఆనంద బాష్పాలు రాల్చినారు.

“మీరు రోజూ ఒక అణా ఇస్తే నెలరోజులకు తులం బంగారుపతకం వచ్చిందే గదా! మీరు రోజూ బేద (అంటే రెండణాలిస్తే) పదిహేను రోజులకే తులం బంగారం ఇస్తాను. మీరు సంపాదించే కూలీలో నుంచి రోజూ తాగటానికి ఎంత నాశనం చేస్తున్నారో అంటే ఎంత బంగారం మురికి కాలువలో పారవేసుకుంటున్నారో కొంచెం ఆలోచించండి. అందుకని “కల్లు త్రాగటం మానండి. బంగారు నగలు తొడగండి” అని భాగ్యరెడ్డి ఉద్ఘోషించినారు. ఇది కలిగించిన ప్రభావం ఎంతో! మాస్తుమాస్తు బంగారుగుండ్లులేని హరిజనస్త్రీ లేకుండా అయింది. వట్టిమాటలతో గాక, వారిమనసుకు హత్తుకొనేవిధంగా ప్రత్యక్ష ప్రమాణంగా, అణాకు తులం బంగారం అన్నట్టు-అన్న మాట ప్రచారం అందించిన నిర్మాణ కార్యకర్త, నీతిపరుడు, శ్రేయోభిలాషి, బంగారం పంటి భాగ్యరెడ్డిగారే- ఈవిధంగా వారు హరిజనులలో ప్రాచుర్య అలవాటును కలిగించి ఆరోజులలోనే ప్రాచుర్య ఉద్యమాన్ని ఆరంభించి తాగుడు దురలవాటును నిరుత్సాహ పరచినారు. సంఘ సంస్కార రంగంలో భారతదేశంలో ఎక్కడా కూడా అనాటి వరకు తెలంగాణ గర్వపైకప్పు, ఇటురంటి ప్రయోగం జరిగి ఉండలేదని చెప్పితే అది ఏమాత్రం అతిశయోక్తి కాదు.

హిందూ ధర్మ పరిషత్తు :

హిందూ ధర్మ పరిషత్తు పేర ఒక మత విషయక కాన్ఫరెన్సు 1 ఏప్రిల్ 1925 న రాజా ప్రతాపగిరి ఆధ్యక్షతన సమావేశపరచబడ్డది. హైదరాబాదు నగర పుర పాలక హద్దులలో ఈ సభను జరుపటానికి నిజాం సర్కారు అనుమతించలేదు. కాబట్టి బిగిటిపు పాలిత ప్రాంతమైన రెసిడెన్సీ ప్రాంతంలో (హైదరాబాదు నగరం మధ్య వున్న ప్రదేశం) విడి లేక సమావేశపరచబలసి వచ్చింది. తెలంగాణా, మరాఠ్వాడా, కర్ణాటక ప్రాంతాలనుండి వందలాది ప్రతినిధులు కాన్ఫరెన్సులో పాల్గొన్నారు. బొంబాయి, పూనా, షోలాపూర్ నుండి రాజకీయ నాయకులు కూడా పాల్గొన్నారు. ప్రత్యేక ఆహ్వానంపై వండిత శేషాద్రిగారు పాల్గొన్నారు. డా॥ కుర్తుకోడే శంకరాచార్యులుగారు కాన్ఫరెన్సును పిజయవంతం చేయటంలో ఎక్కువ శ్రద్ధ తీసుకున్నారు. పరిషత్తు వేదికనుండి కొన్ని రాజకీయ తీర్మానాలు గూడా అంగీకరింప బడ్డవి. హరిజనోద్ధరణ తీర్మానం ప్రత్యేకపెట్టుగానే వండితలు, శాస్త్ర

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వేత్తలు తీవ్రంగా ఖండించినారు. సభలో కల్లోలం చెలరేగింది. అతి కష్టమీద గందరగోళం కాస్త తగ్గింది. అటువంటి విషయ ఘట్టంలో భాగ్యరెడ్డిగారు తీర్మానాన్ని బలపర్చటానికి నిల్చొని ఉపన్యాసం ఆరంభించగానే సభలో నిశబ్దం ఏర్పడ్డది. సభికులు మంత్రముగ్ధులై వారి ఉపన్యాసాన్ని విన్నారు. వేదనాభరితమైన ధోరణిలో అంటరాని వారి బాధామయ గాథలను భాగ్యరెడ్డిగారు వినిపిస్తూంటే వారి కండ్లనుండి నీరు కారజొచ్చింది. వారి ఉపన్యాసం సభికులమనసును కదల్చివేసింది. ఈ దృశ్యాన్ని చూస్తున్న జగద్గురు శంకరాచార్యులవారుకూడా చలించిపోయినారు. అధ్యక్షపీఠం నుండి లేచివచ్చి భాగ్యరెడ్డిగారిని సాదరంగా కౌగిలించుకున్నారు. ఈ సన్నివేశాన్ని చూస్తున్న సభికులు చేసిన- జగద్గురుకి జై! మహాత్మాగాంధీకి జై! భారతమాతాకి జై! హిందూధర్మకి జై! అనే నినాదాలతో దిక్కులు వీక్కటిల్లినవి. ఏ తీర్మానానికైతే పెద్ద వ్యతిరేకత వచ్చి సభలో ప్రతిఘటన జరిగిందో అదే తీర్మానం ఏలాంటి ఆక్షేపణ లేకుండా ఏకగ్రీవంగా అంగీకరింపబడటం గొప్ప విశేషం. ఇది భాగ్యరెడ్డిగారి ప్రజ్ఞకూ, చిత్రశుద్ధికి, నిస్వార్థ సేవాపరాయణత్వానికి, త్యాగానికి ప్రత్యక్ష నిదర్శనం.

ఆసన్య సామాన్యమైన ఈ సంఘటనకు, తెలంగాణంవారు ఎంత గర్వించినా అది తక్కువే. ఈ పరిషత్తు సమావేశంలో శాంతిభద్రతల వ్యవస్థ బాధ్యతను కృష్ణస్వామి ముదిరాజుగారి ఆంధ్రీ వాలంటీర్ కోర్తో బాటు ఆది హిందూ స్టోషల్ సర్వీస్ లీగ్ వారు గూడా వహించినారు.

ఆంధ్రుల నర్వతోముఖాభివృద్ధికి కృషి సల్పిన సమష్టివేదిక ని.రా. ఆంధ్ర మహాసభ, ఆయా కుల వర్గాలకు చెందిన వివిధ సంఘాలు పరస్పర సహాయకారిగా ఉండేవేగాని, వ్యతిరేకధోరణి కలిగివుండేవికావు. అందుకు నిదర్శనంగా ప్రతి సమావేశానికి భాగ్యరెడ్డిగారు వచ్చి, హరిజనాభ్యుదయానికి చెందిన తీర్మానప్రతిపాదన చర్చలో పాల్గొనేవారు. మొదటి మహాసభ జోగిపేటలో జరిగినప్పుడు భాగ్యరెడ్డిగారు నవరత్నలతోబాటు కూర్చుండి, ఆది హిందువులకు విద్యాసౌకర్యాలు కలిగించాలని ప్రభుత్వాన్ని అంటరానితనాన్ని తొలగించాలని ప్రజలను ప్రార్థిస్తూ తీర్మానాన్ని ప్రతిపాదించినారు. హరిజనులైన వీరు నవరత్నలను తాకుతూ వచ్చి వేదికపై నిల్చోవడం పూర్వచారపరాయణులకు కొంత కోపకారణంగా ఉండేది. కొందరు నిరసనసూచకంగా సభను వదిలివెళ్ళి పోజొచ్చినారు. అప్పుడు దేశభక్త వామన్నాయక్ గారు సభానడుల నుద్దేశించి, మూఢాచారాలను వదిలి కాలానుగుణ్యమైన మార్పులను అలవర్చుకోవాలని ఉద్ఘోషించగా సభికులు శాంతించినారు.

ఇక దేవరకొండలో జరిగిన రెండవ ఆంధ్ర మహాసభలో భాగ్యరెడ్డి, చిత్రారయ్య గురుకుల మల్లేశ్వరరావు, మాటూరి బలరామయ్య గార్లతో సహా పాల్గొన్నారు. చుట్టుపట్ల గ్రామాలలోని హరిజనులను సమావేశపరచి, ప్రచార ప్రబోధాలు చేసినారు. గ్రామంలోని అన్ని భావుల నుండి హరిజనులు నీరు తోడుకోవటానికి, దేవాలయాలలో ప్రవేశించటానికి, సహకరించ వలసిందిగా ఆంధ్ర మహాసభ ద్వారా ఆయన సోదర హిందువులను ప్రార్థించినారు. మరొక గూడెంలోని హరిజనులతో 'పేము పరిశుద్ధ జీవనము గడపుతాము' అని ప్రతిజ్ఞ చేయించినారు. ఇక మాటూరి బలరామయ్యగారు 'సతీ సులోచన' హరికథా కాలక్షేపము చేసినారు.

ఆది హిందూ వలంటీర్ కోర్ :

దీనికి తోడు మాదర భాగ్యరెడ్డి గారు ఆది హిందూ వలంటీర్ దళాన్ని ఏర్పాటు చేసినారు. ఎక్కడ బహిరంగ సభలు, ఊరేగింపులు జరిగినా ఈ దళంవారు వెళ్ళి తగు ఏర్పాట్లు చేస్తూ ఉండేవారు. వీరి కార్యకలాపాలు 1906 నుండే ప్రారంభమైనవి. ఈ దళంలో 35 గురు వలంటీర్లు ఉండేవారు. వీరు హరిజనులు సభలు సమావేశాలు జరిగినప్పుడు ఏర్పాట్లు చేస్తూ వీరు సవర్ణులతోపాటు కలిసిమెలిసి పనిచేసేవారు అంటే ఈ విధంగా అంటరానితనాన్ని నిర్మూలించడానికి కృషి సలిపినారు. ముఖ్యంగా ఈ దళంవారు హైదరాబాదులో ఇన్‌ప్లూయింజా జ్వరాలు వచ్చిన కాలంలో మానవసేవ దృక్పథంతో రోగులకు సవర్యలు చేసినారు. రోగం నయంకాక చనిపోయిన వారిలో దిక్కులేని వారుంటే వారికి అంత్యక్రియలు కూడా జరిపించేవారు. ఈ అనాధప్రేత సంస్కారం వల్ల ఆది హిందూ వలంటీర్లు (స్వచ్ఛంద సేవకులు) ముఖ్యంగా వారి నాయకుడైన భాగ్యరెడ్డిగారు సోదర హిందువుల ఆదరాభిమానాలు చూరగొన్నారు.

జగన్మిత్ర మండలి

భాగ్యరెడ్డిగారు జన్మతః హరిజనులు. వారు 'జగన్మిత్ర' అనే సంఘం స్థాపించినారు. ఆ పేరుతోనే 'విశ్వజనీనత' వ్యక్తమవుతున్నది. ప్రాచీన భారతీయ సంస్కృతి 'పసుదైవ కుటుంబకమ్' అనే వైదికభావనను ప్రచారంచేసేనిమిత్తం ఈ సంఘం పజ్జన, వీధివీధిలో భజనలు పెట్టించేవారు. హరిజనులైన హరిదాసులచేత, మాంజుగాలచేత హరికథలు చెప్పించేవారు. హరికథలు వినడానికి వచ్చిన శ్రోతలు భక్తితో హరినామస్మరణ, హరికథాకాలక్షేపం చేసేవారేకాని కథచెప్పే హరిదాసులు

ప్రైవేట్ బాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఏకులంవారు అనే విచారణజరిపేవారుకాదు. భక్తిభావమే ప్రధానంగా ఉండేది. హరిభక్తులెవరైతేనేమి? అనే తాత్త్వికభావం శ్రోతలకు కలుగుతూ, కులాలవ్యసక్తి సవర్ణ ఆవర్ణ అనే భేదభావం లేకుండా మహాభక్తులవట్ట భక్తిభావం గురుత్వభావం ఎక్కువవుతూపోయాయి. సంఘంలో ఇట్టి విశాలభావాలు తేవటానికి ఆనాడు భాగ్యరెడ్డిగారు కారకులని చెప్పవలసి ఉన్నది.

భాగ్యరెడ్డిగారు అంతటితో ఆగక సంగీత సాహిత్యాలతోపాటు (అంటే హరి కథల తోడు) నటన కళనుగూడా ఉద్యమప్రచారానికి బాగా వినియోగించినారు. నాటకాలు వేయించి ప్రజలలో ఎంతో జాగృతి కలుగజేసినారు. ముఖ్యంగా వీరి సత్య హరిశ్చంద్రనాటకం ప్రభావయుతంగా ఉండేది. కళాకారులలో మాలదాసరులు, మాల జంగాలు అనబడే హరిజనులతోపాటు సవర్ణహిందువులుకూడా చేర్చుకోబడేవారు. బొజ్జం నర్సింహులు (వీరు మున్నూరుకాపు కులస్థులు) గారు కళాకారునిగా ఉచితమైన పాత్రలుధరించేవారు. ఈ విధంగా అవర్ణులు, సవర్ణులు అనే భేదంలేకుండా యువకులైనవారు ఒకేవేదికమీద కలిసి ఆడుతూ, పాడుతూ, కలిసి ఉపాహారాలు వుచ్చుకునే సదవకాశమూ సంఘసంస్కరణ 1911 ప్రాంతాననే ఈ తెలుగుగడ్డపై సాధించిన ఘనత భాగ్యరెడ్డిగారిదే.

ఆది హిందూ సోషల్ సర్వీస్ లీగ్

భాగ్యరెడ్డిగారు 1911 లోనే ఆది హిందూ సోషల్ సర్వీస్ లీగ్ ను స్థాపించి తాను కార్యదర్శిగా మాత్రమేవుండి అందులో సవర్ణులనుకూడా చేర్పించి ఆది హిందువుల అభివృద్ధికి తోడ్పడ్డారు.

దీనితోడు భాగ్యరెడ్డిగారు దక్కన్ హూమానిటేరియన్ లీగ్ కు కార్యదర్శిగా వుండి, మానవసేవచేస్తూ అందుకు ప్రముఖ కలవ వర్తకుడైన లాల్ బీ షేమ్ జీ గారి సహాయం పొందుతూ వచ్చినారు.

ఆది హిందూ మహాసభ

1921 నుంచి 1924 వరకు పరుసగా ఆది హిందూ మహాసభలు భాగ్యరెడ్డిగారు జరిపించినారు. ఆది హిందువులంటే హరిజనులు. కాని ఆనాటికి 'హరిజను' అనే పదం వ్యాప్తిలోకి రాలేదు. ఇదట మనం మరొక విషయంకూడా గమనించవలసి ఉన్నది. ఉన్నవ లక్ష్మీనారాయణ పంతులుగారు రచించిన 'మాలవల్లి' నవల 1921లో వెలువడింది. అస్పృశ్యులనబడేవారినిగూర్చి వ్రాయబడిన తొలి నవల అదే. కాని

బ్రిటిషు ప్రభుత్వం దానిని నిషేధించడంవల్ల అది ఇక్కడి ప్రజలకు అందలేదు. కారణమేమిటంటే బ్రిటిషువారు నిషేధించిన జాతీయసాహిత్యాన్ని వారికి తాబెదారు త్రాస నిజాము ప్రభుత్వమూ వెంటనే నిషేధిస్తూ ఉండేది.

బెల్గాం నివాసియైన పాపన్న (ఈయన హరిజనుడు) గారి అధ్యక్షతన మొదటి ఆది హిందూ మహాసభ జరిగింది. రెండవ మహాసభ 1922 లో వామన్ నాయక్ గారి అధ్యక్షతన జరిగింది. మూడవ మహాసభ 1923 లో కేశవరావు కోరట్కర్ గారి అధ్యక్షతన జరిగింది. 1924 లో రాజా ధనరాజ్ గిర్జీ అధ్యక్షతన జరిగిన నాల్గవ మహాసభ తర్వాత ఈ సభలు ఆగిపోయినవి. కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు వంటలు గారు హరిజనోద్ధరణ విషయంలో భాగ్యరెడ్డిగారు ఆడిగినప్పడల్లా ధనసహాయంచేస్తూ అక్షరాల విశ్వదాత అనిపించుకున్నారు. ఇక సభానిర్వహణలోను, తదితర విషయాల లోను, భాగ్యరెడ్డిగారికి ఆంధ్ర వితామహ మాడపాటి హనుమంతరావు వంటలుగారు ఎల్లప్పుడూ శక్తివంచనలేకుండా సహాయంచేస్తూ వారిని ప్రోత్సహించేవారు.

భాగ్యరెడ్డిగారికి ఆనాటి నాయకుల ఆదరణ ఉండేది. రాయ్ బాలముకుంద్, బాల్కర్ రాయ్ శ్రీకృష్ణ్, నాయని వెంకట రంగరావు, పద్మారావు, నారాయణ గుణాభివేలింకర్ వంటి సంఘసంస్కర్తల సహాయ సహకారాలునైతే లభిస్తూఉండేవి.

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమం

దీక్షాతి అయినా తన ఉనికికి, తన భాషకు, తన సంస్కృతికి ముప్పుగాని లేక చిన్న చూపు చూడడం కాని సంభవించినప్పుడు తన శక్తులన్నిటినీ కూడగట్టుకొని విజృంభించి తన అస్తిత్వాన్ని కాపాడుకొంటుంది. హైదరాబాదులో ఆంధ్రోద్యమం రావడంకూడా అట్టి పరిస్థితిలోనే జరిగింది. దుర్మతినామ సంవత్సరంలో కొందరు మహారాష్ట్ర సోదరులు దురుసుగా ప్రవర్తించినారు. అప్పుడు ఆ సభలో పాల్గొంటున్న ఆంధ్రులలో ఆత్మాభిమానం పెల్లబికింది. పొంగిపారే నదీప్రవాహానికి అనకట్ట లేని వంటకాలువలు తీస్తే, మెల్లగా నీరు పారుతూ షేత్రాలను సస్యశ్యామలం చేస్తుంది. అదేవిధంగా విజృంభించే ప్రజాశక్తిని క్రమబద్ధంగా నడిపితే అది మహోద్యమంగా రూపొందుతుంది. దానివల్ల సంఘసంస్కరణ జరగడమేకాక, దేశ దాన్య బంధనాలు కూడా పటావంతులు అవుతాయి.

విఖ్యాతులు విద్యారంగంలో అసన్య కృషి సల్పిన దోడే కేశవకార్యే వండితునిపేర పూనాలో కార్యే విశ్వవిద్యాలయం ఏర్పడ్డది. అటువంటి మహనీయుని అధ్యక్షతన దుర్మతినామ సంవత్సర కార్తీక శు॥ 11 (నవంబరు 11, 1921) న సంఘసంస్థార మహాసభ హైదరాబాదులోని వివేకవర్ధనీ థియేటర్ లో సమావేశమైంది. అధ్యక్షుడు కొంత మరాఠీలోను, కొంత ఇంగ్లీషులోను ప్రసంగించారు. రెండవరోజు (12-11-1921) శ్రీమతి సరళాదేవి చౌధరాణి అధ్యక్షతన సమావేశం జరిగింది. అనేక తీర్మానాలు ప్రతిపాదించబడ్డవి. వక్తలు ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక భాషల్లో ఉపన్యాసా లివ్వాలని విషయనిర్ణయ సభవారు అదివరకే నిర్ణయించి ఉన్నారు. ఆంధ్రుల వజ్రాన, ఈ సభానిర్వహణ విషయంలో ప్రముఖపాత్ర వహించినవారు వేదికమీద కూర్చున్నారు. సభానిర్వాహకుల ఈ పద్ధతి సామరస్యపూర్వకంగానే ఉన్నా సభాసదులలో ఎక్కువమంది మహారాష్ట్రులున్నారు. అందులోనూ యువకులు అధికసంఖ్యాకులు. మాడపాటి హనుమంతరావుగారు తెలుగులో ఉపన్యాసం ఆరంభించ

గానే వారు అల్లరి ఆరంభించినారు. అయినా పంతులుగారి వ్యక్తిత్వప్రభావంవల్ల ఆంత వికటంగా ప్రవర్తించలేదు. కాని ఆలంపల్లి వెంకట రామారావు (హైకోర్టు వకీలు)గారు తెలుగులో ప్రసంగించటానికి ఉపక్రమించగానే మహారాష్ట్ర యువకులు అల్లరి ప్రారంభించినారు. ఈలలు, చప్పట్లు, చివరకు వేదికవైపు వెన్నుతిప్పి కూర్చుండుట జరిగింది. తత్ఫలితంగా వెంకట రామారావుగారు తమ ఉపన్యాసం నిలిపివేయవలసి వచ్చింది.

నిస్సందేహంగా ఇది పరాభవమే. దాయాదులు చేసిన పరాభవం సహింప రానిది. ఆలంపల్లివానికి జరిగిన ఈ పరాభవం మొత్తం తెలంగాణావారికి జరిగినట్లుగా సభకు వచ్చిన తెలుగువారు భావించటంలో వివర్తిత మేమీలేదు. ఆలంపల్లివారు తమ ఉపన్యాసాన్ని ఆర్థాంతరంగా ఆపి నిష్క్రమించగానే వేదికమీద కూర్చున్న మాడపాటి హనుమంతరావుగారు వేదికనుండి క్రిందికి దిగినారు. వెంటనే మందుముల నర్సింగ రావు, మందుముల రామచంద్రరావు, విట్టా లక్ష్మీనరసయ్య, డేకుమాల రంగారావు, బూర్గుల రామకృష్ణారావు, బూర్గుల వెంకటేశ్వరరావు మొదలైన పెద్దలు వారిని ఆనుసరించినారు. సభలో పాల్గొంటున్న తెలుగు ప్రేక్షకులుకూడా పెద్దల నను సరిస్తూ సభను విడిచి వెళ్ళినారు. ఈ విధంగా తెలుగువారు తమ తీవ్రమైన అసమ్మతిని ప్రకటించినారు.

ఆంధ్ర జనసంఘం స్థాపన;

అసమ్మతిని ప్రకటిస్తూ సభనుండి నిష్క్రమించిన పెద్దలు వివేకవర్ధనీ ఓయేటర్ వెనుకనేడిన్న తూర్పుబజారులోని డేకుమాల రంగారావుగారింటిలో సమావేశమై భిక్షుత్వ కార్యక్రమాన్నిగూర్చి దీర్ఘంగా ఆలోచించినారు. తత్ఫలితంగా 'ఆంధ్ర జనసంఘం' స్థాపన అదే రాత్రి కార్తీక శుక్ల ద్వాదశి (12 నవంబరు 1921)న స్థాపించబడింది. నిజానికి నిజాం రాష్ట్రంలో రాజకీయోద్యమానికి ఆనాడే నాంది ప్రస్తావన జరిగిందంటే అది అతిశయోక్తి ఏమాత్రంకాదు. ఈ నిర్ణయం జరిగిన నాటి రాత్రి డేకుమాల రంగారావుగారు పదకొండగూరు పెద్దలను తమ ఇంటికి ఆహ్వానించి ధన్యులైనారు. దినదిన ప్రవర్ధమానమవుతూ శాఖోపశాఖలుగా పెరిగి, మహావృక్షమై అలరారిన ఆంధ్ర ప్రభుత్వానికి బీజావాసన జరిగిన వారి ఇల్లు నిజంగా పవిత్రస్థలం.

ఆ సమావేశంలో తాత్కాలికంగా డేకుమాల రంగారావుగారిని కార్యదర్శిగా ఎన్నుకున్నారు. ఆ ముహూర్తబల మెంతటిదోకాని 'ఇంతింతై వటుడింతయై'

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అన్నట్లు తెలంగాణంలోనేకాక హైదరాబాదురాజ్య పదహారు జిల్లాలలో కదంతోట్టనిజాం నిరంకుశ మతమాధ్య విధానాన్ని, పూర్వతత్వాన్ని కూలదోసి, ప్రజాస్వామిక ప్రభుత్వాన్ని ఇరవైయేడు యేండ్లు నిండకమునుపే స్థాపించగలిగింది.

ఇక్కడొక విషయం ప్రస్తావించుట అనుచితంకాదు. ఆంధ్రోద్యమ మూలపురుషులైన టేకుమాల రంగారావుగారు, మెదకు జిల్లాలోని టేకుమాల వాస్తవ్యులు. 'ఆంధ్రజన సంఘ' స్థాపన తీర్మానం వారి ఇంట్లోనే జరిగింది. సభ్యులను చేర్చి సర్వసభ్య సమావేశంలో ఎన్నికలు జరుపువరకు, టేకుమాల రంగారావుగారి సంఘానికి కార్యదర్శులుగా ఎన్నుకొబడ్డారు. ఇక ప్రభుత్వమాంధ్ర మహాసభ జరిగింది మెదకు జిల్లాలోని జోగిపేటలోనే. చివరిదైన 13 వ ఆంధ్ర మహాసభ 1946 లా సమావేశమైనది, కంది గ్రామంలోనే. ఈ గ్రామంకూడా మెదకు జిల్లాలోనిదే.

ఆంధ్రోద్యమ స్థాపనాచార్యులనదగినవారిలో ఒక్కొక్కరినిగూర్చి కొంత తెలిసికొందాం : టేకుమాల రంగారావుగారు టేకుమాల దేశపాండ్యాల పెద్ద వత్సన్ దార్లు:సంపన్నగృహస్థులు. ప్రజాఉద్యమాలలోపాల్గొనడానికిగాని, ప్రభుత్వాన్ని విమర్శించటానికిగాని వెనుదీయని వ్యక్తి. ఎన్నికలు జరిగేవరకు వీరే తాత్కాలిక కార్యదర్శిగా పనిచేసినారు.

బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు :- ఆనాటికి వీరు పట్టభద్రులు మాత్రమే అప్పటికి ఇంకా న్యాయశాస్త్రపట్టం పొందలేదు. దేశసేవాసక్తులైన వీరు నగరంలో ఇంతటి సంఘసంస్కరణసభ జరుగుతుండగా పాల్గొనకుండురా! సమావేశానికిచ్చిన తోటి ఆంధ్రుని అవమానాన్ని ఎట్లా సహించగలరు? సభాస్థలంనుండి నిష్క్రమించిన నాటినుండే దేశస్వాతంత్ర్యోద్యమానికి ఆంకితమైనారు. రెండవ ఆంధ్రమహాసభకు అధ్యక్షత వహించినారు. తమ అధ్యక్షోపన్యాసంలో సంఘసంస్కరణకన్నా రాజకీయ ధోరణి ఎక్కువగాచూపి, 'బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమే మాలక్ష్యం' అనే భావాలు కనపరచినారు. అందువలన మూడేండ్లవరకు ఆంధ్రమహాసభ సమావేశానికి ప్రభుత్వం ఆజ్ఞనీయలేదు. ఆతర్వాత వీరు స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో ప్రముఖపాత్ర వహించినారు. దేశదాన్యవిముక్తి తర్వాత నవంబరు 1956 వరకు అనగా ఆంధ్రప్రదేశ్ ఏర్పడు వరకు ముఖ్యమంత్రి పదవీ బాధ్యతలు సమర్థవంతంగా నిర్వహించిన మొదటి హైదరాబాదు రాష్ట్ర ప్రజా ముఖ్యమంత్రి.

మందుముల నర్సింగరావుగారు :- హైదరాబాదులోని ప్రజాఉద్యమాలకు వీరు బాష్పకారులు. 'రయ్యత్' పత్రిక సంపాదకులుగా వీరి కీర్తి అజరామరము.

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమం

హైదరాబాదులో పత్రికారచనకు వితామహులై పేరుగాంచినారు. పర్థసీనభనుండి నిష్క్రమించగనే - వీరూ వీరి సోదరుడైన మందుముల రామచంద్రరావుగారూ కలిసి ఉర్దూదినపత్రికలలో వ్రాసిన వ్యాసాలు తెలంగాణవాసులకు కనువిప్పుకలుగజేసినవి. వీరు నిజామాబాదులో జరిగిన ఆరవ ఆంధ్రమహాసభలో చేసిన అధ్యక్షోపన్యాసంలో మహాసభవేదికనుండి మొదటిసారిగా బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమే ప్రజా ఉద్యమలక్ష్యమని చాచినారు.

బోయినవల్లి వెంకటరామ నరసింహారావుగారు :- వీరు నల్లగొండజిల్లావాసులు, విభాత న్యాయవాదులు. ఆంధ్రోద్యమవ్యాప్తికి చాలా పాటుపడ్డారు. స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో పాల్గొని కారాగారశిక్ష అనుభవించిన స్వాతంత్ర్య యోధులు.

మిహ్తా లక్ష్మీ నరసయ్యగారు :- పేరుపొందిన న్యాయవాదులు ప్రజాహిత కార్యతత్పరులు.

ఆదిరాజు వీరభద్రరావుగారు :- ఖమ్మంజిల్లా వాస్తవ్యులు. ఆంధ్రభాషకు సంస్కృతీపరిత్రకు వీరు ఎనలేని నేపణేసినారు. చరిత్రపరిశోధకులు, గ్రంథకర్తలు, కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారి ఆధ్వర్యంలో మద్రాసులోవుండి చరిత్రపరిశోధనచేసి ఉత్తమ పరిశోధకులుగా పేరుపొందినారు. మాడపాటి హనుమంతరావుగారికి ఆంధ్రోద్యమవ్యాప్తిలో కుడిభుజంగా ఉండేవారు.

నడింపల్లి శానకిరామయ్యగారు :- వీరుకూడా ఆంధ్రపితామహులకు సన్నిహితులుగా ఉండి శ్రీవిద్యావ్యాప్తికి పాటుపడేవారు. వీరి సతీషణి శ్రీమతి నడింపల్లి సుందరమ్మగారు సంఘసేవా పరాయణురాలు. మొదటి ఆంధ్రమహిళా మహాసభ (జోగిపేట) కు ఆధ్యక్షురాలు.

కొమ్మవరపు సుబ్బారావుగారు :- వీరు ప్రభుత్వ ఉద్యోగంలో ఉండికూడా ఆంధ్రోద్యమవ్యాప్తిలో మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారికి సహాయకులుగా ఉండేవారు. ముఖ్యంగా మహాసభ నిర్వహించే ప్రచురణకార్యక్రమంలో ఎంతోచిలువైన సమాచారము అందజేసేవారు.

బూర్గుల నర్సింగరావుగారు :- వీరు బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారి వినతండ్రి. ఆంధ్రోద్యమాభిమానులు. అజ్ఞాత కార్యకర్తలు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

డా. పందిటి రామస్వామినాయుడుగారు :- వీరు నిష్ఠాపరులు. వీరి మొత్తం కుటుంబం దీక్షతో ఇద్దరుధరించేది. పొట్టిగా, నల్లగాపుండిన నాయుడుగారి వ్యక్తిత్వం తెల్లని ఛాదీమస్తుల్లో కొట్టవచ్చినట్లు కానవచ్చేది. సులౌచసాలనుండి వారిచూపులు మెరుస్తూ ఏదో అన్వేషిస్తూన్నట్లు ఉండేది. తనకుతోచిన విషయాన్ని నిస్సంకోచంగా ఖండితంగా చెప్పేవారని, ఎదుటివారి భేదామోదాలను లక్ష్యంచేసేవారుకారని ప్రతీతి.

ఆంధ్రవీతామహా, వద్దభూషణ, మాడపాటి హనుమంతరావు వంతులుగారు - వీరినిగూర్చి వ్రాయడం సూర్యునికి దివిటీబట్టి చూపడమే అవుతుంది. ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే ఆంధ్రోద్యమ చరిత్రయే వీరి జీవితచరిత్ర. వీరు తమ ఇంటికి 'ఆంధ్ర కుటీర' మని పేరుపెట్టి, ఆంధ్రమహాసభ కార్యాలయం తమ ఇంట్లోనే పెట్టి ఇంటి పేరును స్ఫూర్తకంచేసినారు. దేశం వారిని 'ఆంధ్రవీతామహులని' ఆదరంతో, ప్రేమతో, భక్తిగౌరవాలతో మనసారా పిలుచుకొన్నది.

వివేకవర్ధనీ థియేటరులో జరిగిన సభలో తెలుగుభాషకు జరిగిన పరాభవ సంఘటనను పురస్కరించుకొని మందుముల సోదరులు వ్రాసిన వ్యాసావళి నిజాం రాష్ట్రాండ్రులలో నూతనోత్సాహం జాగృతి కలుగజేసినవి. తత్ఫలితంగా నెలరోజుల లోపలలోనే ఆంధ్రజనసంఘంలో నూరుగురు సభ్యులు చేరినారు. 1922 ఫిబ్రవరి 24 నాడు రెడ్డిహాస్టలులో ఆంధ్రజనసంఘం మొదటిసభ జరిగింది. ఆ తర్వాత మార్చి, ఏప్రిల్ నెలల్లోకూడా రెండు సమావేశాలుజరిగి నియమావళి అంగీకరించబడి ఈక్రింది కార్యనిర్వాహకవర్గంకూడా ఎన్నుకోబడ్డది. ఆర్. గోపాలరెడ్డి బాల్వర్ అధ్యక్షులు, మాడపాటి హనుమంతరావు వంతులుగారు కార్యదర్శిగాను, మందుముల నర్సింగరావు గారు సహాయ కార్యదర్శిగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. కార్యవర్గ సభ్యులుగా భేకుమాలు రంగారావు, పాలవర్తి సత్యనారాయణ, నడింపల్లి జానకిరామయ్య, ఇ. శేషాచారి, డా. పందిటి రామస్వామినాయుడు, ఆదిరాజు వీరభద్రరావు, ముస్త్యాల సాంబయ్య అల్లూరి లక్ష్మీనారాయణ, కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారలు ఎన్నుకోబడ్డారు. నియమావళిలో ముఖ్యమైనవి నాలుగు అంశాలు : సంస్థపేరు నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రజన సంఘము - కార్యక్షేత్రం మొత్తం నిజాంరాష్ట్రంలోని తెలుగుప్రాంతం. అసగా తెలంగాణము - నిజాంరాష్ట్రంలోని యావదాండ్రుల అభివృద్ధికి పాటుబడట. ఆందు కొరకు సభలు, సమావేశాలు జరుపుట, సంఘాలను, సంస్థలను స్థాపించుట, సభ్యత్వం 18 సంవత్సరాలకు వైబడిన అక్షరాస్యులకే పరిమితం చేయుటలో ఉద్యమనాయకులైన హనుమంతరావు వంతులుగారి వాస్తవికదృష్టి విదితమవుతున్నది. చదువుకొన్న

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమం

వారిలో దేశాభిమానం, సోదరదేశీయుల యోగక్షేమంకొరకు పనిచేయాలనే భావం మొదట కలుగజేస్తేనేకదా వారు జనసామాన్యంలో చొచ్చుకొనిపోయి ప్రజాహితకార్యాలకు పూనుకోటానికి ఆస్కారంకలిగేది. దీనికొక చక్కని ఉదాహరణ : 1919 లో హైదరాబాదు నగరంలో విషజ్వరం (ఇన్ ఫ్లూయెన్ జా) తీవ్రంగా వ్యాపించింది. ఈ జ్వరం సోకని ఇల్లు లేదు. దీనిదెబ్బను తప్పించుకొన్న కుటుంబంలేదు. అప్పుడు యువకులుగాఉన్న మందుముల సర్సింగరావు, బొజ్జం సర్సింలుగారలు రోగపీడిత ప్రజానీకాన్ని ఆదుకున్నారు. వీరి సేవలను ప్రభుత్వం గూడా గుర్తించి గౌరవించింది.

ఈ విధంగా ఎందరో వ్యవస్థన్న కార్యకర్తలు ప్రజల బాధలు చూడలేక, దయార్థిహృదయులై అంటువ్యాధి అని భయపడక రెసిడెన్సీ బజారులోని చాలా మందికి సేవచేసి ధన్యులైనారు. అట్లే గొలిగూడ ప్రాంతంలో వై. డి. జోషిగారి బృందం ఆకలిదప్పల నెరుగక రోగులకు సేవచేసినారు. రెసిడెన్సీలోని యువక బృందం రోగులసేవతోపాటు అనాథప్రేత సంస్కారానికి పూనుకున్నది. వారిలో బాగాతు నారాయణరావు, యస్. రంగారావు, గుడి రంగారావు, డిపో రాఘవేంద్రరావు, యస్. రాఘవేంద్ర, అంబా ప్రసాద్, డక్టోరంట్ కాళేగారలు ముఖ్యులు.

సర్వత్రా ప్రచారం :

ఆంధ్రోద్యమ నాయకులు హైదరాబాదు, సికిందరాబాదు జంటనగరాలలోని అనేక వాడలలో సభలు, సమావేశాలు జరిపి, ఉపన్యాసాల ద్వారా ప్రచారం ప్రబోధం కలిగించినారు. అయితే అశేష ప్రజానీకం నివసించేది గ్రామాలలో కాబట్టి, నాయకులు విరివిగా గ్రామాలలో పర్యటించి దురాచారాలను మానుకోవాలని ఐకమత్యంగా ఉండాలని ప్రబోధించినారు. వీరి ప్రబోధం నగరంలోని వాడలుదాటి, తెలంగాణాలోని గ్రామసీమలు కూడా దాటింది. సీమోల్లంఘన చేసినారంటే ఆనాటి నాయకుల ఉత్సాహం ఏ స్థాయిలో ఉండేదో ఊహించుకోవచ్చు. తెలంగాణాలోనే కాదు. తెలంగాణావారు ఎక్కడెక్కడ వుంటే అక్కడికి పోదామనే ధోరణిలోనే మన ఆంధ్రోద్యమ నాయకులు పనిచేసినారు. చాలామంది తెలుగువారు ముఖ్యంగా వద్ద శాలీయులు, మున్నూరు కాపులు, గంగపుత్రులు, బ్రాహ్మణులు బొంబాయి, షోలాపూరు, నాగపూరు ప్రాంతాలకు ఎప్పుడో వలస వెళ్ళినారు. ఇప్పటికీ వెళ్లతూ ఉంటారు. బొంబాయి నగరంలో కామాటిపురాలోను, నాగపూరులోని సితాబద్రిలోను తెలంగాణావారే అధికసంఖ్యలో ఉంటారు. వారివరకుకూడా ఆంధ్రోజన సంఘకార్య కర్తలు నిశానాష్ట్ర ఆంధ్రోజనసమితి సందేశాన్ని అందజేసి వారిలో జన్మభూమివల్ల

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మాతృభాషపట్ల అభిమానం కలుగజేసినారు. వారి అభిమానాన్ని, సానుభూతిని సంపాదించగలిగినారంటే వారి దృక్పథం ఎంత విశాలమైందిగా ఉండేదో స్పష్టమౌతుంది.

ఆంధ్ర పరిశోధక సంఘం :

ఏ జాతి సంస్కృతికైనా చరిత్ర వెన్నెముకవంటిది. అందుకే నిజాం రాష్ట్రంలోని ఆంధ్రుల చరిత్ర సాధనాలను సేకరించుట ఆంధ్రజనసంఘ ముఖ్యోద్దేశాలలో ఒకటిగా పెట్టుకున్నారు. మహాన్నతమైన గతచరిత్ర గలవార మని పుక్కిటి పురాణాలుగాక శాసనాల ఆధారంతో చరిత్ర చూపితే జాతిని ఉత్తేజపరచటానికి వీలుంటుంది. ఆంధ్రజనసంఘం స్థాపించిన ఏడాదికే అంటే 1922 ఫిబ్రవరి 27 తేదీనాడు దానికి ఉపసంఘముగా 'ఆంధ్ర పరిశోధక సంఘం' స్థాపించబడింది. తాళపత్ర గ్రంథాలను సేకరించుట, శాసనాల ప్రతిబింబాలను తీయుట దీని ముఖ్య కార్యక్రమంగా పెట్టుకున్నారు. ఈ సంఘపక్షాన, ఆర్కె. శ్రీ శేషాద్రిరమణ కవులు కడు ప్రయాసలకోర్చి తెలంగాణాలో పర్యటన జరిపి అనేక శాసనాల ప్రతిబింబాలను తీసినారు. అనేక తాళపత్ర గ్రంథాలను సేకరించినారు. 128 శాసనాలనుండి శుద్ధప్రతులు వ్రాయించి 'తెలంగాణా శాసనాలు' అనే పేరుతో ఒక సంపుటాన్ని ప్రకటించినారు. ఇది అపూర్వమైన కార్యం. తెలుగువారి చరిత్రకే ఇది అపురూపమైన వెలుగులు వేకూర్చింది. పేరు పొందిన చరిత్రకారులు ఈ కృషిని ప్రశంసించినారు. ఈ సంఘ కార్యకలాపాలను సర్. వేపా రామేశంగారావు (మద్రాసు ప్రొఫెసర్ న్యాయమూర్తి), సర్. ఆర్. కృష్ణమాచార్యులు (మద్రాసు ప్రభుత్వ ఆర్ష శాఖాధ్యక్షులు), డా॥ చిలుకూరి పీఠభద్రరావు, డా॥ మారేమండ రామారావు, మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ, గులాం యజ్ఞాని (నిజాం ప్రభుత్వ ఆర్ష శాఖాధ్యక్షులు) వంటి చారిత్రక విషయ నిష్ణాతులు ఎంతో ప్రశంసించినారు. ఈ సంఘానికి మొదటి నుండి ముగ్గురు రాజా నాయుని వెంకట రంగారావుగారు అధ్యక్షులుగా ఉండి, నెలకు వెయ్యి రూపాయలు ఆర్థిక సహాయంచేస్తూ వచ్చినారు. ఆంధ్ర జనసంఘం కార్య కలాపాలు నాటికి పెరుగుతూ 1931 నాటికల్లా ఆంధ్ర మహాసభ బృహత్ స్వరూపాన్ని దాల్చిన కారణంగా, అది పరిశోధక సంఘంతో ప్రత్యక్ష సంబంధం వదులుకున్నది. ఆంధ్రజనసంఘానికి ఉపాంగంగా ఉన్న ఈ సంస్థ కొంతకాలం తర్వాత కొమరాజు లక్ష్మణరావుగారి పేరిట 'శ్రీ లక్ష్మణరాయ పరిశోధక మండలి' అనే పేరుతో 1931 ఏప్రిల్ 6 నాటినుండి వ్యవహరించసాగింది. దీనికి ఆదిరాజు పీఠభద్రరావుగారు జీవితాంతంవరకు కార్యదర్శిగా పనిచేసి ధన్యులైనారు.

ఆంధ్రప్రాంత ఆంధ్రోద్యమం :

'ఆంధ్ర జనసంఘం' కృమవికాసం పొంది ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘంగా పెంపొందినది. అయితే నిజాం రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమం ఆరంభం కావటానికి చాలాపూర్వమే మద్రాసు ప్రాంతంలో 'ఆంధ్రోద్యమం' సాగుతూవుండినది. అక్కడి ఉద్యమానికి, ఉమ్మడి మద్రాసుప్రాంతపు ఆంధ్రజిల్లాలు విడదీసి ఆంధ్రరాష్ట్రం ఏర్పాటుచేసికోవటం వారి ధ్యేయం. విశాలాంధ్ర దృక్పథం వారి కానాడు లేదు. అందుకని మద్రాసు ప్రాంతంలో నివసించే ఆంధ్రులకు హైదరాబాదులోని ఉద్యమాన్ని గూర్చి శ్రద్ధగాని, ఆసక్తిగాని లేకుండేది. ఆంధ్రపత్రిక యొక్క అయిదవ సంవత్సరాది సంచికలోని ప్రస్తావన చూస్తే ఈ విషయం స్పష్టమవుతుంది.

"ఆంధ్రదేశం మద్రాసు ప్రాంతము దొక ముఖ్యభాగం. నిజాం రాజ్యంలో విశాలమైన ఆంధ్రదేశం గలదు. కాని రాజకీయ చర్చలం దావదేశమును చేర్చుట యసంగతము . . . ఆంధ్రోద్యమమునకు ప్రధానాంశము ఆంధ్ర రాష్ట్రము . . . ఆంధ్రోద్యమము సందు వ్రత్యే కాంధ్రరాష్ట్ర దర్శన మిమిడి వున్నది. ఆంధ్రోద్యమాంకురములు పల్లవితము లగుచున్నవి. ఆంధ్ర మహాసభలయందు తీర్మానింపబడిన విషయములు కాలక్రమమున సఫలమగుట సహజము. . ."

తెలంగాణావారికన్నా ఆంధ్ర ప్రాంతములోని తెలుగువారిలో విద్యావంతుల సంఖ్య ఎక్కువగా ఉండేది. కాని అక్కడి ఆంధ్రులకు మద్రాసు ప్రాంతంలో రాజకీయ పరిపాలనా సంబంధమైన కారణాలవల్ల ఉద్యోగావకాశాలు తక్కువగుతూ వచ్చినవి. అందువల్ల చాలామంది ఆంధ్రులు హైదరాబాదు రాష్ట్రానికి వచ్చి ఉద్యోగాలు చేస్తూఉండేవారు. ఈ విధంగా ఉద్యోగరీత్యా హైదరాబాదులో ఉంటున్న ఆంధ్రులు కూడా నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమంతో సంబంధం పెట్టుకునేవారు కారు. సంఘ సభ్యత్వం పొందటానికికూడా నిరాకరించేవారు.

విద్యావకాశాలు :

1918 లో ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ స్థాపనతో నిజాం ప్రభుత్వ విద్యా విధానం మారింది. మాతృభాషలో విద్యాబోధన జరగటానికి వీలులేకుండాపోయింది. భాగ్గి (ప్రభుత్వేతర) పాఠశాలలు పెట్టుకోకుండా గవ్నీ మదారిసే భాగ్గి అని ఒక గవ్నీ (సర్క్యులర్) జారీ అయింది. ఘోరమేమిటంటే భాగ్గిలను భద్రీభింబాలంటే కూడా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉర్దూలోనే చదువు చెప్పించుకునే గతి వట్టింది లేదా విద్యావిహీనులుగా ఉండవలసి వచ్చింది. దూరదృష్టిగల మాడపాటి హనుమంతరావుగారు 'రెసిడెన్సీ బజార్లలో' (అది నిజాం సర్కారు ఆధీనంలోలేదు కాబట్టి) బాలికల పాఠశాల నెలకొల్పి మెట్రిక్ పరీక్ష ఇక్కడ ఏర్పాటుచేయమని అభ్యర్థిస్తే ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం అందుకు శిరాకరించింది. అప్పుడు పూనాలోని కార్వే విశ్వవిద్యాలయమువారు సానుభూతి చూపి, ఈ పాఠశాలకు గుర్తింపు ఇచ్చి, "గ్రహీతాగమ" మొదలైన పరీక్షలు జరిపినారు. అట్లే మరొకసారి ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థులను "వ.దేమాకరం" గీతాలాపన చేయరాదని నిజాం ప్రభుత్వం ఆజ్ఞాపించి, విద్యార్థులను కళాశాల వసతి గృహాలనుండి వెళ్లగొట్టింది. విద్యాభ్యాసం కొనసాగించే అవకాశం కలిగించవలసిందిగా ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయాన్ని కోరితే 'పీల్డేదు' అని నిర్మోహమాటంగా వారు చెప్పినారు. కాని నాగపూర్ విశ్వవిద్యాలయంవారు విద్యాభ్యాసానికి అవకాశం కలిపించి సాహసోపేతమైన చర్య తీసుకున్నారు.

హనుమకొండ సమావేశం :

ఇక ఆంధ్రజనసంఘం స్థాపించిననాటినుండి ఉద్యమవ్యాప్తికి నిరంతరకృషి జరుగుతూనే ఉన్నది. పదహారు నెలలకే నగరంలో ఆంధ్రజనసంఘాలు స్థాపించబడ్డవి. హైదరాబాదు నగర ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘ కార్యదర్శులైన మాడపాటి హనుమంతరావు వంతులుగారు సంధాన కర్తలుగా ఉండి పనిచేసేవారు. ఆంధ్రజన సంఘాల కార్యకర్తలు చూపిన ఉత్సాహాన్నిబట్టి వాటన్నిటిని ఒక్క త్రాటిమీదికి తెచ్చి, క్రమబద్ధంగా నడవటానికి ఒక కేంద్ర సంస్థ అవసరమని దానికొరకు ఒక నియమావళికూడా అవసరమని భావించబడ్డది. అప్పుడు మాదిరాజు రామకోటేశ్వర రావుగారు ముందుకు వచ్చి అప్పటివరకు స్థాపించబడ్డ ఆంధ్రజనసంఘాల ప్రతినిధుల సమావేశాన్ని హనుమకొండలో జరుపవలసిందిగా ఆహ్వానించినారు. ఆహ్వాన సంఘవజ్ఞాన స్వచ్ఛంద సేవకుల దళమొకటి తూము వరదరాజుగారి నాయకత్వంలో ఏర్పాటుచేయబడ్డది. ఈ దళసభ్యులు ప్రతినిధులకు సకల సౌకర్యాలు నమకూర్చినారు. 1923 ఏప్రిల్ ఒకటవ తేదీనాడు రాజబహదురు సామల వెంకటరెడ్డిగారి అధ్యక్షతన హనుమకొండలో సమావేశం జరిగింది. హైదరాబాదునుండి మాడపాటి హనుమంతరావు, వడ్లకొండ నర్సింహారావు, కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారు, నీకింద్రాబాదునుండి సామల వెంకటరెడ్డి, జొన్నలగడ్డ శోభనాద్రిశాస్త్రి, బాగి సుబ్రహ్మణ్యంగారలు పాల్గొన్నవారిలో ముఖ్యులు. ఇక వరంగల్నుండి మౌల్వీ

రఫేయ్యుద్దీన్ గారు పార్లమెంటు మొదటిసారి ఉద్యమం యొక్క శాతీయ స్వరూపాన్ని స్పష్టం చేస్తున్నది.

సమావేశానికి ప్రతినిధులుగాక నూర్గురు ప్రేక్షకులు హాజరై నారు. మాదిరాజు నాగభూషణరావు, అల్లూరి రాజేశ్వరరావు, వానమామలై లక్ష్మణాచార్యులు ఉత్తేజ కరమైన వ్యాఖ్యలు చేసినారు. రామకోటేశ్వరరావుగారు స్వాగతోపన్యాసం చేసినారు. జమలాపురం వెంకటేశ్వరరావుగారి సహాయంతో, రామకోటేశ్వరరావుగారు చిత్తు నియమావళి నిర్దేశించి సమర్పించినారు. రాత్రి 12 గంటలవరకు చర్చలు జరిగినవి. ఆంగ్లజన కేంద్రసంఘం స్థాపించాలని నిర్ణయించబడ్డది. నియమావళికూడా అంగీకరించబడ్డది. ప్రతినిధులు రెండు రోజులు సమావేశాలు జరిపినారు. మధ్యాహ్నం ఒక విహారంగ సభ జరిగింది.

త్రిలింగ ఆయుర్వేద విద్యాపీఠం :

ఈ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకొని ఆయుర్వేద విద్యాపీఠాన్ని పునర్నిర్మించాలని కొందరు ప్రముఖులు ప్రసంగించినారు. పునరుద్ధరణ అనగానే అధివరకే ఒక సంస్థ ఉండెననుట స్పష్టం. అయితే ఆ సంస్థయొక్క అవతరణ, స్తంభనను గూర్చి కొంత తెలుసుకొనాలి.

1920 లో బెజవాడలో వైద్యం చేస్తున్న డా॥ ఆచంట లక్ష్మీవతి, అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారల నుండి పరివయ లేఖలు తీసికొని వచ్చిన సుబ్బావరానిగారు వరంగల్లులో మాదిరాజువారిని దర్శించి ఆయుర్వేద పాఠశాల స్థాపనకు సహాయవశ వలసిందిగా కోరినారు. అప్పుడు స్థానికులైన డా॥ శివరాంక రామలింగంగారు అప్పటి వైద్యులలో ప్రముఖులు. వారు పాఠశాల స్థాపనకు సమ్మతించినారు. పాఠశాల నడవటానికి ధారాళంగా డబ్బు అవసరం కాబట్టి అప్పుడు వరంగల్లు అప్పల్ తాలుకారు (కలెక్టర్)గా ఉన్న రాయ్ జగన్ మోహన్ లాల్ గారిని సంప్రదించగా, వరంగల్ బజారు (మార్కెట్)కు వచ్చే బండ్లపై బండి ఒక్కంటికి అకాచొప్పన ధర్మనిధి వసూలుచేయటానికి అంగీకరించినారు. వసూలుచేసి అందజేయ వలసింది అడ్మినిస్ట్రేషన్ అంటే మండీలలో దాన్యపు కమిషన్ వర్తకులు. వరంగల్ లో ఆర్యవైద్యులైన గుజరాతీ, మార్వాడీ, కచ్చి (కచ్ నుండి వచ్చినవారు). జొంజాయి నుండి వచ్చిన ఆంగ్లేతరులైన హిందువులు, ముస్లింలు ఉండిరి. అడ్మినిస్ట్రేషన్ తో సుమారు 150 మంది ధర్మనిధికి అంగీకరించినారు. తాబాకుదారు ప్రతిపాదించగా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బాబీహాకూమర్ (మంత్రిమండలి) ఈ సూచనను అంగీకరించింది. ఈ విధంగా నెలకు ఆరువందల రూపాయలు వసూలయ్యేవి. ఈ డబ్బుతో త్రిలింగ ఆయుర్వేద విద్యాపీఠం, ఆయుర్వేద ధర్మవైద్యశాల, ఆయుర్వేద ఔషధశాల, వీటితోబాటు గోధుమలాని నిర్వహింపబడేవి. మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావుగారు కొన్నాళ్లపాటు ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఉండి వాటిని నడిపినారు. కారణాంతరాలవల్ల ఈ సంస్థలు కొంతకాలంనుండి పనిచేయనందున పునరుద్ధరించాలని ప్రైవిధంగా తీర్మానించటం జరిగింది. అంతేగాక నిజాం రాష్ట్రంలోని తెలుగువారి స్థితిగతులను తెలియజేసే ఒక లఘుపుస్తకాన్ని ప్రకటింపజేయాలని, దాని వెల అణాకు మించరాదనికూడా నిర్ణయించుట, (ఉద్యమ నాయకుల వాస్తవిక దృష్టిని తెలుపుచున్నది.) మరొక తీర్మానంలో వేతనముపై ఒక ప్రచారకుని నియమించాలని తీర్మానించబడింది.

కేంద్రసంఘ సభతోబాటు నల్లగొండ పట్టణంలో ఈ సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని బహిరంగ సభలు జరిగినవి. ఆ రోజుల్లో తామీరాట్ (పి. డబ్ల్యు. డి.) అధికారియైన కూర్మారావుగారు కేంద్రసంఘ సభ్యుల గౌరవార్థం విందు ఏర్పాటు చేసిసారంటే అదొక విశేషమనే చెప్పవలె.

ఆంధ్ర జనసంఘం 1928 ఏప్రిల్ ఒకటవ తేదీన వరంగల్లులో సమావేశమైంది. అందులో అంగీకరింపబడిన తీర్మానానుసారం కేంద్రసంఘం స్థాపించబడింది. ఆ ప్రకారం కొన్ని నెలలకే అంచే జూలై 27న హైదరాబాదు నగరంలోని మాడపాటి హనుమంతరావుగారి స్వగృహమైన 'ఆంధ్ర కుటీరం'లో కేంద్రసంఘపు మొదటి సమావేశం జరిగింది.

ఆంధ్రపితామహుని పరిచయము

నిర్రాజమైన తెలంగాణాను మేలుకొలిపిన వైతాళికులు శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారు. వీరు తారణ నామసంవత్సర మాఘశుద్ధ పక్షి అనగా 1855 జనవరి 22 న జన్మించినారు. స్వాతివాస చినుకులన్నీ ముత్యాలు కానట్లే, నామత్సరాలన్నీ చారిత్రీక పురుషులు బద్ధవిచిరిన పేరు పొందలేవు. 1885 సంవత్సరానికి అట్టి మహాదళ వర్ణింది. నరిగా అదేసంవత్సరం అఖిలభారత జాతీయకాంగ్రెస్ మహాసభ ఆవిర్భవించింది. ఆ మహాసభ భారతదేశాన్ని వరాధీతనుండి విముక్తం చేసింది. అట్లే సోదరదేశములను తరింపజేయు మహానీయుడు 'తారణ'లోనే జన్మించడం వల్ల ఆ సంవత్సరం సార్థకనామధేయ మైనది.

తమ ఆయుధవయోధునే వితృతభాగ్యం గోల్పోయిన వీరు మేనమామల పోషణలో ఒక చోటకాదు, సూర్యాపేట, ఇబ్రాహీంపట్టణం, జడవర్గ, నల్లగొండ, పరంగల్ల మొదలగుచోట్ల వుండి విద్యాభ్యాసం చేసినారు. 18వ యేట మెట్రిక్ పరీక్షలో ఉత్తీర్ణులై 19వ యేటనే (1904) లో పరంగల్లోని విద్యాశాఖ కార్యాలయంలో మీర్ మున్సిగ (హెడ్ క్లర్కు) నియమితులై తమ కుటుంబపోషణభారం వహించినారు. ఆ తర్వాత హైదరాబాదు వచ్చి శాసన నిర్మాణశాఖ (ఖానున్ సాజ్ కౌన్సిల్) లో ఆనువాదక ఉద్యోగానికి జరిగిన పోటీలో ప్రథమ బిగా నెగ్గినారు. 1917 వరకు ఆ ఉద్యోగాన్ని సమర్థతతో నిర్వహించినారు. ఈ హైదరాబాదు నివాసాన్ని సదుపాయోగం చేసుకొని న్యాయవాద పరీక్షలిచ్చి హైకోర్టు వకీలుపట్టం పొందినారు. వెంటనే తమ ఉద్యోగానికి రాజీనామా ఇచ్చినారు. ప్రభుత్వ ఉద్యోగంలో వుండి ప్రజాహిత కార్యాలు నెరవేర్చుటకు వీలుండుదు. కాబట్టి న్యాయవాదపట్టం చేతికి రాగానే ఉద్యోగం నుండి విముక్తులై ప్రజాహితరంగంలోకి దూకినారు. ఆనాటినుండి హైదరాబాదు రాష్ట్రము ముఖ్యంగా నిజాంరాష్ట్రం (తెలంగాణ) లోని ప్రజాహితకార్యాలన్నీ - వతనాలయం మొదలు బూటకపు రాజ్యాంగ సంస్కరణలను ప్రతిపదించడంవరకూ - వతి కార్యకలాపంతో పంతులుగారి డీపిఠం పెనవేసుకు పోయింది. అటువంటి సంఘటనలు ఉదంతాలు సందర్భానుసారంగా ప్రస్తావించబడగలవు.

ఆంధ్రజన సంఘపు మొదటి చారిత్రక సమావేశం (పరంగల్లు) లో ఆంగీకరింపబడిన నియమావళి స్థిరపరచబడ్డది. సామల వెంకటరెడ్డిగారు అధ్యక్షులుగాను, మాడపాటి హనుమంతరావుగారు కార్యదర్శులుగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. అయితే పరంగల్లులో జరిగిన సభనాటినుండి, ఈనాటివరకు తాత్కాలిక కార్యదర్శిగా పద్దకొండ స్వయంహారావుగారు ప్రభుత్వ ఉద్యోగిగా ఉండికూడా పనిచేయుట విశేషమనే చెప్పవలెను. స్వయంగా నిలబడుబద్ధ డీపిఠానికి అలవడిన మాడపాటి హనుమంతరావుగారు ఉద్యమాన్ని చక్కనికర్రయంతెంతో నడిపించినారు. మొదటి సమావేశంలో నియమావళికి అనుగుణంగా ఆంధ్ర జన సంఘాలన్నింటికి పరిచేరితిగా ఉప నియమాలుకూడ ఆంగీకరింపబడ్డాయి.

చకన్లాయాలు, గంగాలయాలు స్థాపించుట, పూర్వ శాసనప్రతులు సంపాదించుట, విద్యార్థులకు సహాయముచేయుట ఉపన్యాస సభలు ఏర్పాటుచేసే లక్ష్యమున క్తాలు ప్రచురించే విజ్ఞానవ్యాప్తి చేయుట, మొదలైన విధులతోపాటు, అనాధులు, పిల్లలను, వికలాంగులకు అత్యవసర సహాయం చేయవలెననే అంశంకూడా చేర్చ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఈ యాస్తే నాటి నాయకుల సర్వతోముఖదృష్టి, వారి విశాలభావం విశదమవుతుంది. ఈనాడు ప్రభుత్వం అమలుపరుస్తున్న వయోవృద్ధుల పెన్షన్ పథకం అనాటి తెలంగాణానాయకులను ఆకర్షించింది.

తెలంగాణలో పరిక్షలు

కేంద్ర సంఘనమావేశాలు నాలుగు జరిగినవి. రెండవ సమావేశము నల్ల గొండలో జరిగింది. 'సీలగిరి' వారపత్రిక షబ్బువీన్ వెంకటరామ సరసీంహరావు గారి సంపాదకత్వాన నల్లగొండనుండి వెలువడేది. ఆ పత్రికా కార్యాలయ ఆవరణ లోనే సమావేశం జరిగింది. 1924 మార్చి 21 న జరిగిన ఈ సమావేశంలో ముఖ్యమైన నిర్ణయాలు జరిగినవి. నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రానిధికి కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారు వ్యవహారగా ఎన్నుకోబడ్డారు. ఆంధ్రాచరిత్రకు సంబంధించిన పరిశోధన ఒక్క నగరానికే సంబంధించిందికాదు కాబట్టి ఆ పని నగరశాఖకిందగాక కేంద్రసంఘ పర్యవేక్షణకింద పనిచేయాలని నిర్ణయించబడ్డది. మూడవ ముఖ్యనిర్ణయము ఆంధ్ర తామ్రప్రచారానికి పరిక్షల సేర్పాటుచేయటానికి ఒక విధానాన్ని సిద్ధపరచుట. ఇంతటి మహత్తరమైన విషయం యాదై ఐదు ఏండ్ల కిందనే ఆంధ్రోద్యమ సారథులు ఆలోచించినారంటే వారి దూరదృష్టి ఎంతో శ్లాఘనీయమైనది. అయితే ఆనాడు వారికి అట్టి అభిప్రాయం కలగటానికి కారణాలేమిటో కొంత విచారించుదాం. నిజాంరాష్ట్రంలో ఉర్దూ అధికారభాష చేయబడ్డది కదా ప్రభుత్వ కార్యాలన్నింటిలో ఉర్దూవచ్చిన వారే అవసరమైనారు. వంశాబు విశ్వవిద్యాలయంవారు మున్నీ, మున్నీపాజిల్, మొదలైన పరిక్షలు ఒక్క ఉర్దూభాషప్రావీణ్యానికి సంబంధించినవే ఏర్పాటుచేసి ఆయా పరిక్షలలో ఉత్తీర్ణులైనవారికి వట్టా లిచ్చేవారు. సర్కారీ కార్యాలయాలలోని నేటి యల్. డి. సి. (లోయర్ డివిజన్ క్లర్కు) ఉద్యోగాన్ని అహలేకార్ (లేక సేగేరార్) రెడ్డిమత్వం (మూడవశ్రేణి క్లర్కు) అనేవారు. కనీస అర్హత మెట్రిక్ పరిక్ష అయి వుండేది. మెట్రిక్ పరిక్షకు రెక్కలు, చరిత్ర, భూగోళం, ఇంగ్లీషు మొదలైన అనేక విషయాలు చదువవలసి వచ్చేది. అందుకని ఒక్క ఉర్దూ చదువుకుంటే చాలు అనే ధోరణితో నిజాం ప్రభుత్వం మున్నీపరిక్షను, ఉద్యోగార్హత విషయంలో మెట్రిక్తో సమానమని నిర్ణయించింది. దీనితో ఉర్దూ మాత్రమే గలవారంతా మున్నీపరిక్ష తిచ్చినారు. హైదరాబాదులో మున్నీపరిక్ష కేంద్రంకూడా ఏర్పాటు చేయబడ్డది.

క్రమబద్ధంగా నిర్ణీతపాఠ్యపుస్తకాలు చదివి పరిక్షలిస్తే అభ్యర్థులు ఒక స్థాయికి చేరిన ప్రమాణపత్రాలు పొందవచ్చు. వారికి ఒకగుర్తింపు ఉంటుంది. పట్టవదానం

ప్రైదరాజాదు రాష్ట్రంలో ఆంగ్లో-ద్యమం

ఒకవిధమైన ఉత్సాహం, చదవాలనే ప్రేరణ కలుగజేస్తుంది. మీదుమిక్కిలి గుర్తింపు రాజీంపుకు దారితీస్తుంది. నిజాంప్రభుత్వం ఉర్దూను పోషించి పెద్దచేసింది. ముస్లింల మాతృభాష ఉర్దూ కాబట్టి ఉర్దూ ద్వారానే ఉన్నత విద్యాబోధన జరిపించటానికి ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం స్థాపించినాడు నిజాం. ఉర్దూ మాతృభాషకాని 90 శాతం ప్రజలు చెల్లించిన వన్నులతోనే కోట్లు ఖర్చుచేస్తూ విశ్వవిద్యాలయాన్ని నడిపిస్తూ పోయినాడు. అంతకంటే దారుణమేమిటంటే నిజాంరాష్ట్రంలో ఎక్కడా ప్రభుత్వేతర (ఖాన్) బడులలోగూడా తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడభాషలు బోధించరాదని శాసించబడ్డది. నర్కాతీ హుకుం లేనిదే ప్రభుత్వేతర పాఠశాలలు, వీధిబడులుగూడా పెట్టుకొరాదనే 'గక్షి' శాసించబడ్డది. దీనివలన మారుమూలల్లోని వల్లెల్లో ఓనమాలు, ఒంట్లు, ఎక్కాలు, ఇరుసులు, బాజుబాకులు పెద్దబాలశిశు, పెద్దబాలబోధ చదిస్తూ ఒకవంక పొట్టపోసుకుంటూ, మరోవంక విద్యావిజ్ఞానవ్యాప్తి చేస్తున్న వేలాది బడిపంతుళ్లకు ఉపాధి పోయింది. తెలుగులో వ్రాయడం చదవడం నేర్చుకునేభాగ్యం బాలబాలికలకు లేకుండా పోయింది. దారుణమైన విషయమేమిటంటే ఆడపిల్లలు తెలుగు ఓనమాలు చదువుకునే వీలులేదు. అయితే విద్యావిహీనులై ఉండవలె-లేదా ఆలీఫ్, జే లద్యారా ఉర్దూనేర్చుకోవాలె. ఇటువంటి హిరణ్యకశ్యపుని ఆజ్ఞలు విధించి ప్రజానీకాన్ని ఆంధ్ర కారంలో పెట్టటానికి ప్రయత్నించి ప్రజల భావలైన తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడ భాషలు మాట్లాడేవారిని మూగవారిగా చేసినాడు నిజాం.

ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు

ఇటువంటి దారుణపరిస్థితులలో ప్రైదరాజాదులో ఒకవ్యక్తి తెలుగుభాషా వ్యాప్తికి పూనుకున్నాడు. అతడే బిదురు వేంకట శేషయ్య. ఈయన మాడపాటి వారు నెలకొల్పిన బాలికల ఉన్నత పాఠశాలలో ఉపాధ్యాయుడు. ఈయన ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తును 1943 జూన్ ఒకటవ తేదీన స్థాపించి, ప్రథమ, మధ్యమ, విశారద, మొదలైన తెలుగు పరీక్షలు దక్షిణ భారత హిందీ ప్రచారసభవారి పద్ధతిన పెట్టించినాడు. వాటికి తగిన పాఠ్యగ్రంథాలు నిర్ణయించినాడు. ఈ పరీక్షలు చాలా మందిని ఆకర్షించినవి. 1945 లో నల్లగొండలోని రామగిరిలో ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు సభలు వైభవంగా జరిగినవి. అప్పుడు నల్లగొండలో శ్రీయుతులు పి. పి. రాఘవాచారి, (మాజీ ఎం. ఎల్. సి.) వెల్దురి మాణిక్యరావు, బూర్గుల రంగనాథ రావు, కె. వి. భూపాల్ రావు, పులిజాల హనుమంతరావు, ధవళా శ్రీనివాసరావుల వంటి సాహిత్యాభిమానులుండేవారు. వారి కృషిఫలితంగా ఈ సభలు జయప్రదంగా

జరిగినది. వీరు 'ప్రతిరోజు' సాహిత్యం వేరుతో పౌరహక్కుల ప్రచారం జరిపినారు. "సీఎగ్ని స్వారస్వత సంచం" అనే సంస్థ స్థాపించి, యువక ధవయ్యతల సంవత్సరాన్ని 'రోజులంజ' అనే మేముతో ప్రకటించినారు. 1946లో శ్రీ ఇల్లించల రామచంద్రరావుగారు పహుబూబు నగరంలో అప్పులు తాపావారు - (కలెక్టరు) గా ఉన్నారు. అప్పుడు వెల్లెరి మాజీకర్తరావుగారు పహుబూబు నగరంలో ఉండేవారు. ఈ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకొని ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్ సమావేశం పహుబూబు నగరులో కూడా జరుపవలసిందిగా స్వయంగా రామచంద్రరావుగారు ఆదేశించినారు. వారు హాజరైన సంఘానికి అధ్యక్షులుగా ఉండటానికి ఒప్పుకోవడమేగాక, ఏర్పాట్లు జరిపించటానికి సందానకర్తగా వెల్లెరిగారిని నియమించినారు. ప్రతినిధులుగా వచ్చేవారికి వసతి ఏర్పాట్లు చెయ్యబడ్డాయి. ముఖ్యంగా మహిళా ప్రతినిధులకు ఒక భవనం ప్రత్యేకించబడ్డది. 1946 లో రెండు రోజులపాటు జరిగిన ఈ సభలలో సాహితీ పురుషులు చాలామంది పాల్గొన్నారు. సాధారణంగా సూటుధరించే ఇల్లించల రామచంద్ర రావుగారు దోచెరి, లాల్పే, పండువా వేసుకొని అచ్చయిన తెలుగు దుస్తులతో సభకు వచ్చి, తెలుగులో ఆహ్వానసంఘ అధ్యక్షోపన్యాసాన్ని చదివి మూతతో త్యాహాన్ని కలుగజేసినారు. వీరి ప్రత్యేక ఆహ్వానంపై రాష్ట్ర రాజకీయ నాయకులైన, జవహర్ లుంగ్ కేశవరావుగారు, బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారలు పాల్గొన్నారు. ఈ సమావేశాల్లో పాల్గొన్నవారికి శ్రద్ధి రాజకీయ సారస్వత పరిషత్తునభగా తోచింది. "జిల్లా అధికారులైన మీరు ఇట్లా నిరాడంబరమైనదిలో నచ్చారేమి?" అని కొందరు అడుగగా అందుకు "ముస్లిం తాలుకుచార్లు షేర్వానీ తొడిగి, కుచ్చుటోపి పెట్టుకొని ఉర్దూలో ఉపన్యసినారు. నేను తెలుగువాడిని, తెలుగు సారస్వత సభలకు వచ్చాను. కాబట్టి తెలుగుదుస్తులు వేసుకున్నాను. సభికులందరు తెలుగువారు కాబట్టి తెలుగులో ఉపన్యసించాను. అంతే అందులో విచిత్రంగాని, విడ్డూరంగాని ఏమున్నది?" అని ఉపసారాన మిచ్చినారు.

గ్రంథాలమోద్యమము :

ఇరవయ్యో శతాబ్ది ఆరంభంలోనే - అనగా 1901 లోనే ప్రేదరాబాదు నగరంలో ఆంధ్రుడి తేనెదెన్నీ ప్రాంతంలో శ్రీకృష్ణదేవరాయల ఆంధ్రభాషానిలయం స్థాపించబడి నేటికీ నిరంతరంగా సాగుతున్నది. అది స్థాపించబడిన సుముహూర్త మైద్దిరో కాని, నాడినుండి నేటివరకు కేవలం అదొక గ్రంథాలయమేగాక, ప్రేదరాబాదు ఆంధ్రుల స్వర్ణోముఖ వికాసానికి కేంద్రంగా విలసిల్లుతున్నది. ఈ గ్రంథాలయంతో

ప్రభాతుడై తెలంగాణ ప్రజలు అనేకచోట్ల గ్రంథాలయాలు నెలకొల్పినారు. భూమిపన్ను మీద రూపాయికి అణాచొప్పున లోకల్ ఫండ్ వసూలుచేసే నిజాం ప్రభుత్వానికి గ్రంథాలయాలకు కొంత ఆర్థిక సహాయం చేయవలసిన ఓధి, బాధ్యత ఉన్నది. కాని 'గుడిని అవప్రతం చేయకుంటే గుగ్గిలం వేసినంత పుణ్యం' అన్నట్లు ప్రజలను గ్రంథాలయాలు నడుపుకోనిస్తే చాలు సహాయం చేసినట్లే అని ప్రజలు భావించారు. నిజాం ప్రభుత్వం ఒకవంక 'ఆనపియా కుతుబ్ ఖానా' (ఆనపియా గ్రంథాలయం) స్థాపించి, ఉర్దూ, ఫారసీ, అరబ్బీ పుస్తకాలను నింపింది మరొక, వంక స్థానిక భాషలైన తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడ భాషలలో గ్రంథాలయాలు నెలకొల్పి నీయకుండా వాటిపై అనేక ఆంక్షలు విధిస్తూపోయింది. దేశభాషల పాఠశాలలు నెలకొలిపే విషయంలో నిజాం ప్రభుత్వం చూపిన ద్వంద్వనీతి-పక్షపాత విధానాన్నే గ్రంథాలయాలపట్ల కూడా చూపుతూపోయింది. కాని ప్రభుత్వం ఎన్ని అంశాలు పెట్టినా, ఎన్ని అవరోధాలు కల్పించినా ప్రజలు నిరాశానిస్సృహలు చెందక ఆంధ్రోద్యమ కార్యకర్తల ప్రోత్సాహంతో గ్రంథాలయాలు స్థాపిస్తూపోయిచారు. ఎందుకంటే సభలు, సమావేశాలు చేయుటకు ముందుగానే ఆజ్ఞ తీసుకోవలసినట్లు గ్రంథాలయాలు స్థాపించటానికి ఆజ్ఞ అవసరం లేకుండేది. అయినా దుర్మతి గల కొంద రధికారులు గ్రంథాలయాలను మూయించేవారు. అందు కొక సంఘటన ముచ్చనకు ఉదాహరింతుము.

నల్లగొండ జిల్లాలోని సూర్యాపేటలో 'ఆంధ్ర విజ్ఞానప్రకాశిని' అనే గ్రంథాలయం కొన్నాళ్లనుండి పనిచేస్తూ ఉండేది. ఒకసారి జిల్లా ఆఫీసర్ తాలూకాధికారి (కలెక్టర్) పర్యటనకు వచ్చి, "గ్రంథాలయం పెట్టుకొనడానికి సర్కారు ఆజ్ఞ పొందినారా" అని ప్రశ్నించినాడు. "గ్రంథాలయం పెట్టుకొంటానికి ఆజ్ఞ పొందుట అవసరంలేదేకదా!" అని కార్యదర్శి ఇచ్చిన సమాధానం అతని దరఖాస్తు సమాల అనిపించిందేమో! సర్కారువారి ఆజ్ఞ పొందువరకు గ్రంథాలయాన్ని మూసివేయ వలసిందని హుకుం జారీచేసినాడు. అనాడు తాలూకాధికారి హుకుమంబు సుగ్రీవాజ్ఞయే గదా! గ్రంథాలయానికి తాళాలువడ్డవి. కాని ఉత్సాహవంతుడైన కార్యదర్శి, ఈ సమాచారాన్ని, అప్పుడు హంశాఖ కార్యదర్శిగా ఉన్న సర్. ఆక్బర్ హైదర్ గారికి తెలియచేసినాడు. దానిపై గ్రంథాలయాలు పెట్టుకొనటానికి సర్కారు ఆజ్ఞ పొంద వలసిన అవసరంలేదు అని ప్రత్యుత్తరం లభించింది. మూసిన గ్రంథాలయం తిరిగి తెరువబడ్డది. ఇక మడికొండ గ్రామంలో ఒక గ్రంథాలయం పనిచేస్తూ వుండేది. ఎందుకో గ్రామపౌరీసు వలేలుకు అది గిట్టలేదు. 'సర్కారు అనుమతిలేనిదే గ్రంథా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

లయం స్థాపించటానికి వీలులేదని కార్యదర్శికి వ్రాసినాడు. [అంతటితో ఆగక, అదాలతునాబం(మేజిస్ట్రేట్)కు తెలియచేయగా, ఆయనగారు 'గ్రాంథాలయాన్ని మూసి వేయవలసింది'గా ఆజ్ఞ ప్రసాదించినాడు. అందుకు ఆజ్ఞ పొందవలసిన అవసరంలేదని హాంసెక్రిటరీకి తెలియజేస్తూ, మేజిస్ట్రేటు ఆజ్ఞను రద్దుపరచవలసిందిగా ప్రజలు కోరినారు. కాని పోలీసుచర్యవరకూ ఎట్టి సమాధానం రాలేదు.

ఈ విధంగా గ్రాంథాలయమున్న పత్రిక గ్రామంలోను నిజాం సర్కారు ఉద్యోగులతో ఏదో ఒకపేరీ వస్తూఉండేది. అప్పుడప్పుడు కార్యనిర్వాహక సభ్యుల సమావేశం జరుగుతూవుండే పోలీసువారు వచ్చిపూర్చునేవారు. గ్రాంథాలయానికి చందాచిచ్చేవారిని భయపెట్టేవారు. చందా రిజిష్టరు, పుస్తకాల రిజిష్టరులను అధికారులు తీసుకువెళ్లి ఎన్నో దినాలవరకు తిరిగి ఇవ్వక కార్యదర్శిని తిప్పతూ ఉండేవారు. గ్రాంథాలయాలు సర్కారువారికి పిరుద్దమైన సంస్థలని బహిరంగముగా ప్రకటిస్తూ ఉండేవారు.

ఇటువంటి అవరోధాలన్ని ఉన్నా గ్రాంథాలయ స్థాపన కుంటుబడలేదు. ఆ రోజులలో చదువుకున్న వారినంభ్య నూటికి రి మాత్రమే కాబట్టి, గ్రామంలో చదువు కున్నవారు ఏ వదిమిందిఉన్నా ఒక గ్రాంథాలయం నెలకొల్పుకొని వత్రికలు తెప్పించేవారు. కొన్ని పుస్తకాలు తెచ్చుకునేవారు. తీరిక సమయంలో వత్రికలు చదువుకొనటానికి వచ్చినవారు తమ సాధక బాధకాలను చర్చించుకునేవారు. ఆ వదుగురు చదువుకున్నవారే పాఠకులు, కార్యకర్తలు, ప్రజాహితకార్యాలందు అభిరుచి చూపేవారు. ఆంధ్రోద్యమ నాయకులకు అతిభ్యమిచ్చేవారుకూడా. అంతేకాదు! ఈ గ్రాంథాలయ కార్యకర్తలే పత్రికా విలేఖరులుగాకూడా వ్యవహరించేవారు. క్లుప్తంగా ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే- ఆ కాలంలో గ్రాంథాలయాలు ప్రజాహితకార్యాలకు నిలయములుగాను, ప్రజాచైతన్యానికి కేంద్రాలుగాను వెలసినవి. అందుకే గ్రాంథాలయాల స్థాపనకు ఆంధ్రోద్యమ కార్యకర్తలు పాటుపడటం జరిగింది. నానాటికి వీటి సంఖ్య పెరుగుతూ పోవుటతో గ్రాంథాలయ మహాసభలు జరపాలని ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘమువారికి తోచుట సహజము. ఇది తెలంగాణములోని ఆంధ్రోద్యమము యొక్క క్రమవికాసాన్ని తెలుపుచున్నది.

గ్రాంథాలయ మహాసభలు :

1925 ఏప్రిల్ 22వ తేదీన వరంగల్ జిల్లాలోని మధిరలో మొదటి మహాసభ జరిగింది. దీనికి గౌరవ న్యాయాధీశుడైన పింగిలి వెంకట రామారెడ్డిగారు అధ్యక్షత

వహించినారు. వారి అధ్యక్షోపన్యాసము తెలంగాణములో గ్రంథాలయోద్యమవ్యాప్తిని గూర్చి ప్రబోధాత్మకంగా ఉన్నది. ఉద్యమాన్ని విశాలపరచి కృషిచేయటానికిగాను ఒక ఉపసంఘం ఏర్పాటుచేయబడ్డది. ఈ మహాసభ ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘంవారి మూడవసమావేశంతోబాటు జరిగింది. అట్లే ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘమువారి నాలుగవ సభతోబాటు గ్రంథాలయ రెండవ మహాసభ సూర్యాపేటలో 1926 జూన్ 22, 23 తేదీలలో జరుపుటకు, ఏర్పాట్లు చేయటానికి ఆహ్వానసంఘ మేర్పడ్డది. ఈ సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని శ్రీమతి నడింపల్లి సుందరమ్మగారి ఆధ్యక్షతన శ్రీల సభ, వర్తక సంఘ సభ, వ్యవసాయ సభలు కూడా జరుగునని ప్రకటింపబడ్డది. వీరిగిరి వెంకట రామారెడ్డిగారి అధ్యక్షోపన్యాసము ముద్రింపబడినది. ఇంత జరిగినాక పోలీసులు సభలు జరువరాదని ఆపుచేయించినారు.

అయితే రెండు శాఖలకు చెందిన ప్రభుత్వ అధికారులమధ్య జరిగిన ఒక సంఘటన ఇవట ఉటంకించుట ఉచితముగా ఉండునని భావిస్తాము. 'సహకారశాఖకు చెందిన ఉద్యోగి, సభావేదికపైకి వచ్చి నేను ఉపన్యసిస్తానని వట్టుబట్టినాడు. పోలీసు అధికారి వారించగా పోలీసుశాఖాధికారుల ఆజ్ఞకు నేను బద్ధుడనుకాను. నేనూ ఒక ప్రభుత్వోద్యోగిని అని బదులుచెప్పి వేరొక బహిరంగస్థలములో ప్రజలను రప్పించి ఉపన్యసించినాడు.

అనాటి విచిత్రవరిస్థితి ఇది! ఒకశాఖకూ మరొక శాఖకూ పొంతనయే లేదు. అయితే ఆహ్వానసంఘమువారు పట్టువదలక ప్రయత్నం చేసినారు. చివరకు 1929 జూన్ 1వ తేదీన సభలు జరుపుకొనటానికి ఆజ్ఞ లభించింది. గ్రంథాలయ మహాసభకు ఏర్పాటులైన వామన్ నాయక్ గారు అధ్యక్షతవహించినారు. గోవా వెళ్ళిన వీరు ఆంధ్ర గ్రంథాలయ మహాసభకొరకు నేరుగా సూర్యాపేటకు వచ్చుట వారి ప్రజాపిత కార్యతత్పరతను స్పష్టపరుస్తున్నది. నాయక్ గారు ఆతిథ్యగంభీరమైన భావాలు వెలువరిస్తూ ప్రబోధాత్మకంగా ఉపన్యాసం చేసినారు.

ఆతర్వాత ప్రత్యేకంగా గ్రంథాలయ మహాసభలు జరుగలేదు. ఆంధ్రోద్యమ కార్యకర్తలు మరియు అనాటి ప్రచారకులైన పువ్వాడ వేంకటప్పయ్యగారు, డి. కె. బాగయ్యగారు, చాట్రాటి లక్ష్మీనరసమ్మగారు, గంగుల సాయిరెడ్డిగారు, మంత్రిప్రగడ వెంకటేశ్వరరావుగారు, జానపాటి సత్యనారాయణగారు ముఖ్యంగా ఉన్నవ వేంకట రామయ్యగారు ప్రతి పెద్దగ్రామంలో ఒక గ్రంథాలయాన్ని నెలకొల్పటానికి శక్తి వంచన లేకుండా కృషిచేస్తున్నారు. ఒక్కొక్క గ్రామానికి విసుగు లేక పలుసార్లు

వెళ్ళుతూ దేశంపట్ల ఆసక్తి గలవారిని వదేవదే కలుస్తూ, గ్రంథాలయస్థాపనపట్ల సుముఖుల చేస్తూ వుండేవారు. అలాటి వారి కృషి ఏటికి ఎదురీతవండిది. ఈ విధంగా మందలాది గ్రంథాలయాలు స్థాపించిన కీర్తి ఉన్నవ వేంకటరామయ్యగారికి ఓక్కు తుండి. గ్రంథాలయ స్థాపనతో వారు తమకర్తవ్యం అయిపోయిందనుకొలేదు. మొక్క నాటిన రైతు, అది వెలగి ఫలించేవరకు సీరు, ఎరువు అందిస్తున్నట్టు స్థాపించిన వృత్తి గ్రంథాలయానికి సభ్యులొస్తున్నారా లేదా తరచు గ్రంథాలయంలో సభ్యులు సమావేశమై ప్రశ్నోత్తరాలను గుర్చి సందర్శించకండిన్నారా లేదా కనుగొనేవారు. వారు గ్రామాను దర్శించినప్పుడు సమావేశాలు జరిగేవారు. దీనికి తోడు గ్రంథాలయ కార్యకర్తలలో నూతనోదైఖ్యం కలిగించటానికిని అయితాళికాస్థాయిలో గ్రంథాలయసభలు ఏర్పాటుచేసేవారు. దీనివల్ల ఒండ్రుల సభక బాధకలు లేకుండా అవకాశం కలిగింది. మీదవిక్కిల్ వారిలో ఐక్యతాభావం పెంపొంది దేశంలో తమవంటి కార్యకర్త లెందరో దేశమంటే ఎటు పాటుపడతన్నారనే దీమా కలిగింది. అయితే ఈ సభలు జరుపటానికి వెంకట రామయ్యగారు ఎన్నో బాధలకు గురికపలసిపెచ్చింది. తీరురా చందాకు తీరుగుట ఒక ఎత్తు. సభ జరుపటానికి అనుమతిపొందటానికి సర్కారి కచేరీలకు తీరుగుట ఒక ఎత్తు.

ఎందుకంటే ఇంతటి వ్యయానికి ప్రయోజనం లానై సభ జరిపినా ఒక్క గ్రంథాలయాల ఏషయమే చర్చించటానికి వీలుంటుంది. అందుకు బదులు జన సామాన్యం ఎదుర్కొనే సమస్యలన్నిటినీగూర్చి చర్చించటానికి వీలుకలిగే ఆంధ్ర మహాసభలే ఎందుకు జరుపకూడదు? అని ఆంధ్రవీరావహులైన మాడపటి హనుమంతరావు గారికి ఉన్నవిగారు సూచించినారు. వాస్తవదృష్టితో చేసిన ఈ సూచనను మాడపటి హనుమంతరావు పంతులుగారు హర్షించినారు. అట్టి ప్రయత్న ఫలితమే జోగివెటలో జరిగిన ప్రథమాంధ్ర మహాసభ.

అయితే గ్రంథాలయోద్యమం యథాప్రకారం సాగుతూ దినదినాభివృద్ధి చెందినది.

గ్రంథాలయ స్థాపనకు ఒక కొత్త ఎత్తుగడ :

గ్రంథాలయాలు స్థాపించటానికి సాధారణంగా గ్రామంలోని ఒకరిద్దరు ఉత్సాహపంతులు ముందుకు వస్తారు. ఉన్నవారిని ఆశ్రయించి కొంత ధనం ప్రొగు చేస్తారు. దానితో అలమరు, పుస్తకాలు తెస్తారు. వత్రికలకు చందాలు కడతారు. కాని అదిలాబాదు జిల్లాలోని 'గోదావరి వాచనాలయం' స్థాపించిన తీరే వేరు.

తెలుగులో Libraryని గ్రంథాలయమని, Reading Room ను పఠశాలయమని అంటారు. కాని మరాఠీలో గ్రంథాలయానికి 'గ్రంథ సంగ్రహాలయ'మని, Reading Room కు 'వాచనాలయ'మని పేరు. సుమారు 60 సంవత్సరాలకు పూర్వం చెన్నూరులో ఒక మహారాష్ట్రుడు స్కూలీ-డాక్టర్ గా వని చేసేవాడు. అతడు ప్రజాపితా పితనకలవాడు. చెన్నూరులో ఆధిక సంఖ్యాకులు బ్రాహ్మణులు, చదువుకున్నవాళ్ళు. అయినా గ్రంథాలయం లేనందుకు తన పిల్లరాన్ని తెలుపుతూ ఒక గ్రంథాలయాన్ని స్థాపించుకొనవలసిందిగా ప్రోత్సహించినాడు. కాని పవరూ ముందుకు రాలేదు. సరికదా! ఒక రూపాయి చందా కూడా ఇవ్వలేదు. కాని సంతర్పణలు, సమారాధనలంటే మాత్రం రూపాయిలు, బియ్యం, పప్పు మొదలైన సామగ్రి దాశంగా ఇచ్చేవారు. వారి మనస్తత్వాన్ని కనిపెట్టిన ఆ డాక్టరు, గోదావరి తీరాన సమారాధన చేయబూనినానని ప్రకటించడమే తడవుగా, డాక్టరు గారిని సంతోషపెట్టటానికని చక్కెరసంచులు, నెయ్యిడబ్బాలు, బియ్యం సంచులు వారు నిర్దేశించిన చోటికి చేర్చినారు. చెన్నూరు గ్రామవాసులు. డాక్టరుగారు లడ్డాలతో సమారాధన చేస్తున్నారని విని భోజనానికి వండలాడి ప్రజలు వచ్చినారు. అయితే డాక్టర్ గారు వచ్చినవారికి పప్పుచారు అన్నం మాత్రమే పెట్టించినారు. నెయ్యి, చక్కెర ఇచ్చినామే ఇదేమిటనీ అడిగే ధైర్యం ఒకరికీ లేక పోయింది. మరొకసారి పెడతాడేమో! అనుకున్నారు. రెండవరోజే ఒక సాహకారును పిలిచి, మిగిలిన సామాను జాబితా రాయించినాడు. వాటి ధర మూడువేలైంది. వెంటనే గ్రామం నడుమ 300 గజాల చొటతీసికొని వెంకుటిల్లు వేయించినాడు. ఒక అలహాదు, ఒక పెట్రోమ్యాక్సు లైటు, అలహారునిండా పుస్తకాలు తెప్పించినాడు. కొన్ని పత్రికలకు వార్షిక చందాలు కట్టినాడు. 'గోదావరి వాచనాలయము' అని బోర్డు వ్రాయించినాడు. పెద్దలను రావించి, "గ్రంథాలయానికి చందాలిమ్మంటే సుముఖత చూపలేదు. కాని ఫలానారోజు సమారాధనకని మీరిచ్చిన సామగ్రిలో మిగిలించినదానితో వాచనాలయం ఏర్పాటుచేసినాను. చదువుకొని మీరు బాగుపడండి గ్రామాన్ని బాగువరచండి. దేహానికి రోగంవస్తే ఆసుపత్రి (బెషధశాల) లో మందు డొరుకుతుంది. కాని సమాజానికి కలిగే నొప్పులకు గ్రంథాలయంలో మందు లభిస్తుందనే పెద్దయం మరువరానిది" అని హెచ్చరించినాడు ఆ అజ్ఞాత ప్రజాపితా పితనకుడైన ఆ డాక్టరుగారు.

ప్రజారాజ్యం స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

యువకుల సాహసం :

అవి రజాకార్ల దురంతాలు ఉధృతంగా జరుగుతున్నరోజులు. హనుమకొండలో 'రాజరాజ నరేంద్ర గృంథాలయం' పురాతనమైనది. దాన్ని తగులబెట్టుదామని రజాకార్లు పథకం వేసుకున్నారు. ఈ బెదిరింపులు విన్న కార్యకర్త పింగిలి తిరుమల రావు జాగ్రత్తపడి, వదిలించుకొని కార్యకర్తలను ఆయత్తవరచి, గృంథాలయపు బయటి తలుపులు పెట్టి వెనుక దొడ్డిద్వారా గోనెనంచులలో పుస్తకాలు నింపి సురక్షిత స్థలానికి చేరవేసినాడు. అతని ఈ సాహసంవల్ల అమూల్యమైన, అతి ప్రాచీనమైన గృంథాలు ధ్వంసం కాకుండా మిగిలిపోయినవి.

జోగిపేటలో ప్రథమాంధ్ర మహాసభకు వెళ్ళి ప్రేరేపితమైన మొదటి యువకులు మనసబ్బార్ కిషన్ రావు, లంకా రామకృష్ణశర్మ, రాచపల్లి మాణిక్యారావుగారలు మొదలతో 'శ్రీకృష్ణ గృంథాలయం' నెలకొల్పినారు. పాపన్నపేట రాణిగారు ఆ రోజుల్లో మొదటిసారి తమగడిలో గృంథాలయానికి చోటివ్వడం చెప్పుకోదగిన విషయం.

ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘ సమావేశము - నల్లగొండ :

ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘముయొక్క రెండవ సమావేశము నల్లగొండలో 'సీలగిరి' (తెలుగు వారపత్రిక) సంపాదకులైన పబ్లిషింగ్ వేంటు రామనరసింహారావు గారి కార్యాలయ ఆవరణలో, స్థానికులు ప్రత్యేకంగా నిర్మించిన విశాలమైన మంటపంలో 1934 మార్చి 31వ తేదీన జరిగింది. ఇందులో 7 జిల్లాల ప్రతినిధులు, జిల్లాలోని ప్రతినిధులు పాల్గొన్నారు. కేంద్రసంఘ అధ్యక్షులైన రావుబహదూరు వెంకటరెడ్డి గారు ఈ సమావేశానికి అధ్యక్షత వహించినారు.

ఈ సమావేశంలో ముఖ్యమైన 7 తీర్మానాలు అంగీకరించబడ్డవి. అందులో మొదటిది- దివంగతులైన ప్రముఖులవల్ల సంతాపాన్ని ప్రకటించుట. ఇది ఆంధ్ర మహాసభలలో కూడా అనవాయితీగా అంగీకరించబడకుండా వచ్చిన ఆచారము. రెండవది- 'ఆంధ్ర నిధి' ఏర్పాటు. ఆంధ్రోద్యమ కార్యకలాపాలు కొనసాగించుటకు గాను డబ్బు సేకరించి, ఒక నిధి ఏర్పాటు చేయవలెనన్న ఉద్దేశంతో దానికి కొంతా వేరకు రంగారెడ్డిగారు వ్యవహారగా ఎన్నుకోబడ్డారు, ఆ తర్వాత, మెట్రిక్ మొదలు బి.ఏ. వరకు పరీక్షలలో నెగ్గిన విద్యార్థులకు పతకముల నిచ్చి సన్మానించవలెనని

తీర్మానించబడటంవలన అనాథు విద్యావ్యాప్తి విషయంలో ఉద్యమనేతలు ఎంతటి శ్రద్ధ చూపినారో విశదమవుతున్నది.

దానికి తోడు, ఆంధ్రభాషా ప్రచారానికి తెలుగు పరీక్షలు పీర్సాటు చేయటానికి ఒక విధానాన్ని సిద్ధపరచాలని నిర్ణయించడం జరిగిందంటే ఒక కృమిబద్ధమైన రీతిలో విద్యార్థులకు భాషాజ్ఞానము కలుగజేయవలెనని తలపెట్టబడిందన్నమాట, తరువాత ఇదే ఆంధ్ర సారస్వత పరిషత్తు పరీక్షల రూపంలో అమలు జరిగింది.

ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘ సమావేశము - మధిర :

మధిరలో మూడవ సమావేశము జరువటానికి, ఒక ఆహ్వాన సంఘం ఏర్పడినదంటే ఉద్యమం దినదినాభివృద్ధి చెందుతూ ప్రజానురంజకమవుతూ ఉన్నదనే టానికి తార్కాణము. మాడపాటి తిరుమలరావు వకీలుగారి అధ్యక్షతన ఆహ్వాన సంఘం ఏర్పడ్డది. విశాలమైన మంటపాన్ని నిర్మించారు. నభ 1928 ఏప్రిల్ 21 నాడు రావుసాహెబు వెంకటరెడ్డిగారి అధ్యక్షతన నభ జరిగింది. మాడపాటి తిరుమల రావుగారు స్వాగతోపన్యాసం చదివినారు. ఈ నభకు 19 ఆంధ్రజనసంఘ ప్రతినిధులైన, ఆ యా గ్రంథాలయాల ప్రతినిధులు 20 మందివరకు, ప్రేక్షకులు నూటికి మించి వచ్చుట విశేషం.

ఈ సమావేశములో ఆంధ్ర పరిశోధక సంఘపు నూతన కార్యవర్గం ఎన్నుకోబడ్డది. ప్రొఫెసర్ శిరుహరు హనుమంతరావు అధ్యక్షులుగను, ఆదిరాజు పీరభద్రరావు కార్యదర్శిగను, రాజానాయని వేంకట రంగారావు, మాడపాటి హనుమంతరావు, రాజా బహదూరు వీశ్వే వకీలుగారు సభ్యులుగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. ఆ తర్వాత, 'నిజాం రాష్ట్రాండ్రుల అభివృద్ధి మార్గములు' అనే విషయం మీద బహుమాన వ్యాసం వ్రాయించి అచ్చువేయించి అణాకు మించని వెలకు అమ్మ వలెననీ; కొంబాయి ఆంధ్రులు తెలివిన సానుభూతికి శంకర సాయన్నపర్వగారిద్వారా కృతజ్ఞతలు తెలుపవలెననీ తీర్మానింపబడినది. ఈ సందర్భంలోనే ఆంధ్ర గ్రంథాలయాల మొదటి నభ జరిగింది.

ఈ సమావేశంలోనే ఆంధ్రజనసంఘాలు చేయవలసిన కార్యాలను ఈ క్రింది విధంగా నిర్ణయించడం జరిగింది.

1. గ్రంథాలయాలను, పఠశాలయాలను, ఫోటోలను స్థాపించుట,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

2. విద్యార్థులకు సహాయముచేసి వారిని పోత్సహించుట,
3. విద్యార్థులను గౌరవించుట,
4. తాళవత్సర గ్రంథాలను శాసనాల పరిశుభ్రము చేయించుట - పరిశోధించుట,
5. కరవత్రాలు, లఘుపుస్తకాలు మరియు ఉపన్యాసాలద్వారా పరిజలలో విజ్ఞానాన్ని వ్యాపింపజేయుట,
6. ఆంధ్రభాషా ప్రచారానికి అవసరమైన అన్ని ప్రయత్నాలు చేయుట.

ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘము - నాలుగవ సమావేశము - సూర్యాపేట :

సూర్యాపేటలో జరిగిన నాలుగవ సమావేశానికి కూడా అహ్మద నంఘం ఏర్పడ్డది. కోదాటి రామకృష్ణారావు వకీలుగారు అధ్యక్షులుగా ఉండిరి. నభకారకు ప్రత్యేకంగా మంటపాన్ని నిర్మించినారు. శ్రీ కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారు నభకు అధ్యక్షత వహించినారు.

మధిరలో జరిగిన మూడవ సమావేశము తరువాత నిజాం ప్రభుత్వం నభకు జరవటానికి అనుమతించలేదు. అందువల్ల 1929 లో జరుగవలసిన ఈ సమావేశం 1928 మే 30 వ తేదీన జరుగవలసివచ్చింది. నిజాం రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమ ప్రచారానికిగాను బొంబాయి ఆంధ్రులు 500 రూపాయలు విరాళమిచ్చినందుకు కృతజ్ఞత తెలుపుతూ తీర్మానం అంగీకరింపబడ్డది. దెండపా తీర్మానంలో ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థులకు ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయంలోని సంబంధ కళాశాలల్లో ప్రవేశించే అనుకూలాలు కల్పించటానికి ప్రయత్నించవలెనని తీర్మానింపబడ్డది. కాని పరించలేదు. తర్వాత 1938 లో 'సంవేద మాతరం' ఉద్యమ కాలంలో నాగపూరు విశ్వవిద్యాలయం వారు చూపిన ఔచిత్యం ఆంధ్ర విశ్వవిద్యాలయం వారు సోదరాంధ్రులపై చూపకపోవుట నిజంగా విచారకరం.

ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘము యొక్క అయిదవ, ఆరవ, ఏడవ, ఎనిమిదవ సమావేశాలు చదునగా జరిగి పేట, ధేవరకొండ, కమ్మం మొట్టమొదట నిరసిల్లలలో ఆయా బోర్డుల జరిగిన ఆంధ్రమహాసభలతో బాటు సమావేశమవుతూ వచ్చినవి. ఆయా ఘట్టసభలలో అంగీకరింపబడిన తీర్మానాలను అమలుపరచడమే తమ కర్తవ్యం అని భావించినవి. ఇక నిరసిల్లలలో ఆంధ్రమహాసభ నియమావళి అంగీకరింపబడ్డది. తదనుసారం

స్థాయిని ఏర్పడ్డది. అందువల్ల నాటినుండి ఇక కేంద్రసంఘము అనుమానము పోయింది.

వర్తక సంఘాలు

వర్తకము అతిముఖ్యమైనవృత్తి. ఆంధ్రోద్యమపు తొలిరోజుల్లో ఈవృత్తిని ఎక్కువగా వైఖ్యజే (కోమటివారే) అవలంబించేవారు. ఇతరులు చాల తక్కువ. అందుకే 'సుమతి' శతకారుడు 'హిరికి ప్రాణము కోమటి' అని అన్నాడు. అంతేకాక 'అప్పిచ్చువాడు' లేని గ్రామాన్ని 'గ్రక్కున విడువంగవలయు' నని కూడా ప్రబోధించినాడు. అందుకే పూర్వకాలంలో గ్రామనిర్మాణం జరిగేటప్పుడు, కమ్మరి, కుమ్మరి, వడ్రంగి, చాకలి, మంగలి, కంచరి, చర్మకార, సువర్ణకారులు మొదలైన వన్నెండు వృత్తులవారికి భూములు, ఇనాములు ఇచ్చి గ్రామంలో నిరసించేసేవారు. ఇంతకు గ్రామంలోని రైతులువండించే వ్యవసాయోత్పత్తులను కొనుగో, గ్రామవాసుల సత్యజీవితానికి అవసరమైన వస్తుసామగ్రిని తెచ్చి వారికందించుట అనగా క్రియ వికర్యాలు జరుపుట వర్తకుల వృత్తి.

అయితే, రాకపోకల సౌకర్యాలు అంతగా లేని ఆకాలంలో. గ్రామాలకు నర్కారి అధికారులు దొరా (వర్కటన) పై వచ్చేవారు. ముఖ్యంగా రెవెన్యూ అధికారులు జమాబందీకొరకు వచ్చి, గ్రామాలలో వారాలతరబడి డేరాలు (Tents) వేసి మకాం వేసేవారు. అధికారులకు, వారిసిబ్బందికి కావలసిన సొదా (పంటసామగ్రి) ఇతర వస్తువులు సరఫరాచేయుట వర్తకుల పని. అయితే ఇది నేటివలె నగదుబేరం (Cash and Carry) కాదు. గ్రామహక్కుకి బీజీరాసేవాడు. వర్తకులిచ్చిన వస్తువులకు ఏవో నామకర్తం ధర నిర్ణయించేది, ఆవి, తామిలో వస్తులు చెల్లించే సమయంలో రైతులవద్ద సాదాపూర్వులు వసూలుచేసి అందులోనుండి చెల్లించేవారు. జమాబందీ దొరాలేగాక ఏడాదిపొడుగురా ఏవోశాఖముఖ్యంగా మార్, పోలీస్ అధికారులు దొరాపై వచ్చేవారు. ఈసరఫరాలో వచ్చిన నష్టాన్ని వర్తకులందరూ సమష్టిగా పంచుకొనేవారు. లేదా అందరూకలిసి ప్రత్యేకంగా 'సర్పరాయి' దుకాణం పెట్టించేవారు. ఇందుకు వర్తకులు కరాడనామాలు రాసుకొని 'సర్పరాయి' దుకాణం ఒకరికి ఒప్పచెప్పేవారు.

రానురాను ఈనష్టాన్ని దొర్లన్యాన్ని భరించుట దుర్భరమైంది. కాబట్టి తప్పించు కొంటూనికి ఏదైనా మార్గాన్ని అన్వేషించాలనే భావం నల్లగొండజిల్లాలోని సూర్యాపేట వర్తకులకు కలిగింది. ఈకార్యంలో నర్కారు పాఠశాలలో ఉపాధ్యాయుడుగా ఉన్న పువ్వాడ వెంకటప్పయ్యగారు ప్రోత్సహించగా 'వర్తక సంఘము' 1922, డిసెంబరు

2 తే దీనాడు స్థాపించబడ్డది. ఇన్నాళ్లుగా అత్రవాకెంట్లో అట్లుళ్లుగా, నామకార్తవ్య భరకు లేదా భరలేకుండానే ఉచితంగా పలావ్ బిర్యానీలు, ఘీ కిచిడీ (నెయ్యిపులగం) తిని బోగం అనుభవిస్తున్న ఉద్యోగులు అది తమ 'జన్మహక్కు' అని భావించేవారు. వర్తకసంఘాలు స్థాపించబడగానే అదికాస్తా తగ్గింది. ఇక వర్తకుల ప్రతిఘటన ఆరంభమైంది. దీనిని మొట్టమొదట ఆరంభించినవారిలో శ్రీయుతులు యామా అరవయ్య, బోనగిరి శంభయ్య, బోనగిరి లక్ష్మయ్య, లాభనెట్టి లింగన్న గుప్తగారలు. వీరికి బట్టల వర్తకులైన మహేంద్రకర్ అంబాజీ, పెద్దోజిగారి సహాయ సహకారాలు, లభించినవి. ఇక పరిస్థితి ఇంతవరకు వచ్చినాక, కొందరి కొక సందేహము కలుగ వచ్చు. స్కూరి ఉద్యోగులుకూడా మనుషులేగదా. ఆకలి తీర్చుకోటానికి భోజన సామగ్రి విధినిర్వహణకు వెళ్ళినచోట లభించవలెగదా అనవచ్చు. మానవతాదృష్టితో వస్తువులు లభించవలసినదే. కాని ఉచితంగా కాదు. ఎందుకంటే ప్రభుత్వం జీతాలే గాక దొరా చేసినరోజులకు 'భతా' (బేటా) కూడా ఇస్తుందనే విషయం మనం మరువ కూడదు. అందుకే సర్పరాహ విషయంలో స్కూరువారి హక్కుములేమిటి? ఉచితంగా నరపరాచేయమని ఉన్నవా? లేక వాటిని అమలుచేయడంలో కిందిఉద్యోగులు పౌరపాటు చేస్తున్నారా? అనే విషయాన్ని కూలంకషంగా ప్రజలకు తెలియజేసి అధికారుల దుర్మీతిని బయటపెట్టవలె. ముఖ్యంగా వర్తకులకు తెలియజేసి వారి కష్ట నష్టాలను తొలగించవలె. ఆంధ్రజనకేంద్ర సంఘంవారు ముఖ్యమైన ఈ కార్యానికి పూనుకున్నారు. మందుముల రామచంద్రరావుగారు ఇందుకు సంబంధించిన గవ్వలను హక్కుములను సేకరించి, ఒక లఘుపుస్తకాన్ని సిద్ధపరచినారు. అది కేంద్రసంఘ పక్షాన 'వర్తక స్వాతంత్ర్యము' అనుపేర నల్లగొండ జిల్లాలోని తిప్పర్తిగ్రామసభలో 1929 ఏప్రిల్ 15 నాడు ప్రకటించబడ్డది దీని వెల ఒక అణా నిర్ణయించుట ఉద్యమనేతలయొక్క సేవానీతిని తెలుపుతున్నది. ఈ లఘుపుస్తకానికయిన ఖర్చులు తిప్పర్తివారే భరించినారు. అనతికాలంలోనే ఈ పుస్తకం నాలుగు ముద్రణలు నోచు కున్నదంటే, అది ఎంతటి ఉపయోగకరమైనదో దాని ప్రభావం ఎటువంటిదో వేరుగా చెప్పవలసిన పనిలేదు. వర్తక సంఘాలను ఆంధ్రజనకేంద్ర సంఘపక్షాన వెల కొల్పుటలోను, ఈ లఘుపుస్తక ప్రచారంలోను కేంద్రసంఘ ప్రచారకులైన శ్రీ ఉన్నవ వేంకట రామయ్యగారు చేసిన కృషి అమోఘము. వర్తకుల ఇబ్బందులు తొలగించినకీర్తి అక్షరాలా ఆంధ్రజనకేంద్ర సంఘానికే దక్కినది. అయితే వర్తకులు కూడా కృతజ్ఞతాపూర్వకంగా దేశభక్తిభావంతో ఆంధ్రోద్యమవ్యాప్తికి సహాయపడ్డారు. ఈవిధంగా అన్యోన్య సహకారంతో పీడిత తెలంగాణా ప్రజాశోభి కష్టాల నివారణకు

ఆంగ్లో-ద్యమము క్రమవికాసం చేయటూ, తన ముఖ్యధ్యేయమైన రాజకీయ స్వాతంత్ర్యాన్ని సాధించినతీరు ముందుపుటలలో వివరింపబడినది.

వెట్టిచాకిరి :

ప్రతిఫలం ఏమాత్రం లేకుండా, నిర్బంధంగా పనిచేయటాన్ని వెట్టిచాకిరి అంటారు. ఈ వెట్టిచాకిరికి గురిఅయ్యేవారు నోరులేని నిరుపేదలు. గోచిపాతరాయుళ్ళు, ఉపవస్త్రానికి నోచుకోని నిర్బాగ్యులు. వెట్టిచేయువారిలో అంటరాని హరిజనులే ఎక్కువ. వర్తకులను బాధలనుండి విముక్తిచేసినట్టే ఈ బీదసాదలను వెట్టిచాకిరి నుండి విముక్తులచేయటానికి ఆంగ్లద్రవ్యం ప్రయత్నించింది. కాని వర్తకుల విషయంలోవలె విజయం సాధించలేకపోయినారు. అందుకు కారణాలనేకములు. వర్తకులు స్థితి గలవారు. వారిలో ఐక్యత ఉన్నది. వ్రాయను చదువను వారికివచ్చు. అయినా ఆంగ్లద్రవ్యమువారు చేసిన కృషివల్ల వారిలో చైతన్యం కలిగింది. చాలవరకు వెట్టి బాధనుండి విముక్తికలిగిందని చెప్పవచ్చును.

దైనందిన అవసరానికి అక్కరకువచ్చే వృత్తిపనివారు గ్రామాల్లో ఉండే వారు. వీరికి బలోతా ఇనాంభూములుండేవి. వృత్తిపనివారికి ఇనాంభూములు ఒక్కటే ఆదాయమార్గం. వారితోపాటు వెట్టిమాదిగలు (హరిజనులు) కూడా ఉండేవారు. దొరాపై గ్రామాలకు పర్యటనపై వచ్చే అధికారుల మూటలుమోయట వారున్నన్ని రోజులు వంటచెరకుతెచ్చట - వంటకొరకు మసాలాలు సూరుట, సామానుతెచ్చట, బావులనుండి నీరుచేది పోయట, తాగటానికి చెరువులనుండి నీరుతెచ్చట, వారు బన చేసే చావుడిలను ఊడ్చట, రాత్రి దీపముపెట్టుట, రాతిరంత చావడిముందర పండు కొనుట, ఆసాములను పిలుచుకొనివచ్చట, కుండలు తోముట-ఒకటేమిటి అధికారులందరికీ వావడిముందు పడిగావులుకాయట. ఇవి వారు చేసేపనులు. ఇక పోలీసు శాఖలో - కానిస్టేబుళ్ళ బీటుతెచ్చేవారు. అంటే సమాచారం తీసుకువెళ్ళేవారు. బీటు జవానుల మూటలు మోయట, వారు గ్రామంలో ఉండువరకు వారికి తాబేదారీ చేయుట వంటకు కట్టెలమోపులుతెచ్చి కట్టెలుకొట్టట. గ్రామాలకు దొరావచ్చే ఆదికారులేగాక సేగేదారులు, ఉద్యోగము దొరుకుతుందని పనిచేసే ఉమ్మీదువారు (అప్రెంటిసులు) కు కూడా వెట్టిచేయవలసివచ్చేది. చుట్టుగాగ్రామాలనుండి పోలీసువశేండ్ల, కసుబాగాగ్రామాల్లోఉండే 'పోలీసు స్టేషను' లకు పంపేరోజు నాంబా (డైరీ) లను అందచేయటానికి వెట్టివారు వచ్చేటప్పుడు విధిగా కట్టెలమోపు తేవాలి. స్టేషనులో ఉండే కుండలలో నీరు నింపాలి. కట్టెలుకొట్టాలి. ఇవానులకు వంటచేసిపెట్టాలి.

ఇదంతాచేసి, చేదుకొని ముంతెడునీరు తాగిపోవలసిందేకాని వచ్చేడు అన్నముకూడా లభించదు. వెట్టిచేనేవానికి రోగమొచ్చినా నొప్పివచ్చినా, ఇంటిలో ఆటబిడ్డలు రోగంతో మూలుగుతున్నా గ్రామానికి అధికారులు వచ్చినారంటే హాజరుకావలసిందే. రాకపోక తన్నులు తప్పేవికావు. ఇది నర్కారీ అధికారులసంగతి. ఇక గ్రామంలోనే ఉండే మాల్వీవటేలు, పోలీసువటేలు, పట్టారీలు, దేశ్ముఖ్ దేశ్పాండ్యాలు, దొరలు, వీరందరూ వృత్తిపనివారందరితోను తమకొరకు వెట్టిచేయించుకొనేవారు. వీరొక మెట్టు ముందుకువెళ్ళి బీదబ్రాహ్మణ, వైష్ణవకుటుంబీకులతో దొరలగడ్డిలోకి కావలసిన విస్తళ్ళు ఉచితంగా కుట్టించుకొనేవారు. శుభకార్యాలయితే శుభవృత్తికలు అందచేసేవారు. గ్రామపెద్దలకు దొరలకు, ప్రతిరోజూ పురోహితులు తిథి వార నక్షత్రాలు చెప్పి వచ్చేవారు.

ఇంతవరకు చెప్పినది ఖాల్సా (దివాని) గ్రామాలనుగూర్చి - ఇక జాగీర్లు, పాఠశాలలు, సర్వేఖాను, (నిజాం స్వంతజాగీరు) గ్రామాలలోనిస్థితి ఇంతకన్నా అధ్వాన్నంగా ఉండేది. గ్రామాధికార్ల వ్యవసాయం పనిమీదగూడా వెట్టివారితో నామ కార్తపుకూలితో విడిగా చేయించేవారు. అయితే రాజ్యంలో ఏమిజరుగుతున్నదో నిజాముకు తెలియదు అనటానికి ఆస్కారంలేదు. అందుకే నిజాము 1923 మార్చి 20 వ తేదీన జన్మదినసందర్భంలో 'ఇకనుండి నా రాజ్యంలో వెట్టిచాకిరి వద్దతిని పూర్తిగా నిలిపివేస్తున్నాను. దీనివలన ప్రజలకు చాల ఇబ్బంది కలుగుతున్నది. కాబట్టి ఈ నా ఆజ్ఞను అతిక్రమించినవాడు శిక్షకు పాత్రుడవుతాడు.' అని ఫర్మాను ప్రకటించినాడు. కాని ఈ రాజాజ్ఞను, అతని ఉద్యోగులు అమలు జరుపుటలో ఏమాత్రం శ్రద్ధతీసుకోలేదు. సరికదా ఆటంకాలు కలిగించినారు అందుకని నాలుగేండ్ల తరువాత అనగా 1927 జనవరి 8 వ తేదీన మల్గుజారిశాఖనుండి (7) సంఖ్యగల నియమావళి ఒకటి ప్రకటించబడినది. ఈ నియమావళి ప్రకారము :

1. వెనుకటి ఆజ్ఞలన్నియు రద్దుచేయబడినవి.
2. వెట్టివని నర్కారీ అధికారులు దొరాపై వచ్చినప్పుడే వారికొరకు తీసుకొనవలెను.
3. ఇంట్లో నిర్బంధంగా పనిచేయవలసినవారు, బరోతా ఇనాము అనుభవించువారును - కూలిపనియే వృత్తిగా నుండి యువార్థముగా అట్టి పనియే చేసుకొనుచున్నవారు మాత్రమే,

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమం

4. వెట్టిపని బరువులు ఒక గ్రామమునుండి మరొక గ్రామానికి తీసుకొని పోవటానికి మాత్రమే తీసికొనవలెను. వేరేవస్తువులకు వీరిని నిర్బంధించరాదు.
5. మగవారితో 12 సేర్లు, ఆడవారితో 8 సేర్లు, బాలురతో 6 సేర్లకంటే ఎక్కువ బరువు మోయించరాదు. 10 ఏండ్లకు తక్కువ వయసుగల వారితో పని తీసికొనకూడదు. ఆడమనిషిని వెట్టిపనికి అనలే వెట్టికూడదు.
6. ప్రతిఫలము, నియమముల ప్రకారము ముందుగానే చెల్లించవలెను. అట్లుచెల్లించనిది పనిచేయవలసిన అవసరములేదు.

ఇది పైనచెప్పబడిన నియమావళియొక్క సారాంశము. నియమావళి లోకానికి చూపటానికి ప్రకటించబడినది. కాని అధికారులు ఆచరణలో వాటికి ఆటంకాలు పెట్టుతూ వచ్చినారు.

ఇక్కడొకమాట చెప్పవలసి ఉన్నది. ఈ నియమావళిని 1927 జనవరిలో నిజాం జారీచేసినాడు. కాని తన స్వంతజాగీరైన సర్వేభాన్ మోతేముదు (Secretary) కార్యాలయంనుండి ఆరేండ్ల తర్వాత 1933 లో 38 సంఖ్యగల గప్తి (Circular) వెట్టి విషయంలో ఇట్లా జారీ చేయబడ్డది.

"గ్రామములొని పడేలు, పట్నారీలు, దొరా అధికారులు వచ్చినప్పుడు వారికి వారి నౌకరులకు అట్లు తోమించెదరనియు కోళ్ళను కోయింతురనియు గ్రామస్థులగు చాకలివారు మొరపెట్టుకొన్నారు. స్థానికులగు అధికారులు, బరోతా ఇనాములను అనుభవించువారు ఈ పనులుచేయకతప్పదు. ఇష్టములేనిచో వారు ఇనాం భూములను తదులుకొనవలయును.

అయితే ప్రభుత్వం ఈ క్రిందివిధముగా స్పష్టీకరించింది :-

బరోతా ఇనాం ఎవరికివ్వబడిందో అట్టివారు ప్రతిఫలం లేకుండా రాకిరి చేయటానికి బద్ధులుకారు. అన్నితీరుల పనివారు గ్రామంలో ఉండవలెనని మాత్రమే అట్టి ఇనాములు ఇవ్వబడినవి. సర్కారువారికి పనిపడినప్పుడు హాజరుకావటానికి మాత్రమే ఆ ఇనాము ఇవ్వబడినదని భావించవలెను. పచ్చిన వీడవ వారు చేసిన పనికి వేరే ప్రతిఫల మియ్యవలెను. కొబ్బరి సర్కారీ ఉద్యోగులు దొరపై పచ్చు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సప్తధు వారికొరకు ప్రతిఫలము లేకుండు ఎకరితోను వనిచేయించవలదని వచ్చేలు పట్టాభిరంధరికి తెలియజేయడమైనది."

దీనినిబట్టి ఏడవ నిజామైన మీర్ ఉస్మాన్‌లీఖాన్ రాజ్యానికి రాజుగా ఒకవిధం గాను, అతడే సర్వభాను జాగీర్దారుగా మరొకవిధంగాను వ్యవహరించేవాడని స్పష్టమవుతున్నది పాఠశాల స్థాపించు విషయంలోకూడా నిజాం ఇదే దృఢదృవైఖరి అవలంబించినాడు. ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘమువారు 1927 నాటి నియమావళి యొక్కయు, గవ్వీయొక్కయు వేలకొలది ప్రతులు అచ్చువేయించి వ్యాఖ్య సహితముగా 'వెట్టిచాకిరి' అనేపేరుతో లఘుపుస్తకాన్ని ఉద్యమ ప్రచారకులు పంచిపెట్టినారు. వెట్టిచాకిరి నిర్బంధాలనుగూర్చి గ్రామవాసులకు బోధించినారు.

వెట్టిచాకిరి విషయంలో మాత్రము ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘము వారు ప్రచారం చేసినారు. వారు వెలువరించిన ప్రచురణలను క్రైస్తవ విషనరీలు ముఖ్యంగా వెస్లేయన్ మిషనువారు వందలకొలది ప్రతులనుకొని గ్రామాలలో ప్రచారానికి ఉపయోగించుకొన్నారు. జిల్లాలలోను, కేంద్ర కార్యాలయంలో కార్యదర్శిగారితోను క్రైస్తవ విషనరీలు, వెట్టిచాకిరివలన హరిజనులపడే బాధలను విచారంతో విశదీకరించినారు.

అయితే ఈ దేశీయ విషనరీలు తమ తెల్లపాదరీలతో హరిజనులపడే బాధలు విన్నవిస్తే, పాదరీలు ఈ రాష్ట్రంలో రెవెన్యూ పోలీసుశాఖామంత్రులుగా ఉన్న తెల్ల దొరలతో పన్నుపించి బీదహరిజనులను ఆ బాధనుండి తప్పించవచ్చునుకదా. కాని అది పారు చేయలేదు. అందుకు కారణము ఒహుళః హరిజనులకు ఇట్టి బాధలు తొలిగి పోతే వారు క్రైస్తవమతములో చేరటానికి తగు అకర్షణలేకుండా పోవునేమో! అనే శంక వారికి కలిగిఉండవచ్చు.

విద్యావ్యాప్తి :

నూటికి ముగ్గురు మాత్రమే అక్షరాస్యులున్న ప్రదేశంలో విద్యావ్యాప్తికన్న మించినవని లేదని కేంద్రసంఘమువారు అందుకు పూనుకొనుట సహజమే. కాని నిజాం ప్రభుత్వపు విద్యావిధానం మతపక్షపాతంతో కూడినది. 'అమ్మ పెట్టదు. అడుక్కు తినవియ్యదు' అన్నట్లు, సర్కారు తెలుగుపాఠశాలలు పెట్టకపోయేది. 1928 లోనే శాన్సిపాఠశాల గవ్వీ జూరీదేసి, అంతకుముందు ఎన్నటినుండి నడుస్తున్నవై నానరే మూయించివేసింది. దీనికి విరుద్ధంగా 'ప్రజాపక్ష విద్యామహాసభ' (Hyderabad

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆంగ్లోవ్యవస్థ

Peoples Educational Conference) ద్వారా ఆందోళన జరిపినారు. పండిత హృదయనాథ కుంజ్రా అంతటివ్యక్తి తన అధ్యక్షోపన్యాసంలో నిజాం చర్యను ఖండిస్తూ, ఏ దేశీయ సంస్థానంలో గూడా ఇటువంటి నియమాలు లేవని ఉద్ఘాటించినారు. కాని నిజాం తన విద్యా విధానాన్ని ససేమిరా మార్చుకోలేదు. లోకావవాదుకు గూడా వెరువని నిజాం ప్రభుత్వం బాహటంగా తన పక్షపాత విధానాన్ని అమలు వరుస్తూ పోయిందనటానికి 1895 నాటి నిజాం విద్యాశాఖదైరెక్టరు నివేదికనే అందుకు నిదర్శనం.

ఇక ప్రజలకు విద్యాసౌకర్యాల విషయంలో ఏలినవారి వైఖరి గమనిద్దాం. ప్రజలు చదువుకుంటే తెలివెగలవారవుతారు. తిరగబడతారు. అందుకని అత్యధిక సంఖ్యలోఉన్న హిందువులను అపెద్య అనే అంధకారకూపంలోనే పడేసి ఉంచాలనేదే వారి విధానం. దానితోహాటు అల్పసంఖ్యలో ఉన్న ముస్లిం ప్రజలకు సకలసౌకర్యాలు సమకూర్చి విద్యావంతులను చేయాలనే పథకాన్ని నిజాం ప్రభుత్వం అమలు జరిపింది. 1881 మొదలు 1931 వరకు అంటే 50 సంవత్సరాల కాలపు హిందూ ముస్లింల జనాభాలో విద్యావంతుల వివరాలను ఈ క్రింది పట్టికవల్ల తెలుసుకోవచ్చు :-

హిందువుల విద్యా సంపన్నత

సంవత్సరం	హిందువుల జనాభా	అక్షరాస్యులు	శాతం
1881	6693161	264707	2.98%
1891	10315249	366475	3.57%
1901	9870839	250287	2.54%
1911	11628375	267041	2.30%
1921	10856453	277056	2.60%
1931	12176727	405614	2.94%

ముస్లిముల విద్యా సంపన్నత

సంవత్సరం	ముస్లిముల జనాభా	అక్షరాస్యులు	శాతం
1881	925029	45752	4.94%
1891	1136666	70147	6.18%
1901	1155750	69110	5.96%
1911	1280990	81260	6.35%
1921	1298377	115522	8.9%
1931	1534666	158859	10.35%

పై అంకెలను పరిశీలిస్తే కొన్ని కఠోర సత్యాలు బయటపడతవి. ఈ 1881 నుండి మొదలైన 50 యేండ్లలో హిందువుల్లో అక్షరాస్యుల శాతం పెరగలేదు, సరికదా 1891 నాటికన్నా 0.04 తగ్గింది. కాని ముస్లింలలో అక్షరాస్యుల సంఖ్య ప్రమేగా పెరుగుతూ పోయింది. 1931 నాటికి 5.41 శాతం పెరిగింది. మరొక గమనించదగిన విశేషమేమిటంటే ఉస్మాన్ ఆలీఖాన్ రాజ్యాధికారానికి వచ్చినతర్వాత ఆంధ్రులను ఉర్దూ బోధనా భాషగా ఉస్మానియా విద్యవిద్యాలయం ఏర్పడ్డాక ముస్లింలలో విద్యావంతుల సంఖ్య ఒక్కపెట్టున పెరిగిపోయింది. అసలు నిజాంప్రభుత్వ విద్యావిధానమే పక్షపాతభూయిష్టమై ఉన్నదనటానికి అప్పటి ప్రభుత్వ నివేదికలే సాక్ష్యారాధాలు. ఉదా:- నిజాం ప్రభుత్వంవారి సాధారణ పరిపాలనా నివేదిక 1895 లోని ఆనర్ల సమ్మరీయొక్క 18వ పుటలో విద్యావిధానాన్నిగూర్చి ఈ విధంగా వ్రాయబడ్డది.

"బడికపోయే ఈడుగల ముస్లింల వీల్లలలో చదువురానివారి సంఖ్య చాల తక్కువగా ఉండటం సంతృప్తికరంగా ఉన్నది. మొత్తం జనాభాలో హిందువుల శాతం 49.42. ముస్లింల శాతం 9.7 మాత్రమే. అయినప్పటికీ 15101 ముస్లిం బాలకులు 1706 ముస్లిం బాలికలు విద్యాభ్యాసం చేస్తున్నారు. ఇందుకు ప్రతిగా హిందువుల్లో 18424 బాలకులు, 1206 బాలికలు ఈ నివేదిక కాలంలో విద్యాభ్యాసం చేస్తున్నారు. బ్రిటీషిండియాలో ముస్లింల అక్షరాస్యత 4.5 మాత్రమే అయివుండగా ఘనతపహించిన నిజాంవారి రాష్ట్రంలో ముస్లిం అక్షరాస్యుల శాతం అసామాన్యం..."

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆంగ్లోద్యమం

ఈవిధంగా పాలకులు వారి నివేదికలలో తమ మతంవారి విద్యవిషయంలో గొప్పగా చెప్పుకున్నారు.

ఇది ఆనాటి నిజాం పరిపాలన ధోరణి! బాహటంగా తమ పరిపాలనా నివేదికల్లోనే హిందువులని, ముస్లింలని పక్షపాతం చూపుతూ వ్రాసుకున్నారు. ఇక హిందువులకొరకు ప్రభుత్వపాఠశాలల వ్యవస్థలేకపోతేమానె, ప్రజలే వీధి బడులు—కానిగీ (ప్రైవేట్) పాఠశాలలు పెట్టుకొని బాలురకు - ముఖ్యంగా బాలికలకు తెలుగులో ఒంట్లు, ఓనమాలు, ఇరుసులు, బాజుబాకులు వేయటం, జాబులు చదువు కోవటం, నేర్పుకుండామనుకుంటే కానిగి పాఠశాలల స్థాపనను నిషేధిస్తూ ఒకగవ్వి (సర్క్యులర్) జారీచేసినాడు ఏడవ నిజాం! 'అమ్మపెట్టడు, అడుక్కుతిననీయదు' అన్నట్లు తాను విద్యాసౌకర్యం కలిగించక, జనాన్ని చదివించుకోనీయకుండాచేస్తూ నిర్బంధ విద్యావిధానాన్ని హిందూప్రజలపై రుద్దినాడు నిజాం.

ఇందుకు విరుద్ధంగా ముస్లింబాలికల విద్యపట్ల అత్యంతశ్రద్ధ చూపించినాడు. అత్యధికసంఖ్యలో ఉన్న హిందువులుకట్టిన పన్నులడబ్బుతో ప్రతి కుటుంబ గ్రామంలో బాలికల పాఠశాలలు పెట్టించినాడు. ముస్లింబాలికలు పర్షియాటిస్తారు కాబట్టి బాలికలను వారి ఇంట్లనుండి పాఠశాలకు తీసుకవచ్చి, తిరిగి ఇంట్లలో దింపివేయటానికి పర్షియా వేసిన ఒక ఎడ్లబండిని, బాలికలను ఇంట్లనుండి తెచ్చి ఎడువటానికి 'ఖాదిమా' పరిచారికనుగూడా నియమించినాడు. బాలికలు చదువుకుంటే వారు సుశిక్షితరైన ఇల్లాండ్రుగా తయారవుతారని, వారు తమ పిల్లలకు చదువునేర్పుతారని, ఈవిధంగా బాలికలం ముస్లింపిల్లల సుశిక్షితరైన ముస్లిం పౌరులుగా తయారుచేయాలనే దురుద్దేశం నిజాయొక్క చుర్చుతి. ఇంతటి మతపక్షపాతం, ఇంత బాహటంగా జరుగుట మరెక్కడా కానరాదు.

జాగీరు ప్రజలను పట్టిపీడించే అనేకరకపు పన్నులతోబాటు పద్మశాలీలనుండి 'మొహతర్కా' అంటే మగ్గము పెట్టినందుకు పన్నులు పన్నాలుచేసేవారు. వరంగల్లు సమీపంలో ఉండే ఉర్సు కిరీమాబాదు పద్మశాలి శ్రీ మాలేటి పావయ్యగారు పన్ను అక్రమమని కోర్టులో ఫిర్యాదుచేసినారు. దానిపై హైకోర్టువారు ఇట్టి పన్ను అక్రమమైనదని తీర్పు ఇచ్చినారు. ఇది తెలిసిన ఆంధ్రజనకేంద్ర సంఘమువారు అట్టితీర్పును ఆనువదించి, వేలసంఖ్యలో ప్రతులు అచ్చువేయించి పద్మశాలీలలో పంచిపెట్టినారు. దీనివల్ల వైశ్యులకు 'వర్తక స్వాతంత్ర్యము' అను లఘుపుస్తకమువలెనే ఎంతో వేలు చేకూరినది. ఇట్లే వ్యవసాయకులకు నూతనలు అనే పుస్తకాన్ని వ్యవసాయశాఖ

ప్రేమరాజుడు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కారులైన సర్వోత్తమరావుగారు 'న్యాయస్థానములు దేశభాషలు' అనే వుస్తకాన్ని మహబూబు నగరంలోని ఎం. నారాయణరావువకీలుగారు 'గ్రంథాలయము' అనే వుస్తకాన్ని శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు ఇక 'మన విద్యా సరుక్కులు', 'మధ్య పానము' అనే వాటిని శ్రీ కొమ్మవరపు సుబ్బారావుగారితో రచింపజేసి ఆంధ్రజన కేంద్ర సంఘం ప్రచురించింది. ఇవి అనన్య సామాన్య ప్రాచుర్యముపొంది ప్రజలను జాగృతపరచినవి.

మతోన్మాదము - ఆత్మరక్షణ

ఇదే కాలంలో భారతదేశంలోని ఇతర ప్రాంతాల్లో మత వివాదాల నమస్కరణలు పెరుగుతున్నాయి. గోవాలో వేలాది హిందువులు మతాంతరులై నారు. ఇది గమనించిన బెనాయక మహారాజ్ మసూర్కర్ గోవాకు పోయి మతాంతరులై న పదివేల హిందువులను శుద్ధి చేసి, తిరిగి హిందూమతంలో చేర్చుకొన్నారు. ఈ ఉదంతానికి హైదరాబాదుతో సంబంధమున్నది. కాబట్టి సంగ్రహంగా ఇచ్చి దానిని ఉదహరించడం అవసరమైనది.

ఇది సాధారణ సంఘటనకాదు. కాబట్టి నాగావూరు నుండి డా॥ మూంజే, హైదరాబాదు నుండి ధర్మపీఠ వామన్నాయక్, ఉత్తరప్రదేశ్ నుండి స్వామి శ్రీధానంద గారలు గోవా సందర్శించినారు. ఈ సంఘటన పరిణామంగా శ్రీధానందజీ రాజస్థాన్, పంజాబు ప్రాంతాలలో పర్యటించి ఒక లక్ష మల్కానా రాజపుత్రులను శుద్ధిచేసి తిరిగి హిందూమతంలో చేర్చినారు. వీరి కృషి యావత్ భారతంలో సంచలనం కలుగ జేసింది.

దానికాలం నుండి హైదరాబాదు ముస్లిం సంస్కృతికి కేంద్రంగా ఉంటూ వచ్చింది. “ఖజా హసన్ నిజామి” తరచు హైదరాబాదు వచ్చేవాడు. వచ్చినప్పుడు దర్గా నిజాం (ఉస్మాన్ ఖాన్) తోను, మహారాజా కిషన్ పర్షాద్ తోను కలిసేవాడు. నిజాం తో ముఖ్యంగా ‘తబ్లీగ్’ (ముస్లిం మత ప్రచారం) గూర్చి మంతనాలు జరిపేవాడు. ఆ రోజుల్లో శ్రీధానందజీ జరిపిన మూక ఉమ్మడి శుద్ధి హసన్ నిజామిని కలవర పరిచింది. ఏ కథంగానైనా సరే, శ్రీధానందజీని తుద ముట్టించటానికి పూను కున్నాడు. అందుకు తగిన వ్యక్తి అతనికి వేరే చోట దొరకలేదు. నిజాం సహాయంతో హైదరాబాదులోని ‘అబ్దుల్లాపూర్’ అనే వ్యక్తిని సిద్ధపరిచినాడు. అబ్దుల్లాపూర్ కుటుంబానికి చీకు చింతా లేకుండా జీవితం గడిపే అంతటి ఆర్థిక స్తోమత నమోదు కుర్చు బద్దది. అతడు ప్రాంతానికి లొంగిపోయినాడు. అన్నిటికీ తెగింది

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

శ్రద్ధానందజీని హత్య చేసినాడు. పట్టుబడ్డాడు. ఉరిశిక్ష విధింపబడ్డది. అబ్దుల్ గఫార్ కుటుంబానికి పోలీస్ చర్య వరకు నిజాం ప్రభుత్వం పెన్షన్ ఇస్తుండేది. అందుకే ఈ హత్యప్రయత్నానికి నిజాం ప్రోత్సహించినాడని ఇందువల్ల స్పష్టమవుతుంది.

భాజా హసన్ నిజామ్ ఆగ్రహం అంతటితో చల్లారలేదు. ప్రతీకార చర్యగా హైదరాబాదు సంస్థానంలో మత కల్లోలాలు రేకెత్తించ చేసినాడు. అప్పుడు గుల్బర్గాలో జరిగిన మత కల్లోలాలు చాల మోరమైనవి.

“ప్రజలు భయభీతలతో న్నబ్బరై వీధుల్లో తిరుగుట మానివేసినారు. తలుపులు బిగించుకొని, లోపలే కూర్చున్నారు. చంటి పిల్లలు ఏడిస్తే ఆ చప్పుడువల్ల ఆ ఇంట్లో స్త్రీలున్నారని తెలుస్తుంది. చప్పుడు పెని ముస్లిం గుండాలు ఇండ్లలోకి ఎక్కడ చొచ్చుకు పస్తారో అనే భయంతో తలుపులు చేతులారా తమ పిల్లల గొంతులు విసికి వేసినారంటే, పరిస్థితులంత మోరింగా ఉండేవో ఉపించవచ్చు”. అని ఒక సమావేశంలో కేశవరావు కొరటక్కిర్ గారు అన్నారు. వీరు ఆర్య సమాజం అవ్వకుండా, మాజీ న్యాయమూర్తి కూడా. 1927లో వై. డి. జోషి బృందం ఆధికారం గాని, ఆదాయం గాని, ఆశించక కేవలం దేశ సేవాభావంతో హైదరాబాదు నగరంలో సీతారాంబాగ్ దగ్గర ఉన్న దత్తపహాడ్ కు పోయి, “స్వాతంత్ర్యప్రాప్తి కొరకు బొందిలో ప్రాణమున్నంత వరకు సర్వ శక్తులా ప్రయత్నిస్తాం” అని దత్తాత్రేయ పాదుకల మీద చేయిపెట్టి ప్రమాణం చేసినారు అనాటి బృందంలో అప్పటి సీనియర్ కార్యకర్తలు, యువకులు 21 మంది. వీరిలో సదా!వ రఘునాథ్ కుర్వల్కర్ ప్రత్యేకంగా పేర్కొన దగినవారు. ఇతని సోదరుడు నానా కుర్వల్కర్ సనంత రంగనాథ్ బేత్కర్ కూడా పేర్కొన దగినవారే. 1938 నాటి హైదరాబాద్ సత్యాగ్రహంలో వీరు పాల్గొన్నారు.

దత్తపహాడ్ మీద ప్రతినబూనిన 21 మంది యువకులు కాలేజీ విద్యార్థులు. నెలవుల్లో తమ తమ స్థలాలకు పోయిన తర్వాత ఆక్కడి యువకులను సిద్ధం చేసి వారితో ఇదే విధంగా ప్రమాణస్వీకారం చేయించినారు. ఈ విధంగా మరణ్యాదాలో ఒక సూతనోత్సాహం కలిగింది. నిస్వార్థ కార్యకర్తలు ఆవిర్భవించినారు.

ఆత్మరక్షణకు యువతరం పూనిక :

ఇరవయ్యో శతాబ్దారంభం నుండే. గణేశోత్సవాలు హైదరాబాదులో జరుగు తున్నవి. కాని అవి వయోవృద్ధుల అజమాయిషిలో మూస బోసినట్లు ఒకే విధంగా జరిగేవి. ఇది యువకు: కు నచ్చలేదు. ఇంకా ఉత్తేజకరంగా జరపాలనే ఆభిలాషతో 1927 నాటి గణేశోత్సవ సమ్మేళనంలో (భాద్రపద పున్నమినాడు వివేక వర్ధిని

థియేటర్ లో జరిగేది) వై. డి. జోషి బృందం పోటీ చేసింది. వై. డి. జోషి కార్యదర్శిగా ఎన్నికైనాడు. సభ్యులందరూ యశకులే. అయితే అధ్యక్ష, ఉపాధ్యక్ష పదవులకు మాత్రం యువకులు పోటీ చేయటానికి సాహసించలేదు. కేశవరావు కోరట్కర్ గారు అధ్యక్షులుగా ఎన్నికైనారు.

నాయకత్వంలో మార్పు వచ్చిన తర్వాత వ్యాయామానికి ఎక్కువ ప్రాముఖ్యత ఇచ్చినారు. గజేశోత్సవాల సందర్భములో సూర్య నమస్కారాలు, దండెములు, జిస్కీలు, బైరక్ లు (మరాఠీలో 'జోర్' అంటారు) సాంఘిక విషయాలపై వక్ర్రుత్వ పోటీలు ఏర్పాటుచేసి బహుమతులిచ్చేవారు.

ప్రైడరాబాదు సగరంలోని తెలుగువారు కూడా గజేశోత్సవాలను అదే మోదీగా జరుపుకునేవారు. వ్యాయామ క్రీడలు (Gymnastics) తెలుగు వారి ప్రత్యేకతగా ఉండేవి. అయితే ఇంతవరకు తెలుగువారి ఉత్సవాలకు వర్ధనీ వారి సార్వజనిక పేలాతో సంబంధం లేకుండేది. వై. డి. జోషిగారు, తెలుగు వారందరినీ సమీకరించి, వ్యాయామక్రీడలను ప్రోత్సహించినారు.

అదే విధంగా ధూల్ పేట ప్రాంతం వారు, కత్తిసాము, కజ్జసాము, కుస్తీలకు ప్రాముఖ్యత ఇచ్చేవారు. వీరితోనూ సంప్రదించి, సహకరించటం జరిగింది. ఈ విధంగా "గజేశోత్సవాలలో మరాఠీ మాట్లాడేవారికే ప్రాముఖ్యత ఉంటుంది". అనే అపవాదు పోగొట్టినారు. గజేశోత్సవాలు, సార్వజనిక సమ్మేళనాలు, హిందువులందరివి అనే భావం కలిగింప చేసినాడు కార్యదర్శిగా ఎన్నికైన జోషిగారు.

విజయదశమి నాడు హిందువుల సశస్త్ర హిరేగింపు వివేక పర్ధనీ నుండి బయలుదేరి మరకేధర బాగ్ లోని దేవి ఆలయానికి వెళ్ళేది. అక్కడి నుండి పీల్ థనాలోని మతా మందిరానికి వెళ్ళేవారు. ఈ దినరా బాపతు కార్యక్రమానికి వామన్నయక్ గారు అధ్యక్ష్యం వహించేవారు. అయితే ఇటు గజేశోత్సవాలకూ (మేలా - సార్వజనిక సమ్మేళన్) అటు దినరా హిరేగింపుకూ వై. డి. జోషి గారే కార్యదర్శిగా ఉండేవారు. విజయ దశమి సందర్భంగా ఒక్క హిరేగింపే గాక 4, 5, రోజులు దేవీ నవరాత్రుల సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని కత్తిసాము, కజ్జసాము, కుస్తీలు, మొదలైన పోటీలు ఏర్పాటు చేయబడేవి. ఈ కార్యక్రమాలు కేవలం హిందువులలో అయిక్యతా భావం కలిగించాలనే దృష్టితో జరిగేవి. అవి 1842 వరకు సాగుతూ వచ్చినవి. కాని జోషిగారు రెండవసారి జైలుకు వెళ్ళడం వలన ఆగిపోయినవి.

సశస్త్ర ఊరేగింపు (అంటే ఆయుధాలు ధరించి ఊరేగింపు తీయుట) నీజాం సర్కారువారికి కన్ను కట్టినట్లైంది. అధ్యక్షులుగా ఉన్న పినాయకరావు గారిని ఇదేమిటని నీజాం సర్కార్ ప్రశ్నించింది. అందుకు 'మాదగ్గట రెండు వందల ఆయుధాలు మాత్రమే ఉంటవి' అని ఆయన అన్నారు. అయితే తక్కినవి మాకిచ్చివేయమన్నది ప్రభుత్వం. ఇదిగో అదిగో! అంటూ తాత్సారం చేస్తూ వచ్చి నారే గాని ఆయుధాలు ఒప్పుచెప్పలేదు, కార్యదర్శి జోషిగారు.

ఇటువంటివి మరికొన్ని విషయాలపై పృథ్వి నాయకులకు, యువకులకు మధ్య మనస్పర్థలు వచ్చినవి. తత్ఫలితంగా పృథ్వి నాయకులు కోవగించుకొని, యువకులను వివేక వర్ధనీలోని వ్యాయామశాలకు రానియలేదు. వస్త్రాన్ గా పోర్టార్ మీద కూడా కనుక చూసినారు. ఇది 1926, 1927 నాటి మాట.

పెద్దలు చూపిన ఈ వైఖరి ఒకందుకు మంచిదే అయింది. వర్ధనీలో వస్త్రాన్ గా ఉన్న పోర్టార్, జమదగ్ని మాస్టర్, వై. డి. జోషి మొదలైనవారు కృషి సల్పి సుల్తాన్ బజార్ లో హనుమాన్ వ్యాయామశాల అనేపేర ఒక సంస్థను నెలకొల్పినారు. ఇది బ్రహ్మాండమైన సంస్థగా రూపొందినది. ఇప్పటికీ సుల్తాన్ బజారులోని హనుమాన్ వ్యాయామశాల అంటే ఆ ప్రాంతవాసులకు బాగా తెలుసు. వ్యాయామమే కాక ఉన్నత పాఠశాలకూడా ఈ సంస్థ యాజమాన్యం క్రింద నడవ బడుతూ ఉన్నది.

సంస్థనైతే నెలకొల్పినారు. కాని నేర్చుకోవటానికి పిల్లలు రావడం కదా! అందుకని జోషిగారి స్వయం సేవక బృందం నలుగురైదుగురు ఒక జట్టుగా ఏర్పడి, రోజుకొక విధిలో సమర్థ రామదాసు కీర్తనలు పాడుతూ "జయ జయ రఘువీర సమర్థ" అని ఇల్లిల్లా తిరిగేవారు. ఇంటిముందర వీరు "జయ జయ రఘువీర సమర్థ" అని కేకలు వేయగానే ఆపిధి ఇల్లాళ్ళు దోసిళ్ళతో బియ్యం పట్టుకొచ్చి భిక్ష వేసేవారు. "మాకు కావలసింది బియ్యం భిక్షంకాదు, వ్యాయామ భిక్షపెట్టండి. మీ అబ్బాయిలను మా వ్యాయామశాలకు వంపండి. ధృఢకాయలుగా, బలవంతులుగా తయారు చేస్తాం" అని వారు హామీఇస్తూ తమకొరిక తెలిపేవారు. పిల్లలనే కాదు పెద్దలను కూడా రమ్మని కోరేవారు. ఒకవేళ వ్యాయామశాలకు రావటానికి మాకు పిలువడదని వారంటే "మేమే వచ్చి నేర్చుతాము" అని అట్లాగే, వారివారి ఇంట్లోనే బాలురకు వ్యాయామవిద్య నేర్పేవారు. ఈ విధంగా ఇండ్లకుపోయి నేర్పుతూ ఉండటం వలన వారికి ప్రజలతో సన్నిహిత సంబంధాలు ఏర్పడి 48 నాటి స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో పరివ్రదమైనది.

వీరు ఇంతటితో ఆగక “స్త్రీలు కూడా వ్యాయామం చేయాలని ఆత్మరక్షణకు అది అవసరమని జోధించేవారు. స్త్రీలకు నచ్చచెప్పటానికి ఈ కార్యకర్తల ఇళ్ళకు చెందిన ఆడవారు, వెళ్ళేవారు. మెదకులోని లాడే రాంరావు వకీలుగారి కోడలు, గోవిందరావు భార్య ప్రాదరాబాబాదులోనే ఉండేవారు. వారు ఎక్కువగా స్త్రీల వ్యాయామ విషయంలో కృషి సల్పినారు. ఎవరైనా దుండగులు మాన భాగానికి పూనుకుంటే ఏం చేయాలో శిక్షణ ఇవ్వడమే గాక ఒక్కొక్క ఇల్లాలుకు ఒక్కొక్క జంబియా (చిన్నకత్తి) సరఫరా చేసేవారు.

కార్యకలాపాలు పెరిగిన కొద్ది కార్యకర్తల అవసరాలు పెరుగుతూపోయినవి. ఆదరించే పెద్దలు ఆగ్రహించటం జరిగింది. అందుకని ఒక ‘బెనిఫిట్ షో’ కొఱకు ప్రయత్నం చేసినారు. ఆ రోజుల్లో భోంస్లే నాటక కంపెనీవారు వచ్చి నాటకాలు వేస్తూ ఉండేవారు. వారితో కలిసి కొన్ని బెన్ఫిట్ షోలు ఇవ్వటానికి అంగీకరింపజేసి తద్వారా కొంత డబ్బు హనుమాన్ వ్యాయామశాలకు సమకూర్చటం జరిగింది.

అంతటితో ఆగక, విఖ్యాత మరాఠీ రచయిత ‘రామ గణేశ గడ్కర్’ రచించిన “ఏకచ్ఛాయా” మొదలైన సాంఘిక నాటకాలు నర్వశ్రీ దిగంబర రావు బిందు, బాగాత్ నారాయణరావు మన్నభార్, బిందు మాధవరావు వగిడి, గోవిందరావు దీక్షిత్, తాందూళ్ వాడికార్, దునంగే రామచంద్ర, మాస్టర్ ప్రభుణే మొదలైనవారు స్వచ్ఛందంగా పాత్ర ధారులై నటించినారు. ఈ విధంగా నాటకాలువేసి డబ్బు సేకరించుటే గాక సంఘసంస్కారమూ జరిగేది. జాతీయభావాల ప్రచారము గూడా తమ లక్ష్యంగా పెట్టుకొని జరిపేవారు.

దానికి తోడు పత్రికలు గూడా నడిపితే బాగుంటుందనుకున్నారజోషిగారు రాజాబహదూర్ వెంకటరామారెడ్డిగారు గూడా మాట సహాయం చేసినారు. కాని ప్రభుత్వం జోషి గారికి పత్రిక నడపటానికి అనుజ్ఞ ఇవ్వలేదు. ఇంతలో కేశవరావు గారివేరే ‘రాజహంస’ మరాఠీ మాసపత్రిక నడపటానికి ఆజ్ఞదొరికింది. జోషిబృందం వారు కేశవరావు తరపున పత్రిక నడుపుట ఆరంభించినారు. 4, 5, సంచికలు వెలువడిన తర్వాత ఒక సంఘటన జరిగింది. ‘తేర్’ అనే నదీతీరాన ఉన్న ఒక దేవాలయంలో ఒక హరిజన బాలికను ముస్లింలు చెరచినారు. ఈ ఉదంతాన్ని గూర్చిన పూర్తి వివరాలు ‘రాజహంస’ పత్రికలో ప్రకటించబడ్డవి. అంతే సంపాదకులైన కేశవరావు కోరట్కర్ ను మందలించటం, పత్రికను ఆపివేయటం, ఒకేసారి జరిగింది. ఇది నిజాం ప్రభుత్వచర్య.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఆ తర్వాత జోషి వారిబృందం గజేశ్వర్‌ల విషయంలో ఎక్కువ శ్రద్ధ చూపినారు. విఖ్యాతవ్యక్తులను అహ్వనిస్తూ వారితో ఉపన్యాసాలిప్పించటానికి పూను కున్నారు. దీనివల్ల ఇక్కడి యువకుల మీద మంచి ప్రభావంపడ్డది. ఉత్తరప్రదేశ్ నుంచి దీని దయాళ్ గారిని అహ్వనించినారు. వీరి ఉపన్యాసాలు వినటానికి మహారాజా నర్ టిషన్ ప్లాన్ వచ్చేవారంటే, దీని దయాళ్ గారెంతటి ఉన్నతస్థాయికి చేరిన వక్రయో ఊహించుకోవచ్చును. అట్లే బొంబాయినుండి చౌండే మహారాజ్, అమరావతి నుండి 'దాణే' మహారాజ్, డాక్టర్ పట్టర్థన్ వంటి పెద్దలను పిలిపించినాడు. 1934-35 లో పాన్లెగావుంకోర్ గారి ఉపన్యాసం ఏర్పాటుచేయటంలో జోషిగారు కృతకృత్యు లైనారు. ఉపన్యాసం జరిగింది. కాని వెంటనే వారిని హన్పూర్ - అంటే దేశాంతరం చేయటం - అంటే నిజాం రాష్ట్రసరిహద్దుల అవతలకు పంపివేయటంకూడా జరిగింది.

మనూర్కర్ వంటి వ్యక్తిని అహ్వనించి వారి వ్యాఖ్యానాలు ఏర్పాటుచేసి, మనంగా నచ్చానించి పంపించినారు. ఇక చినాయక దామోదర్ సావర్కర్ గారి తమ్ముడు డాక్టర్ నారాయణ దామోదర్ సావర్కర్ గారి నొకసారి అహ్వనించినారు. వారు హైదరాబాదు వచ్చేవరకు ఎవరికీ తెలియనియకుండా బేగంపేట స్టేషన్ లో (హైదరాబాదు ట్రాడ్ గేట్ లైనుపై నాంవల్లికన్న ముందరి స్టేషను) దింపి నేరుగా బేగం పేటలోని వామన్నాయక్ గారింట్లో దింపటానికి తీసుకువెళ్ళేవరకు అసలు నాయకుగారికే తెలియదు. ఆయన విస్మయంచెంది "నాతోకూడా రహస్యమేనా జోషీ" అని అంటూనే నారాయణ సావర్కర్ గారిని రప్పించగలిగినందుకు ఆనందబాష్పాలురాల్చి నాడు. నారాయణ సావర్కర్ గారు "ఏయదామాం ప్రపద్యంతే - తాం సత్రైవ భజామ్యహం" అంటే ఎవరెక్తాచేస్తే వారితో అట్లా ప్రవర్తించవలెను. అనే గీతా శ్లోకానికి వ్యాఖ్యానం చేస్తూ గంభీరోపన్యాసం గావించినారు.

మనూర్కర్ ను చేసినట్లే అవేరాత్రి నారాయణ సావర్కర్ గారిని కూడా రాష్ట్ర సరిహద్దుల కావలికి పంపివేసింది నిజాంసర్కార్.

ఇదంతా ఎందుకు చెప్పవలసివచ్చిందంటే, ఆరోజుల్లో హిందువులు ఏమి చేసినా నిజాంసర్కారు అనుమానదృష్టితో చూచేది. ఒకచోటకూడి పత్రికలు చదువు కున్నా, వ్యాయామంచేసినా, గుడిలోకూడి భజనలు చేసినా సర్కారువారి రంగుబద్ధాలకు ముద్దించుతిరేచర్యగా అగువడేది. సాంఘికనాటకాలువేసినా అదొక రాజకీయపు టెత్తుగా భావించేవారు. చివరకు కల్లు సారాయి తాగవద్దని ప్రబోధించినా అందులోనూ నిజాంసర్కారుకు రాజకీయ కుట్ర అగువడేది.

హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభలు

1921లో హైదరాబాదు నగరంలోని విద్యార్థికులు 'రాజకీయ మహాసభ' జరపాలని

నిశ్చయించినారు. ప్రయత్నాలన్నీ పూర్తిచేసుకున్నాక నిజాం ప్రభుత్వం వారు ఆ సభ జరుపరాదని నిషేధించినారు. అంతేకాదు, 1921 నెప్టెంబరు 9వ తేదీన వెలువడిన అసాధారణ జరీదా (Extra Ordinary Gazette)లో నిజాం తన ఫర్మాన్ ద్వారా రాష్ట్రమునం దెవ్వరైనను రాజకీయ సభలుగాని, రాజకీయ పరిణామాలు కలిగించునను అనుమానము కలిగించు సభలుగాని నిజాం ప్రభువు అనుమతి ముందుగా పొందనిది జరుపరాదని ఆంక్షలు విధించినాడు. అట్టి సభలను సమావేశ పరచేవారు బాబెహుకూమర్ అనగా మంత్రిమండలికి సభయొక్క కార్యక్రమ వివరాలు ముందుగానే తెలుపుకోవలసి ఉండుననికూడా ఫర్మానులో స్పష్టపరచటం జరిగింది. అయినా ఫర్మానును ఖాతరుచేయకుండా రాష్ట్రనాయకులు జాతీయభావాల ప్రచార ప్రబోధాలు జరుపుతూనే ఉండేవారు. జిల్లాలలో తాలూకార్లద్వారా నగరంలో కొల్వార్లద్వారా రిపోర్టులు ప్రభుత్వానికి అందుతూనే ఉండేవి. అయినా సర్కారువారి కోపానికిగాని, బెదిరింపులకుగాని భయపడక క్రమంగా జాతీయభావ ప్రచారం కొనసాగుతూనే పోయింది.

కాకినాడలో భారత జాతీయ కాంగ్రెసు సభ :

మొదటి హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ :

1923లో అఖిలభారత జాతీయ కాంగ్రెసు సమావేశాలు మౌలానా మహమ్మద్ లిగారి ఆధ్యక్షతన కాకినాడిలో జరిగినవి. విధిచాతు ఆరోజుల్లో భారీవర్షాలవల్ల తూర్పుకోస్తా రైల్వేలైన తెగిపోయింది. అందువల్ల కాకినాడకు పోయే రైలుబండ్లు సికిందరాబాదుమీదుగా మరల్చబడ్డవి. దానితోడు రైళ్ళ రాకపోకలలో కొంత వ్యవధికూడా దొరికింది. ఈ ప్రకృతి వైపరీత్యం హైదరాబాదు వాసులకు చక్కని గంధవకాశం కలిగించింది. హైదరాబాదు ప్రజానాయకులు ఈ అవకాశాన్ని

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పురస్కరించుకొని సర్వశ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు, బూర్గుల రామకృష్ణారావు, ధర్మవీర వామన్నాయక్ గారలు చూపిన సమయస్ఫూర్తి వల్ల రాజకీయంగా ఎంతో పరిణామాత్మకమైన ఫలితాలు కలిగినవి. వారు సికిందరాబాదు స్టేషను ప్రాంతంలో విశాలమైన ప్రామాణాలు వేయించి ఉత్తరప్రదేశ్, పంజాబు, మధ్యప్రదేశ్, మహారాష్ట్ర, బెంగాల్ మొదలైన ప్రాంతాలనుండి వచ్చిన ప్రతినిధులకు వసతి భోజన నదుపాయాలు కలుగజేసినారు. ఆలీ సోదరులనబడే వారిలో ఒకరు మహమ్మద్ ఆలీ, రెండవవారు కాకినాడ కాంగ్రెసు మహాసభలకు అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకొనబడిన షౌకత్ ఆలీ, సి. ఆర్. దాసు, మోతీలాల్ నెహ్రూ వంటి అఖిల భారత స్థాయికిచేందిన మహానాయకులకు హైదరాబాదు నాయకులు ఆతిథ్యమిచ్చిన గౌరవాన్ని పొందినారు, వీరు విడిసినది సికిందరాబాదు ప్రాంతం కాబట్టి నిజాం సర్కారు సభలు సమావేశాలు జరువరాదనే ఆంక్షలు పెట్టజాలేదు. స్థానిక నాయకుల కోరికపై మహానాయకులు ఉపన్యాసాలిచ్చినారు. వారి మహాపన్యాసాలను వినే భాగ్యం అయ్యచితంగాను, సునాయాసంగాను, హైదరాబాదు ప్రజలకు లభించుట నిజంగా గర్వకారణమనే చెప్పాలి. ఈ ఏర్పాట్లలో వామన్నాయక్ గారికి, మాడపాటి హనుమంతరావు, బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారలు కార్యక్రమాన్ని విజయవంతం చేయుటలో ఎంతో సహాయ పడ్డారు. ముఖ్యంగా సమావేశాలు జరిపి ఉపన్యాసాలు ఏర్పాటుచేయుటలో ఎంతో కృషి సల్పినారు. హైదరాబాదు రాష్ట్రం “స్వతంత్ర భారత యూనియన్”లో విలీనం అయ్యేవరకు మళ్ళి ఇంతటి మహదవకాశం కలుగలేదు. ఈ అవకాశంవల్ల ప్రేరేపితమై అత్యధిక సంఖ్యలో హైదరాబాదు ప్రజలు కాకినాడలో జరిగిన అఖిల భారత కాంగ్రెస్ మహాసభలకు హాజరైనారు.

అఖిల భారత కాంగ్రెసు సమావేశంలో సంస్థానాలనుగూర్చిన తీర్మానంపేద శ్రీమతి సరోజినీ నాయడు, శ్రీ సత్యమూర్తిగారలకు అభిప్రాయ భేదం వచ్చింది కొంతసేపు ఉభయ నాయకులకు తీర్మానంలోని పదజాలాన్నిగూర్చి వాదోపవాదాలు జరిగినవి. అప్పుడు వ్యక్తుల శక్తిసామర్థ్యాలను అట్టే ఆకళింపు చేసికొనే కుశలత గల శ్రీమతి సరోజినీ నాయడుగారు, బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారిని పిలిచి ఉచితమైన ఒక తీర్మానాన్ని వ్రాయమన్నారు. సభలో ఉండి ఉభయల వాదాన్ని వింటూ వున్న రామకృష్ణారావుగారు ఉభయత్రా అంగీకారయోగ్యమైన తీర్మాన పాతాన్ని అప్పటికప్పుడు వ్రాసి సరోజినీ నాయడుగారికి అందజేసినారు. అది ఉభయలకు అంగీకారయోగ్యమై ఉండినందున కాంగ్రెసు సమావేశంలో ప్రవేశపెట్టబడి, ఏక

ఏకగ్రీవంగా అంగీకరింపబడ్డది. ఈ ఘట్టం చిరస్మరణీయమేగాక తెలంగాణమువారికి గర్వకారణమైందికూడ. ఇది మున్ముందు బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారి పత్రిక రాణించడానికి నాంది పలికిన అని చెప్పవచ్చు. అనేక పర్యాయాలు ఆంధ్రమహాసభ వేదికలపై ఇటువంటి సన్నివేశాలు కానవచ్చినవి. అతివాద మితవాదనాయకులకు లేదా సీనియరు నాయకులకు యువతరానికి ఏదేని తీర్మానంపై అభిప్రాయ భేదాలు పొడచూపినప్పుడు రామకృష్ణారావుగారిని సభాధ్యక్షులు ఉభయత్రా ఆంగీకార యోగ్యమైన తీర్మానపాతాన్ని సూచింపవలసిందిగా కోరుట, అందుకు వారు సహరణ పత్రికపాదించుట జరిగేది. బూర్గులవారి తీర్మాన పాతం సర్వజనాంగీకారము పొందేది.

కాకినాడలో జరిగిన అఖిలభారత కాంగ్రెసు సభలకు వెళ్ళిన వందలాది హైదరాబాదీయులు తాము ఒక మహాసభ జరుపుకుంటే బాగుండునని భావించారు. ఈ భావం మొదట మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారికి కలిగింది. అది సహజమైన ఆశయమే. ఆరోజుల్లో భారతదేశంలో కాంగ్రెసును మించిన రాజకీయ సంస్థ లేదుకదా! ఆ సంస్థ కలిగించిన రాజకీయ వాతావరణం హైదరాబాదువారికి తగు ఉత్తేజం కలుగజేసింది. ఈ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకొని హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ జరపాలనే కృతనిశ్చయంతో మాడపాటివారు వామన్ నాయక్ గారికి సూచించినారు. అందుకు వారు హర్షం వెలిబుచ్చినారు. అనుకోవటమే తడవుగా నిమిషాలమీద ఏర్పాట్లు జరిగినవి. బెరారు నివాసియైన మాధవరావు అజే గారి అధ్యక్షతన మొదటి హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ కాకినాడలోనే జరిగింది. ఈ మహాసభలో నాలుగు తీర్మానాలు ఆమోదించబడ్డవి. రామవేంద్రరావుశర్మ మొదటి తీర్మానం ప్రవేశపెడుతూ హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ కాకినాడలో జరుపుకోవలసి వచ్చిన కారణానుగుర్చి, మహాసభ ఉద్దేశాలనుగుర్చి తెలుపుతూ ఉపన్యసించినారు. ఈ తీర్మానాన్ని రాయె దిశ్వేశ్వరనాథ్, (మాజీ హైదరాబాదు ప్రెకోర్టు న్యాయమూర్తి) పొండురంగ జోషిగారలు బలపరచినారు.

రెండవ తీర్మానాన్ని వామన్ నాయక్ గారు ప్రవేశపెడుతూ 1929 ఫస్ట్ లో అంటే అప్పటికి మూడేండ్ల క్రిందటనే రాజ్యాంగ సంస్కరణలనుగుర్చి నిజాం జారీచేసిన ఫర్మాన్ విషయం ప్రస్తావించి, ఫర్మాన్ వెలువడినా అది అమలు జరగడం లేదు కాబట్టి త్వరగా ఫర్మాన్ లో పేర్కొనబడిన కొన్నిటన్నీ మొదలైనవి ఏర్పాటుజేసి, దేశీయ సంస్థానాలలో పెద్దదైన హైదరాబాదు రాజకీయంగా ఆదర్శప్రాయం కావాలని కోరినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నాయక్ గారు ఈ విధంగా ప్రసంగించారు. "1920 లో నిజాం ప్రభుత్వం ప్రస్తుత ప్రాతిపదికపై శాసనమండలి (రిజిస్ట్రేటివ్ కౌన్సిల్) స్థాపనకు కాదలసిన సమాచార సేకరణ జరపటానికి శ్రీరామ్ బాలముకుంద్ గారిని నియమించింది. వారు తగు సమాచారాన్ని సేకరించి తమ నివేదికతో సహా ప్రభుత్వానికి అందజేసికూడా చాలా కాలమైంది. ఈ విషయాన్ని ఈ మహాసభవారు నిజాంకు జ్ఞాపకంచేస్తూ వెంటనే చర్య తీసుకోవలసిందిగా కోరుతున్నారు.

వాక్ స్వాతంత్ర్యాన్ని గూర్చిన మూడవ తీర్మానాన్ని ఔరంగాబాదు నివాసి యైన దిగ్విజయరావు వకీల్ గారు ప్రతిపాదస్తూ, "ప్రభుత్వక్షేమం, ప్రజల సంక్షేమం దృష్ట్యా రాజకీయ సభలు, సమావేశాలపైన, పత్రికలపైన నిర్బంధాలు తొలగించ వలెను. స్వచ్ఛందమైన అభిప్రాయ ప్రకటనకు ఈ నిర్బంధాలు చాలా హానికర మైనవి. ఇటీవల నిజాం ప్రభుత్వం అనేక పత్రికలను సంస్థానంలోకి రాకుండా నిషేధించింది. ఇది దారుణమైన చర్య. ప్రపంచం నలుమూలలా ఏమి జరుగు తున్నదో తెలుసుకునే హక్కు ప్రతి పౌరునికి ఉన్నది. సహజమైన ఈ హక్కును నిజాం తీసివేయజాలడు. స్వేచ్ఛాయ తలైన అభిప్రాయ ప్రకటనకు తాపీయకపోతే అది దారుణమైన పరిణామాలకు దారితీయవచ్చు" అని తమ ప్రసంగంలో ఉద్ఘాటించి నారు. బళ్లారి స్వామిరావు తీర్మానాన్ని బలపరుస్తూ, ప్రజాభిప్రాయాన్ని తెలుసు కుంటేనే ప్రభుత్వానికి క్షేమమని అభిప్రాయపడ్డారు. ప్రభుత్వక్షేమంకొరకు, ప్రజల సంక్షేమంకొరకు రాజకీయ సభలపైన, పత్రికలపైన నిర్బంధాలు తొలగించాలని ఈ సభవారు కోరుతున్నారు అనే తీర్మానం ఏకగ్రీవంగా అంగీకరింపబడ్డది.

"బెరారు ప్రజలకు నిజాం బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని ప్రసాదిస్తానని ప్రకటిస్తే, బెరారు ప్రజలు తమ ప్రాంతాన్ని నిజాం సంస్థానంలో చేర్చవలసిందిగా కోరుతారు" అనే ప్రతిపాదనను బెరారు వాసియైన బాబాసాహెబ్ ఓరాంజీవే ప్రతిపాదస్తూ, శుష్కప్రయోగాలు వనికెరావని, శ్రద్ధాసంక్షేమానికి తగు చర్యలు తీసుకుంటేనే ప్రభుత్వంమీద విశ్వాసం కుదురుతుందని హెచ్చరించినారు.

ఈ విధంగా నిజాం ప్రజలు సంస్థానానికి కొన్ని పందల ప్రాంతాలలో సమావేశమై తమ మొదటి రాజకీయ మహాసభ జరుపుకున్నారు. దీని ప్రభావం సంస్థాన ప్రజలపై బాగా పడింది.

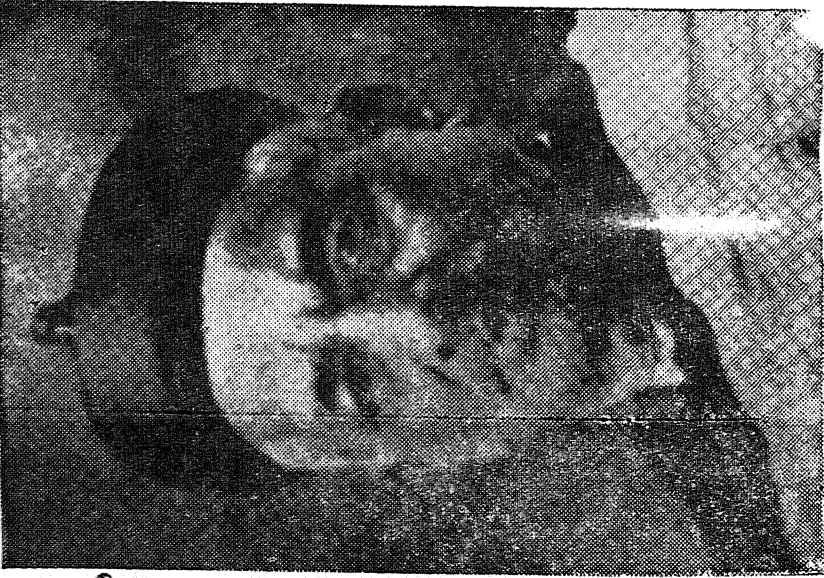

माधव शिकरी सिंह

శ్రీ మాధవ శ్రీహరి అణె
హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ అధ్యక్షులు

ప్రొ. వై. యం. కాలె
హైదరాబాద్ రాజకీయమహాసభ అధ్యక్షులు,

శ్రీ నరసింహ చింతామణి తెగ్గర్

శ్రీ రామచంద్రనాయక్
President, Hyderabad 4th Political Conference

రెండవ రాజకీయ మహాసభ—బొంబాయి-1926 :

హైదరాబాదు సంస్థానంలోవల ఎక్కడైనా రెండవ రాజకీయ మహాసభ జరుపుకుందామంటే నిజాం ప్రభుత్వం అనుమతించలేదు. మూడేండ్ల వరకు ఎదురు చూచి, ఎసిగి వేసారి, చివరకు బొంబాయిలో 1926 నవంబరులో మహాసభ జరుపు కోవలసి వచ్చింది. బెరారుకు చెందిన వై. ఎమ్. కాశీ అధ్యక్షత వహించినారు. వారి అధ్యక్షోపన్యాసం ఇట్లా ఉన్నది :

“బెరారు ప్రాంతాన్ని తిరిగి రాజ్ ట్టుకోవాలని నిజాం ప్రయత్నిస్తున్నాడు. మేము తిరిగి నిజాం పరిపాలన కిందికి పోతామేమో అనే భయాందోళనలు మమ్ము పీడిస్తున్నవి. అందుకే నేనూ నాతోపాటు కొందరు మిత్రులు నేటి హైదరాబాదు ప్రాంతం దర్శించినాము. అక్కడి ప్రజల దుస్థితి, ముఖ్యంగా హిందువుల కడగండ్లు చూసి బెరారు ప్రజలు నిజాం సంస్థానంలో చేరటానికి సిద్ధంగా లేరనే నిశ్చితాభిప్రాయానికి వచ్చినాము. హైదరాబాదు సంస్కృతి హైందవ సంస్కృతి వునాదిపై నిర్మాణమైనది. ఎల్లోరా గుహల్లోని శిల్పాలు, అజంతాలోని చిత్రాలు హైందవ బౌద్ధ సంస్కృతులకు చిహ్నాలుగా వెలసినవి. ఇక్కడి ముఖ్య భాషలు తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడం. ఉర్దూ నూటికి ఏ పదిమందో ఆదికూడా వట్టణాలలో మాట్లాడతారు. వస్తుత నిజాం ఉస్మానలి ఛాన్ తెలిచి లేటలు వక్రమాగ్గం వట్టినవి. అతనికి వన మతం మీద దురభిమానం అతి అయింది. హిందూ సంప్రదాయాన్ని తుడిచివేయటానికి పూనుకుంటున్నాడు. న్యాయవిచారణ జరపకుండానే అనేక జాగీర్దార్లను, జమీందార్లను తొలగించి, వారిచేతికి చిన్నలందించినాడు. ఎప్పుడో దర్బారు జరిగి నప్పుడు షాహుషా నజరానా తీసుకునేవాడు. వాని ఉస్మానలి ఛాన్ కాలంలో నజరానా నిత్యకృత్యమైపోయింది. అధికార్లను, అనధికార్లను రప్పించుట, బలవంతాన బిడదు ప్రదానం చేయుట, ప్రభుత్వ కార్యాలయాలకు అరటిగెలు, మామిడిపండ్లు పంపుట, వాటిని అందరికి అంటగట్టి నజరానా వసూలు చేయుట, భూమినిస్తున్న రూపాయికి ఆణాచొప్పన ఇంకా అనేక మార్గాలద్వారా వసూలుచేయుట జరుగుతున్నది. ఈ చైతన్యంతా నిజాం స్వంత సర్వైఛాన్ కజానాలో చేర్చుకోవటం జరుగుతున్నది. ఇంకా ఉస్మాన్ నుడమైన పషయమేమిటంటే ‘చందా బెరార్’ అనేపేర నిధి వసూలు చేస్తున్నాడు. బెరారు ఇంగ్లీషువారికి ఇచ్చివేయుట జరిగిందా! ఇప్పుడు బ్రిటిషు వారికి పెద్దమొత్తం దబ్బు చెల్లించి, కొనివేయాలని, ఆ కొనుగోలుకు డబ్బుకావడే గిన్నక ప్రజలదగ్గర బెరారు పేర చందా వసూలుచేయుట జరుగుతున్నది.”

“బ్రిటిషువారు బేరారు అమ్మరు. ఒకవేళ బ్రిటిషువారు అమ్మినా బేరారు ప్రజలు అక్కడ నిజాంపాలన ఒప్పుకోరు. బేరారు ప్రజలు ప్రతిపాదించినట్టి ప్రభుత్వవిధానం అమలుపరిస్తే నిజాంపాలన ఒప్పుకుంటారు. నిజాం అందుకు అంగీకరించి ముందుకువస్తే మేము సిద్ధపడతాం. కలువటానికి ఇక చందావనూళ్ళు అవసరముండవు. హైదరాబాదు ముస్లింల కొకమాట చెప్పవలసి ఉన్నది రాజు ముస్లిం మతానికి చెందినవాడని అతని మత వక్షపాత వైఖరిని అండగా తీసికొని వారు సోదర హిందువులను వీడించరాదు. ఇండోర్ మహారాజు విషయంలో జరిగినదానికి ప్రతిగా హైదరాబాదులో జరుగుతున్నది. ఇండోరులో ముస్లింలపై అత్యాచారాలు జరిగితే అక్కడి హిందూప్రజలు తమ మతానికి చెందిన మహారాజుకు వ్యతిరేకంగా ఉద్యమం లేవదీసినారు. పరిపాలకుడు ప్రజలందరికీ సమానహక్కు లివ్వవలెనని ప్రకటించినారు. ఇతరచోట్లలో ఉన్న హిందువులు ఇండోరు మహారాజు చర్యను సమర్థించలేదు. కాబట్టి ఇండోరు ప్రజాఉద్యమం హిందువుల ధర్మదృష్టిని వెల్లడి చేస్తున్నది. అయితే హైదరాబాదు ముస్లింల వైఖరి ఇందుకు భిన్నంగా ఉన్నది. హైదరాబాదు ముస్లింల ప్రేరణతో, నిజాం నవాబు ప్రచ్ఛన్న సహాయంతో లాహోరులో ముస్లిములు ‘నిజాం కాన్ఫరెన్సు’ జరిపినారు అందులో నిజాం తీసుకుంటున్న హిందూ వ్యతిరేక చర్యలను వారు సమర్థించినారు. హిందూ ప్రజలను తూలనాడుటకూడా జరిగింది. అది అంతటితో ఆగలేదు. అలహాబాదులో లాహోరులో ముస్లిం వత్రికలన్నీ నిజాంను పొగడుతూ ‘ఇదంతా ముస్లింరాజుకు వ్యతిరేకంగా హిందూప్రజలు వస్తున్నట్లు కుట్ర’ అని వ్యాఖ్యానించినాయి. ముస్లిం ప్రజలు ఈ విషయాలను ‘ప్రభుత్వం - ప్రజలు’ అనే దృష్టితోనే చూడవలెగాని, చతుష్పాత అద్దాలు పెట్టుకొని చూడరాదు. ఇది రాజకీయ సమస్య. దీన్ని మతాలతో ముడిపెట్టరాదు” అని తమ అధ్యక్షోపన్యాసాన్ని కాశీగారు ముగించినారు. ఈ రాజకీయ మహాసభ విజయవంతంగా జరిగింది.

1927 లో డా॥ అన్నారి గారి అధ్యక్షతన మద్రాసులో కాంగ్రెసు మహాసభ, జరిగింది. కాంగ్రెసు చరిత్రలో మొదటి సారిగా దేశీయ సంస్థానాలలో రాజకీయ సంస్కరణల గురించి, ఈ మహాసభలో తీర్మానించబడ్డది. “దేశీయ సంస్థానాలు, సంస్థానాల ప్రజలు, ఈ ఉభయులశ్రేయస్సు కొరకు సంస్థానాధీశులు. ప్రజా ప్రాతినిధ్య సంస్థలను బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని తమ రాజ్యాలలో స్థాపించవలసిన అవసరం ఉన్నదని కాంగ్రెసు అభిప్రాయపడుతున్నది”. అనే తీర్మానంపై సత్య మూర్తి గారు ప్రసంగిస్తూ పరాధీనత విషయంలో సంస్థానాధీశులు సంస్థానాల

ప్రజలు ఇద్దరూ సమానమే, ఒకరికి బంగారు సంకెళ్ళు మరొకరికి ఇనుపసంకెళ్ళు- అంటే తేడా! అని వ్యాఖ్యానించినారు.

అదే సంవత్సరం బొంబాయిలో దేశీయ సంస్థానాల మహాసభ, మోచర్లరామ చంద్రరావు గారి అధ్యక్షతన జరిగింది.

మరొక సభ శ్రీనివాస అయ్యంగారి అధ్యక్షతన జరిగింది. దేశీయ రాజుల చక్ర చాయ క్రింద సుపూర్ణ బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన కోరుతూ తీర్మానాలు ఆమోదింపబడ్డవి.

మూడవ హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ - పూనా-1928 :

ఆ తర్వాత రెండేండ్లకు-అంటే 1928 లో మూడవ హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ పూనాలో జరిగింది. ఎన్. సి. కెల్కర్ సభకు అధ్యక్షత వహించినారు. ఈ మహాసభకు సుభాష్ చంద్రబోస్ వచ్చినభట్లో ఉపన్యసించుట హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో సువర్ణ అక్షరాలతో లిఖింపదగ్గ సంఘటన. సుభాష్ చంద్ర బోస్ రాక వలన హైదరాబాదు సమన్యకు ఎక్కడలేని ప్రాముఖ్యతవచ్చింది. ఉద్యమానికి నూతనోత్తేజం కలిగింది. నేతాజీ ఇట్లు ప్రసంగించారు. "హైదరాబాదును గూర్చి యావద్భారత దేశంలో ఆందోళన జరుగుతున్నది. ప్రజాస్వామిక పరిపాలన భారతదేశ మంతటా నెలకొల్పటమే కాంగ్రెసు ధ్యేయం. బ్రిటిషిండియాలో తెల్ల దొరతనం ఉన్నది. సంస్థానాల్లో నల్లదొరల నిరంకుశ పాలనఉన్నది. కాబట్టి సంస్థానాల్లోని ప్రజలు భారతజాతికే చెందిన రాజుల నవాబుల నిరంకుశపాలనకు వ్యతిరేకంగా పోరాడవలసి ఉన్నది. బ్రిటిషిండియాలోను సంస్థానాల్లోను, పరిపాలనా స్వరూపం ఒక్కటే-హక్కుల ప్రకటన జరగవలెను. ఆ ప్రకటన జరగనంతవరకు ప్రాథమిక స్వత్వాలను అనుభవించలేమని బ్రిటిషిండియా గుర్తించింది. ఆ మాట కొస్తే హక్కుల ప్రకటన సమైక్య చేయనట్టి రాజ్యంగం లిఖితపూర్వకంగా ఉండ వలసిందికాదు. వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యం, వాక్ స్వాతంత్ర్యం పత్రికాస్వాతంత్ర్యం సమావేశస్వాతంత్ర్యం వీటిని ప్రసాదించేది అట్టి ప్రకటనయే. ఇంతవరకు సంస్థాన ప్రజలపట్ల సానుభూతి ప్రసవించుట తప్ప కాంగ్రెసు ఏమీచేయలేదు. తెల్లదొరతనంతో పోరాడడంలోనే మా శక్తిని, సమయాన్ని వినియోగిస్తున్నాము. అయితే ఇప్పుడు సంస్థాన ప్రజల పక్షయంలో బ్రిటిషిండియా ప్రముఖులు శ్రద్ధ తీసుకోవలసిన సమయం వచ్చింది. ఉభయులు సమావేశమై తమ సమన్యలు చర్చించుకోటానికి

ఇటువంటి సమావేశాలు జరుపుట మంచిది. బ్రిటిషిండియా నుండి సంస్థానాలను వేరుచేయుట, కృత్రిమం. యావద్భారతదేశం ఒకే ఒక ప్రజాస్వామిక పరిపాలన కిందికి రావలెను. ఆదేశన దేయమై ఉండవలెను. బెంగాల్‌లో దేశీయ సంస్థానాల సమన్వయ ఇంత తీవ్రరూపంలో లేదు, కారణం అక్కడ మొదటితరగతి దేశీయ సంస్థానాలు రెండు మాత్రమే ఉన్నవి. అయినా బెంగాల్‌లో కూడా ఉద్యమం నడవవలసిందే. ఈ వేదిక నుండి సంస్థాన ప్రజలపట్ల కాంగ్రెసుకు సంపూర్ణ సానుభూతి ఉన్నదని నేనుహామి ఇస్తున్నాను. సంస్థాన ప్రజలకుండే ఇబ్బందులు కష్టాలు కోరికలు ఏవో వేరు. ఈహించగలము. ఇకముందు సంస్థాన ప్రజలకొరకు కాంగ్రెస్ గట్టి ప్రయత్నమే చెస్తుంది. సంస్థానాధీశులు ఇష్టపడకున్నా అఖిల భారత కాంగ్రెసువారు సంస్థానాలలో తమకాదులు నెలకొల్పుతారు. కాంగ్రెసు సంఘాలు నెలకొల్పి ఒక వికాలమైన రాజీయ వ్యవస్థలో భాగస్వాములు కావటానికి సంస్థానాల ప్రజలకు హక్కు వున్నదని ప్రత్యక్షంగా చాటుతారు. ఇక మీద సంస్థానాల ప్రజలకొరకు మేము ఏదో గట్టిచర్యనే తీసుకోగలుగుతామని వారి విషయంలో ఎక్కువ శ్రద్ధ తీసుకోగలమని హామి ఇస్తున్నాను."

ఈ మహాసభ విజయవంతం కావాలని కోరుతూ పెద్దలైన జవహర్‌లాల్ నెహ్రూ, అఖిల భారత సంస్థాన ప్రజామండలినుండి కె.టి. మాధ్యూ, మద్రాసునుండి సత్యమూర్తి, హైదరాబాదు నుండి వామన్నాయక్‌గారలు పంపిన సందేశాలను రాఘవేంద్రరావుశర్మ చదివి వినిపించినారు.

నేతాజీ సుభాష్‌చంద్రబోసుగారి మహావన్యాసానికి పూర్వం ఆహ్వాన సంఘాధ్యక్షుడు ఎల్.బి. భోపట్కర్ సభికులకు స్వాగతం పలుకుతూ ఈ విధంగా అభిభాషించినారు :

"న్యాయంగా హైదరాబాదు రాజీయ మహాసభ మూడవ సమావేశం హైదరాబాదు సంస్థానంలోనే ఎక్కడో ఒకచోట జరుగవలసింది కాని పూనాలో జరుగుతున్నది. బ్రిటిష్‌ఇండియాకూ స్వదేశ సంస్థానాలకూ ఎంత భేదముంటుందో ఈ సమావేశమే రుజువుపరుస్తున్నది. బ్రిటిష్‌ఇండియాలోని ప్రజలు తమ భావాలను, వ్యక్తపరచుకోగలరు. కాని వారి జాతీయులే, రక్తసంబంధీకులే అయిన సంస్థానాధిపతులు అటువంటి సహజమైన హక్కులను తమ ప్రజలకు లేకుండా చేస్తున్నారు కాబట్టి బ్రిటిష్‌ఇండియాలో స్వరాజ్యం వస్తే దాన్ని సంస్థానాధిపతులు వమ్ముచేసి వేస్తారనే అనుమానం ఉన్నది. అందుకనే మునుముందు రాబోయే స్వాతంత్ర్య పరిరక్షణకు సంస్థానాలలో ఇప్పటి నుంచే ఆందోళన లేవదీయటం అత్యవసరం.

హైదరాబాదులో ఒకకోటి అరవైలక్షల హిందువులున్నారు. ముస్లింలు 18 లక్షలు మాత్రమే. చదువు వచ్చినవారి సంఖ్య నూటికి 9.9. అంటే వేయిలో 99 గురు అన్నమాట. అదే తిరువాన్కూరులో వేయికి 976గురు చదువు వచ్చినవారు. 1021 పెద్ద ఉద్యోగాలలో 125 మాత్రమే హిందువులకు ఇవ్వబడ్డవి. ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే- నవాబ్ మీర్ ఉస్మాన్‌లిఖాన్ నడవడి రాజుకు తగినట్లులేదు. ప్రజాహిత కాల్కూల్లో శ్రద్ధ చూపినందుకు రాజువేంద్రరావు శర్మ, డిప్యూటీ, తులూపూరకర్లకు దేశాంతరవాస విషయమిచ్చినాడు."

ఆ తర్వాత మహాసభ అధ్యక్షుడు కేల్కర్ ఇట్లా ప్రసంగించారు : "ఈ మహాసభకు హైదరాబాదు సంస్థానం నుండి చాలామంది వచ్చినారు. పేరుగాక ఇతర సంస్థానాలనుండి సుహృద్భావ ప్రతినిధులుగా అనేకులు ఆహ్వానింపబడ్డారు. అందుకని ఇది పూనావాసుల సభ అనరాదు. నిజాం సంస్థానం ఎంతో వికాసంగా ఉన్నా, అక్కడి ప్రజలకు సభ జరుపుకోవటానికి ఈమాత్రం చోటు దొరకలేదు. అనాదుల వలె పొరుగువారిపంచ చేరవలసిన గతిపట్టింది. ఇంతకూ సభానిర్వాహకులు కోరే దేమిటి? మహాఅయితే సరాజ్యం నిజాం దుష్టరాజ్యం చేయాలనుకుంటాడా? మంచి వరిపాలన చేయను అని అంటాడా? ఈ మాత్రానికే నిజాం ఎందుకు బెదిరి పోవలె? ఇక నిజామువైన ఉన్న బ్రిటీషు ప్రభుత్వంవారు సామ్రాజ్యాధికారం చలాయిస్తున్నారు. హైదరాబాదులోఉన్న బ్రిటీషు రెసిడెంటు కార్యాలయంలో నిజాం దుష్టరిపాలనను గురించి అందిన సమాచారం నాలుగు గాడిదలు మోసేటంత ఉంది. బ్రిటీషువారు తమ స్వార్థంతోఈ ఈ వత్సానిని నిజాముకు చూపి భయపెట్టటానికే ఉపయోగించుకుంటారే గాని ఇవటి ప్రజలకు ఏమీచేయరు. ప్రజలు సభలు జరుపు కుంటామంటే అనుమతించక పోవటానికి కారణమేమిటి అని అడిగిన పాపానపోరు.

బ్రిటిషిండియాలో జాతీయోద్యమం నడుస్తున్నది. కొందరు ఉరితీయబడ్డారు. అనేకులు జైళ్లలో మగ్గుతున్నారు. చినాయక దామోదర్ సావర్కర్ ద్వీపాంతరవాస శిక్ష అనుభవించి అండమాన్ దీవినుండి తిరిగి రాలేదా? ఆతడు తనకొనం చెరసాలకు పోయినాడా? అట్లే మీలో కొందరు సాహసించవలెను. ముందడుగు వేయవలెను. సాహసేన లక్ష్మీ! అన్నారు మన పూర్వులు పిరికిపందలు మురికికూపంలోనే వడిఉంటారు. సాహసికి స్వర్గసుఖం. హైదరాబాదును పాలిస్తున్నది ముస్లిం నవాబు గనుక వ్యతిరేకిస్తున్నారని ఎవరైనా పిమర్చినై అది శుద్ధపొరపాటు. బాధ్యతారహితమైన ఏ ప్రభుత్వ వ్యవస్థవైనా వ్యతిరేకిస్తాము. మాది కులమతాలకు ఆతీతమైన

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

జాతీయ విధానం. ఆమాటకొస్తే భారతదేశంలో 526 దేశీయ సంస్థానాలున్నవి. అందులో 37 మాత్రమే ముస్లిం రాజులచే పాలింపబడుతున్నవి. సంస్థానాధీశులకు వ్యతిరేకంగా ఉద్యమాన్ని ఆరంభించింది హిందూ సంస్థానాల ప్రజలే. హిందూ మహారాజులు చేసేదంతా స్వామ్యసమృతమని ఎన్నడన్నా అన్నామా? మహారాజులను దుయ్యబట్టినాకనే సవాలులను విమర్శించినాము. సంస్థాన ప్రజల ఉద్యమంలో వక్ష పాతానికి తావులేదు."

సంస్థానాధీశులూ మీరు బుద్ధికలిగి స్వామ్యంగా పరిపాలన చేయాలి. లేదంటారా! మీరు చచ్చినా మేము చింతించం! రాజు దైవాంశ సంభూతుడనే నూత్తికి కాదోషం పట్టింది. రాజు పలికినదల్లా శాసనమనీ, రాజు చేసిన పనులు సారాంశ శాసనానికి అతీతమైనవి అనే మాటలకు విలువ పోయింది. దేశీయరాజులు తమ తమ రాజ్యాలు ధనాగారాలనుండి 20 లక్షల రూపాయలు పోగుచేసి, సంస్థానాల ప్రజలకు వ్యతిరేకంగా ప్రచారం చేస్తున్నారు. ఎంత విచిత్రం! ఇదెంత విడ్డూరంగా ఉన్నదంటే- రాత్రిపూట రైతులు తమ పశువులను కొట్టాలి అంటుంటే అడవిలోని పులులు నిరసనగా తీర్మానించినవట! కొందరు రాజులంటారు- మేము చాలా చిన్న వారిమికదా! మామీద ఎందుకు విరుచుకపడతారు అని. కాని ఎంత చిన్నవారైనా 'మేం సంస్థానాధీశులం' అనే బింకం చూపడమేగాక నిజాంవంటి పెద్దరాజులకు మీరు వంతులట పాడతారు. కాబట్టి ప్రజలను వీడించినవారికి వ్యతిరేకంగా మేము తిరగబడతాం."

సాయంత్రం సమావేశంలో హైదరాబాదు ప్రతినిధులు ప్రసంగించినారు. మొత్తం వదాహరణ తీర్మానాలు అంగీకరింపబడ్డవి. ఆమీదట బొంబాయిలో జరిగిన రెండవ రాజకీయ మహాసభకు అధ్యక్షత వహించిన వై. యం. కాళే ఇట్లా ప్రసంగించినారు.

"బొంబాయిలో జరిగిన మహాసభలో అంగీకరింపబడిన తీర్మానాలూ, వాటితో పాటు వాటికి సంబంధించిన సమాచారం, నిజాం ప్రభుత్వానికి బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి పంపబడ్డవి. బ్రిటిషు ప్రభుత్వం అవి వారికి అందినట్లు తెలిపింది. కాని శోచనీయమైన విషయమేమిటంటే నిజాం ప్రభుత్వం ఆ మాత్రంకూడా చేయలేదు, అందుకని నిజాం ప్రభుత్వాన్ని మందలించటం బ్రిటిషు ప్రభుత్వ విధి. అదిగాక నిజాం ప్రభుత్వం ప్రజల రాయబార వర్గాన్ని కలువటానికి అవకాశం ఇవ్వక పోవటం హాస్యాస్పదం. ప్రభుత్వాధికారులు ప్రజా ప్రతినిధులు కూడిన ఒక కమిటీ ద్వారా నిష్పాక్షిక విచారణ చేయించటం ప్రభుత్వంవారి విధి. అట్టి విధిని ప్రభుత్వం నిర్వహించలేదు."

ర్తించలేదు. కాబట్టి నిజాం ప్రభువుకు రాజ్యం చేసే అర్హత లేదు" కరతాళ ధ్వనులు మిన్నుముట్టగా వారి ఉపన్యాసం ముగిసింది. ఈ విధంగా ఉత్సాహపూరితమైన వాతావరణంలో మూడవ రాజకీయ మహాసభ ముగిసింది.

నాలుగవ రాజకీయ మహాసభ - ఆక్టోబర్-1931 :

ఈ నాలుగవ మహాసభ కూడా సంస్థానపు సరిహద్దులకు వెలువలే చేసుకోవలసి వచ్చింది.

ఈ నాలుగవ 'హైదరాబాదు రాజకీయ మహాసభ' 1931 లో బెరారు ప్రాంతంవైపు ఆక్టోబర్ లో జరిగింది. జాతీయ భావంలో అఖండ విశ్వాసం గల సయ్యద్ సిరాజుల్ హుస్ తిర్మిజీగారు ఆహ్వాన సంఘ అధ్యక్షులుగా ఉండి చక్కని ఏర్పాట్లు చేసినారు. కేశవరావు కోరట్కర్ గారు మొదట ఆక్టోబరు వెళ్ళి మహాసభ ఏర్పాట్లలో తిర్మిజీ గారికి సహాయపడ్డారు. ఈ మహాసభకు వామన్నాయక్, గారే అధ్యక్షత వహించవలసి వుండినది. కాని ఆనారోగ్య కారణంగా వారు వెళ్ళజాలనందున శ్రీరామచంద్రనాయక్ గారు అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు.

ఈ సభలో పాల్గొనటానికి హైదరాబాదు నుండి చాలామంది కార్యకర్తలు నాయకులు, 'ఆక్టోబర్' వెళ్ళినారు. శ్రీయుతులు మాడపాటి హనుమంతరావు, బూర్గుల రామకృష్ణారావు, నాగులపల్లి కోదండ రామారావు (ఎన్. కె. రావు) ఉమ్మెత్తల కేశవరావు మొదలైన పెద్దలు వెళ్ళినారు. అధ్యక్షులు శ్రీ రామచంద్ర నాయక్ ఇట్టా ప్రసంగించినారు : "హైదరాబాదు సంస్థానపు సరిహద్దులు దాటివచ్చి రాజకీయ మహాసభ ఇక్కడ ఆక్టోబర్ లో జరుపుకుంటున్నందుకు విచారపడాలి. సమావేశ స్వాతంత్ర్యం భావప్రకటన స్వాతంత్ర్యం నిజాం రాజ్యంలో లేవు. నిజాంప్రభుత్వం దాదాపు ఎనభై లక్షలు విద్యాశాఖమీద ఖర్చుపెట్టినా చదువుకొన్నవారి సంఖ్య నూటికి 31 కు మించలేదు. ఉర్దూను బలవంతాన బోధనా భాషగా ప్రవేశపెట్టటానికి అపారమైన ప్రతిఘటనం వ్యయం చేస్తున్నారు. ఇంగ్లీషునుండి ఉర్దూలోకి పాఠ్యగ్రంథాలను, శాస్త్రగ్రంథాలను అనువదించటానికి అత్యధిక వేతనాలమీద బైటి వారిని నియమిస్తున్నారు. అనువాదాలుచేసే కార్యాలయం 2 లక్షల వ్యయంతో స్థాపించినారు. కాని యుగ యుగాల నుండి ఈ భూభాగమీద సుసంపన్నమైన సాహిత్యంతో అలరారే తెలుగు మరాఠీ, కన్నడ, భాషలను వారు కన్నెత్తికూడా చూడరు. పైగా ఆ భాషలను పెరగకుండా నిరోధిస్తున్నారు. పాఠశాలలు, ఎవరూ స్థాపించ గూడదనీ,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ప్రజలు తమ స్వంత ఘర్షణతోదైనా పాఠశాలలు పెట్టుకొని తమ పిల్లలకు దేశీయ భాషలైన, తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడ, భాషలలో విద్యాబోధ చేయరాదని శాసించి ఈ మూడుభాషలను అణచివేస్తున్నారు. అటు ఉర్దూకు ఉస్మానిలిఖాన్ జామె ఉస్మానియా'లో పట్టాభిషేకంచేసినాడు. ఇంతకూ ఇది పైమెరుగే. గ్రామీణుల్లో విద్యావ్యాపకం లేదు. మూడు వేల జనాభా ఉన్న గ్రామాల్లో కూడా ఒక పాఠశాల అయినా లేదు. తుర్కిస్తాన్‌లోను, ఇతర యూరోపియన్ దేశాలలోను ఉన్నట్టు “వయోజనులకు పాఠశాలలు ఏర్పాటు కావలె, ఆరోగ్యకాఖ వ్యవహారం అధ్యాన్నంగా ఉన్నది. స్త్రీలు, కలరా, మహుచి, ఇన్‌ఫ్లూయెంజా వంటి అంటు రోగాలతో లక్షలాదిప్రజలు ప్రాణాలు కోల్పోయన్నారు. ప్రస్తుతి గృహాలు చాలా అరుదు.”

వన్నేండొడ్ల క్రిందనే నిజాం వ్యక్తిగత పరిపాలన తన రాజ్యాంగంలో ఉండకూడదని నిర్ణయిస్తూ తనకు పరిపాలనలో సహాయారిగా ఉండాలని ఒక ఎగ్జిక్యూటివ్ కౌన్సిల్ (బాబె చూకూమత్-మంత్రి మండలి) నియమించినాడు. కౌన్సిల్‌లో ప్రజాప్రతినిధులులేరు. దానిమీద శాసనసభ పర్యవేక్షణ లేదు. ఈ రెండూలేనంత వరకు కౌన్సిల్ ఉనికి నిర్ణయమే.”

వ్యవసాయం, పరిశ్రమలు, పోలీసు, ఆర్మీ, కరోడ్గి, న్యాయపరిపాలన మొదలైన శాఖల విషయాలలోనే గాక పురపాలక సంఘాలు, సైనికవ్యవహారాలు, బ్యాంకులు, జాగీర్ల విషయాలనుకూడా తమ ఆధ్యక్షోపన్యాసంలో శ్రీ నాయక్ గారు సమగ్రంగా చర్చించినారు. బేరారు విషయం ప్రస్తావనూ నిజాం కోరికలు ఏ విధంగా ఉన్నా బేరారు ప్రజల అభిప్రాయాలకు విరుద్ధంగా ఏ చర్య తీసుకోవటానికి వీలేదని స్పష్ట పరచినారు.

ఈ మహాసభలో అంగీకరించబడిన అతి ముఖ్యమైన తీర్మానం, నిజాం సంస్థానంలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపనకు సంబంధించినది. నిజాం రజతోత్సవం (నీల్వర్ జుబ్లీ) సందర్భంలో ప్రజాస్వామిక పద్ధతిపై శాసనసభ విస్తరణ జరిపించాలని, రాజ్యాంగ సంస్కరణలను అతి త్వరలో అమలుపరచాలనీ ఒక విజ్ఞాపనత్రం సమర్పించ నిర్ణయించారు. దీనితోపాటు లెజిస్లేటివ్ కౌన్సిల్‌లో కొత్తగా నియమించబడిన సభ్యుడు కాశీనాథరావువైద్యగారికి ‘ప్రస్తుత శాసనసభ నియమాలు’ సవరణ బిల్లును ప్రవేశపెట్టేందుకు ప్రభుత్వం అనుమతి ఇవ్వవలెనని కోరుతూకూడా ఒక తీర్మానం ఆమోదించినారు.

ఈ రాజకీయ మహాసభకు సెరాజుల్ మహసన్ తిర్మిజీగారు ఉపాధ్యక్షులుగాను, ఫజులుర్రహమాన్ కార్యదర్శిగాను, శ్రీనివాసరావుశర్మగారు సంయుక్త కార్యదర్శిగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. మహాసభ ఉద్దేశాలలో 'జాతీయత ప్రభుత్వం' అనే కోరిక ఉండరాదని, అది తీసివేయాలని ప్రభుత్వం ఒత్తిడి తెచ్చింది. కాని హైదరాబాదు ప్రజాతీవనంలో ప్రముఖపాత్ర వహించిన శ్రీనివాసరావుశర్మగారు అంగీకరించలేదు. అందుకు ఫలితంగా నిజాం ప్రభుత్వం ఆయనను రాష్ట్రంనుండి బహిష్కరించింది.

బెరారు సమస్య :

దక్షిణాపథంలో ఏర్పడిన అయిదు బహమనీ రాజ్యాలలో కుత్బ్ షాహీల రాజ్యమైన గోలకొండ పెద్దది. కొన్నాళ్లకు బీదరు, గుల్బర్గా రాజ్యాలు గోలకొండలో కలిసిపోయినవి. హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో అవి కేవలం జిల్లా కేంద్రాలుగా మిగిలిపోయినవి. ఇక ఆహమదునగర్, బెజువూరు రాజ్యాలకు చెందిన రజియా సుల్తానా, చాన్ బీబీలు మొగలు సైన్యాలతో పేరోచితంగా పోరాడి, కొన్నాళ్లు రాజ్యాన్ని నిలుపుకోగలిగినా, తర్వాత అవి ఎచ్చిన్నమై ఛత్రశతి శివాజీ ఏలుబడలోనికి వచ్చినవి. బెరారుమాత్రం నిజామురాజుల వశమైంది. ఈస్టిండియా కంపెనీ దేశరాజకీయాలలో ప్రవేశించిన తర్వాత ఆంధ్ర ప్రాంతంలోని ఉత్తర సర్కారు జిల్లాలను నిజాము ఇంగ్లీషువారికి హస్తగతం చేయవలసి వచ్చింది. నిజాం అసమర్థతవల్ల రాజ్యం అవ్వల పాలైంది. పరిపాలనా వ్యవస్థ పట్టుతిప్పింది. అందుకు బ్రిటిషువారి సైన్యం ఉంచవలసి వచ్చింది. ఆ సైన్యానికి అయ్యే ఖర్చు భరించలేక నిజాము ఆంగ్లేయులకు బెరారును దత్తంచేయవలసి వచ్చింది. బెరారును మరాఠీలో 'పరాడ్' అంటారు. అంటే 'కట్నం' అన్నమాట. మొత్తానికి బ్రిటిషువారికి నిజాం కట్నంగా ఇచ్చి నందుకే ఈ ప్రాంతానికి ఆ పేరు వచ్చింది. ఉస్మాన్ అలీఖాన్ పూర్వీకులకు బెరారు తిరిగి తీసుకోవాలనే ఆలోచన కలుగలేదు. ఇతనికి కూడా ఇంతవరకు ఆ సంగతే తోచలేదు. అప్పుడు వైస్రాయిగా ఉన్న లార్డ్ రీడింగ్ 1925 లో ఒక సుదీర్ఘమైన లేఖ వ్రాస్తూ - "బెరార్ విషయం ఇదివరకే పరిష్కరింపబడ్డది. కాబట్టి ఉభయ పక్షాలవారు అట్టి తీర్పుకు బద్ధులై ఉండకతప్పదు" అన్నాడు. కాని ఇది నిజాంకు నచ్చలేదు. పరిష్కృతమైన విషయాన్ని నిజాము తిరిగితోడుతూ, "మనవి రెండు మిత్రరాజ్యాలు కాబట్టి మనమధ్య ఏర్పడిన ఏదేని వివాదస్పదమైన విషయాన్ని గూర్చి తుదిపరిష్కారం చేసే అధికారం ఏ ఒక్క పక్షంవారికైనా ఉండటం న్యాయ నమ్మతమౌతుందా? అని ప్రశ్నించినాడు. అందుకు బ్రిటిషువారు సమాధానమిస్తూ,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

'నెక్రటరీ ఆఫ్ స్టేట్ ఫర్ ఇండియా (ఇండియా కార్యదర్శి) చే నియమింపబడిన బ్రిటిష్ పౌరుని అధికారం నిజాం ప్రభుత్వంపైకూడా చెల్లుబాటు అవుతుంది. కనుక ఈ విషయాన్ని మీరు గుర్తించుట అవసరం. దీనిని గూర్చిన చర్చ అనవసరం. ఇది ఇతర సంస్థానాధీశులకువలెనే మీకుకూడా వర్తిస్తున్నది. ఇక ఈ విషయంలో ఇంతకుమించి విశదపరచుట అనవసరం" అని నిజాంరాజుకు స్పష్టపరచినారు. అంతేకాక ఇంకా ఈ విధంగాకూడా తెలియపరచినారు. 1862 లో ఇతర సంస్థానాధీశులతోపాటు హైదరాబాదు నవాబుకూడా ఒక 'సనదు' (నర్టిఫికేట్) పొందినాడు. అది మీకు ఈ సందర్భములో జ్ఞాపకముచేస్తే చాలుననుకుంటాను. ఈ సనదులో బ్రిటిషు ప్రభుత్వం, హైదరాబాదు సంస్థానాధీశుని వంశం చిరస్థాయిగా ఉండవలెనని కన ఆభిమతాన్ని విశదపరచింది. సంస్థానాధీశుడు బ్రిటిషు సార్వభౌమునికి విశ్వాస సామ్రాధుగా ఉండవలెను. సార్వభౌముని అధికారంలేనిది ఎవరుచూడా అనువంశికంగా హైదరాబాదురాష్ట్ర సింహాసనానికి అధిపత్యం వహింపలేదు. అనువంశిక అధికారాన్ని ('విరాసత్') గురించి తగావా ఏర్పడినట్లయితే తుది పరిష్కారంచేసే హక్కు బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికే ఉంటుంది." అని వున్నది.

"దేశీయరాజ్యాల అంతరంగిక వ్యవహారాలలో బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి జోక్యం కలుగజేసుకొనే అధికారం బ్రిటిష్ సార్వభౌమాధికారంలోనే ఇమిడి ఉన్నది. అత్యవసరమైన కారణాలంటే తప్ప తమ ఈ హక్కును ఉపయోగించుకోవాలనే కోరిక బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి లేదు. అయితే సంస్థానాధిపతులు ఏ అంతరంగిక శాంతి భద్రతలవల్ల లాభం పొందుతున్నారో. అది బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి గల రక్షణ వ్యవహారాల అధికారంపైననే ఆధారపడి ఉన్నది. బ్రిటిషు సామ్రాజ్యానికి సంబంధించిన విషయాలుగాని, లేదా సంస్థానాల ప్రభుత్వాలుచేసే చర్యలవల్ల సంస్థానాల ప్రజల సంక్షేమంపై చెడుప్రభావం వడుతున్నప్పుడుకాని, అత్యవసరమైనప్పుడుకాని తగుచర్య తీసుకునే బాధ్యత బ్రిటిషు సార్వభౌముని సార్వభౌమాధికారంపైననే ఆధారపడి ఉంటుంది. సంస్థానాధిపతులు అనుభవిస్తున్నట్టి విభిన్న శ్రేణులకు చెందిన రాజ్యాధికారాలు అంతిమంగా బ్రిటిషు ప్రభుత్వం వహించే బాధ్యతకు లోబడి ఉన్నవి. అయితే ఈ విషయంలో మిక్కిలి చర్చించకుండా ఒక విషయం మాత్రం చెప్పదలచుకున్నాను. మీకు 'విశ్వాసపాత్రుడైన స్నేహితుడు' అనే బిరుదు ప్రసాదించబడుటవలన బ్రిటిషు ప్రభుత్వ సార్వభౌమాధికారానికి సంబంధించిన రాజకీయ వ్యవహారాలలో మీ ప్రభుత్వానికి ఇతర దేశీయ సంస్థానాల ప్రభుత్వాలకంటె

భిన్నమైన ఏదో గొప్ప హోదా, అంతస్తు లభించినవని మీరు ఏమాత్రం భావించ కూడదు."

"మీ నివేదనపై ఇండియా కార్యదర్శి ఆజ్ఞలు తుది పరిష్కారం లనిపించుకో కూడదు అనే మీ అభిప్రాయంతో యేకీభవించజాలము. సంస్థానాలమధ్యగానీ లేక సంస్థానాలకూ బ్రిటీషు ప్రభుత్వానికి మధ్యగానీ బయలుదేరిన తగాదాలను పరిష్కరించే హక్కు, విశేషాధికారము బ్రిటీషు ప్రభుత్వానికే ఉంటాయి. కొన్ని సందర్భాలలో మధ్యవర్తి పరిష్కారం చేయడానికి కోర్టును నియమించవచ్చును. కాని దాని కర్తవ్యం భారత ప్రభుత్వానికి స్వతంత్రమైన సలహా ఇవ్వటంవరకే పరిమితమై ఉంటుంది. ఇకపోతే బెరారు వ్యవహారాన్నిగూర్చి విచారణజరిపి నివేదిక సమర్పించటానికి మధ్యవర్తి పరిష్కారంచేసే కోర్టును నియమించటానికి కూడా వీలులేదు. కారణమేమిటంటే బ్రిటీషు ప్రభుత్వం ఇదివరకే ఈ వ్యవహారాన్ని పరిష్కరించింది. ఇదివరకే ఒక ఒప్పందంద్వారా ఈ సమస్య అంతమొందించబడింది. ఆ ఒప్పందం బాగా ఆలోచించిన పిదప, ఆసందిగ్ధమైన నిబంధనలతో రచించబడ్డది అందుకని ఈ వ్యవహారాన్ని మధ్యవర్తి పరిష్కారం సూచించే కోర్టుకు అప్పగించదగినదని నేను భావించజాలను" అని లార్డు రిడింగ్ నిజాం చేసిన అభ్యర్థనను తోసిపుచ్చినాడు. సంస్థానాల ఆంతరంగిక వ్యవహారాలలో జోక్యం కలిగించుకునే హక్కు, అధికారం బ్రిటీషు ప్రభుత్వానికి కలదనీ సంస్థానాలు సమాన ప్రతిపత్తితో తమతో వ్యవహరించజాలవనీ చెప్పిన టీర్పుపై వైస్రాయి తన అధికార ముద్ర వేసినాడు.

బ్రిటీషువారు ఈ విధంగా బెరారు ప్రతిపత్తిని స్పష్టం చేయడంతో నిజాం ఊరకఉండిపోవడం తప్ప ఏమీ చేయలేకపోయినాడు.

గ్రంథమాలలు

పత్రికలలో పాటు గ్రంథమాలలు చేసిన సేవలను గూర్చి కూడా చెప్పకోవలసి ఉన్నది. పత్రికలకు ఉపాధికార వాదకాలు వేరు. ఏ ఒక్క వ్యాసంపై నైన ప్రభుత్వం ఆగ్రహం చెంది పత్రికలను నిలిపివేయవచ్చు. కాని గ్రంథమాల విషయ మట్లా కాదు. ప్రభుత్వానికి కోపకారణమైన పుస్తకాన్ని విషేధిస్తుంది. గ్రంథమాల మరో పుస్తకాన్ని ప్రచురించవచ్చు. అందుకు అభ్యంతరముండదు. కావలిన ప్రభుత్వం ఒక నిర్దిష్ట పుస్తకాన్ని నిషేధించవచ్చు. కాని పత్రికలవలె ఆ గ్రంథమాలనే నిలిపి వేసే అవకాశంలేదు. అన్నిటికన్నా ముఖ్య విషయమేమిటంటే చాలా వెనుక బడివున్న నిజాం రాష్ట్రంలో ఆ రోజులలో పాఠ్యపుస్తకాలు కాక, జనరల్ బుక్స్ (ఇతర పుస్తకాలు) ప్రచురించేవారే లేకుండా. ప్రజలకు అవసరమైన విషయాలపై పుస్తకాలు అంద చేయవలసిన ఆవశ్యకతను గ్రంథమాలలు తీర్చినవి.

నిజాం రాష్ట్రంలో వెలసిన మొదటి గ్రంథమాల బహుశః కొమర్రాజు లక్ష్మణరావుగారు స్థాపించిన విజ్ఞాన చంద్రికా గ్రంథమండలి. మాడపాటి హనుమంత రావుగారు స్థాపించిన గ్రంథమాలకు 'ఆంధ్రచంద్రికా గ్రంథమాల' అని పేరిడినారు. ఈ గ్రంథమాల పక్షాననే అతిముఖ్యమైన 'తెలంగాణా ఆంధ్రోద్యమ చరిత్ర' అనే గ్రంథాలు ప్రచురించబడినవి. 'విజ్ఞానవర్ధనీ పరిషత్తు' వారు విజ్ఞానవర్ధనీ గ్రంథావళి అనే పేరుతో గ్రంథమాలను స్థాపించినారు. దానికి శిరోమణి కేశవమంతుల నరసింహ శాస్త్రిగారు కార్యదర్శిగా ఉండి "యువజన విజ్ఞానము" వంటి అక్షరాలా విజ్ఞాన ప్రదత్త గ్రంథాలనెన్నిటినో ప్రచురించినారు. ఇక మంత్రివర్గం వెంకటేశ్వరరావు గారు 'వైదిక ధర్మగ్రంథమండలి'ని స్థాపించినారు. కులభేదాలతోను, మూఢనమ్మకాలతోను షీజిందిపోతున్న హిందూ సమాజాన్ని జాగృత పరచటానికి వైదికధర్మ ప్రచారానికి తమ గ్రంథాలద్వారా వీరు నిరంతర కృషి సల్పినారు.

ఆంధ్రకేశరి గ్రంథమాల :

1840 లో గుండవరం హనుమంతరావు, గొట్టూరు రామచంద్రరావు, గోపాలరావు (మాజీ శాసనసభ్యులు) గారలు ఆంధ్రకేశరి గ్రంథమాలను స్థాపించి తెలుగులో ప్రగతిశీల సాహిత్యాన్ని ప్రచురించినారు.

అణా గ్రంథమాల :

నిజాం రాష్ట్ర ప్రజల ఏకైక రాజకీయ లక్ష్యమైన “బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన” నుండి ప్రజల దృష్టిని మరల్చి, రాజమార్గం నుండి వారి గమనాన్ని తప్పించి, సందుగొందుల్లో పడవేయాలనే ఉద్దేశంతో, నిజాము రాజ్యాంగ సంస్కరణలను రచించవలసిందిగా, దివాన్ బహదూర్ ఎస్. ఆరవముదయ్యం గారు, అధ్యక్షతన ఒక సంఘం నియమించినాడు. బత్తెము తీసుకున్న బంటువలె యజమానికి తగినట్లు అతడు నివేదిక సమర్పించినాడు. ఆ సంస్కరణలు నిరర్థకమైనవి, అంతా వట్టి బూటకము అని అన్నంత మాత్రాన సరిపోయింది. ప్రభుత్వం ప్రకటించిన సంస్కరణలేమిటో ప్రజలకు వారి మాతృభాషలో తెలుపవలెను. దానికి తోడు అవి ఎందుకు వ్రాసిరాసివో, వాటిలో ఏ ఏ లోపాలు ఉన్నవో సహేతుకంగా తెలుపవలెను. ఈ పని వ్యాపార సరళిలో గాక చేకూర్చే భావంతో కొనసాగించాలి. అందుకు ఉద్దేశించిన సాహిత్యాన్ని తక్కువకు తక్కువ ధరకు విక్రయించవలెను. సాధారణ విద్యార్థి కూడా కొని, చదువుకొనటానికి పలుగా ఒక్కొక్క పుస్తకం ధర ‘ఒక అణా’ అని నిర్ణయించి గ్రంథమాల పేరే అణాగ్రంథమాల అని పెట్టి, వెల్లుర్తి మాజీక్యరావు సంపాదకుడుగాను, కల్వల చంద్రసేన గుప్త (కె. సి. గుప్త) వ్యవస్థాపకుడు గాను యాభై పుస్తకాలు ప్రచురించినారు. ఈ అణాగ్రంథమాల పుట్టుకతో కొద్ది వెలకు ముఖ్యవిషయాలపై చిన్నచిన్న పుస్తకాలు వెలువడసాగినవి. ఇది విద్యావంతులైన వారిలో ఎంతో సంచలనాన్ని కలిగించినది. ఇదొక విప్లవకరమైన పంథావళి తోచింది.

అణా గ్రంథమాల సంపాదకులు గెజెట్ (నర్కరీ జరీదా) నుండి నిజాం ప్రభుత్వం తలపెట్టిన (ప్రజల కళ్ళనీళ్ళు తుడవడానికి) రాజకీయ సంస్కరణలను తెలుగులోనికి అనువదించినారు. దానికి ఆంధ్రపితామహ శ్రీ మాడపాటి హనుమంత రావుగారు సుధీర్ఘమైన ఉపోద్ఘాతం వ్రాసినారు. రెండూ కలిపి అచ్చువేయగా 70 పుటల వరకు వచ్చింది. ప్రకటించిన ప్రకారం ఒక అణాకే విక్రయించినారు. పెద్దలైన ఖార్గల రాఘవప్రసాదరావు, సురవరం ప్రతాపరెడ్డి, ముందుముల నర్సింహరావుగారూ,

యువకుల ఈ కృషిని ప్రశంసిస్తూ గ్రంథమాల విజయాన్ని కాంక్షించినారు. ఫరంగ్ లో ఈ గ్రంథమాలకు ప్రతినిధిగా ఉండి శ్రీ. టి. హనుగ్రీవాచార్యులవారు వీరిని ఎంతో ప్రోత్సహించినారు.

అజా గ్రంథమాల వారి రెండవ పుస్తకం 'రైతు'. గ్రంథమాల సంపాదకురైన మాజీక్యరావుగారే దీనిని రచించినారు. ఈ పుస్తకాన్ని నిషేధిస్తూ నిజాంనవాబు ఫర్మాన్ జారీచేసినాడు. గ్రంథమాల సంపాదకుని, వ్యవస్థాపకుని ఇంట్లను సోదాచేసినారు. భయపెట్టినారు. అయినా వీరు ప్రభుత్వానికి జడిసి తమ కార్యక్రమాన్ని విరమించకుండా 50 పుస్తకాలను, ఈ గ్రంథమాల తరపున ప్రకటించినారు. అదవి బావీరాజుగారివంటి ఉత్తమ కళావేత్తలూ సిద్ధహస్తులూ వ్రాసిన 'అజంతా' అనే చక్కని పుస్తకాన్ని కూడా ప్రచురించినారు.

పరిపాలన విషయంలో బ్రిటిష్ వారికి దేశీయ సంస్థానాలకూ ఎంత వ్యత్యాసముంటుందో, నిజారాష్ట్రంలోని దివాని లేక ఖాల్సా ప్రాంతానికి జాగీరు ప్రాంతాలకూ అంతటి అంతరముండేది. అనాటి జాగీరు వెనుకటి మధ్యయుగపు షూడల్ వ్యవస్థకు మచ్చుతునకలవంటి ప్రతిరూపాలుగా ఉండేవి అని చెప్పడం సమంజసంగా ఉంటుంది. ఆరోజుల్లో జాగీరు ప్రజల సంఘమొకటి ఏర్పడిందికూడా. జాగీరు ప్రజల దుర్భర జీవితాన్ని గూర్చి విపులంగా ప్రపంచానికి వెల్లడించాలనే ఉద్దేశంతో సురవరం ప్రభావరెడ్డి, ఉమ్మెత్తల కేవలరావు గారలు ఒక చక్కని పుస్తకాన్ని అందజేసినారు. అది పెద్దదిగా పున్నందున రెండు భాగాలుగా అచ్చు వేయటం జరిగింది. జాగీరుప్రజల ఆందోళనమయ జీవితాన్ని చిత్రించిన ఈ రెండు పుస్తకాలు అనాడు కలుగజేసిన అలజడి ఇంతంత కాదు. స్వయంగా, వ్యక్తిగతంగా నిజాంకూడా ఒక జాగీర్దారే కదా ! సర్పెఖాన్ అతని స్వంత జాగీరు. జాగీరునుండి వచ్చే ఆదాయం జాగీర్దారు కుటుంబపోషణ కొరకే వెచ్చించ బడుతుంది. ఒక్క పాఠశాల కొరకు కూడా ఖర్చు చేయటానికి వేలులేదు" అని పాఠశాల స్థాపించాలని ప్రజలు కోరగా నిజాం ఫర్మాన్ జారీచేసినాడు. డా॥ పట్టాభి సీతారామయ్యగారు వ్రాసిన ఆఖరి భారత జాతీయకాంగ్రెస్ యొక్క 50 సంవత్సరాల చరిత్రను కాంగ్రెస్ సంస్థ ప్రచురించింది. దీనివెల 5/- రూపాయలు అది పెద్ద పుస్తకం. దానిని ఎందరు కొనగలుగుతారు ? కాబట్టి ఆంధ్రీమహాసభ ప్రచురకులుగా బాదేపల్లిలో పనిచేస్తున్న జానపాటి సత్యనారాయణ గారిచే సంక్షిప్తముగా కాంగ్రెస్ చరిత్ర వ్రాయించి రెండు భాగాలలో అజాగ్రంథమాల ప్రచురించింది. రెండు అజాలు వెల్లించి ఆ రెండు

పుస్తకాలను ఎందరో రిఫరెన్సు పుస్తకాలుగా భద్రపరచుకున్నారు. ఇట్లా కాంగ్రెస్ చరిత్ర సామాన్యుల అందుబాటులోకి వచ్చింది,

ప్రజలను ఉత్సాహపరచి వారిని కార్యోన్ముఖులను చేయటానికి మహామహాల జీవితాలు ఎంతో ఉపకరిస్తవి. అవి సంగ్రహంగా సంక్షిప్తంగా సత్యంగా అందు బాటులో ఉండేటట్లు చేయాలనే ఉద్దేశంతో ఈ గ్రంథమాలవారు మహర్షి దయా నందుల వారి జీవిత చరిత్రను ఆర్యసమాజనభ సందర్భంగా ప్రకటించినారు.

మహానాయకులైన జవాహర్‌లాల్ నెహ్రూ, సుభాష్ చంద్రబోస్, వినాయక దామోదర సావర్కర్, యం. యస్. రాయ్‌గారల జీవితాలను కె. రంగదాసుగారు రచించినారు. ఇవికూడా అణగ్రంథమాల తరపున వెలువడినవి. నిజాం ప్రభుత్వం వీటిని నిషేధించింది. గ్రంథకర్త కె. రంగదాస్ వైనా ప్రచురణ కర్త కె. సి. గుప్త వైనా నిజాం ప్రభుత్వం కేసుపెట్టింది. అప్పుడు కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు జమా నతు ఇచ్చి రంగదాసుగారిని విడిపించినారు. ఫౌజ్‌దారీలో (క్రిమినల్ కోర్టులో) కేసు విచారణ జరిగింది. బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు ప్రచురణకర్త తరపున న్యాయ వాడిగా హాజరై ప్రభుత్వచర్యను విమర్శించడం హైదరాబాదు రాజకీయచరిత్రలో ఒక విశేషం. బోసు, సావర్కర్‌లపేర్లు వింటేనే కోడెగిత్తలు ఎఱ్ఱబట్టను చూచి బెదరినట్లు నిజాం ప్రభుత్వం ఎందుకు బెదరవలెను? అని బూర్గులవారు ప్రశ్నించినారు. కింది కోర్టులో కేసు ఓడిపోయినందున గ్రంథమాలవారు హైకోర్టులో అప్పీలు చేసినారు. ఆరోజుల్లో ఆ మహానాయకులనుగూర్చి వ్రాయని దెక్కడ? “ప్రతిరోజూ వారా పత్రికలలో వారినిగూర్చి చదువుతూ ఉంటాముగదా! డాక్టర్ పట్టాభి రచించిన కాంగ్రెస్ చరిత్రలో వారినిగూర్చి చాల వ్రాయబడి వున్నది. చేతనయితే నిజాం ప్రభుత్వం కాంగ్రెస్‌చరిత్రనే నిషేధించనీ! పత్రికలన్నింటినీ నిషేధించనీ! అలా చేయటానికి ఈ దేశీయ సంస్థాన ప్రభుత్వానికి ధైర్యమున్నదా?” అని రామకృష్ణారావుగారు సవాలు చేసినారు. ఆ రోజుల్లో అణగ్రంథమాల కేసువల్ల పెద్ద అలజడి కలిగింది. రాజకీయ సాహిత్యం ప్రచురించినందుకు ప్రచురణకర్తలపై అభియోగం నడుపుట ఇదే మొదటిసారి కావడంవల్ల విద్యావంతులు ఈకేసు వ్యవహారాన్ని ఆసక్తితో తెలుసుకొన సాగినారు. చివరకు అణగ్రంథమాలవారే కేసులో నెగ్గినారు. ప్రతాపరెడ్డిగారి మొగలాయి కథలు, కాకోజి కథలుకూడా గ్రంథమాల ప్రచురణలుగా ప్రకటించి నారు. సాంఘిక రాజకీయాలలోపాటు వైజ్ఞానిక విషయాలపైకూడా పుస్తకాలు చేసినారు. ‘ఆనువంశికము - వాఘాకులు’ అనే శరీర విజ్ఞానమునకు సంబంధించిన పుస్తకాన్ని

డా॥ రమణరావుగారు వ్రాశారు సంపాదకులు వ్రాసిన 'ఖాదీ' అనే 80 పుటల పుస్తకం చేతికాగితంపై ప్రచురించారు. దానిని అణాకు అందజేసినారంటే ఈరోజుల్లో కట్టుకథ అనుకోవచ్చును. కాని ఆనాడు అది జరిగింది. చేతికాగితంపై ముద్రింప బడిన ఆ పుస్తకం స్వదేశీ ఉద్యమాన్ని విద్యావంతులకు గుర్తుచేసింది. జాగీరు ప్రజలు అనే రెండుపుస్తకాలను శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డి, ఉమ్మెత్తల కేశవరావు గారలు రచించినారు. వీటిని ప్రకటించి జాగీరు ప్రజలను అణా గ్రంథమాలవారు మేల్కొల్పినారు.

ఇక భాషకన్నా భావమే ప్రధానం కాబట్టి విఖ్యాత అభ్యుదయ రవి మట్టాం మొహియొద్దీన్ గీతాలను ఉర్దూలో ప్రచురించి అణాగ్రంథమాలవారు భాషాభేదాలను కూడా అధిగమించి, చక్కని అభ్యుదయ గీతాలుగా పరిగణింపబడిన వీటిని వ్యాప్తిలోకి తెచ్చారు. జాతీయ వామలలో ఉర్దూ వచ్చిరవారు ఉండడంచేత ఆ పుస్తకానికే మంచి ఆదరణ లభించింది.

వైదిక ధర్మ గ్రంథమంతలి :

మంత్రిప్రగడ వెంకటేశ్వరరావుగారు, విద్యాధికులైన కార్యకర్త. ఆంధ్ర మహాసభలో ప్రచారకులుగా పనిచేసి పోలీసులు, గూండాలు చేసిన దౌర్జన్యానికి గురి అయినారు. జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. సంస్కార వ్రీయులు. ఆర్యసమాజ సిద్ధాంతాలపై విశ్వాసం కలవారు. మహర్షి దయానందుల బోధనలు వారి సిద్ధాంతాలను గురించి తెలుగులో విరివిగా ప్రచారం చేయాలని చీరి ఉద్దేశ్యం. ముఖ్యంగా కులం కట్టుపాట్లు, పిగ్రహారాధన హిందువుల అనైక్యతకు కారణాలనీ, అవి దయానందుల వారి బోధనలవల్లనే పోతాయనీ వారి సుదృఢ విశ్వాసం. ఆరోజులలో ఆర్యసమాజం మంచి పట్టుత్వంగల ఉద్యమం. హిందువులందరినీ ఒకే త్రాటిపై తేవటానికి, ఇస్లాం, క్రైస్తవ మత ప్రచారానికి వ్యతిరేకంగా హేతువాదంతో హైందవులను నిలబడగల జేసిన ఉద్యమం. అందుకే ఇతైహదుల్ ముస్లిమీన్ వారికి ఆంధ్రమహాసభలకన్నా, ఆర్యసమాజ సమావేశాలంటే ఎక్కువ భయంగా ఉండేది. కారణం ఆర్యసమాజం కలుగజేసిన చైతన్యం. 'తల్లిగి' (మతాంతరీకరణ) కు విరుగుడుగా ఆర్యసమాజం కుద్దిన ప్రతిపాదించి 'సంఘటన్' (ఆందే ఐక్యత) ఉద్యమం సాగించింది. మజ్లిస్‌వారి గుండెల్లో రాయిపడేటట్లు చేసింది. మతాంతరులనుచేసి, ముస్లింలను ఆధిక సంఖ్యాకులుగా చేర్చామనుకొన్న మజ్లిస్‌వారి కలలు ఆర్యసమాజం చేపట్టిన కార్యక్రమంవల్ల భారీకి నీడకలలుగా పరిణమించినవి.

మంత్రిప్రగడ వెంకటేశ్వరరావుగారు అనేక ఉద్గ్రంథాలను హిందీనుండి అనువదించడేసి, తమ గ్రంథమండలి ద్వారా ప్రచురించి, సనాతన ఛాందస హిందువులలో భావపరివర్తనం కలుగజేసినారు. వీరి గ్రంథమాల పుస్తకాల ధరలు వ్యాపార సరళిలోలేవు. ప్రచారమే వీరి ముఖ్యద్దేయం. దార్మికచింతనగల పెద్దలవద్ద విరాళాలు పొందటమో, వదాన్యుల ఆర్థికసహాయం సంపాదించడమో జరిగేది. మరి సాహితీ పఠకు వితరణశీలురైన వారి ఆశ్రయం తప్పదుగదా!

దేశోద్ధారక గ్రంథమాల :

పల్లెటూరులో సాధారణ వైష్ణవకుటుంబంలో జన్మించి, కష్టపడి మెట్రిక్ పరకు చదువుకోగల్గిన వట్టికోట ఆళ్వారుస్వామి, ఆజానుబాహువు, స్ఫురద్రూపి. స్తబ్ధత ఎరుగని నిరంతర ప్రజాసేవకుడు. గోలకొండ పత్రికలో ప్రచురణశాఖ మేనేజరుగా పనిచేసి ప్రతాపరెడ్డిగారి సంవర్కం కలుగడంవల్ల వారికి ప్రజాపిత సేవానురక్తి సోపించి. ఆంధ్ర పత్రిక స్థాపకులూ, ప్రముఖ జాతీయనాయకులూ, విశ్వదాత కళాప్రహ్వ అయిన దేశోద్ధారక కాశీరావుని నాగేశ్వరరావుగారి పేర గ్రంథమాల స్థాపించినాడు. దేశోద్ధారకుడు తమ పత్రికద్వారా, ప్రచురణబద్ధారా ఆంధ్ర ప్రజానీకంలో కలుగజేసిన చైతన్యం ఆళ్వారుస్వామిగారిని ఉత్తేజపరచింది. అదే తనకు 'అమృతం' ప్రజానీకానికి 'అంజనం' అవుతుంది అని ఆయన అనేవాడు. ఆళ్వారుస్వామి ప్రచురించిన మొదటి రెండుపుస్తకాలు సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారివే. అని హైందవ ధర్మ పోలీసు - 'ప్రాథమిక స్వత్యములు.' ప్రపంచవీరుల శ్రేణికి చెందదగిన హైందవ ధర్మవీరుల గాథల రచనలో వీరోచిత శైలిలో రెడ్డిగారి కలం కదనుతొక్కింది. ఈ పుస్తకం కొన్ని పునర్ముద్రణలు నోచుకున్నది. గ్రంథ మాలకు ఎంతో రాణింపుకూడా తెచ్చింది 'ప్రాథమిక స్వత్యములు' అనే చిన్న పుస్తకం ఆనాటి రాజకీయ వాతావరణంలో అచ్చుపడదగ్గ గ్రంథం. 20 వ శతాబ్దంలో నివసిస్తున్నాం మనం - మానవమాతృని మౌలికమైన కనీసపు పౌరహక్కు లేమిటి? అన్న విషయాన్ని తెలుగులో స్పష్టంగా, శాస్త్రీయంగా, పొందుపరచిన పుస్తకం తెలుగులో ఇదే మొదటిది. పౌరుల హక్కుల విషయంలో చదువను వ్యాయామ మాత్రమే వచ్చినవారికి ఈ పుస్తకం కనువిప్పు కలిగించింది. రాజకీయ పరిజ్ఞానం కావాలనుకొనే యువకులు, ఓనమాలు దిద్దుకున్నట్టుగా ఈ గ్రంథాన్ని ఎంతో అభిమానంతో చదువుకున్నారు. దీని తర్వాత సేర్కొనదగిన ఘనోక పుస్తకం ఉన్నది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోత్సవ చరిత్ర

'యూరప్‌లోని జబ్బు మనిషి' అని పేరుపొందిన తుర్క్మదేశంలోని ముస్లింల సంకుచిత మత భావాలను పోగొట్టి వారిచే నూతన పథాన్ని పిల్లవాత్మకంగా తోడ్కొని చిన ముస్తఫా కమాల్ పాషా 'అతా తుర్కు' జీవితం. ఆ పుస్తకం, ఆళ్వారుస్వామి ప్రచురించిన కాంగ్రెసు చరిత్రకూడా బహుళ ప్రచారంపొందిన గ్రంథం. ఇక్కడ వడ్డికోట ఆళ్వారుస్వామిగారిని గూర్చి కొద్దిగా పరిచయం చేయవలసిన అవసరం ఉన్నది. వీరు మంచి రచయితకూడా. వీరి 'ప్రజల మనిషి', 'గంగు' అనే నవలలు హైదరాబాదు రాజకీయ వాతావరణాన్ని చక్కగా ప్రతిబింబింపజేసినవి. మరొక విశేష మేమిటంటే వీరు తమ గ్రంథమాల తరఫున ప్రకటించిన పుస్తకాలకన్నిటికీ అట్ట వైన త్రివర్ణ జాతీయ పతాకాన్ని స్ఫురింపజేసే మువ్వన్నెలను పట్టీలుగా అచ్చువేసినారు. అట్లాకూడా జాతీయ సంస్థయైన కాంగ్రెసుకు పాఠకులలో ప్రచారం కలిగించిన వారయ్యారు. ఇవికాక ఇంకా కొన్ని గ్రంథమాలలున్నవి. గ్రంథ విస్తరణ భీతిచే అన్నిటిని ప్రస్తావించలేకుండా ఉన్నాము.

ఈ విధంగా గ్రంథమాలలు నాటి హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని విద్యావంతులైన ప్రజలలో విజ్ఞానమును వ్యాపింపజేయడానికీ ముఖ్యంగా రాజకీయమైన జాగృతిని కలిగించటానికీ ఎంతగానో దోహదం చేసినవి. ఈ గ్రంథమాలలను ప్రజలు పవిత్ర సంస్థలుగా ఎంచి స్వచ్ఛందముగా వాటిని ఆదరించినారు.

ముల్కీ ఉద్యమం

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో 1935 వ సంవత్సరంలో వచ్చిన ముల్కీ ఉద్యమాన్ని గూర్చి కొంత ప్రస్తావించవలసి ఉన్నది. ఈ ఉద్యమం ముఖ్యంగా ఇచ్చటి వ్యజల ఆర్థిక జీవితానికి సంబంధించినదైనా రాష్ట్ర రాజకీయ పరిస్థితిపై దాని ప్రభావం కొంత ఉన్నది. హైదరాబాదులోని ప్రభుత్వ శాఖాధిపతుల ఉద్యోగాలలో బ్రిటిషారు అనగా పంజాబు యునైటెడ్ ప్రావిన్సెస్ వారు వున్నారు. అట్టి శాఖాధిపతులు ఆయా శాఖలలోని దిగువ ఉద్యోగాలకు తమ తమ ప్రాంతాలనుంచి వచ్చిన అభ్యర్థులను ఇక్కడి ఉద్యోగాలలో చేర్చుకొంటూపోయారు. పంజాబులో ఉర్దూ భాషలో ముస్తీ, ముస్తీఫాజీల్ పరీక్షలను నిర్వహించే సంస్థ ఒకటి ఉండేది. ఆ పరీక్షలను మెట్రిక్యులేషన్ తో సమానంగాగుర్తించి, వాటిలో ఉత్తీర్ణులైన వారిని ఉద్యోగాలలో భర్తీచేసుకొంటూ వచ్చారు. మరి ఇక్కడ ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం ఏర్పడింది కదా! ఈ విశ్వవిద్యాలయపు పట్టభద్రులకు స్థానికంగా ఉద్యోగాలు లభించడం దుస్సాధ్యమైంది. ఇక్కడి ముస్లిములు కొందరు ఆలీగఢ్ ముస్లిం విశ్వవిద్యాలయంలో చదువుకొని రాగానే వారికి వెంటనే ఉద్యోగాలు ఇస్తూ ఉండేవారు. కాని ఉస్మానియా పట్టభద్రులకు మాత్రం ఉద్యోగాలు లేవు. ఈ పరిస్థితిలో ఇక్కడ ముల్కీ ఉద్యమం ఆరంభమైంది. నిజాం రాష్ట్రంలోని వివిధ కుల, మత వర్గాలకు చెందినవారిలో సామరస్యం కలుగజేయాలని, ప్రాథమికస్వత్వాలు సమకూర్చాలని, రాజ్యాంగబద్ధమైన ప్రభుత్వం స్థాపించాలనే ఉద్దేశంతో సర్వశ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావు, వడ్డూరి నాయుడు, బారిష్టర్ శ్రీనివాసరావు శర్మ, అబుల్ హసన్ సయ్యద్లీ, బదురుల్ హసన్, ఫజలుర్రహమాన్, సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజి మొదలైన వారలు, 'నిజాం సబ్జెక్ట్స్ లీగ్ (Nizam Subjects League) అనే సంస్థను నెలకొల్పినారు. దానికి తిర్మిజిగారు అధ్యక్షులుగాను, ఫజలుర్రహమాన్ కార్యదర్శిగాను, బారిష్టర్ శ్రీనివాసరావు శర్మ సంయుక్త కార్యదర్శిగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. కొన్నిరోజులు రాజకీయ వ్యవహారాల మంత్రిగా పనిచేసిన సర్. నిజాముల్ జంగ్ సహాయ సహకారాలను

గూడా పీరు పొందినారు. అయితే ప్రభుత్వం వీరి ఆశయాలనుండి 'బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపనకు ప్రయత్నించుట, హిందుస్తానీ ప్రచారముచేయుట' అనేవి తీసి వేయాలని ఒత్తిడిచేసింది. ఈ సంస్థలో హిందువులు, ముస్లింలు, ఫారసీలు అన్ని కులాలకు చెందిన ప్రముఖులు సభ్యులుగా ఉండిరి. కాబట్టి ఇది మతపాక్షిక సంస్థ అని నేరారోపణ చేయటానికి పీలుకాలేదు. అయినా బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వస్థాపన ధ్యేయంగా గల రాజకీయ సంస్థను నెగులనీయరాదనేదే నిజాం ప్రభుత్వ రాజనీతి కాబట్టి ప్రభుత్వంవారు కుతంత్రాలుపన్ని, ప్రలోభాలకు లోనుచేసి ప్రముఖ ముస్లింలను సంస్థనుండి విరమింపజేయుటలో శృతకృత్యులైనారు. ఈవిధంగా పోరులందరూ కలిసి ఒక రాజకీయసంస్థను ఏర్పాటుచేసికొనటానికి చేసిన ప్రయత్నం ఫలప్రసంది. అయితేనేం, ఈ భావాలకు తగురీతి ప్రచారం ఇయ్యాలనే ఉద్దేశంతో ప్రముఖ జాతీయవాది అయిన బుద్రుల్ హసన్ 'విదర్ హైదరాబాద్' వంటి (Whither Hyderabad) అనే గ్రంథం వ్రాసినారు కాని ఇక్కడ అచ్చువేయటానికి పీలుకానందు వల్ల మద్రాసు వెళ్ళవలసి వచ్చింది. అయినా అది ప్రచురింపబడగానే నిజాంప్రభుత్వం విషేధించింది. ఇంతకూ ఆవు స్తకంలో హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో నివసించేవారికి, కులము - మతమునుబట్టిగాక అర్హతనుబట్టి నిజాం ప్రభుత్వం ఉద్యోగా లివ్వవలెనని వ్రాయబడ్డది. నిజాం నబ్బెక్టు లిగ్ ఉద్దేశంకూడా అదే. 1940 లో ప్రముఖ స్టేట్ కాంగ్రెస్ నాయకుడైన శ్రీ కొమరగిరి నారాయణరావుగారు నిషేధింపబడిన ఈ ఉన్న కాన్ని తెలుగులోనికి అనువదించి ప్రచురించటానికి పూనుకున్నారు. ఆండ్ర బుక్ డిపో యజమానులైన శ్రీ యల్లావెగడ నారాయణరావుగారి ద్వారా ఆవు స్తకాన్ని సంపాదించి తెలుగులో అనువదించినారు. భార్య మెడలోని బంగారు గొలుసును అమ్మి అచ్చు వేయించినారు. కాని వెన్ నుండి బయటికి రాకమందే వీరి అనువాద గ్రంథాన్ని ప్రభుత్వం నిషేధించి ప్రతులనన్నింటినీ జప్తుచేసికొన్నది. జాతీయ భావాలను, హిందూ ముస్లిం స్నేహాన్ని పెంపొందినీయకుండా, అప్పుడప్పుడే ప్రాణం పోసుకున్న వనీకందు గొంతునులిమి శిశుహత్య పాపానికి ఒడికట్టింది. రాను రాను ముస్లింనాయకులైన మజ్లిస్ వారి భావాలు విచిత్రంగా మారిపోయినవి. తామెక్కిన బెట్టుకొమ్మను తామే నడుక్కున్నారు. అంటే ఉద్యోగాలు ఇక్కడివారికిగాక బైటి ముస్లింలకు దొరికినా ఊరుకున్నారు. దానికి కారణం హిందూద్వేషమే! Blood is thicker than water అని ఆంగ్లసామెత ఉందికదా. హైదరాబాదు హిందువులకన్నా బైటి ముస్లింలకు ఉద్యోగాలు దొరకడం మంచిదేనని మజ్లిస్ వారు అభిప్రాయవత సాగినారు అంటే తన ప్రాంతీయునికన్నా బైటివాడైన స్వమతస్థుడే ఆదరణీయడనే

సంకుచిత మతదృక్పథం వారిలో ప్రబలింది. ఇక బ్రిటిషు సామ్రాజ్యవాదులు కూడా హిందువులు ముస్లింలు ఎక్కడ ఏకమవుతారో అనే భయంకొద్దీ 'విభజించి పాలించు' అనే పథానాన్ని అవలంబించినారు. మొత్తానికి హిందువులపై ద్వేషంపెరిగి రాష్ట్ర ఉద్యోగాలు స్థానిక విద్యావంతులైన హిందువులకు దొరకడం నానాటికి కష్టమైంది. నిజాము కూడా మజ్లిస్‌వారి వైఖరినే వరోషంగా నమర్చించినాడు.

దీనిపర్యవసానం ఏమిటంటే - స్థానిక ముస్లిములు ఏ ముస్లిముకు ఉద్యోగం దొరికితేనేమి, హిందువుకు దొరకకుండాపోతే చాలునని ఊహించుకున్నారు. ఇక స్థానిక హిందువులు ముల్క ఉద్యమం ఇంకా సాగినా తమకులభించే ఉద్యోగాలు ఎస్సీలే! అన్న నిరాశ నిస్పృహలతో ఉద్యమంపై ఉత్సాహంతగ్గి ఊరుకున్నారు. దీనివల్ల బాగుపడింది బైటి ముస్లిములు. వారికి నిరాటంకంగా ఉద్యోగాలు దొరకసాగినవి.

ఆంధ్ర మహాసభలు

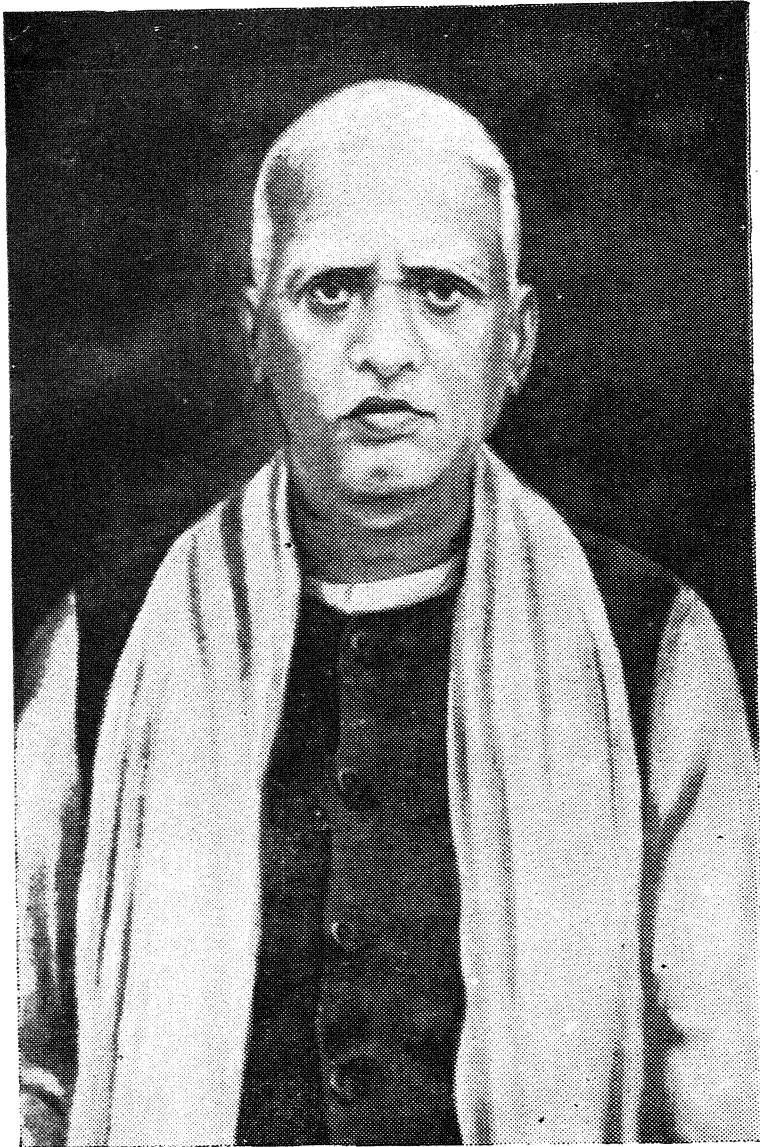
ప్రథమాంధ్ర మహాసభ - తొగిపేట :

ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘం ఏర్పడి, పనిచేస్తూవున్న విషయం మనం ఇదివరకే తెలిసికొన్నాము. అయితే అది ఒకవిధంగా పరిమితమైన వ్యవస్థ మాత్రమే. నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్రుల రాజకీయ, ఆర్థిక, సాంఘిక, సాంస్కృతిక వికాసానికై ఒక విశాలమైన వేదిక నిర్మించవలెనన్న ఆశయం ఇక్కడి పెద్దలకు, విద్యావంతులకు కలిగింది. నమగ్రమైన, విస్తృతమైన ఒకే వేదిక ఉంటే దానిద్వారా ప్రజలు తమ కోరికలను వ్యక్తం చేయడానికి, తమ ఆశయాలను వెల్లడించుకోవడానికి అది ఉపకరిస్తుందనే భావంతోనే గాక కొంత దూరదృష్టితో కూడా ఆంధ్రజన కేంద్రసంఘమునే నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్ర మహాసభగా మార్చవలెనని పెద్దలు నిశ్చయించినారు. తదనుగుణంగా నిజాం రాష్ట్ర ప్రథమాంధ్ర మహాసభ తొగిపేటలో 1930 లో జరపటానికి నిర్ణయించినారు.

వాక్స్వాతంత్ర్యాన్ని అరికట్టే 53 వ 'నిషాన్ గవ్ని' అప్పటికే అంటే 20 జే. 1933 వస్తే (1930) నాటికే విధింపబడ్డది. కాబట్టి దాన్ని అనుసరించి మెదకు జిల్లా తొగిపేటలో ప్రథమాంధ్ర మహాసభ జరుపుకోవడానికి దరఖాస్తు పెట్టుకోబడ్డది. 1930 మార్చి 31 వ తేదీన జరుగవలసిన సభకు 22 పిబ్రవరినాడు అంటే- పనిమిది రోజులు ముందుగా మాత్రమే ప్రభుత్వానుమతి ఇవ్వబడింది. అనుమతి పత్రంలో మూడు ముఖ్యమైన షరతులు కూడా విధించినారు. అధ్యక్షుడు గైర్ ముక్తి, అంటే నిజాం రాష్ట్రేతరుడు కాగూడదనేది మొదటి షరతు. ఇతర మతస్థులకు మనస్తాపం కలిగించే పరిస్థితి కల్పించరాదనేది రెండవ షరతు. ఇక రాజకీయాలు ప్రస్తావించకూడదనేది మూడవ షరతు.

మొత్తానికి ప్రథమాంధ్ర మహాసభ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారి అభ్యుత్తతన జయప్రదంగా జరిగింది. 'ఆంధ్రదేశపు మట్టి, అది మాకు కనకమ్ము' అనే ప్రబోధ గీతాలావనతో సభా కార్యక్రమం ఆరంభించబడుట చిరస్మరణీయమైన విషయము.

శ్రీ సురవరం ప్రతాప రెడ్డి గారు
అధ్యక్షులు, ప్రథమ ఆంధ్రమహాసభ

శ్రీ జూర్జుల రామకృష్ణారావు గారు
అధ్యక్షులు, ద్వితీయ ఆంధ్రమహాసభ

అట్లే పండితులూ, పత్రికా సంపాదకులు ఆయన సురవరం ప్రతాపరెడ్డి గారి అధ్యక్షోపన్యాసంలో సంఘ దురాచారాల విషయం వచ్చినప్పుడల్లా ధర్మశాస్త్రాలను ఉద్దేశించుట ఒక విశిష్టత. దూరదృష్టిగల ఉద్యమనేతలు మొదటినుండే మహిళా మహాసభను - ఆ రోజులలో స్త్రీల ప్రత్యేక సమావేశాలు జరుపటానికి ఆసలు పీలు రేకుండేది. అందుకే సమావేశాలకే పీలులేనప్పుడు అనుబంధంగా జరిపించుతూ వచ్చినారు. మొదటి మహిళా మహాసభకు శ్రీమతి ఎడింబర్ల సుందరమ్మగారు అధ్యక్షత వహించినారు. మహిళా మహాసభకుకూడా ఆహ్వానంఘ మొకటి ఏర్పాటు అయింది. ఈ విధంగా మునుముందు జాతీయ మహాసంగ్రామానికి పురుషులతోపాటు స్త్రీలనుకూడా సుశిక్షితుల చేయుటకు ఇదొక బలవత్తరమైన వేదికగా ఉపకరించింది.

ఇక మొదటి మహాసభలో అంగీకరించిన తీర్మానాలనుగూర్చి విచారిద్దాము. మొత్తం 32 తీర్మానాలు ఆమోదించబడ్డవి.

అదవరకే విధింపబడ్డ వాక్స్వాతంత్ర్యాన్ని అరికట్టే గవ్వినిషాన్(5th)ను రద్దు చేయవలెనని కోరబడినది.

ఆనాటికి చదువుకున్నవారి సంఖ్య నూటికి మూడుమాత్రమే. చాలాకాలం నుండి నిర్బంధ ప్రాథమిక విద్యావిధానం ప్రవేశపెడతారనే వదంతి ఉండినది. కాబట్టి వెంటనే అట్టి విధానం అమలుపరచవలె.

గవ్వినిషాన్ 5th కన్నా అయిదేండ్లు ముందుగానే అంటే 1925 (1924 వసంతి) లోనే ప్రభుత్వేతర పాఠశాలల స్థాపన విషయంలో నిర్బంధాలు విధింపబడినవి. కాబట్టి అవి రద్దుచేయవలెను.

స్టేటు లైబ్రరీలో ప్రాంతీయ భాషలు ఏర్పాటుచేయవలెనని; లోకల్ ఫండ్ సంఘాలలో ప్రజలచేత ప్రతినిధులు ఎన్నుకొనబడే పద్ధతి అమలుజరపాలని మరొక తీర్మానం చేయబడింది. ఇవిగాక వ్యవసాయక, సాంఘిక విషయాలనుగూర్చిన తీర్మానాలుకూడా అంగీకరింపబడినవి.

రెండవ ఆంధ్ర మహాసభ - డివరకొండ :

ఆంధ్రోద్యమ నాయకులు అనుసరించిన మరొక ఉత్తమ విధానం ప్రతిసారి, వేర్వేరు జిల్లాలలో మహాసభ జరుపుట. అందువల్ల ఆ యా ప్రాంతాల్లో ప్రచార ప్రభోదాలు జరుగుతవి. తద్వారా అక్కడి ప్రజలు చైతన్యవంతు లవుతారు. ఈ మహాసభకు విశ్వాత్మలైన శ్రీ బుద్ధుల రామకృష్ణారావుగారు అధ్యక్షత వహించినారు.

అందుకే రెండవ మహాసభ నల్లగొండ జిల్లాలోని దేవరకొండలో ఏర్పాటు చేసినారు. ప్రభుత్వానుమతికొరకు చాలా ప్రయత్నపడవలసి వచ్చింది. అంధకే ఏడాది నిండగానే చేయవలసిన మహాసభ ఏడాది తొమ్మిది నెలలకుగాని జరుగలేదు. సభ జరుపుకొనటానికి అనుమతి కోరుతూ ఇచ్చిన పేనతి వత్తానికి అప్పల్ తాలూకా దారు ఈ విధంగా సమాధానమిచ్చినాడు.

“ఈ మహాసభ కార్యక్రమమేమిటి? ఉపన్యాసకు లెవరు? వారివ్యభోయే ఉపన్యాసాల ప్రతులు ముందుగా అందజేయవలెను. మహాసభ జరపటానికి దేవర కొండనే ఎందుకు నిర్ణయించవలసి వచ్చింది? మీ సమాధానాలు అందిన తర్వాతనే అనుమతి విషయం ఆలోచించబడుతుంది.”

ఎట్టకేలకు, ప్రధానమంత్రిగారి ఆజ్ఞానుసారం అనుమతికొస్తూ అనేక షరతులు పెట్టినారు. అందులో చివరి షరతు “మహాసభలో ఏదైనా విషయం ప్రభుత్వం వారి విధానానికి విరుద్ధంగా ఉంటే ఇకముందు మహాసభలు జరపటానికి అనుమతించరు” అనేది. అప్పుడు పోలీసు రెజిస్ట్రార్ పోలీసు కార్యాలయం వారికి ఉన్నట్టి బి. జె. టెన్కర్, కేంద్రకార్యదర్శి శ్రీ హనుమంతరావు గారితో “మీ ఉద్యమంలో రాష్ట్రానికి వేలు కలుగజేసే యోగ్యతలు చాలా వున్నవి.” అనే యధార్థాన్ని వెల్లడించినాడు.

ఆ రోజుల్లో ఆంధ్రోద్యమం గ్రామాలలోని రైతు సోదరులనేగాక నగరంలోని యువక విద్యార్థులను గూడా ఆకర్షించుట విశేషం. రెడ్డిహస్తలు విద్యార్థులు ఒక జట్టుగా రావి నారాయణరెడ్డిగారి నాయకత్వంలో మహాసభకు నాలుగు రోజులు ముందే కాలినడకన దేవరకొండకు బయలు దేరినారు. ఆ యువక బృందంలో శ్రీయతులు రావి నారాయణరెడ్డి, ఎ. బి. సర్పారెడ్డి, దివాకరరెడ్డి, రాజమహేంద్రరెడ్డి, యస్. రంగారావు, జె. లక్ష్మారెడ్డి, వి. నారాయణరెడ్డి, బి. రామచంద్రారెడ్డి, సి. హనుమంతరెడ్డి, నదావరెడ్డి, వెంకటరావు, రామప్రసాదరెడ్డి గారలండీ. వీరు దారిలోని ఆయా గ్రామాలలో ఆగుతూ, దేవరకొండలో జరిగే ఆంధ్ర మహాసభలో పాల్గొనవలసిందిగా గ్రామస్తులను ప్రబోధిస్తూ వెళ్ళినారు.

ఈ మహాసభలో కిరి తీర్మానాలు అంగీకరింపబడినవి. అందులో గవీ సీ॥ కిరి రద్దు చేయాలనే తీర్మానాన్ని పండిత కేశవరావు కోరట్కూర్ (ఆంధ్రేతరులు) ప్రవేశ పెట్టినారు. ఇది ఉద్యమనాయకుల ఉదారతను వెల్లడిస్తున్నది. శాసనసభలో ప్రవేశ పెట్టిన బాల్య వివాహ నిషేధ శాసనాన్ని శాసన సభవారు నిలిపివేసినందున వివాహాన్ని తెలిపే తీర్మానం చర్చకు వచ్చినప్పుడు పాదయాత్ర చేసుకుంటూ నగరం

నుండి వెళ్ళిన యువక బృందం, ఉత్సాహంతో నినాదాలుచేస్తూ సభలో ప్రవేశించారు. వీరి ప్రవేశంవల్ల సభలో ఉత్సాహం చెల్లివిరిసింది.

ఆ రోజుల్లో మాలుగుజారి శాసనాలు అనేకగవ్వలవై ఆధారపడి ఉండినందున వాటిని కొడికరించాలనే విషయం ప్రభుత్వం వారి ఆలోచనలో ఉన్నది. కాబట్టి ప్రజాసంక్షేమ దృష్టితో ప్రభుత్వానికి సలహా ఇవ్వటానికి సభవారొక ఉపసంఘాన్ని నియమించినారు. దీనినిబట్టి మొదటినుండి ఉద్యమనాయకులు రైతులకు ప్రత్యక్షసేవ చేయాలనే దృష్టి కలవారై ఉండిరని స్పష్టమౌతుంది.

నియమావళిలో పేర్కొనబడినట్లు ఆంధ్రుల సర్వతోముఖాభివృద్ధియే ఉద్యమ నాయకుల లక్ష్యమై ఉండినది అనటానికి అన్నికులాల వారిని ఈ సభ ఆకర్షించటమే నిదర్శనం. ఈ సభకు హరిజన నాయకుడైన భాగ్యరెడ్డిగారు తమతోటి కార్యకర్తలైన గురుకుల మల్లేశ్వరరావు, బి. చిత్రారయ్య, మాటూరి జలరాషదాసు, దేవర కొండకు వచ్చి మహాసభలో ప్రసంగించినారు. భాగ్యరెడ్డిగారు, చుట్టుప్రక్క గ్రామాలకు వెళ్ళి హరిజనులను స్వయంగా ఆహ్వానించి వారిప్రత్యేక సమావేశం జరిపినారు. అందులో హరిజనులను దురలవాట్లు మానకొమ్మని ప్రబోధించి బలరాషదాసు గారిచే "సరీ సులోచన" హరికథా కాలక్షేపం చేయించినారు. ఆ తర్వాత సభకులతో "దురలవాట్లు మానకొని పరిశుద్ధ జీవనము గడపుతా"మని సభాముఖాన ప్రతిజ్ఞ చేయించినారు. తిరిగి రెండవరోజున మహాసభ ఆవరణలోనే మరొక ప్రత్యేక సభ హరిజనుల కొరకు ఏర్పాటుచేసి ప్రచార ప్రబోధాలు చేసినారు.

శ్రీ దావతు హాకిం జనార్థనస్వామి ఆధ్వర్యంలో పద్మశాలి యువకులు సర్కస్ పరిదర్శనం చేసినారు. ఈ విధంగా ఆంధ్రోద్యమ నాయకులు కుల సంఘాన్ని, సహాయక అనుబంధ సంస్థలుగా గుర్తించి తద్వారా పరస్పర వృద్ధికి యత్నించినారు.

ఈసారి కూడా అదే ఆంధ్రమహాసభ ఆవరణలో ఆంధ్ర మహిళా మహాసభ జరిగింది. శ్రీమతి డాక్టరు తాడూరు వరలక్ష్మమ్మగారు అధ్యక్షత వహించినారు.

మూడవ మహాసభ - ఖమ్మంమెట్టు :

దేవరకొండసభ జరిగిన తర్వాత 1924 లో ఖమ్మంలో మూడవ ఆంధ్ర మహాసభ, నాలుగు సంవత్సరాలకు జరిగింది. ఈ సభకు శ్రీ పులిజాల రంగారావు గారు అధ్యక్షత వహించినారు.

ఈ మూడవ మహాసభ కొల్లాపురంలో జరిపాలని శ్రీ చక్రహరి నరసరాజు ఆహ్వానసంఘం ఏర్పాటు చేసికొని, జటపోర్లు సంస్థాన కార్యదర్శికి వినతి పత్రం నమర్పించగా “మాకు ఈ విషయంలో అధికారం లేదు. నిజాం సర్కారు ఆజ్ఞ పొందవలెను.” అని కార్యదర్శి సమాధాన మిచ్చినాడు. ఈ పత్రం ఆధారంగా మహబూబు నగరం జిల్లా అవ్వర్ తాలుకారుకు ధరఖాస్తు పెట్టుకోగా “సంస్థానాల విషయంలో మేము జోక్యం కలిగించుకోము” అని జవాబిచ్చినాడు.

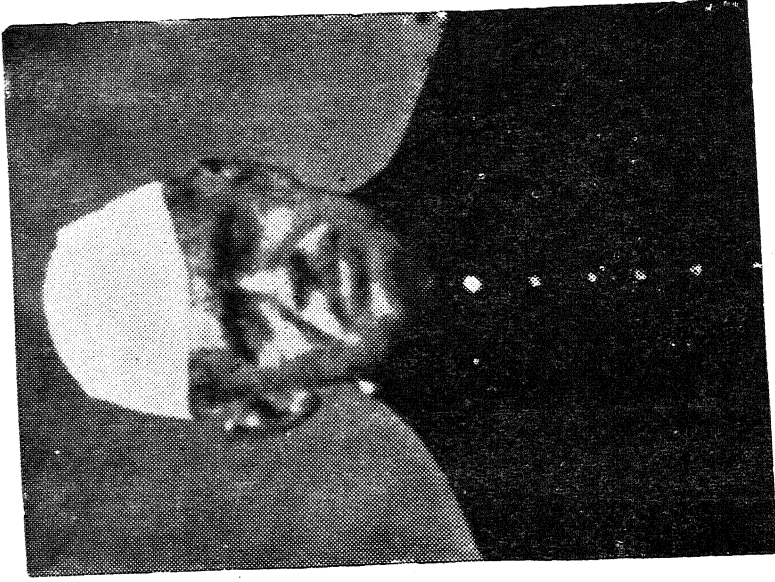
ఎవరికివారు తమ బాధ్యతలేదని చెప్పే ఈ వైఖరి చూసి, చివరకు పోలీసు శాఖ కార్యదర్శికి విజ్ఞప్తి చేసుకొన్నారు. ఆ రోజుల్లో మహారాజా కిషన్ ప్రసాద్ గారు ప్రధానమంత్రి. అప్పుడు ఆంధ్ర మహాసభ వినతిపత్రం బాబె హుక్మావత్ (మంత్రిమండలి) లో చర్చించబడినదంటే ఆంధ్రమహాసభ ప్రాముఖ్యం ఎంతగా గుర్తింపుకు వచ్చిందో విశదమవుతుంది. మంత్రిమండలిలో చర్చించిన తర్వాత ప్రధానమంత్రి అనుసరిత 1933 ఫిబ్రవరి 7 నాడు వెలువడిన ఆజ్ఞాపత్రం ఈ విధంగా ఉండినది.

“సంస్థానం లోపలగాని, బైటగాని సమావేశం జరవడానికి అనుమతించబడదు” లోపలగాని బైటగాని చేయక మరెక్కడ చేయవలెనో దురూహ్యం. ఇది ఆనాటినిజాం పరిపాలకుల ధోరణి !

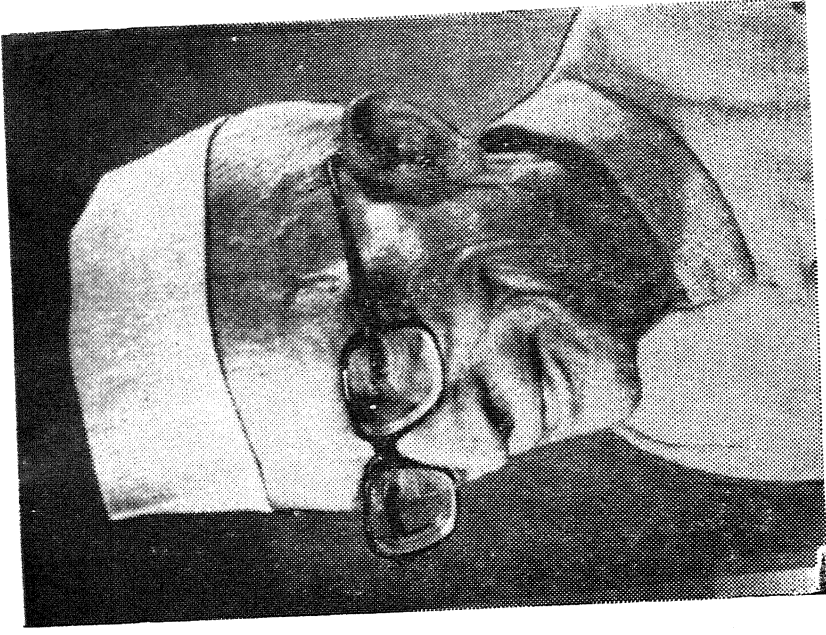
అయితే పట్టుపడవక అట్టి విపరీతపు ఆజ్ఞను పునరాలోచించవలసినదిగా ఆంధ్ర నాయకులు కోరగా పోలీసుశాఖ మంత్రి కర్నల్ ట్రెంచ్ ఆంధ్ర మహాసభ కార్యదర్శి శ్రీ హనుమంతరావుగారిని రప్పించి ఎంతోసేపు చర్చించిన మీదట ఏదో అనుమతి ఇచ్చినారు. కాని అందులోని రావణ వరాలు ఈ విధంగా ఉన్నవి :

మహాసభలో ప్రభుత్వంవారి విద్యా, రాజకీయ విధానాలను చర్చించగూడదు. ఎందుకంటే వాటినిగూర్చి యేదేని వ్యక్తికిగాని, సంస్థకుగాని ఏవేని ఆక్షేపణలుంటే వారు ప్రభుత్వానికి (బహిరంగ సభల ఏర్పాటు చేయకుండానే) నేరుగా నివేదించుకోవచ్చు. ఇకపై షరతును ఉల్లంఘించకుండటానికి రెండువేల రూపాయలు ధరావతు చెల్లించవలసి ఉంటుంది. షరతు ఉల్లంఘించినారా లేదా అనే విషయాన్ని నిర్ణయించేది ప్రభుత్వమే అని స్పష్టపరచటంకూడా గమనార్హం !

పోలీసు మంత్రి లేఖ సంతృప్తికరంగా లేదన్నమాట స్పష్టమే అయినా ఆంధ్రనాయకులు ప్రయత్నం మాడలేదు. పునరాలోచించవలసిందిగా పత్రవ్యవహారం

శ్రీ మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావుగారు
అధ్యక్షులు, నవమ ఆంధ్రమహాసభ

శ్రీ పులిజాల రంగారావుగారు
అధ్యక్షులు, తృతీయ ఆంధ్రమహాసభ

శ్రీ రావి నారాయణరెడ్డిగారు
అధ్యక్షులు, అష్టమ ఆంధ్రచూడసభ

సాగించినారు. చివరకు 1934 మార్చి 5 నాడు పోలీసు మంత్రి దర్శనమిస్తానని తెలియజేసినాడు. దానిపై మాడపాటి హనుమంతరావుగారు, మహాసభ ఆధ్యక్షులుగా ఉన్న బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు కలవటానికి వెళ్ళినారు. మంత్రితోపాటు పోలీస్ కాబిలెంట్ రెక్కర్ ఆర్మ్స్ట్రాంగ్ కూడా అక్కడ ఉన్నాడు. ఆంధ్ర మహాసభ కార్యకలాపాలను గూర్చి మాట్లాడుతూ, "గ్రంథాలయాల మూలంగా విజ్ఞానవ్యాప్తి చేసే సంస్థ ఇది" అని బూర్గులవారన్నారు. గ్రంథాలయాలు అనే మాట ఎనగానే ఆర్మ్స్ట్రాంగ్ త్రుళ్ళివడ్డాడు. "నేను బెంగాల్ లో ఉన్నప్పుడు నాకు పీటిని గూర్చి మంచి అనుభవం కలిగింది. గ్రంథాలయాలంటే విప్లవసంస్థలు. అంతకు తప్ప మరేమి కాదు" అని ఆర్మ్స్ట్రాంగ్ అన్నాడు. ఇద్దరు నాయకులు, ఇద్దరు అధికారమధ్య సుదీర్ఘ చర్చ జరుగుతున్నప్పుడు మహాసభ జరువటానికి జమానతు దాఖలుచేసే ప్రసక్తి వచ్చింది. అప్పుడు పోలీసుమంత్రి డ్రెంచ్, "జమానతు దాఖలు చేయటానికి మీకెందుకు ఆక్షేపణ? అంతమాత్రం ద్రవ్యము మీరు చెల్లించలేరా? లేక అది చెల్లిస్తే ప్రభుత్వంవారు లాగుకుంటారని అనుమానపడుతున్నారా?" అని ప్రశ్నించి నాడు. అందుకు సమాధానంగా బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు "రాజ్యములోని సగం భాగానికి ప్రాతినిధ్యం వహిస్తున్న మేము ఈమాత్రం ధనం చెల్లించజాలమని కాదు. దానిని సర్కారు ఏ విధంగానైనా లాగుకుంటుందనీ కాదు. అసలు విషయమేమిటంటే- జమానతు దాఖలుచేసి మహాసభ జరుపుట మా ఆత్మగౌరవానికి భంగకరమని మేము భావిస్తాము. ఇక మహాసభ నిర్వహిస్తున్న విద్య, వైజ్ఞానిక, సాంఘిక సేవను గురించి దేశీయుల హృదయాలలో గల గౌరవభావం ఇట్టి షరతు వలన నశిస్తుందని మా అనుమానం. అందుకే మేమీ షరతును ఒప్పుకోము" అన్నారు. ఈ సమాధానానికి మంత్రి నిరుత్తరుడై మహాసభ సమావేశవరచుకోవటానికి అనుజ్ఞ ఇస్తామని మంత్రి అన్నాడు. 'భూముల పన్ను తగ్గించాలని కోరగూడదు. ప్రభుత్వాధికారులకు వెట్టిచాకిరి చేయకూడదని కోరరాదు' అనే షరతులమీద ఆజ్ఞ ఇచ్చినాడు. ఆయన ఓ మడతవేచి వెట్టినాడు. "మీ సభ ఖమ్మంలో జరుగుతుంది కాబట్టి వరంగల్ ఆఫీస్ తాలుకాదుకు వ్రాయనైనది. వారే మీకు వివరాలు తెలియ చేస్తారు" అని తెలిపినాడు ఈ విధంగా తాలుకాదును మధ్యకు తీసుకవచ్చి కాలయాపన చేయటానికి, స్థానికంగా పేచీలు పెట్టటానికి అవకాశం కలుగజేసే కొత్త విధానాన్ని నిజాం ప్రభుత్వం అవలంబించింది. తాలుకాదు ఉపాధినికీ ఆటంకాలు కలుగజేస్తూనే పోయినాడు.

పైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఆంధ్ర మహాసభ సంఘ సంస్కారానికి వూనుకుంటుంది కాబట్టి సనాతనులనే 'జో హుకుం!' అను శిబిండులవలె ముందుపెట్టుకొని అడుగడుగునా అంతరాయాలు కలిగిస్తూ పోయినాడు తాల్కూరు. కాని మాడపాటి హనుమంతరావుగారి సహనం రామకృష్ణరావుగారి చాకచక్యంవల్ల రసాభాసం కాకుండా సభలు జరిగిపోయినవి.

మహిళా మహాసభ శ్రీమతి యల్లాప్రగడ నీతామరంగారి అధ్యక్షతన జరుగుతుండగా, శ్రీల ఉపన్యాసాలవల్ల ఏదో ప్రపంచం మునిగిపోతున్నట్టు సనాతనులు ఆవేదనపడ్డారు. వారు వెళ్ళి తాల్కూరుకు మొరపెట్టుకోగా, అతడు కార్యదర్శియైన హనుమంతరావుగారితో సనాతనులకు మనస్తాపం కలిగించే ఉపన్యాసాలు, తీర్మానాలు జరుగుతున్నాయట. అవి జరుగకుండా చేయండి. లేకుంటే అలజడి కలుగవచ్చు అని చెప్పాడు.

"శ్రీల సభ జరుగుతుండగా నేను పోలేను" అని హనుమంతరావుగారు నెమ్మదిగానే నమాదానమిచ్చినారు. అక్కడే ఉన్న సనాతనుల నాయకుడు "మీరు శ్రీల సభలోకి వెళ్ళితే ఎవ్వరూ ఆక్షేపించరు" అని తాల్కూరుతో నివేదించుకున్నాడు. అప్పుడు తాల్కూరు "అయితే మీరు వెళ్ళి మహిళా సభాధ్యక్షురాలితో చెప్పండి" అని తాల్కూరు పురమాయించినాడు. హనుమంతరావుగారు సహజంగా నహనమూర్తులు. పరిస్థితులు అంతవరకు రాగా నిగ్రహాన్ని ఆపుకోలేకపోయినారు.

"మీరు ఎన్నో ఆటంకాలు కలిగించినారు. చిక్కులు పెడుతున్నారు. శ్రీల సభలోకి పురుషులు వెళ్ళకూడదు. కనుక నేను పోను. మీకు ఇష్టం వచ్చినది చేసుకొండి. మీ మాట విరళంమకు నన్ను నిర్బంధించండి. మీ ఇష్టం" అని నిష్కర్షగా చెప్పివేసినారు. అంతటితో తాల్కూరు, ఆక్షేపకులు నిష్క్రమించినారు. ఆతర్వాత సభ నిరాటంకంగా జరిగిపోయింది.

భుజాల రంగారావుగారి అధ్యక్షతన జరిగిన ఈ సభలో ఇరవై తీర్మానాలు ఆమోదించబడ్డవి. ప్రభుత్వంవారు నిషేధించగా, తెలంగాణా రైతుల అవసరాలను గూర్చిన తీర్మానం వదులుకోబడ్డది. ఇంతకూ అందులో ఏమున్నదంటే:—

రైతుల ఆర్థిక కష్టాలను గుర్తించి గత మూడేండ్లలో సర్కారువారే మాబ్బిజ్జారీ (శిస్తు) తగ్గించినందుకు కృతజ్ఞత.

ప్రధానమంత్రి గారు నల్లగొండలో వాగ్దానం చేసిన ప్రకారం తెలంగాణా రైతుల కష్టాలను తొలగించవలెను.

ఇవి చర్చించినంత మాత్రాన జరిగే ఘోరవిపత్తు ఏమిటో, నిజానర్కారుకు తెలియాలి.

ఇక ప్రతివక్ష నాయకులతో అనగా (సనాతనులతో) సమాధానపడటానికి మహాసభ చర్చించకుండా వదిలివేసిన తీర్మానాలు ఇవి :

దేవాలయాలలో జీవహింస జరుగకూడదు, బాల్య వివాహాలు మానుకోవలెను, విషమ వయోజన వివాహాలు మానుకోవలెను, కన్యాశుల్క వర శుల్కాలు మానుకోవలెను, లగ్నాల ఖర్చులు తగ్గించుకోవలెను.

ఈ మహాసభలో అంగీకరించిన ముఖ్య తీర్మానం ఆంధ్ర మహాసభ నియమావళికి సంబంధించినది. గృత మహాసభ తీర్మానం ప్రకారం సిద్ధపరచిన నియమావళి ప్రజాభిప్రాయం కొరకు రాబోయే ఆంధ్ర మహాసభ వరకు ఆవివేయాలనీ, ప్రజాభిప్రాయం సేకరించటానికి ఇరవై ఒక్కమంది సభ్యులు గల సంఘం ఏర్పాటు చేయాలని దానికి మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావు గారు వ్యవహారగా ఉండాలనీ తీర్మానించినారు.

నాలుగవ మహాసభ — సిరిసిల్ల :

కరీంనగరం జిల్లాలో సిరిసిల్ల ఒక తాలూకా కేంద్రం. నాలుగవ నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభ సిరిసిల్లలో జరపాలనే ఉద్దేశంతో 1935 సెప్టెంబర్ 6 న స్థానిక ప్రముఖులతో కూడిన ఆహ్వానసంఘ మొకటి ఏర్పడ్డది. ఆవునూరు వేణుగోపాలరావు గారు అధ్యక్షులుగాను, కొడిమెల తూమయ్యగారు ప్రధాన కార్యదర్శిగాను, పి. నర్సింగ రావు, బద్దం ఎల్లారెడ్డిగారు సంయుక్త కార్యదర్శులుగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. బద్దం ఎల్లారెడ్డి అచివరకే బ్రిటిషిండియాలో జరిగిన సత్యాగ్రహాలలో పాల్గొన్న సాహస వంతులైన యువకులు, ఆ తర్వాత వీరు ప్రముఖ కమ్యూనిస్టు నాయకులైనారు.

ఆ రోజుల్లో కేంద్ర సంఘానికి మందుముల రామచంద్రరావు, సురవరం ప్రతాపరెడ్డి గారలు కార్యదర్శులు మహాసభకు మాడపాటి హనుమంతరావు గారు అధ్యక్షులు. మహాసభాధ్యక్ష పదవికి మాడపాటి హనుమంతరావు గారి ఎన్నికను గూర్చిన ఉదంతం ఆసక్తిదాయకంగానే గాక గుణపాఠం ఇచ్చేదిగా కూడా ఉన్నది. కాబట్టి అతి సంగ్రహంగా ఈ క్రింద పొందుపరుప బడినది.

సిరిసిల్లలో ఆహ్వానసంఘం ఏర్పడ్డది. మహాసభకు అధ్యక్షుని ఎన్నిక కావలసిన సమయమిది. కాబట్టి ఉద్యమానికి మూల పురుషుడైన మాడపాటి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హనుమంతరావు గారు, మహాసభాధ్యక్షునిగా ఎవరిని చేతాం? అనే ఆలోచనలో వున్నాడు. “కొండా వెంకటరంగారెడ్డి, మందుముల నర్సింగరావు, మాదిరాజు రావు కోటేశ్వరరావు గారలు వారి దృష్టిలో ఉన్నారు. ఇది చూచాయగా తెలిసిన కొంధర ఉద్యమాభిమానులు విస్మయం చెందినారు. ఇదేమిటి? హనుమంతరావు గారిది వింత దోరణి అనిపించింది! బొజ్జం నర్సింలు గారు తమ ఇంటికి పది మందిని ఆహ్వానించి, నీరిసిల్లలో జరుగబోయే ఆంధ్రమహాసభ అధ్యక్షుని విషయం చర్చించి నారు.

“మొదటి రెండు సభలకు ఎన్నిక బాగానే జరిగింది. మూడవ సారికి పంతులు గారు ఒప్పుకోక ఉత్సాహవంతులను ప్రైవేట్‌లో ప్రజాహిత కార్యతత్పరుల చేయ వలెను, నాయకులను సిద్ధం చేయవలెను అని సమాధానమిచ్చి అప్పుడు మన నోరు మూయించినారు. ఇప్పుడు మాత్రం వారే అధ్యక్షులుగా ఉండవలెను. మహిళాసభకు వారి ధర్మపత్ని మాణిక్యమ్మగారు అధ్యక్షురాలిగా ఉండటానికి పంతులు గారిని ఒప్పించవలెను.” అని అంతా నిశ్చయించుకున్నారు. వెంటనే అందరూ-బొజ్జం నర్సింలు, వడ్లకొండ నరసింహారావు, సింగినెట్టి బాబయ్య, బి. యన్. శర్మ, భాస్కర భట్ట కిషన్‌రావు, వెల్దురి మాణిక్యరావు మొదలైనవారు ఆంధ్రకుటీరానికి బయలు దేరి పంతులు గారితో తమ రాక కారణం తెలిపినారు. అందుకు వారు, ప్రశాంతంగా “చూడండి, పదవి కావాలని కోరేవారికినే సంతోషిస్తారు. లోలోపల పదవి కావాలని ఉన్నవారెవరో పసిగట్టి వారిని చేరతీసి పదవి ఒప్పచెప్పితే వారు ఉద్యమానికి వెట్టని కోటగా తయారు కావచ్చు. ఆ విధంగా ఉద్యమానికి పుష్టి చేకూరుతుంది. నాకు పదవీ వ్యామోహం లేదు....” అని నవ్వుచెప్పటానికి ప్రయత్నించినారు. కాని రాయబారవర్గం వినలేదు. అటు పంతులుగారు నిండుకుండవలె తొణకకుండా ప్రబోధిస్తూనే పోయినారు. చివరకు రాయబారవర్గం విసుగుచెంది, “మీరు ఒప్పుకోకపోతే ఆంధ్ర కుటీరం విడిచి వెళ్ళు.” అని వరండాలో అందరు ‘ధర్మా’ చేసినారు.

వ్యవహారం ఇంతవరకు వస్తుందని పంతులుగారు ఊహించలేదు. “అయితే మీ ఆగ్రహానికి తట్టుకోలేను కాబట్టి మీ నూచనను శిరసావహిస్తాను” అని భారంగా అంటూ ఒక ముఖ్య కార్యకర్తను సంతోష పెట్టే ఆవకాశం, జారిపోయిందికదా అనేదే నా ఆవేదన” అన్నారు. రాయబారవర్గం వారి ప్రకటనకు హర్షిస్తూనే- “మా కోరికను సగమే మన్నించినారు. మహిళా మహాసభకు అధ్యక్షురాలిగా మాణిక్యమ్మ గారిని ఒప్పించే బాధ్యత కూడా మీరే వహించవలెను” అని అన్నారు. పంతులు గారు ‘సరే’ అన్నారు.

ఆనాటి ప్రజాహిత జీవనంలో ఇటువంటి మర్యాదలు పాటించబడేవి. ఏదేని సభ సమావేశ మౌతున్నప్పుడు ఫలానావారి అధ్యక్షతలో సభ జరుగుతుందని మొదటనే నిశ్చయం జరుగక పోయేది. శ్రోతలు వక్తలు అందరు వచ్చినాక, వచ్చిన వారిలో పెద్దలెవరూ! అని చూచి ఒకరు ప్రతిపాదించేవారు “ఫలానా వారు అధ్యక్ష పీఠాన్ని అలంకరించాలని ప్రార్థిస్తున్నామని”. అప్పుడు వారులేచి “నాకన్నా యోగ్యులు ఈ సభలో ఫలానావారున్నారని వారు అగ్రాసనాధిపత్యం వహించాలని” కోరేవారు. ఈ విధంగా ఆనాటి పెద్దలు సమగ్రతను ప్రదర్శించేవారే గాని, పదవి కొరకు పోటీపడటమనేదే ఆ రోజులలో లేదు.

ఈసారి సిరిసిల్లలో జరిగిన సభకు కూడా, నిజాంసర్కారు వెనుకటి వలెనే, అనుమతి నివ్వటానికి చాలా పేరీలు పెట్టింది. సభకు అనుమతి నిచ్చే అధికారి ఆవ్యల్ తాలుక్దారు. అతని కేంద్రస్థానం కరీంనగరం. కాబట్టి అనుమతి పొంద టానికి వలుసార్లు కేంద్రకార్యదర్శులు కరీంనగరం పొవలసి వచ్చింది. అంతేకాదు తాలుక్దారు నగరం వచ్చిన జాడ తెలిసికొని, వారిని నగరంలోనే వారింటిలో కలిసి కొనుట తప్పలేదు. సమక్షంలో తాలుక్దారు, ఎంతో మర్యాదగా మాట్లాడినా అనుమతి లేకుండా మాత్రం అనేక షరతులు విధించేవాడు. అందుతో కొన్ని హాస్యాస్పదంగా ఉండేవి. సిరిసిల్ల మహాసభ అధ్యక్షపీఠాన్నలంకరించిన వారు మాడపాటి హనుమంతరావు వంతులుగారు కాబట్టి మొత్తానికి ఆంధ్ర మహాసభ, సిరిసిల్లలో అత్యంత విజయవంతంగా జరిగింది. ఈ మహాసభ విశేషాలు కొన్ని :

మొదట జరిగిన మూడు సభావేదిక స్థలాలకు నామకరణం జరుగలేదు. సభా స్థలమైన సిరిసిల్లకు వేములవాడ సమీపం కాబట్టి వేములవాడ ‘భీమకవి’ దివ్యస్మృతిగా సభావరణానికి “భీమకవి నగరం” అని నామకరణం చేసినారు. ఇక రెండవ విశేషం. హైదరాబాదు, సికింద్రాబాదు నగరాలనుండి వందిలాచి ప్రతినిధులు ప్రత్యేక బస్సులలో సిరిసిల్ల చేరుకున్నారు. బస్సుల ఏర్పాటు బొజ్జం నర్సింలు గారు చేసినారు. ఇక మార్గమధ్యంలో అధ్యక్ష, అధ్యక్షురాలితో పాటు నగర ప్రతినిధులందరికీ చీదు గోపాలరెడ్డి గారు, తూప్రాన్ లో ఉపాహారం వగైరాలతో సత్కరించినారు. అట్లే కామారెడ్డిలో ప్రముఖులు సత్కరించి తమ దేశభక్తిని పరికటించుకున్నారు.

చాలికల ఉన్నత పాఠశాల విద్యార్థినులు స్వచ్ఛంద సేవికల దళంగా ఏర్పడి మహిళామహాసభ సమావేశమైనప్పుడు చక్కని ఏర్పాట్లుచేశారు. ఇక యువకుల స్వచ్ఛంద సేవకుల దళంవారు, బద్దం ఎల్లారెడ్డిగారి ఆధ్వర్యంలో మహాసభ జరుగు తున్నప్పుడు క్రమశిక్షణ భార్యత చక్కగా నిర్వహించినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మహాసభలో ఇరవై ఆరు తీర్మానాలు అంగీకరించినారు. వాటిలో విద్యా పునర్నిర్మాణం, నిర్బంధ ప్రాథమిక విద్య, జాగీరు ప్రజల హక్కులు, గ్రామ పునర్నిర్మాణం, తెలంగాణ రైతులకు సౌకర్యాలు, స్థానిక స్వపరిపాలన, గ్రామ పంచాయతీలు స్థాపించుట, నిమ్మజాతి ఉద్ధరణ, మహాసభ నియమావళి పేర్కొనబడినవి.

ఇక్కడ స్థానిక స్వపరిపాలనకు సంబంధించి కొంత తెలుసుకుందాం బ్రిటిషిండియాలోని రాష్ట్రాలలో లార్డు రిప్పన్ గవర్నర్ జనరల్ గా ఉన్న కాలంలో, అంటే 1885 లోనే స్థానిక స్వపరిపాలనాధికారం ప్రజలకు లభించింది. తాలూకా జిల్లా బోర్డులు, బ్రిటిషిండియాలో అప్పటికి స్థాపించబడ్డవి. అక్కడి ప్రజలు అట్టి అధికారాలను యధేచ్ఛగా అనుభవిస్తున్నారు. విదేశీయులైన ఇంగ్లీషువారు భారతీయులకు 50 ఏండ్లక్రింద ప్రసాదించిన హక్కులు అనుభవించేందుకు అనుమతి ఇవ్వకైనా మాకు ఇమ్మని నిజాంను ప్రజలు ఆర్థించటం, జరిగిందంటే హైదరాబాదు ప్రజలు సోదరబ్రిటిషిండియా ప్రజలకన్నా రాజకీయంగా ఎంత వెనుకబడి ఉన్నారో తెలుస్తుంది.

ఆ రోజుల్లో ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో డాక్టర్ మెకంజీ అనే అధికారి ఉండేవాడు. అతడు విద్యావిధాన పునర్నిర్మాణాన్ని గూర్చి ఒక పథకాన్ని సిద్ధపరచినాడు. అందులో “ప్రజల మాతృభాషలో విద్యావ్యాప్తి” అనేది ముఖ్యమైన అంశం. దాన్ని ఊతగా తీసుకొని ఆంధ్ర మహాసభ కేంద్ర సంఘంవారు, అతని పథకంలోని, కొన్నింటిని బలపరుస్తూ ప్రభుత్వానికొక విజ్ఞప్తి పంపినారు. కేంద్రసంఘ నిర్ణయాలు తరచు చిన్నపుస్తకాలుగా వెలువడేవి. అందులో ఇది 19వ ప్రచురణ. అయితే అట్టి ప్రచురణలోని అంశాలు మహాసభలో ధృవీకరించినారు.

ఈ మహాసభలోని అతి ముఖ్య నిర్ణయం ఆంధ్ర మహాసభ నియమావళి. ఈ సందర్భంలో అత్యంత జాగరూకతతో కార్యక్రమాన్ని నెరవేర్చి, అభిప్రాయభేదాలు తెచ్చిపోకుండా, ప్రతిపక్షులైన యువకులను సమాధానపరుస్తూ నియమావళిని అంగీకరింపజేసిన ఘనత అప్పుడు మహాసభ కార్యదర్శిగా వున్న మందుముల రామచంద్ర రోవుగారికే దక్కుతుంది.

1930 లో ఆరంభమైన ఆంధ్ర మహాసభ ఆరు సంవత్సరాలలో నాలుగు మహాసభలు జరిపి తెలంగాణ మాగాణిలో నాటుకొనిపోయింది. శాఖోపశాఖలుగా విస్తరించింది. స్త్రీలు, యువకులు, నానాటికి ఎక్కువసంఖ్యలో పాల్గొంటూవచ్చినారు.

ఏదో ఒకటి రెండు సాంఘిక సమస్యలు తప్ప తక్కినవన్నీ జాతీయదృక్పథాన్ని ప్రబలింపించేవిగానే ఉన్నవి. గ్రామపంచాయతీలు, పట్టణ మున్సిపాలిటీలు కానాలని మొదట తీర్మానించిన సంస్థ ఆంధ్ర మహాసభయే.

ఇక నియమావళిని అంగీకరించే సమయంలో యువకులు ముందుకువచ్చి నిర్భయంగా వాదించడం, ఉద్యమ స్థాపకులు మహాసభ వేదికను యువకులకు - అంటే భావిపౌరులకు - రాబోయే నాయకులకు - శిక్షణ కేంద్రంగా ఏర్పాటు చేసినారని స్పష్టమవుతుంది. పెద్దలిచ్చిన ఈ అవకాశాన్ని యువకులు సార్థకపరుచుకున్నారు. ఆట నిజాం అధికార్లు ఆంధ్రోద్యమాన్ని రాజకీయోద్యమమని అనుమానిస్తూనే పోయినాడు. ఇటు పంతులుగారి సమాధానాలు అధికార్లను సమాధానపరుస్తూ పోయినవి.

నిజాం ప్రభుత్వానికి ఆ రోజులలో ఉండే పెద్దభయం ఏమిటంటే ఈ ఆంధ్ర మహాసభ నాయకులు తెలంగాణా ప్రాంతాన్ని బ్రిటీష్ ఆంధ్ర ప్రాంతంతో కలిపివేసే ఉద్యమం లేవదీస్తారేమో అనేదే. అందుకే ఒకసారి పోలీసు శాఖ కార్యదర్శిగా ఉన్న ఆలీ యావర్ జంగ్ అంతటివాడే “తెలుగు మహాసభ” అని ఎందుకు మార్చుకోరు? అని మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులుగారినే ప్రశ్నించినాడు. అంటే ‘ఆంధ్ర’ అనే శబ్దం వలన నిజాం ప్రభుత్వం ఎంతగా బెదిరిపోయేదో స్పష్టమౌతున్నది. అయితే పంతులుగారి సమాధానం ప్రశ్నకు సూటిగా, రాజ్యాంగసూత్రబద్ధంగా ఇట్లా ఉన్నది : ‘1858 లో వెలువడిన ఓక్టోరియారాజీగారి ప్రకటన ప్రకారం, బ్రిటీష్ ప్రభుత్వంవారు దేశీయరాజ్యాలను తమ పాలనలో ఉన్న ప్రాంతాలలో (బ్రిటీష్ డియా ప్రాంతంలో) కలుపుకోరు. ఆ విధానాన్ని బ్రిటీష్ ప్రభుత్వంవారు వదులుకోలేదు. కాబట్టి ఈ విషయం ఏర్పావంతులైన తెలంగాణావారికి తెలియనిది కాదు....’ ఇది విన్న ఆలీ యావర్ జంగ్ మిన్నకున్నాడు.

ప్రతికరి పాత్ర :

ఇచ్చట ఆంధ్రోద్యమాన్ని గూర్చి ఉర్దూ పత్రికల వార్తలను సమీక్షించుకోవలసి ఉన్నది. ‘వయాం’, ‘రయ్యత్’ పత్రికలు తప్ప తక్కిన ఉర్దూ పత్రికలన్నీ ముస్లింమత పక్షపాతవైఖరి కలిగి ఉండేవి. అయినా ‘రహబరే దక్కన్’, ‘సుబహ దక్కన్’, ‘మన్నూర్’ వంటి మతపక్షపాత పత్రికలు కూడా నాల్గవ ఆంధ్ర మహాసభ కార్యకలాపాలను ప్రశంసించినవి. ఉర్దూపత్రికలలో ‘వయాం’ సంపాదకులైన ఖాజీ

ప్రైడరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అబ్దుల్ గఫార్ అఖ్యుదయకరమైన రచనలకు చోటిచ్చేవారు. ప్రైడరాబాదులోని ముస్లిం యువకుల హృదయక్షేత్రాలలో అభివృద్ధికరమైన ప్రగతిశీల భావాలను బీజావాపనచేసిన గౌరవం వారికే దక్కుతుంది. మందుముల నర్సింగరావుగారి 'రయ్యత్' పత్రికకు జాతీయభావాలు యువకులలో కలుగజేసిన గౌరవం దక్కుతుంది. నర్సింగరావుగారు ప్రతిసారి ఆంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షోపన్యాసాన్ని మొత్తం అనువదించి ప్రచురించడమేగాక, చక్కగా వారి సంపాదకీయాలలో వ్యాఖ్యానించేవారు. దీనివల్ల ఆంధ్రోద్యమ స్వరూప, స్వభావాలు ముస్లింలకేగాక పౌరుగు ప్రాంతాలవారైన మహారాష్ట్ర కర్ణాటకులకు కూడా బాగా విశదమవుతూ ఉండేవి. 'రయ్యత్' పత్రిక వ్యాఖ్యలవల్ల వారు ప్రభావితమై నారు కూడా.

ఇక 'పయాం' వ్రాతలు మునుముందు 'అంజుమన్ తరఖీ వసన్ ముసన్న పీస్' (అఖ్యుదయరచయితల సంఘం) 'కామ్రేడ్' అసోసియేషన్, చివరకు కమ్యూనిస్టు పార్టీ ఏర్పడటానికికూడా దోహదించేసి, ఇక్కడ రాజకీయ చైతన్యానికి కారణ భూతమైనవి.

ఏకసంవత్సర ప్రణాళిక :

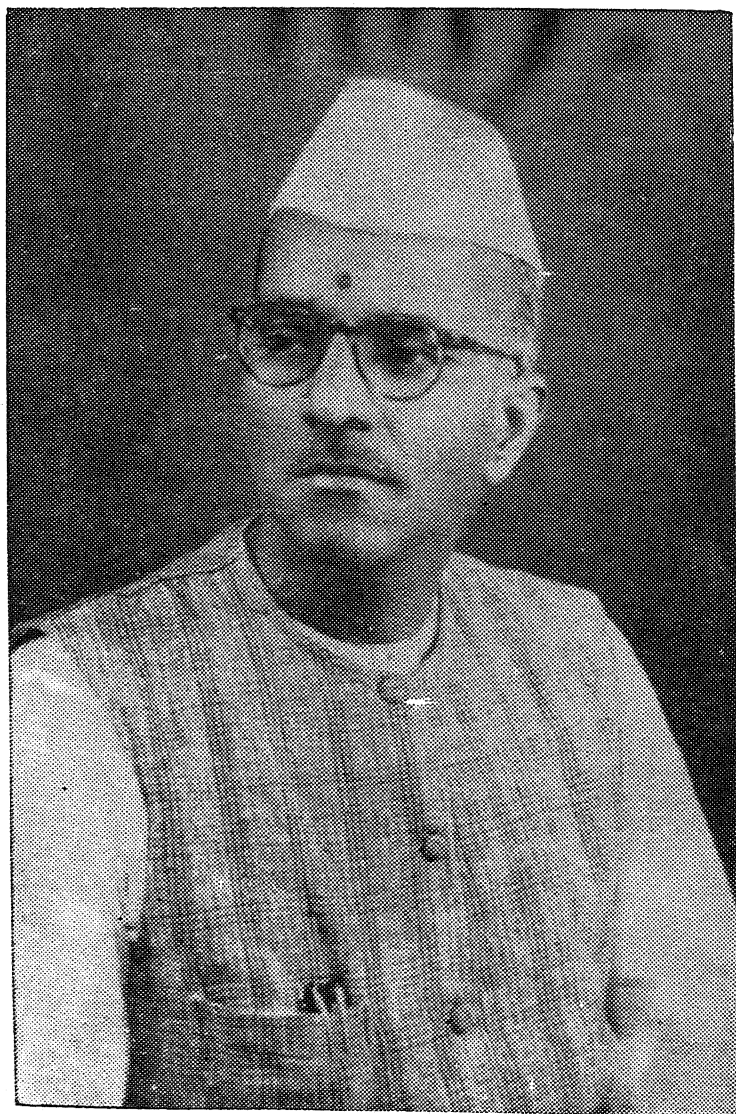
ఆంధ్రోద్యమ నాయకులదృష్టి పల్లెటూళ్ళపైనే ఉండేది. 'దేశానికి పల్లెటూళ్ళే పట్టుకొమ్మలు - రైతాంగమే వెన్నెముక' అని వారు తరచు ప్రబోధించేవారు. భారత దేశం స్వతంత్రమైన తర్వాత పంచవర్ష ప్రణాళికలు అవతరించినవి. కాని దూరదృష్టి గల ఆంధ్రీయమహాసభ నాయకులు 1935 లోనే 'ఏకసంవత్సర ప్రణాళిక'ను మహాసభ వేదికపై అంగీకరించుట, వారి రాజకీయ ఆర్థిక విజ్ఞతను చాటుతున్నది. ఆ ప్రణాళికలో ప్రతి జిల్లా, తాలూకా కేంద్రాలలో ఆంధ్రీజన సంఘాలు స్థాపించాలనీ, అదివరకు పనిచేస్తూన్న గ్రంథాలయాలవంటి ప్రజాపిత సంస్థలను ఆంధ్రీజన సంఘాలుగా మరిగజించాలనీ, ప్రతి జిల్లాలోని ఒక తాలూకాలో ఒక ప్రత్యేక ప్రచారకునిద్వారా నిర్ణీతకార్యక్రమాలు నిర్వహింపజేయాలనీ, జిల్లా సంఘసభ్యులు ఆయా సంస్థలను సందర్శిస్తూ ప్రోత్సహించాలనీ అందులో పొందుపరచారు. ప్రచారకుల విధులలో, ప్రభుత్వ పాఠశాలలు లేనిచోట స్థానికుల సహాయంతో ప్రాథమిక పాఠశాలలు స్థాపించుట - పగటిపూట చదువుకోలేని వయోజనులకు రాత్రిపూట విద్య బోధించుట వంటివి గూడా చేర్చుట వారి దూరదృష్టిని ప్రతిబింబింపజేస్తవి.

— వానికొకసారి గ్రామవాసులను సమావేశ పరచి ఆర్థోగం మొదలై న సస్యాలను బోధించుట.

ఆంధ్ర పితామహ మాడపాటి హన్మంతరావు గారు
అధ్యక్షులు, చతుర్థ ఆంధ్రమహాసభ

శ్రీ కొండా వెంకటరంగారెడ్డి గారు
ఆధ్యక్షులు, పంచమ మరియు దశమ ఆంధ్రమహాసభలు

— మానవులకు, వశువులకు, వ్యాధులు వచ్చినచో వాటిని గూర్చి ప్రభుత్వం వారికి వెంటనే తెలుపుట,

— జిల్లా నిధి నుండి ఇటువంటి సంస్థలకు ద్రవ్య సహాయం చేస్తూ ఉండటం.

స్థాపన మహాసభలో అంగీకరింపబడిన (20) తీర్మానాలలో మొట్టమొదటిది ఈ ఏక సంవత్సర ప్రణాళిక. దా॥ మెకంజీ నివేదిక రచనను పురస్కరించుకొని ఆంధ్రమహాసభ కార్యవర్గం కొన్ని సూచనలు ప్రభుత్వానికి పంపింది. అయితే ప్రభుత్వం వాటి విషయంలో తుదినిర్ణయానికి రాలేదు. తాము పంపిన సూచనలను, ప్రభుత్వ స్క్రీముతోపాటు ప్రజాభిప్రాయానికై పేడదల చేయవలసిందని ఆంధ్ర మహాసభ కోరింది. జనసామాన్యంలో విద్యావ్యాప్తి కావాలంటే మాతృభాష ద్వారా నిర్బంధ ప్రాథమిక విద్యా విధానాన్ని అమలు పరచాలనే ఆంధ్ర మహాసభ తీర్మానించింది.

ఇక నిజాం రాష్ట్రంలో 2,3 వంతులు ఖాల్వా లేక డివానీ ప్రాంతం. అంటే స్టేట్ వరిపాలనక్రింద నేరుగా ఉండే ప్రాంతం. తక్కినది జాగీరు ఇలాకా. జాగీర్లలోని ప్రజల స్థితి మరీ అధ్వాన్నంగా ఉండేది. అందుకని ఐదు సంవత్సరాలలో భూములు కొలిపించి బందోబస్తు చేయించవలెననీ, జాగీర్దార్లయొక్క, జాగీరు ప్రజల యొక్క బాధ్యతలను, హక్కులను గూర్చి స్పష్టపరచే శాసనం చేయాలనీ ఒక తీర్మానంలో కోరినారు.

ఇక సాధారణ రైతాంగానికి సంబంధించినంతవరకు బావులక్రింది భూములకు తరీ (మాగాణి) పన్నులు రద్దుచేయాలనీ, వ్యవసాయ పనిమట్లకుగని, పంట చెరకు కొరకుగాని కర్ర ఉపయోగంలో ఆటవికాశ్వారు ఆటంకపరచరాననీ, ఇంకా గ్రామీణుల రైతనిదన వ్యవహారాలకు సంబంధించిన విషయాలనుగూర్చి తీర్మానాలు అంగీకరించటంవల్లనే ఆంధ్రోద్యమాన్ని గ్రామవాసులు తమ ఉద్యమంగా భావించటం జరిగింది. నిజానికి ఆంధ్ర మహాసభ రాజకీయ సాంఘిక విషయాలలో ఎంతగా కృషి జరిపిందో రైతుల విషయంలోకూడా అంతగా కృషి చేసింది

ఐదవ ఆంధ్ర మహాసభ - షాదునగరు :

ఇదివరకు కొల్లాపురం, సంస్థాన గ్రామంలో మహాసభ జరిపించాలనే ప్రయత్నం విఫలమైంది. కాబట్టి ఈసారి మహారాజా కిషన్ ప్రసాదు జాగీరు గ్రామమైన షాదునగరులో జరపాలని నిర్ణయించినారు. ఈ మహాసభకు శ్రీ కొండా వెంకట

హైదరాబాదు స్వేచ్ఛతోద్యమ చరిత్ర

రంగారెడ్డిగారు అధ్యక్షులు. దీనికి ఆజ్ఞ యిప్పించుటలో స్టేటు వేష్యూరి (కిషన్ పర్సన్ ఫ్యూక్చర్) వంటి చంచూలాల్, వేష్యూర్ గా ఉండేవారు. కాబట్టి వారి జాగీరుకు వేష్యూరి ఎస్టేటుని పేరు) కార్యదర్శి అయిన గుండేరావు హక్కారేగారు ఎంతో సహాయం చేసినారు. అంతేకాదు, మహాసభలు జరిగిన 1936 డిసెంబరు 15, 16, 17 తేదీలతో వారు షాదునగర్ లోనే మకాం చేసి, ఏలాటి అవాంతరాలు రాకుండా చూసినారు. చివరినాడు మహాసభ కార్యకర్తలకు వేష్యూర్ ఎస్టేట్ కార్యదర్శి విందు ఏర్పాటు చేయుట వారి ఔదార్యానికి తార్కాణం. వారు తమ దత్తపుత్రుడైన వెంకటరావు అకాల మరణానికి చింతిస్తూ తమ యావదాస్తిని ప్రజాహిత కార్యాలకొరకు వినియోగించటానికి బ్రష్టు ఏర్పరచిన వదాన్యులు. తమ ఇంట్లోనే బాలికలకొరకు పాఠశాల ఏర్పాటు చేసినారు. అంతేగాక హరిజనుల కొరకు ఒక ధర్మశాలను, పాఠశాలను ఏర్పాటుచేసినారు. అంతకు మించిన విషయ మేమిటంటే, వారు తమ మొత్తం గృహమును బ్రష్టుకు వ్రాసియిచ్చినారు. కాబట్టి తాము నివసించిన భాగానికి తీవ్రతాంతం అద్దె చెల్లించిన త్యాగధనులు. చెప్పకోవలసిన విశేషమేమిటంటే గుండేరావుగారు సంస్కృతాంధ్రాంగ్ల మహారాష్ట్ర భాషలలో ప్రావీణ్యము గలవారు.

మహాసభ కొరకు నిర్మింపబడ్డ సభా ప్రాంగణానికి, అప్పుడే కాలధర్మం చెందిన వామన్నాయక్ గారి సంస్మరణార్థం 'దేశభక్త నగర' మని పేరువెట్టి ఆంధ్రులు ప్రాంతీయ సంకుచిత తత్వం కలవారుకారని రుజువు చేసుకున్నారు. ఈ మహాసభ సందర్భంలో ఎప్పటివలే ప్రత్యేక సంచికను 'గోంకొండ పత్రిక' ప్రకటించింది. ఆరోజుల్లో విజయవాడనుండి 'యుగవాణి' అను తెలుగు వారపత్రిక వెలువడేది. దానికి వెల్దుర్తి మాణిక్యరావు, ప్రత్యేక విలేకరిగా ప్రతివారం హైదరాబాదు లేఖ వ్రాసేవారు. మహాసభ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకోవలసిందని ఆపత్రిక వారికి సూచించగా సరికై పుటల ప్రత్యేక సంచికను వ్రతీకాధిపతులు ప్రకటించినారు. దీనివల్ల ఆంధ్రప్రాంతంలో నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమ ప్రచారం బాగా జరిగింది.

మంత్రివ్రగడ వెంకటేశ్వరరావుగారు, జానపాటి సత్యనారాయణగారలు ఎంతో ప్రయాసపడి నెలరోజులుగా ప్రచారంచేసి, మహాసభ జయప్రదం కావటానికి తగు వాతావరణం సృష్టించినారు.

హైదరాబాదునుండి షాదునగరులో జరిగే ఆంధ్ర మహాసభలో పాల్గొనటానికి వెళ్ళే ప్రతీనిధులకొరకు ప్రత్యేక రైలు ఏర్పాటు జరిగింది. మార్గమధ్యంలో ఉందా

నగర, షంషాబాదు) ప్లేషన్ ఫ్లాటఫారంపై స్థానిక యువకులు, అధ్యక్షులవారికి, ప్రతినిధులకు అల్పాహారవిందు ఏర్పాటుచేసి సత్కరించినారు. షంషాబాదు ప్రతినిధులు అదేరైలుబండిలో షాదునగరం చేరుకున్నారు. ఫ్లాటఫారంమీద ఘనమైన సన్మానం ఏర్పాటుచేసిన వారిలో మేడికెట్టి వెంకయ్య గుప్త, బచ్చు రాజేశ్వర గుప్త, సిద్ధప్ప, లక్ష్మీకాంతరావు, వెంకటరావు, మామిడి నారాయణరెడ్డిగారలు ముఖ్యులు. పైముగ్గురు తర్వాత స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు.

మహాసభ సందర్భంలో రావి నారాయణరెడ్డిగారు వ్యాయామపోటీలు జరిపి యువకులను ఉత్తేజపరచినారు. ఆంధ్ర యువజన సంఘం, గోలకొండ వ్యాపార యువజన సంఘాలు లవకుశ, శ్రీకృష్ణ తులాభార నాటక వర్గదర్శనాలు జరిపి మహాసభకు వచ్చిన ప్రతినిధులకు రాత్రిపూట చక్కని కాలక్షేపం కలుగజేసినారు.

శ్రీ కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారి అధ్యక్షతన జరిగిన ఈ ఆయిదవ ఆంధ్ర మహాసభలో ముప్పది తీర్మానాలు చేసినారు. అందులో ముఖ్యమైనవి : రత్నవీర, దేశభక్త వామన్నాయక్ గారు నిర్బంధ ప్రాథమిక విద్యకు సంబంధించి ఒక చిత్తు శాసనాన్ని హైదరాబాదు శాసనసభలో ప్రవేశపెట్టి ఉండిరి. ఆ చిత్తు శాసనాన్ని ఈ సభవారు బలపరుస్తూ త్వరగా శాసనసభలో చర్చించి, పది సంవత్సరాలకో నిర్బంధ విద్య వ్యాపించే రీతిగా శాసించవలెననే తీర్మానాన్ని బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు ప్రతిపాదించినారు. సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు బలపరచినారు.

బావుల కిక్కిరి భూములకు ఖషీ (మెట్ట) పన్నులు విధించుటయే గాక చెరువు పారకం భూములకుగూడా ఖషీ పన్నునే విధించి, నీరు పారించినమేరకు మద్రాసులోవలే నీటిపన్ను తీసికోవాలనీ, రైతులకు ఋణ సౌకర్యాలు కలిగించటానికి భూమి గిరి్య బ్యాంకులు (భూమి తనఖా బ్యాంకులు) స్థాపించాలనీ, వ్యవసాయానికి తాళ్ళు, వగ్గలు మొదలైనవి పేనుకొనటానికి వీలుగా ఈత, తాటిచెట్ల నారమీద ఆంక్షలు లేకుండా చేసి వ్యవసాయదారులకు సహాయం చేయవలసిందనీ తీర్మానాలు చేసినారు. సుమారు యాభైయేండ్ల క్రిందటే బ్రిటిషిండియాలో స్థాపించినట్టు నిజాం రాష్ట్రంలో కూడా గామీ పంచాయతీలు స్థాపించవలెనని మరొక తీర్మానంలో కోరినారు.

బ్రిటిషిండియాలోవలె బందోబస్తు రికార్డుల ప్రతులు (సెటిల్మెంట్ రికార్డులు) రైతులకు దొరికే ఏర్పాటుచేయాలనీ, ఇవిగాక రైతుల దైనందిన జీవితాని సంబంధించిన సమస్యలనుగూర్చిన తీర్మానాలు మరికొన్ని అంగీకరించారు.

జేబుబావులీ- అంటే బావుల క్రింది భూములు ఆ రోజుల్లో ఒక నమస్కరణ తయారై నవి. తెలంగాణంలో పూర్వకాలంలో చెరువులు తప్ప సేద్యానికి బావులే ముఖ్య ఆధారాలుగా ఉండేవి. ఆ రోజుల్లో ప్రాజెక్టుల కాలువలు లేవు. బావులు త్రవ్వటానికి ఖర్చులు, ఏటా పూడికలు తీయించి తెట్టెలు మరమ్మత్తు చేసుకోవటానికి ఖర్చులు అవుతూ ఉండేవి. ఇక మోట వేసినన్ని రోజులు ఖర్చులే. ఇంత వ్యయ ప్రయాసలకు ఓర్చి నీరు పారించి సేద్యంచేస్తే తరీధార (మాగాణిశిస్తు రేటు) విధింపబడేది. జిబ్బోబావులీ- అంటే కొత్తగా త్రవ్వకునే బావుల గతి కూడా ఇట్లాగే ఉండేది. ఈ విషయంలో ఇంతకు పూర్వపు మహాసభలో తీర్మానాలు చేసినారు. అయితే ఈసారి మహాసభ అధ్యక్షులైన శ్రీ కొండా వెంకటరంగారెడ్డిగారు, (వీరి పేరిటనే నేటి రంగారెడ్డిజిల్లా ఏర్పాడైంది) ఈ విషయంలో ప్రత్యేక శ్రద్ధ తీసుకొని మన పొరుగు ప్రాంతాలలోను, సంస్థానాలలోను బావులక్రింది సేద్యం విషయంలో కూడా పన్నుల విధింపు పద్ధతులను తెలుసుకోవటానికి బొంబాయి, మద్రాసు రాష్ట్రాలకు, మైసూరు సంస్థానానికి ప్రత్యేకంగా విశ్లాఠ, ఆంధ్ర మహాసభ నాయకులైన శ్రీ నాగులపల్లి కోదండ రామారావు (ఎస్.కె. రావు) గారిని పంపినారు. శ్రీ రావుగారు అచ్చట వర్యుడించి, ఆ యా ప్రభుత్వాలు బావులక్రింది భూముల విషయంలో అవలంబించే విధానాలను కూలంకషంగా తెనిసికొని ఒక నమగ్ర నివేదికను ఆంధ్ర మహాసభ కార్యాలయానికి అందజేసినారు. దాన్ని మహాసభవారు నిజాం ప్రభుత్వానికి అవసరవర్య తీసుకోవలసిందిగా పంపినట్టు ఆధారాలున్నవి. కాని దురదృష్టకరమైన విషయమేమిటంటే- ఇటు మహాసభ కార్యాలయంలో ఆసలు వ్రతీగాని, అటు ప్రభుత్వ కార్యాలయంలోగాని ఇది లభ్యంకావడం లేదు. ఈ నివేదిక ఎంతో ప్రాముఖ్యం కలదని ఆ రోజులలో అనుకున్నారు.

ఇక రంగారెడ్డిగారి అధ్యక్ష పదవీకాలంలో మజ్జిసి ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ అధ్యక్షుడైన ఖహదూర్ యూర్థంగ్ ఆ యా గ్రామాలలోని హరిజనులను వేల సంఖ్యలో ఇస్లాం మతంలోకి చేర్చినాడు. అయితే రంగారెడ్డిగారు మహాసభ అధ్యక్షుని హోదాలో అట్టి గ్రామాలను వర్యుడించినప్పుడు మతం మార్చుకున్న హరిజనుల ఇండ్లకుకూడా వెళ్లి, వారి కష్టనష్టాలను అడిగి తెలుసుకొని సానుభూతి కనబరచినారే గాని మతాంతరులైనందుకు కినుక చూపలేదు. ఈ విధంగా ఆంధ్ర మహాసభ యొక్క కల్తీలేని, నీనైన జాతీయ విధానాన్ని, అగ్నివరీక్షవంటి సమయంలో మనసా-వాచా-కర్మణా నాయకులు ఋజువుచేచుకున్నారు.

ఆరవ ఆంధ్ర మహాసభ — నిజామాబాదు :

గ్రామాలు చిన్నవిగా ఉంటవి కాబట్టి ఆంధ్ర మహాసభలు ఇంతవరకు తాలూకాలలో జరుపుకూ గ్రామాలలో ఆంధ్రోద్యమ ప్రచారంచేస్తూ తద్వారా జన సామాన్యంలో చైతన్యం కలుగజేస్తూ వచ్చినారు. అయితే ఈ తడవ మొదటిసారిగా జిల్లా కేంద్రంతో మహాసభలు జరుపుట విశేషమని చెప్పవలెను.

విప్లవివలెనే మహాసభ జరవటానికి ప్రభుత్వం ఇక్కట్లు కలుగజేసింది. ఈసారి వివరీతమేమిటంటే - వినతి వ్రతం చేరగానే, నిజామాబాదు అవ్వల్ తాలూకాలో స్వయంగా హైదరాబాదుకు వచ్చి, పోలీసుశాఖ కార్యదర్శిని కలిసి, మహాసభ ప్రధాన కార్యదర్శియైన మందముల రామచంద్రరావుగారిని రప్పించి చేసినాడు. మూడవ మహాసభనాటినుండి నిర్బంధాలు విధిస్తూనే ఉన్నారు. అవి సరిపోవని కొత్త నిర్బంధాలు విధించటానికి పూనుకున్నారు. అందులో మహాసభ చిత్తు తీర్మానాలు ముందుగా తాలూకాదుకు పంపాలనేది ఒకటి. ఇదికాక మరెన్నో నిర్బంధాలు కల్పించినారు.

ఈ నిర్బంధాలకు సమర్థుడైన మహాసభ ప్రధాన కార్యదర్శి మందముల రామచంద్రరావుగారు తలబగ్గలేదు. అవమానకరమైన ఇటువంటి షరతులు అంగీకరింపబోమని నిర్భయంగా ప్రభుత్వానికి తెలియబరచినాడు. ఇకమీదట నిర్బంధాలను కూడా ఇప్పుడు సహించబోమని నిష్కర్షగా చెప్పివేసినాడు. దానికితోడు విషయాలన్నిటిని వివరిస్తూ ఒక జ్ఞాపిక(మెమోరాండం)ను కూడా ప్రభుత్వానికి సమర్పించినారు. పోలీసుమంత్రి వద్దకు ఆంధ్ర మహాసభ నాయకుల రాయబారం వెళ్ళింది. సంగతి సందర్భాలన్నిటిని వివరించి, మహాసభలు జరుపుకొనటానికి షరతులు విధించుట అసహజం, అన్యాయమని గట్టిగా చెప్పినారు. మహాసభలలో అంగీకరించిన తీర్మానాలు అబద్ధమైనవైతే ప్రభుత్వంవారు వీటిని ఖండించవచ్చును. లేదా తప్పుడు ప్రచారం చేసినందుకు తర్వాత చర్య తీసుకోవచ్చు కాని మొదటినుంచే మహాసభ జరుగకుండా ఆటంకాలు పెట్టడం ఉత్తమ ప్రభుత్వ లక్షణంకాదని నిర్మోహమాటంగా తెలియపరచినారు. అయినా నిజాం ప్రభుత్వంమీద ఈ రాయబారంవల్ల ఏమీ ప్రభావం పడలేదు. ప్రభుత్వ వైఖరికి నిరసనగా, మహాసభ కార్యవర్గంలోని ముఖ్యులు కొందరు తమ పదవులకు రాజీనామా ఇచ్చినారు.

ప్రభుత్వ విధానానికి నిరసనగా అప్పట్లో తమ పదవులకు రాజీనామా రియ్యటం సామాన్యంకాదు. నిజాం రాష్ట్రం మొత్తంలో ఆంధ్ర మహాసభ అంతటి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గొప్ప ప్రజాసంస్థ లేదు. అట్టి సంస్థయొక్క కార్యవర్గసభ్యులు రాజీనామా ఇయ్యటం వల్ల ప్రభుత్వంవారి దమననీతి బయటపడుతుంది. అందుకే ఈ రాజీనామా వార్తా పత్రికలలో ప్రకటించగానే ప్రభుత్వం జడిసిపోయింది. వెంటనే మంత్రిమండలి సమావేశమై మహాసభలు జరుపు విషయంలో ఇదివరకు పేదించే నిర్బంధాలను గూర్చి పునరాలోచించింది. ఇమ్మం నాటికి, నిజామాబాదు నాటికి తేడా ఉంది. 1984 నాటికి ఆంధ్ర మహాసభ బాల్యావస్థలో ఉండినది. నాలుగేండ్లలో బహుళ ప్రచారం పొంది లక్షలాది గ్రామీణుల ఆదరాభిమానాలను చూరగొని ఆంధ్ర మహాసభ రాష్ట్రంలో సాటిలేని బలవత్తరమైన ప్రజాసంస్థగా అంగబలం పెంచుకున్నది. ఈ విషయాన్ని ప్రభుత్వం గుర్తించింది. అందుకే తెగేవరకు లాగుతూపోవుట షేమకరం కాదని ఉన్నత శిఖరం మీద నిలిచిన ప్రభుత్వం క్రిందికి దిగివచ్చి నిర్బంధాలన్నీ తొలగించి వేయాలనే నిర్ణయానికి వచ్చింది. పోలీసుశాఖ కార్యదర్శి ద్వారా నిజాం ప్రభుత్వం ఆంధ్ర మహాసభ కార్యాలయానికి లేఖ పంపించింది. “నిర్బంధాలన్నీ తొలగించి వేయబడ్డవి. విషయ నిర్ణయ సభలో అంగీకరించిన తీర్మానాల ప్రతి ఒకటి (ఉర్దూ తర్జుమాకాదు) మాత్రం తాలూకాదుకు అందజేస్తే చాలు” అని ఆ లేఖలోని సారాంశం. కార్యవర్గ సభ్యుల రాజీనామా అస్త్రంతో నిజాం ప్రభుత్వం దిగివచ్చింది.

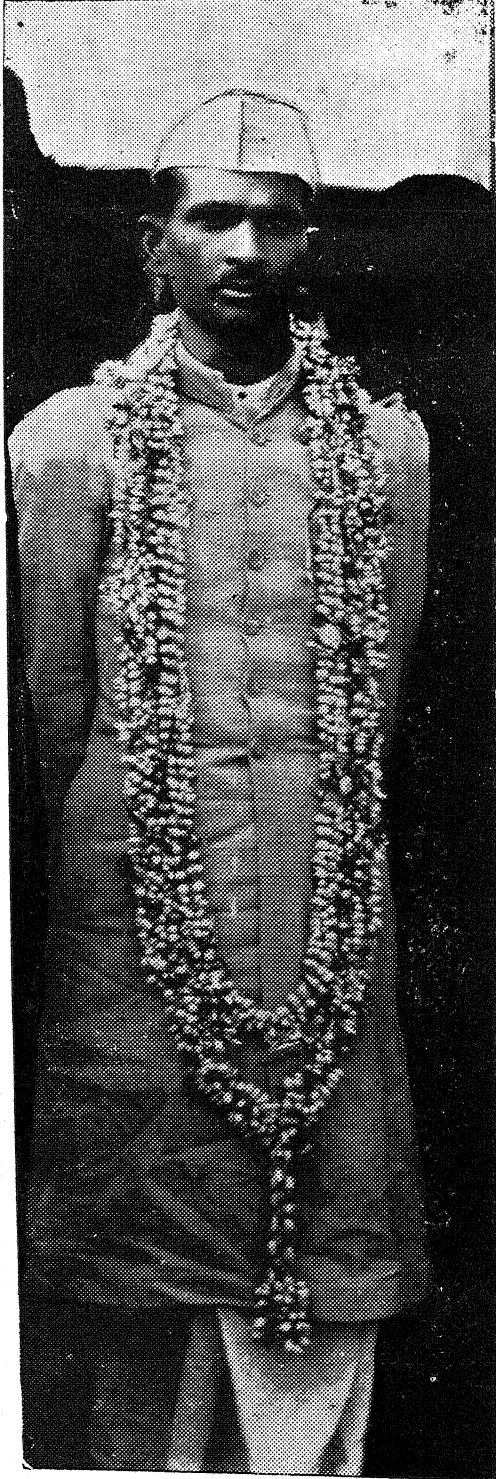
నిజామాబాదులో జరిగిన ఆరవ ఆంధ్ర మహాసభకు అధ్యక్షులు శ్రీ మందుముల నర్సింగరావుగారు. ఈయన ప్రముఖ పత్రికా రచయిత. ప్రసిద్ధిచెందిన ‘రయ్యత్’ ఉర్దూపత్రిక సంపాదకులు. వీరు భారతదేశంలోని ఉత్తమపత్రికాసంపాదకుల స్థాయికి చేరినవారు. గ్రామాలలోని ఆధిక సంఖ్యాకులు రైతులే. కాబట్టి ఆంధ్రోద్యమం రైతుల ఉద్యమమనటంలో అతిశయోక్తిలేదు. ఈ రెండు కారణాలవల్ల కాబోలు, విశాలమైన మహాసభ ప్రాంగణానికి ‘రైతు నగరం’ అనే పేరు సార్థకంగా పెట్టుకున్నారు. ‘రయ్యత్’ పత్రిక సంపాదకులు మహాసభ అధ్యక్షులు కాబట్టి ఈ పేరు తగివున్నది.

నిజామాబాదు మరాఠ్వాడ ప్రాంతానికి సరిహద్దులో ఉండటంవల్ల తెలుగు అర్థమైనా కొందరు దారాశంగా మాట్లాడలేరు. ఇక ముస్లింల సంగతి ఎక్కడైనా అంతే. అయితే ఆంధ్ర మహాసభ ఆశయాలతో ఏకీభవించి ఆహ్వానసంఘం ద్వారా మహాసభ జరగటానికి కృషిచేసిన కాశీనాథరావు ముక్పార్జీకర్, గులాం అహమద్ కాషానా గారలు నియమావళి సనుసరించి ప్రతినిధులై విషయనిర్ణయసభ సభ్యులుగా ఎన్నికైనారు. వారికి తెలుగుబాష అంతగా రానందున ఉర్దూలో మాట్లాడినారు. బహిరంగ సభలో ఉర్దూలో ఉపన్యసించటం తప్ప గత్యంతరం లేక

శ్రీ మందుముల నర్సింగ్ రావుగారు
అధ్యక్షులు, పబ్లిషు, 12 వ ఆంధ్రమహాసభలు

శ్రీ మందుముల రాంచంద్రారావుగారు
అధ్యక్షులు, సప్తమ ఆంధ్రమహాసభ

పోయింది. ఆంధ్రేతర భాషలో వారు ఉపన్యసించుట ఒక వివాదగ్రస్త విషయమైంది. అప్పుడు ఆంధ్ర మహాసభయొక్క మూలమైన ఉద్దేశానికే భంగకరమైన పని జరుగుతున్నది కాబట్టి, సక్రమవద్దతిని సభ జరిపించాలని అధ్యక్షుని కోరుతూ 87 గురు ప్రతినిధులు అధ్యక్షుల వారికి విన్నవించు కున్నారు. నియమావళి ననుసరించి, నియమావళి యొక్క 31 మరియు 2 ఆ నూత్రాలకు సంబంధాన్ని గూర్చి అధ్యక్షులవారికి రూలింగ్ ఇచ్చే అధికారమున్నది కాని, అధ్యక్షులవారు విశాల హృదయులు, ప్రజాస్వామ్య పద్ధతిలో విశ్వాసం కలవారు కాబట్టి ఈ విషయాన్ని మహాసభలో చర్చకు పెట్టటానికి అనుమతించి ప్రజాస్వామ్య సిద్ధాంతానికి ఎనలేని పలువను చేకూర్చినారు. మహాసభ వేదికపై తెలుగులోనే ఉపన్యాసాలు జరుగాలని నందగిరి వెంకటరావుగారు, తీర్మానాన్ని ప్రవేశపెట్టగా వల్లూరు బసవరాజుగారు బలబరచినారు. ఇక కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారు, రావి నారాయణరెడ్డిగారు, నందగిరి వెంకటరావు గారి తీర్మానాన్ని వ్యతిరేకిస్తూ "ఇది ఆంధ్రమహాసభ-కాని ఆంధ్ర భాష సభ కాదు" అనే విషయాన్ని స్పష్టపరచినారు. వోట్లు తీసికోగా అధిక సంఖ్యాకుల అభిప్రాయానుసారం నందగిరి గారి తీర్మానం పేగిపోయింది. అంటే ఆంధ్ర మహాసభ వేదికపై తెలుగులోనే నభా కార్యక్రమం నడపాలనే ప్రతిబంధకం ఉండరాదని అధికసంఖ్యాకులు అభిప్రాయపడ్డారు. ఈ సందర్భంగా మరొకసారి ఆంధ్ర మహాసభ సినరైన జాతీయసంస్థ అని ఋజువైంది.

అధిక సంఖ్యాకుల తీర్మానానుసారం కాశీనాథరావు ముక్సాలీకర్, గులాం అహమ్మదు గారు, ఉర్దూలో ఉపన్యసించగా మందుముల రామచంద్రారావు గారు తెలుగులోకి అనువదించినారు. ఎప్పటివలె, ఈ సారికూడా మహాసభ జరిగింది. శ్రీమతి నందగిరి ఇందిరాదేవి గారు సమర్థవంతంగా అధ్యక్ష బాధ్యత నిర్వహించినారు. ఈమె నందగిరి వెంకటరావుగారి ధర్మపత్ని. రాత్రిపూట లక్ష్మీపతిగారి ఆధ్వర్యంలో హరిజనసభ జరిగింది. సమావేశాన్ని జయప్రదం చేయటానికి మల్లేశ్వరరావు గారు కృషి చేసినారు. ఈ మహాసభలో ఇరవై ఐదు తీర్మానాలు అంగీకరించినారు. రాబోవు రాజ్యాంగ సంస్కరణలలో సహజమైన పౌరసత్వపు హక్కులు ప్రతివ్యక్తికి ఉంటాయని ప్రకటించాలనీ, సంస్కరణలద్వారా ఏర్పడే సంస్థలు ప్రజాప్రతినిధ్యం వహించేవిగా ఉండాలనీ, పీటికి పాలకవర్గం బాధ్యత వహించాలనీ ప్రభుత్వానికి నూచిస్తూ, పీటి అధారంగా ప్రజాభిప్రాయాన్ని కనుగొని, వివరాలతో కూడిన ప్రజాళిక ప్రభుత్వానికి సమర్పించాలనీ, స్థాయిసంఘాన్ని కోరటం జరిగింది. ఇది

ప్రైడరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గాక వాక్ స్వాతంత్ర్యాన్ని అరికట్టే గవ్వి నిషాన్ (53) రద్దుచేయాలనీ, మద్రాసులో వలె మధ్యనిషేధం అమలు పర్చాలనీ, కోరినారు. నిజాంసాగర్ క్రింది భూముల మీద మద్రాసులో మాదిరిగా సీటివన్ను తీసుకోవాలనీ జాగీర్లలో భూముల బందోబస్తు కొలతలు వెంటనే చేయించాలనీ కూడా కోరారు.

సభలో ప్రసంగించవలసిన భాష విషయంలో ఈ మహాసభలో చెలరేగిన వివాదంవలన, ఆంధ్ర మహాసభ నియమావళి ప్రస్తుత పరిస్థితుల కనుగుణంగా దాని ఉద్దేశాలకు లోబడిఉండే రీతిగా, తగు సవరణలు గావించటానికి 34 వ సూత్రాన్ని అనుసరించి శ్రీయుతులు బుగ్గల రామకృష్ణారావు, కొండా వెంకట రంగారెడ్డి, మందుముల రామచంద్రారావు, రావి నారాయణరెడ్డి, మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావు గారలతో గూడిన ఒక ఉపసంఘాన్ని నియమించినారు.

ఇంతవరకు 'ఆంధ్ర మహాసభ' రాజకీయేతర సంస్థ అని మాత్రమే చెప్ప కోవటం జరిగింది. కాని సభ సమావేశానికి మూడు నెలలు ముందుగానే, అంటే- 1937. నెప్టెంబరులో రాజ్యాంగ సంస్కరణలు సూచించవలసిందిగా అరవాముడు ఆయ్యంగార్ సంఘాన్ని నియమిస్తూ నిజాం ప్రభుత్వం ఒక ప్రకటన చేసింది. అందువల్ల నిజామాబాదు మహాసభలో 'బాధ్యతాయత ప్రభుత్వం మా ధ్యేయం' అని అర్థమిచ్చే తీర్మానాన్ని అంగీకరించడం, ప్రజాభిప్రాయాన్ని సేకరించి నివేదించ వలసిందిగా ఒక ఉపసంఘాన్ని మహాసభవారు నియమించటం జరిగింది. అంటే ఆంధ్ర మహాసభ క్రమేణా ఒక రాజకీయ సంస్థగా రూపుదిద్దుకోవడం జరుగుతూ వచ్చిందన్నమాట.

అయితే అంతకుముందే ప్రజల పక్షాన రాజ్యాంగ సంస్కరణల ప్రణాళిక లను సిద్ధపరచటానికి ప్రజా పరిషత్తు ఒకటి ఏర్పడ్డది. దానికి శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారు అధ్యక్షులుగాను, బుగ్గల రామకృష్ణారావు గారు ప్రధాన కార్యదర్శిగాను ఎన్నికైనారు.

ప్రజా పరిషత్తువారు సవగ్రమైన నివేదిక సమర్పించినారు. 1938 సంవత్సరాంతాన నిజామాబాదులో ఆంధ్ర మహాసభలు జరిగినవి. రెండు సంవత్సరాల తర్వాతగాని ఏడవ మహాసభ జరుగలేదు. అందుకు కారణం రాష్ట్రంలోని రాజకీయ పరిస్థితులే అని చెప్పవలసి ఉంటుంది.

ప్రైడరాబాదు ప్రజా పరిషత్తు సమావేశం నవంబరు 12వ తేదీన గుడుగుట రామాచారిగారి ఇంట్లో జరిగింది. ఆ తర్వాత అబుల్ హసన్ సయ్యద్ గారింట్లో

జరిగింది. ఎన్నికైన 23గురు న్యాయులు కాక మరో 12గురిని చేర్చుకున్నారు. వీరి పేర్లను చూస్తే అన్ని వర్గాలవారు ఇందులో పాల్గొన్నారని తెలుస్తుంది. వీరు అరావముద్ అయ్యంగారు సంఘానికి సమర్పించిన నివేదిక సమగ్రంగా ఉన్నది. ఈ తోవలే అయ్యంగారు సంఘం తన నివేదికను ప్రభుత్వానికి సమర్పించింది.

1939 జూలై 19 వ తేదీన నిజాం ప్రభుత్వం రాజ్యాంగ సంస్కరణలను ప్రకటించింది. అప్పుడు ఆంధ్ర మహాసభ నాయకత్వంలో భేదాభిప్రాయాలు స్పష్టంగా బహిర్గతమైనవి. వృద్ధ నాయకత్వం వచ్చిన సంస్కరణలతో ఏదో సర్దుబాటు చేసుకొని పోదామనే ధోరణిలో వుంటే, అట్లా వీలులేదు. పూర్తిగా ప్రజాస్వామ్య సిద్ధాంతాలపై ఆధారపడేవాడినే సాధించవలె. అందుకు ఏ త్యాగమైన చేయవలెను అనేదే యువనాయకుల ధోరణి. అయితే, ఈ అతివాద, మితవాద భేదాభిప్రాయాలు ఎన్ని ఉన్నా ఆంధ్ర మహాసభ వ్యవస్థకు భంగం రాకుండా ఉభయవర్గాలు సర్దుబాటు చేసుకొంటూ ఇంతవరకు ఆరు మహాసభలు జరుపుకొన్నందుకు ఉభయ వర్గాలవారు అభినందనీయులు.

మహారాష్ట్ర పరిషత్తు

1935 నాటికి ఆంధ్ర మహాసభ సమావేశాలు నాలుగు జరిగినవి. ఆంధ్ర మహాసభలకు మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక ప్రముఖులను ఆహ్వానించడం ఆనవాయితీగా ఉండేది. ఈ మహాసభల సమావేశాలను చూచి, వారు ఉత్తేజితులు కావాలనేదే ఆకాంక్ష. మహారాష్ట్రలు కూడా అట్లే ఉత్తేజితులయ్యారు. మహారాష్ట్ర పరిషత్తు స్థాపించవలెనన్న ఆలోచన వారికి కలిగింది. వెంటనే సమావేశ స్థలనిర్ణయంకొరకు వామన్ నాయక్, గోవిందరావ్ నానల్, కాశీనాథరావు వైద్యగారలు సేలు వెళ్ళినారు. ప్రథమ సమావేశం అచట జరపాలని వారి ఉద్దేశం. అవసరమైన ఏర్పాట్లు చేయ టానికిగాను, స్థానికులతో ఒక తాత్కాలిక సంఘాన్ని నియమించినారు. కాని స్థానికులలో తగు ఉత్సాహం లేనందున, వారివల్ల సహాయ సహకారాలు లభించలేదు. అంతకన్నా ముఖ్యమైంది- ప్రభుత్వం మహాసభ జరుపుకోటానికి ఆజ్ఞ ఇవ్వలేదు. అందువల్ల పెద్దలు నియమించిన సంఘంయొక్క ప్రయత్నాలు ఫలించలేదు.

మొదటి ప్రయత్నాలు ఫలించనంతమాత్రాన మహారాష్ట్ర యువకులు నిరుత్సాహపడలేదు. ఆనందకృష్ణ వాఘ్మారే (వాఘ్మారే అంటే పులి వేటగాడు అని అర్థం) అనంతరావు కులకర్ణి (హిప్పర్గా)గారలు 'మహారాష్ట్ర సంఘ'మనే పేరుతో ఒక సంస్థను మరతవాడా ప్రాంతంలో నెలకొల్పాలని, అందుకు సభ్యత్వ రుసుము నాలుగు అణాలు మాత్రమే ఉంచాలని అందుకు తాలూకా జిల్లా కమిటీలు నిర్ణయించ టానికి పూనుకున్నారు. వామన్నాయక్ గారితో ఈ విషయాన్ని తెలిపి, వారినే అధ్యక్షులుగా ఉండమని ప్రార్థించినారు. నాయక్ గారు అందుకు అంగీకరించినారు. కాని 1938 లోనే నాయక్ గారు దివంగతుడైనారు. అయినా మహారాష్ట్ర సంఘం ఏర్పడ్డది. అన్నారావు కులకర్ణిగారు తమ యావచ్ఛక్తిని ఇందుకొరకే వినియోగించి నారు.

కొన్నాళ్ళ తర్వాత మహారాజా కిషన్ ప్రసాద్ జాగీరు గ్రామమయిన షాద్ నగర్ లో ఆంధ్ర మహాసభ ఆయిదవ సమావేశం కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారి

అధ్యక్షతన జరిగింది. ఆచారం ప్రకారం మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక ప్రముఖులు అహ్వానించబడ్డారు. ఆంధ్ర మహాసభ జరుగుతున్న సమయంలో ప్రభుత్వంవారినుండి వీలాటి చిక్కులు రాకుండా స్టేట్ పేష్కారీ కార్యదర్శి హోదాలో గుండేరావు హక్కారేగారు స్వయంగా షాదునగర్‌లోనే క్యాంపు వేసుకొని వున్నారు. ఈ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకొని, మాధపాటి హనుమంతరావుగారు గుండేరావుగారిని, మహారాష్ట్ర నాయకులైన దిగంబరరావు బిందూగారిని భోజనానికి ఆహ్వానించి మరత్వాడా ప్రాంతంలో కూడా ఆంధ్ర మహాసభవంటి సమావేశాలు జరిపితే బాగుంటుందని సూచించినారు. సేలులో జరపటానికి దరఖాస్తు పెట్టుకుంటే ప్రభుత్వం అనుమతి ఇవ్వలేదని సమాచారమిచ్చినారు. గుండేరావుగారి మనస్తత్వం తెలుసు కాబట్టి హనుమంతరావుగారు ప్రశ్న వేసినారు. వారు ఊహించినట్లుగానే “వర్తూరులోనే మహాసభ ఏర్పాటు చేసుకొండి! అది మహారాజా బహద్దూర్‌గారి జాగీరు కాబట్టి మహాసభకు ఆజ్ఞ ఇప్పిస్తాను” అని అన్నారు గుండేరావుగారు. ‘నాకారోగ్యం, నాకాయుష్యం, నాకు ధనం, నీకు ఋణం’ అనే రకానికి చెందినవారు కాదు మాధపాటి హనుమంతరావుగారు. తెలంగాణాలోని ప్రజలతోసహా హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని ఇతర ప్రాంతీయులకూడా చైతన్యవంతులు కావాలనీ తమ హక్కుల కొరకు పోట్లాడాలనీ, మరత్వాడా, కర్ణాటక ప్రాంతాల్లోకూడా ప్రజాహిత సంస్థలు బలపడాలనీ వారు మనసారా కోరేవారు. కోరటమేకాదు ప్రయత్నించేవారుకూడా! అందుకు ఈ సంఘటన ఒక ఉదాహరణ :

మహారాష్ట్ర పరిషత్తు ఆవిర్భావం :

పర్సనీ జిల్లాలో వర్తూరు మహారాజా కిషన్ వహాన్ జాగీరు. ఆ ఎస్టేట్ కార్యదర్శి గుండేరావుగారి సహాయ సహకారాలవల్ల మొదటి సమావేశం వర్తూరులో 1937 జూన్‌లో జయప్రదంగా జరిగింది. గోవిందరావు ఘోరేవంటేలు అధ్యక్షతన అహ్వాన సంఘం ఏర్పడ్డది. భగవంతురావు గల్లలే ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడ్డారు. విఠల్‌రావు దేశపాండ్య, ఆనందరావు వాఘూరే వంటి ప్రముఖులు కార్యదర్శులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు. వీరు మొత్తం మరత్వాడా ప్రాంతంలోను, హైదరాబాదు నగరంలోను అవసర కార్యనిర్వహణ, ప్రచార ప్రబోధములు నిర్వహించినారు.

గోవిందరావు నానల్ మొదటి మహాసభకు అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు. వందలాది వాలంటీర్ల సహాయంతో పేరుమోసిన ప్రజాహిత కార్యకర్తలు తగు ప్యవస్థలు చేసినారు. కార్యకర్తలు అశించిన దానికన్నా సభికులు ఎక్కువ సంఖ్యలోనే

ప్రైడరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వచ్చినారు. అదేగాక ఈ సమావేశానికి వేరే కారణాలవల్లకూడా ప్రాముఖ్యత ఉన్నది. ప్రజాహిత కార్యాలు చేయాలనే ఉత్సాహం కలవారు, రాజకీయ అవగాహన గలవారు, మరాఠ్వాడాలోని పలు ప్రాంతాలనుండి మొదటిసారి సమావేశమైనారు. ఒండొరులను కలుసుకొని, వారి వారి స్థానిక పరిస్థితులను తెలుసుకున్నారు. మోమినాబాద్ ఉన్నత పాఠశాలనుండి స్వామి రామానందతీర్థగారు తమ మొత్తం పటాలంతో వచ్చి స్వయంసేవకుగా వనిచేసినారు. అప్పుడు రామానందతీర్థ మోమినాబాదు ఉన్నత పాఠశాల నడుపుతూ ఉండేవారు. ఔరంగాబాదునుండి వచ్చిన యువక బృందం నూతనోత్సాహాన్ని కలుగజేసింది. ఇక నగరంనుండి వచ్చిన పెద్దలు మొత్తం మహాసభ వాతావరణాన్ని క్రమబద్ధంగా శాంతియుతంగా ఉంచటంలో నిమగ్నులైనారు. అంగీకరింపబడిన తీర్మానాల్లో వీటి రాజకీయ మనిషింపుకోవటానికి నోచుకోలేదు. కారణం మహాసభ జరుపుకోవటానికి యిచ్చిన ఆజ్ఞను తుచ. తప్ప కుండా నిర్వర్తించుటకే స్థాయి సంఘం ఎప్పుకోబడ్డది. కాబట్టే మహాసభ కార్యక్రమాన్ని అమలుజరపటానికి వీలుకల్గింది. చిత్తు నియమావళి నిర్దం చేయబడ్డది. కొన్ని ఉపసూహాలు నియమించబడ్డవి. మొత్తానికి మహారాష్ట్ర పరిషత్తు ఆవిర్భవించి మొదటి సమావేశం నిర్విఘ్నంగా జరిగిందనే సంతృప్తి సమావేశ నిర్వాహకులకు కలిగింది.

సంచి కాలంలో స్తబ్ధత :

1938 లో ప్రైడరాబాదు సత్యాగ్రహోద్యమం తీవ్రంగా సాగింది. అందులో మరాఠ్వాడా యువకు లనేకులు పాల్గొన్నారు. మహారాష్ట్ర పరిషత్ కార్యవర్గ సభ్యుడేగాక జిల్లాలోని ప్రముఖ కార్యకర్తలూడా అధిక సంఖ్యలో పాల్గొని శిక్ష లనుభవించినారు. వారు జైళ్లకు వెళ్ళడంతో పరిషత్తు కార్యక్రమం స్తంభించి పరిషత్తు నామమాత్రంగా ఉండిపోయింది. కార్యకర్తలు విడుదలై వచ్చిన తర్వాత రాష్ట్రస్థాయిలో మహాశయంతో త్యాగం చేసినవారు ప్రాంతీయస్థాయిలో పరిషత్తు కార్యక్రమాన్ని పునరుద్ధరించటానికి ఇష్టపడలేదు. పోనీ! కాంగ్రెస్ వేదికమీదనే పనిచేద్దామనుకుంటే దానిపై నిషేధాజ్ఞ ఉన్నందున బహిరంగంగా కార్యాచరణ సాధ్యం కాకుండాపోయింది. ఇదిగాక కార్యకర్తలను నిర్బంధించటం ఇంకా ఆగి పోలేదు. మహాత్ముడు వ్యష్టి సత్యాగ్రహం ఆరంభించినాడు. అటు ఔరంగాబాదులో గోవిందదాస్ షరాఫ్, వాఘ్మారేంతోపాటు మరికొందరు నిర్బంధింపబడ్డారు. ఈ నిధంగా మహారాష్ట్ర పరిషత్ కార్యక్రమాన్ని సాగించే వ్యక్తులు అరుదైపోయినారు.

పర్యాయ సమావేశంలో స్వామీజీ ప్రత్యక్షంగా జోక్యం కల్పించుకోలేదు కాని ఆయా జిల్లాల నుండి వచ్చిన యువకులతో ముఖ్యంగా టెరంగాదాదు కార్యకర్తలతో స్వామీజీకి పరిచయం ఏర్పడ్డది. పరస్పర అవగాహనకు అవకాశం లభించింది. ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాల ద్వారా సాన్నిహిత్యం నిలుపుకుంటూ వచ్చినారు.

మహారాష్ట్ర పరిషత్తుకు ప్రధాన కార్యదర్శి పదవి వాధ్యత స్వీకరించ వలసిందిగా స్వామీజీని పరిషత్తు కార్యకర్తలు కోరినారు. కాని వారందుకు అంగీక రించలేదు. కాబట్టి ద్వైవిధ్యరూపు విందగారిని ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోవటం జరిగింది.

అదే కాలాన హైదరాబాదు నగరంలో హిందూ ముస్లిం మత కలహాలు జరిగినవి. రక్తపాతాన్ని గూర్చి ద్వైవిధ్యునిస్తూ “ఆరోగ్యకరమైన వద్దతుల మీద, మతాతీతమైన ప్రజాస్వామిక హక్కుల కోసం, పౌర హక్కుల సాధన కోసం, పోరాటం జరుపుట ఎంతైనా అవసరం”మని మరాఠ్వాడ పత్రిక ద్వారా లిందు గారు ప్రబోధించినారు. మహావాక్కి టిబ్బత్ వర్మన్ స్టేట్ కార్యకర్త గుండేరావు గారు షాదునగర్‌లో ఆంధ్ర మహాసభ జరిగినప్పుడు, సభ ముగిసే పరకు అక్కడే మహా వేసి ఎటువంటి అవాంతరాలు రాకుండా చూస్తూ వచ్చినారో, అట్లే పర్యాయలో మహా రాష్ట్ర పరిషత్తు జరిగినప్పుడు గూడా వారు పర్యాయలో మహా వేసి అవాంతరాలు రాకుండా సహాయ పడ్డారు. విచిత్రంగా ఉన్న ఒక సంఘటనను గూర్చి ఇక్కడ పొందుపరుస్తున్నాము.

తుల్జాపూర్ కర్ ఉదంతం :

వైతన్‌లో తుల్జాపూర్ కర్ అనే ఒక ఉపాధ్యాయు డుండేవాడు. నిజాం ప్రభుత్వం గవ్వి ని॥ 551 ప్రకటించుట చూచి మండి పడ్డాడు. ఆ గవ్విని ప్రతిఘటించా లని నిశ్చయించు కున్నాడు. కొందరు యువకులైన విద్యార్థులను సిద్ధము చేసినాడు. హైదరాబాదుకు వెళ్ళి నిజాం నవాబు కారు ముందు అడ్డంగా వడి తమ నిరసన తెలుపాలని వత్తం చేసుకున్నాడు. అన్నట్లు ఒకనాడు తన యువక బృందాన్ని తీసుకొని బయలుదేరినాడు. ఈ పర్యాయం హైదరాబాదు నగర పోలీసు లకు ముందుగానే తెలిసింది. రా. 51 వెంటటరామారెడ్డిగారు కొత్తాలుగా ఉండిరి. తుల్జాపూర్ కర్‌ను వారి జబ్బులోని వారిని సిరింద్రాబాదు స్టేషన్‌లోనే పట్టివేసినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సికింద్రాబాదు ధర్మశాలలో బస ఏర్పాటు, భోజన వ్యవస్థ చేయించినాడు. ఇతరులపడు వారితో కలువగూడదనే అంక్ష పెట్టలేదు కానీ జైలులోని వారిని అవలంబించుకుంటూ మాత్రం పోలీస్ నిగ్రాన్ని ఉంచబడ్డది.

తుల్తాపూర్ కర్ వచ్చినాడని తెలువగానే దిగంబరరావు బిందు ధర్మశాలకు వెళ్ళి కలిసి వచ్చినాడు. ఇంతలో కొత్తాల్ వెంకటరామారెడ్డి నిజాంకు సచ్చెప్పి ఒక్క తుల్తాపూర్ కర్ కు రాష్ట్ర భ్రష్టని చేసే శిక్ష ఇచ్చి వెంట వచ్చిన యువకులను విడుదల చేయటానికి ఆజ్ఞ పొందినాడు. మర్నాడు తుల్తాపూర్ కర్ ను రైల్వేస్టేషన్ వరకూర్చి అవతలికి వంపివేసినారు. యువకులు విడుదల చేయబడ్డారు. వారు శ్రీధర నామన్నాయక్ గారిని కలుసుకొని, నాలుగు రోజులుండి తిరిగి వెళ్ళినారు. సేలూలో వామన్నాయక్ గారు మహారాష్ట్ర పరిషత్తు జరపాలనే ప్రయత్నం చేపట్టినప్పుడు, సర్వశ్రీ వాఘూరే, బాబాసాహెబ్ వరాంజవే, తుల్తాపూర్ కర్ మొదలైన శివ గురు 'ప్రాథమిక స్వత్వాల సాధన కొరకు జరిపే పోరాటంలో పాల్గొంటామ'ని షోలాపూర్ లో శపథం తీసుకున్నారు.

ఆ తర్వాత పర్తూర్ లో గుండేరావుగారి సహాయవల్ల మహారాష్ట్ర పరిషత్తు సమావేశమైంది. గోవిందరావు నానల్ అధ్యక్షులుగా ఉండిరి. పరిషత్ సమావేశంలో పాల్గొంటూనికని తుల్తాపూర్ కర్ పర్తూరు వచ్చినాడు. అతనికి రాష్ట్ర బహిష్కరణ శిక్ష విధింపబడ్డది. కనుక నిజాం రాష్ట్రంలోనికి రాగూడదు. పోలీసులకు తెలిస్తే రసాధానమాతుందని బిందుగారు విచారపడుతూనే వున్నారు. ఇంతలో నేటు కార్యదర్శి గుండేరావుగారు బిందుగారిని విలిపించి తుల్తాపూర్ కర్ నా అతిథిగా ఉంటాడని చెప్పినారు. వెంటనే పోలీస్ సూపరిండెంట్ కు గూడా అదే సంగతి తెలుపుతూ, 'నేను బాధ్యత వహించినాను గనుక నీవు చీకాకు పడవలసిన అవసరం లే'దని కూడా సచ్చెప్పినాడు. స్థానికంగా కట్టుబాటుచేసి, హైదరాబాదు హాం నెక్రటరీకి తంజిద్వారా ఒక 'షహర్ బదర్' అయిన వ్యక్తిని నా ఆధీనంలో ఉంచి నాకు అతనిగూర్చి ఏలాటి చర్య తీసుకోవాలో తెలుపవలసిందని అభ్యర్థించినాడు. అంతే. ఒక అనాంఛనీయ వ్యక్తిని అదుపులో పెట్టినానని ప్రభుత్వానికి తెలుపుతూ ముందు చర్య తీసుకోవలెనని అడిగినట్టే అడిగి, అతన్ని ఆ రెండు రోజులు పరిషత్తు సభ సందర్భంలో అక్కడ ఉండటానికి అవకాశం కల్పించినారు భారత ప్రభుత్వం!

అయితే హోం సెక్రటరీ నుండి ఆదేశం వచ్చేవరకు రెండు రూపు లోబాలు ఎట్లాగూవదుతుంది. తుల్జాపూర్ కర్ ఇక్కడే ఉండవచ్చును. సభలు జరుగవచ్చు- అనేదే గుండేరావుగారు సమయస్ఫూర్తిగా తీసుకున్న చర్య.

ఇది ఇట్లుండ తుల్జాపూర్ కర్ ను ఊరేగించాలని యువకులు ఆరాటపడ సాగిచారు. అంతలో సభాధ్యక్షుని ఊరేగింపు తీయబడగా, వారితోబాటు తుల్జా పూర్ కర్ ను కూడాబెట్టి ఊరేగించటం జరిగింది. హోం సెక్రటరీ నుండి అంతవరకు ఏమిటి ఆదేశం అందలేదు. కాబట్టి తుల్జాపూర్ కర్ గూడా ఊరేగింపులో ఉండటాన్ని ఆడేపించటం జరుగలేదు.

అధ్యక్షులతోబాటు వారు సభామండపంలో ప్రవేశించి, వేదికపై ఆసీనులైనారు.

ఇదంతా జరిగిన ఎంతోనేవటికి "తుల్జాపూర్ కర్ ను మొదటి రైలుబండిలో బయటకు వదిలేయవలసిందని" హోం సెక్రటరీ నుండి ఆదేశం వచ్చింది. గుండే రావుగారు బిందు గారి కాపిషయం తెలియవరచగా వారు సాగనంపి వచ్చినారు.

ఈ విధంగా గుండేరావుగారు ఆనాడు షాదునగరంలో ఆంధ్ర మహాసభ వారికి ఇవ్వడు మహారాష్ట్ర పరిషత్తు వారికి మనస్ఫూర్తిగాను, లోకంగాను తోడ్పడ్డ దేశభక్తులు.

మహారాష్ట్ర పరిషత్తు రెండవ సమావేశము : లాతూరు :

రెండో మహారాష్ట్ర పరిషత్తు మహాసభ లాతూరులో జరిగింది. ఎట్టరేలకునిజాం ప్రభుత్వం సమావేశం జరవటానికి ఆజ్ఞ నిచ్చింది కాని అదే పాతపాట 'రాజ కీయాలు చర్చించరాదు' అనేదే. రాజకీయాలు చర్చించలేకపోతే మహాసభనే అవ సరం లేదన్నారు వ్యవస్థాపకులు. చివరకు మధ్యేమార్గంగా అధ్యక్షోపన్యాసం- మహాసభలో ప్రవేశపెట్టబోయే తీర్మానాలు పరిశీలనకొరకు అవ్వర్ తాలూకాడుకు అందచేయవలెననే షర్తు విధింపబడ్డది. తాలూకాడు మహాసభ కొరకని ఉస్మానాబాదు నుండి లాతూరుకు వచ్చినారు.

మరొక విచిత్ర సంఘటన :

అప్పటికైన అధ్యక్షోపన్యాసంలో 'హుల్ దేవ్ అల్లర్లనుగర్చి విచారణ నలువ టానికి ఒక కమిటీని నియమించవలెను' అనే కోరికను ప్రభుత్వం అంగీకరింపలేదు' అనే భాగాన్ని తాలూకాడు ఉపాధ్యక్షులేదు.

సభారంభానికి కొద్దిసేపు ముందు వరకు చర్చలు సాగినవి. లాతూర్లు చంటి శృంగం రెండు గంటల్లో అధ్యక్షోపన్యాసం అచ్చురాజాలడు. కాబట్టి ప్రత్యేకనైతే సభికులకు పంచతాం కాని తాలూకారు ఆక్షేపించిన భాగం చదువబడదు అనే షరతు ఒప్పుకున్నారు. సభ ఆరంభమైంది. అధ్యక్షోపన్యాసం చదువసాగినారు. ఆ భాగాని కొచ్చేవరకు 'సభాసదుల్లారా! మీకు తెలిసిన కారణంవల్ల నేను ఈ భాగాన్ని చదువుటలేదు' అని దాటవేసినారు అధ్యక్షులు. ఈ విధంగా తాలూకారును, తద్వారా నిజాం ప్రభుత్వాన్ని బహిరంగంగా అపహేళన చేసిన కీర్తి అధ్యక్షునికి దక్కింది.

ఇక తీర్మానాల విషయంలోగూడా అట్లే జరిగింది. తాలూకారు రెండు తీర్మానాలకు అభ్యంతరం తెలిపినాడు.

1. నాగరిక హక్కులను ప్రబోధించటానికి ముగ్గురు సభ్యులతో కూడిన ఉపసంఘ నియామకం.
2. ధూల్ పేట అల్లర్లనుగూర్చి- అటువంటి మత కలహాలు ఎక్కడ జరిగిన వాటినిగూర్చి- బహిరంగ విచారణ జంపించాలనే అభ్యర్థన.

ఈ రెండు తీర్మానాలు బహిరంగ సమావేశంలో ప్రస్తావించటానికి అభ్యంతరం తెలిపినాడు తాలూకారు. వీటిని ప్రస్తావించి తీరుతామన్నారు ప్రతినిధులు అందుకు వీలేదన్నాడు తాలూకారు. దానిపై నిసనగా మహాసభ బహిరంగ సమావేశాన్ని కాలనిర్ణయం లేకుండా వాయిదా వేయబడ్డదని అధ్యక్షుడు ప్రకటించినాడు. ప్రతినిధుల్లో కలవరం బయలుదేరింది. అప్పుడు దిగంబరరావు బిందుగారు సమయ స్ఫూర్తి చూపుతూ ప్రతినిధుల సమావేశంలో తీర్మానాలను అంకికరించవచ్చునని సలహా నిచ్చినారు. అంతే అప్పటికప్పుడు ప్రతినిధుల సమావేశం జరిగింది. తీర్మానాలాగీకరింపబడినవి. ఈ విధంగా మహారాష్ట్ర పరిషత్తువారు తాము చేయాలన్నది చేసితీరినారు.

అంగీకరింపబడిన తీర్మానాల్లో పౌరసత్వాల సాధనకూడా ఒకటి కాబట్టి పౌరసత్వతాల ప్రచార ప్రబోధాలకు, వాటి సాధనకు వాలావరణం సృష్టించటానికి ముగ్గురితో కూడిన ఉపసంఘ మొకటి నియమించటం జరిగింది. ఉపసంఘానికి స్వామీశీ సమావేశకర్తగా ఎన్నుకోబడ్డారు. దిగంబరరావుబిందు, కాశీనాథరావువైద్య గారలు ఘిగతా యిద్దరు సభ్యులు.

పౌరసత్వాలను గూర్చిన విజ్ఞాన ప్రచారకారకు దాదాపు ఇదే రోజుల్లో తెలంగాణాలో మూలకమైన కృషి జరిగింది. వట్టికోట ఆశ్వాసుస్వామిగారు తాము స్థాపించిన, దేశోద్ధారక గ్రంథమండలి పక్షాన ప్రథమాంధ్ర మహాసభ అధ్యక్షులు గోలకొండ పత్రికా సంపాదకులు అయిన సురవరం ప్రతాపరెడ్డి గారిచేత “పౌర స్వత్వాలు” అనే గ్రంథాన్ని రచింప చేసి, ప్రచురించినారు. జన సామాన్యంలో ముఖ్యంగా చదువుకొన్న యువకులలో ఈ పుస్తకం వల్ల కలిగిన ప్రభావము పరిణామము అనన్య సామాన్యము. చూస్తూ చూస్తూ ఆపుస్తకం చూడు ముద్రణకు నోచుకున్నదంటే దీని ప్రాశస్త్యాన్ని ప్రాముఖ్యతను అవలీలగా అర్థం చేసికోవచ్చు

ఉపనంభ సమావేశకర్తగా ఎన్నుకోబడటంతో స్వామిజీ విద్యారంగం నుండి. 1938 లో రాజకీయ రంగం ప్రవేశించినారు. కాబట్టి హైదరాబాదుకు తన మకాం మార్చవలసి వచ్చింది. దిగంబరరావు ఓండుగారింట్లో తాత్కాలికంగా దిగినారు. కాని పిరి మీద భారం వేయకూడదనుకున్నారు. ఇంతలో మున్సిఫ్ మెజిస్ట్రేట్ గా పనిచేసి ఉపకార వేతనం పొందుతూ ఉన్న రంగారావు రత్నాలీకర్ తాను ఆద్యైకు తీసుకున్న ఇంట్లోని ఒక గదిలో స్వామిజీకి వసతి కల్పించుటే గాక తమ యింట్లోనే భోజన వసతి కల్పించినారు. ఆ రోజుల్లో పెన్షన్ పొందుతున్న గెజిటెడ్ ఉద్యోగి, స్వామిజీ వంటి రాజకీయ నాయకునికి ఆశ్రయ మిచ్చినారంటే నిజంగా సాహసోపేత చర్యనే! అది అతని దేశభక్తికి తార్కాణం.

నగరంలో ఉండి, స్వామిజీ అనాటి నాయకులను కలసుకునేవారు. చివరకు జాతీయ ధృక్పథంతో “స్టేట్ కాంగ్రెస్” పేర ఒక రాజకీయ సంస్థ స్థాపించ బడ్డది.

రాజకీయ సంస్థను స్థాపించుట నిజాం ప్రభుత్వానికి ఆకేవళీయం కాదు. కాని అది మతపాక్షిక వైఖరి కలదిగా ఉండకూడదు. బైటి సంస్థలతో సంబంధం పెట్టుకొనరాదు. అని మొదటి జట్టు సత్కాగ్రహం చేయటానికి కొద్ది ముందుగా ప్రభుత్వం ప్రకటించింది. దానికి తోడు స్టేట్ కాంగ్రెస్ ను నిషేధించింది కూడా.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య పోరాటానికి బలం చేకూడాలంటే భారత దేశంలోని ఇతర ప్రాంతాలవారి సానుభూతి కావలెను. అందుకని “Peep in to Hyderabad అనే కరవత్రాన్ని అతి రహస్యంగా సిద్ధంచేసి; అప్పుడు ఢిల్లీలో సమావేశమవుతున్న అఖిల భారత కాంగ్రెస్ A. I. C. C. సభ్యులకు అక్కడే

ప్రైవేటాభివృద్ధి స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అందించబడ్డది. ఈ పని జరిగినాకనే నిజాం ప్రభుత్వానికి తెలిసేంది అంటే ఇక్కడి కాంగ్రెస్ వారు అంత జాగ్రత్తగా పని చేసినారన్నమాట. మొత్తానికి నిజాం ప్రభుత్వం చేతులు కాలినాక ఆకులు వట్టుకున్నట్టుయింది.

ఆ సేతు శీతానగం వరకూ ఉండే భూభాగమంతా హిందూదేశమని ఆయా ప్రాంతాల్లో ఉండే వారంతా సొదరులనే భావమే జాతీయ ఉద్యమానికి వట్టుకొమ్మ కాబట్టి మధ్య యుగంలోను ఆ తర్వాతను కొన్ని రాజకీయ పరిస్థితుల మూలనా ఆయా ప్రాంతాల చుట్టు, రంగుగోడలు నిర్మించుకోడానికి చూచే దేశీయ రాజులు ఆ గోడ కంచుతో గాదు, గాజుతో కట్టబడ్డదని 1917 లో మాత్రమే గుర్తించుకో గలిగినారు ! అందుకే రాష్ట్రేతరులు అనే మాటకు ఆర్థం లేదు.

సేనాపతి బాపట్ :

నిజాం రాష్ట్రానికి అవతల ఉండే నాయకులు నిజాం రాష్ట్రాన్ని గూర్చి ఆరోగ్యవంతుల సాగినారు. పూనా నుండి సేనాపతి బాపట్ గారు "నేను నిజాం రాష్ట్రానికి రాదలచుకున్నాను. నిజాం ఆంక్ష విధిస్తే ఉల్లంఘించటానికి గూడా సిద్ధంగా ఉన్నా"నని స్వామిజీకి లేఖ వ్రాసినాడు. కొన్నాళ్ళకు రానే వచ్చినాడు. పంచుకో గాని నిజాం ఆంక్ష విధించలేదు. 4 రోజులు స్వామిజీతో చర్చలు జరిపి భవిష్యత్కార్యక్రమాన్ని గూర్చి సమాలోచన జరిపినారు. అయితే "మేము మా స్వతంత్రమీద ఆధారపడి ఉద్యమం నడప దలచినాము. బయటివారి ప్రయోజనం చేసుకునే నిర్వహించ దలచినాము." అని స్పష్టపరచినారు స్వామిజీ.

బాపట్ ప్రైవేటాభివృద్ధి సందర్శించటం సోదర భావంగా జరిగింది. అందులో భాగంగా గాని మామరికం గాని లేదు అయితే స్వామిజీ సమావాసం వారి ఆత్మ విశ్వాసాన్ని చిత్తపెట్టిని స్ఫురింప జేస్తుంది. అదిగాక బయటి వారి జోక్యం వలన కలిగే విపరీత పరిణామాలను ఊహించి అవి కలుగనీయకుండా చేయాలనే పరిణీతి పెంచిన స్వామిజీ మనోస్థితిని గూడా ప్రతిబింబింప చేస్తుంది.

భాతూరు సభ వారింటిర్లు :

భాతూరు మహారాష్ట్ర పరిషత్ సభలను గూర్చి ఒక విషయం పేర్కొన వలసి ఉండలేదు.

పరిషత్తు జరుగుతుండనే తెలియగానే ఉత్సాహవంతులైన యువకులు, నాండేడు మొదలైన ప్రాంతాలనుండి ఎట్లా ప్రయోజన ఇచ్చులు సమకూర్చుకొని

లాతూరు చేరుకున్నారు. సభలో న్యవచ్ఛంద సేవ చేసినారు. కాని తిరుగు ప్రయాణానికి డబ్బులేదు. పరితపింపబడిన అహ్మద సంఘం వద్ద గూడా డబ్బులేదు. పరిషత్తు అపూటకు భోజన వ్యవస్థ చేసే స్థితిలో గూడా లేదు... అంతలో స్వామిజీ శిష్యుడు (అంటే స్వామిజీ అధ్యాపకులుగా ఉన్నప్పుడు పెద్దాంట్రిగా ఉన్న) డా॥ నీలకంఠరావుకు, ఈ సంగతి తెలిసింది. అతను స్థానికంగా పెద్ద వర్తకుడైన లాహోటి నేట్ను కలిసి, వాలంటీర్లకు భోజన, ప్రయాణ సౌకర్యాలు సమకూర్చు వలసిందిగా కోరినాడు. డాక్టర్ కోరిక మీద లాహోటి అందరికీ భోజనాలు పెట్టించి వారి వారి స్థలాలకు బస్సుమీదనో, రైలుమీదనో చేరవేసే ఏర్పాటుగూడా చేసినాడు.

ఇక్కడ ఆంధ్ర మహాసభ వ్యవస్థను ప్రాస్తావించుట అప్రస్తుతం కాదను కుంటాము. ఆంధ్ర మహాసభ అహ్మద సంఘంలో ఎప్పుడూ మిగులు బడ్జెట్ ఉండేది. ఇచ్చు కాగా మిగిలిన డబ్బు జిల్లా సంఘం వారికి ఆ జిల్లాలో ఉద్యమ నిర్వహణ కొరకు, కేంద్ర సంఘం వారికి ప్రచార కార్యనిర్వహణకు ఇయ్యబడుట చారంగా ఉండేది.

మహారాష్ట్ర పరిషత్తు మూడవ సమావేశము - ఉమ్రీ-1941 :

నాందేడ్ జిల్లాలోని ఉమ్రీలో మూడవ మహాసభ జరపాలని నిశ్చయించబడ్డది. 1941 మే నెలలో ఉమ్రీలో జరిగిన మూడవ మహారాష్ట్ర పరిషత్ సమావేశానికి శ్రీ కాశీనాథరావువైద్య అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు. ఈ సమావేశానికి అనేక రీతుల ప్రాధాన్యత ఉన్నది. గ్రామసీమలనుండి వేలనంఖ్యలో రైతులు పరిషత్తు కార్యక్రమాలను తిలకించటానికి వచ్చినారు. తద్వారా ప్రభాతులై తిరిగి తమ గ్రామాలకు ఉత్తేజవరచే జ్ఞాపక బీజాలను తీసుకవెళ్ళి వెదజల్లినారు. మొదటి సారిగా బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ సిద్ధాంతాన్ని అధ్యక్షోపన్యాసంలో ప్రస్తావించుటమే గాక సభావేదికపైన చర్చించబడ్డది. ప్రబోధించబడ్డది. అయినా ఈ సమావేశంలో ప్రధాన తీర్మానం రాజ్యాంగ సంస్కరణలకు సంబంధించినది. 1939 నాటి రాజ్యాంగ సంస్కరణలు ఎందుకూ కొరతగానివని, రైతులకు, కూలీలకు ఇవ్వవలసిన ప్రాముఖ్యత ఇవ్వక ప్రతిపక్షకులకూ, పరాన్నభుక్కులకూ ఇవ్వబడ్డది కాబట్టి వీటిని ఈ మహాసభ తీర్మానిస్తున్నదని తీర్మానించబడ్డది. రాజ్యాంగంయొక్క అసలు ఉద్దేశం బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమై ఉండాలనీ, అది ప్రజాప్రతినిధులచే రచించబడాలనీ, వెంటనే అమలుపరచబడాలనీ మరొక తీర్మానంలో కోరబడ్డది. కొన్నాళ్ళ తర్వాత హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ కోరింది కూడా ఇదే.

ప్రజాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నాలుగవ మహారాష్ట్ర పరిషత్తు నభ జరగటానికి రెండేండ్లు పట్టినవి. అందుకు 1942 ఉద్యమం కొంత కారణమైంది. ప్రజల దృష్టి అంతా పెద్ద పెల్లువగా ఉబికిపచ్చిన 'క్విట్ ఇండియా ఉద్యమం' వైపు వెళ్ళటం సహజమే కదా! అయినా చిత్రపట్టిగల కార్యకర్తలు ఏ అవకాశాన్నయినా ప్రజాసేవకు ఉపయోగించుకోగలరు అని మరాఠ్వాడాలోని శ్రీ - శ్రీ దాపు వాయ్కల్ అనే కార్యకర్త నిరూపించినాడు. ప్రభుత్వ దృష్టి అంతా 'క్విట్ ఇండియా' వంటి రాజకీయ ఉద్యమంపట్ల ఉండగా యవ కార్యకర్తలను సమీకరించి 'పిద్యాగంధ మున్నులైన ప్రజానీకానికి ఓనమాలు, ఒంట్లు నేర్పండి, అందుకు మీరేమి భర్చు పెట్టనిక్కరలేదు. రెండు గంటల సమయమేస్తే చాలు!' అని ఈశ్వరా ప్రబోధించినాడు. వేలాది సంఖ్యలో యవకులను ఈ కార్యంలో నిమగ్నం చేసినాడు. వయోజన విద్యతో పాటు మరెన్నో గ్రామాభివృద్ధి కార్యాలు నిర్మాణాత్మకంగా సాధించినాడు.

మహారాష్ట్ర పరిషత్తు నాలుగవ సమావేశము - భారంగానామ - 1943:

1943లో గోవిందవాన్ షరాఫ్, బాధ్యతాగోరలు దీర్ఘకాలం జైల్లో వుండి విడుదలై బైటికిరాగానే మహారాష్ట్ర పరిషత్తు సమావేశం జరగటానికి పూనుకున్నారు. 1937 లో పరిషత్తు స్థాపించబడిన నాటికి నియమావళి లేదు. పర్చూర్ సమావేశంలో ఓ చిత్తు నియమావళి సిద్ధపరచబడ్డది. పర్చూరులో జరిగిన రెండవ సమావేశంలో అది అంగీకరింపబడవలసింది. కాని ప్రభుత్వ దమననీతికి నిరసనగా సమావేశం అధ్యంతరంగా ఆవీవేయటంతో నియమావళి అంగీకరించటం సాధ్యపడలేదు. కాబట్టి ఉప్రీలో జరిగిన మూడవ సమావేశంలో అంగీకరింపబడవలసింది. కాని ఒక జరియమైన కారణంవల్ల అది వాయివా వేయబడ్డది. బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వము ఆశయంగా లేని నియమావళి ఎందుకూ వనికి వచ్చేదికాదనే ఉద్దేశంతో, ఆ ఆశయం తప్పక చేర్చబడాలని యవతరం పట్టుపట్టింది. పెద్దలు ఈ ఆశయానికి విముఖులు కారు. కాని అట్టి ఆశయం ఉన్నదని బహిరంగంగా ప్రకటించటంతో ప్రభుత్వం వెంటనే అట్టి సంస్థను నిషేధించవచ్చును. ఆ రోజుల్లో అది జరగదనటానికి ఏమాత్రం విరులేదు. అందుకని ఉప్రీ సభలో ఈ విషయం అప్పటికి దాటవేయబడ్డది.

భారంగానామలో జరిగిన నాల్గవ మహాసభకు పామన్నాయక్ గారి కుమారులైన శ్రీధర్ నామక్ బారబ్ లాగారు అధ్యక్షత వహించినారు. ప్రధానమైన రాజకీయ తీర్మానము, కార్యవరణ ప్రణాళిక అంగీకరింపబడ్డవి. ఈ మహాసభ తీరుతెన్నులను

చూసినవారు ఇది అఖిలభారత కాంగ్రెస్ మహాసభలతీరులో ఉన్నదని మెచ్చుకోవటం జరిగింది. హైదరాబాదు యువ నాయకుడైన గోవిందదాస్ ఘోష్ ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడటం విశేషమని చెప్పవలెను. 'జ్యోతాయుత ప్రభుత్వ సాఫల్య' అనే విషయాన్ని నియమానుసరిత ద్వైత శత్రుత్వాల్లో చేర్చే విషయం విషయ నిర్ణయ సభలో చూలంకషంగా చర్చించబడింది. రెండవ మహాసభలో అంగీకరింపబడినదానినే యథాతథంగా ఉంచి, తక్కిన సూత్రాలను సువతదానికి ఉత్తేజం కలిగించే విధంగా మార్చబడ్డది. ఇందువల్ల మహాసభకారకు ప్రజల్లో చొచ్చుకొని పోయి పనిచేయటానికి అమాశం కలిగింది.

మహాసభ ముగియగానే సంస్థాగత కార్యకలాపం వెంటనే ఆరంభించినారు. ఆయా కార్యక్రమాలను క్రమబద్ధం చేసి జిల్లా తాలూకాలవారీగా విభజింపబడ్డవి. జిల్లా కార్యక్రమం నిర్ణయించి, జిల్లా తాలూకాలకు కొటాలు నిర్ణయింపబడ్డవి. అంతే గాక జిల్లా వ్యవస్థాపకులను పేరుమొప్పే నియమించి క్రమబద్ధంగా వ్యవస్థాగత కార్యనిర్వహణ సాగించబడ్డది. ప్రజాసంస్థలో ఇది చాలా ముఖ్యమైన విషయమని ఆంధ్ర మహాసభ అనుభవం చెప్పుతున్నది. మహారాష్ట్ర పరిషత్ వని ఆ కాలంలో కేవలం సాధారణరీతిగా మాత్రమే జరిగిందంటే ఆశ్చర్యపడవలసిని పనిలేదు.

1943-1944 సంవత్సరంలో ఆహారధాన్యాల కొరత తీవ్రంగా ఉండేది. ఆహార పరిస్థితి నానాటికి క్షీణస్తూ విషమరూపం దాల్చుస్తూ పోవటంవల్ల ప్రభుత్వం ఆహారధాన్యాల సేకరణ పరిషిషి విధానాన్ని ఆమలులోకి తెచ్చినారు. సిద్ధాంతరీత్యా ఆ విధానం తప్పుకాకపోవచ్చు కాని ఆచరణలో ఉద్యోగులు, ముఖ్యంగా క్రింది స్థాయికి చెందినవారు ఆ పరిషిషికి పాల్పడేవారు. పరిషిషి కార్యకర్తలు ఆహార సమస్యను గూర్చి రైతులలో సంప్రదిస్తూ వారి కష్టనష్టాలను అధికారులకు అందజేస్తూ ఉండే వారు. వారు తమను అడుకోవటానికి వచ్చినారని, రైతులు పరిషిషి వతాకం కింద సంఘటితం కాజొచ్చినారు. ఇది క్రింది ఉద్యోగులకు ఇరకాటంగా ఉండేది. అందుకని పరిషిషి కార్యకర్తల గూర్చి ఒకటికి నాలుగు జోడించి పరమ శత్రువులుగా చిత్రిస్తూ ప్రభుత్వానికి నివేదించేవారు. అందువల్ల అనేక కార్యకర్తలపై చర్య తీసుకోవటం జరిగింది. ఉద్దూ పత్రికలలో దీనినిగూర్చి తప్పుడు వార్తలు ప్రచురింప చేయటం నిత్య విధి అయింది. ఈ రీతిగా పరిషిషి ప్రారంభించిన ఆరేండ్లనాటికి కార్యకర్తలు రైతులలోకి చొచ్చుకొనిపోయి వారి నిత్యజీవితంతో సంబంధం కల్గించుకున్నవారైనారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మహారాష్ట్ర పరిషత్తు అయిదవ సమావేశము - 1944 :

మహారాష్ట్ర పరిషత్ అయిదవ సమావేశాన్ని బీడ్ జిల్లావారు ఆహ్వానించి నారు. మానిక్ చంద్ వహాడే ఆధ్యక్షత వహించినారు. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్కాగ్రహం జరుపటానికి హైదరాబాదు, ఔరంగాబాదులలో శిబిరాలుండేవి. అయితే ఔరంగాబాదు శిబిరంలో మొదటి జట్టుకు నాయకత్వం వహించిన గౌరవం మానిక్ చంద్ వహాడేకు దక్కింది. ఇతడు అభ్యుదయభావాలు కలవాడు. చేసేవన్నూ అభ్యుదయకరమైనవే. ఇక పరిషత్ ప్రధాన కార్యదర్శి షరాఫ్ విషయం వేరే చెప్ప వలసిన వనిలేదు. అతడు ప్రగతిశీల కావడం పల్లనే జైలుశిక్ష అనుభవించినాడు. 'ఎద్దుకు ఎట్ట బట్ట' అన్నట్టు నిజాం ప్రభుత్వం వహాడే కార్యకలాపాలకు భయపడ్డది. ఇక ఛాన్యం లేవీ వ్యవహారం అంటే - రైతులు నిర్బంధంగా కొంత ఛాన్యం ప్రభుత్వం నిర్ణయించిన రేటుకు సిసిల్ స్లయిన్ శాఖకు ఇవ్వాలి. ఈ విషయంలో తరచు ఘర్షణలు జరుగుతూ ఉండేవి. వంటలు పండించే రైతులు హిందువులు. ముస్లిములు వ్యవసాయేతర వృత్తులలో ఉండేవారు. అధికారుల రిపోర్టులు ఘాటుగానే ఉండి ఉంటే. సభ జరవలసిన సాయంత్రమే, ఎన్నుకోబడిన ఆధ్యక్షునికీ, ప్రధాన కార్యదర్శికి, ఇంకా ప్రముఖ కార్యకర్తలు కొందరికి డిటెన్షన్ ఆజ్ఞలు అంద జేసినారు. పరిషత్ మహాసభ జరపరాదని నిషేధించినారు. అయినా కార్యకర్తలు నిరాశ చెందలేదు. మానిక్ చంద్ వహాడే ఔరంగాబాదు దాటిపోవటానికి వీలులేదని అంక్ష విధింపబడ్డది. కాబట్టి ఔరంగాబాదులోనే కొత్తగా ఎన్నుకొనబడిన స్థాయి సంఘ సమావేశం 1944 జూన్ 22-రి తేదీలలో జరుపబడ్డది.

మహారాష్ట్ర పరిషత్తు ఆరవ, ఏకవ సమావేశాలు :

ఆ తర్వాత రెండు సమావేశాలు జరిగినవి. 1945లో దిగంబర రావు బి. డూగారి ఆధ్యక్షతన సేలులో ఆరవ మహాసభ జరిగింది. 1946లో లాతూరులో ఆశంధరావు వాఘ్మేగారి ఆధ్యక్షతన ఏడవ మహాసభ జరిగింది. ఈ రెండు సమావేశాలు ఒకదానికంటే ఒకటి ఉత్సాహపూరితంగా జరిగినవి. బహుళంగా ప్రజాదరణ పొందినవి. రైతులు ఎక్కువగా ఆకర్షింపబడుట గమనార్హం.

దీనితోడు తాలూకా స్థాయిలోకూడా మహాసభలు జరగడం నిజంగా గర్వింప దగ్గ విషయం.

మొత్తంమీద మహారాష్ట్ర పరిషత్తు మహాసభలను గూర్చి చెప్పాలంటే కఠిన కట్టుగా వనిచేసే స్వభావం మహారాష్ట్రలో బాగా వ్యక్తమైంది. మహారాష్ట్రలు దైవస్తుతి

భజన రూపంలో చేస్తారు, కూర్చోని చేస్తారు, ఊరేగింపుగా వెళ్ళుతూ చేస్తారు. సవర్ణులందరూ భుజానిని భుజం కలిపి అడుగులు వేస్తూ భజనలో లీనమౌతారు. కుల, వర్ణ భేదాలు వయోభేదాలు పాటించరు. మడి, అచారానే ఛాందసం వారికి లేదు. ఇదే ప్రవృత్తి కలవారు ప్రజాహిత సంస్థలోకూడా వుండటం సహజం. మంత్ర సభ్యుల్లో ప్రతీవధారణ కలవారు, మితవాదులు ఉండేవారు. జాతీయవాదులు ఉండేవారు. సామ్యవాదులు, రాయస్థులూ అందరూ ఉండేవారు. కార్యవర్గంలో అన్ని భావాలవారికీ ప్రాతినిధ్యం ఇచ్చేటట్టు జాగ్రత్తపడ్డారు. ఆభివృద్ధికరిమైన జాతీయ దృక్పథాన్నీ, వైఖరినీ పరిరక్షించుటకు అందరూ కొంతమంది సర్దుకుపోయే స్వభావాన్ని అలవర్చుకున్నారు. మత పక్షపాతంతో కూడిన మధ్యయుగపు రాచరిక వ్యవస్థను అంతమొందించటానికి కలిసికట్టుగా కృషి చేసినారు. ఈ ఐక్యత ఆంధ్ర మహానభలో లాపించిందనే చెప్పవలె. పైగా చీకలపల్ల చివరకు స్టేట్ కాంగ్రెస్ నాయకత్వం తెలంగాణావారికి దక్కకుండా పోయింది. కాని మరాఠ్వాడాలో మాత్రం మంచి చైతన్యం కలుగజేసింది.

కర్ణాటక పరిషత్తు

పూర్వపు హైదరాబాదు రాష్ట్రాంతో కర్ణాటక ప్రాంతం గుల్బర్గానుభాక్రింద ఉండేది. రాయచూరు, గుల్బర్గా, బీదరు- ఈ మూడు జిల్లాలలోనే కర్ణాటక భాష మాట్లాడేవారు ఉన్నారు. ఆయా జిల్లాలలోను, హైదరాబాదులోను సాహిత్యసేవచేసే సంఘాలుండేవి. వీటన్నిటిని కలపి 'నిజాం కర్ణాటక కేంద్ర సంఘము' నొకదాన్ని ఏర్పాటు చేశారు. అసన్నీ కేంద్రీకృతమైతే ఏకముఖంగా సాహిత్యాభివృద్ధికి అవకాశాలు ఎక్కువ సర్పడుతాయనే ఉద్దేశంతో ప్రయత్నాలు జరిగినవి. ఈ ప్రయత్నాన్ని ఆదిలో కొందరు ప్రతిఘటించినందున అది అప్పట్లో ఫలించలేదు. ఆ తర్వాత నిజాం కర్ణాటక సాహిత్య కాన్ఫరెన్సు స్థాపించాలనే సూచన వచ్చింది. కొన్ని సమావేశాలు జరిగినవి. కళాశాలల్లోని అభ్యాపకులుకూడా సమావేశాల్లో పాల్గొన్నారు. ఈ సంస్థ స్థాపకులకు ఆంధ్ర మహాసభ ఆదర్శంగా ఉండేది. కాబట్టి సాహిత్య లేక భాషాసేవ చేస్తూనే ఇతర సాంఘిక సమస్యలనుకూడా పరిష్కరించుకోవచ్చునని ఏమి భావించారు. కాబట్టి 'సాహిత్య' అనే పదాన్ని తీసివేసి 'కన్నడిగుల సర్వతోమూలాభివృద్ధి'కి అనే ఆశయంతో 'నిజాం కర్ణాటక కాన్ఫరెన్సు' అని నామకరణం చేసుకున్నారు. 'ఆంధ్ర మహాసభ' కూడా ఆంధ్రుల సర్వతోమూలాభివృద్ధికి పాటుపడే ఆశయంతోనే స్థాపించబడ్డదన్న విషయం వీరి దృష్టిలో ఉండి ఉంటుంది. ఈ మొదటి సమావేశం హైదరాబాదు నగరం త్రూప్ బజారులోని 'ఎక్స్ప్లెయిర్ థియేటర్' (ఎప్పడు సాగర్ టాకీస్) లో చక్కగా ఆలంకరించిన హాలులో రాయచూర్ వాస్తవ్యులైన పి. కేషప్ రావు : కేలుగారి అధ్యక్షతన ఫిబ్రవరి 1937 లో సమావేశమైంది.

రెండవ కర్ణాటక పరిషత్తు - బీదరు-1940 :

మూడేండ్ల తర్వాత రెండవ మహాసభ బీదరులో ఆతి వైభవంగా 1940 జనవరి 25, 26, 27 తేదీలలో జరిగింది. ఈ సభకు జనారనరావు దేశాయివంటి

ప్రముఖ జాతీయవాది అధ్యక్షత వహించినాడు. ఈయన 24 అక్టోబరు, 1998 న ఉరిగిర హైదరాబాదు స్టేట్ కాలనీ సత్యాగ్రహం మొదటి జట్టుతో కర్ణాటక ప్రాంతానికి ప్రాతినిధ్యం వహించి సత్యాగ్రహం చేసిన జాతీయవాది, మహాసభకు ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఉన్న వీరు అధ్యక్షపీఠానికి తగిన వ్యక్తి అని అందరూ భావించినారు. ఆయన తన అధ్యక్షోపన్యాసంలో “భాష సంస్కృతి అని మురిసిపోతూ ‘మా తాతలు నేతులు రాగిరాస’ అని మీసాలు మెరివేసినంత మాత్రాన ప్రత్యక్ష ప్రయోజనమేమీ ఉండదు ప్రజల రాజకీయ అస్తిత్వానికే విఘాతం కలుగుతూ ఉంటే సంగీత, సాహిత్యాలను గూర్చి ఆలోచించటానికి ఆస్కార మెక్కడిది? కంకణ విస్తర్జనను ఇది కాలం కావని” జనాభాసరావు ఉద్బోధించినాడు. దేశమంతటా రాజకీయాందోళనతో నిండిఉన్నప్పుడు, ఒకవైపు రాజకీయ సంప్రదింపులు జరుపుతూనే ఎందుకూ కొరగాని రాజకీయ సంస్కరణలను ప్రభుత్వం ప్రోత్సహించి ఎరరిని సంతోషపెట్టటానికి? అని ఆవేశంతో ప్రశ్నించినారు సంయుక్త కార్యదర్శి సిద్ధనహళ్ళి కృష్ణశర్మను రాష్ట్రంనుండి బహిష్కరించించి నిజాం ప్రభుత్వం రాజకీయ ఖైదీలను విడుదల చేయలేదు. అసలు అధ్యక్షుడినైన నమ్మకూడా జైల్లో వేసినారు. కర్ణాటక పరిషత్తు ఉద్దేశ ఆశయాల్లో సర్వతోముఖాభివృద్ధి అని ఉండనే ఉన్నది. సర్వతోముఖం అనే మాటలో రాజకీయాలు లేకుండా ఎట్లా పోతది?” అని అధ్యక్షులు ప్రశ్నవేసినారు. పరిషత్తుకు హాజరైన రాయచూరు ప్రతినిధులు ‘ఇది సాహిత్య పరిషత్తు’ అని ప్రతిబింబ వలసిందిగా కోరినారు. గుల్బర్గా, బీదరు జిల్లాల ప్రతినిధులు అట్లా అనటానికి వీలులేదు. సర్వతోముఖం అన్నదానిలో రాజకీయమే ప్రధానం. అది లేనిది భాషలేదు, సాహిత్యంలేదు అని వట్టుబడ్డనారు. పరిషత్తు సమావేశంలో ఉభయుల వాదనలు విన్న అధ్యక్షులు రాజకీయం ప్రధానమని రూలింగ్ ఇచ్చారు. ఒక సత్యాగ్రహితో ఎవరైనా ఆశించ వలసిందికూడా అదే.

ఈ పరిషత్తు సమావేశంలో అంగీకరింపబడినవన్నీ రాజకీయ తీర్మానాలే. రాజ్యాంగ సంస్కరణలు అందులో భాగ్యతాయుత ప్రభుత్వం వస్తుందనే ఛాయలు కూడా కనిపించనందున, అది చెత్త కాగితాలతో సమానమని తీవ్రమైన నిరసన తెలుపబడ్డది. అన్ని రకాలైన పౌరస్వత్వాలనుగూర్చి యధేచ్ఛగా చర్చలు జరిగినవి. అతి ముఖ్యమైన విషయమేమిటంటే- హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో మూడవవంతు భాగం జాగీర్లు హాయిగాలు, సంస్థానాలతో నిండిఉన్నది. బ్రిటిష్కు నిజాం తొత్తు అయితే, నిజాంకు జాగీర్లూ తొత్తులు. ఈ విధంగా తొత్తులకు తొత్తులైన వారి ప్రజల గతి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఎట్లా వుంటుందో, వారిమీద ఎంతభారం వుంటుందో ఈహాటతమైందని వ్యాఖ్యానిస్తూ ఇదివరకు ఏ మహాసభ వేదికనుండి కూడా ప్రకటించనట్టి జాగీరు ప్రజల బాధామయ గాథలను ఎలుగెత్తి చాటినారు. కాలం మారుతున్నది. కాబట్టి కాలానుసారంగా మెలగవలెనని జాగీర్దారులను హెచ్చరించినారు. లేకపోతే కాలపురుషుడు వారిని మన్నించడని, వారిని నామరూపాలు లేకుండా తుడిచివేస్తాడని హెచ్చరించినారు. అదే విధంగా భాషా సమస్యను కూడా జనార్థనరావు వేళాయిగారు మొదటిసారి ప్రాంతీయ మహాసభ వేదికనుండి ప్రస్తావించినారు. హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని మూడు భాగాలను వేరువేరు స్వతంత్ర ప్రాంతాలుగా విభజించి, అఖిల హైదరాబాదు ఫెడరేషన్ యోజ్చుట చేయాలని సూచించినారు మొదటిసారిగా.

దేశాయిగారు దైర్యంగా మరొక అడుగు ముందుకు వేసినారు. కర్ణాటక పరిషత్తు ఏకోజు అయినారే, కేంద్ర సంస్థలో చేరిపోవటానికి సిద్ధంగా ఉన్నదని ఆధ్యక్షుని హోదాలో ప్రకటించినారు. కేంద్ర సంస్థ అంటే- హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెస్ను దృష్టిలో ఉంచుకొని వారి ప్రవృత్తిన చేసినారు. ఆంధ్ర మహాసభల సందర్భంగా, మహిళా మహాసభలు అనుబంధంగా జరుపబడేవి. అయితే కర్ణాటక పరిషత్తువారు అందుకు బదులు 'కర్ణాటక విద్యార్థుల మహాసభ' జరపాలని సెచ్చి యించినారు. నీజానికిది కాలానుగుణ్యమైన చర్య. యువతరాన్ని కూడగట్టుకోవాలనే మహదాశయంతో కూడినది. కాని నీజాం సర్కారు విద్యార్థి సభలకు ఆజ్ఞ ఇవ్వలేదు. బీదరుకు చుట్టుపట్ల గ్రామాలలోని యువతరానికి చక్కని శిక్షణ ఇచ్చి, సుశిక్షితులైన స్వచ్ఛంద సేవాదళాన్ని ఏర్పరచినారు. సంస్థాగత వ్యవస్థనుకూడా ప్రమబద్ధం చేసినారు. మొత్తానికి ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర మహాసభల తర్వాత జరిగినా, వాటినుండి గుణపాఠం పొందుట ప్రగతిశీలమే కదా !

ఇంత ఉత్సాహంగా, దైర్యంగా బీదరులో పరిషత్ మహాసభ జరిగినందుకు మతదూరహంకార శక్తులకు కన్ను కుట్టింది. వారు ఓర్వలేకపోయారు. రెండు నెలల లోపలనే సుసంపన్నమైన బీదరుగంజ్లోని చువాణాను ముస్లిం మతన్మాదులు నిర్జిత పథకం ప్రకారం దోచుకున్నారు. అడ్డము వచ్చిన వారిసర్ల చంపినారు పరిషత్ కార్యకర్త బస్వంతరావు వరీలును హత్య చేసినారు స్థానిక ప్రభుత్వ అధికారులు గూండాలుచే ఈ పని చేయించినారు హైదరాబాదు చరిత్రలో ఎన్నో గూండాగిరిలు జరిగినవి. కాని బీదరులో జరివినదానిలో దోచినంతా దోచుకొని, దుకాణాలకు నివ్వబెట్టిందారు. కొన్నిరోజులదాకా ఘుంఘలు చల్లారలేదు.

స్టేట్ కార్మిగేన్ స్టాషకులలో ఒకరయిన
శ్రీ జనార్దన్ రావు దేశాయి

ఆంధ్ర కేసరి ప్రకాశం పంతులు

బీదరులో జరిగిన ఈ దురంతాన్ని గాంధీ మహాత్ముడు (The Bidar Tragedy) (బీదరు విషాదకర సంఘటన) అని అత్యంత భేదంతో వర్ణించాడు. 'రయ్యత్' పత్రిక సంపాదకులు మందుముల నరసింగరావుగారు 'బీదర్ దహన్' అని వ్రాసిన సుదీర్ఘ సంపాదకీయం సాహిత్యోద్యమ సాహిత్యంలో కాంతి కిరణం.

ఇంత జరిగినా నాజీ నిజాం ప్రభుత్వం చలించలేదు. పేరుకు మాత్రం పోలీస్ కేస్ పెట్టి నలుగురిని చాలాన్ చేసింది. చాలాన్ చేసినవారికి జైలులో అత్త వారింట్లో ఆల్బునికి జరిగిన మర్యాదలు జరిపారు. బీదరు దహనంతో ప్రజల్లో భయ భ్రాంతులు కలిగినవి. దోపిడీ చేసిన వస్తువుల జాడ తీయించటంగాని, నేరస్తుల ఆచూకీ తీయటంగాని ఏమీ జరవలేదు ప్రభుత్వం! మీదుమిక్కిలి రాజకీయ నభలలో పాల్గొందే ఈలాటి ఫలితాలను ఎదుర్కోవలసి వస్తుందని బాహటంగా ప్రచారం చేసేవారు సర్కారీ ఉద్యోగులు, ముస్లింలు.

మూడవ కర్ణాటక పరిషత్తు - షోరాపూర్ :

సంఘ విద్రోహ శక్తులతో షోరాపూరు రాజు వెంటబునాయక్ జరిపిన పీరోచిత పోరాటగాథ ఇదివరకే ప్రస్తావించటం జరిగింది. అట్టి షోరాపూరులో కర్ణాటక పరిషత్తు సభలు జరగవలసి వున్నవి. సభకు పెండాలు వేసికోటానికి అనుమతించలేదు. ఇదంతా స్థానిక అధికారుల కుట్ర. పరిషత్తు జరుపవలసిన తేదీలు సమీపిస్తున్నవి. వనులు చేయవలసినవి చాలాకన్నవి. మొదట సమావేశానికి చోటు దొరికితే కదా! అహారధాన్యాలు మొదలైనవి చేరవేయాలి. కార్యకర్తలలో అందోళన చెలరేగింది. అధికారుల దమననీతిని ప్రతిఘటించినారు. 'జాగ్రత్త! మీరు పరోక్షంగా సహాయ నిరాకరణచేస్తే మేము ప్రత్యక్ష చర్యకు దిగుతాం! తాడో - పేడో తేల్చుకుంటా'మని కార్యకర్తలు భూటుగా బెదిరించినారు. ఈ గర్జనకు అధి కారులు జడిసిపోయినారు. 'ఆ మాదేమిటి! యజమానులు తమ స్థలాలు ఇచ్చు కుంటే మేము వద్దంటామా?' అన్నారు. ఇంకేమి? మార్గం నిష్కంఠకమైంది. న్యవృంద సేవకులు మూడు రోజుల్లో పెండాలు వేసినారు. నిర్జీత తేదీలలో పరిషత్ సమావేశం జరిగింది. ఇందులో యావత్ కర్ణాటక ప్రాంతంనుండి అన్ని వర్గాలవారు పాల్గొన్నారు.

ఉద్యమానికి ఈ పరిషత్ సమావేశం ఒక అగ్నిపరీక్ష వంటిది. యువకులకు అతివాదులకు, మితవాదులకు భర్షణ జరిగింది. అది ప్రభుత్వంతో ఎయిర్ రేడ్ ప్రెజాషన్స్ (పిమానదాదులకు రక్షణ చర్యలు) ఓషయంలో సహకరించటం గూర్చి, 1942 నాటికి యుద్ధం మొదలై రెండు సంవత్సరాలైంది. ప్రపంచమంతా యుద్ధ మేఘాలతో ఆవరించినది. దాని ప్రభావం భారతదేశంపై, అందులో దేశీయ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సంస్థానాలమీద పడక తప్పిందికాదు. ఒక విధంగా పౌరుల నిత్యజీవిత విధానమే మారిందనవచ్చు. ఇక ఎప్పుడు ఏ ఉదాన బాంబులు పడతాయో, తమ యిల్లు, ముంగిలి అంతా ధ్వంసమైపోతారో అనే భీతి చిన్నా, పెద్దా, ప్రతివాడిని ఉదయాస్తమానం వీడిస్తూఉండేది 'దినదిన గండం క తమాయుష్యం' అని అనుకున్న రోజులవి. ఈ పరిస్థితుల్లో నిరాశా, నిస్పృహలు చోటుచేసుకోవడం కద్దు! మొత్తానికి అవి ఆస్థిమత దినాలు. ఏమానవాడినుండి రక్షించుకొనుటకొజుకు ప్రభుత్వం ఇంతటి వ్యవస్థను చేయటానికే ఏమి? పరిపత్వారు దీని ఉదయమై విచారణ జరిపారు. ప్రభుత్వానికి నివేదిక సమర్పించారు. కాని ఏం లాభం? చెబివానిముందు శంఖం ఊదినట్టు అయింది. ప్రభుత్వం గూండాలను వట్టుకొనలేదు. జైల్లో పెట్టనూలేదు.

ఇంతలో అంటే— సెప్టెంబరు 1940 లో మహాత్ముడు వ్యష్టి సత్యాగ్రహానికి ఏడుగురిని మాత్రం ఎంపిక చేసినాడు. వీరికి స్వామి రామానందతీర్థ అధ్యక్షులుగా నియమితులైనారు. ఇక కర్ణాటక ప్రాంతానికి జె.కె. ప్రాజెంబావార్కర్, శ్రీనివాసరావు హవల్దారు ప్రతినిధులు. వీరు డిసెంబరు 15 నెలల తర్వాత విడుదల చేయబడ్డారు. అంటే 1941 సంవత్సరాంతాన అన్నమాట!

కర్ణాటక పరిషత్తు మూడవ సమావేశం — గుల్బర్గా-1942 :

కర్ణాటక పరిషత్తు మూడవ సమావేశం మార్చి 1942లో గుల్బర్గా జిల్లాలోని షోరాపూర్లో జరిగింది. ఈసారి అధ్యక్షుడుగా గుల్బర్గా నివాసి, అన్నారావు గణముఖి వశ్యులు ఎన్నుకోబడ్డారు. ఇతడు లింగాయతు. కర్ణాటకలో లింగాయతులది బలీయమైన వర్గం. ధనవంతులు, భూస్వాములు, గ్రామాధిపతులు ఎక్కువగా ఈ వర్గానికి చెందినవారే. కాబట్టి వీరు తెలంగాణాలోని రెడ్డవలె ప్రాబల్యం కలవారు.

ఈసారి మహాసభ జరుపుట కష్టసాధ్యమైంది. స్థానిక అధికారులు కార్యకర్తలను భయపెట్టినారు. ఎవరు సహకరిస్తే వారి ఆంతులేలుస్తామన్నారు. మహాసభ చేసే వారికి ఈ ఊళ్ళో ఉప్పు కూడా పుట్టగూడదన్నారు. 'బీదరు' సంగతి మరచిపోలే మళ్ళీ జ్ఞాపకం వచ్చేటట్టు చేస్తామన్నారు. అంతటితో ప్రజలు ముక్కుకొంగు వలుకుబడి గలవారు జడిసిపోయినారు. జనసామాన్యం అంగబలం సమకూర్చలే వలకుబడి గలవారు ఆర్థికంగా సహకరించవలెను. కాని నిరాశ మేఘాలు ఆవరించినవి. పరిషత్ కార్యకర్తలు షోరాపూర్ రాజాగారిని అర్థించగా తన రాజభవనంలోని విశాల ఆవరణను మహాసభకు ఇస్తానన్నాడు. కాని అధికారుల ఒత్తిడి వలన అందుకు నిరాకరించినాడు.

ఈ పరిషత్తులో పోరాటాదుతో మూడవ కర్ణాటక పరిషత్ సమావేశం జరిగింది. పరిషత్తులో కాంగ్రెసేతరులు కూడా ఉన్నారు. కాని సమయపకుల కొత్త రకం పరిషత్తు రక్తవాణ్ణికి దారాళంగా ఎక్కించబడ్డది. పెద్దలయొక్క ప్రతిప పరాభవ తత్వమనే వరదలో పరిషత్తును కొట్టుకపోనియ్యకుండా యువతరం అడ్డుకట్టగా నిలిచింది.

ఈ పరిషత్తులో ఒకవైపు మితవాద శక్తులు పరిస్థితులకు భయపడే చేతగాని తనాన్ని తమ నైరాశ్యాన్ని బహిష్కరణ వరిస్తే, మరొక వైపు పురోగామి శక్తులు పరిస్థితులను అదుపులో పెట్టగలిగినంత బలంగా లేవని కూడా స్పష్టమైంది. అయితే అనతికాలంలో అఖిల భారత పరిస్థితి మెరుగవుతుందనే ఆశతో ఉండి పోయారు. 1942 ఆగస్టులో సర్వశ్రీ ప్రాజేకాచార్య, శ్రీనివాసరావు హవల్దార్, ఇంకా మరికొందరు నిర్బంధింప బడ్డారు. ఈ అదను చూచుకొని పురోగామి శక్తులు వగ్గ పోరాటంలోను, ప్రజా పోరాటంలోను, పరిషత్తును ఇరికించాలను కున్నారు. కాని పరిషత్తువై అజమాయిషి చేసేవారు, వారి ప్రయత్నాలను సాగ నీయలేదు. మొత్తానికి పరిషత్తులో సామ్యవాద సిద్ధాంతాలు ప్రాజ్ఞాలలేదు.

నాలుగవ కర్ణాటక పరిషత్తు - రాయచూరు-1944 :

ఈ విధంగా పరిస్థితులు మారుతున్న సందర్భాలలో కర్ణాటక పరిషత్తు నాలుగవ సమావేశం రాయచూరులో 1944 మే 24 న కక్రేటి హన్మంతరావు వారి అధ్యక్షతన జరిగింది. అధ్యక్షుడు పేరుమోసిన న్యాయవాది, ప్రజానాయకుడు.

నిజాం కర్ణాటక పరిషత్తు ఇన్నాళ్ళుగా వై ఆతరువు నుండే వ్యవహరించేది. దెనందిన కార్యక్రమాన్ని కార్యనిర్వాహకవర్గం జరిపేది. ప్రతి తాలూకా నుండి, ఒక సభ్యుడు చొప్పున తీసుకోబడిన సభ్యులు గల స్థాయి సంఘ ముండేది. కాని ప్రాథమిక సభ్యులను చేర్చుకోవటానికి గాని సంఘాలు ఏర్పాటు చేయటానికి గాని, నియమావళి లేకుండేది. ఆ మాటకొస్తే స్థాయి సంఘానికి కూడా నియమావళి రీత్యా స్థానం లేకుండేది. విచిత్రమేమిటంటే కార్యనిర్వాహక వర్గం, అధ్యక్షుని ఎన్నుకునేది. అధ్యక్షుడు కార్యనిర్వాహక వర్గాన్ని నియమించేవాడు. ఈ విధంగా వ్యవస్థాగత నియమాలు వర్తనాకారంగా ఉండేది. అయితే ఒక అసకాళం మాత్రం వుండేది. ఏమిటంటే మహాసభ సందర్భంగా ఏర్పడిన ఆహ్వానసంఘం కొన్ని ప్రేక్షకులు, అధ్యక్ష వీణానికి స్థానికలు జరిగేది, కార్య నిర్వాహక వర్గం

సూచించిన పేర్లనుండి ఎవరినైనా, అధ్యక్షునిగా ఎన్నుకోవటం జరిగేది. ప్రాథమిక సంఘాలు లేనందువల్ల, ప్రాతినిధ్యం పొందటానికి ఎవరిని పంపగలుగుతాడు? అందుకని పరిషత్ సమావేశానికి హాజరైన ప్రతినిధులు ఒక పేరు సూచించేవాడు, ఒక రూపాయి ప్రతినిధి రుసుము చెల్లించిన వారు ప్రతినిధులు. ఈ పరిస్థితుల్లో నియమావళిని సవరించటానికి 1940 లో జరిగిన బీదరు సమావేశం నుండి ప్రయత్నాలు సాగినవి. ప్రస్తుత అవసరాలను, దృష్టియందుంచుకొని తగిన సవరణలను, సూచించటానికి ఒక ఉపసంఘం నియమించ బడ్డది. కాని ఉపసంఘం సమావేశం కాలేదు. 1942 నాటి మూడవ సమావేశంలో ఈ విషయం ప్రస్తావించబడ్డది. కాని సమయం లేనందువల్ల ఆ విషయం వాయిదా వేయబడ్డది.

కర్నాటక పరిషత్తు నియమావళిని కాలానుగుణ్యంగా సవరించిన కీర్తి రాయచూరు సమావేశానికి దక్కింది. పరిషత్ ఉద్దేశ ఆశయాలతో ఏకీభవించిన ప్రతి బుద్ధి తెలిసిన వ్యక్తి నాలుగణాల రుసుము చెల్లించి సభ్యత్వం స్వీకరించే అవకాశం కల్పించబడ్డది. గ్రామ తాలూకా జిల్లా స్థాయిలలో సంఘాలు ఏర్పాటు చేసుకునే అవకాశం నైతం కల్పించబడ్డది ఈ ప్రాథమిక సంఘాల కార్యవర్గ సభ్యులు పరిషత్ సమావేశానికి ప్రతినిధులుగా పరిగణింప బడేవారు. అయితే అందుకు నిర్ణయించిన రుసుము చెల్లించుకోవలసి వచ్చేది. పరిషత్ పేరు గూడా సవరించ బడ్డది. 'నిజాం' అనే పదము తొలగించివేసి హైదరాబాదు అని చేర్చబడ్డది. ఈ విధంగా "హైదరాబాదు రాష్ట్ర కర్నాటక పరిషత్" అనే పేరు అంగీకరించబడ్డది. పేరుతోబాటు ఉద్దేశ ఆశయాలు గూడా మార్చబడ్డవి. "సర్వతోముఖాభివృద్ధి అనే అన్నప్రతను తొలగించి ప్రజల సామింక, ఆర్థిక, విద్య, మరియు రాజకీయ అభివృద్ధి కొరకు పాటుబడుట" అని విన్నప్తం చేయబడ్డది దీనితో యిది రాజకీయ సంస్థ అని బాహటంగా ప్రకటించుకునే స్థాయికి పరిషత్తు వచ్చిందని స్పష్టమవుతున్నది.

రాయచూరు సమావేశం 1942 విప్లవం తర్వాత జరిగింది. కాబట్టి ప్రజలలో రాజకీయ చైతన్యం ప్రస్ఫుటంగా కానవచ్చింది. పరిషత్ సమావేశంలో చేసిన ఉపన్యాసాలు, అంగీకరించబడిన తీర్మానాలు ప్రజలలో ఎంత జాగృతి కల్గించినా యినదానికి సాక్ష్యాధారాలు. కాంగ్రెస్ వై విధించిన ఆంక్ష తొలగించాలని, ప్రభుత్వాన్ని గట్టిగా కోరినారు. మరొక తీర్మానంలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని వెంటనే నెలకొల్పి తమ పిజ్జితను, చూపవలసిందిగా మూలైన పదజాలంతో నిజాంను

కోరినారు. స్థానికమైన సమస్యలను కూలంకషంగా చర్చించి, గ్రామీణులలో ఉత్సాహ ఉద్దేశాలను కలిగించటం జరిగింది. రైతులు కష్టించి, పండించిన దాన్యంలో నుండి రెవీ వసూలు చేసే పద్ధతిని విమర్శించినారు. ఇక లండన్‌గోండి తనం పైనుండి క్రింది వరకు ప్రభుత్వ యంత్రాంగములో వ్యాపించటాన్ని నిక నీస్తూ ఈ అంటు జాడ్యాన్ని అన్ని స్థాయిలలో అధికట్టవలసిన అవసరాన్ని ఘాటుగా వ్యక్త పరచినారు. భూమైన విమర్శలతో బాటు అదరణ యోగ్యమైన సూచనలు గూడా చేయుట పరిషత్ నిర్వాహకుల వివేకాన్ని తెలియజేస్తుంది. ప్రభుత్వం అని అనిపించుకునేది ఏదైనా అట్టి సూచనలను, అమలు పరచి ప్రజా దరణ పొందగలేది. కాని నిజాం ప్రభుత్వానికి అటువంటి ఆలోచనే లేకుండేది.

రాయచూరు సమావేశం నుండి కర్ణాటక పరిషత్ కార్యవిధానమే మాధి పోయింది. ప్రజాస్వామ్య పద్ధతుల ననుసరించి నియమావళి నవరించబడ్డది. ఉత్సాహవంతుడైన కార్యకర్తలు తమ పూర్తి సమయాన్ని పరిషత్ కార్యక్రమానికే వినియోగింకటానికి ఎందరో ముందుకు వచ్చినారు. అందువల్ల పరిషత్తు కార్యాలయం దేశంలో జరిగే పరిస్థితులను గమనిస్తూ తదనుగుణంగా ఏడాది పొడుగునా పని చేయటం ఆరంభించింది. కార్యనిర్వాహక సంఘం తరచు సమావేశమవుతూ ఉండేది. స్థాయి సంఘం కాలానుగుణమైన తీర్మానాలంగీకరించేది. ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే కర్ణాటక పరిషత్తు గూడా ఆంధ్ర మహాసభవలె అఖిల హైదరాబాదు స్థాయిని అందుకున్నది.

కాలం గడిచిన కొద్ది కొత్త కార్యకర్తలు క్షేత్రంలోకి రాసాగినారు. నిజాం సర్కారుయొక్క దమననీతిని నిరసిస్తూ హిందువులైన ప్రభుత్వోద్యోగులు ఎందరో రాజీనామా లిచ్చి పరిషత్కార్యకర్తలుగా తమ పూర్తి కాలాన్ని వినియోగించి సేవ చేయసాగినారు. ప్రభుత్వేతర సంస్థల్లో ఉన్నతోద్యోగాలు చేస్తున్నవారు గూడా ప్రజా సంక్షోభాన్ని సహించలేక తమ తమ పదవులను వదలిపెట్టి దేశసేవానురక్తులై సాధారణ జాతీయ సిపాయిలుగా వచ్చి చేరినారు. ఈ విధంగా ప్రజావాహిని పొంగుతూ పోయింది.

ప్రజా వాణిని మరింత బలవత్తరం చేయాలనే ఉద్దేశంతో, మూడు ప్రాంతీయ మహాసభలు కలిసి, ఐక్యతతో కలిసి కట్టుగా పని చేయాలనే సూచన బలవద సాగింది. కర్ణాటక పరిషత్తు ఈ సూచనను అహ్మనిస్తూ సుముఖత చూపింది. కార్య నిర్వాహక వర్గాన్ని చురుకుగా ఈ విషయంలో వ్యవహరింప వలసిందని పరిషత్ స్థాయి సంఘం ఆదేశించిందికూడా.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అయిదవ కర్ణాటక పరిషత్తు - యాదగిర్-1946 :

1946 వేసవిలో అయిదవ కర్ణాటక పరిషత్తు మహాసభ యాదగిర్లో జరిగింది. తదేక శ్రద్ధతో కార్యనిర్వహణ చేస్తున్న కక్రేరి హన్మంతరావు, యువకులను ఆకర్షించారు. అందుకే యాదగిర్ సమావేశానికి గూడా హన్మంతరావుగారే అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు. ఈ సమావేశానికి ఒక గడ్డు సమస్య ఎదురైంది. అది అఖిల హైదరాబాదుకు చెందిన కేంద్ర రాజకీయ సభలో పరిషత్తు లీసం కావటం. ఇది అత్యవసర సమస్యగా భావించబడవలసి, అనేక దృక్పథాలతో ఈ సమస్యను గూర్చి ఆలోచించటం జరిగింది. ఒక వర్గంవారు దీన్ని అఖిమాన సమస్యగా తీసుకున్నారు. లీసమైతే తమ వ్యక్తిత్వానికి వ్యాఘాతం కలుగవచ్చునని తీవ్రంగానే ఆలోచించినారు. రెండో వర్గం వారు, తొమ్మిదేండ్లనుండి చెమబోర్చి చేసిన కృషి నీరుకారి పోతుందని అభిప్రాయపడ్డారు. మూడో వర్గం వారు ఈ చర్యవల్ల ఒక భాగం పూర్ణం పోవటం కావటం అని, అందువల్ల, దానికి పరిపూర్ణత సిద్ధిస్తుందని భావించినారు. నాలుగవ వర్గంవారు, ఇది పోలీసానికి అనుకూలమైన సమయం కాదని, ప్రభుత్వం ఆ సంస్థపై ఆంక్ష విధించ వచ్చునని, ఆంక్ష పడినీ ఈ ప్రాంతీయ సంస్థగూడా దెబ్బ తింటుందని, అప్పుడు కర్ణాటక ప్రాంతంలోనైనా పని చేయటానికి ఒక సంస్థ అన్నది లేకుండా పోతుందని విచారపడ్డారు.

ఇటువంటి అభిప్రాయాలు వ్యక్తమైనందువల్ల ఈ సమస్య పరిష్కరించటానికి, చివరకు కేంద్రంలో విలీనం చేయటానికి గూడా స్థాయి సంఘానికి అధికార మిస్తూ తీర్మానం అంగీకరించ బడ్డది.

పరిషత్తును ఎదుర్కొన్న మరో సమస్య రాజ్యాంగ సంస్కరణలకు సంబంధించింది. కాలబోషం పట్టిన ఈ సంస్కరణలను, వర్షాన్ని ప్రజల నెత్తిపైన రుద్దటానికి ప్రభుత్వం యోచిస్తున్నదనీ, ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారికి లోలోపల కొన్ని హామీలు ఇచ్చిందనీ, నామమాత్రమైన సవరణలతో అమలు జరుగుతాయనే వదంతులు లేచినవి. ఈ భూమికలో “భాద్యతాయుత ప్రభుత్వం అనే సూత్రమే మౌలికమైంది. కాబట్టి భాద్యతాయుత ప్రభుత్వానికి ఆస్కారం లేని రాజ్యాంగ సంస్కరణలను ఈ పరిషత్తు తన పూర్తి శక్తితో నిరాకరిస్తున్నది” అనే తీర్మానాన్ని ఏకగ్రీవంగా పరిషత్తు ఆమోదించింది.

ఇక మూడవ విషయం పరిషత్తు తన ఉద్దేశ ఆశయాల్లో ‘భాద్యతాయుత ప్రభుత్వ సాధనమే తన ఏకైక ఆశయ’మని ఉద్ఘాటించుట గమనార్హం.

1946 జూలై 3 నాడు ఎట్టుకేలకు స్టేట్ కాంగ్రెస్ పైనుండి ఆంధ్ర తొలగించబడ్డది. నాలుగు రోజుల తర్వాత పరిషత్ కార్యవర్గం సమావేశమైంది. స్టేట్ కాంగ్రెస్ తాత్కాలిక కార్యవర్గం వారు పంపిన ఆహ్వానాన్ని చర్చించినారు. కాంగ్రెస్ లో విలీనం కావటానికి తమ సంసిద్ధతను వెలిబుచ్చినారు. దానితోబాటు తమ ప్రత్యేక వ్యక్తిత్వాన్ని నిలుపుకోవాలని, అందుకు కేంద్ర సంస్థపై కొన్ని షరతులు ఓధింపాలనుకున్నారు.

కాని చివరకు విశాల దేశభక్తి భావాలదే పైచేయి అయింది. ఏ షరతు లేకుండా స్టేట్ కాంగ్రెస్ లో విలీనం కావటానికి అంగీకరిస్తూ తీర్మానించినారు.

ఈ విధంగా కర్ణాటక పరిషత్తు కష్టకాలంలో ప్రజలకు ఇతోధిక సేవ చేస్తూ చివరకు, మిట్ట వల్లాలు, మైదానాలు దాటుతూ నది, సాగరంలో కలిసిపోయినట్టు కాంగ్రెస్ లో విలీనమై పోయింది.

ఉద్యమానికి చేయూతనిచ్చిన పత్రికలు, పత్రికా రచయితలు

స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో వార్తాపత్రికలకు గల ప్రాముఖ్యత అనన్య సామాన్యము. 'వార్తయందు జగము వర్ణిలుచున్నది' అనే పరమసత్యాన్ని మహాభారతంలో వేదవ్యాసులవారే ప్రవచించినారు. ఒకరితో మరొకరికి సంబంధం లేకపోతే వ్యక్తి ఏకా అవుతాడు. వ్యక్తికి జైలుశిక్షయే ఘోరమంటే- 'సాలిటరీ సెల్' ఒక్కడు మాత్రమే ఉండే జైలు కొట్టుమరీ ఘోరం. 'What a Man has done a Man can do' అనేది నమాజాస్త్రి సిద్ధాంతం. ఏదేని ఒక మనిషి, లేక మానవ సముదాయం- అనగా సంఘం ఏదేని ఒకచోట, ఏదేని ఒక కార్యం సాధించివుంటే, అది మరెక్కడైనా, ఏ మానవుడైనా చేయగలడు, లేక ఏ సంఘమైనా చేయగలదు అని దాని భావం. అంటే- ఒక దేశంలో ప్రజలు తిరుగుబాటు చేస్తే వేరేచోట ప్రజలు చేయవచ్చు. ఒక నిరంకుశ ప్రభుత్వాన్ని అక్కడి ప్రజలు వదగొట్టితే, మరొకదేశపు ప్రజలుకూడా తమ నిరంకుశ ప్రభుత్వాన్ని వదగొట్టవచ్చును అని దాని తాత్పర్యం.

అయితే అట్టి వివరాలు, ఆయా సందర్భాలు ఎంత విపులంగా, ఎంత వాస్తవంగా తెలిస్తే, అంత సులభంగా స్థానిక పరిస్థితులకు అనుగుణంగా అనుకరించటానికి సాధ్యమౌతుంది.

రాజకీయ కల్లోలం కలిగించాలంటే, విప్లవం లేవదీయాలంటే, మొదట ప్రజానీకంలో అసంతృప్తికిగల కారణాలను తెలుపుతూ సంచలనం కలుగజేయవలెను. ఈ భావసంచలనానికి రెండే రెండు మార్గాలు. పత్రిక మరియు వేదిక-- Press and Platform. అయితే వేదికమీద చేసే ప్రసంగాలుగాని, ప్రదర్శనలుగాని మళ్ళీ పత్రికలద్వారానే ప్రచారం పొందవలెను. కనుక పత్రికలను మించిన ప్రచార సాధనం లేదనే చెప్పవలెను. అందుకే ప్రతి మహానాయకుడు ఒక పత్రికా రచయితగా వెలుగొందినాడు. గాంధీ మహాత్ముడు Young India 'యంగ్

ఉద్యమానికి చేయూత నిచ్చిన పత్రికలు, పత్రికా రచయితలు

ఇండియా', 'హరిజన్' పత్రికలు నడిపినారు. వాటిలోని వ్యాసాలను ఆ రోజుల్లో ప్రపంచంలోని దేశదేశాల పత్రికలు పునర్ముద్రించుకునేవి. లోకమాన్య, మహారాష్ట్ర కేసరి బాలగంగాధర తిలక్ 'కేసరి' అనే పత్రికను నడిపినాడు. మన ఆంధ్ర కేసరి పుంగుటూరి ప్రకాశం వంతుల 'స్వరాజ్య' నడిపి, లక్షలు నష్టపోయి స్వరాజ్యం తెచ్చినాడు.

ఇక ప్రాదరాజాదు సంగతి- ఉర్దూ మాట్లాడేవారు నూటికి పదిమందైనా లేరు. కాని ఉర్దూ దినపత్రికల సంఖ్య ఇరవైవర కుండేది. తెలుగులో 1912 లో 'హితబోధిని' అనే మాసపత్రిక మొదటిది. మహబూబ్ నగరం జిల్లాలోని కోయిలకొండ నుండి శ్రీనివాసరావుగారు సరోజిని ముద్రాక్షరశాలను స్థాపించి, పత్రికను ప్రచురించే వారు. కొన్నాళ్ళు నడిచినాక పత్రిక ఆగిపోయింది.

పి.ఎన్. శర్మగారు 'సుజాత' అనే పేరుతో చక్కని సాహిత్య మాస పత్రికను నడిపినారు. కళాకారులను పోత్సహించాలనే ఉద్దేశంతో వర్ణచిత్రాలు కూడా ప్రచురించేవారు. వడ్డేపల్లి (మెదకు జిల్లా) నుండి 'దేశబంధు' అనే మాసపత్రికను రెండు దశాబ్దాలు నర్సింహాచార్యులవారు నడిపి పాఠకులకు సాహితీవిహారం కలిగించినారు. విశ్వాత్మతైన శ్రీ చిదిరెమతం వీరభద్రశర్మగారు 'విభూతి' అనే పేర మాస పత్రికను నీకింద్రాబాదునుండి ప్రచురించి, విద్యా-విజ్ఞాన ప్రచారంచేసిన విద్యా వంతులు. శ్రీ శర్మగారు- వేదకావ్యస్మృతితీర్థ, ధర్మాచార్య, విద్యానిధి, విద్యా రత్నాది బిరుదాంకితులు. వీరు శ్రీ జగద్గురు విశ్వారాధ్య గురుకులానికి సంబంధించిన కాశీ వీరశైవ విద్యత్సంఘ జంగమవాడి మఠానికి వీరాధిపతులుగా నియంతులైనారు. ఇది తెలంగాణావారికి గర్వకారణమైన విషయం. అట్లే గుజరాతులోని పల్లభాచార్యుల వైష్ణవవీతానికి కూడా తెలంగాణ వైష్ణవ కుటుంబీకులు నియంతులగుట కూడా తెలంగాణావారు గర్వించదగిన విషయం.

షబ్దు వీన్ వెంకటరామ సరసింహారావుగారు నల్లగొండనుండి 1922 ఆగష్టు 24వ తేదీన 'సిరిగిరి' అనే తెలుగు వార పత్రికను ప్రారంభించినారు. మూడు రోజుల తరువాతనే అనగా 1922 ఆగష్టు 27వ తేదీన ఒద్దిరాజు సీతారామచంద్రా రావు దేశముఖ్ గారు ఇనుగుర్తి (వరంగల్ జిల్లా) నుండి 'తెనుగు పత్రిక' అనే పేరుతో మరొక తెలుగు వారపత్రికను ప్రారంభించినారు. వీరి సోదరులైన రాఘవ రంగారావుగారు సహాయ సంపాదకులుగా ఉండి తన సోదరభావాన్ని చేతలతో రుజువు చేసినారు. ఈ రెండు పత్రికలు 6 సంవత్సరాలవరకు ప్రజానీకానికి, తెలుగుభాషకూ

పోదరాబాదు స్వతంత్రోద్యమ చరిత్ర

జాతీయ భావ వికాసానికి ఎనలేని సేవ చేసినది. ఇరవయ్యో శతాబ్దంలోని రెండో దశాబ్దంలో, తెలంగాణ మాగాణిలో తమ కలాన్ని హలంగాచేసి సాంఘిక, రాజకీయ వీణావాదన చేసిన తొలి కృషివలులు వీరు. వారవత్సరాలు చిరకాలం నడువజాల లేదంటే- ఏదైనా అనాటి తెలంగాణస్థితి ఎట్లుండేదో ఈహించుకోవచ్చును. దేశ భాషా పత్రికలకు ప్రభుత్వంనుండి అన్ని అవరోధాలే. ఉర్దూ పత్రికలకు అన్నీ అనుకూలాలే.

ఆ తర్వాత కొన్నాళ్ళకు 'గోలకొండ' అర్థ వారపత్రిక వెలువడది. ఏద్యో భిక్షులు, సాహితీవరులు, ప్రథమాంధ్ర మహాసభాద్యక్షులు, యశోభూషణులు అయిన సురవం ప్రతాపరెడ్డిగారు దీని సంపాదకులు.

గవ్వారాణమైన 'రయ్యల్' పత్రిక :

మందుముల నర్సింగరావుగారు 'రయ్యల్' అనే వారపత్రికను ఉర్దూలో ప్రచురించేవారు. వీరి సంపాదకీయాలు ఉన్నతస్థాయికి చేరినవిగా ఉండేవి. ముట్నూరు కృష్ణారావుగారి 'కృష్ణా' పత్రిక సంపాదకీయాలు సుదీర్ఘంగా ఉండినట్లు 'రయ్యల్' సంపాదకీయాలు ఏ విషయాన్నైనా కూలంకషంగా చర్చించి న హేతుకంగా ఉల్లేఖించబడేవి. ముఖ్యంగా ఈ పత్రిక మూలాన నిజాం రాష్ట్రంలో భావవిప్లవం కలిగింది. ప్రభుత్వం వీటిని ఖాహటంగా ఆవివేయలేక, రహస్యంగా పోలీసు నాకాలకు అడేయవటం జరిగింది. ఎవరెవరు ఈ పత్రికలను తెప్పిస్తారో వారిమీద ఒక కన్ను (నిఘా) వేసి ఉంచవలసిందని . . . మజ్లిస్‌వారి ప్రోత్సాహంతో ముస్లిం గూండాలు వీరద వట్టిణంలోని గంజాను కాల్చివేసినారు. ఈ దుర్వృత్తన మూలాన హిందువులకు అపార ధన, మాన, ప్రాణనష్టాలు కలిగినవి. ఈ దుర్వృత్తననుగూర్చి నర్సింగరావు గారు 'బీదర్ దహన్' అనే శీర్షికతో వ్రాసిన సంపాదకీయం నిజాం దర్బారునూ, స్కూరునూ కదిలించివేసింది. అట్టే 'బీబీనగరు' దురంతం తర్వాత వారు వ్రాసిన 'అలీనగర్ సే బీబీనగర్ తక్' అనే సంపాదకీయంకూడా ఎంతో సంచలనం కలుగజేసింది.

ఆ రోజుల్లో మజ్లిస్ ఏజంటుగా దక్కన్ న్యూస్ అనే వారాసంస్థ వనిచేస్తూ ఉండేది. దానికి నిజాం స్కూరు నున్నన ఉండేది. అయినా ముస్లింల నిరంకుశ ఘోరణిని గర్హించే ముస్లింలు అనాడు లేకపోలేదు. ముస్తఫా ఖాదిరి 'వతన్ న్యూస్' అనే వారాసంస్థను, 'మొహిబ్బే వతన్' (దేశ్ భక్తుడు) అనే పత్రికను స్థాపించి, ముస్లింల మతిపాక్షిక విధానాన్ని బలపరిచే దక్కన్ న్యూస్ బండారం బ్రెట్టపెట్టే

ఉద్యమానికి కేయత నిచ్చిన పత్రికలు, పత్రికా రచయితలు

వాడు. అట్లే గణపతిరావు, అఫేలికర్ - 'మోడరన్ న్యూస్' అనే వార్తాసంస్థ పెట్టినాడు. వీరుభయలు దక్కన్ న్యూస్ సృష్టించే మతపాక్షిక వార్తలను ఖండిస్తూ వాస్తవిక దృష్టితో నిజానిజాలు ప్రజల దృష్టికి తెచ్చి బట్టబయలు చేసేవారు. ఇది ఆ కాలంలో సాహసపర్య అని అభివర్ణించవచ్చును.

హైదరాబాదు నిమ్న జాతుల షేడరేషన్ ఉపాధ్యక్షులైన ప్రేమకుమార్, 'మహావాత్' (సమాసత్వం) అనే ఉర్దూ వార్త పత్రిక ప్రచురించేవారు. వీరు తమ పత్రికలో భూదైర వ్యాసాలు వ్యాఖ్యలు ప్రచురించి, సంచలనం కలుగజేసినారు.

యువకుడైన ముస్లిం వట్టిభద్రుడు, షోయిబుల్లాఖాన్ మందుముల నర్సింగ రావు గారి వర్యవేషణలో 'రయ్యత్' పత్రిక సహాయ సంపాదకుడుగా పని చేసే వాడు. తెలివి గల ముస్లిం వట్టిభద్రునికి ఆ రోజుల్లో మంచి ఉద్యోగం దొరకటం కష్టం కాదు. తద్వారా అధికారమూ, ఆదాయమూ పొంద గలిగేవాడు. కాని దేశ భక్తి, జాతీయాభిమానం కల షోయిబ్ ప్రలోధానికి లొంగలేదు. నామమాత్రపు నెల జీతంమీద 'రయ్యత్' లో పని చేసేవాడు. ప్రభుత్వం 'రయ్యత్' దిన పత్రికను ఆవివేసిన తర్వాత అతను ఇంరోజ్ (ఈనాడు) అనే పేర ఉర్దూ దిన పత్రిక నడిపినాడు. జాతీయాభిమానం గల షోయిబ్ సంపాదకీయాలు ముస్లిం లకు కంటకప్రాయంగా ఉండేవి. జాతీయత అంటే ఇది అని ముస్లింలు తెలిసికో గలిగినారు.

అయినా మత వ్యపాత మార్గానికి మందులేదు. షోయిబ్ రాసే వాస్తవా లైన నిర్మాహమాటపు రచనలే అతనికి ప్రాణాంతకమైనవి. 'ఇంరోజ్' లో వ్యాసాలు రాసే చేతిని సరికి వేయమన్నాడు రజాకార్ నాయకుడు. ఇది సరి రజ్వీ(మజ్లిస్ అధ్యక్షుడు). నిర్ణీత పథకం ప్రకారం ఒక దుర్ఘటనాడు రజాకార్లు అతనిపై బడి అతని ఇంటి ముందరే అతని తల సరికి వేసినారు. చేయి కూడా సరికివేసి రజ్వీకి కానుకగా సమర్పించుకున్నారు రజాకార్ హంతకులు . . . . . ఇక రయ్యత్ పత్రికా సంపాదకులైన శ్రీ మందుముల నర్సింగరావు గారిని గూర్చి ఒకటి రెండు మాటలు

మహబూబ్ నగరం జిల్లాలో మందుముల వారిది పేరుమోసిన కుటుంబం. వీరు రయ్యత్ పత్రికను 1927 లో ఆరంభించినారు.

మొదటి సంవత్సరం సర్వోజనీ నాయకులగు తమ శుభాకాంక్షలు తెలుపుతూ ఆశీర్వాదము పంపినారు. . . . . రెండో సంవత్సరం మహారాజా కిషన్ ప్రసాద్ గారు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తమ కవితలు పంపినారు. ఈ విధంగా ఆరంభంలోనే నర్సింగరావు గారికి పెద్దల ఆదరణ లభించింది.

ఓరి రయ్యత్ పత్రికలో, బి. యస్. రావు, వెంకటరావు దేశపాండ్య, పోయిబుల్లాఖాన్, జలాల్‌ద్దీన్, కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారలు సహాయ సంపాదకులుగా పనిచేసినారు. వీరందఱు తర్వాత స్వంత పత్రికలు పెట్టుకొని నడిపినారు. జలాల్‌ద్దీన్ గారు 'సమాజ్' అనే పేరుతో, బి. ఎస్. రావు, రహనుమా అనే పేరుతో ఉర్దూ పత్రికలు నడిపినారు ఇక కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారు సమాజవాద దృక్పథంలో 'జనతా' అనే పేరుతో ఉర్దూ పత్రిక చాలాలం నడిపి, అభివృద్ధికర ఛానలను ప్రచారం చేసినారు దేశపాండ్యగారు బొంబాయి ప్రాక్‌వర్డులో న్యాయమూర్తిగా పదవి బాధ్యతలు నిర్వహించినారు.

ఇక 'రయ్యత్' పత్రిక మేనేజరుగా పని చేసిన వారిలో దిగంబరరావు బిందు, పండిత నరేంద్రజీ, బాగాత్ నారాయణరావు గారలు ముఖ్యులు. వీరిలో బిందు గారు 'నాగరిక్' అనే పేరుతో మరాఠీ వార పత్రిక నడిపినారు. వీరు స్టేట్ కాంగ్రెస్ లాభాచరణ సంఘానికి అధ్యక్షులైనారు. ఇక నరేంద్రజీ అగ్ర శ్రేణికి చెందిన జాతీయ నాయకులు. హైదరాబాదు రాష్ట్రం వరకు 'కాలాపాని' క్షేత్ర అనుభవించినారు. అంటే మననూరుకు పంపబడ్డారు.

నర్సింగరావు గారిని గూర్చి రెండే రెండు వాక్యాలు వ్రాసి ముందుకు వెళ్ళదాము.

అఖిల భారత స్టేట్ ఫీల్డర్స్ కాన్ఫరెన్సుకు కర్ణధారిగా ఉండిన పండిత జవహర్లాల్ నెహ్రూగారి వద్దకు హైదరాబాదుకు సంబంధించిన ఏ కాగితాలు వెళ్ళినా పాటిని "పరిశీలించ వలసింది" గా నర్సింగరావు గారి వద్దకి పంపేవారు. ఇది నరసింగరావు గారి స్థాయి.

ఇక రాష్ట్ర స్థాయిలో రయ్యత్ పత్రికలో నర్సింగరావుగారేమి రాసినాలో చూతామని స్వయంగా నిజాం నవాబు మీర్ ఉస్మాన్‌జాన్ ఆతురత చెందేవాడు. ప్రతివారం రయ్యత్ సంపాదకీయ వ్యాఖ్యలు తప్పక చదివేవాడు.

ఇదంతా సంస్థానము లోపలి ప్రచారానికి సంబంధించిన విషయం. కాని సంస్థానానికి ఆపం నిజాంయొక్క నిజ స్వరూపాన్ని బయటపెట్టాలంటే బైటి పత్రికలకు ఇక్కడి వాస్తవ సమాచారాలు అందజేయవలె. హిందుస్థాన్ టైమ్స్ HINDUSTAN TIMES విలేజింగి ఉండిన ఎల్. డి. నటరాజన్ ఆ రోజుల్లో

ఉద్యమానికి చేయూత నిచ్చిన పత్రికల, పత్రికా రచయితలు

చేసిన సేవ అనన్య సామాన్యం. వీరిని నిజాం ప్రభుత్వం రాష్ట్ర బహిష్కారం చేసింది. ఆసోసియేటెడ్ ప్రెస్ ఆఫ్ ఇండియా సహాయ సంపాదకులుగా ఉండిన గోపాలకృష్ణన్ గారిని నిజాం ప్రభుత్వం నిర్బంధించింది. బైటి పత్రికల ప్రాదరా నాడు పిల్లెళ్ళులు మతోన్మాదుల దౌర్జన్యాలకు కూడా తట్టుకొని నిలిచి వాస్తవాలను ధైర్యంగా వారి పత్రికలకు తెలిపేవారు.

పాత్రికేయులు (జర్నలిస్టు)గా కంతం సత్యనారాయణగారు (సి.ఎన్.నాయుడు) నుంగు శేషగిరిరావు (అంధ్ర వత్రిక పిల్లెళ్ళి) గారు ఆ రోజుల్లో చేసిన సేవలను ప్రాదరాబాదు ప్రజలు మరువలేరు. అదే విధంగా పి. హెచ్ దేశాయిగారు, నమర్తు లైన పాత్రికేయులు. సంయుక్త కర్నాటక, ఫ్రీప్రెస్ జర్నల్ మొదలయిన పత్రికలకు ప్రాదరాబాదు పిల్లెళ్ళిగా ఉండి బైటి పత్రికలకు వార్తలు, వ్యాఖ్యలు, అందజేస్తూ ప్రాదరాబాదు ప్రజా ఉద్యమానికి దోహదం చేసినారు. వీరు స్వాతంత్ర్య యోధులు గుల్బర్గా జైలులో నిర్బంధింప బడ్డారు. జైలులో డెమో క్రాట్ Democrat అనే లిఖిత పత్రికను ప్రచురించిన ఆదర్శ పాత్రికేయుడు.

పాత్రికేయుల ప్రస్తావన వచ్చినప్పుడు సిద్ధన హళ్ళి కృష్ణశర్మ (యన్. కె. శర్మ) గారి పేరు మరవలేము. వీరు వుట్టుకతోనే రచయితలా ! అని, అనిపి స్తుంది. పేరుకు తగినట్టు వీరు సిద్ధహస్తులు, బి. ఆర్. చారి గారి 'ప్రాదరాబాదు బులెటిన్' అంగ దినపత్రికలో GREAT EXPECTATIONS (గొప్ప ఆశలు) అనే శీర్షికతో ధారావాహికంగా సంపాదకీయాలు వ్రాసి సంచలనం కలుగజేసినారు. శర్మ గారు అనేక బైటి పత్రికలకు వార్తా లేఖలు రాసేవారు. వీరి దాటికి ఆగలే నందుకే వీరిని కూడా నిజాం ప్రభుత్వం రాష్ట్ర భగ్గిపులను చేసింది. వీరు బెంగు లూరులో స్థిరపడి కన్నడ భాషలో 'బ్రిటికీ ఉన్నంతవరకు గాంధేయ సాహిత్యాన్ని న్యష్టించిన కీర్తి దక్కించుకున్నారు.

మద్రాసు నుండి గూడవల్లి రామబ్రహ్మం గారి సంపాదకత్వాన వెలువడే 'ప్రజామిత్ర'కు, బెజవాడనుండి వెలువడే 'యుగవాణి' వారపత్రికలకు ఆ రోజుల్లో వెల్లూరి మాణిక్యరావు వారంవారం లేఖలు రాస్తూ, జాతీయోద్యమానికి దోహదం కలుగజేసినారు. స్థానిక పత్రికలలో 'మిషిరే చక్కన్' ఉర్దూ దినపత్రిక మొదట కిషన్ రావు, తర్వాత వారి కుమారుడ. వాసుదేవరావుగారి సంపాదకత్వాన వెలువడేది. సౌమ్యంగా, నర్మగర్భంగా సంపాదకీయాలు రాయటంలో ఈ పత్రిక పేరు మోసింది. చాలాకాలంవరకు మాడపాటి హనుమంతరావుగారు అంకెలు వాస్తవ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

విషయాల ఆధారంగా నూటిపొటు భాషలోగాక వ్యంగ్య ధోరణిలో 'ముషీరే దక్కన్'లో సుపావకియాల రాసేవారు. కాబట్టి మితవాదుల మనస్సులమీదకూడా వీటి ప్రభావం బాగా వడ్డది.

ఛాజీ అబ్దుల్ గఫార్ సంపాదకత్వాన 'వయాం' (సందేశం) అనే ఉర్దూ దినపత్రిక వెలువడేది. ఛాజీగారు ఆభివృద్ధి భావాలుగల ముస్లిం జాతీయవాది. కమ్యూనిజంవైపు వీరు మొగ్గుచూపుతుండేవారు. మత వక్షపాత ధోరణి పీఠిలో ఏ మాత్రం లేకుండేది. అందుకే హైదరాబాదులోని ముస్లిం మత వక్షపాత పత్రిక 'రహనుమాయే దక్కన్'కు 'వయాం' చుక్కెదురుగా ఉండేది.

'హిందు-విజమ్' అనే మరాఠీ వారపత్రిక వై.డి. జోషిగారి సంపాదకత్వాన వెలువడేది. వీరు హిందూ మహాసభ సంస్థాపకులు, స్వాతంత్ర్య యోధులు. హృదయంతో ఎంత ఆవేశమున్నా, సంఘటనలు ఎంత తీవ్రమైనవిగా ఉన్నా కాస్త వెనుకా ముందూ ఆలోచించి రాయవలసి వచ్చేది. స్థానిక పత్రికలు తెగించి రాస్తే ఆనాటి సంచితే తుదినంచిత అయ్యే ప్రమాదముండేది. కాబట్టి రేపటినుంచి ఆ మాత్రమైనా ప్రజానీకానికి వార్తలు, వ్యాఖ్యలు అందజేసే సాధనం లేకుండా పోతుంది కదా! అనేదే వారి ఆవేదన. కాని బయటి పత్రికల సంగతి అలాకాదు. వారిపై నిజాం ప్రభుత్వం రాజదండం ప్రయోగించ చాలేదికాదు. మహాఅయితే సంస్థానపు సరిహద్దుల్లోకి ఆ పత్రిక రాకూడదని నిషేధించవచ్చు. నిషేధ సాహిత్యపు విలువ రెట్టింపు అవుతుంది కదా! నిషేధించబడిన పత్రికను చూతామనే ఉత్సుకత ప్రజల్లో పెరుగుట సహజము. అందుకని ప్రభుత్వానికి తెలియకుండా దానిని తెప్పించు కొనేవారు. చివరకు టాంగుగడల లోపలపెట్టి చేరవేసేవారు. దీనివల్ల యావద్భారత దేశంలో నిజాం నిజస్వరూపం బయటపడుతూ ఉండేది. దాన్ని నిజాం ప్రభుత్వం తట్టుకోజాలకుండేది.

అందుకే బైటి పత్రికలకు ఇక్కడి వార్తలు వ్రాసేవారిదే గొప్ప ధైర్యంగా గణనకు వచ్చేది. అట్టి విలేఖరులమీద నిజాం పోలీసు గట్టి నిఘా ఉంచేవారు. అందుకే ఆ రోజులలో విలేఖరులు ప్రాణాలు అరచేతుల్లో పెట్టుకొని వార్తలను, చిత్రాలను బైటి పత్రికల కందించిన సాహసపంతులు, త్యాగమూర్తులు. అట్టి విలేఖరుల సేవలు విస్మరింపజాలనివి. ఉదాహరణకు బీబీనగరులో ఖాసిం రజ్వీ ప్రత్యేక సాయకత్వాన జరిగిన దురంతాలను బయటి ప్రపంచానికి అందజేసిన ఈస్టర్ ప్రెస్ కో చీరస్మరణీయుడు. ఇతడు 'దక్కన్ క్రానికల్' ప్రత్యేక విలేఖరిగా

ఉద్యమానికి చేయూత నిచ్చిన పత్రికలు, పత్రికా రచయితలు

ఉండేవాడు. విఖ్యాత ఇంగ్లీషు దినపత్రిక 'హిందూ' విలేజరులు ఏ.వి. కృష్ణస్వామి, వీ. చామర్ రావుగారలు, ఆంధ్రపత్రిక విలేజరి సందూరి కృష్ణమాచారి (స్వాతంత్ర్య యోధులు), అసోసియేటెడ్ ప్రెస్ సంపాదకులు నాగరాజారావు, బాబూరావు, గులాం ఖాదర్, ఆర్.జి. జోషి, అంబరీషుడు, హనుమంతరావు, దత్తాత్రేయ ఆవరడి జి. కృష్ణ (స్వాతంత్ర్యయోధులు)గారలు హిందుస్థాన్, సంయుక్త కర్ణాటక, ప్రగతి, జే.కె.మిలాప్, హిందుస్థాన్ టైమ్స్, హిందుస్థాన్ స్టాండ్, ఆంధ్రపత్రికలకు విలేజరులుగా ఉండి, హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి ఎనలేని సేవ చేసినారు.

ఇంతవరకు స్వాతంత్ర్యోద్యమం పౌరమికదశలో ఉన్నప్పటి వత్రికలను గూర్చి పరిస్థాపించినాము. ఇక ఉద్యమం తీవ్రీకరణ దాల్చి అంతిమ ఘట్టంలో ప్రవేశించినప్పుడు కాంగ్రెసు కార్యచరణ సంఘానికి వాణిగా ఉండి, ప్రజా బాహుళ్యాన్ని ఉత్తేజపరచి 'ఓడితే వీరస్వర్గం, జయిస్తే స్వరాజ్యం' అని పోర్తాహ మిస్తూ తుది పోరాటానికి ప్రజలను సన్నద్ధులచేసిన ఘనత నాటి 'సారథి' వార పత్రికదే అంటే అతిశయోక్తికాదు. ఇది రాష్ట్రం వెలువలనుండి స్వాతంత్ర్యోద్యమం నడుపుతున్న స్టేట్ కాంగ్రెస్ అధికార వారపత్రిక. ప్రవాసంలో ఉద్యమం నడుపుతూవున్న కాంగ్రెస్ నాయకులు శ్రీ డి. హయగ్రీవాచారి, శ్రీ బొమ్మకంటే సత్యనారాయణరావుగారల నేతృత్వం క్రింద, ఇది మొదట విజయవాడనుండి వెలు వడింది. దీని సంపాదకులు శ్రీ తాళ్ళూరి రామానుజస్వామిగారు, సహాయ సంపాదకులు శ్రీ డి. రామలింగంగారు. ఈ పత్రిక స్టేట్ కాంగ్రెసు నాయకుల ప్రకటనలనూ, ప్రబోధాలనూ ప్రచురిస్తూ, నిజాం రాష్ట్రంలో నడుస్తున్న ఉద్యమ విశేషాలను, సంఘటనలతో సహా తెలుపుతూ రాష్ట్రంలో ఉన్న ప్రజలను ఉద్యమాన్ని తీవ్రీకరణ చేయించి ప్రబోధిస్తూ, నైజాంనుండి కాందిశీకులుగా యూనియన్ ప్రాంతాలకు వచ్చిన ప్రజల సమస్యలను అక్కడి యూనియన్ అధికారుల దృష్టికి తెచ్చి ఆ సమస్యలను పరిష్కరింపజేస్తూ స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్యమాన్ని యధాతథంగా ప్రతిబిం బింపజేసింది. బహుళ ప్రచారం కల వారపత్రిక కాబట్టి నిజాం రాష్ట్రం లోవలకి కూడా రహస్యంగా చేరేయ బడేది. పోలీసు చర్య తర్వాత ఈ పత్రిక హైదరా బాదుకు మారి మరికొంత కాలం నడిచి ఆగిపోయింది విజయవాడ నుండి మరి రెండు తెలుగు వారపత్రికలు వెలువడి హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి ఎనలేని చేయూతనిచ్చినవి. అవి డా॥ ఎం. చెన్నారెడ్డి గారి ఆధ్వర్యాన వెలువడిన 'హైదరాబాదు' వార పత్రిక. రెండవది శ్రీమతి సూర్యదేవర రాజ్యలక్ష్మిదేవి గారి సంపాదకత్వాన వెలువడిన 'తెలుగుదేశం' వార పత్రిక. ఈ రెండవ పత్రిక

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నల్లూరి బసవరాజు గారి (వీరు తర్వాత రాష్ట్ర మంత్రి అయినారు. పార్లమెంటు మెంబరుగా కూడా ఉన్నారు) మూర్ఖదర్శకత్వం క్రింద ఉండేది. హైదరాబాదులోని విద్యావంతులు ఈ రెండు పత్రికలను కూడా ఎంతో ఆసక్తితో చదివేవారు. ఇవి ఇరవీ స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి మంచి స్ఫూర్తి నిచ్చిన పత్రికలు. హైదరాబాదు ప్రజా ఉద్యమాన్ని తీవ్రతరం చేయడం హైదరాబాదు సంస్థానం ఇండియన్ యూనియన్ లో విలీనం కావడం, ఇక్కడ ప్రజా ప్రభుత్వం ఏర్పడటం ఈ పై మూడు పత్రికల ముఖ్య ధ్యేయం. వీటిని నడిపే వ్యక్తులు వేరయినా, అందరి లక్ష్యం హైదరాబాదు ప్రజా ఉద్యమం విజయం పొంది ఇక్కడ లౌకిక ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థ ఏర్పడటమే. కాబట్టి ఈ పత్రికలు పోలీసు చర్యకు, కొంచెం పూర్వం చాలా తీవ్రంగా కూడా వ్రాసి, ఒక విధంగా పోలీసు చర్య సత్వరమే జరగవలసిన ఆవశ్యకతను స్వతంత్ర భారత ప్రభుత్వ నాయకుల దృష్టికి ప్రభావయుతంగా తేగలిగినవి. ఇవి రాష్ట్ర మేధావుల, విద్యావంతుల భావాలకు ప్రతిబింబంగా ఉండటం చేత ప్రజావాణి వీటిలో ప్రత్యక్షమయ్యేది. అట్లే అడ్లూరి అయ్యోధ్య రామయ్యగారి 'భాగ్యనగర్' పత్రిక కూడా ఎంతో సేవ చేసింది. ఈ పత్రికలు హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి కాగడాలువలె పని చేసినవి.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహోద్యమం ఆరంభమైనప్పుడు విజయవాడ నుండి బి. ఎన్. శర్మ గారి సుపాదకత్వాన వెలువడిన 'ఆంధ్రవాణి' వారపత్రిక సత్యాగ్రహోద్యమానికి మంచి బలం చేకూర్చింది. ఇది ఆకర్షవంతంగా ముద్రింపబడేది. దీని శీర్షికలు ప్రజలను వెంటనే ఆకర్షించేవి. కాబట్టి దీనికి మంచి సస్క్రేషన్ ఉండేది. రైల్వేస్టేషనులలోనే వచ్చిన కాపీలన్నీ అమ్ముడు పోయేవి. నిజాం ప్రభుత్వం కన్ను వెంటనే దీనిపై పడ్డది.

పందేమాతరం ఉద్యమము

పందేమాతరం

సుజలాం సుఫలాం సస్యశ్యామలాం !

ఏదవ నిజాం మీర్ ఉస్మానీఖాన్ తన యజమానియైన బ్రిటిష్ చక్రవర్తిని అనుకరించి మెప్పు పొందాలని ఉబలాటపడేవాడు. అటువంటి అనుకరణలో బడి పిల్లలచేత చదివించజేసే ప్రార్థనాగీతం ఒకటి. 'దేవుడు రాజును రక్షించుగాక !' (God Save the King) అనే గీతాన్ని బ్రిటిష్ వారి ఆధీనంలో ఉండే ప్రదేశాల పాఠశాలల్లో ఆలాపించేస్తారు. అదే పక్కీలో స్వయంగా ఉస్మానీఖాన్ ఒక గీతాన్ని రాసినాడు. అది నిజాం రాష్ట్రంలోని ప్రాథమిక పాఠశాలలు మొదలు అన్ని ప్రభుత్వ పాఠశాలల్లో పిల్లలచేత బడి ప్రారంభించటానికి మొదటే పఠింప చేయాలని ఫర్మాన్ జారీచేసినాడు. ఆ గీతం ఆరంభంలో ఇట్లా వున్నది :

'తా అబ్బన్ ఖాలిఖే ఆలం యే రియాసత్ రఫ్తే
తుర్కుతో ఉస్మాన్ బసన్ ఇజ్లాల్ సలామత్ రఫ్తే'

అంటే- ప్రపంచ సృష్టికర్త ప్రళయంవరకూ ఈ రాజ్యాన్ని ఉంచనీ ! ఓ ఉస్మాన్ ! నిన్ను నిండుదర్పంతో క్షేమంగా ఉంచనీ !- అన్నమాట. ఈ గీతానికి ఇటువంటివి ఇంకా ఆరు చరణాలున్నవి.

నిజాం రాష్ట్రంలో జాతీయ భావాలకు బీజావావన అదివరకే జరిగింది. విద్యార్థులలో జాతీయ భావాంకురాలు తలలెత్తసాగినవి. దేశభాషలను అణగద్రొక్కి, భాషి పాఠశాలలనైనా పెట్టుకోనివ్వని నిజాం, గ్రంథాలయాలనైనా పెట్టుకోనివ్వని నిజాం తనపేరనే ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం నెలకొల్పి. అతి అల్ప సంఖ్యాకుల మాతృభాషయైన ఉర్దూను బోధనాభాషగా రుద్దిన నిజాం క్షేమంగా ఉండాలనీ, అతని రాజ్యం చిరస్థాయిగా ఉండవలెననీ ప్రార్థించటం ఆత్మవంచన అని నాటి నాయకులు కొందరు విద్యార్థులలో ప్రచార ప్రబోధం కలుగజేసినారు. అట్టివారిలో ప్రగతిశీల భావాలుగల శ్రీ గోవిందదాసు, షాన్ ప్రముఖులు అని చెప్పవచ్చు. వీరు ఆ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తోజుల్లో ఔరంగాబాదు ప్రభుత్వ ఇంటర్మీడియేట్ కళాశాలలో అధ్యాపకులుగా ఉండేవారు. రాజకీయ చైతన్యం కల వీరు హిందూ విద్యార్థులలోనే గాక ముస్లిం విద్యార్థులలోకూడా కొందరికి జాతీయ భావాలను వంటపట్టించుటలో కృతకృత్యులైనారు. అందుకు నిదర్శనంగా, హిందూ విద్యార్థులందరూ కొందరు ముస్లిం విద్యార్థులు కూడా స్వాతంత్ర్యోద్యమ చిహ్నంగా వాడబడుతున్న 'వందేమాతరం' గేయాన్నే ఆలాపించటానికి సింస్థులయినారు కాని నిజాం రాసిన 'తా ఆబద్ ఖాలిఖై ఆలం' అనే గీతాన్ని ఆలపించటానికి ససేమిరా ఒప్పుకోలేదు. అందుకు విధించిన శిక్షనైనా భరించినారు. విద్యార్థుల ఈ సాహసచర్యకు కారకులు ఎవరో ఒకరు ఉంటారు అని నిజాం సర్కారు ఆచూకీ తీసింది. ఈ పనికి పూనుకున్నది గోవిందదాసుప్లాప్ గారని పోలీసువారు నిరూపించారు. వారిని సంజాయిషీ అడిగినారు. "చైతన్యం గల విద్యావంతులు, తమ పొట్టపోసుకోవటానికి ఎవరైనా చేస్తారు ఆత్మవంచన తప్ప. దేశమాత సంకెళ్ళు విడదీయటంలో వందేమాతరం అని ముందంజ వేస్తాం" అని ధైర్యంగా సంజాయిషీ ఇచ్చినారు. ఫలితంగా ఆయన ఉద్యోగం ఊడిపోయింది. ఉద్యోగంనుండి విముక్తిచెందిన ప్లాప్ దేశ దాస్యవిముక్తికి అంకితమైనాడు.

ఇటువంటి సంఘటనే హైదరాబాదు నగరంలో జరిగింది. పాతబస్తీలో దారుల్ఉలూం కాలేజీ ఉండేది. అన్ని పాఠశాలల్లోవలె ఇక్కడకూడా నిజాం రాసిన 'తా ఆబద్ ఖాలిఖై ఆలం' విద్యార్థులచేత చదివించేవారు. కాటం లక్ష్మీనారాయణ ఆ పాఠశాలలో విద్యార్థిగా ఉండేవాడు. బాలబాలికలను తమ మాతృభాషలో చదువు కోనివ్వని నిజాం రాజు షేరుంగా ఉండాలని ప్రార్థించటానికి అతని చిన్నారి వనస్సు ఒప్పుకోలేదు. అదరితోపాటు నిలుచోక ఈ కుర్రవాడు తప్పుకున్నాడు. తొటి విద్యార్థులెందరికో 'మనం నిజాం గీతాన్ని పాడకూడ'దని ప్రబోధించినాడు. వీరి ఉద్యోధకు ప్రభావితులై చాలామంది విద్యార్థులు గీతాలాపన చేసే సమయంలో తప్పించుకొని ఎటో వెళ్ళేవారు. ఇది గమనించిన ఉపాధ్యాయులు కాటం లక్ష్మీ నారాయణను మందలించినారు ఉపాధ్యాయుల ఘండలింపులుగాని, బెత్తపు డెబ్బలు గాని వారిని బెదరగొట్టలేకపోయాయి. ఈ పిషయంలో ఆయన ఆఘోషాలుడై నిలిచాడు. ముమ్మందు స్వాతంత్ర్య సమరంలో దూకి వర్జిముఖపాత్ర వహించనున్న యువకులకు ఈ సంఘటన మొదటి అనుభవంగా పరిణమించింది. నిజాంవై తిరుగు బాటుకు కొందరికి ఇది నాందిగా నిలిచింది.

1938 లో హైదరాబాదు పరిస్థితులు అల్లకల్లోలంగా ఉండేవి. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు, హిందూ సినిమా లిబర్టీస్ యూనియన్ తోజుల్లో ఆర్యసమాజంకు ధా

సత్యాగ్రహం ఆరంభించింది. అనే సంవత్సరం దశరా వండుగకు కొంచెం ముందు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ కళాశాల వసతి గృహాలలో నివసించే హిందూ విద్యార్థులు ప్రార్థనా సమయంలో 'పంచమాశ్రమం' గీతాలాపన చేయటం ఆరంభించినారు. అప్పుడు కొన్ని తాత్కాలిక విద్యార్థి వసతి గృహాలుకూడా విశ్వవిద్యాలయ ఆవరణలోనే ఉండేవి. పృథి వసతి గృహానికి హిందూ, ముస్లిం విద్యార్థులకు వేర్వేరు ప్రార్థనా మందిరాలుండేవి. ఒక హాస్టల్‌లో హిందూ విద్యార్థులు 'పంచమాశ్రమం' ఆలాపించినారని ముస్లిం విద్యార్థులు అభ్యంతరం తేలివినారు. మరునాడు వార్డన్ హిందూ విద్యార్థుల ప్రార్థనా మందిరాన్ని మూసివేసినాడు. హిందూ విద్యార్థులు తొవ(కారిడార్)లో సమావేశమై ప్రార్థనలు జరుపుకున్నారు. ఇది గమనించి రెండవరోజు ప్రార్థనా మందిరం తెరిచారు. నెల, పదిహేను రోజులు 'పంచమాశ్రమం' పాడుకొన్నారు. తర్వాత నెలరోజులు రంజాన్ నెలవల్లో ఇంద్రకు వెళ్ళి తిరిగి 1938 నవంబరు 23న వచ్చినారు. ఆ రోజు నుంచి 'పంచమాశ్రమం' ఆలాపించకూడదని ఉత్తర్వులు జారీ అయినాయి. హిందూ విద్యార్థులు ప్రొవైన్ ఛాన్సలర్‌కు ఫిర్యాదు చేశారు. దానిపై ఆయన ఇదివరకు పాడినందుకు మొదట ఉమావణ చెప్పకొమ్మన్నాడు. ఇష్టం వచ్చిన ప్రార్థన చేసుకునే హక్కు తమకు ఉన్నదని విద్యార్థులు వాదించినారు. కాని ఆయన వినలేదు. రాత్రి 9 గంటల లోపల హాస్టల్ విడిచి వెళ్ళవలసినదనీ, హాస్టల్ బాకీలు చెల్లించవలసినదనీ తీవ్రమైన ఉత్తర్వులు జారీ అయినాయి. బలవంతా హాస్టల్ ఖాళీ చేయించినారు. రాత్రిపూట నిర్వాసితులైన విద్యార్థులకు సుత్తానుబజారురోసి జైనమందిరంలో వసతి అమరినది. విద్యార్థులు ఉమావణ కోరలేకనే కోవంతో 'క'మక్షవాహిత్యాన్ని భరించలేకుని, విద్యార్థులు బుద్ధికలిగి మెలగకపోతే గడ్డిచర్య తీసుకుంటా'మని నిజాం ఒక ఫర్మాన్ ద్వారా హెచ్చరించినాడు.

అప్పుడు అలీయావర్థంగ్ ప్రభుత్వ రాజ్యాంగ వ్యవహారాల కార్యదర్శిగా ఉండేవాడు. విద్యార్థులు అతన్ని 1938 డిసెంబరు 13నాడు కలుసుకున్నారు. వారి సంభాషణల ఫలితంగా, "విద్యార్థులవైనుండి ఆంక్ష తొలగించాలనీ, ప్రతీకార చర్య తీసికోరాదనీ, సౌకర్యాలు తిరిగి కలుగజేయాలనీ, ఉభయులకు సమ్మతమైన ప్రార్థనా నిర్ణయం అయ్యేవరకూ 'పంచమాశ్రమం' ప్రార్థన నిలిపివేయాలనీ, ప్రార్థనామందిరాలు తీసివేసి, వాటిస్థానే ప్రతి హాస్టల్‌వద్ద కొత్తగా ఒక మసీదు, ఒక మందిరం కట్టాలనీ; ప్రొఫెసరు నయ్యన్ హుస్సేన్‌ను ఉద్యోగంనుంచి తొలగించాలనీ" మంత్రిమండలి (బాబెహుకూమత్)కి అలీయావర్థంగ్ సూచించినాడు. నిజాం వీటిలో దేనికి ఒప్పు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కాలేదు. అప్పుడు హస్తర్ విద్యార్థులకు సానుభూతిగా, విశ్వవిద్యాలయ కళాశాల విద్యార్థులందరు సమ్మె చేసినారు. అంతేగాదు సగరంలోని ఇతర కళాశాల విద్యార్థులు కూడా సమ్మె చేసినారు. చూస్తు చూస్తు రాష్ట్రమంతటా విద్యార్థుల హద్దార్ జరిగింది. ప్రతిచోటా కాలేజీలతోబాటు హైస్కూలు విద్యార్థులుకూడా హద్దార్ చేసినారు. ఈ విధంగా ఇదొక రాష్ట్రవ్యాప్త మహాద్యమరూపం చాల్చింది. హిందూ విద్యార్థులందరి పేర్లు రిజిష్టర్లనుండి కొట్టివేసినారు.

ఉస్మానియా హిందూ విద్యార్థులు ఒక కార్యాచరణ సంఘం ఏర్పాటు చేసు కున్నారు. తమకు చదువుకోవడానికి వారివారి కాలేజీలలో ప్రవేశ మివ్వాలని ఇతర విశ్వవిద్యాలయాలను ఆభ్యర్థించినారు. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయానికి ఛాన్సలర్ గా ఉన్న సర్ అక్బర్ హైదర్ (ఈయన ప్రధాని కూడా) ఇంటర్ యూనివర్సిటీ బోర్డులో ఒత్తిడివేసి తిరగబడ్డ విద్యార్థులను ఎవరూ చేర్చుకోరాదని తీర్మానం అంగీక రింప చేసినాడు. ఆంధ్ర, మద్రాసు, బొంబాయి, అన్నామలై విశ్వవిద్యాలయాల వారెవరూ ఉస్మానియా విద్యార్థులను చేర్చుకోటానికి ఒప్పుకోలేదు. అయితే జాతీయ భావంతో, మానవతాదృష్టి కలిగి సాహసం చూపిన మేరునగధీరుడు ఒక్కడే. అతడే న్యాయమూర్తి కేదార్. ఆయన నాగపూర్ విశ్వవిద్యాలయానికి వైస్ ఛాన్సలర్ గా ఉండేవాడు.

“ముస్లిం నవాబు పాలనలో ఉన్న హిందూ విద్యార్థులకే కాదు. హిందూ రాజుల పాలనలో ఉన్న ముస్లిం విద్యార్థులకు కూడా అవకాశ మిస్తాను. భారత యువకుల విలువైన తాలాన్ని వ్యర్థం కాకుండా విద్యా ప్రధానం చేయటమే నా దర్శనం. అని ఇంటర్ యూనివర్సిటీ బోర్డుకు ప్రత్యుత్తర మిచ్చిన యదార్థ వాది సాహస్రోపేతుడైన దేశభక్తుడు న్యాయమూర్తి కేదార్.

చందేమాతరం ప్రార్థన చేసినందుకుగాను - 1938 నవంబరు 20 తేదీ నాడు హిందూ విద్యార్థులను, హస్తస్థనుంచి వెళ్ళగొట్టినారని, కళాశాలల రిజిష్టర్లనుండి వారి పేర్లు కొట్టివేసినారనే వార్త దేశమంతటా దావానలం వలే ప్రాకిపోయింది. హైదరాబాదులోని కళాశాలల, పాఠశాలల విద్యార్థులందరు కలిసికట్టుగా సమ్మె జరిపినారు. బస్సు స్టాపులలో స్టేషనులవద్ద, ఆయా రోడ్ల కూడలుల వద్ద పికెటింగ్ చేసినారు. కెమిస్ట్రీ ప్రొఫెసరు - (అతడు ప్రొక్టర్ గూడా) విశ్వ విద్యా కేంద్రానికి మోటారుకారులో వెళ్ళుతుండగా, ఆవి కాలేజీకి వెళ్ళవద్దని ప్రార్థించినారు, భారీ ప్రార్థనలను మన్నించనందున, కొందరు విద్యార్థులు ఘోషారూకు అడ్డంగా

కోడ్డుమీద వదుకొన్నాడు. అతడు కోపావేశంతో 'ఈ కార్యాల మీదనుండి మోటారు నడుపు' మని ద్వైవధుకు ఆజ్ఞాపించాడు. కాని ద్రవ్యవదు, ప్రొవెనర్ కన్న వివేకవంతు డనిపించుకున్నాడు. ఇంజన్ ఆప్చేసి మెదలకుండా ఉన్నాడు.

హిందూ విద్యార్థులు ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ ప్రొవెనర్ ఛాన్సలర్ కు ఒక వినతి పత్రం ఇచ్చినారు—అందులో వారు 'పంచదేహాతరం' గీతాలాపన చేసి హక్కు కోరటమే గాక, అంతవరకూ విద్యార్థులపై ఒక నిర్బంధంగా ఉన్న నీలి షేర్వానీ, రూమిటోపీ యూనిఫార్మ్ ధరించాలనే నియమం తీసివేయాలని కోరారు. వాటికి బదులు తెల్లదోవతి, తెల్లని అంగీ వేసుకొంటామన్నారు. అధికార కార్యక్రమాలకు, విందులకు నీలి షేర్వానీ, ప్రైజామా రూమిటోపీ వేయనిది ప్రవేశార్హత లేదని అధికారులు ప్రకటించడంతో, హిందూ విద్యార్థులు అట్టి వేషం వేసుకోము అన్నారు. ప్రత్యేకంగా 40 మంది విద్యార్థులు రాయబారం వెళ్ళితే "మీరీ సంస్కృతిని ఒప్పుకోకపోతే కాలేజీలు విడిచి వెళ్ళండి" అని గద్దించి పంపినాడు. ప్రొచాన్సలర్. అనేక సందర్భాలలో హిందూ విద్యార్థులను అవమానించటం, అవహేళన పరచటం కూడా జరిగింది.

1937 లో కాలేజీ ఆవరణలోని ముస్లిం డైనింగ్ హాలులో "మీలాడున్నది" సమావేశం జరిగింది. అందులో, డీనియాల్ (ముస్లింమత విద్య) ప్రొవెనర్ మజహరుల్ హసన్ గీతాని ఉపన్యసిస్తూ "ఇంకా ఈ దేశంలో 22 కోట్ల 'గోబర్ వరన్' (వేడను పూజించే వారు) ఉన్నారంటే ముస్లింల స్తబ్ధతను చూసి నాకు బాధ కలుగుతూ ఉన్నది" అన్నాడు. ఆ సభలో హిందూ విద్యార్థులనేకులున్నారు. ఇటువంటిదే మరొక సంఘటన జరిగింది. విద్యార్థుల సభలో మహమ్మదలీ జిన్నా, మాట్లాడుతూ "నా ముస్లిం విద్యార్థులారా!" అని సంబోధించినాడు. ఇటువంటి అవమానాలను ఎన్నోసార్లు హిందూ విద్యార్థులు విషం వలే దిగమ్రుంగుతూ వచ్చినారు. ఈ సారి భరింపలేక జూలు విదలించుకొని గర్జించి, సింహాకికోరాల వలె విజృంభించినారు.

6 డిశంబరు 1938 లోగా కాలేజీలు విడిచి వెళ్ళనందుకుగాను హిందూ విద్యార్థులు ఉమావణ వక్రాలు సమర్పించక పోతే, అట్టి విద్యార్థుల పేర్లు కొట్టివేస్తాం అని విశ్వవిద్యాలయం ప్రకటించటంతో విద్యార్థుల రాయబార వర్గం ప్రొచాన్సలర్ ను కలిసింది. కాని ఫలితం సున్న! తాము తప్పు చేయనిది ఉమావణ కోరుట ఎందుకు? అని విద్యార్థులు ఎదురు ప్రశ్నించారు. తత్ఫలితంగా ఉస్మానియా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

యూనివర్సిటీ కాలేజీ, నీటి కాలేజీల నుండి గాక వరంగల్, గుల్బర్గా, కాలేజీలనుండి మహబూబు నగరం మొదలైన అన్ని హైస్కూళ్ళ నుండి హిందూ విద్యార్థులందరి పేర్లు కొట్టివేశారు. ఔరంగాబాదులో ఈ ఉద్యమం ఉధృతరూపం దాల్చింది. నాందేడు, బీదరు, ఫర్కనీ, ఒకటేమిటి అన్ని జిల్లాలలోని కాలేజీలు, హైస్కూళ్ళలో చదివే హిందూ విద్యార్థులు విద్యా సంస్థలను బహిష్కరించినారు. చూస్తూ చూస్తూ ఉండగా ఈ వందేమాతరం ఉద్యమం అఖిల భారత నాయకుల దృష్టి నాకర్పించింది.

డా॥ జయనూర్యా (శ్రీమతి సరోజినీనాయుడుగారి కుమారుడు) ఉస్మానియా విద్యార్థుల వ్యవహారాన్ని కాంగ్రెసు అగ్రనాయకుల దృష్టికి తీసుకు వెళ్ళినాడు. నేతాజీ సుభాష్ చంద్రబోసు ఇచటి విద్యార్థులను ప్రోత్సహిస్తూ “మీరు లొంగవలసిన పనిలేదు. మీ ఉద్యమం న్యాయమైనది. వందేమాతరం ఒక మంత్రం వంటిది” అని లేఖ వ్రాసినాడు. “నా సహకారం లభించటం తథ్యం” అని విద్యార్థులను అభినందిస్తూ నెహ్రూ తెలియజేసినాడు. ఇక గాంధీ మహాత్ముడు “వందేమాతరం ప్రార్థన చేసికొనే పాక్కు ప్రతి భారతీయునికున్నది. దాన్ని కాదనే వారెవరు? విద్యార్థులు లేవదీసిన ఉద్యమం సమర్థింప దగ్గది.” అని ప్రకటన చేసినాడు. వినాయక దామోదర సావర్కర్, విద్యారి నాయకులకు ఒక లేఖ పంపుతూ తన సహాయ సహకారాలు విద్యార్థులకు ఉంటాయని తెలిపినాడు. మద్రాసు నుండి వెలువడే ‘హిందూ దినపత్రిక’ గాంధీమహాత్ముడు హైదరాబాదు విద్యార్థుల విషయంలో ఇచ్చిన సందేశాన్ని సమర్థిస్తూ సంపాదకీయ వ్యాఖ్య ప్రకటించింది, ఈ విధంగా అనేక పత్రికలు నిజాం ప్రభుత్వం ‘వందేమాతరం’ గీతాల్ని పాడే విషయంలో అనుసరించిన జాతీయ వ్యతిరేక ధోరణిని ఖండించినవి. నాగపూరు విశ్వవిద్యాలయ వైస్ ఛాన్సలర్ కేదార్ గారు హైదరాబాదు విద్యార్థులను ఆహ్వానించినారు. విద్యార్థులు అట్లాగే అక్కడికి వెళ్ళారు. కానీ అదనంగా ఇచటి విద్యార్థులకు బోధనా సౌకర్యం, వసతి సౌలభ్యం, చేయటంలో కొన్ని ఇబ్బందులున్న మాట వాస్తవం. ఇంతమందికి పాఠాలు చెప్పటానికి అదనంగా అక్కడ అధ్యాపకులు అవసరమవుతారు. తరగతులు నడపటానికి భవన వసతి కావలసి ఉంటుంది. అది గాక, విద్యార్థులకు వసతి ఏర్పాటు సామాన్య విషయం కాదు. పైగా హైదరాబాదు విద్యార్థులు వరి ఆన్నం తినుటకు అలవాటు పడినవారు. నాగపూరులో రొట్టెలు ముఖ్య ఆహారం. ఆందుచేత, వాతావరణం ఆహారం పడసందున కొందరు విద్యార్థులు అక్కడ అనారోగ్యానికి గురి అయినారు. విద్యార్థుల తల్లిదండ్రులు కొంధరూ

ఈ అదనపు ఖర్చులు భరించే స్థితిలో లేకుండేవారు. ఈ పరిస్థితిని చూచి, అంతూ రామచంద్రరావుగారు, హైదరాబాదులో కొందరు ధనవంతులను, కలిసి, కొంతడబ్బు ప్రోగుచేసి విద్యార్థుల కందజేసి, ఆక్కరకు వచ్చిన చుట్టమైనారు. విద్యార్థుల పట్ల సానుభూతి గల రాజాబహదూర్ వెంకటరామరెడ్డి గారు ఇరవై ఐదువేల రూపాయలు విద్యార్థుల కార్యాచరణ సంఘానికి అందజేసుకున్నారు. ఈ విధంగా రెడ్డి హస్తల్ స్థాపించిన రాజ్ బహదూర్ విద్యార్థుల పట్ల తనకున్న వాత్సల్యతను చూపినారు.

స్థలం మారినా, బోధనా భాష మారినా, పాఠ్యాంశాలు కొంత మారినా, లక్ష్య శుద్ధిగల హైదరాబాదు విద్యార్థులు తమ లక్ష్యాన్ని వీడక, లక్షణంగా విద్యాభ్యాసం సాగించి పరీక్షలలో నెగ్గి తమ పేరు నిలబెట్టుకున్నారు. తద్వారా హైదరాబాదు పేరు ప్రతిష్టలు నిలబెట్టినారు.

“నిజాం రాష్ట్రపు” పదహారు జిల్లాలనుండి వేలాది సంఖ్యలో విద్యార్థులు నాగపూరుకు, జబల్ పూరుకు, రావటం వలన, వారికి ఎంతో ఆసౌకర్యం కలుగుతున్నది. కాబట్టి దీనికి తగు పరిష్కార మార్గం కనిపెట్టాలని నాగపూర్ మారీస్ కాలేజీ ప్రెసిసిపాల్ గారైన ఎ. సి. సేన్ గుప్త హైదరాబాదు ప్రధాని సర్ అక్బర్ హైదరీకి 1939 మార్చి 19 తేదీ నాడు లేఖ వ్రాసినారు. విద్యార్థుల మీద ఆంక్ష విధిస్తూ వారు తీసిన గవ్నీ (సర్క్యులర్) రద్దు పరచాలనీ, ఏ విద్యార్థిమీద కూడా చర్య తీసుకోకూడదనీ, హిందువులకు, ముస్లింలకు వేర్వేరు ప్రార్థనా మందిరాలు కేటాయించాలనీ ఆ లేఖలో ఆయన సూచించినారు. కాని ఉస్మానియావారు తాము విధించిన ఆజ్ఞను రద్దు చేయటానికి సుముఖంగా లేనందున సేన్ గారి ప్రయత్నం ఫలించలేదు.

అయినప్పటికీ మధ్యప్రదేశ్ ముఖ్యమంత్రి, అచటి ప్రాంతీయ కాంగ్రెసు సంస్థవారు సంపూర్ణ సహకారాన్నిచ్చినారు. ఎంతో సానుభూతి చూపి తమ దేశ భక్తిని ఆచరణ ద్వారా నిరూపించుకున్నారు.

విద్యా సంస్థల్లో ‘పందేమాతరం’ వంటి జాతీయ గీతాలాపన చేయరాదనే సిగ్గు మాలిన ఆజ్ఞలు జారీ చేసి వేలాది విద్యార్థులను వ్యయప్రయాసలకు, ఎనలేని ఇబ్బందులకు గురిచేసిన నిజాం ప్రభుత్వాన్ని భారతదేశంలో నిరసించని ప్రాంతం లేదు. ఆంక్షలు విధించబడ్డ విద్యార్థులు తేజాబుల్ పడిన బంగారం వలె నిగ్గుదేలి చొక్కం బంగారం వలె దర్జాగా చదువుతూ పట్టాలు పొందుతూనే వున్నారు. నిజాం ప్రభుత్వానికి దక్కింది కించ, అప్రతిష్ట మాత్రమే. తమ పాచిక పారలేదని చింతిస్తూ ప్రజా నిరసనకు తట్టుకోలేక చివరకు నిజాం ప్రభుత్వం తాను విధించిన ఆంక్షలు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తడు చేసుకున్నది. ఈ అంక్షవల్ల పరోక్షంగా ఒక మేలు మాత్రం కలిగింది. ఆదేమిటంటే రాష్ట్ర విద్యార్థుల్లో నిజాం ప్రభుత్వం పట్ల వ్యతిరేక భావం తారస్థాయి. కలుస్తున్నది. కష్ట సవైలకు ఓర్పుకున్న వీరు మున్నందు సాగిన రాజకీయ ఉద్యమానికి పెట్టని కోటలుగా తయారైనారు. వీరకిశోరముల వలె విజృంభించి హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. ఎందరో శాసనసభలో సభ్యులు గాను, మంత్రులుగాను, పదవీ బాధ్యతల నిర్వహించినారు. ఆంధ్రప్రదేశ్ ముఖ్య మంత్రిగాను, భారత విదేశాంగమంత్రిగాను ఉన్న పి. వి. నరసింహారావుగారు అందుకు చక్కని నిదర్శనం. వారే కాక అమృతారెడ్డి, కె. వి. నర్సింగరావు, జగన్నాద రావు చుండర్క మొదలైనవారెందరో ఉద్యమంలో పాల్గొని, ఆతర్వాత హైదరాబాదు ప్రజాజీవితంలో ప్రముఖులై ఉన్నత పదవుల నలంకరించి, ప్రజలకు ఎంతో సేవ చేశారు. ఆ ఉద్యమంలో పాల్గొన్నవారిని ప్రజలు ఇప్పటికీ పేరు పేరునా చెప్పకొని ఆనందభాషాలు రాల్చుతూ వుంటారు.

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో పచ్చిన వందేమాతరం ఉద్యమాన్ని కేవలం ఇటలీ హిందూ విద్యార్థుల ఉద్యమంగా చిత్రించి కొట్టిపారేయడానికి వీలులేదు. ఈ ఉద్యమంతో రైతు ముఖ్యాంశాలు గమనింపదగినవి. ఒకటి- ఏ పౌరునికైనా ఇష్టమైన ప్రార్థన చేసుకునే స్వాతంత్ర్యం వుండితీరాలే. అది పౌరుల ప్రాథమికస్వత్వము లో ఒకటి. ఆ హక్కుకొరకు ఉస్మానియా విద్యార్థులు ఎన్నో త్యాగాలకు సంసిద్ధులై పోరాటం సల్పినారు. రెండవది- వందేమాతరం భారతీయుల జాతీయ గీతాలలో ఒకటి. అరవిందమహర్షి దానిని పవిత్ర మంత్రం అని అభివర్ణించాడు. భారత జాతీయోద్యమానికి గీతం స్ఫూర్తి నిచ్చింది. యువతరానికి అది తారకమంత్రంగా ఉపయోగపడింది. జన్మభూమి తల్లివంటిది కాబట్టి పరదాన్యంనుండి దాని విముక్తికై పోరాడవలసిన షిధి, ధర్మం, కర్తవ్యం ప్రతి భారతీయునిదని ఆ గీతం ప్రబోధించింది. వారిని ఉత్తేజపరచింది. గాంధీమహాత్ముడే తనను వందేమాతరం గీతం ఆవహించిందని బాహుటంగా చెప్పుకున్నాడు. ఆ గీతాన్ని పాడటంతో అఖిల భారత జాతీయ కాంగ్రెసు మహాసభలు మొదలయ్యేవి. అటువంటి ఉత్తేజభరితమైన గీతాన్ని ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ విద్యార్థులు తమ ప్రార్థనా గీతంగా స్వీకరించి, ఆంక్ష లకు వెళ్లవక దానిని పాడి నిజాం రాష్ట్రంలో జాతీయోద్యమానికి, దేశభక్తి భావానికి స్ఫూర్తి, పుష్టి చేకూర్చినారు. దానివల్ల హైదరాబాదు ప్రజలు చైతన్యవంతులై, సుసంఘటితులై నిజాం నిరంకుశ పాలనపై ధ్వజమెత్తి స్వాతంత్ర్య సమరాన్ని విజయవంతంగా నడిపినారు.

బాబెర్సురి గోండుల తిరుగుబాటు :

ఆదిలాబాదు జిల్లా దట్టమైన అడవులతో నిండివున్నది. గోండులు ఇక్కడి ఆదివాసులు. వారి రాజ్యాలు వెలసినవి-పడిపోయినవి - కానీ గోండులు ఈ మన్య ప్రాంతాన్ని విడిచిపోలేదు. వీరికి నాగళ్ళతో దున్నటం తెలియదు. పారతో నేలను హక్కిరిచేసి మెట్టవ్యవసాయం చేసుకుంటారు. ఆ ప్రాంతంలోని భూమి అంతా తమదేనని వారి భావం. అడవి ఉన్నందున నిజాం ప్రభుత్వం 'మహాసూరా' (ఆపరింపబడిన అని అర్థం) అని అడవులలో కొంతభాగాన్ని ప్రత్యేకిస్తూవచ్చింది. ప్రత్యేక ఆపరణ లోపల ఎవరూ నివసించగూడదు - అని ఆటవీశాఖవారి ఆదేశం. అడవి పెరుగుదలకు మానవ నివాసాలు ఆటంకాలు కలుగజేస్తవనేదే అందుకు కారణం. ఈ సూత్రం గోండులకు వర్తించరాదు. వారుండేదే అడవిలో - అడవి జంతువులతో వారికి వైరంలేదు - భయంగూడా లేదు. నిర్భయంగా వాటితోబాటు సహజీవనం చేస్తూవుంటారు. దగ్గరున్న బయలు ప్రదేశంలో మెట్టవ్యవసాయం చేసు కుంటారు. ముఖ్యంగా అడవిలో కాసే కాయలు, దుంపలు, పండ్లు, తేనె జిగురు మొదలైనవాటిమీదనే వారి జీవనం. ఎవరి జోలికి పోయే స్వభావశాసనం. వీరు ఉండేదే అడవిలో కాబట్టి వీరు మహాసూరా అడవి అని, గైర్ మహాసూరా అడవి అనే ప్రత్యేకత పొందించేవారుకాదు. అయితే ఆటవికులు కాబట్టి మార్పును అంగీకరించే స్వభావంకాదు. ఉన్నచోటనే ఉండిపోవాలనీ, పాత వద్దతిలోనే జీవితం కొనసాగించాలనేదే వారి ధోరణి.

మహాసూరాలోని గోండుల గూడాలను మరోచోటికి తరలించాలని హుకుం జారీచేసింది నిజాం సర్కార్. బాబెర్సురి అనే గూడెంతోబాటు ఇతర గూడాలకు కూడా ఇటువంటి ఆదేశాలే అందినవి. ఆ గూడాలలోని గోండులందరూ బాబెర్సురి లోని భీంజీ నాయకత్వాన సర్కారు ఆదేశాలను నిరోధించటానికి పూనుకున్నారు. మొదట భీంజీ నాయకత్వాన ఆటవీశాఖవారికి మహజర్లు పంపుకున్నారు. అట్టిలతో పనికాలేదు. గోండులు తమ గూడెములను వదలి వెళ్ళిపోలేదు.

ఆటవీశాఖవారు రెండు, మూడుసార్లు గూడాలమీద దాడిచేసినారు. కానీ గోండులు భయపడలేదు. కొందరిమీద దొంగ ఆరోపణలు బనాయించినారు. గోండులు అడిచిపోలేదు. "ఈ భూమి మనది - మనకు ఈ భూమిమీద నివసించే హక్కు ఉన్నది" అని భీంజీ నాయకత్వంలో ఒకే ఒక ధ్యేయంగా పెట్టుకున్నారు. ప్రభుత్వం ఈ చిన్న విషయాన్ని 'పరువు సమన్య' (ఇజ్జత్ కా సవాల)గా తీసు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కున్నది. 1940, సెప్టెంబర్ 12 నాడు నిజాం సైనికుల రాక్షసత్వానికి భీంజీ బలి అయినాడు. ఆ వెంటనే మరో ఇరవైమందిని నేలకూల్చినారు. పదుగురు కొన ఊపిరితో ఉంటే ఆస్పత్రికి తీసుకువెళ్ళగా వారూ మరణించినారు. మరో ముప్పై మంది తీవ్రంగా గాయపడ్డారు. 31 మంది నిండు ప్రాణాలను బలిగొనటమే గాక యాభైమందిని గాయపర్చారు. అయినా నిజాం సర్కార్ కనితీరలేదు. అయిదుగురిని నిర్బంధించినారు.

మొరమైన ఈ వార్త నాలుగు రోజులనాటికి, అంటే 15-9-1940 నాటి 'మషీరే దక్కన్'లో వెలువడింది. ఆలవాటు ప్రకారం ఇదంతా అబద్ధమని నిజాం సర్కార్ పత్రికా ప్రకటనలో బుకాయించింది.

గోండులమీద కాల్పులవార్త కాలమేఘగర్జనవలె వచ్చిపడింది. నిజాంరాష్ట్రం ఆంధ్ర మహాసభవారు వెంటనే బద్దం ఎల్లారెడ్డిగారిని సంఘటన జరిగిన స్థలాన్ని దర్శించి, జరిగిందేమిటో నివేదిక సమర్పించవలసిందిగా కోరినారు. ఎల్లారెడ్డిగారు వెళ్ళి స్థానికులనుకలిసి విషయసేకరణ చేసి నివేదిక సమర్పించినారు. బాబేరురీ ఉదంతం, భీంజీ నాయకత్వం - ఆల్లూరి సీతారామరాజుగారు మన్యంలో చేసిన తిరుగుబాటు జ్ఞాపకానికి తెస్తుంది. ఇటువంటి సంఘటనే సుమారు 100 సంవత్సరాలకు పూర్వం ఇక్కడ జరిగింది. అది ఈ క్రింద పొందుపరుస్తున్నాము.

రాంజీ చెట్టు :

ఆదిలాబాదు జిల్లాలోని ఊట్నూరు తాలూకాలో కూడా దట్టమైన అడవి ఉన్నది. అక్కడ గోండులు ఎక్కువ సంఖ్యలో ఉంటారు. భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమ సంగ్రామ కాలంలో, రాంజీ అనే నాయకుడు ఉండేవాడు. అతను ఆ ప్రాంతపు గోండులను సమీకరించి బ్రిటిషువారితో యుద్ధం చేసినాడు. కాని ఓడిపోయినాడు. సురక్షితమైన స్థావరానికి వెళ్ళుతుండగా పట్టుబడ్డాడు. రాక్షస ప్రవృత్తి గల బ్రిటిషువారు రాంజీని బస్తీ గ్రామమైన నిర్మల్ కు పట్టుకొచ్చి ఒక మహా వృక్షానికి వ్రేలాడగట్టి ఉరితీసినారు. ఇన్ని దశాబ్దాలు గడిచినా బ్రిటిషు రాక్షసత్వానికి సాక్షిరూపంగా ఇంకా ఆ చెట్టు నిలిచి ఉన్నది. ప్రజలు దాన్ని ఆదరపూర్వకంగా 'రాంజీ చెట్టు' అని ఇప్పటికీ పిలుచుకుంటారు, గౌరవిస్తారు.

మహాత్ముని పర్యటనలు

(బిడిము సామ్రాజ్యాన్ని ఎదుర్కొని సువిశాలమైన భారతదేశాన్ని పారతంత్ర్యం నుండి విముక్తం చేయడానికి ఒక మహాద్యమం నడుపుతున్న మహాత్మాగాంధీ ఎక్కడ? అత్యంత నిశ్చలమైన పూడిల్ వ్యవస్థకు చెంది, మత పక్షపాతి, నిరంకుశుడూ, ఆతి స్వార్థపరుడూ అయిన నిజాం ఎక్కడ? ఇద్దరికీ ఎంత తారతమ్యం? కాని అట్టి నిజాం నిరంకుశత్వం క్రింద నలిగిపోతున్న ప్రజా నీకానికి మాత్రం మహాత్ముడు ఈ సేలవైకాలుమోషితే అంతే చాలనని ఆశ్రులు చాస్తూ మహాత్ముని రాకకై ఎంతకాలంనుంచో ఎదురుతెన్నులు చూచిన, నిస్సహాయులైన ప్రజలకు ఆయన ఆవధూంధవుడు, మోక్షదాత. కాబట్టే ఆయన రాకడ వారికి అనందదాయకమైన సంఘటన. చివరకు ఆ శుభసమయం రానే వచ్చింది. గాంధీమహాత్ముడు హైదరాబాదు పర్యటనకు వస్తున్నాడని తెలియగానే ఇవటి ప్రజా నీకం ఆనందపరవశులైపోయి, ఆయనకు ఘనస్వాగత మొసగి, ఆయన దర్శనం చేసుకొని, ఆయనవల్ల ఉత్తేజం పొందవలెనని గాఢంగా కాంక్షించారు. మహాత్ముని హైదరాబాదు పర్యటన వారి ఆంధ్రదేశ పర్యటనలో ఒక భాగం. హైదరాబాదు నుండి జాతీయ భావాలుగల ప్రముఖ ముస్లిం డా॥ లతీఫ్ నయీద్ ఎదురుకోలుగా వెళ్ళి వాడి జంక్షన్లోనే మహాత్ముని కలుసుకున్నారు.

హైదరాబాదు వారికి విద్యబుద్ధులు గరవీ వివేకవంతులను చేయాలనే ఆకాంక్షతో నగరంలోని వివేకవర్ధని పాఠశాలకు యాభైవేల రూపాయల భూరి విశాళమిచ్చి 'ధర్మపీఠ' అనే బిరుదుకు తగినవాడనిపించుకున్నారు వామన్నాయక్ గారు గాంధీమహాత్ముని పర్యటన హైదరాబాదులో జరిపించాలని కొన్నాళ్ళు పీరు ప్రయత్నించినారు. చివరకు 1929 ఏప్రిల్లో పీరి ప్రయత్నం ఫలించింది. గాంధీ మహాత్ముని హైదరాబాదు పర్యటన కార్యక్రమం స్థిరపడగానే మన రాష్ట్రసరిహద్దు నుంచే వారిని ఆహ్వానించి సవర్యలు చేస్తూ తీసుకరావాలని యువకులు ఉత్సాహ

ప్రైడరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పడ్డారు. కృష్ణస్వామి ముదిరాజుగారు తన ఆంధ్ర వాలంటీర్ కోర్సు అగాధుగా (ముందుగా) వాడి స్టేషనుకు తీసుకవెళ్ళి ఆక్కడినుండి మహాత్మునికి సవర్యలు చేస్తూ నాంపల్లికి తీసుకవచ్చారు. స్టేషన్ ప్లాట్ ఫారం మీద, స్టేషను బయట వేలాది జనం ఇసుకవేస్తే రాలకుండ గుమికూడారు. అది చూచిన ముదిరాజుగారు సమయస్ఫూర్తి చూపి రైలువెట్టె వెనుకవైపు తలుపు తెరచి మహాత్ముని దింపి, తన వాలంటీర్ రక్షణతో వెనుకనుండి వారిని తీసుకొని వచ్చి జనం తొక్కిడి నుండి తప్పించి, వారికొరకు సిద్ధంగావున్న మోటారు కారులో కూర్చోబెట్టినారు. ఆ తర్వాత మహాత్ముని ఊరేగింపుగా తీసుకవెళ్ళినారు. ఊరేగింపు ముందు 'అది ఆంధ్ర' బ్యాండుమేళాలు నడిచినవి. వివిధ దళాలకు చెందిన స్వచ్ఛంద సేవకులు బాక్సు దీపి తెల్లని ఛాదీ దుస్తులలో నడుస్తూవుంటే చూచి ఆనందబాష్పాలు రాల్చునివారు లేరనే చెప్పవలె. తమ మాతృదేశపు ఏకైక ప్రేమతమ నాయకునికి స్వాగత మిస్తున్న ప్రజాకోటి ఆనందోత్సాహాలు అపధులు దాటిన ఆ సన్నివేశం నిజంగా మరువరానిది.

ప్రైడరాబాదు బయలుదేరటానికి ముందే తమ ఆంధ్ర పర్యటననుగూర్చి 1929 మార్చి 7వ తేదీనాటి తమ 'యంగ్ ఇండియా' పత్రికలో మహాత్ముడు ఇట్లా వ్రాశారు :—

"నా అధీనంలో లేని పరిస్థితుల కారణంగా నా ఆంధ్రదేశ మిత్రులకు ఆశాభంగం కలిగిస్తూ వచ్చినాను. ఏప్రిల్ నెల ఆరంభంలో ఆంధ్రదేశానికి వెళ్ళగల ననుకుంటున్నాను. మే 14 వరకు అలహాబాదులో జరిగే అఖిలభారత కాంగ్రెస్ కమిటీ సమావేశంలో పాల్గొనటానికి తిరిగి రాలేను. అందువల్ల ఆంధ్రదేశంలో ఒక నెలపై కొన్నిరోజులు మాత్రమే ఉండగలుగుతాను. అంతకు మించి ఉండాలని ఉద్దేశి కాని పరిస్థితుల ఒత్తిడివల్ల అది సాధ్యమయ్యేట్టులేదు. కాని ఏర్పాట్లు బాగా జరిగితే ఆ వ్యవధిలోనే ఎక్కువ కార్యక్రమాలు నిర్వహించే అవకాశ ముంటుంది.

ఈ నా పర్యటన సంపూర్ణంగా ఛాదీకొరకే జరపాలని నిశ్చయించుకున్నాను. కాంగ్రెస్ పర్కింగ్ కమిటీవారి బహిష్కార కార్యక్రమానికి ఆంధ్రదేశం దోహదం చేస్తే నా ఆనందానికి అవధులుండవు. అయితే నేను లాలాజపతిరాయ్ స్మారక నీధికి విరాళాలు స్వీకరిస్తాను. ఆంధ్రదేశంలో ప్రతి సమృద్ధిగా పండుతుంది. ఆంధ్రులు దొడ్డునూలు, సన్ననూలు వడకుటలో శ్రద్ధ తీసికోవాలి. ఎందుకంటే

దేశభక్తిలో వారెవరికీ తీసిపోడు. పొరందరు కలసికట్టుగా పనిచేస్తారని ఆశిస్తాను. ఇక విరాళాలనుగూర్చి కొన్ని సూచనలు చేస్తున్నాను. ఒకటి- స్థానిక పనుల కొరకు నా పేరును ఉపయోగించకూడదు. అది స్థానిక కార్యస్వరూపంమీద, కార్య కర్తల సౌశీల్యంమీద ఆధారపడి ఉంటుందని అభిప్రాయపడుతున్నాను. నేను ఖాదీకొరకే విరాళాలు ప్రోగుచేయటానికి ఈ పర్యటన ఉద్దేశించాను. అయితే ఈ విరాళాలలో కొంతభాగమే కేంద్ర కార్యాలయం నడవటానికి ఉపయోగపడుతుంది. ఈ విషయంలో ఏవైనా సూచనలను దేశభక్త కొండా వెంకటప్పయ్యగారి ద్వారా నాకు అందచేయవచ్చు. కార్యకర్తల కొక మనవి. 'నా శరీరం జాతిసొత్తు కాబట్టి దాని బాధ్యత నేను వహింపవలసిన అవసరంలే'దని చాలామంది నాతో అంటూ ఉంటారు. అయితే నేను అట్టి అభిప్రాయాన్ని పూర్తిగా అంగీకరించలేకుండా ఉన్నాను. అందుకే ఈ క్రింది సూచనలు చేస్తున్నాను. అందుకని నా శరీరానికి ఆరు గంటలకన్నా ఎక్కువ శ్రమ ఇవ్వకూడదు. సభలు ప్రశాంతంగా జరగ వలె. ప్రదర్శనలు, ఊరేగింపులు జరపరాదు. పర్యటన కార్యక్రమంలో చేర్చని స్థలాలకుగాని, విరాళాలు వసూలుకాని చోట్లకుగాని నన్ను తీసుకవెళ్లకూడదు."

సర్వశ్రీ వామననాయక్, మాడపాటి హనుమంతరావు, మందుముల నర్సింగ రావు, ఆర్. యస్. నాయక్, రాజ బస్పీలాల్, ముకుందదాసు మాలాని మొదలైన పెద్దలు గాంధీమహాత్మునికి స్వాగతం పలికినారు. వామననాయక్ గారి ఆధ్యక్షతన బ్రహ్మాండమైన బహిరంగసభ వివేకవర్ధనీ మైదానంలో జరిగింది. గాంధీమహాత్ముడు తన సహజ ధోరణిలో ఈ విధంగా ఉపన్యసించినారు :

"రాట్నము కామధేనువు. మన భారతదేశానికది సకల వరప్రదాయిని. ఇద్దరు ఉత్పత్తికి హైదరాబాదులో మంచి అవకాశమున్నది. శ్రద్ధ చూపితే, భారతదేశంలోని ఇతర రాష్ట్రాలకు కూడా సహాయ సహకారాలు అందించే స్థితిలో ఉన్నది. ఇక్కడ మంచి రకానికి చెందిన ఖాదీ ఉత్పత్తి ఆవుతుందని నాకు శ్రీమతి సరోజినీచాయుడుగారు చెప్పినారు. అయితే హైదరాబాదు సంస్థానంలో మద్యపాన వ్యసనం విపరీతంగా ఉన్నదని తెలిసింది. అది అనర్థదాయకమైంది కాబట్టి మద్య వీణాచాన్ని నశింపచేయవలె. అట్లే అంటరానితనం శాస్త్రసమ్మతం కాదు. కాబట్టి హిందువులు ఈ దురాచారాన్ని దూరం చేసుకోవాలె."

మహాత్ముని ఉపన్యాసం తర్వాత, రాజా ధనరాజగర్జి 2 వేలరూపాయలు, ముకుందదాసు 100 రూపాయలు గాంధీమహాత్మునికి సమర్పించుకున్నారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఇక రెండవరోజు అనగా 1929 ఏప్రిల్ 7వ తేదీన మహాత్ముడు హిందూ అనాధ శరణాలయం, ఖాదీభండారాలు, ఖాదీ నేత కర్మాగారాన్ని సందర్శించారు. వివేకవర్ధనీ మైదానంలో జరిగిన సన్మాన సభలో హైదరాబాదు, సికిందరాబాదు, బొల్లారం పౌరుల వజ్రాన వామన్నాయక్ గారు గాంధీజీకి ఈ క్రింది సన్మాన పత్రాన్ని సమర్పించారు.

పూజనీయులైన మహాత్మాజీ :

భారతదేశంలోని స్వదేశ సంస్థానాలలోకెల్ల గొప్పది నిజాం ప్రభువు మీర్ ఉస్మాన్ లీఖాన్ రాజుని అయిన ఏ నగరం యదార్థనామం భాగ్యనగరమో, అటువంటి చారిత్రక ప్రశస్తిగల హైదరాబాదు పట్టణంలో చిరస్మరణీయమై ఉండే ఈ ఏప్రిల్ రీన మీకు స్వాగతం ఇవ్వటానికి మేము గర్విస్తున్నాము. పరమేశ్వరుడు తన అపార కృపామహిమతో అజ్ఞానాంధకార కూపమున అల్లాడుతున్న దీనమానవులకు స్వాస్థ్య-త్యాగము, ప్రపంచనేవ మొదలైన ఉత్కృష్ట ఆదర్శాలను సజీవంగా ప్రదర్శించటానికి భారతవర్ష, కీర్తిప్రదాత, వర్తమానయుగ లోకోత్తర పురుషులు అయిన మీకు స్వాగతం చెప్పటానికి బహుకాలంనుంచి ఆతురత చూపుతున్నాము. మా ప్రార్థన నంగీకరించి, మీరు ఇట్లాంటి శుభసమయములను మాకు లభింపజేసినందుకు మేము మా సౌభాగ్యమని తలుస్తున్నాము. ఈ రాష్ట్రం కృష్ణా, గోదావరి వంటి పవిత్ర నదులతో, ఉన్నత భూభాగంలో సుస్థాపితమైనది. శ్రీరామచంద్రుడు తన వనవాస కాలంలో పావనంచేసిన దండకారణ్యం ఈ రాష్ట్రంలోనిదే జ్ఞాన దేవుడు, జనార్ధనస్వామి, ఏకనాథుడు, రామదాసు, మాణిక్యప్రభు, ఖాజాబందేనరాజు మొదలైన సాధుసంతతి ఈ పవిత్రభూమిలో ఉద్భవించినవారే.

బంగారం, ఇనుము. రాగి, బొగ్గు మొదలైన ఖనిజాలు; మానవ జీవితానికి ముఖ్యమైన వస్తు, గోధుమలు, జొన్నలు, వ్రత్తి, తైలధాన్యాలు విరివిగా ఈ రాజ్యంలో లభ్యమవుతున్నాయి. ఇంతేగాక మా రాష్ట్రంలో గొప్ప గొప్ప అడవులు, కంచెలు శోభ గొల్పుతున్నాయి. ఇంకా అభివృద్ధి కానున్నాయి.

నూలు వడకటం, నేయటం-ఈ పట్టణంలో అధికంగా లేకున్నా, ఈ రాష్ట్రం లోని అన్ని జిల్లాలలోను మా ఆది హిందూ సోదరులు సాలెవారు, కృషివలులకు ఈ వృత్తియే జీవనోపాధిగా ఉన్నది. ఈ విషయం మిమ్మెంతో హర్షింపజేస్తుంది.

ఏ నూత్రమాల మీ కంఠాన్ని అలంకరించి ఉన్నరో దాని నూలంతా ఆది

హిందూ సోదరులు వధకినదే. అంగళ్ళలో వధకిన నూలుకు గట్టితనంలో, పనితనంలో, సన్నదనంలో చాలా ప్రఖ్యాతి ఉన్నది.

ఈ శుభసమయంలో తమ కే యే సంస్థలతో పరిచయం కలిగింపవన్నామో, వాటివల్ల ఆంధ్రజ్యోద్ధరణకు, అస్పృశ్యతా నివారణకు ఎట్లా కృషి జరుగుతున్నదో తమకు విశదం కాగలదు. కాని ప్రజలలో ప్రబలివున్న అజ్ఞానంవల్ల ఈ కార్యం చాలా ఘండగమనంతో జరుగుతున్నదని తెలుపటానికి దుఃఖిస్తున్నాము.

గోరక్షణ సంస్థలు ఈ రాష్ట్రమునం దంతటా ప్రబలివున్నవి. నిజాం ప్రభువు బక్రీన్ వండుగ సమయంలో గోవధను ఫర్మాను మూలంగా నిషేధించి ఈ విషయంలో ఎంతో సాయం చేయటమేగాక హిందూ-మహమ్మదీయ మతవైషమ్యాలకు ముఖ్యకారణమైన ఒకదానిని నిర్మూలించచేసినారు.

కార్మిక సంస్థలకూడా ఇక్కడ ఒకటి రెండు మొన్న మొన్ననే స్థాపించడం జరిగింది. వాటి మూలంగా ధనికులకు, కార్మికులకు చక్కని సంబంధాలు కలుగు తున్నాయని తెలపడానికి చాలా సంతసిస్తున్నాము. ఒకటి, రెండు నమ్మెలవల్ల దేశంలో ప్రబలిన సంచలనం వీటిమూలంగా అణచివేయడం జరిగింది.

దేనిని మీరు జీవితంకంటె ఎక్కువగా ప్రేమిస్తున్నారో దానికి పత్రం, పుష్పం ఫలం తోయం అనే వద్దతి ననుసరించి మే మర్పిస్తున్న ఈ స్వల్పమును ప్రేమ చిహ్నంగా అంగీకరించి, మమ్మొకసారి మీకు స్వాగతమొనర్చటానికి అనుజ్ఞ ప్రసాదించండి !

మన భారతమాతకు స్వాతంత్ర్యం లభించటానికి మీరు హృదయపూర్వకంగా కృషి సల్పుతున్నారు. పరమేశ్వరుడు మీ అభిమతం నెరవేర్చడానికి మీకు దీర్ఘాయువు ప్రసాదించటానికి మేమందరమూ మనస్ఫూర్తిగా ప్రార్థిస్తున్నాము.

మహాత్మాజీ !

గోస్వామి తులసీదాస్గారి శబ్దాలతో మేమిట్లా ప్రార్థిస్తున్నాము.

“తమ ప్రేయ పారిటన్ వనవగుదారే
సేవాయోగన భాగ్య హమారే .
దేవక హమామ్ తమగు సాయి
ఇంద్రన పాతకిరాత మితాయి”

మీ కృపాభిలాషులు,

హైదరాబాదు, }
6-4-1929. }

హైదరాబాదు, సికింద్రాబాదు మరియు
బొల్లారం పోరులు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

దేశభక్త వామన్నాయక్ సమర్పించిన ఈ నమ్మానవత్రానికి, మహాత్ముడు ఈ క్రింది విధంగా ప్రత్యుత్తర మొసగినారు :—

సోదరీ సోదరులారా,

మీరు ఈ దరిద్రనారాయణునికోసం డబ్బిచ్చినందుకు కృతజ్ఞుణి. నేను హైదరాబాదు వచ్చుట మొదటిసారిగాదు. అయినా డబ్బుకొరకు మాత్రం రావడం మొదటిసారి... హిందూదేశానికన్నా దరిద్రదేశం ఇంకొకటి లేదు. ఎందుకంటే మనదేశంలో రోజుకు ఒక్కపూదైనా అన్నం దొరకనివారి సంఖ్య 9 కోట్లకుపైనే ఉంటుంది. అటువంటివారికి రాట్నం కామధేనువు పంటిది. రాట్నంవలన ఒక లక్షమంది స్త్రీలకు జీవనోపాధి కలుగుతున్నది. వారు తాము వడికిన నూలు యొక్క కూలికొరకు 5-6 మైళ్ళు నడిచివెళ్ళుతారు. ఈ నూలు వడికేవారికోసమే నేను భారతదేశమంతా పర్యటిస్తున్నాను. ఇందుకోసమే నేను బ్యాలో కూడా పర్యటించాను.

మేము బ్రిటిషు హిందూదేశంలో చేసే పనులన్నింటినీ, స్వదేశ సంస్థానాలలో చేయలేము. అయితే మీరు విధి నెరవేరిస్తే, బ్రిటిష్‌ఇండియా పౌరుల స్థాయికి అభివృద్ధి చెందకలుగుతారు. రాట్నము నడిపి మీర్కడ ఖద్దరు ఉత్పత్తిచేసి హిందుస్థాన మంతటికి సరఫరా చేయగలరు. మీరందరూ కలసికట్టుగా పనిచేస్తే, ఒక్క ఏడాదిలోనే కావలసినంత భాదీ తయారు కాగలుగుతుంది. మీకు సన్న బట్టలు, విదేశీ బట్టలమీద మోజు ఉన్నదని తెలుసు. కాని సోదర భారతీయులను తలచుకొని, టర్పుతో దొడ్డుబట్టలను ధరిస్తే వారికి సహాయం చేసినవారవుతారు.

అదే విధంగా మీరు మద్యపానం వినశించవచ్చు. హిందూ, మహమ్మదీయ మతాలలో త్రాగుడు మంచినీ చేప్పబడలేదు. బ్రిటిష్‌ఇండియాలో త్రాగుడు వలన వచ్చిన డబ్బును విద్యాశాఖపై ఖర్చు చేస్తున్నారు. అది లక్షాకరం. మీరందరూ వట్టుబడిలే నిజాం నవాబు ఆదాయం వదిలివేయగలడు.

ఆది హిందువులను అంటరానివారుగా చూచుట హిందూ మతానికే కళంకం. వారిని అంటగూడదనే ఆచారానికి మతంలో ఎక్కడా ఆస్కారంలేదు. అంటు దోషాన్ని వదిలించుకోవడాని సోదర హిందువులను ప్రార్థిస్తున్నాను. నా మెదలో వేసిన నూలుదండ హరిజనులు వడికినదని తెలిసి సంతోషమైంది. ఇంతటి సన్న నూలు మరెక్కడా నేను చూడలేదు'' అని అన్నారు. మహాత్ముని ఉపన్యాసం ముగిసినాక 12 వేల రూపాయల విరాళాలు వసూలైనవి.

బాలికల హిందీ పాఠశాల :

నేటి బాలికలు రేపటి గృహిణులవుతారు. జాతీయ భావాలు కలిగి, సుక్షితులైన గృహిణులు తమ వీల్లలకు విద్యాబుద్ధులు గరివి, ఉత్తమ పౌరులుగా నీడం చేస్తారు. కాని నిజాం రాజ్యంలోని ముస్లిమేతర బాలికలకు అబ్బి బాగ్యం లేకుండా పోయింది. ఎందుకంటే నిజాం నవాబు తన పేర ఉస్మానియా విశ్వ విద్యాలయం స్థాపించి బోధనా భాష ఉర్దూగా నియమించినాడు. మున్నుండు మన జాతి ఏంకాను? అని విచారపడిన కృష్ణస్వామి ముదిరాజు గారు నగరంలో తాను నివసించే చుడిబజారులో బాలికల హిందీ పాఠశాలను స్థాపించినారు. విద్యాబోధనతో పాటు విద్యార్థినులకు నూలు వడకుట గూడా నేర్పే ఏర్పాటు చేసినారు. గాంధీ మహాత్ముడు హైదరాబాదు సందర్శించిన మహాదవకాళాన్ని పురస్కరించుకొని, తన పాఠశాలను మహాత్ముని సందర్శింపజేయుటలో కృతకృత్యుడైనాడు. మహాత్ముడు ముదిరాజుగారు స్థాపించిన పాఠశాలలో 'బాలికలకు హిందీ నేర్పుట, నూలు వడక టానికి నేర్పుట చూచి సంతసించినానని, ఈ పాఠశాల అభివృద్ధిని కాంక్షిస్తున్నానని' సందర్భకుల అభిప్రాయ వుస్తకంకో స్వయంగా రాసి సంతకం చేయుట హైదరాబాదు వారికి గర్వకారణం.

ఆది హిందూ సాంఘిక సేవా సమితి :

ఆది హిందూ సాంఘిక సేవా సమితి సభ్యులు మహాత్మునికి సమర్పించిన స్వాగతవ్రత మిట్టా ఉన్నది :

మహాత్మా :

నవభారతాన్ని నిర్మించటానికి బద్ధకంకణులై పతితులను పాలించే దీక్ష జూని ఆసేతు హిమాచలమే గాక ఖండాంతరాలను పవిత్రమొనరిస్తున్న మీకు హైదరాబాదు లోని ఆది హిందూ సాంఘిక సభ్యులమైన మేము కృతజ్ఞతా పూర్వకంగా స్వాగత మిచ్చే బాగ్యం కలిగినందుకు గర్విస్తున్నాము.

మిమ్ములను మీముందు పొగడితే మీకు సంతోషంగా ఉండదని మాకు తెలుసు. అయినా మా నోటినుండి వెడలే ప్రశంసా వాక్యాలను మా సంతోషంకోసం గదా అని మీరు సహించగలరని నమ్ముతున్నాము.

దీన హిందూ :

పవిత్ర భారతభూమి అజ్ఞానంలో పడి, అస్పృశ్యతా దోషవంకంలో చిక్కు క్కొని అభోగతి పాలవుతున్న నేటి కాలంలో కోట్లకొద్దీ మానవులు పశువులకంటే

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హీనంగా చూడబడుతున్న ఈ దుష్కాలమున వారి ముఖాలపై కాంతి, హృదయాలలో ఆశాంకురం ఉద్భవించవేసి, తోటి మానవులతో మేము సమానులమనే ఆత్మ గౌరవాన్ని వారిలో సృష్టిస్తున్న మీరు అస్పృశ్యులపాలై కల్పవృక్షంగా భావింప బడుతున్నారు. ఈశ్వరుడు మీకు ఓరాయువును, సంపూర్ణ ఆరోగ్యాన్ని ప్రసాదించు గాక !

ఇట్లు,

విన్నవించు విధేయులు,

ఆది హిందూ సాంఘిక సేవాసమితి సభ్యులు.

నన్నానవత్రం సమర్పించిన తర్వాత మిర్యాల రామలింగయ్యగారు 161 రూపాయలు కానుకగా గాంధీజీకి సమర్పించినారు.

ప్రేమ్ థియేటర్ లో స్త్రీల సభ :

1929 ఏప్రిల్ 7 సాయంకాలం ప్రేమ్ థియేటర్ (ఇప్పుడు దిల్వాన్ టాకీస్)లో హైదరాబాదు మహిళలు మహాత్ముని గౌరవార్థం స్వాగత సభ ఏర్పాటు చేసినారు. దానికి స్త్రీలు అత్యధిక సంఖ్యతో వచ్చినారు. విద్యార్థినులు గీతాలావన చేసినారు. శ్రీమతి ముత్తైబాయి (వామన్నాయక్ గారి భార్య)గారు మహాత్మునికి విరాళంగా 100 రూపాయలు సమర్పించినారు. తర్వాత గాంధీజీ సభికుల సుద్దేశించి ఇట్లా ప్రసంగించినారు :

“మతపక్షపాతం వదిలి హిందూ-ముస్లింలు స్నేహంతో ఉండాలని; బద్దరు ఎక్కువగా వాడి, దేశదారిద్ర్యాన్ని నిర్మూలించాలని, తాను పూనుకున్న పనికి ద్రవ్యసహాయం చేయవలసి”దని కోరినారు. ఈ సభలో స్త్రీలు భక్తిపూర్వకంగా 1,700 రూపాయలు విరాళంగా వారికి సమర్పించినారు.

మహాత్ముడు రాత్రి గం॥ 9-15 ని॥లకు రైలులో విజయవాడ వెళ్ళినారు. శ్రీ కొండా వెంకటప్పయ్యగారు తన భార్య వక్షవాతంతో మంచం పట్టినా లెక్క చేయక మహాత్ముని వర్యటనలో వెంట ఉన్నారు.

మహాత్ముని రెండవ పర్యటన — నీజాం మంత్రిమండలిలో పేజేదారు :

బందేళ్ల తర్వాత గాంధీమహాత్ముడు తిరిగి 1934 లో హైదరాబాదు వర్య టించినారు. ఈసారి వారి పర్యటన నీజాం ప్రభుత్వాన్ని కలవరపరచింది.

గాంధీమహాత్ముని హైదరాబాదుకు రానివ్వవలెనా? లేదా? రానిచ్చినట్లయితే వారి కార్యక్రమాన్ని స్వేచ్ఛగా జరగనియవలెనా? లేక ఏవైనా ఆంక్షలు విధించవలెనా? ఈ విషయాలను గూర్చి మంత్రివర్గ సభ్యులలోనే అభిప్రాయభేదాలు పోడనూపినవి.

మహాత్ముని పర్యటన విషయంలో ఎక్కువగా ఆందోళన పడినవాడు నిజాం రాష్ట్ర పోలీసుశాఖ మంత్రి డ్రెంచ్. ఆ రోజులలో నిజాం ప్రభుత్వంలోని అతి ముఖ్య శాఖలను ఇంగ్లీషువారికి అప్పగించటం ఆనవాయితీగా ఉండేది. అట్లే డ్రెంచ్ అను నతనికి పోలీసు రెవిన్యూ శాఖలు ఇచ్చారు. కాని రాజకీయశాఖ మంత్రిగా మెహదీయార్ జంగ్ ఉండేవాడు. మహాత్ముని పర్యటన జరగనివ్వరాదని డ్రెంచ్ అభిప్రాయపడ్డాడు. కాని మెహదీయార్ జంగ్, పర్యటన జరగనివ్వకపోవడం వల్ల కలిగే దుష్పరిణామాల తీవ్రమైనవిగా ఉంటాయని అభిప్రాయపడ్డాడు. అయితే ఈ విషయంలో రాజీ కుదురుతుందేమోననే ఆశతో మెహదీయార్ జంగ్ పోలీసు మంత్రికి ఫిబ్రవరి రివ తేదీన ఈ క్రింది లేఖ వ్రాసినాడు :

“గాంధీజీ నిమ్నజాతి ఉద్ధరణకొరకు వస్తున్నాడు. కాబట్టి ఆ విషయం మీద ఉపన్యాసం ఇవ్వటానికి మనం అంగీకరించవలెను. ఊరేగింపును కూడా తీయటానికి అంగీకరించవలెను. అది మర్యాదకరంగా ఉంటుందని నా నమ్మకం. అందు వల్ల నిమ్నజాతులవట్ల మనకుగల ఆనక్తి వ్యక్తమవుతుంది. ఆయన ఉపన్యాసం వల్ల మనం భయపడవలసిన అవసరమున్నదని నేను అనుకోవడంలేదు. ఇక ఊరేగింపువల్ల ఉద్రేకం కొంత వెలికివచ్చి చల్లారిపోతుంది. గాంధీజీ ఇక్కడికి వచ్చినాక ప్రజలలో ఉత్సాహం కలుగుతుంది. అది నిజం! కాని మనము అటువంటి ఉత్సాహపూరిత వాతావరణంలో ఊరేగింపులను, ఉపన్యాసాలను నిషేధిస్తే ప్రజలలో అసంతృప్తి హద్దులు దాటిపోయే అవకాశ మున్నది. అటువంటి పరిస్థితులలో సంభవించే సంఘటనలపై చెలరేగే ఆందోళన ఎక్కువ భయంకరంగా ఉంటుంది. అది ప్రజల భావోద్ద్రేకాలతో కూడుకొని ఉంటుంది కాబట్టి దానిని అణచివేయడంకూడా కష్టమే అవుతుంది. ఆయన ప్రారంభించిన ఉద్యమం మన ఆశయాలకు అనుకూలంగా ఉన్నది కాబట్టి ఆయనవట్ల మనం తగు మర్యాదగా ప్రవర్తించి, ఆయన కార్యక్రమాలకు స్వేచ్ఛ నివ్వవలె. లేదా ప్రత్యామ్నాయంగా ఆయన రాకను నిషేధించవలె. ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే మధ్యేమార్గమైన ఏ పర్యటనా పనికిరావనే నా అభిప్రాయం.”

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

“ఈ ఉత్తరాన్ని ఎగ్జిక్యూటివ్ కొన్నింటి తీర్మానము ననుసరించి కొత్తాలు
దూచుట మంచిది. ఎందుకంటే కొత్తాలు అభిప్రాయాలు ఆచరణ సాధ్యమైనవై
ఉంటాయి, విలువగలవి కూడా...”

మెహదీయార్ జంగ్ తన ఉత్తరంతోపాటు ఉర్దూలో ఒక నోట్ (జ్ఞాపిక)
కూడా వ్రాశాడు :

మెహదీ యార్ జంగ్ నోటు :

“గాంధీజీ హైదరాబాదు దర్శిస్తే ప్రజల హృదయాలు ఉత్సాహంతో
ఉప్పొంగిపోయే మాట నిజం. వారిని ఊరేగించాలనే ఆసక్తికూడా ప్రజలకు కలుగు
తుంది. అయితే ప్రజలకు ఆశాభంగం కలిగించి, ఆయన బహిరంగ సభలో
ఉపన్యసించకుండా చేస్తే దుష్పరిణామాలు కలగవచ్చు. అవి ఏమిటంటే -
స్వతంత్ర పౌరులకుగల హక్కులను ఇక్కడి ప్రజలు అనుభవించుట లేదనటానికి
ప్రభుత్వదర్య ప్రత్యక్ష తార్కాణంగా నిలుస్తుంది. మన ప్రత్యర్థులు అట్టి
పరిస్థితిని ఒక అవకాశంగా తీసుకొని ఆందోళన జరపటానికి వీలవుతుంది.
ఇకపోతే గాంధీజీ ఊరేగించువల్లగాని, ఆయన బహిరంగ ఉపన్యాసంవల్లగాని ఏదో
ప్రమాదం కలుగుతుందని మనం భయపడ నవసరంలేదు. మన ప్రజలు
'స్వతంత్ర పౌరులకు ఉండవలసిన ప్రాథమిక హక్కులు అనుభవించుటలేదు' అనే
దురభిప్రాయాన్ని వారి మనసులనుండి తొలగించడమే మనకు కావలసినది. మనం
గాంధీజీని స్వేచ్ఛగా తిరగకుండా, ఉపన్యాసా లివ్వకుండా అభ్యంతరం పెట్టి,
నిర్బంధాలు విధిస్తే నిజాం ప్రభుత్వం ప్రజల సానుభూతి గోల్పోతుంది. అంతే
కాదు, ప్రజలను దూరం చేసుకుంటుంది. ఈ సంఘటనను ఆసరాగా తీసుకొని,
రాజకీయంగా ఆందోళన చేసేవారు ప్రజల మనస్సులలో ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా
అసంతృప్తిని రేకెత్తిస్తారు. ప్రభుత్వం ప్రాథమికమైనట్టి మానవ హక్కులను భంగ
పరుస్తున్నదని ప్రజలకు బోధిస్తారు. ఈ కారణాలవల్లనే గాంధీజీ రాకను అనుమతించే
విషయంలో నా భిన్నాభిప్రాయాన్ని తెలియచేసినాను. గాంధీజీ హైదరాబాదు
రావటాన్ని కొన్ని నిర్బంధాలతో అంగీకరించుటవలన కలిగే ప్రమాదం, వారి రాకను
పూర్తిగా నిషేధించుటవలన కలిగే ప్రమాదంకన్నా చాలా తక్కువగా ఉంటుందని
నేను అభిప్రాయపడుతున్నాను. ప్రజలు కల్లారాచూసి అనుభవించిన దానివల్ల వారి
మానసిక ప్రవృత్తి మారినంతగా, పరోక్షంగా విన్న వృత్తాంతాలవలన మారదు.
ఇంతటితో నా భిన్నాభిప్రాయాలకు గల కారణాలను మంత్రిమండలి (ఎగ్జిక్యూటివ్
కౌన్సిల్)కు స్పష్టపరచ కలిగినానని భావిస్తున్నాను.”

మొహదీయార్ ఇంగ్ గాంధీజీ పర్యటనకు సంబంధించి తన వైఖరిని ప్రధాన మంత్రియైన అక్బర్ హైదరీకి ఒక ఆంతరంగిక జ్ఞాపికలో తెలియజేస్తూ దానివెంట తనకు, పోలీసుమంత్రికి మధ్య జరిగిన ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాల నకళ్ళనుకూడా జత పరచినాడు.

అంతట భూమ్యాదాయశాఖ మరియు పోలీసుశాఖ మంత్రి ట్రెంప్ ఈ దిగువ తీర్మానాన్ని మంత్రిమండలిలో చర్చకై ప్రవేశపెట్టినాడు.

“గాంధీజీ ఇక్కడకు రావటానికి అనుమతించే విషయంలో ఈ క్రింది షరతులు నూచిస్తున్నాను.

ఒక బహిరంగ సభకు మాత్రమే అంగీకరించవలెను. అది వివేకవర్ధనిలో జరగకూడదు. బాగ్ లింగంపల్లిలో జరగవలెను. అందులో గాంధీజీ ఉపన్యాసం రాజకీయాలకు సంబంధించి ఉండకూడదు. హరిజన్ ద్యమానికి మాత్రమే సంబంధించినదై ఉండవలెను. గాంధీజీకి సమర్పించే స్వాగతపత్రంలో రాజకీయాల ప్రసక్తి ఉండరాదు. అది వారం రోజులు ముందుగా ఆమోదంకొరకు ప్రభుత్వానికి సమర్పించవలెను. గాంధీజీ హరిజన సేవక సంఘానికి ప్రారంభోత్సవం చేయటానికి మనం అంగీకరించవచ్చు.” ఇదీ ఆనాటి నిజాం ప్రభుత్వ పోలీసుశాఖ దోరణి !

వత్తర్ గట్టిలోగాని, మరి యే ఇతరచోట్లాగాని ఖావీ దుకాణాలు ప్రారంభించడానికి గాంధీజీకి అనుమతి ఇవ్వకూడదు. ఊరేగింపు తీయటానికి అనుమతించకూడదు.

“రాజకీయ మంత్రి పోయినంత దూరం నేను (ట్రెంప్) పోలేను కాబట్టి ఈ విషయాన్ని ఈ తర్వాత జరిగే మంత్రిమండలి సమావేశంలో చర్చకు పెట్టవలెను. గాంధీజీ 1934 మార్చి 9న వస్తున్నారు కనుక అంత తొందరలేదు.”

ఈ విధంగా గాంధీమహాత్ముడు హైదరాబాదుకు రానున్నారు అనగానే నిజాం ప్రభుత్వం ఎంతగా కలవరపడ్డదో వైన నమోదు చేసిన మంత్రిమండలి పత్ర వ్యవహారంవల్ల స్పష్టమవుతున్నది. ఇది గాంధీజీ పర్యటనకు పూర్వగాథ.

గాంధీమహాత్ముని రెండవ పర్యటన :

వా3 పర్యటన 1934 మార్చి 9న వేదీన ఆరంభమైంది. గాంధీజీ నగరానికి రావటానికి మూడు రోజులు ముందుగానే ఏర్పాట్లు చేయటానికి శ్రీమతి సరోజినీ ఛాయుధుగారు హైదరాబాద్ను చేరుకున్నారు. రెండురోజులు ముందే. అంటే 7 న

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హరిజన సేవావనం ప్రధాన కార్యదర్శి రావి నారాయణరెడ్డి, ఎల్. ఆర్. చాచా, బసంతరావు, కుమారి పద్మజనాయుడుగారలు వాడి స్టేషనుకు ముందుగా వెళ్ళినారు. కాని వారు మహాత్ముని వికారాబాదు స్టేషనులోనే కలుసుకోగలిగినారు.

గాంధీజీని జనం ఒత్తిడినుండి తప్పించటానికి నగరానికి 15 మైళ్ళ దూరంలో ఉన్న లింగంపల్లి స్టేషనులో దింపినారు. ఈ సమాచారం ముందుగానే తెలిసినందున సరోజినీదేవి, కుమారి లీలామణి, మేజర్ ముత్యాల గోవిందరాజులనాయుడు, వామన్నాయక్, సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీ, వినాయకరావు విద్యాలంకార్, కె. తాతాచారి, రామకృష్ణధూత్ గారలు ఎదురేగి మహాత్ముని తీసుకరావటానికి వెళ్ళినారు. సరోజినీదేవి మొదట స్వాగతం పలుకుతూ మహాత్మునికి ఖద్దరుసూలు హారం వేసి, తమ నివాసగృహమైన ఆబిడ్స్‌లోని 'గోడ్డన్ ఫ్రెషోల్డ్' (బంగారు గడప)కు తీసుకొని వచ్చినారు. గాంధీజీ పరివార సభ్యులు నాంపల్లిలో దిగినారు. వారిలో మీరాబెన్‌గారు కూడా ఉన్నారు.

గాంధీజీ లింగంపల్లి స్టేషన్‌లో దిగగానే ఒక పల్లెటూరి ముసలమ్మ వారి కారువద్దకు పరుగిడుతూ వచ్చి రెండణాలు చేతిలో పెట్టింది. మహాత్ముడు మంద స్మితుడై స్వీకరించినాడు. మరొక స్త్రీ మహాత్ముడిని 'లోకరక్షకా!' అని సంభోధిస్తూ వచ్చి ఒక రూపాయి సమర్పించింది. గాంధీజీ ఆమెను అభినందించినారు. మహాత్ముడు బసవేసిన 'గోడ్డన్ ఫ్రెషోల్డ్' వద్ద కొల్కాతా వెంకటరామారెడ్డి (City Police Commissioner) ఆధ్వర్యాన పోలీసులు ప్రజా సంస్థలకు చెందిన స్వయం సేవకులు ప్రజాబాహుళ్యాన్ని అదుపులో పెట్టినారు.

తర్వాత మహాత్ముడు హైదరాబాదు నగరంలోని లాల్‌దర్వాజాకు బయలు దేరినారు. త్రోవ కిరుప్రక్కలా వేలాదిజనం బారులుదీరి వారి దర్శనంకోసం నిల బడ్డారు. వీధులు తోరణాలతో చక్కగా అలంకరింపబడ్డ, ఆది హిందూ మహా విద్యాలయాన్ని మహాత్ముడు దర్శించినాడు.

కాంతి భవనము, మార్వాడీ విద్యాలయము, కాచిగూడా హరిజన వసతి గృహము మొదలైనవి గాంధీజీ కార్యక్రమంలో చేరిఉన్నందువలన వేలాది ప్రజలు ఆయా స్థలాల్లో మహాత్ముని రాకకు ఎదురు చూసినారు. కాని గాంధీజీ అలసిపోవుట వలన ఈ కార్యక్రమాలను విరమించుకున్నారు. వేచివున్నవారికి ఆశాభంగం కలిగింది. ఇక సాయంత్రం జరగవలసిన కార్యక్రమాలు ప్రభుత్వంవారి జోక్యం వల్ల జరగలేదు. ఈ విధంగా దొరికిన తీరిక సమయంలో వారు హరిజన కార్య

కర్తలతో అనేక విషయాలు చర్చించినారు. ఆ తర్వాత వివేకవర్ధని పాఠశాలలో రెండు సమావేశాలు జరిగినవి. వివిధ మతాలకు చెందిన శ్రీ, పురుషులు సభలో పాల్గొన్నారు. గోషా శ్రీలు చాలామంది వచ్చినందున వారికొరకు చక్కని వర్షా ఏర్పాట్లు చేయబడ్డవి. ఈ సభకు సరోజినీదేవి, మీరాబెన్ గారలు కూడా వచ్చినారు. మీరాబెన్ శ్రీలనుంచి హరిజన నిధికి 600/- రూపాయల విలువగల నగలు పిరాళంగా వసూలు చేసినారు.

వివేకవర్ధని పాఠశాల ఆవరణలో పురుషులకొరకు సభ జరిగింది. సభకు సరోజినీదేవి, మీరాబెన్, ధక్కర్ బాబా, మేజర్ ముత్యాల గోవిందరాజులునాయుడు మొదలైన పెద్దలతోపాటు వేలాదిజనం హాజరైనారు. దూరశ్రవణ యంత్రాలు అమర్చినారు. స్థానిక హరిజన సేవక సంఘాధ్యక్షులైన వామన్నాయక్ మహాత్మునికి స్వాగతపత్రం సమర్పించినారు. ఈ పత్రంలో ఇట్లా ఉన్నది :

“భారతదేశీయ సంస్థాలన్నిటిలో అగ్రస్థానం వహిస్తున్న నిజాం సంస్థానపు ప్రధాన నగరమైన హైదరాబాదు నగరాన్ని మీరు సందర్శించుటవలన మాకు ఎంతో గౌరవం కలిగింది. హైదరాబాదు పౌరుల వక్షాన మిమ్ములను గౌరవపురస్కరంగా ఆహ్వానిస్తున్నాము ... దీనజనులను ఉద్ధరించటానికి మీరు గత 40 ఏండ్లనుండి కృషి చేస్తున్నారు. మీ కృషివల్ల పరిస్థితి కొంత మెరుగుపడ్డది. సమస్య పరిష్కారం కావటానికి ఎంతో కాలం వట్టికపోవచ్చు. అయితే అవరోధాలను ఆధిగమించగల సమర్థత మీకే ఉన్నది. భగవంతుడు మీకు దీర్ఘాయురారోగ్యాలు ప్రసాదించుగాక అని హైదరాబాదు నగరవాసుల వక్షాన ప్రార్థిస్తున్నాను.”

స్వాగతపత్రాన్ని సమర్పించిన విమ్మట, హరిజన సేవక సంఘంవారు 1,630, లాల్ దర్వాజా పౌరులు 75, మార్వాడీ విద్యాలయంవారు 100, ఆర్య సమాజంవారు 160 రూపాయలు హరిజన నిధికి సమర్పించినారు. ఆ విధమహాత్ముడు ఈ విధంగా ఉపన్యసించినాడు :

“మానవులంతా ఒకటే. వారిలో వారికి తరతమభేదాలుండరాదు. హరిజనులకు, ఇతరులకు ఏమీ భేదంలేదు అని నాకు ధృఢనమ్మకం కలిగింది. అట్టే హిందువులకు, ముస్లింలకు మధ్యకూడా ఏలాటి భేదం ఉండకూడదు. దేశీయులందరూ చేతికి ఆయుధ వ్రేళ్ళవలె కలిసి ఉండవలెను, కలిసి పని చేయవలెను. భగవంతుని ‘అల్లా’ అనవచ్చు, ఈశ్వరుడు అనవచ్చు. ఏ పేరు పెట్టి పిలిచినా మన మందరం భగవంతుని సేవకులము. హిందువులు అన్నభక్ష్యం అను కళంకాన్ని

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నిర్మూలించుకోవలెను. నాకు అమెరికా, జపాన్ మొదలైన అనేక దేశాలనుండి ఉత్తరాలు వస్తున్నవి. తమ దేశాలలో ఇటువంటి భేదాలులేవని వారు వ్రాస్తున్నారు. అయితే నేను హిందూ మతాన్ని నాశనం చేస్తున్నానని కొందరు నన్ను విమర్శిస్తున్నారు. అది నిజంకాదు. హిందూమతంలోని కళంకాన్ని మాత్రమే దూరం చేయటానికి ప్రయత్నిస్తున్నాను. కాబట్టి మీరంతా ఈ హరిజనోద్ధరణ కార్యక్రమానికి తోడ్పడాలని ప్రార్థిస్తున్నాను”.

ఉపన్యాసం తర్వాత గాంధీజీ చిత్రపటాలను, వారికి సమర్పించిన సన్మాన పత్రాలను వేలం వేసినారు.

1934 మార్చి 9 సాయంత్రం 5 గంటలకు సికింద్రాబాదు కర్పలా మైదానంలో పెద్దసభ జరిగింది. పౌరుల వజ్రాన బాజీ కృష్ణారావు స్వాగతపత్రం చదివి 1,000 రూపాయలు హరిజన నిధికి సమర్పించినారు. బేగంపేట కన్యా గురుకుల బాలికలు వందేమాతరం గీతాలావన చేసినారు. ముగ్గురు హరిజన బాలికలు వేదంలోని ఒక ‘వనన’ను శ్రావ్యంగా పఠించినారు. ‘వేదం చదివిన పిల్లలు హరిజనులని నేననుకోలేదు’ అన్నారు గాంధీజీ. “నేను హైదరాబాదు వచ్చింది అస్పృశ్యత నిర్మూలించటానికి. ఈ నా పనితో మీరంతా సహకరించాలె. నేను ఈ పనిని ఆత్మశుద్ధికొరకు చేస్తున్నాను. ఈ నా ఉద్యమంలో అసూయాద్వేషాలకు తావు లేదు. ఉన్నత మతానికి చెందిన డాక్టరు హరిజన రోగికి చికిత్స చేయటానికికూడా అంగీకరించక పోవచ్చునని డా॥ లతీఫ్ నయీద్ అభిప్రాయపడుతున్నాడు. హరి జనులకు సేవచేయుట హిందువుల విద్యుక్తధర్మం” అన్నారు గాంధీజీ. వేలం వేయుటలో సిద్ధహస్తాడని పేరుగాంచిన ఆర్.ఎస్.నాయక్ (రామచంద్రనాయక్)ను గాంధీజీ పిలిచి వారిచేత వస్తువుల వేలం వేయించినారు. మహాత్ముడు సభావేదికనుండి బైట వారికొరకు ఉంచబడిన మోటారుకారువరకు రావటానికి 15 నిమిషాలు పట్టింది. జననమ్మర్థం అంతగా ఉండినది. వామన్నాయక్, సరోజినీనాయుడు, పద్మజ నాయుడు మొదలైనవారు సికింద్రాబాదు స్టేషనులో వీడ్కోలు చెప్పినారు. అక్కడ కొద్ది నిమిషాల వ్యవధిలోనే 225 రూపాయలు వసూలైనవి. కాజీపేట స్టేషనులో రావి నారాయణరెడ్డిగారు 1,900 రూపాయలు గాంధీజీకి సమర్పించినారు.

ఈ వర్యటనలో హైదరాబాదు, సికింద్రాబాదులలో మొత్తం రూ. 10,000/- వసూలైనవి. మహాత్ముడు యరవాడ జైలులో ప్రాయోపవేశం చేసినపుడు ఒక మామిడిచెట్టు క్రింద విశ్రమించేవారు. దాని పిత్తుతో ఒక మొలక పుట్టుకొచ్చింది.

దానిని మహాత్ముడు భద్రపరచినారు. ఆ మొక్కను హైదరాబాదులో తాను బనచేసిన 'గోడ్డన్ ఫ్రెష్'లో తన చేతులతో నాటినారు గాంధీజీ జ్ఞాపకార్థం !

గాంధీమహాత్ముని మూడవ పర్యటన :

గాంధీమహాత్ముని హైదరాబాదునగర పర్యటనలగూర్చి ప్రస్తావించినాము. ఈ క్రింద డోర్నకల్, గుండ్రాతిమడుగు, ఖమ్మం, వరంగల్లు, మానుకోట, కాజీపేట, మంచిర్యాల పర్యటనల విశేషాలను పొందుపరుస్తున్నాము. 1948 జనవరి చివరి వారంలో గాంధీమహాత్ముడు దక్షిణభారత హిందీ ప్రచారసభ రజతోత్సవాలకు మదరాసు వెళ్ళే కార్యక్రమం స్థిరపడ్డది. అందుకని తిరుగు ప్రయాణంలో మహాత్ముడు కాజీపేటద్వారా వెళ్లాలని, అలా వెళ్ళితే దారిలో తెలంగాణలోని ముఖ్యకేంద్రాలైన ఖమ్మం, వరంగలులలో మహాత్ముడు ఆగినట్లయితే జనబాహుళ్యానికి గాంధీజీ దర్శనభాగ్యం కలుగుతుందని, మహాత్ముని సందేశంవలన ఆంధ్ర జాతీయవత్సం బలాన్ని పుంజుకోగలదని తద్వారా జాతీయ ఉద్యమానికి కొత్త జీవితం కలుగుతుందని జాతీయవత్సం తీర్మానించింది. కార్యదర్శిగా ఉన్న కోదాటి నారాయణరావుగారు ఇందుకు ప్రయత్నాలు ప్రారంభించినారు. అటు గాంధీ మహాత్మునితో సన్నిహితంగా ఉన్న ఎం.ఎన్. రాజలింగంగారితోను, మద్రాసులోని దక్షిణభారత హిందీ ప్రచారసభవారితోను సంప్రదింపులు జరుపుతూవచ్చినారు. అయితే మొదట మహాత్ముడు తెలంగాణా ప్రాంతాలలో ఆగడానికి వీలులేదని నిరాశాపూరితమైన సమాధానాలు వచ్చినవి. మహాత్ముడు మదరాసు చేరినతరువాత వారి కార్యదర్శి ప్యారేలాల్ కూడా ఆదోవైఖరి అవలంబించినారు. అప్పుడు ఎం.ఎన్. రాజలింగంగారిని ప్రత్యేకంగా కార్యక్రమాన్ని వక్కచేసుకరమ్మని మద్రాసు పంపినారు. వారు గొల్లపూడి సీతారామశాస్త్రి (స్వామి సీతారాం) గారితో కలిసి, తెలంగాణాలో ఒకవైపు ముస్లిం మతోన్మాదం వెర్రితలలు వేస్తుంటే, మరోవైపు కమ్యూనిస్టుల ఆగడాలు మితిమీరుతున్నవి కాబట్టి ఈ తరుణంలో జాతీయవత్సానికి నైతికబలం సమకూర్చవలసిన అవసరము ఎంతైనా ఉన్నది. అది మహాత్ముని పర్యటనవల్ల పూర్తి అవుతుందని నచ్చచెప్పినారు. ఇదంతా విన్న గాంధీమహాత్ముడు ఖమ్మం, వరంగల్ కాదు తెలంగాణలోని అన్నిచోట్లా ఆగుతానని అభయమిచ్చినాడు. గాంధీమహాత్ముని పర్యటనకోసం స్పెషల్ రైలు ఏర్పాటుచేయటం జరిగింది కాబట్టి ఇష్టానుసారం ఎక్కడబడితే అక్కడ రైలు ఆవే అవకాశం ఉండేది.

మహాత్ముని అంగీకారం పొందగానే రాజలింగంగారు టెలిగ్రాంద్వారా తెలియచేసినారు. వ్యవధి రెండు, మూడు రోజులు మాత్రమే ఉన్నందున మధిర,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మానుకోట, డోర్నకలు కార్యకర్తలకు వెంటనే తెలియజేసినారు. వేలకొద్దీ కర్ర పత్రాలు చుట్టూ గ్రామాలకు మహాత్ముని ఆగమనాన్ని గూర్చి వంచిపెట్టటం జరిగింది. అప్పుడు రామానందతీర్థగారు నగరంలో లేరు. మందుముల నర్సింగరావుగారిని రీసుకరావటానికి ఒక కార్యకర్తను ప్రత్యేకంగా వంపించటం జరిగింది. రాజలింగం గారు మహాత్మునివెంట రైలులో వచ్చినారు.

ఖమ్మం :

గాంధీమహాత్ముని రాక సందర్భంగా ఖమ్మంలో ఏర్పాట్లుచేయటానికి జాతీయ పక్ష యువజన సంఘ అధ్యక్షుడైన యల్లాప్రగడ కృష్ణమూర్తిగారు, కార్యదర్శి కోన పట్టాభిరామయ్యగారు రాత్రింబవళ్ళు అవిరళ ప్రృషి సల్పినారు. జాతీయపక్ష పట్టణ సమితి అధ్యక్షుడు గెల్లా కేశవరావుగారు, ఖమ్మం వర్తకసంఘం అధ్యక్షుడు సుగ్గల అక్షయలింగంగుప్తగారి తోడ్పాటుతో నిధి సేకరణ జరిగింది. దాదాపు 2,000 రూపాయలకు వైగా నిధి వసూలైంది. హైదరాబాదునుండి లౌడ్ స్పీకర్ తెప్పించినారు. విజయవాడనుండి ఫోటోగ్రాఫర్ ను రప్పించినారు. ఖమ్మంలో వెంకటగిరి లెవల్ క్యాసింగ్ గేటువద్ద విశాలమైన మైదానంలో స్పెషల్ రైలుబండిని ఆపినారు. దానిని ఆనుకొనిఉన్న చిన్న గుట్టలమీదకూడా ప్రజలు కూర్చుండి వినటానికి పీలుగా లౌడ్ స్పీకర్లు అమర్చటం జరిగింది. కలప వర్తకుల సహకారంతో కొలిపాక వేంకట కిషన్ రావుగారు, చావలి వెంకటకోటయ్యగారు అనేక గదులు కట్టించినారు. జాతీయ యువజన సంఘసభ్యులందరు స్వచ్ఛంద సేవకులుగా పనిచేసినారు. ఈ మొత్తం వ్యవస్థకు మార్గదర్శకులుగా ఉండి శ్రీ జమలాపురం కేశవరావుగారు అడుగడుగునా పర్యవేక్షిస్తూ వచ్చినారు.

రైల్వేస్టేషన్ నుంచి ఒక ఫర్లాంగు దూరంలో 15 అడుగుల ఎత్తున బల్లలతో వేదిక నిర్మించినారు. వేదికపై ఎక్కటానికీకూడా బల్లలనే మేట్లవలె అమర్చినారు. జనం తోసుకొనిరాకుండా కర్రలు పాతి, తాళ్ళుకట్టి, వాలంటీర్లను నిలబెట్టినారు. రెల్లవారికే గాంధీజీ వస్తారనగా సాయంత్రం 8 గంటలనుంచే జనం రావటం ఆరంభమైంది. ఎవరెవరిని ఏ ఏ గదిలో కూర్చోబెట్టాలో ఆనుకున్న పద్ధతి ప్రకారం కూర్చోబెట్టినారు. గాంధీజీ దర్శనకోరకు ఏర్పాటుచేసిన ఆవరణలో పోలీసులు కాంతిరక్షణకోరకు వస్తామని వట్టుపట్టినారు. కాని నిర్వాహకులు ససేమిరా ఒప్పుకోలేదు. 'మొండికెత్తితే మేము మహాత్ముని స్పెషల్ బండిని ఆపకుండా చేస్తామని చెప్పటంతో' అనలు విషయం జయటపడ్డది. 'మాకు మహాత్ముని దర్శనం

చేసుకొనే అవకాశం ఇప్పించండి' అన్నారు. డ్రెస్ లో మాత్రం వీలుకలగదు అని చెప్పగా, వారు మామూలు దుస్తులతో వచ్చినారు. వారిని ఒకచోట కూర్చోబెట్టటం జరిగింది. అప్పటికి ఖమ్మంజిల్లా ఏర్పడలేదు. అక్కడి అత్యున్నతాధికారి డిప్యూటీ కలెక్టరు గాంధీజీ దర్శనం చేసుకోవాలని ఎంతో ఆరాటపడ్డాడు. పిరాళాచిచ్చిన వారికి ప్రత్యేకించబడిన గదులలోకి, ఏదో కొంత పిరాళమిచ్చి నారాయణరావుగారి ద్వారా ప్రవేశించగలిగినాడు. పోలీసులుగాని, ఉన్నతాధికారులుగాని ఉదరనిమిత్తం ప్రభుత్వద్యోగంలో చేరినా, జన్మతః భారతీయులే కదా! అశేష భారతీయుల హృదయపీఠాలపై అధివసించిన తేజోమూర్తి మోహన్ దాస్ కరంచంద్ గాంధీని వీలైనంత దగ్గరనుంచి చూడాలని, చూచి ధన్యత గాంచాలనే అభిలాష అందరికీ ఉంటుందని ఇందువల్ల స్పష్టమవుతున్నది. గాంధీమహాత్ముడు అందరికీ కనబడేలాగ ఎత్తయిన వేదికపై నిలబడతారని, వారి మాటలు అందరికీ పినబడేలా లాడ్ స్పీకర్లు అమర్చబడ్డాయని తెలియచెప్పతూ దయచేసి లేచినిలువోవటంగాని. తమ స్థానాన్ని విడిచి ముందుకు నెట్టుకపోవటంగాని చేయకూడదని, అక్కడికి వచ్చిన 80 వేల జనానికి నచ్చచెప్పకలిగినారు స్వచ్ఛంద సేవకులు. ఏమాత్రం గలాభా జరిగినా మహాత్మునికి కోపకారణమవుతుందని, అది మన పట్టణానికి ఆప్రతిష్ఠ కలిగిస్తుందని ప్రజలను హెచ్చరించినారు. రాత్రినుంచి వేచివున్న జనందగ్గర స్వచ్ఛంద సేవకులు 1,500 రూపాయలు వసూలు చేసినారు.

ఉదయం గం॥ 8-30 ని॥లకు స్పెషల్ రైలుబండి మైదానంవద్ద ఆగింది. గాంధీగారు చకచకా నడుస్తూ వేదిక చేరుకున్నారు. వారివెంట కనూగాంధి, రామకృష్ణబజాజ్, ఉన్నవ రామకష్టయ్య, యం.ఎస్. రాజలింగం మొదలైనవారు వేదికపైకి వచ్చినారు. ఖాదీబట్టలపై హిందీలో రాయించిన స్వాగతపత్రం సమర్పించ బడ్డది. తెలుగు అనువాదం ముద్రించి వేలసంఖ్యలో పంచబడ్డది. వెయ్యిసూట వదహారు రూపాయలు వెండివల్లెంలో పోసి సమర్పించినారు. 'అయితే ఈ వెండి వల్లెంకూడా నాదేనా?' అని మునిముసిగా సవ్యతూ మహాత్ముడు ప్రశ్నించినాడు. తరువాత ప్రసన్న వదనంతో సభనంతా కలియచూచి నిశ్శబ్దంగా, నినాదాలు పెట్ట కుండా క్రమశిక్షణగా ఉన్నందుకు ప్రశంసించినాడు. ఆ తర్వాత "ప్రజలందరూ కలసిమెలసి ఉండాలని, కులమత భేదాలు పాటించకూడదని, అందరూ ఖాదీ కట్టాలనీ, రాట్నం వడకాలనీ, త్వరలో రానున్న స్వరాజ్యానికి అర్హత సంపాదించు కోవాలనీ" ఉద్ఘోషించినారు. కాలావహరణం చేయకుండా వారు చకచకా రైలువైపు నడుస్తుండే వెంట ఉన్నవారు పరుగెత్తవలసి వచ్చింది.

ప్రైడరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఖమ్మం పట్టణానికి ఇంత జనం మళ్ళీ ఎన్నడూ రాలేదు. భోజనవసతి దూరగ్రామాలనుండి వచ్చినవారికి తిరుగు ప్రయాణానికి వాహన సౌకర్యం లేక ఇబ్బంది వడ్డారు. ఇది గమనించిన వ్యవస్థాపకులు కొన్ని లారీలు మాట్లాడి, సూర్యాపేటనుండి కోదాడవరకు ఆయా మధ్యగ్రామాలలో జనాన్ని దిగబెట్టే ఏర్పాటు చేసినారు.

డోర్న కల్ :

డోర్నకల్ చిన్నస్థలమైనా సుమారు ఏడువేలమంది మహాత్ముని దర్శనానికి హాజరైనారు. 400 రూపాయలు హరిజన నిధికి సమర్పించటం జరిగింది.

గుండ్రాతిమడుగు :

గుండ్రాతిమడుగు ప్రక్కనున్న 400 హరిజనులు భక్తితో వచ్చి గాంధీ మహాత్ముని సందర్శించి 200 రూపాయల నిధి సమర్పించుకున్నారు. వారితో గాంధీజీ 15 నిమిషాలవరకు మాట్లాడినారంటే హరిజనులు చూపిన భక్తిశ్రద్ధనే కొరణమనాలె.

మానుకోట :

మానుకోట స్టేషనులో సుమారు 800 జనం వచ్చినారు. 700 రూపాయలు హరిజన నిధికి సమర్పించుకున్నారు.

వరంగల్లు :

గాంధీగారు స్పెషలు రైలులో 1948 ఫిబ్రవరి 5 వ తేదీన వరంగల్లు సందర్శిస్తారని చుట్టుపక్క గ్రామాలలో భండారు నాగభూషణరావు, సుదర్శన్, యం. సద్యనారాయణ, దుగ్గిశెట్టి వెంకటయ్య మొదలైన స్వచ్ఛంద సైనికదళాధిపతులు వారివారి దళాలతోగూడి ప్రచారం చేసినారు. రంగళాయిపేట, వరంగల్లు, హనుమకొండ విద్యార్థి సంఘాల స్వచ్ఛంద సేవకులు వారి దళాధిపతులు 800 మంది 'స్వతంత్ర భారత్ కి జయ్' అనే నినాదాలతో వరంగల్లు స్టేషను చేరుకున్నారు. జైహింద్ తోరణాలతో గొప్ప వేదిక నిర్మించినారు. వరంగల్లు స్టేషనుకు తూర్పున గూడ్సుస్టేషను ప్రక్కన గాంధీమహాత్ముడు దర్శనమిచ్చి సందేశమివ్వటానికి నిర్ణయించబడిన స్థలంలో ఉదయం ఏడు గంటలనుండే జనర రావటం మొదలైంది.

కార్యక్రమం ప్రకారం ఉదయం 9-30 గంటలకు రావలసిన స్పెషల్ రైలు మార్గమధ్యంలో అన్ని స్టేషనులలో ఆగుటవలన 12-30 గంటలకు చేరింది. సభకు వచ్చిన జనంనుండి స్వచ్ఛంద సేవకులు రూ. 1000 లకు పైగా సేకరించి నారు. అందులో స్త్రీలు ఇచ్చిన మొత్తమే ఎక్కువ. ఇదిగాక, జాతీయపక్షం, జాతీయ ఆంధ్ర మహాసభ, హిందుస్థానీ ప్రచార సంఘం, జాతీయ యువజన సంఘం వారు అందరూ కలిసి మొత్తం 10 వేల రూపాయల నిధి ప్రోగుచేసినారు. కొందరు స్త్రీలు బంగారు నగలుకూడా విరాళంగా ఇచ్చినారు. గాంధీమహాత్ముని ఆహ్వానించ టానికి, వారికి విరాళం సమర్పించటానికి సర్వశ్రీ టి. హయగ్రీవాచారి, యం.యస్. రాజలింగం, భండారు చంద్రమౌళీశ్వరరావు, యస్. శ్రీరాములునాయుడు, యస్. చంద్రమౌళి, బి. రంగనాయకులుగారలతో కూడిన ఆహ్వాన సంఘం ఏర్పడ్డది. ఆహ్వానసంఘం వజ్రాన శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారిగారు 15,000 రూపాయలు మహాత్మునికి హరిజన నిధి సమర్పించినారు. అనేకులు నూలు దండలు సమర్పించినారు. పేరు మోసిన పదాన్యులు శ్రీ చందా శాంతయ్యగారు ఒక హారము, 5,000 రూపాయలు మహాత్మునికి సమర్పించినారు. ఇంతలో జనం మహాత్ముని దర్శనంకోసం ముందుకు తోసుకొని రావటంతో రామకృష్ణబజార్ 'రఘుపతిరాఘవ రాజారాం' ఆలపించారు. సందడి ఎక్కువ కాగా కొండవల్లి ఆంజనేయశాస్త్రి, కనూగాంధి, యం. యస్. రాజ లింగం గారలు గాంధీజీకి అంగరక్షకులుగా ఉండి స్పెషల్ రైలుబండిలో కూర్చో బెట్టినారు.

ఇక ఉదయంనుండి వచ్చి, గాంధీజీ కొరకు ఎదురు చూస్తున్న జనాన్ని ప్రశాంతంగా కూర్చోపెట్టడానికి మనోరంజకంగా జాతీయ గీతాలు పాడినారు. ముఖ్యంగా మౌజిబాయి భార్య శ్రీమతి మోంగిబాయి పాడిన 'జయ భారతమాతా', 'హమారీ ష్యాంరి ష్యాంరి' అనే పాట మరియు ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్ వారి 'ఛలో ఢిల్లీ' అనే సమర గీతాలు ప్రజలను చాలా అకర్షించి ఉద్రూత లుగించినవి. ఆంజాహి విల్లు కార్మికులు 10 గంటలకే సభావరణం చేరుకున్నారు. ఒక హరిజన బాలిక మహాత్ముని నుడుట తిలకం దిద్దబోగా మందహాసంతో ఆయన అంగీకరించినాడు. మధ్యాహ్నం 12-30 గంటలకు స్పెషల్ రైలు వరంగల్లు ప్లాట్ ఫారంపై ఆగగనే గాంధీజీ రైలు దిగి, వేడికపై గొడుగు వట్టుకొని నిలిచి ఉదయంనుండి ఎండను లెక్కచేయక ఆకలిదప్పలు మరచి తదేక శ్రద్ధతో ఎదురుచూస్తున్న లక్షా యాభైవేల ప్రజా సందోహానికి దర్శనమిచ్చిన దృశ్యం నిజంగా చూడదగినది. చూచిన ప్రతి కన్నదోయి నుండి ఆనందబాష్పాలు రావనని. మహాత్ముని పాదస్పర్శజేత వరంగల్ నేటి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పరిశ్రమైంది. వారు నిలిచిన 10 నిమిషాలు వది వర్షాలతుల్యం. గాంధీమహాత్మునితో పాటు శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారిగారు, రాజలింగంగారు మొదలైన కొందరు నాయకులు స్పెషల్ రైలులో కాజీపేటవరకు వెళ్ళినారు. స్పెషల్ రైలు తెలంగాణా సరిహద్దులను దాటిపోయేముందు కాజీపేటలో గాంధీజీ ఆంధ్రులకు స్వదస్తూరితో హిందీలో ఈ దిగువ సందేశం వ్రాసి ఇచ్చినారు. ఇది దాని తెలుగు అనువాదం.

“ఆంధ్రదేశంపైన నాకు చాలా ఆశవున్నది. ఆంధ్రదేశం నా ఆశయాలను పూర్తిగా నెరవేరుస్తుందని నా నమ్మకం. అవి ఏవంటే- అన్నభిక్షుత్వము పూర్తిగా తొలగించాలి. అన్నభిక్షులకరకు దేవాలయాలన్నీ తెరవాలి. అందరూ ఖద్దరుధరించాలి. జాతీయ ఐకమత్యం కలిగిఉండాలి. మాతృభాషతోపాటు జాతీయభాష అయిన హిందుస్థానీ నినాగరి ఉర్దూ లిపులలో నేర్చుకోవాలి”.

కాజీపేట,
5-2-1946.

(సం) ఎం. కె. గాంధీ.

గాంధీమహాత్ముని మూడో నిజాంరాష్ట్రం వ్యతిరేక చాలా ముఖ్యమైంది. ఇది 1946 లో జరిగింది. అప్పటికి భారతదేశం స్వతంత్రం కావడం భాయమని తేలి పోయింది. ఇటు నిజాము, బ్రిటిషువారు ఎట్లాగైనా వెళ్ళిపోతారు, నేనుకూడా ఆజాద్ (స్వతంత్రుడను) అయిపోతాను. నా నిరంకుశ ప్రభుత్వం నెరవేరాలను' అని పగటి కలలు కంటున్నాడు. దొంగచాటుగా ఆయుధాలు తెప్పించసాగినాడు. రజాకారు దళాలను ప్రోత్సహించి, వారికి ఆయుధాలిచ్చి, పోలీసుల సహకారంతో దారుణాలన్నీ జరిపించసాగినాడు. ఈ దురంతాలకు భీతాహం చెంది, ఎందరో ఇళ్ళు-వాకిళ్ళు విడిచి బతికి బయటపడితే చాలని మధ్యతరగతివారు రాష్ట్రం విడిచి ఇరుగుపొరుగున పున్న యూనియన్ ప్రాంతాలలో తలదాచుకుంటున్నారు. ఇటువంటి విషమ పరిస్థితిలో బాధాభయ జీవులైన నిజాంరాష్ట్ర ప్రజలకు ఒకే ఒక ఆశాజ్యోతి కనపడింది. అది మహాత్ముని మూడవసారి పర్యటన ఆయన స్పెషల్ రైలులో మద్రాసునుండి వార్ధా ప్రయాణంచేస్తూ తెలంగాణంలోని ప్రతి ప్రాంతంలో ఆగి ప్రజల యోగక్షేమాలను విచారించినాడు. ఆయన రాకడ స్థానిక నాయకులలో పునరుజ్జీవనం కలిగించింది. “తల నరికినానరే, తలవంచేదిలేదు. వీరికిపందలై జీవించటంకన్నా, హక్కులకోసం పోరాటంలో హతులవైనా చింతలేదు. కలసికట్టుగా సంఘీభావంతో ఉండాలి. ఊరిమీదికి ఎవడొచ్చినా ఎదుర్కొందాం. అని ఆత్మవిశ్వాసం కలిగింది. ‘మేము చనిపోవచ్చు కాని లొంగిపోము.’ We shall Break but not

మహాత్ముని పర్యటనలు

bend అని హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరాధినేత అయిన రామానందతీర్థ ఇచ్చిన నినాదం మహాత్ముని రాకతో తెలంగాణా ప్రజలకు జ్ఞప్తికి వచ్చినది. సూర్యు డస్త మిందని విశాల సామ్రాజ్యానికి అధిపతి అయిన బ్రిటిషు చక్రవర్తినే లొంగదీసిన గాంధీమహాత్మునికి నిజా మొకలెక్కా? నిజామును లొంగదీయటానికి రాష్ట్ర ప్రజలలో ఒక నూతనోత్సాహం బయలుదేరింది. శాసనోల్లంఘనం చేతాం, మహాత్ముడు ప్రసాదించిన సహాయనిరాకరణ మనే అస్త్రాన్ని ప్రయోగింతాం. ఇంతటి శక్తివంతమైన అస్త్రం మానవాళి చరిత్రలో మరొకటిలేదు అనే నిశ్చయానికి వచ్చింది ప్రజాకోటి.

నాయకుల కృషి ఫలితంగా జరిగిన ఈ గాంధీమహాత్ముని పర్యటనవల్ల ప్రజలలో మహత్తరమైన చైతన్యం కలిగింది.

రాజ్యాంగ సంస్కరణలు

హైదరాబాదులో శాసనసభ అనే దొకటి 1894 లోనే స్థాపించబడ్డది. శాసనసభ అనగానే ప్రజల ప్రాతినిధ్యము పరీతిగా ఉండేదో తెలిసికోవాలనే జిజ్ఞాస పాఠకులకు కలుగవచ్చు. కాని అందులో ప్రజలకు ఏలాటి ప్రాతినిధ్యము లేకుండేది. ఈ శాసనసభకు చిత్తు శాసనాలు చర్చించటానికి మించిన అధికారాలు లేవు. అనాటి శాసనసభలో సభ్యుల సంఖ్య 20 మాత్రమే. అందులో ఎన్నుకొనబడువారి సంఖ్య 4. ఈ నలుగురిలో, ఏడాదికి ఆరు వేల రూపాయలకు మించిన ఆదాయం గల జాగీర్దారులచే ఎన్నుకొనబడేవారు ఇద్దరు. మిగతా ఇద్దరిని ప్రైవేట్ వక్తలు ఎన్నుకునేవారు.

హైదరాబాదులో స్థానిక స్వపరిపాలనా సంస్థలనేవి లేవు. 1880-1884 కాలంలో, లార్డ్ రిప్పన్ బైస్రాయిగా ఉన్న కాలంలో ఇతర ప్రాంతాలతోబాటు ఇక్కడ కూడా 'స్థానిక స్వపరిపాలన' సంస్థలు ఏర్పడినవి. కాని సభ్యులు ప్రజలచే ఎన్నుకొనబడు వద్దతి అమలు జరువలేదు. అయితే ప్రజలలో తగినంత విజ్ఞానం కలిగిన తరువాత ఎన్నికల వద్దతి ప్రవేశపెట్టబడుతుందని ఆనాడు ప్రభుత్వం ప్రకటించింది. అది కాగితంమీద అట్లానే ఉండిపోయింది.

రాజకీయ సంస్కరణల తొలి యత్నం:

బ్రిటిషువారు భారతదేశంలో కృత్రిమంగా, 'దేశీయ భారతదేశమనీ, బ్రిటిషు భారతదేశ'మని రెండు భాగాలను సృష్టించినారు. ఈ కృత్రిమ సృష్టికి కారణమేమిటంటే తమకు గల పరమాధికారసత్తాతో దేశీయ రాజులు లేక నవాబుల ప్రభుత్వంతో అక్కడి ప్రజలకు ఏమాత్రము జోక్యం కలిగించుకునే అవకాశం ఇయ్యకుండా చేసేవారు. దేశీయ రాజ్యాలలోని ప్రజలలో ఏమాత్రం చైతన్యం కలుగుట బ్రిటిషువారికి ఫసేమిరా ఇష్టం లేదు. అయితే స్థానిక స్వపరిపాలన, విద్య మొదలైన కొన్ని

విషయాలలో బ్రిటిషు ప్రభుత్వం కొన్ని సౌకర్యాలు కలిగించింది. ఉదా : బ్రిటిషు ప్రాంతంలో బ్రిటిషు ప్రభుత్వం స్థానిక ప్రజలకు మాతృభాషలో విద్యాభ్యాసాన్ని ప్రోత్సహించేది. ప్రయివేటు పాఠశాలలను పెట్టుకొనటానికి అవకాశమిచ్చేది. కాని అదే నిజాం ప్రభుత్వం తన ప్రజలు ముస్లింలే తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడ భాషలలో ప్రయివేటు పాఠశాలలను నెలకొల్పుకొనటానికి నిరాకరిస్తే బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ఊరుకునేది. ఇది దేశీయ ప్రభుత్వానికి ప్రజలకు మధ్య విభేదాలు కల్పించి ఉభయాలను వేరుపరచే కుట్రలనీ అనవలసిందే తప్ప దీనికి మరో పేరు పెట్టడానికి వీలులేదు.

ఏడవ నిజాం మీర్ ఉస్మాన్‌లీఖాన్ 1911 లో పట్టాభిషిక్తుడైనప్పటినుండి అవకతవకలు జరుపుతూ, ప్రధానమంత్రిలను బర్తరఫ్ చేస్తూ స్వయంరాజా స్వయం మంత్రిగా పరిపాలన సాగిస్తున్నందున 1918 లో సర్ ఆలిఖమాం ప్రధానమంత్రిగా బ్రిటిషు ప్రభుత్వంవారిచే నియమింపబడ్డాడు. రాజ్యాంగ సంస్కరణలకు సంబంధించిన ఒక స్క్రీము సిద్ధపరచవలసిందిగా నిజాం ప్రభువు ప్రధానమంత్రిని ఆదేశించినాడు. అందుకు ఎన్నికల వద్దతి, ఓటుహక్కు విధానం, ప్రత్యేక వర్గాలవారికి ఉండవలసిన ప్రాతినిధ్యం, అల్పసంఖ్యాకుల హక్కులు, అధికారసభ్యుల సంఖ్యతో బాటు శాసనరభకు ఉండవలసిన అధికారాలు, నాధ్యతలకు సంబంధించిన విషయాలను సేకరించి ఒక నివేదిక సిద్ధపరచవలసిందిగా ప్రధానమంత్రి కోరికపై న్యాయమూర్తిైన రామ్ బాల్ ముకుంద్ గౌడ్ కొద్దికాలంలోనే పైన నూచించిన విషయాలు సేకరించి తమ నివేదికను ప్రభుత్వానికి సమర్పించినారు. కాని నిజాం ప్రభుత్వం దాన్ని అణచిపెట్టింది.

రాజ్యాంగ సంస్కరణల సంఘం :

Political Reforms Association - రాజ్యాంగ సంస్కరణల సంఘం అనే పేరుతో ఒక సంఘం ఏర్పడ్డది. రాజ్యాంగ సంస్కరణలను గూర్చి దీనిద్వారా కొంత కృషి జరిగింది. రాష్ట్ర ప్రజలలో రాజకీయ జాగృతి కలుగజేయటానికి ఏర్పడిన మొదటి రాజకీయ సంస్థ ఇది అని అరవచ్చును. మహమ్మదు అగ్గర్ గారు అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకొనబడ్డారు. (వీరికి అగ్గర్ యార్జంగ్ అనే బిరుదు ప్రసాదించబడ్డది. తర్వాత వీరు హైకోర్టు న్యాయమూర్తిగా నియమింపబడ్డారు). అగ్గర్ హసన్ మరియు ఖలీలుజ్జమా గారలు కార్యదర్శులుగా ఎన్నుకొనబడ్డారు. వీరిలో ఆగ్గర్ హసన్ గారికి ఆగ్గర్ యార్జంగ్ అనే బిరుదు ప్రసాదించబడేగాక వీరు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గూడా హైకోర్టు న్యాయమూర్తిగా నియమింప బడ్డారు. ఇక బలీలుజ్జమాగారికి బిరుదు ఇయ్యలేదు గాని పదవీభాగ్యం లభించింది అంటే వీరు గూడా హైకోర్టు న్యాయమూర్తిగా నియంత్రించారు. ఈ విధంగా ఈ ముగ్గురు ప్రలోభానికి గురి అయి సంస్కరణల సంఘం యొక్క అధ్యక్ష కార్యదర్శి పదవులకు రాజీనామా ఇచ్చుకున్నారు. అస్గర్ యార్జంగ్ తన అధ్యక్షపదవికి రాజీనామా పెట్టా అందుకు గల కారణాలను లేఖ ద్వారా ఈ విధంగా తెలిపినారు. “రాజకీయ స్వాతంత్ర్యాన్ని సంపాదించాలంటే మీరు అనేక కష్టాలను ఎదుర్కొనవలసి ఉంటుందని నేను దిగులు వడుతున్నాను. అయితే ఒకటి మాత్రం నిజం. మీకు విజయం చేకూరుతుందని దృఢమైన విశ్వాసం నాకున్నది. ఎందుకంటే మీ ఉద్దేశం చాల పవిత్రమైంది. ఏ ప్రభుత్వమైనా, ఎంతటి బలశాలి అయినా కాలగతిని తట్టుకోలేదు. యుగధర్మానికి విరుద్ధంగా పోరాడలేదు. తుది విజయం మీది నిజం కాబట్టి నిరాశపడవలసిన అవసరం లేదు. మీతో భుజం భుజం కలిపి మీతోబాటు పని చేయజాలక, మీతో విడిపోవలసి వచ్చినందుకు బాధ పడుతున్నాను. నేను ఈ రాష్ట్రంలో ఉన్నంత వరకు రాజకీయ ఉద్యమాలలో పాల్గొనలేను. అందుకు నేను బలవంతపెట్టబడ్డాను.” అధ్యక్షునికే ఈ గతి వట్టినపుడు కార్యదర్శుల సంగతి దీనికి భిన్నంగా ఎట్లు వుండగలుగుతుంది? అస్గర్ యార్జంగ్ గారు గూడా “నేను మీ సంస్థకు సంబంధించిన ఏదేని పదవిమీదగాని, చివరకు సభ్యుడుగా గాని ఉండజాలను. అట్లు చేయుట నాకుగాని, సంస్థకు గాని శ్రేయకరం గాదు. సభ్యులు నన్ను గౌరవించి కార్యదర్శిగా ఎన్నుకున్నారు. కాని అట్టి పదవితోబాటు సంఘ సభ్యత్వాన్ని గూడా వదులుకొనటానికి నేను బలవంతపెట్టబడుతున్నాను.” అని వీరు గూడా తాను రాసిన జాబులో స్పష్టంగా పేర్కొన్నారు.

వీరి లేఖలనుగూర్చి వాఖ్యానం అనవసరం. అయితే ఏడవ నిజాం మీర్ ఉస్మాన్‌లీఖాన్ వేస్తూఉండిన రాజకీయపు చైత్రగడ అవగతం కాకమానదు. ఏ రాజకీయ ఉద్యమాన్ని ఆరంభించినా, అందులో ఒక్క అధిక సంఖ్యాకులే ఉంటే, అది మతవరమైన సంస్థ అని నిర్బంధాలకు గురిచేయటం జరుగుతుంది. జాతీయ భావాలు గల ముస్లిములు సహకరించటానికి ముందుకువస్తే వారిని ముస్లిం పెద్దలతో నచ్చ చెప్పించటం జరుగుతుంది. వినకపోతే పదవి ఆశచూపి ప్రలోభానికి లోనుచేయటం జరుగుతుంది. చివరకు భయపెట్టడంకూడా కద్దు. ఈ విధంగా సామ, దాన, భేద చివరకు దండోపాయాలతో రాజకీయ ఉద్యమాలతో సంబంధం కలిగించుకొన్న ముస్లిములను లొంగదీయటం జరుగుతుంది. ఈ విధంగా ముస్లింలు తప్పుకున్నాక

హిందూ-ముస్లింలకు విభేదాలు సృష్టించుట, అట్టి సంస్థ కులమత వక్షపాతం కలుగ జేసే సంస్థ అని దానిపై ఆంక్షలు విధించుట, తద్వారా అణగద్రొక్కుట - ఇదీ రాజకీయ సంస్థలకు సంబంధించి నిజాం నవాబు వేసే ఎత్తుగడ - మోడస్ ఆపరెండి, Modus Operandi.

సంస్కరణలు అనే మాట నిజాం ప్రభువుకు గిట్టదు కాని, వారి రాజ్యంలో సంస్థలూ, వ్యవస్థలూ ఏర్పడుతూ ఉన్నందువల్ల, సభలూ సమావేశాలూ జరుగుతూ ఉన్నందున, తీర్మానాలూ, విజ్ఞాపనలూ తమకు చేరుతూ ఉన్నందువల్ల, నిజాం ప్రభుత్వం సంస్కరణలనుగూర్చి వ్యతిరేకత తప్పలేదు. పైగా తామూ సంస్కరణలనుగూర్చి ఆలోచిస్తున్నామన్న భావన ప్రజలలో కలిగించాలి. అట్లా ప్రజల దృష్టిని వారి ముఖ్యలక్ష్యమైన బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వంనుండి మరల్చాలి. ఈ ఉద్దేశంతో హైదరాబాదు ప్రభుత్వం రాజ్యాంగ సంస్కరణలనుగూర్చి ఒక నివేదిక సిద్ధపరచవలసిందిగా ప్రసిద్ధ న్యాయవాదియైన దివాన్ బహదూర్ అరావముదురయ్యంగారు అధ్యక్షతన 1937 లో ఒక కమిటీ ఏర్పాటు చేసింది. ఆ కమిటీలో శ్రీయుతులు గులాం మహమూదు ఖరేషి హెచ్.సి.ఎస్. ప్రొఫెసర్ ఛాదర్ హుసేన్, కాశీనాథరావు వైద్య, ఎం.ఏ., ఎల్.ఎల్.బి., మీర్ అక్బర్ అలీ, బార్-ఎట్-లా సభ్యులుగాను, నయ్యద్ యూనస్ అలీ ఎచ్.సి.ఎస్. కార్యదర్శిగా నియమింపబడ్డారు.

ఈ సంఘము తన నివేదికను 1938 ఆగష్టు 31 న అందచేసింది. అట్టి నివేదిక ఆయా సంబంధ శాఖలకు అభిప్రాయముకొరకు పంపబడినది. వారి అభిప్రాయాలను పరిశీలించిన పిదప, రాజ్యాంగశాఖ కార్యదర్శి నవాబు అలీయావర్ జంగ్ బాబెహుకూమత్ (కొన్నింటి)కు సమర్పించుకున్నారు. కొన్నింటి వారి అభిప్రాయాలతో ఏకీభవిస్తూ నిజాం ప్రభువు ఆమోదముద్ర వేసిన ఈ ప్రకటనను ప్రధానామాత్యులైన హైదర్ నవాబుజంగ్ (వీరిని సాధారణంగా హైదర్ అని పేర్కొంటారు) గారి ఆజ్ఞానుసారం సంపుటం (70) సంఖ్య (4) గల అసాధారణ ప్రభుత్వ ప్రకటన (జరిదా గైర్ మామూలీ)లో (జూలై ఉస్సాని 1939 హిజ్రీ), 1939 సెప్టెంబరులో ప్రకటింపబడ్డది. అదేరోజు సాయంత్రం హైదరాబాదు ప్రభుత్వంవారి దక్కన్ రేడియోలో ప్రసారం చేయబడ్డది.

రాజ్యాంగ సంస్కరణల ప్రకటనలో రెండు భాగాలున్నవి, మొదటిది- నిజాం ఫర్మాను, రెండవది- బాబెహుకూమత్ (Executive Council) యొక్క అధ్యక్షుడు అనగా ప్రధానమంత్రి నిజాంకు పంపుకొనిన విజ్ఞాపన. ఈ రెండింటి కల్గి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బ్రిటిష్‌గాని మనకు దొరికిన రాజ్యాంగ సంస్కరణల వివరములు ఇవి అని స్పష్టం గావు.

మూలసూత్రాలు :

హైదరాబాదు రాష్ట్ర రాజ్యాంగ విధానాన్ని గూర్చి రెండు మూలసూత్రాలు సృష్టికరించబడ్డవి. మొదటిదేమనగా- ప్రభుత్వానికి అధ్యక్షుడగు రాజు ప్రజల యొక్క ఉన్నతాధికారానికి ప్రతినిధి అనునది. అనగా “యధార్థానికి రాష్ట్రము యొక్క అత్యున్నతమైన సర్వాధికారము ప్రజాసముదాయముది. రాజు అట్టి ప్రజా సముదాయానికి ప్రతినిధిగా పరిపాలనాధికారాన్ని వహించి ఉన్నాడు” అని భావము. ఇక రెండవదేమనగా- రాజ్యము ప్రజాసముదాయముయొక్క గొప్ప విలువగలదీ, బాగించటానికి వీలులేనిదీ అయిన సొత్తు. అనగా హైదరాబాదు రాష్ట్రము, అందులో నివసించే ప్రజలందరియొక్క సమిష్టి ఆస్తి. ఇక ఈ ఆస్తియొక్క స్వభావము ఎటువంటిదనగా దానిని పంచుకొనుటకు వీలులేదు. అందరూ సమిష్టిగా అనుభవించ వలసిన హక్కు కలిగిఉంటారు. దీని భావమేమనగా ఈ రాష్ట్రములోని ఒక మతము వారుగాని, ఒక శాఖవారుగాని ‘ఈ రాష్ట్రము యొక్క పాలకులము మేము’ తదితరులు కారు’ అని తలచుటకుగాని, ప్రకటించుటకుగాని వీలులేదు. ఈ రెండు సూత్రాలు చాలా ముఖ్యమైనవి.

శాసనసభ్యులు మంత్రులగుట :

ఇప్పటివరకు బాబెహుకూమర్‌లోని సభ్యులను అనగా మంత్రులను అమీరులనుండిగాని, ఉన్నతాధికారులనుండిగాని నిజాం నియమించేవాడు. అయితే ఈ సంస్కరణలలో అట్టి విధానాన్ని నిజాం కొంత మార్పు చేసినాడు. అదేమి టనగా- మంత్రులను నియమించవలసిన అవసరం ఏర్పడినప్పుడు శాసనసభకు ఎన్నుకొనబడినవారి నుండి విశ్వాసపాత్రులగు ప్రజాహిత కార్యములందు మంచి సలహాలిచ్చే యోగ్యతగల వారిపేర్లు నిజాంముందు ఉంచబడతవి. అవసరమని తోచినప్పుడు అట్టి సభ్యులనుండి మంత్రులుగా నియమించు ఆవకాశము నిజాంకు కలుగుతుంది. ఊలేకాని శాసన సభ్యులనే మంత్రులుగా నియమిస్తామని వాగ్దానము జారగలేదు. అట్టి ఆవకాశము మూత్రమే ఉంటుందని స్థాపించబడినది.

శాసనసభ :

ఈ సంస్కరణల ననుసరించి ఏర్పడబోయే శాసనసభ ఒకటి మాత్రమే. అంటే- అసెంబ్లీ అని, కౌన్సిలు అని రెండు సభలుండవు. శాసనసభలో మొత్తము సభ్యుల సంఖ్య 75. అందులో ఎన్నుకొనబడినవారి సంఖ్య 42. మిగతా 33గురు నీయమింపబడినవారు. ఈ 75 కాక, బాబెహుకూమత్ సభ్యులందరూ అనగా- మంత్రులందరూ, (వారి సంఖ్య 7) సర్వేభాసు కమిటీ సభ్యులనుండి ముగ్గురు, ఈ విధంగా మొత్తం 82 మంది శాసనసభ సభ్యత్వానికి అర్హులై ఉంటారు.

ఎన్నికలు - నియామకాలు :

శాసనసభకు 42 గురు ఎన్నుకొనబడతారని వైన చెప్పినాముకదా ! అయితే వారు జిల్లా లేక తాలూకాకు ఇందరు అను ప్రాంతీయ ప్రాతిపదికమీద ఎన్నుకొనబడరు. వారు వృత్తుల ప్రాతిపదికమీద ఎన్నుకోబడతారు. ప్రపంచంలోని సభ్య దేశాలన్నిటిలోను ప్రాంతీయ ప్రాతినిధ్యమే ఉన్నది. దీనికి ఫాసిష్టు విధానం అమలులో ఉన్న ఒక ఇటలీదేశమే అవవాదు. అనగా- నిజాం ప్రభుత్వం ఎవరికి విశ్వాసపాత్రతో, అట్టి బ్రిటీషు విధానాన్నికూడా అనుసరించలేదు. వారికి శత్రు కూటమిలోనిదైన ఇటలీలోని వర్ధతిని అనుకరించుట నిజంగా ఆశ్చర్యాన్నే కలుగజేస్తుంది. అయితే ఎటొచ్చి అల్పసంఖ్యలో ఉన్న ముస్లింలకు అత్యధిక ప్రాతినిధ్యం ఇప్పించటానికి వన్నిన వన్నాగమే తప్ప, ఇది మరొకటికాదు అనిసిస్తుంది.

ఎన్నుకొనబడే సభ్యుల వివరాలు ఈ క్రింది విధంగా ఉంటవి :- సంస్థానాధిపతులు - జాగీరుదారులకు 4, మాఘదార్లకు 2, వ్యవసాయవృత్తి కలవారికి 16, (అందులో వట్టాదార్లకు 8, వ్యవసాయం చేసేవారికి 8, కూలివృత్తి చేసేవారికి 2, పరిశ్రమలు నడిపేవారికి 2, వర్తకముచేసేవారికి 2, సాహకార్లు (వడ్డీవ్యాపారము చేసేవారికి 2. వకీలువృత్తిచేసేవారికి 2. వైద్యవృత్తిచేసేవారికి 2, పట్టభద్రులకు 2, జిల్లా లోకల్ ఫండు సంఘాలకు 2, జిల్లా పురపాలక సంఘాలకు 2, హైదరాబాదు పురపాలక సంఘానికి 2, ఈవిధంగా 42 స్థానాలు. ఇక మిగిలిన 33లో పాద్య గాలకు 31 వేష్రేరి ఎస్టేటుకు 1 సాలార్ జంగ్ ఎస్టేటు 1, ఇట్లా 5 స్థానాలు. ఇక మిగిలిన 28 కి వీటిలో సగము 14 అధికారులు నియమింపబడతారు. 14 అనధికారులనుగూడా ప్రభుత్వమే నియమిస్తుంది. ఇక మంత్రులైనవారు అధికారిత్వా సభ్యులుగా ఉంటారు, సర్వేభాసునుండి 3 గురిని నిజాం తానే నియమిస్తాడు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఇతరంగాలు :

శాసన సభకు ఎన్నుకొనబడినవారుగాని, నియమింపబడినవారుగాని - హిందువులు, మహమ్మదీయులు సమాన సంఖ్యలో ఉండవలెను. ఇక నియమింపబడిన హిందువులలో 5 గురు హరిజనులు, 1 లింగాయతు ఉంటారు. ఇంతవరకు బాగానే ఉన్నది. కాని 1 పార్టీ, 2 క్రయిస్తవులు గూడా హిందువుల కోటానుండే నియమింపబడతారనే నియమం విడ్డూరంగా ఉన్నది.

ఇక సంస్థానాధిపతులకు, జాగీర్దార్లకు, పాయెగావారికి, ఎస్టేటుమేష్కరీ సొలార్ జంగ్లకు కేటాయించిన స్థానాలను స్వయంగా యజమానులే ఆక్రమించుట మంచిదని అట్లు వీలులేకుంటే వారసులనో, లేక సమీపబంధువులనో ప్రతినిధులుగా పంపవలెనని సూచింపబడ్డది. అట్లే ఆయా వృత్తులకు చెందిన ప్రతినిధులు ఆయా వృత్తులను అవలంబించినవారై ఉండాలి. ఇక క్రయిస్తవులకు కేటాయించిన 2 స్థానాలలో ఒకరు ఆంగ్లో ఇండియన్, మరొకరు దేశీయ క్రయిస్తవుడు అయివుండాలని గూడా సూచించినారు. వృత్తులలో వ్రతీకాధిపతులు, గుత్త పని చేయువారికి ప్రాతినిధ్యం కల్పించలేదు. కాబట్టి నియమింపబడేవారిలో ఈ వృత్తులవారికి అవకాశం కల్పించవచ్చునని గూడా సూచింపబడ్డది.

శాసనసభ అధికారాలు :

ఎన్నికలు నియామకాలు ఏ ప్రాతిపదికమీద జరిగినా శాసనసభకు ఉండే అధికారాలేమిటో చూతము. అవి నాలుగువిధాలుగా వుంటవి. 1. శాసనాలు చేయుట, 2. ప్రశ్నలువేసి సమాధానాలు పొందుట, 3. తీర్మానాలను చర్చించుట, 4. ఆదాయ వ్యయాన్ని గూర్చిన అంచనాను చర్చించుట.

వీటిలో గూడా అనేక హద్దులు, ప్రతిబంధకాలు ఏర్పరచినారు. కొన్ని శాసనాలు నిర్ణీత విషయాలలో ప్రవేశపెట్టవచ్చు. కొన్నిటిని ప్రభుత్వ అంగీకారము పొందనిది ప్రవేశపెట్టటానికి వీలులేదు. ఇక కొన్నిటిని ప్రభుత్వంవారే ప్రవేశపెట్టారు. ఇక కొన్నిటిని అసలు ప్రవేశపెట్టడానికే వీలులేదు. ఇక శాసనసభలో ప్రశ్నలువేయటానికి ఫలానా అని 5కి నిర్ణయించినారు. సాధారణంగా ప్రశ్నలు వేసినప్పుడు వాటి తాలూకు అనుబంధ ప్రశ్నలు ఉత్పన్నమగుట సహజము. అయితే అనుబంధ ప్రశ్నలకు ఇవ్వడు వీలుకలిగించలేదు. అధికార, అధికారేతర సభ్యులకు అనుభవం కలిగినమీదట అట్టి అవకాశమిత్తురట ! ఈ శాసనసభకు ప్రధానమంత్రి అధ్యక్షుడుగా వుంటారని, దీని కాలపరిమితి 5 సంవత్సరాలని నిర్ణయించటం.

జరిగింది. ఇంత హంగామాచేసి, ప్రకటించిన సంస్కరణలద్వారా ఏర్పడ్డ శాసనసభ ఆమోదించిన తీర్మానాల ప్రతిపత్తి ఏమిటి? అని పాఠకులు తెలిసికొనటానికి ఆచురత పడవచ్చు. అవి సిఫారసులవంటివి మాత్రమే సరి నిజాంప్రభుత్వం స్పష్టపరిచింది.

సలహా సంఘాలు :

పరిపాలనలో ఆధికారేతరులకు సంబంధంకల్పించాలనే ఉద్దేశంతో ఈ కింది 8 విషయాలలో సలహాలిచ్చుటకై సలహాసంఘాలు ఏర్పాటు చేయబడినవి.

1. వ్యవసాయాభివృద్ధి 2. విద్య 3. ఆర్థిక విషయాలు 4. పారిశ్రామికము
5. ప్రజారోగ్యము 6. హిందువుల ధర్మాదాయములు 7. ముస్లింల ధర్మాదాయములు
8. మతవిషయములశాఖ.

ఇంతకు ఈ సలహాసంఘాలలో, ఒక్కొక్క దానిలో ఎందరు సభ్యులుండవలెనో అందులో అధికారసభ్యులెందరో, అనధికారసభ్యులెందరో నిర్ణయింపబడలేదు. అయినా వీరిద్దరిసంఖ్య సమంగా వుంటుందనిమాత్రము సూచింపబడినది. ఈ సలహా సంఘాలకు ఆయాశాఖలకు సంబంధించిన మంత్రులు (సదరుల్ మహమ్మలు) అధ్యక్షత వహిస్తారు. ఇవి చేసిన సలహాలను అమలు జరుపుతామనే హామిగూడా ఇవ్వలేదు. ఏలినవారు శ్రద్ధతో గమనిస్తామని మాత్రం సెలవిచ్చినారు.

స్థానిక స్వపరిపాలన :

స్థానిక స్వపరిపాలనకు సంబంధించిన ఈ కింది ఆరు సంస్థలను ప్రభుత్వం ఏర్పాటుచేస్తుంది.

1. జిల్లా లోకల్ ఫండు సంఘాలు 2. జిల్లా పాలకసంఘాలు 3. కస్తా పాలక సంఘాలు 4. చావుని సంఘాలు 5. గ్రామ పంచాయితీలు 6. హైదరాబాదు పురపాలక సంఘము.
- ఇక ఈ ఆరింటిలో ఒక్కొక్క దానినిగూర్చి విచారితము.

జిల్లా (లోకల్ ఫండు) సంఘాలు :

ఇప్పుడు నిజాంరాష్ట్రంలో తాలూకా లోకల్ ఫండు కమిటీలనీ, జిల్లా లోకల్ ఫండు కమిటీలని, రెండురకాలకు చెందినవి వున్నవి. ఇకముందు తాలూకా కమిటీలుండవు. ఒక్క జిల్లా సంఘాలుమాత్రమే ఉంటవి. అయితే ఈ సంస్కరణలవలన

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

జరగబోయే విశేషం ఏమిటంటే - ఇంతకు పూర్వము జాగీరులు, సంస్థానాలు, పాఠాగారాలలో లోకల్ ఫండు కమిటీలు లేకుండేవి. ఇకమందు రెండవవల ఆదాయముకల ప్రాంతాన్ని ఒకచోట కలిపి ప్రత్యేక జిల్లా సంఘముగా ఏర్పాటు చేస్తారు. ఇక ఇతర జాగీర్ల విషయంలో అవి ఏ జిల్లాలోవుంటే ఆ జిల్లాసంఘాలలో చేర్చవేస్తారు. ఆయా జాగీరు గ్రామాల్లో ఎనూలుచేసే లోకల్ ఫండు వస్తులు జిల్లా సంఘాలకు అందజేస్తారు. వాటిద్వారా జాగీరు గ్రామాల ప్రజలకొరకు ఖర్చు చేస్తారు.

ఈ జిల్లా సంఘాలలో సాధారణంగా 25 గురు సభ్యులుంటారు. అందులో అయిదింటి మూడోవంతు ఎన్నుకోబడిన వారుంటారు. ఇద్దరు సభ్యులు నియమింపబడతారు. అందులో నగముమంది అధికారేతరులై వుంటారు. ఈ కింది ఉదాహరింపబడినవారినుండి ప్రతినిధులుగా ఎన్నుకోబడతారు. 1. సంస్థానాధిపతులు, జాగీర్దార్లు, 2. మాషదారులు, 3. పట్టదారులు, 4. కాష్తకారులు, 5. గ్రామ సహకార సంఘ సభ్యులు, 6. కూలివృత్తిగలవారు, 7. పారిశ్రామికులు, 8. వడ్డీవ్యాపారముచేయవారు. 9. న్యాయవాదులు - వైద్యవృత్తి చేయవారు, 10. స్త్రీలు.

మరేదైన ప్రత్యేక వృత్తి ఏదేని జిల్లాలోవుంటే దాని ప్రతినిధిగూడా ఈ సంఘంలో ఉండవచ్చును. ఈ సంఘాలకు జిల్లాలయొక్క రెవెన్యూ ఉన్నతాధికారి అధ్యక్షత వహిస్తాడు. అట్లే జాగీరు సంఘాలకుగూడా అక్కడి రెవెన్యూ ఉన్నతాధికారి అధ్యక్షతవహిస్తాడు. ఇక శాసనసభ నియమాల్లో ప్రత్యేకతవరకు అనగా హిందువులు, ముస్లిముల సంఖ్య సమానంగావుండాలే మొదలైనవి పీటికిగూడా వర్తిస్తవి.

జిల్లా పాలక సంఘాలు - కస్టో పాలక సంఘాలు :

పదిహేనువేలకంటే ఎక్కువ జనసంఖ్య కలిగినట్టిగాని, జిల్లాకు కేంద్రస్థలమైనచోటగాని జిల్లా పాలక సంఘాలు స్థాపించబడతవి. అట్లే అయిదువేలకుమించిన జనాభా కలిగినా, లేక తాలూకా కేంద్రమైన స్థలాలలో కస్టో పాలక సంఘాలు స్థాపించబడతవి. పీటిలో సభ్యులసంఖ్య జిల్లా పాలక సంఘాలలో 24 కంటే, కస్టో పాలక సంఘాలలో 10 కంటే తక్కువ ఉండదు. పీటికి స్థానిక అధికారులలో పెద్ద వారు అధ్యక్షులుగా ఉంటారు. అయిదింటిలో ముగ్గురు ఎన్నుకొనబడినవారు, ఇద్దరు నియమింపబడినవారుంటారు. నియమితులైనవారిలో నగముకంటే ఎక్కువమంది అధికారేతరులై ఉంటారు. ఎన్నుకోనబడు సభ్యులలో ఈ కింది వృత్తుల ప్రతినిధు

టంటారు. 1. పురము హద్దులోపలనున్న ఇండ్ల యజమానులు, 2. పురము హద్దులో భూములనుగాని, ఇండ్లనుగాని అద్దెపై తీసికొన్నవారు, 3. కూలినాలివృత్తులవారు, 4. పారిశ్రామికులు - వర్తకులు, 5. వడ్డీవ్యాపారులు, 6. స్త్రీలు, వీటికిగూడా సాధారణంగా శాసన సభలోని నియమాలు, హిందు - ముస్లిముల సమానసంఖ్య వంటివి వర్తించును.

భావునీ సంఘాలు - గ్రామ పంచాయితీలు :

నైనక స్థావరాలను భావునీలంటారు. ఇట్టివి నిజాం రాష్ట్రంలో కొన్ని మాత్రమే ఉన్నవి. అట్టి ప్రదేశాలలో స్థానిక స్వపరిపాలన కొరకు భావునీ సంఘాలు ఏర్పాటు చేస్తారు. వీటిలోగూడా ప్రాతినిధ్యము వృత్తులవరంగానే ఉంటుంది.

ఇంతకుపూర్వం గ్రామోద్ధరణ సంఘాలు స్థాపించబడివుంటే అవి ఆయా గ్రామాల్లో పంచాయితీ సంఘాలుగా పరిగణింపబడతవి. ఇక రెండువేల అయిదు వందలనుంచి అయిదువేల జనసంఖ్యగల గ్రామాలలో పంచాయితీ సంఘాలు స్థాపించబడతవి వీటికి ఇప్పటింతలో న్యాయవిచారణాధికారాలుండవు కాని ఇతర అధికారాలుంటవి. వీటిలోకూడా సభ్యులలో సగముమంది హిందువులు, సగముమంది ముస్లిములు ఉండవలెను. ఇక సభ్యుల నియామకముకొరకు గ్రామాలలో ఇండ్లుగల వారి బహిరంగ సభలో, సభ్యుల నియమిత సంఖ్యకు రెండింతల మంది పేర్లు తహసీల్దారు ఒక పట్టికలో నమోదుచేసి దానిని తాలూకారుకు పంపుతాడు. దానిపై తాలూకారు పంచాయతీసభ్యులను, సర్పంచులను నిర్ణయిస్తాడు.

హైదరాబాదు పురపాలక సంఘము :

ఇందుకొరకు ఇదివరకే ఒక శాసనమున్నది. అయితే ఈ సంస్కరణలలో దీనిని మార్పు చేయాలని నిశ్చయించినారు. ఇదివరకున్న శాసనం ప్రకారం హైదరాబాదు నగరాన్ని 18 భాగాలుగా విభజించినారు. ఒక్కొక్క భాగానికి ఒక ప్రతినిధి చొప్పున ఎన్నుకునే ఆధికారముండేది. అనగా ఎన్నికల వద్దతి. అదికూడా ప్రాంతీయ ప్రాతిపదికమీద ఉండేది. మతప్రసక్తి లేకుండేది. — కాని ఇప్పుడు అమలుపరచబోయే సంస్కరణలలో సభ్యుల సంఖ్య 40 కి పెంచబడ్డది. ఇతర సంస్థలవలెనే పురపాలక సంఘంలోకూడా మతప్రాతిపదికమీదనే సభ్యుల ఎన్నిక అనగా - సగము హిందువులు, సగము ముస్లిములు యంటారు. దానికితోడు ప్రాంతీయ ప్రాతినిధ్యం పోయి వృత్తులవరంగా ప్రాతినిధ్యం ఇవ్వబడుతుంది. అయితే ముందున్న

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

శాసనాన్ని ఈ ప్రకారంగా మార్చటానికి శాసనసభలో చిత్తుశాసనము ప్రవేశ పెడతారు. అది అంగీకరింపబడిన తర్వాత అమలులోనికి వస్తుంది.

జిల్లా కాన్ఫరెన్సులు :

ప్రజలకు కలిగే ఇబ్బందులను వారి ద్వారానే తెలిసికొని, వారికి సమాధానాలు చెప్పటానికి వీలుగా ప్రతి జిల్లాలో ఏడాదికొకసారి కాన్ఫరెన్సులు (మహాసభలు) జరపాలని నిజాం ప్రభుత్వం నిశ్చయించింది. ఈ కాన్ఫరెన్సులకు ఆయా జిల్లాలకు సంబంధించిన సుబేదారులు అధ్యక్షత వహిస్తారు. ఈ విషయంలో రాజ్యాంగ సంస్కరణల కమిటీవారి సూచనలు అంగీకారయోగ్యంగానే ఉన్నాయని, భూమ్యదాయశాఖవారు సుబేదారులతో సంప్రదించినమీదట నియమాలు సిద్ధం చేస్తారని సంస్కరణలకు సంబంధించిన ప్రకటనలో పేర్కొనబడ్డది. అయితే సంస్కరణల కమిటీవారి సూచనలైమిటో తెలిసికొందాము.

1. కాన్ఫరెన్సులు ఏడాదికొకసారి 15 అర్దిబెహిస్తు నుండి 15 ఖురాదు అనగా- 15 మార్చినుండి 15 ఏప్రిల్ నడుమ ప్రతి జిల్లాలోని ఏదో ఒకచోట సుబేదారు అధ్యక్షత జరగవలెను. తేదీలు ముందుగా ప్రకటించవలెను.

2. ఆట్టి ప్రకటింపబడిన తేదీలకు రెండు నెలలకు ముందుగానే ప్రజలు తమకు గల ఇబ్బందులను (అననుకూలములను - షికాయతులను) దరఖాస్తుల రూపము (పిన్తి పత్రము)లో సుబేదారుకు పంపవలెను. ఇట్టి కాన్ఫరెన్సులకు కార్యదర్శిగా వ్యవహరించు సుబేదారుయొక్క మద్దదారు ఆట్టి షికాయతులకు సమాధానాలను సంగ్రహంగా సిద్ధపరుస్తాడు. వాటిని కాన్ఫరెన్సులో సుబేదారు ప్రకటిస్తాడు. దరఖాస్తుదారుగాని, అతని ప్రతినిధిగాని ఇంకను వివరముగా చెప్పదలచుకుంటే బెప్పే అవకాశముంటుంది. అట్లే సుబేదారుకూడా అతనిని ప్రశ్నించే అవకాశముంటుంది.

3. ఈ కాన్ఫరెన్సులు రెండు రోజులు జరుగుతవి.

4. జిల్లాలోని ప్రతి శాఖకు చెందిన అధికారి కాన్ఫరెన్సులకు హాజరు కావలెను.

5. కాన్పరెన్సు ముగిసిన తర్వాత సుబేదారు తన నివేదికను ప్రభుత్వానికి అందజేస్తాడు. ప్రజలు ఏ యే విషయాలనుగూర్చి చెప్పకొనియుండిరో వాటినిగూర్చిన సమాధానాలు వచ్చే కాన్పరెన్సులో తెలుపవలెను.
6. ఈ సందర్భంలో ప్రదర్శనలుకూడా జరపబడుతవి. ప్రజాహిత కార్యాలు చేసినవారి సేవలు శ్లాఘించబడుతవి.
7. కాన్పరెన్సులకు వచ్చువారికి భోజన, వసతి సౌకర్యాలు ప్రభుత్వం కల్గించవలెను.

ఇట్టి కాన్పరెన్సులవలన ప్రజలలో రాజ్యాంగ విషయముల పరిజ్ఞానము హెచ్చుతుందని, వారి దృష్టి విశాలమై ప్రజాహిత కార్యములందు వారికి అభినివేశం ఎక్కువ అవుతుందనీ, ప్రభుత్వ అధికారులు, ఉద్యోగులు చేసే పనులమీద పరోక్షంగా పరిశీలాత్మకమైన దృష్టి ప్రసరించటానికి వీలవుతుందనీ, ఈ విధంగా ప్రజాభిప్రాయాన్ని ప్రకటించ కలుగుతారనీ, దీనివలన చిత్తశాసనాలు సిద్ధపరచ టానికి కావలసిన సదుకు శాసనసభ్యులకు లభ్యమవుతుందని సంస్కరణల కమిటీ వారు తమ నివేదికలో రాసుకున్నారు.

ప్రాథమిక స్వత్వములు ;

ప్రతి మానవునికి అతడు ఏ దేశంలో ఉన్నానరే, పుట్టుకతోనే కొన్ని స్వత్వములు (హక్కులు) కలవని నాగరిక దేశాలన్ని అంగీకరించినవి. అట్టి హక్కులలో మొదటిది- వాక్స్వాతంత్ర్యము, రెండవది- సభలు సమావేశపరచునది, మూడవది- ముద్రణా స్వాతంత్ర్యము, నాలుగవది- ఆరాధన లేక మతస్వాతంత్ర్యము. నిజాం రాజ్యములో ప్రజలకు ఇట్టి స్వాతంత్ర్యములేవీ లేకుండేవి. అయితే ఇప్పుడు ప్రకటించిన రాజ్యాంగ సంస్కరణలలో వీటినిగూర్చి ఏమి ఉన్నదో చూతము.

1. సంఘాలు స్థాపించుకొనటానికి అభ్యంతరము లేదు. 2. సభలు సమావేశపరచుకొనటానికి అంగీకారము అవసరము లేదు. స్థానికాధికారులకు ముందుగా తెలియపరచుట చాలు అని ప్రజలను మభ్యపరచటానికి అన్నారు. కాని ప్రభుత్వం తలచుకున్న ప్రతి సమావేశాన్ని నిషేధించే అధికారాన్ని కలిగే విధంగా ఈ క్రింది షరతులు విధించినారు. వీటి ఆధారంగా ప్రభుత్వం ప్రతిసభను నిషేధించవచ్చును. షరతు లేవనగా- ప్రజాశాంతికి భంగము కలుగునని తోచి

శ్రీదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నప్పుడు గాని రాజద్రోహము, మతవిద్వేషము పురికొలువబడునని గాని స్థానికాధికారి అభిప్రాయపడిన పరిస్థితులలోను నభను అట్టి అధికారి నిషేధించవచ్చును.

ఈ విధంగా సంస్కరణలవల్ల వచ్చిందేమీలేదు. ఇవి ప్రజల దృష్టిని మరొకవైపు మరలించటానికి మాత్రమే ప్రకటించబడినవి.

సంస్కరణలు - మజ్లిస్ :

సంస్కరణ లంటేనే మజ్లిస్ కు గిట్టదు. కాని 1938 లో నిజాం ప్రభుత్వమే రాజ్యాంగ సంస్కరణలు ప్రకటించాలనే ధోరణిలో ఉండటం చూచి మజ్లిస్ ఈ క్రింది సూచనలు చేసింది :

“మజ్లిస్ పార్లమెంటరీ విధానాన్ని అమోదించదు. అయినా పరిపాలనా విధానాన్ని సంస్కరించటం మంచిదే. కాబట్టి ప్రజల స్థితి గతులు తెలుసుకోటానికి సూపర్వైజర్ల అధ్యక్షతన వార్షిక మహాసభ(కాన్ఫరెన్సు) జరపవలెను. అసభికార నభ్యులతో సంఘాలు ఏర్పరచవలెను. ఇట్లు ఆయా శాఖల మంత్రులకు సలహాలివ్వ వలయును.”

మజ్లిస్ చేసిన ఈ సూచనలను నిజాం ప్రభుత్వం మొదట త్రోసిపుచ్చింది. కాని తర్వాత 1939లో వాటిని అంగీకరించి తాము ప్రవేశపెట్టనున్న సంస్కరణలను ప్రకటించింది. సంస్కరణల ప్రకటన జరిగిన మూడు రోజులకే మజ్లిస్ సమావేశమై సంస్కరణలను అమల్లోపెట్టరాదనీ, ముస్లింల యోగక్షేమాలు సురక్షితమయ్యే వరకూ, ముస్లిములలోని బాధ్యతగల వ్యక్తులు బాగా ఆలోచించి తప్పిచెందేవరకూ సంస్కరణలు అమల్లోపెట్టరాదనీ, లేనిచో ముస్లింలు తమ ఆవేదనను ప్రకటిస్తూ ప్రదర్శనలు జరుపుతారనీ మజ్లిస్ ప్రభుత్వానికి తెలియపరచింది.

వెంటనే ప్రభుత్వం ఒక అన్నప్త ప్రకటనద్వారా ముఖ్యవర్గాల క్షేమం, ప్రత్యేకతలు సురక్షితంగా ఉంచుతామని హామీ ఇచ్చింది. కాని వారం రోజులకే, అంటే- ప్రకటన వెలువడిన పదిరోజులకే బహదుర్ యార్జంగ్ నాయకత్వంలో మజ్లిస్ వజ్రాన సదరే ఆజం (ముఖ్యమంత్రి) వద్దకు ఒక ప్రతినిధివర్గం రాయబారం వెళ్ళి ఒక పిజ్జావనను సమర్పించింది. దీనిని అబుల్ హసన్ సయ్యద్లీ సిద్ధపరచి నాడు.

ఈ సంస్కరణలు ముస్లింలకు నష్టదాయకంగా ఉన్నవని మజ్లిస్ తన నిర్ణయాన్ని తెలుపుతూ, ప్రత్యక్షచర్య (Direct Action) తీసుకోవాలని నిర్ణయించు తుని, అందుకు అన్ని సన్నాహాలు చేసుకొన్నది.

మజ్లిస్‌వారి ఈ చర్యవల్ల నిజాంకు, అతని ప్రభుత్వానికి కాస్త కనువిప్పు కలిగింది. తరతరాలుగా ప్రభుత్వానికి అండగావుండి జోహాకులవలె మెలిగిన ముస్లింలు తనకు ఎదురు తిరిగినందుకు నిజాం భేదపడ్డాడు. దీనిని కటుంబ కలహంగా భావించి, తనకు, తన ప్రభుత్వానికి, ముస్లిం సమాజానికి మధ్య సామరస్యం కుదర్చవలసిందిగా నిజాం అఖిలభారత ముస్లింలీగ్ నాయకుడైన మహమ్మదలీ జిన్నాను కోరినాడు. ఆ మేరకు జిన్నా హైదరాబాదుకు వచ్చి, మజ్లిస్ నాయకులతోను, ప్రభుత్వాధికారంతోను సంప్రదింపులు జరిపి, చివరకు రాజ్యాంగంలో ముస్లింల హక్కులకూ, వారి ప్రత్యేకతలకూ రక్షణ కల్పించడంలో కృతకృత్యుడైనాడు.

ఇంతలో ద్వితీయ ప్రపంచ ఘోషానంగామం ఆరంభమైంది. ఈ అవకాశాన్ని నిజాం ప్రభుత్వం బాగా ఉపయోగించుకున్నది. ఇటు హిందువులు, అటు ముస్లింలు 'మాకొద్దంజే మాకొద్దు' అనే సంస్కరణలను అమలుపరచటాన్ని చల్లగా, యుద్ధం సాకుతో వాయిదా వేసింది.

'వైద్యుడు చెప్పిన వధ్యం - రోగి కోరిన ఖాద్యం - పెరుగన్నమే అయింది.' నిజాం ప్రభుత్వం సంస్కరణలు వాయిదా వేసినందుకు మజ్లిస్ ప్రభుత్వాన్ని ప్రశంసించింది. ఈ బాటకపు సంస్కరణలు అమలుజరగకుండా వాయిదాపడి నందుకు ప్రజాసంస్థలు ఊరట చెందినవి. ఈ విధంగా 'మనిషాని మారెడుకాయ' సామెతగా ఏవో సంస్కరణలు తెచ్చి, ఉభయ వర్గాల ప్రజలను తికమకపెట్టి కాలంగడవుకో జూచిన నిజాం ప్రభుత్వానికి అట్టి అవకాశం చిక్కలేదు. ప్రజలకు ఏ సంస్కరణలూ అందుబాటులోకి రాలేదు.

ప్రజాపరిషత్తు (Peoples Convention) :

1937 సెప్టెంబరులో ప్రధానమంత్రి సర్ అక్బర్ హైదరీ రాజ్యాంగ సంస్కరణలను సూచించటానికి దివాన్ బహదూర్ ఆరావముడుఅయ్యంగారు అధ్యక్షతన ఒక కమిటీని నియమిస్తున్నట్లు ప్రకటించినారు. వెంటనే కొండా వెంకట రంగారెడ్డి మరియు జి. రామాచారిగారలు ముందుకువచ్చి రాజ్యాంగ సంస్కరణల గురించి ఆలోచించటానికి ఒక ప్రజాపరిషత్తు (People's Convention) ఏర్పాటు చేయటానికి వూనుకున్నారు. అన్ని అభిప్రాయాలగల ప్రజాప్రతినిధులను ఆహ్వానించినారు. ఈ పరిషత్తుకు అబుల్ హసన్ సయ్యద్‌లీ అధ్యక్షత వహించినారు. సభా

ప్రేరేపకాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నదులు సంస్కరణలనుగూర్చి వర్షాలోచనజరిపిన తర్వాత ఈ కింది తీర్మానము అంగీకరింపబడ్డది. “నిజాం ప్రభుత్వానికి సమర్పించుకోవాలనే ఉద్దేశంతో రాజకీయ సంస్కరణల ప్రణాళికను సిద్ధపరచటానికి ఆంధ్రపితామహ మాడపాటి హనుమంత రావుగారి అధ్యక్షతన సభాసదులనుండి ఈ కింద పేర్కొనబడిన సభ్యులతో కూడిన ఒక కమిటీ నియమింపబడ్డది. అవసరమనుకుంటే ఇతర సభ్యులనుకూడా చేర్చుకొనే అధికారం ఈ కమిటీవారికి ఇయ్యవలెనది.

కమిటీ సభ్యులు సర్వశ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు పంతులు (అధ్యక్షులు) గోవిందరావు నానల్, భాగ్యరెడ్డి, శ్రీవతిరావు పల్నిట్కూర్, ఎం. నరసింగరావు, కె. వెంకటరంగారెడ్డి, డి.డి. ఇటాలియా, ఆబ్దుల్లాపాషా, బి. రామకృష్ణారావు, గణపతి లాల్, అబుల్ హసన్ సయ్యద్లీ, శ్రీధర వామన నాయక్, శ్రీనివాసరావుశర్మ, సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీ, కృష్ణశర్మ, కలీమొద్దీన్ అన్సారి, పాండురంగ విఠల్ జోషీ, రామాచారి, రాజా పన్నాలాల్ వీర్రే, మహమ్మదు అహసన్, జనార్థనరావు దేశాయి, శ్రీమతి కర్నీలియన్, శ్రీమతి రుస్తుంజిగారలు. ఈ కమిటీ సభ్యులు 1. రాజకీయ సంస్కరణలు, 2. స్థానిక స్వపరిపాలన, 3. ఓటు హక్కు అనే మూడు ఉప సంఘాలలో విభజింపబడాలని, 1937 సంవత్సరపు డిసెంబరు నెల 25 వ తేదీ వరకు ఈ కమిటీ తన నివేదికా ముపాయదాను సదస్సుకు సమర్పించవలెనని తీర్మానించ నై నది.

ఆ తర్వాత ఈ కింది సభ్యులను కమిటీలో చేర్చుకోవటం జరిగింది. కుమారి పద్మజా నాయుడు, శ్రీమతి నంది, శ్రీమతి హామాయూన్ మీర్జా, డాక్టరు లతీఫ్ సయీద్, శ్రీ పి. ఆర్. వెంకటస్వామి, నవాబు దోస్తు మహమ్మదు ఖాన్, శ్రీ ఆర్. లక్ష్మయ్య, శ్రీ గణపతిరావు, దేశపాండ్యా, శ్రీ జి. మారెటు, శ్రీ శ్రీనివాసరావు మద్నూర్ కర్, శ్రీ లక్ష్మణరావుగాను, మరియు హసనొద్దీన్ గారలు.

ప్రజావక్షేపత్రవారు చర్చించిన విదవ ఈ కిందివిషయాలను కూలంకషంగా చర్చించి, పరిషత్తుకు నివేదించవలసిన బాధ్యతను పై కమిటీవారికి ఒప్పజెప్పినారు. 1. దేశకాలపరిస్థితులను, అవసరాలను ప్రజల చిత్తవృత్తిని, వారి ఆకాంక్షలను దృష్టిలో ఉంచుకొని నిజాంప్రభువు ఛత్రచ్ఛాయకింద బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పడే అవకాశం కలిగించే ఉద్దేశంతో శాసనసభ పునర్నిర్మాణము గావించుటతోబాటు ఇతర రాజకీయ సంస్థలను స్థాపించటానికి సంపూర్ణమైన స్కీము సిద్ధంచేయుట, 2. గ్రామ పంచాయితీలు, లోకల్ బోర్డులు, మరియు జిల్లా పురపాలక సంఘాలు మొదలైన

స్థానిక స్వపరిపాలన సంస్థలను స్థాపించుకోవటానికి ఒక సంపూర్ణమైన స్కీము సిద్ధం చేయుట. 3. ఓటుహక్కు ఎవరికి సంక్రమించాలి, అట్టివారి అర్హతలేమైఉండాలి, వారి సంఖ్య ఎంత, వారి నియోజకవర్గాలేవై ఉండాలి. అనే విషయాలనుగూర్చి సమగ్రమైన నివేదిక సిద్ధంచేయుట, 4 వార్షికతంత్ర్యము, సమావేశ స్వాతంత్ర్యముతోబాటు ఇతర ప్రాథమికస్వత్వాలనుగూర్చి సమగ్రమైన సూచనలుచేయుట.

ప్రజానవరిషత్తువారు ప్రజాభిప్రాయాన్ని తెలిసికొనటానికి ఒక ప్రశ్నావళి సిద్ధపరచినారు. దానిని స్థానిక పత్రికలన్నిటిలో ప్రచురింపజేసినారు. రాష్ట్రంలోని వివిధ వర్గాలకుచెందిన ప్రముఖులకు పంపినారు. వీరికోరికను విభిన్నవర్గాలవారు మన్నించి తమతమ అభిప్రాయాలను ప్రజాపరిషత్తువారికి అందజేసి సహకరించినారు. అట్టి వర్గాలలో, ఆది హిందూలీగ్, భారత క్రయ స్రవసంఘము, ఆంధ్రమహాసభవారి జిల్లా సంఘాలు, సాహసార్థకమిటీ, మర్వాడీమండలి, మహారాష్ట్ర పరిషత్తు జిల్లాసంఘాలు అంబేడుకర్ అనుయాయులైన యువకుల సంఘము, ఆది హిందూ మహాసభ మొదలైనవారున్నారు. ఈ సంస్థలేకాక, వ్యవసాయదారులు, భూస్వాములు, డాక్టర్లు, న్యాయవాదులు, వ్యాపారస్థులకు చెందిన సంఘాలవారుకూడా ప్రశ్నావళికి సమాధానాలురాసి వాటిని అందజేసి సహకరించినారు.

ఈవిధంగా ప్రజాపరిషత్తు తలపెట్టిన పని చాలావరకు ముందుకుసాగింది. ఆయా కమిటీ సమావేశాలు, ఉపసంఘ సమావేశాలు చాలా జరిగినవి. అయితే ఒక దశకు చేరుకున్నాక శాసనసభలోను, స్వపరిపాలనకు సంబంధించిన స్థానికసంస్థలలోను మున్సిములకు స్థానాల కేటాయింపుగురించి పరిషత్తుసభ్యులలో భేదాభిప్రాయాలు వ్యక్తమయినవి. అదేమిటనగా, అబ్దుల్లాపాషా, కలీ మొదీన్ అన్సారి, మహమ్మదు అహసన్ గారలు మున్సిములకు యాభై శాతం 50% స్థానాలు కేటాయించవలసిందిగా వట్టువట్టినారు. కాని హిందూసభ్యులు ఇరవై శాతం 20% వరకు మున్సిములకు కేటాయించటానికి అంగీకరించినారు. దానికితోడుగా ఇతర స్థానాలకు గూడా మున్సిము సభ్యులు పోటీచేయడానికి హక్కు ఇయ్యటానికి గూడా అంగీకరించినారు. కాని ఈ విషయంలో మున్సింసభ్యులు ఏమాత్రము రాజీవడటానికి ఇష్టపడలేదు. అందుకు ఫలితంగా పైన పేర్కొన్న మున్సింసభ్యులు ప్రజాపరిషత్తుతో తమ సంబంధాన్ని వదులుకున్నారు. ఇక దోస్త మహమ్మదుఖాన్ మరియు హసనొద్దీన్ గారలు మొదటి నుంచే ప్రజాపరిషత్తు సభ్యత్వాన్ని అంగీకరించలేదు. డాక్టర్ లతీఫ్ సయీద్ గారు అనారోగ్యకారణంవలన కమిటీ కార్యాలలో ఎక్కువ పని చేయజాలకపోయినారు.

శ్రీమతి కర్నీలియన్ మరియు శ్రీమతి రుస్తుంజిగారలు ప్రతి కమిటీ సమావేశానికి హాజరై చర్చలలో పాల్గొనేవారు. కాని చివరకు వీరుభయము తమతమ సంస్థలయొక్క ఆదేశానుసారం ప్రజాపరిషత్తుతో తమ సంబంధాన్ని విరమించుకున్నారు. దీన్నిబట్టి ప్రభుత్వం తెరవెనుక ఎలాటి నాటకమాడుతున్నది, స్వార్థంతోను, స్వప్రయోజనాలను కాపాడుకోవాలనే వాంఛతోను పనిచేసేవారికి ప్రచ్ఛన్నంగా ఏవిధంగా, ఏమేరకు పనిచేస్తుందో మనకు తేటతెల్లమవుతుంది.

మొదటి సమావేశానికి అధ్యక్షతవహించిన అబుల్ హసన్ సయ్యద్ల మజ్లిస్ ఇ త్రైహీదుల్ ముస్లిమీన్ సంస్థకు కార్యదర్శిగా నియమింపబడ్డాడు. ప్రజాపరిషత్తులో సభ్యులుగాఉన్న కలీమొద్దీన్ అన్సారి, హసన్మొద్దీన్ గారలు మజ్లిస్ కార్యనిర్వాహక సంఘసభ్యులుగా నియమింపబడి బహమర్ యాహ్సంగ్ ఉద్యమాన్ని బలపరచటాలో ఎంతో సహాయపడ్డారు. అబ్దుల్లాపాషా, జాతీయభావాలుగల ముస్లిము అసటంలో నందేహములేదు. వారు మజ్లిస్ ఇత్రైహీదుల్ ముస్లిమీన్ సంస్థలో ఎన్నడూ సభ్యత్వాన్ని స్వీకరించలేదు. బుద్ధుల రామకృష్ణారావుగారికి ఆప్తమిత్రుడు. అయినా ప్రజాపరిషత్తు సభ్యత్వాన్ని వదులుకున్నాడంటే ప్రభుత్వంవారి ఒత్తిడే కారణమై ఉంటుందని అనవలసివస్తుంది.

ఎట్టకేలకు ప్రజాపరిషత్తువారు ఒకనివేదిక సిద్ధపరచినారు. అది బ్రిటిషిండియా లోని 1919 చట్టాన్నిపొలి ఉంటుంది. ఈ నివేదికలో వారు ద్వంద్వ విధానాన్ని సూచించినారు. అరగా పరిపాలన నిర్వహించే అధికారము నిజాంప్రభువుకే ఉంటుంది. వారు నియమించే మంత్రులలో సగంమంది శాసనసభ సభ్యులుగా ఉండాలని, మంత్రి మండలిజరిపే కార్యకలాపాలగురించి, నిజాంకు తాము ఇచ్చే సలహాలగురించి నిజాం ప్రభువుకు బాధ్యతవహించవలసి ఉంటుంది. అదేవిధంగా అన్నివిషయాలగురించి మంత్రులు సమిష్టిగా శాసన సభకు బాధ్యులై ఉందురనిగూడా ఆ నివేదికలో సూచించటం జరిగింది. ఇక మంత్రిమండలి సభ్యులను నియమించే అధికారంగాని, తొలగించే అధికారంకాని నిజాంప్రభువుకేఉన్నా, శాసనసభ సభ్యులు అధికసంఖ్యలో విశ్వానరాపిత్య తీర్మానము అంగీకరించినయెడల మంత్రిమండలి సభ్యులు నిజాం ప్రభువుకు వినతివ్రతం సమర్పించుకోవచ్చును. నిజాం ప్రభువు వారిలోనుండి అందరినో, కొందరినో తొలగించవచ్చును. శాసనసభకు శాసనాలుచేయుట ప్రశ్నలు వేయుట తీర్మానాలు మరియు బడ్జెటువై చర్చచేయుట, కొన్ని నిబంధనలకులోబడి ధన్యులుచేసే అధికారముగూడా ఉండవలెనని సూచించటం జరిగింది.

శాసనసభలో మొత్తం 187 స్థానాలుండాలని, అందులో 130 నియోజకవర్గాల నుండి ఎన్నుకొనబడినవారు, 30 సభ్యులు ప్రత్యేక నియోజకవర్గాలచే ఎన్నుకొనబడినవారు. ఇక మిగిలిన 37 గుర్తు ప్రత్యేక నియోజకవర్గాలచే ఎన్నుకొనబడినవారుండాలని సూచించటం జరిగింది. ప్రజాపరిషత్తువారు సమర్పించిన నివేదిక ప్రకారము కాస్త ఆస్తిపాస్తి కలవారు లేక చదువుకున్నేవారే ఓటుహక్కు కలిగి వుండాలని, అట్లే 10 రూపాయలైనా భూమిని కట్టువారు లేక పురపాలక సంఘానికి ఇంటిపన్ను కట్టగలిగినవారు లేక సర్కారువారిచే ఏడాదికి 50 రూపాయల రుసుం కాని, దస్తుబండ్ కాని, యూమియా (దినసరిభత్యం) పొందువారు లేక ఏడాదికి కనీసం 200 రూపాయల ఆదాయమువచ్చు జాగీరు, మనసబు లేదా మరేదైనా పెన్షన్ పొందు వారికికూడా ఓటుహక్కు వుండాలని సూచించటం జరిగింది.

ఈ విధంగా ప్రజాపరిషత్తువారు అతి సామాన్యమైన నివేదిక నొకదానిని సిద్ధపరచి ప్రభుత్వంచే నియమింపబడిన అయ్యంగారు కమిటీవారికి సమర్పించినారు. దాని వ్రాతి నొకటి ప్రభుత్వంవారికికూడా ఇవ్వటం జరిగింది. అందులో కాలానుగుణ్యంగా రాజ్యాంగ సంస్కరణలు ప్రకటించకపోవుట హాస్యాస్పదమని స్పష్టపరుస్తూ ఆంధ్ర పీఠామహాలైన మాడిపాటి హనుమంతరావుగారు, 'వాక్ స్వాతంత్ర్యం లేకుండాచేసి తన రాజ్యాన్ని మూగవారు నివసించే దేశంగా చేసినాడు నిజాం. కాబట్టి ఈ అవవాడు తొలగించుకోవలసిందని సలహా ఇచ్చినాడకూడా.

తనకు చేతగాక, చేతులారా కట్నంకింద ఒప్పగించిన బెరారు ప్రాంతం, (వరాడ్ అనే మరాఠీ పదానికి అవభ్రంశం బెరారు.) అయితే బెరారు ప్రాంతాన్ని తిరిగి రాబట్టుకోవటానికి నిజాం విశ్వప్రయత్నం చేసినాడు. బెరారు ప్రజలకుకూడా ఆశ చూపినాడు. తిరిగి తన ఆధీనంలోకి వస్తే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఇస్తానన్నాడు. నిజాం చేసిన అట్టి ప్రకటనలు జ్ఞాపకంచేస్తూ ఏ హక్కు బెరారు ప్రజలకు ఉచితమో హైదరాబాదు రాష్ట్రప్రజలందరికీ అది ఉచితమైందే కాబట్టి బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని స్థాపించి నిజాం ఉచితజ్ఞతను ప్రకటించాలని కూడా హనుమంతరావుగారు స్పష్టపరచినారు.

సర్ మీర్జా ఇస్మాయిల్ పేర మహాత్ముని లేఖ:

1946 ఆగష్టు మొదటి వారంలో హైదరాబాదు సంస్థానానికి నిజాం సర్ మీర్జా ఇస్మాయిల్ ను ప్రధానమంత్రిగా నియమించినాడు. ఈ నియామకం జరిగిన వెంటనే గాంధీమహాత్ముడు అతని కొక లేఖ వ్రాసినారు. దాని సారాంశ మిథి:

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

“హైదరాబాదు ప్రతినిధులు స్వామి రామానందతీర్థ, శ్రీ కాశీనాథరావువైద్య గారలు నన్ను కలుసుకున్నారు. హైదరాబాదు సంస్థానంలో రాజకీయ సంస్కరణలనే పేరట చేయనున్న మార్పులను గురించి వారు నాతో చర్చించినారు. పత్రికలలో కనిపించినంతవరకు నేనుకూడా వాటిని పరిశీలించాను. అవి పేరుకు మాత్రమే సంస్కరణలు. అవి పురోగమనానికి కాక తిరోగమనానికి దారిపీస్తున్నట్లు కనబడుతూ ఉన్నది. వాటిని మీరు మార్పుచేయగలరో లేదో నాకు తెలియదు. వాటిని పూర్తిగా ఎందుకు రద్దుచేయకూడదో నాకు తోచటంలేదు. ప్రస్తుత పరిస్థితులలో పండిత జవహర్లాల్ నెహ్రూ అధ్యక్షుడుగా ఉన్న సంస్థానప్రజా మహాసభ ప్రభావాన్ని, హాదాను గుర్తించడమే సంస్థానాధిపతులు కనీసం చేయదగిన పని. ప్రజాభీష్టములైన చర్యలు తీసుకునేముందు సంస్థాన ప్రజల మహాసభవారి ఆమోదం పొందటం మంచిది. అందువల్ల ఏ మార్పులకైనా మార్గం సుకరం కాకలుగుతుంది.

హైదరాబాదు సంస్థానంలోని కొన్ని గ్రామాలలో జరుగుతూవుండిన కొన్ని రాజకీయ అత్యాచారాలను గురించి కుమారి పద్మజనాయుడు ప్రచురించిన కర పత్రాన్ని రాజకుమారి అమృతకౌర్ ఇదివరకే మీ దృష్టికి తెచ్చింది. ఈ రెండు విషయాలను గురించి నాకు వివరంగా తెలుపగోరుతాను.

“మీ రీ వదలి బాధ్యతను స్వీకరించినదే తడవుగా మిమ్ములను నేను విసిగించ వలసివచ్చినందుకు విచారిస్తున్నాను.”

గాంధీమహాత్ముడు రాసిన పై లేఖకు, సర్ మీర్జా విపులంగా ప్రత్యుత్తర మిస్తూ, తనకు గల చిక్కులనుకూడా తెలియచేసినారు. రాజ్యాంగ సంస్కరణలు ప్రకటింపబడినవి. అయినా వాటిలో తగు మార్పులు చేయగలనని, విద్యా, పరిశ్రమలు, ప్రజారోగ్యరంగాలలో నూతన చైతన్యాన్ని కలిగిస్తానని తెలియచేస్తూ, ఇంకా ఇట్లా తెలియచేసినాడు :

“ప్రజాస్వామ్యానికి ఇక్కడి పరిస్థితులు ప్రతికూలంగా ఉన్నా ప్రజాస్వామ్యాన్ని ఆచరణలో పెట్టటానికి నేను ఎల్లప్పుడూ ప్రయత్నం వేస్తానని మీరు నమ్మవచ్చు. అంతేకాదు, ప్రజల ప్రయోజనాలను గుర్తించి రాజ్యాంగ బద్ధమైన ప్రభుత్వాన్ని ఈ సంస్థానంలో స్థాపించటానికికూడా శక్తివంచన లేకుండా ప్రయత్నిస్తాను. ప్రస్తుత పరిస్థితులలో మన ఉభయల ఆదర్శాన్ని సాధించటానికి వీలుకొనిన చర్యలు తీసుకుంటాను అనే వాగ్దానంతో మీరు సంతృప్తిపడగలరనీ, సన్ను మీరు పూర్తిగా విశ్వసించగలరని ఆశిస్తున్నాను.”

కాని ఆ తరువాత హైదరాబాదు సంస్థానంలోని అభివృద్ధి నిరోధకులు, ముస్లిం మతావేశపరులు ఆయనకు ప్రతికూలంగా చేసిన ఆందోళనతో విసిగిపోయి, 1947 మే 15వ తేదీన సర్ మీర్జా ఇస్మాయిల్ తన ప్రధానమంత్రి పదవికి రాజీనామా లేఖను నిజాంకు పంపినారు.

అయితేనేమి, బ్రిటీషువారితో చేసుకున్న ఒప్పందాల ననుసరించి, ఏ దేశీయ సంస్థానాధిపతికూడా తమకుగల అపిభాజ్యమైన అధికారాలను ఎవరికీ బదలాయించటం జరుగదని వాదించేవారు. అందులో 'భంగ్ మెథతూరా' అన్నట్టు హైదరాబాదు నిజాంకూడా అదే వాదన చేయుటేగాక తమది ముస్లిం ప్రభుత్వమని, ముస్లింలు అనుభవిస్తున్న విశేషాధికారాలు దెబ్బతింటాయనే వెర్రివాదన లేవదీసినాడు. మొత్తానికి నిజాం నర్కారు ప్రజాపరిషత్తు సమర్పించిన స్కిము ఏ మాత్రము ఆచరణయోగ్యముకాదని త్రోసిపుచ్చినారు.

ముజ్లిన్ ఇత్తేహాదుల్ ముస్లిమీన్

ఫాసిస్తు - మతదురహంకార సంస్థ

నిజాం రాష్ట్రంలోని తెలంగాణ, మరాఠ్వాడా, కర్నాటక మూడు ప్రాంతాల్లోను హిందువులు అధిక సంఖ్యలో ఉన్నారు. వారి అభివృద్ధిని నిరోధించటానికిగాను ప్రభుత్వం కల్పించే అవరోధాలను అధిగమించటానికి చేసే ఏ ప్రయత్నాన్నైనా - అది గ్రంథాలయాన్ని స్థాపించుటే కావచ్చు, గణేశోత్సవం జరుపుటే కావచ్చు, కల్లు, సార మొదలైన మత్తువదార్థాలను సేవించుట మానమని ప్రచార ప్రబోధాలు చేయుటే కావచ్చు, చివరకు సంఘాలు స్థాపించుటే కావచ్చు. మొత్తానికి ప్రజలేది చేసినా ముజ్లిన్ ఇత్తేహాదుల్ ముస్లిమీన్ అనబడే ముస్లిముల మతపక్షపాత సంస్థకు గిట్టేవిరాదు. అయితే జాతీయ భావాలుగల ముస్లిములుగాని, వారి సంస్థలుగాని లేకపోయేవా అనే సందేహం కలుగవచ్చు. జాతీయభావాలుగల ముస్లిములు లేరని కాదు. కాని వారి సంఖ్య స్వల్పంగా ఉండేది. ముజ్లిన్ ముస్లింల అహుయిత్యానికి వారు తట్టుకోలేకపోయేవారు. అందుకని బహిరంగంగా వారితో వాదలాటకు దిగక మానం వహించిన ప్రేక్షకులుగా ఉండిపోయేవారు. మరికొందరు లోభ, మోహాలకు లోనై ముజ్లిన్ వారితో కలిసిపోయేవారు. అయినా ఆత్మవంచన చేసికొనబట్టి న్యాయ పక్షపాతులైన 'ఇమాన్దార్' ముస్లిములు కొందరైనా లేకపోలేదు. పోలీసు చర్యకు కొన్నిరోజులుముందు వారు చూపిన ధైర్యసాహసాలు చరిత్రగతినే మార్చినవి. ఈ ఉధృతాన్ని పాఠకులు ముందు పుటలలో అవలోకించ కలుగుతారు. దేశంలో మరెక్కడా కనీవినీ ఎరుగని ఘోరదురంతాలకు కారణభూతమైన ముజ్లిన్ ఇత్తేహాదుల్ ముస్లిమీన్ సంస్థయొక్క పుట్టుపూర్వోత్తరాలనుగూర్చి కొంత తెలిసికొందాము.

హిందువులకు విరుద్ధంగా ముస్లిములు ఏకం కావలె :

ముస్లిములలో ప్రధాన తెగలు రెండు. ఒకటి- సున్ని, రెండవది- షియా. ఇస్లాం మతారంభంనుండి ఈ రెండు తెగలలో వైరుధ్యమున్నది. లక్కో మొదలైన

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

దానికితోడు శాసనసభలో ప్రధానమంత్రి సర్ అక్బర్ హైదరీ ప్రకటన మజ్లిస్‌వారిని కలవరపరచింది. అదేమిటనగా ఆరవ నిజాం ప్రకటించిన 'ఖానున్ చా ముబాక్' తర్వాత న్యాయమూర్తి రాయ్ బాల్ముకుండ్ నివేదిక సమర్పించినారు. నాటినుండి సంస్కరణలు ప్రకటించాలని ప్రజాసంస్థలు కోరుతూనేవున్నవి. బ్రిటిషిండియా ప్రభుత్వం కూడా ఒత్తిడి చేసింది. వీటి ఫలితంగా సంస్కరణలనుగూర్చి సత్వర చర్య తీసుకుంటామని శాసనసభలో సదరె ఆజం సర్ అక్బర్ హైదరీ (ప్రధాన మంత్రి) ప్రసంగిస్తూ ప్రకటించాడు.

మజ్లిస్ ఇత్రేహీదుల్ ముస్లిమీన్‌వారు 1937 లో ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో ముస్లిం మత విద్యా (దీన్యాత్) శాఖాధ్యక్షుడైన అబ్దుల్ ఖాదర్ అధ్యక్షతన సమావేశమై కొత్త నియమావళిని అంగీకరించినారు. లోగడ ఉన్న ఆశయాలకుతోడు ఈ క్రిందివికూడా చేర్చబడినవని ప్రకటించినారు. ఈ విధంగా మజ్లిస్ ఒక్కరోజులో రాజకీయేతర స్వరూపాన్ని మార్చుకొని, రాజకీయ ఋరఖాతో ప్రత్యక్షమైంది.

- 1) హైదరాబాదు ప్రభుత్వము సర్వస్వతంత్రముగల రాజ్యంగా ఉండాలె.
- 2) భారత సమాఖ్యలో హైదరాబాదు తప్పనిసరిగా చేరవలసివస్తే దాని రాజకీయాధికారాలలో ఏలాటి లోపం రాకూడదు. మరియు దాని ఆర్థికాభివృద్ధికి ఏలాటి వ్యాఘాతం రాకూడదు.
- 3) రాష్ట్రాభివృద్ధికై ప్రస్తుత రాజ్యాంగ చట్టంలో మార్పులు తప్పనిసరిగా చేయవలసివస్తే ముస్లింల రాజకీయ ప్రాధాన్యతకు దెబ్బ తగులునట్టి మార్పులను దక్కన్ ముస్లింలు ఎంతమాత్రం అంగీకరించరు.
  - (అ) శాసనసభ మరియు స్థానిక స్వపరిపాలన సంస్థలలో ముస్లింలు చట్టరీత్యా అధిక సంఖ్యలో ఉండవలెను.
  - (ఆ) ప్రత్యేక నియోజకవర్గాల ద్వారా ముస్లింల స్థానాలు భర్తీ చేయవలెను.
- 4) ఉర్దూ హైదరాబాదు ప్రభుత్వభాషగా ఎల్లప్పుటికి స్థిరంగా ఉండవలెను.
- 5) ఉద్యోగాలు ముస్లింల చారిత్రక, రాజకీయ, గౌరవ సమస్యనే కాక ఆర్థిక సమస్యకూడా. కాబట్టి ఈ విషయంలో మతపరమైన జన సంఖ్య ఆధారంగా నిష్పత్తి అనే ప్రశ్న ఉత్పన్నము కాజాలదు. ప్రభుత్వోద్యోగాలు పదులుకోవటానికి ముస్లింలు ఎన్నటికీ సిద్ధంకారు.

ఈ టీర్మానం అంగీకరించిన సభకు ఒక ప్రభుత్వోద్యోగి (ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలోని ఒక శాఖాధిపతి) అధ్యక్షత వహించుట గమనార్హం. ఈ సంఘటనవల్ల మజ్జిమ్ సంస్థయొక్క రాజకీయాలను నిజాం స్వయంగా కాని లేక పరోక్షంగా ఆదేశాలిస్తూకాని, నడుపుతూ ఉన్నాడనే అనుమానం ధృవపడుతున్నది. అట్లా కానివక్షంలో ప్రత్యక్షంగా రాజకీయాలలో పాల్గొన్న హిందువులపై ముస్లిం సర్కారీ ఉద్యోగులపై గట్టిచర్య తీసుకొని ఉండేవారుకదా! కాని అటువంటి చర్య ఏదీ తీసుకోబడలేదు. అందుకు విరుద్ధంగా ప్రతి ముస్లిం తాను రాజుగారి మతానికి చెందినవాడు కాబట్టి, ఇంటా - బయటా, ఆఫీసులలో బాహటంగా రాజకీయాలు మాట్లాడేవాడు.

ఇక్కడ ఒకవిషయాన్ని మనం గుర్తుంచుకోవాలి. మజ్జిమ్ స్థాపనకుపూర్వం ఎవరైనా హిందువుకూ ముస్లిముకూ మధ్య ఏదేని సంఘర్షణ జరిగివుంటే అది వ్యక్తిగత లేక తత్సంబంధ కారణాలవల్ల సహజరీతిలో జరిగేవి. కాని మజ్జిమ్స్థాపనతర్వాత జరిగిన సంఘటనలు కేవలం మతపరమైన కారణాలవల్ల సంభవించినవి. అంటే మజ్జిమ్వారు మతంపేరిట కొట్లాటలు లేవదీసేవారు. మతంపేరుతో అనూయద్వేషాలు రెచ్చగొట్టి కయ్యానికి కాలదుప్పి ఏపిధంగానైనానరే సంఘర్షణను సృష్టించేవారు. పోలీసులుమజ్జిమ్కు అండగావుండి ముస్లిములను కాపాడేవారు. మజ్జిమ్కార్యకర్తలు ఎవరిని వేలెత్తి చూపితే వారిని పోలీసులు నిర్బంధంలోకి తీసుకొనేవారు. ఇట్లా ప్రభుత్వోద్యోగుల మద్దతు మజ్జిమ్వారికి వుండేది. ఇతర మతాలవారు నిస్సహాయులుగా ఉండేవారు. మజ్జిమ్ కార్యకర్తలు పోలీసుల అండదండలతో ప్రజలను భయభ్రాంతులను గావించి, ప్రజలను ఆత్మరక్షణ చర్యలకు ఏమాత్రం పాల్పడకుండా భీతాహాన్ని సృష్టిస్తూ ఉండేవారు.

దీనికితోడు మజ్జిమ్వారు సాహరణ ముస్లిం ప్రజలను చిన్నచిన్న వ్యాపారాలను స్వంతంగా మొదలుపెట్టుకోవాలని ప్రోత్సహించినారు. ముస్లిం నేతవనివారికి ఆర్థిక సహాయం అందజేసి, వారు తయారుచేసిన సరుకును విక్రయించటానికి ఒకవ్యవస్థ రూపొందించినారు. ఈ విధంగా ముస్లింవ్యాపారులకు, వృత్తివనివారికి ఆర్థికసహాయం అందజేయటానికి ముస్లింబ్యాంకు నొకదానిని స్థాపించినారు. ఈ వ్యవస్థ సమాజంలో కలతలకు దారితీసింది. ముస్లిం నేతవనివారు తమనరుకును ముస్లింవ్యాపారుల దుకాణాలకు, లేక ముస్లింకొనుగోలుదారులకు మాత్రమే అమ్ముట అనే చిత్రవృత్తి మొదలైంది. గిట్టుబాటుధరకు అమ్ముకొనే ధోరణి పోయింది. రూపాయి తక్కువైనా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

'ముస్లిం' కే అమ్మలే. లేదా రూపాయి ఎక్కువై సా 'ముస్లిం' వద్దనే కొనాలే అనే మతపక్షపాత మనస్తత్వం వ్యాపించింది. రానురాను, ప్రభుత్వోద్యోగాలలో గూడా 'ముస్లిం' భావం ఆంతురించింది. దాని స్థానంలో ఎక్కడి ముస్లిం అయితేనేమి? స్థానిక హిందువుకన్న ముస్లిములకే ప్రాధాన్యత ఇయ్యాలనే మతపాక్షిక దృష్టి ప్రబలింది. ఈ అన్నిటికీ హైదరాబాదులోని ముస్లిం ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారు గ్రామాలలో స్థాపించిన వారి శాఖలే కారణం. మతవైషమ్యమే వారి ప్రచారయొక్క ప్రధాన ఆశయం.

హిందూ - ముస్లిం మొదటి కలహం :

1938 లో ముస్లిం ప్రేరణతో హైదరాబాదు నగరంలోని ధూల్ పేట ప్రాంతంలో హిందూ ముస్లిం కలహం జరిగింది. ఇందులో ముస్లిం నాయకుడైన బహదూర్ యార్జంగ్ మేనల్లుండ్రు ఇద్దరు చనిపోయినారు. పోలీసులు ఎందరో ప్రముఖ కార్యకర్తలను నిర్బంధించి, వారిపై కేసులు పెట్టినారు. నగరవాసులు ఆత్మరక్షణలో నిమగ్నులైనారు. ఇది 'ధూల్ పేట' కేసుగా భారతదేశంలో ప్రఖ్యాతి చెందినది. ముస్లిం ప్రేరణవల్ల జరిగిన ఈ కలహంవల్ల హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ముస్లిమేతరులు ఎంతటి మర్యాదకలవారైనా వారికి రక్షణలేదని, అందుకుబదులు సామాన్య ముస్లిం తాను రాజుగారి మరానికి చెందినవాడననే అహంభావంతో పెర్రవీగుతాడనీ, పోలీసుల సహాయం వానికే ఉంటుంది కాబట్టి హిందూవలకు కలిగే బాధలన్నిటికీ ప్రభుత్వమే కారణమని, ఈ ప్రభుత్వం తమదికాదని" అభిప్రాయపడసాగినారు.

అఖిలభారత స్టేట్ ముస్లింలీగ్ :

1939 లో జరిగిన ముస్లిం మావేశానికి అధ్యక్షత వహించిన బహదూర్ యార్జంగ్ తమ అధ్యక్షోపన్యాసంలో తన ఆక్రోషాన్ని ఇట్లా వెళ్ళగక్కాడు. . . . . హిందువులు తమ రాజ్యపరిపాలనా యోగ్యతను ఎన్నడో కోల్పోయినారు. ముస్లిములైన మొగలులు శతాబ్దాలపాటు హిందూదేశాన్ని పాలించినారు. ప్రముఖ మొగలు సుల్తానులైన బెరంగజేబుచేత ప్రత్యేకంగా నియమింపబడిన నిజాముల్ యొక్క అసఫ్ జా: తన పదివేల వీర సైనికులతో గోలకొండపై దాడిజరిపి, గోలకొండ దుర్గాన్ని వీరోచితంగా జయించినాడు. ముస్లింరాష్ట్రంగా స్థాపించగలిగినాడు. దేశంలో పెద్దదయిన ముస్లింరాజ్యానికి వారసులైన మీసైన గురుతరమైన బాధ్యత ఉన్నది. అక్కడక్కడి చెడుమొదరుగా బిటిషిండియాలోను, దేశీయ సంస్థాదాలలోను ఉన్న

ముస్లింనాయకత్వానికి మీవైపు చూస్తున్నారు. ముస్లింరాజ్యంలో, ఆధికారస్థానంలో ఉన్న ముస్లిములైన మీరు భారతదేశంలోని ముస్లిములకు మార్గదర్శకులు కావాలి. వారి సర్వతోముఖాభివృద్ధికి పాటుపడవలసిన గురుతరమైన బాధ్యత హైదరాబాదు ముస్లిములపై ఉన్నదనే షిషయాన్ని తెలియజేస్తున్నందుకు నేను గర్వపడుతున్నాను. మీకు ఈ సంగతి విశదపరుస్తున్నప్పుడు నా మనోనేత్రముందు విజయవరంవరలు సాగించిన మొగలు సర్దారులు, మొగలు పరిపాలనాదక్షులు, మొగలు గవర్నరులు, శాసకులు కనపడుతున్నారు. ఈ సభకువచ్చిన వేలాది హైదరాబాదు ముస్లిములారా! నేను నామనోనేత్రంతోచూచిన మొగలువీరులయొక్క పరిపాలకులయొక్క, సర్దారుల యొక్క సైనికులయొక్క రూపాలు మిమ్ములను పోలియున్నవని తెలుపటానికి నే నెంతో హర్షిస్తున్నాను. మీరు అట్టిస్థాయిని అందుకోవాలని నేను ఆకాంక్షిస్తున్నాను. నాకలలు నిజంచేస్తారని ఆశిస్తున్నాను. అందుకే నేనొక సూచన చేయబోతున్నాను. అఖిల భారత స్టేట్ ముస్లింలీగు అనే సంస్థను స్థాపించవలెననేది ఆ సూచన. నా ఈ సూచనను అఖిల భారత ముస్లింలీగు నాయకులు ప్రశంసించినారని చెప్పుతూ, హైదరాబాదురాష్ట్రంవరకు స్టేట్ ముస్లింలీగు అవసరంలేదని, ఇక్కడమాత్రం హుదల్ ముస్లిమీన్ సంస్థనే పనిచేస్తుందని అదే ఇక్కడి ముస్లింల ఏకైక సంతృప్తిగా చెల్లుబాటు అవుతుందని స్పష్టంచేసినాడు.

మానవసమాజం ఉన్నంతవరకు సమస్యలు ఏదోరూపంలో ఉత్పన్నం కావటం సహజం. అయితే అలా ఉత్పన్నమైన సమస్యలను పరిష్కరించాలి. అందుకు రెండేసాధనాలు. ఒకటి ఇచ్చిపుచ్చుకొనే ధోరణిలో సంప్రదింపులద్వారా రాజీపడుట. రెండవది తిరుగుబాటుద్వారా సమస్యలను పరిష్కరించుకొనుట. అందుకే సంప్ర దింపులు విఫలమైనాక రెండోమార్గాన్ని అవలంబించుట సభ్యమార్గమనిపించు కుంటుంది. సంప్రదింపులకు సిద్ధంగా లేరు అనే అవవాదుకు గురికారాదనే భావంతోనే సరసింగరావుగారు సంప్రదింపులకు దిగినారు. అది విఫలమైనాక మధ్యవర్తిత్వానికి గూడా సిద్ధపడి అట్టి సూచనగూడా చేసినాడు. ఈవిధంగా 'మట్టిగొని, తెరవెనక నుండి నాటకమాడిస్తున్న నిజాముగాని గౌరవపూర్వకమైన సంప్రదింపులకు సిద్ధంగా లేరు' అని మట్టిన్వారి చిత్రవృత్తిని ప్రపంచానికి చాటటానికి అవకాశం కలిగింది నారు సర్పింగరావుగారు.

అయితే సంప్రదింపుల వ్యవహారాన్ని మరోదృష్టికోణంనుంచి చూస్తే క్రితం మరోలా కనిపిస్తుంది. 'సంప్రదింపులవలన కాలయాపన జరుగుతుంది. వాయువేగ

పైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మనోవేగంతో ఆనాటి రాజకీయాలు సాగిపోతవి. రాజీవ్ తాలలోని ఏదోషరతు లోని పదజాలాన్ని సవరించాలని ఓలంబనం litigation కలిగించవచ్చు. తద్వారా దొరికిన వ్యవధిని అన్యథా ఉపయోగించుకోవచ్చు. సంప్రదింపు అనగానే ఇచ్చిపుచ్చు కొనుట అనే ధోరణి స్ఫురిస్తుంది. అటు బ్రిటిషిండియా ప్రజలు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం పొందుతున్నప్పుడు ఇక్కడ మధ్యయుగపు రాచరికం దేనికి? అని ప్రజలు భావించడం సహజం ఒకవైపు రజాకార్లు పోలీసులు నిండుప్రాణాలను బలిగొంటున్నారు. రక్తపాతం ఒకవైపున జరుగుతూనే ఉన్నది. కాబట్టి దాన్ని అరికట్టడానికి తిరుగుబాటే శరణ్యం. 'వజ్రం వజ్రేనభిద్యతే' అనే న్యాయాన్ని పాటించాలి. అనేషన్ గా కనిపిస్తుందాచిత్రం. 'ఏది ఏమైనా సంప్రదింపులకు సిద్ధపడ లేదు.' అనే లోకోపవాద రాకుండా చేసుకోవటానికి నరసింగరావుగారు సంప్రదింపు లకు దిగినారు. చివరకు నిజామే పడినీయలేదని రుజువు చేసినారు.

ముఖముఖి సంభాషణలు సదవగాహనకు దారితీయవచ్చుననే ఆశతో ఆంధ్ర వీరామహా మాదపాటి హనుమంతరావు, కాశీనాథరావువైద్యగారలు సంభాషణలు ప్రారంభించినారు. కాని అవి ఒక రూపానికి రాకముందే రాజ్యాంగ సంస్కరణల సంఘాన్ని ఆయ్యంగార్ అధ్యక్షతన నియమించినట్లు నిజాంప్రభుత్వ ప్రకటన వెలువడింది. అంతటితో ఈ సంభాషణలు ఆగిపోయినవి.

సింగ్ జంగ్ సంభాషణలు :

ఆతర్వాత కొన్నాళ్ళకు తిరిగి సంభాషణలు సాగించటానికి ప్రయత్నాలు జరిగినవి. మందుముల నర్సింగరావు గారికి హిందువులవజ్రాన 'విశ్వానవత్రం' (ఇతే వీతమాద్) ఇచ్చారు. అట్లే ముస్లింలవజ్రాన బహదుర్ యార్జంగుకు ఇచ్చారు! ఇట్లా విశ్వానవత్రాలు పొందాలని బహదుర్ యార్జంగ్ షరతు విధించినాడు. మొత్తానికి నర్సింగరావు, బహదుర్ యార్జంగ్ సంభాషణలు 'సింగ్ జంగ్' సంభాషణలుగా పైదరాబాదు రాజకీయ చరిత్రలో ప్రసిద్ధమైనవి.

ఈ సంభాషణలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపనను ప్రాతిపదికగా తీసుకొని చర్చలు జరిపాలని నర్సింగరావుగారు సూచించినారు. కాని బహదుర్ యార్జంగ్ "ప్రస్తుత పాలనా పరిధానంలో ఎట్టి మార్పు చేయరాదనీ, భవిష్యత్తులో మార్పు కలగాలనికూడా సూచించటానికి వీలులేదనీ, నిజాం రాజ్యంలో ముస్లిం రాచరిక

వ్యవస్థ స్థిరంగా వుండాలనీ, నిజాం రాష్ట్రంలోని ప్రత్యేక పరిస్థితులవల్ల, సాంప్రదాయాలవల్ల బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన సాధ్యంకాదనే వితండవాదం లేవదీసినాడు. అందువల్ల సంఘాషణలు విఫలమైనవి, రాజీ కుదరలేదు.

ఇంతలో హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు సత్యాగ్రహం ఆరంభించింది. ఆర్య సమాజంవారుకూడా మతస్వేచ్ఛకొరకు సత్యాగ్రహం ఆరంభించినారు. దానికితోడు హిందూ సివిల్ డిబర్టీస్ యూనియన్ వారు పౌరస్వాతంత్య్రాల సాధనకొరకు సత్యాగ్రహాన్ని ఆరంభించినారు. సామాన్య ప్రజలు నిజాం దమననీతికి విసిగి వేసారినారు. తాడో-వేడో తేల్చుకుందామనే ధోరణిలో సత్యాగ్రహానికి వూనుకున్నారు. నిత్యజీవితంకూడా జైలు జీవితంలాగే ఉన్నది. కాబట్టి సత్యాగ్రహం చేసి జైలుకు ఎందుకు పోరాదు? అని నిశ్చయించుకున్నారు ప్రజలు.

మధ్యవర్తిత్వము :

ఇద్దరికీ రాజీ కుదరనప్పుడు మధ్యవర్తి సలహాను అర్థించటం, అంగీకరించటం సభ్యసమాజ వద్దతి కదా! అందుకని ఉభయంలు వార్తా వెళ్ళి గాంధీమహాత్ముని అబుల్ కలాం ఆజాద్ ను సందర్శించి, ఒక సంతృప్తికరమైన పరిష్కారాన్ని కనిపెట్టడానికి అంగీకరించవలసిందిగా నర్సింగరావు గారు సూచించినారు. కాని అట్టి సూచనను బహదుర్ యార్జంగ్ తిరస్కరించినాడు.

మజ్జిమ్ కోరికలు - నర్సింగరావు సమాధానాలు :

అందుకు బదులు ఈ క్రింది విషయాలను గురించి హిందువుల వజాన ముస్లింలకు సంతృప్తికరమైన సమాధానాలు ఇవ్వవలసిందిగా కోరినాడు.

1. ఉర్దూ ప్రభుత్వ భాషగా స్థిరంగా చలామణి కావలెను.
2. ఉన్నత పాఠశాలలతోపాటు కళాశాలల్లోను ఉర్దూయే బోధనాభాషగా ఉండవలెను.
3. ముస్లింలకు ప్రభుత్వ ఉద్యోగాలే జీవనాధారం కాబట్టి వాటినుండి ముస్లింలను తొలగింపకూడదు.
4. శాసనసభలు మొదలైన ప్రజాప్రతినిధులుగల సంస్థలలో ముస్లింలకు వారి సంఖ్యనుబట్టిగాక వారికి హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోగల ప్రత్యేక స్థాయి ననుసరించి సంఖ్యను లెక్కించటకు బదులుగా వారి ప్రత్యేక

ప్రజారాజ్యం స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉనికిని ప్రభావాన్నిబట్టి ఇవ్వవలెను. అంటే- భారమైన ప్రాతినిధ్యం (Weighty Representation) ఇవ్వవలెను. మొత్తానికి ముస్లిములు ముస్లిమేతరులు సమానసంఖ్యలో ఉండవలెను.

దానికితోడు, 300 రూపాయలవరకు నెలజీతం దొరికే ప్రభుత్వోద్యోగాలలో 70% ముస్లింలకు కేటాయించాలనీ, శాసనసభ మొదలైన ఎన్నికలద్వారా పూర్తి చేయబడు సభలలో హిందూ-ముస్లింల సంఖ్య సమానంగా ఉండవలెననీ, ముస్లిం సభ్యుల సంఖ్యను పూర్తిచేసికోహానికి ప్రత్యేక నియోజకవర్గాలు ఏర్పాటుకావలెననీ ప్రత్యేక నియోజకవర్గాలనుండి ముస్లింలు, పార్సీలు, క్రైస్తవులు ఎన్నుకోబడవలెను అని కూడా కోరినారు.

స మ థా నా లు :

నరసింగరావుగారు సమాధానమిస్తూ . . .

1. ఉన్నత విద్యాబోధనగూడా మాతృభాషలోనే జరగవలెనన్నారు.
2. ఇక అధికారభాష విషయంలో నాగరికతగల ఇతర దేశాలలో అల్ప సంఖ్యాకులకు తమ తమ మాతృభాషలోనే పిన్తీపత్రాలు మొదలైనవి ఇచ్చుకునే అధికారముండగా, ఇక్కడ అధిక సంఖ్యాకులకు కూడా అట్టి అధికారమివ్వకపోవుట హస్తాన్వదమే అవుతుందన్నారు.
3. ఇక ఉద్యోగాల విషయంలో పెద్ద ఉద్యోగాలు పబ్లిక్ సర్వీస్ కమిషన్ ద్వారా నియమింపబడాలనీ, చిన్నతరహా ఉద్యోగాలలో ముస్లింలకు మూడోవంతు అనగా 33% కేటాయించటానికి తన కభ్యంతరము లేదనీ అన్నారు.
4. ఇక ఎన్నికల స్థానాల విషయంలో సగానికి రాజీపడటానికి తాను సిద్ధంగా ఉన్నా, సభ్యులు సంయుక్త నియోజకవర్గాలద్వారానే ఎన్నుకోబడాలనే షరతును నూచించినారు. పారసీ, క్రైస్తవ మొదలైన అల్ప సంఖ్యాకులుకూడా సంయుక్త నియోజకవర్గాలనుండి ఎన్నుకోబడాలనే షరతు ఉంటుందని విపులంగా ప్రత్యుత్తరం ఇచ్చినారు.

అన్ని మదములలో అధికారమదము బలీయమైంది. దురహంకారముతో విప్రవీగుల సహజం. వందిమాగధుల పొగడ్తలకు ఉబ్బిపోతూ, అధికారంలో ఉన్నవారు కాలం ఎప్పుడూ ఇట్లానే ఉంటుందనే భ్రమలో ఉంటారు. అందుకే

నర్సింగరావుగారి రాజీమార్గాలుకాని, హితోక్తులుకాని 'జంగ్' గారికి హితవుగా తోచలేదు. ఆయన కోవంతో, "ఇన్నాళ్ళుగా నేను రాజీ కుదురుతుందేమోనని ఓవిక వట్టి నాను. ఈనాటినుండి బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపించే ఏ చర్యనైనా నా పూర్తి శక్తియుక్తులతో ఎదిరించాలని నిర్ణయించుకున్నాను. నేనొకటే అనుకుంటున్నాను. మీ సత్యాగ్రహాలు, మీరు చేసే అల్లర్లు- అవన్నీ మీరు సంఘటితంగా ముస్లింలపై చేసే దాడి అని నేను భావిస్తాను. కాబట్టి మీ ప్రహారాలనుండి ముస్లింలను రక్షించుట ఒక్కటే ఇక నా భవిష్యత్ కార్యక్రమంగా నిశ్చయించుకున్నాను" అని బహదుర్ యార్జంగ్ ప్రకటన చేసినాడు.

నర్సింగరావుగారు చూపిన విశ్వరూపం :

సింగ్, జంగ్ సంభాషణలుగా పేరుపడ్డ ఈ సంవృద్ధిపులు సాగుతున్న కాలంలో ఒకనాటి రాత్రి ఉభయులు బహదుర్ యార్జంగ్ భవనంలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్నిగూర్చి మాట్లాడే సందర్భంలో నర్సింగరావుగారు బహదుర్ యార్జంగ్ ను, "మీరు ఎంతకాలంవరకు ఈ ప్రజావెల్లువను ఆవగలుగుతారు?" అని నూటిగా ప్రశ్నించినారు. అందుకు జవాబుగా "కనీసం పది సంవత్సరాలైనా ఆవగలుగుతా"నని బహదుర్ యార్జంగ్ సమాధానమిచ్చినాడు. దానిపై రావుగారు, "ఒక జాతి చరిత్రలో పది సంవత్సరాల కాలం పెద్దదేమీకాదు. మీరు కావాలంటే నావైపునుండి మీకు మరో పది సంవత్సరాలిస్తాను. అయితే ఈ ఇరవై సంవత్సరాల కాలవాహినిని మీరు ఆవగలుగుతారనే అనుకుందాం. మరి ఆ తర్వాత ఏ రీతిగా జరుగుతుందని మీరు అనుకుంటున్నారు? హిందూ-ముస్లింల పరస్పర సంబంధాలు ఎట్లా ఉండగలవంటారు? క్రియకు ప్రతిక్రియ ఉండుట ప్రకృతిలోనే సహజం కదా! మరి ప్రతిక్రియ ఏ విధంగా పనిచేస్తుందో ఊహించినారా? రేపు కాకపోతే ఎల్లండి మేము ఆశించిన బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వము వచ్చితిరుతుంది. అది తథ్యం! అందులో ఏమాత్రం సందేహంలేదు అయితే ప్రజాస్వామ్య సిద్ధాంతాల ప్రకారం బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం సిద్ధించిన తర్వాత వైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని ముస్లింల వరిస్థితి ఏవిధంగా ఉంటుంది? అది మీరు ఊహించినారా?" అని ప్రశ్నిస్తూ నర్సింగరావుగారు, బహదుర్ యార్జంగ్ ఎదుట మున్ముందు రూపొందనున్న దేశపరిస్థితులను, ప్రభుత్వ రూపాన్ని అరటివండు వలిచి చేతిలో పెట్టినట్లు స్పష్టం చేశారు. అలానాడు శ్రీకృష్ణుని సముఖంలో అర్జునునివలె అతడు నిశ్చేష్టుడై, మనోనేత్రంతో మున్ముందు రాబోయే దేశపరిస్థితులను విశ్లిస్తున్న బహదుర్ యార్జంగ్ భిన్నుడై

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నాడు. “రావుగారూ! మీరు నాముందు ఒక భయానక చిత్రాన్ని ఉంచినారు” అంటూ మనోవేదనతో నిర్విణ్ణుడయ్యాడు. అతని కళ్ళనుంచి నీరు కారుతూవుంది. కొంతసేపటికి తేరుకొని, డగ్గుత్తికతో “శ్రేష్ఠంలోవద్ద ఈగవలె నేను ఇందులో చిక్కుకొనిపోయినాను. ఇక చచ్చేవరకు రెక్కలాడించడం తప్ప, నేను తప్పించుకొని బయటపడే మార్గం కానరావడంలేదు” అని నరసింగరావుగారి ముందు బేలయై, దీనుడై విలపించినాడు. ఆ దృశ్యం ప్రైదరాబాదు రాజకీయ చరిత్రలో ఎన్నటికీ మరపురాని ఘట్టం.

ఇంతటితో సంభాషణల అధ్యాయనాన్ని తాత్కాలికంగా ముగిస్తూ దూరదృష్టిగల నర్సింగరావుగారు బహదూర్ యార్జంగ్ కు తుదిలేఖ వ్రాసినారు. అందులో - ‘మూలనూత్రధారి నిజామే, అతనే తెర వెనుకనుండి నాటకం ఆడిస్తున్నాడు, తత్ఫలితంగానే ఇటువంటి పరిస్థితు లేర్పడుతున్నవి. నాటకంలో కొన్ని పాత్రలు తోలుబొమ్మలుగా తెరపై ఆడుతూ నిష్క్రమిస్తున్నవి’ అని తేటతెల్లం చేశారు. ఆ తర్వాత జరిగిన సంఘటన లన్నిటివెనుక నిజాము హస్తమే ఉన్నట్లు, ఆ తర్వాత చరిత్ర సమస్తం నిజాము కుతంత్రాలతోనే నడిచినట్లు మనకు అవగతం కాగలదు.

నిజంగా మందుముల నర్సింగరావు చతురుడైన మేధావి. కాబట్టి ఇదంతా పసిగట్టి బహదూర్ యార్జంగ్ కు రాసిన లేఖలో ‘నిజామే అన్నిటికీ మూలకారణమనీ రాజకీయ యత్నాలను భంగపరచింది నిజామేననీ’ స్పష్టపరచడం ముందే నాడో, చరిత్రకారుడు చెప్పవలసిన మాటలను తాను అప్పటికప్పుడు బహదూర్ యార్జంగ్ కు ఓఖతరూపంగా తెలియపరచాడు.

మంత్రివర్గంలో మార్పు :

“మంత్రివర్గంలో మార్పు రావాలె. మంత్రులు ప్రజాభిమతాన్ని ఎరిగి బాధ్యతతో ప్రవర్తించవలె. వారి ఉద్యోగకాలాన్ని పరిమితం చేయవలె. విలాసాలకు ఏకాంతికి అలవాటుపడ్డ పాతకాలపు జాగీర్దారులు పాలనాయంత్రాంగాన్ని కాలానుగుణంగా నడుపజాలరు” అని ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక, మహానభలు, స్టేటు కాంగ్రెసు తమ తమవేదికలవైనుండి మోషించినవి.

ఇదేమాట ఇప్పుడు మజ్లీస్ ఇతహాదుల్ ముస్లిమీను అంటున్నదంటే ఎంత వివరీతం? 1941 లో జరిగిన మజ్లీస్ కార్యవర్గ సమావేశంలో మంత్రివర్గ మార్పును గూర్చిన తీర్మానం అంగీకరించారు.

మజ్జిమ్ తన సుదీర్ఘమైన సమావేశాల్లో మంత్రివర్గ కార్యకారణీశక్తినిగూర్చి ప్రభుత్వ పరిపాలనా యంత్రాగాన్నిగూర్చి ఆలోచించి మంత్రివర్గంలో మార్పురావాలనే అభిప్రాయం ఇంకా బలపడినదని వ్యక్తపరుస్తూ కాలనిర్ణయంలేకుండా మంత్రుల పదవీకాలం పొడగించడంమూలాన వనులు కుంటువడుతున్నవని ఆరోపించింది.

“ప్రపంచంలోని ఏదేశపు మంత్రుల పదవీకాలం ఇక్కడున్నంత దీర్ఘంగా లేదు.” అని మజ్జిమ్ వారే విమర్శించినారు. అప్పుడప్పుడు పరిపాలనా యంత్రాంగం జ్ఞానకాకపోతే ప్రయోజనం తగ్గుతుంది. నిజాంప్రభుత్వం ఈవిషయాన్ని నిర్లక్ష్యం చేస్తూపోయింది. కాబట్టి పరిపాలనలో దుష్పరిణామాలు సాధారణంగా కలుగుతూ వచ్చినవి. ఈకారణాలనుబట్టి ఒకమంత్రి ఉద్యోగకాలము సమాప్తి అవుతుంటే అది పొడిగించకూడదనీ వారిస్థానే దేశయోగజ్ఞేమాన్ని కాంక్షించేవారినే నియమించాలనీ, మంత్రి పదవీకాలం ఎక్కువ తక్కువ అయిదు సంవత్సరాలకు మించరాదనీ కాలగతిని గమనిస్తూ తదనుగుణంగా అభివృద్ధికరమైన ఛావాలు (మజ్జిమ్ దృష్టిలో) గల వ్యక్తులకు మంత్రివర్గంలో స్థానంకల్పించాలనీకూడా మజ్జిమ్ వారు తీర్మానించినారు.

జిన్నా దౌత్యం :

హైదరాబాదులో ఒక బహిరంగసభలో జిన్నా ఉపన్యసిస్తూ ప్రజాస్వామ్య సిద్ధాంతం దేశానికి సరిపడదు అని ఖండితంగా చెప్పినాడు. నిజాంతోను మంత్రులతోను సంప్రదింపులు జరిపి ముస్లిములకు, ప్రభుత్వానికి మధ్య ఒక ఒప్పందం కుదర్చటంలో కృతకృత్యుడైనాడు. ఆ ఒప్పందం ప్రకారం హైదరాబాదు ముస్లిం రాష్ట్రమనీ, సంయుక్త నియోజకవర్గాలకు బదులు ప్రత్యేక నియోజకవర్గా లుంటాయనీ, శాసనసభలో ముస్లింలకు ఆధిక్యత ఉంటుందనీ నిజాం ప్రభుత్వం ఇత్రహాదుర్ ముస్లిమ్స్ నాయకులకు వ్రాతపూర్వకంగా హామీలిచ్చింది. అంతేగాక నిజాం స్వంత జాగీరైన సర్పెఖాన్ పక్షాన నియమించే ముగ్గురు ప్రతినిధులూ ముస్లింలే వుంటారనే హామీగూడా ఇవ్వబడ్డది.

సంస్కరణలవలన కలిగే భయభ్రాంతులు తొలగినవని జిన్నా తాను సాగించిన రాయశారాల వివరాలు తెలుపగా, మజ్జిమ్ వారి కార్యవర్గంవారు నిజాముకు తమకృతజ్ఞత తెలుపుతూ ఒకతీర్మానాన్ని అంగీకరించినారు. అయితే ఈ వ్యవహారం తా రహస్యంగా నడిచింది. అప్పటికి రెండో ప్రపంచయుద్ధం ఆరంభమైనందున సంస్కరణలు బుట్టదాఖలైనవి.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బహదుర్ యార్జంగ్, అబుల్ హసన్ సయ్యద్లీ రాష్ట్రంలోని ఊరూరా తిరిగి, ఉపన్యాసిస్తూ కరవత్రాలు ఫంచుతూ, ముస్లిం ప్రజల్లో ఉద్రిక్తత. మతావేశం కలిగించినాడు.

హైదరాబాదు ముస్లింలని :

స్వమతస్తునివేష్టలు కొంతవరకు సహించవచ్చు. కాని తనదాకా వచ్చినాక, మతమేగాదు, బంధుత్వంగూడా లెక్కలోకిరాదు. మన్నింపబడదు. సహించబడదు గూడా. బహదుర్ యార్జంగ్ వట్టి నిజాంవైఖరి అంతేజరిగింది. బైతుకట్టె ఉదంతము, ముక్తిన్ సభలో ఉపన్యాసాలవల్ల వైమనస్యాలు తారస్థాయి నందుకున్నవి. బైతుకట్టె అంటే, పూర్వం మహమ్మదు ప్రవక్త బలికివుండగా అనుయాయులు అతనిచేతిమీద చేయివేసి 'నేను మీ ఎడల భక్తివిశ్వాసాలతో ప్రవర్తిస్తాను' అని ప్రమాణంచేసేవారు. దీన్నే 'బైత్' అంటారు. మహమ్మద్ తర్వాత ఖలీఫా వేతిమీద చేయి వేసి కూడా బైతు చేసినారు ముస్లిములు.

అదేవిధంగా ముక్తిన్ వర్గాలలో బహదుర్ యార్జంగ్ చేతిమీదచేయివేసి బైత్ చేయాలనే సూచనవచ్చింది. ఇంకేం, హైదరాబాదులోని ముస్లింలు 'భాయిదే మిల్లత్'కు తండోవతండాలుగావచ్చి బైత్ చేయటం ఆరంభించినారు. ఇది హైదరాబాదులోని అమీర్లకు జాతీయ భావాలకు ముస్లింలకు అసహ్యభావం కలిగించింది. అంతేగాదు నిజాందర్బారులోగూడా అలజడిపుట్టింది. నియంతృత్వ పోకడలు పొడసూపినవనే అనుమానాలు అంకురించినవి.

ఈ పరిస్థితిని గమనించిన మందుముల నర్సింగరావుగారు వాస్తవికదృష్టితో ఒకవ్యాసం రాసినారు. అందులో ముసలోని (ఇటలీనియంత) వలన ఇటలీదేశపురాజు 'విక్టర్ ఇమాన్యు ఆల్'కు వట్టిసగతి నిజాంకు వట్టవచ్చునని స్పష్టపరిచినారు. రావు గారి ఈ వ్యాసంవలన దర్బారులో గట్టిప్రభావంవడ్డది. తత్ఫలితంగా, బహదుర్ యార్జంగ్ దర్బారుకుపోవటం తగ్గిపోయింది. ముందుగా అనుమతిలేకుండా పోవటం ఆగిపోయింది.

మక్తిన్ 12వ సమావేశం జరిగేరోజు 'మతంవేరు-రాజకీయంవేరు' అని నిజాం ఒకవ్యాసం ప్రచురింపజేసినాడు. (నిజాము ఏదిరాసినా ఫర్మానే) అయితే అదే రోజు, ముక్తిన్ సభలో-నిజాం రాసిన వ్యాసాన్ని ఖండిస్తూ బహదుర్ యార్జంగ్ ఉపన్యసించినాడు. ఇస్లాంలో మతం, రాజకీయం ఒకటే, ఖలీఫా రాజ్యాధికారిత్వాబట్టి

మతాధినేతగూడా ఆని ఉపన్యసించినాడు. ఉపన్యాసధోరణిలో నేను అబ్దుల్లాను (దేవుని దాసుడను) మాత్రమే అబ్దుల్ మలిక్ (రాజుయొక్క దాసుడను) కాను అన్నాడు. అది నిజాంకు కోపకారణమైంది. నిజాం తాను మన్నించి ఆదరించినవాడే తనను కాదంటున్నాడని భేదపడ్డాడు. బహదుర్ యార్జంగ్ ఎదురుతిరిగిన దానికన్నా ఇది గమనించిన హిందూప్రజలు ఎగతాళిచేస్తారని, తననుగూర్చి నవ్వుకుంటారనేదే అతను భేదపడటానికి ముఖ్యకారణమైంది.

నిజాముతో నర్సింగరావుగారి సంప్రదింపులు ;

ఒక బాధ్యతగల ప్రజానాయకునిగా నర్సింగరావుగారు మజ్జిమ్ నాయకుడైన బహదుర్ యార్జంగ్ తో ముఖాముఖి సంప్రదింపులు, పత్రవ్యవహారము జరిపినారు. కాని జంగ్ గారి మొండి పట్టుదలవలన హేతువాదానికి, వాస్తవ స్థితులను పరిగణనకు తీసుకోవడానికి ఆస్కారం లేకుండాపోయింది. అయినా ప్రజావ్యవహారంలో నిరాశకు తావుండదు కదా ! వీరు వారు అంటూ ఎవరెవరితోనో సంప్రదించటానికి బదులు అసలు నిజామునే కదిపితే బాగుంటుందనే అభిప్రాయానికి వచ్చినారు నరసింగరావుగారు. కాని పిల్లి మెడలో గంట కట్టేదెట్లా ? ఆని ఆలోచిస్తుండగా, కమాల్ యార్జంగ్ అట్టి అవకాశాన్ని కలుగజేసినాడు.

కమాల్ యార్జంగ్ ఒక పెద్దజాగీర్దారు. ఇతనికి నిజాం దర్బారులో మంచి స్థానముండేది. బహదుర్ యార్జంగ్ ఆలోచనా సరళి ఇతనికి గిట్టక పోయేది. 'ప్రౌఢరాజుడులోని ప్రతి ముస్లిం రాజాంశ సంఘాతుడు' అనే 'అనల్ మలిక్' సిద్ధాంతాన్ని బహదుర్ యార్జంగ్ ప్రకటించటంతో అతడివై నిజాంకు ఆగ్రహం కలిగింది. ఇది వసిగట్టిన కమాల్ యార్జంగ్ తనకు నిజాంతో గల మంచి పరిచయాన్ని పురస్కరించుకొని, ఆయన నిజాంతో ఈ విధంగా నివేదించుకున్నాడు : "మీరు హిందూ నాయకులను పిలువనంపి వారు కోరే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వంయొక్క స్వరూపం ఎటువంటిదో, అందులో నిజాముకుగల సానమెటువంటిదో, అల్ప సంఖ్యాకులైన ముస్లింలకుగల స్థానమెట్టిదో అన్నీ వివరంగా చర్చిస్తే బాగుంటుంది. ప్రజల హృదయగత విషయాలు తెలిసిపోతవి. రాజీతి మార్గాలు ఏర్పడుతవి. తద్వారా ఉద్రిక్త వాతావరణం సడలిపోగలదు." అని. ఆ మీదట నిజాం "అటువంటి విషయాలన్నిటిని తెలుపుతూ విపులంగా ఒక విజ్ఞాపన పత్రాన్ని సమర్పించవలసింది"గా కమాల్ యార్జంగ్ ను ఆజ్ఞాపించినాడు. కమాల్ యార్జంగ్ నుండి తమకు సందేశమందగానే నర్సింగరావు, బూర్గుల రామకృష్ణా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రావు మాదపాటి హనుమంతరావు, కాశీనాథరావువైద్య, జి రామాచారి, వినాయక రావువిద్యాలంకార్ మొదలైన పెద్దలు విజ్ఞాపనపత్రం తయారుచేసి, తమ సంతకాలతో కమాల్ యార్జంగ్ కు అందజేసినారు. నిజాం ఈ విజ్ఞాపన పత్రాన్ని చదివి కొన్ని విషయాలు స్పష్టంగాలేవని అభిప్రాయపడ్డాడు. అందుకని కమాల్ యార్జంగ్ ఆ పత్రాన్ని తిరిగి ఈ పెద్దలకు అందించినాడు. అస్పష్టంగా ఉన్నవని సూచించిన వాడిని తగురీతిగా స్పష్టపరచి, తిరిగి కమాల్ యార్జంగ్ ద్వారా నిజాంకు అందజేసినారు. దానిపై సంతకాలు చేసినవారిని ఆహ్వానించి చర్చించటానికి నిజాం సంసిద్ధత చూపినాడు. అయితే, 'దేవుడు వరమిచ్చినా పూజారి వరమివ్వడ'నే సామెతవలె ఈ వ్యవహారం జరిగింది. నిజాం తాను ప్రజానాయకులతో చర్చలు జరుపగోరే విషయాన్ని తన పేషీమంత్రి (Personal Minister) కాజింజంగ్ తో చెప్పినాడు. అందుకు ఈ విషయంతో బ్రిటిష్ రెసిడెంటు సలహా గైకొనటం అవసరమని నిజాంతో మనవి చేసినాడు. 'సరే! అట్లాగే కానిమ్మ'ని అన్నాడు. నిజాం పేషీమంత్రి రెసిడెంటు సలహా పొందినాడు. దానిపై "మొదట విజ్ఞాపన పత్రాన్ని ప్రధానికి పంపండి. ఆయన హిందూ నాయకులతో చర్చలు జరిపి మీకు తన నివేదిక పంపుతాడు. ప్రధాని సమర్పించిన రిపోర్టుపై నాయకులను నిజాం కలుసుకోవటం ఆధారపడి ఉంటుంది' అని సలహా ఇచ్చినాడు.

రెసిడెంటు సలహామేరకు కాజింజంగ్ విజ్ఞాపనపత్రాన్ని ప్రధానికి పంపుతూ పలానారోజు హిందూ నాయకులను కలుసుకొని తమ రిపోర్టు పంపవలసిందిగా కోరినాడు. ప్రధానమంత్రి వారితో సంప్రదింపులు జరిపేటప్పుడు మాల్ మరియు పోలీస్ మంత్రి టి. జె. టాస్కర్, న్యాయశాఖమంత్రి అబ్దుల్ అజీజ్, రాజ్యాంగ వ్యవహారాల కార్యదర్శి అలీయావర్జంగ్ గారలు కూడా ఉన్నారు. సంప్రదింపులు - బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం అందులో నిజాంకు ఉండే స్థానం, అల్పసంఖ్యాకులకు రక్షణలు, ముస్లిములకు ప్రత్యేక హక్కులువంటి అంశములపైననే కాక స్వాతంత్ర భారతదేశంలో హైదరాబాదురాష్ట్ర భవిష్యత్తు అనే విషయంపైకూడా సాగినవి.

ఏలాటి దావరికంగాని, మొహమాటంగాని లేకుండా మాట్లాడుకున్నారు. ప్రజలచే ఎన్నుకోబడిన ప్రతినిధులద్వారా ప్రజలకు బాధ్యత వహించే ప్రభుత్వాన్ని నెంకోరిపే ప్రజాస్వామ్య విధానంలో నిజాం ఒక చట్టబద్ధమైన ప్రభువుగా ఉంటాడు. ప్రజలు కోరేది. కాలానుగుణమైన మార్పు. అంతేకాని, ముస్లింలు తమకేదో చారిత్రక ఘనత ఉన్నదనీ, అది స్థిరంగా ఉండాలనీ హక్కులు కోరితేమాత్రం అవి అంగీకరింప

బడపు. అయితే వారికి పౌరసత్వపు హక్కులన్నీ ఏలాటి విచక్షణ లేకుండా ఉంటాయని హామీ ఇవ్వబడ్డది.

ప్రధాని సర్ అక్బర్ హైదరీ నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమాన్ని గూర్చి ప్రస్తావిస్తూ, అది రాజకీయము కన్న ఎక్కువగా సాంస్కృతికమైనదని, ఎన్నటికైనా తెలంగాణా మద్రాసులోని ఆంధ్ర జిల్లాలతో కలిసిపోతుందని అభిప్రాయ పడ్డాడు, ఆ విధంగా వాదించాడుకూడా. అందుకు సర్పింగరావుగారు, “ఇటువంటి ప్రశ్నను ఇంతకుముందు ప్రెస్ కమీషనర్ గా ఉన్నట్టి, ఇక్కడే ఆసీనులై ఉన్నట్టి అలీయావర్థంగ్ గారు ఆంధ్ర పితామహ మాడపాటి హనుమంతరావుగారిని అడుగగా, వారు సమాధానమిస్తూ, ‘దేశీయ సంస్థానాల భౌగోళిక సరిహద్దుల విషయంలో ఎట్టి మార్పులు చేయబడవనీ, వాటి విషయంలో తాము ఎట్టి జోక్యం కలుగచేసుకోబోమనీ లోగడ బ్రిటిషు ప్రభుత్వం హామీ ఇచ్చివున్నది. అట్టి హామీదృష్ట్యా తెలంగాణాను ఆంధ్ర జిల్లాలతో కలిపివేయడానికి ఇంగ్లీషువారు సమ్మతిస్తారని ఎట్లా అనుకో గలము? రెండు ప్రాంతాలు సాంస్కృతికంగా ఒకటైనంతమాత్రాన, రాజకీయంగా ఒకే ప్రభుత్వం క్రిందికి రావలెననే నియమం ఎక్కడాలేదు. ఆంధ్రులు శతాబ్దాల తరబడి వేర్వేరు ప్రభుత్వాలక్రింద కాలం గడుపుతున్నారు. ఆయా ప్రాంతాల వారి పోకడలు, లక్షణాలు, రీతులు, రివాజులు వేరువేరు. యూరప్ లో స్విట్జర్లాండ్ ను ఉదాహరణగా తీసుకోవచ్చు. అక్కడ ఫ్రెంచివారు, ఇటాలియన్లు, జర్మన్ వారు కలిసి సహజీవనం చేస్తున్నారు. ఒకే భాష, ఒకే నాయకుడు, ఒకే ప్రభుత్వం అని బలవంతుడైన పిట్టర్ లేవదీసిన నినాదానికి స్విట్జర్లాండులోని జర్మనులు చలించలేదు. కాబట్టి ఆ దేశాన్ని మనం ఆదర్శంగా పెట్టుకోవచ్చు గదా!” అని సర్పింగరావుగారు విశదపరచినారు దానిపై అక్బర్ హైదరీ, “హైదరాబాదు రాష్ట్రంకూడా అట్లే ఉండ గలదని మీరు వూచీ ఇవ్వగలరా?” అని ప్రశ్నించినాడు. దానిపై సర్పింగరావుగారు, “సూటిగా ఎంతటి గొప్ప వ్యక్తులైనా అటువంటి వూచీ ఇవ్వలేరు. అది రాష్ట్రంలో ఉండే శాంతి-సౌభాగ్యాలమీద ఆధారపడి ఉంటుంది. ఈ రెండే ఉత్తమమైన వూచీలు అని నేను భావిస్తాను” అని స్పష్టపరచినారు.

ఆ తర్వాత ప్రధాని హైదరీ కాశీనాథరావువైద్య, జి. రామాచారి, వినాయక రావు విద్యాలంకార్ గారలతోకూడా చర్చించి తమ ఓపోర్టు నిజాంకు అందజేసినారు. దానిపై నిజాము తన వేషిమంత్రి కాజింజంగ్ నూ న్యాయశాఖమంత్రి అబ్దుల్ అజీజ్ నూ మజ్జిమ్ నాయకుడు బహద్దూర్ యూర్జంగ్ నుకూడా పిలిపించి చర్చలు సాగించినాడు.

ప్రైడరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బహదూర్ యార్జంగ్ అభిప్రాయాలు ఎట్లావుంటాయో చెప్పవలసిన అవసరమేలేదు. ఇక అబ్దుల్ అజీజ్ సంగతి. ఇతడు ఇక్కడ మంత్రి కాకపూర్వం బీహార్ రాష్ట్రంలో ముస్లింలీగు అధ్యక్షుడుగా ఉండి, లీగు రాజకీయాల్లో ఆరితేరినవాడు. ఇక ఈ ముగ్గురి అభిప్రాయాలను తన సమక్షంలోనే వినటానికి కమల్ యార్జంగ్ ను కూడా నిజాం పిలిపించి, అక్కడే వారిముందే, “నీవు వట్టి అమాయకుడవు. హిందూ నాయకులు రాజద్రోహులు. మన రాజ్యాన్ని అపహరించటానికి ఎత్తులు వేస్తున్నారు” అని కమల్ యార్జంగ్ పై తిట్లవర్షం కురిపించినాడు. ఆయన విచారపడుతూ తిరిగి వచ్చి, మర్నాడు తన దేవిటీకి నర్సింగరావు, వైద్య, వినాయకరావు, రామాచారిగార లందరిని పిలిపించి కింగ్ కౌన్సిల్ జరిగినదంతా వినిపించి, విలపించినాడు.

ఇది జరిగిన కొన్ని నెలలకే ఆక్బర్ ప్రైడర్ తన ప్రధానమంత్రి పదవి వదులుకొని వెళ్ళినాడు. మితవాద నాయకులలో మేటి అనదగిన మందుముల నర్సింగరావుగారు ముస్లిం నాయకునితో, నిజాంతో ప్రత్యక్షంగాను, పరోక్షంగాను రాజీవడటానికి రాయబారులు జరిపి విఫలమైనారు. ఈ విధంగా రాజీప్రయత్నాలు విఫలమైనందుకు మజ్లిస్ వారు సంతోషపడ్డారు.

‘ఒకట రెండు మూడు ఒనరంగ నాల్గింట’ అన్నట్లు రెండు యత్నాలు విఫలమైనాక ఈ మూడవ యత్నం జరిగింది. కాని అదికూడా విఫలమైంది. అయితే ఇప్పుడు నాల్గవ ప్రయత్నానికి హిందువులు కాక, అప్పటి మజ్లిస్ అధ్యక్షుడు అబుల్ హసన్ సయ్యద్ లీయే యత్నాలు ఆరంభించాడు.

ఆది రెండో ప్రపంచ యుద్ధం సమాప్తమవుతున్న కాలం. యుద్ధం ముగియగానే భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం లభించి కేంద్రంలో కాంగ్రెసు నాయకులకు అధికారం స్వాధీనమయ్యే సూచనలు కనబడుతూ ఉండెను. అటువంటి పరిస్థితులలో దేశీయ రాజ్యాలు - ముఖ్యంగా ప్రైడరాబాదురాష్ట్ర భవిష్యత్తునుగుర్చి ‘ఇరైహాదుల్ ముస్లిమీన్’ పంటి సంస్థ అధ్యక్షుడుగా అబుల్ హసన్ సయ్యద్ లీ ఆందోళన చెందటం సహజం! స్టేట్ కాంగ్రెస్ నాయకులతో సంది చేసుకొని ఒక ఒప్పందానికి రావటం తప్పనిసరి అని అతడు గ్రహించినాడు. మీదట కమల్ యార్జంగ్ ద్వారా జరిగిన సంది ప్రయత్నాల విషయం అతనికి తెలుసు కాబట్టి ఇప్పుడు అంతకన్నా ప్రముఖుడయిన సాలార్ జంగ్ ద్వారా మంతనాలు జరపటానికి పూను కున్నాడు. సయ్యద్ లీ అభ్యర్థన మేరకు సాలార్ జంగ్ సర్వశ్రీ మందుముల నర్సింగ.

రావు, కాశీనాథరావువైద్య, జి. రామాచారిగారలను తమ దేవిడికి ఆహ్వానించినాడు. వారి దేవిడిలో ఇత్రహాదు నాయకునికి, కాంగ్రెసులోని మితవాద నాయకులకు చర్చలు జరిగినవి. నిజాం సర్కారు ప్రకటించిన రాజ్యాంగ సంస్కరణలలో ఈ క్రింది మార్పులు చేయటానికి ఒక సంధికాల ఒప్పందం కుదిరింది.

- 1) వృత్తులపై ఆధారపడిన నియోజకవర్గాలకు (Functional Constituencies) కు బదులుగా ప్రాదేశిక నియోజకవర్గాలు (Territorial Constituencies) ఉండుట.
- 2) సంయుక్త నియోజకవర్గాల (Joint Electorate) వూదులపై శాసన సభలో హిందూ-ముస్లిం సభ్యుల సంఖ్య సమానముగా ఉండుట.
- 3) ఎన్నుకోబడిన శాసనసభ్యులనుండి ముగ్గురు హిందువులను, ముగ్గురు ముస్లిములను మంత్రిమండలిలో చేర్చుకొనుట.
- 4) ప్రభుత్వ బడ్జెటును శాసనసభలో ప్రవేశపెట్టి శాసనసభ అంగీకారము పొందుట.

అయితే ఈ ఒప్పందాన్ని ఎవరూ హద్దించలేదు. హిందువులు ముస్లింలలో సఖ్యత ఏర్పడితే తన ఉనికి అంతర్ధాన మవుతుందని నిజాం భావించినాడు. అప్పటి మంత్రిమండలి సభ్యులు తమకిది ఉరిదీసే ప్రత్యక్ష Death warrant గా భావించినారు. అనగా తమ పదవులు ఊడుతాయనుకున్నారు. ఇక ప్రభుత్వ కార్యదర్శులు ఉన్నతాధికారులు ఇకమీద లాము ఆడింది ఆటగా పాడింది పాటగా వ్యవహరించ జాలమనుకున్నారు. అందుకని కర్తవ్య చావుకు అందరూ ఏకమైనట్లు జరిగింది. ఈ పనికి పూనుకున్నది సయ్యదలి కాబట్టి అతడు అధ్యక్షుడుగా ఉంటే హిందువులతో రాజీవడతాడని ఊహించి నిజాం ఇషారా (సైగ) తో మజ్జిన్ అధ్యక్షుడైన అబుల్ హసన్ సయ్యదలికి వ్యతిరేక ప్రచారం ఆరంభమైంది. సర్కారి ఖజానా తలుపులు తెరువబడినవి, ఇటు అబుల్ హసన్ కు మజ్జిన్ లో వ్యతిరేకంగా ఉన్నవారిని నిజాం స్వయంగా తన దర్బారుకు ఆహ్వానించి వారిమూలంగా ప్రచారం చేయించినాడు. అటు నిజాము ఇటు ముస్లిం ప్రజలు చేస్తున్న వ్యతిరేకప్రచారాన్ని అబుల్ హసన్ తట్టుకోలేకపోయినాడు. అతడు మజ్జిన్ ఇత్రహాదుర్ ముస్లిమీన్ అధ్యక్షవచనికి రాజీనామా ఇయ్యటంతప్ప గత్యంతరంలేకపోయింది. నిజంగా మీర్ ఉస్మాన్ లీఖాన్ హిందువులు ముస్లింలు భాజీ వడా ల ని పు ం డే తద్వారా రాష్ట్రంలో

కాంతి వర్షకాలనివుంటే, సాలార్ జంగ్ అంతటి నవాబు, ముస్లింల వీక్షకసంస్థ అయిన మజ్లిస్ ఇతహాదుల్ ముస్లిమీన్ అధ్యక్షునితో చర్చించి, ఆలోచించి నర్సింగ రావుగారంతటి ప్రముఖునితోను, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటకనాయకులైన కాశీనాథరావువైద్య జి. రామాచారిగారలవంటి పెద్దలతో కుదుర్చుకున్న ఒప్పందాన్ని మన్నించి ఉండే వాడు.

హిందువులు ముస్లిములు నాకు రెండుకండ్లుగానున్నారు. అని నిజాం పర్మాను లలో తరచు పేర్కొనేవాడు. కాని వీరుభయులు ఆలోచించి, ఐక్యతలోనే ఉజ్వల భవిష్యత్తు ఉన్నదనే నిశ్చయానికివచ్చి, కయ్యానికన్నా వియ్యమే మేలని ఒప్పందం కుదుర్చుకున్నందుకు దేశానికి రాజైనవాడు సంతోషించవలసిందిపోయి కోపోద్రిక్తు డైనాడు. వెంటనే సాలార్ జంగ్ ను దర్బారుకు ఆహ్వానించి ఒప్పందపత్రాన్ని తెప్పించినాడు. ఆ పత్రాన్ని సాలార్ జంగ్ సమక్షంలో చించి, చెత్తకాగితాలబుట్టలో వదలేసినాడు. నిజాం తన సహజమైన తీవ్రపదజాలాన్ని వాడుతూ, ఇకమీదట రాష్ట్రంయొక్క రాజకీయాలలో ఏలాటిజోక్యం కలిగించుకోకూడదు. జాగ్రత అని సాలార్ జంగునవంటి ప్రముఖ అమీరును నిండుదర్బారులో హెచ్చరించినాడు. ఇంతటితో రాజీవ్రయత్నాల వ్రయత్నప్రకరణము శాశ్వతంగా ముగిసిపోయింది. నిజానికి మితవాదనాయకులైన నర్సింగరావు, కాశీనాథరావువైద్య, రామాచారిగారు తమ రాజకీయ జీవితాన్ని పణంగాపెట్టి రాజీకి సిద్ధపడ్డారు. దేశంలో మతవిద్వేషం చెలరేగ కుండాచేసి రక్తపాతం జరుగకుండా చేతామనే సత్సంకల్పంతో వీరు తమ రాజకీయ జీవితానికి ఇది ప్రమాదం కావచ్చునని తెలిసికూడా ఉద్యుక్తులైనారు. అయితే Everything happens for the good - అనే ఇంగ్లీషు సామెతవలె ఏదిజరిగినా మంచికే జరుగుతుంది.

కాని నిజాము తాను మీదట బ్రిటిషువారికి చేసిన సహాయానికి ప్రతిఫలంగా తనను ఆదుకుంటారని నమ్మినాడు. అట్లే గాంధీమహాత్ముడు, జవహర్ లాల్ నెహ్రూ ముస్లిం వ్యతిరేకులుకాదు కాబట్టి లోకావవాదుకు వెరచిఅయినా తనను ఆదుకుంటారని నిజాం అశించినాడు. అందుకే తనకు ఉన్న అధికారాన్ని చేజారవిడుచుకోటానికి సిద్ధపడలేదు దాన, మాయ, భేదోపాయాలతో జిత్తులువేస్తూ తెగినదాకా ఒలవాలను కున్నాడు.

ఇక మజ్లిస్ కు ప్రభుత్వాధికార్థ ప్రత్యక్ష సహాయ సహకారాలు, సానుభూతి ఉండే వనటానికి దీన్ యార్ ప్రొఫెసర్ (Professor of Theology) సభాధ్యక్షుడుగా

ఉండటం నిదర్శనమని వైన పేర్కొనివున్నాము. ఇప్పుడు మరొక ఉదాహరణ. నిజాం సంస్థానంలో అక్కడక్కడ జరిగిన మతకల్లోలాలను గూర్చి విచారణ చేసి నివేదిక సమర్పించవలసిందిగా మజ్జిమ్ ఆబుల్ హసన్ సయ్యద్లీ మరియు మొయిన్ నవాజ్ జంగ్ గారలతో ఒక ఉపసంఘాన్ని నియమించింది. మొయిన్ నవాజ్ జంగ్ ఉన్నత ప్రభుత్వోద్యోగి; రాజ్యాంగశాఖ కార్యదర్శిగాను, మంత్రిగాను పనిచేసినాడు. ఇతడు 1947-48 లో నిజాం నవాబువద్దగల భారత ప్రభుత్వంవారి ఇరవైకోట్ల విలువగల 'గోల్డ్ ఎజ్డ్ బాండ్సు', ఇంకా మరెన్నో రహస్యపత్రాలు తీసుకొని పాకిస్తాన్ కు పారిపోయినాడు. ఈ బాండ్సు అన్యాయకాండమైన విషయం ఢిల్లీ పార్లమెంటులో ప్రస్తావనకు వచ్చింది. ఉపప్రధాని సర్దార్ వల్లభ్ బాయ్ పటేలు, "ఆ బాండ్స్ చెల్లవు. వాటి ప్రతులు పునర్ముద్రించినాము" అని ప్రకటన చేసినాడు. ఈ విధంగా దొంగచాటుగా పాకిస్తాన్ కు ధనం చేరవేతామనుకున్న ప్రయత్నం ఫలించింది. సర్దార్ పటేల్ చూపిన ఈ సమయోచిత ప్రజ్ఞను ఢిల్లీలోని 'శంకర్స్ పీక్స్' అనే ప్రముఖ వ్యంగ్యచిత్ర వారపత్రిక ఒక చక్కని వ్యంగ్యచిత్రాన్ని ముఖ పత్రం మీద ప్రకటించింది. తర్వాత ఈ వ్యంగ్యచిత్రాన్ని అనేక పత్రికలు పునర్ముద్రించాయి. ఆ చిత్రానికి శీర్షిక 'నవాబుప్యా సేర్' అంటే- 'రూపాయి పావలాకు సేరు' అని పెట్టి మొయిన్ నవాజ్ జంగ్ ను పాత పత్రికలు (రద్ది) అమ్మేవానివలె త్రాసు వట్టుకొని, చెల్లనేరని బాండ్స్ త్రాసులో పెట్టున్నట్టు చిత్రించారు. ఈ వ్యంగ్య చిత్రంవల్ల నిజాం చేసిన కుతంత్రానికి వచ్చిన ప్రచారం అనన్య సామాన్యం. దీనివల్ల మజ్జిమ్ వ్యవహారాల్లో నిజాం ప్రత్యక్షంగా జోక్యం కలుగనిసుకునేవాడని ముఖ్యంగా స్పష్టమవుతున్నది.

అనల్ ములిక్ సిద్ధాంతం :

ఈ ప్రకటనతో మజ్జిమ్ తన ఫాసీస్టు స్వరూపాన్ని కొంత బైటపెట్టుకున్నదని ఎవరికైనా ఇట్టే విశదమవుతుంది. అంటే హిందూదేశచరిత్రలో మహ్మదీయయుగం మొదలై నవ్వడినుండి, అనగా ఇక్కడ మహమ్మదీయుల ఏలుబడి ప్రారంభమైనప్పటి నుండి ముస్లిములు విజేతలనీ, అప్పటినుండి వారు అధికార గౌరవాన్ని అనుభవిస్తున్నారని కాబట్టి, హైదరాబాదులోని ముస్లిములుకూడా విజేతలుగా పరిగణింపబడి, వారి అధికారగౌరవాన్ని దృష్టిపెట్టించుకుని ఏ ప్రభుత్వమైనా వారి హక్కులనూ, ప్రత్యేకతలనూ కాపాడవలసి ఉంటుందని మజ్జిమ్ వారు నిజాంను పాశ్చాత్యచేశారన్న

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మాట! ఇంతటితో ఆగక మజ్లిస్ నాయకుడు బహదూర్ యార్ జంగ్ మరొక అడుగు ముందుకువెళ్ళి “ఆనల్ మిలీట్” అనే నినాదం ఇచ్చాడు. అనగా “నేను రాజును” అని హైదరాబాదులోని ప్రతిముస్లిము తనను తాను భావించడమన్నమాట. ఈ నినాదంతో మజ్లిస్ రాజకీయవైఖరిలో ఒక కొత్తమలుపు వచ్చిందని మనం ఇచట గుర్తించాలి. ఇంతకుముందువరకూ ఆసఫియా రాజవంశం అస్త్రైత్వంవల్లా, నిజాం ప్రభుత్వ అస్త్రైత్వంవల్లా హైదరాబాదు ముస్లిముల యోగక్షేమాలు నిలిచివున్నాయని భావించుచున్న మజ్లిస్ నాయకులు, ఇప్పుడు ఈ నినాదంతో ఆ రాజవంశాన్నీ, నిజాంరాజునుకాదని త్రోసిపుచ్చి, ‘హైదరాబాదులోఉండే ముస్లిములందరూ ఈరాజ్యానికి ప్రభువులు’ అనేటంతవరకూ వచ్చారన్నమాట! బహదూర్ యార్ జంగ్ ఈ నినాద విస్తూ తన ఉపన్యాసంలో ఇంకా ఇట్లా అన్నాడు. “మొదటి నిజాముల్ ముక్త ఆసఫ్ జాహగారి విరిగిన కత్తి మాత్రమే గోల్కొండ దుగ్గాన్ని జయించలేదు. ఆకత్తి వెనుక పదివేలమంది ముస్లిం సిపాయీలు వున్నారు. కనుక ఈ రాజ్యమంతా ముస్లిములే” అని ఆయన అన్నాడు. ఒక ప్రజానాయకుడు ఇంత విచారిత్రోఽజేలో మాట్లాడటం భారతదేశచరిత్రలో ఎన్నడూలేదు. ఫాసిస్టులను మించిపోయిన ధోరణిని ఈ మజ్లిస్ నాయకుడు ఇట్లా ప్రదర్శించాడు. ఈ ప్రకటనకు నిజామే దిగ్రాబుతి చెందాడు.

ఉస్మానిస్తాన్ ప్రతిపాదన :

ఇటువంటిదే మరొక ప్రతిపాదనచేస్తూ రహమత్ అలీ అనే ఒక హైదరాబాదు పిద్యార్థి ‘Millat of Islam and menace of India nism’ ఇస్లాంజాతి మరియు భారతీయ బెడద అనే పుస్తకాన్ని ఇంగ్లాండునుండి ప్రచురించినాడు. ఈపనిమజ్లిస్ ప్రేరణతో నిజాం ధన సహాయంతో జరిగినదని వేరుగా చెప్పనవసరం లేదు. అందులో ముస్లింజాతియొక్క సమస్యను ఈవిధంగా వర్ణించినాడు.

భారతదేశంలో నివసించే ‘ముస్లిం’లు ముస్లింలేకాదు హిందుస్తానీయులు వారు ఆసియాఖండవాసులు. ముస్లిం మిల్లత్ (జాతి) ఎదుర్కొంటున్న సమస్య ఒకటి ఆసియాఖండ పునర్నిర్మాణముచేయుట భారతదేశాన్ని మళ్ళీ ధ్వంసంచేయుట. ఈ రెండింటిలో ఏదో ఒకదాన్ని ఎన్నుకొనుట. గతంలో ‘భారతీయ’త అనేది ఇస్లాం నైతికంగాను ఆధ్యాత్మికంగాను సర్వనాశనంచేసింది. ఇక రాజకీయంగా సార్వభౌమత్వమునుంచి తొలగించి ముస్లిములస్థాయి లేక దర్జాను ఒక అల్పసంఖ్యగల ములమువరకు తగ్గించివేసింది. అందుకని ముస్లిములు భారతదేశమునుంచి అన్ని

సంబంధాలను తెగతెంపులు చేసుకోవాలే, అప్పుడే ముస్లిం మిల్లతును రక్షించుకోగలుగుతారు. ఈ భారతదేశము ఎన్నడూ ముస్లిముల మాతృభూమిగా లేదు. ఎప్పటికీ కాజాలదు. అని రచయిత పరిశీలన జరుపుతూ ముస్లిం 'మిల్లత్'తో కూడిన మూడు స్వతంత్రదేశాలు ఏర్పడవలెనని సూచించినాడు.

1. ఉత్తర వర్షిమ భారతదేశము ఒకజాతిగా, సార్వభౌమత్వముగల 'పాకిస్తాన్'గా ఏర్పడవలెను.

2. ఆస్సాం రాష్ట్రం వెనుక భాగము (Hinter land) కలుపుకొని బంగ్లాదేశము అనుపేరుతో బెంగాలు రాష్ట్రము ఏర్పడవలెను. స్వయం నిర్ణయ ధికార హక్కునిస్తూ రాబోయే తరాలవారికొరకు ఈ రాష్ట్రాన్ని కాపాడవలెను.

3. ఇక మూడవది 'ఉస్మానిస్తాన్' హైదరాబాదు రాష్ట్రము లేక మాపిత్తూరిత మైన భూభాగము. దానికి న్యాయంగా గల సార్వభౌమత్వపు హక్కును అంతర్జాతీయంగా అంగీకరించవలెను.

4. పాకిస్తాన్, బెంగాలు మరియు ఉస్మానిస్తాన్ అను ఈ మూడు స్వతంత్ర జాతులు కలిసి ఒక త్రైపాక్షిక మిత్రమండలిని ఏర్పాటు చేసికొనలెను.

మొత్తానికి రహమత్ అలి పేర్కొన్న 'పిత్రాక్షిత భూభాగం' ఆనేదృష్టిగాని, బహదుర్ యార్జంగ్ ప్రతిపాదించిన ముస్లిం సార్వభౌమత్వ సిద్ధాంతంగాని, ఏదైనా ఇక్కడి ముస్లింలలో బాగా వ్యాపించి నాటుకుపోయింది. అతిభయంకరమైన సిద్ధాంత ముగ్ధాభివృద్ధిచెందినది. తుదకు రజాకార్ల దురంతాలవరకు వెరిగి, రహమత్ అలీ ఆశించిన భారత విచ్ఛిన్నానికి కాక హైదరాబాదురాష్ట్ర విచ్ఛిన్నానికి దారితీసింది. నిజానికి, హైదరాబాదురాష్ట్ర ముక్తిప్రదాత, సర్వసంగవత్కాగ్ని, అయిన స్వామి రామానందతీర్థ అనహజమైన హైదరాబాదురాష్ట్ర బొగోళికస్థితినిచూచి, We will Cut int othree pieces మూడుముక్కలు చేస్తాం అని 'నభోవాణికి మైకునమర్చి' సింహ గర్జన చేసినాడు. మహాద్రష్టగా స్టేట్ కాంగ్రెస్ నేతగా అతడుచేసిన ఈ నినాదం తెలంగాణపు ఏకైక ప్రజా నాయకుడైన సర్దార్ జమలాపురం కేశవరావుగారి స్వార్థ త్యాగ ఫలితంగా వాస్తవరూపం దాల్చడం మనం కండ్లారా చూస్తూనే ఉన్నాం. రాష్ట్రాన్ని మూడుముక్కలు చేసే ఈ కోతలో రక్తపాతంగాని, అస్తిపాస్తులను

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తరలించటంగాని, ఎలాంటి అలజడులు కలుగలేదు. నైసర్గికమైన కోరికగా ఒట్టి అంతా నవ్వగాను, సహజంగాను జరిగిపోయింది.

‘దీన్ దార్’ మతోన్మాద ఉద్యమము

ముస్లిం మత పక్షపాతమే ప్రధాన ధ్యేయంగా గల సంస్థల్లో, నిజాం వరోక్ష సహాయంతో పుట్టి పెరిగిన ‘దీన్ దార్’ సంస్థ ఒకటి. వీరి కేంద్రస్థానము ప్రేదరాబాదు నగరంలోని ‘అసిఫ్ నగర్’లో ఉన్నది. వీరు తరచు అంతర్జాతీయ మతసభలు మతాధికారుల మహాసభలు చేస్తూ ఉంటారు. అది వట్టి బూటకం. వీరి కార్యకర్తలందరూ వేతనం పొందేవారు. నిడువైన ఆకుపచ్చని కర్తా, నెత్తిన గోపురాలాంటి బోపి, దానిచుట్టు వస్త్రా (వతానులవలె) కట్టారు. భుజాన నంచి వేసుకుంటారు. దాంట్లో ముద్రిత సాహిత్యముంటుంది. ఊళ్ళు తిరుగుతారు. మసీదుల్లో జనకేసి హరిజనవాడకట్టులతో తిరుగుతారు. ముస్లింలను కలిసి ప్రజాజీవనంలో కల్లోలం లేవడానికి వన్నాగాలు వన్నడం నేర్పుతారు. వారినిచూస్తేనే ఏదో అకతాయి తనానికి దీక్షవహించిన మత ప్రచారకులవలె ఉంటారు.

వీరి ప్రచారధోరణి విచిత్రమేగాక విషపూరితమైందీ కూడా. మతవిషయాల్లో ఎక్కువ ప్రవేశంగానిజానంగానిలేని వర్గాల వారినే వీరు కలుస్తూ తమ మతధర్మగురువైన “సిద్ధీక్ దీన్ దార్ అనే ఆయన సాక్షాత్తు లింగాయతు మతప్రవక్త అయిన “చెన్న బసవేశ్వరులవారి” అవతారమని కర్నాటక ప్రాంతాల్లో చెప్పుకుంటారు. ఇతరత్రా ‘కలికి’ అవతారమని చెప్పుకుంటారు. దానికి తోడు ‘వీరబోగవనంతరాయలనీ’ తాను కలికి అవతారపురుషుడననీ ఆగురువు తన్ను గూర్చి తానే తెలుపుకున్నాడనీ ప్రచారంసాగిస్తారు, ఈ సిద్ధీక్ దీన్ దార్ 1929 ప్రాంతంలో రంగంలోకి వచ్చినాడు. ఇతడు తాను లింగాయతు మతానికి అవతార పురుషుణి చెప్పి హుల్లీ దార్వార్, మైసూర్, గుల్బర్గా, రాయచూరు, బీదరు మొదలైన నిజాం రాష్ట్రంలోని కర్నాటక ప్రాంతంలోను ఆమాయకులైన గ్రామీణ లింగాయతు మతస్థులను ఇతర హిందువులను ముస్లిం మతంలో కలుపుకునే కార్యక్రమం ప్రారంభించినారు. ఈ కార్యక్రమాన్ని నిజాం వ్రత్యం వారి రహస్య ఆదేశాల ననుసరించి ఆతడు చేపట్టినాడు నిజాం వ్రత్యత్వంలో ‘ఉమూర్ మజహబి’ (దేవాదాయ ధర్మాదాయ) అని ఒకశాఖ. ఉండేది. దానిద్వారా మత పరివర్తన కోసం అవసరమైన నిధులు అందచేయబడుతూ ఉండేవి. ఈ కార్యక్రమాలు హిందువుల్లోను, లింగాయతుల్లోను అలజడి కలుగజేసి

సీ. ఈ మోసపూరిత ప్రచారాలను గూర్చి జన సామాన్యానికి తెలియపడస్తూ వారిని హెచ్చరించాలనే భావం సంఘంలోని పెద్దలకు కలుగుట సహజం. దీనికి తోడు స్వయంగా నిజాం రాసిన ఈ కవితలు ప్రజలకు మరి ఆందోళన కలుగజేసినవి. ముస్లిం మతం వట్లఉన్న పిరావేశం, మతమౌఢ్యాంధకారం ఈ విధంగా బహిర్గతం చేసినాడు.

“బంద్ నా ఖుస్ హువా సున్కె నదాయె తక్బీర్

జల్ జలా ఆమీగయా రిప్త యె జున్నార్ మే ఫీ”.

ఇస్లాం నినాదం వినగానే శంఖారావం ఆగిపోయింది.

జంధ్యపు బ్రహ్మముడిలోకూడా (భూ)కంపం రానేవచ్చింది.

ఆరోజుల్లోనే సిద్ధీఖ్ దీన్ దారు ‘సర్వరే ఆలం’ అనే పుస్తకం రాసినాడు. అందులో యోగీశ్వరుడైన శ్రీ కృష్ణుని గూర్చి, హిందువుల ఇతర దేవతలను అవ హేళనచేస్తూ నిందావాక్యాలు రాసినాడు. అప్పుడు హైదరాబాదు నగరంలోని సుల్తాన్ బజార్ ఆర్యసమాజానికి మంత్రిగా (కార్యదర్శి) ఉన్న చందూలాల్ దీన్ దార్ రాసిన పుస్తకాన్ని అతని ప్రచారాన్ని సహించలేదు. అందుకని హిందువులను జాగృతి చేయటమే కర్తవ్యమనుకొన్నాడు. ఈ కార్యంలో అతనికి సర్వశ్రీ మోహనాచార్య బస్సీలాల్ వ్యాస్, మున్నాలాల్ మిశ్రా, మోహన్ లాల్ బాల్వా గారలు సంపూర్ణ సహకారం చేసినారు. హిందు ప్రజలపై ఆనాడు నిజాం ప్రభుత్వం జరుపుతున్న ఆత్మాచారాలకు, అక్రమాలకు వ్యతిరేకంగా నడుం కట్టినాడు. అందుకు ఫలితంగా నిజాం ప్రభుత్వం వారిని అనేక కష్టనష్టాలకు గురిచేసింది. వీరు చేసిన సేవలను హైదరాబాదు ప్రజలు ఎన్నటికీ మరువలేరు.

హిందూ అవతార పురుషుడనని చెప్పకుంటూనే తనది ముస్లిం మతమనీ, అందరూ ముస్లిం మతంలో చేరాలనీ “కలౌ వంచ సహస్రాబి జాయతే వర్ణ సంకరః” అనే ఒకానొక సంస్కృత శ్లోక పాదాన్ని ఉదహరిస్తూ వర్ణసంకరం తప్పక జరుగు తుందనీ, ‘కల్యా’ చదవాలని వీరు ప్రభోదింపించారు. సిద్ధీఖ్ దీన్ దారు తాను అవతార పురుషుడనని చెప్పకున్నాడు కదా! ఇక నిజాం నవాబు ఉస్మానలీ ఖాన్ ను గూర్చి కూడా ఇట్లానే వింత ప్రచారం సాగించినాడు.

“వేదాలలో, పురాణాలలో, ఖురాన్, హదీసులోకూడా నిజాం ప్రశంసలు ఎన్నో ఉన్నాయని ‘కాలజ్ఞానం’ అనే హిందూ గ్రంథంలో, పాఠశాలలో పెద్ద

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పాడైన ధర్మరాజు అవతారమే నిజాం అని స్పష్టంగా ఉన్నది కాబట్టి నిజాంచేనే ధర్మయ్యదానికి తాను నాయకుడనని దీన్ దార్ జెప్పుకొంటూ అంతా బూటక ప్రచారం చేయ సాగినాడు.

“మేర్కొనండి, లేవండి, ద్రోహాలను హతమార్చండి, మతయుద్ధ నాయకునిగా, నేను నిజాం ప్రజలను ఆజ్ఞాపిస్తున్నాను. మితిమీరిపోతున్న దుర్మార్గాలు చూస్తూ ఊరుకుండలేక దుష్టసంహారానికి, శిష్టులను రక్షించటానికి, చేతిలో కరవాలం పూని నే సమరరంగంలో దూకినాను.” అని గర్జిస్తున్నాడు. ఇదీ దీన్ దార్ అనేపేరుతో చేసే ప్రబోధం!

ఇంతకూ ఆ వ్యక్తి ఎవరో! అతని ఉనికి కానరాదు! వ్రాసిన గ్రంథాఃశాడ దొరకదు! అతడు వీరబ్రహ్మమట! అతడిది కాలజ్ఞానమట! అంతా ఊహాప్రపంచం లోని భ్రమలు! ఇట్లా పామర జనాన్ని మోసగించటం! జీతాలమీద నియుక్తులైన ఈ కార్యకర్తలు ఇట్లా ప్రచారం చేస్తూ ఉండేవారు.

“దక్కన్ హైదరాబాదులో కల్లోలాలు బయలుదేరుతాయి, ముస్లింలు కోపోద్రిక్తులై అంతా ఏకమౌతారు. నిజాంతో పోరాడే వారిని దునుమాడేందుకు నిజాం వతాకం క్రిందచేరి, సమిష్టిగా సమరంచేసి పునః వారి రాజ్యస్థాపన చేస్తారు. ధర్మగురువు సిద్ధీఖ్, ధర్మరాజు నిజాం, ఉభయులు ఏకంగా నూట ఒక్క (101) మతాలను ఒక మతంగా మార్చేస్తారు” అని వారి ప్రచారం!

ఈ మతీభ్రమ ఇంతటితో ఆగలేదు..... సిద్ధీఖ్ దీన్ దార్ అంటాడు...

“1967 హిజ్రీలో.....ఇస్లాం నైనికలు కరవాలాలతో మతయుద్ధానికి సిద్ధమౌతారు. అప్పుడు ఉస్మాన్ అనే రాజు అఖిమతానుసారం అతనితో కలిసి పోతారు..” అని ప్రకటిస్తూ “హిందువులందరూ ముస్లిము లవుతారు. హిందూ దేవాలయాల్లోని విగ్రహాలు ముక్కలు ముక్కలవుతవి.. అని మహాపురుషులనేకులు తమ కాలజ్ఞానంలో వ్రాసుకున్నారు”.

ఇక గాంధీ. నెహ్రూలను గూర్చి వీరు అన్నమాటలు ఇట్లా ఉన్నవి. “గాంధీ ఒక ముస్లింగా వస్తాడు... నెహ్రూ మనస్ఫూర్తిగా ముస్లిమవుతాడు...అని గూడా దీన్ దార్ ప్రచారం చేసేవాడు.

చివరకు ఆయన ఈ విధంగా ప్రబోధం చేశాడు. “ధర్మ గురువుగా ఆదేశిస్తున్నాను, ‘కల్మా’ చదవండి, హిందువులారా! నా వద్దకురండి, మీ సంరక్షకుడు వచ్చేసినాడు. ధర్మరాజైన నిజాం తన సంఘంలో చేరాలని కోరుతున్నాడు. సరి హద్దులపై కార్యం ముగిసిన తర్వాత భారతదేశంలోని దుష్టులను సంహరించి శిష్టులను రక్షిస్తాను. తెలంగాణం నుండి నేను కార్యాన్ని ఆరంభించినాను. నా ఆజ్ఞలను పాలించవలెను, అదే మీకు ముక్తిప్రదం.....”

ఇది సిద్ధిఖే దీన్ దార్ అమాయక ప్రజల్లో చేసే ప్రచార ధోరణి— ఇతని యొక్క కిరాయా ప్రచారకులు తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడ భాషల్లో ప్రసంగిస్తూ మతం మార్చిస్తూ— రాష్ట్రంలో వర్గ కలహాలు రేజెల్తించినారు.

అన్నిటికన్నా వింత ఏమిటంటే నిజాం ప్రభుత్వం సిద్ధిఖే దీన్ దార్ సాహిత్యాన్ని గాని, అతని ప్రచారాన్నిగాని నిషేధించలేదు! మత వైషమ్యాలు కలుగ చేస్తున్నాడని అతనిని నిర్బంధించలేదు. అతనిపై అతని ప్రచారంపై ఎట్లా చర్య తీసుకుంటుంది? నిజాం ధర్మరాజు అని అంటున్నాడుకదా! హిందువులను ముస్లిం మతంలోకి చేరమంటున్నాడు కదా. ఇవి రెండూ నిజాం రాజుకు చాలా ఇష్టమయిన ప్రచారాలేనాయె! కాని దీన్ దార్ ప్రచారంవల్ల మతవైషమ్యం ఎంతగా రగుల్కొంటుందో నిజాం ప్రభుత్వం ఆలోచించనేలేదు.

ఈ దీన్ దార్ మత ప్రచారాన్ని, వారి వాలకాన్ని బాగా ఆలోచిస్తే వారి ముఖ్య లక్ష్యాలు రెండే అని స్పష్టం. ఒకటి నిజాంరాజు ఏ పురాణ పురుషుడో లేక సంరక్షకుడుగా వచ్చిన ఏ మహా ఆవ తారమో అన్నట్లుగా ఆయనను దైవాంశ సంభూతునివలె చిత్రించిడం. రెండవది ఇతర మతాలవారు మహమ్మదీయ మతంలో చేరడం క్షేమమని దుష్ప్రచారం చెయ్యడం. వైగా ఆ దుష్ప్రచారానికితోడు హిందువులు నమ్మే వీరభోగ వసంతరాయలు, కాలజ్ఞానం వంటి ఏవో నమ్మికలను ఆసరాగా తీసుకొని చదువురాని అమాయకులైన హిందువులను వెడదారి పట్టించడం. ఏ కారణంచేతనో ఈ దీన్ దార్ ఉద్యమం బాగా బలపడి వ్యాప్తి చెందలేదు. అదే గనుక వెర్రితలలు వేసివుంటే మత మోఢ్య ప్రేరేపితమైన రక్తపాతం సంభవించి ఉండేదేమో, ఏమైనా వారికికూడా నిజాం మహారాజు పోషకుడనటం సత్యమూరం కాదు.

మతం మార్పిడి కార్యక్రమం :

రాజకీయ పరిష్కారం అనేది వోట్ల లెక్కింపుమీదనే జరుగుతుంది. ముస్లిం ములుకానివారు నిజాం ప్రభుత్వానికి అనుకూలంగా వోటెయ్యరు. కాబట్టి ముస్లిం ముల జనాభాను వెంచడం ఒక్కటే మార్గం. అందుకు మజ్లిస్ ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ ఆధ్వర్యమైన బహదుర్ యార్జింగ్ మతం మార్పిడి కార్యక్రమానికి దీక్ష పూను కున్నాడు. తాము చేస్తున్న పని తప్పు అని తమ కార్యక్రమానికి ప్రచారం జరిగితే ప్రతిక్రియ తప్పదని గూడా బహదురు యార్జింగ్ కు తెలుసు. అందుకే రాష్ట్రంలోని తమ సంస్థ యొక్క శాఖ అన్నిటికీ రహస్యంగా లేఖలు పంపించారు. అందులో పేద హరిజనులను ఇస్లాం మతంలో చేర్చుకోవటానికి సావధాన భేద దండోపాయాలతో శక్తివంతమైన లెకుండా ప్రయత్నించాలని ఆదేశిస్తూ ఈ కార్యక్రమానికి ఎలాటి ప్రచారం ఇవ్వరాదని, అంతా రహస్యంగా జరుపాలని లేఖలో సూచించాడు. అన్ని జిల్లాలవారికి పంపిన ఈ సర్క్యులర్ ఉత్తరం ప్రత్యేక దూతలద్వారా అన్నిచోట్లకూ పంపటం సాధ్యంకాదు. పోస్టుద్వారానే పంపవలసి ఉంటుంది. అదిగాక తపాలాశాఖ తమదే కాబట్టి రహస్యం బయటపడుతుందని వారేమాత్రం అనుమానించలేదు. అయితే శ్రీ బి. వెంకటస్వామి అనే ప్రముఖ ఆర్యసమాజ కార్యకర్త తపాలాశాఖ కేంద్ర కార్యాలయంలో పనిచేసేవాడు. మజ్లిస్ వారేదో రహస్య లేఖలు పంపుతున్నారని పసిగట్టిన శ్రీ బి. వెంకటస్వామి జాగ్రత్తగా ఒకటి విప్పిచూసి నేరుగా ఆర్య సమాజ నాయకుడైన పండిత నరేంద్రజీతి చూపినాడు. ఇది ముఖ్య విషయం కాబట్టి వెంటనే పండిట్ జీతి వామన్నాయక్ గారితో సంప్రదించినాడు. శ్రీ నాయక్ గారు, నరేంద్రజీతి, చందూలాల్, శంకరరెడ్డి, బిలదేవు పతంగే గారలను సమావేశపరచినారు, సాధక బాధకాలను చర్చించినారు. చివరకు మజ్లిస్ వారివలన మతాంతరులైన హరిజనులను శుద్ధిచేసి తిరిగి హిందూ మతంలో చేర్చుకొనుటే తమ ప్రధమ కర్తవ్యంగా భావించాలనే నిర్ణయానికి వచ్చినారు. ఈ గురుతర బాధ్యతను పండిత నరేంద్రజీతి, నాయకత్వంలో శంకరరెడ్డి, బిలదేవు పతంగేలకు ఒప్పజేప్పబడ్డది. వీరు, మిర్యాల గూడెం, సూర్యాపేట, దేవరకదిర, దేవరకొండ, పరకాల, వరంగల్, బాబాసాహెబ్ పేట (బాపుసాపేట) మొదలైన గ్రామాలను సందర్శించినారు. మతాంతరులైన హరిజనులను కలిసి, వారికి ధర్మబోధచేసి వారిని ఒప్పించి సుమారు పదివేలమంది హరిజనులను శుద్ధిచేసి తిరిగి హిందూ మతంలోకి మార్చినారు. ఆ రోజుల్లో ముస్లిం మతాన్ని ఆవలంబించిన వారిని తిరిగి హిందువులుగా మార్చేవని సామాన్య

మైంది కాదు. ఏటికి ఎదురీత వంటిది. కత్తిమీద సాముచేయడం వంటిది. స్థానిక మజ్జిమ్ నాయకులకు నిజాం పోలీసులే గాక సర్కారీ ప్రభుత్వ ఉద్యోగులందరూ ఖాదాపు ముస్లిములే కాబట్టి అందరూ కలసికట్టుగా మద్దతు ఇచ్చినారు. అయినా ఒక వైపు హిందూధర్మం మరోవైపు ప్రజాభిమానం వీరికి తోడుగా ఉన్నందున పద్మ పూహాన్ని చేదించినట్టు అభేద్యమైన మజ్జిమ్ పూహాన్ని చేదించి విజయవంతంగా తమ కర్తవ్యాన్ని నిర్వహించినారు వండిత నరేంద్రజీగారి ఈ విజయ విహారం బహదూర్ యార్జంగ్ ను కలవరపరచింది. ఆ తర్వాత జరిగిన మజ్జిమ్ వార్షిక సమావేశంలో ప్రసంగిస్తూ, “జిద్దెడంత పొట్టివాడు నేను ఎన్నాళ్ళుగానో చేసిన కృషిని కొన్నాళ్ళలోనే మట్టిపాలు చేస్తుండగా మీరంతా చూస్తు చేతులు నలుపుకుంటూ కళ్ళప్పగించి కూర్చున్నారు. వేలాది ప్రజలు సమావేశమైన ఈ సభలో ఒక్కడైనా లేదా ఇటువంటి వ్యక్తిని తుదముట్టించటానికి?” అని సాటి ముస్లిములకు సవాల్ విసిరాడు. కాని విధిలిఖితం అలా వుందేమో! హత్యా ప్రయత్నానికి పురికొల్పిన బహదుర్ యార్జంగ్ తానే విషప్రయోగానికి గురి అయి వరలోకాని కేగినారు. నరేంద్రజీ 1976 వరకు ప్రజాసేవచేసి అందరి అభిమానానికి పాత్రుడైనాడు.

ఈ విధంగా మతం మార్పిడి కార్యక్రమాన్ని మజ్జిమ్ వారు సాగించి లక్షలాది హరిజనులను ముస్లిములుగా మార్చికొన్నారు. రాష్ట్రంలోని అన్ని ప్రాంతాల్లో సాగించినారు. వీలైనచోటికల్లా ఆర్యసమాజ కార్యకర్తలువెళ్ళి ప్రచార ప్రబోధాలు చేసినారు. ప్రయత్నంలోపం మాత్రం లేదని చెప్పవచ్చు. కాని వారిప్రయత్నం అంటే మతాంతరులైన హిందువులను అందరికీ తిరిగి హిందూమతం స్వీకరింపజేయడంలో సఫలీకృతులు కాకపోవచ్చు. ఈ విధంగా ఎందరో మన అనుంగు సోదరులు మజ్జిమ్ కిరాతకుల మూలాన తాము జన్మించిన మతమునకు చెందిన సోదరులనుండి దూరం చేయబడ్డారు. ఇంతటి ఘాతుకచర్యలు చేసినవారిని చరిత్ర శ్రమించలేదు. నెస్పెంబరు 1948 ఉత్తర పక్షంలో కాలమే మంచి గుణపాఠం నేర్పింది.

జనాభా మార్పిడి - పిచ్చి తుగ్లక్ పథకం :

మజ్జిమ్ ఇతహాదుర్ ముస్లిమ్స్ అధ్యక్షునిగా బహదుర్ యార్జంగ్ సృష్టించి, వెంచి వ్యాపింపజేసిన ఈ సిద్ధాంతానికి వెనుక కొంతకాలంనుంచి పనిచేస్తూవున్న రాజకీయ తత్వం కూడా ఒకటున్నది. భారత ముస్లింలీగువారి రెండు జాతుల

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సిద్ధాంతానికి, ఇతైహదుల్ ముస్లిమీన్ వారి ముస్లిం సార్వభౌమ సిద్ధాంతాని మధ్య ఏమంత ఎక్కువ భేదం లేదు. గుండుబల్ల మహాసభలు 'రౌండు టేబిల్ కాన్ఫరెన్సు' జరుగుతున్న రోజుల్లోనే ఈ సిద్ధాంతాల రాజకీయ తత్వాలు ముందుకు రాసాగినవి. వాటిలో ఒకటి, జనాభా మార్పిడి - డా॥ లబీష్ ప్రతిపాదన. హైదరాబాదులోని మజ్లిస్ ఇతైహదుల్ ముస్లిమీన్ వారి ప్రోత్సాహంతో ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ కళాశాలలో ఇంగ్లీషు అధ్యాపకుడుగా ఉన్న డా॥ అబ్దుల్ లబీష్ ప్రతిపాదించిన జనాభా మార్పిడి పథకం. వీని ప్రకారం హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని తెలంగాణా, మరాఠ్వాడా, కర్నాటక ప్రాంతాలలోని హిందూ ప్రజలు తమ తమ బాషాప్రాంతాలకు వలస వెళ్ళవలెను. వారిస్థానే ఆక్కడి ముస్లింలు మరియు ఇతర ప్రాంతాల ముస్లింలు హైదరాబాదు రాష్ట్రానికి వచ్చి స్థిరపడిపోవలెను. ఈ విధంగా హైదరాబాదు రాష్ట్రం యదాఠ్థంలో ముస్లిం రాష్ట్రంగా మారిపోకలుగుతుంది అనే హస్తాస్పదమైన ఈ ప్రతిపాదనపై మందుముల నర్సింగరావుగారు వ్యాఖ్యానిస్తూ 'ఖుదావో దిన్ నలాయె' (భగవంతుడు ఆదినంతేక పోవుగాక!) అనే శీర్షికతో సంపాదకీయం రాసినారు. ఆనఫ్ జా కాదు, అసలు ఇస్లాం పుట్టక పూర్వంనుండే ఈ నేలపై హిందువులు నివసిస్తున్నారు. చరాస్త్ర అంటే పెచ్చెలో నర్తకోపమృ. ఇంస్టు, భూములు, బావులు ఎట్లా తీసుకపోతారు. ఇది విచ్చి తుగ్లక్ నలహావలె నున్నది" అని రాసినారు.

జనాభా మార్పిడి - ముస్లిం కొందిశీకులను రప్పించుట

1948 నుండి పరిస్థితులు అతివేగంగా మారజొచ్చినవి. ఏనాటికైనా రాష్ట్రములో నివసించే ప్రజల అభిమతానుసారమే రాష్ట్ర భవిష్యత్తు ఆధారపడుతుందని మజ్లిస్ వారికి స్పష్టపడుతూ పోయింది. హిందువు లెట్లాగో తమకు అనుకూలంగా వోటివ్వరు. వారిని మతాంతరం చేయడం నానాటికీ కష్టతరమైపోతున్నది. నిజాం సర్కారు దమననీతిరల్ల సాధారణ హిందువులే గాక హరిజనులుకూడా ప్రభుత్వానికి దూరమవుతున్నారు అందుకని జనవాక్య సేకరణ అనుకూలంగా జరగాలంటే ముస్లిం జనాభా పెంచటం తప్ప గత్యంతరం లేదనే నిర్ణయానికి వచ్చిన నిజాంరాజు మజ్లిస్ ఏజెంట్లను పొరుగు రాష్ట్రాలకు దొడు తీయించాడు. పసిపాటా లేని పోకిరిలను గూంవాంను, తెగువరులు అయిర ముస్లిములను బైటినుండి హైదరాబాదు రాష్ట్రానికి రప్పించటానికి ప్రయత్నాలు వెద్దవలెన ప్రారంభించినాడు, అంధుకు కావలసిన

ధనాన్ని దారాశంగా సమకూర్చింది నిజాం ప్రభుత్వం. రాష్ట్రం వెలుపల బీదత్వం ముస్లిములను ఏవేవో ఆశలుచూపి ఇక్కడకు తీసుకురావడం మొదలుపెట్టారు.

ముస్లిం కాందిశీకులు - నిజాం భీకరాయుధం ;

ముస్లిం కాందిశీకులసమన్వయ హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో విషమరూపం దాల్చింది. ఇది అశేష హిందూ ప్రజలకు ప్రాణాంతకమగుటే గాక, వారి రాజకీయ భవిష్యత్తుకూ, భారత యూనియన్ ప్రజల శ్రేయస్సుకూడా ప్రమాదభరితమైంది. ముస్లిం కాందిశీకులను హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోకి వేరవేసే పని నిజాం ప్రభుత్వం యుద్ధ ప్రాతిపదికపై సాగించ మొదలుపెట్టింది. నాలుగువారాల అతిస్వల్ప వ్యవధిలోనే మధ్యప్రదేశ్ మరియు బెరారు సరిహద్దు ప్రాంతాలనుండి ముస్లిం కాందిశీకులను రాష్ట్ర సరిహద్దుల లోపలికి తరలించారు. కాని ఆ తర్వాత మన్మాడుద్వారా రైలులో చేర వేయ సాగారు. ఇట్లా చేరవేయబడుతున్న వారిలో పంజాబు, భరతపూర్, బొంబాయి ప్రాంతాలకు చెందినవారున్నారు. ఇలా తండోప తండాలుగా వస్తున్న వీరికి రాజోపచారంగా అతిథి సత్కారా లివ్వటానికి మజ్లిస్ సన్మ ప్రభుత్వ ధన సహాయంతో రాత్రింబవళ్ళు శక్తివంచన లేకుండా ప్రయత్నించ నారంభించింది. కాందిశీకుల వ్యవహారాలు చూడటానికి నిజాం సర్కారు ఒక ప్రత్యేక అధికారిని నియమించింది, అంతే కాదు ఉన్నతస్థాయిలో కాందిశీకుల వ్యవహార నిర్వహణకు తన పెద్దకుమారుడైన ఆజుజాహ్ ప్రెస్ ఆఫ్ బెరారును నిజాంరాజు స్వయంగా నియమించినాడు.

పనాగుజీన్ (ఆశ్రయం కోరేవారు) :

ఇటువంటి జనాభా మార్పిడికి ఆ కాలంలో మజ్లిస్ వారు బాగా ప్రయత్నించి నారు. మధ్యప్రదేశ్ నుండి బీద ముస్లిములకు ఇల్లు-ముంగిలితో పాటు బ్రతుకు తెరువుకూడా చూపుతామని ఆశచూపి వేలసంఖ్యలో హైదరాబాదుకు తెచ్చినారు. వారిని పనాగుజీన్ అనే పేరుతో రోడ్డుప్రక్కన గుడిసెలు వేయించి ఉంచినారు. వీరి రాకవలన వీధులన్నీ మురికిపేటలైనవి. పురపాలక సంఘపు సిబ్బందికి, రేషన్ షాఖావారికి వీరొక సమన్వయ, తలనొప్పిగా తయారైనారు.

ఇలా వచ్చిన కాందిశీకు లందరికీ 5, 6 వారాలదాకా ప్రభుత్వం తరపున నగరంలో భోజన సదుపాయాలు ఉచితంగా జరిపించినారు. ఆ తర్వాత ఒక నిర్ణీత పథకం ప్రకారం వారి స్థిరనివాసం కోసం ఫరంగల్, కరీంనగర్, నందేడ్లు,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

జాల్సా, బెరంగాబాదు, గుల్బర్గా మరియు నల్లగొండ జిల్లాలకు వారిని తరలించారు. వీరు జిల్లా కేంద్రాలకు చేరుకోగానే స్థానిక మజ్లిస్ కార్యకర్తలు రజాకార్లు పెద్ద పూరే గింపుతో, మత వైషమ్యాన్ని రెచ్చగొట్టే నినాదాలిస్తూ వారికి స్వాగత సన్నాహాలు చేసేవారు. వారిని జిల్లా కేంద్రాలనుండి ఆయా జిల్లాలలోని కీలక స్థావరాలకు చేర వేసేవారు. వీరిని వీరై నంత వరకు పోలీసు మరియు సైనిక శాఖలలో భర్తీచేయాలని మజ్లిస్ ప్రభుత్వాన్ని అభ్యర్థించింది. లేకపోతే వారిని ఏదో ఒక సర్కారీ ఉద్యో గంలో నియమించాలని ప్రత్యేకమైన ఆదేశాలు జిల్లా కలెక్టర్లకు ఇతర శాఖల జిల్లా అధికార్లకు జారీచేయాలని కూడా మజ్లిస్ అభ్యర్థించింది. ఈ విధంగా శాంతి భద్రత లను కాపాడవలసిన సైన్యము, పోలీసు శాఖలను మతావేశ పరులతోను, ఫాసిస్టు తత్వం గలవారితోను నింపటానికి పూనుకున్నారు.

మజ్లిస్ వారు నిజాం ప్రభుత్వమూ తోడుదొంగలై ప్రతి ముస్లిముకు ఆయుధా రిచ్చి హిందూ ప్రజలను భయపెట్టి బ్రతుకుటకు తోవ చూపినారు. ప్రతి ముస్లిము తాను తన ముస్లిం రాజ్యంలో ఉంటున్నాను, ఆయుధ బలంతో జీవనోపాధి సంపాదించు కుంటాను అనే ధీమాతో ఊళ్ళవెబడి దోపిడికి కూడా దిగేవారు. ఇందువల్ల గ్రామా లలో ఉండే ప్రజలు తమకేమాత్రం భద్రత లేదని మొరపెట్టుకొన్నారు. పోలీసు అండదండలతోనే ముస్లిం కాండిశీకులు, రజాకారులు పట్టవగ్గాలు లేక అరాచక పరి స్థితిని సృష్టించడంతో ప్రజలు భీతావహులై, నిండు పంటలతో అలరారే పొలాలను, ఇండ్లను, వశువులతో సహా కొట్టాలను ఇల్లూ వాకిళ్ళనూ వదిలి బ్రతుకు జీవుడా అని ప్రాణాలు ఆరచేతిలో పెట్టుకొని నిజాం రాష్ట్ర సరిహద్దులు దాటి, పొరుగురాష్ట్రాల్లో పిల్లా జెల్లతో పారిపోయినారు. ఏమి వైపరీత్యం ! పరాయిరాష్ట్రాల ముస్లిములు కాండిశీకులై నిజాం రాష్ట్రానికి రాగా శతాబ్దాల తరబడి స్థిరనివాసులైన ఇక్కడి హిందూప్రజలు యూనియన్ ప్రాంతానికి కాండిశీకులైపోవలసిన దుర్గతి వచ్చింది.

ఈ తరుణంలో హైదరాబాదుకు వలస వచ్చిన ముస్లింలకు భూములు ఉద్యో గాలు పనులు సమకూర్చబడుతవని మజ్లిస్ ఏజంటుద్వారా ప్రచారం సాగించినారు. ఈ కాండిశీకుం విషయమై మధ్యప్రదేశ్ ప్రభుత్వం ఒక కమ్యూనికే (ప్రకటన) విడు దల చేసింది. అందులో ఈ విషయాలన్నీ సమగ్రంగా వివరింపబడ్డవి. అనుమా నాన్న దమైన పరిస్థితులలో 'మింగన్ ఘాట్' పద్ద కొంచెరు ముస్లిములు నిర్బంధింప బడ్డారు. వాదగ్గర వట్టుబడిక కొన్ని ఉత్తరాలూ, కరవత్రాలలో కూడా హైదరా

బాదుకు వచ్చే ముస్లిం కాండిశీకులకు నిజాం ప్రభుత్వం కలుగజేసే రాయితీలు హిందూ ప్రజలపై అక్కడ వారు జరిపే జహాదు (ముస్లింమత యుద్ధం) లో వారికి అపార ధనరాసులు దొరుకుతాయని ఆశ చూపడంవంటి వన్నీ పేర్కొనబడ్డవి. రాష్ట్రంలోని జిల్లాలన్నింటిలోను ప్రజలు నిజాం ప్రభుత్వానికి ఎదురుతిరిగి విప్లవానికి సంసిద్ధులగుట చూచి నిజాం కంపించిపోయినాడు. మతిస్థిమితం కోల్పోయి ముస్లిం కాండిశీకులను రప్పించుకునే ఉన్నాద చర్యకు దిగినాడు. అదివరకే ఇల్లు వాకిలి విడిచివెళ్ళినవారి ఇండ్లు “చీమలు పెట్టిన పుట్టలు పాముల కిరువైన యట్లు” కాండిశీకులవశం చేయబడ్డవి. ఈ విధంగా కాండిశీకులు చేరిన ప్రతి గ్రామం హిందూ పౌరులకు భయోత్పాతాన్ని కలుగజేసే కేంద్రంగా మారింది. దీనికితోడు నిజాంరోజూ తన నైర్యంలో అరబ్బులను, పతానులను భర్తీ చేసికొని నైనిక బలాన్ని పెంచు కున్నాడు. ఇట్లా ముస్లిం కాండిశీకులు ఎనిమిది లక్షలవరకు హైదరాబాదు చేరు కున్నారని పార్లమెంటులో సర్దార్ పటేల్ వెల్లడించినారు. స్పెషల్ రైలుబండ్లలో కాండిశీకులు హైదరాబాదుకు చేరవేయబడుతున్నారని తెలిసిన నారాయణబాబు (ఇతనే నారాయణరావు పవార్, నిజాంమీద బాంబు విసరినవాడు. అట్టి సాహసచర్య ఉదంతం వెరొకచోట ఉదాహరింపబడుతుంది.) యువకరక్తం వేడెక్కింది. దేశం విపత్తులో ఉన్నప్పుడు చేతులు ముడుచుకొని కూర్చోవడం, ఉదాసీనంగా ఉండటం నామోషీ అనుకున్నాడు. స్వాతంత్ర్య సమరంలో వీరోచితంగా తనపాత్ర నిర్వహించాలని నిశ్చయించుకున్నాడు. కాండిశీకులను నింపుకొనివచ్చే రైలుబండి ఏ మార్గంలో ఏ రోజు ఏ సమయంలో వస్తుందో ఆచూకీ తీసికొన్నాడు. రైలు పడగొట్టే పని ఒకడితో అయ్యేది కాదు. అందుకని ఈ పనిలో తనతో సహకరించటానికి లోకో ఆఫీసులోని నారాయణస్వామిని, లాలాపేట రైల్వేకర్మాగారంలోని విశ్వనాథ్ ను ఒప్పించ కలిగినాడు. వారి సలహాతో బల్లారానుండి వచ్చే రైలుబండిని ఘటికేశ్వరం మవులాల్ స్టేషనులమధ్య ఒకచోట పడగొట్టాలని నిర్ణయించుకున్నాడు. నిర్దీత స్థలానికి, అనుకున్న సమయానికి ముగ్గురు యోధులు సమ్మెటలు, స్పానర్లు నూనె మొదలైనవి తీసికొని వెళ్ళినారు. రెండు గంటల వ్యవధిలో నారాయణబాబు రెండు పట్టాల ఫిష్ బ్రేటులను విడదీయకలిగాడు. ఇతని పని చేస్తున్నప్పుడు నారాయణ స్వామి, విశ్వనాథ్ గారలు ఇరువైపుల ఎవరైనా వస్తున్నారేమోనని చూస్తూ కావలా కాచినారు. ఆ తర్వాత పట్టాలను జరిపిపెట్టి అనుమానానికి ఆస్పదం లేకుండా చేసినారు. ఇలా పని పూర్తిచేసికొని, సమీపంలోని పొదలలో దాగుండి తాముచేసిన కృషి ఫలితాన్ని చూసి సంతోషిద్దామనుకొన్నారు. కాని విధి వారికట్టి అవకాశం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఇవ్వలేదు. ఇంతలో ఇద్దరు 'లైన్ మెన్'లు తమ డ్యూటీమీద అక్కడికి వచ్చినారు. పట్టాలు తప్పి ఉండటం చూసి విభ్రాంతి చెందినారు. అటు స్పెషల్ రైలు వేగంగా వస్తూనేవుంది. తొందరగా ఎర్రసిగ్నల్ చూపి ఆపివేసినారు. పట్టాలు బాగుచేసినాక గాని అది ముందుకు సాగలేదు. ఈ సంఘటన తర్వాత ఆ లైనులోవుండే గ్యాంగ్ మెన్లను పట్టుకొని బాగా కొట్టినారు. వారిపై కేసుకూడా పెట్టి వారిని నానాతిప్పలు పెట్టినారు.

నైన్యాన్ని సాధారణంగా ఏ ప్రభుత్వమైనా విదేశీ దండయాత్రల కువయోగిస్తారు. కాని నిజాం తన సేనను నిరాయుధులైన తన ప్రజలమీద దాడిచేయనలువటానికే ఉపయోగించాడు. నిజాం తాత్కాలికంగా యధాతథపు ఒడంబడిక చిత్తశుద్ధితో చేసుకోలేదు. ఈ వ్యవధిలో ముస్లిం కాందిశీకులను తెచ్చి నింపాలన్నదే నిజాం కుట్రలసీతి. ఎన్నటికైనా జనవాక్య సేకరణ జరిగితే కాందిశీకుల చలన భయానక వాతావరణం కలిగించటం, తద్వారా నిజాంకు అనుకూలంగా జనవాక్య సేకరణ జరిపించటానికి ప్రయత్నించాలన్నదే నిజాం ప్రభుత్వం వేసిన పథకం. ఉస్మాన్ ఆలీఖాన్ తాను గద్దెనెక్కిన నాటినుండి బంగారు ఆశ్రఫీల నజరానాలతోనూ అన్ని చిరాల సంపాదించిన డబ్బు ఇంతా అంతా అని చెప్పనలవికాదు. ప్రపంచంలోని ధనవంతులలో ఒకడుగా ప్రసిద్ధుడైనాడు. ఆ డబ్బుంతా రాష్ట్రంలోని ప్రజలదేకదా! ఆర్థికబును తన స్థానం నిలబెట్టుకోవాలని తహతహలాడతూ కాందిశీకులవైనా వారిని ఒప్పించి రప్పించగలిగిన మజ్లిస్ ఏజంటుకైనా ఖర్చుచేసినాడు. అంతేకాదు, కాందిశీకులకు, రజాకార్లకు అత్యాధునిక ఆయుధాలను దొంగచాటుగా సిద్ధి కాటన్ ద్వారా తెప్పించటానికి ఆ డబ్బు వెచ్చించినాడు. నిజాం ఆశలే గనుక ఫలించినట్టయితే హైదరాబాదులో ప్రజాస్వామ్యానికి శాశ్వతంగా గోరీ కట్టబడేది. భారత యూనియన్ నడిబొడ్డున మత దురహంకారంతో కూడిన ఫాసిస్టు రాజ్యం నెలకొనేది. భగవంతుడే అట్టి వివత్కర స్థితినుండి ఈ ప్రాంతాన్ని కాపాడాడు. నిజాము, మజ్లిస్ సంస్థ కలసి తలచెట్టిన "ముస్లిం కాందిశీకులకు హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆధానం కలుగజేసే పథకం పమ్ము ఆయిపోయింది.

హైదరాబాదు ప్రజాపక్ష విద్యా మహాసభ

'చదువురానివాడు వశువుతో నమానం' అన్నారు పెద్దలు. ఒక పుష్ప వాదక యొక్క నిజమైన సంపద అందుకోని పూవులే అన్నట్లు ఆ దేశంయొక్క సజీవమైన సంపద ఆ దేశంలోని బాలబాలికలు. వారికి విద్యాబుద్ధులు గరిపి సుఖ క్షితులను చేయుట ప్రతి సభ్య ప్రభుత్వం యొక్క కర్తవ్యం. కాని నిజాం ప్రభుత్వం సభ్య అనే విశేషణానికి నోచుకోలేదు. ఎందుకంటే వనమాతిగా ఉన్న నిజాం పుష్పవాదకలో ఉండే పవోపంతు మొక్కలకే నిరుపోసి, తొంభై వంతు మొక్కలను ఎండబెట్టి తన విమృక్త భగ్మాన్ని విస్మరించిన పక్షపాతి. ఇంతకూ చెప్ప వచ్చినదేమిటంటే తొంభై శాతం బాలబాలికల తల్లిదండ్రులు వస్తులరూపంలో చెల్లిం చిన డబ్బు వెచ్చించి నిజాం తన మతానికి చెందిన పదోశాతం బాలబాలికలకు వారి మాతృభాష అయిన ఉర్దూలో విద్యాబోధన చేయటానికి తగు ఏర్పాట్లు చేసినాడు. కోట్లు ఖర్చుపెట్టి తరవేర విశ్వవిద్యాలయాన్ని స్థాపించి ఉన్నతవిద్యలను ఉర్దూభాష ద్వారానే బోధింపచేసే పక్షపాత చర్యకు పూనుకొన్నాడు. దేశానికి రాజైనవాడు బాధ్యతారహితంగా ప్రవర్తించినప్పుడు దేశంలోని పెద్దలు నీవు చేస్తున్నది అన్యాయ మని హెచ్చరించటం సభ్యదేశాలలో పరిపాటి. అదేవని హైదరాబాదులోని మాడపాటి హనుమంతరావు, కేశవరావు కోరట్కర్, వినాయకరావు విద్యాలంకార్, బూర్గుల రామకృష్ణారావు, లక్ష్మణరావుగారువంటి పెద్దలు చేసినారు, 1928 ఆగస్టు 21వ తేదీన మాజీ న్యాయమూర్తి కేశవరావు కోరట్కర్ గారి ఇంట్లో వైన పేర్కొనబడిన పెద్దలతోపాటు మరికొందరు ప్రజాహిత కార్యకర్తలుకూడా సమావేశమైనారు. నిజాం ప్రభుత్వ పక్షపాత వైఖరిదృష్ట్యా తమ వీల్లల భవిష్యత్తును గూర్చి వారి చదువునం ర్థాలను గూర్చి పూర్వావరాలన్నీ కూలంకషంగా చర్చించినారు. ఆ తర్వాత హైద రాబాదు ప్రజాపక్ష విద్యామహాసభ (Hyderabad People's Educational Conference) అనే సంస్థను నెలకొల్పాలని నిర్ణయించారు. ప్రతిఏటా ఈ సంస్థ ముఖ్య

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నభలు జరిపి, నిజాంప్రభుత్వం అవులుజరిపే విద్యావిధానాన్ని గూర్చి హేతుబద్ధంగా విమర్శిస్తూ ప్రజలందరికి ఉపయోగపడే విధంగా విద్యాబోధన జరపటానికి నిర్మాణాత్మకమైన సూచనలు చేస్తూవుండాలని నిర్ణయించినారు.

15 ఏండ్లలో 5 మహాసభలు మాత్రమే !

1929 ఆక్టోబరులో రాజా రనరాజ్ గిరీగారి అధ్యక్షతన మొదటి ప్రజాపక్ష విద్యా మహాసభ జరపటానికి ఒక ఆహ్వానసంఘం ఏర్పడ్డది. మొదటి మహాసభకు ఆంధ్రవీరామహా మాదపాటి హనుమంతరావు గారు కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడుట విశేషమనే చెప్పవలె. ప్రజాపిత సంస్థలలో నిజాయితీతో క్రమవద్దతిలో పనిచేసే సత్సంప్రదాయాలను నెలకొల్పడంలో వారు జగత్ప్రసిద్ధులు. వారు వేసిన బాటలో 15 ఏండ్లుగా ఈ ప్రజాపిత సంస్థ పనిచేస్తూ క్రమవికాసం పొందినది. ఈ మొదటి మహాసభకు ప్రజాపిత కార్యకలాపాలలో ముఖ్యంగా విద్యారంగంలో ప్రసిద్ధులు, సర్వెంట్స్ ఆఫ్ ఇండియా సొసైటీ సదస్యులు అయిన శ్రీ హృదయనాథ కుంజ్రా గారు అధ్యక్షత వహించినారు. వారి అధ్యక్షోపన్యాసం భావపూరితమై ఉత్తేజకరంగా ఉండినది. 1930 ఆగస్టు 5వతేదీన రెండో మహాసభకూడా హైదరాబాదు నగరంలోనే జరిగింది. దేశభక్త వామన్నాయక్ గారు ఆహ్వాన సంఘ అధ్యక్షునిగా ఎన్నుకోబడ్డారు. కాశీనాథరావు వైద్య కార్యదర్శిగా ఎన్నికైనారు. ఈ మహాసభకు ప్రముఖ విద్యావేత్తలయిన డా॥ రాంప్రసాద్ త్రిపాఠిగారు అధ్యక్షత వహించినారు. డా॥ త్రిపాఠిగారు తమ అధ్యక్షోపన్యాసంలో భారతదేశ ఇతర ప్రాంతాలతో మైసూరు, తిరువాన్కూరు వంటి దేశీయ సంస్థానాలలో అవులులో ఉన్న విద్యావిధానాన్ని ప్రస్తావించి హైదరాబాదులోని ముస్లింమేతరబాలబాలికలకు వారి మాతృభాషలో విద్య నేర్చుకునే అవకాశం కలిగించకపోవటాన్ని తీవ్రంగా విమర్శించినారు. ఇటువంటి వక్షపాతవైఖరి భారతదేశంలో మరెక్కడా లేదనీ, ప్రాథమిక విద్య అంతటా మాతృభాషలోనే జరుగుచున్నది కాబట్టి నిజాం తన వైఖరిని మార్చుకోవాలనీ, హితబోధచేసినారు.

మాతృభాషలో విద్యనేర్చుకునే అవకాశం వుండాలనీ, ప్రజలు భాగస్వామి పాఠశాలలు పెట్టుకోవడానికి సర్కారు ప్రోత్సహించాలనీ కోరుతూ మహాసభలో తీర్మానాలు ఆంగీకరింపబడినవి.

మూడవ మహాసభ నగరంలోకాక జిల్లాకేంద్రంలో జరపటానికి ప్రయత్నం జరిగింది. కాని ప్రభుత్వం అనుమతించుటలో ఉద్దేశ పూర్వకంగా జాప్యం చేసింది.

ఎందుకంటే నిజాం ప్రభుత్వానికి విద్యావిషయమే ఆసలు రాజకీయం. ఇన్ని వరి బంధకాలు పెట్టినా ప్రజలు చదువు నేర్చుకుంటున్నారు. ప్రభుత్వాన్ని ఎదుర్కొంటున్నారు. ఇది కనిపెట్టిన నిజాం ప్రభుత్వం పిదపరానివారు ఎంత ఎక్కువ సంఖ్యలో ఉంటే అంత మంచిది అనే ధోరణిలో వ్యవహరింపజొచ్చింది. ముస్లింలలో పిదప వచ్చినవారి సంఖ్య ఒకవంక పెరుగుతూంది. హిందువులలో ముస్లిములలో విద్యా వంతులయినవారి సంఖ్యలో పెద్ద వ్యత్యాసం కనిపించనారంభించగా ముస్లిం, విద్యావంతుల సంఖ్య పెరుగుతూ ఉంటుందని నిజాం సర్కారు భావించింది. లోకం ఆవవాదుకు ఏమాత్రం వెరువక తమ సిగ్గుమాలిన విద్యావిధానాన్ని అమలు పరుస్తూనే పోయింది.

ఎట్టకేలకు ఏడు సంవత్సరాల తరువాత పీపుల్స్ కాన్ఫరెన్స్ మూడవ విద్యా మహాసభకు జరుపుకోటానికి 1937లో ప్రభుత్వం అనుమతించింది. హైదరాబాదులో జరిగిన ఈ మహాసభకు శ్రీ కాశీనాథరావు వైద్య అధ్యక్షత వహించినారు. ఆహ్వాన సంఘానికి శ్రీ రామ్ గణపతిలాల్ గారు అధ్యక్షులుగాను, శ్రీ లక్ష్మణరావుగారు కార్యదర్శిగాను ఎన్నికయినారు. ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయంలో ఉన్నత విద్య సాంకేతిక విద్య ఉర్దూలో బోధించుట అధిక సంఖ్యాకుల విద్యవట్ల నిర్లక్ష్యం చూపడమేగాక వారిని అగౌరవపరచడమేనని, పాఠశాలలో గ్రంథాలయాలు, దేహదార్శనకొరకు వ్యాయామశాలలు తెరవటానికి అనుమతి ఉండాలనీ, అలోపతి, యూనాని వైద్య పద్ధతులతోపాటు దేశంలోని అతిప్రాచీనమైన ఆయుర్వేద విద్యాలయాలు నెలకొల్పాలని కోరుతూ తీర్మానాలు ఆమోదించబడినవి.

నాలుగవ మహాసభ జరువటానికి మళ్ళీ 5 ఏండ్లు వట్టింది. ప్రభుత్వం అనుమతించలేదు. ప్రజలలో జాగృతి వెల్లివిరిసింది. 1938లో కాంగ్రెస్ తోపాటు ఆర్యసమాజం వారు హిందూ సివిల్ లిబర్టీస్ యూనియన్ వారు ప్రాథమిక స్వత్వాల కొరకు సత్తాగ్రహం జరిపినారు. ఇది ఇట్లావుండగా, విద్యార్థిలోకంలో కనిపిన ఎరుగని చైతన్యం కలిగింది. 'వందేమాతరం' గీతం పాడినందుకు విద్యార్థులను ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయం వెళ్ళగొట్టింది. అప్పుడు నాగపూరు విశ్వవిద్యాలయ వైస్ చాన్సలర్ అయిన కేదారుగారు చేసిన ఆదర సత్కారాలు ఈ రాష్ట్ర విద్యావిషయక చరిత్రలో సువరాక్షరాలతో లిఖింపదగ్గవి. సెంట్రల్ ప్రావిన్సెస్ లో రక్షితరక్షణగారి మంత్రివర్గం మానవీయ దృక్పథంతో ప్రవర్తించి ఇచ్చటి విద్యార్థులకు సహాయపడినందుకు విద్యార్థిలోకం నివాళులెత్తింది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ప్రజాహితసభలు సమావేశాలు నగరంలోకన్న జిల్లా తాలూకా కేంద్రాలలో పేరైతే గ్రామాలలో జరుపుట శ్రేయోదాయకమని ఆంధ్రపితామహా మాడపాటి హనుమంతరావుగారు మార్గదర్శకత్వం వహించారు. ప్రజాపక్ష విద్యా మహాసభకూడా జిల్లాలలో జరుపుచున్నది 1929 నుండి ఎంత యత్నించినా పీలుకాలేదు. చివరకు 1943లో నాలుగవ మహాసభను వర్చనీలో జరుపాలని శ్రీ గోవిందరావునానల్ ఆహ్వానించినారు. వారి అధ్యక్షతలోనే ఆహ్వానసంఘం ఏర్పడ్డది. ప్రజాపక్ష విద్యా మహాసభ జిల్లాలో జరుగుట ఇదే మొదలు, ఇదే చివరిది కూడా. ఈ మహాసభకు శ్రీ వినాయకరావు విద్యాలంకార్ గారు అధ్యక్షత వహించినారు. వారు తమ అధ్యక్షోపన్యాసంలో, బోధనాభాష ఉర్దూ అయితే పదిమందిలో తొమ్మిందగురు విద్యావిహీనులుగానే ఉంటారని, అందుచేత మాతృభాషలో నిర్బంధవిద్యావిధానం ప్రవేశపెట్టాలని అది నాగరిక ప్రభుత్వ లక్షణమనీ ఉద్ఘాటించినారు. వీరు అధ్యక్షులుగా ఉన్న కాలంలో మహాసభ పని ప్రభావపూరితంగా జరిగింది. తెలంగాణా, మరత్వాడా, కర్నాటక అన్ని ప్రాంతాలనుండి అనేక విజ్ఞాపన పత్రాలు కనీసం ప్రయిలేటు పాత కాలంలోనే నా మాతృభాషలో విద్యాబోధన చేసే అవకాశం కలిగించాలని కోరుతూ ప్రభుత్వానికి పంపబడినవి. అంతకుముందు ప్రజలను జాగృత పరచటానికి, వారిలో ప్రచార ప్రబోధాలు జరుపడానికి మరత్వాడా ప్రాంతంలో బూర్గుల రామకృష్ణారావు, లక్ష్మణరావుగారు అన్ని జిల్లా తాలూకాలు పర్యటించినారు. అట్టే శ్రీనివాసరావు శర్మగారు కర్నాటక ప్రాంతంలో పర్యటించి ప్రబోధాలు జరిపారు. పండిత నరేంద్రజీగారు కూడా ప్రజాపక్ష విద్యా మహాసభ ఉద్దేశ ఆశయాలను తమ పర్యటనలో ప్రభావపూరితంగా ప్రచారం చేసినారు. చివరదయిన అయిదవ మహాసభ 1944 నవంబరు 27, 28, 29 తేదీలలో హైదరాబాదులో లక్ష్మణరావుగారి అధ్యక్షతన జరిగింది. దీనికి బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు ఆహ్వాన సంఘ అధ్యక్షులుగా ఉండి విజయవంతంగా మహాసభ జరిపిరినారు. రాజా ధనరాజ్ గిరి గత మహాసభలలో అంగీకరింపబడిన తీర్మానాలను వేంటనే అమలజరుపాలని ప్రభుత్వాన్ని కోరుతూ ప్రవేశపెట్టిన తీర్మానం అంగీకరింపబడెనది.

యోగీశ్వరీ నూతన విద్యాలయ :

కొంతకాలం తరువాత హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరాన్ని విజయవంతంగా స్వామి రామానంద తీర్థ తన స్వగ్రామమైన పాప్పురా నుండి వీడు జిల్లాలోని మోపిసాబాదు చేరుకున్నారు. అక్కడ జాతీయ ఉన్నతపాఠశాల నెల

కొల్పాలని నిశ్చయించుకున్నారు. ప్రభుత్వముమతి లేనిదే పాఠశాల నెలకొల్పితే ప్రభుత్వం పాఠశాల మూసివేసి విద్యార్థులమీద పోషకులమీద గూడా చర్య తీసుకోవచ్చును. అది ఆనాటి విద్యా నియమాలు. ఏది ఏమైనా సరే! పాఠశాల స్థాపించటానికే నిర్ణయించుకున్న స్వామీజీ అక్కడ కొందరిని కలుసుకొని మైదరాబాదుకు వచ్చి వామన్నాయక్ గారిని సంప్రదించినారు. దీక్షగల ఒకవ్యక్తి పాఠశాల స్థాపిస్తానని వచ్చినందుకు నాయక్ గారు ఆనందించినాడు. 'వివేకవర్ధ' సీపాఠశాల ఆతనిమనో నేత్రంముందు సాక్షాత్కరించింది. అనంద బాబ్బాలు చెమ్మగిల్లినవి. స్వామీజీని నాయక్ గారు అడిగిందొకటే ప్రశ్న. 'మీరు జైలుకు వెళ్ళటానికి సిద్ధమేనా?' అని.

అందుకు స్వామీజీ తదబదకుండా వెంటనే ఆనందిగ్ధంగా తన సంసిద్ధతను ప్రకటించినారు అయితే వినమన్నారు నాయకుగారు, నేను మీతో అశించినది అదే అని అంటూ "యోగీశ్వరీ నూతన విద్యాలయ ఆనే పేర ఒక బడి ఉండనే ఉన్నది. దాని స్థాయిని పెంచి ఉన్నత పాఠశాలగా మార్చుకోండి. కొత్త పాఠశాల పెట్టనద్దనే నియమం ఉన్నది. కాని పాత పాఠశాల స్థాయిని పెంచగూడదనే నియమం లేదు. పాత పాఠశాలను ఉద్ధరించడం నేరమని చట్టంలో లేదు కాబట్టి ప్రభుత్వం ఆక్షేపిస్తే నేను చూసుకుంటాను. ఇక మీరు పని ప్రారంభించండి" అని స్వామీజీకి హామీ నిస్తూ ప్రోత్సహించినారు.

కృత నిశ్చయమైన స్వామీజీ మోమినాబాదు వెళ్ళి ఎటువంటి అవాంఛనీయ పరిస్థితులు వచ్చినా ఆదుకోవటానికి సిద్ధంగా ఉండే 18 గురు వకీళ్ళు వర్తకులతో కూడిన కార్యవర్గాన్ని ఏర్పాటుచేసి 18ిరి ఉగాదినాడు అరంభించినారు. ఈ సంస్థ రాను రాను స్వాతంత్ర్య సమరంలో పాల్గొన్నవారికి ఒక శిక్షణ కేంద్రంగా రూపుదిద్దుకున్నది.

స్వామీజీ మోమినాబాదులోనే ఉండేవారు. అక్కడికి వచ్చిన వారితో స్వాతంత్ర్య సమరాన్ని గూర్చి సమాలోచనలు జరుపుతూ ఉండేవారు. ఉద్యమం ఆరంభించటానికి కనీసం నూరుగురైనా ఉండాలనీ, ఆ తర్వాత ఉద్యమం అదే వుంజుకుంటుందనీ స్వామీజీ నిశ్చితాభిప్రాయం,

అయితే నాంది ప్రస్తావనగా వ్రాతి జ్ఞ చేయించాలని స్వామీజీ సంకల్పించినారు. సన్నిహితులైన అనుచరులతో, పోలాపూరులో వ్రాతి జ్ఞ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

చేయాలని నిర్ణయం జరిగింది. ఆ ప్రకారం ఈ క్రింది ప్రతిజ్ఞ చేసినారు...

..... గారి కుమారుడను..... గ్రామవాసిని

అయిన నేను హైదరాబాదు రాష్ట్ర ప్రజల స్వాతంత్ర్య ఉద్యమానికి అంకిత మౌతున్నాను. స్వాతంత్ర్య సిద్ధికొరకు నా సర్వస్వాన్ని అర్పించగలను."

ఈ విధంగా స్వామీజీ మొదట ప్రతిజ్ఞ చేసినారు. ఆ తర్వాత సర్వశ్రీ దిగంబరరావు ఓండు, పి. కె. వాఘ్మారే, ఆర్. జి. వరాంజపే, నారాయణరావు జోషి (మోమినాబాదు)-వీరుగాక హిప్పర్గానుండి వచ్చిన ఇద్దరు సోదరులు ఆ నాడు స్వామీజీ సమక్షంలో ప్రతిజ్ఞ చేసినారు.

స్వామీజీ, అక్కడినుండి హైదరాబాదు బయలుదేరి వచ్చినారు. మిత్రులు, ముఖ్యంగా కాశీనాథరావు వైద్యగారు ప్రత్యేకంగా కోరినందున స్వామీజీ విద్యామహాసభలో పాల్గొన్నారు. మెకంజీ రిపోర్టును గూర్చి ఇంగ్లీషులో వారు చేసిన మహాపన్యాసం విద్యావేత్తలను చకితులను చేసింది. నాటినుండి స్వామీజీ వ్యక్తిత్వం విద్యావంతులను మేధావులను ఆకర్షించింది.

స్వామీజీ ఆ తర్వాత మోమినాబాదు పోయి పాఠశాల నిర్వహణలో నిమగ్నులైనారు. శ్రీ యోగేశ్వరి నూతన పిద్యాలయం గుర్తింపు విషయం స్వామీజీని, వారి సహచరులను బాధిస్తూనే వుండేది. అయినా వీరు బడి ఆవలేదు. నడుపుతూనే పోయినారు. ప్రభుత్వేతర పాఠశాల గనుక ఫీజు ఎక్కువైనా రోజుకురోజూ సర్కారీ పాఠశాలలో సంఖ్య తగ్గుతూ ఈ పాఠశాలలో విద్యార్థుల సంఖ్య 1000 వరకు పెరిగింది. ఈ పాఠశాల స్థాయి పెంచటానికి సర్కారు ఆజ్ఞ ఇవ్వలేదు, గాని మూసివేయమని గూడా ఆదేశాలలేదు. ఇదివరకే నడుస్తున్న సంస్థను మూసివేయమని ఆజ్ఞాపించటానికి చట్టరీత్యా వీలులేదుగదా అని అధికారులు తటపటాయించినారు.

మోమినాబాదులోని యోగేశ్వరి పాఠశాలను విస్తృత పరచటానికి పూర్వం అక్కడి ప్రజలు సర్కారీపాఠశాల స్థాయిని ఉన్నత పాఠశాలగా చేయుమని ప్రభుత్వాన్ని కోరినారు, అందుకు వీలులేదని నిజాం సర్కారు ప్రజల అభ్యర్థనను తోసివేస్తుంది. ఇప్పుడు అదే సర్కారు "మీరు యోగేశ్వరి ఉన్నత పాఠశాల తరగతులు మూసివేయండి, మేము సర్కారీ పాఠశాల స్థాయిని పెంచుతాము" అని మురాసిలా (లేక) జారీ చేసింది. అందుకు స్వామీజీ "సర్కారు కావలినై తమ పాఠ

శాలలో తరగతులు పెట్టుకోవచ్చు, మేం మాత్రం మా పాఠశాల మూసివేయాలి” అని ఘాటుగా జవాబు వ్రాసినాడు.

అంతే! తరగతులు నడచినవి, పరీక్ష లివ్వటానికి రెండుజుట్టు వెళ్ళివచ్చినవి. మూడో జుట్టు వార్షిక పరీక్షలకు పోయేసమయంలో సర్కారు షిఫ్ట్‌లకే ఉన్నతపాఠశాలకు అనుమతించవలసి వచ్చింది. ఇదివరకు ప్రజాపక్ష ఏద్యావహసభ యొక్క అయిదు సమావేశాలు జరిగిన సంగతి తెలిసికున్నాము. ఈ అనుమతి వాటివ్రత్యక్ష ఫలితమనే చెప్పాలి.

పౌర హక్కులలో, పాతబడిని పిస్తూత వరచట చాలా చిన్న విషయం. అయినా ఇదొక ఉదాహరణగా, గౌరవ సమన్యగా పరిణమించింది. అయితే ఈ వ్యవహారంలో ప్రజా ప్రతినిధులు గెలిచినారు. వారి నైతికస్థాయి పెరిగింది. రాష్ట్రం నలుమూలలనుంచీ ప్రముఖులు ఆభినందనలు వంపినారు.

పౌరులు గట్టిగా నిలిచి ముందంజ వేస్తే సర్కారు తల ఒగ్గి తీరుతుంది. ప్రజాభిప్రాయాన్ని వ్యతిరేకించి నిలువలేదు- అనే విశ్వాసం ప్రజల్లో ముఖ్యంగా ప్రజాపాత కార్యకర్తల్లో - కలిగింది. ఈ విశ్వాసమే మున్ముందు మహా ఉద్యమాన్ని నడిపింప చేసింది.

ధూల్ పేట అభియోగం

నిజాంరాష్ట్రస్వాతంత్ర్య పోరాటంలో హైదరాబాదు నగరానికి నడిబొడ్డులో ఉన్న ధూల్ పేట (తర్వాత ధృవపేటగా మార్చబడ్డది) లో నివసించే ఉమావసునింగ్ మొదలైన 24గుంటల హత్య, హత్యా ప్రయత్న అభియోగాన్ని నిజాంప్రభుత్వం నడిపింది. ఈ అభియోగానికి రాజకీయప్రాముఖ్యత ఉన్నది. ఏదో నేరంమోపి ఈ బస్తీలోని లోదాలను జైళ్ళలో నిర్బంధించాలనే ఒక నిర్దిష్ట పథకం కింద ఈ కేసు బనాయించు జరిగింది. 1938లో, పెట్టిన ఈ అభియోగం రెండేళ్లు నడిచింది,

ఈ కేసు ప్రజలలో చాలా సంచలనం కలిగించింది. నిజాంప్రభుత్వం దురుద్దేశంతో హిందూ కార్యకర్తలపై అబద్ధపుకేసు బనాయించిందికాబట్టి నిజాంప్రభుత్వం చేసిన దుష్కృత్యాన్ని వమ్ముచేయాలనే ఉద్దేశంతో బొంబాయిలోని ప్రఖ్యాత న్యాయవాది కె. ఎఫ్. నారిమర్ గారిని, ప్రజలతరపున వాదించటానికి నియమించినారు. కాని ప్రభుత్వం భయపడి పోయింది. వెంటనే పీరు హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో అడుగు పెట్టరాదని అంక్ష విధించింది. భూలాభాయి దేశాయిగారు కొంతవరకు కేసు నడిపినారు. ఒక బహిరంగ సభలో ఉపన్యసించినందుకు 'షహర్ బదర్' నగరంలోనికి రాకూడదని నిషేధించినారు. కాబట్టి ప్రముఖన్యాయవాది అయిన శ్రీ బ్రిజ్ నారాయణ తవక్లిగారిని శ్రీ వినియక్ రావుపెద్దాలంకార్ (ఆర్య ప్రతినిధిసభ అధ్యక్షులు) గారు ప్రత్యేకంగా నియమించినారు. వారితోబాటు హైదరాబాదులోని విఖ్యాత న్యాయవాదులు నర్యశ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావు, కాశీనాథరావువైద్య, కాశీనాథరావురాజుర్కర్ మొదలైనవారు నిందితులవైపున వాదించినారు.

నర్యశ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు, నరేంద్రజీ, కృష్ణస్వామి ముదిరాజు గారలవంటి పెద్దలు సాక్ష్యమిచ్చినారు

హైకోర్టులో నిందితులకు యావజ్జీవ కారాగారవాసశిక్ష విధించారు. దానిపై అపిలు జాడిషియర్ కమిటీలో చేయబడ్డది. శ్రీ తవక్లి మరియు హైదరాబాదులోని

ఆగ్రగ్రేణి న్యాయవాదుల వాదనా పటిమకు నిజాం సర్కారు తట్టుకోలేక పోయింది. నిందితులు నిర్దోషులని తీర్పు చెప్పి పోలీసు తెచ్చిన అభియోగం కొట్టివేశారు.

ఆ రోజుల్లో భూలోపేట అభియోగానికి రాజకీయ ప్రాముఖ్యం కలిగింది. అందుకు గల కారణమేమిటో తెలిసికోవాలంటే ఈ లోధాదెవరో తెలిసికుందాం. నగరంలోని పశ్చిమభాగంలో చుడిబజారు, జుమెరాతేబజారు, మంగళ్ హద్, చౌరాహ రూన్సి మొదలైన వాడలలో లోధాలు ఉంటారు. ఉత్తరభారతంలోని బుంధేలుఖండ నుంచివచ్చి ఇక్కడ స్థిరనివాసం ఏర్పరచుకొన్నవారిని స్థానికులు బొందిలివారంటారు. అచ్చే లుధానానుంచివచ్చినవారిని లోధాలంటారు. వారు హిందీ మాట్లాడుతారు. వారి కట్టు బొట్టూ అంతా బైత్తరాహాలవలె ఉంటుంది. వీరంతా అభిమానధనులు-శార్య పంతులు-సంఘసంస్కార ప్రేయులుగూడా. ఆర్య సమాజీకులు. వలస వచ్చినవారు కాబట్టి వీరంతా ఐక్యతగా వుంటారు. వ్యాయామంచేస్తారు. ఆత్మరక్షణ చేసికుంటారు. అందుకే నిజాం పోలీసులకు వీరందే గిట్టదు.

1857లో జరిగిన భారత స్వాతంత్ర్య సమరంలో రూన్సిరాజీ లక్ష్మీపాయి ఇంగ్లీషువారితో పోరాడి వీరస్వర్గం పొందింది. దురదృష్టవశాత్తు సమరం విఫలమైంది కాబట్టి అందులో పాల్గొన్నవారిని వారి సహాయకులను బ్రిటిషువారు గాలించటం ఆరంభించినారు. వట్టుబడ్డవారిని చితుకగొట్టినారు. అటువంటి ఆపత్సమయంలో చాల మంది దక్షిణాపథానికి దారి తీసినారు.

ఆ రోజుల్లో బ్రిటిషువారికి సహాయపడ్డది ఒక్కనిజామే కాబట్టి నిజాం సంస్థానంలోని వారిని బ్రిటిషువారు అనుమానించలేదు. అందుకని ఇక్కడి వాలావరణం శ్మశానంలోని స్తబ్ధతవలె బ్రిటిషువారికి భయంలేకుండా ఉండేది. అందుకే చాలమంది ప్రైదరాబాదువచ్చి ఇక్కడే ఉండిపోయినారు. రూన్సి ప్రాంతంనుండి వచ్చినవారు నివసించే వాడకట్టుకు “చౌరాహరూన్సి” అని పేరుపెట్టుకోవటమే అందుకు నిదర్శనం.

ప్రైదరాబాదు నగరంలో సాహుకారి కార్వాన్, బేగంబజారు ప్రాంతంలో మార్వాడీ వ్యాపారులెక్కువగా ఉంటారు. వారికి కావలాదారులు కావాలి - వీరికి ఆశ్రయం కావాలి. ఈ విధంగా చుట్టుబజార్లలో లోధాలు, బొందిలివారు ఉండేవారు. వ్యాయామం అంటే వీరికిమోజు. అభాదాలుపెట్టి తర్బీదు ఇచ్చేవారిలో ‘లాలా’ సహ

ల్యాన్ చాలాపేరు పొందినాడు. 'లాలా' అంటే మతపక్షపాతంగల ముస్లింలకు, పోలీసులకు హడలు. ఆజానుబాహు, కందరాలు తిరిగిన దండలతో లాలా నడుస్తుంటే మహా మల్లయోధుడు కదిలిపస్తున్నట్టుండేది. ఏదో విధంగా కేసుపెట్టి 'లాలా'ను, అర్హసమాజ కార్యకర్తగా ధూల్ పేటలో మంచిపేరు ప్రతిష్ఠ కలిగి ఒక వారపత్రికను నడిపించే ఉమ్రావుసింగ్ ను, ఇంకాకొందరు యువకులను ఏదోవిధంగా, కేసులో ఇరికించి జైలులో పడవేయాలనేదే నిజాం పోలీసులు పేసినవధకం.

పోలీసు బనాయించిన కేసు ఏమిటంటే—ధూల్ పేట బస్తీలో, నయ్యర్ జలాబుద్దీన్ సమాధికి ప్రతియేటా 'సందల్' ఊరేగింపుతీస్తారు. ఈ ఊరేగింపు ఒక మతం వక్రముండిపోవటం ఆచారం. ఈ సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని, అప్పుడు వాతావరణం ఉద్రిక్తంగా ఉన్నట్టు ప్రచారం చేయాలనీ తోవలపీద సందులవద్ద రాక పోకలపీద నిర్బంధంపెట్టినారు, రాత్రి తొమ్మిదిగంటలకు శ్రీ ఉమ్రావుసింగు తురక వేషంలోవచ్చి దగ్గ సమీపంలోని ఒకసందుదగ్గర కూర్చొన్నాడనీ. ముస్లింలను, ఈ వీధిగుండా వెళ్ళితే అవతలకి వెళ్ళవచ్చు అనిచెప్పివారిని సందులోకి రానిచ్చి కత్తులు చూపించి బల్లాలతో "అల్లాబందాను" పొడిచినాడనీ, అతడక్కడే చచ్చినాడనీ ఉమ్రావుసింగుతోబాటు సర్దార్ సింగ్, సోహన్ లాల్ గూడా అల్లాబందాను కొట్టినారనీ, అతని వెంటవున్న నవాజుఖానును బల్లెంతో పొడిచినవాడు లాలాపహల్వాన్ అని ఇతడు పారిపోయినాడు అని వీరితోబాటు ఇంకా 24మీద గూడా కల్పిత అభియోగం హత్యా ప్రయత్నంచేసినారని పెట్టినారు. హైకోర్టులో యావజ్జీవ కారాగారవాసశిక్ష విధించారు. నిందితులపై ఆరోపించిన నేరాన్ని పోలీసులు తమ ప్రభుత్వంవారి కోర్టులలోనే నిరూపించుకోజాలలేదు. ఇదంతా బూటకమని తేలిపోయింది, జుడిషియల్ కోర్టువారు, పోలీసుకేసు కొట్టివేసి కిందికోర్టువారిచ్చిన శిక్షను రద్దుపరచినారు.

ఈ కేసులోని నిందితులు—

1. ఉమ్రావుసింగ్, 2. లాలా పహల్వాన్, 3. దేవిసింగ్, 4. శ్యాం సుందర్, 5. సర్దార్ సింగ్, 6. తుల్జాసింగ్, 7. ఘోటాలాల్, 8. కాశీరాం, 9. సోహన్ లాల్, 10. హీరాసింగ్, 11. కళ్యాణసింగ్, 12. ధన్నూసింగ్, 13. గులాబ్ సింగ్, 14. కిషన్ లాల్, 15. వబ్బుసింగ్, 16. శీతల్ సింగ్, 17. మున్నూసింగ్, 18. చరణ్ సింగ్, 19. బాపూసింగ్, 20. బాలాజి, 21. పాపాలాల్, 22. సోహన్ లాల్, 23. సోనూసింగ్, 24. గులాబ్ సింగ్.

నిందితులందరూ విడుదలచేయబడ్డారు.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాపనకు పూర్వం

1939లో హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాపించబడ్డది కాని అంతకుపూర్వం నుంచే మతాతీతమైన, అచ్చమైన జాతీయ ఆశయాలు గల రాజకీయ సంస్థ ఒకటి హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో స్థాపించవలెననే ఉద్దేశం నాయకులకు ఉండేది.

ఆ మాటకొస్తే 1918లోనే అఖిల భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ శాఖగా హైదరాబాదు జిల్లా కాంగ్రెస్ సంఘం ఉండేది. వామన్నాయక్ గారు దానికి అధ్యక్షులుగా ఉండేవారు. నిజాం ప్రభుత్వ నిర్బంధాల మూలాన రాజకీయ కార్యకలాపాలేవీ కాంగ్రెస్ ద్వారా జరిగే వీలులేకుండేడి. కాబట్టి పేరుకు కాంగ్రెసు సంఘం అయినా నిర్మాణ కార్యక్రమాలు మాత్రమే ఆచరిస్తూ సంతృప్తి పడవలసి వచ్చింది.

తెలంగాణా ప్రజల సర్వతో ముఖాభివృద్ధికొరకు 1921లో ఆంధ్ర జనసంఘం ఏర్పడింది. 15 సంవత్సరాల తర్వాత, అంటే 1935లో మహారాష్ట్ర పరిషత్తు, 16 సంవత్సరాల తర్వాత కర్ణాటక పరిషత్తు ఏర్పడినాయి. ఆంధ్ర జనసంఘమే క్రమేణా ప్రజాసంస్థగా రూపొందుతూ ఆంధ్రమహాసభగా మారింది. ఆంధ్ర మహాసభల వలన ప్రజలలో మహత్తరమైన రాజకీయ చైతన్యం కలిగింది. ప్రత్యేకముగా కార్యకర్తలలో ఒక కేడర్ ఏర్పడింది. నిర్దుష్టమైన రాజకీయ సభ జరుపుకోవాలంటే రాష్ట్రం ఆవలికి పోయి జరుపుకోవలసి వచ్చింది.

అది అట్లుండగా 1931-32 సంవత్సరాలలో లండన్ లో రౌండ్ టేబుల్ సమావేశాలు జరిగినవి. రాజ ప్రతినిధిగా వున్న లార్డ్ విలింగ్ డన్ ప్రజా ఉద్యమాలను, అణచటానికి తీవ్రపర్యలు తీసికోసాగినాడు. గాంధీమహాత్ముని నాయకత్వంలో స్వాతంత్ర్య యోధులు అన్నిటికీ తెగించి ముందుకు సాగిపోయినారు. ఈ ఉద్రేక పరిస్థితి హైదరాబాదు వారినిగూడా కలవరపరచింది. వందలాది యువతీ యువకులు జాతీయ కాంగ్రెసు పిలుపు విని తమ్ము తామ్ము అర్పించుకున్నారు. వారిలో

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నందూరి కృష్ణమాచారి, శ్రీమతి సంగం లక్ష్మీబాయి, బద్దం ఎల్లారెడ్డిగారలు వేల్కోనదగినవారు. ఛాదీ వస్త్రధారణ విదేశీ వస్తు బహిష్కరణ ముమ్మరంగా సాగింది.

రౌండు టేబుల్ సమావేశంలో దేశీయ సంస్థానాల ప్రజలకు ప్రాథమిక హక్కు లివ్వాలని, ప్రజల పౌరినిధ్యానికి సంబంధించిన మూల సూత్రాలను అన్వయింప జేయాలని అంగీకరించినారు. తదనుగుణంగా హైదరాబాదులో స్వదేశీ ఉద్యమం బయల్దేరింది. కుమారి వద్మజా నాయుడుగారి అధ్యక్షతన 'స్వదేశీ లీగ్' అనే సంస్థ స్థాపించబడినది. శ్రీ ఫజుల్ రహమాన్ గారు కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడ్డారు. ఈ సంస్థ వారు ఛాదీ ధారణ మరియు విదేశీ వస్త్ర బహిష్కరణ ఉద్యమాన్ని సాగించినారు. నిజాం ప్రభుత్వం కాలేజీ లెక్చరర్ గా పని చేస్తున్న కార్యదర్శి ఫజలు రహమాన్ గారిని ఈ ఉద్యోగం నుండి తొలగించింది. దాన్యపాశం తొలగినందుకు ఫజుల్ రహమాన్ గారు సంతసించినారు. ద్విగుణీకృత ఉత్సాహంతో ప్రచార కార్యక్రమంలో నిమగ్నుడైనాడు ఇతడు ఆంధ్ర మహాసభ సమావేశాలకు గూడా హాజరయ్యేవాడు.

అ.భా. కాం. శాఖగా ఉన్న హైదరాబాదు జిల్లా కాంగ్రెస్ పక్షాన మోతీలాల్ వర్ధంజీ జరిగింది. నవజీవన్ సంస్థ పక్షాన 144 సెక్షన్ ఉల్లంఘించి మోతీలాల్ సంతాపసభ జరుపబడింది. ఇంతలో సర్ అక్బర్ హైదరీ ప్రధానిగా నియుక్తుడైనాడు ఇతను అఖిల భారత కాంగ్రెస్ అధ్యక్షుడిగా ఉండిన బుద్రుద్దీన్ తయ్యబ్ జీ అల్లుడు కాబట్టి, రాజ్యాంగ పరంగా రాష్ట్రానికేదో అపురూపమయిన కానుక యిచ్చి అఖిల భారత నాయకులలో పేరు సంపాదించాలనే లాపత్రయంతో 1937లో నామ మాత్రంగా ఉండిన శాసనసభ ప్రత్యేక సమావేశం జరిపి, అందులో దివాన్ బహదూర్ ఆరావముద్ అయ్యంగార్ అధ్యక్షతన ఒక ప్రత్యేక సంఘాన్ని నియమింపజేసినాడు. ఆ సంఘం వారు రాజ్యాంలో రాజ్యాంగ సంస్కరణలు ప్రవేశపెట్టటానికి తగిన సూచనలు చేయగలరని తెలిపే నిజాం పర్యాయాను ప్రకటించజేసినాడు, ఈ ప్రకటన ఎవరినీ ప్రోత్సాహ పరచలేకపోయింది. ఇందుకు సంఘ విచారణాంశాలుగాని, నక్సుల వ్యక్తిత్వంగానీ, ఉత్సాహ జనకంగా లేకపోవుటే కారణం మీదు మిక్కిలి ఎన్నాళ్ళనుండో ఆశించిన భార్యతాయుత ప్రభుత్వ చాయలుగూడా పొత సూచనలు లేకుండెను. సంవత్సరం లోపలనే, అనగా 1937లో సంస్కరణలు ఆమలు పరచబడగలవని నిజాం హామీ యిచ్చినాడు కాని, హామీని పాటించలేదు.

ఇంతలో హరిపురాలో జరిగిన అఖిల భారత కాంగ్రెసు సమావేశానికి వెళ్ళిన యువకులు నూతనోత్సాహంతో తిరిగి వచ్చినారు. ఏ మాత్రం కాలహరణం చేయకుండా మత ప్రమేయంలేని జాతీయ దృక్పథంగల రాజకీయ సంస్థ ఒక దానిని ఏర్పాటు చేయాలనీ తహతహలాడినారు. మైసూరు రాజ్యంలో అదివరకే సంస్థాన కాంగ్రెస్ ఏర్పడి కార్యక్రమం సాగిస్తూ ఉండటం ప్రత్యక్షంగా కొందరు చూచి వచ్చినారు కూడా.

బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమే మొదటి లక్ష్యం

నిజాం ప్రభుత్వం ప్రకటించిన అయ్యంగార్ సంఘ సభ్యులలో ఒకరైన కాశీ నాథరావు వైద్య అధ్యక్షుని అభిప్రాయంతో ఏకీభవించక “సత్వర బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన లక్ష్యంగా ఉండవలెనని” తన అభిప్రాయాన్ని నమోదు చేసినాడు. అంతటితో అయ్యంగార్ సంఘం భ్రమ వదిలిపోయింది

జనవరి 1939 లో ప్రజా పరిషత్తు ఒకటి (Peoples convention) ఏర్పాటుఅయింది. “ఎవ్వడూ మీరు ప్రభుత్వాన్ని ఏమర్చిస్తూనే వుంటారు. కానీ ఎన్నడయినా నిర్మాణాత్మకమైన సూచనలు చేసినారా?” అని నిజాంప్రభుత్వం అనటం పరిపాటి. అందుకని నిర్మాణాత్మక చిదానానికి మారుపేరయిన ఆంధ్రవిశా మహా మాడపాటి హనుమంతరావుగారు ఇంతటి అవకాశాన్ని జారవిడువక, అన్ని దృక్పథాలుగల ప్రజా ఉద్యమాల నాయకులతో కూడిన ఒక ప్రజాపరిషత్తు ఏర్పాటు చేసినారు. సర్వసభ్య సమావేశంలో మాడపాటి హనుమంతరావుగారు అధ్యక్షులుగాను, బుగ్గల రామకృష్ణారావుగారు ప్రధాన కార్యదర్శిగాను, ఎన్నికయినారు. వీరితోడు కార్యదర్శిగా శ్రీ ఎన్. కృష్ణశర్మ ఎన్నుకోబడినారు. శ్రీ కృష్ణ శర్మగారి ప్రసక్తి వచ్చింది కాబట్టి, వీరినిగూర్చి రెండు మాటలు చెప్పడం సమంజసంగా ఉంటుంది.

వీరు పత్రికా రచయితలు, జాతీయ దృక్పథంగలవారు. గాంధేయవాది. హైదరాబాదులోవుంటూ, ఇక్కడి ప్రజా ఉద్యమాల వట్ల ఎక్కడలేని ఆసక్తి చూపే వారు. హైదరాబాదు బులెటిన్, దక్కన్ క్రానికల్ కు సంపాదకులుగా ఉండిన బుక్కపట్టణం రామానుజాచారి గారు వీరికి మేనమామ. “గ్రేట్ ఎక్స్ పెక్టేషన్స్” (Great Expectations) గొప్ప ఆశలు- అని సంపాదకీయాలు థానీ ప్రభుత్వ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వర్గాలలో గొప్ప సంఘటనల కలుగజేసిన తీవ్రకర్మముడు. కాని ఆచారంలో వాడు సుదురు. ఉన్నతశ్రేణికి చెందిన సాహితీవేత్త. ప్రశస్తిగా మహత్తర కార్యాలు సాధించిన రాజకీయవేత్త. బహిరంగ సభల్లో ఉపన్యసించి ఎరుగని నిరాడంబరజీవి. వీరి నిశితమైన కలంపోట్లకు నిజాం ప్రస్తుత్యం కంపించిపోయేది.

అందుకే వారికి రాష్ట్ర బహిష్కరణ శిక్ష విధించినారు. ఈ ప్రజా పరిషత్తు సభ నివేదిక సిద్ధంచేయటంలో వీరు గణనీయమైన పాత్ర వహించినారు.

ప్రజాపరిషత్తు మావేళాల్లో మొదట ముస్లిం సభ్యులు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వానికి అంగీకరించినారు. కాని తర్వాత శాసనసభలో ముస్లింలకు 50% స్థానాలు కావాలని కోరినారు. ఈ గొంతెక్కుకోరిక జనాంగీకారం పొందలేదు. అంతటితో ముస్లింలు నిష్క్రమించినారు. అయితే వీరసావర్కర్ “మీరు వస్తేమీతో బాటు, మీరు రాకపోతే మీరు లేకుండా, మీరు ఇష్టపడకుంటే అందుకు లెక్కచేయకుండానే పురోగమిస్తాం. స్వరాజ్యాన్ని సాధిస్తాము” అని అన్నట్లు

If you come with you, If you do not come without you,

If you do not like despite you, we will proceed and get

Swaraj.

ముస్లింలు లేకుండానే నివేదిక సిద్ధం అయింది. ఆరు నెలల వ్యవధిలోనే సమగ్ర నివేదిక సిద్ధం చేసి ప్రచురించారు. మాడపాటి హనుమంతరావుగారు ప్రభుత్వానికి 7 జూలై 1938న ఈవిధంగా ఒక లేఖ వ్రాసినారు:— “వెంటనే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వస్థాపనకు చర్య తీసుకోవలసింది. చిన్నదైన కొచ్చిన్ అప్పడే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని ప్రకటించింది. బెంఘ సంస్థానాధీశుడు శ్రీ మెహర్బాన్ థవానీవంత్ తన 71 వ జన్మదిన సందర్భంగా 9-11-28నాడే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ప్రకటిస్తానని వాగ్దానం చేసినారు. ప్రజలు కోరక పూర్వమే తమంతటతాము ఆయావిధంగా ప్రజలకు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని ప్రసాదించిన ఆదర్శప్రభువు బెండ్ సంస్థానాధిపతి థవానీ రావ్ వంత్. కాబట్టి అన్నిరాజ్యాల్లో పెద్దదైన నిజాం ప్రభుత్వం ప్రజా వ్యతిరేక విధానాన్ని అవలంబించటం చాలా శోచనీయం.”

యువతీయువకుల జాతీయభావం

1911లో ఉస్మాన్‌లీఖాన్ గద్దె నెక్కిననాటనుండి నిజాం రాష్ట్రంలో ప్రజాజీవనం దుర్భరం కాసాగింది. హరిజనులు, సాధారణప్రజలు వెట్టిచేయుట్టి ఘా

నొనట వ్రాయబడిందని, సర్కారీ అధికారులకు చాకిరీ చేయటానికే మేము వుట్టి నామని అనుకునేలా చేసినాడు. ఉస్మానలీఖాన్ గారి పాలనలో మొత్తం నిజారాజ్యం ఒక చేలుగా మారిపోయింది. తమ బాలనాలికలను చదివించుకునే హక్కు కూడా ఉర్దూ మాతృభాష కలవారికేనని, సర్కారువారు తెలుగు బడులు పెట్టకపోయినా ప్రజలు తాము బడిపంతులును పెట్టుకొని మాతృభాషలో చదువుచెప్పించుకునే హక్కు కూడా లేకుండేది. నలుగురు కలిసి కష్టసుఖాలు మాట్లాడుకుందామన్నా ఆజ్ఞ లేనిది సభచేయకూడదని ఆంక్ష. అయితే ఆంధ్రవీరబామహ మాడపాటి హనుమంతరావుగారు ఆంధ్రోద్యమాన్ని ఆరంభించి గ్రంథాలయాలద్వారా, వర్తకసంఘాలద్వారా ఆంధ్ర జనసంఘాలద్వారా ప్రజాసేకాన్ని జాగృతపరచినారు. ఈ విధంగా ప్రజలు తమ హక్కులను బాధ్యతలను గుర్తించసాగినారు.

కాశ్మీరు మొదలు కన్యాకుమారి వరకు భారతదేశం తమదేనని, అందరూ భారతీయులేనని, తెలంగాణా యువతీయువకులు సినలైన జాతీయవాదులని, ఏజాతీ యోద్యమంలోనైనా సోదరదేశీయులతో భుజం భుజం కలిపి కదనరంగంలో ముందంజ వేయటానికి సిద్ధమని నిరూపించుకున్నారు. వెనుకబడిన తరగతికి చెందిన శ్రమితి సంగం లక్ష్మీబాయి యాదవ్ గారు గాంధీ మహాత్ముని పిలుపునందుకొని ఉప్పు సత్యాగ్రహంలో పాల్గొని తెలంగాణా కీర్తి పతాకను ఎగురవేసి హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమర యోధులకు మార్గదర్శకులైనారు. తర్వాత వారు క్రియాశీల రాజకీయాలలో పాల్గొని బుర్గుల రామకృష్ణారావుగారి మంత్రివర్గంలో మంత్రివదవీబాధ్యతలను విజయ వంతంగా నిర్వహించినారు. అదే విధంగా మెదక్ జిల్లా వెంకటాపురం గ్రామవాసి లక్ష్మీకాంతరావుగారు 17 ఏండ్ల వయస్సులోనే గాంధీ మహాత్ముడు దేశీయులను ఉద్దేశించి ఇచ్చిన పిలుపునకు ప్రభావితమై వార్తా వెళ్ళినాడు. మహాత్ముని ఆదేశానుసారం వినోబాగారి బాల్యాడి ఆశ్రమంలో సత్యాగ్రహ శిక్షణపొంది వార్తాగంజ్ లో సత్యాగ్రహం చేసినారు.

మహాత్ముని పిలుపుతో ప్రభావితమయిన శ్రీ బద్దం యెల్లారెడ్డి గారు, రావి నారాయణరెడ్డి హనుమంతరెడ్డి గారలతో సహా దేశమంటే మొత్తం భారత దేశం, మనం భారతీయులం, ఉప్పు సత్యాగ్రహం జాతీయ ఉద్యమం కాబట్టి

అందులో పాల్గొనటం మనదర్శనం అని యువకులను ఉత్తేజపరచి తెలంగాణం నుండి వందమంది యువకులను వెంట తీసుకొనిపోయి కాకినాడ చేరుకున్నారు. అక్కడ కా॥ చలసాని రామారావుగారు శిబిరం నడుపుతున్నారు. ఆ శిబిరంలో నెలరోజులు శిక్షణపొందినారు. బద్దం ఎల్లారెడ్డిగారు సత్యాగ్రహం చేసినారు. వీరికి ఆరు మాసాల జైలు శిక్ష విధింపబడింది. రావి నారాయణరెడ్డి గారు కాకినాడ సత్యాగ్రహ శిబిరంనుండి తిరిగివచ్చినాక అక్కడ పొందిన ఉత్తేజంతో నిర్మాణ కార్యక్రమంలోనే నిండుతనమున్నదని నమ్మినారు. Charity begins at home అన్నట్లుగా దేశసేవ ఇందినుండే ఆరంభిద్దామని స్వగ్రామమయిన బొట్లపల్లిలోని యువకులను సమీకరించి నారు. రాట్నం మన జాతీయ ఉద్యమ చిహ్నం కాబట్టి బీద వల్లెటూరి ప్రజలకు జీవనోపాధి కలుగజేస్తుంది. కాబట్టి రాట్నంపై నూలు వడకుట, ఖాది బట్టలు నేయుట వంటి కార్యక్రమాలను నిర్వహించ సాగినారు. ప్రతి గ్రామంలో ఇటువంటి కార్యక్రమం జరిగి రాట్నం చక్రాలు తిరిగితే ఇంగ్లాండులోని లంకావైరులో విల్లుయం తొలి చక్రాలు తిరుగుట ఆగిపోతుందని విశ్వసించినారు.

ఆ తర్వాత మహాత్ముడు హరిజనోద్యమాన్ని ప్రారంభించి అఖిల భారత హరి జన సేవా సంఘాన్ని స్థాపించినాడు. అప్పుడు హైదరాబాదు రాష్ట్రశాఖ మహాత్ముని ఆదేశానుసారం వామన్నాయక్ గారు అధ్యక్షులుగాను, రావి నారాయణరెడ్డి కార్యదర్శి గాను నియుక్తులైరి. ఈ సంఘం పజాన అంటరానితనాన్ని నిర్మూలించటానికి ప్రచారం ముమ్మరంగా సాగించినారు. సహపంక్తి భోజనాలు జరిపించినారు. హరిజను లలో విద్యావ్యాప్తి కొరకు వంద పాఠశాలలు స్థాపించినారు. అంతేగాక నగరంలో ఒకటి, బీడు జిల్లాలో ఒకటి హరిజనుల కొరకు వసతి గృహాలు నడిపించినారు. రావి నారాయణ రెడ్డి గారికి బసవరాజు గారు పూర్తిగా సహకరించినారు.

‘మీరు కార్యకర్తలుగా పనిచేయండి. పోలీసుల లాఠీ దెబ్బలు తినండి. నేను హాయిగా ఇంట్లోకిండి నాయకత్వం చేస్తాను. మీరు విరాళాలివ్వండి, నేను సేకరిస్తాను’ అనే రకపు నాయకుడు కాదు రావి నారాయణరెడ్డి. తాను మొదట చేసి మరొకరిని ప్రోత్సహిస్తాడు. గాంధీ మహాత్ముడు హరిజనోద్యమవ్యాప్తి కొరకు హైదరాబాదు పర్యటించినప్పుడు రాష్ట్రశాఖ కార్యదర్శిగా ఉన్న వీరు తనభార్య నగలమ్మి రెండువేలరూపాయలు హరిజననిధికి విరాళంగా మహాత్మునికి సమర్పించుకున్నారు.

ఈ నిధితో వారి గ్రామమయిన బొల్లేపల్లిలో హరిజన పాఠశాల నడుపాలనే ఆర్థ్య ర్థనను హరిజన సేవక సంఘం వారు అంగీకరించినారు. దీనివలన మొదట తన గ్రామ ప్రజలు బాగుపడాలనే తహతహ వారికి ఎంత ఉన్నదో అర్థమవుతుంది. స్టేట్ కాంగ్రెస్ వారు జరిపిన సత్యాగ్రహంలో మొదటి జట్టులోనే చేరి శాసనోల్లంఘనం చేసేవరకు మీరు హరిజనసేవాసంఘ కార్యదర్శిగానే వున్నారు. ఖాదీ కేంద్రంలో పనిచేసి వాడవాడలా తిరిగి ఖాదీ విక్రయించినారు. కల్లు, సారాయి దుకాణాలవద్ద పికెటింగు చేసినారు. ఈ విధంగా శిక్షణ పొందినారు రావి నారాయణరెడ్డిగారు.

బూర్జుల రామకృష్ణరావు, కొండా వెంకట రంగారెడ్డి గారలకు నమ వయస్కులైన శ్రీ నాగులపల్లి కోదండరామారావు నాటి మేధావులలో మేటి. సూక్ష్మగ్రాహి, దేవసేవ కొరకు తన యావత్తు శక్తిని సమయాన్ని వినియోగించాలనే దృఢవిశ్వాసం గల మీరు, సంసార జంజాలంలో చిక్కుకుంటే దేశమాత సేవకు సమయాన్ని సామర్థ్యాన్ని పూర్తిగా వినియోగించ జాలననీ. అందువల్ల 'దేశసేవ' లక్ష్యం చెదిరిపోతుందని భావించి, పెండ్లి చేసుకోనొల్లక బ్రహ్మచారిగా ఉండిపోయినారు. ఒక వైపు నిజాం చెరుగుతున్న నిప్పు కణాలలో దేశ ప్రజలు మాడిపోతుండగా తాను సంసార సుఖ భోగాలను మరుగుట దేశద్రోహమని భావించిన మహనీయులు హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రలో మనకు ముగ్గురే ధృవతారలుగా కనబడతారు. ఒకరు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సంస్థ అధినేత స్వామి రామానందతీర్థ. మరొకరు నాగులపల్లి కోదండ రామారావుగారు. అందుకే ఆకారాన్ని బట్టిగాక స్వభావాన్ని బట్టిగూడా వారిని 'సుభాష్ బాబు' అనేవారు ప్రజలు. తర్వాత మీరు తొమ్మిదవ డిక్టేటరుగా సత్యాగ్రహం చేసినారు. తర్వాత భారత ప్రభుత్వం కే. యం. మున్నిగారిని ఏజంటుజనరల్ గా నియమించినప్పుడు స్టేట్ కాంగ్రెస్ తరపున వారు లయొజీన్ ఆఫీసరు Liaison Officer గా నియమితులైనారు. ఇక మూడవవారు పండిత నరేంద్రజీ.

నిత్య జీవిత విధిలో పయనిస్తుండగా ముళ్ళతో రాళ్ళతో కలిగే భాధలను తాను బరిగాళ్ళతో తిరిగి తెలిసికొన్న జమలాపురం కేశవరావు గొంగడి భుజాన వేసికొని పల్లెపల్లె తిరిగి 'కాల్మోక్ష బాంచెనని కాల్చినా అనవద్దు-అని, ఆత్మగౌరవంలేని బతుకు ఉన్నా ఒకటే ఊధినా ఒకటే' అని ప్రజానీకాన్ని ప్రతిఘటనకు పూనుకోవలసిందిగా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పురికొల్పినాడు. స్వామిజీకి కుడిచుజమై తెలంగాణాలో నిస్వార్థ నిరాడంబర ప్రజా నాయకుడు అనిపించుకున్నాడు. అందుకే ప్రజలు వీ రొక్క రినే గౌరవ సూచకంగా 'సర్దార్' అని పిలుచుకున్నారు.

ఈ విధంగా దేశమాత సంకెళ్ళను తెంచటానికి దేశంలోని అశేష ప్రజా నీకాన్ని ఘోర దాస్యకూపంనుండి బయటికి తీయటానికి ఎందరో మహానుభావులు తమ ధనాన్ని, సుఖాన్ని, చివరకు ప్రాణాన్ని అర్పించి ధన్యులవుతూ వచ్చినారు.

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ అవతరణ

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ప్రజలలో జాగృతి కలిగించడానికి, ప్రజల కోరికలను ప్రభుత్వానికి తెలుపడానికి, ప్రజాఉద్యమాన్ని వ్యవస్థీకరించడానికి ఆంధ్రమహాసభ, మహారాష్ట్రపరిషత్తు, కర్నాటకపరిషత్తు సంస్థలు ప్రధాన వేదికలు కాగా. సంస్థానంలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపనకూ, స్వాతంత్ర్యోద్యమాన్ని నిర్మించడానికీ, సత్యాగ్రహోద్యమ నిర్వహణకూ, భారతయునియన్ లో హైదరాబాదు రాష్ట్రం ఓలీనంకావడానికి హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ వికైక ప్రజాసంస్థగా వ్యవహరించి, ఇచటి ప్రజల ప్రజాస్వామిక ఆశయం సఫలీకృతం కావడానికి ఒక మహోద్యమాన్ని నడిపింది. స్టేట్ కాంగ్రెస్ అవతరణ తర్వాత ప్రజాఉద్యమ స్వరూపం మారింది. లక్ష్యాలు, ఆశయాలు స్పష్టమైనవి, ఉద్యమం ఏకాగ్రముగా సాగింది.

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు స్థాపనకు హరిపురాలో అంకురార్పణ జరిగింది. 1937 డిశంబరులో సుభాష్ చంద్రబోసు ఆధ్యక్షతన అఖిలభారత జాతీయ కాంగ్రెసు అక్కడ సమావేశమైంది. ఆయితే 1929లో కాకినాడలో కాంగ్రెస్ సమావేశమైనప్పటి నుండి హైదరాబాదు ప్రతినిధులు ప్రతికాంగ్రెసు మహాసభలో పాల్గొనుట ఆరంభమైంది. ప్రతిసమావేశానికి ప్రతినిధులు క్రమేణా అధికసంఖ్యలో పాల్గొనుటం జరిగింది. హరిపుర సమావేశానికి వెళ్ళినవారి సంఖ్య ఆరేడువందలదాకా వచ్చింది. ఆ సమావేశంలో దేశీయ సంస్థానాలను గూర్చి ఆమోదించబడిన తీర్మానమే ఇక్కడి స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాపనకు కారణభూతమైంది.

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

“దేశీయ సంస్థానాలలో జరిగే ప్రజాందోళనలకు అఖిలభారత కాంగ్రెస్ సంస్థ బాధ్యత వహించుటగాని, జాతీయస్థాయి నాయకులు నేరుగా అక్కడి ఉద్యమాలలో పాల్గొనటంగాని నమంజనం కాదు. మీరు మిక్కిలి ‘కాంగ్రెస్’ అనే పదమును కూడా సంస్థానాల ప్రజలు తమ సంఘాలకు ఉపయోగించరాదు” అనేది హరిపురా తీర్మానం యొక్క సారాంశం.

ఇటువంటి తీర్మానం నిజంగా సమావేశంలో పాల్గొనటానికి ఎంతో ఆశతో ఉత్సాహంతో వెళ్ళిన ప్రతినిధులను కలవర పరచటం సహజం. హరిపురా కాంగ్రెస్ సందర్భంగా ఏర్పాటు చేసిన ప్రదర్శనను ప్రారంభిస్తూ గాంధీజీ చేసిన ఉపన్యాసంలో సంస్థానాలలో జరిగే ఉద్యమాలను గూర్చి కొంత ప్రస్తావించినారు; అవాటి యువ తరానికి చెందిన హరేకృష్ణ మేహతాబ్, జయరామ్ దాస్ దోలత్ రాం గారలకు సంస్థానాల ప్రజా ఉద్యమాలతో ప్రత్యక్ష సంబంధం ఉండేది. వారి ఉపన్యాసాలు ఉత్తేజ కరంగా ఉన్నవి. కేంద్రనాయకత్వం ఈ తీర్మానాన్ని ఎందుకు ప్రవేశపెట్టిందో, దాని అంతరార్థమేమిటో ప్రతినిధుల కర్థమైంది. బెరారు, ప్రేదరాబాదు సరిహద్దులకు ఆనుకోని ఉన్నది. ఆ ప్రాంతం నిజాం రాష్ట్రానికి చెందినదన్న వాదన గూడా ఉన్నది. అందుకే నిజాం పెద్దకుమారునికి “ప్రిన్స్ ఆఫ్ బెరారు” అనే బిరుదు ప్రధానంచేసి బ్రిటిషు ప్రభుత్వం నిజాంను జోకొట్టి లాలించింది. అయితే - బెరారు ప్రాంతం నుండి వచ్చిన బ్రిజ్ లాల్ బియానీ గారిని సంప్రదించగా ఆయన ప్రేదరాబాదు వారు స్వయం శక్తివై ఆధారపడి ఉద్యమం నడుపుట శ్రేయస్కరం” అన్నారు. ఆ ఉద్యోధ ప్రేదరాబాదు ప్రతినిధులను ప్రభావితం చేసింది. వీరుకోరగానే బియానీగారు బెరారు ప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ విడిదిమొత్తం ప్రేదరాబాదు వారికి అప్పగించినారు. కాంగ్రెస్ సమావేశాలకు వెళ్ళిన సుమారు 800 మంది ప్రేదరాబాదు ప్రతినిధుల సమావేశాలు అక్కడే రెండు రోజులు జరిగినవి. ప్రేదరాబాదు నాయకులు బియానీ గారితోను ఇతరదేశ నాయకులతోను సంప్రదించారు. సమావేశాలలో వారు ఉపన్యసించినారు. తిరిగి వెళ్ళగానే, ప్రేదరాబాదు రాష్ట్రస్థాయిలో కాంగ్రెస్ సంస్థ ఒకటి స్థాపించాలని నిర్ణయించినారు.

ఇతర దేశీయ సంస్థానాలలో పరిషత్తు, కాన్ఫరెన్సు లేక ప్రజామండలి అనే పేర్లతో సంస్థలు స్థాపించబడి ఉన్నవి. అఖిలభారత కాంగ్రెసు పెద్దలు “కాంగ్రెస్” అనే పదమును సంస్థానాల వారు వాడకూడదని సూచించారుకదా! అయినా పరిషత్తు

ప్రజామండలి అనేపేర్లు నిజాంరాష్ట్రంలో అంత యోగ్యంగా ఉండవని భావించి 'కాంగ్రెస్' అనేపదానికే అందరూ మొగ్గుచూపినారు, చివరకు 'హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్' అనేపేరుతోనే రాజకీయసంస్థ స్థాపించాలని ఏకగ్రీవంగా నిర్ణయించారు. సంస్థను స్థాపించవలసిన బాధ్యతను ప్రధానంగా రావి నారాయణరెడ్డి, రామకృష్ణ ధూత్ గారలకు ఒప్పజెప్పబడింది.

కాంగ్రెసు సమావేశానికి వచ్చిన హైదరాబాదు ప్రతినిధులందరినీ ఆక్కడే కాంగ్రెస్ సభ్యులుగా చేరవలసిందిగా అభ్యర్థిస్తూ ఒక ప్రకటన చేయాలనీ, ఆ తర్వాత కార్యవర్గాన్ని ఎన్నుకోవడానికి సభ్యులు మహాజనసభ జరపాలనీ వీరు అనుకున్నారు. కాని ఈ విషయాన్ని పునరాలోచించుకున్నారు.

హరిపుర కాంగ్రెస్ సమావేశానికి రానివారు కూడా చాలామంది వుంటారు కాబట్టి వారిని, వీరినీ అందరినీ సమావేశపరచి సమిష్టిగా ఆలోచించటం సముచితమనే నిర్ణయానికి వచ్చారు. కాని సమావేశాలు ఎక్కడ జరుగవలెను అన్నది ఒక సమస్యగా పరిణమించింది. ఆరోజుల్లో కాంగ్రెస్ సమావేశాలకు వెళ్ళినవారి పేర్లనునైతం పోలీసులు నమోదు చేసుకునేవారు. ఆ తర్వాత వారిమీద నిఘా ఉండేవారు. సభలు ఏర్పాటు చేయడమే నేరంగా భావించేవారు. కాబట్టి ఎవరు తమ ఇంట్లో సభ జరుపుకోనిస్తారు? అప్పుడు రాజా వన్నాలాల్ విట్టి అన్నగారైన నారాయణలాల్ విట్టిగారు, రెసిడెన్సీలోని తమ ఇల్లు "గోపాల్ బాగ్"లో సమావేశం జరుపుకోవటానికి అనుమతించినారు. 'గోపాల్ బాగ్' రెసిడెన్సీ ప్రాంతంలో ఉన్నందున నిజాం పోలీసులు జోత్యం కలుగజేసికొనే అవకాశం లేకపోయింది. ఆ కాలంలో నిజాం రాజ్యంలో శుక్రవారాలు నెలపురోజులు కాబట్టి గురువారం సాయంత్రం సమావేశాలు జరిగినవి, ఈ విధంగా నాలుగు సమావేశాలు జరిగినవి. అందులో ఒక సమావేశంలో స్వామి రామానంద తీర్థగారు కూడా పాల్గొన్నారు.

హైదరాబాదు నగరంలో నివసించే మహారాష్ట్రలో విద్యావంతులెక్కువ అయినా వారిజన్మస్థానాలు మరత్యాడాలో వున్నందున వారు తమ గ్రామాలకు దూరమైనారు. అందుచేత వారికి స్థానబలం లేకుండా పోయింది. అంటే ఎక్కడో దూర ప్రాంతంనుంచివచ్చి నగరంలో ఉన్నవారైనారు. కాని తెలంగాణా పరిస్థితి అందుకు భిన్నంగా ఉండేది. హైదరాబాదునగరం తెలంగాణపు నడిబొడ్డున ఉన్నందున అప్ప

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

టికే ఆంధ్రమహాసభ గ్రామ గ్రామానా వ్యాపించినందున, ఇంతవరకే ఆరు మహాసభలు బ్రహ్మాండంగా జరుపుకొన్నందువలన ఆంధ్రనాయకత్వం పటిష్ఠంగా నిలబొక్కుకొనికొన్నది. ఇక్కడ నగరంలో అధికసంఖ్యాకులు తెలుగువారే. ప్రైగా ఆదినుండి జాతీయ ధృక్పథంతో ఆంధ్రమహాసభ ఉద్యమాన్ని పటిష్ఠం చేయటం జరిగింది. ఆంధ్రమహాసభ నాయకులలో మత పాక్షిక భావాలకు ఆస్కారం లేకుండాపోయింది. మొదటి సమావేశంలో ఆఫిల ప్రైదరాబాదు, అంటే రాష్ట్రస్థాయిలో ఒక రాజకీయ సంస్థ ఏర్పాటు జరుగవలెననే నిర్ణయం చేసుకున్నారు.

అయితే ప్రైదరాబాదు కేంద్రసంస్థ జాతీయధృక్పథంతోగాక హిందూమహాసభకున్న ధృక్పథం కలిగిఉండాలని అభిప్రాయపడ్డవారు బ్యాచిష్టర్ శంకరరావుబోర్గాంకర్, అతని చిన్నాయన డాక్టర్ బోర్గాంకర్, శ్రీవతిరావుపల్లిపూర్ గారలు ఇంకా పేరుమోసిన మహారాష్ట్ర వకీళ్ళు, డాక్టర్లు అదే అభిప్రాయాన్ని వెలిబుచ్చినారు.

అయితే మహారాష్ట్రలందరూ హిందూ మహాసభ వాదులని అనుకోరాదు. దేశభక్త వామన్ నాయక్, పాండురంగజోషి, రామచంద్రరావుఅంతు, లక్ష్మణరావు గాను, కాశీనాథరావువైద్య, శ్రీ ఆర్.ఎన్.నాయక్ మొదలయిన ప్రముఖులు జాతీయ ధృక్పథం కలిగినవారు. కర్ణాటక ప్రముఖులైన జి. రామాచారి, జనార్దనరావుదేశాయ్, చిమల్లీ, మొదలయినవారుకూడా జాతీయభావాలు కలవారై యుండిరి. ఇక రామానంద తీర్థ పుట్టుకతో కర్నాటకులు. మహారాష్ట్రలో పెరిగినారు. వారు ప్రాంతీయ హద్దులకు అతీతులు. కర్నాటకులలో హిందూ మహాసభ భావాలు కలవారు లేరనే చెప్పవచ్చు. ఇక రెండవ సమావేశంలో పరిస్థితులు కొంత మారినవి. హిందూ మహాసభ వాదుల సంఖ్య కొంత తగ్గింది. కారణం అలాంటి వారు సభల్లో పాల్గొన లేకపోవడమే.

మూడవ సమావేశంలో సీరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీగారు పాల్గొన్నారు. ఈయన జాతీయవాది. కాంగ్రెస్ సంస్థాపకులలో ఒకరు. చివరి వరకు స్టేట్ కాంగ్రెస్ ను సమర్థించినవారు. 1938 జనవరి 29 నాడు జరిగిన సమావేశంలో "ప్రైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్" స్థాపనకు ఏకగ్రీవంగా నిర్ణయించారు. అంటే ఆ తేదీనే ప్రైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు స్థాపించబడినదన్నమాట. పదుగురు సభ్యులతో ఒక రాజ్యా-

రిక (ప్రొవిజనల్) కార్యవర్గం ఎన్నుకొన్నారు. అందులో సర్వశ్రీ బూర్గుల రామ కృష్ణారావు, రావి నారాయణరెడ్డి, హరిశ్చంద్రపెదా, శ్రీఆర్.ఎన్.నయక్, జి.రమాచారి, జనార్ధనరావు దేశాయి, సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీ, పాండూరంగజోషి గారలున్నారు. శ్రీ రామకృష్ణన్ ధూత్ సమావేశకర్తగా ఎన్నుకోబడ్డారు.

ఈ సమావేశాలలో రాజా వన్నాలాల్ పిట్టి, రాజా బంకటలాల్ బద్రకా గారలు పాల్గొని జాతీయ ధృక్పదాన్నే బలపరచినారు. తర్వాత కాంగ్రెస్ ఉద్యమం తీవ్రరూపం దాల్చినప్పుడు వన్నాలాల్ పిట్టి భూరివిరాళంకూడా ఇచ్చినారు.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాపన జరిగిన తర్వాత పరిస్థితులు జాతీయవాదానికి అనుకూలంగా ఉన్నట్లు స్పష్టమైపోయింది. అప్పుడు మహారాష్ట్రపరిషత్తుకు అధ్యక్షులుగా వున్న గోవిందరావ్ నానల్ గారు జాతీయవాదిగా తన సహకారం, సుహృద్భావం, స్టేట్ కాంగ్రెస్ పట్ల ఉన్నదని స్పష్టపరచినారు. నానల్ పూర్తిగాజాతీయవాది. కర్నాటక పరిషత్తు కొత్తగా స్థాపించబడ్డదైనప్పటికీ దాని నాయకత్వం జాతీయవాదులైన జనార్ధనరావుదేశాయి, రామాచారి గారలదే, ఇక ఆంధ్రమహాసభ విషయంలో ఏవిధమయిన అనుమానానికి ఆస్కారం లేదు ఈ విధంగా మూడు ప్రాంతాలలోని ప్రజా ఉద్యమాలు జాతీయవాదమనే పాశముతో మత దురహంకారంతోబాటు మధ్యయుగపు రాచరికపు పోకడలతో విర్రవీగే నిజాం ప్రభుత్వమనే మదపుచేనుగును కట్టివేయటానికి కాలపాశముగా తయారయినవి. దాదాపు 1500 మంది సభ్యులను చేర్చించి మొదటి కార్యవర్గాన్ని ఎన్నుకోవటానికి 1938 సెప్టెంబరు 9న కాంగ్రెస్ మహాజనసభ జరపాలనీ నిశ్చయించినారు. ఇది వసిగట్టిన నిజాం ప్రభుత్వం అందుకు రెండ్రోజులు ముందే అంటే 1938 సెప్టెంబరు 7వ తేదీనాడు స్టేట్ కాంగ్రెస్ ను నిషేధించింది.

కాంగ్రెస్ తాత్కాలిక కార్యవర్గం విజ్ఞప్తి

జాతి, మత, వర్గ విచక్షణ లేకుండా హైదరాబాదు సంస్థాన ప్రజలందరూ హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ లో చేరి భార్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపించాలనే ఉద్యమాన్ని బలపరచ వలసిందిగా ప్రజాసీకాన్ని కోరుతూ తాత్కాలిక సంఘం ఈ క్రింది విజ్ఞప్తి విడుదల చేసింది.

"అత్యంత ముఖ్యమయినటువంటి రాజ్యాంగ సంస్కరణలు అనతి కాలంలో ప్రవేశపెట్టబడ నున్నట్టి, ఆర్థిక సాంఘిక పథకాలు ప్రభుత్వం వారి ఆలోచనలో

ఉన్నట్టి ఈ తరుణంలో స్వచ్ఛమయిన జాతీయ పద్ధతులపై ఆధారపడిన ఒక సంస్థ చాలా అవసరమని గ్రహించి, బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపించవలెననే ఉద్దేశ్యంతో 'హైదరాబాద్ స్టేబ్ కాంగ్రెస్' అనే సంస్థ నెలకొన్నది. క్రమబద్ధమయిన, శాంతి యుతమయిన మార్గాలన్నిటి ద్వారా, జాతీయసమైక్యతను సమకూరుస్తూ ప్రజాభిప్రాయాన్ని సమీకరిస్తూ లబ్ధాన్ని సాధిద్దాము. బ్రిటిషిండియాలోని ఇతర రాష్ట్రాలలోను దేశీయ సంస్థాలలోను, రాజకీయ ప్రగతి, రాజ్యాంగంలో మార్పులు తీవ్రంగా జరుగుతున్నాయి కాబట్టి అన్నిటికన్నా పెద్దదైన నిజాంసంస్థానం ఇక వెనుకబడివుండటానికి పీలు లేదు. పిదప విషయంలో వెనుకబడివున్నా, రాష్ట్రమంతటా ఈ విషయంలో తీవ్రమయిన ఆందోళన వ్యక్తమవుతూ ఉన్నది. రాజ్యంలో సమంజసమైన రాజకీయ ఆభివృద్ధికై నేడు అనేక ప్రతిబంధకాలున్నవి. అయితే వాటన్నిటి కన్నా ముఖ్యమయిన ప్రతిబంధకము మతదురహంకారం".

రాజ్యంలోని మత వైషమ్యం అందరికీ తెలిసిందే. రాజ్యంలో సాంఘిక, ఆర్థిక, రాజకీయ ఆభివృద్ధి జరగాలంటే వేర్వేరు కులాలకు, మతాలకు చెందిన రాజ్య ప్రజల మధ్య అన్యోన్యం, సామరస్యం అత్యవసరమని చిత్తశుద్ధితో ఆమోదించే ప్రజలతోనహా సమాజంలో మతసామరస్య పూరితమైన వాతావరణం కలుగజేయవలసిన బాధ్యత ప్రభుత్వంపై ఉన్నది. ఉభయ మతాలకు చెందిన పెద్దలు, మేధావులు తాము స్వయంగా మత వైషమ్య చర్యలకు పూనుకోకుండా, జన సామాన్యాన్ని తప్పుడు మార్గంనుంచి తప్పించడానికి ప్రత్యక్షంగా పాటుపడవలెను. జన సామాన్యంలో దేశభక్తిని పెంపొందించేయవలెను, మొత్తం దేశం మనది. దేశీయులందరూ సోదరులు అనే భావం కలుగజేసినప్పుడే వైషమ్యం అంతరిస్తుంది. అంతే కాని ప్రజోద్యమాన్ని అణచటానికి ప్రయత్నించుట షేమదాయకం కాదు. అది సాధ్యమైన పనికూడా కాదు. ప్రజల్లో కలిగిన జాగృతిని సక్రమ మార్గాలలో మరలించి, వారిని దేశభక్తి ప్రపూరితులుగా చేయటమే సరియైన విధానం. స్టేబ్ కాంగ్రెస్ యొక్క ఉద్దేశ ఆశయాలను గూర్చి అభిప్రాయ భేదానికి ఆస్కారం లేదు. వీటిని సాధించటానికి నిజాం రాష్ట్రంలో అన్ని కుల, మత వర్గాల సన్నిహిత సహకారాన్ని మేము ఆకాంక్షిస్తున్నాము. ఈ మహత్తర కార్యసాధనకు సంకుచితమైన కుల, మత సంస్థలకు బదులు ఉన్నత ఆశయాలు గల జాతీయ సంస్థ అవసరం. వరసన్నర అనుమానాలు అర్థరహితమైనవి. ముస్లింలు సహకరిస్తారో లేదో అని హిందువులు అనుమానపడటం, తమ హక్కులను, ప్రత్యేకతలను హిందువులు మన్నిస్తారో లేదో అని ముస్లింలు అనుమానించటం ఇవి ఉభయులకూ మంచివి కావు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ విధానంలో అల్పసంఖ్యాకుల మత, ఆర్థిక, సాంఘిక ప్రత్యేకతలను కాపాడవలసిన గురుతర బాధ్యత అధిక సంఖ్యాకులపై ఉన్నది. అట్లే అన్ని విషయాలలోను, అధిక సంఖ్యాకులుగా ఉన్న సోదరదేశీయులతో సంఘర్ష సహకారం చేయవలసిన బాధ్యత అల్ప సంఖ్యాకులపై ఉంటుంది. కాబట్టి జాతి, మత విచక్షణ లేని సంస్థను స్థాపించి అందులో అందరూ సభ్యులుగా చేరి దాని వ్యవహారంలో అందరూ సమాన భాగస్వాములయి పనిచేస్తే ఉభయమతాం ప్రజలనేకాక ప్రభుత్వాన్ని కూడా మనవైపుకు తిప్పుకోగలుగుతాము."

తాత్కాలిక కార్యవర్గం ఒక నెలరోజుల్లోనే 1200 మంది సభ్యులను చేర్చింది. కాని సభ్యులుగా చేరిన ముస్లింల సంఖ్య తక్కువే. అందుకని నాయకులు తమ ముస్లిం స్నేహితులను పలుమార్లు కలిసి విషయ వివరణ చేసినందువలన ఎక్కువ సంఖ్యలో చేరటానికి అంగీకారం చూపినారు. నియమావళిని అంగీకరించటానికి కార్యవర్గ సభ్యులను ఎన్నుకొనటానికి 1938 నెవ్డెంబరు 9తేదీ నిర్ణయించారు. మతానికి అతీతమైనట్టి ప్రగతిశీల ధృక్పథంగల స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఆచర్యపించనున్నందుకు ప్రభుత్వం సంతోష పడుతుందను కున్నారు. కానీ, విశాలదృష్టిగల పరిపాలకుడనని చెప్పకునే సర్ ఆక్బర్ హైదరి ప్రధానిగా ఉండి కూడా ఏమి చేయలేదు. 1938 అగస్టు 28వ తేదీన శాసనమండలిలో ఆయనచేసిన ఉపన్యాసం జాతీయవాదులను పోత్పరించేదిగా లేదు.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఆవిర్భావంపట్ల నిజాం ప్రధానమంత్రి వైఖరి అట్లా ఉండగా, ఇక ప్రభుత్వ వైఖరి ఎట్లా ఉన్నదో పరిశీలించుదాము. స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాపనను నిజాం ప్రభుత్వం మతపాక్షిక సంస్థ ఏర్పాటుగా అభివర్ణించింది. వారు వాడిన పదము 'ఫిర్ఖే వారీ'-అంటే కమ్యూనల్. అంతేగాక భారత జాతీయ కాంగ్రెసు రాష్ట్రం వెలుపలి సంస్థ కాబట్టి, దాని తాలూకు సంస్థ ఒకటి ఇక్కడ పుట్టుకొస్తున్నట్లు భయపడి పోయింది. ఈ రెండు కారణాలను చూపుతూ స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై నిషేధం విధించింది. ఈ రెండు కారణాలనూ కొంత లోతుగా తరచి చూడవలసిన అవసరం ఉన్నది. మత పాక్షిక సంస్థ అని వాళ్ళు ఎందుకన్నారంటే కాంగ్రెసులో చేరిన సభ్యులలో అధిక సంఖ్యాకులు హిందువులు. రాష్ట్ర ప్రజలలో అధిక సంఖ్యాకులు హిందువులే. రాజకీయ హక్కులను అడుగుతూ ఉన్నవారూ హిందువులే. కనుక వీరు స్థాపించిన సంస్థ తాను మత కుత్సితంతో వ్యవహరించే నిజాం ప్రభుత్వానికి మత పాక్షిక సంస్థగా కనిపించింది. మరి కామెర్లరోగికి లోకం వచ్చగానే కనబడుతుంది. బైబిల్ స్వతంత్ర వాయివులేవి తమ రాష్ట్రంలో వీరడం ఇష్టం లేదు కాబట్టి ఇక్కడ

ప్రైదరాజుడు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వారికి బైటి సంస్థతో సంబంధం ఉండరాదని అన్నది. ఈ రెండు కారణాల సాకుతో నిజాం ప్రభుత్వ నిషేధాజ్ఞ వెలువడింది. 1938 సెప్టెంబరు 9 తేదీనాడు కాంగ్రెసు సభ్యుల సర్వసభ్య సమావేశం జరపటానికి నిశ్చయించినందున రెండు రోజులపూర్వమే అనగా 1938 సెప్టెంబర్ 7వ తేదీ సాయంత్రమే కాంగ్రెస్ సంస్థను నిషేధించినట్లు నిజాం ప్రభుత్వం ప్రకటించినది. అంటే పుట్టుకకుముందే సంస్థను చంపి వేసినదన్నమాట! రాజకీయ చరిత్రలో ఇది కనిపిసి ఎరుగని సంఘటన.

నిజాం ప్రభుత్వం ప్రకటించిన నిషేధాజ్ఞ సారాంశం ఇట్లా ఉన్నది "నిజాం ప్రభుత్వం రాజకీయ సంస్థను స్థాపించటాన్ని ఆశ్చర్యపడదు. అయితే అది పూర్తిగా మతపక్షపాత రహితంగా ఉండవలెను. రెండవది బయటి సంస్థలతో దానికి సంబంధం ఉండకూడదు. ఈ సంస్థను స్థాపించ దలిచినవారు మొదట ఆత్మ పరిశోధన చేసికోవలసి ఉన్నది. వారు రాజకీయాల ముసుగువేసుకొని మత పక్షపాత చర్యలకు పూనుకోవాలనుకుంటున్నారు. అందువల్ల రాజ్యాంగ సంగీతం వని కుంటువడతుంది. "కాంగ్రెస్" అనిపేరు పెట్టుకొని దానికీర్తి గౌరవాలు దురుపయోగపరచ దలుచుకున్నారు. కాబట్టి ఏర్పడబోయే "ప్రైదరాజుడు స్టేట్ కాంగ్రెస్" ను నిషేధించడమైనది."

చివరమైన ఈ నిషేధాజ్ఞ చేరగానే స్టేట్ కాంగ్రెస్ తాత్కాలిక కార్యవర్గం (ప్రొవిజనరీ కమిటీ) ప్రభుత్వంవారి ఆక్షేపణలను ఖండిస్తూ ప్రకటన చేసింది. ఆ ప్రకటనలో క్రింది విధంగా స్పష్టం చేశారు.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ తన కార్యక్రమ విధానం ఏమిటో స్పష్టంగా తెలిపిన తర్వాత కూడా ప్రభుత్వం ఏర్పడబోయే సంస్థను నిషేధించటం విడ్డూరంగా ఉన్నది. కాంగ్రెస్ లో చేరిన వ్యక్తులమీద మత పక్షపాత వైఖరి కలవారు అనే నింద మోపినారు. కాంగ్రెస్ లో చేరిన ఒకే ముస్లిం అతడూ బయటివాడు అని ప్రభుత్వం మరొక ఆరోపణ చేసింది. అట్టి ముస్లిం వ్యక్తి 20 ఏండ్లనుండి ప్రైదరాజుడుతో ఉంటున్నాడు, అందులోనూ 8 సంవత్సరాలు నిజాం ప్రభుత్వోద్భవంగా ఉన్నాడు. కాబట్టి ఆయన బయటివాడుకాదు. (ఆయనపేరు సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీ). అదీగాక ఏదేని సంస్థ మతపాక్షికమైనదా కాదా అని నిర్ణయించటానికి ఆ సంఘంలో ఏ మతంవారు ఎందరున్నారు అనికాదు చూడవలసింది. ఆ సంస్థ యొక్క ఉద్దేశ ఆశయా లేమిటి? దాని న్యాయానికి అర్హత లేమిటి? అనేదే ముఖ్యం. "జాతి మత వివక్షణ లేకుండా

హైదరాబాదు సంస్థాన పౌరులందరూ సభ్యులుగా చేరటానికి "అర్హులు" అనే నిబంధన స్టేట్ కాంగ్రెస్ నియమావళిలో ఉన్నది. అదీగాక గ్రామస్థాయి మొదలుకొని రాష్ట్రస్థాయి వరకూ ఎట్టి మత పాక్షిక సంస్థానయినా సరే సభ్యుడుగా ఉన్న వ్యక్తి కాంగ్రెసులో చేరటానికి అర్హుడుకాదని కూడా స్పష్టపరచబడింది. ఆటువంటిప్పుడు, ప్రభుత్వం కాంగ్రెసును మతసంస్థ అనటం హాస్యాస్పదం నిజాం ప్రభుత్వపు ఈ ఆక్షేపణ చూస్తే ఒక నదిబడ్డన పులి నీరుత్రాగినప్పటి కథ జ్ఞాపకం వస్తుంది. ఒక నదిబడ్డన రేవుకు ఎగువన పులి నీరు తాగుతూ, ఒక జింక దిగువన నీరుత్రాగు తూఉండటం చూచింది. "నీరు ఎంగిలి చేస్తున్నావేమిటి? ఎంత పొగరు?" అని పులి జింకను గద్దించింది. దానిపై జింక "నేను దిగువన ఉన్నాను గదా! నీ ఎంగిలి నీరే నావైపు పారుతున్నది" అని ప్రత్యుత్తరం ఇచ్చింది. "నాకు ఎదురు తిరిగి జవాబిస్తావా! నీవు కాకుంటే నీ తాత ఎంగిలిచేసి వుంటాడు" అని పులి జింకపైబడి చంపివేసింది. ఆ తీరుగా వుంది మత పక్షపాతపూరిత నిజాం ప్రభుత్వవైఖరి! స్టేట్ కాంగ్రెసుతన విజ్ఞప్తిలో ఇంకా ఈవిధంగా స్పష్టపరచింది. "మత పక్షపాత చర్యలకు దిగటానికి" కాంగ్రెస్ అనేపేరుగల బుర్రా వేసికొన్న దనదం విపరీతమయిన చోద్యంగా ఉన్నది.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్కారగ్రహానికి మహాత్ముని ఆమోదం :

ఈ పరిస్థితుల్లో తాత్కాలిక కార్యవర్గం సర్వసభ్య సమావేశం ఏర్పాటుచేసి కాంగ్రెసు కార్యవర్గాన్ని ఎన్నుకునే కార్యక్రమాన్ని నిశ్చయించింది. (ఇందువల్ల తాత్కాలిక కార్యవర్గాన్ని రద్దుపరచి దానిస్థానే కార్యాచరణ సమితి Action Council ను నియమించి భవిష్యత్ కార్యక్రమాన్ని జరిపే అధికార మిచ్చింది. అట్టి అధికారాన్ని పురస్కరించుకొని సంప్రదించుట అధ్యాయాన్ని ముగించి సమస్యల పరిష్కారానికి 'సత్కారగ్రహం' చేయుట తప్ప గత్యంతరం లేదని నిశ్చయించింది ఇక్కడి వాస్తవ పరిస్థితులను గాంధీ మహాత్మునికి నివేదించివారి ఆదేశాలను పొందటానికి తాత్కాలిక కార్యవర్గ సభ్యులు వార్తా వెళ్లి, దేశీయ సంస్థానప్రజల మహాసభ States Peoples Conference అధ్యక్షులైన జవాహర్లాల్ నెహ్రూగారిని, గాంధీ మహాత్ముని కలిసి ఇక్కడి పరిస్థితులను సవిస్తరంగా నివేదించినారు. యాదృచ్ఛికంగా అదే సమయంలో అఖిలభారత కాంగ్రెస్ అధ్యక్షులైన నేతాజీ సుభాష్ చంద్ర బోసుగారు కూడా అక్కడే ఉన్నందున హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ తాత్కాలిక కార్యవర్గ సభ్యులు వారితోను కలిసి ఆదేశాలు పొందినారు. గాంధీ మహాత్ముడు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కార్యవర్గ నిర్ణయాన్ని ఆమోదించడమేగాక హైదరాబాదులో స్టేట్ కాంగ్రెసు జరుపబోయే సత్కార్యక్రమానికి మార్గదర్శకులుగా కూడా తాము ఉంటామని తెప్పతూ కార్యవర్గసభ్యులను పోషిస్తుంటామని.

ఈ విధంగా దేశంలోని అగ్ర నాయకుల ఆశీస్సులు పొంది తాత్కాలిక కార్యవర్గ సభ్యులు హైదరాబాదు తిరిగి వచ్చినారు. తాత్కాలిక కార్యవర్గం స్థానంలో కార్యచరణ సమితి సమావేశమై శ్రీ గోవిందరావు నానల్ నాయకత్వంలో 1888 అక్టోబరు 24 వ తేదీన హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాపించబడినదని ప్రకటించుటకు తీర్మానించినారు. ఈ విధంగా గోవిందరావు నానల్ నాయకత్వన స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్కార్యక్రమానికి నన్నాహాలు పూర్తి అయినవి.

కాంగ్రెస్ విధాన పత్రము (మానిఫెస్టో) విడుదల

కార్యచరణ సమితి అధ్యక్షుడుగా శ్రీ గోవిందరావు నానల్ గారు ఈ క్రింది హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ విధాన పత్రాన్ని (మానిఫెస్టో) విడుదల చేసినారు.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ నియమావళిని ఆమోదించి కార్యవర్గాన్ని ఎన్నుకొనటానికి సమావేశం జరుగవలసిన రోజునే నిజాం ప్రభుత్వం హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు మీద అంక్ష విధించింది. అందుచేత కాంగ్రెస్ తన ఉద్దేశములను ఆశయాలను వివరంగా ప్రకటించ జాలలేదు. కాబట్టి ప్రజలలో ఏదేని వర్గంలో కాంగ్రెసును గూర్చి ఏవేని అపోహలున్నట్లుంటే - వాటిని తొలగింగవలె నన్న ఉద్దేశంతో ఈ క్రింది విధానపత్రం విడుదల చేశారు.

“ఈ రాజ్యంలో మొదట వ్యక్తిపరిపాలన-అంటే రాచరికం ఉండేది. మొదటి సోలార్జంగ్ దాన్ని రాజ్యాంగ బద్ధమయిన రాచరికంగా మార్చినాడు. ఈ రాజ్యం యొక్క మొదటి రాజ్యాంగ వత్సరమయిన ‘ఖానున్‌చా ముబారక్’ ను 1892 లో మీర్ మహబూబ్ అలీఖాన్ ప్రకటించినాడు. అప్పుడే క్యాబినెట్ కౌన్సిల్ (మంత్రిమండలి) శాసనమండలి స్థాపించబడ్డవి. మంత్రిమండలి మొదట నలహాల నిచ్చే మండలిగా మాత్రమే వ్యవహరించేడి. కాని కొన్నాళ్ళ తర్వాత అది ప్రభావయుతమైంది. ఇక శాసనమండలి మాత్రం నాటినుండి నేటివరకు ఉపయోగమువలె ఉన్నది. ప్రస్తుత నిజాం తనకు వారసత్వంగా వచ్చిన వ్యక్తిగత రాజ్యాధికారంలో ఉండే లోటుపాట్లను అనుభవం వల్ల తెలిసికొని 1919లో

ఎగ్జిక్యూటివ్ కౌన్సిల్ (Executive Council) కార్యనిర్వాహక మండలి ఏర్పాటు చేశాడు. ఇదిరాజుచే నియమింపబడిన అధికారులతో కూడిన మంత్రిమండలి అన్నమాట. ఉత్తమ ప్రభుత్వం యొక్క పునాదులు రాజుయొక్క వ్యక్తిగత సామర్థ్యానికన్నా, రాజకీయ మర్యాద దాని నిర్వాహకములపై ఎక్కువగా ఆధారపడవలెను. ఇదే మరోకవిధంగా చెప్పాలంటే నిజాం స్వయంగా తానే వ్యక్తిగత రాజ్యపాలనకు బదులు వ్యవస్థా పరమయిన మంచి ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటుచేయాలని ఆభిప్రాయపడ్డాడు. దీని ఆర్థము బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన తప్ప మరోకటి కాజాలదు. అదే సంవత్సరం శాసనమండలి వెంటనే సంస్కరింపబడాలనీ, అందులో ఎన్నుకోబడిన వారినంతా టెప్పకోతగినంతగా ఎక్కువ చేయాలనీ, ఎన్నికలు నేరుగా జరుపాలనీ ఆయితే అల్ప సంఖ్యాకుల హక్కులకు రక్షణఉండాలనీ మొత్తానికి పరిపాలనా యంత్రాంగం ప్రభావయుతమయిన వ్యవస్థగా రూపొందాలనీ, పర్యాను జారీచేసినాడు. ఫర్మాన్ జారీ అయినప్పటికీ 18 సంవత్సరాలు ఆయినా, రాజాజ్ఞను ఆచరణలో పెట్టవలసిందిగా అనేక వర్షాయములు ప్రజలు విన్నవించుకున్నప్పటికీ, 1937 సెప్టెంబరు వరకు ఎట్టి చర్య తీసుకోబడలేదు. పరిస్థితి అలాఉండగా “సంస్థానముయొక్క పరిపాలనా యంత్రాంగముతో ప్రజల సహకారము పెరుగుతూ ఉండేరీతిని బహువిధాల ఆలోచించి అనేక ప్రత్యామ్నాయ సూచనలు చేయవలసిందిగా ఒక కమిటీ నియమింపబడ్డది. ఒకటిన్నర మాసంలోనే ఆ కమిటీ తన నివేదికను సమర్పించింది. దానిపై తీసికొనదలచిన నిర్ణయాన్ని ప్రకటించవలసిన బాధ్యత ఇక ప్రభుత్వానిదే.

కాబట్టి ఈ సంస్థానం వారికి రాజకీయ సంస్కరణలు కొత్త ఏమీ కాదు, గత రెండు పురుషాంతరాలనుండి వాక్ స్వాతంత్ర్యము, సమావేశ స్వాతంత్ర్యము, పత్రికా స్వాతంత్ర్యములపై ఎన్ని నిర్బంధాలున్నా ఏదో ఒకరీతిగా ప్రజల ఆందోళన కొనసాగుతూనే ఉన్నది. పొరుగు రాష్ట్రాలలో ప్రాంతీయ స్వపరిపాలన Provincial Autonomy ఏర్పడుటవలన, కొన్నిదేశీయసంస్థానాలలో ప్రేమయిన రాజకీయ ఆందోళన జన్మజుగుట వలన, తన్మూలంగా ఆ సంస్థానాల ప్రజలు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాలను సాధించుట వలన ఇక్కడ ఉద్యమం తీవ్రతరమయింది. అదిగాక సంస్థాన పరిపాలనకు ఎక్కువగా బాధ్యత వహించేటటువంటి మంత్రిమండలి (Executive Council) ప్రజలకు వారెన్నుకున్న పృథినిధులద్వారా బాధ్యత వహించి ఉండాలనీ గత 18 సంవత్సరాల అనుభవం చెప్పుతున్నది. ఈకోరిక పూర్తిగా సహజమయింది. న్యాయ బద్ధమయినది. గత 20 సంవత్సరాలనుండి హైదరాబాదు ప్రజలు విద్యా, పౌనస్కృతిక రంగాలతో సాధించిన ప్రగతికి అనుగుణంగా ఉన్నది.

హైదరాబాదు స్టేట్స్ మన్ లీగ్ కు చరిత్ర

హైదరాబాదు స్టేట్స్ సిటిజెన్స్ లీగ్ (Hyderabad State Citizen's League) ను కొన్నేళ్ళక్రిందట ప్రముఖులయిన హిందువులు, ముస్లింలుకలిసి స్థాపించినారు. కాని నిజాం ప్రభుత్వం దాన్ని వనిచేయనీయలేదు. ఖచ్చితంగా జాతీయమయినట్టి మత పక్షపాత రహితమయినట్టి, విస్తృత రాజకీయ ఉద్దేశంతో హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సంస్థ తన అస్తిత్వాన్ని సాగించవలెనని, కాంగ్రెస్ కార్యకర్త మరే ఇతర ఉద్దేశం పెట్టుకోరాదని ప్రజాభిప్రాయాన్ని మన్నిస్తూ నిర్ణయించటమయినది. కాబట్టి ఈ సంస్థను "మత పాక్షిక సంస్థ" అనివర్ణించడం వాస్తవాన్ని విస్మరించినత్యాన్ని మరుగుపరచడమే అవుతుంది.

లక్ష్యము - ఆశయాలు

అసఫ్ జాహి వంశపు నిజాం ప్రభువు చక్రచక్రాయ క్రింద ప్రజలచే నిర్వహించబడే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని సాధించడం హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు యొక్క ముఖ్య లక్ష్యం. ఈ లక్ష్యం శాంతియుతమయిన, న్యాయబద్ధమయిన విధానాలన్నింటికొనూ సాధించబడుతుంది. అందుకు జాతీయ ఐక్యత పెంపొందించబడుతుంది. నైతిక, ఆర్థిక, పౌరస్రామిక సాధనములను దృష్టి యందుంచుకొని వాటి పురోగతికి కృషి జరుపబడుతుంది. కాంగ్రెస్ చిత్తు నియమావళి యొక్క మొదటి నియమము 18 ఏండ్లకు పైబడి, నియమావళిలోని ఉద్దేశ ఆశయాలను అంగీకరించే ప్రతి వ్యక్తి స్టేట్ కాంగ్రెస్ సభ్యుడు కావచ్చు. బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పడవలెను అన్న ఆశయాన్ని అన్ని కులాలకు మతాలకు చెందిన విద్యావంతులు ఆలోచనా పరులు ఆమోదించి ఉన్నారు. అందుకు నిదర్శన మేమిటనగా- హైదరాబాదు ప్రజా పరిషత్తు (Hyderabad People's Convention) కొన్ని నెలల క్రితమే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన కొలకు నిర్దిష్టమైన నూతనము చేస్తూ ఒక నివేదిక సమర్పించింది. ఆ పరిషత్తుయొక్క ఆరుగురు ముస్లిం సభ్యులు మాత్రమే ఆ నివేదికపై సంతకాలు చేయలేదు. వారు సంతకాలు చేయటంపోవటానికి కారణ మేమంటే ముస్లింలకు కేటాయించబడే స్థానాల నిష్పత్తి విషయంలో అభిప్రాయ భేదాలు ఏర్పడినవి. అంతేగాని "నిజాం రాజ్యంలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన అవశ్యం జరుగవలె" నను విషయంలో ఎట్టి అభిప్రాయ భేదాలు లేవు.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఆశయము

స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రతిపాదించిన ఆశయం ఘతఘషపాత వైఖరితో కూడినదని అసహనం ఏ మాత్రం ఆస్కారం లేదు. ఎందుకంటే అల్పసంఖ్యాకుల సాంస్కృతిక

లిక తదితర హక్కుల పరిరక్షణ అందులో అంతర్లీనముగా ఉన్నది. జాతీయ సమైక్యతను పెంపొందించుట కాంగ్రెస్ యొక్క కుఖ్యమయిన కార్యక్రమము. తాత్కాలిక సంఘం హృదయ పూర్వకంగా ఈ విషయంలో సహకరించింది. అల్ప సంఖ్యాకుల హక్కులను గూర్చి సమరసమైన ఒక నిర్ణయం చేయటానికి జరిగే ఏ ప్రయత్నాని కయినా అది సహకారం చేస్తూ వుంటుంది. కాని అట్టి నిర్ణయం జాతీయవిధానాలకు వ్యతిరేకంగా కాని, ప్రజాస్వామిక మూలసూత్రాలకు భంగం వాటిల్లి జేనేదిగా కాని ఉండరాదు.

తాత్కాలిక సంఘం బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ విధానం ఇదిగో ఈ విధంగా ఉంటుందని ఇప్పడే నిర్వచించి చెప్పడం దాని సమయం రాకుండానే ముందుగా ఏదో చెప్పివేసినట్లవుతుంది. ఈ క్రింది అంశాల వలన విషయం మరింత స్పష్టపడగలదు. 1. మౌలికమైన హక్కులను ప్రజలకు వెంటనే ప్రసాదించవలెను. వాక్స్వాతంత్ర్యము, సమావేశ స్వాతంత్ర్యము, పత్రికా స్వాతంత్ర్యము ప్రజలకు ఉండవలెను. మతసంబంధమగు ఊరేగింపులు మొదలైన వాటిని అరికట్టనట్టి శాసనాలు, నియమాలు, గడ్డెలు, అన్నీ వెంటనే రద్దుచేయవలెను.

2. రాజ్యంలో, రాజ్యాంగ సంస్కరణల ముఖ్యోద్దేశం బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వస్థాపన అనే విషయాన్ని ప్రభుత్వం గుర్తించవలెను.

3. ప్రాదరాబాదు ప్రజాపక్ష మహాసభ (People's convension) నివేదికలోని సూచనలకు అనుగుణంగా అధికప్రభావయుతంగా ఉండేరీతిగా, అవసరమైన మార్పులతో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వపు మొదటి కిస్తును (విడతను) వెంటనే ప్రజలకు ప్రసాదించవలెను.

4. ఏదేని ఒక వర్గానికి నిర్ణీత స్థానాలను ప్రత్యేకించడమనేది మరొక విధంగా మతపక్షపాత విధానమే అవుతుంది. అయితే అది తాత్కాలికం మాత్రమే. మొత్తంపై పది సంవత్సరాలకు వించకుండా శాసనసభలో అల్పసంఖ్యాక వర్గాల వారికి ఒక నిర్ణీత శాతం స్థానాలు ప్రత్యేకింపబడుతవి.

5. ప్రభుత్వోద్యోగాల విషయంలో సూత్రప్రాయంగా కులమత ప్రాతిపదికపై ఏదేని శాతం నిర్ణయించటాన్ని స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రతిపాదించదు. అటువంటి సూత్రాన్ని ఆమోదించదు. కనుక వర్మిక్సర్వీస్ కమిషన్ వెంటనే స్థాపింపబడవలెననీ, అది ప్రభుత్వ, ప్రభుత్వేతర సభ్యులతో కూడి వుండాలనీ, దీనివలన,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బంధుప్రీతి ఆశ్రిత వక్షపాతము లేకుండా ఉండటానికి, న్యాయమైన, సమానమైన విధంగా ఉద్యోగాలకు ఎంపిక జరుపుటకు వీలవుతుంది.

రి. ఫ్లేట్ కాంగ్రెస్ తన ప్రణాళికలో - ఏ అల్పసంఖ్యక వర్గానికైనా దాని మత, సాంస్కృతిక విద్యా విషయక హక్కులకు రక్షణ ఉండగలదని హామీ ఇస్తుంది."

వై విధంగా ఫ్లేట్ కాంగ్రెస్ లక్ష్యము, ఆశయాలు ఒక ప్రకటన ద్వారా స్పష్టం చేయబడ్డవి. ఆ ప్రకటనలో ఇంకా ఇట్లా ఉన్నది : ఫ్లేట్ కాంగ్రెస్ ఇచ్చిన వీలువుచేసి, కాంగ్రెస్ ముఖ్యసూత్రాలను గమనించి అధిక సంఖ్యలో యువకులు ముందుకు రావటం, రాజ్యంలో రాజకీయ జాగృతి కలిగినదనటానికి తార్కాణం. ప్రభుత్వం అనేక అటంకాలు కలిగిస్తూ కూడా సాధారణ ప్రజల మనస్తత్వంలో చెప్పుకోదగిన మార్పు తేలేకపోయింది. అయినా సాధారణ ప్రజాభిప్రాయాన్ని మత పాక్షిక మురికి కూపంనుండి బయటికి తీసి, జాతీయత, దేశభక్తి అనే విశాల మైదానభూమికి తేవటం జరిగింది. ఈ విధంగా మున్నెన్నడూ కానరాని ఐక్యత సాధించ బడ్డది.

విశాలమైన జాతీయ దృక్పథం కలిగి ఉన్నందువల్లనే ఫ్లేట్ కాంగ్రెస్ వై ఆశయాలను ప్రకటించ గల్గిందని నిష్పాక్షిక దృష్టిగల వారికి బోధపడగలదు. మత పాక్షిక వైఖరి గల వారు పెడత్రోవ వట్టించటానికి ఎన్ని ప్రయత్నాలు చేసి నప్పటికీ కాంగ్రెస్ వారు తమ జాతీయ ధ్యేయాన్ని విడువరు. అవకాశం లభిస్తే రాజ్యాంగంలో ప్రబలివున్న ఈ మత పాక్షిక వైఖరిని కాంగ్రెస్ వారు చావు దెబ్బ కొట్టగలరు. కాబట్టి ఇట్టి సంస్థను మత పాక్షిక సంస్థ అనుట అన్యాయము. అంతేకాక అది రాజ్యానికే చెరువుకలుగజేయడమే అవుతుంది.

రాజ్యానికిది కిష్టమైన కాలం. దేశంలో గొప్పమార్పులు జరిగే సూచన లున్నవి. ప్రజల్లో అసంతృప్తి ప్రబలి ఉన్నది. ప్రజలు రాజ్యపరిపాలనలో భాగ స్వాములు కావడానికై తమ హక్కును గుర్తింప జేసుకోవడానికి తహ తహ లాడు తున్నారు. దీనిని నహించలేక ప్రభుత్వం అనేక విధాల ప్రజలను అణగదొక్క టానికి పూనుకున్నది. అయితే ప్రభుత్వ దమననీతి వల్ల ప్రజల ఉత్సాహము సన్న గిల్లిటానికి ఇరులు ద్వీగుణీకృతమవుతున్నది. ప్రజావదోళన బలపడ్డది. విజ్ఞాన

వంతులైన ప్రజలు తెలిసి చేస్తూవున్న ఆందోళనను అణచగూడదని ఈ కమిటీ అభిప్రాయ వదులున్నది. నిజాం ప్రభుత్వపు దమనకాండ ప్రజలను మరింత రృథ తరం చేసి వారిలో అసంతృప్తిని ప్రజ్వలంప జేయగలదు.

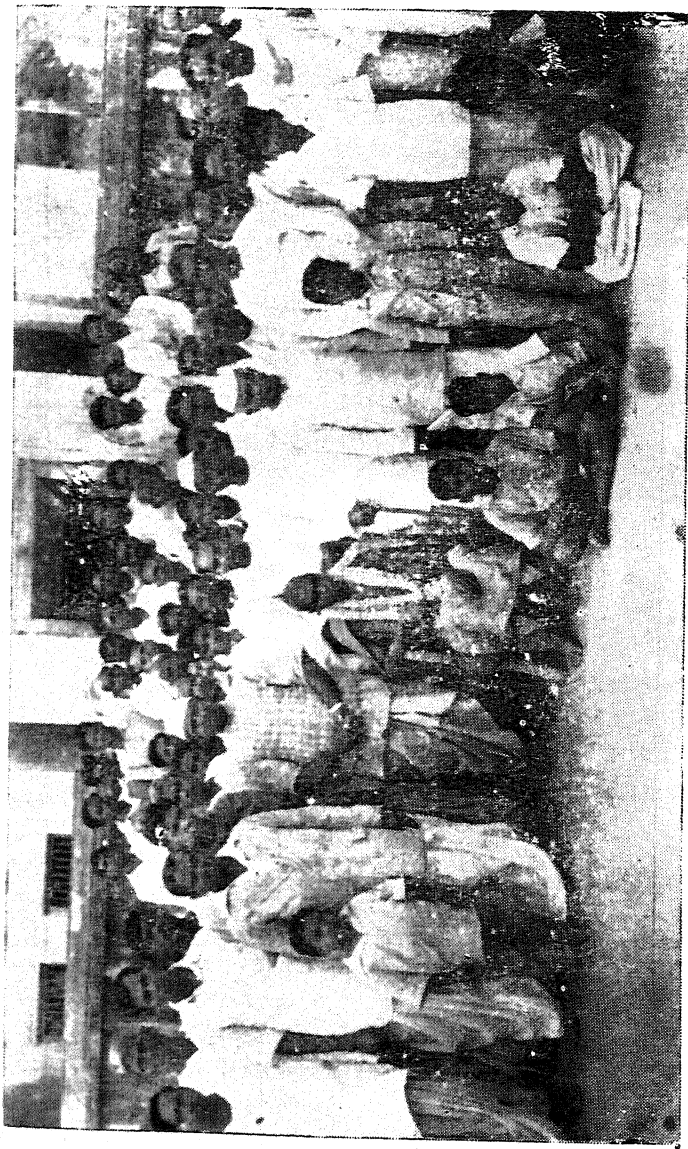
వాతావరణం ఎంత కల్లోలంగా వున్నా - ప్రభుత్వం ఎంతటి నిర్బంధచర్యలు తీసుకొన్నా ఈ సమయంలో ప్రజలు నిబ్బరం చూపినారు. అయితే ఈ నిబ్బరాన్ని నిస్తట్లత అనుకోరాదు. దీనినే ఉర్దూలో 'షరాఫత్ కమ్ జోరీనహీ' అంటారు. అంటే మంచితనాన్ని బలహీనత అనుకోరాదు. కాంగ్రెస్ సంస్థను బలపరుస్తూ దానిని శక్తి వంతం చేయవలసిందిగా తాత్కాలిక సంఘం ప్రజలను కోరుతున్నది. సత్యము, అహింస, ఈ రెండూ స్టేట్ కాంగ్రెస్ యొక్క మౌలిక సిద్ధాంతాలు. కాబట్టి ప్రజలు ఈ సిద్ధాంతాలను అనుసరించి మెలగవలసి వుంటుంది. అందుకే స్టేట్ కాంగ్రెస్ అసత్యాన్ని విశ్వసించదు. హింసను నమ్మదు. మతపాక్షిక వైఖరిని గర్హిస్తుంది.

“రాజ్యం యొక్క షేమాన్ని, ప్రజల షేమాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకొని ప్రాధరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెస్ పై విధింపబడిన నిషేధాన్ని తొలగించి, ఈ సంస్థకు పనిచేసే అవకాశం కలుగ జేయవలసిందిగా కాంగ్రెసు సంఘం ప్రభుత్వానికి విజ్ఞప్తి చేస్తున్నది. అదిగాక మతపక్ష పాత దుష్టశక్తులతో పోట్లాడాలంటే నీసలైన జాతీయ భావాలను పొరలి పారనీయవలెను. వాటిని అడ్డగించే కట్టను తెగగొట్ట వలెను. ఆపని ఒక్క స్టేట్ కాంగ్రెస్ మాత్రమే చేయగలుగుతుంది. ఈ విషయాన్ని నిజాం ప్రభుత్వం మరవటానికి వీలులేదు.”

హైదరాబాద్ స్టేట్ కౌంగ్రెస్ కార్యకర్తల సభ్యులతో ఆధునికమైన స్ట్రీట్ లో, మాణిక్ రావు సేన్ గారితో, సర్కార్ జమలపురం కేజరీ, జవార్ న రావు దేశాయ్, ప్రదీప్ చర్య - రెండవ పరుస కౌమరగిరి నారాయణరావు, కృష్ణచారి బ్రిష్ అసంధరావు నాగ్గరే, మాణిక్ పండ్ పూడే, ఆర్. వి. బీచ్, కె. వి. సర్కింగ రావు, మాడపాటి రాంచందర్ రావు, గోవిందన్ సర్కార్ మూడవ పరుస జగన్మూర్తి రావు పండికి, నైశం పాయన్, బి. ఎస్. మూడవ సింగ్.

స్వామీ రామసంద తీర్థకు సన్మానించినప్పటి చిత్రం
భూర్ముల రాంకీషన్ రావు, కొండా వెంకట రంగారెడ్డి నెగ్గె రాలసు చూడవచ్చు

ప్రొ. స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహ

ఇప్పుడు ఆరంభించబడిన సత్యాగ్రహోద్యమం వ్యక్తిగతంగా ఉంటుంది. కాబట్టి సాధారణ పౌరులతోను, ముఖ్యంగా కాంగ్రెస్ భావాలుగల పౌరులతోను మేము ప్రార్థించేదేమిటంటే బహిరంగ సభలుగాని, ప్రదర్శనలుగాని మళ్ళీ మేము ఆదేశించే వరకూ జరుపరాదు దానితోబాటు, సత్యాహింసలు కాంగ్రెసు విధానం కాబట్టి అందుకు భంగం కలిగించే ఎట్టి చర్య తీసుకోగూడదు. ఈ సత్యాగ్రహంలో చేరదలచుకొనువారు, తాము స్టేట్ కాంగ్రెస్ సభ్యత్వం స్వీకరించినట్లు ప్రకటించి, బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం కాంగ్రెస్ ధ్యేయమని, మత సామరస్యము, అహింస కాంగ్రెస్ విధానాలనీ ప్రచారం చేయవలెను. స్టేట్ కాంగ్రెసు సాహిత్యాన్ని పంచిపెట్టవలెను.

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్దేశ ఆశయాలను, తగురీతిగా ప్రచారం చేసినందుకు భారత జాతీయపత్రికలకు కార్యాచరణ సమితి కృతజ్ఞత తెలుపుకుంటున్నది. రాష్ట్రం బయటనుంచి పత్రికలద్వారా గాని, సభలద్వారా గాని, సానుభూతి తెలిపే వారికి ఒక చిన్న చిన్న పం. అదేమిటంటే స్టేట్ కాంగ్రెస్ పూర్తిగా మతాతీతమయిన రాజకీయ సంస్థ-జాతీయ పునాదులపై ఆధారపడ్డది అని స్పష్ట పరచవలెనది. కాబట్టి మా విధానాలకు అనుగుణమయిన సానుభూతి మాత్రమే ప్రకటించబడాలని కోరుతున్నాము.

చివరకు రాజకీయ పౌరహక్కుల బలిపీఠంముందు తమ సర్వస్వాన్ని అర్పించి తమ జన్మహక్కును వరిరక్షించుకోవాలనీ, ప్రజానీకాన్ని ముఖ్యంగా యువతరాన్ని ఈ కార్యాచరణ సమితి ఆభ్యర్థిస్తున్నది. స్టేట్ కాంగ్రెసు ఇందుకే కంకణ బద్ధమై ఉన్నది. వేలాది సంఖ్యలో సభ్యులుగా చేరి స్టేట్ కాంగ్రెస్ గౌరవాన్ని నిలువగలరని మరీ మరీ విజ్ఞప్తి చేస్తున్నాము. అధ్యక్షుడు : గోవిందరావు నానల్, ప్రధాన కార్యదర్శి : రామ్ కిషన్ ధూత్, సభ్యులు : రావి నారాయణరెడ్డి, జనార్దనరావు దేశాయి, శ్రీనివాసరావు బోరీకర్ గారలు.

కాంగ్రెసు మొదటి దశ

నిర్ణీత కార్యక్రమానుసారం సర్వశ్రీ గోవిందరావు నానల్, రాంకిషన్ ధూత్, రావి నారాయణరెడ్డి, జనార్దనరావు దేశాయి, శ్రీనివాసరావు బోరీకర్ గారలు సుల్తాన్ జిల్లాలోని రాంకిషన్ ధూత్ గారి ఇంటినుండి వీరగంధము పూసుకొని సత్యాగ్రహ విజయయాత్రకు ఉపక్రమించినారు. ఈ నలుగురు స్వాతంత్ర్య సమరయోధులు గంభీరంగా నడుస్తూ నిర్ణీత ప్రదేశమయిన రెసిడెన్సీలోని బొమ్మలపావివద్దకు 1938

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అక్టోబరు 24 తేదీన చేరుకున్నారు. ఆ స్థల మహిమ ఎంత గొప్పదో అనిర్వచనీయం. సరిగా అదేచోట 81 సంవత్సరాల క్రింద మూడు మాసాల ఏడురోజులకు పూర్వం 1857 జూలై 17వ తేదీన ఉజ్జై బాబ్ ఖాన్ అనే రోహిలా యోధుడు బ్రిటిషు వారికి వ్యతిరేకంగా రెసిడెన్సీపై దాడిసల్పినాడు. అయితే అప్పటి ప్రధాని సాలార్ జంగ్ కుట్రవల్ల అతని ప్రయత్నం విఫలమైంది. కాని కాంగ్రెసు ఆరంభించిన ఈ వ్యతిరేకత వదిలి సంవత్సరాలు జరిగింది. వేలాది ప్రజలు ప్రాణాలర్పించినారు. అనేక కోట్ల నష్టాలకు గురి అయినారు. చివరకు స్వాతంత్ర్య సమరయోధులైన త్యాగమూర్తులనే విజయలక్ష్మి వరించింది. 'సత్యమేవ జయతే'

ప్రజలు గౌరవనూచకంగా వారిని పుష్పమాలాలంకృతుల చేసినారు. కొందరు పూలుదండలు వేసినారు. మహాత్మాగాంధీకి జయ్, భారతమాతాకి జయ్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాద్, బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం సాధించి తీరుతాం అనే నినాదాలు మిన్నుముట్టినవి. గోవిందరావు నానల్ గారు ప్రకటన చదువుట ప్రారంభించినారు. అంతలోనే పోలీసులు పై నలుగురు సత్యాగ్రహాలను నిర్బంధించినారు. అదివరకే సిద్ధంగా ఉండిన పోలీసు వ్యాన్ లో వారిని తీసుకు వెళ్ళినారు.

పోలీసులు ఎన్నడూలేని కట్టుదిట్టాలు చేసినారు. రెసిడెన్సీకి వచ్చే దారులన్నీ ఆవివేసినారు. అయినా ఈ అపూర్వ సంఘటనను కండ్లారా చూడటానికి ఎట్టో తప్పించుకొని వేలాదిజనం వచ్చి చేరింది. ఉత్సాహం వట్టలేక జయ-జయధ్వానాలు చేసింది. వచ్చిన జనాన్ని చెదరగొట్టటానికి పోలీసులు లాఠీచార్జి చేసినారు. ఈ విధంగా ఉద్రిక్త వాతావరణంలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం 1938 అక్టోబరు 24వ తేదీన విజయవంతంగా జరిగింది.

స్వామి రామానంద తీర్థ గారి సత్యాగ్రహం

ఇది జరిగిన మూడురోజులకు అంటే 1938 అక్టోబరు 27 నాడు స్వయంగా స్వామి రామానందతీర్థ గారు డిక్టేటర్ గా సత్యాగ్రహం చేయబోతున్నానని ముందుగానే నగర కల్యాణ రహమత్ యార్జంగ్ కు లిఖితపూర్వకంగా తెలియజేసినారు. స్వామిజీ రెసిడెన్సీ బొమ్మలబావి (పుత్తీ బావులీ) వద్ద సాయంత్రం 3 గంటలకు సత్యాగ్రహం చేసినారు. ఈ చారిత్రక దృశ్యాన్ని వేలాదిజనం వీక్షించి హర్షధ్వానాలు చేసినారు. ఇది చరిత్రాత్మకమయిన సంఘటన. స్వామిజీ ఆజన్మ బ్రహ్మచారి. మీదుమిక్కిలి సర్వసంగ వరిత్యాగి అయిన సన్యాసి. స్వార్థానికి ఆస్కారంలేని త్యాగధనులు

స్వామీ రామానందతీర్థ సత్యాగ్రహం చేసిన ఆ ముహూర్త బలమెట్టిదో కాని, నిజాం రాజు ఖున్ ముక్తయార్ సనీ. హిజ్ మెజిస్ట్రేసనీ, స్వతంత్రరాజుసనీ, ముస్లిం లోకానికి ఖలీఫా సవుతాసనీ, ఏమేమో వ్రగల్పాలు పనికి, ఎత్తులపై ఎత్తులు జిత్తులు వేసి ప్రజాభయంనుండి కోట్లరూపాయలు ఖర్చుపెట్టినాడు. కాని చివరకు 'అన్యధా శరణం నాస్తి త్వమేవ శరణం మమః' అని ఉక్కు మనిషి అయిన సర్దార్ పటేల్ ముందు చేతులు జోడించుకొని నిలబడవలసిన గతి వట్టింది.

స్వామీ రామానంద తీర్థ గారిప్రకటన

స్వామి రామానందతీర్థ సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధింపబడ్డ సమయంలో ఈ షరంగా ప్రకటించినారు. నిజాం ప్రభుత్వం 1946 ఆక్టోబరు 24వ తేదీనాటి ఒరీదా (గజెట్) లో ప్రాదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ చట్ట విరుద్ధమయినదని ప్రకటించటంతో సేను మెదటి డిక్టేటరుగా స్టేట్ కాంగ్రెస్ సాధారణ నియమావళిని రద్దు చేస్తున్నాను. ప్రస్తుతానికి కేప్టన్ వెంకటేశ్ జోషి ఎం.ఏ; రాఘవేంద్ర శ్రీనివాసరావు, రాజారెడ్డి అప్పారావు గారలను ప్రాదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు వ్యవస్థా కార్యదర్శులుగా నియమిస్తున్నాను.

నిజాం ప్రభుత్వం ఇటీవల ప్రజాభద్రతా నిబంధన (Public Safety Regulation) అను శాసనాన్ని అమలు పరచింది. దీని ప్రకారం కాంగ్రెస్ నిషేధింపబడ్డది. ప్రజానాయకులను నిర్బంధించింది. కొందరిని విచారణ సల్పకుండానే గుర్తు తెలియని చోటికి వంపించింది. ఈ దమన నీతిని ఎలుగెత్తి ఖండిస్తున్నాను. బయటివారు ప్రోత్సహించినందున ఇక్కడ అశాంతి ప్రబలినదనటం శుద్ధ అబద్ధం. ఆది ప్రభుత్వం కెసుకుంటన్న ఆత్మవంచన. ప్రభుత్వం ఎంతజలంగా అణచుతూ పోతే ఉద్యమం అంత తీవ్రంగా తలెత్తుతుందనే సత్యాన్ని నిజాం గుర్తించవలెను.

3. వారు తమ సర్వస్వాన్ని కోల్పోవటానికి సిద్ధంగా ఉండవలెను. తుపాకి గుండ్లకు, తుపాకి బయెనెట్లకు, చిత్రహింసలు చేస్తూ మెల్లగా ప్రాణాలు తీయడాన్ని కూడా ఎదిరించటానికి సిద్ధంగా ఉండవలెను.

4. వారు తమలోతాము గాని, లేక తమ శత్రువుతో గాని, మనసా, వాచా, కర్మణా, హింసాత్మకంగా ప్రవర్తించరాదు. ఈ సందర్భములో మిత్ర

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తైన న్యాయవాదుల కొక మనవి. సత్యాగ్రహ సంరక్షణ కొరకు యత్నించరాదు, అలాంటి రక్షణ (defence) అవసర ముండదు కాబట్టి సత్యాగ్రహాల తరఫున వాదించటానికి ప్రయత్నించ కూడదు.

నిజాం ప్రభుత్వం ప్రజల నైతిక సానుభూతిని కోల్పోయింది - కాబట్టి అది మమ్ములను భయపెట్టలేదు. వేల సంఖ్యలో యువకులు కాంగ్రెస్‌లో చేరి జైళ్ళు నింపుతారు. . . . . అని, అంటూ యువతరాన్ని ఉద్దేశించి, స్వామిజీ ఇంకా ఇలా అన్నారు.

“యువకులారా! అత్యాచారానికి ఎదురు తిరగడము భగవంతుని ఆరాధించడమే అని గుర్తుంచుకొండి!”

స్వాతంత్ర్య శంఖారావం ఈ విధంగా పూరించినారు. “ప్రపంచంలో అనేక చోట్ల యువతరానికి చెందినవారే స్వాతంత్ర్య సమరాలు గెలిచినారు. ఈ నాటి పరిస్థితుల్లో ఎంతటి మహాత్మాగమైనా, ఒక బిందువే. దేశమాత విలుపు పినండి. రాజకీయ పరిష్కారం ఒక్కటే ప్రధానలక్ష్యం” అనే జ్యోతిని వెలుగుతూ ఉండనీయండి. బంధువులు, సన్నిహితుల ఆర్తనాదాలు పెడచెవిని పెట్టండి. వెనుకకు మరలి చూడకండి - ముందంజ వేయండి.”

తెలంగాణలో కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహానికి నాందీ ప్రస్తావన

అదేరోజున అనగా 1938 అక్టోబరు 24వ తేదీన వరంగల్ జిల్లా మధిరలో సర్దార్ జమలాపురం కేవలరావు గారు వేలాది ప్రజల నుద్దేశించి మహావన్యాసం గావించినారు. నిజాం దమనకాండను ఖండిస్తూ, కాంగ్రెసు పుట్టకపూర్వమే నిషేధించి నిజాం వ్యభిత్వం తన వీరికితనాన్ని, అసమర్థతను ప్రదర్శించదలుచు కొన్నదని ఘాటుగా విమర్శించినారు. నేటితో స్టేట్ కాంగ్రెస్ తరఫున తెలంగాణా ప్రాంతపు సత్యాగ్రహ ఉద్యమానికి నాందీప్రస్తావన జరుపుతున్నానని వేలాదిప్రజలు హర్షధ్వనాలు చేయగా ప్రకటించినారు. పోలీసులు సర్దార్‌ను నిర్బంధించి తీసుక వెళ్లినారు.

అప్పుడప్పుడు వీలునుబట్టి స్థలాలను మారుస్తూ వీరోచితంగా సత్యాగ్రహం చేసు పోయినారు. సుల్తాన్‌బజార్, క్లాక్‌టవర్, కావీగూడా రైల్వే స్టేషన్

ఆబిడ్షాప్, పత్తర్‌గట్టిలలో సత్యాగ్రహాలు జరిగినవి. ఏ ఏ సత్యాగ్రహదళం, (జట్టు) లో ఎవరెవరు పాల్గొన్నారో ఈ క్రింద తెలుపనైనది. ఒకటి రెండు దళాల విషయంపైన వివరింపబడింది.

3 వ దళం సర్వశ్రీ ఎల్. నరసింహారెడ్డి, హన్మంతరావు, లక్ష్మణరావు వకీలు, మోహనరెడ్డి (భువనగిరి).

4 వ దళం :- సర్వశ్రీ రామచంద్రారావు నందా పూర్కర్, కామేశ్వర్, శ్రీరాములు గారలు.

5 వ దళం :- సర్వశ్రీ జనవంతరావు (కొప్పల్), పెబ్బరాజు రంగారావు (భుమ్మం), కల్లూరు నరసింహారావు (భుమ్మం), వి. ఎన్. పత్తి, సి. ఎం. పురోహిత్ (ఆల్వండ్రి).

6 వ దళం :- సర్వశ్రీ బద్దం ఎల్లారెడ్డి, జె.వి. మురళీధరరావు (కరీంనగర్) డి. సర్వయ్య (కరీంనగర్), నరహరిరావు (భూంకర్ (ఉస్మానాబాదు), శంకర రావు భానాపూర్కర్ (ఉస్మానాబాద్).

7 వ దళం :- సర్వశ్రీ శ్రీనివాసరావు హవల్దార్, కె. యస్. శీగూర్కర్, ఎచ్. ఆర్. నాథ్, వి. ఎచ్. దేశాయి (కొప్పల్). వినాయక్ అప్పాజి పర్యాయ్ (ఉస్మానాబాద్), త్రియంబర్ బాలాభావు నాయక్ [ఉస్మానాబాదు], ఎం. ఎచ్. కులకర్ణి [ప్రైడరాబాద్].

8 వ దళం :- సర్వశ్రీ శంకరరావు, శ్రీనివాసరావు, వనంతరావు [దేశ్ ముఖ్] ఉస్మానాబాదు, శ్యామ్‌రావు తాడింబేకర్ [ప్రైడరాబాదు]. గుండేరావు ఆల్మెల్కర్ [వర్పని], బీమ్‌కాకె.

9 వ దళం :- శ్రీ నాగులపల్లి కోదండరామరావు, [యస్. కె. రావు] వారి బృందం

10 వ దళం :- సర్వశ్రీ పి. వెంకటరావు, గోపాలరావు.

11 వ దళం :- సర్వశ్రీ దిగంబరరావు బిందు, సీతారామశర్మ, రామచంద్ర గౌడ్, గణపతిశర్మ, ఎస్. కె. బాలరాజు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

12 వ దశం :- సర్వశ్రీ జి. రామిరెడ్డి, రాజురెడ్డి, రత్నారెడ్డి, కొండారెడ్డి, [వీరంతా కఠినసగరం వారు], కె. ముకుందారెడ్డి [అత్రాఫ్ బల్దాం], ఆర్. వి. రంగారెడ్డి [భువనగిరి].

13 వ దశం :- సర్వశ్రీ మల్హార్ వాసుదేవ థోత్రికర్, అనంతరావు, జయ వంతరావు, దేశ్ముఖ్, రాం సింగ్, పురుషోత్తం సింగ్, దిగంబర్ శంకరరావు, ఇ. వి. జ్యోషి.

14 వ దశం :- సర్వశ్రీ కనకవ్రసాద గుప్త వరంగల్, వంజరి లక్ష్మణ అప్పాజి నరసింహ గుప్త.

15 వ దశం :- వివరాలు తెలియలేదు.

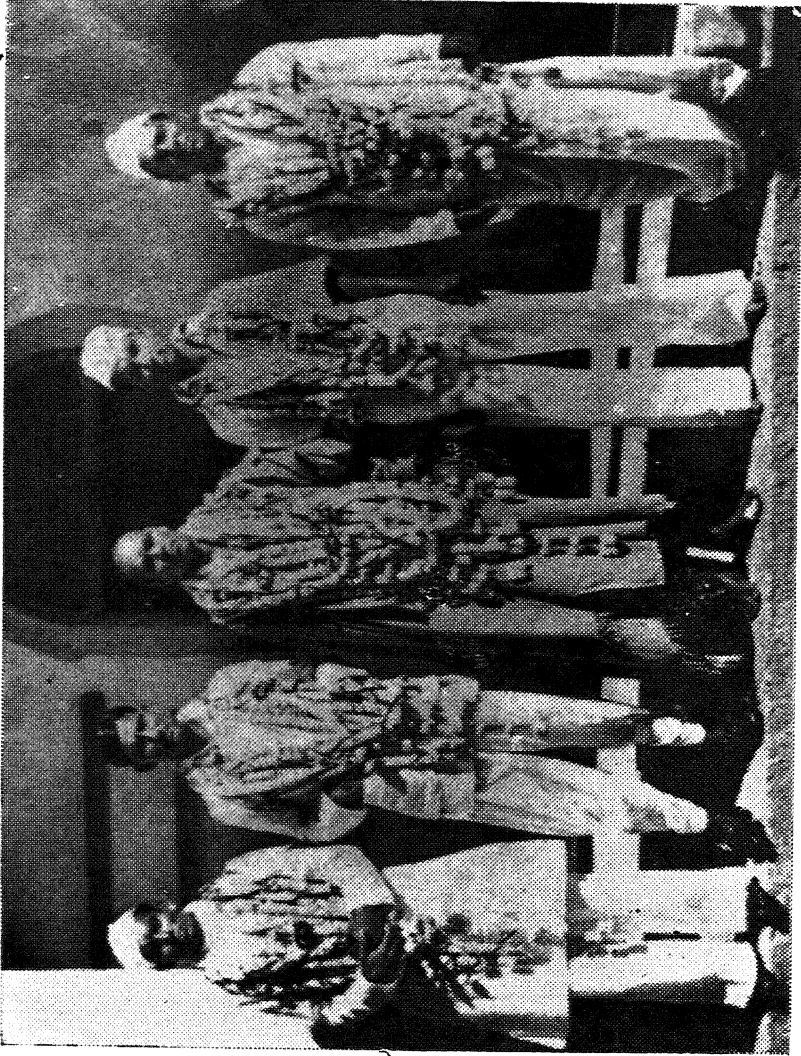
16 వ దశం :- సర్వశ్రీ వెంకట రెడ్డి [మహబూబ్ నగరం], మురహర్ రావు [కఠిన సగరం], వెంకయ్య, యం. వెంకయ్య [శంషాబాద్], మోతీలాల్.

17 వ దశం :- సర్వశ్రీ అనంత గోవింద కులకర్ణి, అతనివెంట నల్లరు సహచరులు.

18 వ దశం :- సర్వశ్రీ కాశీనాథరావు వైద్య మందుముల రామ చంద్ర రావు, గోపాందేవ్ శాస్త్రి.

గాంధీమహాత్ముని ఆదేశానుసారం కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం అనివేయబడు తున్నదని 1938 డిసెంబరు 24నాడు కాశీనాథరావు వైద్య ప్రకటన చేసినాడు. ఈ జట్టు వత్తర్ పుట్టిలో సత్యాగ్రహం చేసింది. ఆనాటికే సత్యాగ్రహాల వద్దకల్ సన్నిధితను తెలిపినవారు అనగా తాము సత్యాగ్రహం చేస్తామని ఇంకా 450 మంది పేర్లు నమోదు అయి ఉన్నవి.

సత్యాహింసలపై సంపూర్ణవిశ్వాసంతో జాతీయభావాలు గల ప్లేడ్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం ఆరంభించింది. కాని, అదే సమయంలో హిందూ మహాసభ వారు, ఒకవైపు, ఆర్య సమాజం వారు మరొకవైపు సత్యాగ్రహం చేసినారు. ఇందువల్ల వాతావరణం కలుషితం కాగలదని, అట్టి విపరీత పరిస్థితిని సాకుగా తీసికొని నిజాం ప్రభుత్వం ప్లేడ్ కాంగ్రెస్ యొక్క జాతీయ స్వరూపాన్ని మసిబూసి మారేడుకాయ

1938 లో స్వామి రాఘవానంద తీర్థ నాయకత్వంలో
పృథమ సత్యాగ్రహం చేసిన జట్టు

చేసే ప్రమాదం వుందనీ పసిగట్టిన గాంధీ మహాత్ముడు కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహాన్ని ఆపి వేయవలసిందిగా ఆదేశించినారు. ఆ మేరకు చివరి జట్టులోని సత్యాగ్రహాలు గాంధీ మహాత్ముని ఆదేశాన్ని ప్రకటించటం జరిగింది. 1938 డిసెంబరు 24నాటి చివరిజట్టులో శ్రీమందుముల రామచంద్రరావు, కాశీనాథరావు వైద్య, శ్రీ గోపాలరావు శాస్త్రి గారలు సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. మొత్తముమీద ఉద్యమం నిలిచివేయబడ్డది. 411 మంది స్వాతంత్ర్య యోధులు సత్యాగ్రహం నల్ల జైళ్ళలో నిర్బంధింపబడ్డారు. వీరంతా హైదరాబాదు స్టేటు పౌరులే. రాష్ట్రీయతలు కాదు అనేకవయం గమనించ దగినది.

1938 డిసెంబరులో సత్యాగ్రహం ఆపివేయటంతో ప్రభుత్వ విధానంలో పరి వర్తన వస్తుందనీ, స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై నిషేధం తొలగుతుందనీ ఆశించినారు. కాని అదేమీ జరుగలేదు. హైదరీ నెక్కులూష జాతీయవాది అనుకున్నారు. కాని నిషే ధాజ్ఞ యధావిధంగా ఉన్నది.

మహాత్ముడు ఉత్తర ప్రభుత్వతరాలు జరిపినాడు. 1939 మార్చివరకు నిర్బం ధింపబడిన నాయకులను విడుదలచేయలేదు. సరికదా అటు మహాత్ముని లేఖపై సత్యాగ్రహాలను విడుదలచేస్తే తాము బయటివారి రాజకీయ ప్రభావానికి లొంగి చేసి నారనే లోకోపవాదుకు ప్రభుత్వం సంకోచించింది. ఇట్లు సత్యాగ్రహం ఆపివేసినా సత్యాగ్రహాలను విడుదల చేయదనే అవవాదుకు నిజాం ప్రభుత్వం బెదిరిపోయింది. చివరకు ప్రభుత్వం ఒక మంత్రిద్వారా రాయబారానికి దిగింది. మందుముల నర్సిం గరావుగారు రామాచారి గారు వీరుభయులు సత్యాగ్రహాలను విడుదల చేయవల సిందిగా కోరితే ప్రభుత్వం విడుదల చేయటానికి సిద్ధంగా వున్నదని ఆ మంత్రిగారి రాయబారం. అదే ప్రకారం వారు ప్రకటన చేసినారు. దాని ఆధారంపై సత్యా గ్రహాలు విడుదల చేయబడుతున్నారని ప్రభుత్వం ఉత్తర్వు జారీచేసింది.

సత్యాగ్రహ ప్రభావము

హైదరాబాదు రాష్ట్రపరిపాలకుడైన నీజాము మధ్యయుగానికి చెందిన వ్యూఢల్. తాను మొగల్ సాంప్రదాయానికి చెందినవాడననిఅనుకొంటాడు. అందులోను ముస్లిం మతోన్మాదం గలవాడు. అందుకే “పూర్వపు సులతానులందరు చనిపోయినారు. ఇక ముస్లిములకు నీ రాజ్యమే దిక్కు” అని తనను గూర్చి తాను కవిత రాసినాడు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అందుకే హైదరాబాదు ప్రజలను హైరహక్కులులేని పౌరులుగా; మతస్వేచ్ఛలేని మానవులుగా; సభలు, సమావేశాలు జరుపుకోలేనట్టి, మాతృభాషలో తమ పిల్లలకు చదువుచేప్పించుకోలేనట్టి మూగజీవులుగా చేసినాడు. మానవునిగా మనుగడ జరుపుకోలేని హైదరాబాదు ప్రజలు నిజాంప్రభుత్వాన్ని ప్రతిఘటించటానికి పూనుకొన్నారు.

హైదరాబాదు ప్రజలు దాసునకు దాసులుగా ఉండేవారు. నిజామే బ్రిటిషు వారికి దాసోహమనే ప్రజలు నిజాంకు దాసులై జీవచ్ఛవాలవోలే బ్రతికేవారు. ఇక నిజాం రాష్ట్రంలో మూడోభాగం జాగీర్లుగా ఉండేవి. జాగీరు ప్రజలు మూడంచుల దాస్యంతో మ్రగ్గుతూ ఉండేవారు. భారత స్వాతంత్ర్య సమరంలో మనం ఒక 'జల్మాన్ వాలా బాగ్' ఉదంతం విన్నాం. కాని హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో నిజాం పోలీసులు, నైనికులు జల్మాన్ వాలాబాగ్ వంటి దురంతాలు ఎన్నో జరిపినారు. వీరు హత్యాకాండతోబాటు, మానభంగాలు గృహ దహనాల వంటి ఘోరాలకు గూడా పాల్పడ్డారు. ఆక్సూరులో, మచిరెడ్డిపల్లిలో, బవారాన్ పల్లిలో రేనిగుంట, గుండ్రాంపల్లి, కూటిగల్లు, పెరుమాళ్ళ సంకీనలో వందలాది మందిని వరుసగా నిలబెట్టి చంపినారు. జిల్లాకేంద్రమయిన బిదరులోని గంజాను తగురి బెట్టినారు. ఆ మంటలు కొన్నాళ్ళవరకు చల్లారలేదు. అందుచే భారతదేశంలోని ఇతర ప్రజలవలె తాము జీవించాలనే నిశ్చయంతో హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ అనే పేరుతో జాతీయభావాలుగల సంస్థను స్థాపించటానికి నిశ్చయించినారు. అందుకు నిజాం ప్రభుత్వం అనుమతించలేదు. మతోన్మాదంతో కూడిన నిజాం పరిపాలనా విధానాన్ని ఎదుర్కోవాలంటే స్వచ్ఛమైన జాతీయ భావాలుగల సంస్థద్వారానే, మతాతీతమయిన లౌకిక (Secular) వద్దతివైన కాంగ్రెస్ సంస్థ నెలకొల్పి ప్రజాపోరాటం లేవదీయటమే సరియైన మార్గము అని కాంగ్రెసు నాయకులు కార్యోన్ముఖులైనారు. నిష్కళంకులు నిస్వార్థులు అయిన స్టేట్ కాంగ్రెసు నాయకులు జాతీయ భావాలు కలిగి, మత ప్రమేయం లేకుండా కేవలం అహింసావద్దతిపై సత్యాగ్రహం జరిపినందుకు యావద్భారతదేశ రాజకీయాలపీద మహత్తరమయిన ప్రభావం వద్దది. మతోన్మాద శక్తులను ఎదుర్కొటానికి మత ప్రాతిపదికపై ఉద్యమం నడుపుటవలన రక్తపాతం తప్ప శాంతి యుత పరిష్కారం సాధ్యం కాదు. అందుకు విశ్వజనీనమయిన మతాతీత లౌకిక (Secular) విధానమే మతోన్మాదానికి చికిత్స అని సత్యాగ్రహ ప్రభావంవల్ల ధృఢమై పోయింది. అందుకని ఏదో దేశీయ సంస్థాన ప్రజలు చేసిన తిరుగుబాటు అని కొట్టి

వేయటానికి వీలులేదు. విశ్వవిఖ్యాతి గాంచినట్టి అపూర్వమయిన అహింసాపద్ధతిన నడిచినట్టి భారత స్వాతంత్ర్య సమరంలోని అంతర్భాగమని అఖిల భారత నాయకులు విశ్వకవి రవీంద్రనాథ టాగోర్, మహాత్మాగాంధీ, గుర్తించినారు. జవాహర్లాల్ నెహ్రూ, వినాయక దామోదర సావర్కర్, మాస్టర్ తారాసింగ్, మౌలానా ఆబుల్ కలమ్ ఆజాద్, ఆచార్య కృపలానీ, శ్రీమతి కమలాదేవి చటోపాధ్యాయగారల వంటి మహా నాయకులు ఏమని అభివర్ణించారో చూతాము. విశ్వకవి రవీంద్రనాథటాగోర్ గారు హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసువారు జరిపిన సత్యాగ్రహంతో ప్రభావితులయి “హైదరాబాదు ప్రజలు జరిపిన సత్యాగ్రహం మృత్యుమయిన పౌరహక్కుల సాధన కొరకు అని లోకం గుర్తించవలె. ప్రపంచంలో మానవమాత్రులు ఎక్కడున్నా మానవునిగా మనగలగాలె. తలఎత్తుకు తిరుగకలగాలె. అది మానవుని మౌలిక మయిన హక్కు. అందుకే హైదరాబాదులో జరిగిన సత్యాగ్రహానికి అంతర్జాతీయ ప్రాముఖ్యత ఉన్నదని విశ్వమానవ ధృక్పథంగల విశ్వకవి రవీంద్రనాథ టాగోర్ ఉద్ఘాటించినారు.

గాంధీ మహాత్ముడు “హైదరాబాదు పరిస్థితులు నానాటికి క్షీణిస్తున్నవి. ఒక్కొక్క వార్త వింటే ఎవరో గొంతు నులిమినట్టనిపిస్తుంది. ఊపిరాడకున్నది. వారీదు తున్నది ఏటికి ఎదురీత. ఎక్కుతున్నది హిమాలయ పర్వతశిఖరం. ప్రమాద భరిత మయినది అయినా పోరాటానికి నడుంకట్టినారంటే వారిదైర్య స్థయిర్యాలు మెచ్చుకో దగినవి. అక్కడి ప్రజలు సత్యానికి పాటుపడుతున్నారు. హింసించబడుతున్నారే గాని హింసించటంలేదు. కాబట్టి విజయలక్ష్మి తప్పక వారినే వరిస్తుంది అని ఆశిస్తాను అని అన్నారు”.

జవాహర్లాల్ నెహ్రూ “హైదరాబాదులోని ప్రజలందరూ మానవులుగా జన్మించారు. అందుకని వారులోకంలోని ఇతర మానవుల వలె మనుగడ సాగించటానికి హక్కు కలిగియున్నారు. అది జన్మతః వచ్చిన హక్కు. ఆ దేశానికి రాజయినవాడు మానవునికి జన్మతః సంక్రమించే పౌరహక్కులను కాదనలేదు. ప్రతిఘటించటమొక్కటే మార్గం. పౌరహక్కుల సాధనకు జరిగే పోరాటంలో పార్టీ ప్రమేయం ఉండరాదు. ఏ రాజకీయ పార్టీవారైనాసరే పౌరహక్కులు సాధించే సమరంలో సహకరించవలె. ఈ ఉద్యమాన్ని ఎవరు ఆరంభించినారని చూడ కూడదు. హైదరాబాదులో జరుగుతున్న పౌరహక్కుల ప్రతిఘటన పోరాటాన్ని

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

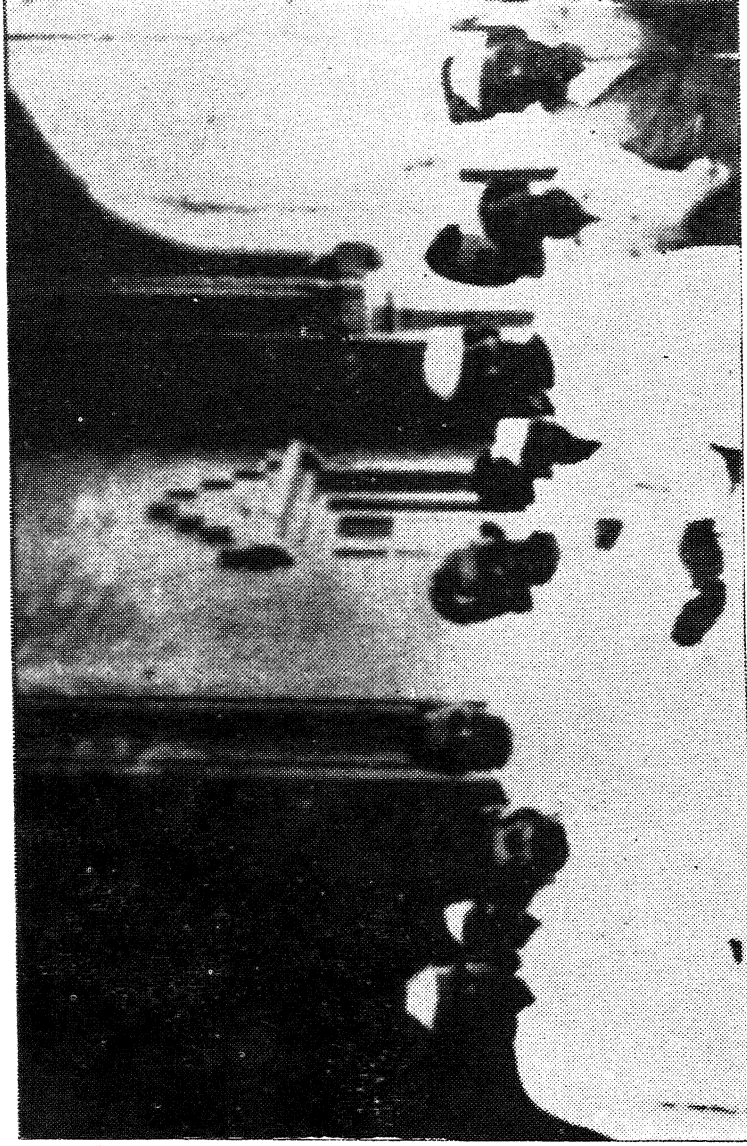
రాజకీయ పార్టీలన్ని చాలెంజిగా తీసికోవాలే. అని మానవతా దృక్పథంగల పండిత నైఘ్రా స్వప్రవరచినారు. వినాయక దామోదరసావర్కర్ ఈ విధంగా అన్నారు.

“హైదరాబాదులో నివసించేవారు మనసోదరులే. దేశీయ సంస్థానంలో ఉన్నంత మాత్రాన వారు పరాయివారు కాదు. ఆక్కడ స్వేచ్ఛకు చోటులేదు. నిజాం ప్రభుత్వం “పౌరహక్కుల” గొంతునులిమివేస్తున్నది. ఆక్కడి పౌరజీవితం దుర్బరంగా ఉన్నది కాబట్టి తోటిసోదరులు ఒకవైపు ఆహూతి అవుతుంటే చూస్తు కూర్చోరాదు. భారతదేశంలోని స్వేచ్ఛాజీవులు హైదరాబాదు అగ్నిగుండంలో దూక వలసిందే” అని ఆవేశపూరితంగా అన్నారు.

మాస్టర్ తారాసింగ్ “అన్ని స్వేచ్ఛలలో ధార్మికస్వేచ్ఛ యొక్క విలువ గొప్పది. మానవుని దేహాంకన్నా అతని ఆత్మ గొప్పది. ధార్మిక విషయాలు ఆత్మకు సంబంధించినవి, అందుకని ప్రతిమనిషికి అతని ‘ఆత్మ ప్రబోధించిన’ ధర్మాన్ని అవలంబించి. అచరించే స్వేచ్ఛ ఉండాలి. ధార్మిక స్వేచ్ఛకు దెబ్బతగిలితే ఆత్మకు సంక్షోభం కలిగినట్టే. అందుకే ధార్మిక స్వేచ్ఛా మవులికమైంది దాన్ని పరిరక్షించు కోటానికీ పాత్యాగమైనా తక్కువే” అని ఆవేదన వ్యక్తారు.

మవులానా అబుల్ కలాం ఆజాద్ “హైదరాబాదు ప్రజలు స్టీప్ కాంగ్రెసు అనే సంస్థ పెట్టుకుంటామంటే ఆక్కడి ప్రభుత్వం కాదుకూడదు అన్నది. పుట్టిబోయే సంస్థను పుట్టినీయకుండా భూజ హత్యానేరానికీ ఒడిగట్టింది. ఈచర్య అక్రమ మైవేకాదు అమానుషమైందికూడా. ఒకసంస్థ అది ఏదేకానివ్వండి. ఏర్పడినాక దాని కార్యకలాపాలు చూచి, అనిదేరబముగా ఉంటే సంజాయిషీ అడిగి ఆ తర్వాత చర్య తీసికోవటం నభ్యమానవుల లక్షణం. అందుకే అంటున్నాను హైదరాబాదు ప్రభుత్వం స్టేబు కాంగ్రెస్ సంస్థను అస్తిత్వంలోకి రానీయకుండా అంక్షనిధించటం ‘అమానుషం’ అని విచారపడ్డారు.

అఖిల భారత కాంగ్రెసు కార్యదర్శియైన శ్రీ జె. బి. కృపలానిగారు స్వయంగా హైదరాబాదును సందర్శించినారు. హైదరాబాదు పౌరులు సాగిస్తున్న స్వాతంత్ర్య సమర విశేషాలు తెలిసికొని తమ సంతృప్తిని ప్రకటించినారు. దేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలూ నైతికబానిని పొందకలిగిచారంటే అది పెద్దవిషయం ఎందుకంటే హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో విద్యావంతుల సంఖ్య చాలాతక్కువ అయినా త్యాగశీలనైన

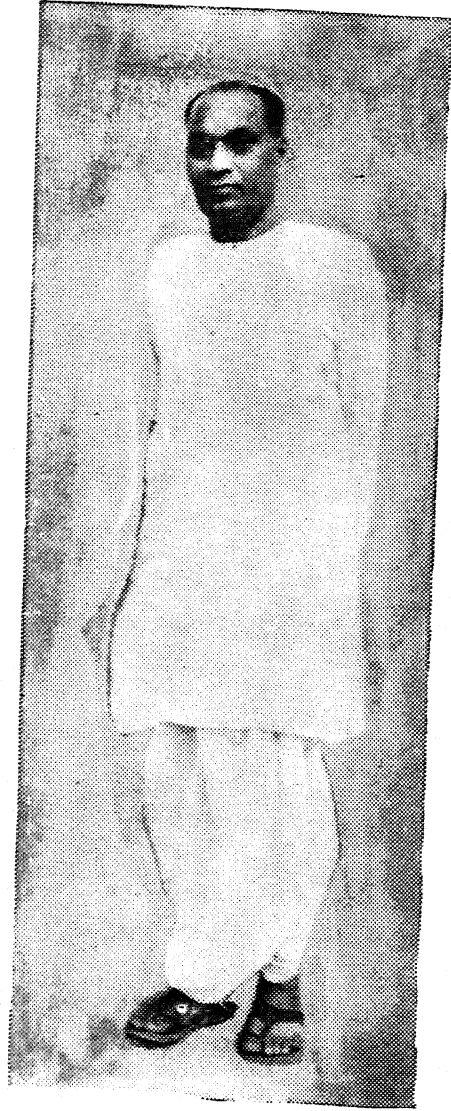
గ్వాలియర్ లో జరిగిన స్టేట్స్ పీపుల్స్ కాన్ఫరెన్స్ సందర్భములో --- శ్రీ సత్యనారాయణ సిన్హా,
 ఆఖిల భారత కాంగ్రెస్ కమిటీ ప్రధాన కార్యదర్శి శంకర్ రావు దేవ్, డా॥ భోగరాజు
 పట్నాభి సీతారామయ్య, కాటం లక్ష్మీనారాయణ వగైరాలు.

ప్రభాకర్ దా. దాశరథి

శ్రీ జయరామరెడ్డి

ఫ్రేట్ కాంగ్రెస్ ప్రధాన కార్యదర్శి
శ్రీ మాడపాటి రాంచంద్రారావు

నాయకత్వంలో ప్రజలు జాగరూకులై ప్రభావోపేతంగా పోరాటం సల్పుతున్నారంటే నిజంగా హర్షింపదగిన విషయం అని అన్నారు.

సోషలిస్టు నాయకురాలు శ్రీమతి కమలాదేవిభటోపాధ్యాయ : హైదరాబాదు ప్రజలు జరుపుతున్న ప్రజాపోరాటానికి అఖిలభారతస్థాయిలో దోహదం కలిగించి, ఇక్కడి కార్యకర్తలను వెన్నుతట్టి ప్రోత్సాహ పరచింది సోషలిస్టులే అని చెప్పాలి. వీరు సాగించింది వీరోచితమైన పాత్ర. దేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలకు స్వాతంత్ర్య సమరం పూర్తిఅయినట్టు. కాబట్టి హైదరాబాదు పౌరులు స్వాతంత్ర్య సమరమార్గాన్ని ఈ సత్యాగ్రహంతో సుగమంచేస్తున్నారు. ఇతర ప్రాంతీయులకు ముఖ్యంగా దేశీయ సంస్థాన ప్రజలకు మార్గదర్శకులైనారు. అని ఉద్ఘాటించినారు. ఈ విధంగా 1988లో జరిగిన హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహఉద్యమం భారతదేశంలోని అన్ని పార్టీలయొక్క మహానాయకుల మన్ననలను బడయకలిగింది. వీరేగాక అఖిలభారత స్థాయికి చెందిన మహానాయకులనేకులు ముఖ్యంగా లోక్ నాయక్ జయ ప్రకాశ్ నారాయణగారు హైదరాబాదు ప్రజాపోరాటాన్ని ఉత్తేజపరచినారు.

మహాత్మగాంధీ-సర్ ఆక్స్ ఫోర్డ్ హైదరీ ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు (1938 - 39)

స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం నిలిపివేయ బద్దదని ప్రకటనచేసిన వెంటనే గాంధీ మహాత్మునికి హైదరీకి మధ్య ఉత్తర ప్రత్యుత్తర వ్యవహారం జరిగింది.

స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం 24 - 12 - 1938 నాడు నిలిపివేయ బడింది. మరి రెండు రోజులకే మహాత్ముడు హైదరాబాదు ప్రధానమంత్రిగా ఉన్న సర్ ఆక్స్ ఫోర్డ్ హైదరీకి లేఖ వ్రాసినాడు.

మహాత్ముని లేఖ

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం నిలిపివేయటానికి తాను కారకుడనని తెలుపుతూ కాంగ్రెస్ అవలంబించిన ఈ సమరస విధానానికి బదులుగా ప్రభుత్వం ఉదారత ప్రకటించాలనే ఆశాభావం గాంధీజీ ప్రకటించినారు.

హైదరీ లేఖ

హైదరీ గాంధీజీకి ప్రత్యుత్తరం రాస్తూ 'పందేమాతరం' ఉద్యమాన్ని గూర్చి ప్రస్తావించినాడు. కాశీనాథరావు వైద్య ప్రకటన వినాశకర భావం కలిగించినదనీ అందులో ఒక నిగూఢమైన పౌచ్చరిక చేయబడ్డదనీ ఆరోపించినాడు.

మహాత్ముని లేఖ

అందుకు ప్రత్యుత్తరంగా గాంధీజీ కాంగ్రెస్ వాదులుగా సత్యాగ్రహం చేసిన వారంతా జైళ్ళనుండి విడివిప్పెట్టబడి వుంటారనే ఆశాభావం ప్రకటించినారు. వైద్య స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రకటన (Mani festo) చూసి ఉ.ద.ధ. ఘనీవుంటే వారు సత్యా

గ్రహం చేసేవారుకాదు. వారి ప్రకటన చాల సౌమ్యంగా ఉన్నది. అందులో ఏలాటి హెచ్చరికలు లేవు అని గాంధీజీ తెలియజేస్తూ 'పందేమాతరం' ఉద్యమాన్ని గూర్చి ప్రస్తావించినాను. ఆ గీతం మత ప్రార్థన గాదు. విద్యార్థులు తమ గదుల్లో గాని ప్రార్థనశాలల్లో గాని పాడుకునే హక్కు కలిగి ఉన్నారు. ఉస్మానియా వైస్ చాన్సలర్ ఇచ్చిన సమాధానం సంతృప్తికరంగా లేదు. విద్యార్థులు తన నేతృత్వం క్రింద లేరు. అని గాంధీజీ తెలుపుతూ, కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహాలందరినీ విడుదల చేయాలనీ, రాజ్యాంగ బద్ధమైన కార్యకలాపాలు నడుపుకోవటానికి కాంగ్రెసుకు అవకాశమివ్వాలనీ మహాత్ముడు తన లేఖలో కోరినాడు.

హైదరాబాద్ లేఖ

రానాడే వంటి దేశనాయకులను తాను గౌరవిస్తాననీ, జాతీయభావాల పెంపు దలకు అనువైన హైదరాబాదు వాతావరణం కలుషితం చేయబడుతున్నదనీ హైదరాబాద్ వాపోయినాడు.

హైదరాబాద్ మరో లేఖలో నిజాం రాష్ట్రంలోని క్రైస్తవ చాలా భాగా ఉన్నాయని మహాత్మునికి తెలియజేసినాడు.

మహాత్ముని లేఖ

స్టేట్ కాంగ్రెస్ తన సలహాను అంగీకరించింది. కాబట్టి సత్యాగ్రహాలందరినీ హైదరాబాద్ విడిచిపెట్టి వుంటాడనే ఆశను గాంధీజీ వ్యక్త పరచినాడు.

హైదరాబాద్ లేఖ

హైదరాబాద్ తన లేఖలో, హైదరాబాదులో బాంబు ప్రేరిందనీ, మతపక్ష పాత సాహిత్యం వంచ బడుతున్నదనీ "హైదరాబాదు దినం" జరిపినప్పుడు 'నిజాం సురదాబాదు' (అనగా నిజాం చనిపోవుగాక) అనే నినాదాలు లేవదీయ బడ్డవనీ, ముల్కీ, నాన్ ముల్కీ సత్యాగ్రహాలు 1: 5 నిష్పత్తిలో ఉన్నారనీ తెలియ జేసినాడు.

మహాత్ముని లేఖ

హైదరాబాద్ వేరు వచ్చే రీతిగా తాను వక్రికా ప్రకటనలు చేయనని హామీ ఇస్తూ, సంస్కరణలు వెంటనే ప్రకటింపబడాలనీ, బేషరతుగా సత్యాగ్రహాలు విధుర్ల

క్షాదరాజాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

చేయబడాలనీ, హైదరీ గనుక కాంగ్రెస్ వారితో సానుభూతి చూపితే వారతనితో స్నేహకరింప గలరనీ మహాత్ముడు తన లేఖలో పేర్కొన్నారు.

గాంధీజీ లేఖ

గాంధీజీ ఢిల్లీ నుండి హైదరాబాద్ కి ఉత్తరం రాస్తూ ఆర్యసమాజీయుల కోరికలు చిన్నవి. వాటిని పూర్తిచేయ వచ్చునని గాంధీజీ అభిప్రాయ పడ్డారు.

గాంధీజీ లేఖ

10-4-1939 నాడు గాంధీజీ రాజకూట నుండి 8 పూల్ స్కేప్ పేజీల చైపు చేసిన సుదీర్ఘ లేఖ రాసినారు. ఆర్యసమాజ సార్వదేశిక సభ ప్రతినిధులైన, మహాత్మానారాయణస్వామి, టుష్ హాల్ చంద్ గారలతో గుల్బర్గా జైలులో సంప్రదింపులు జరిగినవి. ఈ వార్త కొన్ని పత్రికలలో ప్రకటింప బడ్డది. అయితే ఈ వార్త సత్యదూరమైనదని నిజాం ప్రభుత్వం ప్రకటించటం, విచిత్రం. నిజాం ప్రభుత్వం వంటి ఒక పెద్ద ప్రభుత్వానికి ప్రజాభిప్రాయం విషయంలో ఇటువంటి ప్రకటన చేయడం బాగాలేదు. అని తెలియజేస్తూ చివరకు “నా లేఖకు ప్రత్యుత్తరం తొందరగా ఆశించవచ్చునా ? అని ప్రశ్నించినారు గాంధీజీ.

హైదరీ లేఖ

11-4-1939 న హైదరీ మహాత్మునికి లేఖ రాస్తూ ఆర్య సమాజీకులు ఇస్లాం మతాన్ని విమర్శించడంవల్ల మత సహనం నశిస్తున్నది. బీహారులోని ఆర్రహ ఆర్య సమాజీకులు నిజాం గడ్డి బొమ్మను ప్రేతంగా ఊరేగించి తగుల బెట్టినారు. వారు కోరిన 14 కోరికలు మొత్తం అంగీకరింప బడాలని వట్టువట్టినారు. ఇక అయ్యంగారు కమిటీ రిపోర్టు ప్రకటింప బడ్డది. కనుక కొత్త సంస్కరణలు రావచ్చును. సలహా సంఘం (మతశాఖ) ఏర్పాటు చేయబడుతుంది. ఆర్యసమాజాన్ని గూర్చి ఒకటి తెండు లేఖలు నడిచిన తర్వాత—

గాంధీజీ లేఖ

21-3-1940 న గాంధీజీ హైదరాబాద్ కి వ్రాస్తూ బేషరతుగా ఉమావణ కోరవలసిందిగా స్టేట్ కాంగ్రెస్ కు నేను చెప్పినాను. ఇకనైన కనీసం కాంగ్రెస్ వట్ల న్యాయం జరుగుతుందని ఆశిస్తున్నానని వ్రాసినారు.

హైదరీ లేఖ

దానికి ప్రత్యుత్తరంగా హైదరీ హైదరాబాదు ముఖ్య సమన్య మత విభేదాలు కాబట్టి అది తీరేవరకూ ఏమీ చేయటానికి వీలులేదు. అని మహాత్మునికి తెలియ జేసినాడు.

మహాత్ముని లేఖ :

నేను కొద్దే అడిగితే నీవు రాళ్లు ఇస్తున్నావు. అని మహాత్ముడు స్పష్టంగా నిఘాతంగా హైదరీకి వ్రాసినాడు. ఆ లేఖలోనే ఒకవైపు 'బీదరు దహనం' జరుగు తూంటే నీవుకోరే మత సహనం ఎట్లా వస్తుంది? అని ఎదురు ప్రశ్నించినాడు మహాత్మాజీ.

హైదరీ లేఖ :

దీనికి హైదరీ బదులురాస్తూ, విచారకరమైన బీదరు సంఘటన గత సంవత్సరం "బీహారులో జరిగిన ఉదంతాలకు ప్రతిక్రియ" అని వ్రాస్తూ తన దుర్మీతిని ప్రకటించుకున్నాడు. బీహారు ఎక్కడ? బీదరు ఎక్కడ? అయినా హైదరీలేఖ బీదరు సంఘటనను ఖండించకపోగా అది జరుగుటను సమర్థిస్తున్నది.

గాంధీజీ లేఖ :

గాంధీజీ తనలేఖలో బీహారులో జరిగిన దానిని సాకుగానో ఉదాహరణగానో తీసుకొని బీదరు సంఘటనను సమర్థించరాదని మందలించినాడు.

హైదరీ లేఖ :

26 మే 40 న నేను బీహారు విషయం చెప్పొన్న కారణం మీ దృష్టిని ఆ సంఘటన ఆకర్షించ లేదు. కాని బీదరు దహనం ఎందుకు ఆకర్షించ కలిగింది? అని చూపటానికే ఉదాహరించ బడ్డదని హైదరీ తన వైఖరిని తాను సమర్థించు కొన్నాడు.

గాంధీజీ లేఖ :

అందుకు 7 జూన్ 1940 నాడు మహాత్ముడు ఘాటుగా ప్రత్యుత్తరమిస్తూ లేఖ వ్రాసినాడు. మహాత్ముడు హైదరీతో ఇంత వత్సర వ్యవహారం జరిపినా ఫలితం స్పష్టమైంది. అంటే స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై నుండి నిషేధం తొలగలేదు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సర్దార్ వచేలుకు హైదరీ ఫిర్యాదు బజాజ్ తో హైదరీ ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు

హైదరీ మరొక వంక, హైదరాబాదులోని వాస్తవ పరిస్థితులు మహాత్మునికి తెలియనీయకుండా కొందరు చేస్తున్నారని సర్దార్ వచేలుకూ బజాజ్ కూ చెబుతూ, తాను జమ్నాలాల్ బజాజ్ తో ఏదో ఉద్దేశంతో వత్స వ్యవహారం సాగిస్తూ వచ్చినాడు.

కృపలాని వచేలు గారలకు ఆహ్వానం

జూన్ 1938 లోనే హైదరీ, బెంగళూరులో సర్దార్ వచేలునూ, ఆచార్య కృపలానినీ కలుసుకొని ఒకసారి హైదరాబాదు సందర్శించ వలసినదిగా ఆహ్వానించి నాడు.

వచేలు లేఖ :

సర్దార్ వచేలు హైదరీకి లేఖ వ్రాస్తూ నన్ను సరోజినీ నాయడు కూడా హైదరాబాదు వెళ్ళి స్వయంగా పరిస్థితులు చూడుమన్నదని హైదరీకి తెలివినాడు.

అవి మత కలహాలు చెలరేగుతున్న దినాలు. డా. భోగరాజు పట్టాభిసీతా రామయ్య, నారిమన్ గారల హైదరాబాదు ప్రవేశం నిషేధింప బడ్డది. తాను వచ్చి నిజాం ప్రభుత్వాన్ని ఇరకాటంలో పెట్టదలుచుకోలేదని సర్దార్ వచేలు స్పష్టపరచినాడు. వచేలును ఆహ్వానించిన హైదరీ సర్దార్ పర్యటన విషయం కౌన్సిల్ (Executive council) లో పెట్టిగా కౌన్సిల్ ఆంగీకరించలేదు. దీనిని బట్టి సర్దార్ వచేలు వంటి వ్యక్తి నైజాం సందర్శించడం నిజాం ప్రభుత్వ ఆంతరంగిక సలహాదారులకు ఇష్టం లేదన్నమాట.

హైదరీ లేఖ :

ఉభయులం కలిసి పర్యటన తేదీ నిర్ణయించుదామని హైదరీ వచేలుకు మరొక లేఖ రాసినాడు. అంతే వారు కలుసుకోలేదు. సర్దార్ వచేలుగారు ఇక్కడికి రాలేదు.

బజాజ్ హైదరీ ప్రత్యవహారం :

జమ్నాలాల్ బజాజ్ మంచి జాతీయవాది. శ్రీమంతుడు గాంధీజీకి సన్నిహితుడు, అనేక వ్యవహారాలను నిర్వహించినవాడు. ఆయన వార్తానుండి భొంబాయి

వచ్చి అక్బర్ పైదరీని కలుసుకున్నాడు. వీరి వెంట నేర్దాల్మియా అల్లుడు చుసీరాం మోతీలాల్ కూడా వున్నాడు. మోతీలాల్, నర్ సుల్తాను అహమ్మద్ ద్వారా ఆస్టోషియేటెడ్ సెవెంటు కంపెనీతో తన షీక నుడివివేసే పోటీ తనకు సంప్రాప్తించకుండా సంవృద్ధింపులు జరుపుతున్నాడు.

ఈ సంభాషణల సందర్భంలో బైటి వారి జోక్యంవల్ల మత కలహాలు చెలరేగ వచ్చును. అవి రక్తపాతానికి దారితీయవచ్చు" అని పైదరీ అభిప్రాయ వడ్డాడు. బైటివారన్న మాట హిజ్ మాస్టర్స్ వాయన్ - ఆ మాస్టరు నిజాం వర్షపు. నిజానికి పైదరీకూడా బైటివాడే!

కాంగ్రెస్ పై నిషేధం పెట్టుతామని మొదటనే గెజెట్ లో ప్రకటించామనీ, కాంగ్రెసు "శీర్" అనే ఈ రెండు పదాలు తప్ప వేరే పేరేదైనా పెట్టుకోవచ్చునని చెప్పినామనీ పైదరీ అన్నాడు. దానికి బజాజ్ వంత పాట పాడుతూ "తనకు కూడా కాంగ్రెస్" అనే శబ్దం ఇవ్వంలేదనీ, తనను సంవృద్ధిస్తే నేను ఈ పేరు సూచించేవాడిని కాదనీ అన్నాడట. పైదరాబాదు విషయం నెహ్రూతో మాట్లాడుతాననికూడా వాగ్దానం చేసినాడట, బజాజ్ ఆ విషయంలో 25-11-1938 నాడు కాంగ్రెస్ వర్కింగ్ కమిటీ సమావేశం జరుగుతుంది, అంతవరకూ పైదరీ తనకు లేఖలు రాస్తూవుంటే, తనస్థితి బలపడ గలదని కూడా సూచించినాడట.

బజాజ్ పైదరీకి వీడ్కోలు ఇచ్చేముందు అతనితో "జామె మీయీయాకు చెందిన జాకీర్ హుస్సేన్ [వీరు తర్వాత భారత రాష్ట్రపతి అయినారు.] తన మిత్రుడని, అతను తన అభిప్రాయాలతో ఏకీభవించాడనీ పైదరీతో చెబుతూ, నేనతనికి బ్లాంక్ చెక్ (Blank Cheque) ఇవ్వటానికి సిద్ధం. కనుక మీరు వెళ్ళేముందు జాకీర్ గారిని తప్పక కలువండి వారితో మన సంభాషణను ప్రస్తావించండి అనికూడా బజాజ్ పైదరీకి చెప్పినాడు.

బజాజ్ లేఖ :

ఆ తర్వాత పైదరీకి బజాజ్ ఒక లేఖలో నిజాం రాష్ట్రంలోని ప్రభుత్వ ఉద్యోగాల్లో హిందువులకు ముస్లింలకు ఉన్న నిష్పత్తిని గూర్చి వ్రాసినారు,

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ప్రైదరీ లేఖ :

అందుకు ప్రత్యుత్తరంగా, ప్రైదరీ, “ఒక నిర్ణీత పథకంక్రింద గాని, కావాలని గాని, ఏదో ఒక మతానికి చెందిన వారికి ఉద్యోగా లివ్వటం జరుగలేదు. అది చారిత్రక సంఘటన, చారిత్రక కారణాల వల్ల ఉన్నతద్యోగాల్లో ముస్లిం మతస్తులు నియమింపబడ్డారు. ప్రైదరాబాదును ఉత్తర దేశీయులు గెలుచుకున్నారు. ఆ సమూహంలో హిందువులు కూడా ఉన్నారు. ఉదాహరణకు మహారాజా కిషన్ వర్మన్. కాబట్టి మా ప్రభుత్వానికి ఉద్యోగ నియామకాల్లో అటువంటి పాక్షికదృష్టి లేదు అని ప్రైదరీ సంజాయిషీ చెప్పినాడు.

మసిబూసి మారేడుకాయ చేయటం, వాస్తవాలను ఇంత వక్రంగా ప్రదర్శించటం, ప్రైదరీ వంటి ప్రధాన మంత్రికే చేతనయింది. బాహటంగా ముస్లింలకే చిన్నా పెద్దా ఉద్యోగాలివ్వటం, ప్రైదరాబాదు సిపిల్ సర్వీసు (H. C. S.) లో ఒక Batch బ్యాచ్ కు ఒకే హిందువును సెలెక్టు చేయటం, యు. పి. పంజాబ్ ముస్లింలకు ఉద్యోగాలు ఇస్తున్నందుకు స్థానిక ముస్లింలు ముల్కీ ఉద్యమాన్ని నడువటం, తర్వాత ముల్కీ భావంలోకూడా మార్పు వచ్చి, ఉద్యోగాలకు ఏ ముస్లిమైనా ఫరవా లేదు. హిందువులకు దొరకకపోతే అంతే చాలు అనే మజ్లిస్ సిద్ధాంతం కొత్తగా పుట్టుకురావడం ఈ చరిత్రలో ప్రస్తావించినాము.

బజాజ్ లేఖ ;

14 సెప్టెంబర్ నాడు బజాజ్ వార్తానుండి ప్రైదరీకి కొంచేం ఘాటుగానే లేఖ వ్రాసినాడు. అందులో ఇట్లా ఉన్నది.

“మనం పాండిచేరీలో కలుసుకున్నప్పుడు ప్రైదరాబాదు వ్యవహారాలను గురించి అరమరికలు లేకుండా మాట్లాడుకున్నాం మత సంస్థలను మాత్రమే అణచి వేస్తాం అని మీరు అన్నారు కాని బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వానికి దారితీసే కార్యకలాపాలకు పూనుకునే సంస్థలను వ్యతిరేకించ” మని మీరు స్పష్టపరచారు. అంతేకాదు ర్థార్ పబ్లిక్ ఇంకా యితర బాధ్యత గల నాయకులను ప్రైదరాబాదు దర్శించ వలసినదిగా ఆహ్వానించి వున్నారు, వారు స్వయంగా వచ్చి చూస్తే, ప్రైదరాబాదును గూర్చి జరిగే ప్రభుత్వం అబద్ధమని వారికే తెలుస్తుంది” అని కూడా మీరు అన్నారు.

నేను మన ఇరువురి సంభాషణల సారాంశాన్ని మహాత్మునికి, వజ్రేలుకూ, మాలానా ఆబుల్ కలాం ఆజాద్ కూ, సి. రాజగోపాలాచారి, బాబు రాజేంద్ర ప్రసాద్ గారలకు కూడా నివేదించినాను.

కాని ఇంతలో మీరు ప్రకటించే ఆర్డినెన్సు (Ordinance) సంగతి విని భ్రాంతి చెందినాను. ఇంతకూ మీరు ప్రకటించబోయే ఆర్డినెన్సు ఏమిటో తెలుపండి, అంత వరకూ నా నిర్ణయాన్ని ఆవిష్కరిస్తాను అని బజాజ్ వ్రాశారు.

హైదరాబాద్ లేఖ :

దీనికి ప్రత్యుత్తరంగా, హైదరాబాద్ చాల చాకచక్యంతోను, డొంక తిరుగుడు గాను, వక్రబుద్ధితోను, 12 సెప్టెంబర్ నాడు బజాజ్ గారికి సుదీర్ఘ లేఖ వ్రాసినాడు.

“.....స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాపనను నిషేధించాలని విధిలేక నిర్ణయించవలసి వచ్చింది. అందులో వనిచేసేవారు, నిన్ను మొన్నటిదాకా మత పాక్షిక కార్యకలాపాలు సాగించిన వారే, అయినా మేము రాజ్యాంగ వ్యవహార ప్రగతికి అడ్డురాము,.....అని వ్రాస్తూ, లేఖ చివరన లేఖ మీద 'రహస్యం' అని రాసినాడు. అయినా దీన్ని మీరు మహాత్మునికి చూపండి. వజ్రేలు గారికి చూపండి, ఇంకా ఇతర వర్క్సింగ్ కమిటీ సభ్యులకు కూడా చూపండి అనికూడా ఒక నోటు లేఖకింద వ్రాసినాడు.

హైదరాబాద్ లేఖ :

ఆ తర్వాత బజాజ్ గారికి హైదరాబాద్ మరోలేఖ రాసినాడు. అది చివరిలేఖ. అందులో “కాంగ్రెస్” అని పేరు పెట్టుకొన్నప్పటికీ, ఆ సంస్థ పని అంతా పాక్షికమైనదే. నేను మీతో ముక్కి భావాలను గూర్చి చెప్పియుంటిని. రాజ్య వ్యవహారాలు రాజుకూ రైతుకూ సంబంధించినవి హైదరాబాదు రాష్ట్రం సర్వ స్వతంత్రమైంది, కాబట్టి రాజుకు రైతుకు ఉన్న సమస్యలు వారుభయములు పరిష్కరించుకోవలెను. అందుచేత వరాయివాడు మధ్యవర్తిగా రావటం, సహించరాని విషయం... అని రాస్తూ “ఇదివరకు నేను మిమ్ములను ఇక్కడికి ఆహ్వానించిన మాట నిజమే. మీరు రాజకీయ ఉవ్వనీసాలు ఇవ్వమని, ప్రదర్శనలకు ఒప్పకొమని, హామీ ఇచ్చి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నారు. కాని ప్రస్తుత పరిస్థితులు మీ రాకకు ఏమంత అనుకూలంగా లేవు. అందుకే నేను మిమ్మల్ని ఆహ్వానించలేకుండా ఉన్నాను. నా సహచరులను సంప్రదించగా వారు ఇదే అభిప్రాయం వెల్లడించినారు. కాబట్టి మీరు హైదరాబాదు పర్యటన కార్యక్రమాన్ని మరో సమయానికి వాయిదా వేసికోవలసిందని కోరుతున్నాను.” ఇది హైదరాబాదు రాష్ట్ర ప్రధానమంత్రి సర్ ఆక్బర్ హైదరీగారి ధోరణి. ఆతడు ఒకప్పుడు కాంగ్రెస్ ఆధ్వర్యంగా ఉండిన ఒడ్యుడ్డిన్ తయ్యాబ్జీకి అల్లాడు. కాని ఏమీ ప్రయోజనం. ఒకప్పుడు తాను ఆహ్వానించిన ఒకాడేగారినే రావద్దు అని ఆయనకు చెబుతున్నాడు. చిత్తశుద్ధి లేదు. నిర్మొగమాటంగా మాట్లాడేవారంటే గిట్టదు వారు ఆయనకి విరోధిగా కనిపిస్తారు. తన బంధుత్వాన్ని దురుపయోగం చేసికొని హైదరీ కాంగ్రెస్ ఉద్యమానికి వెన్నుపోటు పొడిచినాడు.

కాశీనాథరావు వైద్య, సర్ ఆక్బర్ హైదరీ పత్ర వ్యవహారం :

సర్. ఆక్బర్ హైదరీకి, కాంగ్రెస్ నాయకులూ పత్రవ్యవహారం దాదాపు ఆగిపోయింది. కొన్నాళ్ళకు తిరిగి కాశీనాథరావు వైద్య హైదరీకి ఉత్తరం వ్రాస్తూ స్టేట్ కాంగ్రెస్ అనే పేరు మార్చి నేషనల్ కాన్ఫరెన్సు (జాతీయ మహాసభ) అనే పేరు పెట్టుకుంటే ప్రభుత్వం అంక్ష తొలగిస్తుందా? అని వ్రాశ్చించినాడు వైద్య.

“ఈ విషయం స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాయిసంఘంతో చర్చించవలసి ఉన్నది. అయినా ప్రభుత్వ వైఖరి తెలిస్తేనే నా సహచరులతో మాట్లాడటానికి వీలుంటుంది. అదీగాక స్టేట్ కాంగ్రెస్ కమిటి 25-12-1959 నాడు, స్థాయిసంఘం 27-12-1959 నాడు సమావేశం కానున్నవి. కాబట్టి అంతకు పూర్వమే ఇదమిద్దమని ప్రభుత్వ ఉద్దేశం తనకు తెలుపాలని కాశీనాథరావు వైద్య హాం నెకర్టికీ కూడా వ్రాసినాడు.

ప్రభుత్వ లేఖ :

దీనికి ప్రత్యుత్తరంగా, పేరుమారుతుంది సరేకాని దానికి బైటి సంస్థతో సంబంధం ఉంటుందా? బైటి సంస్థకు అనుబంధంగా పని చేస్తుందా? ఇదీ తెలిస్తేనే గాని ప్రభుత్వ విరానం తెలుపటానికి వీలుపడదని ప్రభుత్వం నుండి వైద్యగారికి ప్రత్యుత్తరం వచ్చింది.

వైద్యా లేఖ :

కాంగ్రెస్ స్థానిక సంఘ దీర్ఘాన పాఠాన్ని పంపితూ ఆ దీర్ఘానంలో "నిజాం ప్రభుత్వం స్టేట్ కాంగ్రెస్ అనే పదానికి అక్షేపణ తెలుపుతున్నది. కనుక పైదరా బాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ కు 'బదులు' పైదరాబాదు సేషన్ ల్ కాన్ఫరెన్సు అని మార్చటానికి తీర్మానిస్తున్నది, అయితే ఉద్దేశ అశయాల్లో ఎట్టిమార్పు ఉండబోదు. అని స్పష్టపరచ బడ్డది.

హాం సెక్రటరీ ప్రత్యుత్తరం :

నిజాం ప్రభుత్వ హాం సెక్రటరీ జహీర్ అహమద్ ఈ విధంగా 2-3-40 నాడు ప్రత్యుత్తర మిచ్చినాడు.

"మీ సంస్థ తలపెట్టబోయే ప్రభుత్వం శాసనసభలోని అత్యధిక సభ్యుల అభిప్రాయానుసారం ఉంటుంది. అంటే నిజాం ప్రభుత్వం చేసిన ప్రకటనకు విరుద్ధం అన్నమాట, ప్రజల అవసరాలు-అపేక్షాజ్యమైన ప్రభుత్వయొక్క బాధ్యత ద్వారానే తీర్చబడవలెను." కాబట్టి మీ సంస్థపై ఉన్న ఆంక్ష ఆట్లే అంటుంది."

వైద్యా లేఖ :

14-3-40 నాడు వైద్యాగారు హాంశాఖ కార్యదర్శికి వ్రాసిన ఒక లేఖలో ఇట్లా వివరించారు. జాతీయ అనే పదానికి 'మత వక్షపాత రహిత' అనేదే అర్థం. మత వివక్షత లేకుండా అందరూ చేరటానికి వీలంటుంది. ఇక పోతే శాసనసభ తోని అధికసంఖ్యాక సభ్యుల' ప్రభుత్వం కూడదని మీరు అంటున్నారు. దానికి అర్థం. బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం వద్దన్నదే అవుతుంది. ఆనప్ జాహీ వంశీయుల పాలనకింద బాధ్యత వహించే ప్రభుత్వాన్ని వద్దంటే మరి మీరేమి కావాలంటున్నది బోధపడడం లేదు. అనిఅంటూనే గత విషయాలన్నిటిని నింహవలోకం చేసి, ప్రభుత్వానికి, సంస్థాన కాంగ్రెస్ సభ్యులకూ గౌరవప్రదమైన రాజీ కుదిర్చే విషయంలో తన సేవలను సమర్పించటానికి సిద్ధంగా ఉన్నాను అని వైద్యాగారు తెలియచేసినాడు.

ఆ తర్వాత ఇరువురి మధ్య కొంత ఉత్తర ప్రత్యుత్తర వ్యవహారం నడిచింది. చివరకు 15 ఆగస్టు 1940 నాడు, వైద్యా విసుగెత్తి ఈ లేఖ వ్రాసినాడు. ఇదే వారి యొక్క చివరిలేఖ :-

“10 జూన్ నాటి నా లేఖకు జవాబులేదు. మన పత్ర వ్యవహారం వ్యక్తిగతం కాదు కాబట్టి మా సంస్థ ఆలోచనా ధోరణి, దాని వైఖరి ప్రజలకు తెలియ పరచటం అవసరం కాబట్టి, ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు పత్రికలలో ప్రకటనకై విడుదల చేయడం జరుగుతున్నది.

వైద్యా నడిపిన పత్ర వ్యవహారం మహాత్మునికి ఎప్పటి కప్పుడు తెలుపుదూ ఉండేవారు. అక్కడక్కడ మహాత్ముడు మార్పులు చేర్పులు చేసేవారు.

ఉత్తరాలలోని వాదనల దాడికి నిజాం ప్రభుత్వం తాళలేక విషయాలను మారుస్తూ చివరకు తన వాగ్దానాలనే తోసిపుచ్చింది.

విసిగి, వేసారి, ప్రభుత్వపు అన్యాయమైన, అస్థిమితమైన విధానానికి ప్రతిఘటనగా తిరిగి సత్యాగ్రహం తప్ప గత్యంతరం లేదంటూ, స్వామి రామానందతీర్థ ఈ క్రింది సుదీర్ఘ ప్రకటన చేసినారు.

ప్రభుత్వం వారి వ్యతిరేక విధానం వలన విసిగి వేసారి, తుది చర్యగా సత్యాగ్రహం చేయవలసి వస్తున్నది ప్రభుత్వం లిఖితపూర్వకంగా “హైదరాబాదు నేషనల్ కాన్ఫరెన్స్ పైన ఆంక్ష తొలగిస్తామని తెలిపిగూడా తిరిగి మనసు మార్చుకొని నిర్బంధ విధానం ఆవలంబిస్తున్నది. ఇద దారుణం, ప్రజలకు ‘అసఫ్ జాహి శంశపు చత్ర కాయక్రింద బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం’ అంటే ఏమిటో, దానిఉద్దేశ ఆశయాలేమిటో తెలియజేయవలెననే ఉద్దేశంతో ప్రకటన హక్కు మాత్రమే అడిగినాము. ప్రభుత్వం అడిగూడా ఇవ్వనన్నది. ఇట్లా అంటూనే మార్కెట్లో రాజకీయ సంఘాలు పెట్టుకొనే స్వేచ్ఛ ఉన్నది.’ అని చెప్పకొంటుంది. ఇది పచ్చిఅబద్ధం కదా ? ఒక విషయం మాత్రం ఖాయం. స్వరూపమేదయినా స్వభావం మాత్రం మారదు. ఒక వంక కాంగ్రెస్ పేరు మార్చుకొరకు సంప్రదింపులు జరుపుతుండగా, ‘రహబరే దక్కన్’ పత్రిక వ్రాసిన ఒక సంపాదకీయాన్ని నిజాం ఉటంకిస్తూ 31-12-1939 నాడు ఒక పర్మాన్ జారీ చేసినాడు.

‘రహబరే దక్కన్’ సంపాదకీయం సరి అయినదీగా ఉన్నది. ఆలోచించ దగినదీగా ఉన్నది. కాబట్టి మంత్రిమండలి ఆందులోని విషయాలను తూచి తూచి ఆలోచించవలెను. లేకపోతే, ఇదివరకే అట్లట్లుగా ఉన్న హిందూ ముస్లిం సంఘాలు మరింతగా కెడిపోవచ్చును. అంతేగాదు, ఒకవేళ ప్రభుత్వం హిందువులకు

తగనటువంటి, లేక ఎక్కువ ఆనుకూలాలు చూపినట్లయితే అంజుమన్ వారు ప్రభుత్వ చర్యను సవాల్ చేస్తారనీ, ప్రతిఘటిస్తారనీ నమ్మదగ్గ వర్గాలద్వారా తెలిసింది. అని ఫర్మాన్ లో ఉన్నది.

ఆ రోజుల్లో నిజాంకు సమర్పించుకునే ఆరజ్ దాస్తుల్లోను (విజ్ఞాపక పత్రాలలోను) నిజాం జారీచేసే ఫర్మాన్లు (ఉత్తర్వు)లోను, అంజుమానే ఇతైహదుత్ ముస్లి మీన్ పేరు, రహబరే దక్కన్ పేరు బాహుటంగా కానవచ్చేవన్నీ చెప్పటానికి పై ఫర్మానే నిదర్శనం. ఇటువంటి ఫర్మాను 'సుబహె దక్కన్' ఉర్దూ దినపత్రికలో పెద్ద అక్షరాలలో మొదటిపుటపై తరచు ప్రచురిత మవుతూ ఉండేవి.

1940-45 వరకు ప్రపంచ యుద్ధం మూలాన 'క్విట్ ఇండియా' తీర్మానం మూలాన రాజకీయ పరిస్థితులు అల్లకల్లోలంగా ఉండినవి. అందువల్ల స్టేట్ కాంగ్రెస్ పైనుండి ఆంక్ష తొలగించే సమస్యపై దృష్టి అంతగా కేంద్రీకృతం కాలేదు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరంలో

అ ర్య స మా జం పా త్ర

1947 ఆగష్టు 15 వ నాడు స్వాతంత్ర్యం వచ్చింది కాని అది సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం కాదు. ఆ నాటికి భారతదేశం నడిబొడ్డున నిజాం నిరంకుశ పాలన ప్రేరేపిత స్వతంత్ర్యం చేస్తూనే వున్నది. అటు సర్. వార్టర్ మాంక్టన్ ద్వారా వైస్రాయ్ మౌంటబ్యాటన్ తో సలహాలు, ఇటు జిన్నా తో గుసగుసలు, యు. ఎన్. ఒకు రాయ బార వర్గాలు పంపాలని యోచిస్తూనే సిడ్నీ కాటన్ తో రహస్యంగా ఆయుధాలు చేర వేసుకోవటం జరుపుతున్నాడు. ఇటు హిందువులలోని శాఖలు, అంతశ్శాఖలు కులాలు వివరీతంగా ఉన్నవి, వారిలో ఒకరి కొకరితో పడదు. అందు హరిజను లను, లింగాయతులను వేరుచేసినాడు. ఇదంతా చేసినాకనే గర్వంగా నిజాం “అబ్ రహ్మై దోనో—బమ్మనీ బఖ్తాల్ అని ఎగతాళిగా అన్నాడు. హిందువులు అధిక సంఖ్యాకులు అని అంటారు గదా. మిగిలిపోయిన బ్రాహ్మణులు, కోమట్లు కలిసిన వారికన్న ముస్లింల సంఖ్య ఎక్కువనే అన్నాడు. ఇంతకు చెప్పవలసిందేమిటంటే హిందువులలోని కుల మతాలను రూపుమాపి అందరిని ఒక తాటిపైకి తెచ్చిన మహ నీయుడు స్వామి దయానందులవారు. వీరి గొప్పతనాన్ని, వైశిష్ట్యాన్ని గూర్చి జవహర్ లాల్ నెహ్రూగారు డిస్కవరీ ఆఫ్ ఇండియా ‘Discovery of India’ అనే మహాగ్రంథంలో “మహర్షి దయానంద సరస్వతులవారు చాలా గొప్ప సంస్కర్త. అంతపాటి విప్లవాత్మకమైన సంస్కారానికి ఎవరు పూనుకోలేదు. భారతదేశంలో నివసించేవారు హిందువులు కారు. అది విదేశీయులు పెట్టిన పేరు. మనది ఆర్యా వర్తము ఇక్కడ నివసించేవారు ఆర్యులు అని సిద్ధాంతీకరించి వారిని సద్వర్తను లుగా తీర్చిదిద్దిన మహా సంస్కర్త అని జోహార్లు అర్పించినాడు. సర్వాంతర్యామి అయిన నిరాకారుడైన భగవంతు దొక్కడే అని బోధించినాడు. అందుకే ఆర్య

హై. స్వారంత్వ సమరంలో ఆర్యసమాజం పాత్ర

సమాజానికి భారతదేశంలో మంచి ప్రచారం లభించింది అయితే భారతదేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలకన్నా హైదరాబాదులో ఆర్యసమాజానికి ఎక్కడలేని ప్రాముఖ్యత లభించింది. దానికి నిజాం నవాబు ముస్లిం మత పక్షపాత విధానమే కారణం. దానికితోడు హిందువులలో పాతుకపోయిన సనాతన ధర్మాలు మూఢ నమ్మకాలు అతి బాల్య వివాహాలు చేయుట ముసలివారు లగ్నాలు చేసికొనుట, అందువల్ల సంభవించే బాల వితంతువులకు పునర్వివాహాలు జరుపకపోవుట, అట్లే ఏదేని స్త్రీని మతాంతరుడు బలాత్కరించి అవమానపరచినా ఆమె పతిత అని బహిష్కరించుట, ఈ విధంగా తీసివేతలే కాని జోడింపులు లేకుండా చేస్తూ ఉండుట వలన హిందూ సంఘం నానాటికి ఖీణిస్తూ పోయింది దీనికితోడు నేను విష్ణుభక్తుడనని, నేను శివభక్తుడనని, నేను శాక్తేయుడనని, ఒకటిగాదు వేలాది దేవతలను పూజిస్తూ తమది ఒక కులమనే వేరుపాటు ధోరణి ప్రబలింది. ఈ విపత్కర పరిస్థితిని ఎదుర్కొనటానికి దయానందులవా రొక్కరే రెండు వరాలను ప్రసాదించినారు. ఒకటి శుద్ధి, మరొకటి సంఘటన. హైదరాబాదులో ముస్లిం నవాబులు, జాగీర్దార్లు ఉన్నతోద్యోగులు దాన దాసీజనాన్ని లోభ మోహాలకు గురిచేసి మతాంతరులను చేయటం పరిపాటి అయిపోయింది. ఒక్క నిజాం నవాబుకే 3000 ఉంపుడుకత్తె లుండేవారు. నిజాం రాజ పోషణలో, బజానా డబ్బు వెచ్చించి మతాంతరులు చేసే కార్యక్రమాన్ని “ఉమూరే మజహబి” (మత విషయాల కాథ) నడిపించి వీరు జైళ్ళలోగూడా హిందు ఖైదీలను ముఖ్యంగా ఆడ ఖైదీలను ప్రబోధించటానికి ముస్లిం మత గురువులు నియమింపబడేవారు. జేళ్ళ పక్కనే మసీదులు కట్టబడేవి. ఈ విధంగా అన్ని వైపుల నుండి హిందూమతంపై సాంస్కృతిక దాడి జరుగుతూ వుండడం మూలాన ఆర్య సమాజం రంగంలో దిగింది. మతాంతరులైన హిందువులను చేసే కార్యక్రమానికి పూనుకున్నది. ఏకేశ్వరోపాసన చేయిస్తూండటానికి పూనుకున్నది. అందుకే హిందువులు ఆర్యసమాజంపై మొగ్గుచూపి, తమ ధర్మాన్ని కాపాడే శక్తివంతమైన సంస్థ ఆర్యసమాజమని భావించసాగినారు. అందుకని హైదరాబాదులో జరిగిన ఆర్యసమాజ ఉద్యమాన్ని మతపాక్షిక ఉద్యమమని అనటానికి వీలులేదు. ప్రజాసీకాన్ని సంఘటిత పరచి, వారిలో ధార్మికనిష్ఠ ఆత్మ విశ్వాసం కలిగించిన క్రియాశీలమైనది ఆర్య సమాజం. కాబట్టి హైదరాబాదులో ఆర్య సత్సాగ్రహం స్వరర్మ రక్షణకారకు జరిగిందే కాని మతపక్షపాతంతోగాదు. మతోన్మాద పూరితమైంది అంతకన్నా కాదు. అదిగాక, కేశవరావు, వినాయకరావు, కొత్తూరు సీతయ్యగుప్త, ఎన్. వెంకటస్వామి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వంటి నాయకులు జాతీయ భావాలుకల కాంగ్రెసువాదులు, ముఖ్యంగా వండిత నర్సే ద్రక్షి సీసరైన జాతీయవాదిగా పేరు పొందినాడు.

ఆర్యసమాజ స్థాపన :

1892 సంవత్సరంలో, ఆర్యసమాజం స్థాపకులైన మహర్షి స్వామి దయా నంద సరస్వతి ప్రెయశిష్యులయిన స్వామి నిత్యానంద సరస్వతిగారు హైదరాబాదుకు వచ్చి దామిక ప్రవచనాలు చేసినారు వాటి ప్రభావంగా హైదరాబాదులో ఆర్యసమాజం స్థాపించబడ్డది. హైదరాబాదులోని రెసిడెన్సీ బజారు బ్రిటిషువారి ఆధీనంలో ఉండేది గాబట్టి అక్కడ జరిగే కార్యకలాపాలపై నిజాం ప్రభుత్వమువారి అధికారం లేకుండేది. అందుకని హైదరాబాదు ఆర్య ప్రతినిధి సంఘ కార్యాలయం రెసిడెన్సీలో ఏర్పాటు చేయబడ్డది. కమతా ప్రసాదుగారు మంత్రి(కార్యదర్శి)గా ఎన్నుకోబడ్డారు. ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు ఉపదేశకులుగా ఉండిరి. వారు ప్రభావోపేతమైన ప్రవచనాల ద్వారా చక్కని ప్రచారం సాగించినారు.

1911 లో శ్రీమతి ఆనిబినెంటుగారు హైదరాబాదులో దివ్యజ్ఞాన సమాజం (దియోసాఫిక్ సొసైటీ) స్థాపించినారు. కేవలం వేదాంతపరమైన చర్చలు జరపటం వరకే దాని కార్యకలాపాలు పరిమితం అయి ఉండేది బ్రహ్మసమాజం దీనికి కొంత పూర్వమే ఏర్పడ్డది అయితే దీని కార్యకలాపాలు గూడా ఆ విధంగానే ఉండేవి. ఆర్యసమాజం క్రియాశీలమైనది. ప్రజలు కష్టంలో ఉన్నప్పుడు ఆదుకోవటం దాని లక్షణం అందుకే 1908 సెప్టెంబరులో మూసీనడిలో పరదలు రావటంతో హైదరాబాదు నగరంలోని వేలాది ఇంట్ల కొట్టుకపోయినవి. వేలాది ప్రజలు నిరాశ్రయమైనారు, అపార జనసప్తము, ఆస్తి నష్టము కలిగింది. అట్టి విపత్కర సమయంలో ఆర్యసమాజంవారు వీడిత ప్రజానీకానికి ఆశ్రయమిచ్చి శక్తివంచన లేకుండా సహాయం చేసినారు.

హిందూ మతంలో కాలదోషం పట్టిన మూఢ నమ్మకాలను దూరం చేసి, సీసరైన వేద సమ్మతమైన మత ప్రచారం చేయుటయే వారి లక్ష్యం. స్వామి దయా నందులవారి సత్యాగ్రహ ప్రకాశిక గ్రంథం ఆర్యసమాజీయులకు మూల గ్రంథం అనేక కొరతల పల్ల అన్య మతాల్లో చేరిన హిందువులను శుద్ధిచేసి తిరిగి హిందువులుగా మార్చుట, హిందువులను సంఘటిత పర్చుట ఆర్యసమాజం వారి ముఖ్యోద్దేశ్యం.

శ్రమ ఒక్క మాటలో చెప్పాలంటే 'సద్ది' 'సంఘటన' కార్యకలాపాల వలన ముస్లింలు, నిజాం ప్రభుత్వం ఆర్యసమాజ మంటే ఎత్తుగుడ్డను చూచిన ఎద్దువలె బెదిరిపోయేవారు, వేదికపై ముఖముఖి నిల్చి శాస్త్రార్థంలో గెలువలేక పోకొరి తనానికి, అత్యాచారానికి దిగేవారు. వారి ప్రవచనాల ధాటికి హైదరాబాదు ముస్లింలు తట్టుకోలేక పోయారు. వారిని రాష్ట్రం నుండి బయటకు పంపివేయటం తప్ప మరేమి చేయగలుగుతారు? ఆర్యసమాజ నాయకుల ఉపన్యాసాలను నిలుపు చేయించి, నిజాం ఒక ఫర్మాన్ ద్వారా వీరు రాష్ట్ర సరిహద్దులలో ఎక్కడా ఉండరాదని ఆదేశించాడు. నిజాం తీసుకున్న ఈ చర్య వల్ల భారతదేశంలో సంచలనం కలిగింది. బరోడా మహారాజు, షాహూరు మహారాజు, ఈడరు మహారాజు, లాలా లజపతిరాయ్ గారు, లాలా మూసీరాంగారు మొదలైన ప్రముఖు లెందరో తీవ్ర నిరసన తెలుపుతూ నిజాము నవాబుకు టెలిగ్రాములు పంపినారు. హైదరాబాదులో ఆర్య సమాజం స్థాపించబడిన రెండు సంవత్సరాలకే - అంటే 1894 లో ఈ సంఘటన జరిగింది.

1907 జనవరి 25 తేదీన సికిందరాబాదు ఆర్యసమాజ వార్షికోత్సవం జరుపాలని నిశ్చయించబడ్డది. కాని, నిజాం ప్రభుత్వ సభ జరువరాదని అంక్ష విధించింది. ఊరేగింపు తీయటానికి గూడా పోలీసులు ఎన్నో ఆటంకాలు కల్పించినారు. ఇందుకు దేశంలోని వలుచోట్ల నిరసన తెలుపబడ్డది. హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ఆర్యసమాజ ఊరేగింపులకు, సభలకు, సమావేశాలకు, ఆటంకాలు కల్పించబడని చోటు అంటూ లేదు. రాజకీయంగా కాంగ్రెస్ పై ఎంత ద్వేషమో, ముస్లింలకు ఆర్య సమాజమంటే మత వరంగా అంతకు మించిన ద్వేషముండేది. అందుకే జాతీయ స్థాయిలోనే గాక, అంతర్జాతీయ ఆర్యన్ లీగ్ (ఇంటర్ నేషనల్ ఆర్యన్ లీగ్) ఆదేశంతో హైదరాబాదులో సత్యాగ్రహం జరిపి విజయం సాధించారు.

ఆర్యసమాజం వారి ఏకైక ఉద్దేశం వైదిక ధర్మస్థాపన. వేద సాహిత్య మంతా సంస్కృతంలో ఉన్నది. ఆర్య సమాజం ఉత్తర హిందూస్థానములో జన్మించింది. కాబట్టి ఆర్యసమాజ సాహిత్యము ఉపన్యాసాలుకూడా దేశవాసులందరికీ ఉపయోగపడేలాగ రాష్ట్రభాష అయిన హిందీలో ఉండేది. కాని ఇక్కడ హైదరాబాదులో ప్రచారం జరగాలంటే సాహిత్యము, ముఖ్యంగా 'సత్యార్థ ప్రకాశిక' ప్రాంతీయభాష అయిన తెలుగులో ఉండవలెను. ఇందుకు కోరావల్సి

పైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

శ్రీనివాసరావు, నారాయణస్వామి, ఆదిపూడి సోమనాథరావు, రాజ రత్నమాచారీ, మంత్రి ప్రగడ వెంకటేశ్వరరావు గారలు పూనుకొని, తెలుగులో ఆర్య సాహిత్యం లేనిలోటును పూర్తి చేసినారు. “సత్యార్థ ప్రకాశ్” అనే మహా గ్రంథాన్ని ఆదిపూడి సోమనాథరావుగారు, చాలావరకు అనువదించినారు. మిగిలిపోయిన భాగాన్ని రాజరత్నమాచారీగారు పూర్తిచేసినారు. ఇక మంత్రి ప్రగడ వెంకటేశ్వరరావుగారు, వైదిక ధర్మ గ్రంథ మండలి స్థాపించి సులభశైలిలో అనేక దార్మిక గ్రంథాలను సరసమైన ధరకు అందజేసి రమ్మచెనారు. కొలావల శ్రీనివాసరావు గారు విశ్వ విఖ్యాతులైన మల్లినాథ సూరిగారి వంశానికి చెందినవారు. వీరి గ్రామం ‘కొలిశెలిమె’ మొదకు తాలూకాలో ఉన్నది.

“ఇంట గెలిచి రచ్చ గెలుపు” మని సామెత, రాజకీయ చైతన్యం కలిగించి స్వాతంత్ర్య సమరానికి యోధులను నిర్దవరచాలించే సంఘంలో దురాచారాలను సంకుచిత స్వభావాలను, దూరం చేసి కులము, శాఖ, అంతశ్శాఖ అనే భేద భావాలను తొలగించి, జనసామాన్యాన్ని సంఘటిత పరచవలెను. లోప భూయిష్టమైన హిందూ సమాజాన్ని సంఘటిత పరచటానికి ఆర్య సమాజం సంజీవనిగా పనిచేసింది ఈ నాటి కాంగ్రెస్ మహారాయకులు, స్వాతంత్ర్య సమర ఆతిరథ మహారథులు అందరూ (ఏ కొద్దిగానో తప్ప) ఆర్య సమాజం వల్ల ప్రభావితమై అందులో పనిచేసినవారే. ఉదా:- సర్వశ్రీ వినాయకరావు విద్యాలంకార్, నరేంద్రగిరి, టి. హయగ్రీవాచారి, రావి నారాయణరెడ్డి, కాళోజీ నారాయణరావు, బి. వెంకట రామారావు, బి. వెంకటస్వామి, వండిత రుద్రదేవు వెంకటస్వామి, కె. వి. గంగాధర్ మొదలగు ఎందరో మహానుభావులు, ఆర్యసమాజ వేదికపై వెలుగొందినవారే ?

1892 లో ఆర్య సమాజం పైదరాబాదులో స్థాపించబడటానికి స్వామి నిత్యానందులవారి కృషి, ఉపదేశ ప్రభావమే కారణమని, మనవి చేసినాము. నీకింద్రాబాదులో వారు బ్రహ్మ విద్యా రహస్యాన్ని గూర్చి చేసిన ఉపన్యాసం మెడికల్ విద్యార్థులకు నూతన చైతన్యం కలుగజేసింది. వీరేగాదు హిందువులు కానివారిపై కూడా అది ప్రభావం వేసింది, నవాబ్ జాఫర్ జంగ్ ఇమాదుల్ముక్క్ చాలా ప్రభావితమైనారు. వారు అనేక ఆర్యసమాజ సభలకు అధ్యక్షత వహించినారు గూడా అట్లే నవాబు ముజుఫ్ఫర్ జంగ్ కూడా ఆర్యసమాజ సిద్ధాంతాలచే ప్రభావితమై సభలకు అధ్యక్షత వహించేవారు. ఆర్యసమాజం విశ్వమానవ కళ్యాణానికి పాటుబుద్ధి అనే భావం వారికి కలిగింది. అట్లే సరోజినీ నాయుడుగారి తండ్రి,

అమెరికానాథ చటోపాధ్యాయ, న్యాయశాఖ కార్యదర్శి కృష్ణమాచార్యులు గారు ఆర్య సమాజం అంటే ఎంతో అభిమానం చూపేవారు. ఆ రోజుల్లో సర్వశ్రీ శ్యామలావు, బాబీ కిషన్ రావు, బాలరాజు, వాసుదేవ ముదలియారు, సిద్ధోజ రామస్వామి, బి. వెంకటస్వామి, ఎన్. వెంకటస్వామి, గురుమూర్తి, ఆన్నం రామలింగం, లక్ష్మయ్య పండిత రుద్రదేవ్ (మాణిక్య శర్మ) భద్రదేవ్ (పీఠభద్ర శాస్త్రి) గారం నిరంతర కృషి వల్ల ఇక్కడ ప్రాందవ సమాజంలోని మూఢ నమ్మకాలు చాలావరకు నశించి పోయినవి. దేవీదీన్ గారి భూరి విరాళం ఫలితంగా సుల్తాన్ బజారులో విశాలస్థలం దొరికింది. అందులో ఆర్య బాలబాలికల పాఠశాల ఏర్పడ్డది. పండిత బిన్నీ లాల్ వ్యాస్ గారి సేవలు ఆమోఘమైనవి. పండిత దామోదర శ్రీ పాదసాతవ కేక్ గొప్ప సంస్కృత పండితులే గాక కళాకారులు కూడా. సమాజ మందిరంలో స్వామి దయానందులవారి లైల చిత్రాన్ని చిత్రించినారు. ఆ చిత్రంచే ఆకర్షింపబడినవారు లేరు. నిజాం వ్యభిచారం వీరు రాష్ట్రంలో నివసించటానికి వీలులేదని ఆదేశించటంతో వీరు రాష్ట్రం విడిచి వెళ్ళవలసి వచ్చింది. తన శతాధిక వయస్సును ఆర్య సమాజానికి అంకితము చేసిన పుణ్య పురుషుడు ఆచార్య దారేశ్వర పండితుడు, వేదార్థ ఆచార్య నరదేవ్, చందావర్కర్ గోపాలకృష్ణ, లలితా ప్రసాద్, గోకుల ప్రసాదు, కృష్ణదత్త బిన్నీలాల్ వ్యాస్, లాలా గయాప్రసాద్, మంగళదేవ శాస్త్రి, సికిందరాబాదులోని దత్తాత్రేయ శర్మ, ఆళ్వారుస్వామి, ముషీరా బాదు రామయ్య జోషి మొదలైన సంఘ సంస్కార ప్రియులు కుల రహిత సమాజాన్ని స్థాపించాలనే ఉద్దేశంతోనూ, రాజకీయ స్వాతంత్ర్యంతో బాటు ప్రాథమిక హక్కులలో ఒకటైన మత స్వాతంత్ర్యాన్ని పొందాలనే దీక్షతోనూ ఆర్యసమాజ సిద్ధాంతాల ప్రచారం చేసినారు. పండిత రామచంద్ర దేహత్వీగారు 1928 లో ఆర్యసమాజంవారి ఆహ్వానంపై ప్రాదరాబాదు వచ్చినారు. శాస్త్ర చర్చలో వారిని మించినవారు లేకుండిరి. సిద్ధిఖ్ దీన్ దార్ ను బహిరంగముగా వేలాది శ్రోతలు హాజరైన సభలో చిత్తుగా ఓడించినారు. సభలో, శాస్త్రార్థ వాగ్విద్ధంలో గెలువజాలని ముస్లిం మతాచార్యులు మండిపడ్డారు. తమ పరువు నాశనమౌతుందని, ముఖ్యంగా తాము చేయబోయే ఇస్లామత ప్రచారానికి తక్కిన్ - అంటే హిందువులను ముస్లింలుగా మార్చే ప్రచారానికి వ్యాఘాతం కలుగుతుందని విచారపడ్డారు. చేసేది లేక నిజాంతో విన్నవించుకోగా నిజాం రామచంద్ర దేహత్వీని రాష్ట్రంనుండి వెళ్ళగొట్టి శాఖ. వెంటనే వారిని రాష్ట్ర సరిహద్దులు దాటించి బైటికి పంపివేసినారు,

హైదరాబాదు సాహిత్యోత్సవ చరిత్ర

ఇట్టి మహనీయుల ప్రచార ఫలితంగా ఆర్య సమాజం 1930 నాటికి బహుశా వ్యాప్తి చెందింది. బి. వెంకటస్వామి, యన్. వెంకటస్వామి, శంకరరెడ్డి గారలు హైదరాబాదులో తీవ్ర ప్రచారం చేసినారు. శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారి గంగు సత్య నారాయణ కాళోజీ నారాయణరావు గారలు వరంగల్లు ప్రాంతంలో శాఖలు ఏర్పరచినారు. పండిత మంగళదేవ శాస్త్రి, రుద్రదేవ శాస్త్రి (మాణిక్యశర్మ) భద్రదేవ శాస్త్రి నారాయణరావు వతంగే, బలదేవ వతంగే, కె. సిద్ధి లింగప్ప, కనికె మల్లప్ప, రామచంద్రరావు కళ్యాణి, బసవ మాణయ్య, వందేమాతరం రామచంద్రరావు, సోదరుడు పీరభద్రరావు ఇంకా ఎందరో ఉత్సాహవంతులుగా గ్రామ గ్రామం తిరిగి అనేక స్థలాలలో ఆర్యసమాజ శాఖలు స్థాపించినారు. ముఖ్యంగా వరంగల్, మహబూబ్ నగర్, నల్లగొండ, నిజామాబాదు, ఖమ్మంమెట్టు. నూర్యాపేట, జోగిపేట, మొదలైన శాఖలు పేర్కొనదగినవి. హైదరాబాదు నగరంలో కొత్తూరు సీతయ్య గుప్త, వందేమాతరం రామచంద్రరావు, పీరభద్రరావు గారలు ప్రభావ పూరితమైన ప్రచారం చేసినారు. సీతయ్య గుప్తగారు 'సత్యార్థ ప్రకాశిక' గ్రంథం ప్రతులను అచ్చు వేయించి ఉచితముగా పంచినారు. కేశవరావు కోరట్కూర్, అతని కుమారుడు వినాయకరావు కోరట్కూర్ గారలు హైదరాబాదు ఆర్య సమాజానికి అధ్యక్షులుగా ఉండి సంస్థను అభివృద్ధి పరచినారు. ఇదిమానీ, నిజాం ప్రభుత్వం గడగడలాడింది, హోమ హవనాలు గాని, సత్సంగ సమావేశాలు గాని జరుగరాదని నిజాం 1934 ఏప్రిల్ 12 నాడు ఫర్మాన్ జారీచేసినాడు. 'వైదికాదర్శ' అనే పత్రిక నిజాం ప్రభుత్వం చర్యను తీవ్రంగా ఖండించింది. జాతీయ పత్రికలన్నీ విమర్శించినవి. ఇది చూచి ప్రభుత్వంవారు మరి రెచ్చిపోయి, ఆర్య సమాజీయుల మీద అత్యాచారాలు చేయసాగినారు. గత యుగాలలో రాక్షసులు ఋషులను యజ్ఞ యాగాలు చేయనీయకుండా యజ్ఞ కుండాలను ధ్వంసం చేసేవారు. అశుద్ధపరచే వారు, అదే విధంగా నిజాం పోలీసులు ఆర్యసమాజ భవనాలలోకి జొరబడి హవన కుండాలను ధ్వంసం చేసేవారు. సత్యార్థ ప్రకాశికను ఇతర సాహిత్యాన్ని జప్తు చేసేవారు, ఏదో మిషన్ ఆర్య సమాజీయులను బాధపెట్ట సాగినారు. మత వైషమ్యాలు పెరిగినవి. ఆర్య సమాజీయులందరే ముస్లిం వ్యతిరేకులనే భావం కలిగిన నిజాంనర్కారు వారిపై అత్యాచారాలు చేయసాగింది. ఇది ఒక జిల్లాకు, ఒక తాలూకాకు పరిమితం కాకుండా రాష్ట్రమంతటా దావానలం పలె వ్యాపించింది. అప్పుడు ఆర్య ప్రతినిధి సభవారు సార్వదేశిక ఆర్యప్రతినిధి సభవారు. 'ఆర్య రక్షా సమితి' స్థాపించి దాని

ద్వారా గొప్ప ఆందోళన లేవదీసినారు. యావద్భారత దేశంలో ఆర్య సమాజంవారు నిజాంకు విరుద్ధంగా అలజడి కలుగజేసినారు. ఆర్య సత్కార్యహంలో పాల్గొనటానికి భారతదేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలనుండి సత్కార్యగ్రహాలు వచ్చినారు. హైదరాబాదు నగరంలో శంకరరెడ్డి, బలదేవ పతంగేలు నిర్బంధింప బడ్డారు.

పండిత నరేంద్రజీ :

పండిత నరేంద్రజీని నిర్బంధించి 'మనానూరు' జైలుకు వంపినారు, ఆ రోజు లలో మనానూరు జైలుకు వంపడమంటే ద్వీపాంతరవాస శిక్షే. బ్రిటిషు ప్రభుత్వం వారు "అండమాన్" దీవులకు పంపేవారు. అట్టే నిజాం ప్రభుత్వం వారు ప్రత్యేక కోవకు చెందిన తమ విరోధులను 'మనానూరు' అనే అచ్చంపేట మన్య ప్రాంతంలోని జైలుకు పంపేవారు, దానిని 'కాలాపానీ' అనేవారు. అక్కడి నీరు తాగటానికి హితవుగా ఉండేది కాదు. పండిత నరేంద్రజీ, ఉన్నత స్థాయికి చెందిన నాయకుడు. అతడు 'నక్సా' అనే తెగకు చెందిన కాయస్థు. చిన్ననాటి నుండే ఆయనకు జాతీయ భావాలు అంకురించినవి. గురుకుల్ కాంగ్రిలో చార్మిక విద్యాభ్యాసం చేసి ఆర్య సాహిత్యంలో పాండితీ గరిమ సంపాదించినాడు, "దేశీ యలీ విధంగా ఇక్కట్ల పాలవుతూ ఉండగా నేను సంసార సుఖం ఏమని అనుభవించేది? అనే విరక్తి భావంతో అజన్మ బ్రహ్మచారిగా ఉండటానికి దీక్ష గ్రహించాడు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్యమనేత అయిన స్వామి రామానంద తీర్థగారూ కూడా దేశసేవకై తన్నుతాను సంపూర్ణంగా అర్పించుకొనటానికి వీలుగా సంసారాన్ని త్యజించి పరివ్రాజకు ినారు.

నరేంద్రజీని వ్రజలు పేర్మాబిమానాలతో "నవ యువక హృదయసామ్రాట్" అవే బిరుదు ప్రధానం చేసినారు, మజ్లిస్, ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ నాయకుడైన బహద్దూర్ యార్జంగ్ మంచి వక్త అని ప్రశీతి. నిజమే-అయితే అతనికన్న గొప్ప వాగ్దాటితో అనర్గళంగా, ఎంతటి సభనైనా రంజింపజేసి వారిని ముగ్ధులను చేసే విధంగా హిందీలో ఉపన్యాస మివ్వడంలో నరేంద్రజీ దిట్ట. నిజం చెప్పాలంటే హిందీలో అటువంటి వక్తను హైదరాబాదు వారు ఈనాటి వరకూ చూడలేదు. ఆయన సభలకు జనం ఇసుకవేస్తే రాలని విధంగా తండోప తండాలుగా వచ్చేవారు. వేదికపై నుండి సింహగర్జన చేస్తూ తగు జవాబు ఇచ్చే మొనగాడు 'నరేంద్రజీ' అని సర్వే సర్వత్రా అంగీకరింపబడ్డ విషయం. అట్టే వేలాది శత్రువులచుట్టూ నుండి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నిర్భయంగా దూసుకపోయే గుండెదైర్యం కలవాడు. సకల భారతంలో చరిత్రను సృష్టించిన ఆర్య సత్యాగ్రహాన్ని విజయవంతంగా నడిపి, విజయం పొందిన విజయముడు సరేంద్రజీ.

ఈ ఉద్యమారంభదశలో ఎం. బాలరెడ్డి, కృష్ణదత్తు చంద్రపాలు, గంగారాం, హరిశ్చంద్ర, వెంకటస్వామి, జరిపిన కృషి గణనీయమైంది. అని చెప్పవచ్చు. జట్లకు జట్లు సత్యాగ్రహాలు ప్రతిరోజూ కొత్తగా వస్తూ ఉండేవారు. సత్యాగ్రహం నడుస్తూ ఉన్న రోజుల్లో ఘనశ్యాం సింహా గుప్త (అంతర్జాతీయ ఆర్యన్ లీగ్ అధ్యక్షులు) గాంధీ మహాత్ముని దర్శించి ఆర్య సత్యాగ్రహ వివరాలు తెలిపినారు. ఆర్య సత్యాగ్రహ చరిత్రను వివరంగాను, ప్రామాణికంగాను, సత్యదేవ విద్యాలంకార్ గారు హిందీలో రచించినారు.

వైదిక ధర్మ రక్షణార్థం నిజాం రాష్ట్రములో జరిగిన ఆర్య సత్యాగ్రహాన్ని భారత యుద్ధంగా అభివర్ణించి, ఏడు వర్షాలలో ప్రతి వర్షానికొక పర్యాధికారిని దళాధిపతిని, వారి సంక్షిప్త జీవిత చరిత్రను, వివరించినారు ఆ గ్రంథంలో.

ఆర్యసమాజం వారి కోరికలు

ఆర్యసమాజం వారు హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో సత్యాగ్రహం ఆరంభించటానికి పూర్వం ఈ కింద ఉదహరింపబడ్డ తమ 14 కోరికలను లిఖితపూర్వకంగా నిజాం ప్రభుత్వానికి అందచేసినారు. ఈ కోరికలు తీరేవరకు సత్యాగ్రహ సమరం సాగి నూనే ఉంటామని గూడా వారు నిజాం ప్రభుత్వాన్ని హెచ్చరించినారు.

1. సమావేశ స్వాతంత్ర్యాన్ని ఆరకట్టే ఐక్యసంఖ్యగల నర్మూలర్ (గప్త సి. కలి)ను రద్దుచేయవలె.

2. ధార్మిక వండుగలు బహుళకోవటానికి ప్రతిబంధకాలను పూర్తిగా తొలగించవలె.

3. వ్యాయామశాలలను (ఆరణ్యాలు) స్థాపించే విషయంకోసం నిర్బంధాలను తొలగించవలె.

4. బాన్స్ పాఠశాలలు (ప్రయివేటు బడులు) స్థాపించే విషయములోగల ప్రతి బంధకనియమాలను రద్దుపరచవలెను.

ప్రా. స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఆర్యసమాజం పాల్గొంది.

6. మత విషయాల అల్లర్లకు సంబంధించిన అభియోగాలను నిష్పక్ష వ్యాయస్థానాలకు ఒప్పజెప్పవలెను.

7. దార్మిక కార్యకర్తలు రాష్ట్రం ఆవలనుండి రావటమీద ఆంక్షలు విధించరాదు.

8. పుస్తకాలను పుణ్యంగా పరిశీలించనిదే నిషేధించరాదు.

9. ఆర్యసమాజం వారు ప్రచురించే పత్రికలపై ప్రతిబంధకాలు పెట్టకూడదు.

10. హిందువుల పండుగలు, ముస్లింల పండుగలు ఒకేరోజునవస్తే ఉభయముల తమ తమ సాంప్రదాయాల ననుసరించి పండుగలు జరుపుకునే స్వేచ్ఛ ఉండాలి.

11. ఆజ్ఞలేనిదే హతనకుండము నిర్మించరాదు అనే నియమాన్ని తొలగించవలె.

12. జేళ్ళలో హిందువులయిన నిర్బంధితులను (ఫైదీ) ముస్లిం మతంలోకి మార్చకూడదు. జేళ్ళలో హిందూ నిర్బంధితులకు ధర్మబోధచేయటానికి ఆర్యసమాజంవారికి అవకాశమివ్వవలెను.

13. రాజకీయ కార్యకర్తలయిన ఆర్యసమాజీకులను బాధపెట్టకూడదు.

14. ఆర్యసమాజీకులు తమ తమ ఇంట్లోమీదగాని, సమాజ భవనాలమీదగాని 'ఓం' వ్రాతాన్ని ఆవిష్కరించే స్వాతంత్ర్యం కలిగిఉండాలి.

15. ఆర్య సమాజీకులమీద నమోదయిన అభియోగాలను నిష్పక్ష న్యాయస్థానానికి (ట్రీబ్యూనల్) బదిలీ చేయాలి.

ఆర్యసత్తాగ్రహం సాగించటానికి షోలాపురం ముఖ్యకేంద్రంగా ఉండేది. వివిధ రాష్ట్రాలనుండి సత్తాగ్రహాలు అక్కడికి చేరేవారు. 4, 5 వందలమందికి తక్కువ గాకుండా ఒక్కొక్క జట్టు సత్తాగ్రహం చేయటానికి వంపబడేది. ఎంత లేదన్నా 40 వేలమంది సత్తాగ్రహాలు నలుమూలనుండి వచ్చి తమవంతు ఎప్పుడు వస్తుందా అని నిరీక్షిస్తూ ఉండేవారు. నిజాం నిరంకుశత్వాన్ని హిందూస్తాన్ డ్రెస్స్ అమృతబజారు పత్రిక, ట్రిబ్యూన్, లీడర్ మొదలయిన పత్రికలు తీవ్రంగా ఖండించినవి. విదేశాలలోని ఆర్యులు కూడా నిజాం దౌష్ట్యానికి చలించిపోయినారు. హైద

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రాబాదు రెసిడెంటుకు తమ నిరసన తెలుపుతూ ఈ విషయంలో జోక్యం కలిగించుకోవలసిందిగా తంరి పంపినారు.

ఆర్యసమాజ సత్యాగ్రహ పర్వములు

మొదటి పర్వము :- పూజ్య నారాయణస్వామి 1938 జనవరి 31 నాడు హైదరాబాదు మీదుగా ప్రయాణమై గుల్బర్గా సుబేదారుకు సందేశం పంపినారు. పూర్వ నిర్ణయానుసారం ఫిబ్రవరి 5వ తేదీనాడు 20 మందితో కూడిన జట్టుతో సత్యాగ్రహం చేసినారు. వారికి ఒక సంవత్సరం శిక్ష విధింపబడ్డది. వారి అనుయాయులు కూడా నిర్బంధింపబడి శిక్షంపబడ్డారు.

రెండవ పర్వము :- 1938 మార్చి 15 తేదీన 75 మందిగల జట్టుతో శారదా చంద్రకరణ్ గారు గుల్బర్గాలో సత్యాగ్రహం చేసినారు. వీరికి 18 నెలల శిక్ష విధించబడ్డది. 1920 సంవత్సరపు సత్యాగ్రహం చేసిన ఈ స్వాతంత్ర్యయోధుడు రాజస్థాన కేసరిగా కీర్తింపబడ్డారు.

మూడవ పర్వము :- లాలా కుశహల్ చంద్ గారి నాయకత్వంలో 1938 27 మార్చి నాడు 154 మందితో గుల్బర్గాలో సత్యాగ్రహం చేసినారు. వీరు 'ఆర్య గజేంద్'కు సంపాదకులుగా ఉండిరి. పంజాబు కేసరిఅని ప్రసిద్ధిగాంచిన స్వాతంత్ర్యయోధులు.

నాలుగవ పర్వము :- దీనికి ధురేంద్రశాస్త్రిగారు నాయకులు. వీరు ఆజన్మ బ్రహ్మచారులు, 1938 ఏప్రిల్ 22 తేదీ నాడు 500 మందితో సత్యాగ్రహం చేశారు వీరి సత్యాగ్రహ క్షేత్రం కూడా గుల్బర్గాయే. వీరికి రెండు సంవత్సరాల శిక్ష విధింపబడ్డది.

అయిదవ పర్వము:- జమీందారీ కుటుంబమునకు చెందిన వేదవ్రతులు గారి నేతృత్వంలో గుల్బర్గాలో సత్యాగ్రహం చేసినారు. వీరు బీహారు ప్రాంతం వారు. తమ ప్రాంతంనుండి 594 మంది సత్యాగ్రహంతో వచ్చినారు.

ఆరవ పర్వము :- మహారాష్ట్ర కృష్ణ వీరు 42, 500 మంది సత్యాగ్రహంను నిర్వహించినారు. ప్రభుత్వం 788 మంది సత్యాగ్రహాలను నిర్బంధించింది.

స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఆర్యసమాజం పాత్ర

వీరు సత్యాగ్రహము చేసినప్పుడు వీరిపై చాలాను ప్రాసిక్యూషన్ నేరం రాయటానికి 90 మంది ఉద్యోగులను నియమింపవలసివచ్చింది.

విదవ వర్తము :- జ్ఞానేంద్ర సిద్ధభూషణ్ 170 గురితో సత్యాగ్రహం చేసి నారు. వీరికి 66 మాసాల శిక్ష విధింపుబడ్డది.

ఎనిమిదవ వర్తము :- ఇదే అంతిమ వర్తము. దీనికి వినాయకరావు విద్యాలంకార్ గారు అధినేతలుగా ఉండిరి. 1500 మంది సత్యాగ్రహులతో ఒక స్పెషల్ రైలుబండిలో వచ్చినారు. అదివరకే గుల్బర్గాలో 12,000 మంది సత్యాగ్రహులు శిక్ష ననుభవించి ఉండిరి. వీరి స్పెషల్ ట్రెయిన్ కాచిగూడ చేరగానే జయజయధ్వానాలు మిన్నుముట్టినవి. వీరి స్పెషల్ ట్రెయిన్ మార్గమధ్యంలో ఉండగానే నిజాం రాజు ఆర్యసమాజంవారి కోరికలను మన్నించినామని ప్రకటించినారు. ఈ విధంగా వినాయకరావు గారు, విజయులయి కాచిగూడా స్టేషన్ లో ఆడుగిడుట ప్రజలందరికీ హర్షం కలుగజేసింది.

వినాయకరావు విద్యాలంకార్ తుటుంబమే దేశభక్తికి పేరు పొందినది. వీరి తండ్రి కేశవరావు గారు గొప్ప సంస్కర్త. ఆర్యసమాజాన్ని పెంచి పోషించారు. వినాయకరావు గారు ఇంగ్లాండు వెళ్ళి బారిష్టరు పట్టము పొందినారు. దీక్షకల వీరి తండ్రి వీరిని గురుకుల్ వంపినారు. అక్కడ విద్యాలంకార వరీక్షలో ఉత్తీర్ణులయి సారు. జాతీయవాదిగా కాంగ్రెస్ ఉద్యమంలో పాల్గొన్నారు 1948లో న్యాయ వాదులు న్యాయస్థానాలను బహిష్కరించాలనే ఉద్యమాన్ని వీరు విజయవంతంగా నడిపినారు. హైదరాబాదులోని ఆర్యసమాజ ఉద్యమం విశేషమేమిటంటే దాని నాయకులు ఉదా: వినాయకరావు కోరట్కర్, నరేంద్రజీ, వంటి వారందరూ జాతీయ వాదులు. అందుకే మతపాక్షిక వైఖరి లేకుండా ఈ ఉద్యమం రాణించింది.

దళాధిపతులు:- పైన చెప్పినట్లుగా ఎనిమిది వర్తాలలో 21 దళములుండేవి. ఒక్కొక్క దళాధిపతి నేతృత్వంలో వందమంది యోధులుండేవారు. వీరందరూ క్రమశిక్షణకులొనై సత్యాగ్రహ ఉద్యమం జరిపి విజయులయినారు. వీరిని గూర్చి ఈ క్రింద వివరింపబడుతుంది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

1. ఆర్. సి. మాసానిగారు 2. పండిత దేవేంద్రనాథ శాస్త్రి 3. బుద్ధ దేవ విద్యాలంకార్ వీరు 66 మందితో బెరంగాబాదులో సత్యాగ్రహం చేసినారు. 4. హస్తరాం ఆచార్య వీరు హైదరాబాదులో సత్యాగ్రహం చేసినారు, 5. జ్ఞాన చంద్ర ఎం. ఏ. 5 మార్చి రోజు 100మందితో సత్యాగ్రహం చేసినారు. 6. పాలి రత్న చంద్రమణి విద్యాలంకార్ ఏప్రిల్ నాలుగవ తేదీన 23 మందితో సత్యాగ్రహం చేసినారు.

7. బ్రహ్మానంద స్వామి 75 సంవత్సరాల వయోవృద్ధులు. 8. మిర్షా బుద్ధదేవ్ 50 మందితో సత్యాగ్రహం చేసినారు. 9. రామచంద్రజ్ఞాని మధ్యవదేళ్ళ నుండి ఒక వంద మంది సత్యాగ్రహాలతో వచ్చి జులై ఆయిదవతేదీన సత్యాగ్రహం చేసినారు.

10 లాల్ మురారీలాల్ వంజాబు హైకోర్టు న్యాయమూర్తిగా ఉండిరి. సత్యాగ్రహం చేయగా ఒక సంవత్సర కాలం శిక్ష విధింపబడ్డది. శిక్ష కాలంలో తమ వదలినుండి విరమించుకొంటున్నట్లు ప్రకటించారు.

11. శూరవీరసింహగారు 22 ఏప్రిల్ నాడు సత్యాగ్రహం చేసినారు. వీరికి 2 ఏండ్ల శిక్ష విధించబడ్డది.

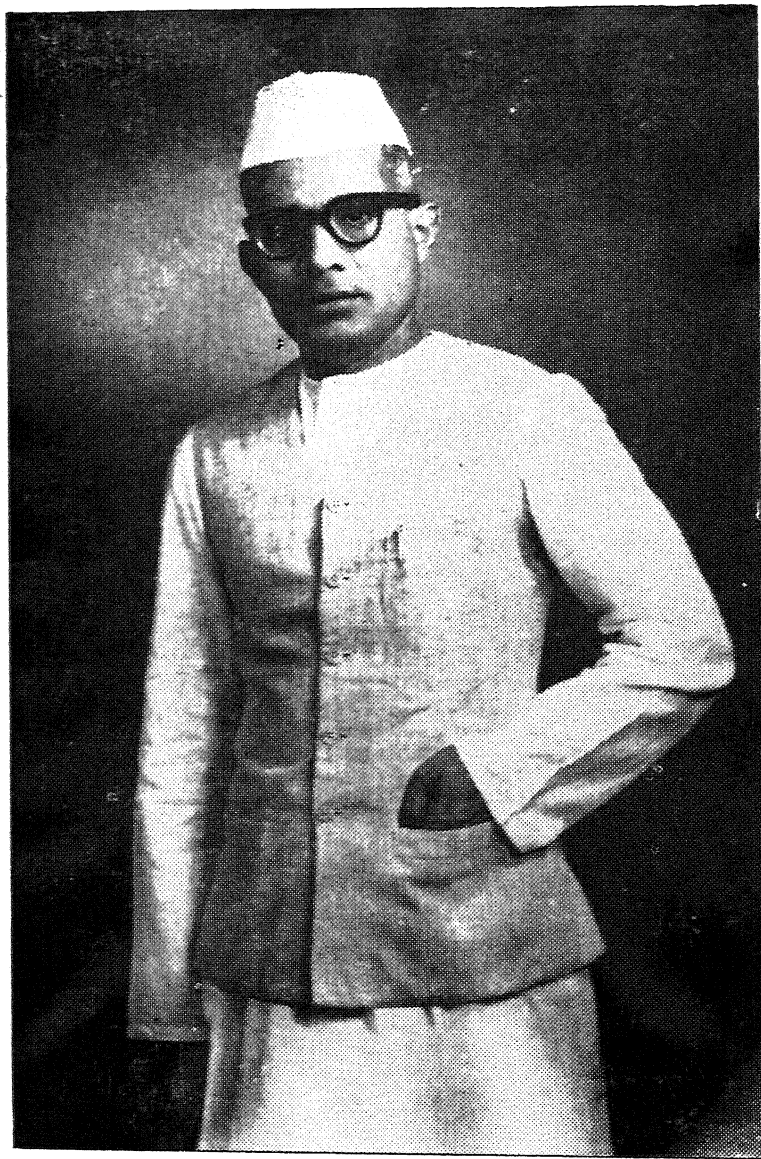
12. స్వామి ఆనంద ప్రకాష్ గారు జూన్ 22వ తేదీన గుల్బర్గాలో సత్యాగ్రహం చేసినారు.

13. సత్యార్థి అజిత్ సింహగారు.

14. గణేష్ రంగనాథభట్ గారు. వీరు 800 మందితో సత్యాగ్రహం చేసినారు.

15. ఠాకూరు అహు సింహ 22 ఏప్రిల్ నాడు 57 మంది యోధులతో సత్యాగ్రహం చేసినారు. గుజర్ మహల్ జూహరి, మహంతురాము వంటి లక్షాధికారులు వీరి జట్టునుండి శిక్షకు పాత్రులగుట చెప్పకోవలసిన విశేషము

16. వీరయరత్నము 1042మందియోధులతో హుస్సాబాదులో సత్యాగ్రహం చేసినారు.

కాలాపాని విశ్వనాథమంరిన క్కాగధనడు
పండిత్ నరేంద్ర జి

పంచతాపి కార్యకర్తలను తీర్చిదిద్ది సర్వసంఘాతాన్ని
శ్రీ ఎన్. తె. రావు గారు

హైస్కూలంతో సమరం ఆరంభమౌతూ పాత్ర

18. ఆచార్య రామదేవగారు 77 మంది సహచరులతో సత్యాగ్రహంచేసినారు

19. పూర్ణచంద్ర గారు 65 మందితో జైరంగబాదులో సత్యాగ్రహంచేసినారు.

20. స్వామి విజయకుమారు లాతూరులో ఒక పెద్ద జట్టుతో సత్యాగ్రహం చేసినారు. వీరి జట్టులో భాయి పరమానంద గారుండటం విశేషము. పరమానందు గారు అమర పీఠమైన భగత్ సింగుతోపాటు వట్టుబడి, అందమాను దీవులలో బంధించబడిన స్వాతంత్ర్య యోధుడు.

21. జగన్నాథదాస్ మహాల్ గారు, 200 మంది సత్యాగ్రహులతో బయలుదేరినారు. కాని నిజాం లొంగిపోవటంతో సత్యాగ్రహం నిలిపివేయటం వల్ల వీరు విడిచి లేక తిరిగి వెళ్ళవలసి వచ్చింది.

ఈ దశావతరాలతో సహకరించిన వారు ఒక్కొక్కరికి వందమందివైగానే ఉంటారు. గ్రంథ పుస్తక భంజన వారి పేర్లను పేర్కొనుట వలనగాదు. వీరిలో నివృత్తి రెడ్డి వకీలు, దిగంబరరావు వకీలు, దత్తాత్రేయ ప్రసాద్, బస్సీలాల్, శంకరరెడ్డి, చంద్రపాలు, బలదేవు వతంగే గారలు ముఖ్యులు.

శివర స్థాయిలో 32 మంది మహానేతలు ఆర్య సత్యాగ్రహమనే రథమునకు సారథులై ఉండిరి. వీరు భారతదేశంలోని అగ్రనాయకులతోను, నిజాం నవాబు ప్రధానమంత్రి హైదరాబాద్, చర్యలు జరిపి, విజయాన్ని సాధించినారు. వీరిలో మన్ శ్యామ్ దాస్ గుప్త గారలు పేర్కొనదగినవారు.

ఆర్య సత్యాగ్రహ దాడికి నిజాం ప్రభుత్వం అగలేక అంతర్జాతీయ ఆర్యన్ లీగ్ అధ్యక్షులైన శ్యాం సింహ గుప్తగారిని సంప్రదించుట కోసం ఆహ్వానించింది. కాని ఆయన తన పక్షాన సంప్రదించుటకోసం దేశబంధు గుప్తగారిని పంపినారు. వీరి సంప్రదించుట సఫలమైనాయి అయితే నిజాం ప్రభుత్వం ఒకే ఒక వ్యక్తును అంగీకరించలేదు. అది నరేంద్రజీ పిడుదలకు సంబంధించినది, వెంటనే దేశబంధుగుప్త గారు మన్ శ్యామ్ సింగ్ గుప్తగారిని ఈ పరిస్థితిలో, ఏం చేయాలో సంప్రదించినారు. నరేంద్రజీని పిడుదల చేయటానికి అంగీకరించకపోతే ఒప్పందాన్ని నిరాకరించమని

ప్రేదరాబాదు స్వారంభోద్యమ చరిత్ర

సమాధానం వచ్చింది. ఈ సమస్యపై ఆలీయావర్జంగ్ - రాజ్యాంగ వ్యవహారాల శాఖ కార్యదర్శిగారికి, ప్రధానమంత్రి సర్. అక్బర్ ప్రాదరిగారికి కొంత ఘర్షణ జరిగింది. చివరకు ఒప్పందం మాత్రం కుదిరింది కాని అది కుదిరినాక రెండు నెలల గడువు దాటినా గూడా వారిని విడుదల చేయలేదు. అప్పుడు ఘనశ్యాంసింగ్ గారు ఈ ఒప్పందం ఉల్లంఘింప బడిన సంగతి గాంధీ మహాత్మునితో చెప్పినారు, మహాత్ముని సూచనపై సర్ అక్బర్ ప్రాదరి మనానూరు వెళ్ళి నరేంద్రజీవి కలిసినారు తత్ఫలితంగా విడుదల చేయబడ్డారు.

హిందూ మహాసభ సత్యాగ్రహం

'హిందూ సివిల్ డిబర్టీస్ యూనియన్' పక్షాన ప్రతి శుక్రవారం గౌలిగూడెం లోని రామ మందిరంనుండి సిజాంప్రభుత్వం వారి ఆజ్ఞను ఉల్లంఘిస్తూ ఒకదశం సత్యాగ్రహం చేస్తుంది అని శ్రీయశ్వంతరావు దిగంబరజోషి 1938 అక్టోబరు 28 ఉదయం 10 గంటలకు ప్రకటించినారు. వారి వెంట శ్రీ జుక్కల్కర్ గారు కూడా ఉన్నారు. ఈ ప్రకటన చేయగానే ఇద్దరూ నిర్బంధింపబడ్డారు. హిందూ సివిల్ డిబర్టీస్ యూనియన్ పక్షాన సత్యాగ్రహం జరిగితుందనే వార్త దావానలం వరే పాకింది. వివేకవర్ధనీ, చాదరుఘాటు మొదలయిన బడిపిల్లలు ప్రజలు వేలసంఖ్యలో గుమిగూడినారు. ఏదో విషపై ఘర్షణ చేయాలనే ఉద్దేశంతో కొందరు ముస్లింలు కత్తులు పట్టుకొని వచ్చినారు. వై.డి. జోషి, జుక్కల్కర్ గారలు మందిరం ముందుకు రాగానే 'హిందూ థర్మ్ కి జయ్' అనేనినాదాలు మిన్నుముట్టినవి. గట్టి బందో బస్తుతో వచ్చిన పోలీసులు వారిద్దరిని అరెస్టుచేసి తీసుకువెళ్ళినారు. ప్రజలు మిన్నుముట్టే నినాదాలు చేస్తూనే పోయినారు. అదేరోజు సాయంత్రం 3 గంటలకు మళ్ళీ జనం గుమిగూడుతూపోయింది. రామమందిరానికి సమీపంలోనే గౌలిగూడెంలో గురు ద్వారా ఉండటం వల్ల సుహృద్భావ సూచకంగా వందలాది సంఖ్యలో సక్కులుకూడా వచ్చినారు. చూస్తూ చూస్తూ ఉండగానే ప్రేక్షకుల సంఖ్య వేలకు పెరిగిపోయింది. మందిరంలో వందలాది స్త్రీలు గుమిగూడినారు. ధర్మ పీఠ వామన్ నాయక్ గారి చిత్ర పటాన్ని తీసికొని రామమందిరంలోనుండి సర్వశ్రీ శ్రీరాములు; దేవదాసు గారలు బయటికి వచ్చినారు. వామన్ నాయక్ గారి చిత్రపటానికి పుష్పమాలలు వేసి నాడు. గుమిగూడిన ప్రజలు హిందూ థర్మ్ కి జయ్. వామన్ నాయక్ కి జయ్ అని మిన్నుముట్టే నినాదాలు చేసినారు. కర్మయోగి సేవాదళానికి చెందిన యువకులు శ్రీ దేవగిరి లక్ష్మయ్య, శ్రీ దిగంబరరావు గారలను పుష్పమాలలతో అలంకరించి నాడు. ఆ తర్వాత చిత్రపటం పట్టుకొని ఊరేగింపు తీసినారు. కొంతదూరం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఊరేగింపు వెళ్ళిందో లేదో పోలీసులు సత్యాగ్రహం చేసినవారిని అరెస్టు చేసినారు. వారితోబాటు సుమారు 20 మందినిగూడా అరెస్టుచేసి తీసుకవెళ్ళినారు. వేలాది జన సమూహాన్ని చెదరగొట్టటానికి పోలీసులు లాఠిచార్జి చేసినారు. ఆ హడావుడిలో జనం చెప్పులుపెడిచి పారిపోయినారు. అట్లా విడిచినచెప్పులను యువకులు పోలీసులవైఃసరినారు. ఈ విడిచివెళ్ళిన చెప్పులతో ఒకలారి నిండినదంటే ఎంతజనం వచ్చిందో అర్థం చేసుకొనవచ్చు. ఇట్లా ఏకకాలంలో మూడు సంస్థలు సత్యాగ్రహం జరిపినవి. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ కేవలం రాజకీయ ధృక్పథంతో, జాతీయ సంస్థగా బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వస్థాపన కొరకు సత్యాగ్రహం ఆరంభించింది. ఇక ఆర్య సమాజం కేవలం మత స్వాతంత్ర్యం సాధించటానికని సత్యాగ్రహానికి పూనుకొన్నది. ఇక హిందూ మహాసభ పౌరహక్కులను సాధించటానికై సత్యాగ్రహానికి ఉపక్రమించింది. హిందూ మహాసభ వారు కర్మయోగి సేవాదత్ అనేపేరుతో మొదట ఆరంభించినారు. తరువాత హిందూ ప్రజామండల్ అని హిందూ నీవిల్ లిబర్టీస్ అని ఆ తర్వాత హిందూ మహాసభ అని పేర్లుమార్చినారేగాని ఏటన్నిటి ఉద్దేశ ఆశయాలు ఒకటే. హిందువులకు పౌరహక్కులు సాధించాలనేది వీరి లక్ష్యం. అయితే హిందువుల హక్కులు వరిరక్షించే విషయంలో హిందూ మహాసభకు ఆర్య సమాజంవారి సహాయ సహకారాలు లభించినవే కాని, హిందువులకు ఒక సంస్థ ప్రత్యేకంగా ఏర్పాటుచేసే విషయంలో మాత్రం హిందూ మహాసభ ఒంటరిగానే పోరాడవలసివచ్చింది.

వందేమాతరం రామచంద్రరావు

హిందూ మహాసభ వజ్రాన సత్యాగ్రహం చేసినవారిలో పేర్కొనదగినవారు వందేమాతరం రామచంద్రరావు గారు. మొదటిలో వీరు ఆర్యసమాజం ద్వారా ప్రజాపిత కార్యక్షేత్రంలో అడుగు పెట్టినారు. కాని వారు సత్యాగ్రహం చేసేనాటికే అభిప్రాయాలు కొంత మార్చుకొని, హిందువులకు ఒక సంఘం ఉండాలనే నిర్ణయానికి వచ్చినారు. 'హిందూ సంఘటన్' అనే చక్కని పుస్తకం వీరు వ్రాసినారు. అది బహుళ ప్రచారానికి నోచుకున్నది. వందేమాతరం రామచంద్రరావు గారు హిందూ మహాసభ వజ్రాన హైదరాబాదు నగరంలో అక్టోబరు 22వ తేదీన వేలాది ప్రేక్షకుల సమక్షంలో సత్యాగ్రహం చేసి అరెస్టు అయినారు. వీరిని చంచల్ గూడా లోని నెంట్రల్ జైల్లో వుంచినారు. జైలు నూపరించెండెంటు పేరు నవాబు. అతను వారం వారం సత్యాగ్రహాలను వర్ణవేషించేవాడు. ఎందుకో రామచంద్ర

రావును చూడగానే అసహ్యపడేవాడు. కనుక ఆయనను తక్కినవారినుండి వేరు పరచి 'ఏకాంతపు గది' (Solitary cell) లోకి వంపించినాడు. జైలులో నిర్బంధించడమే శిక్ష అంటే నలుగురితోబాటు ఉండనీయకుండా ఒక్కడిని ఒక చిన్నగదిలో నిర్బంధించుట అసాధారణ శిక్షగా భావింపబడుతుంది. ఆయినా యువకుడైన రామ చంద్రరావు దీనిని శిక్షగా భావించలేదు. ఈ ఏకాంతవాసాన్ని భగళంతుని ద్యానించుటలో గడిపినాడు. ఈ విధంగా ఆయన సుమారు రెండు మాసాలు గడిపినాక ఆరవ నెలబరు వార్డుకు మార్చబడ్డారు. అక్కడ రాష్ట్రంలోని అన్ని ప్రాంతాల సత్యాగ్రహాలతో రావుగారికి పరిచయం కలిగింది. ఒకసారి విచారణలోకిన్న నిందితునిగా వారిని కోర్టుకు తీసుకెళ్ళటం జరిగింది. అక్కడ హెడ్ కాన్స్టేబుల్ వీరి మెడలో యజ్ఞోపవీతము చూసి ఉగ్రుడయి 'అది తీసివేయ్'మని గద్దించినాడు. 'నేను తీయను' అని ఈయన అన్నాడు. వెంటనే పోలీసు అతనిపై లంఘించి యజ్ఞోపవీతాన్ని లాగి పారేసినాడు. విచారణ కొరకు కోర్టుకు తీసుకెళ్ళినప్పటికీ వారిని మేజిస్ట్రేటు ముందు హాజరు పరచలేదు. తిరిగి సెంట్రల్ జైలుకు తెచ్చినారు,

యజ్ఞోపవీతము లేనిది భోజనము చేయనని చెప్పి, ఆయన నిరాహారదీక్షకు పూనుకున్నాడు. అప్పుడే మరికొందరు సత్యాగ్రహాలు జైలుకు తేబడ్డారు వారిమెడల నుండి గూడా యజ్ఞోపవీతాలు లాగివేయటం జరిగింది. వారుగూడా నిరాహారదీక్ష పూనినారు జైలు అధికారులు ఏంత చెప్పినా ఆహారం తీసుకోవటానికి వారెవరూ ఒప్పుకోలేదు. అప్పుడు నిరాహార దీక్షకు పూనిన సత్యాగ్రహాల తరఫున రామ చంద్రరావుగారు డెప్యూటీ జైలరుతో ఈ విషయం మాట్లాడి, అదే జైలులో నిర్బంధింపబడి ఉన్న స్వామి రామానందతీర్థగారు గనుక గాయత్రీ మంత్రోచ్ఛారణ చేసి యజ్ఞోపవీతం వేయస్తే తాము నిరాహార దీక్ష విరమిస్తామని చెప్పినారు. డెప్యూటీ జైలరు స్వామిజీని 'గురు మహారాజ్' అని సంబోధించేవాడు. అతను స్వామిజీని కలిసి, ఈ సంగతంతా చెప్పి సత్యాగ్రహాలకు జంధ్యాలు వేయించే కార్యక్రమాన్ని నిర్వహించవలసిందిగా కోరినాడు. అందుకు స్వామిజీ సమ్మతించినారు. నిరాహార దీక్ష బూనిన సత్యాగ్రహు లందరినీ రామచంద్రరావుతో సహా స్వామిజీ వద్దకు జైలు తెచ్చినాడు. స్వామిజీతో ఏమన్నా మాట్లాడతారేమోనని వీరందరినీ దూరంగా కూర్చోబెట్టినారు. ఈ అవకాశాన్ని ఉపయోగించుకోని స్వామిజీ చాకచక్యంతో గాయత్రీ మంత్రోచ్ఛారణ చేస్తున్నట్లు నటిస్తూ వారితో ఈ రూపంగా సంభాషణ జరిపాడు. ఏమిటి విశేషాలు అని సంస్కృతంలో అన్నాడు అందుకు సమాధానంగా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వారు గాయత్రీ మంత్రం మూడుసార్లు ఉచ్చరిస్తూనే సంస్కృతంలో తమకు తెలిసిన సమాచారాన్ని అందజేసినారు. అదిగూడా మంత్రంలో ఒకభాగ మనుకున్నాడు డెప్యూటీ జేలరు. ఈ విధంగా జంధ్యాలు వేయవలసిన అవసర మొచ్చినప్పుడల్లా గాయత్రీ మంత్రోచ్ఛారణ చేయటానికి సత్యాగ్రహాలు వచ్చేవారు. వారితో స్వామిజీ ఈ విధంగానే నడించి మంత్రోచ్ఛారణ నెవంతో విషయాలు అడిగి తెలిసి కునేవారు. మొత్తానికి విషయనేకరణకు ఇదొక సాధనముగా ఉపకరించింది.

వందేమాతరం గీతాలాపన :

రామచంద్రరావు ఆరవ సంబంధ వార్షికోత్సవంలో ఉన్నప్పుడు మరొక ఘోరమైన సంఘటన జరిగింది. అంతటి ఘోరం కనీ విసి ఎరుగనిది. అది స్వాతంత్ర్య ఉద్యమంలోనే ఒక చరిత్రను సృష్టించింది. ఆరవ వార్షికోత్సవ ఆర్యసమాజీకు లుండేవారు. వారు ప్రతిరోజూ ఉదయం సంధ్యావందనం చేసిన తర్వాత వందేమాతరం గీతాలాపన చేసేవారు. ఒకరోజు ఈ వందేమాతరం గీతాలాపనవిన్న జేలరుకు ఒళ్ళు మండింది. వార్షికోత్సవ పరుగెత్తుకొని వచ్చి “వందేమాతరం పాడే చోటకాదు. ఇది మీ ఇల్లు అనుకున్నారేమో ! జాగ్రత్త” అని హెచ్చరించినాడు. దానికి రామచంద్రరావు గారు “మేము ఉన్నంత వరకు ఇది మా ఇల్లే మేము ఎక్కడ వుంటే అక్కడ ఉదయాన సంధ్యావందనం ఆచరించినాక దేశమాతకు వందనం చేస్తాం” అని గట్టిగా సమాధానం చెప్పినాడు. ఇది విన్న జేలరు కోపోద్రిక్తుడైనాడు. వార్షికు లాళంవేసి ఉండకపోతే అతను వీరిపై బడి కొట్టేవాడే. కాని బూతులవర్షంతోనే ఆవేశాన్ని అణచుకున్నాడు. ఇంతలో డెప్యూటీ జేలరు అడ్డువడి జేలరును తీసుకవెళ్ళినాడు. మర్నాడు జేలరు రామచంద్రరావును విలిపించి, “నిన్నటి సంఘటన గూర్చి ఇప్పుడే మంటావని” గద్దించి అడిగినాడు. ఆయన “స్థిర సంకల్పంపై నిన్నటిమాట మీదనే నిలచి వుంటాను. వందేమాతరం ఆలాపిస్తాను” అని బదులు చెప్పినాడు. జేలరు వందేమాతరం గీతాలాపన అతి ముఖ్య విషయంగా భావించి, పోలీసు మరియు జేళ్ళ దైర్యులు జనరలుగా ఉన్న జనరల్ ఎచ్. డి. హులిన్సుకు రిపోర్టుచేసినాడు. రెండు రోజులకు అతను జేలును సందర్శించినాడు. అయితే ఇంగ్లీషు లిపిలోపం వల్ల ఉచ్ఛారణలో అపార్థం కలిగింది. ఇంగ్లీషు లిపిలో త, ద, డ, లకు D ఒకటే అక్షరం వాడతారు. అదిగాక బెంగాలిభాషలో ‘పందే’ ను ‘బందే’ అంటారు. సంస్కృతంలోను ‘ప, భ, యోర్ అ భేదం’ అంటే ‘ప కు భ’కు భేదంలేదు అని కాబట్టి ఈ విధంగా ‘బందే’ అనే పదాన్ని ‘Bande’ బందే అని

'Mataram' 'మాతరం' అనే పదాన్ని మారుతుం అని హిందీ వచ్చిరాని హాళిన్ను 'బండే మారుతం' అంటే రాళ్ళు విసురుతాను అని పాడుతున్నారని అపార్థంజేసి కున్నాడు. ముందు నిలుచున్న రామచంద్రరావును ఏమిటి నీ ఉద్దేశం అని హాళిన్ను ప్రశ్నించినాడు. 'జాతీయగీతం పాడుతాను ఏది ఏమైనా సరే'.....అనే వాక్యాన్ని పూర్తికేసేలోపుగానే హాళిన్ను కేతిలోని పిస్టల్ వైకెత్తి రామచంద్రరావుగారి కుడిచేప మీద బలంకొద్ది కొట్టినాడు. మరుక్షణం జేలరు తదితరులు రామచంద్రరావును పట్టు కొన్నారు. "దీనిని ఎట్లా భరించినారు రావుగారూ" అని విడుదలైనాక ఒక విలేఖరి వారిని ప్రశ్నించగా, పరాశరాన్ని మింగినాను. ప్రతీకారం చేయలేని నా నిస్సహాయస్థితికి విచారపడ్డాను' అని సమాధానం చెప్పినారు.

టిక్ టిక్ లాల్ ఘోడా :

1939 ఫిబ్రవరి 7 రోజున సాయంత్రం బోజనాలైనాక జైలు పోలీసులువచ్చి రామచంద్రరావు గారిని మూడోనంబరు జైలువార్డులోకి తీసుకవెళ్ళినారు. అక్కడొక ముక్కాలి చెక్క వంటిది ఉన్నది. దాన్ని జైలులోనివారు రెండుపేర్లతో వ్యవహరిస్తూ వుంటారు. ఒకటి 'టిక్ టిక్' అని రెండోది 'లాల్ ఘోడా' అని. దాని దగ్గరే జైలు సూపరించెండెంటు, వైద్యాధికారి, కొందరు ఒర ఖందాజులు (జైలు పోలీసులు), జైలు వార్డునులు, ఇతర జేలు అధికారులు నిలబడి ఉన్నారు. అక్కడే మెలివేసిన మీసాలతో నిప్పులు కక్కి ఎర్రని కళ్ళతో బలిష్ఠంగా ఉన్న ఒక ఖైదీ గూడా నిలబడి ఉన్నాడు. రావుగారి బట్టలన్నీ విప్పివేసినారు. వారిని చట్రం వద్దకు తీసికవెళ్ళినారు. దాని పై కెక్కించి వెనుకకు కాళ్ళు వక్కులకు దూరంగా జరిపించి నిలబడచేసినారు. చేతులు వైకెత్తించి చట్రవైభాగానికి కట్టివేసినారు, కింది కాళ్ళు కదలకుండా బంధించినారు. రెండుగుళాల వెడల్పు బెట్టుతో కటిభాగం చట్రానికి గట్టిగా అనుకొని ఉండేలాగ బిగించినారు. అంతకుముందే నీటవేసిబెట్టి ఉంచిన కర్రను చేత వట్టుకొని, మీసాలు మెలితిరిగిన ఖైదీ చట్రం దగ్గరకు వచ్చాడు. అతని పేరు 'దాఫూన్'. ఇతడు పేరుమోసిన బండిపోటు దొంగ - అనేకహత్యలు చేసినాడు ఇలోవై సంవత్సరాలు జైలుశిక్ష విధింపబడినవాడు. ఇతడు తన చేతులతో ఎంతటి ఆత్మగడ్ తాళాన్నయినా విరుగగొట్ట గలడని ప్రతీతి, సా॥ 6-30 గంటలకు వైద్యాధికారి వచ్చి రావుగారిని పరీక్షించినాడు. "ఇరవైకంటే ఎక్కువ దెబ్బలు కొట్ట వచ్చునా" అన జైలు సూపర్వైంటెంట్ వైద్యాధికారిని అడిగినాడు. వైద్యాధికారి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అందుకు ఒప్పకోలేదు. ఇంతలో నైగ చేయగానే పులి వలె 'దావూద్' చట్రంవైపు దూకినాడు. కటిప్రదేశానికి కొంచెం దిగువగా గురిపెట్టి దెబ్బమీద దెబ్బ వేసినాడు. మూడవ దెబ్బకు రక్తం రావటం మొదలైంది. దెబ్బ దెబ్బకు కర్ర కండ లోనికి దిగిపోసాగింది. మళ్ళీ కొట్టటానికి కర్రతీసినప్పుడల్లా మరిలోతుకు పోసాగింది. ఇట్లా దావూద్ 24 దెబ్బలు కొట్టినాడు.

రామచంద్రారావు విద్యార్థిగా ఉన్నప్పుడు భగదీతకు అనిబినెండ్ చేసిన ఆంగ్లానువాదాన్ని చదివేవాడు. చట్రం ఎక్కినప్పుడు అతనికి "నాయం హస్తా నహన్యతే" అనే శ్రీ కృష్ణ భగవానుని పలుకులు జ్ఞాపకానికి వచ్చినవి. అతను ప్రతి దెబ్బకు అట్టే 'నాయం హస్తా నహన్యతే' అనే గీతావాక్యం స్మరిస్తూ 'వందే మాతరం' అని శక్తికొద్దీ అరచేవాడు. రానురాను అతని స్వరం హీనమగుతూ పోయిందే కాని 'వందే మాతరం' అనటం మానలేదు. అందుకే వారిని ఇప్పటికీ వందేమాతరం రామ చంద్రారావు అని ప్రజలు గౌరవంగా పిలుస్తారు. అది వారి సార్థక నామధేయమైంది. వారి ఇంటిపేరు మరుగున పడిపోయి 'వందేమాతరం రామచంద్రారావు'గానే ఆయన విఖ్యాతుడైనాడు.

రామచంద్రారావుగారు విడుదలైన ఒక సంవత్సరానికి హిందూ సివిల్ లిబర్టీస్ యూనియన్ "హిందు ప్రజా మండలి" గా రూపు దిద్దుకొన్నది. మండలి తరఫున, హిందువుల ఇక్కట్లను, అట్టి ఇక్కట్లకు కారణభూతమైన అంశాలను నిర్మూలించుటకు తగిన సాధనోపాయాలను తెలిపి అవసరమైతే ఆరెస్టుకావటానికి మండలి నాయకులెవరైనా సిద్ధపడాలని అన్నారు. ఆవిధంగా ఆరెస్టయిన నాయకునివశాన న్యాయవిచారణ ద్వారా కోర్టులో న్యాయ పోరాటం జరవవచ్చుననీ, నిజామును, అతని ముఠాను ప్రత్యక్ష సాక్ష్యం ద్వారా బయటపెట్ట వచ్చుననీ, దానికి బహుళ ప్రచారం వస్తుందని ఒక పథకం యోచించినారు. ఇందుకు హైదరాబాదులోని ప్రముఖ న్యాయవాదులు సహకరించటానికి హామీ ఇచ్చినారు, కాబట్టి హైదరాబాదు రాష్ట్రమంతా పర్యటించి, ఎక్కడ ఎలాంటి ఇక్కట్లు సంభవిస్తున్నాయో అట్టి సమాచారాన్ని వివరంగా సేకరించాలి. ఈ కార్యక్రమాన్ని అమలుచేయటానికి వందేమాతరం రామచంద్రారావు గారు ముందుకొచ్చినారు. అప్పటికి వారు జేలునుండి విడుదలయి వచ్చి ఒక స్వచ్ఛంద మూఢ్రమే అయింది, అయినా మళ్ళీ అగ్నిగుండంలో దూకటానికి సంసిద్ధులయినారు 1940 లో ఒకసాడు వేలాది జనం చూస్తుండగా, గౌలిగూడా రామ మందిరం వైపుంచి బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం సాధించి తీరుతాం' అని నిఘాఢ

చేసినారు. ఇటు గౌలగూడాలోని రామమందిరం నుండి బొమ్మలబాయి వరకు, అటు గురుద్వారా వరకూ క్రిక్కిరిసిన ఆశేషజనం వారు అన్నమాటను పెద్దగా ఉబ్బరించారు, దానితో ఆ ప్రాంత మంతా ఆ నినాదంతో ప్రతిధ్వనించి పోయింది. అప్పుడు రామచంద్రరావు ఆవేశంతో ఉపన్యసిస్తూ నిజామూ, అతనివ్యభుత్వ యంత్రాంగమూ, రజాకార్లు చేస్తున్న అన్యాయాలు, అక్రమాలు జరుగకుండా చేయాలంటే, అవి తిరిగి తలఎత్తకుండా చేయాలంటే నిజాం రాష్ట్రంలోని ఆంధ్ర, మరాఠా, కన్నడ మూడు భాషాప్రయుక్త ప్రాంతాలు ఆయా పౌరుగు ప్రాంతాలతో కలిసిపోవాలి, శాశ్వత పరిష్కారానికి ఇదొక్కటే మార్గం, అయితే అటువంటి మహాద్యమం సఫలీకృతం కావటానికి కొంతకాలం పట్టవచ్చు. అంతవరకు ప్రత్యామ్నాయంగా బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన ఒక్కటే మార్గం. అది జరగే వరకూ ప్రజా పోరాటం తప్పదు. చివరకు నిజాం లొంగిపోక తప్పదు." అని అన్నారు.

గుంపును చెదరగొట్టటానికి పోలీసులు లాఠీచార్జి చేయటం మూలాన ప్రజలు కోపాద్రిక్తులై తమ పాదరక్షలను పోలీసులపైకి వినరినారు. ఇటువంటిది మరెప్పుడూ జరుగని రీతిగా జరిగింది పోలీసులు రామచంద్రరావుగారిని అరెస్టుచేసి రహస్య స్థలానికి తీసిక వెళ్ళినారు. అక్కడనుండి సెంట్రల్ జైలుకు మార్చినారు. ఆయన నిజాముపై తిరుగుబాటుకు ప్రజలను పురికొలిపినాడని అభియోగంమోపి రాజద్రోహ నేరంకింద కేసు పెట్టినారు. అయితే మామూలు పద్ధతిలో అభియోగ విచారణ న్యాయస్థానంలో జరువలేదు. గులాం పంజతన్ అనే మేజిస్ట్రేటు చంచలగూడాలోని హైదరాబాదు సెంట్రల్ జైలులోనే విచారణ జరిపి, "కెఫెన్స్ ఆఫ్ హైదరాబాదు" నియమావళిక్రింద రామచంద్రరావుగారికి శిక్ష విధించాడు.

ఏడాదికి పైగా నిర్బంధంలో ఉన్న తరువాత ఆయనను 1941 లో హైకోర్టు విడుదల చేసింది.

హిందూ స్వయంసేవక సంఘం :

చందేమాతరం రామచంద్రరావుగారి అన్నగారైన వీరభద్రరావుగారు, అన్ని విధాలా ఆయనకు అగ్రజుడే అనిపించు కున్నారు. దేశాభిమానంలో సోధరునితో ఫైలు ఘమకున్నారు.

దేశాభిమానం నాకు కద్దని,
పట్టిమాటలు కట్టిపెట్టోయ్

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వట్టిమాటలు చెప్పుకోకోయ్

గట్టిమేల్ తలపెట్టవోయ్''

అనే మహాకవి గురజాడ ఉద్యోధచే వీరు ప్రభావితమైనారు. వీరభద్రరావుగారు కొన్నాళ్ళు పోలీసు శిక్షణ పాఠశాలలో కేడెటుగా శిక్షణపొంది ఉండిరి. కాని వారి దేశసేవామృత పాన విశేష మత్ర చిత్తము, ప్రభుత్వ ఉద్యోగ బంధనాలను సహించ జాలలేదు. కేడెట్ వని వదిలిపెట్టినారు. కాని అప్పుడు సంపాదించిన క్రమశిక్షణా, అనుభవమూ వారికి బాగా ఉపకరించినవి. వారు 'హిందూ స్వయం సేవక సంఘ ము'ను ఏర్పాటు చేసినారు. అందులో మూడువేల యువకు లుండేవారు. వారికి వ్యాయామము, కవాతు, గురిచూసి తుపాకులు కాలచుట్టంలో శిక్షణ ఇచ్చినారు. ఈ శిక్షణ కార్యక్రమంలో వీరభద్రరావు గారికి శ్రీయుతులు నరహరిరావు, జుక్కల్ కర్, యం. డి. పాకక్ మొదలైనవారు సహాయపడ్డారు. నిజాం పోలీసుల కుమ్మ క్కుతో రజాకార్లు ప్రజలపై జరిపే దుండగాలు కొంతవరకైనా ఈ సంస్థసేవక సంఘంవారి కృషి వలన ఆగినవనుట సత్యదూరం కాదు.

మన్మాడులో స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ

'చిలంబన కుతంత్రాలు' Delaying Tactics పన్నడంలో నిజాము ఆరి తేరినవాడు. ఎవరి అభ్యర్థనవల్ల నయితేనేమి చివరకు నిజాముప్రభుత్వం కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహాలను విడుదలయితే చేసింది. కాని హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మీద ఆంక్షను తొలగించలేదు. విడుదలయిన సత్యాగ్రహాలేం చేయవలె. ఆంక్ష కాబట్టి స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యక్రమాన్ని బాహుటంగా ఆమలుపరచే వీలులేదు. కాంగ్రెసు పేరుతో కార్యక్రమం నడిపిస్తే అరెస్టులు తప్పవు. ఇది హిందూమత వక్షపాతవైఖరి కాగలదని నిజాం ప్రభుత్వం ఆరోపించుట కూడా తప్పదు. అందుకని ఇప్పుడే మళ్ళీ శాసనోల్లంఘనం ఆరంభించటానికి అదను కాదు. 1939 ఏప్రిల్ 10వ తేదీన విడుదలయిన కార్యకర్తలను కర్తవ్యమూడులుగా చేసి, ప్రజల స్మృతివధంనుండి తొలగిస్తూ మెల్లమెల్లగా ప్రజాహిత కార్యరంగంనుండి దూరము చేయాలనేదే నిజాం కుటిల నీతి. కాని వజ్ర సంకల్పలయిన కాంగ్రెసు సత్యాగ్రహాలముందు నిజాం వేసిన ఎత్తులు సాగలేదు. వారు ఈ పరిస్థితిని ఒకసవాలగా తీసుకున్నారు. విడుదలయిన సత్యాగ్రహాల మహాసభజరిపి, సమగ్ర సమాలోచనలుచేసి భవిష్యత్కార్యక్రమాన్ని నిర్ణయించాలని నిశ్చయించుకున్నారు. ఆ ప్రకారం 1939 సెప్టెంబరు 11, 12, 13 తేదీలలో మన్మాడులో సమావేశమయినారు. నగరంలోని సుల్తాన్ బజార్ ప్రాంతంలో ఎటుచూచినా నిజాం రహస్య పరిశోధక శాఖకు చెందిన వారే కనబడేది. జిల్లాకేంద్రాలలోని పోలీసుల హడావుడి ఎక్కువయినది. మన్మాడు సభకు వెళ్ళినవారందరిని తిరిగి అరెస్టు చేస్తారనే పుకార్లు బయలుదేరినవి. ఇదంతా పోలీసులుచేసిన ప్రచారం. ఈ ప్రచారం వల్ల కొందరినయినా మహాసభకు వెళ్ళకుండా చేయవచ్చుననే ఉద్దేశం అయి ఉంటుంది. కాని కార్యక్రమం ప్రకారం మన్మాడులో మహాసభ జరిగింది. ఏలాటి అరెస్టులు కాని, అవాంఛనీయ సంఘటనలుకాని జరుగలేదు. హైద

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాయి సంఘ సమావేశం జరిగింది. మూడు రోజులు జరిగిన ఈ సమావేశంలో సభ్యులు నాటి రాజకీయ పరిస్థితులను గూర్చి చర్చించినారు.

సత్యాగ్రహాల మహాసభలో ముఖ్యంగా పేరు విషయం ఎక్కువగా చర్చించబడ్డది. ఈ విషయంలో రెండు విధిన్న వర్గాలు ఉన్నట్లు తేలిపోయింది. ఒకవర్గం వారు ప్రతి సంస్థ వారికి తమ ఇష్టము వచ్చిన పేరుపెట్టుకునే స్వాతంత్ర్యం ఉంటుంది పేరు పెట్టుకోవటానికి ఒకరి అంగీకారంకాని అనుమతకాని ఉండరాదు. అది హిరులకు ఉండే ప్రాథమిక హక్కు. అందుకని కాంగ్రెస్ అని మనం పేరుపెట్టుకున్నాం కనుక దాన్ని మార్చుకోవలసిన అవసరం లేదు. ఉన్న పేరుతోనే వ్యవహరించవలె. ఇది మన గౌరవ సమస్యగా తీసికోవలె అని వాదించినారు. ఇక మరొక వర్గంవారు పేరుతో ఏమున్నది? పనిలో పాటవం ఉండాలే గాని. సంస్థ నడిపే కార్యక్రమాలను బట్టి దాని కార్య విధానాన్ని బట్టి, ఉద్దేశ ఆశయాలను అమలుచేసే తీరును బట్టి పేరు ప్రతిష్ఠ వస్తుందేగాని పేరు వల్లనే రాదు. ఇక మన స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్దేశ ఆశయాలను యథావ్రకారంగా ఉంచి పేరు మారిస్తే మనకు జరిగే నష్టమేమి ఉండదు. ముఖ్యంగా జరుగదలసింది పని కాబట్టి పేరు మార్చుకొని పని సాగించడమే మేమకరం. ఎందుకంటే కాంగ్రెస్ పేరు మారుస్తే ప్రభుత్వం అంత తీసివేయవచ్చు అని ఆభిప్రాయ వడ్డారు. మొత్తానికి సభ్యులలో ఏకాభిప్రాయం కుదరనందున గాంధీమహాత్ముని సలహా పొందటానికి ఎన్నుకోబడిన కార్యవర్గ సభ్యులందరూ సేవా గ్రామం చేరుకున్నారు. వీరు చెప్పినదంతా మహాత్ముడు విన్నాడు చివరకు సంప్రదింపులు సాగించవలసినదిగా సలహా ఇచ్చినారు. అయితే ప్రత వ్యవహారమంతా శ్రీ కాశీ నాథరావు వైద్యగారు నడుపాలనిగూడా నిశ్చయింపబడ్డది. కాంగ్రెస్ సంస్థ ప్రధాన కార్యదర్శిగా అక్బర్ హైదరీనుండి ఉత్తరం రాగానే దాన్ని సేవా గ్రామం వెళ్లి మహాత్మునికి అందించడం, మహాత్మునితో చర్చించి ప్రత్యుత్తరం యొక్క చిత్తుప్రతి రాయించడం, దాన్ని తిరిగి హైదరాబాదుకు తెచ్చి కాశీనాథరావు వైద్యగారికి అందచేసే బాధ్యత స్వామి రామానంద తీర్థ గారు వహించినారు.

ఈ విధంగా స్టేట్ కాంగ్రెస్ తరపునుండి వంపబడే ప్రతి ఉత్తరం యొక్క ప్రతి అక్షరం మహాత్మునిచేత రాయబడినదని తెలిసికొన్నప్పుడు హైదరాబాదు రాష్ట్రం యొక్క రాజకీయ సమస్యలు ఎంత క్లిష్టమైనవిగా ఉండేవో అర్థమవుతుంది. ఈ దృష్టితో పరికిస్తే ఈ వక్రాలన్నీ అమూల్యమైన చారిత్రక వక్రాలనక తప్పవు.

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు ఉద్యమానికి మార్గదర్శకం చేస్తానని గాంధీ మహాత్ముడు వాగ్దానం చేసినాడు గాబట్టి హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో జరిగే ప్రతి చిన్న విషయాన్ని గూడా అప్పటికప్పుడు మహాత్మునికి తెలియజేయ బడుతూ ఉండేది ఈ విధంగా హైదరాబాదు సమస్య ఎంత జటిలమైనదో గాంధీ మహాత్మునికి సుగ్రహ్యమయ్యేది.

అప్పుడే జిల్లా కేంద్రమైన బీదరులో రజాకార్లు గంబును తగులపెట్టిన ఘోరాతి ఘోరమైన ఉదంతం జరిగింది. స్వామిజి స్వయంగా వెళ్లి, పరిస్థితులను పరిశీలించి, స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలను కలుసుకున్నారు. బాధితుల కుటుంబాలను పరామర్శించి వచ్చినారు. ఆ తర్వాత సేవాగ్రాం వెళ్లి బీదరు దహనకాండను మహాత్మునికి నివేదించినారు. మహాత్ముడు నిగ్రహంగా విన్నాడు. ముఖ లక్షణాలను బట్టి చలించినట్టు కనిపించలేదు. స్వామిజితో అంతా విన్నాక హైదరాబాదు సమస్య మేమనుకున్న దానికన్నా గంభీరమైందో అని మాత్రం అన్నాడు. కొంత తడవాగి, "అయితే ఇప్పుడేమి చేయమంటావు" అని స్వామిజిని ప్రశ్నించినాడు మహాత్ముడు. స్వామిజి వెంటనే తడుముకోకుండా "మీరేది చేయమని ఆదేశిస్తే అది చేస్తా" నన్నాడు. అయితే ఒకటి రెండు రోజులు సేవాగ్రాంలోనే ఉండిపో. ఈ లోగా ఆలోచించి ఏం చేయాలో చెప్పరాను అని అన్నారు. చివరకు మరేదైనా చర్య తీసికోటానికి పూర్వం, తాను గొప్ప జాతీయ వాదినని జాతీయ వాదులకు తానెంతో సుముఖంగా ఉంటానని చెప్పకునే సర్. ఆక్చర్ హైదరాబాద్ లోని లేఖ వ్రాయాలనుకున్నాడు. హైదరాబాద్ ప్రవర్తనలో పరివర్తన కలుగుతుందని ఇంకా నమ్మినాడు గాంధీ మహాత్ముడు అందుకే ఒక లేఖ రాసినాడు. అందులో దృక్పథాన్ని పూర్తిగా మార్చుకోవాలని, ప్రజల ఆస్తులతోను చలగాటం ఆడిన వారిపై కఠినచర్య తీసికోవాలని - ఈ సంఘటనను గూర్చి బహిరంగ న్యాయ విచారణ జరిపించాలని కోరినాడు.

జ్ఞాపక శక్తి అంటే ఇది :

గాంధీ మహాత్ముడు రాసిన ఉత్తరాన్ని చదువుకున్నారు. చదివినాక దీని ప్రతి ఒకటి మా కాంగ్రెస్ కార్యాలయంతో ఉండాలి. మీరు అనుమతిస్తే దీని ప్రతి ఒకటి రాసుకుంటానని స్వామిజి అభ్యర్థించగా నరే నన్నారు మహాత్ముజి. అయితే నకలు రాసుకోగానే తిరిగి ఇవ్వండి. ఎందుకంటే అసలు లేఖ హైదరాబాద్ కి వంపబడింది అన్నారు. నరేనని స్వామిజి లేఖ తీసుకొని ఆతను బస చేసిన 'హోటల్

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వార్దాకు వెళ్ళి, చే నంచి ఓ చోట బెట్టి గంట రెండు గంటలు నేద తీర్చుకొన్నాక, ఉత్తరానికి ప్రతి రాసికుందామని నంచి తెరిచి చూచినారు. అందులో ఆ లేఖలేదు. స్వామీజీ గాభరాపడ్డాడు. గది అంతా గాలించినాడు. లేఖ జాడలేదు. చెమటలు పోసినవి. నోట మాట రావడంలేదు. అక్కడి నుండి ఆరుమైళ్ళ దూరంలో ఉన్న సేవాగ్రాం దారిబట్టినాడు. దారి పడువైపులా లేఖ పడిపోయిందేమోనని చూసుకుంటూ నడుస్తూ సేవాగ్రాం చేరుకున్నాడు. ఎంత ముఖ్యమైన లేఖ నా అజాగ్రత్తవల్ల పొగొట్టినాను, లేఖ ఏది? అని మహాత్ముడు అడిగితే నేనేం చెప్పను? అని ఇంతకూ ఈ లేఖ ఎమైపోయినట్టు? అని ఆలోచిస్తూ కూర్చుండిపోయినాడు.

గాంధీ మహాత్ముడు స్వామీజీ వాలకం చూసి ఏమిటి? అట్లా ఉన్నా వన్నాడు. మీ రిచ్చిన లేఖ పోయింది. కనబడటం లేదు అన్నాడు. నా కేసి చూస్తూ మందహాసం చేసినాడు 'నరే నీకు జ్ఞాపకం వచ్చినంత రాసిచూపు' అన్నాడు. కాని భయభ్రాంతి నుండి ఇంకా లేరుకోని స్వామీజీ కలం ఆడటంలేదు. ఆ నాటికి ప్రయత్నం మానుకున్నాడు. రెండోరోజు మహాత్ముని దర్శించగా తమ ఆస్పాదారణ మేధాశక్తితో లేఖ రాయించినాడు.

ఇక్కడ 1923లో కాకినాడ కాంగ్రెస్ సందర్భంలో జరిగిన ఒక సంఘటన జ్ఞాపక మొస్తుంది. ప్రైదరాబాదు పోలీసులు ఖైదీలను చితుకగొట్టి నేర సంబంధమైన బోగట్టా లాగటంలోను, వేషాలుమార్చి రాజకీయ వ్యత్రాలను కొట్టివేయటంలోను పేరు పొందిన వారు. 1923 లో జరిగిన కాకినాడ కాంగ్రెసు సభలో పాల్గొనటానికి వామన్నాయక్ గారు వెళ్ళి ఉండిరి. స్వంత సేవకుడిని వెంట తీసుకవెళ్ళినారు. అక్కడే ప్రైదరాబాదు రాజకీయ మొదటి మహాసభ జరిగింది. అందులో పాల్గొని, దాని తాలూకు వ్యత్రాలు హ్యాండ్ బ్యాగులో వేసికొని బస చేరుకున్నారు. తిరుగు ప్రయాణం చేయటానికి తయారవుతున్నారు. ఆ సందడితో నాయక్ గారి సేవకుడి చూపు తప్పించి ప్రైదరాబాదు నుండి ప్రత్యేకంగా చెల్లిన సి. ఐ. డి. పోలీసు నాయక్ గారి హ్యాండ్ బ్యాగ్ రోనుండి, 'రాజకీయ మహాసభ తాలూకు కాగితాలు కొట్టేద్దామని చూసినాడు కాని వ్యవధి చిక్కలేదు. అందుకని హ్యాండ్ బ్యాగ్ నే కొట్టేసినాడు. హ్యాండ్ బ్యాగ్ కొరకు వెతికి వేసారి, చివరకి నాయక్ గారు ప్రైదరాబాదు తిరిగివచ్చినారు. వారు వచ్చినాక రెండురోజులకు, ఒక పోలీస్ ఆధికారి నాయక్ గారి ఇంటికివచ్చి, హ్యాండ్ బ్యాగ్ అప్పగించి వెళ్ళినాడు. వెంటనే వారు బ్యాగ్ తెరిచి చూడగా మొదటి రాజకీయ మహాసభ తాలూకు కాగితాలు కనిపించలేదు.

అయితే ఈసారి మాత్రం పోలీసులు కొట్టివేయటం జరుగలేదు. స్వామీజీ బ్యాగులోనుంచి జారి పడిపోయిఉంటుంది. హోటల్ వార్డాలో పనిమనిషి చెత్త ఊడ్చి చెత్తకుండ్లలో అలవాటు ప్రకారము వదిలేసింది. సందర్భవశాత్తు మేనేజరు కంట బడింది. ఏదో ముఖ్యమయన కాగితం అయి వుండవచ్చునని మేనేజరు భద్రపరచి పదిరోజులకు తిరిగి స్వామీజీ వెళ్ళినప్పుడు అందించినాడు. అది చూచిన స్వామీజీ సంతోషానికి అవధులు లేవు. వెంటనే సేవాగ్రామం వెళ్ళి లేఖను గాంధీకి అందించి నాడు. గాంధీ మహాత్ముడు జ్ఞాపకశక్తితో రాయించిన లేఖతో ఈ లేఖను పోల్చు కొని చూడగా, ఒక్క పదంగూడా అటు ఇటు గాకుండా తూ. చా. తప్పకుండా ఉండుట చూచిన స్వామీజీ నివ్వెర పోయినాడు. గాంధీ మహాత్ముని ఆపూర్వధారణ శక్తికి మానవాతీతమయిన మనోబలానికి (Supra Mental Power) మనసులోనే నివాళులర్పించుకున్నాడు.

మన్మథులో జరిగిన మహాసభలో నిర్మాణ కార్యక్రమానికి ఎక్కువ ప్రాధాన్యత ఇచ్చినారు. అఖిల భారత చిరభా సంఘ శాఖలను పరిపేగా స్థాపించాలనీ, తీర్మానింపబడినది. దానికీలోడు ఈమహాసభలో కార్మిక సంఘాలను ఏర్పాటుచేయాలనిగూడా తీర్మానించబడింది. దీన్నిబట్టి కాంగ్రెస్లో యువతరం ప్రభావం ఎక్కువగా ఉండెనని, వారు సోషలిస్టు భావాలు కలిగి శ్రామిక వర్గ సంక్షేమానికి పాటుపడాలనీ, సాహరణ ప్రకాశానీకానికి ఆర్థికసైమత కలిగినప్పుడే, వారి ఉద్యోగావకాశాలు మెరుగు పడినప్పుడే సాహరణ ప్రకాశానీకానికి క్షేమం చేకూరుతుందని తీవ్రవాంఛ కలిగిన సోషలిస్టు వర్గం బలీయంగా ఉండెనని స్పష్టమవుతుంది. ఈ మహాసభలో శ్రీ గోవింద రావు నానల్ గారు అధ్యక్షుడిగాను, స్వామి రామానంద తీర్థ కార్యదర్శిగాను, 15గురు సభ్యుల కారవ్యర్థాన్ని ఎన్నుకున్నారు.

ఈసారి గాంధీమహాత్ముడు హైదరాబాదు సత్యాగ్రహాన్ని సమిష్టి రూపంలో గాక వ్యష్టిరూపంలో చేయటానికి నిశ్చయించినారు. కాబట్టి వ్యష్టి సత్యాగ్రహం చేయటానికి ఈ క్రిందివారిని మహాత్ముడు స్వయంగా నిర్ణయించినాడు.

1) స్వామి రామానంద తీర్థ	2) అచ్యుతరావు దేశపాండే
3) హీరాలాల్ కొటేజా	4) దేవరాంబాయి చవుహాన్
5) మోతీలాల్ మంత్రి	6) ప్రాణేశాచారి
7) శ్రీనివాసరావు హవల్దార్	మొదలై నవారు.

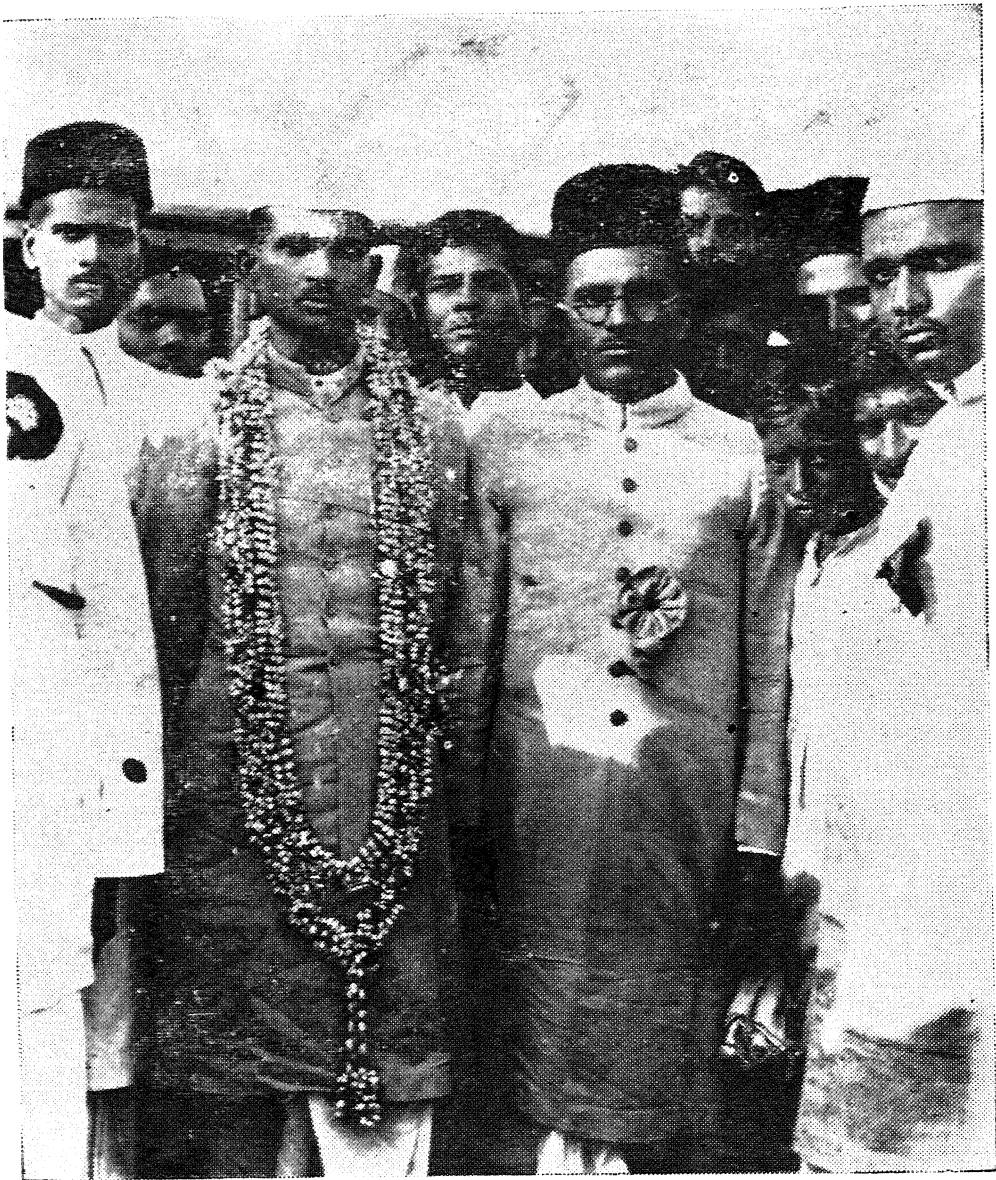
ఆంధ్రోద్యమం—రెండవదశ

నిజాం రాష్ట్రంలో ఆంధ్రోద్యమం పుట్టు పూర్వోత్తరాలను గూర్చి, తొలి ఆంధ్రమహాసభల కార్య కలాపాలను గూర్చి, వెనుకటి ప్రకరణాలలో మనం కొంత పరిశీలన జరిపి పున్నాము. పుట్టడమే గొప్ప ఉత్తేజంతో పుట్టిన ఈ ఆంధ్రోద్యమం మరొకటి ఏయే తెన్నులలో నడిచిందో, పర్యవసానంగా రాజకీయంగా ఎట్టి ధోరణులు ప్రబలినవో, వాటి ప్రభావం ఏమిటో ఇక పరిశీలిద్దాము.

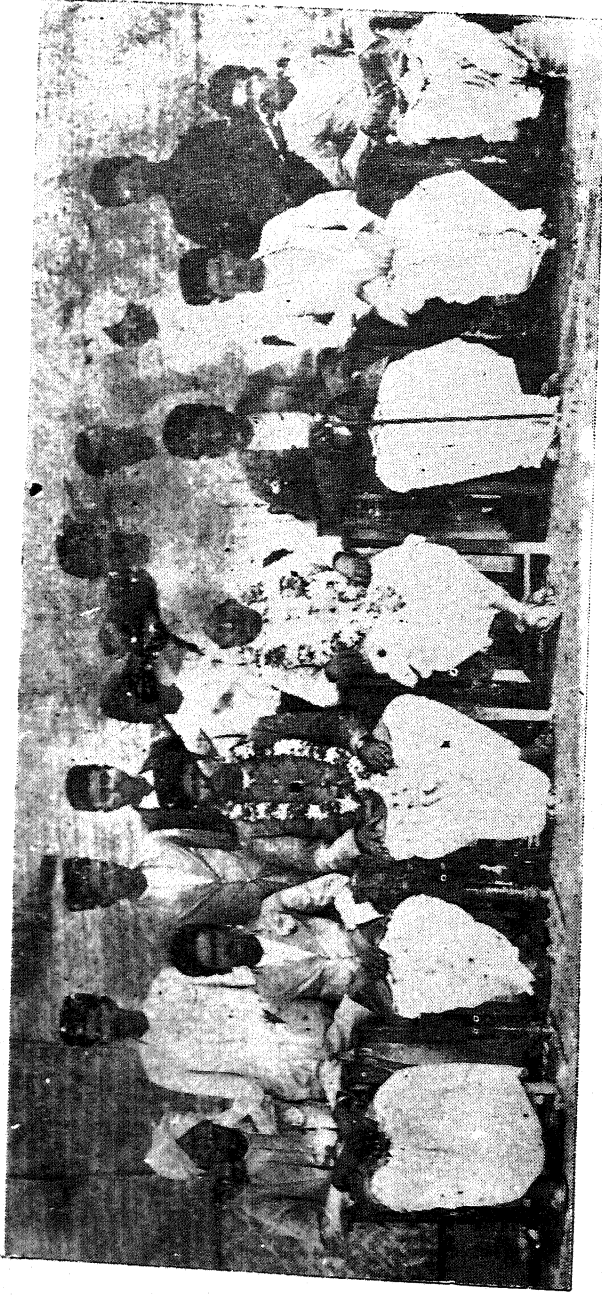
ఏడవ ఆంధ్రమహాసభ — మల్కాపురం :

1940 లో ఏడవ ఆంధ్రమహాసభ బాగాతు జిల్లాలోని మల్కాపురం గ్రామంలో జరిగింది. ప్రతిసారి వేర్వేరు జిల్లాల్లో ఆంధ్రమహాసభ జరిపి తద్వారా ఆ జిల్లా వాసులలో రాజకీయ చైతన్యం కలుగజేయాలనేదే ఉద్యమాధినేతల ఉద్దేశం. తెలంగాణాలోని అన్ని జిల్లాలలో ఆదిలాబాదు వెనుకబడి ఉన్నది. అది మన్యప్రదేశం. ఆడపులలో కొండజాతివారు ఎక్కువగా ఉంటారు కాని సభ జరువటానికి పరిసీతులు అనుకూలించలేదు. అందుకని బాగాతు జిల్లాలో జరువవలసి వచ్చింది. మొదటి ఆంధ్రమహాసభ జరిగిన నాటినుండి ఈ వద్దేంద్రలో ప్రజలు రాజకీయంగా చైతన్య వంతులైనారు. సత్యాగ్రహం చేసి కారాగార శిక్ష అనుభవించి విడుదలై వచ్చిన శ్రీ మందుముల రామచంద్రరావుగారిని మహాసభాధ్యక్షులుగా ఎన్నుకుని తెలంగాణా ప్రజలు తమ రాజకీయ విజ్ఞతను నిరూపించుకున్నారు.

మహాసభలో పాల్గొన్నవారి సంఖ్య మొదటికి ఇప్పటికీ ఇరవైరెట్లు పెరిగింది. రిక్తానాల ధోరణిలో కూడా మార్పు వచ్చింది. ఇదివరకు 'మాది రాజకీయ సంస్థ

సత్తా మండ్ర మ.చో స.ధ
అధ్యక్షులు మందుముం రాంచంద్రరావు గారు
అధ్యక్ష సంఘ అధ్యక్షులు కొండా వెంకట రంగారెడ్డి గారు, శ్రీ డి. రాంరెడ్డి గారు.

చతుర్థ ఆంధ్రమహాసభ, సిరిసిల్లి

(శ్రీ) మాడపాటి హస్తంతరావు గారితో పాటుగా ఆవుమూరు వేణు గోపాలరావు (అవ్వస సంఘ అధ్యక్షులు) కొడిమాల భూమయ్య వకీల్, ఇరుకుల వెంకన్న, లక్ష్మణ రావు వకీల్, రాంరావు వకీల్, రాంబండ్రం వకీల్ వగైరాలు.

కాదు అని చెప్పుకొన్న వెదిక నుండే' రాజ్యాంగ సంస్కరణలను బహిష్కరించ వలెను అనే సిద్ధాంతం పదజాలంతో సంస్కరణలు తిరిస్కరించ బడ్డవి.

అయితే "సంస్కరణలను బహిష్కరించవలెను." అనే పదాలను తొలగించ వలెనని కొండా వెంకట రంగాయ్యగారు ఒక సవరణ ప్రతిపాదించినారు. మాడపాటి హనుమంతరావు, మందుముల నర్సింగరావు గారలు బలపరచినారు.

ఇక ఆసలు తీర్మానాన్ని ప్రవేశపెట్టినవారు, అధ్యక్షులు రామచంద్రరావు గారు కాగా బలపరచినవారు రాష్ట్ర నారాయణరెడ్డి, నాగులపల్లి కోదండరామారావు, కాళోజీ నారాయణరావు, పోల్కంపల్లి వెంకట రామారావు గారలు. సవరణ వోటుకు పెట్టగా వీగిపోయింది - తీర్మానం అధిక సంఖ్యాకుల ఆమోదంతో నెగ్గింది. అప్పటి నుండి యువ నాయకత్వం ప్రాబల్యం పొందింది. అసలు నిలబెట్టుకోగల స్థాయికి వచ్చింది. ఆంధ్ర మహాసభ చరిత్రలో ఇది చెప్పుకోదగిన మలుపు.

మల్కాపురంలో ఆంగీకరించబడిన తీర్మానాలలో సంస్కరణలకు సంబంధించిన తీర్మానం చాలా ముఖ్యమయినది. రాష్ట్రంలో వాతావరణం చాలా క్లిష్టంగా ఉన్న రోజులవి. ఇల్లెహదుల్ ముస్లిమీన్ సంస్థవారు మత పక్షపాతంతోనేగాక మత దుర హంకారముతో 'బీదరు' పట్టణంలోని గంజును (మార్కెట్ ప్రాంతం) కాల్చివేసిన సంగతి మనం ఇదివరకే పరిశీలించి ఉన్నాము. అందువల్ల హిందువులకు కొన్ని లక్షల నష్టం కలిగింది. ధనంతోబాటు జనసమైక్యత కలిగింది. అలాంటి పరకు రాష్ట్రంలో జరుగనట్టి ఈ రాక్షసకృత్యాన్ని, ఈ అత్యాచారాన్ని నిష్పక్షపాతంగా బహిరంగ విచారణ జరిపించవలసిందని మరొక తీర్మానంలో 'బీదరు మహాసభ' కోర బడ్డది. మందుముల నర్సింగరావుగారు తమ 'రెవ్యూ' పత్రికలో 'బీదర్ దహన్' అనే శీర్షికతో తీవ్రమయిన పదజాలంతో సంపాదకీయం వ్రాసినారు. అది ప్రభుత్వ వర్గాలలో పెద్ద సంచలనం కలుగజేసింది.

ఇదివరకు ఆంధ్ర మహాసభలలో రైతుల యిబ్బందులను తొలగించటానికి సంబంధించిన అనేక తీర్మానాలు ఆంగీకరించబడ్డవి. ఈసారికూడా రైతులకు కలుగు తున్న ఇబ్బందులను గూర్చిన తీర్మానాలు ఉన్నవి. కాని వాటిలో స్పష్టత తీవ్రత కొట్టవచ్చినట్టు కనబడింది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

భూమి వన్నులను తగ్గించటానికి ఒక కమిటీని సంపూర్ణ ప్రజావిశ్వాసము పొందిన అనధికార సభ్యులతో నియమించి, బహిరంగ పేచారణ గావించి ప్రజలవజ్ఞాన కమిటీ ఎదుట నివేదించుటకు అవకాశ మివ్వవలెనని మహాసభవారు కోరుతున్నారన్న తీర్మానం నిజంగా ఘటయినదే.

మరొక విశేష మేమిటంటే, ఇంతవరకు రైతులనుగూర్చి అనేక తీర్మానాలు చేయబడినవి. కాని కార్మికులనుగూర్చి ఒక్క తీర్మానం కూడా ఆంధ్ర మహాసభ వేదికనుండి అంగీకరింపబడలేదు. ఈ మహాసభలోని 19వ తీర్మానంలో “బ్రిటిష్ ఇండియాలోను, ఆయా రాష్ట్ర భాగాల్లోని బ్రిటిష్ అధీన ప్రాంతాలలోను (British Administrated Area) అమల్లో ఉన్నట్టి కార్మిక వేతనాల చట్టం ‘Wages Act’ వంటి కార్మిక శాసనాన్ని అమలు పరుచాలని మొదటిసారి ఒక తీర్మాన రూపంలో కోరబడ్డది. దీనినిబట్టి కార్యకర్తల ఆలోచనాసృశి సామ్యవాదంవైపు, శ్రామిక సంక్షేమం వైపు మొగ్గినట్లు విశదమవుతుంది.

ఏడవ మహాసభ అధ్యక్షులుగా మందుముల రామచంద్రరావు గారు పరిపికా వర్కటనలు జరిపినారు. వారు 4, 500 మైళ్ళు వర్కటించి ఆరు జిల్లాలలోని 120 గ్రామాలు సందర్శించినారు. అధ్యక్షుల వారు వర్కటన చేసినప్పుడు ప్రజలు తమ తమ బాధలను తెలుపుతూ పినతీవత్రాలు సమర్పించుకున్నారంటే ఆంధ్రమహాసభపై ఎంతటి విశ్వాసం కుడిరిందో అవగాహన చేసికోవచ్చు. అధ్యక్షులపేరుతో ప్రజలిచ్చిన దరఖాస్తులను ఆంధ్ర మహాసభ కార్యాలయం నుండి ఆయా సంబంధశాఖలకు సత్వర చర్య తీసికొవటానికి వంపటం జరిగేది. ప్రజలలోవచ్చిన చైతన్య స్రవంతిని వ్రావ హింప జేస్తూ ఉండటానికి తాలూకా సంఘ సభ్యులు గ్రామాలకు తరచు వెళ్ళవలసి ఉంటుంది. అప్పుడు ప్రజా సంవర్కం నేరుగా ఏర్పడి సంస్థ సజీవంగా ఉండటానికి వీలు కలుగుతుంది.

అయితే తమ తమ తాలూకాలలో గౌరవ సభ్యులు గ్రామాలకు వెళ్ళవచ్చుకాని దానితోడు సుశిక్షితులయిన కార్యకర్తలుండుట ఆవసరమనే విషయాన్ని గుర్తించిన షినత మందుముల రామచంద్రరావు గారికి దక్కింది. ఇక కార్యకర్తలకు శిక్షణ ఇవ్వటానికిగాను, రెండువారాలపాటు ఒక శిక్షణశిబిరాన్ని నడిపినారు. తత్ఫలితంగా సుశిక్షితులైన కార్యకర్తలు తయారయినారు.

ప్రజలకు ఆంధ్ర మహాసభ సంస్థతో సాన్నిహిత్యం ఏర్పడడానికి అతి ముఖ్యమైన కార్యకలాపం జమాబందీ మురాయి (అప్పీల్) ఉచితంగా నిర్వహించబడుతుంది. అప్పీలుకు గానూ భూమి పన్నుల విషయంలో ఏడాదికొకసారి సాధారణంగా జమాబందీ జరుగుతుంది. దువ్వం తాలూకా (Deputy Collector) నాజం జమాబందీగా వ్యవహరిస్తాడు. జమాబందీలో జరిగిన అన్యాయాలకు, అక్రమాలకు, నిర్ణీతగడువులో అప్పీలుచేయకపోతే జరిగిన పన్నులు, తావాసులు భాయపైపోయి రైతులకు రకం (డబ్బు) కట్టవలసి వస్తుంది.

రైతులకు తమ మీద ఎంత దండగ (తావాన్ - అపరాధములేక శిక్ష) వద్దదీ తెలిసికొని డివిజన్ లో దరఖాస్తు ఇవ్వాలంటే వ్యయ ప్రయాసలు అట్లా వుండగా మార్గదర్శకులు గూడా లేకుండేవారు. గ్రామస్థాయిలోని ఈ ఇబ్బందిని గుర్తించిన మహాసభ అధ్యక్షులు మందుముల రామచంద్రరావుగారు చక్కని పూర్ణాహం వేసినారు. తాలూకా జిల్లాస్థాయిలో ఆంధ్రమహాసభ కార్యవర్గసభ్యులు తరచు పరిశీలించేవారు. లేదా పలుకుబడిగల పెద్దవ్యక్తులు ఉండేవారు. కాబట్టి సాధారణంగా జమాబందీ మురాయిలో ఏ యే విషయాలు ఉండేవో ఫారం నమోనాలు (ప్రోఫార్మ్) నిర్దేశించి, అచ్చువేయించి, గ్రామస్థాయిలో ఏ రైతుకు (అతడు మహాసభసభ్యుడైనా కాకపోయినా) ఎంత దండగ విధింపబడ్డదో, తెలిసికొని, ఉచితంగా మురాయి దాఖలుచేయవలసిందిగా జిల్లా తాలూకా కార్యవర్గాలకు ఆదేశాలు పంపినారు. ఈ విషయంలో ఏలాటి ఫీజు తీసుకోకుండా, ఉచితంగా పనిచేయవలసిందని ప్రత్యేకంగా కోరటం జరిగింది. అలాటి ఆంధ్ర మహాసభకు చెందిన జిల్లా నాయకులు ఈ సహాయం చేయటానికి సంతోషంగా అంగీకరించి వారు ప్రజాహిత కార్యకర్తలనబడటానికి తగు అర్హత సంపాదించుకున్నారు.

ఈ ప్రత్యక్ష సహాయక చర్య అయాచితంగా ఉచితంగా జరిగినందున ఆంధ్ర మహాసభ వట్ట ప్రజలకు ఎనలేని గౌరవం, విశ్వాసం ఏర్పడ్డది. ఈ కార్యక్రమంలో ఉమ్మెత్తల కేశవరావు గారు, ఎన్. కె. రావుగారు ప్రత్యేక శ్రద్ధ వహించినారు.

మల్కాపురంలో ఏడవ ఆంధ్ర మహాసభ జరిగినాక ఒకనెల రోజులకు అనగా 1940 మే 27 తేదీన ఇలైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారి మెదకు నూబాకాన్పురెన్ను మహబూబు నగరంలో జరిగింది. ఆహ్వాన సంఘము యొక్క అధ్యక్షుని ఉపన్యాసములో హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని ప్రజా ఉద్యమాలను గూర్చి ప్రస్తావించినాడు. రాష్ట్రంలోని

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సర్వాధికారాలను ఆక్రమించి, మత వక్షపాతముకల నిరంకుశనిజామును తమ ప్రతీ నిధిగా భావించి, ముస్లింలు ఆంధ్రోద్యమాన్ని గూర్చి ఏలాటి అభిప్రాయం కలిగి ఉండేవారో ఈ కింది వ్యాఖ్యలవలన అవగతం అవుతుంది. “ఆంధ్రోద్యమం మరో గొప్పముప్పు...ముస్లిం జాతికి విరుద్ధంగా సాగింపబడుతున్న కుట్ర. హిందూ ప్రజామండలి, ఆర్యసమాజము, మహారాష్ట్ర కాన్ఫరెన్సు, కర్నాటక కాన్ఫరెన్సు వంటి సంస్థల యొక్క స్వభావాన్ని గూర్చి ఎలాటి సంశయానికి తావులేదు. అందు కని ఆ ఉద్యమాలు ఎక్కువ ఆపాయకరమైనవి కావు. కాని వీటన్నిటికన్నా ఎక్కువ భయంకరమైనది ఆంధ్రోద్యమము! వక్షపాతంలేనట్టి విచారశీలుడైన ఏ వ్యక్తియైనా ఆంధ్రోద్యమం యొక్క కార్యకలాపాలు చాలా తోతైనవి అనే వాస్తవాన్ని ఒప్పుకో వలసిందే అయితే ఈ ఉద్యమం యొక్క నిర్వాహకులు తమ ఉద్యమాన్ని రాజకీయే తరమైంది అని నమ్మింప చేయటానికి యత్నిస్తారు. ఇక వీరి కార్యక్రమాలనుగూర్చి పరిశీలింతాము. రైతులపైన పన్నులభారము ఎక్కువ ఉన్నదంటారు. సర్కారు ఉద్యోగులు లంచగొండులని అబద్ధపు ఆక్షేపణలు చేస్తారు. కేవలం ఉపాజనితములైన పౌరస్వత్వాలు కావాలంటారు. మత సంబంధమైన కార్యకలాపాలు జరుపుకోటానికి స్వేచ్ఛ కావాలంటారు. కొత్త కొత్త ఉరేగింపులు తీస్తారు. మత సంబంధమైన ఉత్సవాలు జరిపించటానికి వట్టుదల చూపుతారు. ఇక సర్కారువారు రైతుల సంక్షే మానికి తీసుకునే చర్యలను పరోక్షంగా ప్రతిఘటిస్తారు. గ్రామాలలో ఉండే బలోతా దారులకు పెద్ద ఆశలు చూపుతూ ప్రభుత్వానికి విరుద్ధంగా ఎగబెడతారు. అంతేగాదు, ఆంధ్రోద్యమానికి సంబంధించిన జిల్లా సంఘాలవారు, తమను పోటీ ప్రభుత్వసభ్యుల వలె సమాన ప్రతిపత్తితో పత్రవ్యవహారం జరుపుతారు. సర్కారువారు చేసే మంచి పనులన్ని తాము జరిపిన అందోళనకు ఫలితాలని ప్రచారం చేస్తారు. ప్రస్తుతానికి తెలంగాణ మంతటిలోను ప్రభుత్వ ఉద్యోగుల నైతిక స్థాయి పడిపోవటానికి మూల కారణం ఆంధ్రోద్యమమే అని సంకోచించకుండా చెప్పవచ్చు. నిజాం రాష్ట్రంలోని ప్రజల అందోళానికి బలము చేకూర్చుటలో అన్నిటికన్నా అధికంగా కృషిసల్పిన సంస్థ ఆంధ్రమహాసభనే గతమాసం సత్యాగ్రహ కృషిలో తన సేవలను సగర్వంగా ఆంధ్రమహాసభాధ్యక్షుడు (మందుముల రామచంద్రరావు గారిని ఉద్దేశించి) ప్రకటించి నాడు. అతడు సత్యాగ్రహాన్ని అభిమానిస్తూ, ఉద్యమానికి చేసిన సిగ్గుచేటు సేవలను ప్రశంసించుటతో మోసపుతర తొలగిపోతుంది. ఇది దేశాన్ని విభజించే కేంద్ర విచ్ఛేదకమైన ఉద్యమం. ఈ ఉద్యమాన్ని బ్రాహ్మణులు లేవదీసినారు. ధనికవర్గం సహకరించింది. అయినా వారు దేశంకంటిలో దుమ్ముజల్లి తమది ప్రజా ఉద్యమని

ప్రకారం చేస్తున్నారు. కాని విచిత్రమేమిటంటే ఆంధ్రోద్యమం నిజాం సర్కారు యొక్క అనుగ్రహానికి పాత్రపైపోయింది. దాని వార్షిక సమావేశాలకు ఆ యా ప్రభుత్వశాఖల అధ్యక్షులు (Director) ఉద్యోగులను పంపి ప్రదర్శనలు ఏర్పాటు చేయిస్తారు. సందేశాలు గూడా పంపుతారు... అంతేగాదు శాసన సభా సభ్యత్వం కొరకు ఆద్రమహాసభ అధ్యక్షుడని ఒక సనదు (Certificate) గా భావింపబడు తున్నది. ఈ విధంగా ఆంధ్రోద్యమానికి ప్రభుత్వ ఆదరణ లభించుట అంటే ఇతరుల (ముస్లింలపట్ల అభావము) అన్యాయము చేయుట అని తలుస్తాము. ఇంకను కొంతకాలము తమ ఈ గారాబు ముద్దులసంస్థ (ఆంధ్రమహాసభ) పట్ల ఈ విధంగానే ఆదరణ చూపుతే అసలు పరిపాలనా యంత్రాంగమే స్తంభించి పోగలదని 'పాచ్చ రిస్తున్నాము' అని మజ్లిస్ వేదికనుండి తమ ఆకోశాన్ని వెలిబుచ్చినారు.

ఏడవ మహాసభ కాలంలో వైరాపాక్షిజుల రైతులపై పడిన పన్నులభారాన్ని గూర్చి ప్రభుత్వాన్ని నివేదించగా పన్నుల భారాన్ని కొంత తగ్గించటం జరిగింది. ఇది నిజానికి ఆంధ్రమహాసభ సాధించిన విజయమని చెప్పాలి.

ముఖ్యంగా ప్రజలు అధ్యక్షుల వారికి వర్కటన సందర్భంలో నమర్పించినది లేక కార్యాలయానికి పంపినట్టి వినతివత్రాలను గూర్చి ఆ యా ప్రభుత్వశాఖలతో వక్ర వ్యవహారము నడుపటాని; అప్పుడయ భావాలుగల యువతరంయొక్క ప్రాతి నిద్యం ఉంచాలనీ, అధ్యక్షులైన మందుముల రామచంద్రారావుగారు, చిక్కేపల్లి రామచంద్రారావుతో బాటు వెల్దుర్తి మాజీ క్యారావుగారిని కార్యదర్శులుగా నియమించినారు ఈ కొత్తపాతల మేలికలయిక వల్ల పనిచురుకుగా జరిగి కార్యాలయం యొక్క స్థాయి మరియు కార్యకారణి శక్తి పెరిగింది.

ఏడవ ఆంధ్ర మహాసభకు విఖ్యాత సంఘ సేవకులైన వాసుదేవ ముదల్యార్ గారి కూతురు శ్రీమతి యోగ్య సుశీలాదేవి గారు అధ్యక్షత వహించినారు. పట్టభద్రులైన వీరు ప్రగతిశీలమైన భావాలు గలవారు, సంఘసంస్కార కార్యంలో నిమగ్నమై ఉంటారు.

ఎనిమిదవ ఆంధ్ర మహాసభ - చిలుకూరు - 1941

ఏడవ ఆంధ్ర మహాసభ సందర్భంలోనే, వరంగలులోని పెద్దలు కొందరు ప్రిసిఫిడవ మహాసభను వరంగలుకు ఆహ్వానించినారు. ఆ ప్రకారం వరంగలులో

ప్రౌదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మహాసభ జరువటానికి సన్నాహాలు ఆరంభమైనవి. ఇంతలో వరంగలు ఆవ్యట్లు తాలూకారు రిపోర్టుపై పరిస్థితులు సరిగాలేవన్న కారణంతో మహాసభ సమావేశ వరచటానికి అనుమతించటం జరుగదని హోంసెక్రటరీ మహాసభ కార్యాలయానికి మరేజిల్లాలో జరిపినచో ప్రభుత్వానికి ఆవేషణ ఉండదని తెలిపినారు. అందుకు మహాసభాధ్యక్షులైన మందుముల రామచంద్రారావు గారు నల్లగొండ అనుకూలస్థలమని భావించి శ్రీనివాసరెడ్డి గారితో కలిసి అక్కడికివెళ్లి పూర్వాధ్యక్షులైన పులిజాల వేంకటరంగారావు గారు అధ్యక్షులుగా ముప్పారం నారాయణరెడ్డి అడ్వోకేటు గారు ప్రధానకార్యదర్శులుగా ఆహ్వాన సంఘం ఏర్పాటుచేసినారు. రాని రావడాంతరాలవల్ల ఈ యత్నం ఫలించనందున కొండా వెంకటరెడ్డిగారు నల్లగొండవెళ్లి వెదిరె గోపాల రెడ్డిగారి ఆధ్యక్షతన ఆహ్వాన సంఘం ఏర్పాటు చేసినారు. ఇతర కార్యకర్తల సహకారంతో గోపాలరెడ్డిగారు తక్కువ వ్యవధిలోనే ఏర్పాట్లు పూర్తిచేయగలిగినారు.

మహాసభకు యువనాయకులైన రావి నారాయణరెడ్డిగారు ఆధ్యక్షత వహించినారు. వీరు మొదటినుండి ఆంధ్రమహాసభ కార్యకలాపాలలో ఉత్సాహంగా పాల్గొన్నారు. దేశసేవాసక్తులయిన వీరు ప్రౌదరాబాదులో మొదటి హరిజన హస్తలు స్థాపించి మహాత్ముని ఆదేశానుసారం హరిజన సేవాసంఘానికి కార్యదర్శిగా పనిచేసినారు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహం ప్రారంభించగా మొదటిజట్టులోనే స్టేట్ కాంగ్రెస్ అధ్యక్షులయిన గోవిందరావు నానల్ కార్యదర్శి రాం కిషన్ ధూత్ గారలవెంట సత్యాగ్రహం చేసి తెలంగాణ పేరు నిలబెట్టిన సాహసవంతులు. వీరు తమ అధ్యక్షోపన్యాసంలో ముస్లిముల వింత స్వప్నాన్ని గూర్చి వివరిస్తూ ఈ విధంగా అభిభాషించినారు. “దురదృష్టవశాత్తు ప్రౌదరాబాదులోని కొందరు ముస్లిముసోదరులు వ్యవస్థాపూర్వకంగా కొన్ని వింత వింత స్వప్నాలు కంటున్నారు. ప్రౌదరాబాదులోని ముస్లిములందరు రాజులనియు ముస్లిములయిన తాము లేకున్న రాజు లేడనియు, హద్దు వద్దులేని ఆడంబరాలు వలు కుతున్నారు. ముస్లిము నాయకులు లేవదీసిన విచరీతమయిన ‘ఆసల్ మలిక్’ అంటే నేను రాజును అనేదే ఈ నినాదము. ఇది దేశానికి ఆనర్థదాయకమయింది.” అని ఆంధ్రమహాసభ వేదికనుండి ఇంత స్పష్టముగా వెల్లడించిన వీరి భావాలు పీఠమయిన వైఖరి నూతన ధృక్పదాన్ని కలిగిఉండెను. వారు ఉపయోగించిన పదజాలము తదనుగుణముగా తీక్షణము ఉండెను.

ఇదివరకటి ఆచారానికి విరుద్ధంగా అంతర్జాతీయ విషయాలు, ప్రపంచ యుద్ధాన్ని గూర్చి ప్రస్తావించడమే గాక పెట్టుబడిదారీ విధానంవల్ల కష్ట సమస్యలు, దానికి మారుగా రావలసిన నవ విధానము, (New order) మరియు శ్రీ స్వాతంత్ర్యము, శ్రీల ఆర్థిక స్వావలంబనము మొదలయిన నూతన సిద్ధాంత పరమయిన విషయాలు మహాసభ చరిత్రలో మొట్టమొదటిసారిగా ప్రస్తావించబడ్డవి. గతమహాసభ అధ్యక్షులు గ్రామాలలో పర్యటనలున్నప్పుడు ప్రజల ఫిర్యాదులు తెలిసికుంటూ జమాబందీదండగులు దూరం చేయటానికి ఏర్పాట్లు చేసినారు. అయితే ఈ మహాసభ అధ్యక్షులు ప్రజాసమస్యలను బహిరంగంగాను, విపులంగాను, చర్చించి ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా ప్రజాభిప్రాయాన్ని సమీకరించటానికి ఒక నూతన విధానాన్ని అవలంబించినారు. అది ఏమిటంటే ఆయా సమస్యలను గూర్చి సప్తాహములు జరుపుట. ఉదాహరణకు 1941 అక్టోబరు 19 నుండి 25 వరకు విద్యావారం జరిపి వయోజన విద్యావ్యాప్తికి ప్రచార ప్రబోధాలు జరిపినారు. అట్లే 1941 డిసెంబరు 5వ తేదీన డిటెన్యూ దివసం జరిపి విచారణ నలువకుండా కార్యకర్తలను డిటెన్యూలుగా బంధించుట మంచివద్దని కాదని నిరసన తెలిపినారు. బెగారి (వెట్టి) వారం 1941 డిసెంబరు 29 నుండి జనవరి 1 వరకు తెలంగాణ మంతటా జరుపబడ్డది. అంటే వెట్టి చాకిరి పోవాలన్న కోర్కెతో ఈ వారం జరిపారు.

ఇక తెలంగాణంలో భూమి పన్నుల భారం ఎక్కువగా ఉన్నందున ప్రతిఏటా జరిగే జమాబందీ చిక్కులనుండి విముక్తి కలిగించటానికి సుదీర్ఘమయినట్టి, విపులమయినట్టి సూచనలు చేస్తూ తీర్మానం అంగీకరించబడినది. దీన్ని కొండా వెంకట రంగారెడ్డి గారు ప్రతిపాదించగా బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు బలపరచినారు. నిర్మాణశాలల కొరకు (తామీరాల్ మెహకుమా) ఎక్కువడబ్బు కేటాయించటానికిగాను. సాధారణ ప్రభుత్వోద్యోగుల వేతనాలు, ఇతర అలవెన్సులు ఖర్చులు తగ్గించేవిధానాన్ని సూచించటానికి గాను అధికారేతర సభ్యులతోకూడిన ఒక కమిటీ వేయాలని కోరటం, ప్రభుత్వాన్ని నేరుగా విమర్శిస్తూనే, నిర్మాణాత్మకంగా సూచనలు చేయుట అభివృద్ధి కరమయిన ధోరణి అని చెప్పవచ్చును.

ఎనిమిదవ ఆంధ్ర మహాసభకు శ్రీమతి రంగమ్మ ఓబులరెడ్డి గారు అధ్యక్షత వహించినారు. వీరు విశ్వాతులైన రాజా బహదూరు వెంకట రామారెడ్డి గారి మనుమరాలు ప్రగతిశీలురు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తొమ్మిదవ ఆంధ్ర మహాసభ ధర్మవరం 1942

వరంగల్లు జిల్లా ధర్మవరంలో 1942 మే 22, 23, 24 తేదీలలో తొమ్మిదవ ఆంధ్ర మహాసభ జరిగింది. గత రెండు మహాసభలకు ప్రగతిశీలురు, సత్కార గ్రహం చేసి కారాగార శిక్ష అనుభవించిన యువ నాయకులు అధ్యక్షులు కాగా, తొమ్మిదవ మహాసభకు మితవాదియైన మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావు గారు అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడుట మరొక విచిత్రము. ఎందుకేతనంటే 1942లో క్విట్టిండియా ఉద్యమం టీవ్రంగా సాగుతుంది. జయప్రకాశ్ నారాయణ్ వంటి విప్లవ నాయకులు దేశ స్వాతంత్ర్యోద్యమాన్ని క్రాంతివధంలో నడుపుతున్నారు.

అయినా మాదిరాజు వారు అనుభవజ్ఞులు. వారి అనుభవము వల్ల ఉద్యమానికి మేలు కలిగిందనే చెప్పవలెను.

ఈ మహాసభ ఆవరణలో కమ్యూనిస్టుభావాలుగల యువకులు కొందరు ప్రభాతపేరి జరుపుతూ, కామ్రేడ్ ముఖ్తూంమోహియొద్దీన్ రచించిన “యే జంగ్ మై జంగే ఆజాది” అనే పాటను ఉర్దూలోనే పాడుతూ తిరుగుట సభికులకు కొంత ఆసాధారణంగా తోచింది.

కమ్యూనిస్టులు రెండవ ప్రపంచ యుద్ధాన్ని మొదట్లో సామ్రాజ్యవాద యుద్ధమన్నారు. కాని రష్యా యుద్ధంలో ప్రవేశించినాక అది ‘ప్రజా యుద్ధ’ మైందని ప్రచారం మొదలుపెట్టినారు. అప్పుడు బ్రిటీషు ప్రభుత్వం కూడా కమ్యూనిస్టుపార్టీ వైపుండి ఆంక్షలు తొలగించింది. పార్టీవారు బాహుటంగా బ్రిటీషు ప్రభుత్వంతో సహకరించటానికి పూనుకొన్నారు.

ఇక్కడొక విషయం స్పష్టం చేయవలసి ఉన్నది. ఆంధ్ర మహాసభ అఖిల భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ ధృక్పథాన్నే ప్రతిబింబింపజేస్తూ వచ్చింది.

కమ్యూనిస్టు భావాలు రష్యానుండి మనదేశంలోనికి దిగుమతి అయినవి. కాబట్టి ఆపార్టీకి చెందిన విధానాలకు మాస్తోయే కేంద్రం. వారి జాతీయ, అంతర్జాతీయ విధానాలను ప్రపంచంలోని కమ్యూనిస్టు సంఘాలు తు. చ. అంగీకరించి, వాటిని ప్రచారం చేయటం సభ్యులకు తప్పనిసరి అవుతుంది కాబట్టి ధర్మవరం సభలో జరిగినదానికి రష్యా ప్రభావమే ముఖ్య కారణం.

ఆంధ్ర మహాసభ చరిత్రలో ఎన్నడూ జరుగని ఒక విషయం ఇక్కడ జరిగింది. అదేమిటంటే తెలంగాణాలోని ఒక ముఖ్యమయిన జిల్లా మహబూబ్ నగర్‌లో మందుముల నర్సింగరావు, మందుముల రామచంద్రరావు గారలు ఆజిల్లావారే. మహారాష్ట్ర నాయకుడయిన కాశీనాథరావు వైద్య గారు, కర్ణాటక నాయకుడయిన జి. రామాచారి గారు, ఈ విధంగా మూడుప్రాంతాల నాయకులుకలిసి మహబూబ్ నగర్ జిల్లాలో వ్యూహించి, తమ నివేదికను ఆంధ్ర మహాసభకు సమర్పించినారు. ఆంధ్ర మహాసభ నాయకులతోపాటు మహారాష్ట్ర కర్ణాటక నాయకులు కూడా వుండి వ్యూహించిన జరప టాన్నిబట్టి ఆంధ్ర మహాసభ స్థాయి రాష్ట్రస్థాయికి పెరిగినట్లు మనం గమనించవచ్చు.

ఈ సందర్భంలోనే తొమ్మిదవ మహాసభ శ్రీమతి రంగమ్మ ఒబుల్ రెడ్డి గారి అధ్యక్షతన ఉత్సాహవంతంగా జరిగింది. అయితే ఈ సమావేశంలోనే వారొక ముఖ్యమయిన తీర్మానం అంగీకరించినారు. ఇన్నాళ్ళుగా పురుషుల మహాసభలతో పాటు మహిళా మహాసభలు జరుగుతూ ఉండేవి. ఇకనుండి ఆంధ్ర మహిళా మహాసభలు వేరుగా చేసుకోవాలనేదే ఇక్కడ ఆమోదింపబడిన తీర్మానం.

తొమ్మిదవ ఆంధ్ర మహిళా సభకు అధ్యక్షత వహించిన వీరుతమ ఉపన్యాసంలో ధైర్యంగా ఒక కొత్త విషయాన్ని సూచించినారు. ఆది వీరి మాటల్లోనే చెప్పాలంటే “మన మహాసభ మొదటి నుండియు పురుషుల మహాసభలతోపాటు లంకె వేసికొని వున్నది. కొన్ని మాసాల క్రింద మనలో ముఖ్యులైనవారు ఇకముందు మహిళా సభను పురుషుల సభనుండి విడదీసి వేరుగా నడిపింపవలెనని అభిప్రాయ వడ్డారు. . . ప్రచారార్థము దృవ్యము దొరకుట దుర్లభమయ్యెను. కొద్దిపాటి ప్రైకానికి పురుషుల సభను ప్రాధేయపడవలసి వచ్చెను

పదవ ఆంధ్ర మహాసభ హైదరాబాదు - 1943

పదమూడేండ్ల తరువాతగాని ఆంధ్ర మహాసభ, ఆంధ్ర సగరమయిన భాగ్య నగరం (హైదరాబాదు) లో జరుపుకొనే ఆలోచన కలుగలేదు. మొదటి మహాసభ నుండి అన్ని సభలు తాలూకా జిల్లా కేంద్రాలలోనో గ్రామాలలోనో జరిగినవి. నగరంలో మహాసభ జరుపాలనే ఉద్దేశం నాయకులకు అంతవరకూలేదు. కారణం నగర వాసుల సమస్యలను వారు తడవకపోవడమే వ్యవస్థించుకోకపోవడమే. అంత వరకూ ప్రత్యేకంగా భారత దేశానికి వట్టలే పట్టు కొమ్మలు కద్దా! ఇక్కడ జరిగిన

శ్రీరథాభిషేక స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తేదాను మనం గమనించవలె. జాతీయ కాంగ్రెసు మహాసభలు నగరాలలో నట్టణాలలో జరుగుతూ వస్తే నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్ర మహాసభలు పల్లెల నుంచి పట్టణాలకు ఎగబాకినవి.

మొత్తానికి ఈ సారి ఆంధ్రమహాసభ నగరంలో జరుపాలని రావి నారాయణ రెడ్డి గారు అతని, కార్మికులు, విద్యార్థులు నగరంలోనే ఎక్కువగా ఉంటారు. ఎక్కువ పట్టుదల చూపినారు. ఆహ్వాన సంఘానికి డా॥ ఎన్. యం. జయసూర్య (శ్రీమతి సరోజినీనాయుడు గారి కుమారులు) అధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు. కోశాధ్యక్షుడుగా టంకాల్ పద్మాన్ ఎన్నికైనాడు. వీరంతా కమ్యూనిస్టు సొసైటీ సభ్యులు యవకులు, ఉత్సాహవంతులు మహాసభను రెడ్డి హస్తాలలో జరపాలని నిష్ఠయింపబడ్డది.

ఈ మహాసభ అధ్యక్ష పదవికి ఎన్నడూ లేని తీవ్రమైన పోటీ జరిగింది. మూడపాటి హనుమంతరావుగారి వర్గం, కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారి పేరు, నూచించగా, రావి నారాయణరెడ్డి గారి వర్గం బద్దం యెహ్యారెడ్డిగారి పేరు నూచించింది. ఇరు వైపుల ప్రచారాలు బాగా జరిగినవి. కాని రంగారెడ్డిగారు అధిక సంఖ్యతో ఎన్నుకోబడ్డారు. సాధారణంగా ఆంధ్రమహాసభకు అధ్యక్షుడు ఏకగ్రీవంగా ఎన్నుకోబడుట ఆచారం. కాని ఈ సారి పోటీ అనివార్యమైనది. ప్రజాహిత సంస్థల్లో పోటీ ఆరోగ్యకరమైన చిహ్నంగా భావించవలెను. ఆంధ్రమహాసభ సభ్యులు మాత్రం పరిష్కరించుకున్న సమయంలో మాత్రం విజ్ఞతను ప్రదర్శించినారని చరిత్ర ఋజువు చేస్తున్నది.

మహాసభ జరుగుటకు వారం రోజులున్నా మహాసభ ఏర్పాట్లు ఆరంభం కానందున మహాసభ గౌరవ ప్రతిష్ఠలు నిలువటానికై అనుభవజ్ఞులైన కార్యకర్తలు బోజ్జం నర్సింహులుగారు, సింగంశెట్టి వెంకటస్వామి గారలు, రాత్రింబవళ్ళు శ్రమపడి ఏర్పాట్లు చేసినారు.

ఇక సభాధ్యక్షులు, పాత నాయకులుగా ఆహ్వానసంఘం కమ్యూనిస్టు భావాలు కల యువకులతో కూడి ఉన్నందున సభ ప్రశాంతంగా జరుగుతుందా? అనే అనుమానం చాలామందికి కలిగింది. రాని సభాధ్యక్షులు అనుభవజ్ఞులు, సర్దుబాటు ధోరణి కలవారు కాబట్టి ఎటువంటి అవాంఛనీయమైన సంఘటన జరుగకుండా సభను స్వార్థాధిగా నడిపించిన కీర్తి దక్కించుకున్నారు.

నిజామాబాదు నభలో తెలుగుభాషను గూర్చి ఆందోళన చేసిన సందగిరి వెంకటరావు గాని తదితరులైనవారు గాని కాదు. జయసూర్య గారు, ఆహ్వాన సంఘ అధ్యక్షునిగా, ఇంగ్లీషులో ఉపన్యసిస్తుంటే అభ్యంతరం చెప్పలేదు. అ తర్వాత, అలంఖంద్ మిరి, ఉర్దూలో తీర్మానాన్ని బలపరుస్తూ ఉపన్యాసమిస్తే ఇదేమిటనీ, ఆక్షేపించినవారు లేరు. భాషా పరంగా, ఈ సమరన వైఖరి కొట్టవచ్చినట్లు తాన వచ్చింది. అయితే కొంత స్థానబలము కూడా కారణం కావచ్చు. అంటే హైదరాబాదు నగరంలో తెలుగు మాతృభాష కలవారే ఎక్కువ వున్నా ఉర్దూ మాట్లాడేవారు కూడా పెద్ద సంఖ్యలోనే వున్నారు, నగర వాసులకు ఈ రెండు భాషలూ అర్థమౌతవి. ఇదిగాక నిజామాబాదు నభలు జరిగి అయిదేండ్లు గడిచినవి, పరిస్థితుల అవగాహన కొంత పెరిగింది. జాతీయ ఉద్యమానికి భాషకన్నా ముఖ్యమైనది 'భావం' అంటే అభిప్రాయాలు అనే వాస్తవమైన సదవగాహన కల్గింది, కాబట్టి-భాషాపరమైన నైషఘ్నం లేకుండా పోయింది. ముఖ్యాంశం ఏమిటంటే ఆంధ్రమహాసభ తెలంగాణాలో ఉండేవారందరి రాజకీయ సభగాని, ఆంధ్ర సాహిత్య లేక సారస్వత సభ కాదని అంతా గుర్తించినారు.

ఇక ఈ మహాసభలో (20) తీర్మానాలు అంగీకరింప బడ్డవి.

1] ఖాదీ ఉత్పత్తి పెరగాలంటే నూలు వడకడం ఎక్కువ కావలెను. అందుకని, కర్షకులు, కార్మికులు, ఖాదీ వాడాలనీ జన సామాన్యంలో ఖాదీ ప్రచారం చేయాలనీ, టి. హయగివాచారిగారు ప్రతిపాదించారు,

2] ఆగస్టు 1942 తర్వాత, బ్రిటిషిండియాలో వలె రాష్ట్రంలోని కొందరు కార్యకర్తలను, ఈ రాష్ట్రంలో కూడా నిర్బంధించినారు. అయితే కొందరిని మాత్రమే తర్వాత విడిచినారు. కాబట్టి నిర్బంధించిన వారందరిని విడిచిపెట్టాలనే తీర్మానాన్ని కాళోజి రామేశ్వరరావు గారు, ప్రతిపాదించినారు.

3] రాజ్యాంగ సంస్కరణలను గూర్చి ముఖ్యమైన తీర్మానం అంగీకరింప బడ్డది. ధర్మవరం సభలో రాజ్యాంగ సంస్కరణలను కొన్ని సవరణలు సూచించ బడి నాలుగేండ్లు అయింది. అయినా ప్రభుత్వ విధానంలో ఎట్టి మార్పు రాలేదు. అందుకని వెనుకటి మహాసభలో చేయబడిన సూచనలకు కాలదోషం వట్టిందని స్పష్ట పరుస్తూ వాటిని ఉపసంహరించు కుంటున్నామని; ప్రస్తుత పరిస్థితులను బట్టి ప్రజా విశ్వాసము పొందిన ఘంటివర్గాన్ని ఏర్పరచాలనీ కోరుతూ అతి ముఖ్యమైన తీర్మానం

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నాన్ని బుర్గుల రామకృష్ణారావు గారు, ప్రతిపాదించినారు. ఈ ప్రతిపాదనను నయ్యడ్ ఆలంబించు మీరీ, రాజ్ బహదూర్ గౌడ్, రావి నారాయణరెడ్డి, నరసింహ రెడ్డి, మాడపాటి రామచంద్రారావు గారలు బలపరచినారు. ఇట్లే మరొక తీర్మానం ఆహార సమస్యను గురించినది. అది యుద్ధకాలం కాబట్టి అటు రైతులకూ ఇటు సాధారణ పినియోగ దారులకూ నష్టం కలుగకుండా, అనేక దృక్పథాలతో ఉత్పత్తి, సరఫరా, సడకు చేరవేత, వంపిణీ, ధరల నిర్ణయము. మొదలైన విషయాలను నిర్ణయించటానికి, ప్రజల విశ్వాసాన్ని చూరగొన్న ప్రజా సంస్థల ప్రతినిధులు అధిక సంఖ్యలో గల "ఆహార సమితి" (Food Samithi) లను స్థాపించాలనే సుదీర్ఘ తీర్మానాన్ని మందుముల నర్సింగరావుగారు ప్రతిపాదించగా మాడపాటి రామచంద్రారావు, రాజబహదూర్ గౌడ్ బలపరచినారు.

4. రైతు సమస్యలను గూర్చిన తీర్మానాన్ని మాదిరాజు కోడేశ్వరరావు గారు ప్రతిపాదించగా బుర్గుల రామకృష్ణారావు గారి తోబాటు రావి నారాయణరెడ్డి, బద్దం చెల్లారెడ్డి గారలు బలపరచినారు. దశమాంధ్ర మహాసభ జరిగేవరకు అటు వయోవృద్ధులైన నాయకుల సమయస్ఫూర్తి, ఓర్పు, ఇటు యువ నాయకులతో అవగాహన, పినయము సమపాళ్ళతో ఉండెనని ద్యోతుక మవుతుంది.

ఉద్యమారంభం నుండి యువకులను కూడగట్టుకొని పోవాలనే దోరణి పెద్దల కుండేది. పెద్దలపట్ల గౌరవ మర్యాదలతో మెలగాలని యువకులకుండేది. పడవ మహాసభ జరిగిన 1943 సంవత్సరం వరకూ జాషన్ అట్టే ఉండేది. ఇంత దీర్ఘకాలం వరకు కలతలు లేకుండా ఏకోన్ముఖ కార్యకలాపాలను జరిపిన గౌరవ ప్రతిష్టలు 'అందోద్యమాని'కే దక్కుతాయి.

కాని ప్రైదరాబాదు సభలు జరిగిన తర్వాత కార్యకర్తలలో ముఖ్యంగా కార్యాచరణ మరియు స్థాయి సంఘ సభ్యులలో పరస్పర అవగాహనతో బాటు మర్యాదలు కూడా క్రమంగా లోపించినవి. ఇందుకు కారణాలు అనేకం మహాసభ అనంతరం ప్రాంతాలు చేయటం, పత్రికా ప్రకటనలు చేయటం జరిగింది. రైతులకు భూస్వాములకు మధ్య మనస్ఫూర్తి పెంచి వర్గ వైషమ్యాలు సృష్టించటం జరిగింది. బహుజనపాలికా ప్రాయంతో అంగీకరింపబడిన తీర్మానాలతో వ్యక్తిగతంగా ఎవరికైనా అభిప్రాయభేదం వుంటే ఆయా సంఘాలలోని తమ పదవులకు రాజీనామా ఇవ్వవలెకాని

ఇతర సభ్యులను దూషించకూడదు కదా ! సమిష్టి బాధ్యతను గుర్తించుట ప్రజాస్వామ్యపు మూల సిద్ధాంతం.

మొత్తంపై రెండు విభిన్న ధృక్పథాలు గల వర్గాలు స్పష్టంగా ఏర్పడ్డవి. 7-3-44 న భువనగిరిలో స్థాయిసంఘ సమావేశం జరిగింది. ఉభయ పక్షాలలో వాదోపవాదాలు జరిగినవి. జాతీయ పక్షానికి చెందినవారు అధిక సంఖ్యలో ఉండిరి. అయినా తిరుగుబాటు చేసిన అల్పసంఖ్యాక కార్యకర్తలకు విరుద్ధంగా వోటు చేయక బుద్ధిపూర్వకంగా వదులుకున్నారు. ఫలితంగా రావి నారాయణరెడ్డిగారి నాయకత్వాన కార్యకర్తలు సాగినవి.

మరొక విషయం. ఏమిటంటే, నిజాం ప్రభుత్వం "హైదరాబాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ సంస్థను నిషేధించింది కాబట్టి ముందు తమ సమన్వయను గూర్చి ఆలోచించటానికి ఒక సమిష్టి సమావేశం 'శ్రీసదస్' (అప్పటి ఆంధ్ర మహాసభాధ్యక్షుని ఇంట్లో) మూడురోజులు జరిగింది. ఈ సమావేశంలో కార్యాచరణ సంఘ సభ్యులలోని ఏడుగురు, సమిష్టి కేంద్ర సంఘానికి ఎన్నుకోబడ్డారు. వీరు— బుగ్గల రామకృష్ణారావు మాడపాటి హనుమంతరావు, మందుముల నర్సింగరావు, కొండా వెంకట రంగారెడ్డి, రావి నారాయణ రెడ్డి, డా॥ తెన్నారెడ్డి గారలు. మందుముల నర్సింగరావు గారు కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడ్డారు.

ఆ తర్వాత పదవ మహిళా సభ హైదరాబాద్ లో జరిగింది. దానికి ప్రముఖ మహిళా కార్యకర్త శ్రీమతి ఎల్లా ప్రగడ సీతాకుమారిగారు అధ్యక్షత వహించినారు.

పదకొండవ మహాసభ- భువనగిరి 1944

భువనగిరిలో శ్రీ రావి నారాయణ రెడ్డి అధ్యక్షతన ఈ మహాసభ వెనుకటి పది మహాసభలవలె గాక ఒక ప్రత్యేక పక్షానికి చెందిన సమావేశంగా గోచరించింది.

ఆచారానుసారం పదవ మహాసభ అధ్యక్షులైన కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారు కార్యదర్శులయిన మందుముల రామచంద్రరావు గారు కొత్త అధ్యక్షులకు పదవిబాధ్యతలను అప్పగించి (చార్జీ ఇచ్చి) సభా కార్యక్రమాలలో పాల్గొనకుండానే తిరిగి వచ్చినారు.

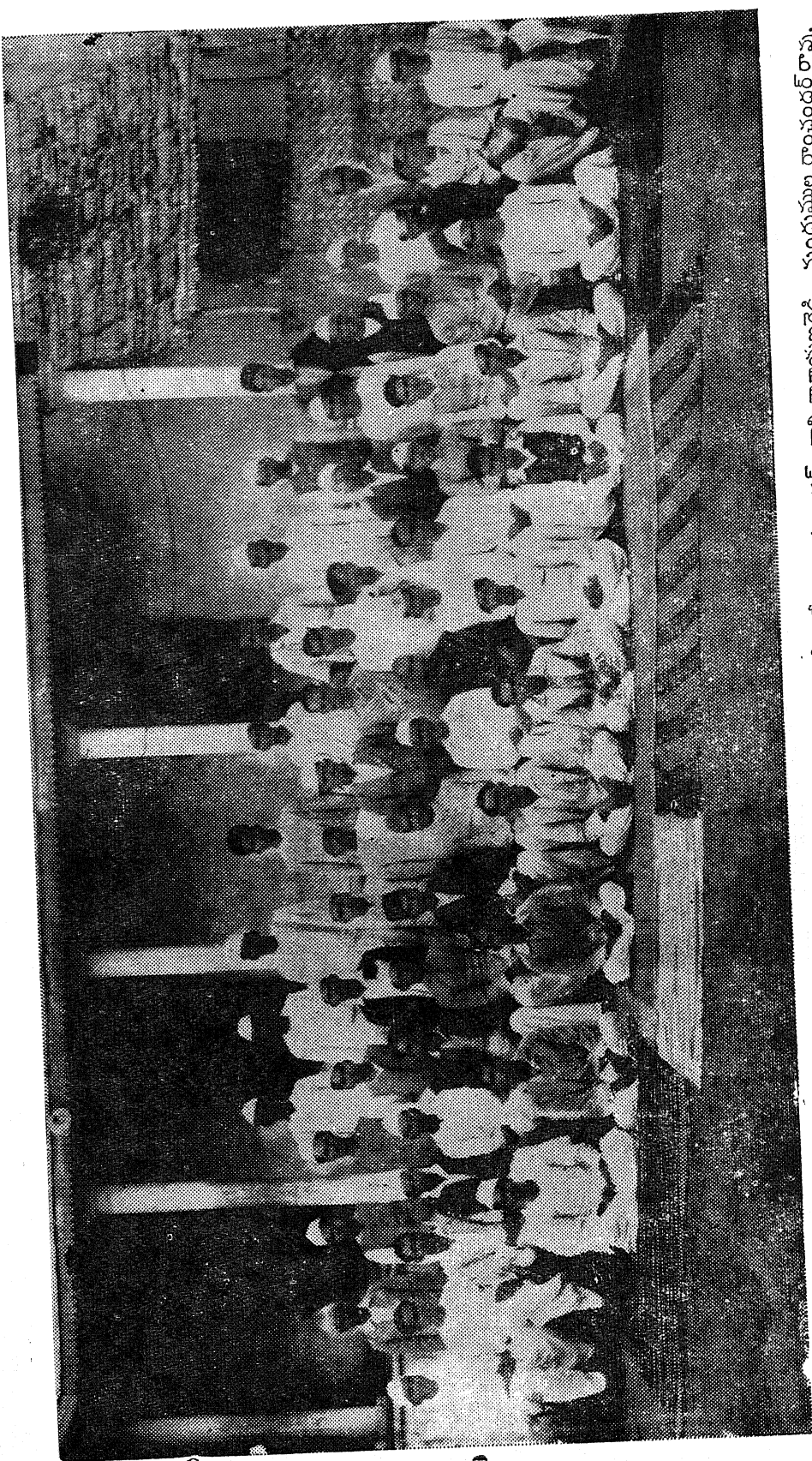
ఆచారానుసారం చార్జీ అప్పగించే సమయంలో ఉపసంహాపన్యాసంలో శ్రీ రెడ్డిగారు అనాటి పరిస్థితులను చక్కగా వివరించినారు. జాతీయ పక్షానికి చెందిన

హైదరాబాదు స్వతంత్రత్యాగము చరిత్ర

ముగ్గురు మాత్రమే అనగా కాళోజీ నారాయణరావు, పోల్కంపల్లి వెంకట రామారావు, ఉమ్మెతల గోపాలరావు గారలు ఉన్నారు. వీరు ఉచితమని తోచిన విషయాలపై ఉమ అభిప్రాయాలు ప్రకటించినారు. కాని వాటికి ఎట్టి గుర్తింపు లభించలేదు.

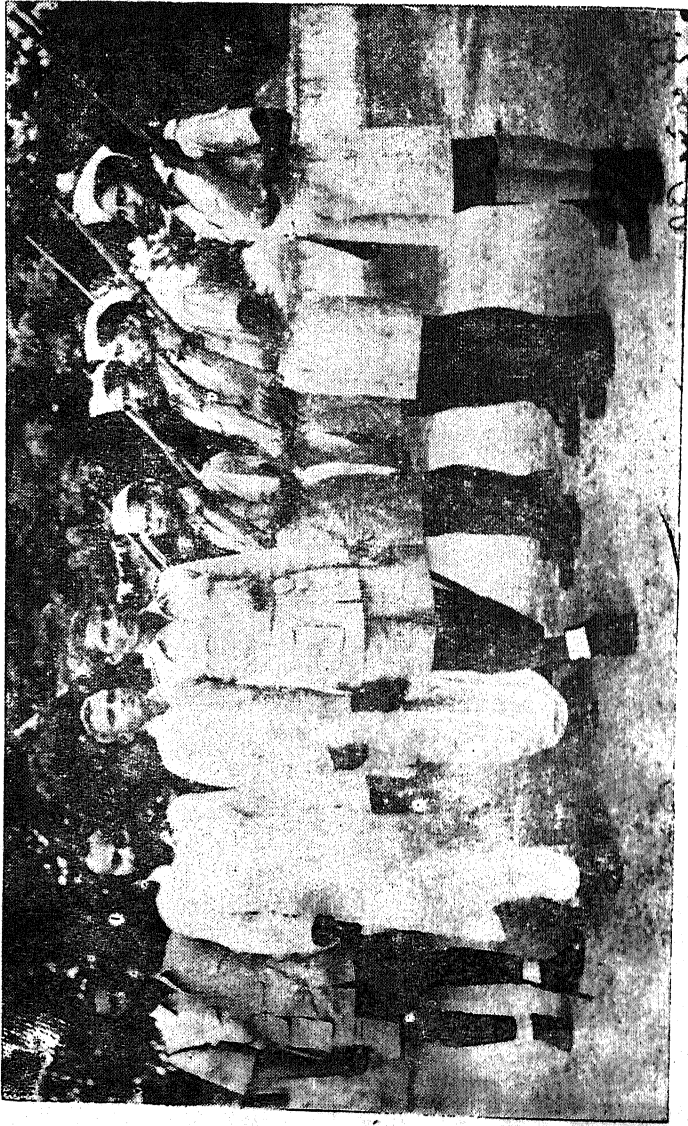
అధ్యక్షులు తమ ఉపన్యాసములలో నిజాము రాష్ట్రము, భారత దేశమును గూర్చి మాత్రమే కాక అంతర్జాతీయ పరిస్థితులను గూర్చి చర్చించినారు. అందులో నిజాం రాష్ట్రాన్ని గూర్చి ముఖ్యమైన రాజకీయ ధృక్పథాన్ని మొదటిసారిగా వారు తెలిపినారు. అదేమిటనగా- నిజాం రాష్ట్ర మంత్రిమండలిలో (అనగా బాబె హుకూమత్) ఇంతవరకూ మత పాక్షిక సంస్థ అని, హిందువులను ద్వేషించు సంస్థగా పేరు పొందిన మజ్లిస్ ఇత్తెహదుల్ ముస్లిమీన్ ప్రతినిధులు 100కి 50 వఱకు లుండాలుని సూచించారు. ఇక జాతీయ భావాలుగల ముస్లింల సంగతేమిటో వారు సూచించలేదు. ఈ విధంగా కమ్యూనిస్టులు ఆంధ్ర మహాసభ వేదికనుండి తమ విధానాలను ఇతరులపై రుద్దజూస్తున్నట్లు రాజకీయంగా తేలిపోయింది. నాలుగేండ్ల తర్వాత అది బాగా ధ్రువపడిపోయింది, 25-5-1948 నాడు హష్మత్ గంజ్ లో ప్రముఖ కమ్యూనిస్టు నాయకుడూ అయిన రాజ్ బహదుర్ గౌడ్ నాటికియంగా ప్రత్యక్షమయి రెండుగంటలు ఉపన్యాసమిచ్చినాడు. అతని ఉపన్యాసంలో ఇత్తెహదుల్ ముస్లిమీన్ అంతకుపూర్వం ప్రతిపాదించిన “అజాద్ హైదరాబాదు” (స్వతంత్ర హైదరాబాదు) ను బాహుటంగా సమర్థించినాడు. అంటే అంగ్రెజ్ కాంగ్రెస్ ఒక చేనని ఢిల్లీలో కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వం ఏర్పడింది కాబట్టి నిజాం రాష్ట్రం ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరకూడదని ఇదే తమ కమ్యూనిస్టు పార్టీ ఆభిప్రాయమనీ వెల్లడించినాడు. భారత దేశం ఏదేనీ పరిపాలననుండి స్వతంత్రమై ఢిల్లీలో జాతీయ ప్రభుత్వం ఏర్పడ్డతర్వాత హైదరాబాదులో కమ్యూనిస్టులు ఇట్టి జాతీయ వ్యతిరేక విధానాన్ని అవలంబించడం చాలా శోచనీయం. అయితే రాము అవలంబించిన విధానం సరియైనది కాదనీ మజ్లిస్ ఇత్తెహదుల్ ముస్లిమీన్ వారి తరువాతి నడవడి వల్ల ఆ విషయం స్పష్టమైనదనీ ఆ తర్వాత రావి నారాయణ రెడ్డిగారే వారు వ్రాసిన ఒక వ్యాసంలో తమ తప్పిదమును అంగీకరించి వున్నారు. కమ్యూనిస్టు నాయకుల చిత్తశుబ్దాలు భువనగిరి మహాసభ వేదికపై ప్రదర్శించబడటం ఒకరు మరొకరిని కామ్రేడ్ అని సంభోధించుకోవటం వంటివి కూడా జరిగాయి అంటే ఆంధ్ర మహాసభను కమ్యూనిస్టులు తమ సభగా చూపించ ప్రయత్నించారు.

1938లో హైదరాబాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రథమ సత్సంగంలో పాల్గొన్న నాయకులు సర్వశ్రీ గోవిందరావు నాసల్, రావి నారాయణరెడ్డి, మందుమల రాంచందర్ రావు, ఎన్. కె. రావు, నందగిరి వెంకట్రావు, పల్లెర్ల హనుమంతరావు, బద్దం ఎల్లారెడ్డి, మంత్రి ప్రగడ వెంకటేశ్వరరావు, కాళోజీ నారాయణరావు, మేడికెట్టి వెంకయ్య గుప్త, మల్లారావు, ఆరుట్ల లక్ష్మీ నర్సింహరెడ్డి, కాశీనాథ్ రావు వైద్య, స్వామీ రామానంద తీర్థ, రాంకిషన్ ధగాత్ సగై రాలు.

శ్రీ నాగనాథ్ తమ్మనాథ్

పై విక వందనం స్వీకరిస్తున్న సరిహద్దు పోలీసు నాయకులు

అదీగాక తీర్మానాలు ముందుగానే ప్రాసీ తెచ్చి మహాసభలో చదివి వినిపించడం జరిగింది. కాని ఒక్కొక్క తీర్మానాన్ని ఒకరు ప్రతిపాదించడం, మరొకరు సమర్థించడం, అధిక సంఖ్యాకులచే ఆమోదించబడటం వంటి ప్రజాస్వామిక పద్ధతి అవలంబించబడక పోవడం గమనార్హమైన విశేషం.

పునరుద్ధరణ

ఇంతటి మహత్తరమైన, నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్ర మహాసభ అనేక సంవత్సరాల నిరంతర కృషి ఫలితంగా ఏర్పడినను ధృఢమైన జాతీయవేదిక ఆటవంటిది. భువనగిరిలో కేవలం కమ్యూనిస్టు భావాలు గల కొందరు ఆంధ్ర మహాసభ కార్యకర్తల వేదికగా మారిపోయిందన్న విషయం బద్ధం యెల్లారెడ్డి, దేవులపల్లి వెంకటేశ్వరరావు గారలు వ్రాసిన పుస్తకాలలో స్పష్టమౌతున్నది. భువనగిరిలో జరిగిన స్థాయి సమన్వయసభలో జాతీయ వర్గం వారు ఎదిరించక పట్టుబట్టి వోటింగు జరిపించక ఉదాసీనభావంతో అక్కడినుంచి వచ్చివేయడం ఆ తర్వాత సభ పునరుద్ధరణకు పూనుకొవడం “గోటితో పోయేదానికి గొడ్డలి వరకూ తీసుకొచ్చారు” అనే సామెత స్ఫురించకపోదు.

జరిగిన పొరపాటును సవరించుకోవాలనే నిశ్చయానికి జాతీయపక్షానికి చెందిన నాయకులు వచ్చినారు. అందుకు జాతీయపక్షాన్ని బలపరుస్తూ దాని పునర్నిర్మాణం చేయాలనే సంకల్పంతో కమ్యూనిస్టుల ఆక్షేపణలకు సమాధానంగా “నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్ర మహాసభ జాతీయపక్ష ఆశయాలు” అనే శీర్షికతో 29-6-1944 అంటే నెల రోజులలోనే మందుముల రామచంద్రరావు గారు ఒక ముఖ్య ప్రకటన చేశారు. దీనిని బట్టి జాతీయవాదులు జరిగిన పరిణామాలకు ఎంత మనఃక్షేపం అనుభవించారో మనం అంచనా వేయవచ్చు,

ఇది ఇట్లుండగా, పదకొండవ మహాసభలో అంగీకరింపబడ్డ కొత్త నియమావళిని, అందులోని సభ్యత్వ రుసుమును విమర్శిస్తూ ‘రయ్యత్’ పత్రికలో మందుముల నర్సింగరావు గారు, వ్యాసం వ్రాసినారు. దాని అనువాదం 2-10-1944 నాటి గోలకొండ పత్రికలో ప్రకటింప బడ్డది.

దీనిపై నలుగురు ఆంధ్రమహాసభ మాజీ అధ్యక్షులు ‘రయ్యత్’ పత్రికలో సూచనాన్ని సమర్థిస్తూ ఒక ప్రకటన వెలువరించినారు. అందులో విప్లవ పంథాలోగాక

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఒక క్రమ వికాస పద్ధతిన ఆంధ్రమహాసభ పునరుద్ధరించడ వలెనన్న ఆకాంక్షను వారు వెల్లెబ్బినారు.

నల్లగొండ జిల్లా చిలుకూరులో జరిగిన ఎనిమిదవ ఆంధ్రమహాసభలో అంగీకరించబడ్డ నియమావళిలో భువనగిరి మహాసభ సమయంలో ప్రధానమైన మార్పులు చేయబడ్డవి. ఆ మార్పుల ప్రకారం జిల్లా తాలూకా, కమిటీలు ఏర్పడ్డవి. నియమావళిలో జరిగిన ఈ మార్పు క్రిమిబద్ధముగా ఒరుగలేదని మందముల రామచంద్రరావు గారు, “ఆంధ్రమహాసభ ఆరాచక సంస్థ” అనే శీర్షికతో వ్రాసిన 15-10-44 నాటి గౌలకొండ పత్రికలోని వ్యాసం ఈ సందర్భంలో ప్రస్తావించదగి వున్నది. ఈ విషయంలో జరిగిన ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు గౌలకొండ పత్రికలో ప్రచురించ బడ్డవి. ఇది ఇట్లుండగా ఏ పక్షానికి చెందని ఆంధ్రేతరుడు, న్యాయశాస్త్ర సిఫుజుడు, అయిన ఆరవ ముదుఅయ్యంగారు, భువనగిరి సభలో చేయబడిన సవరణలు ఆశాశ్రీయమైన వని ఆభిప్రాయ పడ్డారు. అప్పుడు మం. సర్పింగరావు గారు, “ఆంధ్రమహాసభ పునరుద్ధరణ” అనే శీర్షికతో ఒక ప్రకటన 27-4-1944 తేదీన పేడదల చేసినారు. అందులో ఆంధ్రమహాసభ పునరుద్ధరణకై 24-4-44 వరకు తెలంగాణలోని అనేక చోట్ల సుండి సుమారు 60,000 ప్రాథమిక సభ్యులు చేరినారనీ, సుమారు 500 ప్రతినిధులు 12వ మహాసభకు ఎన్నుకోబడ్డారనీ, మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావుగారి అధ్యక్షతన ఆహ్వాన సంఘం ఏర్పడ్డదనీ వెల్లడించారు. నారాయణగూడాలో ‘రయ్యత్’ పత్రికా కార్యాలయంలో తాత్కాలిక కార్యాలయం ఏర్పాటు చేయబడ్డది.

భువనగిరి మహాసభలో నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభ రెండుగా చీలిపోయింది. ఒకటి జాతీయ పక్షమునకు చెందిన ఆంధ్రమహాసభ. దీనికి సర్వశ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు వంతులు, మందముల సర్పింగరావు, సురవరం ప్రతాపరెడ్డి, కొండ వెంకటరంగారెడ్డి, మందముల రమచంద్రరావు, బూర్గుల రామకృష్ణరావు తదితరులు నాయకులు రెండవది కమ్యూనిస్టుల ఆధ్వర్యాన ఉన్న ఆంధ్ర మహాసభ. దీనికి అధ్యక్షుడు శ్రీ రావి నారాయణరెడ్డిగారు సర్వశ్రీ మఖ్సూం మొహిఉద్దీన్ డా॥ బద్దం ఎల్లారెడ్డి తదితరులు. ఈ చీలికలవల్ల నిజాం వ్యతిరేక ఉద్యమానికి కొంత దెబ్బ తగలడమే గాక, నిజాం ప్రభుత్వం ఈ చీలికను స్వప్రయోజనాలకు ఉపయోగించుకున్నది. పైగా కమ్యూనిస్టులు మజ్లిసుతో రాజిపడి మంత్రిమండలిలో చేరినగం స్థానాలు అనే విధానానికి తల ఒగ్గడంచేత మతోన్మాద సంస్థ అయిన మజ్లిస్ ప్రాబల్యం పెరిగింది.

పదకొండవ మహిళా మహాసభకు పాల్గొనచ నంస్థానపు రాణి శ్రీమతి అలివేలు మంగళాయారమ్మగారు ఆధ్యక్షత వహించినారు.

మడికొండ పన్నెండవ మహాసభ

మార్చి 1945 21, 22, 23 తేదీలలో వరంగలు జిల్లా మడికొండలో మందు ముల సర్పింగరావు గారి ఆధ్యక్షతన పన్నెండవ ఆంధ్రమహాసభ జరిగింది.

ఈసారి ఆధ్యక్షోపన్యాసం ఎనిమిది పుటలకు తక్కువగానే ఉన్నది. అందులో కమ్యూనిస్టుల ఎత్తుగడ ఫలితంగా ఆంధ్రమహాసభ పునరుద్ధరణ తత్సంబంధ రాజకీయ పరిస్థితులను గూర్చి కూడా చర్చించ బడ్డది.

మడికొండ మహాసభలో, భువనగిరి మహాసభలో నియమావళిలో చేయబడ్డ మార్పులు తిరిగి సవరించ బడ్డవి. అంచే కమ్యూనిస్టు స్వరూపాన్ని మార్చివేసి తిరిగి వెనుకటి జాతీయ స్వరూపం దానికి ఇవ్వబడింది.

ఇంచుమించు ఈ సమయానికే బ్రిటిషు మంత్రిమండలికి చెందిన క్యాబినెట్ విషన్ కొందరు మంత్రులతో కూడిన రాయబారవర్గం భారతదేశానికి వచ్చింది. వారు భారత స్వాతంత్ర్య సమస్య పరిష్కారానికై వివిధ పక్షాలవారిని కలుసుకొని సమాలోచనలు జరుపడానికి వచ్చినారు. హైదరాబాదు నుండి ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర, కర్ణాటక మహాసభల యొక్క ప్రతినిధుల రాయబార వర్గం వారిని కలుసుకోవడానికి ఢిల్లీ వెళ్ళింది. బూర్గుల రామకృష్ణారావు గారు ఆంధ్ర మహాసభకు ప్రాతినిధ్యం వహించినారు. అయితే బ్రిటిషు మంత్రులు హైదరాబాదుకు సంబంధించినంత వరకూ నిజాం రాజు ఆధిప్త్యావళి విన్నారు కాని ప్రజల సంగతి పట్టించుకోలేదు.

మందుముల రామచంద్రారావుగారు ఆధ్యక్షులుగా ఉన్న 1939లో జరిగినట్టుగా ఈ కాలంలో కూడా కార్యకర్తలకు శిక్షణ తరగతులు ఏర్పాటు చేయబడి ఆర్థిక రాజకీయ విషయాలలో వారికి శిక్షణ ఇవ్వబడింది.

ఈ మహాసభ హయాములో చెప్పకోదగ్గ విషయమేమిటంటే ఆంధ్రోద్యమ జయంతి ఉత్సవాలు జరిగినవి. అంతేగాక ఆంధ్రోద్యమస్థావనా చార్యులైన ఆంధ్ర విభాషా మాడపాటి హనుమంతరావుగారి పట్టిపూర్తి ఉత్సవాలు నగరంలోనూ,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అత్యంత వైభవో పేతంగా జరిగినవి. రెడ్డి హాస్టలులో భారీఎత్తున జరిగిన వారీ షష్టిపూర్తి ఉత్సవాలలో మాడపాటి హనుమంతరావు గారికి తులాభారం జరిపి ఆ డబ్బును వారికి ఉత్సవ నిర్వాహకులు అందజేయగా మాడపాటివారు ఆ డబ్బును తిరిగి లంధ్రా బాలికా పాఠశాలకు విరాళంగా ఇచ్చివేసినారు. దీనిని బట్టి ఆ పాఠశాల నిర్వహణవట్ల వారికెటువంటి శ్రద్ధా సక్తులుండేవో మనం గమనించవచ్చు ఆ పాఠశాలయే నేడు మాడపాటి హనుమంతరావు బాలికోన్నత పాఠశాలగా ప్రసిద్ధమైనగరంలోని బాలికలకెందరికో హైస్కూలు విద్య గ్రహుతూ ఉన్నది ఏమైన హైదరాబాదు నగరంలో జరిగిన మాడపాటివారి తులాభార సన్నివేశం మాత్రం చరిత్రాత్మకమైనది. మరొకవ్యక్తి కెవరికీ అట్టి గౌరవం జరుగలేదు.

పన్నెండవ ఆంధ్ర మహిళా సభకు గురుగంట సంస్థానపు రాణి శ్రీమతి లలితా దేవి గారు అధ్యక్షత వహించినారు.

పది, పదికొండు, పన్నెండవ మహాసభలు జిల్లాలలో కాక హైదరాబాదు నగరంలోనే జరిగినవి.

పదమూడవ ఆంధ్ర మహాసభ—కంది :

1946 మే 10, 11 తేదీలలో మొదట జిల్లాలోని కంది గ్రామంలో 18 వ మహాసభ జరిగింది ఈ మహాసభకు అధ్యక్షులు జమలాపురం కేశవరావుగారు. వారిని ప్రజలు సర్దార్ అని ప్రేమాభిమానాలతో వ్యవహరించేవారు. 'సర్దార్' అనే బిరుదు మరెవ్వరికీ తెలంగాణ ప్రజలు ఇవ్వలేదు. ఆ బిరుదు వారికే తగినదని విస్తుంది. కేశవరావు గారు ఆరడుగులకు మించిన ఎత్తుతో, అజానుబాహులై గంభీర వదనంతో స్ఫురద్రూపియై చూచేవానిని వెంటనే అకర్షించేవారు. అతేగాక నిరాడంబరులై గ్రామీణ ప్రజలలో ఒకరుగా అటు గ్రామీణులనూ ఇటు విద్యావంతులనూ సమంగా ఆకర్షించేవారు. కేశవరావుగారు క్రితం 12 వ మహాసభకు కార్యదర్శిగా పనిచేసిన సంగతి మనకు తెలిసినదే. అక్షరాల ప్రజా నాయకుడు

జమలాపురం కేశవరావుగారి స్వగ్రామమైన ఎరుగిపాలెం నుండి రిజర్వుచేసిన రైలులో రైలు పెద్దెలను జాతీయ పతాకాలతోను, తోరణాలతోను, నినాదాలు వ్రాయబడ్డ వస్తువులతోను, అలంకరించి, ఆ రైలులో కార్యకర్తలు, ప్రతినిధులు

ప్రయాణం చేయడం, ప్రతి స్థానంలో ప్రజల నినాదాలు మిన్నుమట్టడం కంది మహాసభకు శుభారంభమని చెప్పవచ్చు.

ఈ కంది మహాసభకు క్రైస్తవమత పెద్దలైన రెవరెండు జి. సుందరం, రెవరెండు ల్యూక్ గారలు వచ్చి, సభా కార్యక్రమాలలో పాల్గొన్నారు. అంతేగాక వారు సభా వేదికనుండి ప్రసంగిస్తూ ఆంధ్ర మహాసభ జనసామాన్యానికి చేసిన సేవను ఆంధ్ర క్రైస్తవుల వజాన ప్రశంసించినారు. వారి ఉపన్యాసాలు ఆంధ్ర మహాసభ యొక్క జాతీయ విధానాన్ని మత ప్రసక్తి రహిత వైఖరినీ ప్రతిబింబం చేసిగా ఉండి, ఈ సంస్థ జాతీయసంస్థ అన్న భావానికి మరింత దోహదం చేసినవి.

ఈ విధంగా మొదటి మహాసభ చివరి మహాసభ మెదకు జిల్లాలో జరగడం అనుకోకుండా జరిగినదే. ఆంధ్ర జనసంఘం మొదటి సమావేశం వదకొండుమంది హాజరైనారు. మెదకు జిల్లా వాసియైన దేకుమాలు రంగారావు గారి ప్రేరణబాదు నివాసంలో జరుగుట, మొదటి తాత్కాలిక కార్యదర్శి కూడా మెదకు జిల్లావాసి (అంటే రంగారావు గారే) కావడం విశేషమనే చెప్పవలెను.

1930 లో నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్రోద్యమం వదహారు సంవత్సరాలలో క్రమ వికాసం చెందుతూ ప్రజల్లో సర్వతోముఖ జాగృతిని కలుగజేసింది. మొత్తం వదమూడు మహాసభల్లోనూ ఏడు జిల్లాలలో జరిగినవి. ఆదిలాబాదు జిల్లా సగం మహారాష్ట్ర ప్రాంతం కావటం, కైగా ఎక్కువగా అడవులతో నిండి రాష్ట్రం చివరి హద్దున ఉండటం వల్లనూ, అక్రాఫ్ బల్గా నిజాం స్వంత జాగీరు కావటం వల్లనూ, ఆ రెండు జిల్లాలలో ఆంధ్ర మహాసభలు జరువజాలలేదు.

క్విట్ ఇండియా

“నేను బ్రిటిషు సామ్రాజ్యాన్ని దివాలా తీయించటానికి ప్రధాన మంత్రిని కాలేదు.” అని ప్రగల్భాలు చేసిన చర్చిల్ భారతదేశంతో చర్చలకు దిగవలసి వచ్చింది. 11-3-42 నాడు క్రిపు మిషన్ ఏర్పాటును గూర్చి పార్లమెంటులో ప్రకటించినాడు. సర్. స్టాఫోర్డ్ క్రిపు బ్రిటిషు మంత్రివర్గ సభ్యుడు భారతదేశానికి వచ్చినాడు. క్రిపు చేసిన సూచనలు సారాంశ వేమిటంటే.

“ప్రస్తుతానికి భారత ప్రతినిధుల సలహా సహకారాలతో బ్రిటన్ తన అధికారాన్ని నిలబెట్టుకుంటుంది. ఇక యద్ధానంతరం బ్రిటిషు కామన్ వెల్త్ నుండి విడిపోయే హక్కుతో” డొమినియన్ స్టేటస్ పొందుతుంది. యద్ధం ముగియగానే రాజ్యాంగ నిర్మాణ సంఘం స్థాపించబడుతుంది. ఇక ఇండియన్ యూనియన్ లోని ఏ ప్రాంతమైనా (Province) లేక సంస్థానమైనా చేరకుండా, బయట ఉండటానికి రాజ్యాంగరీత్యా హక్కు కలిగి ఉంటుంది”

వెంటనే అధికార మొనగె యోచన లేవిలేవు కాబట్టి క్రిపు మిషన్ ఆమోదించబడలేదు. మిషన్ విఫలం కాగానే మహాత్ముడు ‘క్విట్ ఇండియా’ బ్రిటిషు వారు భారతదేశం విడిచి వెళ్లాల్సిన అనే ఉద్యమం లేవదీసినాడు కాంగ్రెస్ నాయకులందరూ 9 అగస్టు 1942 న నిర్బంధింపబడటంతో ఉద్యమం తారాస్థాయి నందుకొన్నది.

క్రిపు మిషన్ ముఖ్యంగా దేశీయ సంస్థానాలను గూర్చి మహాత్ముని అభిప్రాయాలు 18 జులై 1944నాటి ఇండియన్ ఎక్స్ ప్రెస్ లో ప్రకటించబడినవి. మహాత్ముడు క్రిపు రాయభారాన్ని కాలదోషం వట్టిన చెక్కు (Post dated cheque) అని అభివర్ణించినాడు “నేను బ్రిటిషు ఇండియా పౌరుల స్వాతంత్ర్యం కొరకు దేశీయ సంస్థానాలను

ల హక్కులను అమ్మి వేసే వ్యవహారంతో భాగస్వామిని కాదలుచుకోలేదు. ను సంతానాధీశుల శత్రువును కూడా కాదు. వారి మిత్రుడనే అయితే నన్ను అర్థం చేసుకునే వారుంటే నేను ఉభయులకు అంటే సంతానాధీశులకు గౌరవ ప్రదంగా ఉండే సూచనలు చేయటానికి సిద్ధంగా ఉన్నాను." అని ప్రధాన్ని స్పష్టపరచినాడు.

ఎనైటెడ్ ప్రెస్ పత్రికేక ప్రతినిధితో మాట్లాడుతూ, 'భారతదేశాన్ని చేయటమే కిచ్చు సూచన, అందుకొరకు దేశీయ సంస్థానాలను పూర్తిగా చుకుంటున్నారు.' అని మహాత్ముడు ఉద్ఘాటించినాడు. ఎందుకంటే రత దేశానికి రాజ్యాంగాన్ని నిర్మించటానికి గాను, యద్ధానంతరం ఏర్పడ ఘంలో సంస్థానాలను గూర్చి కిచ్చు ఈ విధంగా సూచించినాడు.

రాజ్యాంగాన్ని నిర్మించే సంఘంలో స్వదేశ సంస్థానాలు తమ ప్రతినిధు మించటానికి అహ్వానించబడుతవి. ఇక సంఖ్య విషయంలో బ్రిటిషు మరియు సంస్థాన ప్రజల నిష్పత్తినిబట్టి నిర్ణయింపబడుతుంది. వారికి ండియా సభ్యుల కుండే అధికారాలే వుంటవి."

ంటే - కిచ్చు సూచనల ప్రకారం అఖిల భారత సంఘంలో మూడో వంతు సంస్థానాధీశులు నియమిస్తారు. వారికి బ్రిటిషు ఇండియా సభ్యులతో బ్రిటిషిండియా ప్రజల భవిష్యత్తు నిర్మించటానికిగూడా హక్కులుంటవి. స్థానాలలో నివసించే కోట్లాది ప్రజల భవిష్యత్తును గురించి అభిప్రాయం అధికారం బ్రిటిషిండియా ప్రతినిధులకూ సంస్థానాధీశుల ప్రతినిధులకూ ందు. అందుకే అన్నాడు మహాత్ముడు "విచ్చేదవర ధోరణి" అని హరిపుర * సంస్థానాలలోని భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ జాతీయ నిర్మాణ కార్యక్రమా కోవలను బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపనానికి ఆందోళన జరుపటానికి వేరే సంఘాలు స్థాపించుకోవలెను. అనే తీర్మానం అంగీకరింపబడ్డది. న్ని కార్యవర్గ సమావేశంలోను బహిరంగ తీర్మానం అంగీకరింపబడ్డది. పటం జరిగిందనే విషయం గమనించ దగ్గది సమావేశంలోను బహుటంగా

యితే, ఈ తీర్మానం పట్ల ఒక లాభం మాత్రం జరిగింది స్థానిక శక్తి లు పైకి వుబికి వచ్చినవి, మైనూరు, తిరువాన్కూరు, రాజకోట, జయపూర్

ప్రేరణాబాధ స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మొదలైన సంస్థానాల్లో, స్థానిక సంస్థలు బయలుదేరినవి అందుకే హరిపురా తర్వాత సంవత్సరాన్ని “సంస్థానాలలో జాగృతి వత్సరంగా” పేర్కొనటం జరిగింది.

ఏదీ ఏమైనా అఖిలభారత జాతీయ కాంగ్రెస్ స్వదేశ సంస్థానాలలో నివసించే ప్రజలను మరచిపోలేదు.

“స్వదేశ సంస్థానాలలో నివసించే కోట్లాదిప్రజలను పూర్తిగా అలక్ష్యపరచటం అయినా సంస్థానాధీశులకు తమ స్వంత అస్తిలవలె వాడుకునే అధికారం కలుగజేయటం చూస్తే, ప్రజాస్వామ్యం - స్వయం నిర్ణయాధికారం, రెండూ లోపించినట్టు కనబడుతున్నది” రాజ్యాంగ రచనా సంఘంలో జనాభా ప్రాతిపదికమీద ప్రాతినిధ్యం ఇవ్వబడ్డది. కాని వారిని ఎన్నుకొవటంలో ప్రజల కెలాంటి అధికారంలేదు. అంతే గాదు, వారి భవిష్యత్తును ప్రభావితం చేసే నిర్ణయాలు తీసుకునే ఏ సందర్భంలో కూడా ప్రజలను సంప్రదించే ప్రసక్తి కల్పించలేదు. కాబట్టి దేశీయ సంస్థానాలు భారత స్వాతంత్ర్య సాధనానికి ఆటంకాలు కావచ్చును, అని అలాటి పరిస్థితులు వ్యాఖ్యానించినవి.

సంస్థానాల పట్ల చూతన చుక్కచుము-ఒక కొత్త మలుపు

ప్రేరణాబాధ నేషనల్ కాన్ఫరెన్సుకు గోవిందరావు నాసల్ గారు అధ్యక్షులు. కాబట్టి సమావేశాల్లో పాల్గొనితానికి గాని, చర్చలు సాగించడానికిగాని న్యాయంగా వారికే అధికారం ఉన్నది. కాని అనారోగ్య కారణంగా వారు రాజకీయ కార్యకలాపాలను వదులుకున్నారు. అందుచేత రామానంద తీర్థ గారు, కొందరు సహచరులతో పాటు బొంబాయిలో జరిగిన కాంగ్రెస్ మహాసభకు హాజరై చర్చలలో పాల్గొన్నారు.

అ. భా. కాంగ్రెసు కమిటీ సమావేశానికి ఒకరోజు ముందుగానే గాంధీ మహాత్ముడు, జవహర్లాల్ నెహ్రూ గారలు బొంబాయికి వచ్చినారు. ఉభయులు అ. భా. సంస్థానాల ప్రజల మహాసభ ప్రతినిధులను సంబోధించి ప్రసంగించినారు. గాంధీ మహాత్ముడు రాబోయే ‘క్విట్ ఇండియా’ ఉద్యమాన్ని గూర్చిన సాధక బాధకాలను వివరించినాడు. ఉపన్యాస సారాంశ మేమిటంటే ఇక మీద బ్రిటిషిండియా ప్రజలు వేరు, సంస్థానాల ప్రజలు వేరు అనే భేదం ఉండరాదు. సమగ్రమైన భారతదేశం ఒకదే; వారు సభిషే సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య ఉద్యమం కు ధా ఒకదే, అందుకని

ఇంతకు పూర్వం సంస్థాన ప్రజలు నడివే ఉద్యమంయొక్క ధ్యేయం "ఆయా సంస్థానాధిపతుల తత్రచ్ఛాయ క్రింద బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన ఆయి వుండేది. ఈ కొత్త పరిణామం దృష్ట్యా ఇక మీదట మన ధ్యేయం మారింది. ఇక మీద సంస్థానాల ప్రజలు, రాజుల తత్రచ్ఛాయను కోరవలసిన పని లేదు. వారి క్రింద బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం కావాలనికూడా వాంఛించేది లేదు. సోదర భారతీయుల వలె సంస్థాన ప్రజలుకూడా స్వాతంత్ర్యాన్నే వాంఛించ వలెను. ఇకమీదట సంస్థానాధిపతులను కోరవలసింది బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం కాదు. వారు బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి లోబడి ఉంటామని అనటానికి బదులు వారితో మాకేమి సంబంధము లేదనీ, స్వతంత్ర భారత ప్రభుత్వానికి విశ్వాస పాత్రులమై ఉంటామనీ, తమ సంస్థానాలను భారత యూనియన్ భూ భాగంలో విలీనం చేస్తామని ప్రకటించాలనీ కోరవలెను".

దేశీయ సంస్థానాల ప్రజల నూతన ధ్యేయం విషయంలో గాంధీజీ చేసిన ఈ ప్రబోధం స్వాతంత్ర్య సమరంలో మహత్తరమైన మలుపు. ఈ కొత్త లక్ష్యం సంస్థానాల ప్రతినిధులకు తృప్తిని, మనశ్శాంతిని కలుగ చేసింది. రెండవ రోజు నిర్ణయించబడనున్న ఈ పథకం "సంస్థానప్రజల ఉద్యమం; జాతీయోద్యమం కాబట్టి దానితో అనుసంధానం చేయటం జరుగవలెను. అయితే పైన పేర్కొనబడిన రీతిగా తీర్మానాన్ని రూపొందించుటానికి ఒక ఉప సంఘం నియమింప బడ్డది. కాని ఉప సంఘం వారు సిద్ధ పరచిన చిత్తు తీర్మానం అధ్యక్షుడయిన పండిత నెహ్రూ గారికి నచ్చలేదు. అందుకని సంస్థానాల ప్రజల మహాసభ అధ్యక్షులుగా వారే ఒక తీర్మానాన్ని రూపొందించి గాంధీ మహాత్ముని అంగీకారం కోసం వారి ముందుంచినారు.

స్వామీజీ చివరికొక నిర్ణయానికి వచ్చినారు. విప్లవపంథా తొక్కటానికి నిర్దండా ఉన్న కొద్దిపాటి కార్యకర్తలతో కార్యక్రమం ఆరంభించటానికి అనుమతించ వలసిందిగా మహాత్ముని వేడుకున్నాడు.

అ, బా. కాంగ్రెస్ కమిటీ సమావేశంలో మహాత్ముడు అని ముఖ్యమైన మరుప రాని ఉపన్యాసం చేసినాడు. అందులో ఒక సంస్థానంలో ముగ్గురు వ్యక్తులున్నా చాలు, విప్లవోద్యమంలో చేరవచ్చు అని నిర్ణయించగా ఉద్ఘాటించినాడు.

క్విట్ ఇండియా ఉద్యమ స్వరూపం ఏమిటో అది ఎట్లా నిర్వహింపబడాలో స్థూలముగా యాభై ఘండి కార్యకర్తలకు స్వామీజీ లేఖలు రాసినాడు. తలుపుకుంటే

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉద్యమం నడువగలరనే సామర్థ్యం గలవారికే ఈ యేటలు పంపబడినవి. ఇది ట్టుండగా అర్ధరాత్రి అఖిల భార కాంగ్రెసు కార్యవర్గ సభ్యులందఱు నిర్బంధింపబడ్డారు. గుర్తు తెలియని చోటికి పంపబడ్డారు, ఇది ఆ. భా. నాయకుల సంగతి. దేశీయ సంస్థానాల వారినిగూడా అంతే. వారు తమ తమ ప్రాంతాలకు వెళ్ళగానే నిర్బంధింపబడటం ఖాయం. అప్పటిది అయోమయ స్థితి. ఎవరెక్కడున్నది తెలియదు. ఒకరికొకరు టెలిఫోను చేసికొనే స్థితిలోకూడా లేరు. అంతలో అప్పటి వరకు ఆరెస్టుకాని ప్రతినిధులందఱు ఫోర్టు ప్రాంతంలోని ఒక సంకేత స్థలానికి అది కూడా మారువేషాల్లో రావలసిందని, లాంచన ప్రాయంగా మళ్ళీ సమావేశం మహాత్ముని అంగీకారంకోసం వారిముందుంచినారు. తీర్మానంలో అక్కడక్కడ కొన్ని మార్పులు చేయవలసి ఉన్నదని రాత్రిపూట ఆపని బూర్తిచేసి మర్నాడు కమిటీకి ఆందోళనాని మహాత్ముడన్నారు.

ఆ. భా. కాంగ్రెస్ కమిటీ నిర్ణయానుసారం సమావేశమైంది. కాంగ్రెస్ కమిటీ సమన్యల తీవ్రతవల్ల హడావుడిలో మహాత్ముడు నెహ్రూగారి చిత్తు తీర్మానాన్ని సవరింపజాలక పోయినాడు. అందువల్ల సంస్థాన ప్రజల మహాసభలో అంగీకారంకోసం ప్రవేశ పెట్టబడలేదు. అయితే మహాత్ముడు 'తీర్మానం నిర్ధారణ ఉన్న' దని చెప్పినాడు. అప్పుడు వాతావరణం చాలా ఉద్రిక్తంగా ఉండినది. ఓకవైపు మహానాయకులందరినీ ఆరెస్టు చేస్తారని వదంతులు బయలుదేరినవి. అందుకని రాత్రి పూట మహాత్ముని దర్శించి తీర్మాన పాతాన్ని తెచ్చుకోవాలని కొందరనుకున్నారు. కాని అది అంత సమంజసం కాదని స్వామిజీ ఆభిప్రాయపడ్డారు. ఇటు మహాత్ముడు చెప్పిన ప్రకారం ఆయా సంస్థానాల ప్రతినిధులు ముందు చేయవలసిన కార్యక్రమాలనుగూర్చి పథకాలు వేసికోసాగినారు.

ప్రవేశపెట్ట వలసిన తీర్మానాల ప్రతులను తీసికోవలసిందని, ఆ. భా. సం. ప్ర. మహాసభ ప్రధాన కార్యదర్శి బల్వంతరావు మెహతా ఆదేశించినాడు. అదే ప్రకారం స్వామిజీకూడా అట్టి సంకేత స్థలానికి వెళ్ళి తీర్మానం ప్రతి తీసికొన్నారు. ఆలస్యం చేయకుండా అవేరాత్రి స్వామిజీ పోలాపూరు చేరుకున్నారు. ఒక సందులోని చిన్నగదిలో బస చేసినారు. వీరి ఉనికి అయిదారుగురు సన్నిహితులకు తప్ప ఎవరికీ తెలియదు. బొంబాయిలో తీసికున్న నిర్ణయాన్ని సహచరులకు తెలియపరచవలసిన పని ఆ రోజుల్లో ప్రమాదంకో కూడుకున్నది. అందుకు తన ప్రతివిధిగా

ఆర్. ఎన్. ఎన్. దివాన్ గారిని నగరానికి పంపినారు. సహచరులు చూడాలనే ఉద్దేశంతో ఉత్తరం ప్రతిని గూడా పంపినారు. తాను హైదరాబాదులో అడుగుపెట్టగానే అరెస్ట్ అవుతానని గట్టి నమ్మకం. అందుకని షోలాపూరులో తనను కలుసుకుంటే ఉద్యమ సాధక బాధకాలను గూర్చి చర్చించుకోవడానికి వీలుంటుందని కొందరు మిత్రులకు స్వామిజీ లేఖలు రాసినారు. ఇంతలో పర్చుసీనుండి గోవిందరావునానల్ గారు వచ్చినారు. స్వామిజీ వారిని కలిసి సంగతులన్నీ తెలియచేసినారు. జాగ్రత్తగా ఆలోచించి 'నిజాంకు లేఖ పంపవలసిందే, ఉద్యమం ఆరంభించవలసిందే' నని నిర్ణయించగా తన అభిప్రాయాన్ని ప్రకటించినారు. అనారోగ్య కారణంగా తాను ప్రత్యక్షంగా పాల్గొనజాలనందుకు తమ ఆశక్తతను, విచారాన్ని ప్రకటించినారు. వెంటనే సంస్థాపరంగా తనకుగల అధికారాలను అంటే హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ వజాన చర్య తీసికోవటానికి, తనకు గల స్వాధీకారాలను స్వామిజీకి వ్రాత పూర్వకంగా ఇచ్చినాడు. ఈ విధంగా అధికార పత్రం పొందిన స్వామిజీ షోలాపూరు నుండి హైదరాబాదుకు ప్రయాణమైనాడు. ముగ్గురు వ్యక్తులు మారు వేషాల్లో వారి వెంట ప్రయాణం చేస్తూ ఉండిరి. ప్రతి ఒకరివెంట స్వామిజీ సంతకంచేసినట్టి నిజాంకు పంపవలసిన లేఖ ప్రతిని ఉంచినారు. ఎందుకంటే వీరిలోని ప్రతి ఒకరు నిర్బంధింపబడే ప్రమాదం ఉండినది. రైలు గుల్బర్గా స్టేషన్ చేరింది. ప్లాటుఫారం ఈ చివరినుండి ఆ చివరకు పోలీసులు నిలుచున్నారు, కాని వారినేమి అనిలేదు. రైలు వాడి స్టేషన్ చేరింది. స్వామిజీ రైలు మార్చినారు. నాంపల్లికి సా॥ 5 గం॥లకు చేరుకున్నారు. రైలు దిగి మాట్లాడుతున్నారు. ఇంతలో పోలీసు డిప్యూటీ కమిషనర్ వచ్చి "మీరు అరెస్టు చేయబడినారని" చెప్పినాడు. మిగతా ముగ్గురు స్వామిజీని పోలీసులు తీసిక వెళ్ళటం చూచినారు. ఈ విధంగా స్వామిజీ పథకం నెగ్గింది. తాను నిర్బంధింపబడిన పక్షంలో డా॥ మెల్కోటే తాను సంతకంచేసిన లేఖను నిజాంకు పంపటానికి నిర్ణయించిన ప్రకారం ఆందజేసినారు. ఆ లేఖ యొక్క పూర్తి పాఠం ఈ క్రింద ఉదహరింపబడుతున్నది.

మ. ఘ. వ. నిజాం గారికి,

అయ్యా !

"కులము, రీతి, వర్గాలకు అతీతమై రాష్ట్ర ప్రజలందరికి సేవ చేతామని దీక్ష తీసుకున్న జాతీయ సంస్థ అయిన హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు వజాన మ. ఘ. వ.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మీకు ఈ లేఖను రాసే గౌరవాన్ని పొందుతున్నాను. దీన్ని మీరు ఓర్పుతోను, జాగ్రత్తగాను, సానుభూతితోను, ఆలోచిస్తారని నేను విశయపూర్వకంగా కోరవచ్చునా?

రాష్ట్రంలో పౌరసత్వాల నన్నిటిని అణగ దొక్కినారు. అందుకు కారణం హైదరాబాదు ప్రభుత్వానికే బాగా తెలుసు. కొన్నాళ్ళ క్రింద హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసును చట్టవిరుద్ధ మైందిగా ప్రకటించి. ఆరోగ్యకరంగా, సామరస్యంగా వృద్ధి చెందవలసిన ప్రజా జీవనానికి మోరవిమాతం కలిగించినారు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ మీద మోపిన నేరాలు అంగీకరింపబడలేదు. నిరూపింపబడలేదు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ నిషేధింపబడ్డ కాలంలో అణగదొక్కుటానికి తీసుకున్న చర్యలను ఎదిరించి తన ఉనికిని నిలదొక్కుకున్నది. ఈజీవన్మరణ ఘర్షణకాలంతో అనేకులు సంస్థను వదిలి వెళ్ళినారు కాబట్టి మాజీ సభ్యులకు ఈ పత్రంతోకాని, స్టేట్ కాంగ్రెస్ భవిష్యత్ కార్యకలాపాలతో గాని ఎలాంటి బాధ్యత ఉండదు.

మ. మ. వ. నిజాం ఛత్రచిహ్న క్రింద సంపూర్ణ బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపించబడాలనే కోరిక మరియు (Maintenance) పౌరహక్కులు నిలకడగా ఉండాలనే కోరిక సర్వావస్థలలో తప్పనిసరి అని పట్టుపట్టుపే గాక అవి ఎల్లప్పుడు కార్యక్రమాలలో ప్రథమ స్థానం కలిగి ఉంటాయనే విషయం ఇప్పుడు పునరుద్ఘాటించ వలసిన అవసరం లేదు.

బౌద్ధాధికంగాను, రాజకీయంగాను, భారతదేశ ఐక్యతను కాపాడాలనే విషయంలో స్టేట్ కాంగ్రెసు పట్టుదలగా ఉన్నది బ్రిటిషు ప్రభుత్వం తన సామ్రాజ్యాన్ని సుస్థిరపరచుకోవడానికి కల్పించి కాపాడుతూ వచ్చిన రాజకీయ వైరుధ్యాలు ఎన్ని ఉన్నా భారతదేశంలోని అన్ని ప్రాంతాల్లో, ఒకేరకపు ప్రభుత్వం క్రింద ఆనందదాయకంగా అభివృద్ధి చెందాలనే ధ్యేయంపై విశ్వాసం కలిగి ఉన్నది, దానితో బాటు ఆయా ప్రాంతాలలోను, సంస్థానాలలోను ఉండే వివిధ ప్రభుత్వాలు స్వాతంత్ర్య భారతదేశం యొక్క యూనియన్ ప్రభుత్వానికి విశ్వాసపాత్రంగా ఉండవలెను.

భారత దేశపు వివిధ ప్రాంతాల రక్షణ మరియు వాటి అభివృద్ధి కొరకు భారతదేశపు ఐక్యతను, సమగ్రతను కాపాడటం తప్పనిసరి అని అంతర్జాతీయ క్లిష్ట పరిస్థితుల్లో తునవడింది. దేశాన్ని భయపెట్టుతూవున్న పరిస్థితిని ఎదుర్కొనటానికి

జాతీయ సాధన సంవత్సరము ఆలస్యం చేయకుండా సంపూర్ణంగా వినియోగించుకొన వలసిన అవరం తప్పనిసరి అయింది.

ప్రస్తుతం అధికారంలో ఉన్న బాధ్యత రహితమైనట్టి మధ్యయుగం తరహా రాజకీయ వ్యవస్థ, సమస్త జనశక్తినిగాని, భౌతిక సంపదను గాని, ప్రజలను రక్షించటానికి సమీకరించ జాలదు. ప్రజాస్వామిక, ప్రాతినిధ్యం గల ప్రభుత్వ స్థాపన కొరకు అది తొలగి పోవలెను. స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఈ అన్ని అంశాలను జాగ్రత్తగా పరిశీలించిన తర్వాతనే అది తీసుకొన్న నిర్ణయం సరియైందని, తిరుగు లేనిదనే నిశ్చయాని కొచ్చింది. కాబట్టి ఈ క్రింది కోర్కెలు నెరవేర్చాలని ఒత్తిడి చేస్తున్నది.

1) మ. ఘ. వ. నిజాం చత్ర చాయ క్రింద సంపూర్ణ బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని వెంటనే స్థాపించవలెను. స్వతంత్ర భారత యూనియన్ లో ఒక మాతృక (unit) గా చేరటానికి సంసిద్ధతను వెల్లడించ వలెను.

2) వెంటనే సంపూర్ణ పౌరసత్వాలను ప్రకటించవలెను. స్టేట్ కాంగ్రెస్ మీది ఆంక్షను తొలగించవలెను.

3) రాజకీయ నిర్బంధితులనందరిని వెంటనే విడుదల చేయవలెను.

ఇటీవల కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలను అనవసరంగా నిర్బంధించటం వల్ల, కాంతి యుతంగా పరిష్కరింప బడవలసిన పై అంశాలు క్లిష్ట రూపాన్ని దాల్చటం దురదృష్టకరం, నన్ను నిన్నటికోజు స్టేషన్ దిగి, స్టేట్ కాంగ్రెసు వజ్రాన మీకు తమ కోరికల వలెనన్ని సమర్పించు కోవటానికి రావాలనుకొంటూ ఉండగా నిర్బంధించటంవల్ల పరిస్థితి మరి విషమించింది. మొత్తానికి పై కోరికలను, మన్నిస్తూ కాంతియుతంగా పరిష్కారం జరుపాలనే వినయ పూర్వకంగా కోరుతున్నది.

మనజాతి జీవనంలో సంక్షోభం పరాకాష్ఠ చెందిన ఈ తరణంలో ప్రభుత్వం దూరదృష్టితోను వివేకవంతంగాను, ప్రవర్తిస్తుందని స్టేట్ కాంగ్రెసు చిత్రశుద్ధితో ఆశిస్తున్నది." అత్యంత ఉద్రిక్తపరిస్థితుల్లో అఖిల భారత కాంగ్రెస్ కమిటీ బొంబాయి లోని ఆజాన్ ప్రదానంలో సమావేశమైనది. చరిత్యాకమైన విదేశీపాలకులైన బ్రిటిష్ వారిని (Quit India) 'ఇండియా విడిచి వెళ్ళండి' అని మహాత్ముడు శంభారావం చేసినాడు. ప్రజలకు (Do or die) 'కరోయామరో' అని నిర్ణయాత్మకమైన పిలుపు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నిచ్చినాడు. ఇది తుది పోరాటమని అభివర్ణిస్తు ఏ త్యాగనికైనా వెనుతీయరాదని ప్రాణానికి తెగించి పోరాడతే అనే 'ఢూ ఆర్ డై' పిలుపులోని భావం.

రాష్ట్రమంతట ఉద్యమం - అరెస్టులు

నాటి బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం అకస్మాత్తుగా అఖిలభారత కాంగ్రెస్ మహాత్ముగాంచి, జవాహర్లాల్ నెహ్రూ, సర్దార్ వల్లభ్, అబుల్ కలాం ఆజాద్; మొదలైన అగ్రనాయకులందరిని అర్ధరాత్రి నిర్బంధించి గుర్తుతెలియని చోటుకు వంపింది. ఈ వార్త తెల్లవారేసరికి భారతదేశమంతట దావానలంవడ వ్యాపించింది. భారతీయులు ఆగ్రహవేకులైనారు. వారిహృదయాలలో అణగారి ఉన్న ప్రగీతకార శక్తులు ఒక్కసారిగా విజృంభించినవి. పెరిపోను తీగలు తెంపివేసినారు. రైలుపట్టాలు పెరికివేసినారు ప్రభుత్వ భవనాలకు నిప్పు పెట్టినారు ఒకటేమిటి ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్నే స్తంభింపచేసినారు. హైదరాబాదులో గూడ అచ్చంగా అదే జరిగింది. ప్రతిజిల్లాలో ప్రజలు అగ్రనాయకుల అరెస్టును నిరసించినారు. ఆగ్రహోదగ్గులైన ప్రజలు ప్రభుత్వ ఆస్తులను నాశనం చేసివేసి షరనే రిపోర్టులు ప్రతిజిల్లా కలెక్టరు నుండి హైదరాబాదుకు చేరసాగినవి. సుల్తాన్ బజారులో మాణిక్యపు చంద్రప్ప అనే కాంగ్రెసు వాదులు 'క్విట్ ఇండియా' అని నినాదం చేయగా పోలీసులు అరెస్టు చేసినారు.

కుమారి వద్మజ నాయుడు శ్రీమతి జ్ఞాన్ కుమారిహెడా శ్రీ టి. రామస్వామి మరియు వారి భార్య జాతీయ పతాకాలను ఎగురవేస్తూ మహాత్మాగాంధీకి జై, స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాద్ అని నినాదాలు చేసినారు.

శ్రీలతో నహా హైదరాబాదు రెసిడెన్సిబజారులోని షిక్షరీ ప్లేగ్రావుండు వద్ద సత్యాగ్రహం చేసి హైదరాబాదు మహిళాలోకానికే వన్నె దెచ్చినారు.

మహాత్ముని జన్మ దిన సందర్భంగా బి. రామకృష్ణరావుగారు కాటం లక్ష్మినారాయణగారు క్విట్ ఇండియా నినాదంచేస్తూ 1942 ఆక్టోబరు 2 నాడు సత్యాగ్రహం చేయటానికి నిర్ణయించుకున్నారు. కాని కొందరు ముస్లిం సోదరులు శాసనోల్లంఘనం అవసరంలేదు. సభ జరుపటానికి అనుజ్ఞ సిప్పిస్తామని ఆవినారు కాని అట్టి వారు తిరిగి రాలేదు. ఇది కేవలం నిజాం ప్రభుత్వం చేసిన కుతంత్రం

అయితే దృఢ సంకల్పాలైన ఉభయలు బూర్గుల రామకృష్ణరావుగారు యువకులైన కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు 1942 అక్టోబర్ 8 వ తేదీన అదే విక్టరీ గ్రవుండు మైదానంలో త్రివర్ణాంకితమైన జాతీయ పతాకాన్ని ఎగురవేస్తు వేలాది ప్రజల ముందు “క్విట్ ఇండియా” నినాదమిస్తూ సత్యాగ్రహం చేసినారు. ప్రజల లెవరు రాకుండా అన్ని తోవలను చివరకు సందుగొందులను కూడా పోలీసులు ఆవివేసినారు. కాని ప్రజలు ఉబికి వచ్చే వెల్లువను ఒత్తానికి పనిచేసి బంటులు అడ్డుకోలేక పోయినారు. ఎంత అవినా వేలాది జనం విక్టరీ ప్లేగ్రౌండులోకి రావే వచ్చింది. వారు సత్యాగ్రహం చేస్తుండగా వీక్షించి వేల గొంతులతో ‘క్విట్ ఇండియా’ అనే నినాదాన్ని మిన్ను ముట్టించినారు. జి. రామాచారిగారు కూడా ఈ సందర్భంలో సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టు అయినారు.

ఈ 1942 నాటి ‘క్విట్ ఇండియా’ నినాదం ఎందరో యువకులను పులకాఁకి తులచేసింది. ఆకలిగొన్న పులి పిల్లలవలె మైదరాజాదు యువతరం ఒబ్బంఁబించింది. అటువంటి వారిలో వందేమాతరం రామచంద్రరావుగారొకరు. వీరు వీహారు రాష్ట్రం లోని భాగల్పూరు వెళ్ళినారు. వీరు ప్రయాణిస్తున్న రైలుబండిలో లెఫ్టినెంట్ పట్వర్ధన్ గారు కూడా ఉండిరి. వారు 1914-18 యుద్ధంలో విక్టరీయా క్రాస్ గౌరవాన్ని పొందిన యోధుడు ఇప్పుడు ఉద్యోగం విరమించినాడు. మహాత్ముని క్విట్ ఇండియా నినాదానికి ప్రభావితుడైనాడు రైలులో పరిచయమైంది రామచంద్ర రావుగారి జాతీయ భావాలకు, అంగ ప్రభుత్వంపట్ల వ్యతిరేక భావాలను తెలిసికొని హర్షించినాడు. కారణం వారూ క్విట్ ఇండియా నినాదానికి అనుకూల ప్రచారానికి వచ్చినారు. భాగల్పూరు స్టేషన్ దిగగానే గుఱ్ఱపురౌతు పోలీసుదళం ప్రజలపై పడటానికి సిద్ధంగా ఉండినది. లెఫ్టినెంట్ పట్వర్ధన్ గారివెంట ప్లాటుఫారండాటి బైటికొచ్చాలో లేదో సార్జంట్ వీరిపై బడటానికి హుంకరించినాడు. కాని ఇంతలో సార్జంట్ దృష్టి ‘విక్టరీయా క్రాస్’ విజేత పట్వర్ధన్ పై బడ్డది. అంతే, గౌరవ సూచకంగా గుఱ్ఱం దిగి అలెన్స్ లో అయి, శాల్యూట్ చేసినాడు. అతని దళం కూడా అతని ఆదేశానుసారం శాల్యూట్ చేసింది. అ తర్వాత పట్వర్ధన్ వెంట రామచంద్రరావుగారు కూడా నింపాదిగా వెళ్ళిపోయినారు. కాని తరువాత వారిని నిర్బంధించి జైలులో వేసినారు.

భారతజాతి యొక్క స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఇది తుది పోరాటం. Do or Die చేయ కలిగిన దెల్లా బొందిలో ప్రాణమున్నంత వరకు చేయండి. శక్తివంజన

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

లేకుండా పనిచేసే కాలం ఆసన్నమైనదని వెనకా ముందూ చూడటానికి కాని, మీసం మేషం లెక్కబెట్టటానికి కాని ఇది అదను కాదు. ఎందుకంటే ఇదే తుది పోరాటం. ఈ దెబ్బతో బ్రిటిషువారికి తెలిసిరావాలే మేము ఇక ఇండియాలో ఆధికారం చెలాయించలేమని, ఇండియా విడిచి వెళ్ళిపోవుటలోనే క్షేమమున్నది.

అగ్రనాయకు లందరూ ఒక్కసారిగా బంధింపబడ్డారు. ప్రాంతీయ నాయకులను కూడా వెంటనే అక్కడి కక్కడ నిర్బంధించినారు. అందుకని స్థానిక యువ నాయకులే కిశోరాలవలె ఎక్కడికక్కడ విజృంభించినారు. తోచిన కార్యక్రమం చేబట్టినారు. భారతీయుల కోపాన్ని ఎట్లా వుంటుందో ప్రగాఢ స్వాతంత్ర్యాభిలాష ఎట్లా ఏ రూపం దాలుస్తుందో బ్రిటిషువారికి చవి చూపించినారు. ఈ మహా ప్రళయంలో హైదరాబాదువారు సమయోచిత ప్రజ్ఞ చూపించుట మనకు గర్వకారణం.

పండిత నరేంద్రజి గారి కృషివల్ల హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలందరూ సత్యాగ్రహం చేసి అరెస్టు అయినారు. ఈ విధంగా కనీసం 400 కార్యకర్తలు క్విట్ ఇండియా నినాదం చేసి అరెస్టు అయినారు.

కొమరగిరి నారాయణరావుగారు ఖమ్మంలో, శాసనోల్లంఘనం చేస్తారనే వార్త ఆనోట ఆనోట పాకిపోయింది. వేలాదిజనం గుమిగూడినారు. యువతరానికి చెందిన కొమరగిరి నారాయణరావు తమ ఉద్యోగానికి రాజీనామా ఇచ్చి జాతీయోద్యమానికి దిగినారు. కాంగ్రెసులో ప్రముఖ కార్యకర్తగా పేరు సంపాదించినవారు, చేతిలో జాతీయ జండా వట్టుకొని 'మహాత్మాగాంధీకి జయ్' 'జవాహర్లాల్ కి జయ్' సర్కాట్ పడేల్ కి జయ్' అని నినాదాలిస్తు మైదానంలోకి వచ్చినారు. 'బ్రిటిషు వారికి నేటినుండి ఇండియాలో వుండేహక్కు లేదు. వారు ఇండియాను భాళిచేసి వెళ్ళవలసిందే' అని గుభీరంగా పలుకుతుండగా పోలీసులు వారిని అరెస్టు చేసినారు. ప్రజలను చెదురకొట్టినందుకు రెచ్చిపోయి సర్కారి ఆస్తికి వివరీతంగా నష్టం కలిగించినారు.

వరంగలులో ఎం. ఎన్. రాజలింగం, బి. రంగనాయకులు గారలు 'క్విట్ ఇండియా-బ్రిటిషువారు దేశం విడిచివెళ్ళాలే' అని నినాదం చేసినారు. ఉపన్యసించటానికి ఆరంభించగానే పోలీసులు వారిని అరెస్టు చేసినారు. జనాన్ని చెదరగొట్టటానికి పోలీసులు లాఠి చేయగా జనం విజృంభించి సర్కారి ఆస్తులను ధ్వంసం చేసింది. డెలివోస్ టిగలు తెగగొట్ట బద్ధవి.

సీకిందరాబాదులో కృష్ణాడూబె అతీసాహసవంతమైన కార్యక్రమానికి పూను కున్నారు. ఉత్సాహవంతమైన యువకులు కొందరిని వెంటతీసికొని రైలుపట్టాలు తొలగించే కార్యక్రమానికి పూనుకున్నారు. అనేకచోట్ల పట్టాలు తొలగించి రైళ్ల రాక పోకలకు అంతరాయం కలిగించినారు. చెలిపోను టీగలు వీధివీధిలో తెగగొట్టపెసినారు. వీరి విధ్వంసక కార్యక్రమానికి ప్రభుత్వం స్తంభించి పోయింది. వీరిని పోలీసు అరెస్టు చేసింది. కోర్టులో కేసు నడిచింది. ఆనాటి రాజకీయ కేసులలో ఇది ఒకటని ప్రసిద్ధి చెందింది.

సోషలిస్టు భావాలు కలగి యువతరానికి చెందిన ఎన్. బి. గిరిగారు దేశం ఓవైపు అట్టుడికినట్టు ఉడికి పోతుంటే గోళ్లుగిల్లుకుంటూ ఊరుకుండగలదా రంగంలోకి దూకి విధ్వంసక కార్యాలకు పూనుకున్నాడు. సాహసవంతమైన కార్యకర్తలు గిరిగారి నాయకత్వంలో అనేక విధ్వంసక చర్యలు విజయవంతంగా సాగించినారు.

హైదరాబాదులో, జయచంద్ జైన్ గారికి స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఒక ప్రత్యేకత ఉన్నది. పీరు 4 సంవత్సరాల జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. విచిత్రమేమిటంటే బక్కగా పొట్టిగా ఉన్న పీరు క్రాంతికారులుగా ప్రసిద్ధికెక్కినారు. క్విట్ ఇండియా ఉద్యమం దేశాన్ని ఒకవైపు కలవరపరుస్తుండగా తిరుగుబాటు స్వభావం గల పీరు 1938 లో జైలువెళ్లి ఏడుదలైవచ్చినా తిరిగి 1942 లో అరెస్టు అయినారు. వీరివెంట మెదకజిల్లా వాస్తవ్యులైన కస్తూరి కృష్ణమాచారి గూడా అరెస్టు గావించ బడ్డారు. వీరిపై రాజద్రోహ నేరం మోపబడ్డది. వీరి కేసుకు ఎక్కడలేని ప్రాముఖ్యత వచ్చింది, హైకోర్టులో వీరి కేసు నడిచినప్పుడల్లా జనం తండోవ తండాలుగా వచ్చేది, ఈ ప్రజా సందోహాన్ని బట్టి, సమరయోధులైన జయచంద్ జైన్ కృష్ణమాచార్యులు చేసిన సాహసకృత్యా లెట్టివో ఊహించుకోవచ్చును.

ఆ జాన్ హింద్ ఫౌజు

నేతాజీకి సన్నిహితలైన ముగ్గురు హైదరాబాదీయులు :

భారత స్వాతంత్ర్య సమర రంగంలో సుభాష్ చంద్రబోస్ సాటిలేని నేత. 'నేతాజీ' అని సంబోధింపబడే గౌరవం ఒక్క బోస్ కే దక్కింది. పేరుకు తగ్గట్టు ఆయన నిజంగా గొప్ప వాయకుడు.

రెండవ ప్రపంచ యుద్ధం ఆరంభమైన తర్వాత బ్రిటన్, అమెరికా, మరియు కొన్ని యూరప్ దేశాలు - సామ్రాజ్య తత్వం పెట్టుబడిదారీ విధానం కలవి - మిత్ర దేశాలుగా ఒక కూటమి యేర్పరచు కొన్నవి. మరొకవైపు నియంతృత్వ విధానంగల జర్మనీ, ఇటలీ, జపాను దేశాలు వారికి వ్యతిరేకంగా నిలచినవి. ఇక మూడవ కూటమి కమ్యూనిస్టు దేశాలు. రోజు రోజుకూ జర్మనీ నియంత హిట్లర్ నైన్యాలు విజయం సాధిస్తూ పోయినవి. మిత్రదేశాలు, నష్టపడని దినంలేదు. రోజూ వీరి సైన్యాల వార్తలే వస్తూ వుండేవి. ఈ పరిస్థితుల్లో భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ తన సహకారాన్ని మహాత్ముని అభిప్రాయానుసారం మిత్ర దేశాలకు అనుకూలంగా ప్రకటించింది.

అయితే బ్రిటిష్ వారిని దెబ్బతీయటానికి ఇంతకు మించిన తరుణం దొరకదని సుభాష్ చంద్రబోసు విశ్వసించినాడు. అందుకు పథకం తయారు చేసినాడు. హిట్లర్ తో రాయబారాలు జరిపి, భారత స్వాతంత్ర్య సాధనకు సంపూర్ణ సహకారం చేసేటట్లు హిట్లర్ నుంచి వాగ్దానం పొందినాడు. పథకం ప్రకారం ప్రచ్ఛన్న వేషంలో ఆఫ్ఘనిస్తాన్ చేరుకున్నాడు. అక్కడ హిజ్ ఎక్స్ ప్రెస్ ని మజ్తోట్తో Mazotto అనే ఇటాలియన్ పేరుతో పాస్ పోర్టు పొంది ఇటలీ చేరుకున్నాడు. ఇటాలియన్

విదేశాంగమంత్రి కొంట్ చినాసో బోస్ కు స్వాగతం చెప్పినాడు. ఇటలీ నియంత ముసోలినీతో సంప్రదింపులు జరిపినాడు. ఆ రోజుల్లో ఆఫ్రికాలోని ఎడారి ప్రాంతంలో, యుద్ధం చేస్తూండే భారతీయ సేనల నుద్దేశించి, నేతాజీ ఇటలీనుండి రేడియో ప్రసారాలు చేసేవాడు, బ్రిటిష్ సైన్యం నుండి వైదొలగండి, తిరుగబడండి, (I. N. A.) ఇండియన్ నేషనల్ ఆర్మీలో (భారత జాతీయ సేనలో) చేరండి. అని భారత సైనికులకు ఉద్బోధించేవాడు. దీని ఫలితంగా కొన్నాళ్ళకు, ఆఫ్రికాలో యుద్ధం చేస్తున్న భారత సైనికులు ఐ. యన్. ఎ. లో చేరినారు. కొన్నాళ్ళ తరువాత బోస్ తన కార్యకలాపాల కేంద్రాన్ని ఇటలీ నుంచి జర్మనీకి మార్చినాడు. అదివరకే వేసిన పథకం ప్రకారం జర్మనీలో హిట్లర్ ను కలుసుకొని అక్కడ తనకు సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యం ఉండాలనీ, జర్మన్ ప్రభుత్వం తన కార్య కలాపాలపై ఏలాటి ఆంక్ష విధించకూడదు, అనీ షరతులు పెట్టినాడు. హిట్లర్ అన్నిటికీ ఒప్పు కున్నాడు. బోస్ తన ఉద్యమం భర్చుల కొరకు డబ్బు అప్పుగా తీసుకున్నాడేగాని, చేయి జాచి దాన మడగలేదు. బోస్ అంటే జర్మన్ ప్రభుత్వం ఎంతగానో గౌరవిం చేడి. ముఖ్యంగా తమది స్వతంత్ర భారత ప్రభుత్వంగా గుర్తింప బడాలనేదే బోస్ పెట్టిన మొదటి షర్తు. దాన్ని వారు గుర్తించిన తర్వాతనే నేతాజీ కార్య క్రమం ఆరంభమైంది.

నేతాజీ బ్రిటిష్ వారి కండ్లలో దుమ్ముకొట్టి జర్మన్ చేరడం, భారత జాతీయ సైన్యాన్ని ఏర్పాటు చేయడం. భారత రాజకీయాలమీద ఎనలేని ప్రభావం కలుగ జేసింది. నేతాజీ సుభాష్ చంద్రబోసు తలపెట్టిన భారతజాతీయ సైన్యం విషయంలో హైదరాబాదు వెనుకబడలేదని మాత్రం చెప్పక తప్పదు. నేతాజీకి సన్నిహితంగా ఉండి, వారి ఆంతరంగికుల్లో ఒకరుగా పనిచేసి: "అజాద్ హింద్ రేడియో" లో ప్రసంగాలు చేసిన గౌరవం హైదరాబాదు వాస్తవ్యుడైన డా॥ సురేశ్ చంద్రకు దక్కింది. ఇతను హైదరాబాదులోని విఖ్యాత ఆర్య సమాజ నాయకులైన శివప్రసాద్ గారి కుమారుడు పూర్వం నుంచి సంఘ సంస్కార విషయంలో ఆసక్తి చూపే కుటుంబం వీరిది. వీరి వినతండ్రి కోడుకు ఓంకార వర్షాద్ ప్రముఖ కమ్యూనిస్టు కార్యకర్త, ఆయన దశమాంధ్ర మహాసభ (హైదరాబాదు) ఆహ్వాన సంఘానికి కార్య దర్శిగా పనిచేసినాడు.

డాక్టర్ సురేశ్ చంద్ర గాక, ఉస్మానియా విశ్వ విద్యాలయంలో సాంఘిక శాస్త్ర ఆచార్యులుగా పనిచేస్తూ ఉండిన డా॥ జాఫర్ హుసేన్ తమ్ముడు ఆబిద్ హుసేన్

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సఫ్రాని కూడా జర్మనీలో నేతాజీ వెంట పున్న సన్నిహితులలో ఒకరు. వీరుగాక మరొక ప్రాదరాబాదు ముస్లిం యువకుడు చార్మినార్ సిగరెట్ ఫ్యాక్టరీలో (వజీర్ సుల్తాన్ టుబాకో కంపెనీ) యజమాని కొడుకు, అతీ సుల్తాన్ కూడా ప్రైవేట్ లో పాటు నేతాజీతో కలిసి పనిచేసిన గౌరవం పొందినాడు. ఈ విధంగా జర్మనీలో ఆదిదు హుసేన్ సఫ్రానిగారు సుభాష్ చంద్రబోసు గారికి ఆంతరంగిక కార్యదర్శిగా పుండేవారు. ముగ్గురు ప్రాదరాబాదులు—డా. సురేశ్ చంద్ర అదిన్ హుసేన్, అతీ సుల్తాన్ సన్నిహితులు కావటం, మనకు గర్వకారణం.

“మీరు నాకు రక్త మివ్వండి. నేను మీకు స్వాతంత్ర్య మిస్తాను.” అని నేతాజీ బోన్ శంభారావం చేసినాడు. “ఆజాద్ హింద్ సెంటర్” Free India Centre) అనే పేరుతో నేతాజీ ఒక సంస్థ నెలకొల్పినాడు. దీన్ని జర్మన్ భాషలో Zentia Fries India” అనేవారు. ఈ వ్యవస్థ ద్వారా బ్రిటిష్ ఇండియన్ మిలిటరీని వదిలి వచ్చిన వారికి అన్ని విధాల శిక్షణ ఇవ్వటానికి పూనుకున్నాడు. వారిని సుశిక్షితులను చేసి ఇండియాకు పంపాలనీ, ఇక్కడ ముఖ్యంగా నైస్యంలో తిరుగుబాటు తేవాలనేదే నేతాజీ ముఖ్య పథకం. ఫ్రీ ఇండియా సెంటర్ లో 26 గురు నభ్యులుండిరి.

“ఆజాద్ హింద్ రేడియో కాలింగ్” అని మూడుసార్లు పరీక్ష - ఇది, వాయిస్ ఆఫ్ ఇండియా (Voice of India) భారతవాణి అని ప్రకటించినాక ప్రసారం ప్రారంభమయ్యేది. ఆరంభంలో

షహీ దొంకే చితావోంవర్
లగేంగె హర్ బరన్ మేరె
వతన్ వర్ మిటెన్ వాలోంకా
యహీనా మోనిషాః హోగా

అనే గీతాలావన చేయబడేది. ప్రసారం కొరకు, సాధారణంగా నేతాజీయే ప్రసంగాలు వ్రాసేవారు, అయితే డాక్టర్ సురేశ్ చంద్ర కూడా తరచు ప్రసంగాలు రాసేవాడు. భారతదేశంలో ఇండియా వదిలి వెళ్లండి అనే ‘క్విట్ ఇండియా’ ఉద్యమం తీవ్రమైనప్పుడు, భారతీయుల మనోబలాన్ని పెంచటానికి “నేషనల్ కాంగ్రెస్ రేడియో”

(జాతీయ కాంగ్రెస్ రేడియో) అనే పేర శక్తివంతమైన ట్రాన్సు మీటర్ల మీద బెర్లిన్ నుంచి ప్రసారాలు సాగించేవారు, బెర్లిన్ ఆ రోజుల్లో పెద్ద అంతర్జాతీయ కేంద్రం. ఇరాఖ్ అధిపతి గ్రాండ్ ముఫ్తీ మొదలైన ముస్లిం అధినేతలు బెర్లిన్ వచ్చేవారు. వారందరికీ హిట్లర్ నేతాజీని పరిచయము చేసేవాడు, వారితో బోన్ గారికి అనేక సమావేశాలు ఏర్పాటు చేయబడ్డవి. ఈ పరిచయాలు స్నేహంగా మారి ధృఢంగా పుండాలనే ఉద్దేశంతో, ముస్లింలలో ప్రచారం చేయటానికి ప్రత్యేకంగా 'అజాద్ ముస్లిం రేడియో' బెర్లిన్ లో నెలకొల్పినాడు. దానిద్వారా అనువైన ప్రసారాలు చేయించేవాడు.

అజాద్ హింద్ అనే పేరుతో ఇంగ్లీషు, జర్మన్ భాషల్లో పత్రికలు నడిపే వాడు. రేడియో ప్రసారాలు ఇంగ్లీషు, హిందుస్థానీలోనే గాక, బెంగాలీ, పుష్టు భాషలలో పాటు తెలుగులో కూడా జరుగుట గమనార్హం.

భారతీయులు పశ్చిమ దేశాల్లో ఎక్కువగా లేరు. దూరప్రాచ్య దేశాల్లో ఎక్కువ కాబట్టి నేతాజీ, తన కేంద్రాన్ని పశ్చిమం నుంచి తూర్పుకు మార్చుకున్నాడు. హంగ్ కాంగ్ వెళ్ళినాడు. అక్కడ చాలావఁది భారతీయ ల వాత సనన రించినారు. జపాన్ ప్రభుత్వం నేతాజీబోస్ కు అండగా నిలిచింది.

విఖ్యాత విప్లవకారుడైన రాన్ బిహారీ ఘోష్, అంతవరకు తాను నిర్వహిస్తున్న విప్లవ వ్యవస్థను, నేతాజీకి అప్పగించి తాను అతనికి అనయాయుడై పోయినాడు.

రెండవ ప్రపంచ యుద్ధంలో బ్రిటిష్ సింహం తోక ముడుచుకుంటూనే పోయింది. దాని గర్జనలు ఎన్నడో ఆగిపోయినవి. తూర్పు దేశాలనుండి ఐ. ఎన్. ఏ. సైనికదళాలు ఒక్కొక్క దేశాన్నే జయిస్తూ పురోగమించి విజయ వరం వరలు సాగిస్తూ చిట్టగాంగ్ వరకు రానేవచ్చినవి...కాని 'దైవ మన్యత్ర చింతయేత్'... యుద్ధంలో ఇరువర్గాల అదృష్టాలు మారినవి. నేతాజీ సుభాష్ చంద్రబోస్ ఒక విమాన ప్రమాదంలో వీరస్వర్గ మలంకరించినాడు. హిట్లర్ కూడా మరణించినాడు, మిత్ర రాజ్యాలకు జయం చేకూరింది.

తత్ ఫలితంగా బ్రిటిషిండియా ప్రభుత్వం ఐ. ఎన్. ఏ. సైనికులపై యుద్ధ నేరస్థులనే (War criminals) నేరం మోపింది. ఈ అభియోగం పెద్ద జాతీయ

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నంచలనం కలుగ జేసింది. లాల్ బిలాల్ జరిగిన ఈ ఆభియోగ విచారణ సందర్భంలో చేసిన వాదాలు ప్రపంచ స్వాతంత్ర్య చరిత్రలోని సాహిత్యంలో శాశ్వతంగా చోటు చేసుకొన్నవి. జవహర్లాల్ ఎన్నడో తీసిపారేసిన వక్రీష్ట సల్లగోను తిరిగి ధరించి, “నేను బారిష్టరునే” అని మరోసారి జ్ఞాపకం చేసుకుంటూ, ఈ విచారణలో ఆ వీరుల తరపు వక్రీలుగా పాల్గొన్నాడు. ఈ సందర్భంలో భూలాభాయి దేశాయి చూపిన నానియవాద ప్రతిభ సాటిలేనిది. స్వదేశ స్వాతంత్ర్యానికి పోరాడటం, ప్రతి వ్యక్తికి గల జన్మహక్కుని, ఆ హక్కు లేకుండా చేయటానికి ఎంతటి ప్రభుత్వానికైనా శక్యం కాదనీ లాల్ బిలాల్ ప్రత్యేక నైనిక కోర్టులో చేసిన తీవ్రమైన వాదనలు, చర్యలు ప్రపంచమంతా మారుమ్రోగినవి. తత్ఫలితంగా ఐ. ఎన్. ఎ. నైనికులందరినీ బ్రిటిషు ప్రభుత్వం విడుదల చేయక తప్పలేదు.

‘ఆజాద్ హింద్’ ప్రభుత్వంలో ప్రైదరాబాదుకు చెందిన అబిదుహుసేన్ సప్రాని గారు మంత్రిగా ఉండిరి. ధిల్లీ, సహగల్ గారలు ముఖ్య సలహాదారులుగా ఉండే వారు. ఇక ప్రైదరాబాదునులైన రమేశచంద్ర గారు నేతాజీకి ఆంతరంగిక కార్యదర్శిగా పనిచేసిన గౌరవం పొందినారు. ‘ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్’ లో మహిళల రెజిమెంటుగూడా ఏర్పాటు చేయబడ్డది. దానికి కాప్టన్ లక్ష్మి అధినేతగా ఉండేది.

అబిదుహుసేన్ సప్రాని గారు గాంధీమహాత్మునికి సన్నిహితులు. నేపాగ్రాంలో కొంతకాలం గడిపినారు. సత్యాగ్రహంచేసి జైలుశిక్ష అనుభవించిన స్వాతంత్ర్య సమర యోధుడు. భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన తర్వాత ప్రధాని జవాహర్లాల్ నెహ్రూ వారి ఆనుభవాన్ని సామర్థ్యాన్ని గమనించి వారిని ముస్లిం దేశాలలో అంబాసిడరుగా నియమించినారు.

ఈ విధంగా నేతాజీ చేసిన మహోన్నత నైనిక చర్యలో ప్రైదరాబాదు కూడా సముచిత భాగస్వామి అగుట మనకు గర్వకారణం.

నౌకాదళం తిరుగుదాటు

బ్రిటిషు ప్రభుత్వాన్ని కాపాడింది వారి నైనిక బలమే. అందులోను పదాధిదళంకన్నా బ్రిటిషువారు నౌకాదళం మీదనే ఎక్కువ ఆధారపడ్డారు. అసలు ఇంగ్లాండు నుండి భారతదేశానికి వచ్చినది ఓడల మీదనే కదా! అందుకే వారు బొంబాయి, మద్రాస్, కలకత్తా వంటి రేవు పట్టణాలనే అభివృద్ధి పరచి ప్రాంతీయ

ముఖ్య వట్టణాలుగా అభివృద్ధి పరచినారు. అంతేగాదు, కలకత్తాను దేశానికే రాజధానిగా, గవర్నర్ జనరల్ ఉండే నగరంగా చేసినారు. ఇంతకు చెప్పుదలచినదేమిటంటే బ్రిటిషు ప్రభుత్వం వారినౌకాదళానికి ఎక్కడలేని ప్రాముఖ్యత ఇచ్చినారు. డిసిప్లీనుకు పెట్టింది పేరుగా ఉండేది. కాని దేశమాత పిలుపుముందు ఎక్కడి డిసిప్లీను? బ్రిటిషు వారే నీతి, మర్యాద, గౌరవం అన్నీ మంటగలిపి మహనీయులైన దేశ నాయకులను ఆర్థరాత్రి అరెస్టుచేసి గుర్తుతెలియని చోటుకి పంపిన ప్రభుత్వానికి ఇంకా విధేయులుగా ఉండటమా? అత్మ గౌరవాన్ని కాలరాచినవారి ఆర్థరును పాటించడమా? అత్యంత విధేయులుగా ఉండి వీరోచితంగా ప్రాణాలొడ్డి పోరాడి విక్టోరియా క్రాస్ వంటి అపురూప గౌరవాన్ని పొందినవారుగూడా బ్రిటిషు చర్యను ఖండిస్తున్నారు గదా! అని అత్మ విమర్శ చేసుకున్నారు. జొంబాయి నగరంలోని నౌకాదళం సిబ్బంది దేశాభిమానం పైకుబికింది. సోదర భారతీయులపైకి ఆయుధాలు ఎక్కువెట్టటమా; ఏకోదరులను తుపాకీ గుడ్లకు ఎర గావించటమా! కాదు, కూడదు అని విప్లవాత్మక మైన 'క్విట్ ఇండియా' అని ఎరుగెత్తి నినాదం చేసినారు. ఓ శ్వేత ముఖులారా! ఇక భారత భూభాగం మీద మీకు నూకలు చెల్లినవి. అని స్పష్ట పరచినారు.

భారత నౌకాదళంలో వందలాది హైదరాబాదు వారు ముఖ్యంగా తెలంగాణా పొరుగు చేరి ఉండిరి. సర్వశ్రీ చోళ లింగయ్య, యు. బి. స్వామి, పాండురంగం యాదవ్ గారలు దేశమాత పిలుపు విని ప్రభావతులయి 'క్విట్ ఇండియా' అని బ్రిటిషు అధికారులకేసి గర్జించినారు. ఇదే విధంగా ఎందరో నౌకాదళ సైనికులు, నౌకా సిబ్బందికి చెందినవారు తిరుగుబాటు చేసి క్వీట్ ఇండియా నినాదం ఇచ్చినారు. దాని పరిణామమేమిటో సిబ్బందికి తెలియదని కాదు. గుండు దెబ్బ, ఉరిశిక్ష దేశాభిమానానికి వారి హృదయం చలించింది. అధికారుల ఆజ్ఞను ఉల్లంఘించినారు. అంతే త్యాగి అయిన వాడు పర్యవసానాన్ని ఆలోచించరు. సాధక భాధకాలను బేరీజు వేయడు. 'కర్మ జ్యేవాధి కారన్తే మాఫ లేమ కదాచన' అనే గీతావాక్యమే అతనికి ఆదర్శంగా ఉంటుంది.

ఉప్పు సత్యాగ్రహం చేసినా, ఈత, తాటి చెట్టు నడికినా చలించని బ్రిటిషు వారు నౌకాదళం తిరుగుబాటుకు చలించిపోయినారు. ఇక ఇండియాలో ఉండే ఆశ లేదని, మూట, ముద్దె సర్దుకోవాల్సిందేనని నిర్ణయించుకున్నారు. ఎందుకంటే దేశంలోని ఏ రంగంలో చూసినా విప్లవ వాతావరణమే. ఏ నాదంవిన్నా విప్లవ నినాదమే. దేశమంతా అట్టుడికి నట్లు ఉడికి పోతున్నప్పుడు నావికులు శిలా ప్రతిమల్లా ఎట్లా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉండ కలుగుతారు. వారి గ్రామస్తులో, వారి బంధువులో, మిత్రులో ఎందరు బ్రిటీషువారి జులుంకు ఎర కాలేదు. అవన్నీ వారికి జ్ఞాపకం వచ్చినవి. 'కాటుకకండి నీరు' కారుస్తున్న భారతీని చూసి చలించి భాగవతం రచించినట్లు విశాల భారత దేశంలో అన్నిచోట్ల తన కొడుకులు, బిడ్డలు అన్యాయానికి, దోపిడికి గురి అవుతున్నందుకు భారత మాత కంట తడి పెట్టుతున్న దృశ్యాన్ని తమ మనోనేత్రాలతో చూచిన నౌకాదళ సిబ్బంది చలించిపోయింది. 'Strike the Iron when it is hot' 'కాగుతున్న కర్ర మీదనే నమ్మెట పోటు వేయాలే' అన్న సామెత అందరూ తిరుగుబాటుతున్నప్పుడే మనమూ తిరుగుబాటే. అదీగాక, ఎవరే ఉద్యోగంచేస్తున్నా భారతదేశంలోని ప్రతి వ్యక్తి 'మొదట భారతీయుడు. తర్వాత ఉద్యోగి అనే మౌలికమైన దేశభక్తి భావం నావికుల హృదయాంతరాళాలనుండి వైకి ఉబికింది. 1946 ఫిబ్రవరి రెండవ తేదీ ఎంతటి మహత్తర మైందో కాని ప్రపంచ చరిత్రలోనే ఎక్కడా కనీవినీ ఎరుగని తిరుగుబాటు బొంబాయి రేవులో జరిగింది. ఓడల ద్వజ స్తంభాల Flag Mast నుండి గబగబా యూనియన్ జాక్ ను దింపివేసి త్రివర్ణ పతాకాన్ని దానికిబదులుగా ఆవిష్కరించినారు. అటు అఖిల భారత తపాల సర్వీస్ వారు నమ్మే చేసినారు. ఎక్కడి ఉత్తరాలు అక్కడే ఎక్కడి వార్తలు అక్కడే. 'వార్తయందు జగము వర్ణిల్లుతున్నది' అని మహా భారతంలో ఉన్నది. వార్తలు ఆగిపోయినవి కాబట్టి దేశం వర్ణిల్లుటం ఆగిపోయిందన్నమాట. దీనితోడు నేతాజీ సుభాష్ చంద్రబోసు స్థాపించిన 'ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్' నైనికుల మీద చరిత్ర ప్రసిద్ధమైన ఎర్రకోట లోని, నైనిక న్యాయస్థానంలో విచారణ జరుగుతున్నది. భారతదేశం కోసం భారతీయులు పోట్లాడితే వారిమీద దేశద్రోహ నేరం మోపినారు. ఎంత విపరీతం? భూభావాయి దేశాయి గారు 'ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్' అభియోగంలో చేసిన వాదానికి అంతర్జాతీయ భ్యాతి లభించింది. ఇటువంటి సంఘటనే ప్రపంచములో ఎక్కడా జరుగలేదు, బ్యారిష్టర్ పట్టం పొందిన జవహర్ లాల్ తిరిగి న్యాయవాద గౌను వేసికొని ఆజాద్ హింద్ నైనికుల తరువున కోర్టులో హాజరగుట కూడా చరిత్రాత్మకమైనదే. చూస్తూ చూస్తూ 24 గంటలలో తిరుగుబాటు దేశమంతా పాకిపోయింది. బొంబాయిలో ఆరంభమైన తిరుగుబాటు మద్రాసు, కలకత్తా, కరాచీ మొదలయిన రేవులలో వ్యాపించిపోయింది 21 రోజులు సాగిన ఈ తిరుగుబాటు ఫిబ్రవరి 23 నాటికి అంతమైంది. ఈ తిరుగుబాటులో 20 వేల సైనికులు ఇతర సిబ్బంది పాల్గొన్నారు.

నావికులు ఈ సంఘటనతో గూడా ప్రభావితమైనారు. వాడకూడా సోదర సైనికులే గదా! అనే సోదరభావం వల్లనే తిరుగబడిన సైనికులను కాల్చిపార వేయ వలసిందిగా Fire కాల్చండి అని బ్రిటిష్ అధికారి ఇచ్చిన ఆజ్ఞను పాటించలేదు. తుపాకుం గొట్టాలను నేలచూపు చూపించినారు. 'మా అన్నదమ్ముల మీద తుపాకులు ఎక్కువెట్ట మన్నారా అయితే'. అరెస్టుకు సిద్ధ మన్నారు. బ్రిటిషు వారు ఒకరొకరిని లొంగదీయచూచినారు. చీలదీయ చూచినారు. ఒత్తిడి ఎంత ఎక్కువై అంతకు మించి విజృంభించినారు.

బొంబాయిలోని పేరుమోసిన 'మెరీన్ డ్రయివ్' లోని భారత దేశపు ఉక్కు మనిషి అని పేరుమోసిన సర్దార్ పటేల్ భవనంలో హడావుడి ఎక్కువయింది. ఈ సమయంలో నౌకా దళంవారిని సర్దార్ పటేల్ అన్ని విధాల ఆడుకున్నాడు. సైనికులకు వసతి, భోజనం, బట్టలు వారి కుటుంబాలకు సదుపాయాలు అన్ని సమకూరేలాగ దేశప్రజలు ఆడుకున్నారు. ఈ విధంగా నావికులు తమ ధర్మాన్ని నిర్వహించారు. ఇబ్బందిలో ఉన్నవారిని, వారి కుటుంబాలకు సదుపాయాలు కలిగించినర్ధాత్ ఆవద్యాందవుడయినారు.

అతిప్రమాద కరమైన పథకం - ఉస్మానిస్తాన్

హిందులైన ప్రతివ్యక్తి తన మతవర్మ చిహ్నంగా జుట్టు పెట్టుకుంటాడు. అందుకే అవురంగజేబు ముస్లిమేతరులపై విధించిన వన్నును చరిత్రకారులు 'జుట్టు వన్ను' అని పేర్కొన్నారు. చరిత్రలో మనకు మత పక్షపాతంగల రాజులు, నిరంకుశులైన రాజులు కనబడతారు. కాని తన మతానికి చెందని ప్రజలపై వివక్షత చూపుతూ కేవలం ముస్లిం మతానికి చెందనంత మాత్రన వారిపై వన్ను విధించే దుర్మీతికి అవురంగజేబు తప్ప మరే పరిపాలకుడు పూనుకోలేదని ప్రపంచ చరిత్ర పుటలు తిరుగవేస్తే తెలిసిపోతుంది. 'జుట్టు వన్ను' విధించే చర్య ఫాసిస్టులు చేసిన ఘోరాలకన్నా మించింది. అంతటి ఘోరమైన ఫాసిస్టును మించిన మతపక్షపాతి అయిన అవురంగజేబు ఏడవ నిజాం ఉస్మానీఖాన్ కు ఆదర్శ ప్రభువు. అన్నిటా అతన్ని అనుసరించినాడు గాని ఇది ఇరవయ్యో శాతబ్దం కాబట్టి కాలం కలిసిరాక జుట్టువన్ను విధించలేక పోయినాడు. అయితేనేమి అవురంగజేబుంతటివాడు. చేయని పనికి పూనుకున్నాడు. అదే అతిప్రమాదకరమైన 'ఉస్మానిస్తాన్' పథకం. పశ్చిమాన 'ఫ్రాన్స్', తూర్పున 'బంగ్లాదేశ్' తో బాటు దేశం నడిబొడ్డున ఉన్న నిజాం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రాష్ట్రాన్ని 'ఉస్మానిస్తాన్' గా ఏర్పాటు చేయాలన్నదే ఆ పథకం ఈవిధంగా దక్షిణా పథంలో ముస్లిం అధిపత్యాన్ని ముస్లిం సంస్కృతిని, సాంప్రదాయాన్ని శాశ్వతంగా వరిరక్షించటానికి వీలవుతుందని నిజాం తలపోత.

అలెగ్జాండరు మహా విజేత బాహు బలంతో ఎన్నో దేశాలు జయించినాడు. విస్తృతమైన సాంరాజ్యాన్ని ఏర్పరచినాడు. అంతటివాడు తలచుకుంటే తన దేశానికి 'అలెగ్జాండర్' దేశమని పెట్టుకునేవాడు. అట్లే నెపోల్యన్ బోనాపార్ట్ ఐరోపా చరిత్రలో సాటిలేని వీరుడుగా విజేతగా పేరు గాంచినాడు. అతడు తన ప్రాన్సు దేశాన్ని 'నెపోల్యన్' దేశమని ప్రకటిస్తే ఆక్షేపించేవారు లేకుండిరి, అంత దూరమెందుకు స్వయంగా నిజాముకు ఆదర్శ చక్రవర్తి అయిన ఔరంగజేబు భారతదేశానికే తన పేరు పెట్టుకుంటే ఆక్షేపించేవారు లేకుండిరి.

ఇక్కడ ఔరంగజేబు ప్రస్తావన వచ్చింది కాబట్టి ఒక విషయాన్ని ప్రస్తావించటం ఆసక్తిదాయకంగా ఉంటుంది. ఔరంగజేబుకు హిందూ పదపాదషాహి స్థాపించిన చక్రవర్తితో వైరముండుట సహజమే. కాని స్వమతస్తుడైన ఉత్తర వర్ణిమ ప్రాంతానికి చెందిన పెషావరు ప్రభువు 'బుష్ హాథల్స్ ఖటక్ తో' గూడా పడకపోయేది కారణం ఔరంగజేబు ముస్లిం మతపాత్ర పక్షపాత వైఖరిని అతను నిరసించేవాడు.

అట్లే అహమద్ నగర్, బిజాపూరు రాజ్యాల ముస్లిం అధిపతులు ఛాంద్ సుల్తానాకు, రజియా సుల్తానాకు, గూడా వారితో పడిరాకపోయేది అందుకు గూడా మొగలుల మత వివక్షతగల విధానమే కారణం.

అయినా ఔరంగజేబు అంతటివాడు నైతం దేశానికి తన పేరు పెట్టుకునే టంతటి ఉన్నాడ చర్యకు పూనుకోలేదు.

కాని ఒక్క రోజైనా యుద్ధం చేయనివాడు, ఒక్క దేశంమాట అటుంచి ఒక్క గ్రామాన్నయినా భుజ బలంతో ఆక్రమించనివాడు 'సలాతీనేసలవ్ సబ్ హాగయే నజరె అజర్ ఉస్మాను' బన్ అబ్ తేరీ సల్తనత్ నే హై ముసన్నానోం కానిషాన్ సునాఖి 'అని తన్ను గూర్చి తానే పొగడుకున్నాడు. చేతగాక తమ చేతులారా బ్రిటిషు వారికి అప్పగించిన బరారును రాబట్టుకోటానికి బ్రిటిషు వారితో బేరాలు సాగించిన వీరుడు విదేశాలపై నైస్యం పంపటానికో వ్యాపారంచేయటానికో తూర్పున రేవు పట్టణమైన మచిలీపట్నాన్ని కోలుపోయి చచ్చిపోతూ చేతులు నలుముకుంటు

కూర్చున్నవాడు సర్వతంత్ర స్వతంత్రమైన ఉస్మానిస్తాన్ ఏర్పాటుకు వథకాలు వేయడం చూస్తే మతి స్థిమితం గోలుపోయినాడా! అని అనిపించక మానదు. అయితే ఈ ఉన్నాదం ఒక్కరోజులో వచ్చింది కాదు. ఇతను గద్దె నెక్కిన నాటి నుండే మతోన్మాదం అంకురించింది. తన కొచ్చిన కవితా ధోరణితో “తాఅబద్ బాలిఖై ఆలం యెరియా సత్ రఖై-తుయుకో ఉస్మాన్ బనద్ ఇజ్లాల్ వసలామత్ రఖై” అనే పల్లవితో ప్రార్థనాగీతం రాసి బడి పిల్లలతో చదివించాలని శాసించినాడు. దీని ఆర్థం ఏమిటంటే, ఓ సృష్టికర్తా ప్రళయం వరకు ఈ సంస్థానాన్ని కాపాడు - ఓ ఉస్మాన్ నిన్ను నిండు దర్పంగా క్షేమంగా ఉంచు.” రాజుగా ఈ ప్రార్థన చదువు మన్నాడు. కాని ఒక ముస్లిం మతోన్మాదిగా ముస్లిం పిల్లలతో ఈ ప్రార్థన కాగానే ముస్లిం మత కల్మాలు చదివించేవారు. గొంతెత్తి ముస్లిం చదువుతుంటే తోటి హిందూ పిల్లలు వింటూ నికోచాలె. ఈ విధంగా రోజూ విధిగా ‘ముస్లిం కల్మాలు’ వీరి చెవి సోకుతూ పోవాలె.

అత్యధిక సంఖ్య గల హిందువుల మాతృభాష కాని ‘ఉర్దూ’ లో ప్రాథమిక విద్య నేర్చుతూ, ఉర్దూ భాష ద్వారా ముస్లిం నభ్యతను, సంస్కృతిని అలవరింప చేస్తూ పోయినారు. ఈ విధంగా విద్యార్థులలో ఒక రకమైన ఆధిక్యత Superiarity అల్పజాత Inferiority భావాలు సహజంగా కలిగించాలనేదే ఉస్మానియా విశ్వ విద్యాలయ స్థాపనోద్దేశం కొంతవరకు ఫలించినదనే చెప్పాలె. మొత్తానికి హైదరాబాదును ఇస్లామిక్ కల్చరల్ సెంటర్ గా తీర్చి దిద్దాలని నిజాం ఉద్దేశించినాడు. అందుకు ఒక ఇంగ్లీషు వ్యక్తి May hew ies యొక పత్రబుద్ధి నిజాంకు తోడ్పడ్డది. అతడే గాక హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో ప్రధానిగా ఉన్న సర్ అక్బర్ హైదరీ, మరియు ముస్లిం జాతి వేరు అనే విషయ బీజాన్ని ఆలిగడ్ ముస్లిం విశ్వ విద్యాలయ స్థాపనతో నాటి సర్. సయ్యద్ అహమద్ ఖాన్ మనుమడై దాన్ మసూన్ గారలు ముస్లిం మతావేశానికి గాలి విసిరినారు. హైదరాబాదులో ముస్లిం మతావేశానికి స్ఫూర్తినిస్తూ సహాయ సహకారం లందించే ప్రభుత్వ శాఖ ఒకటి ఉండేది. దాన్ని మత వ్యవహారాల శాఖ సరిష్టే ‘ఉమూరె మజహబీ’ అనే వారు ఈ శాఖలో పనిచేసే వారంతా ముస్లిములై ఉత్తరప్రదేశ్ నుంచి ప్రత్యేకంగా మతావేశపూరితమైన ఇస్లాం ప్రచారానికనిరప్పించే వారు తాలూకా జిల్లాలలో ఈ శాఖకు చెందిన కార్యాలయాలు నెలకొల్పి నిబ్బందిపై వేరే ఖర్చు చేయకుండా రివెన్యూ శాఖకు చెందిన తాలూకార్లకు డమారెమజుహబీ అధికారంగా అదనపు బాధ్యత ఒప్పజెప్పేవారు. అన్ని ప్రభుత్వ శాఖలలోను రివెన్యూ

శ్రీభద్రాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

శాఖ మౌలికమైంది. కీలక మైంది గూడా. అందుకే నిజాం దృష్టిలో మత విషయాలకు స్థలబంధించిన వ్యవహారాలు కీలకమైనవిగాబట్టి వారికే ఈ బాధ్యత ఒప్పచెప్పబడింది. ఇకపోతే ప్రభుత్వ శాఖలన్నీ తమ తమ నివేదికలు ప్రకటించుచుండినవి. కాని మత విషయాలశాఖ తమ నివేదిక ప్రకటించకపోయేది. అందులోని చిదంబర రహస్య మేమిటంటే ఈ శాఖవారి పని ముస్లిం మత ప్రచారమే ప్రధానం కాబట్టి ప్రచారంచేసే వారికి జీత భత్యాలే గాక మతం మార్చుకునే వారికి వారిని ఒప్పించే వారికి లంచాలు ఇచ్చుకోవలె. ఇది ప్రభుత్వం చేసే రహస్యచర్య. బయటపెట్టుకోలేదు. అందు కని ఆనలు నివేదిక ప్రకటించేవారు కాదు. కాని వార్షిక బడ్జటులో మాత్రం ఆరో షాల్లో 20 లక్షలు కేటాయించేవారు. అంటే ఈనాటి విలువ ప్రకారం ఎంత లేదన్నా రి కోట్లన్నా వుంటుంది.

ఇస్లాహు ల్యుస్టిమాన్ ;

ముస్లిం మత ప్రచారం చేయటానికి ఒక ప్రత్యేక డిపార్టుమెంటు చాలదని 1942 లో నిజాం 'ఇస్లాహు ల్యుస్టిమాన్' అనే అర్థ ప్రభుత్వ సంస్థను స్థాపించినాడు. వేలాది గ్రామాలలో ముస్లిం మతోన్మాద ప్రచారమే దీని ఏకైక ధ్యేయం. ఈ అర్థ ప్రభుత్వ సంస్థను స్థాపించింది నిజాం ప్రభుత్వమే. అందుకని సర్కారి గుర్తింపు గూడా లభించింది.

నైన్యంలోను, పోలీసులోను దాదాపు ఉద్యోగాలన్ని ముస్లింలకే ఇయ్యబడేవి. ఇక చిల్లర వర్తకంలోను, పరిశ్రమల్లోను కొందరు ముస్లింలు ఇమిడిపోయినారు. ముఖ్యంగా గ్రామాల్లో అప్పు లిచ్చే వృత్తిని అరబ్బులు, రోహిలాలు, కచ్చీలు, పతానులు సాగించేవారు. వీరి పడ్డి రేటు వివరీతంగా అంటే 100 కి నెలకు 20 మొదలు 40 దాకా ఉండేది. పకీర్లు నెమిలి ఈకల కట్టలతో దబాయించి బిచ్చం అడుగుకున్నట్లు వీరు రైతుల ఇండ్లమీదికి 'సోంటాలు' వట్టుకొని గదిరించి వడ్డి డబ్బులు వసూలు చేసేవారు. అప్పు తీసికున్న ఓదలను కొట్టినా అడిగే డిక్కు లేకుండేది. పోలీసువారికి ఫిర్యాదు చేసినా పట్టించుకునేవారు గాదు. అదే కోమటి వారు ఫిర్యాదు చేస్తే అప్పు లిచ్చిన కోమటి వారినే బెదిరించి లంచాలు లాగేవారు. అరిటాకుపై ముల్లు పడినా ముల్లుపై అరిటాకు పడినా అరిటాకుకే ప్రమాదమన్నట్లు ఉస్మానలీఫన్ ప్రభుత్వ యంత్రాంగం నడిచేది.

ఈ విధంగా జన సామాన్యాన్ని అష్ట దిగ్బంధనం చేసి "ఈ రాష్ట్రాన్ని ముస్లిం రాష్ట్రంగా, ముస్లిం ప్రజల జేమం కొరకు ముస్లింలుండే ఉండాలని" అంధు

కొరకు పేరు గూడా ఈ రాష్ట్రానికి 'ఉస్మానిస్థాన్' అని పెద్దే భేష్గా ఉంటుందని ఊహించినాడు. అయితే ఈ ప్రతిపాదన తానుగాని, తన ప్రభుత్వం గాని చేసినట్లయితే ఎబ్బెట్టుగా ఉంటుంది. అందుకని దూరాలోచనతో ఈ దూరాలోచనను దూరదేశంలో ఉన్న ఒకనితో చేయించినాడు. ఉస్మాన్ తలచుకుంటే కిరాయి రాత గాళ్ళకు కొదువా. లండన్ లోని ఒక విద్యార్థికి చేతనిండా డబ్బులిచ్చి 'ఉస్మానిస్థాన్' పథకాన్ని పునరూపంలో ప్రకటింపజేసినాడు.

'విభజించి పాలించు' అనే బ్రిటిషు కుదిల నీతె కాన్సిక్వెండ్, ముస్లింమత మౌఢ్యమే అనండి. పశ్చిమ భారతంలో పాకిస్తాన్ ఏర్పడితే, దక్షిణంలో భారతదేశం నడిబొడ్డున ఒక పటిష్టమైన ముస్లిం రాజ్యాన్ని స్థాపించాలనే పగటి కలలు కన్నాడు నిజాం, ప్రచారం చేయించినాడు. కాని పరిస్థితులు వాయువేగ మనోవేగంగా మారుతూ ఉండటంవల్ల కేంద్రంలో జాతీయమైన కాంగ్రెస్ నాయకత్వం ఉండటంవల్ల, ముఖ్యంగా దేశీయ సంస్థానాల శాఖ సర్దార్ వంటి ఉక్కుమనిషి చేతిలో ఉన్నందువల్ల 'ఉస్మానిస్థాన్' పథకం ఉట్టికి గాక స్వర్గానికి గాక పోయింది. ఇన్ని ప్రగల్భాలు పలికి, కోట్లు వెలచేసే ఆయుధాలు తెప్పించి లక్షల వ్యయంతో యు. ఎన్. ఐ. కి రాయబారం పంపిన 'నిజాం' లొంగిపోయినాడు. మజ్లిస్ వారిని అధ్యక్షుడు రజ్వీని భారత సైన్యానికి ఒప్పజెప్పి చూస్తు కింగ్ కోరిలో కూర్చోవలసి వచ్చింది.

ప్రకరణము - 35

స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై నుండి ఆంక్ష తొలగించుటకు పూర్వం

ఈ మధ్యలో అక్బర్ హైదరీ స్థానే చతారీ నవాబు కౌన్సిల్ ప్రధానమంత్రి అయినాడు. 11-4-45 నాడు, చతారీకి సంగ్రహముగా స్టేట్ కాంగ్రెస్ చరిత్ర ఉద్దేశ ఆశయాలను తెలుపుతూ, సత్యాగ్రహం ఎట్లా ప్రారంభమైంది, వేరు మార్పు విషయంలో ఎటువంటి ప్రయత్నం జరిగిందీ, ఉటంకిస్తూ ప్రస్తుతానికి సదరే ఆజం (ప్రధాని) చేయవలసింది కాంగ్రెస్ పైనుండి ఆంక్ష తొలగించడమే నని జి. రామాచారి గారు ఒక లేఖ వ్రాసినాడు.

అయితే ఏడు నెలలు దాటినా ప్రత్యుత్తరం రాలేదు. అయినా నిరాశజెందక 19-11-45 నాడు ఈ లేఖ వ్రాసినాడు.

“నిజాం ప్రభుత్వం 15-11-45 నాడు భారత జాతీయ కాంగ్రెస్ పై దాని శాఖలపై నీకింద్రాబాదులో స్థాపించబడిన జిల్లా శాఖపై నిషేధాజ్ఞ తొలగించివేసింది గదా! మరి హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ పైనుండి తొలగించకపోవుట ఆర్థంలేనిమాట స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై ఆంక్ష ఉన్నందున ప్రజలు జాతీయమహాసభలో సభ్యులుగా చేరి దాని శాఖలు నిజాం రాష్ట్రంలో స్థాపించుకునే అవకాశం లేదా? ఆలోచించండి.”

దానిపై 24-11-45 నాడు చతారీ నవాబు నాయకులను సంభాషణలకు విలిచినాడు. రామాచారి, కాశీనాథరావు వైద్య, మందుముల నర్సింగరావు గారలు వెళ్లి సంభాషణలు జరిపినారు, ఈ ఆరు షరతుల మీద ఆంక్ష తొలగించుటానికి చతారీ సమ్మతమైనాడు.

కాంగ్రెస్ అనేపేరు ఉండ కూడదు.

బైటి సంస్థలతో సంబంధం పెట్టుకోకూడదు.

ఇక్కడి సంస్థ యొక్క అధికార నభ్యులు బైటి సంఘాలలో ఎలాంటి పదవీ బాధ్యతలు కలిగి ఉండరాదు.

ఇక్కడి సంఘ నభ్యులు రాజకు వ్యక్తిగతంగా విశ్వాస పాత్రులై ఉండ వలెను.

సంస్థ తన కోర్కెలను శాంతియుతంగాను, రాజ్యాంగబద్ధ మార్గాల ద్వారానూ ప్రకటించ వలెను.

“ఈ ఆరింటికి తగిన సమాధానాలు ఇవ్వటం జరిగింది. ప్రజాస్వామ్యసంస్థ పక్షాన హామీ లివ్వటం గౌరవప్రదం కాదు. అట్లే ప్రభుత్వం కోరటం కూడా తమ హోదాకు తగి ఉండదు. అయినా బాధ్యత గల ప్రజా ప్రతినిధులముగా మేము సంస్థ నభ్యులకు చెప్పగలము. అభిప్రాయ భేదాలను తొలగించటానికి ప్రయత్నం చేయగలము ” అని రాయబార నభ్యులు స్పష్ట పరచినారు.

ఈ మధ్యలోనే చత్తారికూడా పదవిని వదులుకొని హైదరాబాదు విడిచివెళ్ళి నారు. మీర్జా ఇస్మాయిల్ వచ్చినాడు, ప్రధానమంత్రి అయినాడు. కాంగ్రెస్ ఉద్యమం ఆరంభమైన నాటినుండి ఇతడు మూడవ ప్రధాని.

చత్తారి వెళ్ళిపోతాడు, కాబట్టి ఆయన పేర, అఖిలభారత సంస్థానాల ప్రజల మహాసభ అధ్యక్షుని హోదాలో జవహర్ లాల్ నెహ్రూ వ్రాసిన ఉత్తరాన్ని మీర్జా ఇస్మాయిల్ కు అందజేయటం జరిగింది.

“కొన్నేర్ల పాటుగా స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై ఆంక్ష ఉన్నది. అయినా తీవ్ర మైన చర్య ఏది తీసుకోవద్దనీ మేము అక్కడి పితృలకు సలహా ఇస్తూనే ఉన్నాము. అనేక పర్యాయములు నిజాం ప్రభుత్వానికి, కాంగ్రెస్ నాయకులకూ మధ్య సంభాషణలు జరిగినవి. కాని ఫలప్రదం కాలేదు. అట్లే ఇటీవల నిజాం ప్రభుత్వంతో పత్ర వ్యవహారం కూడా జరిగింది కాని కాంగ్రెస్ పై ఆంక్ష అట్లాగే ఉన్నది. స్వాధీరణ పౌరసత్వాలను హైదరాబాదులో నెలకొల్పడం మీ ప్రభుత్వపు పౌరధమ చర్య

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కాలాని కోరుతున్నాను. స్వరాజ్యం బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాలను గూర్చి ప్రజలు దారాశంగా మాట్లాడుకునే ఈ కాలంలో పౌరసత్వాలు లేకుండా చేసినందుకు హైదరాబాదు అవఖ్యాతి పాలైంది. హైదరాబాదు కొత్తములుపు తిరుగుతున్నది. బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వానికి దారి తీసే సంస్కరణలు వెంటనే ప్రవేశపెట్టున్నారనే వార్త. తొందరలో వినదలచినాను," అని వ్రాస్తూ శ్రీ నెహ్రూ హైదరాబాదు సంస్థానానికి సంబంధించిన ఈ క్రింది తీర్మానాలను కూడా లేఖతో జతపరచారు. సర్వసభ్య మండలి నిన్న హైదరాబాదును గూర్చి అంగీకరించిన దాని ప్రకారం, వ్యవస్థాపక కార్యక్రమం హైదరాబాదులో ఆరంభించాలని స్థాయి సంఘం అభిప్రాయ పడుతున్నది. చాలా యేండ్ల నుండి స్టేట్ కాంగ్రెస్ పనిచేయడం లేదు. వారు, అఖిల భారతి సంస్థాన ప్రజల మహాసభ కొత్త నియమావళి ప్రకారం కొత్తగా ఏర్పడే ప్రాంతీయ మండలాల కార్యవర్గ సభ్యులు, వీరితో కూడిన సంయుక్త సంఘం తాత్కాలిక స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యవర్గ కమిటీగా ఏర్పడవలెను. దానికి స్టేట్ కాంగ్రెస్ అధ్యక్షుడు అయిన స్వామి రామానంద తీర్థ అధ్యక్షుడుగా ఉంటారు. అదనంగా సభ్యులను చేర్చుకునే ఆధికారం మండలికి ఉంటుంది. సర్వసభ్య సంఘంలో అంగీకరించిన తీర్మానాన్ని అమలు పరచటానికి ఈ మండలి తగు చర్యలు తీసుకుంటుంది.

"యావద్భారత దేశం స్వాతంత్ర్యం పొందబోతున్న ఈ తరుణంలో సంస్థానాలన్నీంటిలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పడాలనే సిద్ధాంతాన్ని సర్వే సర్వత్రా అంగీకరిస్తున్న ఈ కాలంలో. న్యాయ సమ్మతంగా రాజకీయ కార్యకలాపాలు సాగించటంవై అంక్షలు విధించటం హైదరాబాదు ప్రభుత్వపు వెనుకబడ్డ తనాన్ని రుజువు చేస్తున్నది. అయితే ఇటువంటి వెనుకబడ్డ సంస్థాన ప్రభుత్వం అప్పుడప్పుడు 'స్వతంత్ర రాజ్యంగా ఉండాలని కోరటాన్ని ఈ సభ గమనించింది. భారత దేశంలోని యే స్వదేశీ సంస్థానం ఇటువంటి కోరిక ప్రకటించినా అది అస్వాభావికమని ప్రస్తుత పరిస్థితులకు ఏ మాత్రం అనుగుణంగా ఉండదని ఈ సభ అభిప్రాయ పడుతున్నది. పూర్వ రాజ్య వ్యవస్థను నిలుపుకొనటానికి చేసే ప్రయత్నాలు విధూరమైనవి. మేము ఈలాటి విచిత్రమైన విధూరమైన కోరికలను సహించబోము. అట్లే ఏ సంస్థానంలో నైనా ప్రాధమికమైన పౌర హక్కులు నిరాకరించినా సహించము. హైదరాబాదు సంస్థానం వెనుకబడినదిగా నిరంకుశ రాజ్యంగా పూర్వ

'దీవి'గా, ప్రజాస్వామిక స్వతంత్ర భారతదేశంలో ఉండగలదని అశించడం శుద్ధ పౌరపాటనీ ఈ సమావేశం అభిప్రాయ పడుతున్నది."

"భవిష్యత్తును గూర్చి ఆలోచించే ఏ వ్యవస్థ అయినా ప్రాథమికమైన పౌర స్వత్వాలను గుర్తించని ఏ సంస్థానమైనా ప్రవేశార్హత గోలుపొతుంది. కాబట్టి భారత దేశ భవిష్యత్తును గూర్చి ఆలోచించి, నిర్ణయించే ఏ సమావేశాల్లో నైనా ప్రవేశార్హత పొంద కలగాలంటే, ప్రైడరాబాదు మొదలు తన పద్ధతులను పూర్తిగా మార్చుకోవలెను."

స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై ఆంక్షలున్నా ప్రాథమిక స్వత్వాలను నిరాకరించినా కాంగ్రెస్ కు తన కార్యకలాపాలు సాగించే అధికారం, హక్కు ఉన్నవని నిరూపించుకునే అధికారం ఉన్నది."

ఈ ఉత్తరం శ్రీ ఫతారీ పేర ఉన్నందున మిర్జా ఇస్మాయిల్ ఆ ఉత్తరాన్ని శ్రీ ఫతారీకి అందజేసినాడు.

ఫతారీ నెహ్రూగారికి ప్రత్యుత్తరం వ్రాస్తూ, కాంగ్రెస్ కు ప్రభుత్వానికి సంధి రాయబారాలు జరుగుతున్నవనీ, తాను మరొకచోట ఉండటం వలన నిర్ణయం తీసికోవటంలో ఆలస్యం జరిగిందనీ మొత్తానికి తొందరగా ఆంక్ష తొలగించటానికి నిజాం ప్రభుత్వం నిశ్చయించిందనీ, తెలుపుతూ నెహ్రూగారి నేతృత్వంలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ రాజ్యాంగ బద్ధంగా తన కార్యకలాపాలు సాగించగలదని అశించినాడు.

ఇటు రాయబారాలు, పత్ర వ్యవహారాలు సాగిస్తూనే నిజాం ఇంగ్లాండులో తనకు అనుకూలంగా ప్రచారం చేయటానికి విఖ్యాత పాత్రికేయుడు, బ్రిటిష్ బ్రాడ్ కాస్టింగ్ కార్పొరేషన్ (బి. బి. సి) తో సంబంధం ఉన్న పాత్రికేయుడు ప్రొఫసర్ రష్రబ్రూక్ విల్సన్ ను ఒప్పించినాడు. ఎడాదికి 2000 పౌండ్ల గౌరవభృతి స్వీకరించడానికి సిద్ధపడి, ప్రైడరాబాదులో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపించబడవలెనన్న కోర్కెకు వ్యతిరేకంగా అనేక వ్యాసాలు వ్రాసినాడు ఇతడు.

రాజ్యాంగ సలహాదారు సర్ వార్టర్ మాంట్లన్ :

16-3-48 నాడు లండన్ నుంచి బ్రిటిష్ మంత్రివర్గ ప్రతినిధులు భారత దేశానికి రాయబారం వచ్చాడు. వీరు, లార్డు పెరిక్ లారెన్సు (భారత వ్యవహారాల

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కార్యదర్శి, సర్. స్థాపక క్రొవ్వు (వాణిక్యమంత్రి). సర్. ఏ. వి. అచెగ్గండ్రు (నౌకాశాఖ మంత్రి). 12 మే 1946 నాడు తమ సూచనలు అందజేసినారు. ఈ మధ్య కాలంలో రాయబార సభ్యులు ముఖ్యంగా మూడు దేశీయ సంస్థానాల ప్రతినిధులతో ప్రత్యేకంగా గోష్ఠి జరిపినారు. హైదరాబాదు ప్రతినిధిగా ఛతారీ నవాబు, తిరువాన్కూరు ప్రతినిధిగా సర్. సి. వి. రామస్వామి అయ్యర్, జయపూరు ప్రతినిధిగా సర్. మీర్జా ఇస్మాయిల్ ఈ గోష్ఠికి హాజరైనారు.

ఛతారీ నవాబుతో పాటు, రాజ్యాంగ వ్యవహారాల మంత్రిగా ఉన్న ఆలీయా వర్ జంగ్, రాజ్యాంగ వ్యవహారాల సలహాదారుగా ఉన్న సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ కూడా అందులో పాల్గొన్నారు.

ఉన్నత స్థానాల్లో ఉన్న ఇంగ్లీషు వారికి ఏదో రూపంలో కొంత ముట్టజెప్పితనకు అనుకూలంగా ఉండే రీతిగా చేసుకోవాలని నిజాం తాపత్రయ పడేవాడు. అందులో సర్. మాంక్టన్ నియామకం ఒకటి. తీరా ఆయన నిజాంకు ఆశాభంగం కలిగించాడు.

సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ హైదరాబాదు సంస్థాన సమస్యను అన్ని కోణాలనుండి శోధించి, 21 ఏప్రిల్ 1946 నాడు మంత్రి మండలికి, ఈ క్రింది నివేదిక సమర్పించినాడు.

“బ్రిటిష్ మంత్రి మండలి రాయబారవర్గం వచ్చింది. డోమినియన్ స్టేటస్ (అధినివేశ ప్రతిపత్తి) ఇవ్వటానికి కాదు. అది స్వాతంత్ర్యం ఇవ్వటానికే వచ్చింది అనే విషయం సుస్పష్టం. నిజాం నవాబు ఎప్పటికీ సంధి ఒడంబడికలను పేర్కొంటూ వాటి ఆధారంగా మాట్లాడుతూంటాడు. కాని బ్రిటిషు ప్రభుత్వం ఇక మీద సంస్థానాలతో చేసుకొన్న ఒడంబడికలను నిలబెట్టుకో జాలదు. బ్రిటిషు సామ్రాజ్యం భారతదేశం వేరై పోవలసిందే. అది తప్పదు. బ్రిటిషువారు. షరతులు లేనట్టి, సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్యాన్నే ఇస్తున్నారు. కాబట్టి పాత రక్షణల మాట మరచి కొత్త భారత వ్యవస్థలో ఇమిడిపో వలెను. నిజాం సంస్థానంలో హిందువుల సంఖ్య ఎనభై ఐదు శాతం. ముస్లింలు నూటికి పదిమంది మాత్రమే. కాబట్టి మంత్రి మండలిలో వారి ప్రాతినిధ్యం లేకుంటే వారెట్లా సహకరిస్తారు? అయితే ఈ విషయంలో ఉచితమైన సలహా లివ్వటం మంత్రి మండలి పని గాని నా పని కాదు.

స్థిరమైన ప్రజాస్వామిక వద్దతులపై ఎన్నికైన, ఆత్యధిక సంఖ్యాకులు ఎన్నుకన్న ప్రభుత్వమే పంచాయతీలు, తాలూకాలు, జిల్లాలు, బోర్డులు, మొదలైన స్థానిక సంస్థల ప్రతినిధులతో కూడినదిగా వుండవలెను."

రాజ్యాంగ సంస్కరణల బహిష్కరణ

కోరగా కోరగా కొరకరాని కొయ్య వంటి రాజ్యాంగ సంస్కరణలను నిజాం ప్రభుత్వం ప్రకటించింది. ఇంతకుపూర్వమే వాటి స్వరూపాన్ని తెలిపి ఉన్నాము. అదే సమయంలో సంకోచిస్తూ సంకోచిస్తూ 'హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ పై ఆంక్షలు గూడా తొలగించింది. ఇన్నాళ్ళుగా మేఘావృతమైన సూర్య బింబం సహస్ర కిరణాలతో ప్రకాశింప సాగింది. ఈ వగటి వెలుగును దివాంధులు చూడలేకపోయినవి. స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాయి సంఘం సమావేశమైంది. సంస్కరణలను గూర్చి అన్ని కోణాలతో చర్చించి వాటిని బహిష్కరించవలసిందిగా ముక్తకంఠంతో కోరుతూ తీర్మానించింది. తీర్మాన సారాంశాన్ని ఈ క్రింద పొందు పడుస్తున్నాము.

'యుద్ధానంతర ప్రపంచం ప్రజాస్వామ్య సాంఘిక వ్యవస్థను కాంక్షిస్తున్నది. ప్రజాస్వామ్య వ్యవస్థను స్థాపించటానికి విజయవంతంగా పురోగమిస్తున్నది. సంపూర్ణ స్వాతంత్ర్య సాధనకై భారత ప్రజానీకం ఉవ్విళ్ళూరుతున్నది. భారత స్వాతంత్ర్యం అంటే యావద్భారత దేశంలో నివసించే ప్రజలందరి యాజమాన్యం అన్నమాట. దేశ భవిష్యత్తును తీర్చిదిద్దుకనే అధికారం వారికే ఉన్నది. కాని ప్రజలు ఎన్నుకున్న సంస్థానాల ప్రతినిధులను ఇండియన్ కాన్స్టిట్యూషన్ అసెంబ్లీకి పంపటానికి క్యాబినెట్ మిషన్ లో అవకాశం కల్పించలేదు. ఇది భారత యూనియన్ నుండి నిరంకుశ ప్రభుత్వంలో మగ్గుతున్న సంస్థానాల ప్రజలను వేరుగా ఉంచే ప్రమాదమున్నది. కాబట్టి స్వతంత్ర్య భారతదేశం ఒక ఫెడరల్ వ్యవస్థలో ఉండాలి. అందులో భాష, సంస్కృతుల ఆధారంగా దేశం పునర్విభజింపబడి, అన్ని ప్రాంతాలకు ఒకే తీరైన ప్రజాస్వామిక విధానం ఉండాలి" అని కాంగ్రెస్ స్థాయిసంఘం అభిప్రాయ పడుతున్నది.

ఈ సూచనలు వచ్చిన సమయంలో హైదరాబాదు ప్రజలమీద సంస్కరణలు ఆనబడే వాటిని రుద్దచూస్తున్నారు. ఈ సంస్కరణలలో బాధ్యతాయుతమైన ప్రభుత్వమనే అంశము కాని, పౌర హక్కులు అనే మాట గాని లేదు. కేవలం స్వార్థ పూరితమైన, వృత్తి పరమయినట్టి ప్రాతినిధ్యం కలిగి వున్నవి. అంతేగాదు అల్ప

ప్రైదరాబాదు స్వతంత్రత్యాగ్యమ చరిత్ర

సంఖ్యాకులకు ప్రభావశాలియైన అధిక సంఖ్యాకులుగా మార్చే ప్రజాస్వామ్య వ్యతిరేక మైనట్టి మత వక్షపాత వైఖరి కలిగి ఉన్నవి. విచిత్ర మేమిటంటే 18 శాతం జనాభా గల హరిజనులకు వారి జనాభాను బట్టి ఎన్నుకొనబడే అవకాశం లేదు. అట్టే ఇతర అల్ప సంఖ్యాకులకుకూడా ఎన్నికలలో నిలబడే అవకాశం గూడా కల్పించబడలేదు. దేశ జనాభాలో ఎక్కువ సంఖ్యలో ఉన్న కర్షకులు, కార్మికులకు ప్రభావపూరితమైన స్థానం లేదు. 132 గురు సభ్యులతో కూడిన శాసనసభలో 56 గురు నియమితులే. శాసనసభ జమీన్దారులు ఇతర స్వార్థ పూరిత వర్గాలకు చెందిన వారితో నిండివున్నందున ఉన్న పరిస్థితిని నిలుపుకోడానికి యత్నిస్తారు. మీదు మిక్కిలి శాసనసభచేనే తీర్మానాలు తేవలం సూచనలు మాత్రమే.

నిజానికి ప్రజాస్వామ్య ప్రభుత్వ స్థాపన దిశలో అంగలు వేస్తూ పురోగమించవలసిన తరుణ మిది. ప్రజల యజమాన్యాన్ని గుర్తించాలే. స్వతంత్ర భారత యూనియన్ లో ఒక భాగంగా ఉండి, ప్రజలకు మార్లికమైన స్వత్యాలను అందులో నమోదు చేయాలే. ఈ విధంగా దోపిడికి అవకాశం లేని శాంతియుతమయిన, సమ్మతి కరమైన ప్రజాస్వామిక పద్ధతులపై 'కాన్స్టిట్యూఎంట్ ఏసెంబ్లీ' జనాభా ప్రాతిపదికమీద ప్రతినిధులు ఎన్నుకోబడవలె."

"పై అంశాలను దృష్టియందుంచుకొని ప్రైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు స్థాయి సంఘం ఈ రాజ్యాంగ సంస్కరణలను పూర్తిగా తిరస్కరిస్తున్నది. అందుకని వీటిని వేంటనే ఉపసంహరించు కోవలందిగా ప్రభుత్వాన్ని కోరుతున్నది. పైన సూచించబడిన మవులికమైన ప్రజాస్వామిక హక్కులసాధనకు ఒక కార్యవిధానాన్ని రూపొందించ వలసిందిగా కార్యవర్గాన్ని Working Committee ని ఆదేశిస్తున్నది. భారతదేశం భవిష్యత్ స్వరూపాన్ని దిద్దుకుంటున్న ఈ క్లిష్ట సమయంలో మతాతీత మయిన కాంగ్రెస్ విధానం ప్రమాదంలో ఉన్న విషయాన్ని ప్రజలు గమనించాలని స్థాయి సంఘం విజ్ఞప్తి చేస్తున్నది. ముఖ్యంగా మరొక అంశాన్ని ఈ విషయాలలో సంబంధమున్న వారందరికీ స్పష్టం చేయటం అత్యవసరమనుకుంటాము. అదేమిటంటే వ్యవస్థాపనలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్వతంత్రమైనది. కాబట్టి ఇదివరకు ఆరంభించినట్టి లేక ఇకముందు ఆరంభించనున్నట్టి ఏఉద్యమమయినా ఇతరులెవరి ప్రయోగం లేకుండా స్వతంత్రమైనవని గుర్తించాలే.

అదే కాలంలో అఖిలభారత కాంగ్రెస్ కమిటీ AICC సమావేశమైంది. స్వామి రామానంద తీర్థ ఈ సదవకాశాన్ని ఉపయోగించుకొన్నాడు. మహాత్ముని దర్శించి స్టేట్ కాంగ్రెస్ స్థాయి సంఘం ఆమోదించిన తీర్మానం సంగతి చెప్పినాడు. మహాత్ముడు స్థాయి సంఘం అభిప్రాయంతో ఏకీభవించినాడు. ఆ తర్వాత స్టేట్ కాంగ్రెస్ తీర్మాన పాతాన్ని అఖిల భారత కాంగ్రెసు కమిటీకి సమర్పించి కమిటీ వారి ఆమోద ముద్ర వేయించుకున్నాడు. అఖిల భారత సంస్థానాల మహాసభ ఆధ్యక్షులైన జవహర్లాల్ నెహ్రూ గారు తదితర నాయకులు హైదరాబాదు సంస్కరణలను తరచి చూచి 'బహిష్కరించ వలసిందే' నని నిష్కర్షగా సూచించారు. ఇటు హైదరాబాదు ప్రభుత్వం, ఏవరేమన్నా సంస్కరణలను బలవంతంగా ఆమలు పరచాలని కృత నిశ్చయం చేసుకున్నది. భారతదేశంలో మాంట పర్డ్ సంస్కరణలు ఆమలు జరిపినప్పుడు జస్టిస్ పార్టీ పేరుతో కొందరు మితవాదులు Liberals ప్రభుత్వంతో సహకరించారు. కాని హైదరాబాదులోని జాగీర్దారులు జమీందారులు మొదలైన వ్యూధల్ వర్గం తటస్థంగా ఉండి పోయింది. ఈ విధంగా వ్యూధల్ వర్గంతో బాటు ర్యాడికల్ భావాలు గలవారుగూడా కలసిపోవుట హైదరాబాదు రాజకీయాల ప్రత్యేకత దీనికితోడు ఇక్కడి మితవాద వర్గం సంప్రదింపులు జరుపుతూ ప్రజాస్వామ్యభావాలు గలవారిని ప్రభావితం చేస్తూ వచ్చినారు. ఒకవేళ సంప్రదింపులే ఫలించినట్లయితే రాష్ట్ర భవిష్యత్తు అంధకారంలో పడిపోయేది. ఈ విధంగా ఒక్క మతాతీతమైన జాతీయ భావాలు గల కాంగ్రెసు వారు ధృఢ సంకల్పులై మితవాద, అతివాద, మతవాద వర్గాలవారు కలసికట్టుగా వన్నిన జాలాన్ని అసహాయపూరులై ఛేదించినారు. దాని ఫలితాన్నే ఈ నాడు మనం అనుభవిస్తున్నాము.

మహాత్ముని ఆదేశానుసారం కాంగ్రెసువారి పిలుపునందుకొని హైదరాబాదులో ప్రజాస్వామ్య ధృక్పథంగల సంస్థలన్నీ ఎందుకు కొరగాని ఈ రాజ్యాంగ సంస్కరణలను బహిష్కరించవలసిందిగా తమ తమ సంస్థల ద్వారా తీర్మానాలు ఆంగీకరించినవి. మందుముల రామచంద్రరావు గారి అధ్యక్షతన జరిగిన ఏడవ ఆంధ్ర మహాసభలోనే తీవ్రమైన పదజాలంతో రాజ్యాంగ సంస్కరణలను బహిష్కరించింది. రాజస్థానీ ప్రగతి సమాజ్ వారుగూడా సంస్కరణలను తిరస్కరించినారు. నిజాం రాష్ట్ర ఆర్యవైశ్య మహాసభ కార్య నిర్వాహక సభ్యుల సమావేశం 1940 ఆగస్టు 17న బచ్చు వెంకటేశ్వర గుప్తగారి అధ్యక్షతన హైదరాబాదులోని వైశ్య విద్యార్థి వసతి గృహంలో జరిగింది. అందులో ఈ క్రింది సంస్కరణలను బహిష్కరించిన తీర్మా

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నం ఏకగ్రీవంగా అంగీకరింపబడింది. ఈ తీర్మానం ఆమోదించిన ఫలితంగా, సమావేశాన్ని ఏర్పాటు చేసిన కే. సి. గుప్త గారిని, సభకు అధ్యక్షత వహించిన బమ్మ వెంకటేశ్వరగుప్త గారిని నిజాం ప్రభుత్వం నిర్బంధించి జైలులో వేసింది.

సంస్కరణలను బహిష్కరించండి :

భారతదేశ మంతయు సంపూర్ణ ప్రజాపరిపాలనయు అధికారమును బడయుచున్న నేటి కాలమున ప్రాద్రాబాదు ప్రభుత్వంవారు తమ ప్రజలపై ఫాసిస్టు సిద్ధాంతములపై ఆధారపడి మతవర్గ విభేదములను పురికొల్పుతున్న నిరుపయోగకరమైన రాజ్యాంగ సంస్కరణలను ప్రసాదించటం విచారకరము. 1936లో జర్పబడిన సంస్కరణలను లెక్కింపగాని కొద్దిపాటి సవరణలతో మరియు వెల్లడించబడిన దానివలన ప్రయోజనమేమి కలిగి తీరును. ప్రస్తుత శాసన నిర్మాణ సభకు గల అధికారము సహితము పెరికివేయబడినది. పరిపాలనావనరుములకు ముఖ్యమైన విషయములలో శాసనసభా సభ్యులకు ఏలాటి అధికారము ఉనగబడలేదు అల్ప సంఖ్యాకులకు అధిక సంఖ్యాకులపై అధిక్య మొనగబడినది. ప్రత్యేక నియోజకవర్గ విధానము బలవత్తరము చేయబడినది.

ముందు వెలువడిన సంస్కరణలలో ప్రజా మంత్రులు అధిక సంఖ్యాకులుగా నీయమింపబడగలరను యాశ కనపడుచుండెను. కాని సవరింపబడిన సంస్కరణలలో ప్రజాప్రతినిధులలో నుంచి యిద్దరికంటే ఎక్కువ మంత్రులు వచ్చుటకు వీలు లేనట్లు శాసించబడినది. అధికారములేని ప్రజాప్రతినిధుల సంఖ్యను పెంచుచుట వలన ప్రయోజనము లేదు. కాని ప్రభుత్వము సాగించుచున్న నిరంకుశ విధానమును ప్రజాప్రతినిధుల ద్వారా ప్రజలపై మోపుటకు ఈ పథకము వేయబడినట్లు స్పష్టపడుచున్న వర్గ ప్రాతినిధ్యము ఏ మాత్రము అంగీకరింపబడినది కాకపోయినను వర్తకులకు తగునైన ప్రాతినిధ్య మివ్వబడలేదు. వ్యవసాయదారులు వండించిన పంటకు పారిశ్రామిక పరిశ్రమకు సరియైన విలువను కలిగించునట్టియు జీవితావసరములను వ్రజల కండించుచున్నట్టియు సుమారు 8 లక్షల ప్రతినిధులు కల్గిన వారికి 2 నీట్లు నొనగుట న్యాయ విరుద్ధము.

ప్రజాస్వామ్య పద్ధతులపై ఆధారపడియున్న సంస్కరణలు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వమును అంగీకరించక పోవుటయేగాక ప్రాథమిక సభ్యత్వమునైనను నొసంగకపోవుటచేతను, ప్రయోజన సమ్మతితో ప్రాంతీయ నియోజక పద్ధతి కనుకూలము

లేదు. కనీసము వరిసర బిగ్గిష్ ప్రాంతాలలోని వృజ్జలకు గల వద్దతులనైనను అనుకరించుటలేదు.

కాబట్టి సంపూర్ణముగ సంస్కరణలను బహిష్కరించుచూనూ తన సంస్కరణల ప్రకారము ఏర్పడబోవు శాసనసభలకుగాని వాటికి సంబంధించిన మరే యితర సంస్థల సభ్యత్వమునకు కాని అభ్యర్థులుగా నిలువగూడదని, ఓట్ల నివ్వకూడదనియు యరియు ఏ విధముగానైన సహాయ మొనర్పగూడదనియు అనేకులు కోరుచున్నారు. బహిష్కరణను కొనసాగించుటకు అనేకులు ఆయా సంస్థలవారు సూచించబోవు విధానమును హృదయ పూర్వకముగా ఆవలంబించగలరని కోరుచున్నారు.

ఈ తీర్మానాలలో, ఈ సంస్కరణలను బహిష్కరించుమని కోరుచేగాకవాటికి సంబంధించిన మరే యితర సంస్థల సభ్యత్వానికి కాని, అభ్యర్థులుగా నిలువకూడదనీ, ఓట్లు ఇయ్యకూడదనీ మరే విధంగానైన సహాయపడరాదని కోరుట గమనింపదగిన విషయం.

ఈ రాజ్యాంగ సంస్కరణలు అన్యాయమైనవి. అల్పసంఖ్యాకులను అధిక సంఖ్యాకులుగా చేసినారనీ, వేరుకు శాసనసభనే కాని అధికారాలేమి కావని ఎందరు ఎన్నివిధాల విమర్శించినా, ఎన్ని మహాసభల వేదికలనుండి తీర్మానాలు చేసిన నిజాం ప్రభుత్వం రాజ్యాంగ సంస్కరణలను ప్రాచీక పట్టుతో అమలు జరిపింది.

మేము గూడా ఏదో సంస్కరణలు ప్రసాదించినామని చెప్పుకోటానికి, కాంగ్రెస్ సంస్థను స్థాపించుకునే అధికారాన్నయినా ఇయ్యని సంస్కరణలు ఎంత పాటివని బైటివారు విమర్శిస్తారనే భయానికి నిజాం ప్రభుత్వం విధిలేక కాంగ్రెస్ పై నుండి ఆంక్షను తొలగించింది. ఆంక్ష తొలగుటే తడవుగా ఉత్సాహవంతులైన కార్యకర్తలు సంస్కరణలకు విరుద్ధంగా ప్రచారం చేయటానికి ఉపక్రమించినారు. జిల్లాలోని ప్రతితాలూకాలో, తాలూకాలోని ప్రతిగ్రామంలోకి కార్యకర్తలు చేరుకున్నారు.

కట్టతెగిన కాలువ ప్రవాహంవలె గ్రామాలవైపు పయనమైనారు. గ్రామాలకు చేరిన కాంగ్రెస్ నాయకులు కార్యకర్తలు ప్రతి కుటుంబము వారిని కలిసినారు. ఈ రాజ్యాంగ సంస్కరణలలో అంతా ముస్లిం రాజ్యాంగమే ఉన్నది. ఇక సంస్కరణలు అసలేకావని అది ఏ రీతిగా అంభే అత్యల్ప సంఖ్యలో ఉన్న ముస్లింలకు అసెంబ్లీలో

ప్రౌఢరాజు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నగం నగం నీట్లు కెటాయించి ఆధిక సంఖ్యలో ఉన్న వారిగా చేసినారు. కాబట్టి వీటిలో 'ముస్లిం రాజ్యాంగ' మే ఉన్నదని ప్రబోధించినారు. ఏడాదికోసారి సూబేదారు అధ్యక్షతన జరిగే జిల్లా కాన్ఫరెన్సులు తిరునాళ్ల వంటివని అందులో పాల్గొనెవారంత జీహుకుంటేనని ఇకపోతే శాసనసభలో అంగీకరింపబడిన తీర్మానాలు సూచనల వంటివేనని విపులీకరించి చెప్పినారు. సాధారణంగా ఏ ప్రజాస్వామిక దేశంలోనైనా ఆ యా ప్రాంతాలలోని జనాభా ప్రాతిపదికగా వోటింగు జరుగుతుంది. ఒక పాస్టిస్టు దేశమైన ఇటలీలోనే (Functional Basis) వృత్తి వరంగా ఎన్నికలు జరుగుతవి. అంతటితో ఆగక నిజాం ప్రభుత్వం అమలుపరుస్తున్న సంస్కరణలలో మతపక్ష పాతాన్ని గూడా జొప్పించినారు. అందువల్ల 12 శాతం ఉన్న ముస్లిములకు 50 శాతం నీట్లు లభింపచేసినారు. "ప్రజాస్వామికమే అత్యుత్తమ ప్రభుత్వ విధాన" మని ప్రపంచంలో రాజకీయ తత్వవేత్తలందరూ ఒప్పుకున్న విషయం. అట్లే పాస్టిస్టు విధానం కనిష్టమైందని గూడా పెద్దల అభిప్రాయం అయితే నిజాం సర్కారు ప్రజల నెత్తిన రుద్దుతున్న సంస్కరణలు కనిష్టరకానికి చేందినవేకాక అందులో మతపక్ష పాతరంగు గూడా పులిమినారు. దానితో అల్పసంఖ్యాకులను 'భూత ఆధం' తో చూడటం జరిగింది. అందువల్ల ముస్లిములు ఉన్నదానికన్న అయిదురెట్లు పెద్దగా కనిపింప చేసినారు. మతపాక్షపాతంతో కూడిన పాస్టిస్టు తత్వం ప్రపంచంలో ఇంతటి దారుణం మరెక్కడా కనిపించదు.

మరొక విషయమేమిటంటే, మన రాష్ట్రంలోనేమి యావద్భారతదేశంలోనే వ్యవసాయమే ప్రధాన వృత్తిగదా నిజానికి కర్షకులే అన్నదాతలు. అటువంటి ప్రధాన వృత్తికి నాలుగంటే నాలుగు నీట్లు. ఈ విధంగా కాంగ్రెసువారు నిజాం ప్రభుత్వం ప్రకటించిన నామమాత్రపు సంస్కరణల బండా రాన్ని బయటబెట్టుతూ ప్రజానీకాన్ని జాగృత పరచినారు. దానితోబాటు కార్యకర్తలు కాంగ్రెసు యొక్క మతాతీతమైన తొకక విధానాన్ని గూర్చి వివరిస్తూ, రాష్ట్రంలోని ప్రతివ్యక్తిని తానేకుదానికి గాని మతానికిగాని చేరినా పొరునిగానే గుర్తిస్తుందని మవులి కమైన పోరహక్కులు అందరికీ సమానంగా వుండాలనేదే కాంగ్రెసు వారి ఆశయమని వివరిస్తూ పోయినారు. ఇన్నాళ్లుగా ప్రభుత్వం కాంగ్రెసు నోరునొక్కందని, హిందువులే కాంగ్రెసులో ఎక్కువగా ఉన్నారు. అందుకని అది హిందువుల సంస్థ అని ప్రచారం చేస్తూ వుండి అని తేటతెల్లం చేసినారు.

కాంగ్రెసు పై నుండి ఆంక్షతొలగగానే కాంగ్రెసు నాయకులు జిల్లా జిల్లా తిరిగి స్థానిక నాయకులను, కార్యకర్తలను కలిసినారు. కాంగ్రెస్ పై నుండి ఆంక్ష తొలగింది కాబట్టి ప్రజలు వద్దన్నా నెత్తినరుద్ద బోతున్న రాజ్యాంగ సంస్కరణలను బహిష్కరించవలసిందని, దానికి సంబంధించిన ఏ కార్యక్రమంలో పాల్గొనరాదనీ, సంపూర్ణంగా బహిష్కరించి ప్రజాబలమంటే ఏమిటో ప్రభుత్వానికి తెలియజేయాలని, ఈ సమయంలో సంస్కరణలను ఒక 'సవార్' గా తీసికోవాలని ఉద్బోధించినారు.

ఆంధ్రోద్యమకాలం నాటినుండి ప్రజాస్వామ్య విధానాలను గూర్చి ఇరువై అయిదు సంవత్సరాలుగా తెలుసుకుంటున్న ప్రజలలో ఎక్కడలేని చైతన్యం ఉంది వచ్చింది. సంస్కరణలను పూర్తిగా బహిష్కరించినారు. పోలింగ్ బూత్ లు ఎక్కడ పెట్టినారో గూడా వట్టింపుకోలేదు. తాను వోటరునా అని తెలిసికునే యత్నమూ చేయలేదు. ప్రజలు ఏమాత్రం వట్టింపుకోలేదు. ఎన్నికల తతంగాన్ని ప్రభుత్వం పూర్తిచేసినామని అనిపించుకున్నారు. నగరంలో సుల్తాన్ బజార్ వంటి పోలింగ్ బూతులో నాలుగంటే నాలుగే వోట్లు పడినవంటే ప్రభుత్వం సిగ్గుపడాలే. ప్రజా బహిష్కరణ ఎంత ఘాటుగా ఉండినదో మతోన్మాదంతో కూడిన వారికి ప్రత్యక్షంగా తెలివినారు.

అయితే ఏ మందలోనైనా ఒకటి అర దొంగ కోడెలు ఉండవచ్చు. అట్టే ఒకని గుడిసె కాలుతుంటే ఆ వేడికి కొందరు చేతులు కాపుకునే వారుండవచ్చు. కాని ఇటువంటి అవకాశవాదుల వలన వెల్లువ వలె వచ్చిన ప్రజా ఉద్యమానికి భంగము కలుగదు. ప్రతివ శక్తులు కాలప్రవాహంలో కొట్టుకపోతవి. చరిత్ర అటువంటి వారికి మంచి గుణపాఠం నేర్పుతుంది. ఇటువంటి వెన్నుపోటు దొంగలను గూర్చి జవహర్లాల్ నెహ్రూ గారు "మనతోబాటే ఉండి, నమ్మించి, మన మర్మాలను తెలుసుకొని, ఆనలునమయానికి శత్రువర్గాలతో కలిసిపోయేవారే మనశత్రువుల కన్నా ఘోరమైన శత్రువులు. వీరు చేసిన మోసం వల్ల కలిగే నష్టం ఆనలు శత్రువుల వలన కలిగే దానికన్నా ఎక్కువ. వీరు ఇంటి దొంగలు. వీరిని చరిత్ర ఊమించదు" అని నిష్కర్షగా అన్నారు.

మొత్తానికి ఇటువంటి వారితో శాసనసభ ఏర్పడింది. వారిలోనుండే మంత్రి వర్గం గూడా నియమింపబడింది. మీర్ లాయక్ ఆలీ గారు ప్రధానమంత్రిగాను,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పింగళి వెంకటరామారెడ్డి గారు ఉపప్రవాని మరియు మల్లన్ ప్రతినిధులతోను మంత్రి వర్గము ఎర్పడింది.

సేద్ కాంగ్రెస్ రాజ్యాంగ సంస్కరణలను ప్రభావపూరితంగా బహిష్కరించింది. ఇన్నాళ్ళుగా ప్రజారంగంలో అఖిల భారత కాంగ్రెస్ యొక్క ప్రజాస్వామిక మరియు జాతీయ విధానాల ప్రాతిపదికగా పనిచేస్తున్న ఆంధ్రమహాసభ, మహారాష్ట్ర పరిషత్తు, కర్నాటక పరిషత్తు సభ్యులు ఏకగ్రీవంగా ఒక కేంద్ర సంఘముగా రూపొంది హైదరాబాదు సేద్ కాంగ్రెసులో విలీనమైనవి. ఆయా మహాసభల ప్రాధమిక సభ్యత్వం, కాంగ్రెస్ సభ్యత్వంగా ఒప్పుకోబడింది. ఈ మూడు భాషా ప్రాంతాల సంయుక్త స్థాయి సంఘ సమావేశం సుల్తాను బజారు హాల్లోని 'మేఘరాజ్ కోట' హాలులో సమావేశమైంది. వ్యగతిశీలరయినవారు, మితవాదులు రెండు స్పష్టమైన వర్గాలుగా ఎర్పడినారు. ప్రగతిశీలురు రామానంద తీర్థ గారి పేరు సూచించగా, మితవాదులు బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారి పేరు సూచించినారు. తెలంగాణ సభ్యులలో యువతరానికి చెందినవారు ప్రగతిశీలురైన రామానందతీర్థగారి ఆభ్యర్థిత్వానికి గట్టి ప్రయత్నం చేసినారు. ఈ విధంగా సమయం వచ్చినప్పుడల్లా తెలంగాణావారు ప్రాంతీయ సుకుచితత్వానికి లోను గారని, విశాలమైన ప్రగతిశీలమయిన వానికే ప్రాధాన్యత ఇస్తారని స్పష్టమయింది. రామకృష్ణారావు గారివైపునుంచి ఎన్నో సంవత్సరాలుగా ఆంధ్ర మహాసభలో పనిచేస్తువచ్చిన హేమా హేమీలు ప్రచారం జరిపారు. కాని వ్యగతిశీలరయిన యువకుల ప్రోత్సాహానికే వోటరీ హృదయం సమ్మతించింది. ఈ విధంగా మెదడు తలవంచింది. హృదయమే గెలిచింది రెండు వోట్లతోనే కానీయండి స్వామి రామానంద తీర్థ గారు గెలిచారు. లెక్కకు రెండు వోట్లే కాని ఆవి రెండు కోట్ల విలువ గలవి. ఒకవేళ అలాటి చారిత్రాత్మక సమావేశంలో మితవాది అయిన రామకృష్ణారావు గారే గెలిచివుంటే హైదరాబాదు రాష్ట్ర భవిష్యత్తు అంధకార బంధురమై పోయేది. నిజాముతో సంప్రదింపులు జరిగేవి. ఏవో షరతుల మీద ఒప్పదం కుదుర్చుకునేవారు. హిమాలయోత్తర శృంగమంత ఉన్నతంగా నడిచిన ఉద్యమం స్తంభించి పోయేది. ప్రజలు నీరాశితో మునిగిపోయేవారు. ముస్లిం మత పక్ష శక్తులు ఏదో రూపంలో ప్రజా వ్యతిరేక చర్యలకు దిగేవారు. అప్పుడు ప్రజలు ప్రతిఘటనకు దిగేవారు. రక్తపాతం తప్పకపోయేది. నిజాం ప్రభుత్వం అణచివేయటానికి యత్నం చేసేది. నిజంగా అధి ఊహించరాని ఘోర వర్ణాశ్రితిగా మారేది. ధేళం నడిచాడన్న ప్రజలు ఈవిధంగా

హింసకు గురి కావడం కేంద్ర ప్రభుత్వానికి ఒక సమస్యగా ఉండేది. మొత్తానికి నిజాం ప్రజల అదృష్టం బాగుండి స్వామిజీ గెలుపొందినాడు.

లోక్ నాయక్ జయప్రకాష్ నారాయణ్ అరెస్టు

కనుచూపుమేరలో భారతదేశం స్వాతంత్ర్యం పొందనున్న ఈ తరుణంలో కూడా హైదరాబాదు ప్రజలకు పౌరసత్వాలు మృగ్యం. రజాకార్ల దుండగాలకు గురి కాని గ్రామమంటూ లేదు. నిజాం దుష్ట పరిపాలనను ఆంతం చేయటానికి జరిపే ప్రజాపోరాటాన్ని అఖిల భారత కాంగ్రెసు అగ్రనాయకులు ప్రత్యక్షంగా సమర్థించ లేదు. హైదరాబాదులో వర్కటించి నిజాం సర్కారు చర్యలను బహిరంగంగా ఏ పార్టీవారు ఖండించలేదు. నిజానికి 'లోకనాయక్' జయప్రకాష్ నారాయణ్ గారే హైదరాబాదు సోషలిస్టు పార్టీవారి అభ్యర్థనపై 1947 మే 7వ తేదీన హైదరాబాదు నం దర్శించినారు. సికిందరాబాదులో కర్బలా మైదానంలో వారి ఉపన్యాసం వినటానికి వేలాది ప్రజలు వచ్చినారు. లోకనాయక్ మహావన్యాసం చేస్తూ 'నిజాం యుగ ధర్మాన్ని గుర్తించాలి. లేకపోతే అతడే గుర్తింపబడకుండా పోతాడు. రాజుల యుగం అంతరించింది. ప్రజాస్వామిక యుగంలో ప్రజలే పాలకులు. వారు తమ హిత చింతకులయిన వారిని తమ ప్రతినిధులుగా ఎన్నుకొంటారు. వారే పరిపాలనా బాధ్యత వహిస్తారు. ఇరవయ్యో శతాబ్దం నగం గతించిన ఈ కాలంలో సాధారణ పౌరహక్కులు కూడా లేకుండా చేసిన నిజాం నియంత. దానికొత్తుడు మతోన్మాదం కలవాడు. యూరోపు దేశాలలో నియంతలకు ఏ గతి వట్టిందో నిజాం జ్ఞప్తికి తెచ్చు కోవాలి. తమను మాట్లాడనీయకుండా నోరు నొక్కి వాక్స్వాతంత్ర్యాన్ని హరించి వేసిన నిజాంను ప్రజలు ఏ మాత్రం ఊహించరాదు. నిజాంకు సరియైన గుణపాఠం నేర్పవలసిందే' అని గంభీరోపన్యాసం చేసినారు. శ్రీ జయప్రకాష్ వంటి దేశనాయకుని ఉపన్యాసానికి ప్రజలు చెప్పనలవి కానంతగా ప్రభావితమయినారు. ఇది గమనించిన నిజాం ప్రభుత్వం వెర్రెత్తి పోయింది. నిజాం రాష్ట్ర సోషలిస్టు నాయకులయిన శ్రీ మహదేవ సింగు గారి ఇంట్లో నిద్రిస్తున్న జయప్రకాష్ గారిని ఆర్ధరాత్రి అరెస్టు చేసి స్పెషల్ రైలులో బొంబాయి పంపివేసినారు. మహదేవసింగును అరెస్టు చేసి జైలులో వేసినారు.

లోక నాయకుని అరెస్టు వార్త దావానలం పలె పాకిపోయింది. అరెస్టుకు నిరసనగా సికిందరాబాదు రేల్వేయానియన్ కార్యాలయంలో సభచేసి నిజాం ప్రభుత్వ భర్యను ఖండిస్తూ తీర్మానం ఆమోదించినారు. వందలాది వాలంటీర్లు హర్బాల్ జరి

ప్రేరణాబాధ స్వారంభోద్యమ చరిత్ర

పించినారు జంటనగరాలలో దుకాణాలు నిరసన నూచకంగా మూసివేసినారు. సుల్తాన్ బజారు రఘునాథ బాగులో బ్రహ్మాండమయిన సభ జరిగింది. శ్రీ బూర్గల రామకృష్ణారావు గారు అధ్యక్షత వహించినారు. శ్రీ రామమూర్తి నాయుడు గారు ఉద్రేకపూరితంగా ఉపన్యసిస్తూ ప్రభుత్వం చేసిన ఈ అన్యాయానికి ప్రజలు తగిన ప్రత్యుత్తరము యిస్తారని హెచ్చరించినారు. మేజిస్ట్రేటు సభా స్థలానికి వచ్చి 145 సెక్షన్ ఆమలు పరుస్తున్నామని ప్రకటించినారు. 311 మందిని అక్కడికక్కడే నిర్బంధించినారు. ఈ విధంగా ఇయప్రకాష్ గారి నిర్బంధంతో ప్రజలు సందేహించినట్లుగా సత్యాగ్రహోద్యమానికి అంకురార్పణ 47 మే 7 తేదీననే జరిగింది.

చరిత్రాత్మకమైన హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ

అఖిల భారత జాతీయ కాంగ్రెసు యొక్క జాతీయ భావాలను, లౌకిక తత్వాన్ని మరియు ప్రజాస్వామిక సూత్రాలను ఆదర్శంగా పెట్టుకొని ఆంధ్ర పితామహుడు మాడపాటి హనుమంతరావు గారు ఆంధ్రోద్యమాన్ని తెలంగాణ ప్రాంతంలో ఆరంభించినారు. 1930 నాటికి అది 'ఆంధ్ర మహాసభ' రూపం దాల్చింది. కొన్నాళ్ళకు మరాట్వాడా, కర్నాటక ప్రాంతాలవారు గూడా ఆంధ్ర మహాసభను అనుకరిస్తూ అదే జాతీయ భావంతో పరిషత్తులు ఏర్పరచుకున్నారు. అయితే విశాల ప్రాతిపదిక మీద మొత్తం రాష్ట్రానికి ఒకే సంస్థ ఉండాలనే దృష్టితో 1938 లో 'హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్' అనే పేర సంస్థను స్థాపించినామని ప్రకటించటం తోడే ఉద్యమం ప్రారంభమైంది. సంస్థ పుట్టక పూర్వమే కాంగ్రెస్ వై ఆంక్ష విధించటం జరిగింది. ఆంక్షను ప్రతిఘటిస్తూ అనేక కాంగ్రెస్ వాదులు సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధింప బడ్డారు. జైళ్ళలో యమయాతన వడ్డారు. గాంధీ మహాత్ముని జోక్యంవల్ల సత్యాగ్రహాలు 1939 లో జేలునుండి విడువబడ్డారు. కాని కాంగ్రెసువై నుండి ఆంక్ష తొలగించబడలేదు.

1939 నుండి క్రమంగా పరిస్థితులు మార జొచ్చినవి. 1942 లో మహాత్ముడు క్వీట్ ఇండియా ఉద్యమాన్ని ఆరంభించి చరిత్ర గతినే మార్చివేసినారు. అంతవరకు దేశీయ సంస్థానాలలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపనోద్దేశంతోనే ఉద్యమం నడిచింది. కాని క్వీట్ ఇండియా శంఖారావంతో యావద్భారత దేశానికి ఒకే ఉద్యమంగా రూపొందింది. కాలగతిని తట్టుకునే తాహత్తు ఎవరికన్నది? చివరకు విధిలేక స్టేట్ కాంగ్రెస్ వై నుండి నిజాం ప్రభుత్వం 1946 జూన్ 31 వ తేదీన ఆంక్ష తొలగించింది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అరణ్యవాసంకన్నా అజ్ఞాతవాసం మోరమైంది, భరింపరానిదిగూడా. ద్వావర యుగంలో పాండవులకు 12 ఏండ్లు అరణ్యవాసం విధిస్తే తత్ఫలంగా ఒక సంవత్సరం మాత్రమే అజ్ఞాతవాసం విధించ బడ్డది. అయితే ధర్మయోగ శతాబ్దంలో, నిజాము కాంగ్రెస్ వారికి ఎనిమిది సంవత్సరాల అజ్ఞాతవాస శిక్ష విధించిన పాపానికి ఒడిగట్టినాడు. ఆంక్ష తొలగిందనే వార్త వినగానే ప్రజల ఆనందోత్సాహాలకు అవధి లేదు. దీన్ని వారు తొలి విజయంగా భావించినారు. సమధికోత్సాహంతో ముందంజ వేయాలని నిశ్చయించు కున్నారు. ప్రజలు ఆ రోజు వండుగ చేసికున్నారు. ఎంతో సంతోష వడ్డారు. అనిర్వచనీయమైన అనుభూతి పొందినారు, గ్రామ గ్రామంలో వాడ వాడలో 'కాంగ్రెస్ జిందాబాద్' అనే నినావాలు మారుమ్రోగినవి. తన పిల్లల సంతోషానికి మురిసిపోయి ఆనంద భాష్యాలు రాలుస్తూన్నదా అన్నట్లు ప్రకృతిమాత సన్నని జల్లులు కురిపించింది.

ఇన్నాళ్లుగా ప్రజారంగంలో అఖిలభారత కాంగ్రెస్ యొక్క ప్రజాస్వామిక మరియు జాతీయవాదాల ప్రాతిపదికగా పనిచేస్తున్న ఆంధ్రమహాసభ, మహారాష్ట్ర పరిషత్తు, కర్నాటక పరిషత్తులు ఏకగ్రీవంగా ఒక కేంద్ర సంఘంగా రూపొందినవి. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ లో విలీనమైనవి. ఆ యా మహాసభల ప్రాథమిక సభ్యత్వం, కాంగ్రెస్ సభ్యత్వంగా ఒప్పకోబడ్డది. అ యా ప్రాంతీయ మహాసభలచే ఎన్నుకోబడిన స్థాయిసంఘ సభ్యులు కాంగ్రెస్ అధ్యక్షుని ఎన్నుకోవటానికి హైదరాబాదు హమ్మత్ గంట్ లోని జే.ఘ.రాజకోచర్ హాల్ లో సమావేశమైనారు. అధ్యక్ష స్థానానికి శ్రీ రామానంద తీర్థ, శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావు గారల పేర్లు సూచింప బడ్డవి. ఉభయనగ్గల వారికి గట్టి పోటీ ఏర్పడ్డది. స్థాయిసంఘ సభ్యులు ప్రాంతీయ సంకుచిత భావాలకు లోనుగారని, విశాలమైన ప్రగతిశీలమైనభావాలకే వారు ప్రాధ్యానత ఇస్తారని స్పష్టమైంది. రామకృష్ణరావు గారి వైపునుంచి ఇన్ని సంవత్సరాలుగా ఆంధ్ర మహాసభలో పని చేస్తూ వచ్చిన హేమాచేషీలు ప్రచారం జరిపినారు. కాని ప్రగతి శీలురైన యువకుల ప్రోత్సాహానికి వోటరుల హృదయం సమ్మతించింది. ఈ విధంగా మెదడు తలవంచింది. హృదయమే గెలిచింది. రెండు వోట్లతో కానీయండి స్వామి రామానందతీర్థ గారు గెలిచినారు. లెక్కకు రెండువోట్లే కాని అవి రెండుకోట్ల విలువ గలవి. ఒకవేళ ఆనాటి చరిత్రాత్మక సమావేశంలో మితవాదిఅయిన రామకృష్ణరావు గారే గెలిచివుంటే హైదరాబాదురాష్ట్ర భవిష్యత్తు అంధకార బంధురమైపోయేది. నిజాముతో సంప్రదింపులు జరిగేవి. ఏవోషరతులమీద ఒప్పందం కుదుర్చుకునేవారు,

హిమాలయోత్తంగశృంగమంత ఉన్నతంగానడిచిన ఉద్యమంనభించిపోయేది. ప్రజలు నిరాశతో ముసిగిపోయేవారు ముస్లిం మతపక్షపాతశక్తులు ఏదో రూపంలో ప్రజావ్యతిరేకచర్యలకు దిగేవి. అప్పుడు ప్రజలు ప్రతిఘటనకు దిగేవారు. రక్తపాతం తప్పక పోయేది. నిజాం ప్రభుత్వం ప్రజలను అణచివేయటానికి యత్నించేది. నిజంగా అది ఊహించరాని ఘోరపరిస్థితిగా మారేది. దేశం నడిబొడ్డున ప్రజలు ఈ విధంగా హింసకు గురికావటం కేంద్రప్రభుత్వానికి ఒక సమస్యగా ఉండేది. మొత్తానికి నిజాం ప్రజల అదృష్టం దాగుండి స్వామిజి గెలుపొందినాడు నిస్వార్థి అయిన స్వామిజి, స్వాతంత్ర్య సమరం పీఠోచితంగా సాగించి విజయం పొందినాడు.

ఆంధ్ర మహాసభ, మహారాష్ట్ర, కర్నాటక పరిషత్తులు ఆయా జిల్లాలనుండి స్థాయి సంఘ సభ్యులను ఎన్నుకొని పంపినారు. హైదరాబాదు నగరాన్ని ఆంధ్ర మహాసభ వారు ఒక జిల్లాగా భావించి హైదరాబాదు నగర ఆంధ్ర మహాసభ ఏర్పాటుచేసినారు. దానికి శ్రీనివాసరెడ్డిగారు అధ్యక్షులుగా ఉండిరి. కాని నగరంలో మరాఠీ, కన్నడం మాట్లాడేవారితోదాటు హిందీ మాట్లాడేవారుకూడా చాలా మంది ఉన్నారు. వారు కాంగ్రెసు భావాలు గలవారు. అదీగాక పరిస్థితులు మారి మూడు ప్రాంతీయ మహాసభలు వరస్పరం విలీనమై కేంద్ర సంస్థగా ఏర్పడినందున ప్రత్యేకపుప్రతిపత్తి కలిగించబడింది. కాంగ్రెస్స్థాయిసంఘంలో Standing Committee ఏడు స్థానాలు కేటాయించబడినవి. పదిహేను మంది అభ్యర్థులు పోటీచేసినారు. జనరల్ ఎన్నికల మాదిరిగా ఈ ఎన్నికలు జరిగినవి. ఎన్నియో పోలింగుస్థేషన్లు ఏర్పాటు చేయబడినవి. స్వామి రామానంద తీర్థ గారు తానున్న ప్రాంతంనుండి పోటీచేయనని ఉమ్మడి స్థలమైన హైదరాబాదు నగరంనుండి పోటీచేయటం విశేషము. వీరిలో ఈ కింది వారు ఎన్నికయినారు. వీరందరిలోను పండిత సరేంద్రజీకి ఆత్యధిక వోట్లు లభించుట గమనార్హము. అదిగాక ఎన్నుకోబడిన ఏడుగురిలో శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ, శ్రీ ఎస్. కె. రావుగారలే తెలుగువారు.

- 1) స్వామి రామానందతీర్థ 2) పండిత సరేంద్రజీ 3) యస్. కె. రావు
- 4) కాటం లక్ష్మీనారాయణ 5) హరిశ్చంద్ర హెడా 6) జ్ఞాన కుమారి హెడా
- 7) డా॥ జి. ఎస్. మేల్కొండే.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అహ్మద న సంఘం

హైదరాబాదులోని అతిపెరిచితమైన ముషీరాబాదు మైదానంలో 1947 జూన్ 16, 17, 18 తేదీలలో హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ బ్రహ్మాండంగా జరిగింది. అంత వరకు మేఘాలలో ఆవరించియున్న సూర్యుడు సహస్ర కిరణాలతో ప్రకాశించినట్లు 'కింకర వ్య మూఢు' లైన కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలు, కాంగ్రెస్ థావాలతో ఏకీభవించే ఆశేష ప్రజాసరం సమావేశం జరుపుకోవాలని ఉద్విఘ్నపరిచారు. ప్రజాశక్తి అంటే ఇది అని ప్రభుత్వానికి ప్రత్యక్షంగా చూపవలసిన సమయం అసన్నమైంది. రామచంద్రరావు అంతుగారు అహ్మద న సంఘానికి అధ్యక్షులుగా ఎన్నికయినారు. పండిత నరేంద్రజీ ఉపాధ్యక్షులుగాను డా॥ మర్రి చెన్నారెడ్డి ప్రధాన కార్యదర్శిగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. ఇక కాటం లక్ష్మీనారాయణ, బసవ రాజు, బర్హా పూర్ కర్ గారలు కార్యదర్శులుగా ఎన్నుకోబడుటచూస్తే నాయకత్వం అంతా యువకుల హస్తగతమైనదని కొట్టవచ్చినట్లు కనపడుతుంది. సభా నిర్వహణ ప్రశాంతంగా జరుగటానికి సమావేశంలో భద్రతకొరకు వాలంటీరు దళం చాలా అవసరం. అందుచే ఇట్టి ముఖ్యమైన దళాధిపతి వదలి డా॥ జి.ఎస్. మేల్కోచేగారిని పరింపించింది. వారు జీ. ఓ. సి.గా ఎన్నికయినారు. నీకిందరాబాదు వాస్తవ్యులైన శ్రీ సర్దార్ సింగ్ ఉప దళాధిపతిగా ఎన్నికయినారు.

అహ్మద న సంఘ అధ్యక్షులు అంతు రామచంద్రరావు ప్రధాన కార్యదర్శి డా॥ చెన్నారెడ్డి, కార్యదర్శులైన కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారు స్థానిక కార్యకర్తల అయిన ముషీరాబాదు రామయ్య జోషి మొదలైనవారి సహాయసహకారాలతో అహ్మదాదులు కృషి జరిపి ఆంధ్ర మహాసభలో గడించిన అనుభవంతో విస్తృతమైన ఏర్పాట్లు జరిపినారు.

ఈ రోజుల్లోనైతే మంత్రుల సభలకు ప్రజలు రావాలంటే వాహనాలు పంపి రప్పించటం పరిపాటి అయింది. కాని ఆ రోజుల తరహానే వేరు. అవి ఉల్సాహం వెల్లి ఉబుకుతున్న కాలం. పోరాటకాలంలోని ఆవేశమే వేరు. వందల మైళ్లనుంచి ప్రజలు తండోప తండాలుగా, బండ్లమీద కచ్చరాలమీద వచ్చిచేరినారు. యువతరమైతే స్వంత సవారి నైకిలు తోక్కుతూ జట్టు జట్టుగా సభా స్థలం చేరుకున్నారు. హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెస్ జరుపుతున్న మొదటి మహాసభ కాబట్టి కాంగ్రెసు సందేశాన్ని వినాలనే కుతూహలం కొద్దీ ప్రజలు వచ్చినారు. ఈవిధంగా ఎంతలేదన్నారెండు లక్షలకు పైగా జనం వచ్చినారు.

చరిత్రాత్మకమైన హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ

అఖిలభారత కాంగ్రెస్ ప్రధాన కార్యదర్శి శ్రీ శంకరరావు దేవుగారు, హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభను ప్రారంభించినారు. శ్రీమతి కమలాదేవి ఛటోపాధ్యాయగారు, ఎన్. జి. రంగాగారు, నిజలింగప్పగారు హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మొదటి సమావేశంలో పాల్గొని స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్యమాన్ని ప్రోత్సహించినారు.

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ

ఈ విధంగా శ్రమబద్ధంగా ఎన్నికయిన సభ్యులతో క్షంతకు మున్నెన్నడూ కనివిసి ఎరుగనంత, లక్షలాది జన సమూహంతో, దేశంలోని అత్యంత ఉద్రిక్త వాతావరణంలో కనుచూపుచేరలో భారతదేశానికి స్వాతంత్ర్యం లభించే జటిలమైన తరుణంలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభలు జరిగినవి. నిజాం మొండి వైఖరివలన నిజాం రాష్ట్రాన్ని పీఠీనం చేయటానికి సనేమిరా ఒప్పకోనందుకు హైదరాబాదు సమన్య చిక్కులపాలైంది.

1947 జూన్ 16, 17, 18 తేదీలలో మూడురోజులు లక్షలాది జనం వీక్షిస్తూ ఉండగా కాంగ్రెస్ సభలు కన్నుల పండగగా జరిగినవి. 'స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాద్ మహాత్మాగాంధీకి జయ్' "హైదరాబాదు భారత యూనియన్ లో ఏలీనం కావాలే" అనే నినాదాలు మిన్నుముట్టగా, జయ జయ ధ్వనాలమధ్య, రాజకీయకల్మషాలను దూరంచేయటానికా అన్నట్టు కాషాయాంబరం ధరించిన పూజ్య స్వామి రామానంద తీర్థగారు తమ అధ్యక్ష మహోపన్యాసాన్ని చదివినారు.

స్వామి రామానందతీర్థగారి అధ్యక్షోపన్యాసం

మిత్రులారా! నిజాం ప్రభుత్వము విధించిన ఆంక్షను తొలగించుటే మన తొలివిజయం.

ఎనిమిది సంవత్సరాల అజ్ఞాతవాసం తర్వాత ప్రజాస్వామ్య పద్ధతులపై ఎన్నికలు జరుపుకొని సమావేశమవుతున్నాం మన ఆశయం కొరకు పాటుబడి త్యాగాలుచేసిన మిత్రులకు, కాంగ్రెస్ స్థాపకులైన గోవిందరావునానల్ గారికి నాకృతజ్ఞతలు మన ధ్యేయమైన బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని సాధించటంలో ప్రాణాలర్పించిన స్వాతంత్ర్య సమరయోధులందరికి జోహార్లు.

కాంగ్రెసు వైనుండి గత జూలైలో అంక్ష తీసి వెయగానే, ఇంతవరకు పని చేస్తున్న మూడు ప్రాంతీయ మహాసభలు ఒక నిర్దిష్ట వధుల ప్రకారం, స్టేట్ కాంగ్రెస్ గా రూపొందినవి. మూడు మహాసభల ప్రతినిధులతో కూడిన స్థాయి సంఘం ఏర్పడ్డది. ఇంతవరకు ఆయా సంస్థలలో ఉన్న సభ్యత్వాన్ని యథాతథంగా కాంగ్రెస్ సభ్యత్వంగా ఒప్పుకోవటం జరిగింది. ఇప్పుడు స్టేట్ కాంగ్రెస్ కు మొత్తం సభ్యులు చేర్చుకొనబడిన పద్ధతి ప్రకారం ఎన్నికలు జరిగినవి. చిత్తూరు మాజీ మే అమోదానికి పెట్టబడుతున్నది ఈనాడు సభ్యత్వం రెండులక్షలకు మించింది. అనేక స్థానిక సంఘాలు పనిచేస్తున్నవి. తెలంగాణ యువకులు త్యాగ భావంతో సంస్థను వదిలించి చేయటానికి తమ పూర్తి సమయాన్ని వినియోగించటానికి ముందుకు వస్తున్నారు. తత్ఫలితంగా కాంగ్రెస్ సంస్థ ప్రజల భావాలను వ్యక్తపరచే శక్తివంతమైన సంస్థగా రూపొందినది. అత్యధిక సంఖ్యలో రైతాంగం కాంగ్రెస్ లో చేరింది. అయినా ఇంకా ఎంతో జరగవలసి ఉన్నది.

భారత జాతీయ శక్తుల విజయం

దేశీయ సంస్థానాల ప్రజలు భారత జాతీయ భావానికి కృతజ్ఞులై ఉన్నారు. వారు ప్రజాస్వామ్య దేశవాసులుగా నిలదొక్కుకోని తమ హక్కులను పొందటానికి తగు పరిస్థితులు కల్పించారు. భారత జాతీయ కాంగ్రెసు నాయకత్వంలో భారత జాతీయత విజయం సాధిస్తూపోయింది. గొప్ప నైతిక శక్తితోను, ప్రతిక్రియశక్తులతోను మీదుమిక్కిలి దేశీయ సంస్థానాధీశులతోను కలిసి, బ్రిటిషు సామ్రాజ్యవాదం నిలబెట్టిన కట్టడాన్ని కూలగొట్టాలి. మొత్తం దేశాన్నే వారు 'శోక భూమి'గా మార్చినారు. కాని ప్రజలు సత్యాపేక్షలదూత యొక్క సమర్థవంతమైన నాయకత్వంలో మన దేశం ప్రపంచ దేశాలలో గౌరవనీయమయిన స్థానం అర్రమించుకోబోతున్నది. దేశీయ సంస్థానాల ప్రజలు స్వాతంత్ర్యాన్ని పొందుటలోగల సామ్రాజ్యవాద అభ్యంతరాన్ని భారత జాతీయ విజయం తొలగించి వేసింది. సంస్థాన ప్రజల సర్వాధికారాన్ని అంగీకరించటం జరిగింది.

దేశీయ సంస్థానాలు భారతదేశంతో విడదీయరాని భాగమైనవి. వాటి అధిపతులు ఇప్పుడు ప్రజలతో ముఖాముఖంగానుండి అవరోధం కల్పించటం విచారకరం. సంస్థాన ప్రజలు తమ భవిష్యత్తును నిర్ణయించుకునే హక్కు కొరకు గట్టిగా పోరాటం సాగిస్తున్నారు. ఇందుకు వారు స్వతంత్ర భారత ప్రభుత్వం వైపు చూస్తున్నారు. న్యాయ

మైన హక్కులు ప్రజలకు ఎంత త్వరగా సిద్ధిస్తే అటు నిజాంకు, ఇటు ప్రజలకు అంత మంచిది.

భారత జాతీయత అభివృద్ధి కరమైనది. అన్ని రకాల దోపిడికి పరుద్దంగా నిలచింది. సాధారణ పీఠి మనిషికి సమాజంలో గౌరవప్రదమైన స్థానాన్ని సంపాదించటానికి రాజకీయ స్వాతంత్ర్యం తర్వాత ఆర్థిక, సాంఘిక స్వాతంత్ర్యం తప్పక ఉండలేవు. ప్రజలు వడుతున్న బాధలు రాజకీయ స్వాతంత్ర్యం వలన మాత్రమే తొలగిపోవాలి. దేశ భవిష్యత్తును రూపొందించే పెద్దలు ఈ సత్యాన్ని గుర్తించినారు మీరల్లో జరిపిన కాంగ్రెస్ సమావేశంలోను, ఇండియన్ కాన్స్టిట్యూయెంట్ అసెంబ్లీలో అంగీకరించబడిన తీర్మానంలో గూడా రాజకీయ స్వాతంత్ర్యం లభించగానే రాబోయే మార్పులను గూర్చి స్పష్టంగా తెలువబడింది. ఇక సంస్థానాలలోని ఉద్యమం, జాతీయ విధానానికి అనుగుణ్యంగానే ఉండవాలి. మన హైదరాబాదులో గూడా ఉద్యమాన్ని ఆ విధంగానే రూపొందించుకోవాలి. అక్కడైతే స్వాతంత్ర్య పోరాటం ముగిసింది. కాని ఇక్కడ సంస్థానాలలో ఇంకా కొంతకాలం వట్టవచ్చు. అందుకని మన స్వంతకై సామర్థ్యాలను సమీకరించుకోవాలి.

క్యాబినెట్ మిషన్ వారి పథకం

తొందరగానే ఇంగ్లీషువారి అధికారం అంత మవుతుందని బ్రిటిషు ప్రధాని అట్లీ చేసిన ప్రకటనతో సంస్థానాలలోని స్వాతంత్ర్య పోరాట గమనం తీవ్రమయింది. భారతదేశంలోని ఆయా రాష్ట్రాలకు, దేశీయ సంస్థాలకు ఒకే యూనియన్ కేంద్రంగా ఉంటుందని క్యాబినెట్ మిషన్ సూచించింది. కాన్స్టిట్యూయెంట్ అసెంబ్లీ ఏర్పడి పని ప్రారంభించినది గూడా. ముస్లింలీగ్ అందులో పాల్గొనలేదు. అయినా అసెంబ్లీ ఏర్పడి స్వతంత్ర భారత రాజ్యాంగ ముసాయిదా సిద్ధం చేయటం మొదలుపెట్టింది. దేశ ఐక్యతను విచ్ఛిన్నం చేయటానికి ముస్లింలీగ్ ప్రయత్నించి సాధించిందిగూడా. కాని దేశీయ రాజులు వహించిన పాత్ర మరీ విద్రోహకరమైంది. 'ఛేంబర్ ఆఫ్ ప్రిన్సెస్ మరియు దాని అధ్యక్షుడైన భూపాల్ నవాబు "సోదర భారతదేశీయులతోబాటు భావి భారత నిర్మాణంలో తమ పాత్ర నిర్వహిస్తామని అందుకు వెనుకకు పోమని పెద్దగా చెప్పుకున్నారు. ఇంతలో ఆ ప్రకటన రాగానే వెనుకంజ వేసినారు. ఇక బ్రిటిషు వారు వెళ్లిపోగానే తమ రాజ్యం స్వతంత్ర మవుతుందని తిరువాన్కూరు ప్రధాని వింత ప్రకటన చేసినాడు. హైదరాబాదు మరొకడుగు ముందుకుబోయి స్వతంత్ర

హైదరాబాదు స్వతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

త్రంగా వ్యవహరించడానికి ప్రయత్నాలు ఆరంభించినాడు. అయితే కొందరు రాజులకు జ్ఞానోదయ మయినట్లున్నది. వారు రాజ్యాంగ నిర్మాణ సభలో పాల్గొంటున్నారు. మరి కొందరు కూడా రావచ్చు. తిరువాన్కూరు, మైసూరు, హైదరాబాదు, కాశ్మీరు సంస్థానాలు ఇంకేమీ నిర్ణయించుకోలేదు. ఏ పిషయమూ కొద్దివారాలలో తేలిపోగలదు.

ప్రజలందరూ స్వతంత్రులవుతారు

ఈ సందర్భంలో సార్వభౌమాధికారాన్ని గూర్చి మనం ఆలోచించవలసి ఉంటుంది. బ్రిటిషు వారు వెళ్ళిపోగానే అది అంతర్ధాన మవుతుంది. అట్టి అధికారము ఎట్టి భారతీయ ప్రభుత్వానికి సంతరించదు అనగానే దేశీయ సంస్థానాలు స్వతంత్రమయిపోతవని వక్ర భాష్యం చేస్తున్నారు. అందుకని ఈ పిషయాన్ని గూర్చి వివరంగా తెలుసుకుందాము.

సార్వభౌమాధికారం వేరు, రాజ్యాధికారం వేరు. సార్వభౌమాధికారం ఒకరివై అధికారం కలిగి ఉండుటను సూచిస్తుంది. బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి దేశీయ సంస్థానాలు లొంగిపోయినవి. అందుకని వారి రాజ్యాధికారం ఆగిపోయినది. బ్రిటిష్ వారు భారతదేశం విడిచివెళ్ళగానే సార్వభౌమాధికారం అంతమవుతుంది. అక్షణాన భారత ప్రజలతోబాటు సంస్థానాల ప్రజలుకూడా స్వతంత్రులవుతారు. దేశాన్ని బానిసగా ఉంచడానికి మీదట విదేశ ప్రభువుల కనుసన్నలవై దేశీయ సంస్థానాధీశులు నైన్యాన్ని సమీకరించి ఉండిరి. కాని ఇప్పుడు భారత ప్రిజులూ, సంస్థానాల ప్రజలుకూడా కలిసి అనేక కష్టనష్టాలకు లోనయి, బ్రిటిషు వారు భారత దేశాన్ని విడిచి వెళ్ళిపోయే పరిస్థితిని కల్పించారు. అందుకని ప్రజలను బానిసలుగా ఉంచే అధికారాన్ని సంస్థానాధీశులు పొందలేరు. సంస్థాన ప్రజలుగూడా స్వేచ్ఛా జీవులవుతారు. రాజ్యాధికారం వారికే దొరుకుతుంది. 'నా విష్ణుః పృథ్వీవత' అనే సిద్ధాంతం బూటకమైంది. అందుకని రాజులు బ్రతుక దలచుకుంటే రాజ్యాంగ బద్ధమైన అధికారాన్ని మాత్రమే స్వీకరించాలి. లేకపోతే ప్రజాస్వామిక తుఫానులో కొట్టుక పోతారు. అది అతి తీవ్రముగా ముంచుకవస్తున్నది.

సంస్థానాలు భారత యూనియన్ లో చేరితీరాలి

కొందరు దేశీయ రాజులను, వేరుగ, స్వతంత్రంగా ఉండాలనే భూతం ఆవేశించింది. మేము భారతదేశ సమగ్రతను ఐక్యతను కోరుతున్నాము. భారత యూనియన్ లో

చరిత్రాత్మకమైన హె. సేద్ కాం. మహాసభ

దేశీయ రాజ్యాల్ని చెరితీరాలని సంస్థానాల ప్రజల మహాసభవారు తీర్మానించినారు. రాజ్యాంగ నిర్మాణ సభలో చేరేవిషయాన్ని గూర్చి 'గవర్నర్' సమావేశంలో అంగీకరింపబడిన ముఖ్య రాజకీయ తీర్మానం ఈ విధంగా ఉన్నది.

“సంస్థానాధిపతులు, రాజకీయశాఖవారు, దేశీయ సంస్థానాలను సమీకరింప చేయటాన్ని ఈ మహాసభవారు గమనించినారు. ఈ వ్యయత్నం అటు భారతదేశానికి, ఇటు సంస్థానాల ప్రజలకు వ్యతిరేకమైంది కాబట్టి దానిని గర్హిస్తున్నాము ప్రతిఫటిస్తున్నాము గూడా. దానితోబాటు సంస్థానాల ప్రజలందరు ఏకంగా రాజ్యాంగ నిర్మాణ సభతో ఏకీభవించారని స్పష్టపరుస్తున్నాము. సహకరించటానికి ఇదివరకే అంగీకరించిన సంస్థానాలను అభినందిస్తున్నాం. భారత యూనియన్ కు రాజ్యాంగ రచనమనే మహత్కార్యంలో సంస్థానాల ప్రజలను భాగస్వాములుగా చేయటంలో సహకరించాలని ఇతరులను కోరుతున్నది. ఇందుకు విరుద్ధంగా ఏది జరిగినా భారత స్వాతంత్ర్యానికి, భారత యూనియన్ కు వారు వ్యతిరేకులుగా భావించబడతారని హెచ్చరిస్తున్నాము.”

సంస్థానాధిపతులు భారతదేశానికి విరుద్ధంగా ఉన్నారంటే వారు తమ తమ సంస్థానాల ప్రజలకు వ్యతిరేకులు అన్నమాట. అందుకని సంస్థానాధిపతుల అట్టి వైఖరికి విరుద్ధంగా ప్రజలు నూరు ఆరేనా అరు నూరయినా చివరివరకు పోరాడతారు. యావద్భారత దేశం నుండి సంస్థానాల ప్రజలు వేరుగా ఉండలేరు. ప్రపంచంలోని ఏ శక్తి గూడా వారిని అణచజాలదు. అందుకు వ్యతిరేకించిన దేశీయ సంస్థానాల ప్రభుత్వాలతో సంఘర్షణ జరిపి భారత యూనియన్ లో విలీనం చేయించుట ఒక్కటే మార్గము. భారత యూనియన్ లో చేరకుండా ఉండాలనే సంస్థానాలు తమ ప్రజల శతృత్వాన్ని ఎదుర్కొనవలసి వస్తుంది. అది సంస్థానాధీశులకే ముప్పు తెస్తుంది. భారత వైస్రాయ్ 1947 జూన్ 6వ తేదీన చేసిన ప్రకటన స్పష్టంగా ఉన్నది.

అజాద్ హైదరాబాదు — ఒక ప్రమాదకర చిహ్నము

హైదరాబాదు పరిస్థితులు నానాటికి విషమిస్తున్నవి. హైదరాబాదు ప్రభుత్వము వాస్తవికదృష్టి కలిగిఉంటుందా ? అని నాకు ఆనుమానంగాఉన్నది. రాజ్యాంగ పరిణామాల దృష్ట్యా ఇతర దేశీయరాజులకు నిజాం మార్గదర్శకంగా ఉంటాడని ఆశించినాము. కాని అందుకు విరుద్ధంగా ప్రజాస్వామిక వ్యతిరేక శక్తులతో సహకరిస్తు

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

న్నాడు. మత దురహంకారము కలిగిన ఇత్రేహేదుల్ ముస్లిమున సంస్థవారు బ్రిటిష్ వారు వెళ్ళిపోగానే ప్రైదరాబాదు స్వతంత్రంగా ఉండాలని ఒప్పందపున ప్రచారం చేస్తున్నారు. మరోవైపు బేరారును, ఉత్తర సర్కారు బిల్లులను నిజామును దఖలు పరచాలని బాహటంగా ప్రచారం సాగిస్తున్నారు. బేరారు ప్రాంతాన్ని తిరిగి రాబట్టుకోవటానికి ఆత్యున్నత స్థాయిలో సంప్రదించులు జరుగుతూ ఉన్నవి. విచిత్రమేమిటంటే బేరారు ప్రజలు ఇదివరకే రాజ్యాంగ నిర్మాణ సభ Constituent Assembly లో పాల్గొంటున్నారు. ఏది ఏమయినా అది ఏ ప్రాంతమయినా అక్కడి ప్రజల సమ్మతి లేనిది ఆ ప్రాంతాన్ని బదిలీ చేయటానికి వీలు లేదు. ప్రజలు ముగిచివులయిన జంతువులు కాదు. బేరారు ఏ ప్రాంతంలో చేరి ఉండాలి అనేది బేరారు ప్రజలే నిర్ణయించుకుంటారు. ఇందుకు వ్యతిరేకించే వారిని అణచటానికి ఒకప్రయోగం చేస్తారని గాలిలో కబుర్లు వినవస్తున్నవి. ఇక నిజాము ఏయూనియన్ లో కలవక తాను స్వతంత్రంగా ఉండాలని అనుకుంటున్నాడు. భారత దేశం నడిబొడ్డున ఉన్న ప్రైదరాబాదు స్వతంత్ర రాష్ట్రంగా నెలకొంటే అది కేవలం ప్రైదరాబాదు సమస్యగా ఉండదు. యావద్భారత సమస్యగా మారుతుంది. అందుకే ప్రైదరాబాదు రాష్ట్రం భారత యూనియన్ లో చేరాలనీ, రాజ్యాంగ నిర్మాణ సభలో ప్రజలు పాల్గొనాలని ప్రైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ నాయకత్వంలో ప్రజలు నిర్ణయించి సాధించటానికి దీక్ష బూనినారు. ప్రజలు కాదు కూడదని నిర్ణయించినా నిజాము స్వతంత్రంగా ఉంటానని ప్రకటిస్తాడా? అయితే అతను ప్రజల తిరుగుబాటును ఎదుర్కొనవలసి వస్తుందని నిజాము తెలిసికోవాలని నేను హెచ్చరిక చేస్తున్నాను.

దేశం నడిబొడ్డులో ద్వీపలాగా తూర్పు పశ్చిమ దిశలలో సముద్రానికి పం దల మైళ్ళ దూరంలో ఉన్న ప్రైదరాబాదు ఎట్లా స్వతంత్రంగా ఉండగలుగుతుందో అర్థం కాకుండా ఉన్నది. దేశం యొక్క గర్భంలో స్వతంత్ర రాష్ట్రమనే పుండ్లు పుట్టకూడదు. దేశం యొక్క సమగ్రతకు అవి ప్రమాదకరమయినవి. సమగ్ర మయిన, బలవంతమయిన, సుఖిష్టమయిన భారత యూనియన్ ఒకటే ఉండాలి. అందులో ప్రైదరాబాదు విలీనం కావాలి. అదే స్టేట్ కాంగ్రెస్ యొక్క నిశ్చితార్థి ప్రాయం.

నిజాము బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఇయ్యనంటాడు. అంటే బాధ్యతారహితంగా ప్రవర్తిస్తాడన్నమాట! అందుకే నిజాముయొక్క ఈ భోరణి ఒక సామెతగా మారింది. ఇక్కిమీద రాజ్యాధికారం రాజుగారి స్వంత వ్యక్తిత్వంలో యిమిడి ఉన్న

దనే వాదంలో ఏ మాత్రం వన లేదు. ఈ వాదానికి కాలదోషం వట్టింది. ఇది ప్రజాస్వామిక యుగం వ్రజలే తమను తాము పాలించుకొనుట యుగధర్మం" అని ఉద్ఘాటించినారు.

రాజ్యాంగ సంస్కరణలను గూర్చి ప్రస్తావిస్తూ "ప్రజాస్వామిక పద్ధతిలో వయోజన వోటింగుద్వారా శాసనసభకు ఎన్నికలు జరపటానికి బదులు ఫాసిస్టు పద్ధతిలోవృత్తుల ఆధారంగా Functional Basis పై ఎన్నికలు జరుపాలని, దానికితోడు ముస్లింమత వక్షపాతాన్ని జోడించి 12 శాతం ఉన్న ముస్లిములకు 50 శాతం సీట్లు సమానస్థాయి Parity basis మీద కేటాయిస్తూ రాజ్యాంగ సంస్కరణలను ప్రవేశ పెట్టినందుకు స్టేట్ కాంగ్రెస్ వాటిని తివ్రంగా బహిష్కరించింది అని విశదపరుస్తూ, స్వామిశ్రీ హైదరాబాదు సమర్య నిజానికి మత సమన్యకాదు. అది రాజుకు ప్రజలకు మధ్య ఉన్న సమన్య అంటే రాచరికానికి, ప్రజాస్వామ్యానికి మధ్య ఘర్షణ అర్థమాట అని తమ అభ్యుత్థాపనాసాన్ని కొనసాగించినారు. చివరకు ఈ రోజుల్లో రాజకీయాలకే అత్యంత ప్రాధాన్యత ఉన్నదని ఉద్ఘాటిస్తూ ఈ కింద పేర్కొనబడిన రెండు మౌలికమైన కోర్కెలను ప్రస్తావించినారు.

ఒకటి :- హైదరాబాదు రాష్ట్రభారత యూనియన్ లో వెంటనే చేరుతుందని నిజాము ప్రకటింధాలె.

రెండు :- ప్రస్తుత కాన్స్టిట్యూఎంట్ అసెంబ్లీలో పాల్గొనటానికి నిర్ణయించి ప్రతినిధులను ఎన్నుకోవాలె. ఆయితేనే వారు రాబోవు సమావేశంలో పాల్గొన కలుగుతారు. మొత్తానికి హైదరాబాదు భారత యూనియన్ యొక్క విడతీయరాని భాగంగా ఉండి తీరాలె."

అని ఉద్ఘాటిస్తూ తమ గంభీరమైన అభ్యుత్థాపనాసాన్ని ముగించగా, వేలాది సభాసదులు చేసిన మహాత్మాగాంధీ జుదాబాద్, స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాద్, భారత మాతకీ జై అనే నినాదాలు విన్నుముట్టినవి.

ప్రధాన తీర్మాన పాఠం :

ప్రధాన రాజకీయ తీర్మానం విషయనిర్ణాయక సభలో సుజ్ఞంగా చర్చించ బడ్డది. ఈ క్రింది ప్రధాన తీర్మానాన్ని కాంగ్రెస్ మహాసభలో శ్రీ బూర్గుల రాఘవ కృష్ణరావుగారు ప్రవేశ పెట్టినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బ్రిటిష్ వారు భారతదేశం విడిచి వెళ్ళినాక అనగా పారమౌంట్స్ 'Paramountancy' అంతరించినాక, హైదరాబాదు స్టేట్ ఏ కాన్స్టిట్యూఎంట్ అసెంబ్లీలోను చేరదని ప్రకటించినందున, తాను స్వాతంత్ర ప్రతిపత్తి గల రాజు హోదాను పొందుటకు అర్హత కలిగి ఉంటానని నిజాం పర్మాన్ ప్రకటించినందుకు స్టేట్ కాంగ్రెస్ విచారాన్ని ప్రకటిస్తున్నది. అతి ముఖ్యమైన ఈ ప్రకటన ప్రజల ఆమోదముద్ర లేకయే చేయబడినది. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ ద్వారా ప్రజలు వెలిబుచ్చిన అభిప్రాయాన్ని గూడా అది వ్యక్త పరచటం లేదు. ప్రజలు తిరస్కరించిన ఏ నిర్ణయాన్ని గూడా నిజాము అంగీకరించటానికి వీలులేదు.

“దాదాపు మొత్తం హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని ప్రజలు వారు ఆంధ్రులు మహారాష్ట్రీలు, కన్నడిగులు కాని, హిందువులు లేక ముస్లిములు కాని ఆయా పరిసర ప్రాంతాలలో నివసించే ప్రజలలోని వారే. కొన్ని చారిత్రక సంఘటనల కారణంగా కృత్రిమమైన హద్దులు ఏర్పడినవి. కాబట్టి హైదరాబాదు ఖచ్చితంగా భారతదేశంలోని భాగమే, కాని హైదరాబాదు ప్రభుత్వం. తన నిరంకుశ ప్రకటన ద్వారా స్వార్థపరులు, సామంత Fuedal వర్గానికి చెందిన విచ్చిన్నకర శక్తులతో కలిసి నిరంకుశ పరిపాలన శాశ్వతంగా సాగించాలను కుంటున్నది.

“ఇప్పటి వరకు దేశీయ సంస్థానాధిపతులు తమ అస్తిత్వము బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యం వల్లనే ఉన్నదని తలచేవారు. యూవద్భారత దేశంలోని అంతర్భాగంగా ఇన్నాళ్ళు కలిసవున్న హైదరాబాదు భారత యూనియన్ నుండి విడిపోయినట్లయితే, ప్రజల సహకారాన్ని గోల్పోయి, తన ప్రజలకు సేవ చేయలేనంతటి బలహీన మవుతుంది. అట్టి స్థితిలో మరొక విదేశ సహాయాన్ని అర్థించి పరాధీన మవుతుంది. అందుకు పరిణామంగా ప్రజల స్వాతంత్ర్యానికి, సౌభాగ్యానికి ప్రమాదం వాటిల్లుతుంది. ప్రజల ఎనలేని కృషి, త్యాగాల వలన, భారత దేశానికి స్వాతంత్ర్యం లభించింది. వాటి ఫలితంగానే బ్రిటిష్ సామ్రాజ్యం అంతమైంది. అందువలన సోదర భారతీయుల నుండి హైదరాబాదు స్టేట్ ప్రజలు ఎట్టి పరిస్థితిలోను వేరుకాలేరు. నిజాం ప్రభుత్వం యొక్క ఈ దుర్చర్యవల్ల గంభీరమైన పరిస్థితి ఏర్పడ్డది.

దీని ఫలితంగా రాష్ట్ర ప్రజలకే గాక మొత్తం భారతదేశం ప్రమాదకరమైన పరిస్థితికి లోనుకావలసి వస్తుంది. భారత యూనియన్ లో విలీనమగుట-బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వము స్థాపించుట హైదరాబాదు ప్రజలయొక్క జన్మహక్కు. కాబట్టి హైద

చరిత్రాత్మకమైన ప్రా. స్టేట్ కాం, మహాసభ

రాబాదు రాష్ట్రాన్ని భారతదేశం నుండి విడదీసి నిరంకుశ ప్రభుత్వాన్ని స్థాపించటానికి జరిగే ఎట్టి ప్రయత్నాన్నయినా ఎదిరించ వలసిందిగా ప్రజానీకానికి స్టేట్ కాంగ్రెస్ పిలుపు నిస్తున్నది. అందుకని ఈ ధ్యేయాన్ని సాధించటానికి, మరియూ ముందు సంభవించబోయే ఎట్టి అత్యయిక పరిస్థితినియినా ఎదుర్కొనటానికి తగు చర్య తీసికోటానికి కార్యవర్గం అన్ని అధికారాలు కలిగి ఉంటుంది."

బూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు ప్రతిపాదించిన ఈప్రధానతీర్మానాన్ని పలువురు బలపరిచినారు. అశేష ప్రజానీకం హర్ష ద్వానాలు చేయగా, అంగీకరింప బడ్డది. చివరకు రామానంద తీర్థగారు, పై తీర్మానాన్ని చిత్త శుద్ధితో శక్తివంతన లేకుండా అమలుపరచి ప్రజల యొక్క సామ్రాజ్యాధికారాన్ని సాధించి తీరవలెనని, అధ్యక్ష పీఠం నుండి ఉద్బోధించినారు. మున్నుండు కార్యవర్గం చేసిన ఏ నిర్ణయానికైనా బద్ధుల మవుతామనే కృత నిశ్చయంతో ప్రజలు సభా స్థలంనుండి వెళ్ళినారు.

ప్రధాన తీర్మానం వలన ఉత్తేజితులై, నాయకుల ఉద్బోధలవలన కాంగ్రెస్ మహాసభకు వచ్చిన అశేష ప్రజానీకం, ఎంతగానో ప్రభావితమైతేనారు. వారిలో ఒక నూతనోత్సాహం, కార్యచరణకు పూనుకోవాలనే ప్రేరణ కలిగింది. మహాసభకు వచ్చిన ప్రతివ్యక్తి అకుంతిత దీక్షతో, నూతనోత్సాహంతో నవ్యస్ఫూర్తితో తమ తమ గ్రామాలకు వెళ్ళి కార్యోన్ముఖులైతేనారు. ఈ విధంగా స్టేట్ కాంగ్రెస్ సందేశం వారి ద్వారా పల్లె పల్లెకు పాకిపోయింది.

రాష్ట్ర వ్యాప్తంగా పోరాటం ఉద్బృతం

స్వామి రామానందతీర్థ అధ్యక్షతన స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ విజయవంతంగా జరిగింది, మహాసభకు వచ్చిన లక్షలాది ప్రజలు కాంగ్రెస్ నాయకుల ఉపన్యాసాలతోను, ప్రధాన తీర్మానంతోను ప్రభావితమై తిరిగి వెళ్ళినాక తమతమ గ్రామాలలో కార్యోన్ముఖులు కావాలని, అందుకు కాంగ్రెస్ పిలుపుకై ఎదురు చూస్తు వున్నారు. ఇటువంటి కీలక సమయంలో ఒకవైపు నిజాం, బ్రిటిషువారు వెళ్ళి పోయిన తక్షణం తాను స్వతంత్రుడ నవుతానని కలలు గంటున్నాడు. మరోవైపు ప్రజాస్వామ్య వ్యతిరేక శక్తులు, ఏకమై ఏ విధంగానైనా కాంగ్రెస్ ఉద్యమాన్ని అణచివేయాలని పథకాలు వేస్తున్నవి. కాని కేవలం జాతీయ దృక్పథంతో మతా తీతమైన లౌకిక సిద్ధాంతాలకు కట్టుబడి, హైదరాబాదు నేలవైననే అంతిమ పోరాటం సాధుపటానికి కృతనిశ్చయమైన స్వామిజి హైదరాబాదు రాష్ట్రానికి చుట్టూ ఉన్న

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మద్రాసు, బొంబాయి, మధ్యప్రదేశ్ లలోని కాంగ్రెసు అధినేతలను కలిసి నమా లోచనలు జరిపినారు. తాము నడువబోయే మహాజ్వలమైన ప్రజా ఉద్యమానికి సహాయపడవలసిందని అభ్యర్థించినారు. తాము నడువబోయే ఉద్యమం మతావేత మయినదని, ప్రకులందరికీ సమానరీతిగా పౌరస్వత్వాలు కలిగించాలని, స్వేచ్ఛా యుత జీవనం గడుపటానికి పౌరులందరికీ అవకాశం దొరికే రీతిగా చేయాలనేదే తమ ధ్యేయమని స్వామిజి స్పష్టం చేసినారు. స్వామిజి అభ్యర్థనను అందరూ సాదరంగా మన్నించి హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో స్టేటు కాంగ్రెస్ తలపెట్టిన ప్రజా ఉద్యమానికి అన్ని విధాల సహాయ సహకారాలు అందజేస్తామని ఆశ్వాసం కలుగజేసినారు. ఉద్యమ స్వరూపానికి రూపురేఖలు దిద్ది ఒక వధకం నిర్ధారించేటట్లానికిగాను, రాష్ట్ర సరిహద్దులకు ఆవల కాంగ్రెసు కార్యవర్గాన్ని షోలాపూరులో సమావేశపరచినారు. ఎందుకంటే హైదరాబాదు నగరంలోగాని, స్టేటులో మరెక్కడగాని జరిపినా అరెస్టు తప్పదు. స్వాతంత్ర్య సమరం సాగించటానికి అవసర చిర్యలు తీసికునే అధికారం మహాసభలో కార్యవర్గానికి ఇయ్యబడినది. ఈ విధంగా స్టేటు కాంగ్రెసు కార్యవర్గం యొక్క మొదటి సమావేశం జరిగింది. అందులో వ్యవస్థాపరమయిన సాధకబాధ కాలను కూలంకషంగా చర్చించి శ్రీ దిగంబరరావు బిందుగారి అధ్యక్షతన సర్వశ్రీ జమలాపురం కేశవరావు, గోవిందదాసు షరాఫ్ మరియు జె. కె. ప్రాణేశాచార్యులతో కూడిన చర్యా సంఘాన్ని నియమించినారు. శ్రీ మాడపాటి రామచంద్రరావుగారిని కేంద్ర కార్యాలయంలో ప్రధాన కార్యదర్శిగా నియమింపబడ్డారు. శ్రీ జమలాపురం కేశవరావుగారు తెలంగాణా ప్రాంతానికి, గోవిందదాసు షరాఫ్ గారిని మహారాష్ట్ర ప్రాంతానికి మరియు శ్రీ ప్రాణేశాచారి కర్నాటక ప్రాంతానికి డా॥ జి. ఎన్. మేల్కొటె గారిని జంట నగరాల్లోన హైదరాబాదు, సికిందరాబాదు ప్రాంతాల వ్యవహారాలుగా నియమించినారు.

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ యొక్క కేంద్ర కార్యాలయం హైదరాబాదు లోనే పెడితే ప్రతిరోజు పోలీసులతో ఘర్షణ పడవలసి వస్తుంది. కార్యాలయానికి చుట్టు, సి. ఐ. డీలు అదేవనిగా తిరుగుతూ వుంటారు. కార్యకర్తలు స్వేచ్ఛగా కార్యాలయానికి రాలేరు. అందుకని రాష్ట్ర సరిహద్దులకు అవతలనే గదా స్థాపించ వలసింది. అందుకు అనువైన చోటు సంపాదించటానికి స్వామిజి చాలచోట్లకు వెళ్లినారు. బొంబాయి ప్రొవిన్షియల్ కాంగ్రెస్ కమిటీ అధ్యక్షులైన శ్రీ ఎన్. కె. ఫావోర్ కొంతకాలం వరకు ఆశ్రయ మియ్యటానికి అంగీకరించినారు. 'సర్కార్

గృహం' లోని కొన్ని గదులలో తొలుత కార్యాలయం నెలకొల్పి పని సాగించబడ్డది. ఇక తెలంగాణా ప్రాంతీయ కార్యాలయం బెజవాడలోను, కర్నూట కారకు గడగ్ లోను కార్యాలయాలు స్థాపించాలని నిర్ణయింప బడ్డది. బెజవాడలో అయ్యదేవర కాళేశ్వరరావుగారు తమ ఇంటిలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యాలయం స్థాపించటానికి ఆం గీకరించినారు. ఈ విధంగా హైదరాబాదు కాంగ్రెస్ కార్యకలాపాలకు బెజవాడలోని స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యాలయానికి శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారిగారు ఇన్సార్జిగా ఉండిరి. కాళేశ్వరరావుగారి ఇల్లు విడిదిగా ఉండేది. స్వచ్ఛంద సేవకులైన కార్యకర్తలకు వసతి, భోజన సదుపాయాలు కావాలె. ప్రచార సాధనాలు కావాలె, ప్రచారానికి, ప్రయాణ ఖర్చులు, వాహనాలు కావాలె. సాయుధులైన రజాకార్లను, నిజాం పోలీసులను, సైనికులను ఎదుర్కొనటానికి ఆత్మరక్షణ కొరకు ఆయుధాలు కావాలె. సరిహద్దులలో ఏర్పాటుచేసే శిబిరాలను నడుపటానికి, వాటికి అవసర సరంజామాలు సమకూర్చటానికి కరపత్రాలు మొదలైనవి అచ్చువేయటానికి వాటిని గ్రామాలకు అందజేయటానికి ధనం కావాలె. నిజాం వంటి ధనిక నవాబుతో సమరం సాగించటం సామాన్యం కాదుగదా!

'లోక నాయక్' శ్రీ జయప్రకాశ్ నారాయణగారు బొంబాయిలోనే ఉండేవారు. వారికి స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఎదుర్కొంటున్న సమస్యను తెలియజేయగా, వెంటనే తమ సహాయ సహకారాలను ఆదరంగా అందజేసినారు. ఎప్పుడు అవసరమెచ్చినా ఆదు కొంటూ హైదరాబాదు ప్వాతంత్ర్యోద్యమానికి ఆవద్యాంధవులైనారు. అట్లే సోషలిస్టు నాయకురాలైన శ్రీమతి అరుణ ఆసఫాలిగారు హైదరాబాదు కాంగ్రెసు ఉద్యమంవల్ల ఎంతో ఆనందమొందినారు అవసరమైనప్పుడల్లా ఆర్థికసహాయం అందజేస్తూ 'ఉద్య మాన్ని కుంటువడనీయకండి, స్తబ్ధత రానీయకండి' అని హెచ్చరిస్తూ ఉండేవారు. మాడపాటి రామచంద్రరావుగారు మద్రాస్ సందర్శించినారు. సంపూర్ణ సహకారం ఇయ్యటానికి మద్రాసులో కాంగ్రెస్ వారిని ఒప్పించినారు.

బెజవాడలో ఆంధ్రప్రాంత కాంగ్రెస్ కమిటీవారు హైదరాబాదు వ్యవహారాల కొరకు ఒక ఉప సంఘాన్ని నియమించినారు. దానికితోడు చిల్లినీటి ఆఫీసరు శ్రీ వి. బి. రాజు ఆంధ్రప్రాంత కాంగ్రెస్ కార్యాలయంలోనే ఉండటానికి వసతి కల్పించి నారు. తర్వాత "హైదరాబాదు దివసం" ఎర్పాటుచేసి ఆంధ్రప్రాంతంలో అనేక స్థలముల సమావేశాలు జరిపి హైదరాబాదు సమస్యలను ఆంధ్రప్రజానీకానికి విశదంగా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తెలియజేసినారు. ఇదేవిధంగా స్వామి రామానందతీర్థగారు, మధ్యపాఠం(సి.పి.)లో, ఘోషరాష్ట్రంలోనే గాక బీహారులోగూడా పర్యటించి ఆయా ప్రాంతాలవాటికి హైదరాబాదు వాస్తవ పరిస్థితులను తెలియపరచినారు. కాంగ్రెస్ ప్రధానకార్యదర్శి ప్రాణేశ్వరిగారు కర్నాటక ప్రాంతంలో పర్యటించినారు. ఇక హైదరాబాదు సికింద్రాబాద్ నగరాలలో జులై మొదటివారంలో అనేక బస్టిలలో డా॥ మేల్కొట్టెగారు సమావేశాలు ఏర్పాటుచేసినారు. అనతికాలంలో ఆరంభించబోయే కాంగ్రెస్ కార్యక్రమాలలో పాల్గొనవలసిందిగా ప్రజలను ఉద్బోధించినారు. నిజాం ప్రభుత్వం కార్యకర్తలను నిర్బంధించేవిధానాన్ని మెల్లగా ఆరంభించింది. 28 జులైనాడు సర్వశ్రీకృష్ణాదుబే జగన్నాథరావు బందాపూర్నూర్ గారలను, 27 జులైనాడు సవంతువక సామ్రాట్టు వండిత నరేంద్రజీ గారిని, అరెస్టు చేసినారు. ఈ అరెస్టుల వలన ప్రజలలో గొప్ప అలజడి కలిగింది. అందుకు నిరసనగా యువకులు పిదూర్లులు ఊరేగింపు తీసినారు. వారిపై పోలీసులు విచక్షణ లేకుండా లాఠీచార్జి చేసినారు.

ఆగస్టు 7 న “భారత యూనియన్ లో చేరాలె” సత్యాగ్రహ మహోద్యమం ఆరంభం

ఈ వ్యవధిలో ప్రాంతీయ కార్యాలయాలు నెలకొల్పబడినవి. ఆయా కార్యాలయాలలో పని ప్రారంభమైంది. అంతకు పూర్వమే 1947 ఆగస్టు 7 రోజున “ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరాలె” దివసం రాష్ట్రమంతటా జరుపాలని కాంగ్రెస్ కార్యవర్గం పిలుపు నిచ్చింది. ఈ పిలుపు స్వతంత్ర భారతదేశం అవతరించడానికి ఒకవారం మాత్రమే ముందు. ఈ పిలుపు రాష్ట్రంలోని వల్లె వల్లెకు చేరింది. హైదరాబాదులోని సుల్తాన్ బజార్ లో ఆ రోజు ఉదయమే కాంగ్రెస్ వతాకం ఎగురవేసినారు. “ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరాలె” అనే బ్యాడ్జిలు ప్రజలందరూ పెట్టుకొని తిరిగినారు. సాయంత్రం అవే నినాదాలిస్తూ పెద్ద ఊరేగింపు తీయబడ్డది. స్వామీజీ ఊరేగింపు ముందు నడుస్తూ నాయకత్వం వహించినాడు. పోలీసు బందోబస్తు మామూలు కన్న ఎక్కువ చేసినారు. అనేక చోట్లలో లాఠీచార్జి జరిగింది. వాలంటీర్లను అరెస్టు చేసినారు. జిల్లాలలో ‘యూనియన్ లో చేరాలె’ దివసం ఇందుకు కాస్త భిన్నంగా జరిగింది. జిల్లా అధికారులు ఏదో జరుగబోతుందని వసిగట్టినారు. అందుకే 7వ తేదీకన్న మొదలే స్థానిక నాయకులను పోలీసులు జిల్లా తాలూకా స్థాయిలలో నిర్బంధించినారు.

విదేశాలకు కేబుల్స్ పంపుట

7 ఆగస్టున హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ వారు ఒక మహోద్యమం ఆరంభించడానికి నిశ్చయించినారు. అందుకు అఖిల భారత కాంగ్రెసు సంస్థ వారి సహకారం సరేనరి. ప్రపంచంలోని ప్రజాస్వామిక దేశాల సానుభూతిని నైతిక సహకారాన్ని అభిలషించడం గూడా చాలా అవసరం.

ఏ ఉద్యమానికయినా ప్రచారం అత్యవసరం. హైదరాబాదులో స్టేట్ కాంగ్రెసు జరుపుతున్న మహోద్యమం సరి అయినదని, న్యాయ సమ్మతమయింది అని భారతదేశంలోని ఆయా ప్రాంతాలకేగాక యూరోపులోని ప్రజాస్వామిక ప్రభుత్వాధినేతలకు, అట్లే అమెరికాలోని ప్రజా నాయకులకు, 'హైదరాబాదు' సమస్య పొందూ ముస్లిం సమస్య కాదని, అది ఫ్యూడల్ రాచరికానికి ఇరవయ్యో శతాబ్దంలోని ప్రజలకు పౌరసత్వాల సాధనకు మధ్య జరుగుతున్న పోరాటమని తెలియచేయుట ఎంతో అవసరం శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావు, శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారలకు స్ఫురించినది. ఈ పని హైదరాబాదు నుండి చేయుటకు వీలులేదు కాబట్టి వారు మద్రాసుకు వెళ్ళినారు.

భారతదేశంలో హైదరాబాదు రాష్ట్రం పెద్దది. దాని పరిపాలకుడు నిజాం ముస్లిం మత పాక్షిక చిదానం అవలంబించే వాడు. మీదు మిక్కిలి ప్రపంచంతోని అతి ధనవంతులలో ఒకడు. స్థానికంగా తన అధికార దర్పంతోను, బయట ప్రజాధనాన్ని విచ్ఛలించిగా వెచ్చిస్తూ ముఖ్యంగా ఇంగ్లాండులో తనకు అనుకూలవర్గాన్ని సృష్టించుకున్నాడు. అందుకని ప్రజాస్వామిక దేశాధినేతలకు అక్కడి ప్రజా ఉద్యమ నేతలకు నిజాం నవాబు అనలు తత్వం బయటపెట్టి వారిని నైతిక సహకారాన్ని పొందాలన్న మహదాశయంతో హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు కార్యవర్గ సభ్యులయిన శ్రీబూర్గుల రామకృష్ణారావుగారు హైదరాబాదు స్టేట్ నేషనల్ యూత్ కాంగ్రెసు ప్రధాన కార్యదర్శి అయిన శ్రీకాటం లక్ష్మీనారాయణగారు మద్రాసుకు 1947 ఆగస్టు 8వ తేదీన వెళ్ళినారు. ఎందుకంటే హైదరాబాదు నుండి విదేశాలకు కేబుల్స్ పంపే అవకాశం లేకుండా ఉంది. అందుకని వారిరువురు మద్రాసు వెళ్ళి అక్కడనుండి ఇంగ్లాండు, అమెరికారష్యా, ఫ్రాన్సు దేశాధినేతలకు, ప్రజాఉద్యమ నేతలకు కేబుల్స్ పంపినారు. దీని ఫలితం విదేశాలలో ఎంతో ప్రభావం పడ్డది. రాష్ట్రంలో గొప్ప సంఘటనం కలిగింది,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వారిచిన్న కేబుల్స్ యొక్క సారాంశం ఈ క్రింద పొందుపరుస్తున్నాము.

“భారత దేశానికి స్వాతంత్ర్యం వచ్చింది కాని నడిబొడ్డునఉన్న నిజాంరాష్ట్ర ప్రజలు మధ్యయుగపు పూడల్ రాచరిక పరిపాలన కింద ముగ్గురున్నారు. వారికి క్వాన పీల్చుకునే స్వేచ్ఛ గూడా లేదు. వరుతులులుగా చూడబడుతున్నారు. దీనికి వ్యతిరేకంగా ప్రజలు స్వాతంత్ర్య ప్రాప్తికై ప్రజాప్రభుత్వ స్థాపనకై ఒక మహాజ్వలమైన సమరాన్ని సాగింప నున్నారు. ఈ సమరంలో నిజాం పోలీసులు ఎట్టి భయంకరమయినట్టి రాక్షసత్వానికయినా పాల్పడవచ్చు. ఇందుకు ప్రజాస్వామ్య దేశాధినేతలయిన మీరు మాకు నైతిక సహకారం అందచేయగలరని అభిస్తున్నాము”.

లెవీ ధాన్యం చెల్లింగూడదు

స్వాతంత్ర్య సమరం నానాటికి ఉధృతం అవుతూ వచ్చింది. స్టేట్ నాయకులు నివసించే నగర పీఠుల వరకే పరిమితమయింది అని మజ్లిస్ నాయకులు ఉపశమనానికి ప్రకటించుకున్నారేగాని నిజానికి స్వాతంత్ర్య సమరం ఆక్షరాల ప్రజా ఉద్యమం దాన్య శృంఖలాలను తెంచివేసినాక నిత్య జీవితాన్ని స్వేచ్ఛావాయువులతో హాయిగా గడుపుదామని గ్రామీణ రైతులు కృత నిశ్చయలయినారు.

ఎందనక, వాననక రాత్రింబవళ్ళు కష్టించి రైతుకుటుంబ సభ్యులందరూ ఆరు నెలలు కష్టించి పండించిన పంటలో కొంత ధాన్యాన్ని నిజాంవ్యభుత్వం బలవంతంగా వసూలుచేసేది. భూములు లేనివారుకూడా చాలామంది ఉంటారు కాబట్టి వారికి ఆ ధాన్యం సరఫరా చేస్తున్నామని నిజాంవ్యభుత్వం అనేది, అయితే బజారు ధర కన్నా చాల తక్కువ ధర లేవీ ధాన్యానికి నిర్ణయించేవారు. అదీ లేవీ చెల్లించిన రైతులకు ముద్దేది కాదు. నడుమ మాల్గుజారి Revenue మరియు రనడ్ Supply శాఖల ఉద్యోగులు కొట్టేసేవారు. అదీ గాక ఈ లేవీ ధాన్యం ముఖ్యంగా ముస్లింలకు అందచేసేవారు. ఎందుకంటే ముస్లింలలో వ్యవసాయం చేసేవారు చాలా తక్కువ. అందుకే లేవీగల్లావ్యవహారం ఎంతోవిమర్శకు గురిఅయింది. ఎందుకంటే రైతులు కష్టపడి పండించిన ధాన్యాన్ని తక్కువధరకు తీసుకుంటు నైనెనులుగాను, పోలీసుకాన్స్టేబుల్ గాను, అనేకకచేరిలలో ఉద్యోగులుగానో, మజ్లిసుకార్యకర్తలుగానో, వివరకు ఉద్యోగులుగాను పనిచేసే ఒకవర్గంవారికి ఇస్తున్నారు. వారు గ్రామాలలోని రైతులపై వారి కుటుంబాలపై ఆత్మాచారంచేస్తున్నారు. ఇంట్లు కాలబెట్టుతున్నారు, కాబట్టి

అటువంటి సరహంతులను మేవటానికి 'లేవీ ధాన్యం చెల్లించగూడ'దు అని, అట్టి నియమాలను ఉల్లంఘిస్తామని బాహుటంగా ప్రకటించటంలో ఆశ్చర్యం లేదు. లేవీ ధాన్యం చెల్లించుట 'పాముకు పాలుపోయట' వంటిదని ఊరూరా ప్రచారం సాగింది. లేవీ పెట్టని రైతుల ఇండ్లపైబడి దౌర్జన్యంగా వసూలు చేసేవారు. వసూలు చేసిన ధాన్యానికి డబ్బు సరిగా చెల్లించేవారు కాదు. ఇది నిజాం ప్రభుత్వంపై ద్వేషాన్ని రెచ్చగొట్టటంలో ముఖ్య కారణమైంది. ఇందుకు వతన్ దారులనబడే పటేలు కరణాలు చాలా సహాయపడ్డారు. లేవీని ఊతగా తీసికొని పటేలు కరణాలు ప్రభుత్వోద్యోగులయికూడా ప్రభుత్వంతో సహకరించలేదు. వారు ప్రతి గ్రామంలో తమ పదవులకు రాజీనామా లిచ్చి ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్నే స్థంభింపజేసినారు. నిజాం ప్రభుత్వ యంత్రాంగంలో పటేలు కరణాలు కిలకపాత్ర వహించేవారు. గ్రామ వ్యవస్థ వీరి గుప్పిటిలో ఉండేదనుటలో అతిశయోక్తి లేదు. వీరు తమ తమ గ్రామాలలోనే స్థిరనివాసమేర్పరచుకొని స్థిర నివాసులయి ఉండేవారు. వీరి పదవులు అనువంశికములు. వీరికి బదిలీ ఉండేది కాదు. భూమి విస్తీర్ణము నీటివనరులు మొదలయిన లెక్కలన్నింటినీ కరణాలు లేక పట్వారులు వ్రాసేవారు. గ్రామ భగోటా అంతా వీరి దస్తరాలలోనే ఉండేది. మరొక విశేష మేమిటంటే నిజాం ప్రభుత్వం ఉర్దూను ప్రభుత్వ భాషగా ప్రకటించినా ప్రాథమికమయిన ఈ గ్రామ రికార్డు సొంతం పట్వారీలు వ్రాసే భాష అయిన తెలుగు, మరాఠీ. కన్నడ భాషలలోనే రాసేవారు. ఉర్దూలో రాస్తే ప్రత్యేక అలెక్షన్లు సైన్సుని ఏంత లాలూచీ చూపినా చివరకు గ్రామ రికార్డు ప్రజలభాషలలోనే సమోదు అయ్యేది. ఈ విధంగా నిత్య జీవితంతో గ్రామీణులతో పెనవేసుకపోయిన గ్రామాధికారులు నిజాం పోలీసులు, రజాకారులు గ్రామాలపై జరిగే దోపిడీలు, హత్యలు, అత్యాచారాలు. మానభంగాలను సహించలేకపోయినారు. సహాయ నిరాకరణం చేయాలని స్టేట్ కాకగ్రెసు పిలుపు ఇయ్యగానే పట్వారీలు తమ తమ దస్తరాలను పదవులకు రాజీనామాలతో సహా తహశీలు ఆఫీసులకు పంపివేసినారు. ఈ విధంగా గ్రామాధికారులు రాజీనామా చేయటంతో ప్రభుత్వ యంత్రాంగం స్థంభించిపోయింది. ఆ రోజులలో ప్రభుత్వానికి ముఖ్యమయిన ఆదాయమార్గాలలో భూమిశిస్తు, అబ్కారి ఆ తరువాత కరొడ్గిరి. గ్రామాధికారుల రాజీనామాలవలన మొదటి మార్గం భూమిశిస్తు వసూలు బాగా దెబ్బతిన్నది. మనడి వ్యవసాయ ప్రధానమయిన దేశం. గ్రామాల భూమికి సంబంధించిన రికార్డు అంతా గ్రామాధికారుల చేతులలో ఉంటుంది. ప్రజాజీవితానికి వారితో సన్నిహిత సంబంధం

ధం కాబట్టి నిజాం నిరంకుశత్వాన్ని భరించలేక ప్రజలతో కలసిపోయి అనువంశిక మైన తమ ఉద్యోగాలకు రాజీనామాచిచ్చి తమ దస్త్రాలను పారవేసినారు.

రెండో మార్గమైన ఆబ్కారి ఆదాయానికి మూల సాధనమైన ఈత, తాటి చెట్లను కోపోద్రిక్తులైన ప్రజలు గొడ్డళ్ళతో బయలుదేరి ప్రతిగ్రామంలో వరకురాముల వలె విజృంభించి సరికిపారేసినారు. అన్ని చెట్లకన్నా ఈత, తాటి చెట్లకు నిజాము ప్రభుత్వము ఎక్కడలేని ప్రాముఖ్యతనిచ్చింది. ఎవరి పట్టా పోలాల్లో చివరకు పెరళ్ళలోగూడా ఉన్నా సర్కారి సొత్తుగా భావించబడేది. వీటిని సరికిన వారికి శిక్షాస్మృతి క్రింద శిక్ష విధించబడేది. ఈత, తాటి చెట్లతోబాటు ఇప్ప చెట్లకుకూడా ఇటువంటి రక్షణే కల్పించబడ్డది. ఎందుకంటే ఇప్పపువ్వుతో సారాయి చేసేవారు. ఇప్పపువ్వును సర్కారు హర్రాజు చేసేవారు. అందుకని ఇప్పపువ్వును నిలువచేసి కొనే హక్కు ముస్తాజారులకే ఉండేది. ఇంతెవరి వద్ద ఇప్పపువ్వు కనబడ్డా వారిని నిర్బంధించి శిక్ష విధించేది. మొత్తానికి వేలు, లక్షల కోలది ఇప్ప, ఈత, తాటి చెట్లను సరికివేసి ఆబ్కారి ఆదాయం రాకుండా చేసినారు. దీనితోడు పౌరహక్కులు లేని ప్రజలు తాగిగుడు మానివేసి మత్తు వదార్థాల జోలికి పోకుండా కుటుంబం విడిచిన నాగువలె ప్రజా శత్రువైన స్త్రీజాం ప్రభుత్వంపైబడ్డారు. దొరికిన సమయాన్నంతా ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని శిధిలం చేయటానికే పూనుకొన్నారు. భూమిశిస్తు, ఆబ్కారి పోను మూడవ ఆదాయ మార్గమైన కలోడ్గిరినాకాలను విజృంభించిన ప్రజలు ఎక్కడి కక్కడ సరిహద్దులపై ఉండేవో వాటన్నిటిని ధ్వంసం చేసినారు. రికార్డులను తగుల బెట్టినారు. ఈ విధంగా ప్రజాఉద్యమం విజృంభించింది.

కార్మికులు కూడా కాంగ్రెసు పిలుపుతో ప్రభావితమైనారు. దేశీయులతో చేతులు కలిపి సహకరించి హడాల్ చేసినారు. రాష్ట్రంలో ఉన్న కార్మికులు సరేసరి. రాష్ట్రమావలికిపోయి బతుకు తెరపుకు బొంబాయి, అహమ్మదాబాదు మొదలైన స్థలాలకు బట్టలమిల్లలలో పనిచేయటానికి ముఖ్యంగా పద్మశాలీయులు వెళ్ళినారు. అయినా వారి జన్మస్థానమయిన తెలంగాణా ప్రాంతంలో జరుగుతున్న ఘోర దురంతాలకు చలించిపోయి, సానుభూతిగా సమ్మె ప్రకటించినారు. విద్యార్థులు పాఠశాలను వదలి వేసినారు. యువకులు కళాశాలను బహిష్కరించినారు. ప్రతి ఒక్కరు సహాయ నిరాకరణ చేసినారు. 'బలవంతమయిన సర్పము చలిచీమల చేతచిక్కి చావడె సుమతీ' అనే కవివాక్కు ప్రకారం నిజాం నిర్ణీతమయినాడు. ఈ విధంగా రాష్ట్ర మంతటా ప్రభుత్వ కార్యాలయాలలో నిత్యవ్యవహారాలు నిలిచిపోయినవి.

ఈ విధంగా హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని ప్రజలందరూ కార్మికులు, కర్షకులు, విద్యార్థులు, యువకులు న్యాయవాదులు గ్రామాధికారులు నిజాం ప్రభుత్వంతో ఏక కాలంలో సహాయ నిరాకరణ చేసి ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్తంభింప చేసినారు. ఏకకాలంలో, ఏకోన్ముఖంగా ప్రభుత్వంతో సహాయ నిరాకరణోద్యమం సాగించడం భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రలోనే అపురూపమయింది. ఉద్యమ తీవ్రత వలన ప్రభుత్వానికి వచ్చే ఆదాయం తగ్గిపోయింది. ప్రభుత్వఖర్చులు ఉద్యోగుల జీత భత్యాలేగాక, ప్రజా ఉద్యమాన్ని అణచటానికి నిజాం ప్రభుత్వం అదనంగా తీసు కునే చర్యలకు అమితంగా పెరిగిపోయినవి. భారత దేశంలోని ఇతర ప్రాంతాల లోనూ, విదేశాలలోనూ నిజాం ప్రభుత్వానికి అనుకూలంగా ప్రచారం చేయటానికి ప్రజాదనం నిర్దాక్షిణ్యంగా ఖర్చు చేసినాడు.

అయినా ప్రభుత్వం బెదిరిపోయింది. పరిపాలనా వ్యవస్థ చెదిరిపోయింది. కత్తులు రుణిపించి, లాఠీలతో బాది, ఛేశ్మలో బంధించి ప్రజలను భయపెట్టాలని చూచిన 'రాజదండన' విధానం ఏ మాత్రం ఉపయోగ పడలేదు. ప్రజా సహకారం లేనిదే ప్రభుత్వం నడవటానికి వీలులేదని అది శత్రుమయిన పనిగాదని ఎట్టకేలకు జ్ఞానోదయమయింది. ఏదో విధంగా ప్రజానాయకులతో సంప్రదింపులు జరిపి ఒక అంగీకారానికి రావటంతప్ప గత్యంతరం లేదనే నిర్ణయానికి రాక తప్పిందికాదు. అప్పుడు స్వామీజీని విడుదలచేసినారు. వారితోబాటుకొంతమంది మితవాద నాయకులను కూడా విడుదలచేసి రాయబారాలు ఆరంభించినారు. శాసనసభలో హిందు ముస్లింలు సమాన సంఖ్యలో ఉండే రీతిగా రాజ్యాంగ సంస్కరణలు వెంటనే అమలుపరుస్తామని మీర్ లాయకలీ ప్రధానమంత్రిగా మంత్రిమండలి ఏర్పాటుచేస్తామని పింగళి వెంకట రామారెడ్డి గారిని ఉపముఖ్యమంత్రిగాను మరి కొందరిని మంత్రులుగా నియమిస్తామని ఏవేవో సంధి రాయబారాలు జరిపినారు. వీటన్నింటికి స్వామీజీ నిష్కర్షగా ఒకటే సమాధానం ఇచ్చినారు. వెంటనే ప్రజా ప్రతినిధులతోకూడిన బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పాటు కావాలి. రెండవది హైదరాబాదు రాష్ట్రం భారత యూనియన్ లో విలీనం కావాలి. ఈ రెండుషరతులు అంగీకరించేవరకు స్టేట్ కాంగ్రెసు తన పోరాటాన్ని సాగిస్తుంది అనేదే స్వామీజీ ఇచ్చిన సమాధానం.

ఈ సమాధానం విన్న నిజాం కింకర్తవ్య మూఢుడయినాడు. వీ విధంగా నయినా భారత యూనియన్ తో రాజీవడక తప్పదనే నిర్ణయానికి వచ్చినాడు. విలీ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నము కావటం నిజాముకు ఇష్టంలేదు. మజ్లిస్ వారుకూడా అందుకు బద్ధ విరోధులు. ఇటు ప్రజలను భీతాహ వరుస్తూ రజాకారు దుండగాలు సాగిస్తూ ఉద్యోగ వర్తిత్వ నిర్బంధించినారు. స్వతంత్ర భారతం అవతరించేవరకు కాలహరణంచేస్తూ వుండాలని నిజాం నిర్ణయించుకున్నాడు.

స్వతంత్ర స్వతంత్ర భానోదయం

అట్టి శుభ ఘడియ రానే వచ్చింది. ఏండ్ల తరబడి భారత ప్రజలు మాతృ దేశ దాస్య శృంఖలాలను తెంచివేయటానికి ఎనలేని బాధలను అనుభవించినారు. లాఠి దెబ్బలు, జేలుశిక్షలు, దీప్తిపాతర వాన శిక్షలు, ఉరిశిక్షలు అనుభవించినారు. ప్రపంచంలోనే నిరుపమానమైన గాంధీ మహాత్ముని నాయకత్వంలో 'అహింస' ద్వారా భారత స్వాతంత్ర్య సమరాన్ని గెలిచినారు. సహాయ నిరాకరణం, శాంతియుతమైన అహింసా పద్ధతి ద్వారా పోరాటం జరుగుతున్నదంటే పాశ్చాత్యులకు నమ్మకశక్యం కాలేదు. అదేమిటో! దాని స్వరూప స్వభావాల్లేమిటో! ప్రత్యక్షంగా చూచి గ్రంథస్థం చేద్దామనే ఉద్దేశ్యంతో ప్రముఖ అమెరికా జర్నలిస్టు లూయిషిషర్ మండు వేనెలతో వార్తా వచ్చి మహాత్మునితో వారం రోజులు ఇంటర్వ్యూచేసి 'మహాత్మునితో వారం రోజులు Seven days with Mahatma అనే గ్రంథం రచించినాడు. తిరుగు ప్రయాణంలో, బొంబాయి నగరంలో ప్రత్యక్షంగా చూచిన ఒక సత్యాగ్రహ సన్నివేశాన్ని ఈ విధంగా వర్ణించాడు. "నిరాయుధులయిన వదుగురు సత్యాగ్రహులు జండాలు పట్టుకొని నినాదాలు చేస్తూ వచ్చినారు. వేలాది జనం నినాదాలుచేస్తూ వారిని ప్రోత్సహించినారు. వదిమంది పోలీసులు వ్యానులో వచ్చినారు. అక్కడి ప్రేక్షకులు తలుచుకుంటే వదిమంది పోలీసులను తుదముట్టించగలిగేవారు. ప్రేక్షకులను చెదరగొట్టటానికి లాఠీచార్జి చేసినా ప్రతిఘటించలేదు. సత్యాగ్రహులు వ్యానులో ఎక్కి వెళ్ళినారు" అని వ్రాస్తూ ఏకైక దౌర్జన్యంనుంచి ఆవగలిగిందో అదే శక్తి దౌర్జన్యానికి పురికొల్పవచ్చుగదా! దానివలన కలిగే పరిణామాన్ని బ్రిటిషువారు ఆలోచించుకోవాలే" అని వ్యాఖ్యానించినాడు. ఈ విధంగా అనేక బాధలు పడిత్యాగాలుచేసి ఆర్జించిన స్వాతంత్ర్య దినం నాడు హైదరాబాదు ప్రజలు విజయోత్సవాలు జరుపుకోజాలలేదు. నిజాం ఆంక్షలు విధించినాడు. అయినా 22వేల గ్రామాల ప్రజలు ప్రతిఘటించినారు. భారత జాతీయ జెండాలను పల్లె పల్లెలలో ఎగుర వేసినారు.

1947 ఆగస్టు 15వతేదీన భారతదేశం స్వాతంత్ర్యం పొందనున్నదని తెలిసిన నిజాము కుట్రలసీతితో ఒకరోజు ముందుగానే అంటే పాకిస్తాన్ ఏర్పడిన రోజున 'బ్రిటిషు సార్వభౌమాధికారం అంతమొందగానే తాను స్వతంత్రుడ నవుతానని' ఫర్మాన్ ద్వారా ప్రకటించినాడు. ఇది 'ఆజాద్ హైదరాబాదు' ప్రకటనగా పేర్కొనబడుతుంది. దీన్ని మజ్లిస్ వారు, నిజాం దర్బారులోని వారు మాత్రమే మెచ్చుకున్నారు. కాని స్టేట్ కాంగ్రెసు వంటి ప్రజాస్వామిక సంస్థలు పూర్తిగా గర్హించినవి. ప్రజాస్వామిక యుగారంభమైన ఈ తరుణంలో ఇలాంటి ప్రకటన ఉన్మాదచేష్ట అని పేర్కొనబడింది.

15 ఆగస్టుతో నవయుగం ఆరంభమైంది. యావత్ ప్రపంచంలోనే అతి పెద్దదైన సర్వతంత్ర స్వతంత్ర్యం కలిగి అన్ని హంగులతో భారత ఓవర్లైక్ అవ్వబడింది. అనేకు హిమాచలవర్షంతం చండకిరణుడయిన స్వతంత్రభానుడు సహస్ర కిరణాలతో ప్రకాశించినాడు. కాని దివాంధుడయిన నిజాం, తాను స్వతంత్రుడనని ప్రకటించినాడు. ఈ రాష్ట్రాన్ని అంధకారబంధురం చేసినాడు. రాష్ట్రపు వాతావరణాన్ని దాన్యమేఘవృతంచేసి స్వతంత్ర భానోదయ కిరణాలను నిజాం రాష్ట్రభూభాగంమీద సోకకుండా చేసినాడు.

సర్వతంత్ర భారతదేశం అవతరించటానికి ఒకరోజు ముందుగానే నిజాం తాను స్వతంత్రుడనని ప్రకటించుకున్నాడు. అందుకని భారత జాతీయ పతాకం ఏదేశీ పతాకంగా భావించబడుతుంది. కాబట్టి భారత పతాకం ఎగురవేయుట నేరమని నిజాం ప్రకటించినాడు. ఎటువంటి నిషేధాజ్ఞలున్నా ఆగస్టు 15 తేదీనాడు వేలులక్షల సంఖ్యలో వల్లెవల్లెలో వీధివీధిలో ప్రజలు ముఖ్యంగా యువకులు, విద్యార్థులు జెండా ఎగురవేసినారు. పోలీసులు చేసిన లాఠీచార్జిలకు గాని, ఆరెస్టులకుగాని వారు నెఱవ లేదు. దేశ దాన్యవిముక్తికొరకు ఎంతటి భాధనైనా అనుభవించవలసిందేనని వారు నమ్మినారు. స్వాతంత్ర్య యజ్ఞంలో సమిధలగుట పూర్వజన్మ సుకృతమని తలచినారు. ఒకేఒక హైదరాబాదు రాష్ట్రం తప్ప సువిశాల భారత దేశమంటా ప్రజలు శ్రద్ధతో కురిపించిన పూలవర్షంలో స్వాతంత్ర్య పతాకం ఆకాశ వీధుల్లో రెవరెవ లాడింది. కాని హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో మాత్రం నిజాం పోలీసులు నిజాం నైనికులు, రజాకారులు గుండ్లపుర్షం కురిపిస్తుండగా ఎగురవేసినారు. తత్ఫలితంగా మాతృదేశ పాదాలకు తమ ప్రాణాలర్పించినారు. నిజాం ప్రైవేట్ వికటాట్ట హాసం చేసినాడు త్రివర్ణాంకితమైన భారతజాతీయ పతాకం వరాయిదేశపు పతాకమని,

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

దాన్ని ఎగురవేయుట నేరమనిగూడా ప్రకటించినాడు. అయితే యుగం మారింది దానితో యుగధర్మాలు మారినవి. మధ్యయుగపు రాజులు, రాచరికాలు అంతరించినవి ప్రజాప్రతినిధులు పాలించేరోజులు వచ్చినవి. అధికారం ప్రజలహస్తగతమైంది ఇక మీదవారి అదృష్టాలకువారే కర్తలు. సూర్యుడస్తమించనంతటి సువిశాల సామ్రాజ్యాన్ని పాలించే బ్రిటిష్ సింహమె గాండ్రీచట ఆవివేసి తోకముడుచుకొని, అధికారాన్ని కాంగ్రెసుకు ఒప్పజెప్పి వెళ్లటచూచయినా నిజాం పాతం నేర్చుకోలేదు. మహావృక్ష మైనానిటారుగానిలుచుంటే కాలప్రవాహానికి కూకటివేళ్లతోనహతాతిపోకతప్పలేదుగదా! నిజాంచేసిన 'అజాద్ హైదరాబాద్' ప్రకటనను ప్రజలు ఒకనవాలేగా తీసికొన్నారు హైదరాబాదు. స్టేటు కాంగ్రెసు వల్లెవల్లె, పీఠి పీఠిలో, స్వతంత్ర భారతం ఆపేర్చుకొందిన ప్రజత్ర దినం జరుపాలని, సర్వజిత్ ఆధికశ్రావణ 2-11-14 శుక్రవారంనాడు, హైదరాబాద్ సంస్థానాన్ని భారత యూనియన్ లో చేర్చి ఖీరతావనీ, హైదరాబాద్ సంస్థానంలో బాధ్యతాయత ప్రభుత్వం సాధించి ఖీరతావనీ. స్వతంత్ర దినంరోజు తమ తిరుగులేని దీక్షను ఒరవడలనిడిగా ప్రజానీకానికి స్టేట్ కాంగ్రెసు పిలుపు నిచ్చింది, భారతదేశానికే స్వాతంత్ర్యం లెచ్చిపెట్టిన కాంగ్రెస్ పిలుపును ప్రజలు అతి శ్రద్ధతో, పాటించి దీక్షతీసికొన్నారు. దీక్షాత్రం యొక్క పూర్తి పాఠాన్ని, అనాటి కార్యక్రమాన్ని ఈడింది పొందు పరుస్తున్నాము.

దీక్షా పత్రం

స్వతంత్ర భారత పవిత్ర దినం

సంవత్సరాల తరబడిమన నిరంతర త్యాగఫలితంగా

నేటికి భారతదేశం స్వతంత్రమయింది, వర్షదినం.

కాని ఈవిజయా సందం సంపూర్ణ మయివదికాదు.

అవిభాజ్య భారతదేశం మరల ఏకంకావాలి.

దేశంలో మూడవ భాగం, ప్రజానీకంలో నాలుగో వంతు అయిన సంస్థానాలు ఇంకా నిరంకుశ వరిపాలకుల భానిసత్వంలోనే వున్నవి. ప్రజాస్వాతంత్ర్య పోరాటం, ఇతోధికంగా సాగించవలసి వుంది,

చరిత్రాత్మకమైన హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభ

సంస్థానాధీశులలో కొందరు కాలప్రవాహానికి ఎదురీడుటకు వ్యర్థ ప్రయత్నాలు చేస్తున్నారు. భారతయునియన్‌లో చేరటానికి నిరాకరిస్తున్నారు. వాటికిది సులభం కాదు-క్షేమంకాదు. ఇది ఐక్యభారతానికి తీరని ముప్పు.

82 వేల మైళ్ళ విస్తీర్ణం—భారత హృదయ స్థానంలో స్థావరం—90 లక్షల అంగ్రులు, 45 లక్షల మహారాష్ట్రులు, 20 లక్షల కర్ణాటకుల నివసించే హైదరాబాదు రాష్ట్రాన్ని భారతావనినుండి వేరువరచగలరా? భారతదేశపటంలో 'అజాద్ హైదరాబాదు' ఒక కళంకం అవచ్చు. చైతన్య స్వతంత్ర భారతం దీన్ని ప్రతిఘటించి తీరుతుంది.

సర్వ ఒత్ ఆధిక శాసన బి|| చతుర్దశి, శుక్రవారం, స్వతంత్ర భారత పర్యవేక్షణ, హైదరాబాదు సంస్థానాన్ని భారత యూనియన్‌లో చేర్చి తీరుతాం: సంస్థానంలో సంపూర్ణ బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని తప్పక నెలకొల్పుతాం; అంతవరకు మాకు విశ్రాంతి లేదు! త్యాగాలకు వెనుదీయం!? కష్టాల్ని ఎదుర్కొంటాం!!!

స్వతంత్ర పరిత్రా దినం నాడు ఇదే మా 'తిరుగులేని దీక్ష'

జైహింద్

హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు

సభలు, సమావేశాల మీదనైతే ఎప్పటినుండో ప్రతిబంధకము ఉన్నది. దానికితోడు నిజాం ఘర్షణనుబట్టి భారత పతాకం విదేశీయ పతాకమని దాన్ని నిషేధించినారు. ఎగురవేసిన వారిని నిర్బంధించినారు. ఉపన్యసించిన వారిని, దీక్షాపత్రం చదివిన వారిని, సభకు హాజరయి దీక్ష తీసికొన్నవారిని నిజాం పోలీసులు నిర్బంధించినారు. ఈ విధంగా భారతదేశ మంతటా వేడుకలు జరుగుతుంటే, హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో నిర్బంధాలు, అక్రమాలు, గృహ దహనాలు, అత్యాచారాలు సాగుతూ పోయినవి. సోదర భారతీయులతో హైదరాబాదు స్టేట్ పౌరులు ఆనందోత్సవాలలో పాల్గొన జాలలేదు. ప్రజలు ఉద్యోగులయి అవేశం పట్టలేక 'హైదరాబాదు భారత యూనియన్‌లో చేరితీరాలి' 'హైదరాబాదు భారత యూనియన్‌లో విడదీయరాని భాగం' 'స్వతంత్ర హైదరాబాదు ఉండలేదు' అని నినాదాలు చేస్తూ ఊరేగింపులు తీసినారు. నిజాం పోలీసులు, రజాకారులు ఊరేగింపు తీసినవారిమీద విరచుక పడ్డారు. ఇటువంటి సంఘటనలు జరగని ఊరంటూ లేదు. పోలీసుల

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

దొర్జన్యంజరగని గ్రామమంటూ లేదు. పోలీసుల దొర్జన్యం ఒక వర్గం మీద అంటూ కాదు. నిజాం ప్రభుత్వం విద్యార్థులు, యువకులు, చిన్నకులు, కార్మికులు, వర్తకులు, భూస్వాములు ఒకరేమిటి మొత్తం ప్రజలను బంధీలుగా చేసినారు. మొత్తం నిజాం రాష్ట్రాన్ని జేలుగా మార్చివేసినారు. అవమానాన్ని అత్యాచారాన్ని భరించలేని ప్రజలు తెగించినారు. విజృంభించి, ఎదురు తిరిగినారు. ప్రజలను కాదని హైదరాబాదు స్వతంత్రంగా ఉంటుందని ప్రకటించిన ప్రభుత్వంతో ప్రజలు సహకరించనిరాకరించినారు. అన్ని రంగాలలో ప్రభుత్వాన్ని ధిక్కరించి సహాయ నిరాకరణం చేసినారు. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు వారు 15 ఆగస్టు 1947 నుండి ప్రజలు ఈ కింది కార్యక్రమాన్ని చేపట్టవలసినదిగా కోరుతూ లక్షలాది రిటరత్మాలను పంపినారు. కార్యకర్తలు స్వయంగా వెళ్లి ప్రజలకు సచ్చెప్పి కార్మికులమాన్ని చేపట్టాలన ప్రభోధించినారు. సమిష్టిగా తాటిచెట్లను, తుత్తచెట్లను నరికివేయటం ద్వారా ఆహార నియమాలను ధిక్కరించాలని దానివలన ఒకటి ప్రభుత్వానికి ఆహార ఆదాయం రాకుండా చేయాలని, రెండవది ప్రజలను తాగుడు దురిభ్యాసానికి లోనుగాకుండా చేయాలని కాంగ్రెసు ఉద్దేశించింది. అందుకే ఈ కార్యక్రమానికి చాలా ప్రాముఖ్యత నిచ్చి ఆవేశంతో లక్షలాది చెట్లను నరికివేసినారు. రెండవది అటవీ సత్యాగ్రహానికి వున్నకోవలసినదిగా ప్రోత్సహించడం. వ్యవసాయ ధారణ గల మన గ్రామ ప్రజలకు ఆదవులతోనే సంబంధం ఉంది. వగడిపూట వచ్చి గడ్డిమేయటానికి పశువులు, గొర్రెలు, మేకలు, ఆదవులకు వెళ్ళాలి. వ్యవసాయపు పనిముట్ల కొరకు, వంట చెరకు కొరకు గుడిసెలు కప్పటానికి పొరక, వాసాలు, నిట్టాడులు ఇతర దైనందిన అవసరాలకు ప్రజలు ఆదవులపై ఆరాదనపడి ఉంటారు కాబట్టి వారు యధేచ్ఛగా కావలసిన కలవ, కట్టె, పొరక మొదలయినవి ఆదవులనుండి కొట్టుకొని పోవాలి. జంగల్ (అటవీ శాఖ) ఉద్యోగులు అటకాయస్తే ప్రతిఘటించాలి. మూక మృడిగా అరెస్టు కావాలి.

నిజాం సరిహద్దులు దాటి యూనియన్ ప్రాంతం నుండి పాలు, పెరుగు కూరగాయలు, పండ్లు తదితర దైనందిన వినియోగానికి అక్కరకు వచ్చే సామాగ్రిమీద కరోడ్లది పన్ను వసూలుచేసేవారు. ప్రతిరైల్వే స్టేషనులో ప్రయాణికులు దిగగానే కరోడ్లది శాఖ సిబ్బంది వారి మూట ముట్టెప్పి కొత్త బట్టలు కాని, పస్తువులుగాని వుంటే ఇష్టం వచ్చినట్లు కరోడ్లది పన్ను వసూలుచేసేవారు. ఈ

విధంగా కోట్ల రూపాయల ఆదాయం కలిగేది. అందుకే ఈ శాఖకు 'కరోడ్' గిరి అనే పేరు పెట్టింది నిజాం ప్రభుత్వం. వీటి అన్నిటి కన్నా ముఖ్యమయినది 'లేవీ గల్లా' పెట్టకూడదనే విలువు. రైతులు తమ కుటుంబ సభ్యులతో కలిసి, రాత్రిం బగళ్ళు ఎండనక వాననక కష్టపడి నాగులపై విత్తనాలు తెచ్చి, అరువు తెచ్చిన లా గోడి పెట్టి కూళ్ళిచ్చి చివరకు తెచ్చుకున్న పంటలోంచి లేవీగల్లా పెట్టుమని నిజాం ప్రభుత్వం రైతులను నిర్బంధించేవారు. లేవీ చెల్లించనంటే ఇంటిపై దాడిచేసి ఉన్న దాన్యమంతా జప్తు చేసుకునేవారు. రైతులను ఈవిధంగా వీడించి వసూలు చేసిన దాన్యాన్ని దాన్యోత్పత్తి కార్యక్రమంలో ఏమాత్రం తోడ్పడని సిపాయిలకు పగిలపై జులుంచేసే పోలీసులకు, రజాకారులకు సరఫరా చేసేవారు. రైతాంగం ఈ దారుణాన్ని నహించలేదు. లేవీ గల్లాకు బజారు ధర కన్నా తక్కువ రేటు ఇస్తామనే వారేగాని రైతువేతికి పరోపంతు గూడా రాకపోయేది. అందుకని లేవీగల్లా పెట్ట నిరాకరించినారు. అందుకు అధికారుల జులుం నహించినారు. లేవీగల్లా చెల్లించటానికి నిరాకరించినందువలన నిజాం ప్రభుత్వం గాభరా పడిపోయింది. వ్యవసాయము చేయని ముస్లింల గతి ఏంకాను? అందుకే అడిగినధర చెల్లించి నిజాములైటి నుంచి తెప్పించుకునే గతి వట్టింది. అన్నిటికన్నా మించి లేవీ బహిష్కరణ వలన నిజాం ప్రభుత్వం మీద ఎక్కువ పగిభావం పడింది. దీనికితోడు గాగ్రిమాధికారులయిన వంటలు, కరణాలు, తమ సోదర గాగ్రిమస్తులపై జరుగుతున్న అత్యాచారాలను చూచి చిలించిపోయినారు. ఇకమీద మేము లేవీ లెక్కలు చెప్పమని, అంతేగాదు భూమిశిస్తు (పచ్చు) గూడా వసూలు చేయమని నిర్మోహమాటంగా చెప్పి తమవ్వనున్న దస్త్రాలను నిజాం సర్కారు అధికారుల ముఖాన కొట్టినారు. గాగ్రిమాధికారులు ఇతర ఉద్యోగులవలె నియమించబడిన వారు కాదు. ఒకచోటనుండి మరోచోటికి ట్రాన్స్ఫర్ ఉంటే అయ్యేవారు కాదు. అనువంశికముగా వారు పదవీభార్యతలను పొందుతారు. ఇంటి లోనే చేతనయినంతవరకు పనిచేస్తారు. తమ గాగ్రిమంలోనే వుంటారు. ఇటువంటి పదవులను కూడా లెక్కచేయక తమ పదవులకు రాజీనామా లిచ్చినారంటే సోదర గాగ్రిమస్తులను నిజాం ప్రభుత్వం ఎంత బాధపెట్టిందో అర్థంచేసికోవచ్చు. ఈవిధంగా అందరు సహాయ నిరాకరణ చేసినారు. తత్ఫలింగా ప్రభుత్వం స్తంభించిపోయింది.

నిజాం రాష్ట్రంలోని అన్ని వర్గాలకు చెందిన ప్రజలు నిజాం ప్రభుత్వంతో సహాయ నిరాకరణచేసి ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్థంభితపజేసినందుకు ప్రభుత్వం గాభరాపడి దౌర్జన్యానికి పూనింది. ఉన్నతాధికారులు మొరాలకించే స్థితిలో లేరు. కాబట్టి నేడుగా నిజాంకే తెలిగ్రిం ఇచ్చి వినతి పత్రం సమర్పించుకొనుట మంచిదను కొని సికిందరాబాదు నగర పౌరులు అదే విధంగా చేసినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

“అజాద్ హైదరాబాదు” ప్రకటన

“ఆగస్టు 15 వ తేదీ బ్రిటిషు వారి పరమాధికారం, Paramountacy అంతమౌతుంది. స్వతంత్ర భారతరేశం అవతరిస్తుంది. అట్లే పాకిస్తాన్ గూడా ఆస్తిత్వం లోకి వస్తుంది. కాబట్టి నేను స్వతంత్రుడ నౌతాను. హైదరాబాదు బ్రిటిషు వారు రాకపూర్వం ఉన్న స్థితిని పొందుతుంది. అనగా స్వతంత్రమౌతుంది” అని నిజాం ప్రకటించాడు. నిజాం చేసిన ప్రకటనను చూచి వివేకవంతుడెవడూ హర్షించలేదు. ఒక స్వతంత్రరాజ్యంలో మరో స్వతంత్రరాజ్యం ఉహకందని విషయం. మొదట జాతీయ ముస్లిముల అభిప్రాయాలను పరిశీలించుదాం.

లండన్ లోని జాతీయ ముస్లిం సమితి కార్యదర్శి శ్రీ అబ్దుల్ ఘని గారు నిజాం చేసిన అజాద్ హైదరాబాదు ప్రకటనను గూర్చి మాట్లాడుతూ, ‘ఇది వట్టి అవివేకం. అందరూని పలానికై ఆశించడం తప్ప మరొకటి కాదు. బ్రిటిషు పార్లమెంటు సభ్యులకు భారతదేశ వ్యవహారాలలో జోక్యం కలిగించుకునే అధికారం అణుమాత్రమయినా లేదని గ్రహించకపోవడం మిగుల శోచనీయం’ అంటూ స్పష్టం చేశారు. సర్వశ్రీ షేఖ్ అబ్దుల్లా, సర్ సుల్తాన్ అహమ్మద్ రాంపూర్ నవాబు, మొహమ్మదాబాదు రాజా గారల వంటి ముఖ్యులయిన భారతీయ ముస్లిములు బ్రిటిషు పరమాధికారము నిష్క్రమించగానే నిజాం తనకు ఏ స్వాతంత్ర్యం సంక్రమిస్తుందని ఆశించినాడో అది వట్టి భ్రమ. కలలోని మాట అని నిర్వ్వందంగా ప్రకటించినారు. కొన్నాళ్ళపాటు హైదరాబాదు రాష్ట్రానికి ప్రధానిగా ఉండిన సర్ మీర్జా ఇస్మాయిల్ 1948 ఆగస్టు 8 వ తేదీన ‘అజాదు హైదరాబాదు’ ప్రకటనను గూర్చి విమర్శిస్తూ ‘ఇది వైజ్ఞానిక వాదోపవాదాలకు మాత్రమే ఉపకరిస్తుంది’ అని చమత్కరించినాడు.

న్యూయార్క్ లోని ‘పెర్లాల్ ట్రిబ్యూన్’ పత్రిక తన సంపాదకీయంలో ఈ విధంగా వ్యాఖ్యానించింది. ‘హైదరాబాదు రాష్ట్రం ఇండియన్ యూనియను ప్రాంతాలనుండి అన్ని వైపులా ఆవరించియున్నది. కాబట్టి ఏదో ఒకవిధంగా ఇండియాకు అధీనంగా ఉండక తప్పదు. ఇక ఇండియాతోని ఇతర సంస్థానాలన్నీ తగు సౌకర్యాలు కలిగించుకొని ఇండియన్ యూనియనులో చేరిపోయినవి. కాబట్టి నిజాం తన స్వార్థానికి స్వస్తి చెప్పి తనతోటి సంస్థానాలను అనుకరించవలె. ఏటికి ఎదురుగా ఈదితే ప్రయోజనం లేదు. ఇక 1947 జూలై 18 నాడు ఇరిగిన హిందూ మహాసభలో ఈ కింది తీర్మానం ఆంగీకరించబడింది.

“1947 జూన్ నాటి వర్మానులో నిజాము భారత విచ్ఛేదనకు మూడవ పక్షాన్ని స్వీకరిస్తున్నట్లున్నది. సంస్థానపు భౌగోళిక, ఆర్థికస్థితిని బట్టి ముఖ్యంగా సంస్థానంలో నివసించే 88 శాతం జనాభానుబట్టిచూస్తే మాత్రం నిజాం వెంటనే ఇండియన్ యూనియనులో ప్రవేశించడం భావ్యమని ఈ సభ వారు ఆభిప్రాయపడుతున్నారు”. 1947 జూన్ 18 న సమావేశమయిన హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సభలో “బ్రిటిషు వారి పరమాధికారం నిష్క్రమించగానే తనకు సర్వాధిపత్యం సంక్రమిస్తుందని నిజాం ప్రకటన అర్థరహితమయినది. ప్రజావ్రతినిధులతో సంప్రదించకుండా చేయబడిన ప్రకటన విలువ లేనిది. ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే ప్రజానుమతి పొందని ఎటువంటి ప్రకటనకూడా ఆచరణయోగ్యంకాదు” అని తీర్మానించడం జరిగింది. ఇదే విధంగా హైదరాబాదు పోషలిష్టు పార్టీ, ఆర్యవ్రతినిధి సభలవంటి అనేక ప్రజాహిత సంస్థలు నిజాం చేసిన అజాన్ హైదరాబాదు ప్రకటనను ఖండించినవి.

దమనకాండ

ప్రజామోదం పొందని ఏ రాజు ప్రకటనలైనా జంటి కింది రాతలవంటివేనని, నిజాం రాజు గ్రహించజాలలేదు. దర్బారులో వుండే స్తోత్రపాఠకులు, ఆస్థాన విదూషకులు, ‘జోహానుం’ అని వంత పాడేవారు నిజాం నవాబు ఉస్మావలీఖాన్ ను అనేకబిరుదులతో సంబోధిస్తూ, శ్రీవారు ‘ఎలానే ఖున్ ముత్తారి’ (స్వతంత్రప్రకటన) చేసినాక ఎవడు అడ్డు రాగలుగుతారని, ఆసిఫీ సేనలను ఎదిరించే గుండె ధైర్యము ఎవరికున్నదని పొగడేసరికి నిజాం నవాబు ఉబ్బితబ్బితైపోయేవాడు. జొల్లారంలో ఉండే ఇండియా ప్రభుత్వ సైన్యంపై అయ్యే భర్పంతా నిజామే భరించినా వాటి యాజమాన్యం బ్రిటిషు సైనికాధికారులదేనని, అది తాను రమ్మంటే రాదనీ, ప్రజలు తన శత్రువులు కనుక సంహరించండి అంటే ప్రజలపై వారు కాల్పులు జరపరని నిజాంకు బాగా తెలుసు. ప్రజలను అణచటానికి ఒక్క పోలీసు బలగం చాలదు. నిజాంకు స్వంతసేన ఉన్నది. కొంత క్రమబద్ధమయినది, కొంత క్రబమద్ధం కానిది.

ఈ కారణాలవలన ప్రజల తిరుగుబాటును అణచటానికి ఒక సాయుధ సైనిక పటాలమో, అర్థసైనిక పటాలమో అవసరమయింది. మీదట ఖాక్సార్ పార్టీ ఒకటి వంజాబులో ఏర్పాటు చేయబడింది. ఆ పార్టీలోని ప్రతి సభ్యుడు సైనిక దుస్తులు తొడిగి, ‘పాఠ’ భుజానపెట్టుకొని కవాతు చేసేవాడు. ఇది ముస్లింలు ఏర్పాటుచేసిన సంస్థ. దీని కార్యకలాపాలు గమనించిన నాటి షాజాబు గవర్నర్ సర్ సిక్కిందర్

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హయాత్ ఖాన్ ఈ సంస్థను నిషేధించినాడు. ఈ సంస్థలో బహదుర్ యార్ఖంగ్ క్రియాశీల సభ్యుడుగా చేరి హైదరాబాదులో ఖాక్సార్ పార్టీని వ్యవస్థ పరచినాడు. తానూ కాకీ దుర్గులు ధరించి పాఠ భుజాన పెట్టుకొని హైదరాబాదులో కవాతుచేశాడు. ఇది ముస్లిం ఉద్యమం కాబట్టి బ్రిటీషు వారు ముస్లింల అర్థ నైనిక వ్యవస్థను సహించలేదు. వంజాబులో బ్రిటీషువారు నిషేధిస్తే, హైదరాబాదులో ముస్లిం సవాలుఉన్నా బ్రిటీషు యజమానిని సంతోషపెట్టటానికి ముస్లిం సంస్థ మీద నిజాం ఆంక్ష పెట్ట వచ్చునని మీదట ఖిలావత్ ఉద్యమం మీద ఆంక్ష విధించిన నిజాం యొక్క మనస్తత్వం తెలిసిన బహదుర్ యార్ఖంగ్ ఊహించడంలో విచిత్రమేమిలేదు. అందు కని అందుకు ప్రత్యామ్నాయంగా మజ్లిస్ యాజమాన్యంలోనే 'రజాకార్' దళాన్ని ఏర్పాటు చేసినాడు. కాని కొన్నాళ్ళకు బహదుర్ యార్ఖంగ్ మరణించినాడు. ఆ తర్వాత ఖాసీం రజ్వీ మజ్లిస్ అధ్యక్షుడయినాడు. అటు బ్రిటీషు వారు వెళ్ళిపోయినారు. భారతదేశం స్వతంత్రమైంది. ఇటు నిజాం స్వతంత్రంగా ఉంటానని ప్రకటించినాడు ప్రజలు ప్రతిఘటించినారు. పరిపాలనా రంగంలో ప్రజల ప్రాతినిధ్యం ఉండాలన్నారు. ప్రభుత్వం బాధ్యతారహితంగా ప్రవర్తించటానికి వీలులేదన్నారు. నిజాం దౌర్జన్యానికి దిగినాడు. అందుకని మజ్లిస్ వారు సిద్ధంచేసిపెట్టిన రజాకారుదళానికి ఒక ప్రత్యేక నియమావళిచేసి పటిష్టంచేసినారు. అందులోని (8) వ నియమం ఈ విధంగా ఉన్నది. "ఈ సంస్థ (రజాకార్) మజ్లిస్ ఇత్రహీదుల్ ముస్లిమీను అధ్యక్షుని ఆధీనమందుగాని, ఆతను నియమించు వ్యక్తి యొక్క ఆధీనమందుగాని ఉండగలదు. ఇందులోని ఏడుగురు సభ్యులలో ముగ్గురు తప్పనిసరిగా మాజినైనికాధికారులు- కనీసం కేష్టేనులయినను- మెకానికల్ ఇంజనీరు అయినను లేక మేజరులయి ఉండవలెను. ఆనాటి ఉర్దూ పత్రికలన్ని రయ్యల్, ఇంరోజ్, ముషీర్ మినహా తక్కినవన్నీ మజ్లిస్ పాటనే పాడుతుండేవి. రజాకారులు ఏమీచేసినా బలపరుస్తూ ఉండేవి. నానాటికి రజాకారు దళాల సంఖ్య పెరుగుతూపోయింది. ఒక దళానికి 'యాసఫియా' అని మరొక దళానికి 'జిల్లేజలాల్' అని నామకరణం చేసినారు. ఈ దళాలన్నింటికి ఆధునిక మారణాయుధాలు సరఫరాచేయబడ్డాయి. వీరంతా కొత్తగా భర్తీ చేయబడినవారు కాబట్టి వీరికి ఒక నైనికాధికారిబన మేజర్ అమీరుద్దీన్ శిక్షణ ఇచ్చినాడు. పులినిచూసి సక్క వాతలు పెట్టుకున్నట్లు పిట్టేరు జర్మనీలో ఏర్పరచినట్లు మృత్యుదిక్కరణవటాలం Death Defiance Squad నాకదాన్ని రజాకారులతో ఏర్పాటుచేయబడింది. దీనికి అజంగడ్ నివాసిఅయిన ఘాజీ సీరాజుదీను మునీరుసునాయకునిగా నియమించడం జరిగింది.

ముఖ్యమైన పత్ర వ్యవహారము

సూర్యుడస్తమింప నంతటి వికార సామ్రాజ్యానికి పాలకుడైన బ్రిటిషువారు చివరకు గాంధీ మహాత్ముని ముందు అస్త్ర సన్యాసంచేసి, భారత ప్రజలకు అధికారం దత్తంచేసి తాము తప్పుకొనుటకు నిర్ణయించుకున్నారు. అప్పుడు దేశ విభజనతో బాటు, చిన్న పెద్ద కలసి 5281 దేశీయ సంస్థానాల విలీనీకరణ ఒక పెద్ద సమస్య అయింది. ఈ సంస్థానాలన్నింటిలో నిజాం సంస్థానం పెద్దది. వైగా దీని పరిపాలకుడు ముస్లిం, సంస్థాన ప్రజలలో అధిక సంఖ్యాకులు హిందువులు-తొక్కి విధానానికి కట్టు బద్ధ కాంగ్రెస్ జాతీయ ప్రభుత్వానికి నిజాం సంస్థానం ఒక గీటు రాయిగా తయారైంది మూడవది నిజాం ధనవంతుడు “ధనమూలం మిదం జగత్” కదా! కాని హైదరాబాదులు అదృష్టవశాత్తు నేట్ వ్యవహారాల శాఖ “సర్దార్ వల్లభభాయి” వంటి ఉక్కుమనిషి చేతిలో వుంది. “వార్తయందు జగము వర్తిల్లుచున్నది” అనికదా భారతం చెప్పుతున్నది. సరియైనట్టి, విశ్వసనీయమైనట్టి అంతరంగికి వార్తలపై అధారపడికదా పరిపాలన వ్యవహారముల నిర్వహించుట. క్రిందివారి ద్వారా హైదరాబాదు సంస్థాన వ్యవహారాల వార్తలు ఎప్పటికప్పుడు సర్దార్ వచ్చేల్ గారికి చేరుతూ వుండేవి.

హైదరాబాదులో భారత ప్రభుత్వ ఏజెంట్ జనరల్ కె. యం. మున్షీ. ఈయన హైదరాబాదు ప్రజానాయకులతో సంబంధాలు పెట్టుకొని, ప్రజా ఉద్యమానికి సంబంధించిన వార్తలను, వాఖ్యలను ప్రజల దృక్పథంతో నేకరించి ఎప్పటికప్పుడు సర్దార్ వచ్చేల్ కు అందజేసేవాడు. కాని తగుచర్య తీసుకొనటానికి ఇది సరిపోదు. సర్దార్ ది కిలెరిగి వాతపెట్టే తత్వంలో గుట్టుతెలిసికోవాలి. అందుకని నిజాం మంత్రి ఘంధలిలో ఒక సుంత్రిగా వున్న దివాన్ బహదూర్ ఆరాఫ్ ముఖ్ అయ్యంగార్ ను

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

విగ్నాన పాత్రుడుగా తీసుకున్నాడు వచేల్. అయినా దేశక్షేమాన్ని గుర్తించిన అయ్యంగారు తన లేఖలు నేరుగా సర్దార్ వచేల్ కు పంపకుండా నెహ్రూకు నన్నిపాత్ర దైన భారత ప్రభుత్వ మంత్రి గోపాలస్వామి అయ్యంగారి ద్వారా ఎప్పటికప్పుడు అందచేసేవాడు. నిజాం మనోగత భావాలకు, నిజాం ప్రభుత్వం వారి ఆంతరంగిక దోరణికి అయ్యంగార్ లేఖలు అద్దం పట్టినట్టు ఉండేవి. ఆ సమయంలో నిజాం సలహాదారుగా ఉన్న సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ పేరుమోసిన బారిష్టరు. భారత గవర్నర్ జనరల్ లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ కు ప్రత్యేకించి మిత్రుడు మాంక్టన్ మౌంట్ బ్యాటన్ ద్వారా నెహ్రూ వద్ద కాస్త ప్రావళం సంపాదించుకొని నిజాం వశావ భారత ప్రభుత్వంతో మంతనాలకు పూనుకున్నాడు. ప్రైదరాబాదును భారతయునియన్ లో పూర్తిగా విలీనం చేయకుండా ఏదో ఒక ఒడంబడిక జరిగితే చట్టరీత్యానైనా ప్రైదరాబాదు సంస్థాన స్వాతంత్ర్యం దక్కటానికి వీలవుతుంది. కాని ఒకసారి విలీనం గనుక జరిగితే ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యం నశిస్తుంది. పాకిస్తాన్ గాని, ప్రైదరాబాద్ గాని బలపడితే పాకిస్తాన్ తో స్నేహం చేసి సంతినిగాని, ఒడంబడికనుగాని తిరుగ గొట్టవచ్చు. ఇండియాతో సంబంధాలు వదలుకోవచ్చు కాని ఒకసారి విలీనైతే ఈ వని కష్టం కావచ్చు. ఇది నిజాం రాజు, ఆయన ముఖ్య సలహాదారుల ఆంతరంగిక దోరణి. ప్రైదరాబాదుకు వ్యవధి ఇవ్వటానికి సర్దార్ వచేల్ నిర్ధంకం లేదు. కాని లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ తన పలుకుబడితో కొంత వత్తిడి వేసి రెండునెలల వ్యవధి ఇప్పించ గలిగినాడు. ఆ లోపల ఇండియా, ప్రైదరాబాదులకు యోగ్యమైన అంగీకారం కుదిరించవచ్చు... సంప్రదించులు ఫలప్రసంగం సర్దార్ వచేల్ తో సహా కాంగ్రెస్ నాయకులనేకులు సంతోషించినారు. చివరకు బలప్రయోగం జరుగవచ్చు అని ఒక జ్ఞాపికను నిజాం సలహాదారు మాంక్టన్ నిజాం మంత్రి మండలికి సమర్పించు కున్నాడు. అతిరహస్యమైన ఆ జ్ఞాపిక చివరకు ఎవరికి చేరాలో వారికే చేరింది. 1947 సెప్టెంబరు 15 న సమర్పించిన ఈ జ్ఞాపిక పూర్తి పాఠం ఆరావమున్ అయ్యంగారు ద్వారా భారత ప్రభుత్వ స్టేట్ డిపార్టుమెంట్ కు చేరింది. అందుకే కాబోలు, ప్రైదరాబాదు వారు అతిరహస్యంగా జరుపుతున్న మంతనాలు, సలహా సంప్రదింపులు స్టేట్ డిపార్టుమెంట్ కు చేరుతున్నవి. కాబట్టి జాగ్రత్త సుమా అని నిజాంను సర్ మాంక్టన్ హెచ్చరించినాడు కూడా !

సర్దార్ వచేల్ కు పంపిన మరొక లేఖలో ఆరావమున్ అయ్యంగారు నిజాము సలహా పెద్దకోడలు, ఆజాంజాః భార్య రాకుమార్తె దుర్గేశ్వరమ్మ, ఇండియన్

యూనియన్ లో చేరిపోవలసిందనీ, అందులోనే షేమమున్నదనీ తన మామయైన నిజాం నవాబుకు సలహా ఇచ్చిందని, అట్లా చేరనట్లయితే తన తండ్రియైన తుర్కి దేశపు చివరి సుల్తాన్ కు పట్టినగతే పట్టవచ్చునని ఆ రాకుమారి హెచ్చరించినట్లు తెలిసినాడు. ఇక నిజాం రెండవ కుమారుడు మోజంజాహ్ తన తండ్రికి లేఖ రాస్తూ నీవు రాజ్యాన్ని నాశనం చేస్తున్నావు కాబట్టి నాకు 5 కోట్ల రూపాయలు ఇస్తే నేను బయటకు వెళ్లి ఇండియన్ యూనియన్ లో ఎక్కడైనా స్థిరపడతానని తెలిపినాడు.

కాని నిజాముది తెగేవరకు లాగే స్వభావం. సర్దార్ వచేల్ కన్నా జవహర్ లాల్ నెహ్రూ కొంతలో కొంత తనకు అవకాశం కలిగించే ధోరణి కలవాడనే సమ్మతంతో ఉన్నాడు నిజాంరాజు. సి. రాజగోపాలాచారి గవర్నర్ జనరల్ గా వచ్చిన తర్వాత వ్యవహారం తనకు అనుకూలం కావచ్చుననే ఆశ నిజాంకు కలిగింది.

సర్దార్ వచేల్ మట్టుకు 'విలీనం' తప్ప ఒక అడుగైనా వెనుకకువేసేది లేదన్న కృతనిశ్చయంతో వున్నాడన్న వార్త నానాటికి వ్యాపిస్తున్నదని 1947 నవంబరు 28 నాటి ఆయ్యం గారి లేఖ తెలుపుతున్నది.

నిజాం మనోభావాన్ని గూర్చి ప్రస్తావిస్తూ ఆయ్యంగారు ఈ విధంగా అభిప్రాయ వడ్డారు. మ. ఘ. వ. నిజాం మాట నిలకడలేనివాడు అతను ఆడితప్పులా దని ఎనోసార్లు ఋజువైంది. అందుకే నిజాం సమ్మతశక్యం కానివాడు. అయితే అతను పూర్తిగా సమ్మదగనివాడు కావాలికదా! అతడు శాంతంగా ఉన్నప్పుడు సహేతుకంగా మాట్లాడుతాడు. కాని ఇత్తెహాన్ నాయకులు, పోలీస్ కమిషనర్ దీస్ యార్జంగ్, నిజాం సేనాని అల్ ఇద్రూస్ మొదలయిన వారితో కలువగానే వారి వక్షం వహించి జేష్టలుడిగి పోతాడు. ఇంతకూ ఒకటి మాత్రం నిజం. ఇటీవల నిజాంకు మనో నిబ్బరం పోయింది. మనో చాంచల్యం వలన ఏం చేయాలో తెలియకుండా ఉన్నాడు. అతగాడు 'తాను' 'తనవంశం' 'తన ధనం' వీటిని ఎట్లా నిలబెట్టుకోవా లనేదొక్కటే అతని చింత. ఇతః పరంబెరుగడు.

కె. యం. మున్షీ లేఖ :

ఆయ్యంగారు ఉత్తరాలు ఇట్లా ఉండగా హైదరాబాదులోని ఇండియా ఏజంటు జనరల్ కె. ఎం. మున్షీ పంపిన ఒకానొక లేఖలోని స్ఫూర్తాంశం ఈ విధంగా

ఉన్నది. “నిజాం రాను స్వతంత్రుడుగా ఉండాలని స్థిరమైన అభిప్రాయం కలిగి ఉన్నాడు. హిజ్ మెజెస్టీ కావాలని కాంక్షిస్తున్నాడు. ఇండియా ప్రభుత్వాన్ని భారతం చెయ్యడు. ఢిల్లీ వారిని ‘లుచ్చా, లపంగా’ లంటాడు. గత 30 సంవత్సరాల నుండి అనుభవజ్ఞులైన రెసిడెంటులకు ‘నిజాం’ ఒక సమ్మత్యంగా (నెత్తినొప్పి) ఉండే వాడు. మర్యాద చూపితే దానిని అవతలవారి బలహీనత అనుకుంటాడు. ఎదుటి వాని మంచితనాన్ని దుర్వినియోగం చేస్తాడు. అతను తగు గట్టి చర్యకుగాని లొంగడు. ఒకవైపు స్వతంత్రంగా ఉండాలనే కోరిక, మరొకవైపు అతని ధనం, పశ్చిమం రెండిల్లో ఏది కావాలో తేల్చుకునే విష ఘడియ వచ్చినప్పుడు లొంగుతాడు.

చివరకు కాన్స్టిట్యూట్ అసెంబ్లీలో సర్దార్ వడేల్ ఈ విధంగా హాకబించి నాడు. “ఒక అంగీకారానికి రావాలన్న మా ప్రయత్నాలు ఫలవంతమవుతున్నట్లే కనబడుతూ ఎండ మావుల వలె అదృశ్యమయ్యేవి. ఇందుకు కారణం లేకపోలేదు. ప్రౌఢరాజాదు భారత ప్రభుత్వాల మధ్య ఎలాంటి అంగీకారం కుదర నీయకుండా కొన్ని శక్తులు ప్రబల ప్రయత్నాలు చేసినవి. అవి రాను రాను ప్రౌఢరాజాదు ప్రభుత్వాన్ని వశపరచుకున్నవి.” అని అంటూ ప్రౌఢరాజాదు చేస్తున్న యుద్ధ ప్రయత్నాలనూ, రజాకార్ల ఆత్మాచారాలను విశదీకరిస్తూ ఈ రకమైన ఆత్మాచారాలను అరికట్టకుండా ఉండలేమనే విషయంతో కాన్స్టిట్యూట్ అసెంబ్లీ అంగీకరిస్తున్నది. ఇక ఏదేని చర్య అంటే, అది నేటి పరిస్థితులలో చివరకు నైనిక చర్య రూపమే దాల్చు వచ్చు. అట్టి చర్య తీసికొన్నందుకుకాగే పరిణామాల తీవ్రతను నాకన్నా ఎక్కువగా గ్రహించినవారు ఉండరు. ఇప్పుడు అభివృద్ధి పునర్నిర్మాణ కార్యక్రమాలు మన దృష్టిని ఆకర్షిస్తున్నవి. కాబట్టి నిరర్థకమైన కార్యకలాపాలపై సమయం వ్యయపరచుట తగదు. అదీగాక స్వాతంత్ర్య సమరం అరంభించిన నాటినుండి నేటివరకు మన సిద్ధాంతాలకు నైనిక చర్య అనుగుణమైంది కాదు. అయితే మన ప్రత్యర్థుల తార్కిక సిద్ధాంతాల దృష్ట్యా మన సంకోచాన్ని ఆవశ్యకంగా తీసికొని ఆటలాడుతున్నాడు. భౌగోళికంగా సంబంధం కలిగిఉన్న భారత భూభాగాల భవిష్యత్తును నాశనం చేయలేము.” అని భారత ఉక్కుమనిషి సర్దార్ వడేల్ ఉద్ఘాటించినాడు.

1947 జూలై నుండే ప్రౌఢరాజాదు సంస్థాన ప్రభుత్వం బయటి నుంచి ఆయుధాలు, మందుగుండు సామాగ్రి తెప్పించుకోవటానికి తావత్రయపడసాగింది. వీల్చి తాను కండ్లు మూసుకొని పాటుత్రాగితే ఎవరికీ కనబడ ననుకున్నట్లే, తాను చేస్తున్న

దొంగచాటు వ్యవహారం భారత ప్రభుత్వానికి తెలియదు అనుకున్నాడు నిజాం. ఈ వ్యవహారంలో బహుశః నెహ్రూయే మొదట చొరవ దీసికున్నట్లు జూలై 9న ఆయన పదేలు పేర రాసిన లేఖవల్ల స్పష్టమవుతున్నది.

ప్రధాని జవాహర్ లాల్ నెహ్రూ లేఖ :

“జెకోస్టేపేటియా” ప్రభుత్వ ప్రతినిధిని చెప్పకొంటున్న క్లార్ అనే వ్యక్తికి 4 కోట్ల రూపాయల మందుగుండు సామాగ్రి సరఫరా చేయవలసిందిగా నిజాం ప్రభుత్వం ఆర్డరు చేసింది. నిజాం సేనాపతి ఇబ్రూన్ ఆ సామాగ్రిని వెంటనే తెచ్చుకోవడానికి 5 జూలైన యూరప్ వెళ్ళినాడు.

ఇది విచారించదగ్గ విషయం కాబట్టి మీ వరకు దీనినిగూర్చి విచారణ సల్పి
యదార్థ విషయాలు తెలుసుకోండి. నేనూ ఇతర మార్గాల ద్వారా తెలిసికోవటానికి
ప్రయత్నిస్తాను. అది గాక 'బర్మింగ్ హమ్ స్పాల్ ఆర్మ్స్' కంపెనీ వారి ద్వారా
కూడా ప్రైడరాబాదు ప్రభుత్వం ఆయుధాల సరఫరా కొరకు ఒక ఒప్పందానికి వచ్చి
నట్లు తెలిసింది."

వైలేఖ అందగానే పబ్లిక్, అప్పుడు బొంబాయిరాష్ట్ర హోంమంత్రిగా ఉన్న మొరార్జీ దేశాయ్‌కి, 'కరల్ బెడ్‌రెక్ క్రాఫ్' అనే జెక్‌దేశీయుడు ఆవాచనీయవ్యక్తి కాబట్టి అతడు బొంబాయి రాగానే నిర్బంధింపవలసింగా 1947 ఆగష్టు 17న వ్రాసినాడు.

1947 ఆక్టోబర్ 6న సర్దార్ వల్లేల్ నెహ్రూకు లేఖ వ్రాస్తూ తనకు ఇంగ్లాండ్ నుండి వచ్చిన ఒక లేఖ ప్రతిని జతపరచినాడు. "నిజాం ఆయుధాల సమకూర్పు కోవటానికి కృషి చేస్తున్నాడు. కాబట్టి నిజాం భారత ప్రభుత్వ అంగీకారం లేనిదే ఎలాంటి ఆయుధాలు గాని, మందుగుండు సామాగ్రి కాని సరఫరా చేస్తే అది అభ్యంతరకర విషయంగా పరిగణించ బడుతుందని బ్రిటీష్ ప్రభుత్వానికి నిష్కర్షగా చెప్పవలసిన సమయం ఆసన్నమయింది. తనకు ఇటువంటి లేఖలు అనేకచోట్లనుండి వస్తున్నవని కూడ వల్లేల్ తెలియజేసినాడు. ఆయన జత పరచిన ఉత్తరం 1947 సెప్టెంబరు 23 నాటిది. లెఫ్టినెంట్ కర్నల్ కె. బహమూనింగ్ కాంచీరి (ఇంగ్లాండు) కోటా స్టేట్ లో మినిస్టర్ ఇన్ ఛేజ్ గా ఉన్న తన సోదరుడు లెఫ్టినెంట్ కర్నల్ దలీప్ సింగుకు రాసినది. దాని సారాంశం ఇట్లున్నది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హైదరాబాదు స్టేట్ 31 డివిజన్ల సేన అదనంగా ఏర్పాటు చేయాలనుకుంటున్నది. ఒక్కొక్కదానిలో 18,000 బలగం ఉంటుంది. ఇందులో ఒకటి ఆర్మర్డ్—అంటే ట్యాంకులతో కూడుకున్నది జనరల్ ఇద్రూస్ లండన్‌లోని డార్ శెప్టర్ హాటల్ లో బస చేసి, ముఖ్యంగా ట్యాంకులను కొనుగోలు చేస్తున్నాడు. దీని ఉద్దేశం ఒకటి ప్రజలను అణచడం. రెండవది సమయంచూసి పేరారును పశవరచుకొనటం. అంతే గాక భారత ప్రభుత్వం మరొకవైపు నిమగ్నమై వున్నప్పుడు సైనిక ఒత్తిడివేసి స్వాతంత్ర్యం పొంద చూడటం. కాబట్టి నెహ్రూ ఒత్తిడివేస్తే ఈ టాంకుల కొనుగోలు వ్యవహారం ఆగిపోవచ్చు.

డి. పి. మిశ్రా లేఖ :

మధ్యప్రదేశ్ హాం మంత్రి శ్రీ డి. పి. మిశ్రా 1947 జూన్ 29 న సర్దార్ వజీర్‌పేర ఒక సుదీర్ఘ లేఖ వ్రాసినాడు. అందులో:-“హైదరాబాదు విషయంలో ఘన శ్యాం దాస్ గుప్త చాలా శ్రద్ధ తీసుకుంటున్నారు. 1938 నాటి స్టేట్ కాంగ్రెస్ సత్యాగ్రహ విజయానికి ఎంతో తోడ్పడ్డారు. ఆగస్టు 15 వరకు పెద్దఆశలు పెట్టుకోవద్దని చెప్పగా వారు కాంగ్రెస్ కార్య కర్తలను స్టేటు విడిచి వెళ్ళండి లేదా ఆజ్ఞాత వాసం చేయండి అని నూచించినారు. మధ్యప్రదేశ్ సరిహద్దులలో హిందు డి.వై.ఎస్.పి. డి.ఎస్.పి. లను నియమించినాము. హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య యోధులు తమ కార్య కలాపాలు సాగిస్తూ అవసరమనుకున్నప్పుడు వారుక్షేమంగా సరిహద్దులు దాటిరావచ్చు. మొరాట్టి దేశాయ్‌ని కూడా ఇటువంటి ఎర్పాటు చేయవలసిందిగా కోరినాను. అదీగాక స్వయంగా స్వామి రామానంద తీర్థ గారు బొంబాయి వెళ్ళినారు. నేను మైసూర్ వెళ్ళినప్పుడు రెడ్డియార్, బాష్యంగారలను కలిసినాను. మైసూర్ సరిహద్దులలో మధ్య ప్రదేశ్ వంటి కట్టుదిట్టం చేయటానికి వారు అంగీకరించినారు. మద్రాసు మంత్రి సుబ్బ రాయన్ గారుకూడా అందుకు అంగీకరిస్తే ఇక హైదరాబాదును దిగ్బంధనం చేసినట్లే అని వ్రాయబడ్డది.

రవిశంకర్ శుక్లా లేఖ :

సర్దార్ వజీరును సంబోధిస్తూ అప్పటి సెంట్రల్ ప్రొవిన్సెస్ (మధ్యప్రదేశ్) ముఖ్యమంత్రి రవిశంకర్ శుక్లాగారు 1947 జూలై 21 వ తేదీన ఒక లేఖ రాస్తూ “లైసెన్సులున్న ముస్లింల వద్దనుండి ఆయుధాలు

మందుగూడు సామాగ్రి తీసుకొని వారికి తిరిగి ఇవ్వకూడదు. వారి విషయం ఇదమిద్దంగా పూర్తిగా తెలియనంతవరకూ మధ్యప్రదేశ్, బేరార్ల ముస్లింలనుగూర్చి డి. వి. మిశ్రాగారు వివరంగా తెలివినలేఖను మీకు ఉదయమే అందజేసినాను. నిజాం సర్కారు సహాయముతో హైదరాబాదు గూండాలు సరిహద్దు జిల్లాలయిన చాందా మొదలగుచోట్ల అశాంతి కలిగించవచ్చు. మధ్యప్రదేశ్ ముస్లింలు ముఖ్యంగా బేరారు ప్రాంత ముస్లిములు తమ శక్తివంతులైన లెకుండా నిజాంకు సహాయపడతారు. అందుకే నేను ప్రజలను వారి ఆయుధాలను పోలీసులకు ఇచ్చివేయమని కోరినాను. ఇది బేరారు హిందువులకు ధైర్యం కలిగించింది నమ్మదగిన వారు కానట్టి హిందువులది నమ్మదగిన ముస్లింలది జాబితా తయారుచేయబడ్డది. ప్రత్యేక పరిస్థితుల్లో ఇటువంటి పిచ్చాచార్య తీసుకోక తప్పలేదు."

ఆరావముదు అయ్యంగారి పత్రము

1947 ఆగష్టు 15 నాడు స్వాతంత్ర్యోదయం జరిగింది. 20వ తేదీనాడు ఆరావముదు అయ్యంగారు, గోపాలస్వామి అయ్యంగారి ద్వారా ఒక లేఖ సర్దార్ పటేలుకు వ్రాసినారు. అందులో వారిట్లు తెలియ జేసినారు. "భారతదేశం విభజింపబడి రెండు దేశాలు ఆవిర్భవించినవి. అందువల్ల హైదరాబాదు సమస్య ఎక్కువగా వడింది. అని నిజాం ఒక ప్రకటన చేసినాడు. అది వట్టి బూటకం. నిజాం సలహాదారు సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ మరియు అలీ యార్జంగుల హస్త కౌశలమే ఆ ప్రకటన. జాతీయ పతాకాన్ని ఆవిష్కరించుట నేరమనే నిజాం ప్రకటనను మీరు చూసే వుంటారు.

ఇక సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ పూర్తిగా పీలిన పత్రం కానట్టి మధ్యేమార్గంగా వున్నదానిని లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ కు పంపినట్లు తెలిసింది. దాని ప్రతి నాకులభ్యం కాలేదు.

అయితే ఇటు మౌంట్ బ్యాటన్ అటు ఎం. ఎ. జిన్నా ఉభయలూ ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని నడలించమని ప్రజాభిప్రాయానికి ఎక్కువ సమక్షంగా ఉండేరీతిగా చేయమని సలహా ఇచ్చినారు. కాని నిజాం ఒకసారి సలహాను తిరుగగొట్టి "తర్వాత చూతాములే" అని అన్నాడు. అయితే మంత్రిమండలి "ఏమయినా సత్వరమే చేయాలి" అని వత్తిడి వేస్తున్నది. పర్యవసానం తెలియలేదు. బొంబాయి-మద్రాస్ ఎక్స్ ప్రెస్ 1945 ఆగష్టు 4-15 రాత్రి రెండు గంటలకు గుల్బర్గా స్టేషన్ ప్లాట్ ఫారంపై

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఆగింది. అనుకున్న ప్రకారము దానిపై భారత జాతీయ పతాకము ఎగురుతూ ఉన్నది. ప్రతివెట్టెలో పతాకం అతిరించి ఉన్నది. నిజాం పోలీసులు ప్రతివెట్టెలోకి చొరబడి పతాకాన్ని చించి వేసినారు. వెతకటానికై రైలును ఆపినారు. పతాకాలను చింపినారు. క్రిందవేసి కాల రాచినారు. ప్రయాణికులను పతాకం ఎగురవేయరాదని హెచ్చరిస్తూ కత్తులు ఝుళిపించినారు. ఇది పూర్తిగా అక్కరలేదు, వ్యతిరేకము అయిన చర్య— (డక్కన్ క్రానికల్ 17-8-47)

1947 ఆగస్టు 25 నాడు ఆరావముడు అయ్యంగారు గోపాలస్వామి ఆయ్యంగారి ద్వారా సర్కార్ పడేల్కు పంపిన ఉత్తరాలు సర్కార్ చూస్తున్నందుకు సంతోషం ప్రకటించినారు. ఇంకొకటి మాంక్టన్తోపాటు ఆగస్టు 211 నాడు, ఆగస్టు 13 తేదీగల ప్రకటన జతపరుపబడ్డది. అందులో హైదరాబాదు రక్షణ 58 (1) సూత్రం ప్రకారం బహిరంగ సమావేశాలలో ఏ ఏదేని పతాకాన్ని ఎగుర వేయరాదు. దానికి వందనం చేయరాదు. ఈ ఆజ్ఞను ఉల్లంఘించిన వారికి మూడు సంవత్సరాల కారాగార శిక్ష విధింపబడుతుంది అందులో ఆని ఆదేశింపబడింది.

ఈ ప్రకటన ఆధారంగా, జెండా పట్టుకున్న ప్రతి వ్యక్తిని బాధించినారు. తమ ఆంగీకారాలు తెలుపుకున్న వారినికూడా అవమానించినారు. మత కలహాలు జరిగినవి. అందులో గాయపడినవారు కాక. చనిపోయినవారి సంఖ్య 10. అందులో 8 మంది హిందువులు చనిపోయినారు. 72 మంది గాయపడ్డారు. కాబట్టి అత్యాచారం ఎవరు చేసినారో పేరుగా చెప్పనక్కరలేదు. ముస్లింలు గుంపులుగా హిందువుల ఇండ్లవైదాడి చేసినారు.

చత్రాచీ నవాబు, సర్ వాల్టర్ మాంక్టన్తోపాటు ఆగ్నేయాఫ్ఘన్ కూడా తమ పదవికి రాజీనామా సమర్పించుకున్నారు. ఇది నిజమైన వార్తకాదని అసోసియేటెడ్ ప్రెస్ ప్రచారం చేసింది. అయితే ఢిల్లీ సంప్రదింపులు ముగిసే వరకు రాజ్యాంగ వ్యవహారాల శాఖను నిర్వహించ వలసిందిగా నిజాం ఆలీ యావర్ జంగ్ను పదవిలో ఉండమన్నాడు. కాని “నిజాం ఏపార్టీని నమ్ముతున్నాడో దానిలో అందరూ ముస్లిములే ఉన్నారు. వారికి నా మీద విశ్వాసం లేదు. అందుకని నేను పదవిని నిర్వహించలేను” అని స్పష్టముగా చెప్పినాడు.

ని జా ము లే ఖ :

నా రాజ్యాన్ని విలీనం చేయుమని నన్ను బలవంత పెట్టకండి. నేను సరిగ్గా చేసుకోవటానికి సిద్ధంగా ఉన్నాను. అని నిజాం స్వయంగా మౌంట్ బ్యాటన్ కు ఒక లేఖ వ్రాసినాడు.

ఇక ఇతైహాన్ ఉల్ ముసల్మాన్ పార్టీ. ఆయితే నీవు స్వతంత్రపరిపాలనను కాబట్టి ఇక మీద స్టేట్ డిపార్టుమెంట్ తో గాక విదేశ వ్యవహారాల శాఖతో సంప్రదించు" అని నిజాంకు సలహా ఇచ్చేటంత వరకూ వెళ్ళింది. సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ కాని "ఇక మీద మీ ప్రతినిధి పర్గాసికి సలహా ఇవ్వబోనని" నిజాంకు స్పష్టంగా తెలిపినాడు. "ఎంతవరకయితే స్థానికతీగ్ పార్టీ (మజ్లిస్) న మీద చేసిన అపశ్వాస తీర్మానాన్ని రద్దుచేయదో, హైదరాబాదుకు, నిజాంకు విశ్వాస పాత్రునిగా లేనని ఇక మీద ఆరోపించబోమని హామీ ఇవ్వదో తాను ఈ విధి నిర్వహించలేనని మాంక్టన్ పేషడీకరించినాడు. దీనికి నిజాం అతనికి ఈ విధంగా సమాధాన మిచ్చాడు. "పార్టీనుండి మీకు హామీ ఇవ్వించుట సాధ్యం కాదు భారత ప్రభుత్వంతో రాయబారాలకు నిజాం ప్రతినిధివర్గంలోని ఒక సభ్యుడు ఆబ్దుల్ హిమ్. (ఇతన్ని సర్ మాంక్టన్ ఎప్పడూ శుద్ధ మూర్ఖుడు) అనేవాడు, మాంక్టన్ కోరిన షరతును గూర్చి ఆబ్దుల్ హిమ్ అతనిపై ప్రత్యారోపణ చేస్తూ "ఇతనిపట్లనే హైదరాబాదు ఇన్ని కష్టాలకు గురి అయింది నిజాం నుండి ఫీజుల రూపంలో లక్షలు గడించినాడు. కాని ఇతడు చేసిన పని చిల్లగవ్వకు కొరగానిది అని అన్నాడు. ఇటువంటి ఆర్థ మిచ్చే స్పష్టమయిన తీర్మానాన్ని ఆలీయాపర్జంగ్ ను గూర్చి కుడా మజ్లిస్ అమోదించింది. పురుషోత్తరమయినా స్టేట్ కు ఒక అంగుళం మేరకయినా భూమిని సంపాదించలేదు" అని ఆ తీర్మానంలో ఆలీయాపర్జంగ్ నిందింపబడ్డాడు.

సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ పత్రము :

సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ లండన్ వెళ్ళటానికి నిశ్చయించుకొని లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ కు లేఖ వ్రాస్తూ "స్థానిక ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ పార్టీ ప్రధర్మిస్తున్న తీవ్రమయిన వ్యతిరేకత వల్ల తాను వెళ్ళుతున్నాను. రెండు నెలల వ్యవధిలో తన సంస్థానాన్ని భారత యూనియన్ లో విలీనం చేస్తాడో లేదో స్పష్టంగా తెలుపవలసిందిగా నిజాంకు వ్రాయవలసిందిగా కోరినాడు. సర్ మాంక్టన్ ను అతనిభార్య లేడీ మాంక్టన్ ను తన అతిథిగా ఉండమని లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ కోరినాడు. కాని "పరిస్థితులు తలకిరిం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

లుగా అస్తవ్యస్తంగా ఉన్నవి. నా ఉనికి అనుమానాలకు గురి అవుతుంది" అని చెప్పి తంటినిస్తూ మాంక్టన్ అందుకు వచ్చుకొలేదు.

ఆరాముదయ్యంగారి పత్రము :

హైదరాబాదులో లోపాయకారీగా జరుగుతూ వున్న వ్యవహారాలపై శ్రీ ఆరావ ముదు అయ్యంగార్ లేఖలలోని వ్యాఖ్యానాలు గమనార్హమైనవి. ఆయన ఒకలేఖలో సర్గార్ పటేల్ కు ఇట్లా తెలిపాడు.

"నిన్న ఆసాధారణ కౌన్సిలు సమావేశం జరిగింది. (నిజాం మంత్రి మండలి) అందులో లార్డ్ మౌంట్ బాటన్ కు నిజాం వంశీన లేఖ చదివి పిలిపించబడ్డది. ఆ లేఖలో నిజాం తాను బ్రిటిష్ రాజ కుటుంబానికి విశ్వాసపాత్ర ఉన్నానీ, అట్టి రాజ వంశానికి చెందిన లార్డ్ మౌంట్ బాటన్ పట్ల తనకు ఎంతో సానుభూతి ఉన్నదని అతి దీనంగా పిన్నపించు కున్నాడు. ప్రధానమంత్రి, మాంక్టన్ మరియు ఆలీయా వర్జంజ్ ఈ ముగ్గురి పట్ల తమకు విశ్వాసం లేదని ఇతరహేతువులతో మున్సిమీన్ వారు చేసిన తీర్మానాన్ని నిజాం ఖండిస్తూ కనుతూడుచు చర్యగా ఒక ఫర్మాన్ (ఉత్తర్వు) జారీ చేసినాడు. అనెంట్లీ అధికారాలను పిస్తూత పరచటానికి సూచనలు చేయవలసిందిగా అయిదుగురు అనెంట్లీ సభ్యులతో ఒక ఉప సంఘాన్ని ఏర్పాటు చేయవలసిందిగా కూడా ఫర్మాను చేసినాడు. అయితే కౌన్సిల్లో అనెంట్లీ సభ్యులతో బాటు ఇద్దరు ప్రభుత్వ సభ్యులుండాలని, అందుకు నా వేరు (ఆరావముదయ్యంగారు) ను పోలీసు మంత్రిగారి వేరును సూచించినాడు. నేను సీనియర్ సభ్యుడినే గాక రాజ్యాంగ సంస్కరణల సంఘాధ్యక్షునిగా ఉంటిని కాబట్టి, ఈ ఉపసంఘానికికూడా నేను అధ్యక్షునిగా ఉండాలని తీర్మానించటం జరిగింది. కాని నిజాం కౌన్సిల్ సూచనలను, అందులోనూ నేను అధ్యక్షుడుగా ఉండాలనే సూచనను అంగీకరిస్తాడనే నమ్మకం నాకు లేదు."

కాంగ్రెస్ అధ్యక్షులైన స్వామి రామానంద తీర్థగారు హైదరాబాదు సెంట్రల్ జైలులో నిర్బంధంలో ఉన్నారు. వారిని పోలీసు కార్యాలయానికి తీసుకు వచ్చినారు. అక్కడ ఇద్దరు అధికార సభ్యులు, ఒకరు మజ్లిస్ ప్రతినిధి మరొకరు గొప్ప పాహుకారు స్వామిజీతో మాట్లాడుతారు. ఒక వంక కాంగ్రెస్ వారిని నిర్బంధిస్తూనే ఉన్నారు. కౌన్సిల్ కు (మంత్రి మండలికి) తెలియకుండానే నిజాం చిట్టగాంగ్ వరద

బాధితల సహాయార్థం 50 వేల రూపాయల విరాళం ప్రకటించినాడు. అయితే ఈ మొత్తం తన స్వంత ఆస్తినుండి వంపలేదు. ఓవాసీ ఖజానా నుండి (అంటే ప్రభుత్వ ఖజానా నుండి) అయినా ఏ సంగతి రేపు తెలువగలుగుతాను.

పిచ్చిత మేమిటంటే ఒకవంక ఆరియావర్జంగ్ మీద తనకు విశ్వాసం లేదని ప్రకటిస్తూనే, బి.ఎల్. మిత్రస్థానే బరోడా దివానుగాను, రాంపూర్ దివాన్ గానుకూడా అతనిపేరు సిఫార్సు చేసినాడు.

1947 ఆగస్టు 27 నాటి అయ్యంగారి పత్రము :

హైదరాబాదు సంస్థానం భారత యూనియన్ లో పీఠీనం అయ్యే విషయాన్ని ప్రజాభిప్రాయ సేకరణద్వారా పరిష్కరించటానికి నిజాం సుముఖత చూపుతూ ఆని గవర్నరు జనరల్ నిజాంకు తతి కల్పించాడని అందుకు ఖవాబుగా ప్రస్తుత పరిస్థితిలో అది తనకు అంగీకారయోగ్యం కాదని నిజాం తెలిపినట్టు విశ్వసనీయ వర్గాల ద్వారా తెలిసింది. రాజ్యాంగాన్ని సవరించటానికి, మంత్రిమండలిని ఏర్పాటు పరచటానికి అంటే అనెంబ్లీనుండి రిమండి అనధికార సభ్యులు మిగతా 4 గురిలో ఇద్దరు హిందువులు, ఇద్దరు ముస్లింలు ఉంటారనీ, అందుకు ఒక ఉపసంఘం నియమిస్తారనే ప్రతిపాదన స్వామి రామానందతీర్థ ముందు ఉంచబడ్డది. అయితే తాను వాటినిగూర్చి ఆలోచించి మూడు రోజులలో చెప్పతానని ఆయన సమాధాన మిచ్చినాడు ఆ తర్వాత స్వామిజీని తిరిగి సెంట్రల్ జైలుకు పంపారు.

ఇదిగాక ఎంతరహస్యంగా వ్యవహారం జరిపినప్పటికీ ఇక్కడ జరుగుతున్న ప్రతి విషయం భారతప్రభుత్వ ప్లేట్ డిపార్టుమెంటుకు తెలుస్తున్నదని సర్ వాల్టర్ నిజాంను హెచ్చరించినాడు. నా అభిప్రాయంలో ఇది అతనికి అనవసర విషయం. తనకు చేతనైనంతవరకు ఇండియన్ యూనియన్ తో సంప్రదింపులు పొందిగొస్తాను. ఈ వ్యవధిలో తానేమిచేయాలో నిర్ణయించుకోవాలి. అదిగాక అటుపీఠీనం కాని ఇటు సందిగాని కాకమరో మధ్యేమార్గం అవలంబించేటట్లు చేస్తాను. అని రాసినాడు. కాని నిజాం తన అభిప్రాయం తెలుపలేదు.

నిజాం పాకిస్తాన్ నుండి ఆయుధాలు తెప్పించుకునే విషయాన్ని గూర్చి మాంక్టన్ ద్వారా గవర్నర్ జనరల్ కఠినపదజాలంతో కూడిన ఒక లేఖ వ్రాసినాడు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఒకసారి నెహ్రూ మౌంట్ బ్యాటన్ కలసి విమానంలో వెళ్ళుతుండగా జరిగిన సంభాషణ కూడా అందులో ఉంటున్నా, నిజాం ప్రవర్తన తనను (మౌంట్ బ్యాటన్ ను) క్లిష్ట పరిస్థితికి లోనుకావిస్తున్నదని స్పష్టపరచినాడు. ఒకవంక మౌంట్ బ్యాటన్ ను హైదరాబాదుకు అనుకూలంగా మార్చడానికి కోరుతూ మరొకవంక ఇండియా వ్యతిరేక చర్యలు జరుపుతున్నాడు. మొత్తానికి ఈ రెండునెలల వ్యవధి హింధూ ప్రజను అణచి వేయటానికే ఉపయోగించినట్లున్నది.

ఈరోజు నిజాం మంత్రిమండలిలో హైదరాబాదు ప్రభుత్వం ఔకోస్టోవేకియా ప్రభుత్వాన్ని 3 కోట్లమేరకు ఆయుధాలు సరఫరాచేయవలసిందిగా కోరిందని ఇండియా ప్రభుత్వానికి తెలివిన విషయం. ప్రస్తావనకు వచ్చింది. మీరు ఆయుధాలు సరఫరా చేసినట్లయితే అది శత్రుచర్యగా భావింప బడుతుందని ఇండియా ప్రభుత్వం సమాధానమిచ్చింది. దానిపై నిజాం ప్రభుత్వం వేం సంప్రదించులు మాత్రమే జరుపుతున్నాము. అంతేగాని అవి మాకు చేరలేదు అని సమాధానమివ్వనున్నారు.

సికిందరాబాదులో పరిస్థితులు ఇంకా శాంతించలేదు. ప్రజలు ఇంకా వెళ్ళి పోతున్నారు. ఆంధ్రసంఘం సభ్యులు అక్కడ ఉన్నందున వారిని చూచుకొని రైర్యంతో హిందూ కుటుంబాలు భాళిచేయలేదు. కాబట్టి ఆంధ్రసంఘ సభ్యులపేర వారంట్లు జారీచేస్తున్నారు.

బ్రున్యాలె యధాతథపు ఒడంబడిక ముసాయిదా సిద్ధం చేస్తున్నాడు. అవసర మనుకుంటే దాని ప్రతి ముందుగా పంపుతాను. 1947 సెప్టెంబరు 5 తేదీన సొలిసిటర్ బ్రన్ యాలె సిద్ధం చేసిన ముసాయిదా ఇందువెంట జతపడుతున్నాను. యధాతథపు ఒడంబడికకు సంబంధించిన ముసాయిదాను ఒకవేళ భారత్ యూనియన్ అంగీకరించకపోతే దానిని ప్రకటించాలనే దృష్టితో అది సిద్ధం చేయబడ్డది.

(సరిగ్గా పోలీస్ చర్యకు ఒక సంవత్సరం పూర్వం-అంటే) 1947 సెప్టెంబరు 17 న నిజాం మంత్రిమండలి సమావేశం రెండు ఉద్దేశాలతో జరిగింది (1) ఇన్ని రోజులూ సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ ఏర్పాటుచేసింది, నిజాంకు ఏం సలహా ఇచ్చింది, తెలియ చేయటాని? (2) అతను ఇంగ్లాండు వెళ్ళటానికి ముందు మంత్రిమండలి సభ్యులకు విడ్కోలు చెప్పే విషయమూ, లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ కు నిజాం పంపించవలసిన లేఖ

ముసాయిదా వీటిపైననే మంత్రి మండలిలో జరిగిన చర్చ కేంద్రీకరించ బడ్డది. ముసాయిదా లేఖలోని మొదటి వాక్యం “హైదరాబాదు, ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరదు” అనే ప్రాతిపదిక మీద సాగితేనే ఆ పైన సంప్రదింపులు సాగుతవి. అని ఉన్నది. కాబట్టి అటువంటి భావప్రకటన ఉండటం భావ్యంకాదని అధికసంఖ్యాక సభ్యులు అభిప్రాయ వదుతూ “హౌండ్ బ్యాటన్ కు వంపబడే లేఖ మంత్రిమండలి సభ్యులకు చూపాలనీ, దానిపై వారు తమ తమ అభిప్రాయం ప్రకటిస్తారనీ” నిజాంకు విన్నవించవలసిందిగా చిత్రాంజలి ప్రధానిని కోరినారు.

ఇక రెండవ సూచన ఏమిటంటే మరికొంత సమయం అడిగి తీసుకోవలసిందని ఆ వ్యవధిని హైదరాబాదును రాజకీయంగాను, నైతిక దృష్టితోను బలపరుచుకొంటానికి ఉపయోగించుకోవచ్చునని అడిగాక ఇంగ్లండులోను అమెరికాలోను లాయర్ ఆలీ చేయబోయే ప్రచారం యొక్క ఫలితాలు తెలియరావచ్చు. నిజానికి, పాకిస్తాన్ డెలిగేషన్ లో లాయర్ ఆలీని చేర్పించటానికి చేసిన కుతంత్రమంతా ఇందుకొరకే.

నిజాం పెద్ద కోడలు, తన తండ్రియైన టర్కీదేశపు చివరి సుల్తానుకు పట్టిన గతి వట్టకుండా వుండాలంటే ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరుమని నిజాంకు సలహా ఇచ్చినట్టు, అసలు ఈ భావాన్ని సర్ మాంక్టన్ బలవరచినట్టు, వదంతులు బయలు దేరినవి. సర్ సుల్తాన్ అహమ్మద్ వచ్చినాక పరిస్థితులు ఎట్లా మారుతాయో అని అనుకొంటూ అతని రాక కొరకు అందరూ ఎదురు చూస్తున్నారు. కోట్లకొలది రూపాయలు ఇంగ్లండులోను అమెరికాలోను ప్రచారంకొరకు వెచ్చింప బడనున్నది.

ఆయ్యంగారు పత్రము

1947 సెప్టెంబరు 18 నాడు రాసినలేఖలో ఆయ్యంగారు ఈ విధంగా తెలియ జేసినాడు: నిజాం స్టేటులోవలికి రావటానికి ముస్లిం కాందిశీకులను మాత్రమే అనుమతించవలసినదని నిజాం ఫర్మాన్ జారీచేసినాడు.

లార్డ్ మాంట్ బాటన్ కు నిజాం లేఖను అందజేయటానికి నిజాం ప్రతినిధి వర్గం శుక్రవారం వెళ్ళుతున్నది. విలీనం ప్రాతిపదికగా సంప్రదింపులకు సిద్ధంగా లేనని, పరిస్థితులను ఎదుర్కొనటానికి సిద్ధంగా ఉన్నానని తుది సమాధానం ఇచ్చినాడు. ఇప్పటి ప్రతినిధి వర్గంలో అలీనఘాజ్ జంగ్ కూడా సభ్యుడుగా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉన్నాడు. ఇతడు ముస్లిం పక్షపాతి. హిందువులకు ఇతనిపైన నమ్మకంలేదు. మీదు మిక్కిలి ఇతను నమ్మదగినవాడు కాదు.”

1947 సెప్టెంబరు 23న అయ్యంగారు రాసిన లేఖలో “ఇటీవల ఖనాగడ్ స్టేట్ విషయంలో గొడవ జరిగిందని తెలిసింది. మాంగ్రోలు అధీనంలో ఉన్న సంస్థానం. అయితే హైదరాబాదులో కూడా ఇటువంటి పరిస్థితే ఉన్నది. గద్వాల, వనపర్తి, జటప్రోలు, అమరచింత మొదలైనవి ఎన్నో చిన్న సంస్థానాలున్నవి. ఇవి నిజాం రాజ్యం ఏర్పడక ముందటి నుంచే ఉన్నవి. వీరు విజయనగరానికి బహుమనీ సుల్తాన్లకు కప్పం చెల్లించేవారు. ఎబి నన్స్ నంధి ప్రకారం వేష్కమ్ కట్టుతున్నంత వరకూ గద్వాల స్వతంత్రంగా ఉంటుంది. వీరికి స్వంత పోలీసు, న్యాయస్థానాలున్నవి. వారంరోజుల క్రింద సంస్థానపు పోలీసు, న్యాయ అధికారాలను నిజాం ప్రభుత్వం హస్తగతం చేసుకుంటుందని, కౌన్సిల్ లో తీర్మానం అంగీకరింపబడ్డది. అందుకు వ్యతిరేకంగా అభిప్రాయం ఇచ్చిన వాడిని నేనొక్కడినే అయితే ఇవి తిరుగబడేటంత బలమైన సంస్థానములు కావు. స్టేట్ డిపార్ట్ మెంటు ఇది దృష్టిలో పెట్టుకొని సకాలంలో తగు సలహా ఇవ్వగలదని ఆశిస్తాను.”

1947 సెప్టెంబరు 22 - ఇందువెంట 20-9-47 నాటి రహబరెదక్కన్ లోని వ్యాఖ్య అనువాదం వంపుతున్నాను. నేటి పరిస్థితులలో నిజాం మనస్థిమితం గోలుపోయి ఉన్నాడు. ఇత్రహాదుల్ ముస్లిమిన్ వారి తీవ్రమైన వ్యతిరేకత లేకుండా అతడు విలీనం కావటానికి అంగీకరించేవాడే అని వదంతులు ప్రబలి ఉన్నవి.

1947 సెప్టెంబరు 25నాటి లేఖలో అయ్యంగార్ ఇట్లా తెలియజేసినాడు. “సర్ నిజామల్ జంగ్ ను సర్ ఆమీన్ జంగ్ ను (అరూమత్ హుసేన్, మద్రాస్) సంప్రదింపుల కొరకు ఢిల్లీ వెళ్ళులసిందిగా నిజాం ఆదేశించినాడు. కాని వారిద్దరూ అందుకు అంగీకరించలేదు. ఇటీవల నిజాం అతిగా చీదరించుకుంటున్నాడనీ, సదా చింతాక్రాంతుడై ఉంటున్నాడని వదంతులు లేచినవి”

“కలరా వ్యాపించింది కాబట్టి టీకామందులు పంపవలసిందిగా పాకిస్తాన్ కోరినందున 16,000 ఆపుల్సు నిజాం ప్రభుత్వం పంపిందని తెలిసింది.”

“హైదరాబాదు రాయబార వర్గం పజీలును కలువలేదనీ తెలిసింది. సర్ ఘొంక్తన్, ప్రధానమంత్రి అభిప్రాయాలు తెలుసు, తక్కిన ఇద్దరి సంగతేమిటనీ

లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ అడుగగా నిజాం విలీనం కావటానికి తప్పకుండా నిరాకరిస్తాడని అన్నాడని, దానిపై లార్డ్ 'దానియొక్క దారుణ పరిణామాలు ఎరుగుదురా?' అని ప్రశ్నించగా 'తెలుసునని, ఆందుకు ప్రాధరాబాదు సిద్ధంగా ఉన్నది' అని అలీ నవాజ్ జంగ్ ప్రత్యుత్తరమిచ్చినాడు. అప్పుడు 'కాగితాలు పెట్టిపొండి ఇండియా నిర్ణయం తెలుపబడుతుంది' అని గవర్నర్ జనరల్ చెప్పి వ్యతినిధి వర్గాన్ని పంపివేసినాడు.

“చతారీ నివాబు స్థానంలో ఎవరొస్తారో తెలియదు. అలీ నవాజ్ జంగ్ వస్తాడని, లాయకలీ వస్తాడని, రకరకాల వదంతులు. ఇక అది అంతా ఏమీ లేదు. ఇక మీదట స్వయం రాజా, స్వయంమంత్రిగా నిజామే ప్రధానమంత్రి విధులుకూడా నిర్వర్తిస్తాడని మరొక పుకారు.

“బెరారు విషయం, నిజాం ఎందుకు అర్థినెన్ను జారీ చేసినాడని వి.పి.మీనన్ మాంక్టన్ కు తంతి ఇచ్చినాడట, అది నేను రాసింది కాదని మాంక్టన్ సమాధానమిచ్చినాడట. ఒకవేళ మత కలహాలు చెలరేగితే ప్రాధరాబాదు నగరంలో హిందువులు నష్టపోతారని, కాని జిల్లాలలో, ముస్లింలు తుడిచి పెట్టబడతారని మాంక్టన్ తన ఉత్తరంలో తెలివినాడట. వ్యతి ఇంగ్లీషువాడు నిస్సందేహముగా పాకిస్తాన్ కు అనుకూలముగా ఉంటాడు. నిన్న మొన్నటి వరకు రెవెన్యూ మంత్రిగా ఉన్న గిగ్గిన, రెసిడెంటుకు సెక్రటరీగా వున్న మేజర్ మాన్సెలు పాకిస్తానులో పేరు సంపాదించుకున్నాడు. డైరెక్టర్ జనరల్ గా ఉన్న సానిడ్లు పాకిస్తాన్ పోతున్నాడు. డైరెక్టర్ జనరల్ ఆఫ్ పోలీసుగా ఉన్న ఆండర్సన్ పాకిస్తాన్ లో ఉద్యోగం కొరకు ప్రయత్నిస్తున్నాడు.

బెరారు వ్యవహారం మాంక్టన్, ఆలీయావర్ జంగ్ కలిసి చేసినారు. తీవ్రవాది కాదు అని అనుకోబడే ఆలీయావర్ జంగు నమ్మదగినవాడు కాదు. స్టేట్ డిపార్టుమెంటుకు విషయం తెలిసి ఉంటే మంచిది.

బహుశః సర్ వాల్టర్ చేత రాయించిన లేఖలు బ్రిటీషు రాజుకు ప్రధాని అట్లీకి స్వయంగా అందచేయటానికి ప్రత్యేక దూత ద్వారా పంపబడినవి. ఆ దూత లాయకలి తప్ప మరెవరో కాదు. పాకిస్తాను తరపున పాకిస్తానీయుడు అయినట్టి లాయకలీ యు.ఎస్.ఓ. ఆదనపు వ్యతినిధిగా లోకం దృష్టిలో ఎంచబడ్డాడు. నిజానికి అతడు నిజాం ఉత్తరాలు అందచేయటానికే రాజుగారికి అతను స్కాట్ లాండ్ లో అందించి అట్లీకి ఇతరులకుగూడా అందించినాడు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

1947 సెప్టెంబరు 29 నాటి లేఖ

లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ కు నిజాం వంపిన Heads of Agreement కు ప్రతికూల తీర్మానం ఉభయ ప్రతినిధి వర్గాల సంభాషణల సారాంశం నిజాంకు పంపబడింది. అయితే నిజాంకు సంభాషణల సారాంశం పూర్తిగా తెలువ నున్నట్లున్నది నిజాం అడిగిన రాయితీలు నిజాం విలీనం జరిగిన తరువాతనే ఆలోచించబడతాయని తెలుపబడింది.

రా. బి. ఆరావముదయ గారి అధ్యక్షతన శాసనసభ అధికారాలను విస్తృత పరచే సంఘం స్థాపించబడినదని ప్రకటన జరిగింది.

హైదరాబాదు విలీనం జరిగితే పెద్దపెట్టున అధిక సంఖ్యకుల కులం వారు హత్య చేయబడతారని హైదరాబాదు ప్రతినిధి వర్గం వెళ్ళినచోటల్లా ఘోషిస్తూ ఉన్నది.

1947 అక్టోబరు 3 నాటి ఆయోగ్ గారి లేఖ

1947 సెప్టెంబరు 23, 29, 30 రహబర్ దకన్ కత్తిరింపులు వంపుతున్నాయి. ఇవి మక్తియేత్ హామత్ ముస్లిమ్ వాసులు వత్రము, ఇక్కడి ముస్లిం వజుభావాల కిది అర్థం వడుతుంది. ముస్లి అధికారులెంతోమంది దీనికి సహాయపడతారు. ఇటీవల హిందూ సంస్థానాలు ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరటానికి సంసిద్ధత చూపుతున్నాయని పోలీసులు నిజాంకు రిపోర్టు చేసినారు. వారి సంగతి చూడుమని ప్రధానమంత్రిని నిజాం ఆదేశించినాడు ప్రస్తుత పరిస్థితులలో వారు లిఖితరూపంలో హామీ వత్ర మిచ్చిరాను. ఈ సంగతిని మౌంట్ బ్యాటన్ కు తెలియబరచిరాను.

మాంక్టన్ హటాత్తుగా ఢిల్లీ వెళ్ళిపోయినాడు. తిరిగి వచ్చేటప్పుడు వి. పి. మీనన్ వెంబడిస్తాడని తెలిసింది. ఆరు నెలలకొరకు నిజాంతో ఒకరకమయిన ఒప్పందానికి మౌంట్ బ్యాటన్ మాంక్టన్ ఒప్పించినట్లు ఇక్కడ వదంతులు లేచి ఒకవైపు వంజాబు, మరొకవైపు జూనాగఢ్ వ్యవహారం ఉండగా హైదరాబాదుతో తగవు తెచ్చి పెట్టుకోదలచక ఇందుకు సిద్ధ పడినారని వుకారు. ఇది ఎంత వరకు నిజమో నాకు తెలియదు. నిజాం తన పరిస్థితులను చక్కబరచుకోవటానికి తగినంత వ్యవధి ధొర్లు కుతున్నది.

ఈ మధ్య రోజుకు 1000-1500 చొప్పున ముస్లిం కాందిశీకులు వస్తున్నారు. వీరి సంఖ్య 15 మొదలు 25 వేలవరకుంటుంది. తుంగభద్ర ప్రాంతాల్లో పనిచేయటానికి వీరిని పంపించటం జరిగింది.

నగరంలో హిందువులపై దాడి జరుపటానికి పోలీసులు సరిపోతారు. ఇక జిల్లాలకు సైనికులను పంపుతారు. కాందిశీకులకు ఆయుధాలు సరఫరా జేస్తారు అని వదంతి.

1947 అక్టోబరు 5 నాటి లేఖ మాంక్ట్స్ తిరిగి వచ్చినాడు. సంప్రదింపులను స్వీకరించేయటానికి మాంట్ బ్యాటర్ సిద్ధంగా లేడు. అతనికి పంపబడిన ఒప్పందాన్ని గూర్చి సంప్రదించటానికి మీనన్ ను పంపుతాడట. అది యూనియన్ ఖిలఫీత అని అనుకోవచ్చు. సంప్రదింపులు అక్కడే జరిగితే బాగుండేది, కాండ్ శీకుల సమస్య నానాటికి క్షీణిస్తున్నది. అది జరుగుతుందో జరుగదో కాని, నీకింద రాబాదు సైనిక స్థావరంలో పెద్ద సంఖ్యలో భారత సైనిక పటాలాలు ఉంచుటను గూర్చి పట్టు బట్టుట అవసరమవుతుంటును. కాని నిజాం సేనలను ఉపసంహరించ వలసిందిగా ఆంధ్రాన చెబుతూ తంతి ద్వారా అభ్యర్థనలు పంపుతున్నారు. ఇప్పుడు మాంక్ట్స్ గా భ రా వ డి జెసిన పర్యటన ఇందుకొరకేనని ఇక్కడ వున్నారు.

1947 అక్టోబర్ 4 న ఇండియన్ ఎక్స్ ప్రెస్ లో ప్రచురించ బడిన ప్రకటన చాలావరకు వాస్తవమైంది మూడు జాగ్రత్త తీసుకోకపోతే ఇక్కడ హిందువుల ప్రాణాలు క్షేమంగా ఉండవు. కేవలం ప్రతిఘటించుట లేక నిరాకరించుటను నమ్ముటానికి వీలులేదు.

1947 అక్టోబరు 6 నాటి లేఖ.

(చాలా జాగ్రత్తగా రాయబడనది).

ఇక్కడి కొన్ని లేఖలు లార్డ్ మాంట్ బాటన్ కు అందజేయ బడినవి. అందుకు బదులు 1947 సెప్టెంబరు 15 నాటి లేఖ ప్రతినితన ఆముఖ లేఖతో (కవరింగ్ లెటర్) రాజ్యాంగ సలహాదారుకు పంపినాడు, కొన్ని లెఖలను గూర్చి లేఖ వ్రాసినవాని జాడ బైట పడుతుందనే సంశయపడుతున్నాడు. ఇది జాగ్రత్తగా జావకముండుకొన వలసిన విషయం.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఇక ప్రత్యేకంగా ఈ లేఖనుగూర్చి ఆంతరంగిక కార్యదర్శి (ప్రయివేటు సెక్రటరీ) నుండి రాజ్యాంగ సలహాదారుకు అది కాలబెట్ట పలసిందిగా తంతి వచ్చింది.

జాత తెలుపకుండా గట్టి జాగ్రత్తదర్య తీసికోవాలనే ఉద్దేశ్యంతోనే ప్రత్యేకంగా ఈ లేఖ రాయబడు తున్నది,

1947 ఆక్టోబరు 7 నాటి లేఖ.

ఇక్కడి హిందూ ప్రజలందరు వి. వి. మినస్ రాక కొరకు ఎదురు చూస్తున్నారు. అతని రాకవల్ల పరిస్థితులు మెరుగుపడ వచ్చు. లార్డ్ మౌంట్ బాటన్ జూనాగఢ్ యాత్ర పలవర్చడం కావచ్చు. అది జరిగితే మౌంట్ బ్యాటన్ సమక్షంలో హైదరాబాదు సమస్య క్షణంలో పరిష్కరింప బడుతుందని ఇక్కడి ప్రజలు అభిప్రాయపడ్డారు. ఇత్రహాదుల్ ముస్లిమీస్ అతన్ని ఉద్బించినారే గాని ఇంతకు నిజాం చాలా వీరికివాడే.

రెసిడెన్సి పోస్టుమాష్టరు ముస్లిం అతడు వక్షపాలి అందుకని వట్టేటి పోయేటి చెలిగొంల గూర్చిన వర్తమానం అతనిద్వారా కింగ్ కోరికి తెలుస్తూ ఉంటుంది.

నిజాము ఇక్కడి ముస్లిము లందరు భారత సైనిక వటాలాన్ని ఇక్కడనుంచి తొలగించే పోవాలని ఆతురతతో ఉన్నారు. హిందువులపై దాడి జరిగితే ఇక అడ్డు లేకుండా ఉంటుంది అనే దొక్కచే కారణం.

పంజాబు తప్ప ఇతర ప్రాంతాల ముస్లింలను ప్రాకిస్తానుకు రాసీయమని రియాఖత్ ఆలిఖాన్ (ప్రాకిస్తాన్ ప్రధాని) అన్నాడు. మరి ఇక్కడికి ఇతర ప్రాంతాలవారు అత్తవా రిండ్లకు అల్లుండ్ల వలె వస్తున్నారు గదా !

1947 ఆక్టోబరు 12 నాటి లేఖ.

షేక్ అబ్దుల్లా హైదరాబాదుకు వస్తే అతనిని తిరిగి పంపాలి. ప్రతిషేదీస్తే అతన్ని నిర్బంధించాలి అని నిజాం ఫర్మాన్ జారీ జెసినాడు.

1947 ఆక్టోబరు 18

హైదరాబాదు ప్రతినీధివర్గం నిన్న తిరిగివచ్చింది. ముసాయిదా స్టేట్ డిపార్టుమెంటువారి చర్చ కొరకు విడిచి వచ్చినారు. ఆధికధనం బ్యాంకుల శాంతి భద్రతల విషయం ఎక్కువ ప్రాధాన్యత వహించింది. గత రెండు మాసాలలో జరిగిన సంఘటనల వివరాలన్ని వారి దగ్గరున్నవి.

- 1) నల్లగుట్టలో కత్తితో పొడచుట, హత్య జేయుట.
- 2) సికిందరాబాదులోని మార్కెట్ వీధిలో వెల్గం హోటల్‌ను మరో రెండు ఇండ్లను తగులబెట్టుట.
- 3) ఆలియాబాదు దర్వాజాలోని సంఘటనలు.
- 4) ధూల్ పేటలో ఇటీవల జరిగిన సంఘటనలు.
- 5) సెంట్ మేరీ ఉపాధ్యాయులను పోలీస్ స్టేషన్‌కు నిర్భేతుకంగా నడిపించుక వెళ్ళుట.

ధూల్ పేట సంఘటన తరవాత అక్కడి లోదాలు హిందువులు ఎక్కువగా నివసించే సుల్తాన్ బజార్ ధర్మాశాలల్లో తలదాచు కున్నారు.

అధిక సంఖ్యక వారిపై ఒకవంక అత్యాచారాలు నడుస్తుండగా మరొకవంక ముస్లిం కాందిశీకులు ధారావాహికంగా వచ్చిపడుతున్నారు. రైలుబండ్లు హైదరాబాదు సరిహద్దుల్లోకి రాగానే ముస్లిం గుండాలు హిందూ ప్రయాణీకులను పెద్దెలనుంచి గుంజి బైట వడవేస్తున్నారు. కాందిశీక క్యాంపుల ఇన్‌ఛార్జి మెంబరు అటువంటివారి సంఖ్య 50,000 ఉంటుందని అభిప్రాయ వడ్డారు.

ఈ రోజు కౌన్సిల్ మీటింగు జరిగింది. ప్రతినీధివర్గ సభ్యులు అందరేగాక సర్ సుల్తాన్ ఆహమ్మద్ గూడా పాల్గొన్నాడు. యధాతథపు టౌడంబడిక చర్చించబడ్డది. కాలవరిమితి ఏడాది రెండేండ్లుండవచ్చు. లేదా ఉభయుల అంగీకారంతో పొడిగించవచ్చు.

హైదరాబాదు సంస్థానానికి ప్రత్యేకత చూపిస్తే ఇతర సంస్థానాధీశ్వర్లు ఆజేపించవచ్చు. కొందరు ముస్లిం సంస్థానాధీశ్వరులు గూడా అనూయవడుతున్నారు. రాయఖాల్లను స్థగితం చేయుడానికి ఇది మంచి అర్థను అని, ఇంగ్లాండు ఆఫ్

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రికా ధారాళంగా లంచాలిచ్చి హైదరాబాదుకు అనుకూలంగా భారిఎత్తున ప్రవారం చేయాలని ఒకరిద్దరు అభిప్రాయ వడ్డారు.

1947 అక్టోబరు 14 నాటి లేఖ ఈ నాటి కౌన్సిల్ మీటింగ్ లో ఈ విషయాలు చర్చింప బడినవని తెలిసింది.

1) విదేశాలలో వ్యాపార ప్రతినిధులను నియమించే అధికారముంటుంది. అయితే వారు స్వేచ్ఛగా వ్యవహరించవచ్చు. ఇప్పుడు రాజకీయ ప్రతినిధులను కామన్వెల్త్ దేశాలలో నియమించ వచ్చును అని చేర్చబడ్డది. పాకిస్తాన్ అని స్పష్టంగా చెప్పటానికి బదులు కామన్వెల్త్ దేశాలనే పదం ఉద్దేశపూర్వకంగా ఉపయోగించ బడ్డది.

2) ఆయుధాలు, మందుగుండు సామగ్రి కొనుటకు గల హక్కును గూర్చి జేడాభిప్రాయాలు కలిగినవి. మొదటి ముస్సాయిదాలో “అట్టి కొనుగోలు భారత యూనియన్ తో సంప్రదించిన మీదట చేయవలెను” అని ఉండగా దానిని ఈ విధంగా మార్చబడ్డది.

హైదరాబాదు స్టేటు యూనియన్ ప్రభుత్వానికి నిర్ణీత సమయంలోపల ఆయుధాలు మందుగుండు సరఫరా చేయవలసిందిగా కోరుతూ ఉంది. ఆ సమయం దాటినాక స్టేటుకు తగు వ్యవధిలో సరఫరా చేయకపోతే స్టేటు ఎక్కడి నుండైన కొనుగోలు చేసికోవచ్చును.

1947 అక్టోబరు 15 నాటి లేఖ.

తెలిసిందేమిటంటే - ఫతూరి నవాబు ప్రధానమంత్రి కౌన్సిల్ మీటింగ్ కు ఒక గంట ఆలస్యంగా వచ్చినాడు. మజిన్ ఇక్రేహాదుల్ ముస్లిమీన్ సంస్థ ఇండియాతో ఒడంబడిక చేసుకుంటున్నప్పుడే పాకిస్తాన్ తో కూడా అటువంటిది చేసికోవాలని నిజాంకు విజ్ఞప్తిచేసినదని దానిపై నిజాం విభ్రాంతి చెందినాడని, తెలుపుతూ నేను విదేశీయుడను మాంక్టన్ విదేశీయుడే సర్ సుల్తాన్ అహమద్ గూడా విదేశీయుడే కాబట్టి ఏదేని హైదరాబాదుయితో సలహా తీసికోవలసిందిగా విన్నవించగా చిత్తచాంచల్యము కలిగిందని” చెప్పతూ వచ్చినవారిని వెళ్ళమన్నాడు.

ఆ తర్వాత మజిన్ సభ్యులు సంప్రదించుకొని స్థిరతం కారాదని, అది జరుగ వలెనని అభిప్రాయానికి వచ్చినారు. అయితే ముస్సాయిదాలో చేసిన సవరణలు

ఖ్యమైన పత్ర వ్యవహారము

తెలియరాలేదు. కాని ఆలినవాజ్ జంగ్ గూడా సంప్రదించులు జరగాలనే అభిప్రాయానికి వచ్చినాడు. మర్నాడు పిమానంలో మాంక్టన్, చతారి, సుల్తాన్ అహమ్మద్, ఆలినవాజ్ జంగ్లతో కూడిన ప్రతినిధివర్గం వెళ్ళాలని నిర్ణయం జరిగింది.

సముచిత విషయగ్రహణ చేయగల వ్యక్తులు పరిణామాల దృష్ట్యా, ఇక భారత యూనియన్ కఠిన వైఖరి చూపుటకు సంకోచించగూడదని (Ins tru mē of accession) అనే పదంలో మ్యాజిక్ (మంత్రశక్తి) ఏదిలేదని అభిప్రాయపడ్డారు. అదిగాక ఈ పత్రం (Instru ment of accession)" అని నామకరణం చేయక పోయినప్పటికి వాస్తవంలో అది (Instru ment of Accession)" అని, కాగా ఇతర సంస్థానాలు పొందనట్టివి హైదరాబాదు ఈ రెండు అంశాలు పొందగలిగింది అదేమిటనగా

- 1) భారత యూనియన్ శాసనాలు యధాతథంగా హైదరాబాదుకు వర్తించవు.
- 2) ఉభయములు తమ ప్రతినిధులను నియమించుకొంటారు. కాని లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ యొక్క ఉపన్యాస పూర్తి పాఠం నిజాంకు అందజేయబడలేదు. ఇక కాండిశీకుల సమన్వయ ప్రాముఖ్యత పహిస్తున్నది. వీరి సంఖ్య రెండులక్షల వరకు పెరిగింది.

1947 అక్టోబరు 18 నాటి లేఖ

నిన్నటి నుండి కాండిశీకుల ఆజ్ఞలేకుండానే ఫ్లేగ్ క్యాంపులలో చొరబడ్డారు. ఇంతవరకు వారితో ఉంటున్న హిందువులు విధిలేఖ వాటిని వదలిపోవలసిన వచ్చింది. వీరిరాకవలన నగరం యొక్క పారిశుధ్య సమస్యను ఎదుర్కొనలేక, ఆరోగ్యశాఖ వారు సతమత మవుతున్నారు.

1947 అక్టోబరు 23 నాటి నోట్ లో-

ఆయుధాలను దొంగచాటుగా చేరవేయటానికి ఈ క్రింది వర్గతులను ఆవలంభించవలసిందిగా రహస్యంగా మాంక్టన్ నూచించినందుకు ఇక్కడి ప్రముఖ ముస్లింల సంతోషంగా ఉన్నారు.

"మజ్లిస్ ఇత్తెహాదుల్ ముస్లిమీన్ సువ్యస్థితమైన సంస్థ. అది ఆయుధాలు సమకూర్చు కున్నది. ఒకవేళ హైదరాబాదు ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరితే,

హైదరాబాదు సాహిత్యోద్యమ చరిత్ర

ఈ అవకాశాన్ని ఊతగా తీసికొని 2, 3 నెలలపాటు తేదీలలో హిందువులను మూక ఉమ్మడిగా చంపాలని మజ్లిస్ ఒక కార్యక్రమాన్ని నిర్ణయించుకున్న దనే వదంతులు నగరంలో వ్యాపించినవి. ఇండిపెండెంట్ పార్టీయొక్క ఒక ప్రముఖ సభ్యుని ద్వారా నాకు ఈ సమాచారం అందినది. అతను ఈ సమావేశానికి హాజరు కావటం మానివేసినాడు. అని ఆరావముడు అయ్యంగార్ తెలిపినాడు.

1947 ఆగస్టు 30 నాటి లేఖలో అయ్యంగారు “జాతీయ ముస్లిం ‘ముస్లిం లీగ్’ లోనే దొరుకుతాడు. అని గాంధీజీ అన్నాడు. అయితే గాంధీజీకి జ్ఞానోదయం కలుగటానికి ఇంత కాలం పట్టిందా? అని ఛతారీ నవాబు విమర్శించినాడు.

పోలీసు బలగాన్ని పెంచాలనే యోచన చేస్తున్నాచి, 57 మంది అమీనులను (సబ్ ఇన్స్పెక్టరులను) 200మంది జమాదారులను పెంచాలనే యత్నం సాగుతున్నది. హైదరాబాదు, భారత యూనియనును గూర్చి రేడియోలో వార్త వచ్చింది. అది “హిందూ” పత్రిక 10 వ పుటలో వున్నట్లు ప్రకటించబడినది. అయితే ఇటువంటి విషయాలే నిజాంకు తిక్క ఎక్కినవి అని ఛతారీ విమర్శించినాడు.

కొన్ని (మంత్రిమండలి) లో ఈ రోజు జాతీయ పతాకం విషయంలో హైదరాబాదు ప్రభుత్వం తీసుకున్న చర్యనుగూర్చి స్టేట్ డిపార్టుమెంటు వంపిన ‘తంతి’ చదువబడ్డది. అందుకు సమాధాన మివ్వబడింది. “బ్రిటిష్ ప్రభుత్వం ప్రకటన జేసినందువలన, ఇండియా విదేశంగానే భావించబడ్డది. కాబట్టి భారతపతాకమే గాక యూనియన్ జాక్ (బ్రిటిష్ పతాకం) కూడా నిషేధించ బడ్డది.

ఇక్కడి శాసనసభలోని ఇండిపెండెంటు పార్టీ తమ కోరికలను తెలుపుతూ ‘అల్టిమేటం’ ఇచ్చింది. తమ కోరికలు మన్నింపబడక పోతే సభ్యులందరూ కలిసి కట్టుగా రాజీనామా జెస్తామని అన్నారు. కొన్నింటిలో తమ పార్టీ ప్రతినిధిని కూడా రాజీనామా ఇవ్వమన్నారు. అయితే నేనా విషయం ఆలోచిస్తున్నాననీ, సమయం వచ్చినప్పుడు తెలియ జెస్తాననీ వారికి తెలివినాను. ఈ సంగతి మీకు ఇదివరకే తెలివినా ననుకుంటాను.

1947 ఆగస్టు 31 నాడు ఓ లేఖ రాస్తూ అయ్యంగారు కొన్ని ముఖ్య విషయాలు తెలిపినాడు. లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ లాహౌర్ కు 29 న వెళ్ళేవరకూ సర్ వార్టన్ మాంట్టన్ అతని ఇంట్లోనే బసచేసినాడు.

ముఖ్యమైన పత్ర వ్యవహారము

సీక్స్ పార్టర్ నిజాంకు ఒక సుదీర్ఘమైన లేఖ రాస్తూ మజ్లిస్ ఇత్తెహదుల్ ముస్లిమిన్ అధ్యక్షుడు తనను నిందించినందుకు ఆక్షేపణ తెలివినాడు. నా మీద విశ్వాసం లేదు అనేమాట ఉపసంహరించుకొనే వరకూ తాను సంప్రదింపులు జరుపబోననీ, గవర్నర్ జనరల్ కూడా తన అభిప్రాయంతో ఏకీభవించినాడనీ తెలివినాడు.

ఆయుధాలు మందుగుండు సామగ్రిలేక మరేదైనా వేరవేసుకోవలసిన సామగ్రి కొరకు ఈ ప్రభుత్వం పాకిస్తానినుత విజంటుగా నియమించుకోవాలి. ఆ వస్తువుల విలువను పాకిస్తాన్ విదేశాలలో పాకిస్తానే చెల్లించాలి. ఇక ఆ వస్తువులు పాకిస్తాన్ నుండి వచ్చినట్టే హైదరాబాదుకు చేరాలి. వీటి కొరకు పాకిస్తాను చెల్లించిన డబ్బును తిరిగి పాకిస్తానుకు ముట్టచెప్పటానికి ఏదో వ్యవస్థ చేసికోవాలి.

బేగంపేట విమానాశ్రయానికి పాకిస్తాను నుండి నేరుగా ఒక లంకాస్టర్ విమానం వచ్చి దిగింది. అందులో ఆయుధాలున్నట్టు అనుమానించబడింది. పోలీసులు అధిక సంఖ్యలోవచ్చి సామాగ్రిని స్వాధీనంలోకి తీసుకున్నారు. ప్రత్యేకంగా తెప్పించిన లారీలలో పోలీస్ హెడ్ క్వార్టర్స్కు తీసిక వెళ్ళినారు, అక్కడినుండి ఎటు పంపబడిందో తెలియదు.

28-10-47 నాటి రహబరె దక్కన్ లో ఈ విధంగా ప్రచురింపబడింది.

1) మధ్యప్రదేశ్ ప్రధానమంత్రి హైదరాబాదు ప్రధానమంత్రిని వచ్చి కాంధీశీకలను తీసుక వెళ్ళవలసిందిగా ఆహ్వానించినాడని హిందుల్ వార్త వెలువడింది. దానిపై ఇత్తెహదుల్ ముస్లిమిన్ చర్య సంఘం తీర్మానంలో అంగీకరిస్తూ భారత ముస్లింలకు హైదరాబాదుపట్ల హేయభావం కలగాలని అంతర్జాతీయ అభిప్రాయాన్ని గూడా విశ్రుతి చేయటానికి ఇది జరిగింది. నదరు ఆజం అట్టి పని చేయలేదు. హైదరాబాదు ముస్లింలు సోదర కాంధీశీకులకు కొద్దిక్షణాలలో ఆదుకుంటామని హామీ ఇస్తున్నారు.

2) బలహర్ష వద్ద 600 మంది కాంధీశీకులు నిలిచి ఉన్నారు. వాహన సౌకర్యాలు లేక వారు హైదరాబాదు ప్రవేశించ లేకుండా ఉన్నారు.

3) మందుముల నర్సింగరావు, జి. రామాచారి, కాశీనాథరావు వైద్య గారలకు హైదరాబాదు నగర శివార్లు దాటిపోరాడని నోటీసు ఇయ్యబడింది.

1947 అక్టోబరు 25

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఈ రోజు మళ్ళి మంతనాలు జరిగినవని తెలుస్తున్నది. అందుకు ఫలితంగా ఆనుబంధ లేక (Collateral letter) కు ప్రైదరాబాదు ప్రతినిధి వర్గం తీసిక వెళ్ళింది.

నిజాం కొన్ని సవరణలను పంపినాడు.

1) తాను స్వతంత్ర రాజుననే స్పష్టమైన అవగాహనతోనే తాను ఈ ఆను బంధ లేఖపై సంతక చేస్తున్నాను. యదా తథపు ఒకంబడికలతో ఆనుకున్నట్టి ఒక సంవత్సర వ్యవధిలో తనకు స్వతంత్ర రాజుగాగల ఆధికారాలను చాలావరకు ఉప యోగించను.

2) ఒకవేళ భారత పాకిస్తాన్ల మధ్య యుద్ధం (Hostility) సంభవిస్తే ప్రైదరాబాదు సంపూర్ణంగా తటస్థంగా ఉంటుంది.

3) ఒకవేళ భారతయునియన్ బ్రిటిషు కామన్వెల్తు నుండి విడిపోలే అప్పుడు ప్రైదరాబాదు తన వైఖరిని, స్థితిని పునరాలోచించుకునే స్వతంత్రత కలిగి ఉంటుంది

ఒక సభ్యుడు వెంటనే యదాతథపు బొడంబడిక అవసరం లేదంటూ అందుకు ఈ కారణాలు పేర్కొన్నాడు.

1) ఈ ఒడంబడిక ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యాన్ని పూర్తిగా హరిస్తుంది.

2) వండిత నెహ్రూ సర్దార్ పటేల్ వీరిద్దరి మధ్య అభిప్రాయ భేదాల కారణంగా భారత ప్రభుత్వంలో మార్పు వస్తుందనే విషయంలో నాకెలాంటి అనుమానం లేదు.

3) ఒకవేళ ఇప్పుడు స్థితితం చేస్తే మంత్రిమండలిలోని కలహాల వల్ల భారత యూనియన్ బలహీనపడుతుంది. అప్పుడే ప్రైదరాబాదు తన పరిస్థితిని కుదుటపరచు కొని స్వయం సమృద్ధి చెందవచ్చు. అందుకు బదులు మనం ఒక సంవత్సరం వేచి ఉంటే భారత ప్రభుత్వం ప్రస్తుత పాదల నుండి విముక్తి చెంది నేటికన్నా బలవత్తరం కావచ్చు.

మరొక సభ్యుడు నిజాం సూచించిన వాటికి మరొక సవరణ సూచించినాడు అదేమిటనగా

కామన్వెల్త్ దేశాలలో రాజకీయ (Deplomat) ప్రతినిధి ఉండాలి (అనగా పాకిస్తాన్ అని అర్థం) ఇది అంగీకరించకపోతే స్థితి నెట్టే అని నొక్కి ఆడుగగా, అతడు కాదు అని సమాధాన మిచ్చినాడు. ముగ్గురు సభ్యులు (ఇద్దరు ముస్లిం ఒక హిందువు) దాదాపు ఇదే అభిప్రాయం వెలిబుచ్చారు. అధ్యక్షుడు మాత్రం స్థితితం కాకుండా అన్ని విధాల ప్రయత్నించాలే అని అభిప్రాయ వడ్డాడు.

రేపు దినమంతా నిజాం సంప్రదింపుల సంఘంతో మంతనాలు జరుపుతాడు. ఒకవేళ నిజాం వంపిన పివరణలు అనుబంధ లేకుంటే పొందు పరుపబడితే గవర్నర్ జనరల్ సమాధానాలు గూడా చేర్చవలసి ఉంటుంది.

1947 అక్టోబరు 29

కొత్త ప్రతినిధివర్గాన్ని పంపించవలెనని నిర్ణయించినాక కొత్త ఒక్క ఏర్పడింది. ఇండిపెండెంటు సభ్యుడైన వెంకట రామారెడ్డి (పింగళి) కొత్త ప్రతినిధివర్గ సభ్యుడుగా ఉండటానికి సంసిద్ధత చూపినాడు. అయితే ఇండిపెండెంటు ప్రొగ్రెసివ్ పార్టీ సభ్యుడైన వెంకటరామారెడ్డిని, కొత్త ప్రతినిధివర్గ సభ్యునిగా ఉండటాన్ని పార్టీ ఆక్షేపించింది. అందుకని అతడు తాను సభ్యునిగా ఉండనని కౌన్సిల్ అధ్యక్షునికి తెలుపుతూ, నిజాముకు తెలియచేయ వలసిందిగా కోరినాడు.

అది జరిగితే ఒకరు హిందు ఒకరు ముస్లిం ఎన్నుకోబడిన సభ్యులు, సరికొత్త ముస్సాయిదాకు అనుకూలంగా ఉన్నారు అనే వాదన నిలువకుండా పోతుంది. ఈ విధంగా ప్రజాభిప్రాయం సరికొత్త ప్రతిపాదనను అంగీకరిస్తుందనే అభిప్రాయానికి మూలచ్ఛేదం జరుగుతుంది.

1947 నవంబర్ 9

ప్రెదరాబాదు కొత్త ప్రతినిధి వర్గం తిరిగి వచ్చింది. అందరినీ వర్తమానాన్ని బట్టి ఎక్కువ సాధించింది లేదు. అయితే తన స్వాతంత్ర్యం పరిరక్షించబడుతుందనే హామీపై యథాతథపు ఒడంబడికలతో (మీద) నిజాం సంతకం చేయటానికి స్టేట్ డిపార్టుమెంటు ఆభ్యంతరపెట్టదు. చట్టరీత్యా ఒకని చేతపంపబడినవాడేగాని ఒకరి స్వచ్ఛందసభ్యుడు కాదని ఢిల్లీకి తంటిద్వారా తెలియచేసినారు.

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ప్రతిరోజు సంఘటనలు జరుగుతున్నవి. ఘోరంగా వక్షపాతం చూపుతున్నట్లు స్పష్టమవుతున్నది. మొన్న ప్రధానమంత్రి ఇంటిని సాయుధ ముస్లింలు చుట్టుముట్టినారు. పొలీసు కావలా లేదు. వీధులలో ముస్లింలు సాయుధులయి తిరుగనిస్తున్నారు. హిందూ సభ వారు శాంతియుతంగా ఊరేగుతూవెళ్ళి నిజాంకు విజ్ఞాపనవత్సం సమర్పించాలనీ కోరినారు. కాన ఊరేగింపును అడ్డగించినారు. నాయకులు దారి విడువమని గట్టిగా కోరినందుకు తీవ్రంగా కొట్టారు. వారు ఆసుపత్రిలో వడ్డారు. ఊరేగింపు దారులపై లాఠీచార్జి చేసినారు. 50 మందికి గాయాలు తగిలాయి.

నిష్కారణంగా రెడ్డి హస్తలు విద్యార్థులను అవమానపరచారు. కిటికీల అద్దాలను వగులగాట్టి ఫర్నిచరును ధ్వంసం చేశారు. స్వాతంత్ర్యం ఉన్నది కాని వాస్తవానికిలేదు అని ఇక్కడ భావిస్తున్నారు, ఇది బహుశః యథాతథపు ఒడంబడిక కాలంలోతాను కొన్ని షిష్యులలో న్యతంత్రప్రతివత్తిని ఉపయోగించదలచలేదు అని అన్నందుకు కాబోలు సాధించినామనుకొంటున్నారు.

2) భారతదేశానికి పాకిస్తానుకు మధ్య యుద్ధం జరిగితే ఏమవుతుంది అనేది రెండో అంశం.

ఈ విషయంలో నిజాం వైఖరిని గూర్చి స్టేట్స్ శాఖ వట్టింపుకోలేదు అంటే పాకిస్తాన్ లో చేరుటకు ఇష్టపడుతుందని కాదు. నిజాం తటస్థంగాఉంటే సరిపోతుందని భావం.

3) ఇక మూడవది, కామన్వెల్త్ నుండి భారతదేశం విడిపోతే, ప్రైదరాబాదు తన నడగతి ఆలోచించుకుంటుందనే విషయంలో భారత స్వాతంత్ర్య బిల్లు పార్లమెంటులో అంగీకరింపబడినప్పుడు ఇందుకు సంబంధించిన నిర్ణయం ఉన్నది కాబట్టి ఇందువలన సంప్రదింపులు స్థగితం కానక్కరలేదు.

4) రాజకీయపు ప్రతినిధుల నియామకాన్ని గూర్చి స్టేట్ శాఖ నియామాన్ని కొంత సడలించి కామన్వెల్త్ దేశాలలో పాకిస్తానుతో సహా వారి నియామకాన్ని అంగీకరిస్తూ భారత ప్రతినిధులకు అధీనంగా (Subordinate) ఉండి పనిచేయాలనే షరతు మత్రం విధించినారు.

5) ఆయుధాలు, మందుగుండు సామాగ్రి కొనుగోలు విషయంలో స్టేట్ శాఖ నిశ్చితాభిప్రాయంతో ఉన్నది. ఈ విషయం మీద గంటల తరబడి చర్యలు జరిగి

సప. కాని స్టేట్ శాఖ మాత్రం ఆయుధాలు కొనుటపై ఆంక్షలు విధించాలని ధృఢ నిశ్చయాన్ని ప్రకటించింది.

6) భారత హైదరాబాదు ఉభయుల సరిహద్దు సంభాషణలకు అంత ప్రాముఖ్యత ఇయ్యబడలేదు.

7) మొత్తానికి మాంక్టన్-ఫతారి ముసాయిదాను నిజాం చేసిన సవరణలతో స్టేట్ శాఖ వజాన ఆశ్రేపించబడదు.

8) సంప్రదింపుల సంఘ నాయకుని నివేదికపై నిజాం అభిప్రాయం తెలియలేదు. మిగతా ఇద్దరు సభ్యులను పిలువలేదట కూడా.

వ్యక్తినిధి వర్గంవారు మాలానా ఆజాద్, రఫి అహమ్మద్ కిద్వాయి, డా॥ జాకిర్ హుసేను లను గూడా కలిసినారు.

భారత యూనియన్‌లో పెరిసం కాకపోతే నిజాం స్టేట్‌కు గాని వంశానికి గాని ఎలాంటి అవకాశం లభించదు. అని తాను ముస్లిం ప్రభువు పాలిస్తున్న స్టేట్ కావటం మూలాన ఈ సలహా ఉస్తున్నానని మాలానా అబుల్ కలామ్ ఆజాదు అన్నారు.

సంప్రదింపుల సంఘం పట్టుబడుతున్న విషయాలు సమంజసమయినవే, నేను పండిత నెహ్రూతో మాట్లాడుతాను అని రఫి అహమ్మద్ కిద్వాయి అన్నారు.

ఇటు జాకిర్ హుసేను తనకు రాజకీయ విషయాలు ఏ మాత్రం తెలియవు అయినా పండిత నెహ్రూతో మాట్లాడుతానన్నాడు.

ఈ విధంగా తమను ఇక్కడ సమర్థించేవారు లేరని సర్దార్ వజీర్ కన్న పండిత నెహ్రూ ఎక్కువ అనుకూలం చూపుతాడని ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ టాపిస్తున్నది. అదిగూడా సి. రాజగోపాలాచారి గవర్నర్ జనరల్ వద్ద వాద్యత స్వీకరించి నప్పుడే.

1947 నవంబరు 13

నిజాంకు కొన్ని ఆంగీకరించిన తీర్మానాన్ని పంపటానికి నేడు తుది సమావేశం జరిగింది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

1) స్వతంత్ర వరిరక్షణ

2) ఉభయత్రా విరోధ చర్యలను నిరోధించుట.

3) ఆయుధాలను భారత ప్రభుత్వానికి తెలిపి తెచ్చుకొనుట.

4) రాజకీయ ప్రతినిధుల నియామకము

ప్రతినిధి వర్గ నాయకుడు మొయిన్ నవాజు జుంగ్ హామిపై కప్పన్లు అంగీకరించింది.

1947 నవంబరు 15

నర్ వాల్టర్ మాంక్ట్స్ నిజాంకు మధ్య తంతి వార్తలు నడిచినవి. ఒకవంతి వార్తలో మాంక్ట్స్ 'లాహూరునుండి ఎక్కువ సహాయము లభించదు అని తెలిపినాడు. అంగీకారం కొరకు నిజాంకు రెండు ముసాయిదాలు పంపినాడు. ఏది అంగీకరిస్తాడో తెలియదు.

హిందువులు స్టేటు ఓడిచి వెళ్ళిపోవుట ఇంకా సాగుతూనే ఉన్నది. నిజాం తమను ఎక్కడ నాశనం చేస్తాడో అనే భయంకొద్దీ ఇక్కడి సంస్థానాలు భారత యూనియన్తో చేరడానికి భయపడుతున్నాయి. నిజానికి వారి స్నేహితులు, బంధువులు, ఇతర సంబంధాలున్న కర్నూలు, బళ్ళారి మొదలైన మద్రాస్ రాష్ట్రంలో ఉన్నవి. వనవర్తి సంస్థానపు రాజు అంతరంగికంగా భారత యూనియన్లో కలువ వలననే యత్నంలో ఉన్నాడు నిజాం తీసుకున్న చర్యకు సంస్థానాలు భయపడుతున్నవి.

తక్షణ సమస్య ఏమిటంటే హైదరాబాదు వైఖరి స్పష్టంగా తెలిసేవరకు వీటిని చేరవేయటం అవీవేయాలి వాగనులు అత్యవసర కార్యాలకు కావలసి ఉన్నది. రోడ్డు ద్వారా చేరవేయనీయకుండా ప్రాంతీయ ప్రభుత్వాలకు నిఘా ఉంచవలసిందిగా తెలపాలి. నైనిక వాహనాల అమ్మకాన్ని నిషేధిస్తూ ఆర్డినెన్సు జారీ చేయాలి. కలకత్తాలో వీటిని నిజాం ప్రభుత్వం స్వాధీనం చేసుకోవోతున్నది. కాబట్టి సత్వర చర్య అవసరం. బలదేవసింగ్

బలదేవసింగ్

హైదరాబాదుకు వాహనాల విక్రయాన్ని గూర్చిన నీ లేఖకు కృతజ్ఞతలు... మన నైన్యానికి వాహనాలు అవసరం అందుకని వీటిని హైదరాబాదుకు వెళ్ళనీయ

టానికి బదులు రక్షణశాఖకు కావాలని సూచన ఈ కొనగోలును ఆవటానికి మరోమార్గం రాకపోకల సౌకర్యం రద్దు చేయటం అనగా వాహనాలను ఇయ్యక పోవటం పెట్రోలు కూపనులు ఇయ్యకపోవుటం, నీవు ఇష్టపడితే డా॥ మథాయికి ఈ విషయం తెలియచేసేది.

ఇక సైనిక వాహనాలను అమ్మకుండా నిషేధించాలనే నీ సూచన చాలా మంచిది. డా॥ మథాయికి గూడా తెలిపేది ఏదైనా సత్వర చర్య అవసరం.

ప్రభేర్

1947 నవంబరు 18

నిజాంకు వార్టర్ మాంక్టన్ కు మధ్య నవంబరు 12-18 మధ్య తంతి వార్తలు నడిచినవి. అవి ఈ క్రింది విషయాలను ధృవ పరుస్తవి.

- 1) నిజాంను నమ్మటానికి సాధ్యం కాదు.
- 2) లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్ తో గల స్నేహాన్ని వీలైనంత వరకు వార్టర్ మాంక్టన్ తన స్వంత లాభానికి ఉపయోగించు కుంటాడు.
- 3) పాకిస్తాన్ సహాయంగా ఇచ్చేది ఏమంతా లేదు.

తం తి

హైదరాబాదు రెసిడెన్సీ పో. ఆ.

1947 నవంబరు 12

సర్ మాంక్టన్,

జిన్నాను కలుపు అవసరమైతే అతని సలహా తెలుపు అవసరమైతే నీ కొరకు విమానం పంపుతాను.

ప్రతినిధివర్గం 2, 4 నవంబరున వెళ్ళుతున్నది.

ని జాం

12 - 11 47

సర్ మాంక్టన్,

కరాచి నుంచి నీ ఉత్తరం ముట్టినది. కరాచీలో జిన్నా (Other Party) ను కలిసేది. ఇంగ్లాండు వెళ్ళేలోపల నన్ను కలిసేది. గవర్నర్ జనరల్ ఇదివరకే లండన్ వెళ్ళినాడు. అతన్ని అక్కడ చూడవలసిందిగా కోరుతాను,

ని జాం

నిన్న లాహోర్ లో మూడ్ (గవర్నర్) తో ఉన్నాను. అతను (జిన్నా) బాల్య స్నేహభావం చూపినాడు. సంబంధ విషయాన్ని గూర్చి అతనికి చాల తక్కువ తెలుసు ఏలాటి సలహా ఇయ్యలేదు. అతని కోరికపై ఒక నోటు సిద్ధం చేస్తున్నాను. రిపోర్టు పంపుతాను.

మాంక్టన్.

ని జాం,

అతడు (జిన్నా) ఇంకా అస్వస్థతగా ఉన్నాడు. 17 న ఇంటర్వ్యూ దొరికితే ఉంటాను. అతనితో మరో ఇంటర్వ్యూ చేసి రావాలా... లండన్ ప్రయాణ మవుతున్నాడు. ఏ సంగతి తెలిపేది.

మాంక్టన్

15 - 11 - 47

సర్ మాంక్టన్,

అతని (జిన్నా) తో సుపూర్ణంగా ఇంటర్వ్యూ చేసేది నేను ప్రత్యేక దూత ద్వారా పంపిన లేఖ అంది ఉండవచ్చు. ఫలితం ఉత్తరం ద్వారా తెలిపేది. నీవు ఇండియాలో ఉంటే ఢిల్లీ వెళ్లి Dickie ని కలిసేది హైదరాబాదు సంగతులు జిన్నాతో జరిగిన సంభాషణ చెప్పేది.

ని జాం

సర్ మాంక్టన్,

లండన్,

నన్ను భారత యూనియన్ లో చేరవలసిందిగా ప్రోత్సహించటానికి లార్డు ఫౌండ్ బ్యాంక్ ఇక్కడికి రావటానికి ప్రయత్నిస్తున్నాడు. ఈ ఉద్దేశ్యంతో

ఇక్కడికి రావటం ఉచితం కాదని ప్రెదరాబాన్ ఏజంట్ జనరల్ జైన్యార్ జంగ్ ద్వారా తెలియచేసినాను. చేరకూడదు అనే నా తుది నిర్ణయాన్ని మార్చుకోలేను. ఫీట్రవరిలో అతనిక్కడికి వస్తే స్నేహితునిగా స్వాగతం పలుకుతాను. దేశ విభజన కాకపూర్వం అతని కొకసారి ప్రయత్నించగా ఈ ఉద్దేశంతో పోరాడని నీవు భారించినావు. నా అభిప్రాయంలో అత డీ విషయంలో జోక్యం కలుగజేసికోకపోతే మంచిది. అతనట్లా చేస్తే రాజకీయ పరిస్థితి విషమించ వచ్చు. దేశం మొత్తంమీద హిందు ముస్లిం సఖ్యత చేకూరటానికి గాంధీ ఆమరణ నిరాహారదీక్ష ఆరంభించినాడు. ఈ ముసలివారి dubious ప్రవర్తనలు పనికిరాని వద్దటి నిజంగా నాకు అర్థం కాదు.

ని జా ౧.

సర్ మాంక్టన్,

లం డన్,

నా ప్రశ్నకు సమాధానంగా టెలిగ్రాం ముట్టింది. ప్రెదరాబాదు యూనియన్ ప్రభుత్వాల మధ్య పరిస్థితులు సంతృప్తికరంగా లేవు...ఉదా:- పాకిస్తాన్ కు (20) నోట్లు సెక్యూరిటీ భాండుల మార్పిడి Exchange ఇందులో తప్పేముందో నా కర్థం కాదు. ఆ ప్రభుత్వంలోని బద్మాపులు (Raskels) ప్రెదరాబాదుకు స్నేహ భావం చూపకున్నారు. ప్రెదరాబాదుకు అతి చెడురా నుంటే దాన్ని అనుభవించాలి. ఇంగ్లాండులోని ఉన్నత అధికారుల దృష్టికి ఈ విషయాలన్ని తెచ్చేది.

ని జా ౧

1947 నవంబరు 2,

జి న్నా.

లాయకలి సేవలను కౌన్సిలు అదృష్ట వదలికొరకు 2, 3 నెలల కొరకు ఉపయోగించుకోవా లనుకున్నాను, మీ అభిప్రాయం తెలువగలదు.

ని జా ౧.

ఒకవైపు ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారి బుకాయించుటవల్ల భారతయూనియన్ తీసికోదలచిన తీవ్రచర్యలలో కొంతవస్థ జరుగవచ్చు అని, అరుకునేవారు అయితే ఎవరేమి అన్నా, చేసినా సర్దార్ వదేలు మాత్రం ఒక అంగుళం మాత్రమైనా తన బ్రతానికి తగ్గి ఆలవాటు లేదు అనే విశ్వాసం ప్రబలుతూ ఉన్నది.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

2 నిజాం మాటలను విశ్వసించుటకు సాధ్యంకాదు అని అనేకసార్లు తేలిపోయింది. అతను ప్రశాంతంగా ఉన్న సమయాలలో వెలిబుచ్చే అభిప్రాయాలు సరి అయినవిగానే ఉంటవి. కాన అవి అతను హృదయపూర్వకంగా అని ఉండకపోవచ్చు. ఎందుకంటే మజ్లిస్ ఇతైహాదుల్ నాయకులు పోలీసుడైరెక్టరు జనరల్, మిలిటరీ కమాండర్ మొదలైనవారు కనబడగానే ధోరణిమార్చి మరోవక్షం వహిస్తాడు. మొత్తానికి ఒకటి మాత్రం నిజం ఇటీవల నిజాం మనోస్థిమితం గోలుపోయినాడు. అతను తన వంశాన్ని రక్షించుకోవటానికి ఏంచేయాలో తెలియని స్థితిలో పడ్డాడు. సక్రమమైన కుట్రను ఏర్పరచుకొని సిద్ధులైతే మిత మనిషిని మరేడుకాయ చేసినా ప్రస్తుత కష్టాలు తొలగే టట్టులేవు.

3. మరొక విషయం స్టేట్ శాఖకు స్పష్ట పరచవలసి ఉన్నది అదేమిటంటే బరోడా స్టేట్ కు జూనాగడ్ సామంత రాజ్యంవలెనే నిజాంకు సంస్థానాలు సామంత స్థాయికి చేరినవే కాబట్టి వాటిని గూడా స్టేట్ శాఖ గుర్తించాలని ఆతురత పడుతున్నది.

1947 డిసెంబరు 2 యధాతదపు ఒడంబడికను గూర్చి ఇక్కడ ఏమంత సదభిప్రాయం లేదు. ఆంతరంగిక పరిస్థితులు వీనివల్ల కుదులుబడవనేదే దానిపై వుమర్శ. అయితే భారతదేశంలోని ఇంగ్లీషువారు ఇంగ్లాండులోని వారు తమ బలవత్తర పలుకబడితో ప్రతిఘటించినా, ఒడంబడిక కుదిరిందనే విషయం మరచిపోకూడదు. ఇంగ్లీషు వారికి పాకిస్తాన్ కంటే గూడా హైదరాబాదు మీద ఎక్కువ మక్కువ ఏది ఏమైనప్పటికీ హైదరాబాదుకు కలిగింపరానట్టి సౌకర్యాలు కలిగించబడినవనే విమర్శ ఉన్నది. కాని ఈ సందర్భంలో ఒక విషయం మరువరాదు. ఏదోవిధంగా హైదరాబాదు కోర్కెకు వగ్గం వేయవలసి ఉండెను. ఏదో ఒక ఒడంబడికలో బంధించ వలసి ఉండెను...

ఇక ఆంతరంగిక విషయంతో, ఏమాత్రం ప్రాతినిధ్యం అనే మాటలేని శాసనసభ నుండి అధికారేతరుల ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయుట ఒక అంజముందుకు వేసిరట్టే. అయినా దురదృష్టకరమైన విషయమేమిటంటే ఇతైహాదుల్ ముస్లిమ్స్ వారి నియంతృత్వ సార్వభౌమత్వ ధోరణి ఇంకా తొలగలేదు ఇకపోతే ప్రభుత్వ భావ్యతస్వీకరింపబోయే ఇతైహాద్ సభ్యులు అన్నిటి పనులు అసమర్థులు.

1947 ఆగష్టు 24

లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్

నేను హైదరాబాదు విషయం తీవ్రంగా ఆలోచిస్తున్నాను ప్రతినిధి వర్గాన్ని కలుసుకునే ముందు మీకు మనోగత భావాలు తెలియజేయాలనుకున్నాను.

2. భారత యూనియన్ లో చేరుమని నిజాంను ఒత్తిడి చేయుట తప్ప నాకు గత్యంతరం కానవచ్చుటలేదు. ఇదివరకు చేరినవారిపట్ల నేను నమ్మకద్రోహం చేసిన వాడినవుతాను. అదిగాక, లోనికి రావటంకన్న బయట ఉండుటే లాభదాయకమని, విలీనం కావటంలో ప్రత్యేక ఘనత ఏమిలేదని, కాగా బయట వుండి లాభదాయకమైన స్థితి పొందవచ్చుననే భావం కలుగుతుంది. ఇది విలీనం కొరకు మనం చేయబోయే సంప్రదింపులమీద దురదృష్టకరమైన ప్రభావాలు పడవచ్చు.

3. స్టేటు కాన్స్టిట్యూఎంట్ అసెంబ్లీకి ప్రతినిధులను పంపటంలేదు. ప్రతి నిధులను పంపినంత మాత్రాన విలీనం కావటానికి ఒప్పుకున్నట్లు భావించబడలేదు. కాని ఈ ప్రాతినిధ్యం కావాలనే ప్రజాభిప్రాయాన్ని క్రమంగా అణచివేయబడ్డది. ఆత్యధిక సంఖ్యాక ప్రజల భావాలను అగౌరవ పరచుటే గాక పాలకవర్గమైన అల్ప సంఖ్యాకులకు హింసాచర్యలు చేయటానికి అవకాశ మియ్యబడుతుంది. ఇత్రేహాదుల్ ముస్లిమిన్ కార్యకలాపాలు ముస్లిమేతరులను భయభ్రాంతుల చేసి పాకిస్తాన్ సహకారంతో స్వతంత్ర హైదరాబాదుకు అనుకూలంగా చేయటానికి దారితీస్తున్నట్లు నాకు సాధికార వార్తలందినవి. అంతేగాదు ఈ సంస్థను నిజామే స్వయంగా స్థాపించినాడని గూడా విశ్వసనీయ వర్గాల ద్వారా తెలిసింది. నిజాయొక్క ఆగస్టునాటి లేఖ, 14 ఆగస్టునాటి ఫర్మాను ఆ తర్వాత సంఘటనలు స్వతంత్ర ప్రతిపత్తి పొందటానికి గల ప్రయత్నాన్ని సూచిస్తున్నది.

4. ఈ పరిస్థితుల్లో, మనము ఇతర స్టేటులతో చేసుకున్న విలీనం తప్ప వేరేదేనికి అంగీకరించుట సమంజసము గాదు, రాజకీయముకాదు అని నేను విశ్వసిస్తున్నాను. నిజాం చిత్తశుద్ధిగలవాడైతే ప్రజాశ్రేయస్సును కోరినవాడైతే ఇతర సంస్థానాధీశులు ఆచరించిన విధానానికి అంగీకరించాలి. సంస్థానాధీశులలో కొందరు ముస్లింలు గూడా ఉన్నారు. వారికన్న నిజాంకు ప్రాముఖ్యత చూప కూడదని గవర్నర్ జనరల్ గారికి తెలుసు.

హైదరాబాదు స్వయంశ్రద్ధాను చరిత్ర

5. ఒకవేళ ఇప్పటికి నిజాం ప్రభుత్వం సరియైన మార్గంలో ప్రవర్తించటం జరుగకపోతే నిజాం తన ప్రజలతీర్పుకు ఒప్పుకొనటానికి సిద్ధంగా ఉండవలసి ఉంటుంది. మనవరకు ప్రజాభిప్రాయానికి కట్టుబడి ఉంటాం. అట్టి సందర్భాలలో బెరారును గూడా ప్రజాభిప్రాయ సేకరణ పరిధిలో తేవటానికి మనం సిద్ధం.

6. చివరకు ఒక విషయం మాత్రం స్పష్టం. అదేమిటంటే ఈ విషయంలో వాయిదావేయటం మాత్రం జరుగదు అది తథ్యం.

వల్లభాయి పటేల్

1947 సెప్టెంబరు 19

లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్,

హైదరాబాదునుండి వచ్చిన తాజా వర్తమానం ఇందువెంట పంపుతున్నాను, ఇక హైదరాబాదు విషయంలో మీరు ఏ చర్యతీసికోవాలో స్పష్టమవుతున్నది. నిజాం తన భవిష్యత్తును తనస్వంత "ప్రాప్రెన్సిటీ" --భస్మాసురుడు ఇతైహాదుల్ ముస్లి మీన్ కు తాకట్టు పెట్టినాడు.

పటేల్.

1947 నవంబరు 25

ప్రియమైన వల్లభాయి

హైదరాదు ఒప్పందం మీద సంతకం అయినట్లు రేడియోలో విన్నాను. ధన్యవాదాలు. ఇది అక్కడి బాధలను అంతం చేస్తుందా అనేది అనుమానమే. కాశీ నాథరావు వైద్యశాల జతపరుస్తున్నాను.

జవహర్ లాల్.

సర్దార్ పత్రాలుగారికి

శ్రీ రవిశంకరశుక్లగారు, సర్దార్ పత్రాల్ గారికి ఒక సుదీర్ఘ జ్ఞాపిక 'దక్షిణ ప్రాంతంలో భద్రత' అనే శీర్షికతో పంపినారు. అందులోని సారాంశం :-

1) ఉత్తరంలో అల్లర్లు జరిగినందువల్ల సేనలు ఢిల్లీకి ఇతర ప్రదేశాలకు పంప బడ్డవి. కొన్నాళ్ళవరకవిరాజేవు. ఆయుధాగారాలు, ఆర్థినెన్నుడిపోలు, కర్మాగారాలు ఈ ప్రాంతంలోనే ఉన్నవి. వీటిని రక్షించటానికి పెక్కు సైనికపటాలాలు కావాలి. ప్రస్తుతం (3) పదాతిదళాలు మాత్రమే ఉన్నవి. ఇవి సరిపోవు నీకిందరాబాదుతోని సైన్యాన్ని చాల తొందరంగా తీసివేసినారు. ఒక రెజిమెంటు మాత్రమే ఉన్నది... కాబట్టి ఒక మొత్తం ఆర్మర్డ్ డివిజన్ నీకిందరాబాదులో కేంద్రీకృతం కావాలి. రూస్సీలోని సైన్యం నీకిందిరాబాదుకు పంపివేయాలి. ఇది జరగటానికి రాజకీయ కారణాలుంటే స్థానిక పరిస్థితిని బట్టి నీకిందరాబాదుకు సేన తరలింపు కొంతకాలం నిలిపివేయాలి.

2) ప్రాదరాబాదు స్టేట్ సేనల విషయంలో, ఒక అశ్వకదళం, రెండు పదాతి దళాలున్నవి. ఇవి నాసిరకానికి చెందినవే కాని ఈ ప్రాంతంలో ప్రమాదాన్ని కలిగించటానికి సరిపోతవి...నిజాం ఇప్పుడు అవలంబిస్తున్న తాత్కాలిక విధానం చూస్తే పెర్లహార్బర్ మీద దాడి జరిగినప్పటి జపాన్ తంత్రం జ్ఞాపకానికి వస్తుంది, సి. పి. బెరారులలో ముస్లింలపై అత్యాచారాలేమి జరుగుటలేదు. అయినా పథకం ప్రకారం వారు వెళ్ళిపోతున్నారు, విజేతలుగా తిరిగివస్తామనే మనోధైర్యంతో ప్రాదరాబాదులో కొందరు మార్వాడీలు నిజాంకు అనుకూలరని తెలిసింది. భారత దేశాన్ని రక్షించాలంటే, దక్షిణ ద్విపకలాన్ని రక్షించాలి. అందుకని అత్యున్నత సైనిక అధికారులు అక్కడ నియమింప బడాలి. పాకిస్తాన్కు అనుకూలంగాను ఇండియాకు వ్యతిరేకంగాను లేని బ్రిటిషు అధికారిని నేను చూడలేదు.

నీకిందరాబాదులో సైన్యం ఉంచుటతోబాటు ఒక పదాతిదళం బెరారుకొరకు అకోలాలో నియమించాలి. సరిహద్దుల మీద టౌన్ పోస్టులుండాలి.

రవిశంకర్ శుక్లా.

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

డియర్ బారి సాహెబ్

ప్రైదరాబాదు సమస్య నిరంతరం విమర్శింప బడుతున్నది. ప్రతిరోజు స్టేట్ మంత్రిత్వ అధికారులతో చర్చలు జరుగుతున్నవి సమస్యకు ప్రాధాన్యత ఇవ్వ కుండా ఉండలేము.

పచేత్

1947 నవంబరు 16

నిజాంకు వార్టర్ మాంక్టన్కు మధ్య నవంబరు 12-16 మధ్య తంతి వార్తలు నడిచినవి. అవి ఈ క్రింది విషయాలను ధృవ పరుస్తవి.

1) నిజాంను నమ్మటానికి సాధ్యం కాదు.

2) లార్డ్ మౌంట్ బ్యాటన్తో గల స్నేహాన్ని వీలైనంత వరకు వార్టర్ మాంక్టన్ తన స్వంత లాభానికి ఉపయోగించు కుంటాడు.

3) పాకిస్తాన్ సహాయంగా ఇచ్చేది ఏమంతా లేదు.

తంత్రి

ప్రైదరాబాదు రెసిడెన్సి పొ. ఆ.

1947 నవంబరు 12

1947 ఆక్టోబర్ 21

మద్రాస్ ప్రధాని, ఓ. పి. రామస్వామిరెడ్డి సర్దార్ పచేత్ను సంబోధిస్తూ లేఖ రాసినారు. దాని సారాంశం :-

దక్షిణ కమాండ్కు రెండు బటాలియన్ల సేన మాత్రమే ఉన్నది. మద్రాస్ ప్రాంతానికి సరిపోదు. నిజాం దాడి దృష్ట్యా ఇది సరిపోదు. భారతప్రభుత్వానికి సంబంధించిన ఆయుధ, మందుగుండు సామగ్రి నీకిందరాబాదు సమీపంలో ఉన్నది.

నిజాంకు 50,000 సాయుధ సేన ఉన్నదని తెలిసింది. దానికితోడు వ్యతిముస్లింకు మజ్లిస్ వారు ఆయుధాలిచ్చినారు. ఇది భయభాగిని కలిగిస్తున్నది. సత్యాగ్రహాన్ని అరికట్టడామనే నేపథ్యంతో వారు గ్రామాలకు వెళ్ళి కాల్పులు జరుపుతు మందిని భయ పెట్టుతూ మతాంతరీకరణం జరుపుతున్నారు. పర్యవసానంగా లక్షకుపైగా కాందిశీకులు వచ్చినారు. ఒక బెజవాడలోనే 30,000 ఉన్నారు. సరిహద్దు గ్రామాలలో నిజాం పోలీసుల జులుం చేస్తున్నారని వార్తలందుతున్నవి వారు ఆయుధాలను దొంగచాటుగా తెచ్చి ఇక్కడి ముస్లిం సంస్థలకు అందచేస్తున్నారు అవి సుమారు 6 సరిహద్దు జిల్లాలు మన ప్రదేశంలోనివి.

నిజాం సేనలు ఈ చిన్న భూభాగం దాటి బస్తర్ (స్టేట్) మీద దాడి చేస్తాయని వదంతులు, పత్రికలుగూడా ప్రచురించినవి. ఈ ప్రాంతంలో ఆదిమవాసులైన కోయలు, చెంచులు గోండ్లు నివసిస్తారు. వీరు సాధారణంగా సౌమ్యులు. కాని తొందరగా ఉగ్రులవుతారు. మీదట తిరుగుబాటు జరిగినప్పుడు, ఇటీవల అల్లూరి సీతారామరాజు జరిపిన 1922-24 నాటి పోరాటంలోను వారి ప్రవృత్తి తెలిసిందే అయితే ఈ తెగలకు చెందిన వారిని భారతయూనియన్ కు వ్యతిరేకంగా ఉసి కొల్పటానికి నిజాం ఏజంట్లు ప్రయత్నిస్తున్నారని మీకు తెలిసిందే. ఈ సరిహద్దు 400 మైళ్ళు పొడవున్నది చొచ్చుక రావటంగాని, దాడిగాని జరిగిన వక్షంలో సరిహద్దును కాపాడవలసి ఉంటుంది. ఉత్తరాన్ని కలిపే గ్రాండ్ బ్రింక్ ఎక్స్ ప్రెస్ రైల్వేలైను బెజవాడ నుండి 300 మైళ్ళు నిజాం ప్రాంతంలో నుండి రావాలి. ఈలైనును వారు ఎప్పుడైన శిథిలం చేయగలరు ఇక మద్రాస్ కలకత్తాలైను సరిహద్దుకు 10 మైళ్ళుదూరంలోనే ఉన్నది. ఇక మద్రాస్ బొంబాయిలైను రాయచూరు గుల్బర్గాల గుండా వెళ్ళుతుంది. మద్రాస్, ఢిల్లీ విమానం హైదరాబాదులో 50నిమిషాలు ఆగుతుంది. నిజాం ఏ నైనిక చర్య తీసికొన్న మద్రాసు ఇతర పట్టణాలతో వేరవుతుంది. ఈ విధంగా హైదరాబాదు భారతదేశానికి గుండెవలె నున్నది.

డియర్ బలదేవ్ సింగు

మధ్యప్రదేశ్ ప్రభానిశక్త మద్రాస్ ప్రభాని రామస్వామిరెడ్డి గారల లేఖలను ఇందువెంట పంపుతూ వున్నాను. సత్వరచర్య గైకొనగలరు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

2. ఢిల్లీలోని కొందరు ముస్లింలు హైదరాబాదు నుండి ఆయుధాలు తెవటానికి యత్నిస్తున్నారని ఇందుమూలంగ తెలుస్తున్నది. ఆ స్థేటు నుండి వచ్చే ప్రయాణికులను గూర్చి చాలా జాగ్రత్తగా ఉండాలి. ఏ విమానంలో లై సెన్సులేని ఆయుధాలు వస్తాయో చెప్పలేము కాబట్టి ఈ పరిస్థితుల్లో ఆచూకి (Search) జరుపవలసి ఉంటుంది.

సర్దార్ బలదేవసింగ్

రక్షణమంత్రి

కొత్త ఢిల్లీ.

వల్లభభాయివడేల్

1947 నవంబర్ 11

ప్రియమైన సర్దార్ జి

తుంగభద్రానదికి కొన్నిమైళ్ళదూరాన ఈ (సందూరు) హిందూ స్టేట్, హైదరాబాదు ముస్లింస్థేటుకు చేరువగా ఉన్నది. నిజాం దుష్టచింతన తెలియదు. గత ఆగష్టులోనే భారత యూనియన్లో చేరిన స్టేట్లోని ప్రజలయొక్క జేమాన్ని దృష్టిలో పెట్టుకుని రాస్తున్నాను ఇందుకు ఇండియా ప్రభుత్వం తీసికోబోయే చర్య ముందుగా తెలిసినట్లయితే దానికి అనుగుణంగా ఈ స్థేటు తన పాత్ర నిర్వహించగలదు.

అనువైన సైనిక స్థావరంగా ఉండటానికి యోగ్యమైన రాంగఢ్ (రాంధుర్) ను ఈ స్థేటు భారత ఎమర్జెన్సీ ఉన్నంతవరకు ఇయ్యటానికి సిద్ధంగా ఉన్నది. అక్కడ బ్యాంకులు, ఇండ్లు ఇప్పటికి ఉన్నవి. కాశ్మీర్ ప్రభావం హైదరాబాదుపైన పడవచ్చు. హైదరాబాదు వెంటనే విలీనం కాకపోవచ్చును గూడా. అందుకని ఎప్పుడైన రగుల్కొనవచ్చు. దుష్టశక్తులు విజృంభించవచ్చు. శత్రువులను తక్కువగా అంచనావేసి మనం చాలా గోలుపోయినాము. అందుకని హైదరాబాదు విషయంలో ఆ పొరపాటు మనం చేయరాదు. మీతో కూలంకషంగా సంప్రతించటానికి నమ్మ

మొట్టమొదటి పత్ర వ్యవహారము

కనుకనే ప్రతినిధిని కలుసుకొనటానికి, ఈ ప్రాంతాన్ని దర్శించి నిర్ణయించటానికి ఒక సైనిక నిపుణుని పంపితే బాగుంటుంది.

వై. ఆర్. ఘోరవడె

(సందూరు రాజా)

1947 నవంబరు 19

రాజా గారికి

మీ ఉత్తరానికి ధన్యవాదాలు హైదరాబాదు పరిసర ప్రాంతాలు స్టేటు లను గూర్చి మేము అత్యంత జాగ్రూకతతో ఉన్నాము.

ప దే ర్

రాజా శ్రీమంత్ యశ్వంతరావు

రావుసాహెబ్, హిందూరావు ఘోరవడె

మంలకత్మదారు సేనాపతి

రాజా ఆఫ్ సందూర్.

1947 నవంబరు 25

ప్రియమైన జవహర్లాల్

హైదరాబాదు విషయంలో సంప్రదింపులు మౌంట్ బ్యాటన్ మీనన్ జరుపు తున్నారు. అదే యధాతథపు ఒడంబడిక ప్రాతిపదికగా ఉన్నది. మీరనుకుంటే ఈ విషయం క్యాబినెట్ లో చర్చితాం కాగితాలు సర్క్యూలేట్ చేయిస్తాను.

ప దే ర్

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

(నిజాం-మాంక్టన్ల మధ్య ఈ టెలిగ్రాంలు (Top Secret) అతి రహస్యంగా నడిచినవి)

1948 జనవరి 48

నిజాం, కింగ్ కోర్త్

తుది అంగీకారంతో ఏకీభవించాను. అన్ని ప్రత్యేకాలకు విపరీతంగా సమాధానం పంపుతాను. మీ ప్రభుత్వపు చీఫ్ సెక్రటరీకి (Harry Gordons Firm) కోర్డ్ లో సందేశం పంపాలని పాకిస్తాన్ అది ఉపయోగించాలని కోరింది. నేను Firm కు ఆ రహస్యం తెలుపను. చీఫ్ సెక్రటరీకి తెలుసునని భావిస్తున్నాను.

వార్డర్ మాంక్టన్

మాంక్టన్

హరిగోర్డన్స్ ఫర్మ్ తరపున నా చీఫ్ సెక్రటరీకి Code మెసేజ్ సందేశం పంపేది ఫర్మ్ కు తెలియకుండా.

నిజాం

మాంక్టన్

యూనియన్ ప్రభుత్వపు ఏజెంట్ జనరల్ మున్షిని లాయక్ ట్రీ సమక్షంలో కలుసుకున్నాను. ఇంతకు ముందేప్పుడు నే నతన్ని చూడలేదు. అతడు ఎటువంటి వాడో మన వ్యవహారాల్లో అతని ఉనికి ఎంతవరకు సహాయకారిగా ఉంటుందో నమీవ భవిష్యత్తులో తెలుస్తుంది. అతడు (Natorious) అవఖ్యాతికి పాలైన ప్రవర్తన గల వాడని ఖరానా మోసగాడు అని ఇతరుల ద్వారా విన్నాను. అతను గుజరాతు, బొంబాయివాడు అతడు పకీలు గూడా. నెహ్రూ పరేల్ వలె ఈ నైతాన్ను గూర్చి ఓ అభిప్రాయానికి రావటానికి కొంతకాలం పట్టింది. నీ టెలిగ్రాం ముట్టింది సమాధానం తొందరగానే పంపుతాను.

నిజాం

ప్రియమైన సర్దార్ జీ,

1948 జనవరి 10 లేఖ సుదీర్ఘమైనది. నిజాం పోలీసులు సరిహద్దు దాటి ఇద్దరిని చంపి శవాలుగూడా తీసుకవెళ్ళినారు. నిన్ననే సరిహద్దుదాటి ఇద్దరిని పట్టుక పోయినారు. ఏజంట్ జనరల్ ద్వారా ఆక్షేపణ తెలిపినాము. కాని నిజాం సర్కారు మన ఒడంబడికను గౌరవించటం లేదు. మన సరిహద్దులను మనం గట్టిగా కాపాడుకోవలసి ఉన్నది. ఈ విషయం నేను నెహ్రూ, బలదేవసింగ్, గోపాలస్వామి అయ్యంగారులతో చెప్పినాను. నేను బలమైన 50,000 బలగాన్ని సిద్ధం చేస్తాను. కావలసిన ఆయుధాలు, మందుగుండు, డబ్బు అందజేస్తేచాలు. కమ్యూనిష్టులు, కాంగ్రెస్ ప్రభుత్వానికి వ్యతిరేకంగా చేయగలిగిందంతా చేస్తున్నారు. మా పోలీసు మంత్రి సుబ్బారాయన్ సహకరించుట లేదు. అతను కమ్యూనిష్టులవైపే మొగ్గు చూపుతున్నాడు. మీరు తొందరగా కొంత నైన్యం పంపాలి. ఈ లేఖ పని చేయకపోతే నేను పదవినుండి తొలగిపోవలసి వస్తుంది. ఆమాయక ప్రజలను ఇటు నిజాంకు అటు కమ్యూనిష్టులకు బలి ఇయ్యజాలను.

ఓమండూరు రామస్వామిరెడ్డి

ప్రియమైన మద్రాసు ప్రధానీ,

ఆయుధాలు, పోలీసు నైనిక పటాలాన్నీ గూర్చి 30 జనవరి తర్వాత మీరు ఢిల్లీ వచ్చినప్పుడు నిర్ణయింతాము. ఇక కమ్యూనిష్టులను గూర్చి వరిస్థితి అంత అభ్యాన్నంగా ఉంటే తీవ్రమైన చర్య తీసుకునేది.

వ చె ల్

ప్రియమైన ప్రధాని.

సర్కార్ పటేల్ 12 - 1 - 48 నాడు ప్రధాన మంత్రికి ఓ లేఖ రాస్తూ మాంక్టన్ కు నిజాం పంపిన 3 తెలిగ్రాంల ప్రతులను జతపరుస్తూ వీటిని చూస్తే నిజాం మనసు ఏ విధంగా పనిచేస్తున్నదో తెలిసిపోతుంది కదా ! భారతదేశానికి అనుకూలంగా లేదనిమాత్రం స్పష్టం.

వ టే ల్.

మాంక్టన్ కు పంపిన

3 - 1 - 48 నాటి తెలిగ్రాం I

నా ప్రభుత్వం ఇతర ముఖ్య విషయాల వలన తీరికలేకుండా ఉన్నది. కాశ్మీర్ మరీకొన్ని విషయాల వలన భారత పాకిస్తానుల సంబంధాలు బెడసినవి. నెక్యూరిటి కౌన్సిల్ ఏమని తీర్పు ఇస్తుందో! ఒకవేళ ఈ రెండు దేశాలమధ్య యుద్ధం ప్రకటింపబడితే హైదరాబాదు స్థితి క్లిష్టమవుతుంది పూర్వ నిశ్చయం ప్రకారం తటస్థంగా ఉంటుంది. దేశం లోపల బైట ఉన్న ముస్లిం లనేకులు దెబ్బ తింటారు. ఈ పరిస్థితుల్లో మౌంట్ బ్యాటన్ గవర్నర్ జనరల్ గా ఉంటాడో లేదో...

ని జాం

మాంక్టన్

5-1-48 నాటి తెలిగ్రాం

ఆందులో రెసిడెన్సి భవనాల అప్పగింతను గూర్చి తెలియజేస్తూ ... గవర్నర్ జనరల్, నెహ్రూ, పటేల్, తదితరులచేతుల్లో ఎట్లా అడుతున్నాడో విచిత్రంగా ఉన్నది. కొన్నాళ్ళు ముందు అనుకున్నట్టుగా మౌంట్ బ్యాటన్ హైదరాబాదుకు స్నేహితుడుగా లేడు. అదిగాక వారి ఏజంటు మున్సి ఏవైఖరి అవలం

మొఖ్యమైన పత్ర వ్యవహారము

భిన్నాడో చెప్పలేము నైతానుల కన్న తక్కువ కానట్టి వారి బుద్ధిలేని చేష్టలవలన ప్రమాద పరిస్థితులు ఏర్పడవచ్చు.

ని జా ౦

మాంక్టన్ కు పంపిన 6-1-48 నాటి తెలిగ్రాం.

ఈ సంవత్సరా రంభంలో తొంధరపడి భారత యూనియన్ తో దీర్ఘకాలిక ఒడంబడిక చేసుకొనుట మీరు వెప్పినట్టు మంచిది కాదు. సంవత్సరాంతం వరకు పరిస్థితులను వేచి ఉండి చూడాలి. కాశ్మీర్, జూనాగడ్ వ్యవహారాలు యు.ఎన్.ఓ. తీర్చవలసి ఉన్నది. ఆ తర్వాత మనం, మన విషయాన్ని గూర్చి ఆలోచిద్దాము. వచ్చే ఏప్రిల్ తర్వాత మౌంట్ బ్యాటన్ పదవీకాలం పొడుగింప బడుతుందా? అతను అధికారంలో లేకుంటే మనకు సహాయం చేసేదేమిటి. మన వ్యవహారాలను మనమే చూసుకోవాలి.

ని జా ౦

14 - 1 - 48

సర్కార్ పరేల్ పేర మౌంట్ బాటన్

తెలిగ్రాం

ప్రియమైన వధేలు,

మీరు అందచేసిన సర్ వాల్టర్ మాంక్టన్ పేర నిజాం తెలిగ్రాంలకు కృతజ్ఞత అవి చదవటానికి ఆసక్తి దాయకంగా ఉన్నవి.

మౌంట్ బ్యాటన్.

దేశంలోవలి నుండి బైటి నుండి హైదరాబాదు ప్రభుత్వం ఆయుధాలు సేకరించటానికి ప్రయత్నిస్తున్నట్లు నాకు వార్తలు అందుతున్నవి. విచారణ జరుపవలసిందిగా లండన్‌లోని మన ప్రాకమీషనర్‌కు రాసినాము. గోవా ద్వారా ఆయుధాలు చేరినట్లు నేడూగా వచ్చిన వర్తమానం వల్ల తెలుస్తున్నది. భారత ప్రభుత్వపు సుంకము శాఖవారు చేరవేతను పరిశీలించటంలో సహాయపడలేదని బి. జి. షేర్ తెలిపినాడు. జొంబాయి దిశనుండి వచ్చిన పెద్దెలలో ఆయుధాలు వచ్చినట్లు హైదరాబాదునుండి తెలియవచ్చింది.

2. పోర్చుగల్ ప్రభుత్వ రాయబారి ద్వారా, ఇటువంటి ఆయుధాల చేరవేతను మేము ఆక్షేపిస్తామని తెలియచేసినాము.

3. హైదరాబాదు స్టేటు, తన సైనికుల సంఖ్యను పెంచుతున్నట్లు తెలిసింది ఇది ఒడంబడికకు విరుద్ధం. ఈ విషయంలో మనం జాగ్రత్తగా చర్య తీసికోవాలి. ఈ పరిస్థితిలో ఎక్కువ ప్రచారం చేయరాదు. ఒడంబడికను వ్యతిరేకించుటను చూసి చూడనట్లు ఉంటే (బలహీనత అనుకొని) ధైర్యంగా వ్యతిరేక చర్యలు అనేకం చేస్తారు.

నెహ్రూ

25 - 1 - 48

ప్రియమైన జవహర్‌లాల్,

మేము ఆయుధాలు సరఫరా చేయకుండా వీలైనంత తాత్కాలికం చేస్తున్నాము. 29 న లాయకలి వస్తున్నాడు. అప్పుడు ఈ విషయం అతనితో చర్చిస్తాను. ఇక జనరల్ ఇబ్రూన్ అతని ఇంట్లాండు పర్యటనలో ఏమంత సాధించినట్లు లేదు. హైదరాబాదు మరియు భూపాల్ స్టేటుల సైన్యాలకు ఆయుధాలు కేటాయిస్తామని,

ముఖ్యమైన పత్ర వ్యవహారము

అయితే ముస్లిమేతర ప్రజల విశ్వాసాన్ని పొందే తీరుగా వాటిని పునర్వ్యవస్థ జడపా
లని రాయబోతున్నాము.

ప టే థ్

27-2-48

ప్రియమైన సర్దార్,

నిన్న లాయకలి భోజనానికి ఆహ్వానించినాడు. సర్ వాట్టర్ మొఘన్
నవాజ్ జంగ్ గూడా ఉండిరి. అతను అదే పాత కథ పునశ్చరణం చేసినాడు.

జవహర్ లాల్.

పైదరాబాదు వ్యవహారాన్ని గూర్చి నిజాము-జిన్నా-సర్ వాట్టర్ మాంక్టన్
లాడ్ మౌంట్ బాటసుల చుధ్య సర్దార్ వచేలు నెహ్రూల చుధ్య జరిగిన కీలకమైన
పత్ర వ్యవహారం జరిగింది. గ్రంథ విస్తర భీతిచే ముఖ్యమైన కొన్నిటిని మాత్రమే
పేర్కొనకలిగినాము.

భాగ్యనగర్ రేడియో

మైదరాబాదు స్వాతంత్రోద్యమ చరిత్రలో భాగ్యనగర్ రేడియోకేంద్రం స్థావన, ఆ కేంద్రం నుండి ప్రసారాలు ఒక గొప్ప ఆశ్చర్యకరమైన విశేషమని చెప్పాలి. స్టేటు కాంగ్రెసు ఆధ్వర్యంలో శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డిగారి నాయకత్వంతో కర్నూల్ శిబిరంవారు భాగ్యనగర్ రేడియో కేంద్రాన్ని నెలకొల్పారు.

ప్రతి ఉద్యమానికి ప్రచారమే ఆయువుపట్టు. ప్రచార సాధనాల్లో ముఖ్యమైనవి వేదికలు, పత్రికలు, కాని ఇటీవల ఈ రెండిని మించిన బలవత్తరమైన సాధనం రేడియో ప్రసారాలని సర్వత్రా అంగీకరించ బడ్డది. రెండో ప్రపంచ యుద్ధం జరిగినప్పుడు నాజీ నియంత హిట్లర్ ప్రభుత్వ వజ్రాన గోటెల్స్ జరిపిన ప్రచారం ఈ విషయాన్ని ధృవపరుస్తుంది.

ప్రతిరోజూ సాయంత్రం ప్రసారాలు చేసేవారు. అప్పటి నిజాం ప్రభుత్వపు రేడియో అయిన దక్కన్ రేడియో ప్రసారాలతో బాటు భాగ్యనగర్ కేంద్ర ప్రసారాలు ఆరంభమయ్యేవి. తెలుగులో, ఉర్దూలో, ఇంగ్లీషులో ప్రసారాలు చేసేవారు. మరి ట్రాన్స్మీటర్ ఎక్కడనుండి సంపాదించారో, అనలు కేంద్రం ఏ స్థలం నుండి ప్రసారాలు చేస్తున్నదో ఈ నిస్తంత్రీ ప్రసారం తంతు ఎట్లా జరుగుతున్నదో చివరివరకు పరమ రహస్యంగా ఉంచారు. ఇదొక అజ్ఞాతరేడియో చరిత్రలో ఇది అపూర్వ సంఘటన. నిజాం ప్రభుత్వం ఈ రేడియో కేంద్రం ఎక్కడ ఉందా! అని చాలా తికమక పడింది. దీని ఉనికిని కనుగొనాలని చాలా ప్రయత్నించారు. కాని దానిని తెలుసుకోవడం వారితరం కాలేదు. చివరివరకూ

వారికిది అతువట్టని విషయంగానే ఉండిపోయింది. అంత వరమే రహస్యంగా ఈ కేంద్రం నిర్వహణ జరిగింది. అసలు విషయమేమిటంటే, కర్నూలు శిబిర ప్రధాన నిర్వహణాధికారి శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డి ఈ ప్రసార యంత్రాన్ని బొంబాయి నుండి తెచ్చారు. సోషలిస్టు నాయకుడు అచ్యుత వద్దవర్థన్ గారు దీన్ని సమకూర్చినారు. ఈ విషయంలో కూడా సోషలిస్టులే అపూర్వావకాశాన్ని కలుగజేసిన వారైనారు.

ఈ రేడియో సెట్టును శ్రీవనపర్తి రఘునాథరెడ్డి కోదండరామిరెడ్డి శ్రీవల్లెపాడు గోవర్ధనరెడ్డి గారలు తెచ్చి అమర్చినారు. ప్రపంచంలోగొప్ప విమోచనోద్యమాలకు ఇటువంటి రేడియో కేంద్రాలు ఉంటాయని అంటారు. కాని హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెస్ వారు తెలుగునేలపై దీనిని ప్రత్యక్షంగా నడిపి, సమర్థవంతంగా నిర్వహించి చూపారు. శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డి నాయకత్వంలో ఈ కేంద్రాన్ని నడిపే బాధ్యత ముఖ్యంగా శ్రీ గడియారం రామకృష్ణ శర్మ, శ్రీ గొట్టిముక్కల కృష్ణమూర్తి వహించారు. వీరు చక్కని తెలుగులో వార్తలు, వ్యాఖ్యలు ప్రసారం చేసేవారు. ఉర్దూ భాషలో శ్రీబీ. నాగప్ప వకీలు గద్వాల ప్రసారాలు జరిపేవారు. ఇంగ్లీషు ప్రసారాలను శ్రీ కమతం వెంకటరెడ్డి నిర్వహించేవారు. వార్తల రచన కార్యక్రమాన్ని Script శ్రీ గొట్టిముక్కల కృష్ణయ్యారీగారు నిర్వహించేవారు. ఈ విధంగా బలవత్తర ప్రచార సాధనమయిన రేడియో స్టేషన్ ను స్టేట్ కాంగ్రెస్ నిర్వాహకులు నెలకొల్పి, రోజూ మూడు భాషలలో ప్రసారాలు జరిపి, నిజాం నిరంకుశ ప్రభుత్వ అబద్ధపు ప్రచారాన్ని ఎదుర్కొంటూ వారి రేడియోతో పోటీపడి ప్రజలకు ఎప్పటి కప్పుడు అసలు సంగతి సందర్భాలు తెలియజేస్తూ ఉండేవారు.

భాగ్యనగర్ రేడియో కేంద్రంవల్ల ముఖ్యంగా మూడు ప్రయోజనాలు కలిగినవి. మొదటిది స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్యమానికి ప్రజానీకంలో ప్రచారం జరుపడానికి చక్కని అవకాశం కలిగింది. లక్షలాది శ్రోతలు స్టేట్ కాంగ్రెస్ దృక్పథాన్ని ఆశయాలును, లక్ష్యాలను బాగా తెలుసుకోగలిగారు. ఒకవేళ నిజాం ప్రభుత్వ రేడియో తప్పుడు ప్రచారాలు వారు విన్నా, అసలు వాస్తవ పరిస్థితి ఏమిటో, స్టేట్ కాంగ్రెస్ రేడియో ఏమి చెబుతుందోనని భాగ్యనగర్ రేడియో వార్తలను, వ్యాఖ్యలను శ్రద్ధగా విసేవారు. రెండవది రజాకార్లు, మజ్లిస్ వారు, ముస్లిం కాందిశీకులు, మతోన్మాదులైన నిజాం పోలీసులు, సైనికులు సంస్థానంలో ప్రజలపై జరిపే అత్యాచారాలను, దుండగాలను, దోపిడీలను, దురంతాలను బట్టబయలుచేసి వారి నిశ్చ

హేదరాబాదు స్వాతంత్రోద్యమ చరిత్ర

స్వరూపాన్ని బహిర్గతం చేసేవీలు కలిగింది. సంస్థానంలో ఎటువంటి రాక్షసత్వం నైరవిహారం చేస్తూ ఉన్నదో ఆందరూ తెలుసుకోగలిగారు. మూడవది సైట్ కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలు నిజాం దుష్టశక్తులను ఎట్లా ఎదుర్కొంటున్నారో ప్రజలు తెలుసుకోవడానికి, వారికి దైర్యం మనో నిబ్బరం చెప్పడానికి ఈ రేడియోకేంద్రం ఎంతగానో ఉపకరించింది. ఈ కేంద్రం ప్రసారాలను సంస్థానంలోపలి ప్రజలు వింటున్నారని గ్రహించిన నిజాం ప్రభుత్వం షల్లిక్ రేడియోలు బండ్ చేయించింది. కాని ఇంట్లో ఎవరికి వారు చక్కగా వినేవారు. సైట్ కాంగ్రెస్ యదార్థప్రచారం నిరాటంకంగా సాగిపోయింది, భాగ్యనగర్ రేడియో వింతలలో వింత. ఆశ్చర్య కరమయిన విశేషం. ఇది దేశంలో ఇంతవరకు ఏ ప్రాంతములో లేక ఏ ఉద్యమములో జరుగని విశేషం. దీనికిర్తి గౌరవాలు గద్వాల కార్యకర్తలకు దక్కినవి.

హైదరాబాదు ప్రజా పోరాటంలో సోషలిస్టు పార్టీ వీరోచిత పాత్ర

హైదరాబాదు ప్రజలు నిజాం నిరంకుశ ప్రభుత్వాన్ని ఎదుర్కొంటూ జీవన్మరణ సమస్యతో సతమతమౌతున్న తరుణంలో సోషలిస్టు పార్టీ, దాని నాయకులు ఇచటి ప్రజాఉద్యమానికి ఇచ్చిన స్ఫూర్తి, చేయూత ఏ చరిత్రకారుడైనా స్మరింపదగినవి. భారత స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో ఎంత దేశభక్తి భావంతో, త్యాగనిరతితో విప్లవాత్మకరీతిలో సోషలిస్టు నాయకులు జాతీయోద్యమం సఫలం కావడంకోసం ఏట్లా కృషిచేశారో అట్లాగే హైదరాబాదు ప్రజాఉద్యమంకోసం కూడా వారు కొండంత అండగా నిలిచి, ప్రజల వెన్నుతట్టి నిర్భయంగా సమరం సాగించండి అని ఇచటికి వచ్చి ప్రజల మధ్య నిల్చోని ప్రబోధం చేసి స్వాతంత్ర్య సమర యోధులను ముందుకు నడిపించారు. నిజం చెప్పాలంటే భారత జాతీయ కాంగ్రెసు నాయకులు వారిపై శ్రేణి నాయకత్వం హైదరాబాదు సమస్యను చూచుకుంటుందిలే అని ఉపేక్ష వహించి ఊరుకున్నారు గాని ఇచటి ప్రజాఉద్యమ తీవ్రతను గమనించి, ప్రజల ఘోషి వట్ల ఎంతో సానుభూతి చూపించి. తాము రంగంలో కనిపించి, పోరాటం సల్పిన వారికి ధైర్యోత్సాహాల నిచ్చినది భారత సోషలిస్టు నాయకులందరిలో అతిశయోక్తి ఏమీ లేదు. 1946లో అశోక్ మొహతా, ఎన్. జి. గోరే చేసిన ఉపన్యాసాలు సంస్థాన ప్రజలకు గుండె నిబ్బరం కలిగించాయి. హైదరాబాదు ఉద్యమ నిర్వాహక సంఘం అధ్యక్షురాలు శ్రీమతి అరుణా అనపలి హైదరాబాదుకు విచ్చేసిన సందర్భంలో ఉద్యమకార్యకర్తల ఉత్సాహం పెల్లుబికింది. ఆమె ఉపన్యాసాలను వినటానికి వేలాది ప్రజలు గుమిగూడారు. ఆమె తన ఉపన్యాసంలో నిజాం, ప్రజల మనోభిప్రాయానికి వ్యతిరేకంగా ప్రవర్తించినదో బ్రిటిష్ వారికి పట్టిన గతే నిజాంకు పట్టగలదు' అని

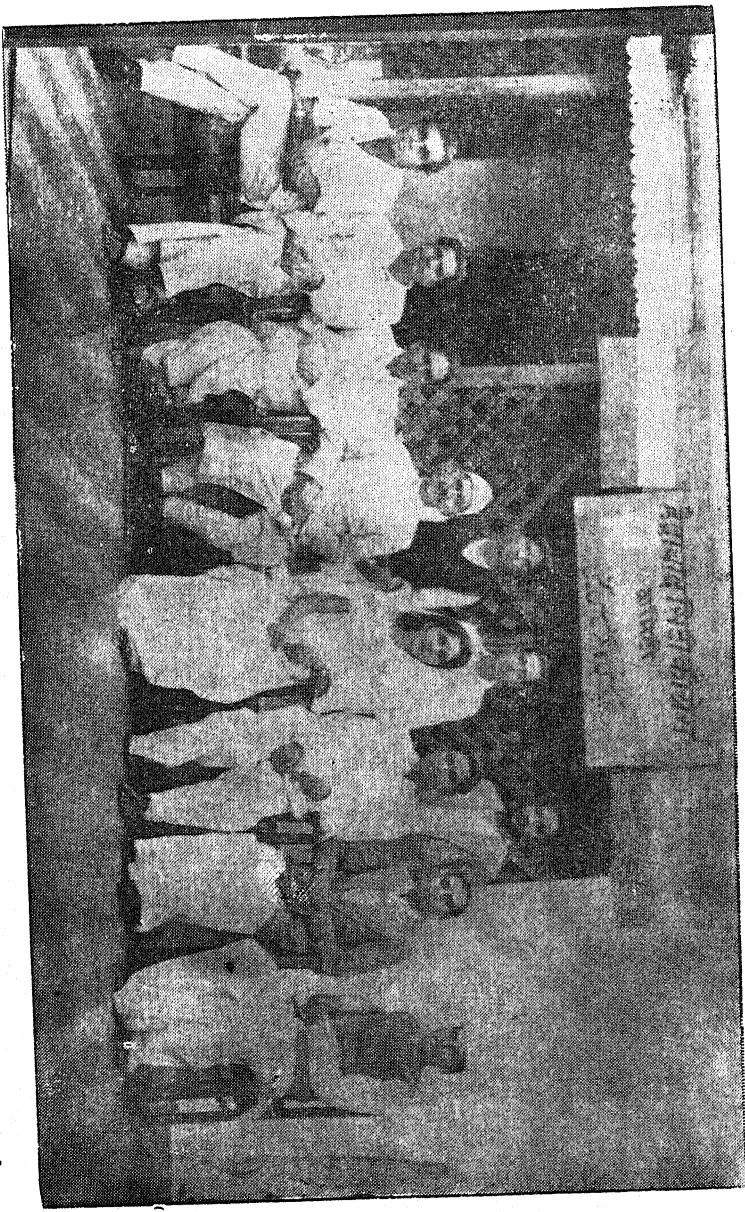
హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఉద్బాదించెను. దీనిపై మజ్లిస్ వేవర్లు అత్యాగ్రహంతో శ్రీమతి ఆరుణా ఆనవలని రాజద్రోహం కింద అరెస్టుచేసి యావజ్జీ కారాగారశిక్ష విధించాలని ఏక కంఠంతో కోరినవి. 1947 మే 7 వ తేదిన సోషలిస్టు పార్టీ మహా నాయకుడు శ్రీ జయప్రకాశ్ నారాయణ్ మొట్టమొదటి సారిగా హైదరాబాదు విచ్చేసినప్పుడు ప్రజానీకంలో కన్పించిన ఉత్సాహోద్రేకాలు చూచి తీరవలసిన దృశ్యాలు. అవి ఎన్నటికి మరుపురానివి ఆ సాయంకాలం సికిందరాబాదు కర్పలా మైదానంలో జరిగిన బ్రహ్మాండమైన బహిరంగ సభలో ఆయన ప్రసంగిస్తూ నైజాం నవాబును మీర్ జావర్ గా వర్ణించినప్పుడు ప్రజల కరతాళ ధ్వనులు మిన్నుముట్టాయి. మరుసటి రోజు రఘునాథ్ బాగ్ లో ఏర్పాటు చేయబడిన సభలో జయప్రకాశ్ జీ ప్రసంగం ఏర్పాటు చేయబడింది. కాని నిజాం పోలీసులు రాత్రికిరాత్రే హైదరాబాదు సోషలిస్టు నాయకుడు బి.ఎన్. మహదేవ్ సింగు ఇంటిలో నిద్రపోతున్న ఆయనను లేపి హైదరాబాదు నుండి బహిష్కరించి బొంబాయి పంపివేశారు.

జయప్రకాశ్ నారాయణ్ ను నిర్బంధించిన వార్త బావాసలం వలె పాకిపోయింది. దీనికి తోడు సికిందరాబాదు కాంగ్రెస్ సంఘ కార్యాలయంలో జాతీయ పతాక ఆపశ్కరణ సందర్భంలో మే 8 వ నాడు సోషలిస్టు నాయకుడు బి. యన్. మహదేవసింగ్ ఉపన్యాసం ప్రజలను మహోద్రిక్తులను చేసింది. అట్లే హైదరాబాదు సుల్తాన్ బజారులోని రఘునాథ్ బాగ్ లో జండా వందనం చేస్తూ పండిత నరేంద్రజీ ఆవేశపూరితంగా ఉపన్యసిస్తూ, జయశ్రీకాశ్ గారిని నిర్బంధించటమంటే ప్రజల ప్రాథమిక స్వత్వాలను సవాల్ చేయటం అన్నమాట. ప్రజలు ఈ సవాల్ ను ధైర్యంతో సముచిత రీతిగాను ఎదుర్కొంటాడు" అని స్పష్ట పరచినారు.

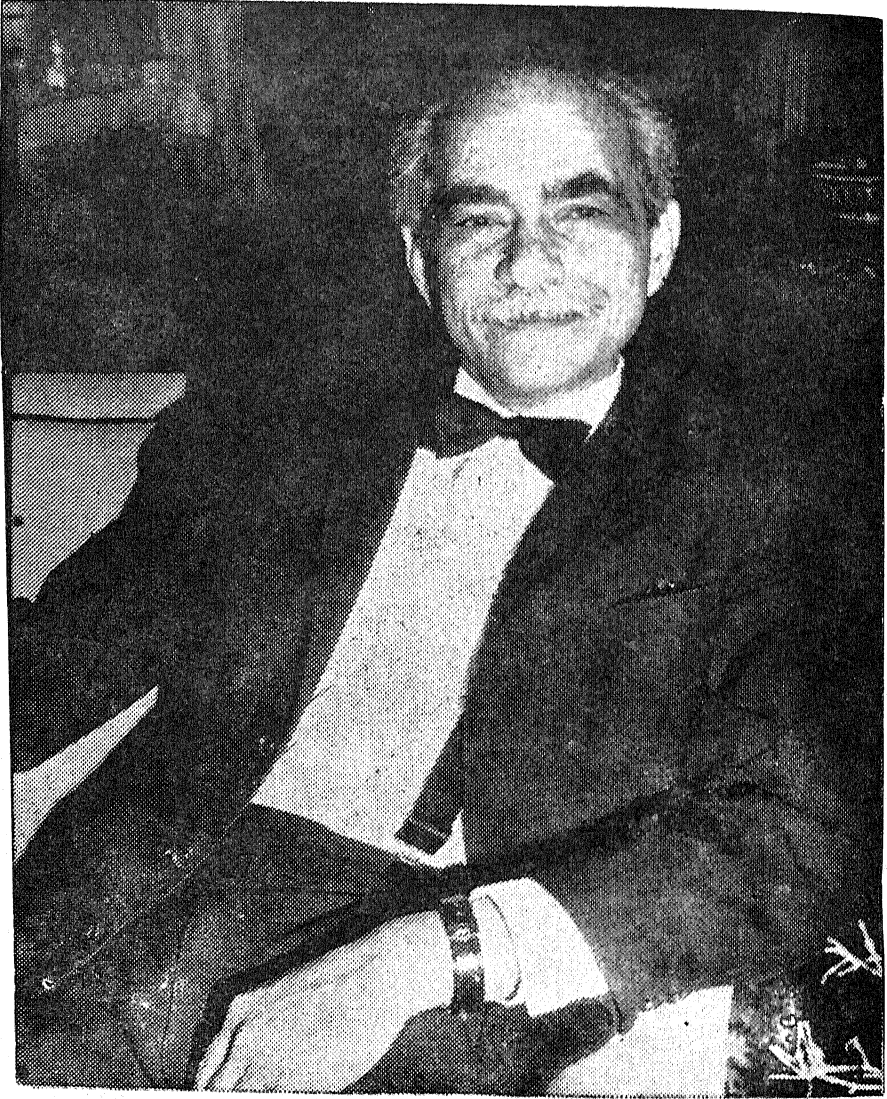
తర్వాత కాంగ్రెసు కార్యకర్తలు చేతులకు నల్లవట్టిలు కట్టుకొని 'స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాద్ జయప్రకాశ్ జిందాబాద్' అని నినాదాలిస్తూ వీధులలో తిరుగుతూ దుకాణాలను మూయించినారు. ఈ విధంగా మే 8 న దుకాణాలన్ని మూయబడినవి మే 8 న రఘునాథ్ బాగ్ లో సమావేశం కానున్న సభను ప్రభుత్వం నిషేధించింది. అయినా రామ్మూర్తి నాయుడు గారు ప్రభుత్వం నిషేధించినా సరే సభ జరుపులాము. స్వామి రామానంద తీర్థ గారు మరియు పండిత నరేంద్రజీ ఉపన్యసిస్తారని ప్రకటించబడింది. సాయంత్రంకు 5 వేలకు మించిన జనం పోగయింది. 'స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాదు. బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం తీసికొని తిరాలి' అనే నినాదాలు మిన్ను ముట్టినవి. మేజిస్ట్రేటు బదుర్ దీన్ సభాస్థలానికి వచ్చి 144 సెక్షన్ ప్రకటించినాడు.

శ్రీమతి అరుణ ఆనంద 24-12-1948 న హైదరాబాదు సందర్శించిన సందర్భంలో

కూర్చున్న వారు : శ్రీయతులు ఎస్. బి. గిరి, ఆర్. వి. బెడవ్. అ. కామేశ్వరరావు, మౌల్వీ సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీ
(అధ్యక్షులు) శ్రీమతి అరుణా ఆనంద్ దా|| మణి చెన్నారెడ్డి, బసవరాజ్, కాటం లక్ష్మీనారాయణ.
నిల్చున్నవారు : శ్రీరాములు అమర్కాల, శ్రీ కె. ఈశ్వరప్ప, శ్రీ రామమూర్తి నాయుడు.

శ్రీ ఆదిల్ హసన్ సప్తాని

బూర్జుల రామకృష్ణారావు గారు బహిరంగ సభలో ఉపన్యసిస్తూ జయప్రకాశ్ గారి నిర్బంధాన్ని గర్హిస్తూ తీర్మానం చదువుతూ సత్యాగ్రహం చేసినాడు. వారితోబాటు రామ్మూర్తి నాయుడు, ఆర్. వి. బిడప్ బసవరాజు మరియు ఈశ్వరయ్య గారలను కూడా నిర్బంధించినారు.

సికింద్రాబాదులోని రైల్వే కార్మికులు ఆఫీసు నుండి, పర్కూషావునుండి నిరసన సూచకంగా బయటకు వచ్చినారు. యూనియన్ కార్యాలయంలో సభచేసి, జయ ప్రకాశ్ అరెస్టుకు నిరసన తెలిపినారు. సభకు శ్రీ రాఘవేంద్రరావు గారు సంబోధించినారు.

మొత్తానికి జయప్రకాశ్ రాక సందర్భంలో 311 మందిని అరెస్టు చేయటం జరిగింది.

జయప్రకాశ్ హైదరాబాదు సందర్శించడం వలన కాంగ్రెసు ఉద్యమం బలపడింది. ప్రగతిశీల శక్తులు సంఘటితమయ్యిచి.

ఈ సంఘటన జంటనగరాల ప్రజలను కోపోద్రిక్తులను చేసింది. నగరంలో వలుచోట్ల ప్రజలపై లాఠీచార్జిచేసి చెదరగొట్టారు. బాష్ప వాయువు ప్రయోగించబడింది. జంట నగరాలు ఒక్కసారిగా ఉబికి వచ్చినట్లయింది. శ్రీ బూర్గల రామ కృష్ణారావు బాయి రామ్మూర్తి నాయుడు వగయిరాలు నిషేధాజ్ఞలను ఉల్లంఘించి అరెస్టు అయ్యారు. నిజం చెప్పాలంటే హైదరాబాదు సంస్థాన ప్రజల స్వాతంత్ర్యద్యమ చరిత్రలోనే శ్రీ జయప్రకాశ్ వర్యుల ఒక మైలురాయి వంటిది. శ్రీ జయప్రకాశ్ పేరుగూడా స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్రలో చిరస్థాయిగా ఉండగలదు. ఒక్కరోజులో 900 వందల మందికిపైగా అరెస్టు చేయబడినారు. వారిలో సోషలిస్టు నాయకుడు మహదేవ్ సింగు ముఖ్యులు. అరుణా ఆనవలీ ఆంధ్రదేశంలోకూడా వర్యుడించి హైదరాబాదు సమన్య తీవ్రతను నొక్కి చెప్పి సత్వర చర్య తీసుకోవాలని కోరారు.

జయప్రకాశ్ జీ హైదరాబాదు సంస్థాన ప్రజలపై ఆపారమైన ప్రేమ, వాత్సల్యము చూపారు. హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరమంటే భారత స్వాతంత్ర్యోద్యమ సమరమని వాడు నమ్మేవారు. స్వామి రామానంద తీర్థ నాయకత్వంలో సాగు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తున్న పోరాటానికి భారత ప్రభుత్వం ఏమీ సహాయం చేయలేకపోతున్నందుకు ఎంత మనోవేదన పోందారో అది వర్ణనాతీతం.

అసలు హైదరాబాదు సంస్థాన విషయంలో భారత జాతీయ కాంగ్రెసు, భారత ప్రభుత్వమూ మొత్తక విధానాన్న వలంబించాయని సోషలిస్టుల ఆరోపణ. హైదరాబాదు విషయంలో సోషలిస్టు పార్టీ తన విధానాన్ని స్పష్టం చేసి ఉన్నది. ఇండియా ప్రభుత్వం హైదరాబాదు సంస్థానంతో అసలు యధాతథపు ఒడంబడిక (Stand still Agreement) చేసుకోవటం గొప్ప పొరపాటని సోషలిస్టులు ఖండించారు. ఆ ఒడంబడిక ప్రకారం నిజాం ప్రభుత్వ అధికారాన్ని ఇండియా ప్రభుత్వం ధృఢపరచిందని వారు విమర్శించారు. ఆ తర్వాత భారత ప్రభుత్వం ప్రకటించిన శ్వేతపత్రంలో (White Paper) ఒడంబడిక యొక్క పూర్తి షరతులు వాటికి భిన్నంగా నిజాం ప్రభుత్వం తీసుకున్న చర్యలు ఉదహరించబడి ఉన్నాయి. ఆ శ్వేతపత్రంలో “నిజాం అతని సలహాదార్లు ఈ ఒడంబడికను కాలహరణానికి వినియోగిస్తారని గాని, తమ దురాలోచనలు నిరాటంకంగా సాగటానికై ఇండియా సేనలు నీకిందరాబాదు నుండి తొలగిపోవాలని ఈ పన్నుగడ పన్నునాణి ఒడంబడిక చేసుకునేట్లుప్పుడు ఇండియా ప్రభుత్వం కించితుకూడా గ్రహించలేకపోయింది” అని భారత ప్రభుత్వం అంగీకరించింది. ఈ ఒడంబడికపై భారత నాయకులచే సంతకం చేయించటంలో మౌంట్ బాటన్ పాత్ర ఎటువంటిదో చరిత్రకారులు పరిశీలనచేసి తేల్చవలసిన విషయం. ఏమయినా నీకిందరాబాదునుండి సేనలను తొలగించి భారత ప్రభుత్వం పెద్దతప్పుచేసిందని సోషలిస్టులు అన్నారు. అంతేగాక ఒడంబడిక సమయంలో అయుధ రహితులైన ప్రజలపైన దారుణమైన దీక్షతన హింసాకాండ జరుపుతున్న రజాకారు సేనను రద్దు చేయమనీ, సంస్థానంలో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పాటు చేయమని రెండు షరతులు విధించినా బాగుండేది అని సోషలిస్టుల అభిప్రాయం. అటువంటి షరతులేమీ లేకుండా వ్యవహారం జరిపి, యధాతథపు ఒడంబడికను నిరంకుశ నిజాం చేతిలో ఉంచారని సోషలిస్టు పార్టీ తీవ్రంగా గర్హించింది.

అయినప్పటికీ స్వామి రామానంద తీర్థ నాయకత్వాన సాగిన స్టేట్ కాంగ్రెసు పోరాటాన్ని సోషలిస్టులు సమర్థించి తామూ ఆ పోరాటంలో హృదయపూర్వకంగా నిజాం అంతు తేల్చాలన్న కృత నిశ్చయమై పాల్గొన్నారు. వీరికి విద్యార్థులలో, కార్మిక సంఘాలలో మంచి వలుకుబడి, ప్రాభవము ఉండేవి. హైదరాబాదులో కార్మిక సంఘాలను నిర్మించటంలో మహదేవసింగ్, ఎస్. బి. గిరి, బాపి అనుదరులు

గొప్పపాత్ర వహించారు. ఇక విద్యార్థిరంగం పిషయంలో 1946-47 మధ్య ఎన్. ఎం. జోషీ, అశోక్ మెహతా, ఎన్. జి. గోరే, అరుణా ఆనపాలి, పురుషోత్తందాసు త్రికందాసు మొదలగు నాయకులు హైదరాబాదు వచ్చి విద్యార్థుల సమావేశాలలో ప్రసంగించారు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ మహాసభల సందర్భంగా సోషలిస్టు విద్యార్థులు ఏర్పాటు చేసిన 'స్వేచ్ఛ' అనే ప్రదర్శన అనేకులను అకర్షించింది. సోషలిస్టు విద్యార్థి కార్యచరణ సంఘం ఏర్పాటు అయింది. దీనికి శ్రీరాములు అముదాల కన్వీనర్. వై. శివరామశాస్త్రి, గోపాల్, రాఘవరెడ్డి, బర్హీపూర్ కర్, మాటూరి నరసింహారావు, మురళీధర్ కనడే, గోవిందరావు పురోహిత్, తివన్ రెడ్డి, శ్యామ్ అప్పంగీకర్ సభ్యులు. 1947 జూలై 30 వ తేదీన వండిత సరేంద్రజీని అరెస్టు చేసినందుకు నిరసనగా విద్యార్థులు ఊరేగింపుతీసి పోలీసులు చేసిన లాఠీఛార్జీలో గాయపడ్డారు. రెచ్చిపోయిన విద్యార్థులు పోలీసులపై తిరగబడడానికి ఉద్రేకంతో ముందుకు సాగిపోతున్న సమయంలో స్వామి రామానందతీర్థ వచ్చి శాంతపరచారు. పోలీసుల హింసాకాండకు నిరసనగా రాష్ట్రమంతటా విద్యార్థులు 1947 ఆగస్టు 7 వ తేదీన సమ్మెచేశారు. 1947 ఆగస్టు 15 తేదీన జాతీయ పతాకాలను ఎగురవేయాలని పోలీసు కావలాను తప్పించుకొని కాంగ్రెసు భవనంపై పతాకాన్ని ఎగురవేసిన ఎల్. నారాయణనూ అతని సహజరులనూ పోలీసులు చితకగొట్టారు. ఎగురవేసిన పతాకాలను బూటు కాళ్ళతో తొక్కి పోలీసులు అవమాన పరిచారు. జాతీయ నాయకులకు ఫిర్యాదుచేస్తే వారికి అటువంటి రిపోర్టులు అందలేదట! విద్యార్థులు నెప్టెంబరు 2న సంస్థానమంతటా పతాక దినోత్సవం జరుపాలని ప్రభుత్వ భవనాలపై జాతీయ పతాకావు ఎగురవేశారు. హైదరాబాదు నగరంలో వేల సంఖ్యలో పతాకాలను ఇండిండికి పంచివెట్టి, రామ జాతీయ పతాకపు బాడ్జీలు ధరించారు. నెప్టెంబరు 2 న సూర్యోదయమయ్యే సరికి ఉస్మానియా విశ్వవిద్యాలయ ఆర్థు కళాశాల భవనం, సుల్తాన్ బజార్ క్లాక్ టవర్, ఆర్. టి. సి. బస్సు డిపో, నాంపల్లి రైల్వేస్టేషన్, మహబూబియా కళాశాల, ఉస్మానియా జనరల్ ఆసుపత్రి భవనాలపై వందలకొదిలి త్రివర్ణ పతాకాలు రెపరెపలాడాయి. పీటిని ఎగురవేసిన వారు ప్రాణాలకు తెగించి అట్టి సాహసచర్యకు పూనుకొన్నారు. వదివేలమంది విద్యార్థులు త్రివర్ణపతాకపు బ్యాడ్జీలు ధరించి సుల్తాన్ బజారు క్లాక్ టవర్ దగ్గరకు ఊరేగింపుగా సాగి వెళ్ళారు. ఏరంతా పోలీసుల దమనకాండకు గురి అయ్యారు. దమనకాండకు నిరసనగా 1947 నెప్టెంబరు 3 తేదీన తీయభదీన మరొక ఊరేగింపును పోలీసులు తరిమికొట్టారు. నిజాం కళాశాల ఆవరణలో తలదాచుకొన్న, విద్యార్థులను అరెస్టు చేశారు. కళాశాల

ప్రిన్సిపాల్ షామ్ లెబ్బరర్ శ్రీమతి లీలామణి నాయుడు (ఈమె నరోజినీనాయుడు గారి కుమార్తె) కళాశాల ఆవరణలోకి ఎందుకు వచ్చారని పోలీసుల్ని ప్రశ్నిస్తే పోలీసులు దురుసుగా ప్రవర్తించారు. ఈ విషయాన్ని అన్నిటిని శ్రీ శ్రీరాములు అమల దాల మద్రాసు వెళ్ళి అఖిలభారత విద్యార్థి సంఘం నాయకుడు శ్రీ రవీంద్రవర్మకు చెప్పారు. శ్రీ వర్మ చేసిన విజ్ఞప్తి సనుసరించి దేశమంతటా సెప్టెంబరు 15 తేదీన 'హైదరాబాదు విద్యార్థి దినం' పాటించబడింది. సైద్ కాంగ్రెసు పిలుపు నందుకొని విద్యార్థులు అక్టోబరు 23 తేదీన కళాశాలలను విహ్వలించారు.

హైదరాబాదు సైద్ కాంగ్రెసు కార్యవర్గంలో ఇద్దరు సోషలిస్టు సభ్యులు, మహదేవసింగ్, ఆర్. వి. భీడవ్ గారలు ఉండడం, హైదరాబాదు నగర కాంగ్రెసుకు మహదేవ్ సింగ్ అధ్యక్షులు కావడం, కొన్ని జిల్లా కాంగ్రెసు సంఘాలలో సోషలిస్టులు ఉండడంవల్ల జయప్రకాశ్ నారాయణ్ ఇచ్చిన పిలుపుకు ప్రజానీకం కదిలింది. 1947 డిసెంబరులో బొంబాయిలో ఒక విలేఖరుల సమావేశంలో స్వామి రామానందతీర్థ నాయకత్వాన సైద్ కాంగ్రెసు ఉద్యమానికి కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీ సంపూర్ణంగా సహకరిస్తుంది అని జైప్రకాశ్ నారాయణ్ ప్రకటించారు. అంతేకాక కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీ శ్రీమతి అరుణా ఆసఫాలి అధ్యక్షతన 'హైదరాబాదు పోరాటపు కమిటీ'ని నియమించింది. సోషలిస్టు నాయకులు కాంగ్రెస్ కార్యచరణ శిబిరాలు సందర్శించి స్వాతంత్ర్య యోధులకు ఆయుధాల సప్లయ ఏర్పాటు చేశారు. రాష్ట్రంలో సోషలిస్టులు జరిపిన అండర్ గ్రౌండ్ కార్యకలాపాలలో మగ్గురు సోషలిస్టు నాయకులు గంగాధర్ కర్వతేకర్, జగన్నాథ్ ఖాలేరావు, జగజీవన్ రామ్ పొర్రాణిలు బలీ ఇచ్చినట్లు తెలిసింది. ఈ విధంగా ఉద్యమాన్ని ముమ్మరం చేయడంలో సోషలిస్టుల పాత్ర గణనీయమైనదని అంగీకరింపవలసి వున్నది.

హైదరాబాదుపై పోలీసుచర్య జరగడానికి బహుశా ఒకటి రెండు రోజుల ముందు శ్రీ జయప్రకాశ్ నారాయణ్ వాస్తూ "ప్రజాస్వామ్య భారతదేశంలో సంస్థానాధీశులకు స్థానంలేదు. అందులో ముఖ్యంగా నిజాము రాజ్యాధిపత్యం కోల్పోయాడనుటకు నా కెట్టి సంకయము లేదు. నిజాము పోవలెను. అతని సంస్థానము ముక్కలు చేయబడి ఆయా భాషాప్రాంతములతో కలిపివేయబడ వలెను" అని స్పష్టపరిచాడు. హైదరాబాదు సమస్య విషయంలో ఇంత దూరదృష్టితో సాహసించి ఆలోచించిన భారతీయ నాయకుడు నిజానికి ఆ రోజులలో జయప్రకాశ్ జీ ఒక్కడే. దివరకు ఆయన వాగినదే జరిగింది. నిజాము పోయాడు. అతనిరాజ్యం ముక్కలై

ఆయా భాషా ప్రాంతాలలో కలిసిపోయింది. ఆయన దృష్ట. జయప్రకాశ్ నారా
యణ్ గారు యూరపులో స్పెయిన్ దేశం ఉదాహరణను తీసుకోవచ్చు. "అంతర్జాతీయ
ఫాసిస్టు దంష్ట్రులనుండి స్పెయిన్ దేశపు ప్రజా ప్రభుత్వాన్ని రక్షించడానికి ప్రపంచ
మునం దన్ని భాగములనుండి స్వాతంత్ర్య వీర్యులు త్వరపడి వెళ్ళియుండరి. లక్ష
లాది హైదరాబాదు ప్రజలు ఫాసిస్టు భూతమైన నిజాంనిరంకుశ ప్రభుత్వపు పట్టులో
నలిగిపోతున్నప్పుడు స్వాతంత్ర్యవీర్యులైన వాడెవ్వరైనను ఆప్రజల సహాయము
సకు పోకుండ ఉండగలడని నేను భావింపజాలను. ఆసఫీయా ఫాసిజమునుండి వారిని
రక్షింప ప్రయత్నింపకుండ ఉండగలడని అనుకోలేను" అని కూడా జయప్రకాశ్
గారు వ్రాశారు. ఆ కాలంలో స్పెయిన్ దేశ దుస్థితి విషయమై జవహర్ లాల్
నెహ్రూగారే ఎంతో అద్భుత కనబరచి వున్నారు. మరి హైదరాబాదు విషయంలో
వారు ఎందుకు వెనుకాడినారో దురూహ్యం. వారు అంతర్జాతీయ విషయముల చింత
నలో పడిపోయి ఉండవచ్చును. లేదా ఇక్కడి పరిస్థితుల తీవ్రతను సరిగా
గ్రహించి ఉండకపోవచ్చును. ఏమైనను హైదరాబాదు నైటు కాంగ్రెసులో కూడా
సభ్యులైన సోషలిస్టుపార్టీవారు జరిపిన వీర కృత్యములు నైట్ కాంగ్రెసు సడిపిన
మహాద్భుతంలో అంతర్భాగమయి హైదరాబాదు విముక్తికి తోడ్పడటం స్వాతంత్ర్య
వీర్యులందరూ జేజేలు పలుకవలసిన విశేష సన్నివేశం.

నిజాం మీద బాంబు ప్రయోగం

త్యాగం ఉత్కృష్టమైంది అందులో స్వార్థానికి ఆస్కారం లేక పరార్థంతో కూడిన త్యాగాన్ని మించినది ప్రపంచంలో ఏదీ లేదు. మహావృక్షంగా పెరిగి శాఖోపశాఖలతో విలసిల్లి, నిలవటానికి చల్లని నీడి నిచ్చి, సువాసనలు వెదజల్లే పుష్పాలను వికసించేసి ఆకలిబాధను అంతరింపజేసే రసవత్తర ఫలాలను పొ్రజుకోటి కందచేయటానికి మూలకారణం బీజం చేసిన ఆత్మత్యాగంలోనే నిబిడీకృతమైంది. బీజం తన ఉనికినే మట్టిలోకలిపేసి, తనరూపాన్ని మాపేసి, ఆత్మత్యాగం చేస్తేనేకదా అంకురిస్తుంది. పుష్పించి ఫలిస్తుంది. ఒకేఒక బీజంచేసిన త్యాగంవలన లక్షలాది విత్తులు పుట్టుకవస్తవి. ఇదే సృష్టిరహస్యం. జీవరాశి మనుగడకు, చైతన్యానికి త్యాగమే ఆధారశిల వంటిది. దేశ రక్షణకుగాని, ధర్మ రక్షణకు గాని నిస్వార్థమైన ఆత్మత్యాగమే అవసరం. విత్తు ఏ విధంగా మహా వృక్షమై విలసిల్లుతుందో అదే పద్ధతగా దేశానికే ముప్పు వాటిల్లినప్పుడు దేశీయుల మాన ప్రాణాలు ప్రమాదంలో చిక్కుకున్నప్పుడు ఆత్మత్యాగం వలన ప్రాణాలర్పించటానికి సాహసించిన మహాసుభాషలే నిజమయిన మానవులు. వారే దేశభక్తులు. వారి త్యాగఫలితంగానే వీరులుదృఢిస్తారు. 'పట్టి మాటలు కట్టిపెట్టి గట్టిమేల్ తలపెట్టి'న వారే త్యాగధనులు. వారి దివ్యనామం ప్రాతః స్మరణీయం. వారే ఆమరులు. పంచభౌతికమయిన వారిదేహం పోయినా వారిపేరు మాసిపోదు.

భారత స్వాతంత్ర్య సంగ్రామంలో భగత్ సింగు ప్రాణాలకుతెగించి కవున్సిల్ హాల్ లో బాంబు విసిరి పట్టుబడినాడు. ఉరి తీయబడినాడు. మహా దేశభక్తుడుగా నేటికీ కీర్తింపబడుతున్నాడు.

నిజాంపై బాంబు వేసిన వీరుడు శ్రీ నారాయణరావు పవార్

ప్రజాకార్ కిరాతకులనే పంపబడ్డ అనుభవరూఢుడు

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో జరిగిన స్వాతంత్ర్య సమరం తత్తుల్యమయిన త్యాగ ధనులను, వీరులను, సాహసవంతులను స్మరించింది. నారాయణ బాబు వహార్ వారందరిలో తలమానికమని నిస్సందేహముగా పేర్కొనవచ్చు. నిజాం నవాబు గద్దె నెక్కిన నాటినుండి మత దురహంకారంతో, కుచ్చితమైన స్వార్థంతో తన రాచరికపు గద్దెను నిలుపుకోవటానికి చేసిన దురంతాలకు అంతులేదు. తన కండ్లముందు జరిగే మానభంగాలను, దోపిడీలను, హత్యలను చూసి నారాయణబాబు హృదయం చలించిపోయింది. వీటన్నిటికి మూల కారకుడయినవాడు నిజామే. అతన్ని హత మార్చినై ఈ దురంతాలు ఆగిపోతవని కృత నిశ్చయం చేసికొన్నాడు. జీవితంమీద ఆశ విడచి, దేశమాత చరణాలకు చిత్తశుద్ధితో నమస్కరించి జనకంటకుడయిన నిజాంమీద బాంబువేసి దేశాన్ని నిష్కటంకంచేయటానికి ఉపకరించినాడు. ఆయితే నారాయణబాబు విసిరిన బాంబు వెంట్రుకవాసిలో గురితవ్పింది. ఇంకా పాపం పండలేదు కాబోలు! నిజాం బతికిబయటపడినాడు. కాని నారాయణబాబు విరికివందవలె పారిపోలేదు. అతన్నేమి చేయవద్దని నిజాం ఆదేశించినాడు. అంటే ఆతనిద్వారా ఈ సంఘటన వెనుక ఉన్న కుట్రను తెలిసికోవాలన్న దురుద్దేశంతో అలా ఆదేశించినాడే తప్ప నారాయణబాబుమీద దయతలచి, జీవకారుణ్యభావంతో గాదు. పోలీసులచేతపడ గానే రజాకార్లు అతన్ని తునాతునకలుగా నరికిపారవేసేవారు. కాని దైవికంగా తప్పి పోయినాడు. బతికి బట్టకడతాడని, నేడు మనమధ్య ఉంటాడని ఎవరూ ఆశించలేదు. అతనికి ఉరిశిక్ష వడ్డది. ఉరితీయబడిఉంటే నేడు అతను దేశభక్తాగ్రేసరులలో భగత్ సింగు మొదలయిన మహా వీరులకోసకు చెందినవాడుగా ప్రస్తుతించబడేవాడు, ఈ విధంగా హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య చరిత్ర మనదేశ చరిత్రలో నిరుపమానమయింది. సంఘటన వివరాలు ఈ కింద పేర్కొనబడుతున్నవి.

హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో జరుగుతున్న హింసాకాండకు, ప్రజా సంక్షోభానికి, అత్యాచారాలకు మూలకారకుడు నిజామే. పోలీసులు నైనికులే కాక, వచ్చి మతపాక్షిక సంస్థ అయిన మజ్లిస్ ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ సాయుధ దళంగా రూపొందించి, రజాకార్లనే పేరుతో గ్రామాలమీదకి తోలి, ప్రజలపై అత్యాచారాలు చేయించసాగాడు. పోలీసుల కండ్ల ముందరే దుర్మార్గాలు చెయిస్తాడు. అవసరమయితే పోలీసులను నహాయవడమంటాడు. తాను చూసీ చూడనట్లు నటించుతుంటాడు.

ఈ విధంగా నిజాం ఉస్మానలీ ఖాన్ ప్రజలపై జరుపుతున్న హింసాకాండలు దౌర్జన్యాలు తారాస్థాయి నందుకున్నాయి. బాధలు పడలేక చెప్పకుంటే వినేవాడు

హైదరాబాదు స్వేచ్ఛాత్రోద్యమ చరిత్ర

లేక ఎందరో తమ గృహాలు విడిచి పలస వెళ్ళారు. కాని కొంతమంది యవకులు నిజాం ఆంతు లేబద్దామనే ధృఢ సంకల్పంతోనే తమతమ నెలపులు విడిచి సరిహద్దు ప్రాంతంలో శిబిరాలు ఏర్పాటు చేసికొని 'బతికితే స్వరాజ్యం' 'లేకపోతే పిరన్నర్లం' అనే ధృఢ సంకల్పంతో అంతిమ పోరాటానికి ఆయత్త వడ్డారు. అటువంటి అనేక శిబిరాలలో షోలాపూరు శిబిరం ఒకటి.

ప్రజలపై జరుగుతున్న హింసాకాండలకు మూలకారణం నిజాం రాబట్టి నిజాంను తుదముట్టించడమే తగుమార్గమనుకున్నారు. ఒక పథకం ప్రకారం నారాయణరావు వవార్ నిజాంపై బాంబు వేశాడు. అది గురి తప్పింది. పోలీసులు రంగారువడ్డారు హడావుడిగా పట్టుకొని కేసు పెట్టినారు. ఉరిశిక్ష వడింది. అంతలోనే పోలీసు చర్య జరిగింది. ఉరిశిక్ష అమలు కాలేదు. యావట్టివ శిక్షగా మార్చారు. ప్రజల ఒత్తిడివలన చివరకు విడుదలచేయబడినాడు.

బాంబు విసిరిన వారిమీద పోలీసు పెట్టిన అభియోగం చరిత్రాత్మకమయింది. దేశమంతటా సంచలనం కలిగింది. హైదరాబాదు రాష్ట్రాన్ని భారతదేశంలో పీలీ నము చేయటానికి జరిపిన పోరాటంలో హైదరాబాదు పాలకుడైన నెజాంమీద బాంబు వినరటం కన్న మహత్తర కార్యం ఇంకేం ఉంటుంది?

న్యాయమూర్తి మహమ్మద్ మర్తజాఖాన్ నమక్షంలో విచారణ జరిగింది. అవరాధ పరిశోధన కాఖ అసిస్టెంట్ కమీషనర్ (సగరకాఖ) ఫజల్ రసూల్ ఖాన్ అభియోగ విచారణ జరిపినాడు. న్యాయస్థానంలో వాబ్బులమిస్తూ

“న్యాయస్థానంలో హాజరుపరచిన నారాయణరావు, గండయ్యలను తానెరుగు దుననియు, శిష్యాత్పతి, మందుగుండుసామాగ్రి నియమాలు, హైదరాబాదు రక్షణ సూత్రాలు కింద వీరు నిందితులని చెప్పాడు. విరళరావు ఒక్కడు అప్రూవర్ గా మారినాడు,

న్యాయస్థానంలో హాజరున్నవారు కాక, లక్ష్మన్ రావు కల్చర్ కర్, బాలయ్య, గాలయ్య, విశ్వనాథ్, బాబురావు, నారాయణస్వామి, బసవరాజులు రాష్ట్రంలో ఆల జడి కలుగజేసి, నిజాం ప్రభుత్వాన్ని స్థంభింపజేయటానికి శాయశక్తుల ప్రయత్నించి నాడు. అందుకు బాంబులు, చేతి గ్రనేడులు, దైనమెట్లు తయారీకి పూనుకోవాలని,

రోడ్డు, రైలువంతెనలు, రైలుస్టేషనులు వడగొట్టటానికి యత్నించాలని, వథం వేసి కొని పోలాపూరు శిబిరంనుండి వనిచేయసాగారు.

నిజాం ప్రతిరోజు సాయంత్రం పూట వెళ్ళే బాటమీద ముగ్గురు మూడుచోట్ల నిలబడి, నిజాం కూర్చున్న మోటారుకారు రాగానే ఒకడు బాంబువినరవలెను. అది గురి తప్పిన ఎడల రెండవ వ్యక్తి, ఆ తర్వాత మూడవ వ్యక్తి వినరవలెను. మొత్తానికి ఏ విధంగానయినా నిజాం బ్రతికీ బయటపడకుండా చూడవలెను. ఇందుకు నారాయణరావు, గండయ్య (గంగారాం), జగదీశ్వర్లు, నియుక్తులయినారు. గాలయ్య నుండి నారాయణరావు బాంబులు తీసికొన్నాడు. ఇంకా కొన్ని తెచ్చుకోవాలనే ఉద్దేశంతో, నారాయణరావు, జగదీశ్వర్, విశ్వనాథ్ గారలు పోలాపూరు పోయినారు.

పోలాపూరులో కిరాయి మోటారుకారు తీసికొని, నడుస్తున్న మోటారుపై బాంబు ఎట్లా విసిరివేయాలో నారాయణరావు, జగదీశ్వర్, విశ్వనాథ్ గారలకు గుండ్రని బంతులతో శిక్షణ ఇవ్వబడింది. ఈ ముగ్గురు వట్టిచేతులతో అంటే బాంబులు తెచ్చుకోకుండా వచ్చినారు. శ్రీకొండా లక్ష్మణ్ శనివారం నాటికల్లా శ్రీ.సి. లక్ష్మణ్ ద్వారా హైదరాబాదులో అందచేస్తానని వాగ్దానం చెయ్యటమే అందుకు కారణం.

హైదరాబాదుకు వచ్చిన శ్రీనారాయణరావు వవార్ పథకం ప్రకారంశని, అది వారాలు ఎదురుచూసి సోమవారంనాడుతిరిగి నారాయణస్వామిలో పోలాపూరు వెళ్ళినారు. అయితే తాను ఇదివరకే టి. లక్ష్మన్ ద్వారా బాంబులు నగరానికి పంపినాను కాబట్టి తిరిగి హైదరాబాదు వెళ్ళి అతని దగ్గరనుండి తీసికోవలనందని చెప్పి పంపివేసినాడు. అప్పుడు సర్వశ్రీ కొండా లక్ష్మన్, బసవరాజు, నారాయణరావు, నారాయణస్వామి గారల మధ్య ఒక నిర్ణయం జరిగింది.

పోలీసులకు చిక్కితే తహస్సాలు బయడపడతాయి కాబట్టి, పట్టుబడతారనే ప్రమాదం ఏమాత్రమున్నా, వెంటఉన్న విషం మింగివేయవలె. శ్రీ.టి. లక్ష్మణ్ తమకు కనపడవచ్చు, కనపడకపోవచ్చు కాబట్టి రెండు బాంబులు అదనంగా ఇయ్యేవలసింగా వారు కోరగా, మరిరెండు బాంబులు ఇచ్చినారు. అవి తీసికొని శ్రీ నారాయణరావు. శ్రీ నారాయణస్వామి గారలు హైదరాబాదుకు తిరిగివచ్చినారు.

శ్రీ నారాయణరావు మిగతా ముగ్గురు బాంబు వేసినరోజు శింకరరావు ఇంట్లో నారాయణరావు విషాన్ని మూడు చిన్న సిసాలలో నింపి ఇద్దరు సహచరులకూ ఇచ్చి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నాడు. ఒకటి తనకు ఉంచుకున్నాడు, తర్వాత సుల్తాన్ బజారులోని సత్యనారాయణ నైకిలు దుకాణానికి ఆ తర్వాత దేవనాథ్ థోటో దుకాణానికి వెళ్ళినారు. ఈశ్వరయ్యతోను, నారాయణస్వామిలోను గ్రూపుథోటో తీయించుకున్నారు. గండయ్య నారాయణరావు, ఈశ్వరయ్య ముగ్గురు హేడా దుకాణంలో సైకిళ్ళు కిరాయికి తీసుకొని గాలయ్య ఇంట్లోపెట్టి కాలినడకన కింగ్ కోర్తి రోడ్డు వెళ్ళినారు. స్కూలు నందు మలుపులో నారాయణరావు తాను ఉంటానని నిర్ణయించుకున్నాడు. బొగ్గలకుంట నందు మొదట ఈశ్వరయ్య ఉండాలని, ఇక గండయ్య పెథడిస్టు స్కూలు గేటు ముందు ఉండాలని నిర్ణయించుకున్నారు. సాయంత్రం 4-15 కల్లా నిజాంసవారి బయల్దేరే సందర్భం మొదలయింది. సరిగా సాయంత్రం 4-25 కి నిజాం మోటారులో వెళ్ళినాడు. ఆల్ నెయింట్స్ నందుముందరికి నిజాం మోటారుగానే 1947 డిసెంబర్ 4 తేదీన నారాయణరావు బాంబు విసిరినాడు. బాంబు విసిరిన నాలుగు సెకనులలో పగులుతుంది. అయితే బాంబు నేరుగా మోటారులో పడలేదు, వెనుక తలుపు హ్యాండిల్ కు తాకి కింద సిమెంటు రోడ్ మీద పడింది. మోటారు వేగంగా వరుగిడింది కాబట్టి అది కొద్దిగా ముందుకు వెళ్ళిన తరువాత పెద్ద చప్పుడుతో ప్రేరింది. ప్రేలుడు వలన దారినపోయే కొమరయ్య, ఫెర్నాండిస్ అనేవారికి బలమైన గాయాలు తగిలినవి. అంతయ్య అనే అతనికి సాధారణ గాయాలతో బోయింది. నిజాం మోటారు కారుకు 5 చోట్ల దెబ్బలు తాకటం వలన రంగుపూత ఎగిరిపోయింది. బాంబు ప్రేరిన రోడ్ మీద 16 అంగుళాల గుంట పడింది. ప్రక్క గోడలకు బాంబు వలన దెబ్బ తగిలింది. గురితప్పినదని గుర్తించిన నారాయణరావు విషంతాగటానికి కింగ్ కోర్తివైపు వెళ్ళినాడు. డ్యూటీలో ఉన్న పోలీసు సబ్ ఇన్ స్పెక్టరు జోసెఫ్ అతన్ని అరెస్టుచేయగానే ఉమర్ అనే అరబ్బును రప్పించి, జేబు కత్తిరించిచగా అందులో ఒక బాంబు, విషం సీసా పాకెట్ కానవచ్చినవి. ఈ సంఘటన జరగగానే నిజాం మోటారుకారు కింగ్ కోర్తికి మళ్ళింది. శ్రీగండయ్య, శ్రీఈశ్వరయ్యలు నిలుచున్న చోటికి మోటారు వెళ్ళలేదు. ఇంతలో శ్రీనారాయణరావు అరెస్టుచేసవారై పారింది. వారిద్దరు వెళ్ళిపోయినారు. ఈ ఇద్దరి గురించిన సమాచారం నారాయణరావు వలన తెలియలేదు. ఆయనా వేరే మార్గాలద్వారా గండయ్యజాడ తెలుసుకొని అసిస్టెంట్ కమిషనరు అతన్ని పాలమాకుల గ్రామంలో అరెస్టుచేసినాడు. అతనిపద్ద రెండుబాంబులు, విషంపొట్టం దొరికినవి. అదిగాక ఒక రివాల్వరు, డజను గుళ్ళతోపాటు భోజనం నిజాంవ్యతిరేక సాహిత్యం గూడా దొరికింది.

శ్రీనారాయణరావు బాలయ్య ఇంట్లో ఉండేవాడు. ఆ ఇంటిని సోదా చెయ్యగా ప్రెంటింగ్ ప్రెసుతోపాటు స్వాతంత్ర్య సమరానికి సంబంధించిన సాహిత్యం చాలా దొరికింది. రేడియో, పత్రికల ద్వారా ఈ సంఘటన వార్త కొండా లక్ష్యజ్ఞకు చేరింది. వివరాలు తెలుసుక రమ్మని వితలరావును పంపినాడు. ప్రాదరాబాదు రాగానే శ్రీ వితలరావును అరెస్టుచేసినారు. అతనివద్ద దొరికిన బాంబులు సైన్యానికిచేరి దివవి. ఇతను అప్రూవరుగా మారినాడు. కాబట్టి జమానత్ మీద వదిలినారు. బాంబు వరీక్ష కొరకు ఒక సైనిక ఉద్యోగి క్యాప్టెన్ నూరుల్లా ఆహమదును రప్పించినారు. విషాన్ని (కెమికల్ ఎగ్జామినేషన్) రసాయనిక వరీక్షకు పంపినారు.

నిందితులు తమ వాఙ్మూలాలలో బాంబు నిజాం ప్రభుత్వంతో పోరాటం జరుపాలని ఎన్నడో నిశ్చయించుకున్నామని 15 ఆగస్టు 1947 నుండి తమ ప్రయత్నాలు, ఉద్యతం చేశామని ఇందుకు ప్రాదరాబాదులోని బేగంబజారు, సుల్తాను బజారులలోను ప్రయత్నాలు జరిగాయని తెలిపినారు. రాజా పన్నాలాలు పీత్తి ఇంట్లో ఒక గది తీసికొని, అందులో ప్రజాఉద్యమానికి సంబంధించిన పథకాలు వేసేవారమని, ఈ బృందంలో 13 గురు వ్యక్తులుండేవారని, ఈ ప్రాంతానికి నారాయణరావుతో కూడిన ముగ్గురి బృందం ప్రాతినిధ్యం వహించేది అనీ, సంస్థానం ఆవలినుండి ముస్లిం కాండి శికులరు తెచ్చి పెట్టటం వలన వారు సంస్థాన ప్రజలను నానా బాధలు పెడుతూ ఇక్కడి వాతావరణాన్ని కలుషితం చేస్తున్నారని తెలిపినారు.

నారాయణబాబు నిజాంపై హత్యా ప్రయత్నాన్ని ఒప్పుకున్నాడు. అయినా పోలీసులు కనికొద్దీ నానాబాధలు పెట్టినారు. అతని సహచరుడయిన జగదీశ్ కూడా పట్టుబడ్డాడు. నారాయణబాబుకు ఉరిశిక్ష వడింది. జగదీశ్ కు ఆజన్మ కారాగార శిక్ష విధించబడింది. కాని పోలీసు చర్య తర్వాత ఉరిశిక్ష అమలు జరగలేదు. దైవి కముగా ప్రాణం దక్కింది. సైనిక గవర్నర్ గారు ఉరిశిక్షను ఆజన్మ కారాగార వాసంగా మార్చినారు. కాని జేలులో ఉంచినారు. నిజాంపై బాంబు వేసిన వీరుని ఇంకా జేలులో ఉంచటం తగదని ప్రజలు సభలు, సమావేశాలు జరిపినారు. ఒక సభలో భాయి రామ్మూర్తి నాయుడు గారు అవేశంతో మాట్లాడుతూ, నారాయణరావు అంతటి సహవీరుని ఇంకా జేలులోఉంచటం విచారకరమని ఆవేదనపడినారు. స్వామి రామానందతీర్థ గారు కలుగజేసికొనగా 'మాఫినామా' అంటే తప్పిదమయినదని ఒప్పు తుంటే విడిచిపెట్టటానికి సైనికగవర్నరు ఒప్పుకున్నాడు. కాని ఇంతటి వీరోచితకార్యం

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

చేసినవారు 'మాఫినామా' ఇవ్వటం హాస్యాస్పదం. అందుకు నారాయణరావు ససేమిరా ఒప్పుకొనలేదు. చివరకు 21 నెలల జైలుశిక్ష అనుభవించి 1949 ఆగస్టు 10 లేడిన విడుదల చేయబడినారు.

నిజాంమీద బాంబు వేయటానికి సాహసించినాడంటే దుర్మార్గమీద, అత్యాచారాలమీద ప్రజావీడనలమీద బాంబువేయటమనే ఆర్థం. ఇంతటి వీరుడు దక్షిణభారత దేశానికే గర్వ కారణం అని అంటే అతిశయోక్తి కాదు.

న్యాయవాదులు కోర్టులను బహిష్కరించుట

ఇతరులతోపాటు హైదరాబాదురాష్ట్ర న్యాయవాదులు కూడా స్వాతంత్ర్య సమరములో తమ పాత్రను నిర్వహించి తమ విద్యుక్త ధర్మాన్ని నెరవేర్చుకొన్నారు. అన్ని జిల్లాలలోను కోర్టులను బహిష్కరించడం జరిగింది.

న్యాయవాద వృత్తి గౌరవరీయమైనది: ప్రజల నిత్య జీవితంలోని కష్టాలను తెలుసుకొని తాత్కాలిక ఉపశమనం కలిగించగలిగేది న్యాయవాదులే. ప్రజా జీవితంతో సన్నిహిత సంబంధం కలవారు కాబట్టి వారి యోగ క్షేమాలను చూచేందుకు ప్రత్యక్షంగానో పరోక్షంగానో సమాజంలోని ఇతర వృత్తుల వారికన్నా వీరే ముందుకు వస్తూ వుంటారు. ఏ దేశంలోనైనా ప్రజాజీవనంలో న్యాయవాదులే అగ్ర గాములు భారతదేశంలో జాతీయ కాంగ్రెస్ స్థాపించినవారు, దానికి సారథ్యం వహించినవారు న్యాయవాదులే, గాంధీమహాత్ముడు మొదలు ప్రకాశం వంతులుగారి వరకు జాతీయ స్థాయికి చేరినవారైనా, ప్రాంతీయస్థాయికి చేరినవారైనా నాయకత్వం వహించింది న్యాయవాదులే. హైదరాబాదు అందుకు అవవాదము కాదు. ఆంధ్ర మహాసభ స్థాపించి, బ్రహ్మాండమైన ప్రజా ఉద్యమాన్ని నిర్మించిన, శ్రీ మాకపాటి హనుమంతరావు. శ్రీ మాదిరాజు రామకోటేశ్వర రావు, శ్రీ కొండా వెంకట రంగారెడ్డి, శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావు మొదలైన వారంతా న్యాయవాదులే. జిల్లా తాలూకా స్థాయిలోని నాయకులు సర్వసాధారణ

ఇంకా న్యాయవాదులే. సాధారణ పరిస్థితులలో వారు తమ వృత్తి చేసుకుంటూ, తద్వారా ప్రజలతో సంబంధాలు పెట్టుకుంటూ దేశసేవ చేస్తూ వచ్చినారు. అయితే పరిస్థితులు అసాధారణమైనవిగా కన్పించినప్పుడు “ఎవరేమైపోతే మాకేమి” అని ఊహించేవాడు. అసలు ప్రజాజీవనమే స్తంభించిపోయినప్పుడు, తమ హక్కిక నిరసన తెలుపుతూ, తమ వృత్తిని వదిలి కోర్టులను బహిష్కరించినారు. వీరి బహిష్కరణ ఎంతో సత్ఫలితము కలగజేసింది. రాష్ట్రంలో ప్రభుత్వమే లేదు అనిపించింది!

విఖ్యాత న్యాయవాదులు, కాంగ్రెస్ నాయకులు శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావు, శ్రీ ఎన్. కె. రావు, శ్రీ కొండా వెంకట రంగారెడ్డిగారు ఈ విషయంలో చొరవ తీసుకున్నారు. ప్రజల మాన ప్రాణాలకే రక్షణలేని స్థితి యేర్పడినప్పుడు న్యాయ వాదులు తమ వృత్తిని ఆవివేసి కోర్టులను బహిష్కరించాలనీ, దానివలన ప్రభుత్వం మీద ఒక పిడుగు వడ్డట్టు అవుతుందనీ, ఇది తిరుగులేని అత్యంత కాగలదనీ, తమ సహచరులకు వీరు సూచించినారు.

ఇంతలో భారత ప్రభుత్వానికి, నిజాం ప్రభుత్వానికి మధ్య ‘యథాతథపు’ ఒడంబడిక (Stand Still Agreement) జరిగింది. ఆ ఒడంబడిక ననుసరించి ఢిల్లీలో నిజాం రాష్ట్రం తరపున జైల్ యార్జంగ్, హైదరాబాదులో భారత ప్రభుత్వం తరపున కే. యం. మున్షీ ఏజెంటు జనరల్ గా నియుక్తులై నారు. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సంఘంవారు నాగులపల్లి కోదండరామారావు (ఎన్. కె. రావు) గారిని సందాన (అయజాన్) అధికారిగా నియమించారు. ‘హైదరాబాదు రాష్ట్ర న్యాయవాదులు, న్యాయస్థానాలను బహిష్కరించా లనుకుంటున్నారు. మీ అభిప్రాయ మేమిటి’ అని మున్షీగారిని ఎన్. కె. రావుగారు అడగగా, లోగడ బ్రిటిష్ రాష్ట్రాలలో న్యాయవాదుల ఉద్యమం అంత విజయవంతం కాలేదుకాని ఇక్కడ కొంచెం జాగ్రత్తగా యోచించి బహిష్కరణకు పూనుకొనడం మంచిది’ అనీ ఆయన పాతపు చెప్పినారు. తర్వాత కొన్నాళ్ళకు, శ్రీ ఎన్. కె. రావుగారు, శ్రీ రంగారెడ్డిగారు, ఉభయలూ కే.యం. మున్షీ గారినికలిసి కోర్టులబహిష్కరణను గురించి చర్చించినారు. భారతదేశంలో చాలా హైకోర్టులున్నందున అక్కడ ఉద్యమం విఫలమై ఉండవచ్చును. కానీ ఇక్కడ ఒకే ఒక హైకోర్టు హైదరాబాదులో ఉన్నది. అదిగాక చాలామంది న్యాయవాదులు ప్రజా ఉద్యమంతో సన్నిహిత సంబంధం కలవారు అంటూ ఇక్కడి సత్తేక పరిస్థితులను మున్షీగారికి వివరించగా, అయితే తప్పకుండా బహిష్కరణ ఉద్యమం ఆరంభించ వలసిందని ఆయన సలహా ఇచ్చినారు.

వెంటనే న్యాయవాదులు తమ సమావేశం జరిపారు. అందులో కోర్టుల బహిష్కరణకు న్యాయవాదు లందరూ అంగీకరించినారు. ఒక విజ్ఞాపన పత్రం సిద్ధం చేసి దానిని ప్రధాన న్యాయమూర్తికి అందజేయ వలెనని తీర్మానించినారు. ఈ పత్రాన్ని ఎవరు అందచేయాలి అనే విషయం కొంత చర్చ జరిగినమీదట సీనియర్ అడ్వకేటు, ప్రజా ఉద్యమాలతో ఎలాంటి సంబంధం లేనివారు అయిన గణపతిలాల్ న్యాయవాదుల ప్రతినిధి వర్గానికి అధ్యక్షులుగా ఉండాలని ఏకగ్రీవంగా అభిప్రాయ వడ్డాడు. వారిని అందుకు ఒప్పించటానికి శ్రీబూర్గుల రామకృష్ణారావు, శ్రీకొండా వెంకట రంగారెడ్డిగార లిద్దరూ వారితో ఒకటి రెండు సమావేశాలు జరిపి, రాష్ట్రప్రజల ధన, మాన, ప్రాణాలకు, ఏమాత్రం భద్రతలేని పరిస్థితి ఏర్పడిన ఈ తరుణంలో మనం 'మానం వహించిన ప్రేక్షకులు'గా ఉండటం ధర్మం కాదని నచ్చజెప్పి వారిని ఒప్పించినారు.

కోర్టులను బహిష్కరించిన తర్వాత న్యాయవాదులు సమావేశం కావలసి ఉంటుంది. అందుకు కొంత డబ్బు అవసర మౌతుందని శ్రీ జె. వి. నర్సింగరావు ద్వారా తెలియజేసినారు. అంతట రంగారెడ్డిగారు అయిదువేల రూపాయలు పోగు చేసినారు. వరంగల్ ప్రాంతంలో పేరు జొందిన క్రిమినల్ లాయర్ శ్రీ కాళోజి రామేశ్వరరావుగారు వరంగల్, ఖమ్మం, జనగామ, భువనగిరి తాలూకాలలో పర్యటించి, న్యాయవాదులను కలిసి, కోర్టులను బహిష్కరింప జేసినారు. వీరి కృషి వల్ల వరంగల్ ప్రాంతంలో న్యాయవాదులు, కోర్టులను బహిష్కరించే ఉద్యమం విజయవంతమైంది. ఈ విధంగా ఒకటి రెండు ఆటంకాలు తీరినాక, 1948 ఫిబ్రవరి 25 తేదీనాడు గణపతిలాల్ గారి నాయకత్వంలో 99 మంది ఆడ్వోకేట్లు హైకోర్టు ప్రధాన న్యాయమూర్తికి ఈ క్రింది విజ్ఞాపన పత్రాన్ని అందజేసినారు.

మహాశయా !

రాష్ట్రమంతటా ప్రబలి ఉన్న ఈ నాటి హృదయ విదారకమైన పరిస్థితులను న్యాయమూర్తులైన మీకు అత్యంత చిషాదంతో తెలియపరుస్తున్నాము.

కాననాన్ని, శాంతి భద్రతలను, కాపాడటానికి న్యాయవ్యవస్థను బలపర్చటం, న్యాయవాద వృత్తికి జొందిన మా కర్తవ్యమని భావించుటలో ఎట్టి సంశయములేదు. ఈ ఉద్దేశంతోనే ఇతర దేశాల్లోనూ, అదే విధంగా ఇక్కడకూడానూ, అటు ప్రభుత్వానికి ఇటు ప్రజలకు అవసరమైన సలహాలను అందజేసి రాజకీయ సమస్యలను

క్రైస్తవరాజు స్వార్థాత్మకము చరిత్ర

భరిష్కరించడంలో న్యాయవాదులు ప్రముఖపాత్ర వహించినారు. ఎటువంటి విషయ పరిస్థితులలోనైనా కష్టనష్టాలకు ఓర్పుకొనటానికి గాని, త్యాగం చేయటానికి గాని, మా వృత్తికి చెందినవారు ఎన్నడూ వెనుకంజ వేయలేదనే ఖ్యాతి ఉంది. రాష్ట్రంలో నేడు ప్రబలిిన ఆసాధారణ పరిస్థితులు న్యాయమూర్తులైన మీకు తెలియనివి కావు. అయినా సమాజంలో గల మా స్థానాన్ని గుర్తెరిగి, మూపై గల సున్నితమైన బాధ్యతలను గుర్తించి. ఈ సందర్భంలో ఈ నాటి విషయ పరిస్థితులను మీకు తెలియజేయడం అవసరమని తలుస్తున్నాము. సాధారణ పరిస్థితులలో శాంతి భద్రతలను కాపాడటం ప్రభుత్వ కర్తవ్యం. ప్రస్తుత ప్రభుత్వం ప్రాథమిక కర్తవ్యాన్ని అయినా నెరవేర్చలేక, వివరీతంగానూ, శోచనీయంగానూ కర్తవ్యనిర్వహణలో విఫలమైంది. పరిపాలనా యంత్రాంగం పట్టు తప్పింది. తన పిద్యుక్త ధర్మంను నిర్వర్తించే యోగ్యతను కోల్పోయింది. హత్యలు, దోపిడీలు, మానభంగాలు, నిత్యకృత్యాలయ్యాయి. రజాకార్లు చేస్తున్న ఈ నేరాలను గూర్చి మన ప్రభుత్వం ఏమీ వట్టింపుకోవడం లేదు. పైగా వారితో చేతులు కలిపి వారిని ప్రోత్సహిస్తున్నది. ఇందుకు ఫలితంగా స్త్రీలు, పురుషులు, పిల్లలు, తమ గ్రామాలను విడిచి పోతున్నారు. లారీలలో సాయుధులయి తిరుగుతూ బీద ప్రజలమీద ఈ గుండాలు చేస్తున్న అనేక రకాల అత్యాచారాలను ఎదుర్కొన జాలక అసంఖ్యాక ప్రజలు వెళ్లి పోతున్నారు. ఆ విధంగా గ్రామాలు విడిచిపోని వారు ప్రతినిత్యం తిరుగుతుండే నైనికశిక్షణ పొందిన ఈ రజాకార్లు చేసే దోపిడీలకు, హత్యలకు, రక్తపాతాలకు, గృహదహనాలకు, మానభంగాలకు గురిఅవుతున్నారు గుండాలను నిరోధించేవారు లేరు. ఇటువంటి అత్యాచారాలు రాష్ట్రమంతటా నానాటికి ఎక్కువవుతున్నవి. ఊరు తర్వాత ఊరు నిర్మానుష్యమై పోతున్నది. దీనిని ఆపటానికి ప్రభుత్వం ఎలాంటి చర్య తీసుకొనడంలేదు పోలీసులు ఉపేక్షిస్తున్నారు- లేదా దోపిడీలలో పాల్గొంటున్నారు. రజాకారుల జట్లు నిత్యం తిరుగుతూనే ఉన్నాయి. వారి శిక్షణ శిబిరాలు ప్రతిచోట ఉన్నాయి. ఇది సాధారణమైపోయింది. వారి సంఖ్య నానాటికీ పెరుగుతున్నది. ఒకవీధినుండి మరో వీధికి, ఒక గ్రామంనుండి మరో గ్రామానికివీరు ఆయుధవిన్యాసాలుచేస్తూ తిరుగుతున్నారు. యుద్ధకాలంలోగూడా ఇంత బీభత్సం కానరాదు. ఇంకా విచిత్రమయిన విషయమేమిటంటే, మజ్లిస్ ఇల్లె హుద్ ముస్లిమీన్ అనే సంస్థ రజాకారులనబడేవారి ఈ మతపాక్షిక చర్యలను ఆపి వేయటానికి బదులు, వారికి నకల సౌకర్యాలను ఒనకూర్చి వలసిందిగా ప్రభుత్వం వారిని ప్రేరేపిస్తున్నది. బాధ్యతగల పౌరులు ఎంత ప్రతిఘటించినా కూడా వారిది

అరణ్యకోదనమే అవుతున్నది. ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే ఈ ప్రభుత్వం వినాశకర విధానాన్ని ఆవలంబించింది. తద్వారా శాంతికి, మానప్రాణాలకు భద్రతలేకుండా చేసింది. ఈ ప్రభుత్వపు వివరీతచర్యలవలన వేలాది ప్రజలు రాష్ట్ర సరిహద్దులను దాటి వలస పోయినారు. వందలాది బీదప్రజలు ఇండ్లను, పల్లెలనువీడి ఆడవులలో గుట్టలలో నివసిస్తున్నారు. పౌరుల సాధారణ పౌరజీవనం పూర్తిగా స్తంభించిపోయింది. మొత్తం రాష్ట్రవాసులను, చిన్న పెద్ద తేడాలేకుండా ఆ కొననుండి ఈ కొన వరకు ఒకవిధమయిన భయం ఆవరించింది,

ఇటువంటి అరాచక పరిస్థితులు చెలరేగినందువలన మాకు మనశ్శాంతిలేకుండా పోయింది. అందుకని మేము మా న్యాయవాదవృత్తిని తాత్కాలికంగా శాంతియుత పరిస్థితులు ఏర్పడేవరకూ ఆవివేస్తున్నాము. శాంతియుత పరిస్థితులు ఏ విధంగా ఏర్పడుతాయి దీనికి సమాధానం ఏమిటో మాకు స్పష్టంగా కనపడుతున్నది. బాధ్యతగల పౌరులు ఇదివరకే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పరచాలని కోరినారు. మేముకూడా బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పడేవరకు శాంతిభద్రతలు నెలకొనజాలవని విశ్వసిస్తున్నాము. మా ఈ చర్యవలన న్యాయస్థానం కుంటుపడటం మా ఉద్దేశం కాదు. మేము ఏ రాజకీయ, మత లేక మతపక్షపాత ఉద్దేశాలచే ప్రభావితమయి ఈ చర్య తీసుకొనలేదని చిత్తశుద్ధిలో మీకు విన్నవించుకుంటున్నాము.

సాధారణ శాంతిభద్రతలు నెలకొనేవరకూ మా వృత్తిని మానుకొనవలెనని మాత్రమే మా ఉద్దేశం. ప్రస్తుతం నెలకొనివున్న పరిస్థితులు ప్రజాజీవన విధానాన్నే నిర్వహించ వీలులేని విధంగా పూర్తిగా మనో వైకల్యాన్ని కలిగిస్తూన్నవి. శాంతి భద్రతలు నెలకొల్పటానికి మేము విశ్వసనీయంగా ప్రయత్నిస్తాము. అనతికాలంలో మ. ఘ. వ. నిజాం చిత్రచ్ఛాయకింద బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం ఏర్పాటు కాగలదని ఆ విధంగా ఏర్పడిన పిమ్మట నెలకొనిన పరిస్థితులలో మేము మా వృత్తిని పునఃప్రారంభించగలమని విశ్వసిస్తున్నాము. ఈ తరుణంలో న్యాయమూర్తులయిన మీతో మా సంబంధాన్ని తాత్కాలికంగా వదలుకుంటున్నందుకు మా విచారాన్ని తెలుపు తున్నాము. మేము మా పరిస్థితిని మా క్షయింట్లకు ఇదివరకే తెలియజేసినాము అయినా హైకోర్టులలో కాని, దిగువ కోర్టులలో కాని వారి వారి కేసులలో వారు తగు ఏర్పాట్లు చేసుకునేవరకు న్యాయమయిన సౌకర్యాలు కలుగజేయవలసిందిగా మేము తమరిని ప్రార్థిస్తున్నాము.

ఇట్లు

99 మంది అడ్వకేట్లు (సంతకాలు.)

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

న్యాయవాదుల ప్రతిఘటనా సమితి నిజాం రాజుకు సంపిన విజ్ఞాపనపత్రము;
మ. ఘ. వ. నిజాం గారికి,

రాష్ట్రంలోని మేధావులమూ, శాంతికాముఖులమూ, రాష్ట్రంలోని ప్రస్తుత రాజకీయ, మత విషయకమయిన పరిస్థితిని మ. ఘ. వ. వారికి బాగా ఆలోచించిన మీదట విన్నవించుకుంటున్నాము. న్యాయవాదవృత్తికి చెందిన మేము ప్రజల హక్కులను అధికారాలను పరిరక్షించవలసిన బాధ్యత గలవారము. అందుననే ప్రస్తుత పరిస్థితిని మీకు తేటతెల్లము చేసి, సమాజంతో సాధారణ జీవితానికి విఘాతం కల్పించే భయానక పరిస్థితుల వివరాలను మీ ముందుంచడం మా వనిత ధర్మమని భావిస్తున్నాము. సాధారణ జీవితం కష్టతరమయినప్పుడు, అటువంటి పరిస్థితిని ఎదుర్కొనటానికి ప్రభుత్వంకోసం కోల్పోయినప్పుడు, న్యాయమార్గాను వర్తనలయిన మావంటి వారికి దుష్టశక్తులను శిక్షించి శాంతిని పునః స్థాపించే శక్తి అధికారము గల ప్రభువుకు విన్నవించుకోవటం ఒక్కటే మార్గం. ఈ ఉద్దేశంతోనే ప్రభువు వారికి ఈ విజ్ఞాపన పత్రాన్ని సమర్పించుకుంటున్నాము. శ్రీవారు జోర్జము కలుగజేసుకొని ప్రజలను, ప్రభుత్వాన్ని రాబోయే భయానక పరిణామాలనుండి రక్షిస్తారని ఆశిస్తాము. ఈ పరిస్థితి అంతా ముఖ్యంగా రెండు రాజకీయ సిద్ధాంతాలపైగల అభిప్రాయ భేదాల వలన ఉత్పన్నమయింది. నేడు రాష్ట్రంలో వర్తనల విరుద్ధమయిన రెండు వర్గాలు నెలకొన్నవి. హైదరాబాదు స్టేట్ గాంగ్రెస్ ప్రజాస్వామ్య, మతాతీత విధానానికి అంకితమయినది. ప్రజల పరమాధికారాన్ని జాతి, మత, కులవర్గ విచక్షణ లేకుండా ప్రతిష్ఠించాలనే సూత్రాన్ని నమ్ముతుంది. ఇక ఇతర హోదాల్ ముస్లిం మీన్ ప్రాతినిధ్యం వహించేవర్గం, హైదరాబాదు జస్టిసుస్ రాజ్యమనీ, ప్రజాస్వామ్య పద్ధతి హైదరాబాదుకు ఆనవాయితీగా వచ్చే పద్ధతులనుబట్టి అనుకూలమయింది కాదనీ హైదరాబాదు పరమాధికారము ముస్లింలదని, మ. ఘ. వ. ప్రభువువారి పరమాధికారానికి అది విఘ్నమని నమ్ముతుంది, ఇక వివాదగ్రస్తమయిన ముఖ్య విషయం హైదరాబాదుకు బారత ప్రభుత్వంతో గల సంబంధం. ఒక వర్గంవారు ఈ రాష్ట్రం బారత యూనియనులో విలీనం కావాలని కోరుతున్నారు. మరొక వర్గం హైదరాబాదు స్వతంత్రంగా ఉండాలని వాదిస్తున్నది. ఈరెండు వర్గాలవారు తమ తమ అభిప్రాయాలపై కృతనిశ్చయులుగా వున్నారు. వారి అభిప్రాయాలు ఏ విధంగా భిన్నమయినవో, అదే విధంగా వారి పద్ధతులుకూడా అంతే భిన్నమయినవి. ఈ ఉభ

యుల వివాదం మూడివ నమస్యను తెచ్చి పెట్టింది. అదే రజాకారుల నమస్య. రజాకారులు రాష్ట్ర శాంతి భద్రతలకు ముప్పు తెచ్చినారు. ఈ విధంగా, ఈ మూడు విషయాలనుగూర్చి శ్రీవారు సత్వరమైన, తృప్తికరమైన పరిష్కార మార్గాన్ని కనుగొనవలసి ఉన్నది. బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం హైదరాబాదుకు తగదు అనే విషయంలో ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారు అంతగా పట్టుబట్టటం లేదు. 'పరమాధికారం ముస్లింలది. తమరు అట్టి అధికారానికి చిహ్నము' అనేవారి నినాదానికి బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం అనుకూలమే. ఈ విధంగా 'పరమాధికారం ప్రజలది' అనే న్యాయాన్ని ప్రజలకు అనుకూలమే. ఈ విధంగా 'పరమాధికారం ప్రజలది' అనే న్యాయాన్ని ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారు ఒప్పుకొంటున్నారు. ఆయితే అది ప్రజలలో ఒక భాగమయిన ముస్లింలకే వర్తించుచున్నదనటం హాస్యాస్పదం. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ వారి వాదన శ్రీవారి ప్రకటనను బట్టి సమంజసమయినదే. శ్రీవారు పరమాధికారం అపిభాజ్యమయిందని ప్రకటించారు. అదీకాక ఒక్కముస్లింలకే శ్రీవారు అధికార చిహ్నమనుట కుతర్కం. నిజమయిన పరిస్థితి ఏమిటంటే పరమాధికారం ముస్లింలదని, దానికి మ. ఘ. ప. నిజాం గారు చిహ్నమని తామే శ్రీవారి భక్తులమనే అనఫ్జాహీ వంశాన్ని దాని అధికారాన్ని కాపాడేవారమనే మిషన్, మజ్లిస్ వారు బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని స్థాపించనియకుండా, ఉదారమైన సంస్కరణలు ప్రవేశపెట్టకుండా శ్రీవారివై ఒత్తిడి తెచ్చినారు. వారు తమ ఉద్దేశ, ఆశయాలను కాపాడి సాధించటానికి వీలుగా ప్రభుత్వాన్ని మార్చుతున్నారు. ఏ ప్రభుత్వ నిర్ణయమయినా ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీను అధ్యక్షుడు మొదట తీసికుంటాడనీ, ఆతర్వాత అదే ప్రకారం మంత్రిమండలి అధ్యక్షుడు దానిని ప్రకటిస్తాడని బజార్లలో చెప్పుకుంటున్నారు. తాత్కాలిక ప్రభుత్వం పనిచేస్తున్న తీరునుబట్టి ఈ అభిప్రాయానికి బలం చేకూరింది. ఇది దురదృష్టకరం.

బ్రిటిష్ పరమాధికారం ఉన్నంతవరకు వారితో చేసుకున్న ఒప్పందాలు అమలులో ఉన్నంతవరకూ బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన ఆచరణయోగ్యమయినది కాదని శ్రీవారు ఒకటి రెండు సంవత్సరాలకు పూర్వం నెలవిచ్చినారు. ఇప్పుడు స్వతంత్ర భారతదేశం ఆవిర్భవించింది కాబట్టి ఆనాటి ప్రతిబంధకము తొలగిపోయింది కాబట్టి దాన్ని తప్పించాలనే ప్రస్తుత విధానము సరియినది కాదు. అందుచేత ఈనాటి దుష్పరిమాణాలన్నింటి నివారణకోసం శ్రీవారు వెంటనే బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వాన్ని స్థాపించటం అవసరం.

భారత సమాఖ్యతో సామరస్యం కుదుర్చుకునే విషయంలో అధిక సంఖ్యాకుల యైన రాష్ట్ర వాసుల సహజమైన ఆశయాలను, భౌగోళిక చారిత్రక, అర్థిక, సాంస్కృతిక సంబంధాలను, స్థితిగతులను, వాస్తవిక రాజకీయ అవసరాలను పీటన్నీంటిని త్రోసి రాజని శ్రీవారిని ఒత్తిడికిలోసుచేస్తున్న బాధ్యత ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారిపైననే ఉన్నది. ఈ సమస్య రాజ్యాంగ సంబంధమైన దానికన్నా ఎక్కువగా రాజకీయమైనది. అందుకని ఈ సమస్యను వాస్తవిక దృష్టితోను, దేశభక్తి దృష్టితోను పరిష్కరించవలెను. ఆంధ్ర, మహారాష్ట్ర, కర్నాటక భాషలు మాట్లాడేవారి ప్రాంతాలతో చుట్టుకొనియున్న హైదరాబాదు రాష్ట్రం భారతసమాఖ్యలో కలవక స్వతంత్రాన్ని ఎన్నాళ్ళు నిలుపుకోగలదు? అట్టి వేర్పాటు భీరణి భారత ఐక్యతకు వ్యాధాతం కలిగిస్తుంది. భారతదేశ భూ భాగం హైదరాబాదును చుట్టుముట్టి యున్నది. ప్రపంచంలో ఏ దేశంకూడా ఒకే ఒక దేశపు భూభాగంలో ఒక చీకగా ఉంటూ స్వతంత్రప్రతిపత్తి కలిగిలేదు. ఇందుకు కారణమేమిటంటే ఇతరదేశాలతో అది నేరుగా రాకపోకలు, వార్తా సంబంధాలు పెట్టుకోలేదు. అదీగాక బలవంతమయిన పొరుగు దేశంతో నంది చేసుకునేటప్పుడు షరతులను బలవంతమయిన దేశమే నిర్ణయించుతుందని మన అనుభవము చెపుతుంది. అందుకని షరతులు తప్పించుకోవాలంటే విలీనం కావటమే మార్గం. కాబట్టి భారత సమాఖ్యలో విలీనమయితే, హైదరాబాదు రాష్ట్ర స్థానం బలవడుతుంది. రాష్ట్రాన్ని విచ్ఛిన్నంచేసే దుష్టశక్తులను అంతం చేయటానికి ఇదొక్కటే మార్గం. విలీనమైతే ఒక పంక హైదరాబాదు గట్టి పునాదులపై నిలబడగలగడమే గాక, రాష్ట్రాన్ని అభివృద్ధి పరచుకోవడానికి మార్చి స్వేచ్ఛ కలుగుతుంది అందుకని పరిస్థితులు ఇంకావిషమించటానికి ముందే ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీను సలహాను త్రోసిపుచ్చి, ఉచితమయిన నిర్ణయం శ్రీవారు తీసుకొనగలరని మేము ఆశిస్తున్నాము. భారత సమాఖ్యతో యుద్ధం జరుగుతుందని ప్రజలను రెచ్చగొట్టే ప్రచారం పత్రికలు సభావేదికలు రేడియో ద్వారా విరివిగా జరుగుతూ వుండటం బయట విద్వేషాన్ని, రాష్ట్రంలోపల బీభత్సాన్ని కలిగిస్తుంది. శాంతిని నెలకొల్పటానికి, భద్రతను కాపాడటానికి శ్రీవారు స్థిరచిత్తులయి రాష్ట్రాన్ని గట్టి పునాదులపై ఉంచటానికి తగు చర్య తీసికొనడంవలన, మీ గౌరవానికి భంగం కలుగుతుందనే భ్రాంతి గాని, అట్టి మానసిక ప్రవృత్తి గాని, అడ్డు రాకూడదు.

హైదరాబాదు చరిత్రలో దారుణమయిన దుస్థితి గురించి, రెండు విభిన్న ధృక్పథాలను గూర్చి మీకు విజ్ఞాపన చేయుచున్న మేము మా అభిప్రాయాలను తెలిపి

నాము. గత పన్నెండు సంవత్సరములనుండి ఇతైహదుల్ ముస్లిమీను వారికి సామ రన్యం కుదుర్చుకుందామనే ధోరణి కలుగలేదు. పైగా ముస్లింలలో జాతి అధిక్యత భావాలను బాగా ప్రచారం చేసినారు. గత 3 సంవత్సరాలలో ముస్లింలకు సైనిక శిక్షణ ఇప్పించినారు. ఇది ప్రమాదకరమైనది. సరిహద్దులలో కల్లోల వాతావరణాన్ని సృష్టించి ప్రభుత్వానికి సహాయం చేస్తామని అన్నారు. అట్లా రజాకారుల సేవలను ప్రభుత్వానికి అందజేసినారు. ఇతైహదుల్ ముస్లిమీను నాయకులు నియమించిన తాత్కాలిక ప్రభుత్వం సహజంగానే శాంతియుత పరిష్కారం చేయలేక పోయింది. కల్లోల పరిస్థితులను తటుకునేశక్తిలేక రజాకారులనే రాజకీయనైన్యాన్ని పెంపుజేసి రోజూ పత దురభిమాన కాలుష్యాన్ని పెంచుతూ పోయినారు. శాంతి భద్రతల పేరుతో జిల్లాలలో భరింపరాని దుర్మార్గాలు చేస్తున్నారు. దోపిడీలు, అత్యాచారాలు నిత్యకృత్యాలయినవి. మా సంఘానికి ఇటువంటి సంఘటనలనుగూర్చి వందలాది నివేదికలు అందాయి. మేము కొన్ని సంఘటనలను విచారించగా హింస చినదానికంటే ఎక్కువ ఘోరకృత్యాలు జరిగాయని రుజువుయింది. పోలీసులు రజాకార్లకు సంపూర్ణ సహకారం అందిస్తూ గ్రామాలను తగులబెట్టినారు. ఘోరమయిన సంఘటనలు రాష్ట్రమంతటా జరిగినవి. ప్రజలు చేస్తున్నది తిరుగుబాటనీ, తిరుగుబాటును అణచివేయటానికి ఇది ఇస్లామీ వద్దతని అంటున్నారు. రజాకార్ల దాడుల్లో ఇతైహదుల్ ముస్లిమీను సభ్యులు పాల్గొంటున్నారు. లక్షల అస్థిని దోపిడీ చేసి, 'మాఁ గనీమత్'-అంటే శత్రువులను దోచుకున్నాననిగా దాన్ని తమలోతాము పంచుకుంటున్నారు. రజాకార్లు జరిపిన ఈ దాడులు సరిహద్దులవరకే పరిమితం కాలేదు. రాజధానినగరం మొదలు దూరగ్రామాలవరకూ వీరు దాడులు సాగించారు. ఇంతటి స్పష్టమయిన నిదర్శనాలుంటే ప్రభుత్వం ఇదంతా అబద్ధమని ప్రచారం చేయటంలో నిమగ్నమై వుంది. జిల్లాల్లో పౌర జీవనం స్తంభింబింది. ప్రమాదకర జీవనాన్ని భరింపలేక ప్రజలు సరిహద్దులుదాటి వలసపోతున్నారు. పోజాలని వారు అడవులలో గుట్టలలో కాలం గడుపుతున్నారు. ఈ పరిస్థితులనుగూర్చిన ప్రతిఘటనలనూ వాస్తవ విషయాల ప్రచారాన్నీ, శాసన సభ్యుల రాజీనామాలనూ, న్యాయవాదుల సహాయ నిరాకరణను, వర్తకుల హర్తాలను ఈ అన్నిటిని రాజకీయ దురుద్దేశముతో జరిగిన వనులని ఒక్కమాటలో కొట్టివేస్తున్నది.

ఈ స్థితిని ఇట్టే ఇంకా కొనసాగించదలుచుకుంటే రజాకార్లసేనను నిషేధించక పోతే, రాష్ట్రం యుద్ధ స్థానంలో చిక్కుకోగలదు. అప్పుడు పరిస్థితిని సర్దుబాటుచే

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అవకాశముండదు. అంతా అంధకారం అలుముకొన్నది కాబట్టి శ్రీవారిని 'అన్యథా శరణునాసి' యని ఆశ్రయించితిమి. పరిస్థితిని కాపాడి, రాగల విపత్తును తొలగించ కలుగుతారని ఆశ. ప్రభువులయిన శ్రీవారే చిట్టచివరి ఆశాకిరణం.

ఇట్లు

6-4-1948

అభ్యుదయ

న్యాయవాదుల ప్రతిఘటన సమితి

నిజాం రాష్ట్ర న్యాయవాదులు కోర్టులను బహిష్కరించుటవలన హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమానికి ఎనలేని పుష్టి చేకూరింది. దురంహంకారపూరిత ప్రభుత్వంపై వద్ద చివరిదెబ్బలలో ఇది ఒకటి. ముఖ్యంగా మేధావివర్గంలో నిజాం నిరంకుశప్రభుత్వాన్ని తుదముట్టించేందుకు ప్రతిఘటనోద్యమ నిర్మాణానికి ఎంతో దోహదం కలిగింది. కొన్ని నెలలవరకూ 1948 ఏప్రిల్ నుండి బోలీసు చర్య ముగిసేవరకు కోర్టులు పనిచేయలేదు. న్యాయవ్యవస్థ సరిచిపోయింది. ప్లయింట్లు (వాఙ్మదార్థాలు వాద ప్రతివాదులు) కూడా ఈ కోర్టుల బహిష్కరణ వలన తమ ప్రయోజనాలకు సప్తం వాటిల్లుతుందని ఎన్నడూ భావించలేదు. నిజాం నిరంకుశత్వం అంతరించేదాక తమకు న్యాయం చేకు రే విషయం వేచిఉండటంలో తమకు ఏర్పడే నష్టం గొప్పనష్ట మేమీ ఉండబోదని భావించారు. ఈ పరిణామానికి నిజాం ప్రభుత్వానికి కనువిప్పు కలిగింది.

జేళ్ళలో సత్యాగ్రహాలపై దాడులు

ఏ దేశ చరిత్ర చూసిన, ఏమున్నది గర్వకారణం- పరవీడన వరాయణత్వం అని అన్నాడు శ్రీ శ్రీ. అయితే ఒక రాజుకు మరోరాజుతో జరిగే పోరాటాల చరిత్రనే దృష్టిలో పెట్టుకొని శ్రీశ్రీ ఈ మాటలు అని ఉండాలే. ఆధునిక భారతచరిత్ర కాని, హైదరాబాదు రాష్ట్రంలో జరిగిన ఉద్యమ చరిత్రగాని, రాజుకు, రాజుకుమర్యు జరిగిన సమరం కాదు పరవీడన అనటానికి. ఇది ప్రజావీడన చేసిన రాజుపై ప్రజలు జరిపిన సమరం. ప్రజలను దాసులుగా, బానిసలుగాచేసిన రాజులపై ప్రజలు దాన్య విముక్తి కొరకు సాగించిన సమరమిది. అందులోను రక్తపాతంతో గూడిన హింసాయుత యుద్ధం కాదు. ప్రపంచంలోనే అపురూపమైన అహింసాయుత మార్గాల ద్వారా, సహాయ నిరాకరణ ద్వారా స్వాతంత్ర్య పోరాటం సాగించి దిగ్విజయాన్ని సాధించటం జరిగింది.

మహాత్ముడు ప్రభుత్వవారి ఆజ్ఞలను ఢిక్కరించుచున్నాడు. పోలీసులు నిర్బంధించి ప్రతిఘటించకూడదన్నాడు. నిర్బంధ సమయంలో దైహికంగా ప్రతిఘటించుటయే కాదు, కోర్టులలో అప్పీలుచేసి శిక్ష తగ్గించటానికి ప్రయత్నించ రాదన్నాడు. జేలు శిక్షను జేలు నియమాలను పాటించి నిజమైన సత్యాగ్రహిగా విడుదలైనాకనే రమ్మన్నాడు. ఇటువంటి ఖైదీలను రాజకీయ ఖైదీలుగా పేర్కొంటారు. అనేక రకాల యిన నేరాలుచేసిన వారుకూడా జేలులో బంధింపబడతారు. వారుకూడా జేలులోనే వుంటారు. అయితే జేలులో నిర్బంధింపబడిన ప్రతిఖైదీయొక్క ప్రాణాన్ని రక్షించే బాధ్యత ప్రభుత్వం మీద శాసనరీత్యానే కాకుండా నైతికంగాకూడా ఉంటుంది. ఈ

హైదరాబాదు స్వేచ్ఛాశ్రోద్యమ చరిత్ర

నియమాన్ని సభ్యదేశాలన్నీ పాటిస్తాయి. ఫ్రైడీ కూడా మానవుడే. అత్యు రక్షణ పొందుట అతనికి పుట్టుకతో వచ్చిన పౌరహక్కు. దీన్ని ఏ సభ్య ప్రభుత్వమూ కాదనలేదు.

కాని విచిత్రమేమిటంటే నిజాం ప్రభుత్వం ఇరవయ్యో శతాబ్దంలో సగం కాలందాదినా అమానుషమయిన అనాగరిక పద్ధతులను విడనాడలేదు గాంధేయ వ్యతిరేక సత్యాగ్రహం చేసి, పట్టుబడిన వారిని, పోలీసులచేత, రజాకార్లచేత జైళ్ళలో కొట్టించుట, హింసించుట హైదరాబాదులో తప్ప దేశచరిత్రలో మరెక్కడా కానరాదు.

నిజామాబాదు జైలులో ప్రారంభమైన దాడి

1948 జనవరి 11 రాత్రి 8 గంటలకు నిజామాబాదు జైల్లో రాజకీయ ఖైదీల మీద ఒక నిర్ణీతపథకం ప్రకారం దాడి జరిగింది. సర్వశ్రీ దాశరథి కృష్ణమాచార్యులు (ఈయనే ప్రముఖ అభ్యుదయ కవి దాశరథి) వట్టికోట ఆర్మీ స్వామి, మోతీలాల్ మంత్రి, వెంకట రమణయ్య, శ్యాం అప్పంగివర్, బ్రహ్మయ్య, సి. శ్రీరాములు వడిగల హన్మండ్రు, అచ్యుతరావు దేశపాండే మొదలయిన ప్రముఖులందరూ ఈదాడికి గురి అయ్యారు. వారినంభ్య (150) అయివుంటుంది. ఈదుర్ఘటన జైలు నాలుగుగోడలమధ్య జరిగినా దాని సమాచారం తుపాసువలె రాష్ట్రమంతటా ప్యాపిపోయింది. రాష్ట్రపత్రకాలు, బయటి పత్రకాలలోను వార్తలు, వ్యాఖ్యలు బహుళంగా వెలువడ్డాయి నిజాంప్రభుత్వ దమననీతిని పత్రకాలు తూర్పారబట్టినవి. అప్పటి లాయకలీ మంత్రి వర్గంలో చేరినమితవాద నాయకుడు శ్రీ రామాచారిగారు నిజామాబాదు జైలుకువెళ్ళి విచారణ చేశాడు. ఈ దుర్ఘటనకు గురియిన అచ్యుతరావు దేశపాండ్య జైలునుండి విడుదలయిన తర్వాత చేసిన ప్రకటనలో ఇట్లా తెలిపారు:—

ఇది చాలా హెరమైన ఉదంతం. మహాయుద్ధాలలో కూడా కొన్ని కనీస ధర్మాలు పాటిస్తూ వుంటారు. 'రెడ్ క్రాస్' పతాకంతో సముద్రంలో ప్రయాణించేసే నౌకలమీద బాంబులు వేయరు. వాటిమీద దాడివేయరు. అదేవిధంగా జైలు కటకటాల వెనుక ఉన్న ఖయదీలవై తుపాకులు కాల్చటంగాని, లాఠీలు ప్రయోగించటంగాని జరుగరాదని అంతర్జాతీయంగా పాటించబడే న్యాయం. ఈ న్యాయసూత్రాన్ని నిజాం రాష్ట్రపు జైళ్ళలో సాధారణంగా ఉల్లంఘించారు.

జై శ్శలో సత్యాగ్రహాలపై దాడులు

1948 జనవరి 11న ఇద్దరు ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ కార్యకర్తలు లను నిజామాబాదు జైలునుండి కొద్దుకు తీసుకువెళ్ళినారు. పీరిద్దరి మీద హత్యా ప్రయత్న నేరం మోపారు. నిజామాబాదు జైలులోని కాంగ్రెసు రాజకీయ ఖైదీలున్న బారెక్కులో పీరినికూడా ప్రవేశ పెట్టినారు,

ఇందులో ఒకనిపై పోలీసు సూపరింటెండెంటును కల్చటానికి ప్రయత్నించిన నేరం, మరొకనిమీద గణేశ చతుర్థి ఊరేగింపుమీద కాల్పులు జరపటానికి ప్రయత్నించిన నేరం మోపారు. పీరు ఇక డైట్ కాంగ్రెస్ ఖైదీలతో గిల్లికజ్జాలు పెట్టుకొన ప్రారంభించారు. జైలులో సత్యాగ్రహాలు ఎప్పటివలె 'వందేమాతరం' ఆలాపించ గానే అందుకు ఈ హత్యానేరం మోపిన ఇతైహాద్ ఖైదీలు అభ్యంతరం తెలివినారు. 'వందేమాతరం' జైళ్ళలో చాలాకాలంగా గానంచేస్తున్నదే. ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారు ఇన్నాళ్ళనుండి ఏమీ అనక ఇప్పుడు అభ్యంతరం తెలిపుతున్నందుకు 'హెడ్ వార్డన్'కు సత్యాగ్రహాలు తెలియచేసినారు. అతడు ప్రార్థన చేసికొండి మిమ్మల్నెవరూ ఆప కుండా చూస్తానని ధైర్యం కలుగజేసినాడు. ఆవయిన సత్యాగ్రహాలు 'వందేమా తరం' పాడసాగినారు. ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్ వారు అక్షేపిస్తునే ఉన్నారు. ఇంతలో వార్డన్ 4 నెంబరు బారక్కు తెరవగా, అరేడుగురు ముస్లిం నేరస్తులు బయటకివచ్చి నారు. వారికి లాఠీలించినారు. వారిలో కొందరు పడివున్న వంపు గొట్టాలను తీసి కున్నారు. వందేమాతరం పాడుతున్న ఖైదీల బారక్కును తెరచారు. ముస్లింఖైదీ లు సత్యాగ్రహాలను కొట్టనారంభించారు. దాడి మొదలు కాగానే ఆలారం బెల్ మోగింది. విజిల్సు ఊదసాగినారు. జైలు వార్డనులు, పోలీసులు కొందరు బయటి వారు జైలులోనికి చొచ్చుకవచ్చినారు. దాడిచేయటంలో బయటివారు ప్రముఖపాత్ర వహించినారు. జైలు వార్డనులు అన్ని బారక్కుల తలుపులు తెరచినారు. బయటి నుండి వచ్చినవారు, జైలులోని ముస్లిం నేరస్తులూ అందరూ కలిసి సత్యాగ్రహాలను విచక్షణ లేకుండా కొట్టినారు. ఎందరికో తీవ్రమయిన గాయాలు తగిలాయి. కొందరి తలలు వగిలినవి. కొందరి చేతులు కాళ్ళు విరిగాయి. ఈదారుణ చర్య అనంతరము బారెక్కులను మూసివేసినారు. సుమారు 150 మంది సత్యాగ్రహాలను ఎందరో తీవ్రంగా పశువులవలె బాదినారు.

రాజకీయ ఖైదీల "బొందలగడ్డ"

ఈ జైళ్ళలోని అత్యధిక వార్డర్లు రాష్ట్రం ఆవలినుండి వచ్చిన ముస్లిం కాండీళ్ళ

ప్రైడరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కులు. వారిని వనాగుడీన్ అనేవారు. అంటే ఆశ్రయంకోసం వచ్చినవారు. జైలు అధికారులలో ఎక్కువమంది భరత్ పూర్ సంస్థానం నుండి వచ్చినవారు. వీరు ఆక్కడి తమబాధలను గోరంతలు కొండంతలుగాచేసి వర్ణస్తూ జైలు వాతావరణాన్ని కలుషితం చేసేవారు. కాందిశీకులనందరిని జైలు వార్డునులుగానూ, ఆతహాల్ సహద్ అనే వ్యక్తిని జైలర్ గానూ కావాలని నియమించినారు. ఆంధ్రులన ఈ జైలు రాజకీయ ఖయదీలకు అగ్నిగుండంగా తయారయింది. ఖయదీలను పీడించటంలో ఈ జైలు ప్రసిద్ధి చెందింది. 'ఇది రాజకీయవాదుల బొందలగడ్డ' (నియాసి ఖయది యొంకా ఖబరస్తాన్) అని ఈ ఉద్యోగులు సగర్వంగా చెప్పుకునేవారు. సత్యాగ్రహులనుతిట్టటం, అపమాన పర్చడం, వారిపట్ల మోటుగా ప్రవర్తించడంవంటి ఆమానుష చర్యలు ఈ జైలులో నిత్యకృత్యములయినవి. ఒకసారి లాటీ ప్రయోగం జరిగింది యాభై అరవై మంది రాజకీయ ఖయదీలు గాయపడ్డారు. అయినా ఎలాంటి విచారణ జరగలేదు. ఆంధ్రులన జైలు అధికారులు వరోషగా ప్రోత్సహిస్తులయినారు. రాజకీయ వాదులంటేనే వారికి ఏవగింపు. అందులో పోలీసులు, బయటివారికి, సహాయపడుతూ ఉండటం వలన ఆరోజు రాత్రి జరిగిన దాడి ఎంత దారుణమయినదో ఊహించుకోవచ్చు.

అదే సమయంలో నిజామాబాదులోని 500మంది సాయుధ ముస్లిం గూండాలు కత్తులు, తుపాకులు బల్లెములు, లాతీలతో జైలులో ప్రవేశించినారు. నిజామాబాదు జైలు అసలే ఒక కోటలో ఉంది. దానికి రెండు ద్వారాలు, ఆ రెండు ద్వారాలవద్ద సాయుధులయిన భటులు కావలా ఉంటారు. విచిత్రమేమిటంటే ఎలాంటి అడ్డు లేకుండా ఐదుపందల మంది రజాకార్లు నేరుగా జైలు ద్వారాలను దాటి లోపలకు వచ్చినారు. సరిగా జైలులోపలి నేరస్థులు సత్యాగ్రహులవై దాడి ప్రారంభించినప్పడే ఈ గూండాలు జైలులోనికి రావటం ఒక వధకం ప్రకారం జరిగిందని స్పష్టమౌతున్నది.

ముస్లిం రజాకార్లు కావలావారిని తప్పించుకొని ఎలా లోపలకు రాగలిగినారు? లేక కావలావారు ఎలా వారిని లోనికి రానిచ్చినారు? అనేది ఈ రోజుకూ అంతుపట్టని రహస్యం. రజాకార్లు, పోలీసులు కలసి ఒకమాట అనుకొని సత్యాగ్రహులమీద దాడి జరిపారన్నమాట. కేవలం అలారం విని పట్టణంలో ముస్లిం గూండాలు వచ్చి నారనటానికి వీలులేదు. ఎందుకంటే సాధారణంగా ఖయదీలు తప్పించుకొని పారి

పోతే, ఖయిదీలలో వరసపం జగడమైతే, జైలు వార్తలు, అఫీసరులు వశాకుగా న్నారేమోనని ఫరిక్షించటానికి ఆలారం గంట మ్రోగించటం జరుగుతుంది.

ఇది ఆలారం గంట కాదని వట్టణంలోని వారికేమి తెలుసు ? ఇప్పటివరకూ ఎన్నోమారులు మ్రోగిన ఆలారం గంటలను గూర్చి వట్టించుకోని ముస్లిం పోరులు ఇప్పుడు జైలు అధికారులకు సహాయపడటానికి వచ్చినట్లు ఎలా అవుతుంది ? ఇది కావాలని జైలు అధికారులు వన్నిన వన్నాగం. సత్యాగ్రహాలను హతమార్చటమే వీరి ముఖ్యోద్దేశ్యం. ఈ దాడినుంచి తాము ఎలా బయటపడి ప్రాణాలు నిలబెట్టుకొన్నది ఆస్థానకవి దాశరథిగారు వారి యాత్రాస్మృతి గ్రంథంలో వ్రాసుకొన్నారు.

జనవరి 11 నాడు వరంగలు జేలులో మజ్లిస్ కార్యకర్తలు దాడి జరిపారనే వార్తను దీనితో జతపరచి చదివినట్లయితే నిజం బయట పడుతుంది. ఒక ప్రథకం ప్రకారం జరిగినదని స్పష్టమౌతుంది.

రాజకీయ నినాదాలు

రజాకార్లు నిస్సహాయులైన రాజకీయఖయదీలమీద దాడి జరుపుతున్నప్పుడు ఈ క్రింది నినాదాలుచేసినారు. 'నారయే తక్బీర్' 'అల్లాహ్ అక్బర్' 'షా: ఉస్మాన్ జిం దాబాద్' 'అజాద్ హైదరాబాద్ పాయిందా బాద్' (పాయిందాబాద్ అనగా వర్తిల్లాలి- చిరస్థాయిగా ఉండాలని అర్థం). కొన్ని బారక్కులలో వందేమాతరం పాడేవారుకాదు. వాటిలో రాజకీయ ఖయదీలతోపాటు నేరస్థులకూడా పుండేవారు. అచ్యుతరావు దేశ పాండేకూడా అటువంటి బారక్కులోనే ఉండేవాడు. ఆ బారక్కు దగ్గరకు రాగానే ముస్లిం రజాకారులు అచ్యుతరావు దేశపాండేను చంపుతాం అని అరచారు. కాని బారక్కు తలుపులు తెరవలేదు. రజాకారులు తిట్టుకుంటూ వెళ్ళిపోయారు. జైలు సూపరింటెండెంటువచ్చి రజాకార్లను వెళ్ళిపొమ్మన్నాడు. కాని అతని మాటలు వారు వినిపించుకోలేదు. దెబ్బలుతిన్న ఖయదీల కథనం ప్రకారం దాడి సమయంలో జైలరు రజాకార్లవెంటనే ఉన్నాడు.

సత్యాగ్రహాల ఉపవాసదీక్ష - మంత్రి రామచారి రాజీనామా

వట్టికోట ఆళ్వారుస్వామి, అచ్యుతరావు దేశపాండ్య, శ్యాం అప్పంగికర్ ఇంకా యాభై ఆరవైమంది రాజకీయ ఖయదీలు ఈ సంఘటనకు నిరసనగా ఉపవాసం చేసి

భూదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నారు. ఉపవాసం ఆరురోజులు జరిగింది. ఈలోగా జేళ్ళ డిప్యూటీ డైరెక్టర్లు జన రల్ థాన్ బహదూర్ అమానతుల్లా జేలుకువచ్చి 'వయసు మళ్ళినవారే దెబ్బలు తిన్నారు. యువకులకేమి జరుగలేదు' అని ప్రలాపం చేశాడు. ఆతర్వాత మంత్రి శ్రీరామాచారికూడా జేలును దర్శించినాడు. జరిగినదంతా వివరంగా తెలుసుకున్నాడు. ఈ సంఘటనను నిరసిస్తూ శ్రీ రామాచారి తన మంత్రివదవికి రాజీనామా చేశాడు. దీనివల్ల నిజాం దర్బారులో నంచలనం కలిగింది.

వరంగల్ జైలులో రాజకీయభైదీలపై దాడి

అదే 1948 జనవరి 11 న సాయుధులయిన మల్టిన్ రజాకార్లు వరంగలు నెంట్రిలు జైలులో జొరబడటానికి వట్టుబట్టినారు. జైలు సూపరింటెండెంటు వారిని గేటువద్ద ఆపినాడు. కారణం తెలియదుకాని దురుద్దేశ్యంతోనే వచ్చిన సాయుధ దుండీగులు వెనుకకు మరలినారు. అయితే దురుద్దేశ్యంతో వచ్చిన వారిమీద ఎలాటి చర్య ఎందుకు తీసికొనలేదు? సత్యాగ్రహాలు నిర్బంధించబడిన గుల్బర్గా, నిజామాబాదు, వరంగలు జైళ్ళమీద ఇటువంటి క్రూరమైన దాడులు జరగటం ఇతైహాదుల్ ముస్లిమ్ అకే మతోన్మాద ఫాసిస్టు సంస్థ యొక్క ప్రత్యక్షచర్య యొక్క కార్యక్రమంలో ఒకభాగమని స్పష్టమవుతున్నది. పైగా ఈ మూడు జైళ్ళమీద దాడులు ఒక్కరోజునే జరగడం గమనింపదగిన విషయం. అయినా నిజాం ప్రభుత్వం వారిమీద ఎట్టి చర్య తీసుకోలేదు చివరకు వారి కబంధ హస్తాలలో చిక్కుకొని పతనమైంది. ఈ విధంగా తన పతనాన్ని తానే కొనితెచ్చుకుంది.

ప్రత్యక్ష నరకములైన నిజాం జైళ్ళు గుల్బర్గా జైల్లో దారుణ సంఘటనలు

గుల్బర్గా జైల్లో 1948 ఏప్రిల్ 14 నాడు జరిగిన అమానుషమైన దాడినిగూర్చి రాజకీయ భైదీలు అందజేసిన వివరాలు :--

“డిటెన్యూలు, సత్యాగ్రహాలు ఎప్పటివలె సాయంత్రం 6 గంటలకు ప్రార్థన చేయటానికిగాను నాలుగవ, పదవ వార్డుల ముందుగా ఉన్న వరండాల్లో సమావేశమయినారు. అప్పుడే బరఖందాన్ ఈల టిడినాడు. అలారం గంట మ్రోగడం ఆరంభించింది. సాధారణంగా ఇటువంటి అలారం గంట 20, 30 తేదీలమధ్య మ్రోగుతుండనేది మా 7 మాసాల అనుభవం. కాని ఈసారి అందుకు విరుద్ధంగా

14 తేదీనాడే మోగింది. గంట మోగగానే దారోగా ఇంటేజామీ, వారోగా కార్ఖానా లోపలిగేటు నుండి వరండాలోనికి వచ్చినారు. తక్కిన గేట్లన్నీ తెరచి ఉంచినారు. యూనిఫారంలో ఉన్న పోలీసువారి నందరిని లాఠీలు తీసుకొని ప్రార్థన జరిగేచోటికి రావలసిందిగా ఆజ్ఞాపించినారు. వెంటనే 150 మంది పోలీసులు యూనిఫారంలో ఉన్నవారు లేనివారు. ప్రార్థనా స్థలానికి వచ్చినారు. గుల్బర్గా పోలీస్ నబ్ ఇన్స్ పెక్టర్ నాయకత్వం వహించాడు. వీరు సత్యాగ్రహాలను చుట్టుముట్టి లోపల తలుపులు మూసివేసినారు. వందేమాతరం ప్రార్థన చేస్తూ ఉండగా అల్లాహ్ అక్బర్, ఖాసిం రజ్వ జిందాబాద్ అని నినాదాలిస్తూ రజాకార్లు జోరుగా లాఠీల ప్రహారం చేయ సాగినారు. పోలీసు యూనిఫారంలో లేనివారు, నెలవంక తారగల జిన్నా టోపీ ధరించి ఉన్నారు. వారు ఇతైహాదుల్ ముస్లిమీన్, రజాకార్లు అత్యంత దారుణంగా లాఠీఛార్జి చేసినారు. దెబ్బలకు తట్టుకోలేక నలభైమంది వడిపోయినారు. రెండు నిమిషాలలోనే శ్రీ భీమసేనరావు దేశాయిగారు అసువులు బాసినారు. అవయవాలు కోల్పోయిన వందలాదిమంది ఇప్పటికిని జీవచ్ఛవాల్లాగా బ్రతుకుతున్నారు.

ఈ దారుణ చర్యకు సాధారణ ఫైదీలుగూడా చలించిపోయి వలవల వీడినారు.

ఈ హింసాకాండకు నిరసన సూచకంగా అదే జేలులో ఉన్న శ్రీ జగన్నాధ రావు చందర్కి, శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారి నాయకత్వంలో రాజకీయ ఫైదీ లందరు సామూహిక ఉపవాసదీక్ష బూసినారు. కి. శే. భీమసేనరావు దేశాయిగారి మృత కళేబరాన్ని తమకు అప్పగించ వలసిందిగా కోరినారు. కాని అధికారులు వీరి కోరికను మన్నించలేదు. కోపోద్రిక్తులైన రాజకీయ ఫైదీలు ఒక ప్రత్యక్ష సమితి Direct Action Committee ఏర్పాటు చేసినారు. దానికి శ్రీ చందర్కి గారు అధ్యక్షులుగాను శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు కార్యదర్శిగాను ఎన్నుకో బడ్డారు. అప్పుడు ఫైదీలందరు జేలు సూపరింటెండెంటు ఆఫీసు గదివద్దకి మార్చి March చేసినారు. క్రమబద్ధంగా నడిచివెళ్ళినారు.

జేలు అధికారులు Mounted Police గుర్రపు రౌతు పోలీసులను జేలుకు రప్పించినారు. ఫైర్ అని ఆజ్ఞ ఇచ్చుచే తడవుగా వందలాది ఫైదీలు చనిపోయే వారే. అయితే జేలులో జరిగిన ఈ సంఘటన తెలిసిన వెంటనే కలెక్టర్ - ఉత్తర ప్రదేశ్ కు చెందిన మున్సింగ్ - షణ్ణాలమీద జోక్యం కలుగజేసుకున్నందువల్ల కాల్పులు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

జరుగలేదు. లేకపోతే భీభత్సం జరిగేది. అదే జైల్లో నిర్బంధంలో ఉన్న స్వామి రామానంద తీర్థగారికి శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు బీంసేనరావు మరణవార్త తెలుపుతూ జైలులో జరుగుతున్న ఘోరాన్ని వివరించినారు. అంతా విన్న స్వామిజీ-
“మనం అన్నింటికీ సిద్ధపడి వచ్చినాము. మనం చావటానికి వెరువరాదు. మన ప్రాణత్యాగం ఫలితంగానే దేశం విముక్తి పొందుతుంది” అని భారంగా అన్నారు.

స్వామిజీ గుల్బర్గా జైల్లో ఉన్న రోజుల్లో శ్రీ వి. హెచ్. దేశాయి వగైరాలు కొంతమంది జైల్లో ఉంటూనే ‘దెమోగ్రాఫ్’ అనే పత్రిక వ్రాడిచేసారు. ఆ పత్రిక ద్వారా జైళ్ళలో నిర్బంధంలో ఉన్నవారికీ స్వామిజీకి ఈ సందేశం ఇచ్చినారు :-

మీ శ్రు లా రా !

మీ అందరికీ నా హృదయపూర్వక మయిన అభినందనలు. నన్ను గుల్బర్గా జైలునుండి బలవంతంగా మార్చారు. అయినా నేను అక్కడ అనుభవించిన సుఖ దుఃఖాల అనుభూతులు నా మనోఫలకాన ముద్రితాల్నై ఉన్నవి.

“మనం విశ్రమపరిస్థితిలో ఉన్నాం. స్థితిగతులు మారుతున్నవి. మనం నిశ్చలంగా ఉండి విజయంచేకూరేవరకు వట్టుచిడువరాదు. బయట ఉన్న వ్రజలు మొండిగుండెలతో పోరాటం జరుపుతున్నారు. ఉద్యమాన్ని ఆరంభించి లోవలఉన్న మనం నిగ్రహం చూపుతూ కష్టాల్ని భరించాలి. మనం ఈ జైలు గోడల మధ్య ప్రాణాలు కోల్పోవచ్చు, అయితే మన ప్రాణత్యాగం స్వాతంత్ర్యోదయాన్ని చేరువకు తెస్తుంది! ‘మూలసూత్రాలు అంగీకరిస్తేనే నేనేషయినా ఊరట ఇవ్వటానికి సుముఖుడనవుతాను. ఈ తరుణంలో ఎంతటి మహాత్యాగమయినా స్వల్పమే. చావలసివస్తే మనలో ఎవరుకూడా వెనుకంజ వేయరని నా దృఢవిశ్వాసం. అటువంటి మరణాన్ని మనం సంతోషపూర్వకంగా స్వీకరింతుం.”

“ఇది సామాన్యపోరాటం కాదు, భారతదేశ స్వాతంత్ర్య పోరాటపు చివరి ఘట్టం హైదరాబాదు గడ్డమీద సాగుతున్నది. మన చిన్నపాటి బలహీనతలు ఏవీ యావద్భారత ప్రయోజనానికి వ్యాఘాతం కలిగించకుండా చూచుకోవాలి. నాలో ఏలాంటి దౌర్బల్యాన్ని ఎవరూ చూడలేరు. నేను గుండుదెబ్బకు గురయినానరే స్వాతంత్ర్యపు జెండాను ఎత్తుగా ఎగురవేస్తూ ఉండగలను”.

“జై శృలో వున్న అననుకూల పరిస్థితులవల్ల అవేశపడకండి. ఎటువంటి విజ్ఞప్తులుచేసినా ఈ విషయంలో ఫలప్రదం కావు. జైలు అధికారులలో ఉద్యోగాలను పురికొల్పేవారుంటారు. వారు ఏదోవిధంగా వారిని పురికొల్పి హింసకు అవకాశం కల్పిస్తారు. ఆ విధంగా తాము తీసుకున్న హింసాత్మకచర్యలు సరియైనవని ఋజువుస్తారు. ఆ విధంగా తాము తీసుకున్న హింసాత్మకచర్యలు సరియైనవని ఋజువుస్తారు. కాబట్టి అట్టి సందర్భాలలో పరిస్థితులు ఇంకా విషమించి వర్చటానికి చూస్తారు. కాబట్టి అట్టి సందర్భాలలో పరిస్థితులు ఇంకా విషమించి పోకుండా చాలా జాగ్రత్తగా మనం మెలగవలసి ఉంటుంది. ఇప్పుడు మన ఉద్యమం ఏ మెట్టుకు చేరిందో- ఏ స్థాయిలో వున్నదో తెలుసుకుంటే నేను ఇస్తున్న హితవును మీరు అర్థం చేసుకోగలరు”

“కారు మబ్బులు తొందరగానే తొలగిపోగలవు, నవ స్వాతంత్ర్య ఉదయ కిరణాలు తేజోవంతంగా ప్రకాశించగలవు, నేను మరోసారి మిమ్ముల్నందరినీ అభినందిస్తున్నాను”

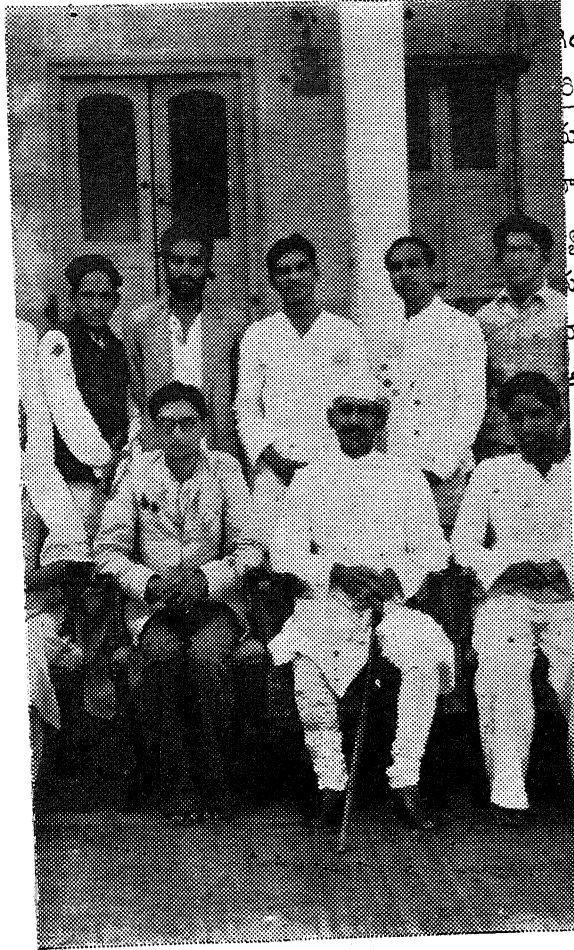
స్వామిజీ ఇచ్చిన ఈ సందేశం వలన రాజకీయ ఖయదీలలో ఒక నూతన స్ఫూర్తి కలిగింది. ఎంతటి త్యాగానికయినా సిద్ధపడటానికి కృతనిశ్చయమై నారు.

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనములు -

విద్యార్థులు వహించిన అమోఘ పాత్ర

ఏ ఉద్యమాన్ని లేవదీయాలన్నా యువకులే ముందుకు రదలిరావాలి. హైదరాబాదు యువతరం అందుకు అవకాశం కలిగింది. 1945లో హైదరాబాదు రాష్ట్ర రాజకీయాలు అల్లకల్లోలంగా ఉండేవి. నిజాం నలుగురితో నాలుగురంగాలుగా మెలుగుతు కవట నాటకం ఆడుతుండేవాడు. బ్రిటిషు వారితో నేను 'విశ్వానరాయణ' దైన మిత్రు డను' అని చెప్పుకుంటూ చివరకు బ్రిటిషు పార్లమెంటు సహాయం పొందటానికి యత్నిం చినాడు. ఇటు జిన్నాతో కలిసి మంతనాలు జరుపుతూ సమయ మొచ్చినప్పుడు హైదరాబాదు సమస్యను కాశ్మీరుతో ముడిపెట్టుమని ప్రాధేయపడ్డాడు. ఇక సంస్థా నంలో ఇతైహామల్ ముస్లిమ్స్ సన్ఘ భుజంతట్టి ముస్లిం అధిష్టతపేర అలజడి లేవదీయ వలసిందిగా ప్రోత్సహించినాడు. ముస్లింలను అలా మభ్యపెడుతూనే భారత ప్రభు త్వంతో సంప్రదింపుల నాటకంఆడుతూ విలంబనాన్ని ఆలంబనం చేసిరున్నాడు. కాల హరణం జరిగిన కొద్ది చిక్కులు సహజం. అయితే ప్రతి చిన్నచిక్కును అవకాశంగా తీసికొని భారత ప్రభుత్వ ప్రత్యక్ష జోక్యాన్ని ఆపటానికి ప్రయత్నంచేస్తూ వచ్చి నాడు. హైదరాబాదులో ఆనాటి పరిస్థితులు అతి దారుణంగా ఉండేవి. నలుగురు కలిసి మాట్లాడుకునే అవకాశం లేకుండేది. ఇక కొంతమంది చెద్దలది రాజీ ధోరణి. అదిచూచి కేవలం యువశక్తిని సమీకరించవలసిన అవశ్యకతను గుర్తించిన భాయి రామ్మూర్తి నాయుడు, కాటం లక్ష్మీనారాయణ మొదలయిన యువకులు "హైదరాబాదు రాష్ట్ర జాతీయ యువజన కాంగ్రెస్" స్థాపించాలని నిశ్చయించారు.

వరాబాదు సిటీ కాంగ్రెస్ కమిటీ.

పంచకోవాలన్నా
నికి 'గప్తనిపాన్
విజయవాడలో

ఈ విధంగా

ంది. కొన్నాళ్ళ
నాయుడు శ్రీ
హమిడి నర్సింహ
దు), శ్రీ ఆది
లు. విరుతమ
న్నారు. కాని
వారాయణ గారల
ద్యక్ష, ప్రధాన
జిల్లాలలో పర్య

రంగారెడ్డి, కాళి

రికొందరు ముస్లిం
నిజాం పూనుకు
యటం జరిగింది.
కమ్మద్ (హాం
తరులకు సగం
ప్రకృష్టపలనిందిగా

శ్రీ ఆర్. నందిపూర్కర్, శ్రీ స్వామి రామానంద తీర్థ, శ్రీ అంగీకరించబో
సన్, శ్రీ తిర్మిజీ, శ్రీ మర్రి చెన్నారెడ్డి, శ్రీ రాయపాల్. డు నిజాంవవాబు
, డి. సంఘి శ్రీ ఆర్.వి. బెడవ శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ
, శ్రీ రాములు అముద్వాల, శ్రీ బసవరాజ్, శ్రీ జె ఆర్ నలుబది శాతం

ప్రజ్ఞారావు, వైద్య

న్నారు అయితే

స్వామి రామా

స్వాతంత్ర్య

వి

ఏ ఉద్యమాన్ని
 రాబాదు యువతరం
 కీయాలు అల్లకల్లోలం
 కవట నాటకం ఆడుత
 డను' అని చెప్పకుంటు
 చినాడు. ఇటు జినా
 హైదరాబాదు సమస్యన
 సంఘో ఇతైహామల్ మ
 వలసిందిగా ప్రోత్సహి
 త్వంతో సంప్రదింపుల
 హరణం జరిగిన కొద్ది, అశోక్ మెహతా,
 టీసికొని భారత ప్రభు
 నాడు. హైదరాబాదు శ్రీ. ఆ. కామేశ్వరరావు
 కలసి మాట్లాడుకునే ఆ. బర్దాపుర్రామ్.
 అదిహూచి కేవలం యు
 రామ్మూర్తి నాయుడు,
 రాష్ట్ర జాతీయ యువ

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనులు-విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర

ఆ రోజులలో సమావేశాలు జరుపుకోవాలన్నా, సంఘాలు స్థాపించుకోవాలన్నా కష్టసాధ్యమైన వని. బహిరంగ సమావేశాలు జరిపే వారిపై పడటానికి 'గప్తినీషాన్ 59' గొడ్డలి సిద్ధంగా ఉండేది. అందువలన వీరు తమ తొలిసమావేశం విజయవాడలో జరుపుకున్నారు. అందులో చాలామంది యువకులు పాల్గొన్నారు. ఈ విధంగా యువకులలో భావ సంచలనానికి నాందీప్రస్తావన విజయవాడలో జరిగింది. కొన్నాళ్ళ తర్వాత హైదరాబాదులోనే శ్రీ ఎన్.కె. రావు గారింట్లో శ్రీ రామమూర్తి నాయుడు శ్రీ కాటం గారలద్వారా ఏర్పాటుచేయబడింది. ఇందులో పాల్గొన్న వారిలో మామిడి నర్సింహారెడ్డి, శ్రీ ఆడవాల సత్యనారాయణ, కె. వి. గంగాధర్ (నిజామాబాదు), శ్రీ ఆదిరాజు తిరుమలరావు, శ్రీ యశ్లాప్రగడ కృష్ణమూర్తి (ఖమ్మం) ముఖ్యులు. వీరు తమ స్థలాలకు వెళ్లి యువ శక్తిని సమాయత్త పరచటానికి పూనుకున్నారు. కాని ముఖ్యమయిన బాధ్యత భాయి రామమూర్తి నాయుడు, కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారల మీదపడింది. వీరు క్రమంగా హైదరాబాదు యువజన కాంగ్రెసుకు ఆధ్యక్ష, ప్రధాన కార్యదర్శులుగా ఎన్నికయ్యారు. వీరు నిజాం సంస్థానంలోని అన్ని జిల్లాలలో పర్యటించి యువజన కాంగ్రెసు శాఖలు స్థాపించారు.

సంస్థాన కాంగ్రెసు పెద్దలయిన బూర్గుల రామకృష్ణారావు, రంగారెడ్డి, కాళినాథరావు వైద్య గారలు చెరసాలలో ఉండిరి. వన్నాలాల్ పిత్తి మరికొందరు ముస్లిం పెద్దల ద్వారా కాంగ్రెసు నాయకులతో రాయబారాలు జరిపించటానికి నిజాం పూనుకున్నాడు. కాబట్టి వై నాయకులను రాయబారాల నెపంతో విడుదలచేయటం జరిగింది. ప్రధానమంత్రి లాయకలీ, మంత్రి మొయిన్ నవాజ్ జంగ్, జహీరహ్మాద్ (హోం కార్యదర్శి) తో రాయబారాలు. శాసనసభలో ముస్లింలకు. ముస్లిమేతరులకు సగం సగం స్థానాలనే ప్రాతిపదికమీద సాగినవి. ఈ ప్రతిపాదనను ఒప్పుకోవలసిందిగా ఒత్తిడిచేయడంగాడా జరిగింది.

కాని శాసనసభలో సగం స్థానాలు ఇస్తామనే ప్రతిపాదనను అంగీకరించబోమని బూర్గుల రామకృష్ణారావు ప్రభుత్వం చెబారు. అప్పుడు నిజాంవారు ఒకమెట్టుకిందకు దిగి హిందువులుకు అరవై శాతం, ముస్లిములకు నలుబది శాతం స్థానాలకు రాజీపడమన్నారు. అందుకు సర్వశ్రీ రంగారెడ్డి, రామకృష్ణారావు, వైద్య గారలు సిద్ధపడ్డారని రంగారెడ్డిగారు తమ స్వీయ చరిత్రలో వ్రాసుకున్నారు అయితే ఇటువంటి సంప్రదింపులు జరిపి నిర్ణయాలు తీసుకునే అధికారం ఒక స్వామి రాఘా

జైరంగాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సందర్భ గారికే ఉన్నదని ఒకటి రెండుసార్లు రామకృష్ణారావుగారు పత్రికావ్యక్తనల ద్వారా స్పష్ట పరచాడుగూడా.

ఇది ఇట్లుండగా, హైదరాబాదులో వుంటున్న పెద్దలకు శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ మొదలయిన యువజన కాంగ్రెసుసభ్యులు జేళ్ళనుండి ఉత్తరాలు వ్రాశారు.

“అయ్యా! మేము ఒకవంక జేళ్ళలో ముగ్గుతుంటే మీరు నిజాం సవాలుతో మంతనాలు, నిజాం సర్కారుతో సంప్రదింపులు చేస్తున్నారా! ఆ వని మానండి. సత్యాగ్రహంచేసి మీరుకూడా జేలుకు వెళ్ళండి” అని స్పష్టమైనా.

జాతీయ యువజన కాంగ్రెసు సభ్యులందరూ సత్యాగ్రహంచేసి బందీలయిన వారే. జైరంగాబాదు, గుల్బర్గా, వరంగల్ మొదలయిన జేళ్ళలో ఉంటున్నారు. ఏదోఏదంగా వీరు పరస్పరం ఉత్తర ప్రత్యుత్తరాలు జరుపుకోగలిగేవారు. జేళ్ళలో యువజనకాంగ్రెస్ వారి సంఖ్యస్వల్పమే. అయినా ఇతరకాంగ్రెసుఖయిదీలలో ఇటువంటి భావాలను కలుగజేస్తూ ఒక కట్టుబాటు తేగలిగినారు. ఇందుకొక చక్కని ఉదాహరణ

ఒకసారి జైళ్ళలోని కాంగ్రెస్ నిర్బంధితులను చూడటానికి, సంప్రదింపటానికి అప్పటి లాయకలీ ప్రభుత్వంలోని ఆరోగ్య, జైలు శాఖల మంత్రి ఐన మల్లిఖార్జునప్ప, డీన్ యార్వంగ్ వచ్చారు. గుల్బర్గాజైలులోని శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ మొదలైన వారు సంపూర్ణంగా మౌనం వహించి తద్వారా తమ నిరసన తెలుపాలనీ, ఎంత వలు కరించినా సనేమిరా మాట్లాడకూడదనీ నిర్ణయించారు. నియమబద్ధంగా, కట్టుబాటుతో అందరూ మౌనం వహించడం, తమను అవమానపరచటానికే జరిగిందని భావించి, అయినాచేసేదిలేక రాయబారవర్గం తిరిగి వెడలిపోయింది. ఈ విధముగా లాయకలీ మంత్రివర్గం వారి రాయబారాన్ని యువజన కాంగ్రెసు సభ్యులు విఫలము చేసేవేళారు.

ఇది ఒక గుల్బర్గా జైలులోనే గాదు. జైరంగాబాదు జేలులోఉన్న శ్రీ కె. వి. గంగాధర్ గారు ఇదే రీతిగా మౌనంవహించి, సోదర నిర్బంధితులతో మౌనంపాటించ జేసి రాయబారానికివచ్చిన వారికృషిని నిర్ధకం చేశారు. గుల్బర్గాజైలుకు రాయబారవర్గం వచ్చినప్పుడు శ్రీ గుడాలి హనుమంతరావు, శ్రీ పల్లెర్ల హనుమంతరావు, శ్రీ ఉమ్మెత్తల కేశవరావు, శ్రీ కక్కెరి హనుమంతరావువంటి ప్రముఖులు జేల్లో ఉండిరి.

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనులు-విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర

జాతీయ యువజనకాంగ్రెసు వారి అభ్యర్థనపై వారందరూ ఇదేవిధంగా మానంపహించి లాయకలీ మంత్రివర్గ రాయబారాన్ని విఫలం చేశారు.

ఈ మూగనోము వలన నిజాం ప్రభుత్వవర్గాలలో నిర్విజృంభిత కలిగింది. ఇక జాతీయ యువజన కాంగ్రెసు అధ్యక్షులను గూర్చి కొంత తెలుసుకుందాం.

భాయి రామమూర్తి నాయుడు సామాన్యకుటుంబానికి చెందిన వ్యక్తి. తండ్రి కృష్ణస్వామి నాయుడు మునిసిపల్ కార్యాలయంలో గుమస్తా. రామమూర్తి కళాశాల విద్యార్థిగా ఉండగా వందేమాతరం ఉద్యమం ఆరంభమయింది. కళాశాలవదలి ఉద్యమంలో పాల్గొన్నాడు. జబల్పూరుకు పోయి విద్యాభ్యాసంచేసినాడు. కొంతకాలం సైన్యంలో పనిచేసినాడు. ఆత్మగౌరవం కలవాడు, కాబట్టి సైనికాధికారి ఒకసారి ఏదోమాట అన్నందుకు నిరసనగా పదవికి రాజీనామా సమర్పించి, హైదరాబాదుకు తిరిగివచ్చి స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో పాల్గొన్నాడు. సైన్యంలో పనిచేసినవాడు, అందులో సోషలిస్టుభావాలు కలవాడు కాబట్టి ఒక్క అహింసాపద్ధతి సరిపోదు అనేవాడు. అందుకని బాంబులు సిద్ధంచేశాడు. ఒకటి ఆబిదు షావులోను, మరొకటి సుల్తాను బజారులోను వేసి అలజడి కలిగించాడు. అయితే ఈ భీతాహం కలిగించే ఉద్యమం' (చైర్రరిజం) జాతీయ కాంగ్రెస్ విధానాలకు విరుద్ధమని గాంధీజీమార్గం కేవలం అహింసాత్మకమయిందని అటువంటి పోరాటమే ఈ నాడు ఆచరణ యోగ్యమైందని శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ తదితర సహచరులు నాయుడు గారికి సచ్చచెప్పేవారు. కొన్నాళ్ళకు నాయుడుగారు ఆత్మపరిశీలన చేసికొని అహింసాపద్ధతిని మానుకొన్నారు. సత్యాగ్రహంచేసి జైలుకు వెళ్ళారు. కాంగ్రెసులో మాత్రం వీరు స్వామీజీబృందంలో చేరలేదు. రామకృష్ణారావుగారి బృందాన్నే వీరు సమర్థించారు. రావుగారి బృందంలో నాయుడుగారు మేటి అనిపించుకున్నారు. ఆ రోజుల్లో హైదరాబాదులో మహావన్యా సకులు ముగ్గురే. ఒకరు బహదూర్ యార్జంగ్, రెండవవారు పండిత నరేంద్రజీ మూడోవారు భాయి రామమూర్తి నాయుడు. అయితే బహదూర్ యార్జంగ్ ఒక్క ఉర్దూలో, నరేంద్రజీ హిందీలో మాత్రమే ఉపన్యసించగలిగేవారు. కాని నాయుడు గారు ఉర్దూ, హిందీతోపాటు ఇంగ్లీషు, తెలుగుభాషలలోకూడా అనర్గళంగాను ప్రభావపూరితంగానూ ఉపన్యసించి శ్రోతల మన్ననలను బడసేవారు.

ముఖ్యంగా హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని యువకులలో నూతనోత్తేజాన్ని కలిగించాలని, చైతన్యవంతులనుచేసి స్వాతంత్ర్యసమరంలో పాల్గొనేలా బేయాలనేదే యువ

జన కాంగ్రెసుయొక్క ముఖ్యద్దేశం. అందుకని యువజన కాంగ్రెసు స్థాపనాచార్యులనదగిన అధ్యక్షులు శ్రీ రామ్మూర్తి నాయుడు ప్రధాన కార్యదర్శి శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారు హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని 17 జిల్లాలు ఏకపాటిగా పర్యటించి, అన్ని చోట్ల యువకులను సమీకరించి దేశమాత దాస్యవిముక్తి కై జరిపే పోరాటంలో పాలు పంచుకొనవలసిందని ఉద్బోధించారు. సమకాలీన పక్షాలలో మేటి అనిపించుకున్న శ్రీరామ్మూర్తి నాయుడు తమవాగ్దాటిచే యువకులను సమ్మోహితులనుచేసేవారు, వీరు ఆషరాల కాంగ్రెసువాది అయితే స్వామీజి పర్గాన్ని బలపరిచేవారు కాదు. శ్రీబూర్గుల రామకృష్ణారావు పర్గాన్నే చివరివరకూ బలపరిచి స్వాతంత్ర్యోద్యమాన్ని కొనసాగించినారు. అందుకుపేరుద్ధంగా శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణగారు స్వామీజిపర్గాన్ని బలపరిచినారు. మొత్తానికి లక్ష్యం ఒక్కటే కాబట్టి అధ్యక్ష కార్యదర్శులెద్దరు భేదాలు మాని కాంగ్రెసుద్వారా స్వాతంత్ర్యసమరాన్ని విజయవంతంచేసిన కీర్తి దక్కించుకున్నారు.

విద్యార్థుల అమోఘపాత్ర

ఏ దేశ చరిత్ర చూచినా గర్వకారణమైన వారు యువకులే - వయసు మీరిన సాధారణ పౌరులు, బాధవడి, తపించి, పరాధీన పాశాన్ని తొలగించటానికి చేసే ప్రయత్నం ముందు కాబోయే తరంవారి యోగక్షేమానికే గదా! ఇక విద్యార్థులు విజ్ఞానార్జన చేస్తూ ప్రపంచ దేశాలలోని సమకాలీన పరిస్థితులను అవగాహన చేసుకుంటూ ఉంటారు. కాబట్టి దేశంలోని ఇతర ప్రాంతాల సోదరులవలె తలయెత్తుకు తిరుగుతూ, గౌరవంగా బ్రతకాలని వాంఛిస్తూ ఉంటారు. భైర్యంతో ముందంజ వేయడం యువక విద్యార్థుల సహజలక్షణం.

హైదరాబాదు విద్యార్థులు కూడా. 'హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరం' లో దూకినారు. కొందరు యువకులు అభిమన్యులవలె, నిజాం వన్నిన మత మోఢ్యంతో కూడిన రాజ్యాధికార ఆహంకార పూహంలో చిక్కుకొని వీరస్వర్గ మలంకరించారు. వారు మనకు చిరస్మరణీయులు.

వివేకవర్ధనీ విద్యాలయం ద్వారా, గణేశోత్సవాల వారి, విద్యార్థులలో నూతనోత్సాహం కలిగింది. పొరుగు రాష్ట్రాలనుండి వచ్చిన పెద్దల ఉపన్యాసాల వల్ల వీరు ప్రభావితులౌతూ వచ్చినారు. సంఘ సంస్కరణ నిర్మలమైన వ్యక్తిగత జీవితం ధ్యేయంగా ఆర్యసమాజం వారు వారం వారం జరిపే సత్సంగ సమావేశాలు, బౌద్ధిక మహాసభలు, విద్యార్థులను కార్యోన్ముఖులను చేసినవి.

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనులు-విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర

తెలంగాణా ప్రాంతంలో 1920 నాటి నుండి ఆరంభమైన ఆంధ్ర మహాసభలు ఇక్కడి విద్యార్థులకు భాషా విషయకంగా, సాంఘికంగా, రాజకీయంగా శిక్షణ శిబిరాలు అయినవి. వీరు స్వచ్ఛంద సేవకులుగా సభకు పదిరోజులు ముందూ, ఆ తర్వాత మరికొన్ని రోజులు నిద్రాహారాలు మాని పని చేయనిదే ఏ మహాసభకూడా విజయవంతంగా జరగలేదనే చెప్పవచ్చు.

రెండవ ఆంధ్ర మహాసభ సందర్భంలో రావి నారాయణరెడ్డిగారి ఆధ్వర్యంలో రెడ్డి హాస్టల్ నుండి పదిమంది విద్యార్థులు కాలినడకన నగరం నుండి దేవరకొండ వరకూ గ్రామాల్లో ప్రచార, ప్రబోధాలు చేస్తూ వెళ్ళినారు, అట్లాగే ఆయా స్థలాలలో జరిగిన ఆంధ్ర గ్రంథాలయ సభలు ఏర్పాటు చేయడంలో కూడా విద్యార్థులు పరిశ్రమించారు.

అట్లే నీరిసిల్లా ఆంధ్ర మహాసభకు హైదరాబాదు నుంచి ప్రతినిధులు వెళ్ళుతుండగా తూప్రాన్ లోను, కామారెడ్డిలోను, యువకులు ముందుకువచ్చి తమ దేశభక్తిని వెల్లడించు కున్నారు. షాదునగర్ ఆంధ్రమహా సభకు అధ్యక్షులు, ప్రతినిధులు ప్రత్యేక రైలులో వెళ్ళుతుండగా ఉందా నగర్ -షంషాబాదు రైలు స్టేషన్ ప్లాటుఫారం మీద యువకులైన విద్యార్థులు, వీరిని సత్కరించి ఆంధ్రోద్యమం వట్లతమకు గల అభిమానాన్ని ప్రకటించుకున్నారు.

రాజకీయ చైతన్యానికి ప్రభావపూరితమైన వేదికగా తయారైన గజేళ్ తప్ప వాలను, విజయవంతంగా నడిపిన గౌరవం ఇవటి విద్యార్థులకే దక్కింది. ఈ కార్యక్రమాలన్నీ వారి హృదయ క్షేత్రాలలో దేశభక్తి భావాన్ని రగుల్కొల్పి, వారి దేశాభిమానాన్ని ఉద్దీపింపజేసి స్వాతంత్ర్య బీజాలు నాటినవి.

1933 లో నిజాం రాష్ట్ర రాజకీయ వాతావరణం అల్లకల్లోలంగా ఉండేది. స్టేట్ కాంగ్రెసు సత్యాగ్రహం ఈ చిన్నారి హృదయాల మీద చెరగని ముద్ర వేసింది. సామ్యవాద భావాలు యువతరాన్ని ఎక్కువగా ఆకర్షించినవి. నాటి సోషలిస్టు నాయకుడు జయప్రకాష్ నారాయణ్ గారి హైదరాబాదు పర్యటన విద్యార్థులలో ఎంతో ఉత్సాహం అవేశం కలిగించి వారిని రాజకీయంగా మేల్కొల్పింది.

'ఆజాద్ హింద్ ఫౌజ్' సైనికులను బ్రిటిషు ప్రభుత్వం నిర్బంధించినందుకు విద్యార్థులు హైదరాబాదులో బ్రహ్మాండమైన ఊరేగింపు తీసినారు. 'క్విట్ ఇండియా'

తీర్మానాన్ని బలపరస్తూ తీసుకోవలసిన చర్యలను గూర్చి అలోచించటానికి విద్యార్థులు నగరంలోని అనేక ప్రాంతాలలో రహస్య సమావేశాలను జరిపినారు. వివేక వర్ధనీ, కేశవమెమోరియల్, నృపతుంగ మొదలైన జాతీయ ప్రైవేటు పాఠశాలలనుండి విద్యార్థులు వేలసంఖ్యలో ఊరేగింపులు తీసినారు. నిజాం కాలేజి విద్యార్థులు వేల సంఖ్యలో ఊరేగింపు ప్రారంభించగా, పోలీసులు జోక్యం కలుగజేసికొని కాలేజి అవరణలోనికి చొచ్చుకొనివచ్చి విద్యార్థులను చెదరగొట్టటానికి తీవ్రంగా లాతీవ్రయోగం చేసినారు. ఆ రోజుల్లో సరోజినీనాయుడు గారి కుమార్తె లీలామణి నాయుడు అక్కడ అధ్యాపకురాలుగా ఉండేవారు. విద్యార్థుల మీద పోలీసులు దౌర్జన్యం చేయడం ఆమె సహించలేక బహిరంగంగా తమ నిరసన తెల్పినారు.

జాతీయ భావాలుగల ఈ క్రింది విద్యార్థి నాయకులు విద్యార్థి సంఘాలలోని ఎన్నికలలో పాల్గొని కమ్యూనిష్టులను ఓడించినారు. కె. వి. సర్పింగరావు, వి. రాజేశ్వరరావు, మాటూరి సరసింహారావు, శివరామశాస్త్రి, జగన్నాథరావు చందర్పి, ఎం. ఆర్. కానడే, శ్యాం ఆప్సంగీకర్, ఆబిన్ హుస్సేన్, ఫడ్కే, గోవిందరావు పురోహిత్, టిషన్ రెడ్డి, జె. ఆర్. గోపాలరావు, రాంరెడ్డి, జి. రాజారామ్, జగన్నాథ రెడ్డి (మెదకు), గోపాలరావు పురోహిత్ (రాయచూరు), కానడే మొదలైనవారు. వీరంతా దృఢమైన జాతీయ భావాలు కలవారు. సాహసం కలవారు. వీరందరి కృషి ఫలితంగా ప్రైదరాబాదు నగర విద్యార్థి సంఘం జాతీయ విద్యార్థి సంఘంగా రూపొంద గల్గింది. అదే సంస్థ ఆ తర్వాత ప్రైదరాబాదు జాతీయ విద్యార్థి కాంగ్రెస్ గా రూపొందింది.

1947 లో అఖిలభారత విద్యార్థి కాంగ్రెస్ సమావేశం బెంగళూరులో జరిగింది. ఆ సమావేశానికి అఖిల భారత కాంగ్రెస్ సంఘంవారు ఆదార్య కృపలాసి గారిని పరిశీలకులుగా వంపారు. అప్పుడు విద్యార్థి సంఘం రెండుగా చీలింది. ఒక దానికి ఉత్తర ప్రదేశ్ వారైన సరేంద్ర గోయల్ అధ్యక్షులు. ప్రైదరాబాదుకు చెందిన శ్రీరాములు ఆమ్యదాల ఉపాధ్యక్షులు. ఈ వర్గంవారు అఖిల భారత కాంగ్రెస్ ఆశయాలతో పూర్తిగా ఏకీభవించేవారు. మీదు మిక్కిలి ప్రైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ కు ఒక విద్యార్థి విభాగంగా, స్వామి రామానంద తీర్థగారి ఆధ్వర్యంలో కార్యక్రమాలు సాగించే విద్యార్థి సంస్థ ఏర్పాటు చే.

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనులు-విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర

ఉద్యమం ఉధృతంగా జరుగుతున్న రోజులవి. ఆందుకని ఉద్యమాన్ని మరింత తీవ్రతరం చేసి నిరంకుశ నిజాం ప్రభుత్వంపై చివరిదెబ్బ కొట్టాలనే వజ్ర సంకల్పంతో 1947 సెప్టెంబరు 18, 19 తేదీలలో, విజయవాడలో విద్యార్థి ప్రతినిధుల సమావేశం జరిపారు. దానికి ఆఖరి భారత విద్యార్థి నాయకులైన రామకృష్ణ ప్రసాద్, విజయవాడలోనే ఉన్న హైదరాబాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ చర్య సంఘం నాయకులు దిగంబరరావు బిందూ, మాడపాటి రామచంద్రారావు ప్రత్యేక ఆహ్వానితులుగా పాల్గొన్నారు. ఆ సమావేశంలో, “స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించే వరకూ విద్యార్థులందరూ, పాఠశాలలను, కళాశాలలను, బహిష్కరించ వలసినది” అనే తీర్మానాన్ని శ్రీరాములు ఆమిద్యాలు ప్రతిపాదించినారు, తీర్మానాన్ని కఠినగరానికి చెందిన నరసింగరావుగారు బలపరచినారు. తీర్మానాన్ని ఏకగ్రీవంగా ఆమోదించటం జరిగింది.

ఈ తీర్మానాన్ని ఆచరణలో పెట్టటానికి ఒక కార్యాచరణ సంఘం ఈ క్రింది సభ్యులతో ఎన్నుకోబడ్డది. శివరామశాస్త్రి, గోపాలరావు (కర్నాటక), రాఘవరెడ్డి (నల్గొండ). బర్హా పూర్కర్ (మరాఠ్వాడా), గోవిందరావు వరోహిత్ (కర్నాటక), కృష్ణారెడ్డి (కఠినగరం), శ్యాం అప్పంగీకర్ (మరాఠ్వాడా); ఈ సంఘానికి శ్రీరాములు ఆమిద్యాలు సమావేశ కర్తగా ఎన్నికైనారు.

ఉద్యమంలో విద్యార్థుల పాత్ర

1947 జూలై 30న వండిత సరేంద్రజీని నిర్బంధించి నందకు నిరసగా విద్యార్థి సంఘం బ్రహ్మాండమైన ఊరేగింపు తీసింది. పోలీసులు లాఠీచార్జిగా చేశారు - బాష్పవాయువు ప్రయోగించారు. జగన్నాథరెడ్డి (మెదకు) తీవ్రంగా గాయపడి స్పృహతప్పి పడ్డారు.

ఆగస్టు 7 నాడు ముఖ్య స్థలాలలో జాతీయ పతాకాన్ని ఆవిష్కరించే కార్యక్రమాన్ని నగరంలోనే గాక, జిల్లాలలోని విద్యార్థి నాయకులు కూడా చేపట్టి చాలా చోట్ల పతాకావిష్కరణ చేసి పెద్ద అలజడి కలుగజేసినారు.

ఆగస్టు 10 నాడు ముఖ్యులైన 24 మంది విద్యార్థి నాయకులను ఆ యాస్థలంలో పోలీసులు నిర్బంధించారు. వారిలో నర్సశ్రీ మురళీధర కానాడే, గోపాల్

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పార్థేకర్, సుధాకర్, ఇందూర్కర్ గారలు పేర్కొనదగ్గవారు. వీరితో పాటు పందలాది కార్యకర్తలను పోలీసులు నిర్బంధించారు.

ఒక 1947 ఆగస్టు 15 తేదీన భారత దేశానికి స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించిన వర్స దినం. కానీ హైదరాబాదు రాష్ట్రవాసుల కది అమావాస్య రాత్రి. వేలాది యోధులు జైళ్ళలో మృగ్గుతూ ఉన్నారు. పోలీసులు, రజాకార్లు చేసే అత్యాచారాలకూ, జులం జబర్దస్తీలకూ జన సామాన్యం గురి అవుతూ ఉన్నారు. అయినా త్రివర్ణ పతాక చాయలో ఇర్కడివాసు కూడా స్వేచ్ఛా వాయువులు పీల్చులనే ఆకాంక్షతో విద్యార్థులు అనేక స్థలాలలో జాతీయ పతాకాన్ని ఎగురవేసి తమ దేశభక్తిని వెల్లడించుకున్నారు. త్రివర్ణ పతాకాన్ని పట్టుకొని ఊరేగుతూ ఉంటే, ఎత్తైన స్థలాలమీద జెండా ఎగురవేసి అది ఎగురుతూ రెవ రెవ లాడతూ వుండగా చూస్తూ వుంటే కలిగే స్ఫూర్తి, ఆనందం, ఉత్సాహం అత్యుత్సాహం విద్యార్థుల కొక దివ్యానుభూతి కలిగించింది.

15 ఆగస్టు నాటి కార్యక్రమంతో అగ్రక సెప్టెంబరు 2 నాడు ప్రత్యేకంగా “పతాక దినోత్సవం” ఒకవలసినదిగా విద్యార్థి కార్యచరణ సంఘం విలుపు నిచ్చింది. ఈ విలుపు సంగతి తెలిసి పోలీసులు ఎక్కువ బందోబస్తు చేశారు. అయినా ‘దేశభక్తి పానవిశేష మతపిత్తు’లైన విద్యార్థులయవశ క్తి ముందు, నిరంకుశ పాలకల క్రింది పోలీసుల సాక్షర్వం ఎంతటిది! “వంతుకు దానరి కాలాడించాడు” అనే ధోరణిలో పోలీసులు తమ విధి నిర్వర్తించారు. మొత్తానికి విద్యార్థుల స్వచ్ఛంద కార్యకలాపాల ముందు పోలీసులు నిలవలేక పోయినారు. ఉస్మానియా విశ్వ విద్యాలయ ఆర్జునాలేజీ భవనంమీద పోలీసు సైనిక కావలాదారుల కండ్లలో దుమ్ముకొట్టి పతాకాన్ని ఎగురవేసిన విద్యార్థుల దైర్య స్త్రోర్యాలు ఎంత ప్రశంసించినా తక్కువే. అట్లాగే ఆర్. టి. సి. బస్ డిపోమీద, సుల్తాన్ బజార్ క్లాక్ టవర్మీద, ఉస్మానియా ఆసుపత్రి మీద, నాంపల్లి రైల్వే స్టేషన్మీద జాతీయ పతాకాన్ని ఎగురవేసినారంటే అనాటి విద్యార్థులలో, అదేదో అనిర్వచనీయమైన శక్తి వుట్టుకొచ్చినదేమో అనిపిస్తుంది.

ఒకరు కాదు, ఇద్దరు కాదు, వదివేల మంది విద్యార్థులు అశోక చక్రాంకితమైన జాతీయ త్రివర్ణ పతాకాన్ని పట్టుకొని నగర వీధుల్లో ఊరేగుతూ ఉంటే కింగు కోరీ (నిజాం రాజ ప్రాసాదం) కంపించి పోయింది.

మతోన్నాద రజాకార్ల నాయకుడు ఖాసిం రజ్వీ కేంద్ర స్థావరమైన దారు స్సలాం దద్దరిల్లిపోయింది. పోలీసులకు విచ్చెక్కినట్లయింది. విచక్షణ లేకుండా లాఠీ ప్రయోగం చేసినారు. వారు చేయకల్గింది అదొక్కటే కదా! కేశవ మెమోరి యల్ విద్యార్థి కొండల్‌రావును, మార్పరావును స్పృహ తప్పేదాకా లాఠీలతో కొట్టినారు. పోలీసు ఆమీను, కాలుజన్న సిగరెట్లతో వారికి చురకలు పెట్టినాడు. ఈశ్వరప్పను స్పృహ తప్పి వడిపోయేవరకూ కొట్టినాడు.

భువనగిరిదుర్గంమీద, ఆరుట్ల లక్ష్మీనరసింహారెడ్డి జాతీయ పతాకాన్ని ఎగుర వేసి, ఒక్క భువనగిరిలోనే గాక పతాకం కనపడేటంత దూరాన ఉన్న గ్రామాల్లో కూడా ఎనలేని ఉత్సాహపూరిత వాతావరణాన్ని సృష్టించినాడు.

ఈ వీరోచిత కార్యాన్ని సాధించిన వెంటనే భవిష్యత్కార్య క్రమాన్ని నిర్వహించటానికి గాను శ్రీ లక్ష్మీనరసింహారెడ్డి ఆజ్ఞాతవానలోకి వెళ్ళాడు. ప్రభుత్వం వారు అతన్ని అరెస్టుచేయజాలక అతని తండ్రిని అరెస్టుచేసి అమ కని తీర్చుకున్నారు.

నెప్టెంబరు 9 న పోలీసు జులంకు వ్యతిరేకంగా హైదరాబాదు విద్యార్థులు పెద్ద ఊరేగింపు తీసి తీవ్ర నిరసన తెలివినారు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఏర్పడిన కార్యక్రమాలను విద్యార్థులు ఆమలుపరచినారు. శ్రీ బి. నారాయణ విజయవాడలోను, గోపాలరావు గదగ్‌లోను, మురళీధర్ కానాడే మన్మాడ్‌లోను సంధాన కర్తలుగా నియుక్తులయినారు. సర్వశ్రీ మాటురి నరసింహారావు పాల్వంచశిబిర నాయకుడుగాను, ఇక గౌతమరావు, గోపాలరావు, కిషన్‌రావు, కృష్ణారెడ్డి, కె. వి. నర్సింగరావు గారలు నిర్వాహకులుగాను నియుక్తులయినారు.

శ్రీ జె. గౌతమరావు కరీంనగరంలోను, వెంకట రంగారెడ్డి నల్గొండలోను, విద్యార్థి సంఘ కార్యక్రమాలు నిర్వహించేవారు. కాని అంతటితోనే గౌతమరావును పోలీసులు నిర్బంధించి గుల్బర్గా జైలుకుపంపారు. గౌతమరావు ఎంతో చాకచక్యంతో గుల్బర్గా జైలు కిటికీలోనుంచి దూకి తప్పించుకొని బయటపడ్డాడు. తనతోపాటు నిర్బంధితులై ఉన్న ఇంకా కొందరు విద్యార్థులను కూడా తప్పించ గలిగాడు.

జైలు నుండి తప్పించుకొన్న గౌతమరావు నేరుగా చాందా శిబిరానికి వెళ్లి అక్కడినుండి ఉద్యమాన్ని నిర్వహించిన సాహసి. అహింసా విధానంలో నమ్మకం

ఉన్న బి. నర్సింహారెడ్డి, సి. జగన్నాధరావు, నఖారాం, అంబాదాస్ బక్షి, ఇంకా చాలామంది గ్రామాలు తిరుగుతూ విద్యార్థులను ప్రజలను సత్యాగ్రహం చేయాలని ప్రోత్సహించినారు.

మరికొందరు విద్యార్థి నాయకుల పేర్లు ఇవి : కాశీనాథ్ శేషాద్రి, విజయ నగరం, ఎం. వి నాయుడు (అధ్యాపకులు) ఋషిరాజ్, పార్థీకర్ గారలు

హైదరాబాదు విద్యార్థి కాంగ్రెసు పాత్ర

1946 నుంచే జాతీయ భావాలుగల విద్యార్థులు 'విద్యార్థి కాంగ్రెస్' అనే పేరుతో, స్వాతంత్ర్య సమరాన్ని తీవ్రతరం చేయటానికి కృషి చేయసాగినారు. ఈ సంస్థకు శ్రీబాబురావువర్మగారు ప్రధానకార్యదర్శి, పండరినాథ్ సంయుక్తకార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడ్డారు. ఉద్యమం తీవ్రరూపం దాల్చినాక శ్రీ బాబురావువర్మగారు అధ్యక్షులై నారు. స్టేట్ కాంగ్రెసు ఆరంభించిన సత్యాగ్రహంలో సుమారు ఇరవైవేలమంది విద్యార్థులు నిర్బంధితులయ్యారు. విద్యార్థి కాంగ్రెస్ వారు వారాలేఖలు తయారుచేసి జేళ్ళలో మగ్గుతూ ఉన్న వారికి బయటి నంగతులు అందజేసేవారు. అట్లాగే జేళ్ళలో జరిగే అత్యాచారాలను నేకరించి బయటివారికి వాటిని తెలియచేసేవారు. ఈవిధంగా ప్రజలు తిరుగుబాటు ఉద్యమం బిగువును పటిష్టం చేయటానికి కొనసాగింటానికి విద్యార్థులు కృషిచేశారు.

ఈవిధంగా సత్యాగ్రహోద్యమం పట్టునడలకుండా కొనసాగడానికి పోలీసుల, జేలు అధికారుల కళ్ళుకప్పి ప్రజలకూ సత్యాగ్రహాలకు మధ్య వారధివలె నిలిచిన ఘనత విద్యార్థి కాంగ్రెసుకు దక్కింది.

బెంగుళూరులో సమావేశమయిన అఖిల భారత విద్యార్థి కాంగ్రెసులో పాల్గొనటానికి శ్రీబాబురావువర్మ నాయకత్వంలో హైదరాబాదు విద్యార్థుల ప్రతినిధివర్గం వెళ్ళింది. ఇందుతో సర్వశ్రీ కృష్ణప్రసాదు, తుల్జా ప్రసాదు, రామ మూర్తి నాయుడు మొదలయిన వారుండిరి. సి.ఐ.డి. పోలీసులద్వారా విద్యార్థులు బెంగుళూరు వెళ్ళుతున్నారనే సమాచారం అందగానే మహబూబునగరం వద్ద వీరు ప్రయాణం చేయుచున్న రైలుమీద దాడిచేసినారు. విద్యార్థి నాయకులతోపాటు ఎందరో ఈ దాడికి గురి అయ్యారు, శ్రీమతి నంగం లక్ష్మిబాయి గారు అదే రైలులో ప్రయాణంచేయుచుండిరి. స్త్రీలను, పిల్లలను రక్షార్థ దాడినుండి రక్షించుటలో

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనులు-విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర

వారెంతో సహాయపడినారు. రైలుపై రజాకారుల దాడి జరగటంతో విద్యార్థి నాయకులు మహబూబునగరంలో దిగిపోవలసివచ్చింది. ఆ తర్వాత వారు తప్పించుకొని అతికష్టంపై ఎలాగో బెంగళూరు చేరుకోగలిగినారు. అఖిల భారత విద్యార్థి కాంగ్రెస్ సమావేశంలో హైదరాబాదు రాష్ట్ర ప్రజలు జరుపుతున్న స్వాతంత్ర్య సమరానికి భారతదేశంలోని అన్ని ప్రాంతాలకు చెందిన విద్యార్థి కాంగ్రెసుసంస్థలు సహాయసహకారాలు అందజేయాలని హైదరాబాదువారు లేవదీసిన ఉద్యమం ఒకదేశీయసంస్థానానికి చెందినది కాదని, అది యావద్భారతదేశానికి చెందిన సమన్యగా బావిఅచవలెనని, స్వేచ్ఛా ప్రియులయిన విద్యార్థులు శక్తివంతమవుతూ ఉద్యమాన్ని విజయవంతము చేయటానికి ప్రయత్నించవలసినదని కోరుతూ తీర్మానం అంగీకరించబడింది. ఈ సమావేశంలో శ్రీమతి పూర్ణి ముఖర్జీ, రామకృష్ణ బిజయ్, రత్నసింగు రాజధామరియు మనోరంజనదత్తు గారలు పాల్గొన్నారు. ఈ సమావేశంలో హైదరాబాదు విద్యార్థి నాయకుడయిన శ్రీ బాబురావు వర్మ గారు అఖిల భారత విద్యార్థి కాంగ్రెసు ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడుట విశేషము. ఈ ఎన్నిక వలన హైదరాబాదు సమన్యకు ఎంతో ప్రాముఖ్యత వచ్చింది. బెంగళూరు సమావేశంలో అంగీకరించిన తీర్మానాన్ని పురస్కరించుకొని అఖిల భారత సంస్థ ప్రధాన కార్యదర్శిగా ఎన్నుకోబడిన శ్రీ బాబురావుగారు దేశంలోని విశ్వవిద్యాలయాల నన్నింటిని దర్శించినాడు. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసువారు సాగిస్తున్న స్వాతంత్ర్యోద్యమాన్ని బలపరచాలని 'హైదరాబాదునైట్ భారత యూనియనులో కలవాలె' (Join Indian Union) అనే నినాదానికి పుష్టినియ్యటానికి విస్తృతంగా ప్రచారం సాగించాలని కోరినారు.

1947 అక్టోబరునెలలో రాంచీలో విద్యార్థుల సమావేశం జరిగింది. శ్రీ వర్మ గారి నాయత్వంలో హైదరాబాదునుండి ఒక ప్రతినిధివర్గం వెళ్ళింది. అక్కడ గాంధీ మహాత్ముని, వినోబాభావే గారిని, ఆచార్య కృపలానీ గారిని, రవీంద్రవర్మ, రామచంద్రన్ మొదలయినవారిని కలిసి హైదరాబాదు పరిస్థితులను వివరించినారు. లోక నాయక్ జయప్రకాశ్ నారాయణగారు ఈ సమావేశానికి ప్రత్యేకంగా వచ్చినందున వారితోను నిజాంరాష్ట్రంలో స్టేట్ కాంగ్రెసు సాగిస్తున్న ఉద్యమాన్ని గూర్చి వివరాలు తెలియజేసి ఆదేశాలు ఫొందినాడు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హైదరాబాదు దివసం జరుపబడ్డది :

1947 సెప్టెంబరు 18 న “హైదరాబాదు దివసం” జరుపవలసిందని సర్వశ్రీ బాబురావు వర్మ, శివరామశాస్త్రి, ఎన్. ఆర్.వి. నాగభూషణం గారల అభ్యర్థనపై హైదరాబాదు విద్యార్థి కాంగ్రెసు వజ్రాన విద్యార్థులందరికి పిలుపు నిచ్చింది. ఇదే సందర్భంలో, హైదరాబాదు నగరంలోని సుల్తాన్ బజారు హష్మత్ గంజులో బ్రహ్మాండమైన బహిరంగసభ ఆనాటి నియమాలను దిక్కరించి సమావేశపరచ బడ్డది. ఈ సమావేశంలో సర్వశ్రీ రామమూర్తి నాయుడు శ్రీరాములు ఆయుధ్యాల నరసింహ రెడ్డి హరికృష్ణద్ర హెడా, జ్ఞానశుమాతి హెడా, బాబురావువర్మ, రామకృష్ణడుగారలు ఉపస్థితులైనారు. బహిరంగసభ నియమాలను ఉల్లంఘించినందుకు ఉపన్యాసకులను పోలీసులు నిర్బంధించినారు. ఆ రోజుల్లో ‘ప్రెస్ సెన్సార్ షిప్’ అమల్లో ఉండేది. అందుకని ప్రజా ఉద్యమానికి సంబంధించిన వార్తలు పత్రికల్లో ప్రచురింపబడే అవకాశం లేకుండేది. కాబట్టి ఈ రోజును పూర్తిచేయటానికి విద్యార్థి కాంగ్రెసు తరపున ‘వార్తా లేఖ’ ప్రచురణకు పూనుకున్నారు. అందులో స్వాతంత్ర్య సమర యోధుల పీఠిక చర్యలను వివరిస్తూ విద్యార్థులు నిర్వహించవలసిన కార్యక్రమాలను పేర్కొనటం జరిగేది. ఈ కార్యక్రమాన్ని నిజాం ప్రభుత్వం సహించలేదు. ‘వార్తా లేఖ’ ప్రచురణను నిషేధించింది. ఈ వర్తితినె ఎదుర్కొనటానికి విద్యార్థులు రహస్యంగా బైట ఉన్న కాంగ్రెసు కార్యకర్తలకే గాక, బయట ఏం జరుగుతున్నారో జేబులో నిర్బంధించబడి ఉన్న సత్యాగ్రహాలకు తదితర నిర్బంధితులకు తెలుపుతూ Morale మనోబలాన్ని కాపాడటానికి ఈ వార్తా లేఖలను విద్యార్థులు బైట కార్యకర్తలతోబాటు జేళ్ళలోని వారికిగూడా రహస్యంగా అందజేసేవారు.

విజయవాడ నుండి శ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణారావు, మర్రి చెన్నారెడ్డి గారల వజ్రాన వెలువడే ‘హైదరాబాదు’ అనే వార పత్రికకు విద్యార్థి కాంగ్రెసువారు సక్రమంగా వార్తలు వ్యాఖ్యలు ప్రతివారం అందజేసేవారు. అట్లే వర్తించలను చదువరుల కందజేసేవారు.

1948 ఆగష్టు 22 వ తేదీన షోయాబ్ ఉల్లాఖాన్ ను ఛానీం రజ్వీ ప్రేరణతో రజాశాస్త్రి అతి దారుణంగా అతని ఇంటిముందరే హత్య చేసినారు. ఈ విషాదం సుదీర్ఘకాలం కలిగిన పరిణామాలను విద్యార్థి కాంగ్రెస్ వారు ధైర్యంగా ఎదుర్కొన్నారు. ముందుకువచ్చి షోయాబ్ ఉల్లాఖాన్ గారి అంత్యక్రియలు జరిపించినారు. నగరంలోని

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనులు-విద్యార్థుల అమోఘ పాత్ర

వలు బజారులలో దుకాణాలు మూయించినారు. అనేక నిరసన నభలు ఏర్పాటు చేసినారు.

అక్టో 1947 లో సుల్తాను బజారులోని ప్రభావగిరి కోశీలో ఆఖిలభారత విద్యార్థి కాంగ్రెసు అధ్యక్షులైన రవీంద్రవర్మగారు హైదరాబాదు సందర్శించిన సందర్భంలో ప్రభుత్వం నభ జరుపరాదని నిషేధించింది, అయినా విద్యార్థి కాంగ్రెసు వారు నిషేధాజ్ఞను లెక్కచేయక నభ జరిపినారు. అందుకు హైదరాబాదు విద్యార్థి కాంగ్రెసు అధ్యక్షులు శ్రీరామారావువర్మను పోలీసులు నిర్బంధించినారు.

వరంగలు విద్యార్థుల చర్యా సంఘము

శ్రీ చక్రధరరావు సంయోజకుడుగా నర్వశ్రీ యాదవరెడ్డి, శ్రీ జి. నారాయణ రావు, శ్రీ రాజారెడ్డి గారలతో కూడిన వరంగలు విద్యార్థుల చర్యా సంఘం ఏర్పాటు చేయబడ్డది. 1947 ఆక్టోబరు 23 నుండి పాఠశాలలు కళాశాలలు బహిష్కరించ వలసిందిగా స్టేట్ విద్యార్థి సంఘం పిలుపు నిచ్చింది. ఆ మేరకు వరంగలు విద్యార్థుల చర్యా సంఘం విద్యార్థుల తరగతులు బహిష్కరించ వలసిందిగా పిలుపు నిచ్చింది. చర్యా సంఘంవారు వాడ వాడలా తిరిగి ఏ ఒక్క విద్యార్థిని గూడా తరగతుకు వెళ్ళకుండా చేసినారు. దాని ప్రభావంగా పాఠశాలలు, కళాశాలలు అన్ని పాటువడి పోయింది. పోలీసులు చర్యా సంఘ నభ్యులపై ఆరెస్టు వారెంటు జారీ చేసినారు. శ్రీ సి. ఎచ్. చక్రధరరావుగారు ఆరెస్టు చేయబడ్డారు. వారి ఆరెస్టు వల్ల ఏర్పడ్డ ఖాళీలో శ్రీ సి. రామరాజుగారు ఎన్నుకోబడ్డారు. ఆ తర్వాత మరొక నభ్యుడు ఆరెస్టు చేయబడ్డారు. ఇది గమనించిన శ్రీ యాదవరెడ్డిగారు అంతర్ధాన మయి కార్యకలాపాలు సాగించినాడు.

జాతీయ పక్ష విద్యార్థుల గ్రంథాలయం

హనుమకొండలోని జాతీయ భావాలుగల విద్యార్థులు దేశదేశాల జాతీయ ఉద్యమానికి, జాతీయ నాయకులకు, భారత జాతీయ కాంగ్రెసుకు సంబంధించిన పుస్తకాలను ముఖ్యంగా తెలుగులో వేల సంఖ్యలో సేకరించి గ్రంథాలయంలో భద్ర పరచుకున్నారు. ప్రతిరోజు కార్యకర్తలు అక్కడ సమావేశమై ఉద్యమ నిర్వహణను గూర్చి చర్చలు జరిపేవారు. పుస్తక పఠనానంతరే బాటు స్టేట్ కాంగ్రెసు కార్యకలాపాలలో తగు పాత్ర వహించాలనే ఆతురత చూపుతూ కాంగ్రెసు యువ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నాయకుడైన శ్రీయుతులు టి. హయగ్రీవాచారి, కాళోజి నారాయణరావు, భండారు చంద్రమవుళేశ్వరరావు మొదలైన వారితో గ్రంథాలయంలో సమావేశ మయ్యేవారు. ఇది కనిపెట్టిన పోలీసులు గ్రంథాలయంమీద దాడి జరిపి కార్యకర్తలను అరెస్టు చేయటానికి వ్యయత్నించినారు. అయితే వారి పథకం కొనసాగలేదు. పోలీసులు రజాకార్లతో కుమ్మక్కయి, గ్రంథాలయంలోని పుస్తకాలను కాల్చివేయాలని పథకం వేసినారు. పుస్తకాల నెవంతో విద్యార్థులు ఇక్కడ కూడుతారు. వారి కొరకు నాయకులు వస్తారు. అందుకని పుస్తకాలనే ధ్వంసం చేయబోయి పోలీసులు, రజాకార్లు పథకం వేసినారు. వరంగలు విద్యార్థుల చర్యలను సంతోషపడతూ శ్రీ సి. రామరాజుగారు, శ్రీ పింగిలి తిరుమలరావు, మరియు శ్రీ డి. వెంకటేశ్వరరావు గారలసహాయంతో, రాత్రిపూట ఇంటివెనుకనుండి గోడవెక్కి గవాజాలగుండా గ్రంథాలయంలోకి దూకి, దిడ్డి తెరచి గంటలోపల పుస్తకాలను గోనె సంచలలో నింపుకొని సురక్షితమైన స్థలానికి మార్చినారు. మరునాడు గ్రంథాలయ పీరువాలు ఖాళిగా వదిలించుట చూచి 'అరే ఈ కాఫీర్లు ఎంతవని చేసినా'రని తిట్టుకుంటూ వెళ్ళిపోయినారు. శ్రీ సి. రామరాజు శ్రీతిరుమలరావుగారల సమయోచిత చర్యవల్ల చిలువైన గ్రంథాలు దక్కిపోయినవి.

శ్రీ సి. రామరాజుగారు విద్యార్థులను కలిసి, జాతీయ దృక్పథానికి గల ప్రాధాన్యతను, గాంధేయ విధానాలకు గల విశిష్టతను బోధించి, నిజాం రాష్ట్రవాసులు నిజాం నిరంకుశత్వాన్ని రజాకార్ల మత విద్వేష కార్యవిధానానికి ఎదురుదెబ్బ తీయాలంటే స్టేట్ కాంగ్రెసు ఆరంభించిన కార్యక్రమాలను అనుసరించాలని దేశాన్ని ఈ ముష్కరుల నుండి రక్షించవలసిన ఈ పరీక్షలో విద్యార్థులు నెగ్గాలని ఆ తర్వాత స్వతంత్ర భారతంలో చేరిన హైదరాబాదులో విద్యార్థులకు అన్నీ సౌకర్యాలు ఉంటవని ఉద్బోధించినారు, తరగతులను బహిష్కరించి విద్యార్థులు పాఠశాలలు వదిలి కాంగ్రెసు పగదారానికి పూనుకున్నారు. స్వాతంత్ర్య సమరం విజృంభించింది. విద్యార్థు లందరు ఆంతర్ధానమై సరిహద్దులోపల, బైట ఏర్పాటయిన శిబిరాలలో చేరి యథోచిత పాత్ర వహించినారు,

కరపత్రాల పాత్ర

ఏ ఉద్యమానికైనా ప్రచారం వట్టుకొమ్ము. ప్రచారానికి కరపత్రాలు ఆయుధ పట్టు. అందుకని బెజవాడలో, శ్రీ డి. హయగ్రీవాచారిగారి ఆధ్వర్యంన నెలకొల్పిన

స్వాతంత్ర్య సమరంలో యువజనుల-విద్యార్థుల ఆమోఘ పాత్ర

బడిన స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యాలయానికి శ్రీయుతులు సి. రామరాజు, పి. కేషన్ రావు, డి. రాజన్న గారలు వెళ్ళి, వారి సహాయంతో కొన్ని కరవత్రాలు అచ్చువేయించు కొని వరంగలు తిరిగి వచ్చినారు. సంచలలో భద్రంగా పెట్టుకొన్న వీరి కర వత్రాలు కష్టమ్మ (Customs) వారి దృష్టిలో పడ్డవి. ఇది గమనించిన వీరు ముగ్గురు కరవత్రాలున్న తమ సంచలు విడిచి సందుగొందులలో వడి పోలీసులకు చిక్కుకుండా తప్పించుకో కలిగినారు. అయినా నిరాశ చెందని కార్యకర్తలు మళ్ళీ బెజవాడ వెళ్ళి స్టేట్ కాంగ్రెసు కార్యాలయం నుండి కరవత్రాలు సంపాదించినారు. ఈ సారి కరవత్రాలను నడుముచుట్టూ కట్టుకొని వైనుండి వామలు చోక్కా వేసు కొని ఒకరు, పల్లెటూరి వానివలె గోచి పైకి బిగించి వైన గొంగడి వేసికొని మరొకరు మరో ఇద్దరు దొమ్మరివాని వేషంలో కావడిబద్దకు డోలు వేసికొని, మూటలకింద కర వత్రాలు వైన పాత బట్టలు వేసికొని. బెజవాడ బండి దిగి, కష్టమ్మ నాకా ముందు నుండి ఎవరూ అటకాయించకుండా వచ్చి తమ స్థావరాన్ని చేరుకున్నారు. ఇది ఆ నాటి స్వచ్ఛంద సేవకులుగా స్వాతంత్ర్య సమర సైనికులుగా పనిచేసిన విద్యార్థుల కార్య తత్పరత.

తన గ్రామాన్ని కాపాడుకోవాలె

కరీంనగరం జిల్లా పెద్దపల్లి తాలూకాలోని మడక అనే గ్రామానికి వెంకట నరసింహారెడ్డి వంటేలు. రజాకార్లు జరిపే దాడులనుండి తన గ్రామాన్ని రక్షించు కోవటానికి గ్రామంలోని యువకులను సమీకరించి వాలంటీరు దళాన్ని ఏర్పాటు చేసి నాడు. అయితే సాయుధ దాడులను ప్రతిఘటించటానికి శిక్షణ ఇప్పించాలని ఆరాటపడుతున్నాడు. అప్పుడు సందర్భవశాత్తు సి. రామరాజుగారితో పరిచయ మైంది. పంటేలు కోరికపై రామరాజుగారు తమ అనుభవాల దృష్టిలో గ్రామ వాలం టీర్లకు రజాకార్ల దాడులను ఏవిధంగా ఎదురించాలో వారం రోజులు శిక్షణ ఇచ్చి ఒక బలీయమైన ప్రతిఘటనా శక్తిని సృష్టించినారు.

సరిహద్దు పోరాటాలు

హైదరాబాదులోని ముషీరాబాదులో 1947 జూన్ లో జరిగిన చరిత్రాత్మకమైన కాంగ్రెస్ మహాసభలో, బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపించబడాలని, హైదరాబాదు భారత యూనియన్ లో చేరాలని తీర్మానించబడ్డది. ఆ తీర్మానాన్ని పురస్కరించు కొని అగ్రనాయకులు ఈ కార్యక్రమాన్ని రెండు భాగాలుగా విభజించినారు. 1. అహింసాత్మకమైన సత్యాగ్రహము 2. తదితర మార్గాలచే ఆర్థిక దిగ్బంధ నము పురియు పోరాటము. స్వామి రామానందతీర్థ ప్రభృతులు నాగపూరులో జరిగిన సమావేశములో ఆగస్టులో సత్యాగ్రహం చేయటానికి నిశ్చయించినారు. కార్యకర్తలకు కార్యక్రమాన్ని ఇస్తూ పోరాటాన్ని ప్రభావితంగా నిర్వహించటానికి శ్రీ దిగంబరరావు బిందుగారి అధ్యక్షతన 'చర్యా సంఘం' నియమింపబడ్డది. దానికి శ్రీ మాడపాటి రామచంద్రరావుగారు ఉపాధ్యక్షులుగాను శ్రీ ప్రజ్ఞేశాచారిగారు కార్య దర్శిగాను, శ్రీ గోవిందదాసు షరావు, డాక్టర్ జి. ఎన్. మేల్కోటేగారలు సభ్యులు గాను నియమింపబడ్డారు. చర్యాసంఘంవారు తమ కార్యాలయాన్ని మద్రాసులోని 'ది మాన్షన్' భవనంలో ఏర్పాటు చేసికొని పోలీసుచర్య వరకు సరిహద్దు పోరాటాలకు మార్గదర్శకులై నారు.

అదే విధంగా ఆంధ్ర ప్రొవిన్షియల్ కాంగ్రెసు (హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని తెలుగుప్రాంతం) నాయకులైన శ్రీ జమలాపురం కేశవరావుగారు మొదలైనవారు మధి రలో సమావేశమై శాంతియుత సత్యాగ్రహం చేయటానికి నిశ్చయించుకున్నారు. ముందు కార్యక్రమాన్ని, వరంగలు, నల్లగొండ, కరీంనగరం, సిజామాబాదు,

మెదకు జిల్లాలలో కార్యక్రమాలను నిర్వహించటానికి సర్దార్ శ్రీ జమలాపురం కేశవ రావుగారు, శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారిగారిని మరియు మహబూబు నగరం, అట్రాఫ్ బల్తా జిల్లాలలో కార్యక్రమాలను నిర్వహించటానికి శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డిగారిని సత్యాగ్రహ నియంతలుగా Dictators గా నియమించినారు. ఆ తరువాత శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారిగారు విజయవాడ చేరుకుని స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రాంతీయ కార్యాలయాన్ని జోనల్ ఆఫీసు పేరుతో ఏర్పాటుచేసి ఈ సరిహద్దు పోరాటం సాగించటానికి శ్రీ బొమ్మకంటి సత్యనారాయణరావు గారిని ముఖ్య నిర్వహణాధికారిగా నియమించి, అక్కడినుండి సరిహద్దు పోరాటం సాగించినారు.

శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డిగారు సత్యాగ్రహ నియంతగా ఏర్పడిన తర్వాత కర్నూలు చేరుకొని కర్నూలు కాంగ్రెసు నాయకులను కలుసుకున్నారు. వారికి హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెసువారి ఉద్యమధ్యేయం నిజాం ప్రభుత్వం చిత్రిస్తున్నట్లు ముస్లిం వ్యతిరేక పోరాటం కాదని స్పష్టపరిచారు.

అప్పుడు కర్నూలుజిల్లా కాంగ్రెసు కమిటీకి అధ్యక్షులుగా ఉన్న శ్రీ రామి రెడ్డిగారు, కార్యదర్శి శ్రీ హుబ్బోజిరావు గారలు శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డిగారికి ఆన్ని విధాలా సహకరిస్తామని వాగ్దానం చేయుచేగాక తమ జిల్లాకాంగ్రెసు కార్యాలయం ఏర్పాటు చేసికొని తమ కార్యకలాపాలు సాగించటానికి అనుమతించినారు. జిల్లా కాంగ్రెసు కమిటీ కార్యదర్శులైన హుబ్బోజిరావుగారు ఈ విధంగా సహకరించుచేగాక స్వయంగా పోరాటంలో గూడా పాల్గొన్నారు.

చాందా సరిహద్దు క్యాంపు

స్టేట్ కాంగ్రెసు, ప్రాంతీయ (జోనల్) కార్యాలయంవారి ఆదేశానుసారం శ్రీ కె. వి. సర్కింగరావుగారు చాందాలో సరిహద్దు క్యాంపు ఏర్పాటు చేసినారు. వారి నాయకత్వంలోనే సమరం జరుపబడింది. 300మంది కార్యకర్తలతో ఈ క్యాంపును మహాజ్వలంగా నడిపించినారు. బలహీనా శిబిరంలోని కార్యకర్తలుగూడా చాందా శిబిరం అధ్యర్థంలోనే ఆయా కార్యక్రమాలను నిర్వహించినారు. ఈ శిబిరానికి ప్రత్యేకత ఉన్నది. ఇందులో చొరవ తీసికొనే యువనాయకత్వం ఉండేది. పరిసర గ్రామాల్లో గ్రామరక్షణ బాధ్యత నిర్వహిస్తున్నవారితో వీరికి సన్నిహిత సంబంధం ముండేది. నాగపూరు, జబల్పూరు మొదలైన కేంద్రాలలో శిక్షణ పొందిన

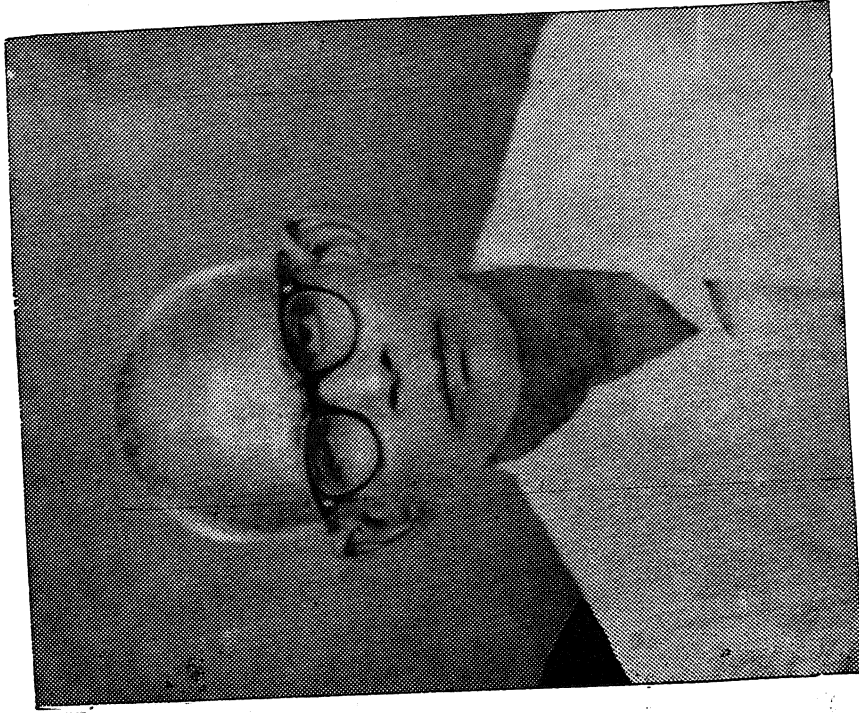
హైదరాబాదు తంత్రోద్యమస్థాన చరిత్ర

కార్యకర్తలనేకులు ఈ క్యాంపులో ఉండేవారు. స్థానిక పౌరులతోనేగాక మధ్యప్రదేశ్ ప్రభుత్వ అధినేతలతోను సహకారం పొందుతూ ఉండేవారు.

ఉత్సాహంగా దక్షతతో పనిచేసిన సర్వశ్రీ ఎస్. మనోహరరావుగారు, వరకాల తాలూకా, శ్రీ జె. దామోదరరావుగారు కరీంనగర్ తాలూకా, శ్రీ సి. రామరాజు సుల్తానాబాదు తాలూకా, శ్రీ వి. నర్సింగరావుగారు, శ్రీ ఎ. కిషన్ రెడ్డిగారు హుజూరాబాదు తాలూకా, శ్రీ జి. శ్రీరాములుగారు మంధేర తాలూకా, ఆదిలాబాదు జిల్లాలోని తాలూకా వ్యవస్థాపకులు, శ్రీ బాబురావుగారు లక్నోటిపేట, శ్రీ బాబురావుగారు ఆసిఫాబాదు, శ్రీ భుజంగరావుగారు, గోవిందరావుగారు సిర్సూరు తాలూకా, శ్రీ గంగా రెడ్డిగారు నిర్మల్ తాలూకా, శ్రీ విశ్వనాథసూరిగారు, శ్రీ జనార్థనరావుగారు చెన్నూరు తాలూకా, శ్రీ సి. వామనరావుగారు, శ్రీ కె. వి. రమణయ్యగారు రాజారాంపై నుదహరింపబడిన తాలూకా స్థాయి వ్యవస్థాపకులు గాక, చేతి గ్రెనేడులు సిద్ధపరిచే విభాగానికి, శ్రీ మహానేకర్ గారు ఇన్చార్జిగాను ఇక శ్రీ వి. రామారావుగారు, శ్రీ జె. ఆర్. గోపాలరావుగారు కార్యాలయంలో వ్రత వ్యవహారాలు జరుపటానికి ఇన్చార్జిగాను ఉండిరి.

ఇతర శిబిరాలు

బలహార్ :- ఆదిలాబాదు జిల్లా కాంగ్రెసు కమిటీ కార్యదర్శి అయిన శ్రీ కె. వి. కేశవులుగారు మొదట ఈ ఉప శిబిరాన్ని నెలకొల్పినారు. 1947 ఆగస్టు 14/15 మధ్యరాత్రి శ్రీ కె. వి. కేశవులు గారు తమ ఇంటిమీద జాతీయ పతాకాన్ని ఎగురవేసినారు. పోలీసుల కంటిలో దుమ్ముచల్లి శ్రీ మాణిక్యశాస్త్రి (రుద్రదేవ్) గారితో సహా గోదావరిలో దూకి, ఈ దుకుంటూ బలహార్ చేరుకున్నారు. ఆ తర్వాత ప్లేట్ కాంగ్రెసువారి చర్యానంపం ఆదేశానుసారం హుజూరాబాదుకు చేరిన శ్రీ వి. రాజేశ్వరరావుగారు శిబిరాన్ని పునర్వ్యవస్థీకరించినారు. ఈ శిబిరంలో సుమారు 100 వాలంటీర్లు చురుకుగా పనిచేసేవారు. ఆ తర్వాత చాందాలో శ్రీ కె. వి. నర్సింగరావు గారు శిబిరాన్ని స్థాపించినాక ఈ శిబిరం అందులో విలీనమైంది. ఇక్కడి వాలంటీర్లు చాందా శిబిరానికి వెళ్ళినారు. అయినా బలహార్ శిబిరం పనిచేస్తూనే పోయింది. ఆదిలాబాదు జిల్లాలోని అనేక ధాతులు విజయవంతంగా ఈ శిబిరం నుండి జరిగినవి,

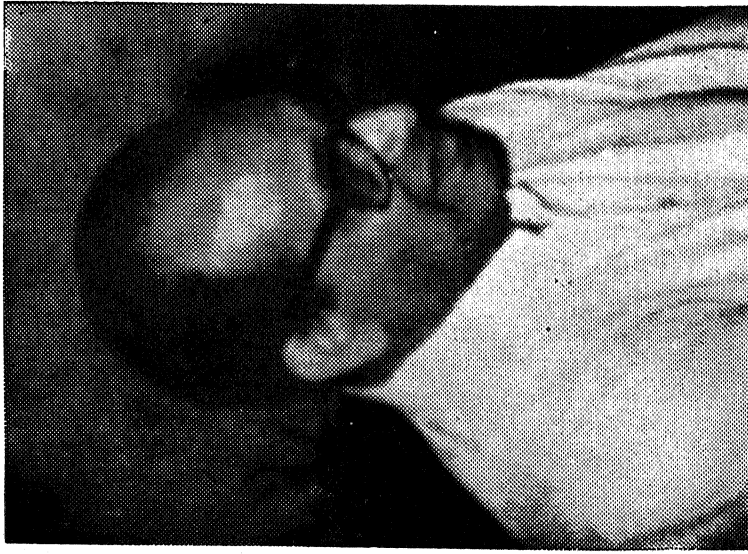

అన్ని క్యాంపుల ఇన్‌చార్జి శ్రీ జొమ్మకండి సత్యనారాయణరావు

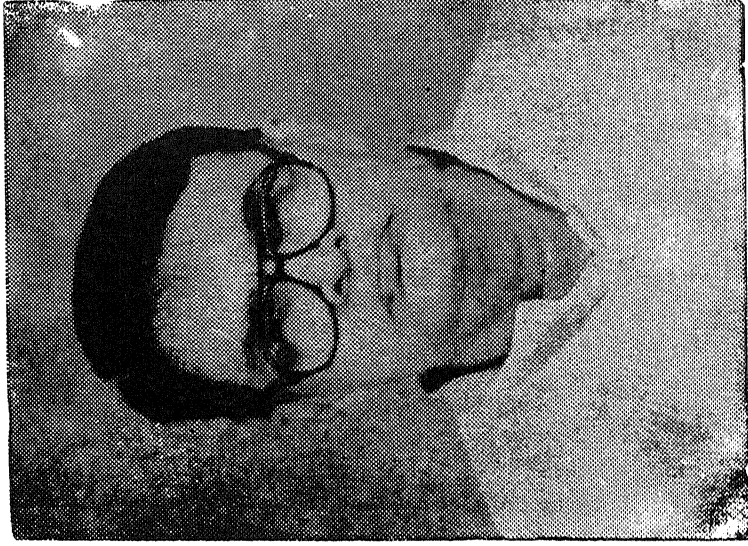

రేపాల క్యాంపు ఇన్‌చార్జి శ్రీ కోడాటినారాయణరావు

కర్నూలు క్యాంపు ఇన్‌చార్జ్ శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డి

దాండా క్యాంపు ఇన్‌చార్జ్ శ్రీ కె. వి. నరసింగ్ రావు

ధాబా శిబిరం

ఇది బలహీనాకు ఉప శిబిరంగా ఏర్పాటు చేయబడ్డది. ఇది బలహీనాకు తూర్పు దిక్కున (20) మైళ్ళ దూరంలో నిర్మూర్ణ వట్టణ శివారుకు ఎదురుగా ఉన్నది. ఈ శిబిరంలో (20) మంది వాలంటీర్లు మాత్రమే ఉండేవారు. వారిలో ఈ నల్లరు ముఖ్యులు. 1. శ్రీ సి. వామనరావుగారు ఇన్‌చార్జిగా ఉండేవారు. సర్వ శ్రీ దివాకర్ గుండేరావు తోర్నెకర్‌గారు, 3. శ్రీ డి. లక్ష్మన్‌గారు, 4. శ్రీ యాద గిరిగారు. వాలంటీర్లుగా ఉండేవారు.

మోర్గండి శిబిరం

ఈ శిబిరం ఆధిలాబాదు తాలూకా సరిహద్దుకు ఎదురుగా, మధ్యప్రదేశ్‌లోని యావత్ మహల్ జిల్లా పండ్రకోట తాలూకాలోని మోర్గండి గ్రామంలో నెలకొల్పబడింది. ఇందులో 30 మంది వాలంటీర్లు కార్యకలాపాలు సాగించేవారు. శ్రీ ఎం. గంగారెడ్డిగారు ఇన్‌చార్జిగా ఉండేవారు. 2. సర్వశ్రీ లక్ష్మణరావు సూర్యగారు, 3. శ్రీ రంగయ్యగారు, 4. శ్రీ వాసుదేవరావుగారు, 5. శ్రీ లక్ష్మన్‌గారు, 6. లక్ష్మారెడ్డిగారు (ప్రొడరాబాదు), కార్యకర్తలుగా పనిచేసినారు.

మురళి శిబిరం

ఇది మోర్గండి శిబిరానికి ఉప శిబిరంగా, శ్రీ ఎం. గంగారెడ్డిగారి పర్యవేక్షణలోనే పనిచేసేది. ఈ శిబిరంలో 20 మంది వాలంటీర్లుండేది. అందులో శ్రీ బాబు పటేలుగారు, శ్రీ పోచయ్యగారలు ముఖ్యులు.

సిరిపంచ శిబిరం

ఇది కరీంనగరం జిల్లాలోని మంథెన తాలూకా సరిహద్దులలో నెలకొల్పబడింది. మంథెన తాలూకా ఆర్గనైజరు శ్రీ జి. శ్రీరామయ్యగారు ఈ శిబిరానికి పర్యవేక్షకులుగా ఉండిరి, మంథెన తాలూకాకు చెందిన 50 మంది కార్యకర్తలు ఈ శిబిరంలో పనిచేసేవారు. ఈ శిబిరం నుండి అనేక పెద్ద దాడులు నిర్వహింపబడ్డవి. ఒక విధంగా కరీం నగరం జిల్లాకు చెందిన కార్యకలాపాన్ని దిక్కి ఈ శిబిరం కేంద్రంగా ఉండేదని చెప్పవచ్చు.

ప్రైదరాబాదు స్వైతకంత్తోడమ చరిత్ర

రైలుకట్టలను ధ్వంసం చేయాలె

ప్రైదరాబాదు స్టేటులోని రైలుకట్టలను ధ్వంసం చేసి, రైళ్ళు పడగొట్టాలని అంతువల్ల నిజాం ప్రభుత్వానికి నైన్యం పంపటంలోను, పోలీసులను పంపుటలోను, నిత్యావసర వస్తువులు ముఖ్యంగా పెట్రోలు, కెరోసిను వంటివి చేరవేసుకోవటం నిజాం ప్రభుత్వానికి ఒక సమస్యగా తయారవుతుంది కాబట్టి రైళ్ళరాకపోకలకు అంత రాయం కలిగించాలని ప్రైదరాబాదు చర్యాసంఘం కార్యకర్తలకు పిలుపు నిచ్చింది. ఆమేరకు చాచా శిబిరంలోని కార్యకర్తలు కొన్నిచోట్ల విధ్వంసక చర్యలు జరిపినారు. దీనికితోడు 1948 ఫిబ్రవరి 26 వ రోజున కరీంనగరం జిల్లాలో అనేకచోట్ల రైలు విధ్వంసక కార్యక్రమాలు వజయవంతంగా నిర్వహించ బడ్డవి. గ్రంథ విస్తరణ బీతిచే కొన్ని మాత్రమే ఈ కింద పొందుపరుస్తున్నాము.

1. రామగుండం రైలుస్టేషన్

సర్వశ్రీ సి. రామరాజు, పి. శంకరయ్య (పెద్దపల్లి), బి. జగన్నాధరాజు (దేవనూరు), బి. రామరావు (రాఫసీడు), టి. సుబ్బారావు (రాఫసీడు), రాజురెడ్డి (భూంపల్లి), వీరితోబాటు మేడిపల్లికి చెందిన మరి ఇద్దరు ఈ విధంగా ఎనమండగురి జట్టు విధ్వంసక సామగ్రిని వెంటతీసికొని రామగుండం రైల్వేస్టేషను సమీపంలో చర్యకు అనువైన చోటును నిర్ధారణ చేసుకున్నారు. ఎందుకంటే మొదట వంతెనను పడగొట్టాలను కున్నారు. కాని వెంట తెచ్చిన డైనమెట్లు అందుకు సరిపోయేవిగా లేనందున మూడుచోట్ల ఒక్కొక్క ఫ్లాంగ్ దూరంలో రైలుకట్టధ్వంసం చేయటానికి నిర్ణయించవలసి వచ్చింది. ఆయితే నాలుగు ఫ్లాంగుల నెడువున రైలుకట్ట ధ్వంసం చేయటం స్టేటులోనే పెద్ద విధ్వంసక చర్య అని భావించబడ్డది. సమాచార సాధనం లేకుండా చేయటానికి టెలిఫోను తీగలను గూడా తెంచివేసినారు. ఈ సాహస కార్యాన్ని నిర్వహించిన కార్యకర్తలు తమ పని ముగించుకొని పోలీసులకు వట్టుబడ్డ కుండా వక్క గ్రామాలలో తలదాచుకున్నారు.

2. ఉప్పల స్టేషన్ వద్ద విధ్వంసక చర్య

అదేరాత్రి వరకాల తాలూకాకు చెందిన సర్వశ్రీ మనోహరరావు (వరకాల), కె. నరసింహారెడ్డి (వరకాల), ఎం. మోహనరావు (జమ్మికుంట), మరో ముగ్గురు

ఉప్పల రైల్వేస్టేషన్ సమీపంలో రైలుకట్టను ధ్వంసంచేసి తిరిగి తమ స్థావన్నిరా చేరుకున్నారు.

3. జమ్మికుంట, పొత్కపల్లి మధ్య రైలుకట్ట ధ్వంసం

అదే రాత్రి నలుగురు యువ కార్యకర్తలతో కూడిన జట్టు, అవసర మసాగ్రాని వెంటతీసికొని జమ్మికుంట పొత్కపల్లి రైలు స్టేషనులమధ్య అనువైన స్థలంలో డైనమైటు పెట్టి రైలుకట్టను ధ్వంసంచేసి అదేరాత్రి తమ స్థావరం చేరుకున్నారు.

వీరూరు రైల్వేస్టేషన్ పై దాడి

వీరూరు రైల్వేస్టేషను బలహీనాకు వదిలైతే లోపల ఆదిలాబాదు జిల్లాలో ఉంటుంది, ఛాందా శిబిరంలో వీరూరుపై దాడి జరుపాలని నిశ్చయించ బడ్డది. వెంటనే 15 మంది యోధులతో గూడిన ఒక జట్టు బయలుదేరింది. వీరు తమవెంట 1 స్టెన్ గన్, 303 రైఫిల్ తోబాటు లోనవెల్లి పోలీసునాకాపై దాడి జరిపినప్పుడు లభించిన 303 రైఫిలు 7 మజిల్ లోడర్లు తీసుకవెళ్ళినారు. ప్రాణహిత నదినదాది వీరూరు చేరుకున్నారు. ఆ పైన 15 మందితో కూడినజట్టు మూడు భాగాలుగా చీలి పోయింది. ఒకటి రైల్వేస్టేషన్ పై దాడి చేయటానికి, రెండోది పోలీసుస్టేషనుపై దాడి చేయటానికి ఇక మూడోది వంతెనను కావలా కాస్తున్న సిపాయిలపై దాడి చేయటానికి. ఈ విధంగా మూడు జట్లుగా విడిపోయినాక తమ తమ నిర్దేశిత దాడులు జరుపటానికి వెళ్ళినవి. అయితే అప్పుడు బాగా వాన కురియటంతో వంతెనను కావలా కాచే సిపాయిలు తమ గుడారాలను వదిలి రైల్వే స్టేషన్ చేరుకున్నారు. ఇక పోలీసుస్టేషనుపై దాడి జరుపటానికి వెళ్ళిన జట్టు పోలీసుస్టేషను చేరుకోగానే ఉన్న ఒక్క కానిస్టేబిల్ క్షయవడి తన రైఫిల్ వదిలిపెట్టి స్టేషనువైపు పరుగెత్తినాడు. పోలీసు విడిచివెళ్ళిన రైఫిల్ ను హస్తగతం చేసికొని వీరూరు రైల్వేస్టేషన్ వైపు వెళ్ళినారు. అటు వంతెన వైపు వెళ్ళినజట్టు గూడా రైల్వే స్టేషనువైపుకే వచ్చింది. ఈ విధంగా పోలీసులు, దాడి జరిపిన యోధులూ అక్కడికే చేరుకున్నారు. ఇరు పక్షాలవారూ కాల్పులు జరిపినారు ఒక పోలీసు కానిస్టేబిల్ ఒక పోర్టరు అక్కడి కక్కడే మరణించినారు. స్టేషనుమాస్తరు గాయపడ్డాడు. కాంగ్రెస్ యోధులు దాడి జరిపినారని గ్రహించిన పోలీసు జవానులు తప్పించుకొని ఫారిపోయినారు. అది చూచిన కాంగ్రెసు యోధులు రైల్వే స్టేషనులోకి ప్రవేశించి చేతికందిన రికార్డులు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఫర్వీచరు మొదలైనవి ధ్వంసం చేసినారు. టెలిఫోను మరియు టెలిగ్రాఫ్ లీగలు సిగ్గులు తీగలు అన్ని నాశనం చేసినారు. ఆ తర్వాత తమ విజయ సూచకంగా స్టేషనుపై జాతీయ పతాకాన్ని ఎగురవేసినారు. పోలీసులు భయపడి విడిచిపోయిన రైఫళ్ళను తీసికొని, వీరోచిత పోరాటం సాగించి విజయోత్సాహంతో తమ శిబిరానికి తిరిగి వచ్చినారు.

ఈ దాడిలో కాల్పులు జరిగినప్పుడు ఈ నలుగురు కాంగ్రెసు సమరయోధులు గాయపడ్డారు. 1. శ్రీ వామనరావు దేశపాండ్యా, 2. శ్రీ దివాకర్ గుండే రావు తోర్నికర్, 3. శ్రీ ఆర్. బాబురావు, 4. శ్రీ కనకయ్య, శ్రీ బి. వెంకటస్వామిగారలు.

ఈ కింది 14 మంది సమరయోధులు, ఈ దాడిలో పాల్గొన్నారు. సర్వశ్రీ జి. బాబురావు, ఎన్. మనోహరరావు వరకాల, బంగారు కనకయ్య హుజూరాబాదు, బంగారు వెంకటస్వామి హుజూరాబాదు, లోకూ పహలాస్ హైదరాబాదు, ఇ. మనోహరరావు సిర్పూర్, లక్ష్మణరెడ్డి హైదరాబాదు, యాదగిరి హైదరాబాదు, కె. వి. రమణయ్య ఘంటసాల, వడాల చంద్రియ్య ముల్కనుడ, బి. వెంకటయ్య హుజూరాబాదు, ఆర్. బాబి కాగజ్ నగర్, పి. డిమారెడ్డి హుజూరాబాదు గారలు.

పోలీసు నాకాలపై దాడికి చాందా శిబిరం పథకం

ఒక వైపు రజాకార్లను అదరగొట్టటానికి, మరోవైపు నిజాం పోలీసులను నైతికంగా పతనం చేయటానికి పోలీసు స్టేషనులపైన, నాకాలపైన, కాంగ్రెసు సమరయోధులచేత దాడులు జరిపించటానికి చాందా శిబిరంవారు ఒక పథకం సిద్ధం చేసినారు. ఆ ప్రకారంగా జరిగిన కొన్ని దాడులను గూర్చి సంగ్రహంగా ఈ క్రింద పేర్కొంటున్నాము.

రొంపికుంట పోలీసు స్టేషనుపై దాడి

శ్రీ సి. రామరాజు నాయకత్వంలో అయిదుగురు సమరయోధుల జట్టు పెద్ద వల్లి తాలూకాలోని రొంపికుంట పోలీసు స్టేషనుపై దాడి జరిపినారు. ఈ దాడిలో, సర్వశ్రీ పర్కాల నరసింహారెడ్డి, భూంవల్లి రాజారెడ్డి, రాఘవీడు లక్ష్మీనరసయ్య, పెద్దవల్లి తాకూర్ శ్యాం సుందరసింగు గారలు పాల్గొన్నారు. ఇంతకు రొంపికుంటలో

పెద్ద పోలీసుస్టేషన్ నుండేది. 20 మంది పోలీసు జవానులుండేవారు. సాయంకులైన 50 మంది రజాకార్లుగూడా ఉండేవారు. పీరికి తోడు 100 గురు ఎట్టి మాదిగ వారిని డప్పులతో రాత్రిపూట నెగడు వేసికొని కాపలా ఉంచేవారు. ఈసమాచారమంతా తెలిసిన సమరయోధులు సైన్ గన్, 303 రైఫిల్ మరియు 12 బోర్ తుపాకీలతోబాటు చేతి బాంబులు గూడా తీసికొని స్టేషన్ వెనుకవైపునుండి దాడి సల్పినారు. పీరి మొదటి దెబ్బకే వహారా జవాన్ కూలిపోయినాడు వానిచేతిలోని రైఫిల్ పడిపోయింది వెంటనే ఇతర పోలీసులను హతమార్చటానికి చేతి బాంబులు విసిరినారు. దానికి తోడు 303 మరియు 12 బోర్ తుపాకులతో కాల్పులు సాగించినారు. హఠాత్తుగా జరిగిన ఈ దాడికి నిద్రపోతున్న పోలీసులు, రజాకార్లు లేచి ఒకరినొకరు కానకుండా పోలీసుస్టేషన్ నుండి బైటపడి అడవిముఖం వచ్చినారు. కొద్ది క్షణాలలోనే పోలీసు స్టేషన్ నిర్మానుష్యమై పోయింది. అక్కడ వుండే ఆయుధాలన్నీ ఎత్తుకొని చాందా శిబిరానికి చేరవేసే అవకాశమున్నా ఉపయోగించుకోలేక పోయినారు. ఎందుకంటే చేతి బాంబులను వినరుతున్న లక్ష్మీనరస్య స్పృహతప్పి పడిపోయినాడు దాడి జరిగినప్పుడు తోటి కార్యకర్తలను సజీవంగా విడిచిరాకూడదనే నియమాన్ని విధిగా పాటించాలి. జట్టులోని ఏ ఒక్కరు శత్రువులకు చిక్కినా, అతన్ని నానాహింసలు పెట్టి రహస్యాలను గుంజుట పరిపాటి. ఆ కారణంచేత చేతికందిన ఆయుధాలను వినర్జించి తోటి కార్యకర్త అయిన లక్ష్మీనరస్యను ఎత్తుకొని అక్కడినుండి రావలసి వచ్చింది.

రానాపూరు గ్రామంలో దోపిడి

అయితే రౌంపికుంట పోలీసులపై దాడి జరుపటానికి పూర్వం కొంత సమాచార సేకరణకని సమరయోధుల జట్టు రానాపూరు వెళ్ళింది. ఇది తెలిసిన పోలీసులు కాంగ్రెసువారి నెండుకు రానిచ్చినారని గ్రామవాసులను నానావిధమైన హింసలకు గురిచేసినారు. కండ్లబడ్డవారి నల్లా బంధించినారు ఇండ్లు దోచినారు.

రాయకల్ పోలీసుస్టేషన్ పై ఆకస్మిక దాడి

హుజూరాబాదు తాలూకాలోని రాయకల్ పోలీసుస్టేషన్ పై శ్రీ పి. సర్పింగ రావుగారి నాయకత్వంలో సర్వశ్రీ బి. వెంకటయ్య, పి. చంద్రయ్య, బంగారు కనకయ్య, బంగారు వెంకటస్వామి, డి. బుచ్చయ్య, వెంకటప్పయ్య, బక్కారెడ్డి,

ప్రేమకావ్యం స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కిష్టయ్య, తిరుపతిరెడ్డి, డా॥ రామారావు, రాజలింగం, పి. మోహన్ రెడ్డి, జి. వీరయ్య, రాజపాపిరెడ్డి గారలతో కూడిన జట్టుతో మధ్యరాత్రి అకస్మాత్తుగా దాడి సల్పినారు. సమరయోధుల వెంట కొన్ని స్టేజ్ గన్నులు, రెండు 303 రైఫిళ్ళు కొన్ని చేతిబాంబులు ఉండినవి. ఇక పోలీసు స్టేషనులో 16 మంది పోలీసు జవానులు, 303 రైఫిళ్ళు. 12 బోర్ తుపాకులు 16 మజిల్ లోడ్ తుపాకులతో ఉండిరి. సమర యోధులు మొదట డ్యూటీమీద ఉన్న పోలీసు జవాన్ను గురిచూసి తుపాకీతో కాల్చి కూల్చినారు. వెంటనే ఇతర పోలీసు జవానులపై రైఫిళ్ళతోను చేతిబాంబులతోను దాడి జరిపినారు. చనిపోయినవాడు తప్ప, బతికి ఉన్న జవానులందరూ పోలీసు స్టేషన్ విడిచి బతుకు జీవుడా అని వలాయనం చిత్తగించినారు. వారు విడిచివెళ్ళిన 303 రైఫిలు 12 బోర్ తుపాకీ, 16 మజిల్ లోడ్ రుప్ప మొదలైన ఆయుధాలను హస్తగతం చేసుకున్నారు. రికార్డు అంతా తగులబెట్టి దానిచుట్టూ అనందంగా నృత్యం చేసినారు. ఆ తర్వాత విజయచిహ్నంగా జాతీయ పతాకను ఎగురవేసి తమ స్థావరానికి తిరిగి వెళ్ళినారు.

కాళేశ్వరం పోలీసు స్టేషనుమీద దాడి

ఈ పోలీసు స్టేషనులో 17 గురు పోలీసులుండేవారు వారివద్ద కొన్ని 303 రైఫిళ్ళు ఇతర రకానికి చెందిన తుపాకులు గూడా కొన్ని ఉండేవి. మంథెన తాలూకాకు చెందిన 16 గురు కాంగ్రెసు కార్యకర్తలు శ్రీ జి. శ్రీరాములుగారి నాయకత్వాన దాడి చేయటాని కని మొదట నిరీక్షించ వెళ్ళినారు. అక్కడ గోదావరిని దాటి కాళేశ్వరం చేరుకున్నారు. స్టేషన్ లో కాపలా కాస్తున్న పోలీసు, ఎవరో వస్తున్నట్టు పసిగట్టి టార్చి వేసినాడు. ఆ వెలుగులో దాడి చేయటానికి వచ్చిన వారింట్లోపై కాల్పులు జరిపినాడు. పీరు గూడా ఎదురు కాల్పులు కాల్చినారు. ఈ ఘర్షణలో శ్రీ జి. శ్రీరాములుగారు మరియు శ్రీ మురళీధరరావుగారు గాయపడ్డారు. అందుకని గాయపడిన వారిని తీసికొని సురక్షితంగా తమ స్థావరానికి చేరుకున్నారు. ఈ దాడిలో సర్వశ్రీ బి. మురళీధరరావుగారు, అవతారం, పి. కిషన్ రావుగారు, వెంకటేశ్వరరావుగారు, సత్యనారాయణమూర్తి జగిత్యాల, శంకరయ్యగుప్త మహదేవపురం మరియు మంథెనకు చెందిన మురళీధర కాచే, దామోదరం, డి. రాజన్న, డా॥ చంటయ్య, ఎన్. ప్రభాకర్, సరహరి, రఘురాం, తంగి చంటయ్య మరియు ఆర్. రామన్నగార్లు పాల్గొన్నారు.

మహాదేవపురం పోలీసు స్టేషనుపై పీరోచిత దాడి

1948 సెప్టెంబరు 14 సరివంచ శిబిరంలోని కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలందరు వద్దెడం గ్రామ సమీపంలో గోదావరినది దాటి మడిగడ్డ గ్రామానికి వెళ్ళినారు అక్కడి పోలీసునాకాలో ఉన్న ఒకే ఒక పోలీసు జవాన్ను తుపాకి గుండుకు ఎరచేసి మహాదేవపురం చేరుకున్నారు. ఊరు చేరుకున్న వెంటనే నేరుగా పోలీసు స్టేషన్ కు వెళ్ళి మెరుపుదాడి చేసినారు. తత్ఫలితంగా పోలీసుజవాను లందరూ ఒక్కరు లేకుండా చనిపోయినారు. అదే ఉడుకుమీద పోలీసుస్టేషన్ను నేలమట్టం చేసివేసినారు. విజయ పతాక ఎగురవేస్తూ సరివంచకు తిరిగి వచ్చినారు. ఈ దాడిలో నర్వశీ జి. శ్రీరాములు, పి. కిషన్ రావు, ఎన్. ప్రభాకర్: మురళీధర కాచె, శంకరయ్య గుప్త, డి. రాజన్న, డా॥ చంటయ్య గారలు మరియు పర్కాలకు చెందిన ఎన్. మహావీరరావు, వాసుదేవరెడ్డి, మేడిపల్లి మల్లయ్య, కె. నరసింహారెడ్డి, పెండెం శ్రీనివాసరావుగారలు పాల్గొన్నారు.

కాంగ్రెసు ప్రాంతీయ జోనల్ కార్యాలయం - కర్నూలు

మ హా బూ బు న గ రం మరియు అత్రాఫ్ బల్టా జిల్లాల ఉద్యమ నిర్వహణ బాధ్యత కూడా కర్నూలు కార్యాలయానికి అప్పగించ బడింది. అత్రాఫ్ బల్టా జిల్లాలోని నర్వశీ బాగాల్ రామారావు, బాలచంద్ శ్రీనివాసరావు, నరహరి, పి. కిషన్ రావు గారలు స్వాతంత్ర్య పోరాటాన్ని విజయవంతంగా సాగించారు. 1947 ఆగస్టు 11 వ తేదీనాడు కర్నూలు పట్టణానికి అభిలఖారత కాంగ్రెస్ కమిటీ శాశ్వత కార్యాలయం కార్యదర్శి శ్రీ సాదిఖ్ అలీ, స్టేటు కాంగ్రెస్ కార్యచరణ సమితి ఉపాధ్యక్షులు శ్రీ మాడపాటి రామచంద్రరావు, ఆంధ్రరాష్ట్ర కాంగ్రెసు కమిటీ ఉపాధ్యక్షులు శ్రీ దుగ్గిరాల బలరామకృష్ణయ్య గారలు వచ్చి మధ్యయుగపు నిజాం నిరంకుశ రాచరిక వ్యవస్థను అంతమొందించి యావద్భారతంలో ప్రజా పరిపాలనను ధ్యేయంగా పెట్టుకొని హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ సాగిస్తున్న పోరాటాన్ని విజయవంతం చేయాలని ప్రబోధించారు. అంతకు ముందు 1947 ఆగస్టు 7 వ తేదీన 'హైదరాబాదు భారత యూనియన్ లో చేరాలి' అనే దివసమును గ్రామ గ్రామాన జరపాలని కర్నూలు నుండి చేసిన విజ్ఞప్తి ననుసరించి సత్యాగ్రహాలు జరిగాయి.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గద్వాలలో ప్రథమ సత్యాగ్రహిగా వకీలు శ్రీ టి. నాగప్ప మువ్వన్నెల జండా చేత బూని దానిని ఎగురవేయడానికి వూనుకోగా పోలీసులు ఆయనను అటకాయించారు. అప్పుడు స్వయంసేవక దళాధిపతి బీచంరాజు తానే పతాకాన్ని ఎగురవేసి జండా వండనం చేయడం అందరినీ చకితలను చేసింది. ఆగస్టు 22 తేదీన మళ్ళీ పతాక సత్యాగ్రహం జరుపబడింది. గద్వాలలోని కేశవనగర్ మైదానంలో నెట్టెంబరు 2 తేదీన సర్వశ్రీగడ్డయ్య, గురాచారిగారలు మొదలగువారిచే జాతీయపతాకం ఎగురవేయ బడింది. హైదరాబాదు భారత యూనియన్ లో చేరాలి అని నివాదాలు చేయబడ్డవి. 1947 నెట్టెంబరు 14 వ తేదీన ఆత్మకూరు తాలూకా నెల్లకొండి గ్రామంలో కుక్కల కిష్టప్ప తన ఇంటిపై జాతీయ పతాకాన్ని ఎగురవేశాడు. గిర్గావరు పోలీసు ఇన్ స్పెక్టర్ వచ్చిచూచి మండిపోయి పతాకాన్ని దించమన్నారు. కిష్టప్ప దించలేదు. పోలీసులు అతని చేతులకు బెడీలువేసి తీసుకుపోతుండగా గ్రామానికి గ్రామం తిరగబడింది. గత్యంతరం లేక పోలీసులు కిష్టప్పను వదిలి కాలికి బుద్ధి చెప్పారు. దీనిని నేర్చుతో నిర్వహించిన ఘనత దాసరిషల్లి బుచ్చిరెడ్డిగారిది. 1947 అక్టోబరు 7 న ఆత్మకూరు తాలూకాలోని అప్పంవల్లి, చింతకుంట, నెల్లకొండి, వడ్డెమాను, దాసరిషల్లి, రామాపురం లంకల, అమరచింత గ్రామాలకు చెందిన పెద్దలు ఆత్మకూరుకు వచ్చి సత్యాగ్రహం చేశారు. ఈ సత్యాగ్రహ నిర్వాహకుడైన బెల్లం నాగన్నను నిర్బంధించడానికి రిజర్వు పోలీసును అప్పంవల్లికి పంపినారు. ప్రజలు నాగన్నను దాచినారు. పోలీసులు ఊరంతా గాలించినా నాగన్న దొరకలేదు. నాగన్నను మా పశం చేయకపోతే కాలివస్తామని పోలీసులు తుపాకీలు ఎక్కుపెట్టారు. ప్రజలు ఆంధ్రకేసరి ప్రకాశం వంతులుగారివలె ఎదలు చూపారు. అయితే బ్రిటిష్ సార్జెంటయినా తుపాకి దించుకున్నాడు కాని నిజాం పోలీసు యమకింకరులు తుపాకీలు పెట్టారు. అక్కడి కక్కడే 11 మంది మరణించారు. 24 మంది తీవ్రంగా గాయపడ్డారు. వనవర్తి సంస్థానంలోని యావర్ల గ్రామంలో గోపాలరెడ్డి, బలరామయ్య గారలు పోలీసుస్టేషనుపై అర్ధరాత్రివేళ త్రివర్ణ పతాకాన్ని ప్రతిష్ఠించారు. కొల్లాపురం పోలీసుస్టేషనుపై పతాకాన్ని ప్రతిష్ఠించినవారు శ్రీ రాజరత్నం సింగ్ గారు.

జిల్లా కేంద్రమైన మహబూబు నగర్ పట్టణంలో సర్వశ్రీ తెలంగాణా కేసరి వల్లెర్ల హనుమంతరావు, సిద్ది లింగప్ప, ఏగూరు చెన్నప్ప, సురభి శేషశర్మ. ఖండె

రామయ్య గుప్త, వతంగె వండరినాథ్, జంగారెడ్డి, ఇరివెంటి కృష్ణమూర్తి ప్రభృతులు సర్కార్ గ్రహం చేసి కారాగారవాస శిక్ష అనుభవించారు.

కర్నూలు ప్రాంతీయ కార్యాలయం అదేశానుసారం గద్వాల సంస్థానరైతులు లెవీ ధాన్యం నిరాకరించటానికి నిర్ణయించు కొన్నారు. అయిజగ్రామం రైతులు లెవీ ధాన్యం ఇవ్వక తహశీద్దారు శంకరరావును అతని సీబ్బిందిని వెనుకకు తరుముతూ పోలీసుస్టేషన్ వరకూ చేరుకున్నారు. అప్పుడు పోలీసులు కాల్పులు జరుపగా 5 గురు రైతులు చనిపోయారు. 12 మంది గాయపడ్డారు. అదేరాత్రి గద్వాల నుండి పోలీసులు వచ్చి శ్రీ రంగు తిమ్మప్ప మొదలగు 300 మంది రైతులను నిర్బంధించి బేడిలువేసి తీసుకువెళ్ళి వారిపై కేసులు పెట్టారు. మహబూబు నగరం, అత్రాఫ్ బల్తా జిల్లాల ప్రజలు “మా ప్రభుత్వం వచ్చిన తర్వాతనే లెవీ ధాన్యం ఇస్తాము. నిజాం సర్కారుతో మేము ఏ విధంగానూ సహరించము” అని నిష్కర్షగా చెప్పారు. ఈ విధంగా సహాయ నిరాకరణ ఉద్యమంలోని ఒక భాగమైన లెవీ నిరాకరణ ఉద్యమం విజయవంతంగా కర్నూలు ప్రాంతీయ కార్యాలయ పర్యవేక్షణలో జరిగింది.

సైద్ కాంగ్రెస్ సహాయ నిరాకరణ కార్యక్రమంలో ఈత, బాటిచ్చెట్లు నరికి వేసే కార్యక్రమానికి కూడా తగు ప్రాధాన్యత ఇవ్వబడింది. ఎందుకంటే అబ్బూరీ మూలాన నిజాం సర్కారుకు కొన్ని కోట్ల రూపాయల ఆదాయం వస్తూ ఉండేది. భూమి శిస్తు తర్వాత అబ్బూరీయే పెద్ద ఆదాయమిచ్చేది కాబట్టి సర్కారుకు ఈ ఆదాయం లేకుండా చేయవలెనన్న లక్ష్యంతో ఈ చెట్లు కొట్టివేసే కార్యక్రమం అమలు జరుపబడింది, ఒక ఉద్యమంగా ఈ కార్యక్రమం నిర్వహించాలని కర్నూలు ప్రాంతీయ కార్యాలయం నిర్ణయించి తగు సన్నాహాలు చేసింది. 1947 సెప్టెంబరు 21, 22 లేడీలలో కార్యకర్తలు గొడ్డళ్ళు తీసుకొని సైద్ కాంగ్రెస్ జిందాబాద్, మహాత్మాగాంధీకీ జై అని నినాదాలు చేస్తూ ఈత వనాలపై వడి నరకడం మొదలుపెట్టినారు. 28 వేల చెట్లు ఈ ప్రాంతంలో నరుకబడినట్లు తేలింది. బాహటంగా జరిగిన ఈ కార్యక్రమంలో పాల్గొన్న కార్యకర్తలను నిర్బంధించటానికి పోలీసులు సాహసీవజాల లేదు. కాని గద్వాల తాలూకాలో శ్రీ డి. కె సత్యారెడ్డిగారు, వనపర్తి తాలూకాలో శ్రీ జంగయ్యగారు మాత్రం నిర్బంధించ బడ్డారు.

ఇట్లా సైద్ కాంగ్రెస్ స్వాతంత్ర్య సమరంలో త్రివర్ణ పతాకాన్ని ప్రభుత్వ కార్యాలయాలపై ఎగరవేయడం, లెవీ ధాన్యం చెల్లించకుండా తిరగబడటం వల్ల

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

స్కూలు గోదాములను ఖ్యాగా వుంచడం, ఈత తాటి చెట్లను నరికి ఆబ్కారీ ఆదాయాన్ని పడగొట్టడం వంటివి ముమ్మరంగా జరగడంతోపాటు భారతయునియన్ ప్రభుత్వం ఆర్థిక ఆంక్షలు విధించడంతో నిజాం ప్రభుత్వం ఉక్కిరి చిక్కిరైంది. ఇతైహాదులు ముసల్మాన్ వారి రజాకారు గూండాలు బైటనుండి వీలిపింపబడ్డ ముస్లిం కాందిశీకులు శాంతిప్రియులైన హిందువులపై దాడులుచేసి ఇండ్లు కాలబెట్టడం, అస్తులు దోచుకోవడం, మానభంగాలు చేయడం వంటి కిరాతక చర్యలకు పాల్పడ్డారు. మర్యాదగా బ్రతికిన ఈ ప్రజలు ఇళ్ళు వాకిళ్ళు వదిలి ఆస్తిపాస్తులు వదిలి ప్రాణాలు అరచేతులలో పెట్టుకొని నిజాం రాష్ట్ర సరిహద్దులు దాటి యూనియన్ ప్రాంతాలకు కాందిశీకులుగా వెళ్ళి తలదాచుకోవలసిన దుస్థితి వచ్చింది. వీరి సంఖ్య కొన్ని వేలు వుంటుంది. వీరిని మద్రాసు, బొంబాయి, మధ్యప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ మంత్రివర్గాలు అదరించి అవధ్బాంధవులవలె ఆదుకొన్నవి. సరిహద్దుల్లోవున్న నైద్ కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలు అచటి స్థానికుల సహాయ సహకారాలతో వారికి వసతి కల్పించినారు. నిజాం ప్రాంతంనుండి వచ్చిన కాందిశీకుల సహాయార్థం కర్నూలుజిల్లా కాంగ్రెసు అధ్యక్షులు నంద్యాల రామిరెడ్డిగారి అధ్యక్షతన 'సంస్థాన ప్రజా సమర సహాయం సంఘం' అనే పేరుతో ఒక సంస్థ ఏర్పడ్డది. గ్రామ గ్రామం తిరిగి చందాలు దాన్యము వసూలుచేసి నిలువ సీదలేని పేద కాందిశీకులను అదుకొన్నారు. విజయవాడలో కూడా ఏర్పడ్డ 'ప్రజా ఉద్యమ సహాయక సంఘం' అధ్యక్షులు ఆయ్య దేవర కాళేశ్వరరావు, ఆచార్య రంగా, గోపరాజు రామచంద్రరావు వంటి పెద్దలు కర్నూలు, నంద్యాల, అదోని పట్టణాలకు వచ్చి సభలు జరిపి ధనం ప్రోగుచేసి ప్రాంతీయకార్యాలయ నిర్వాహకులు పాగా పుల్లారెడ్డికిగారికి అందజేసినారు. మద్రాసు రాష్ట్ర ముఖ్యమంత్రిగా వున్న ఓమండ్వూరు రామస్వామి రెడ్డిగారి కాంగ్రెసు ప్రభుత్వం అన్ని విధాల సహాయ పడటమే గాక, కాందిశీకుల కడగండ్లను భారత ప్రభుత్వ దృష్టికి ఎప్పటి కప్పుడు తెస్తూ నిజాం సమన్య ఎంత తీవ్రరూపం దాల్చిందో యూనియన్ అధికారులకు తెలియజేస్తూ వచ్చింది. కర్నూలు జిల్లా కలెక్టరు శ్రీ బంగార, తహశీల్దారు శ్రీ రాసింగు కాందిశీకులకు భోజన వసతి ప్రభుత్వవజాన ఏర్పాటుచేసినారు. కాంగ్రెసు కార్యకర్తలైన సర్వశ్రీ కమతం వెంకటరెడ్డి, రతన్ సింగ్, పట్వారి వెంకోబరావు, గడియారం రామకృష్ణశర్మ. కిషన్ సింగ్, పి. ఎన్. మూర్తి దేశాయి నర్సింగరావుగారలు, నందికొట్కూరు. నంద్యాల, అదోని, తాలూకాల గ్రామాలుతిరిగి చందాలు వసూలుచేసి ఇచ్చారు. ఎక్కడికివెళ్ళినా నిజాం ప్రజలపట్ల ప్రజలు సానుభూతి సోదరభావం చూపినారు.

రజాకార్ల దురాగతాలు పెచ్చుమీరిపోయాయి. ప్రతి గ్రామంలో వీరికి పోలీసులు సర్కారీ ఉద్యోగులు అండగా నిలవడం మొదలుపెట్టారు. రజాకార్లకు సైనిక శిక్షణ ఇచ్చి ఆయుధాలుకూడా ఇస్తూవుండేవారు. వారికితోడు నిజాం ప్రభుత్వం ముస్లిం జనాభాను పెంచాలని యూనియన్ ప్రాంతాలనుండి ముస్లిములను కాండి శీకులుగా రప్పించి, వారికి అన్ని వసతులూ చూపి, వారిని ప్రజలపైకి ఉసిగొల్పు నారంభించారు. ఇక మజ్లిస్ వారు, ఉర్దూ పత్రికలు ముస్లిమేతరులందరూ ముస్లిములకు శత్రువులని చెప్పి విషప్రచారం చేయడం మొదలుపెట్టినవి. భారత యూనియన్ ప్రభుత్వంపై దుమ్మెత్తిపోయడం మొదలుపెట్టారు. రజాకార్లు ముస్లిం కాండి శీకులు ఊళ్ళపైబడి మానభంగాలు చేయడం, స్త్రీల వంటిపై వున్న నగలను దొర్ల న్యంతో వలుచుకుపోవడం, ఇండ్లనుండి వెండి, బంగారం దోచుకుపోవడం, ఊళ్ళపై వడి కొడతాము, చంపుతాము అని బెదిరించి డబ్బు వసూలుచేసుకుపోవడం, స్థానిక ముస్లిములను చేర్చుకొని అమాయక ప్రజలను నానాహింసలు పెట్టడం, ఇంటికి ఇంత అని జుర్మానా వసూలుచేయడం, తిరిగబడినవారిని నిర్బంధించడం, రైతులపై కసి కొద్ది గడ్డివాములను కాలబెట్టడం, పశువులను తోలుకుపోవడం మొత్తంపై పల్లెలలో వికటాటహాసం చేయడం రజాకారుల నిత్యకృత్యము, వారికి వేడుక అయి పోయినవి. హిందువుల ఇండ్లపై దాడి జరిపి స్త్రీల మెడలనుండి బలవంతాన లాగి కొన్న మంగళసూత్రాలు సంచలకొద్ది రజాకారుల ఇండ్లనుండి పోలీసువర్య కాగానే బయటపడిన వంటె రజాకార్లు ఎందరిని దోచినారో ఊహించవచ్చు. ఈ విధంగా జరిగిన దోపిడీల వివరాలన్నీ వ్రాయాలంటే పెద్ద గ్రంథమవుతుంది. రజాకార్ల దెబ్బతగలని గ్రామం ఎక్కడో ఒకటో ఆరో ఉండేది. మరి ఈ దురాగతాలను చూస్తూ అహింస, సత్యాగ్రహం, అంటే దిక్కు మొక్కులేని ప్రజల గతి ఏం కావలె అన్నప్రశ్న కాంగ్రెసు నాయకులను, కార్యకర్తలను ఎదుర్కొన్నది. హింస దౌర్జన్యాన్ని ఎదుర్కొనవలసిందే అనే నిశ్చయానికి వచ్చినారు. శిబిరముల కార్యకర్తలు ఇట్లాచేసి రజాకారు దుండగీడుల ఆటలుకట్టించి నిజాం మతోన్మాద పూరిత ప్రభుత్వాన్ని స్థంభింపచేయవలెనంటే మద్రాసు, బొంబాయి, మధ్యప్రదేశ్, మైసూర్ ప్రభుత్వాల సహకారంతో, కాంగ్రెస్ వాదుల సహాయంతో యువకులకు శిక్షణ కార్యక్రమం నిర్వహించాలని నిశ్చయించారు. సుశిక్షితులయినవారితో హింసను, విధ్వంసాన్ని హింసతోనే ఎదుర్కోవాలి. ఈమేరకు ఆదేశాలు అన్ని శిబిరాలకు వెళ్ళినవి. మొదట కాంగ్రెస్ వాదులు శాంతివిధానాన్నే అనుసరించాలన్న పట్టుదలతో ఉన్నారు.

కాని పరిస్థితులను ప్రత్యక్షంగాచూస్తే ఇక మనం నిర్వహించవలసింది నైనికుని పాత్ర అనీ, ధర్మయుద్ధంలో దిగిన తర్వాత ఉచితము అనుచితము అని నిర్ణయించడం వీలు వడదు. శాంతినమయంలో విచక్షణ ఉపయోగించవచ్చు కాని ఇప్పుడు దౌష్ట్యాన్ని దుర్మార్గులను హతమార్చడమే ముఖ్యకర్తవ్యం. “కర్మణ్యేవాధి కారస్తే మాఫలేషు కథాచన” అని భగవద్గీతలో కృష్ణభగవానుడు అర్జునునకు ఉపదేశించేసినట్లు ఉద్యమంలో దిగిన కార్యకర్తలు దుష్టసంహారం చేయవలసిన అగత్యాన్ని గుర్తించారు. చతుర్విధ ఉపాయాలలో సామదానభేదోపాయాలు విఫలమయినప్పుడు దండోపాయమే మిగులుతుంది. దానిని ఉపయోగించకుండా కింకర్తవ్యతామూడులయి అస్త్ర సన్యాసంచేసి కూర్చోవడమా? అమాయకులయిన ప్రజల ధన, ప్రాణమానాదులను కాపాడడమా? అన్న ప్రశ్నలు మాత్రమే కాంగ్రెసు కార్యకర్తలకు ఎదురయినవి. ధర్మాన్ని కాపాడాలని నిశ్చయించినారు. లక్షలాది ప్రజల యోగక్షేమాలు ముఖ్యం కనుక కార్యాచరణ సమితి సకలవిధాల ప్రయత్నించి దుష్టులను అణచివేయాలని కార్యకర్తలను ప్రభోదించింది. అయితే కార్యకర్తలు క్రమశిక్షణతో ప్రవర్తించాలని ఉద్బోధించింది. నూతనోత్సాహంతో కార్యకర్తలు కార్యోన్ముఖులయినారు. శిక్షణాశిబిరాలు ఏర్పాటైనవి. అనేక శిక్షణాశిబిరాలు వెలిశాయి. కర్నూలులోని మేడావారి ఫ్యాక్టరీలో రెండు మరియు కాల్వబుగ్గలో ఒకటి సైనిక శిక్షణ శిబిరాలు 500 కార్యకర్తలు శిక్షణపొందినవారి సత్ప్రవర్తనను క్రమశిక్షణను స్థానిక పోలీస్ అధికారులే ప్రశంసించియ్యన్నారు. శిక్షణాశిబిర కమాండర్లుగా నరసయ్య, రాజా రత్న సింగు నియమింపబడినారు. పెరేడ్ చేయడం, ఆయుధాలను ఉపయోగించడం, గెరిల్లా యుద్ధరీతులతో తర్ఫీదు వంటివి శిక్షణలో నేర్పబడిన అంశాలు. గాంధీమహాత్ముడు హత్య గావించబడినరోజు అనగా 1948 జనవరి 30 తేదీనాడు శిక్షణ పొందుతున్న యువకులు ఉపవాసదీక్షబాసినారు. ఆ తర్వాత వీరు సమరంలోకి దూకినారు.

గద్వాల సంస్థానంలోని వల్లూరు, అమరవాయి, గ్రామ పటేలు పట్వారీలు అనువంశికమయిన తమవదవులకు రాజీనామాచిచ్చి గ్రామరికార్డులను ధ్వంసం చేసి వేసినారు. ఈ విధంగా ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్థంభింపచేసినారు. దస్తరాలు ధ్వంసంచేయబడ్డవి. ఇందువలన నిజాం సర్కారు మనుగడకే ముప్పు కలిగింది. భూమిశిస్తు వసూలుచేయాలంటే ఈ దస్తరాలే ఆధారం కదా! ఇటిక్యాల స్టేషను కాల్చివేయబడింది. ఇటిక్యాల మంగెలాపాడు స్టేషనులమధ్య తంటి టీగెలు కత్తిరించివేయబడినవి. ఆలంపురం మానోపాడు రైలుస్టేషనులమధ్య రైలుఫట్టాలు పీకివేయ

బడినవి. అయితే పోలీస్ స్టేషనుపై బాంబులు విసరబడినవి. దేశాయి నర్సింగరావు నిర్బంధింపబడినాడు. ప్రజలలో విప్లవ భావాలు రేకెత్తించుతున్నారనే నెపంతో జడ్చర్ల కాంగ్రెస్ కార్యకర్తలు వి. ఆర్. గోపాలరెడ్డి, రామశర్మ, పి. పి. రత్నం, అనంతరాములు గారలను పోలీసులు నిర్బంధించి మహబూబ్ నగర్ జైలులో పడవేసినారు. గద్వాల స్థానిక కార్యకర్త శేషాద్రి, కల్వకుర్తి తాలూకా తక్కువపల్లిగారి మానికి చెందిన తోటయ్య, రాజ్యయ్య, గోడుకొండ బుజ్జిగారలను నిర్బంధించి కల్వకుర్తి జైలులో పెట్టినారు.

ఈవిధంగా హైదరాబాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఏర్పాటుచేసిన కర్నూలుశిబిరంలో 1947 డిసెంబరు వరకు సత్యాగ్రహం తీరులో ఉద్యమం సాగింపబడింది. ఆ తర్వాత పరిస్థితుల ఒత్తిడి వలన సాయుధపోరాటం జరుపవలసివచ్చింది. దీనికి ఎంతోధైర్య సాహసాలు, ప్రయాస, కష్టనష్టాలు అననరమయ్యివి. అయినా 'దేశభక్తి రసపాన మత్తులయిన' సుశిక్షిత స్వచ్ఛంద సేవకులు వెనుదీయలేదు. చివరిదశలో ఆర్థికమైన ఇబ్బందులు ఎదురయ్యనవి. మందుగుండు సామాగ్రి కొనడానికి, కార్యాలయంలో పనిచేసేవారికి భోజన వసతి సౌకర్యాలకు డబ్బుచాలేదిగాదు. అయినా కార్యకర్తలు సత్యాగ్రహం మొదలు సాయుధ పోరాటం వరకు చతుర్దశమాసాల కార్యదీక్షాకంకణులయి ప్రాంతీయ కార్యాలయం విజయవంతంగా నిర్వహింపబడుటకు స్వార్థం విస్మరించి కృషిచేశారు. కార్యకర్తల పవరాలు ఇవి : శ్రీపాగా పుల్లారెడ్డి వర్ధాన కార్యకర్త, శ్రీజి.కిషన్ సింగ్ ఉపప్రధానకార్యకర్త, శ్రీకమతం వెంకటరెడ్డి విధ్వంసకార్యకర్త, శ్రీకృష్ణనిర్వాహకులు, శ్రీ గొట్టిముక్కల కృష్ణమూర్తి ప్రచారశాఖనిర్వాహకులు, శ్రీగడి యారంరామకృష్ణశర్మ భాగ్యనగర ప్రసారకేంద్ర నిర్వాహకులు, శ్రీపి.ఎన్. మూర్తి కార్యాలయనిర్వాహకులు, శ్రీబి. నర్సయ్య, శ్రీరాజైరత్నన్ సింగు సేవాదళనిర్వాహకులు, శ్రీడి. మురళీధరరెడ్డి కాందిశికులశిబిరనిర్వహణ, శ్రీపి.బి.నాయుడు, ఆర్.యన్.వైద్య భోజనవసతిసౌకర్యాల నిర్వహణ, శ్రీహెచ్. కె. బాబు, ఎన్. గోపాలు ప్రత్యేకకార్యక్రమాల నిర్వాహకులు, శ్రీ డా॥ వెంకటరెడ్డి వైద్య ఆరోగ్యసౌకర్యాల నిర్వాహకులు;

భార్గవ శిబిరాలు పంచలింగాల, ఉరవకొండ, సిద్దేశ్వరము, కల్వబుగ్గ, సుంకెసుల, మంత్రాలయ, మురువకొండ, మున్నగుచోట్ల నిర్వహింప బడినవి.

చివరకు 1948 సెప్టెంబరు 13 వ తేదీన భారతస్వయం హైదరాబాదుపై పోలీసుచర్యకై విజయయాత్ర సాగించింది. ఈ వార్త మహబూబ్ నగరు జిల్లా

హైదరాబాదు స్వతంత్రోద్యమ చరిత్ర

జైలులో నిర్బంధంలో వున్న సరసింహకు తెలిసి ఆనందము వట్టచేక 'స్వతంత్ర భారత్ కి జై' అని పెద్ద పెట్టున నినాదం చేసినాడు. అది విన్న పోలీసులు, రజా కార్లు అతన్ని వట్టుకొని వానగట్టుకు తీసుకుపోయి ఆయనపై తుపాకిగుండ్ల వర్షం కురిపించగా ఆమరపీరుడైనాడు.

రేపాల క్యాంపు

ఈ శిబిరానికి శ్రీ కోదాటి నారాయణరావుగారు నిర్విహణాధికారిగా నియమింపబడ్డారు. నల్లగొండ జిల్లాలో మునగాల, లింగగిరి పరగణాలు ద్వీపాలుగా ఉండేవి పీడిచుట్టు నిజాం ప్రాంతానికి చెందిన గ్రామాలుండేవి. ఇట్లే కృష్ణాజిల్లాలోగూడా పరిటాల జాగీరులో ఏడుగ్రామాల చుట్టు మద్రాసు ప్రాంతపు గ్రామాలు ఉండేవి. నిజాం పోలీసులు, రజాకార్లు ఆయుధాలను వశపరచుకుంటారనే అనుమానంతో ఇక్కడ లైసెన్సు ఉన్న తుపాకులను సేకరించి కేంద్రానికి పంపినారు. కమ్యూనిస్టులు నిజాముతో కలిసి హైదరాబాదు స్వతంత్రంగా ఉండాలని నినాదాలు చేయసాగినారు. ఇందువల్ల కాంగ్రెసువారు ఇటు రజాకార్లతోను, అటు కమ్యూనిస్టులతో పోరాడవలసి వచ్చింది. ఈ విషయపరిస్థితి ముఖ్యంగా రేపాల శిబిరంవారు ఎదుర్కోవలసి వచ్చింది. ఎందుకంటే రేపాల ప్రాంతం ఇటు నల్లగొండ, అటు పరంగలు జిల్లాలోని గ్రామాలతో కలిసి ఉండేది. ఒకసారి జగన్నాథపురంలోని ప్రముఖ కాంగ్రెసుకార్యకర్త శ్రీఆరె సత్యంగారు, కాంగ్రెసుకార్యాలయానికి వచ్చినాడు. ఒంటరిగాచూసి కమ్యూనిస్టులు హత్యచేసినారు. అట్టే శ్రీకొల్లు రఘు 'సత్యం' అనే కార్యకర్తను గూడా ఎత్తుకపోయి హత్యచేసినారు. మరో కార్యకర్తను హత్యచేసి ఘడ్డి వేస్తుండగా కాంగ్రెసు కార్యకర్తలు వారిని తరిమివేసి, శవాన్నితీసి ఊరేగించి దహన సంస్కారం చేసినారు. దానితో కాంగ్రెస్ వారికి ఆత్మధైర్యం కలిగింది.

ఆత్మరక్షణ కొరకు ఆయుధాలు కొనటానికి పెద్దమొత్తం కావలసివచ్చింది. అప్పుడు కార్యకర్తలు దూరగ్రామాలకు వెళ్లి 1,20,000 రూపాయలు వసూలుచేసినారు. శ్రీరామనహాయం, శ్రీరామకృష్ణారెడ్డిగారి నాయకత్వంలోగల కార్యకర్తలు సుమారు 70000 రూపాయలు వసూలుచేసినారు. ఇదిగాక దేశవాళి తుపాకులుగూడా కొన్ని సేకరించటం జరిగింది. మాజీ సైనికుడు శ్రీ వెంకటరమణ కార్యకర్తలకు శిక్షణ ఇచ్చేవారు. తరవాత వైమానికదళంలో పనిచేసిన శ్రీ జగన్నోహన రెడ్డి శ్రీ లక్ష్మారెడ్డి నైఋత్యంలో పని పదలుకొని శిబిరంలో చేరినారు. శ్రీ కేతిరెడ్డి కోదండ

ఛామిరెడ్డి, రామనహాయం, రామకృష్ణారెడ్డి, వెదిరె జగన్మోహనరెడ్డి (పోదంపల్లి) మొదలయిన విద్యావంతులయిన కార్యకర్తలుగూడా చేరినారు. అందువల్ల శిబిరంలో కార్యకర్తలకు పోరాటంలోనూ, రాజకీయంగాను మంచి శిక్షణ లభించింది. శిబిర కార్యకర్తలు నిజాం పోలీసులకు వ్యతిరేకంగా జరిపిన దాడులలో విజయాలయినారు. రేపాలక్కాంపు కార్యకర్తలు బాహుటంగా ప్రజలను తిరుగుబాటుకు ప్రోత్సహించినారు. ఇదిచూసిన కమ్యూనిస్టులు కాంగ్రెసువారిని బెదిరిస్తూ, నమ్మిస్తూ ఆయుధాలను కాజేయసాగినారు. ఇటు రజాకార్లను, అటు కమ్యూనిస్టులను ఎదుర్కొనవలసివచ్చే తరుణంలో మద్రాసులో జరిగిన కార్యాచరణసమితి సమావేశంలో ఈవిషయం చర్చించబడింది. నిర్ణయానుసారం అవసరమయితే ఆత్మరక్షణకు విజృంభించసాగినారు. ఆ దెబ్బతో రేపాల శిబిరం కార్యకర్తలంటే సింహస్వప్నంగా తయారైనారు.

రేపాలకేంద్రం విస్తృతపరచబడింది. నేలమర్రి, సింగవరం, కొక్కిరేణి, సిరిపురం గ్రామాలలోకూడా శిబిరాలు ఏర్పాటుచేయటం జరిగింది. అయితే ఇవన్నీ రేపాలకేంద్రమనే వ్యవహరించబడటం జరిగింది. నేలమర్రి శిబిరానికి శ్రీ రాఘవరాజేశ్వరరావు, శ్రీ అనిరెడ్డి రంగారెడ్డిగారలు ఆధ్వర్యం వహించినారు. ఇది పెను బాడుహల్కావారికి కేంద్రంగాఉండేది. సింగవరంశిబిరానికి శ్రీవెంకటరెడ్డి ఆధ్వర్యం వహించినాడు. శ్రీ తెరాల సూర్యనారాయణశర్మ కార్యాలయంలో పత్రవ్యవహారం నిర్వహించేవాడు. ఆయుధాగారాన్ని శ్రీ రాఘవరాజేశ్వరరావుగారు చూసుకునేది. శిక్షణ, దళాధిపత్యం వెంకటరమణగారు నిర్వహించేవారు. ఇకపోతే కోదాడినారాయణ రావుగారు శ్రీ దానాజీగారలు స్వయంగా రాజకీయశిక్షణ ఇచ్చేవారు. అదీగాక అన్ని శిబిరాలకు గ్రంథాలయాలు ఏర్పాటుచేయటం రేపాలశిబిరం విశిష్టత. రేపాలకేంద్రం ఆధ్వర్యంలోని ప్రాంతాలకు సర్వే ఆఫ్ ఇండియా వారినుండి మ్యాపులు తెప్పించి నివుణుడైన శ్రీరాఘవరావు అనే పోరాట వివరాలు తెలిపే మ్యాపులు వేయించటం జరిగింది. అందుకే ఈనాటికీ మేము రేపాల శిబిరంలో పనిచేసినామని కార్యకర్తలు సగర్వంగా చెప్పుకుంటారు.

‘వజ్రం వజ్రేన భిద్యతే’ అనే సూక్తి ననుసరించి, రజాకార్లు, నిజాం పోలీసులు జరిపే రాక్షస కృత్యాలకు వారిచేసే దాడులను తిప్పికొట్టి ఎదురు దాడులు జరపటానికి సరిహద్దులలో ఏర్పాటుచేయబడిన క్యాంపులు శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారి, శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డి, శ్రీ కోదాటి నారాయణరావు గారల ఆధ్వర్యంలో సమర్థ వంతంగా సాగినవి. సుశిక్షితులయిన కార్యకర్తలు సంపూర్ణ క్రమశిక్షణతో

శ్రీ దధాదాదు స్వయంప్రకాశమ చరిత్ర

అనేక దాదులు నిర్వహించి, నిజాం ప్రభుత్వాన్ని హడలగొట్టించినారు. ఈవిధంగా సంస్థానం సరిహద్దులలోను, దరిదాపుల్లో ఉండి సాయుధదాదులు విజయవంతముగా జరుపుట దేశచరిత్రలో విస్తూత్న ప్రక్రియ క్యాంపు నిర్వాహకులు ఉత్తమ కట్టుబాటుతో తదేకదీక్షతో క్రమశిక్షణకులోనయి ఏకయికలక్ష్యంతో ప్రాజానికి తెగించి పోరాటం సాగించుట సామాన్యంకాదు. ఇటువంటి వీరోచిత సమరం సాగించిన కీర్తి స్టేట్ కాంగ్రెస్ అగ్రనాయకులు, తెలంగాణా ప్రాంతపు ఉద్యమానికి ప్రధాన నిర్వాహకులయిన శ్రీ డి. హయగీవాచారికే దక్కుతుంది.

క్యాంపులలో ఉండి వధకం ప్రకారం రాత్రిపూటల్లో పోలీస్ స్టేషనులు, రైల్వే స్టేషనులు మొదలగువాటిపైన ప్రాజానికి తెగించి దాడి సల్పుట అత్యంత సాహసోపేతమయిన చర్య. కార్యకర్తలను క్రమశిక్షణకులోనయి, కార్యకర్తల మనోబలాన్ని కాపాడుతూవచ్చిన కీర్తికూడా తెలంగాణా ప్రాంతపు ఉద్యమ ప్రధాన నిర్వాహకులైన శ్రీ డి. హయగీవాచారికే దక్కుతుందనడంలో అతిశయోక్తి లేదు.

యథాతథపు ఒడంబడిక :

భారతదేశం స్వతంత్రమవుతుందని రూఢిఅయిననాటినుండి నిజాం, తన మైద రాజును రాష్ట్రం స్వతంత్రంగా ఉండాలని, భారత యూనియన్ లో సమానహోదాలో ఒడంబడిక చేసుకోవాలని వధకం వేస్తున్నాడు. దేశంలోని ఇతర దేశీయసంస్థానాలన్నీ భారతయునియన్ లో వీలినమైనవి. స్టేట్ కాంగ్రెసుకూడా తన చారిత్రాత్మక మహాసభలో 'నిజాం భారతయునియన్ లో విలీనం కావాలి' అనే తీర్మానాన్ని ఏకగ్రీవంగా ఆంగీకరించింది. కాని నిజాం రాయబారాలు సాగిస్తూ అటు బ్రిటిషువారితోను, ఇటు జిన్నాతోనూ సహాయ సహకారాలకు అభ్యర్థించసాగినాడు. భారత టుడీ వైస్రాయ్ ఆయిన లార్డ్ మౌంట్ బాటనుకు బంధువయిన సర్ వార్టర్ మాంక్టన్ ను సలహాదారుగా పెట్టుకొని అతనిద్వారా వైస్రాయ్ వై ఒత్తిడితేవటానికి యత్నించినాడు. ఇటు ముస్లిం రాజ్యాధినేతగా ముస్లిం రాజయిన తనకు సహాయం చేయవలసిందిగా రాయబారాలు సాగించినాడు. జిన్నా ముస్లిం దృష్టితోనే ఈ సమస్యను చూడటం సహజం. నిజాం, వైస్రాయ్ కు లేఖ రాస్తూ భారతదేశం విభజింపబడకపోతే తాను తప్పక విలీనానికి ఒప్పుకునేవాడిని. కాని భారతదేశం రెండుగా చీలి పాకిస్తాన్

ఎర్పడినందువలన నేను ఇరకాటంలో పడినాను. భక్తవ్యక్తలో భారత-పాకిస్తాన్ లకు వైషమ్యాలు ఏర్పడితే నాసేనలు పాకిస్తానుకు ఓరద్దంగా సమరం సాగించలేవు. అప్పుడు నాకు తటస్థంగా ఉండే అవకాశం కలుగజేయవలెను' అని వ్యక్తపరచినాడు. అయితే భారతదేశంవలె పాకిస్తాన్ తోగూడా ఇటువంటి సంది చేసుకోవాలని జిన్నా అభిలషించినాడు. మొత్తానికి భారతదేశంతో రవాణా, ఏదేశ వ్యవహారాలు మరియు రాకపోకల విషయాలలో హైదరాబాదుతో సందిచేసికొవడాన్నీ జిన్నా వాంఛించాడు. సంది రాయబారాల విషయంలో ప్రతి అడుగునా ఏదో పేచి పెడితే, భారతదేశంతో సంబంధాలు ఒక కొలిక్కిరాక చెడిపోయినట్లయితే పాకిస్తాన్ హైదరాబాదుకేం సహాయంచేస్తుంది? అని జిన్నానే అడుగవలె అని ప్రధానిగా ఉన్న చతారీ నవాబుగారు సూచించినాడు. ఈ సూచనను నిజాం అంగీకరించినాడు. 1948 జూలై 29 న నిజాము జిన్నా పేర ఒకలేఖ రాసినాడు. భారతయునియన్ ఒత్తిడిచేసినట్లయితే జిన్నా ఏం సహాయంచేస్తాడు? ఆహారధాన్యాలు, కొంతగా ఉన్న నిత్యావసర వస్తువులు మొదలైనవి రాకుండా ఆర్థిక దిగ్బంధనం చేసినట్లయితే పాకిస్తాన్ సరఫరా చేస్తుందా? లోవల ఉన్న కాంగ్రెసువాదులు తిరుగబడితే, పరోక్షంగా బయటి కాంగ్రెసువాదులు లోవలి వారికి సహాయం చేసినపక్షంలో పాకిస్తాన్ నుండి ఎలాంటి సహాయాన్ని ఆశించవచ్చు? భారతదేశ ప్రమేయం లేకుండా సమద్రద్వారా రాకపోకలు సాగించే సౌకర్యం పాకిస్తాన్ కలుగజేస్తుందా? అని ఆలేఖలో ప్రశ్నించినాడు. వీటికి లిఖితపూర్వకంగా సమాధానాలు ఇవ్వవలసిందిగా కోరినాడు. అయితే జిన్నా కూడా పన్నీ ఒత్తిడి వలన లిఖితపూర్వకంగా సమాధానాలు ఇవ్వలేనని స్పష్టపడుస్తూ వచ్చినవారీముందు సుదీర్ఘమైన ఉపన్యాసం చేసినాడు. తన సంభాషణల ఆధారంగానోటు సిద్ధంచేస్తే చూసి సంతకం చేస్తానన్నాడు. అలీ యావర్ జంగ్ నోటు సిద్ధంచేసినాడు. అందులోని సారాంశమేమిటంటే 'ఆర్థికంగానూ, నైనికంగానూ పాకిస్తాన్ ఇప్పుడు సహాయం చేసే స్థితిలో లేదు. ఆ మాటకొస్తే స్థిరమైన ప్రభుత్వాలు కూడ హైదరాబాదు అడిగిన ఆశ్వాసాలు ఇయ్యజాలవు' అని.

1947 ఆగస్టు 23న నిజాం స్వదస్తూరితో చతారీ పేర ఒకనోటు అందిస్తూ దీన్ని అబ్దుల్ హామీద్ అందజేయాలనీ, అందలి విషయాలు ఖాసిం రజ్వీకి తెలియజేయాలని, తర్వాత ఆనోటు తిరిగి తనకు అందజేయాలనిగూడా ఆదేశించినాడు. క్లిష్టమైన కాలంగాబట్టి నాలేఖకు వైస్రాయ్ సమాధానమిచ్చేవరకు మజ్లిస్ తరఫునుండి ఏమీ జరుగకూడదు. ఏమీ జరిగినా దాని బాధ్యత మజ్లిస్ మీదనే ఉంటుంది. (పునః)నా

ప్రతాపాదు స్వతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వివేరణ తర్వాత గూడా ఇదేవిధంగా (విరుద్ధ) చర్యలు చేస్తూఉంటే, ఈ సంగతులన్నీ వ్రాతపూర్వకంగా నేను మీస్టర్ జిన్నాకు తెలియపరచకుండా ఉండలేను. అబ్దుర్రహీం కవున్సిలు మెంబరు, సంప్రదింపుల కమిటీ (నెగోషియేషన్ కమిటీ) సభ్యుడయి గూడా రజ్వీతో అన్ని సంగతులు విశదపరచలేదు. నేను మాత్రం అతనికి అన్ని సంగతులు విశదపరచేవాడిని.

(పునః) కొన్నాళ్ళకింద రజ్వీని పిలిపించి మాట్లాడాలనుకున్నాను. కాని అతను ఒక ప్రజాసంస్థకు అధ్యక్షుడు కాబట్టి అతనితో మాటలాడడం ఉచితమనుకోలేదు. ఇప్పుడు పరిస్థితులలో కొద్దిగా మార్పువచ్చింది కాబట్టి ఒకరోజు నజరీబాగ్ కు పిలిపించి రహీంతో సహా మాటలాడ దలిచినాను.

(పునః) మజ్లిస్ వారి తీర్మానంవల్లనే కవున్సిల్ అధ్యక్షుడు రాజ్యాంగ సలహాదారుని అలియావర్జంగ్ తమ రాజీనామాలను సమర్పించినారు.

‘నా సమక్షంలో నర్ వార్టర్ మాక్స్ కు ఖాసిం రజ్వీకి మధ్య సంతి చేయించ వలసిందిగా లాయకలీని ఆదేశించమని నిజాం ఫతారీతో అన్నాడు. ఇది ఇట్లుండ 1947 ఆగస్టులో వైస్రాయ్ నిజాం పేర టెలిగ్రాం చేసినాడు. అందులో హైదరాబాదు ఒకవేళ ఇదేవిధంగా వెనుక ముందు చేస్తుంటే ఇతరదేశీయ సంస్థానాలతో మెలిగినట్లులే మెలగవలసివస్తుంది. ఏలాంటి ప్రత్యేకత చూడరాదు. అంతేగాదు, అక్కడి ప్రజల బహుజనాభిప్రాయం గూడా తీసికొనబడుతుంది అనగా అధికసంఖ్యాకుల అభిప్రాయమేమిటో తెలిసికొనబడుతుంది’ అని స్పష్టం చేయబడ్డది.

ఈ టెలిగ్రాం చూచి నిజాం గాభరాపడినాడు. సర్వశ్రీ లాయకలీ, మొహన్ నవాజ్ జింగ్, అబ్దుర్రహీంలూకూడా ఈ టెలిగ్రాం చూచి గాభరా పడ్డారు. ఇదే కాలంలో లాయకలీ పాకిస్తాను వెళ్ళి జిన్నాను కలిసివచ్చినాడు. జిన్నా హైదరాబాదు విషయంలో చాలా సహృదయత కలిగి ఉన్నాడని, జిన్నా తనను యు.ఎన్.ఓ.కు పంపగోరుతున్నాడని చెప్పాడు. నిజాం తన సంతకంతో ఇంగ్లాండు రాజు. ప్రధానమంత్రిల పేర లేఖ ఇచ్చినట్లయితే తాను ఇంగ్లాండు వెళ్ళటానికి నిర్ధమేననికూడా లాయకలీ ఫతారీగారితో చెప్పినాడు. ఆరోజులలో హైదరాబాదు పరిస్థితులు అల్లకల్లోలంగాఉండేవి. ఖాసింరజ్వీ అతని సలహాదారుల కార్యకలాపాలుచూస్తే వారు బహిరంగంగా తిరుగుబాటు చేసేలా ఉండి’రని ఫతారీ తన ఆత్మకథలో వ్రాసుకున్నాడు.

హైదరాబాదు వ్యవహారాన్ని పరిష్కరించటానికి సర్దార్ వజ్రే అంతరంగిక కాత్యధర్మి శ్రీ వి. వి. మీనను 1947 అక్టోబరు 6 వ తేదీన హైదరాబాదు రావటానికి తమ సంసిద్ధత చూపినారు. వెంటనే మజ్లిస్ వారు 'మీనన్ వస్తే హిందువులు స్వాగతం వలుకుతారు. అప్పుడు మజ్లిస్ వ్యతిరేక ప్రదర్శన చేయవలసివస్తుంది' అని నిజాంకు తెలుపుకున్నారు. దానిపై మీనన్ తన ప్రయాణాన్ని నిలిపివేయవలసిందిగా నిజాం ఆదేశం పేరకు ప్రధాని ఛతారీ మీననకు లేఖ పంపినాడు. దానికి జవాబుగా మీనన్ టెలిగ్రాంపంపుతూ - నిజాం ప్రభుత్వ కోరికమీదనే నేను రావటానికి అంగీకరించాను. కాని శాంతిభద్రతలపరిస్థితి ఆదుపుచేయలేనంతగా పట్టుతప్పినందుకు విచారిస్తున్నాను. మీ రాయబారవర్గం ఇక్కడికి వస్తున్నందుకు మా తెలాంటి ఆక్షేపణ లేదు అని తెలిపినాడు.

ఈ విధంగా సంప్రదింపుల వాతావరణం విషమించింది. సర్ మాంక్టన్, ప్రధాని ఛతారీ మరియు సర్ సుల్తాన్ హమ్మద్ తో కూడిన రాయబారవర్గం ఢిల్లీ వెళ్ళి 1947 అక్టోబరు 10 వ తేదీన లార్డ్ మౌంట్ బాటను కలిసింది. మౌంట్ బాటను ఆదేశించగా మీనను ఒడంబడిక రాసినాడు. దానితో జతపరచవలసిన కొల్లాటరల్ లేఖనుకూడ వ్రాసినాడు. వాటిని పీసీకొని రాయబారవర్గం అక్టోబరు 26వ తేదీన తిరిగి రాగానే నిజాంకు అందజేసింది. నిజాం కవున్నిలు అభిప్రాయం అడిగినాడు. తొమ్మిండుగురు కవున్నిల్ సభ్యులలో ఆరుగురు ఒడంబడిక చేసికోవటానికి అనుకూలంగాను, ముగ్గురు ప్రతికూలంగాను అభిప్రాయమినారు. అధిక సంఖ్యాకుల అభిప్రాయంతో నిజాం ఏకీభవించినాడు. కాని సంతకం చేయటానికి రెండుసారులు జ్ఞాపకము చేసినా మళ్ళీ చూతాం అన్నాడు. అక్టోబరు 26న రాయబారవర్గం ఢిల్లీ వెళ్ళవలసిన తేదీ. వీరిని వెళ్ళనీయకుండా చేయటానికి సాయుధులయిన 30 వేల రజాకారులు ఛతారీ, మాంక్టన్, సుల్తాన్ ఆహ్మద్ ఇండ్లను చుట్టముట్టినారు. ఛతారీ చాకచక్యతో మాంక్టన్, లేడి మాంక్టనులను హైదరాబాదు మిలిటరీకి చెందిన ఒక బ్రిటిషు ఆధికారి ఇంటికి చేర్చి ప్రాణాలను రక్షించగలిగాడు. అంతలో రాయబారం 28 న బయలుదేరి వెళ్ళందని నిజాం ఆదేశించినాడు. మర్నాడు రాయబార సభ్యులను, రజ్వీని తన దేవిడికి రప్పించాడు. "ముల్కీలతో కూడిన రాయబారవర్గం వెళితే వారు ఇంకా

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

తమకు అనుకూలమయిన షరతులు విధించగలరని రజ్వీ ఆభిప్రాయపడెను. నిజాం దోరణి కూడా అటే మొగ్గుచూపటంతో ముక్కిలు కాని సర్ సుల్తాన్, సర్ మాంక్టను చలాగీగరలు వెంటనే తమ రాజీనామా లిచ్చినారు. చలాగీ తన ప్రధానమంత్రి పదవీబాధ్యతలను సర్ మెహది యార్జంగ్కు అప్పజెప్పినాడు.

మజ్లిస్ వారు ఒడంబడిక చేసికోకుండాదని వట్టుబట్టినారు. కింకర్తవ్యమూడు దయిన నిజాం చివరకు మజ్లిస్ వారినిగూడ మభ్యపెట్టి వారికి తెలియనియకుండా రాజయిన నిజాం దొంగచాటుగా పంపుకోవలసివచ్చింది. హైదరాబాదు తరపున జైన్ యార్జంగ్ను డిల్లీలో తన ఏజంటు జనరల్ గా నియమించి, అతను బంగ్లావక్కు చూమెట్టుపైనుండి జారిపడ్డాడని, చేతిబొక్కు విరిగిందని ప్రచారంచేయించి, కేటికి కట్టుకట్టించి అందులో 1947 నవంబరు 29నాడు సంతకంచేసిన ఒడంబడికను, కొల్లా టర్రాల్ లేఖను జతపరచి ఢిల్లీకి పంపినాడు,

ఇంతకు యధాతథపు ఒడంబడిక చేసికోవటం ఉచితం కాదని, దానివలన హైదరాబాదు ప్రజానీకం ఎంతో కష్టనష్టాలకు గురికావలసివస్తుందని, నికిందరాబాదు లోని భారత సైన్యాన్ని ఒడంబడికద్వారా తరలించినందువలన ప్రజలకు రక్షణ లేకుండా పోయిందని, సైన్యాన్ని తరలించేముందు కనీసం రజాకారు దళాలను రద్దు చేయించవలసి ఉండేదని భారత ప్రధానికి లోకనాయక్ జయప్రకాష్ నారాయణ్ గారలకు వేర్వేరు సుదీర్ఘ మైనలేఖవ్రాసి, విషయగాంభీర్యాన్ని వ్యక్తపరచారు. మొదటి నుండి లోకనాయక్ గారు హైదరాబాదు పట్ల సానుభూతి కలిగి ఉండేవారు. పరిస్థితులను ఎప్పటికప్పుడు తెలుసుకునేవారు. ఈవిధంగా సోషలిస్టు అగ్రనాయకులయిన జయప్రకాష్ గారే కాక శ్రీ అచ్యుతపట్నార్, శ్రీమతి ఆరుణా ఆనంబలి మొదలయిన నాయకులు కూడా హైదరాబాదుపట్ల శ్రద్ధ వహించినారు. కాని ఒడంబడికను గూర్చి కాంగ్రెస్ అగ్రనాయకులుగాని, ప్రాంతీయ నాయకులుగాని పెదవి మెదప లేదు. అయితే వారికి సమన్యపట్ల సరయిన అవగాహన అయిన లేకపోవాలే లేదా హైదరాబాదు సమన్యపట్ల అడుర్గా లేకపోవాలే. ఒడంబడిక పాతాన్ని క్రిందపొందు పరుస్తున్నాము.

యధాతథపు ఒడంబడిక :-

1947 నవంబరు 29 న భారత మరియు నిజాం ప్రభుత్వాల మధ్య ఎలాంటి సంబంధాలుండవలెను అనే అంశంపై శాశ్వత ఒడంబడిక కుదరలేదు. కాబట్టి ఉభయ ప్రభుత్వాల ప్రయోజనాలను దృష్టియందుంచుకొని సన్నిహితంగా కలిసి పని చేయటానికి వీలుగా ఉభయలకు ఆసక్తి దాయకమైన సవిష్టి వ్యవహారాలను గూర్చి శాశ్వత ఒడంబడిక కుదిరేవరకు ఈక్రింద పేర్కొనబడిన తత్కాలిక ఒడంబడిక చేసుకోవలెనది.

సూత్రం 1:- కొత్తఒడంబడిక చేసుకునేవరకు, 1947 ఆగస్టు 15కు పూర్వం బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి, నిజాంకు మధ్య ఉండినట్టి పరిపాలన వ్యవస్థ, విదేశ వ్యవహారాలు, రక్షణ, రవాణాకు సంబంధించిన అన్ని ఒడంబడికలు ఆమలులో ఉంటవి.

ఇవి గాక భారత ప్రభుత్వము మరెలాంటి షరతులు పెట్టరాదు.

1) ఆంతరంగిక భద్రత కాపాడటంలో నిజాంకు సహాయపడటానికి నైస్యం వంపాలి.

2) యుద్ధకాలంలో తప్ప, నైన్యాలను ప్రాదరబాధలో ఉంచకూడదు. అదికూడా నిజాం అంగీకారంతో జరగాలి. ఆ విధంగా ఉంచిన సేనలను యుద్ధం ముగిసిన ఆరునెలల లోపలి తరలించాలి.

సూత్రం 2:- ఈ ఒడంబడికను ఉత్తమరీతిగా ఆమలుపరచటానికైగానూ, ప్రాదరబాధలోను, ఢిల్లీలోను ఏజెంట్లను నియమిస్తారు. తమ విధులను నిర్వహింపచేయడానికిగాను వారికి ఉభయ ప్రభుత్వాలు సకలసౌకర్యాలు కలుగజేయగలవు.

సూత్రం 3 :- 1) ఈ ఒడంబడికలో ఉన్నది తప్ప ఎలాంటి సార్వభౌమాధికార చర్యలు తీసికొనకూడదు. సార్వభౌమాధికార సంబంధాలుండవు.

2) ఈ ఒడంబడిక గడువు ముగిసిన తర్వాత ఉభయలలో ఎవరికిగాని ఎట్టి అధికారాలు సంక్రమించవు.

సూత్రం 4 :- ఈ ఒడంబడికకు సంబంధించిగాని లేక ఇతర ఒడంబడికలకు, వ్యవస్థలకు సంబంధించి ఏదయినా వివాదం ఏర్పడితే ఆ వివాదాన్ని మధ్య

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వర్తలకు సమర్పించవలెను. ఇద్దరు ఒక్కొక్క మధ్యవర్తిని నియమించగలరు. ఆ ఇద్దరు మూడో మధ్యవర్తిని ఎన్నుకోగలరు.

సూత్రం 5 :— ఈ ఒడంబడిక వెంటనే అమలులోనికి వస్తుంది. ఒక సంవత్సరకాలం అమల్లో ఉంటుంది.

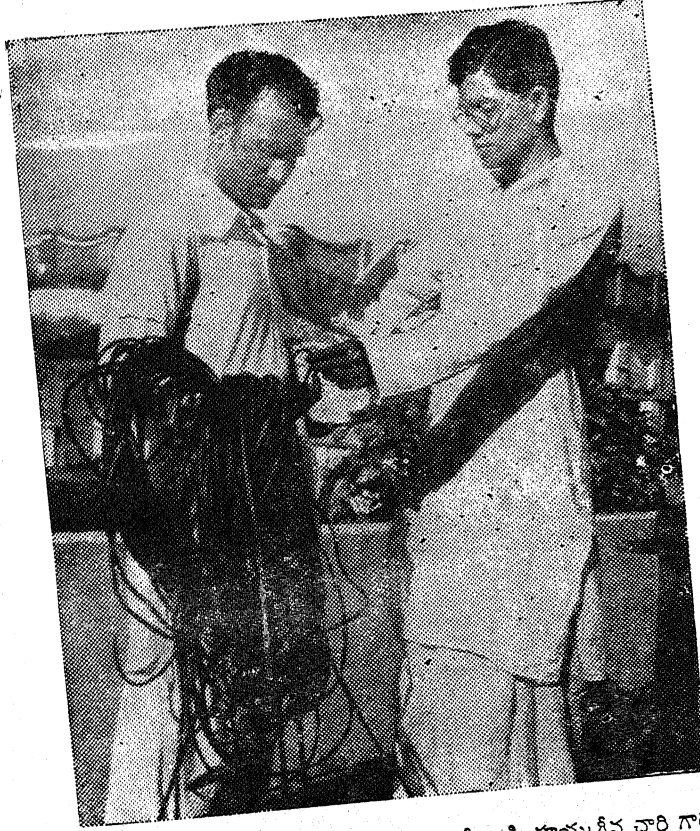
దీనిపై గవర్నర్ జనరల్ (హార్ట్ టౌన్), నిజాంనవాబు (ఉస్మానలిఖాన్) సంతకాలు చేసినారు.

ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్తంభింప చేసిన గ్రామాధికారులు :

వతన్ దార్లు (గ్రామాధికారులు) అంటే వజ్రేలు, వట్వారీలు. ప్రభుత్వోద్యోగులుగా పరిగణింపబడ్డ వారే ఆయినా వీరికి ఆనువంశికంగా ఈ అధికారం లభిస్తూ ఉండేది. అందువలన వీరికితబాదిలా, అంటే బదిలీలు స్థానచలనాలు ఉండేవి కాదు. నెలసరి జీతా లనే కట్టడికూడా లేదు. వసూలుచేసిన భూమిశిస్తులో ఒక నిర్దిష్టశాతం వీరికి లభించేది. తమకు రావలసిన డబ్బు తాము మినహాయించి మిగతాది ఖజానాకు పంపేవారు. గ్రామాధికారులు స్థిరంగా అదే గ్రామంలో తరతరాలుగా అధికారంలో వుంటూ ఉన్నందున ప్రజలతో సన్నిహిత సంబంధం కలిగి ఉండేవారు. గ్రామవాసుల్లో అత్యధికల ముఖ్య జీవనోపాధి వ్యవసాయమే. గ్రామాధికారుల ముఖ్యకర్తవ్యం భూమికి సంబంధించిన వ్యవహారాల వర్గవేక్షణమరియు శాంతిభద్రతలను కాపాడటమే. కనుక గ్రామ ప్రజలకు, గ్రామాధికారులకు సన్నిహిత సంబంధం ఉండేది.

సర్వ సాధారణంగా గ్రామాధికారుల కుటుంబీకులు విద్యావంతులై, రాజకీయ పరిజ్ఞానం కలవారై ఉండేవారు. అందుకు హైదరాబాదులో జరిగిన ప్రజాహిత కార్యక్రమాల్లోనూ, ప్రజా పోరాటంలోనూ, అగ్రగణ్యులై నిలిచి పనిచేసిన వారిలో చాలామంది గ్రామాధికారుల కుటుంబాలకు చెందినవారై ఉండడం సహజమే.

ఆరంభదశలో వీరు యువకులను ఉత్సాహవంతులను లోలోపల ప్రోత్సహిస్తూ, ఆట సర్కారీ ఉద్యోగులకు వేరే సాకులుచూపుతూ, జాతీయ ఉద్యమాన్ని బలపరుస్తూ పోయినారు. నిజాం సర్కారు చేసే ఆత్మాచారాలకు చలించి రైతులను పీడించి భూమి పన్నులు వసూలుచేయటం మానుకొని సర్కారీ ఖజానాకు గండి

తెలంగాణ సరిహద్దు క్యాంపుల యిన్‌చార్జ్ శ్రీ టి. హయగ్రీవ చారి గారు
 శిక్షణ పొందిన కార్యకర్తయైన శ్రీ రామకోటయ్యకు డ్రై నమైట్‌ను
 ఇస్తూ దానిని వాడవలసిన సద్దతిని వివరిస్తున్న దృశ్యం.

పల్లిగొండ జిల్లాలోని సూర్యాపేటలో రజాకర్లచే సంపన్నుడి
చిల్లంపర్ల మూర్తి ఆయన భార్య రాంసర్వమ్మ

కొట్టినారు. ఆ తర్వాత లెవి గల్లా లెక్కలు చూపక, గల్లా వసూలుచేయక పోలీసుల డొక్క మాడ్చివేసినారు. చివరి దశలో వదవులకు రాజీనామాలు ఇచ్చి గ్రామ పరిపాలనను స్తంభింపచేయాలని పైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు గ్రామాధికార్లకు విజ్ఞప్తి చేసింది, ఆ ప్రకారమే గ్రామాధికార్లు బాహటంగా తెగించి “మాకు కావలసింది మా గ్రామ ప్రజలు, మా గ్రామాలు. వారితోనే మా సహజీవనం నొకరికాదు” అని చెప్పి తమ ఆనువంశిక హక్కులను తృణప్రాయంగా తృణించి దస్తరాలు అనగా రికార్డులు పారవేసి సత్యాగ్రహంచేసి ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్తంభింపచేసినారు.

స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించిన గ్రామాలు

భారతదేశంలో స్వాతంత్ర్య పోరాటం సాగింది. ప్రజలు శాసనోల్లంఘనం చేసినారు. భూమిశిస్తు చెల్లించటానికి, పన్నులు చెల్లించటానికి నిరాకరించినారు. చివరకు మహాత్ముడు 'క్విట్ ఇండియా' అంటే భారతదేశం విడిచి వెళ్ళండి' అని పోరాట శంఖం పూరించినారు. అదే తుది ఘట్టం. కాని దేశీయ సంస్థానాధిపతి యైన నిజాముతో స్టేటుకాంగ్రెస్ జరిపిన పోరాటంలో గ్రామాలకు గ్రామాలు స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించటం దేశ చరిత్రలోనే అపురూపం. నిజాం పోలీసులు, మిలిటరీ, రజాకార్లు గ్రామాలపైబడి దోచుకున్నారు. చెట్లకు కట్టేసి కింద మంటలు పెట్టినారు. జనాన్ని వరుసగా నిలబెట్టి తుపాకులతో వేల్చిచంపినారు. బహిరంగంగా సామూహిక మానభంగాలు జరిపినారు. భైరాన్పల్లిలో ఒక గంటలో 150 మందిని తుపాకులతో కాల్చిచంపిన దుర్ఘటన జల్యన్ వాలాబాగ్ దురంతాన్ని మించిపోయింది. ప్రజల దైనందిన జీవితం దుర్భరమైంది. దినదిన గండంతో బ్రతుకుట కన్న 'మాకీ నిజాం దొరతనం వద్దు' అని బాహటంగా ప్రకటించి కాంగ్రెసు బావుటాను ఎగురవేయటమే శరణ్యమనుకున్నారు. అన్నిటికీ తెగించి, ఆస్తిసప్తానికి, మానసప్తానికి చివరకు ప్రాణత్యాగానికి సిద్ధమయిన ప్రజలు నిజాం రాచరికంతో తెగతెంపులు చేసుకొని వీర మరణానికి సంసిద్ధులై అనేక గ్రామాలు స్వతంత్రాన్ని ప్రకటించుకొనటం ఒక్క స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఆధ్వర్యంలో జరిగిన పోరాటంలోనే కనబడుతుంది. నిజాం రాజ్యంలోనే వుండి 'ఇక చాలించండి మీరాజ్యం, మేము స్వతంత్రులమైనాం, మమ్ములను మేమే పాలించుకుంటాం, ఇకమీద మేము పన్నులభారాన్ని భరించేదిలేదు. మారాని మిరు భరించ నవసరం లేదు, ఇంతటి పాపభూయిష్టమయిన ప్రభుత్వపాల

నలో ఉండుటకూడా పావమే అవుతుంది. అందుకని నిజాం పావకూపం నుండి బయటపడి స్వేచ్ఛావాయువు నీల్చుకుంటాం ఇదిగో ప్రాణవాయువు ప్రసాదించే మువ్వన్నె పతాకాన్ని ఎగురువేస్తూ విముక్తి పొందబోతున్నాం.' అని ముఖమీద గుద్దినట్లు ప్రకటించారు సాహసోపేతులయిన గ్రామీణులు. ఇది నిరుపమానం. స్వాతంత్ర్య సమరంలో కనీవిని ఎదుగని పరిణామం. అట్టి ఘనత స్టేట్ కాంగ్రెస్ అధినేతలకే దక్కింది,

పాల్వంచ తాలూకాలోని చిగురు మామిడి, చాళ్ళవల్లి, యెడవల్లి, చుట్టంరెడ్డి పాడు, కట్కూరు, కోయిత, తాళ్ళకుంట, దేకువల్లి, తూర్పుమెట్ట, వడమర మెట్ట, నారూరు, బుర్రతోడు, బాగలవల్లి. మొదలయిన 20 గ్రామాలలో నివసించే కోయవారి జనాభా సుమారు 10,000 ఉంటుంది. వీరందరు ఏకముహూర్తాన నిజాం నర్కారుతో తెగతెంపులు చేసికొని, తాము స్వాతంత్రంగా ఉంటామని త్రివర్ణపతాకాన్ని ఎగురవేసి, జండావందనం చేస్తూ ప్రకటించినారు. ఆ గ్రామాలకు చెందిన సోషల్ నర్సిస్ భవ నాన్ని వశపరచుకున్నారు. అక్కడి ప్రభుత్వోద్యోగులను అదుపులోనికి తీసుకున్నారు. ఇన్ని గ్రామాలు ఒక్కసారిగా సాతంత్ర్యం ప్రకటించడం ఇదే ప్రథమం.

ఇది తెలిసిన నిజాం పోలీసులు గాభరాపడినారు. 200 రిజర్వు పోలీసుబల గం దాడి జరపటానికి తరలివచ్చింది. అయితే పోలీసులదాడి జరగుతుందని గ్రామీణులు ఊహించకుండా ఉండలేరుగదా! స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించిన వీరు గ్రామానికి 20 చొప్పున 400 మంది యువకులతో కూడిన గ్రామరక్షణ దళాన్ని ఏర్పాటు చేసుకున్నారు. మన్య గ్రామాల మీద దాడి చేయటం సాధ్యం కాదని పోలీసులు వెళ్ళిపోయినారు. ఈ విధంగా ప్రజలు విప్లవవీరుడయిన అల్లూరి సీతారామరాజును స్మరిస్తూ తొలి విజయం సాధించి ద్వీగుణీకృత ఉత్సాహంతో పురోగమించారు.

అట్లే పాల్వంచ తాలూకాలోని ఆమరారం గ్రామ సముదాయంలోని 5000 కోయలు నిజాముతో తెగతెంపులు చేసినామని ప్రకటించి ప్రజానైన్యాన్ని స్థాపించుకున్నారు.

బుర్గంపాడు తాలూకాలోని నార్లంపల్లి, వేపవల్లి. గ్రామాలలో ఎక్స్లెజు పబ్ ఇనన్నెక్టరు కోయరైతులమీద జుల్మానా వేసినందుకు తిరుగబడినారు. పొగాకు అధికారికి సహాయంగా వచ్చిన పోలీసు జవానులను అరెస్టు చేసుకున్నారు. చరిత్రలో

మొదటిసారి ఈ విధంగా నిర్బంధించి వేరు సంపాదించుకొనుచే గాక రైతులవద్ద వసూలుచేసిన ధనమును తిరిగి సబ్ ఇన్స్పెక్టరు నుండి రాబట్టుకొన్న ఘనత కూడా వారికే దక్కింది.

ఇటు మధిర తాలూకా, అటు కృష్ణా జిల్లా తిరుపూరు తాలూకాలకు మధ్య వున్న మధిరతాలూకాలకు చెందిన ఏడు గ్రామాల ప్రజలు ఏకమయి స్టేట్ కాంగ్రెస్ సహాయ సహకారాలతో స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించి పంచాయితీ రాజ్యాన్ని స్థాపించు కొన్నారు. ప్రజాస్వామ్యవద్దతి వ్యతిరేకం గ్రామానికి 5 గురు చొప్పున పంచాయితీ సభ్యులను ఎన్నుకున్నారు. అట్లే 7 గురు సభ్యులు సర్వశ్రీ చిత్రాల శ్రీరాములు, (అధ్యక్షులు) వేమారెడ్డి వాసిరెడ్డి, పొన్నూరు నారాయణస్వామి, అల్లవు లింగారెడ్డి, చారుగుంట్ల అప్పయ్య సభ్యులుగా గల పాలకవర్గాన్ని ఎన్నుకొన్నారు. స్టేట్ కాంగ్రెసు నాయకులు శ్రీ బొమ్మకంటి నత్యనారాయణరావు గారు కాంగ్రెసుజండా ఎగుర వేసి, గానుగపాడు పంచాయితీ సమితిని ప్రారంభించినారు. శ్రీ కేశవరెడ్డి గారిని కాంగ్రెసుసభ్యుల పంచాయితీ పరిపాలనా నిర్వహణ అధికారిగా నియమిస్తున్నట్లు ప్రకటించారు. తాళ్ళూరు గ్రామప్రజలుకూడా స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించినారు. ఆదిలాబాదు జిల్లాలోని రేపల్లె, కొత్తపేట, దొర్లమడుగు, వెంకటాపురం, యడవల్లి, అందుగులవల్లి, ఆరు గ్రామాలు స్థానిక ప్రభుత్వ కార్యాలయాలను స్వాధీనపరచుకొని స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఆదేశానుసారం స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించినవి. కాంగ్రెసు పతాకాన్ని ఆవిష్కరించి ఉత్సవం జరుపుకున్నారు.

సూర్యాపేట తాలూకాకు చెందిన తిమ్మాపురం, ఎలికవరం, దేకుమట్ల, రామ వరం, మొదలయిన గ్రామాలలో ప్రజలు బహిరంగ సమావేశం జరిపి, ఈ నాటి నుండి నిజాం రాజ్యాధికారాన్ని ఛిక్కరిస్తున్నామని ఎలుగెత్తి చాటుతూ గ్రామ పంచాయితీలను స్థాపించుకొని స్వతంత్రులమైనామని ప్రకటించారు.

నల్లగొండ తాలూకాలోని శాలిగౌరారం, ఊటుకూరు, పాదిరాలపాలెం, గురి జాల నాలుగు గ్రామాలలోని ప్రజలు స్టేట్ కాంగ్రెసు వారి ఆదేశానుసారం పంచాయితీలు ఏర్పరచుకొని స్వతంత్ర పాలన సాగిస్తామని ప్రకటించినారు. తమగ్రామాలను రక్షించుకోవటానికి వారు సుశిక్షితులయిన యువకులతో కూడిన ఒక గ్రామరక్ష కదలాన్ని ఏర్పాటు చేసుకున్నారు.

పరిటాల తహసీలు కేంద్రంగా వీడు జాగీరు గ్రామాలుండేవి. వీటిని "కానాల్ జాగీరు" అనేవారు. కాన్ అంటే ఉర్దూలో గని అని అర్థం. ఇక్కడ వజ్రపు గనులుండేవి. శ్రీ మాదిరాజు దేవరాజు గారి అధ్యక్షతన బహిరంగ సభ జరిపి, శ్రీ అవ్వా సత్యనారాయణ గారు కాంగ్రెసు పతాకం ఆవిష్కరించారు. హైదరాబాద్ స్టేట్ కాంగ్రెస్ ప్రధాన కార్యదర్శి శ్రీ మాడపాటి రామచంద్రరావు గారు పరిటాల రివల్విక్ స్థాపనకు ప్రారంభోత్సవం చేయటం జరిగింది. 1948 సెప్టెంబరు 17 న పోలీసు చర్య జరిగేనాటికి 14మూసాలు విజయవంతంగా ఆదర్శప్రాయంగా పరిపాలన సాగించారు. గ్రామానికి ముగ్గురుసభ్యులు ఎన్నుకోబడ్డారు. 100 మంది సుశిక్షితులయిన రక్షకదళం ఏర్పాటు చేసికున్నారు. అఖిల భారతశ్రేణి నాయకులయిన శ్రీ జయప్రకాష్ నారాయణ్ గారు తమ సతీమణి ప్రభావతీదేవితోసహా పరిటాల సందర్శించి రివల్విక్ నిర్వహిస్తున్న తీరును మెచ్చుకున్నారు. అంధ్రకేసరి టంగుటూరు ప్రకాశం వంతులుగారు, శ్రీ కళా వెంకటరావు గారి వంటి ఆంధ్రనాయకులు సందర్శించి వీరు సాగించే పంచాయితీ కార్యక్రమాలను శ్లాఘించినారు.

బలవంతంగా గ్రామాలను తిరిగి రాబట్టుకోవాలని నిజాం సర్కారు యధా తథవు ఒడంబడిక ఆధారంగా తమ పోలీసుదళాలను వంపుతున్నామని మద్రాస్ ప్రభుత్వానికి తెలుపుతూ అందుకు అనుమతించాలని కోరింది. ఇది తెలిసిన పరిటాల నాయకులు శ్రీ అవ్వా సత్యనారాయణ గారి నాయకత్వంలో ఢిల్లీవెళ్లి గాంధీ మహాత్మున్ని, ప్రధాని నెహ్రూ, స్టాల్ వచ్చేల్ గారలను కలిసి, తాము నిజాంతో ఒడంబడిక జరగటానికి పూర్వమే స్వతంత్రం ప్రకటించినామని రుజువు పరచుకున్నారు. అంతటితో నిజాం పోలీసుదళాల దాడిని నిలిపివేయగలిగినారు. స్థానిక నాయకుల చాకచక్యం, సమయస్ఫూర్తి వలన గ్రామాలు సురక్షితంగా ఉండగలిగినవి.

పరిటాల పరిసర గ్రామమయిన మల్లవల్లి మరి ఎనిమిది గ్రామాలు కూడా స్వతంత్రాన్ని ప్రకటించి, సరిహద్దుతోని కృష్ణా జిల్లాలో వాటిని కలువవలసిందిగా యూనియన్ ప్రభుత్వాన్ని కోరినవి. కాంగ్రెసు అధ్యక్షులు స్వామి రామానంద తీర్థవద్దకు కూడా రాయబారవర్గం వెళ్ళింది.

పరిటాల రివల్విక్ నిర్వహించబడి విజయవంతంగా నెంకొల్పబడటం విని స్ఫూర్తి చెంది, కర్నూలు క్యాంపుకు చెందిన పునలింగాల కేంద్రంగా 5 గ్రామాలు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించుకున్నవి. ఈ గ్రామాలు తుంగభద్రానదికి దక్షిణంగా ఆలంపూరు తాలూకాలోని సుల్తానుపూరు, జిల్లాబండ్ మొదలయిన ఐదు గ్రామాలు నిజాం సర్కారుతో తెగతెంపులు చేసుకున్నామని ప్రకటించి శ్రీ రామకృష్ణారెడ్డిగారిని పరిపాలనాధికారిగా నియమిస్తున్నామని కర్నూలు క్యాంపు ఆ దినేత పాగా వుల్లారెడ్డి గారు ప్రకటించారు.

నిజాం అన్యాయానికి, రజాకార్ల దౌర్జన్యానికి తట్టుకోలేక సరిహద్దు సమీపాన ఉన్న గ్రామాలు, నదులలో, లంకలవలె ఉన్న గ్రామాలు 1948 లో నిజాంరాష్ట్ర ప్రభుత్వంతో తెగతెంపులు చేసుకొని స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించినవి. మద్రాసురాష్ట్ర సరిహద్దులలో ఉన్న అనేక గ్రామాలు స్వాతంత్ర్య ప్రకటనలు జరిపి తమ తమ ప్రభుత్వాలను స్థాపించుకున్నవి. అట్లే బొంబాయి, మధ్యప్రదేశ్ రాష్ట్రాల సరిహద్దులలోని అనేక గ్రామాలు స్వాతంత్ర్యాన్ని ప్రకటించుకున్నవి. అహమదు నగరు జిల్లా సరిహద్దులో ఉన్న ఎనిమిది గ్రామాలు అవురంగాబాదుజిల్లా సరిహద్దులో ఉన్న విజాపూరు తాలూకాకు చెందినవి. 1 గోవర్ధను, 2 సరళ, 3 మహంకాల - నడగావు 4 బామాదాన్, 5 చల్ గాంపు, 6 చాందేగాంపు, 7 డాక్ సింపల్ గాంపు, 8 నాగం ధాన్. ఈ ఎనిమిది గ్రామాలలో నాలుగు గోదావరి వశిష్ట పీఠాన, మిగతా 4 గ్రామాలు తూర్పుతీరాన ఉన్నవి. ఇవిగాక గోదావరి తీరంలోనే ఒకలంక. ఇందులో గంగాధర బాబా మందిరమున్నది.

'నిజాం నిరంకుశ పాలన నుండి మనం విముక్తి పొందాలె. అందుకుఎలాంటి త్యాగానికయినా వెనుదీయరాదు. హైదరాబాదు రాష్ట్రాన్ని భారత యూనియనులో విలీనం చేయవలె' అని హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెసు పిలుపు నిచ్చింది. 1947 ఆగస్టు 15 న భారతదేశం స్వతంత్రమైంది. కాని దేశం నడిబొడ్డున ఉన్న హైదరాబాదు రాష్ట్రం ఇంకా నిజాం ఉక్కు పీడికిలిలోనే బంధింపబడి ఉన్నది. అందుకని పీలయిన గ్రామాలను విముక్తి పరచాలని 18-25 ఏండ్ల వయసుగల సవ యువకులు నుమారు 150మంది కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీలకు చెందినవారు నిశ్చయించుకున్నారు విరిది వజ్ర సంకల్పం. యువకుడైన విజేంద్ర ఈబృందానికి నాయకత్వం వహించినాడు. అతని భార్య శ్రీమతి రాజ్ కుంవర్ అక్షరాల సహధర్మచారిణిగా స్వాతంత్ర్యసమరంలో వెంటనుండి ఆదర్శపత్ని అనిపించుకున్నారు.

1948 జూన్ 7 ఉదయం నాలుగింటికే సోషలిస్టు యువకబృందం వైగ్రామా లోకి తిమ విజయయాత్ర ప్రారంభించింది. పోలీసు నాకాలను, కరోడ్గి నాకా

లను రివెన్యూ కార్యాలయాలను వశపరచుకొన్నది. ఈ ఘర్షణలో కొందరు నిజాం పోలీసులు నిహతులయినారు. 1947 డిసెంబరు నుండి సోషలిస్టు యువకులు సమరానికి సంసిద్ధులవుతున్నారు. వీరికి సైనికశిక్షణ ఇయ్యబడినది. గోరిల్లాతరహాదారులు జరుపుట కూడా నేర్పబడింది. బెంగాలుకు చెందిన ప్రముఖ స్వాతంత్ర్యయోధుడు బోలానాథ్ చటర్జీ వీరి శిక్షణలో ఎంతో సహాయపడినారు. విముక్తి పొందిన 1949 జూన్ 7 వ తేదీ నుండి పోలీసుచర్య విజయవంతంగా వరిసమాప్తమయిన 1948 సెప్టెంబర్ 17 వ తేదీవరకు ఎన్నుకొనబడినట్టి ఈ క్రింద పేర్కొనబడిన అధికారులు విముక్తిగావించిన గ్రామాలలో శాంతిభద్రతను కాపాడుతూ సమర్థవంతంగా సమాజవాదజనరాజ్య పరిపాలన సాగించారు. స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించిన వారంతో జులలోనే మాజి కాంగ్రెస్ కార్యవర్గ సభ్యులయిన రావుసాహెబ్ పట్వర్ధన్ (రావుసాహెబ్) గారు ఈ గ్రామాలను సందర్శించి యువకులయిన సోషలిస్టు కార్యకర్తలను అభినందించారు. ఆ తర్వాత మొదటి వక్షంలోనే 'క్విట్ ఇండియా' ఉద్యమ ప్రముఖ నాయకులయిన శ్రీ అచ్యుత పట్వర్ధన్ గారు లాంఛన పూర్వకంగా భారత వతాకాన్ని ఆవిష్కరించి సమాజవాద రాజ్యం ఇదేవిధంగా పెరిగి ఫలప్రదం కావాలని కోరుతూ ప్రతిగ్రామంలో ఒక మొక్కను జ్ఞాపకార్థం నాటినారు. వీరి పరిపాలనా వ్యవస్థ ఖచ్చితంగా మతాతీతమయిన లౌకిక రాజ్యరీతులమీదనే ఆధారపడి వుందనడానికి ఈఎనిమిది గ్రామాలలో ఒక్క ముస్లిం కుటుంబంకూడా ఊరు విడిచి వెళ్ళకపోవటమే. అంతేగాక శ్రీ బబ్బిన్ భాయి అనే ముస్లిం ఒక గ్రామానికి పంచాయితీ అధ్యక్షునిగా ఎన్నుకోవటం నిదర్శనం. వీరు వసూలుచేసిన వన్నులు, సుంకాలు సక్రమంగా నమోదుచేసి అడిబు చేయించి పోలీసుచర్య తరవాత చార్జి అప్పగించారు. వీరు స్వాతంత్ర్యం ప్రకటించినాక నిజాం సైనికులు, పోలీసులు నాలుగు పర్యాయాలు దాడి సల్పినారు. కాని సోషలిస్టు యువకులు వీరోచితంగా ఎదిరించి వారిని తిరోగమింపజేసినారు.

మరాఠ్వాడా ప్రాంతంలో బీదు జిల్లా పాటూదా తాలూకాలోని బిల్వాం గ్రామ ప్రజలు బహిరింగనభ జరిపి, తాము నిజాం సర్కారుతో తెగతెంపులు చేసుకొని, భారతయునియనులో చేరుతున్నామని ప్రధాని జవాహర్లాల్ నెహ్రూగారికి తందిద్వారా తెలిపినారు.

కర్నాటక ప్రాంతంలోని గుల్బర్గా జిల్లాకు చెందిన భూస్మారు మరో ఆరు పరిగర గ్రామాలు పంచాయితీలను స్థాపించుకొని స్వతంత్రం ప్రకటించినారు. ఆ తర్వాత తమ శివార్లలోని ఈత, తాటి చెట్లను సరికివేసినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రజాకార్లు నిజాం పోలీసులతోను, మిలిటరీతోను కుమ్మక్కయి స్వతంత్రం ప్రకటించిన గ్రామాలపై దాడులు జరిపినప్పుడు ఎదిరించగా ఈ నలుగురు పీఠమరణించేదినారు. 1. జగన్నాథ్ భారేరావు (విజాపూర్), 2. గంగాధర్ కవతేకర్ (నాందేడ్), 3. రామచంద్ర దండేకర్ (నాందేడ్), 4. జగజీవన్ (గుజరాత్). దేశంకోసం ప్రాణత్యాగం చేసిన వీరికి మా శ్రద్ధాంజలి

మధిర తాలూకా గానుగపాడు గ్రామంలో ప్రజలందరూ శ్రీ బొమ్మకంటి నత్య నారాయణరావుగారి అధ్యక్షతన బహిరంగసభ జరిపినారు. జాతీయ పతాకాన్ని ఆవిష్కరణ తర్వాత ఈ గ్రామం నిజాం సర్కారుతో తెగతెంపులు చేసుకున్నదని ప్రకటించినారు. హైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ తరపున శ్రీ కేశవరెడ్డిగారు వంచాయితీ పొందుతూ నియమింపబడినారని శ్రీ బొమ్మకంటి ప్రకటించినారు.

ఏడవ నిజాముకు ఏడుగురు ముస్లిములు

ప్రముఖుల విజ్ఞప్తి

ముస్లిము లందరు మత దురహంకారులని అనుకోరాదు. ముస్లింలలో న్యాయవర్తనులు మత సహిష్ణుత గలవారు, రుజువర్తనులు కూడా ఉన్నారు. సూఫీతత్వం గలవారు సంకుచితమైన మతాభిమానానికి అతీతులయి ఉంటారు. పెద్దమనిషి తరహా హుందా తనం గల నవాబీ లక్షణాలు గలవారు సంకుచిత మత భావాలను వర్జించుకోరు. అయితే సమభావన గల ముస్లిముల సంఖ్య చాల తక్కువనే చెప్పాలి. ఉదాహరణకి శ్రీ సీరాజుల్ హసన్ తిర్మిజీ, డా. అక్బర్ ఆలీ, జలాలద్దీన్, హసన్ మహమ్మద్ పహల్వాన్, శ్రీ మీర్ అహమద్ లీఖాన్ గారు వీరు కాంగ్రెస్ మంత్రివర్గంలో హాం కాభామంత్రిగా పనిచేసినారు. డాక్టర్ లిటిష్ నయీదుగారు ఇంరోజు పత్రికా సంపాదకులు షోయీబ్ ఉల్లాఖాన్ గారు, నవాబు కమార్ యార్జంగ్ నవాబు యూసుఫ్ ఆలీ ఖాన్ సాలార్ జంగ్, వ్రగతిశీల భావాలు కలిగిన మఖ్దూం మొహియుద్దీన్ నయ్యద్ ఆలంఖుంద్ మీరీ, 'వయాం సంపాదకులు ఖాజీ అబ్దుల్ గఫ్ఫార్, అఖ్తర్ హుసేన్, జవ్వాద్ రజ్వీ, మొదలైన కమ్యూనిస్టు ముస్లిములందరు మతావేశపరులుగారు. అసలు మతాన్నే వారు నల్లమందు నిషా ఉంటారు. ఏమతాన్ని వారు నమ్మరు, విద్యావంతులైన ముస్లిము లెందరో మజ్లిస్ వారి దౌర్జన్యానికి బెదిరి వారివైపు మాట్లాడేది కాని మనఃపూర్వకంగా మజ్లిస్ వర్ధతులను ఒప్పకనేసారు గారు వక్తిల్ల, డాక్టర్లు మొదలైన వ్యక్తుల వారికి హిందువుల వల్లనే ఆధాత్మిక కల్లిగేడి. ప్రభుత్వ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ద్యోగంలో ఉన్నవారికి గూడా హిందువుల ద్వారానే నాలుగువైనలు దొరికేవి. జాగ్రత్తకు జమీందార్ల కయితే ఆదాయమార్గానికి హిందువులే ఆధారం. ఈ విధంగా సమదృష్టి గల ముస్లిములకు హిందువుల పట్ల ద్వేషభావం లేకపోయేది. అందుకే ఈ కింద పేర్కొనబడిన ఏడుగురు ముస్లిం ప్రముఖులు భారతయూనియన్ లో విలీనం కావాలని దైర్యంగా నిజాంకు హితవు చెప్పినారు.

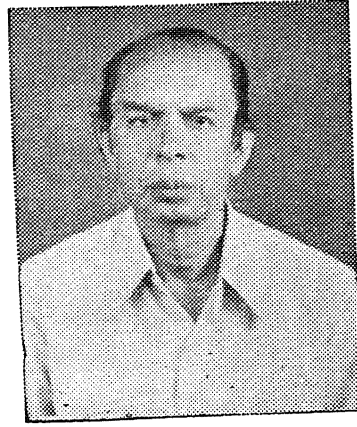
ఈ వినతివత్సం మీద ఎందరు సంతకం చేసినారు అని కాదు చూడవలసింది ఎటువంటి వ్యక్తులు, ఏ కోవకు చెందినవారు సంతకం చేసినారనేది ముఖ్యం. సుబేదారుగా పనిచేసి, నిజాంకు నన్నిహితంగా ఉన్నటువంటి నవాబు మంజూరు జంగ్ గారు, నిజాం ప్రభుత్వంలో విద్యాశాఖ డైరెక్టరుగా ఉన్న మహమ్మదు హుసేన్ జాఫరీగారు తన తహసీల్దారు ఉద్యోగానికి రాజీనామా ఇచ్చిన ఫరీద్ మీర్జాగారు బాబర్ అలి మిర్జా ముల్లా అబ్దుల్ ఖాసిమ్-అహమద్ మిర్జా, హుసేన్ అబ్దుల్ ముసీ అనే ఏడుగురు ప్రముఖులు సంతకం చేసినారు.

వీరి వినతివ్రతం ఢిల్లీలో సంచలనం కలుగజేసింది. సర్దార్ వజ్రేలు దీని ప్రతిని యు. యన్. ఓ. కు పంపినారు. నిజాం యు. యన్. ఓ. కు ఒక ప్రతి నిధివర్గాన్ని పంపిన సమయంలోనే ఈ వినతివత్సం చేరినందువలన, వారి పరిస్థితి నీటినుండి నేలమీదికి విసిరివేసిన చేవలమాదిరి అయిపోయింది. ఇక కోపోద్రిక్తులయిన మజ్లిస్ వారు షోయిబ్ ఉల్లాఖాన్ చేతిని సరికివేసినట్లు ఈ ఏడుగురి తలలు సరికివేసేవారే. అందులో ఆతిశయోక్తి ఏ మాత్రము లేదు. కాని ఆ ఏడుగురు, ఆ తర్వాత వారిని బలవరుస్తూ ప్రకటన చేసిన ఎనిమిదవవారు అల్లాపై భరోసాచేసి ఇదే హైదరాబాదు నగరంలో ఉన్నారు. పోలీసువర్య వరకు వారు సజీవంగా ఉండకలిగినారంటే అది వారి భార్యల మాంగల్యబలమే. వారి పోషణలో ఉన్న వారి పిల్లల అదృష్టమే అని చెప్పాలి.

రజాకార్లు ప్రజలపై జరిపే దురాగతాలు తారాస్థాయికి చేరిన రోజుల్లోకూడా, హైదరాబాదులో, న్యాయదృష్టి గల ముస్లింలు లేకపోలేదు. అయితే వారి సంఖ్య వేళ్ళమీద లెక్కపెట్టకలిగినంత మాత్రమే. వారిలో రెండు రకాల వారున్నారు. ఇత్తెహాదుల్ ముస్లిమీన్ సంస్థ విధానాలు మంచివి కావనీ, రజాకార్లు

శ్రీ బాఖర్ అలి మీర్జా

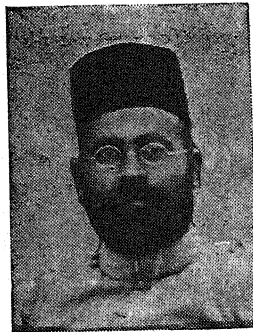
శ్రీ షరీఫ్ మీర్జా

శ్రీ హుసేన్ అబ్దుల్ ముసీం

శ్రీ మహమ్మద్ హుసేన్ జాఫరి

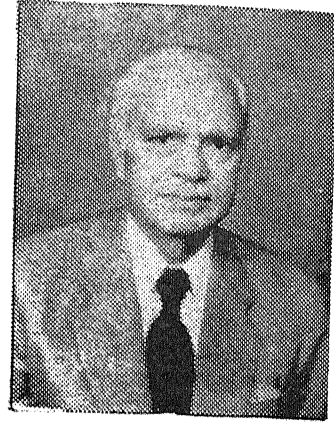
శ్రీ ముల్లా అబ్దుల్ బాసిత్

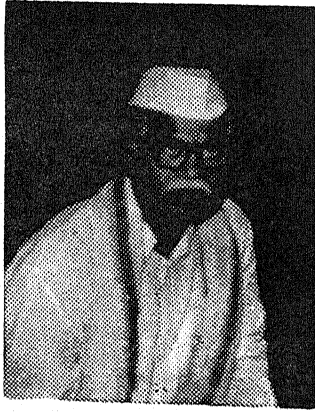
శ్రీ అహమద్ మీర్జా

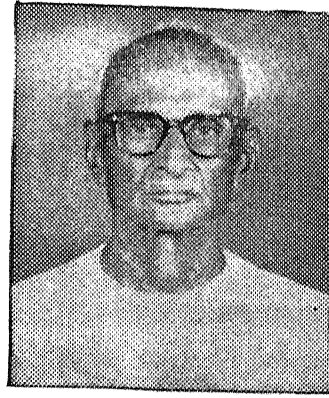
శ్రీమతి నందగిరి ఇందిరాదేవి

శ్రీ నందగిరి వెంకటరావు

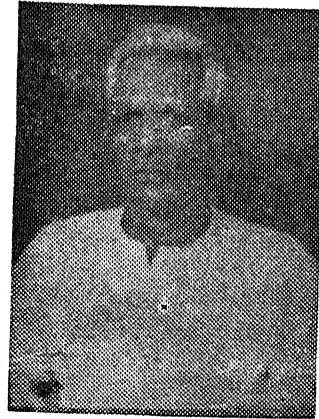
శ్రీ రంగా వీరయ్య

శ్రీ వేములపల్లి భాస్కరరావు

శ్రీ కె.ఎస్. నారాయణ

శ్రీ ములహర్ రావు

చేస్తున్న దుండగాలు దేశానికి అనర్థదాయక మనీ, భావించే ముస్లింల సంఖ్య కొంత ఉండేది. కాని బయటికి వ్యక్తపరిచేటంత ధైర్యం కలవారు కారు.

నాందేడు జిల్లా లోహా తాలూకా తహశీల్దారు పదవిలో ఉన్న శ్రీ ఫరీద్ మిర్జా, హిందూ పౌరులపై రజాకార్లు చేస్తున్న దుండగాలు, ఘాతుక చర్యలు సహించలేక, తన ఉద్యోగానికి రాజీనామా ఇచ్చినాడు.

అతడు తన రాజీనామాను పోస్టులో పంపలేదు. తాను స్వయంగా కలెక్టరును కలిసి, కారణాలు వివరిస్తూ తన అంతరాత్మ ప్రబోధించగా తాను రాజీనామా ఇస్తున్నానని స్పష్టపరచిన ధైర్యశాలి అతడు. అందుకు జిల్లా ఇన్స్పెక్టర్ ముస్లిం మిన్ ఆధ్యక్షుని ఆగ్రహానికి గురి అయినాడు కూడా.

1947 జూలై 15 న అతని రాజీనామాను అంగీకరించారు. మిర్జా కుటుంబ సమేతంగా హైదరాబాదు నగరం చేరుకున్నాడు. హైదరాబాదులో అతడు 'ఖాదీం' అనే ఉర్దూ వారపత్రిక నడుపుతూఉండే ముల్లా అబ్దుల్ బాసిత్ గారిని కలుసుకున్నాడు ఆయన ఇన్స్పెక్టర్ ముస్లిం మిన్ చర్యలను ఖండిస్తూ తన పత్రికలో సంపాదకీయాలు రాసేవాడు. జాతీయవాదాన్ని బలపరచే ఇతరుల వ్యాసాలు పత్రికలో ప్రచురించే వాడుకూడా.

నిజాం రాష్ట్రంలో ప్రస్తుతం జరుగుతున్న ఘోరాలను వివరిస్తూ ఒక ప్రకటన చేయుట అవసరమని అబ్దుల్ బాసిత్ గారికి ఫరీదు మిర్జా సూచించినాడు. బాసిత్ గారు ఒప్పుకొని బాఖర్ ఆలీ మిర్జాను ఒక చిత్తు ప్రతిని సిద్ధం చేయవలసిందిగా కోరినాడు. జాతీయవాది ఐన మంజూర్ జంగ్ చిత్తుప్రతినిచూసి సంతకం చేసినాడు. బ్యారీష్టరు అక్బరలిఖాన్ గారికి ఫరీద్ మిర్జాగారు చిత్తుప్రతిని చూపగా అతను అక్కడి కక్కడే ఫరీద్ గారిమీద మండిపడి సంతకం చేయనని నిరాకరించుటేగాక ఇటువంటివనులుచేయ కూడదని సలహా ఇచ్చినాడు.

అయితే పట్టువీడని ఫరీదుగారు జాతీయభావాలుగల ముస్లిం పెద్దలందరి దగ్గరకు తిరిగినాడు. ఏడుగురు ప్రముఖుల సంతకాలు సేకరించగలిగాడు. అది

'పయాం' అనే ఉర్దూ దినపత్రిక ఖాజీ అబ్దుల్ గఫార్ విఖ్యాత జాతీయవాది, సాహిత్యవేత్తగారి సంపాదకత్వంలో వెలువడేది. 1948 ఆగస్టు 13 నాటి 'పయాం' పత్రికలో ఈ వ్యక్తులను ప్రచురించాడు. సుధీర్ఘమైన ఆ ప్రకటన పూర్తిపాఠం :

“రాష్ట్రానికి ఎంతటి చెడ్డరోజులు దాపురించినవో మీకు తెలిసే ఉంటుంది. ఇటువంటి పరిస్థితులు రావటానికి మనచర్యలు కొంతవరకు కారణమైతే కొంత బయటి పరిస్థితులు కారణం. పరిస్థితులను మెరుగుపరచుకోవటానికి ఈ వ్యధ్య కొన్ని అవకాశాలు కలిగినవి. మనం వాటిని నద్వినియోగపరచుకొనలేకపోయాము. తల్పలితంగా పరిస్థితులు నానాటికీ ఊణిస్తూపోయాయి. దోపిడీలు, హత్యలు నిత్యంగురికాని గామీమంటూ లేదు. రాష్ట్రంలో ఆంతరంగిక పాలన ఊణించని జిల్లాలేదు.

ఇండియన్ యూనియనుతో మన సంబంధాలు ఏ కారణాలచేతనైతేనేమి సరిగా లేవు. ఆర్థిక దిగ్బంధనం మన దై నందిన జీవితాన్ని ప్రభావితంచేసింది. విశ్రాంతి తప్పి అనే రెండు ద్వారాలు మనకొరకు తెరచుకొని లేవు. మన రాష్ట్రం ఈ విషయ, త్రునుండి బయటపడుతుందనే విశ్వాసముంటే ఈ అన్నింటిని మనం భరించవచ్చు. మనం అనునరించేమార్గం మనను గమ్యస్థానానికి చేరుస్తుందని నమ్మకం ఉంటే ఎంతటి త్యాగానికయినా సిద్ధపడే వాళ్ళం. కాని అది అటుల కానందుకే విచారం. తప్పదు ప్రచారం ఏస్థాయికి చేరుకున్నదంటే మనవర్గం వారి మనస్తత్వం, నిజ పరిస్థితులను గుర్తించలేనంతటి స్థాయికి చేరుకున్నది కాబట్టి మేము మౌనంగా ఉండజాలకున్నాం. రాష్ట్రహిత చింతకులుగా, శక్తికొలది గొంతెత్తి చెప్పరలుచుకున్నాం.

ఇండియను యూనియనుతో సత్సంబంధాలు ఏర్పరచుకోవటం వలన ప్రజల విశ్వాసాన్ని చూరగొనేటటువంటి బాధ్యత కలిగి తానుచేసిన చర్యలకు ఉత్తరవాది కాగలశక్తి కలిగినటువంటి ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పరచుటవలన మాత్రమే బయటి చేష్టలు గాని, ఆంతరంగిక అక్రమాలు గాని అరికట్టటానికి వీలవుతుంది. భారతదేశంలో చేరడం బానిసత్వమని గానీ, లొంగిపోవడం అనిగానీ ప్రజలకు చెప్పడం సరికాదు. మనము రక్షణ, రాకపోకల వ్యవస్థ, విదేశీ వ్యవహారాలలో సమానప్రతిపత్తి కలిగి

ఉంటాం. వీటిని మనం యధాతథపు ఒడంబడికద్వారా ఒప్పకునేఉన్నాం. ఇప్పుడు సార్వభౌమాధికారం అంతరించింది. 1948 ఆగస్టు 19 నాటి ప్రధానమంత్రి శ్రీ జవాహర్లాల్ నెహ్రూ ఢిల్లీ ఉపన్యాసంనుండి ఈ రెండువాక్యాలు ఉదహరిస్తున్నాం.

“హైదరాబాదు భారతదేశంలో కలిసిపోవటం లేక చేరిపోవటం అంటే దాపో హమనడం కాదు. దేశంలోని ప్రతివ్యక్తి స్వతంత్రుడవటమే. చేరిపోవటానికిలేక విలీనం కావటానికి అర్థం సమానత”.

ముస్లింలకు ప్రాతినిధ్యం వహించే మజ్లిసులోనే, ఇండియన్ యూనియన్లో హైదరాబాదు చేరాలనే వర్గమొకటి ఉన్నది ఆది లేకపోతే యధాతథపు ఒడంబడిక జరిగేదికాదు. హైదరాబాదు తప్పనిసరిగా ఇండియన్ యూనియనులో చేరాలనీ, ఈ విషయంలో భారతదేశంతో సహకరించాలనీ విద్యావంతులూ, బాధిత్యం తెలిసిన ముస్లింలు అనేకులూ భావిస్తున్నారు. విభజన జరిగి భారత పాకిస్తానులు ఏర్పడిన 1947 ఆగస్టు 15 నాటినుండి చారిత్రకంగాను, భౌగోళికంగాను, భారతదేశంతో హైదరాబాదు అనుబంధితమై ఉన్నది. కాని హైదరాబాదు రాజకీయాలమీద ప్రభావం నెరుపుతున్నవారు హైదరాబాదును పాకిస్తానుతో అనుబంధపరచి భారతదేశంతో సంబంధాలను చెడగొట్టడానికి తలవడ్డారు. ఈ వర్గం వారి ప్రభావం ఉన్నందున భారత ప్రభుత్వంతో సరసమయిన ఒప్పందం కుదుర్చుకోవటానికి కాని, సంబంధాలు మెరుగుపరచుకోవటానికి కాని ప్రయత్నం చేయలేదు. బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ స్థాపన విషయంలో నిజాం ఇదివరకే నిర్ణయం తీసుకున్నారు.

ఫర్మాన్ల ద్వారా ప్రజల విశ్వాసాన్ని చూరగొనునట్టి బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వ మును నెలకొల్పవలసిందిగ ఆదేశించాడు. కాని అటువంటి ఆజ్ఞలను పాటించక పోవడం విచారకరం.

నేటికి కొంతకాలం క్రితంవరకూ హైదరాబాదులో హిందూ ముస్లిం సంబంధాలు ఎంత స్నేహ పూర్వకంగా ఉండేవో అందరికీ తెలుసు. కాని ప్రస్తుత ప్రభుత్వ మత ప్రాక్షిక భోరణివల్ల ఆ సంబంధాలు చెడిపోయి విషమించినవి. రజాకార్ల దౌర్జన్యాలను గూర్చి హిందూ ప్రజల ఆర్తనాదాలు వినిపించుకోక ప్రభుత్వం తన వక్షపాత విధానాన్ని రుజువుపరుచు కొన్నది.

ఈ సంస్థయొక్క దురాగతాలు, ఆశ్చర్యకర కార్యక్రమాలు స్పష్టమైనవి. ఖపిరంగమైనవి. ఈ సమస్యపైననే ముగ్గురు మంత్రులు వివిధ ఘట్టాలలో రాజీనామా రిచ్చినారు. వ్రజలు చేసే ఆరోపణలను గూర్చి విచారణచేసి, నేరస్థులను శిక్షించడం ప్రతి నాగరిక ప్రభుత్వం యొక్క లక్షణం. కాని నిజాం ప్రభుత్వం ఏమీ జరగనట్లుగా ఆరోపణలను త్రోసిపుచ్చింది. కొన్ని సందర్భాలలో నేరాలు జరగలేదని బుకాయించి అర్థ రహితంగా కొట్టివేసింది. 'ఇది ప్రభుత్వం' అని చెప్పకునే ఏ ప్రభుత్వానికీ ఇటువంటి ధోరణి తగదు. ఇస్లాం సభ్యతను గురించి గానీ, ఆసియా సభ్యతను గురించి గానీ, ఆచారాలు నడవడిని గురించిగానీ, ఇస్లాం బోధనలు గూర్చిగానీ, ఏ కాస్త పరిచయమున్న వ్యక్తికూడా ఇటువంటి హింసలను అత్యాచారాలను సమర్థించదు. ఎక్కడ మత వైషమ్యాలు లేకుండెనో, అక్కడ, ఇవ్వడవి విజృంభించినవి. హిందువులకు ముస్లింలకు మధ్య సంబంధాలు విషమించినవి. ఏ విశ్వాసం ప్రజల మనస్సులో ఉండేదో, అది నేడు అదృశ్యమయినవి, అయితే మ. ఘ. వ. నిజాంమీద పున్న గౌరవాభిమానాలు ప్రజలకు ఇప్పటికీ ఉన్నవని మేము చెప్పగలము. కానీ ప్రభుత్వపు తప్పుడు విధానాలను అరికట్టకపోతే ఈ గౌరవాభిమానాలు మరోవిధంగా మారిపోవచ్చును.

కాబట్టి వస్త్రత ప్రభుత్వాన్ని వెంటనే మార్చివేయాలని మేము కోరుతున్నాము. ఈ ప్రభుత్వానికి కావలసినంత వ్యవధి ఇవ్వబడ్డది. అయినా అది శాంతి భద్రతలను, కాపాడజాలక పోయింది. అంతరంగిక శాంతి భద్రతలు విడేశాంగ నీతి మీదనే ఆధారపడి ఉంటవి, అయితే అట్టి వైదేశిక సంబంధాలను మనం మెరుగు పరుచుకోవాలి, ప్రస్తుతం హైదరాబాదుకు క్లిష్టమయిన ఆర్థిక చిక్కులున్నవి. అనేక రంగాలలో ప్రగతి అగిపోయింది. ఇంకా చాలాకాలం వరకు పరిస్థితులు మారే సూచనలేదు. ఆర్థిక పారిశ్రామిక రంగాల అభివృద్ధికై వ్యయ వరచవలసిన పెద్ద మొత్తాలు, భారత వ్యతిరేక ప్రచారం కోసం విదేశాలలో ఖర్చు చేయబడుతున్నవి.

ఇండియన్ యూనియన్తో మన సంబంధాలు మెరుగు పరచుకోవాలంటే అంతరంగిక శాంతి భద్రతలు నెలకొల్పాలంటే, వస్త్రత ప్రభుత్వ స్థానంలో ఒక తాత్కాలిక ప్రభుత్వాన్ని నియమించటం అత్యవసరం. దీనిని బుద్ధిమంతు లెవరూ వ్యతిరేకించరు. అట్టి తాత్కాలిక ప్రభుత్వాన్ని, అన్నివర్గాలవారి విశ్వాసాన్ని

చూరగోనేటటువంటి బాధ్యత యత ప్రభుత్వాన్ని కీలకత తొందరగా స్థాపించడం అవసరం. అంతరంగిక స్వాతంత్ర్యం నిలుపుకొంటూ ముడు విషయాల మీద సమాన ప్రతిపత్తితోనూ మంచి షరతులతోనూ, ఒప్పందం కదుర్చుకోవలెను. అవసరమయితే మనం జనవాక్య సేకరణకు గూడా ఆంగీకరింపవలెను.

దేశ షేమాన్ని కొరిసవారమయితే మనం వెంటనే రజాకార్ వ్యవస్థను విచ్చిన్నం చేయవలెను. అశాంతి రేకెత్తించే వీరి చర్యలు బహిరంగమయినవే, అందరూ చూస్తున్నవే. వీరి చర్యలు మత వర్గాలలో పరస్పర సంబంధాలను విషమింప చేసినవి. ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్తంభింప చేసినవి. ప్రభుత్వం స్థిరమయిందే, శక్తివంతమయిందే - కానీ రాష్ట్రంలో శాంతి భద్రతలు లేవనే సాకుతో భారత సేనలు ప్రాదరాబాదువైపు పురోగమించ వచ్చు. అంతరంగిక సంక్షోభం వల్ల పరిపాలనా యంత్రాంగం పతనావస్థలో ఉన్నందున మనం ఆత్మరక్షణ చేసుకునేస్థితిలో లేము. ఆత్మరక్షణ పేరిట ప్రజలను మోసగించటానికి చేస్తున్న ఉపన్యాసాలు సత్యదూరమైనవని, నిరర్థకమైనవని రుజువు అవుతున్నది. ఈ పరిస్థితులే కొనసాగితే పర్యవసానాన్ని గూర్చి అనుమానించ వలసిన అవసరం లేదు.

తర తరాలుగా విశ్వాసపాత్రులమై ఉన్న మేము మూగ ప్రేక్షకుల వలే ఎంతో కాలం ఉండలేము. యజమానికి, జాతికీ, ఏది లాభదాయకమని మేము భావిస్తున్నామో అది లెనియజేయడం మా విధి. యద్ధం కన్నా శాంతి ముఖ్యం. మన మెప్పుడూ చెడ, కీడు, దౌర్జన్యానికి విముఖులుగానూ, మండికీ, పవిత్రతకూ బాసటగానూ నిలువ వలెను. ఏదో ఒకవర్గం వ్యతిరేకించినంత మాత్రాన మనం న్యాయ రుజువైనవని మరువరాదు. పార్టీ తప్పుడు విధానాలవల్ల రాష్ట్రం నాశనం కాబోతున్న ఈ తరుణంలో మనం వహించడం నేరమాతుంది. ఆ పార్టీకి ఎంతటి సంఖ్యాబల మున్నా సరే దేవునికి తప్ప ఎవరికి విధేయత చూపకండి.

మా వాదాన్ని మా సోదరులు బలపరుస్తారనీ, రాష్ట్రం నాశనమవుతుండగా, నిస్సహాయ ప్రేక్షకులుగా నిలిచి చూస్తూ ఉండరనీ మేము విశ్వసిస్తున్నాము. లేని పక్షాన వారు అటు దేవునిముందు, ఇటు ప్రజలముందు ఉత్తరవాదు లవుతారు. జవాబ్దారీ వారిదే. రాష్ట్రం అన్ని ఈతి బాధలనుండి సురక్షితంగా ఉండుగాక; శాంతి, సామ్రాజ్యం, ప్రజల సంక్షేమం, మన యజమాని నీడన పట్టిల్లు గాక అని భగవంతుని ప్రార్థిస్తున్నాము."

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఈ ప్రకటనను శ్రీ షోయబ్ ల్లా ఖాన్ సంపాద కర్తాన వెలువడే 'ఇమ్రాజ్' ఉర్దూ దిన పత్రికలో వేయించాలను కున్నారు. కానీ దీనిలో ఏదీకూడా సెన్సార్ కాకుండా ప్రచురించటానికి పీలులేకుండేది. ప్రచురణకు ముందుగా ప్రభుత్వానికి తెలియసీయగూడదనే ఉద్దేశంతో మొదట వేరే పత్రికలో, అంటే ముల్లా ఆబ్దుల్ బాసిత్ గారి 'ఖాదిం' వార పత్రికలో ప్రచురించే ఏర్పాటు చేశారు.

బాఖరఅలి మిర్జాగారు ఒకవరిచయ లేఖ నిస్తూ ఫరీద్ మిర్జాను బుర్గుల రామ కృష్ణారావుగారి వద్దకి పంపినాడు, అప్పుడే 'ఇంరోజ్' సంపాదకుడు షోయబ్ ల్లా ఖాన్ ఆక్కడికి వచ్చినాడు. ఫరీద్ మిర్జా తెచ్చిన ప్రకటన చూసి, ఆయన సంతోషించినాడు. తన పత్రికలో ప్రచురించటానికి మొదట ఎందుకు ఇవ్వలేదని విచార పడుతూ అడిగినాడు. రామకృష్ణారావు గారు ప్రకటన వట్ట తమ హర్షాన్ని వెలిబుచ్చినారు. అప్పుడు ఫరీద్ మిర్జాగారు తన ఒక సందేహాన్ని నివృత్తి చేయండని రావుగారిని కోరినాడు. అదేమిటంటే 'హైదరాబాదు ఇండియన్ యూనియన్'లో చేరితే, తమ ఉద్యోగాలు పోతాయని ముస్లింలు భయపడుతున్నారు. వారి ఉద్యోగాలకు రక్షణ ఉంటుందా! అదీ సందేహం. అందుకు సమాధానంగా రామకృష్ణారావు గారు అసతికాలంలో నేను రాష్ట్రానికి ముఖ్యమంత్రి నవుతాననుకోండి. తరతరాలుగా ముస్లింలకున్న పరిపాలనా అనుభవాన్ని ఉపయోగించుకోకుండా నేను సమర్థవంతంగా పరిపాలించ కలుగుతానా? అదీగాక ముస్లిం ఉద్యోగుల సంఖ్య తగ్గించటానికి చాలా కాలం పట్టుతుంది. అందుకని వారికి భయం అక్కరలేదు." అని సమాధాన మిచ్చినాడు.

ఈ ఏడుగురు ముస్లిం పెద్దలు ఏడుదల చేసిన ప్రకటన 'ఇమ్రాజ్'లో వెలువడినాక జాతీయ వాదలపై ముఖ్యంగా ముస్లింలపై దాని ప్రభావం చాలా వడింది. మజ్లిస్ పత్రికలలో నైతే దానిపై విషం కక్కటమే. ఒకరు, ప్రకటన చేసినవారిని హతమార్చాలనీ, మరొకరు వారి ఆస్తులు జప్తు చేయాలనీ, వేరొకరు వీరు దేశ ద్రోహులనీ విమర్శించారు. వీరు కె. యం. మున్నీకి ఏజెంట్లనీ, మిర్జా ఇస్మాయిల్ పార్టీవారనీ, భారత యూనియన్ ఏజెంట్లుగా ఈ ప్రకటన చేసినారనీ, ఏమేమోత్రాసినారు. ఆయితే ఈ ప్రకటన జరిగినందుకు హృదయాంతరాళాలలో సంతసించిన వారు లేకపోలేదు. అట్టి ముస్లింల సంఖ్య చాలా ఉండేది. కాని రజాకార్ల భయంతో పయికి చెప్పటానికి సాహసించేవారు కాదు.

అయినా దువ్వం తాలూకారుగా (డిప్యూటీ కలెక్టరు) ఉపకాత వేతనం పొందుతున్న ఫాయిఫ్ హుసేన్ ఈ యేడుగురి ప్రకటనను సమర్థిస్తూ పత్రికా ప్రకటన చేయడం ప్రత్యేకంగా పేర్కొనదగిన విషయం. మజ్లిస్ పత్రికలు చేసిన విమర్శలకు 16 ఆగస్టు నాటి “ఖాదిం” పత్రికలో ఆబ్దుల్ బాసిత్ గారు వారి ముఖంపై గుడ్డి నట్టు, సమాధాన మిచ్చినాడు. అదే సంచికలో ‘ఫరీద్ మిర్జా’ తాను తహశీల్దారుగా ఉద్యోగం చేస్తూ ఉండిన ‘లోహా’ గ్రామంలో ముస్లింలు చేసిన అత్యాచారాల వివరాలు తెలుపుతూ తాను ఉద్యోగానికి రాజీనామా నిచ్చిన కారణాలు విశదపరుస్తూ చేసిన ప్రకటన కూడా వెలువడింది.

ఈ ప్రకటన ప్రైదరాబాదు రాజకీయ వాతావరణంలో ప్రచండమయిన సంచలనం కలుగజేసింది. ఐక్యరాజ్య సమితికి నిజాం తన ప్రతినిధివర్గాన్ని పంపిన రోజులవి. ఈ ప్రకటన చూడగానే నిజాం గాభరా పడ్డాడు. ఐక్యరాజ్య సమితిలో ప్రైదరాబాదుకు విరుద్ధంగా ఈ ప్రకటనను భారత ప్రతినిధి వినియోగిస్తాడని నిజాం భయం! తనకు విరుద్ధంగా ఇంతకు మించిన సాక్ష్యాధారాలు బలీయమయినవి ఉండవని నిజాం ఆందోళన చెందాడు. అతను భయవద్దటే ఈ ప్రకటన నిజాంను గూర్చి భారత ప్రభుత్వం వెలువరించిన తన శ్వేత పత్రంలో చోటుచేసుకొన్నది.

అందుచేత నిజాం నవాబు షఖ్సాద్ జుంగ్ (హకీం షఖ్సాద్ ఆలీఖాన్)ను తన వ్యక్తిగత దూతగా ముల్లా ఆబ్దుల్ బాసిత్ వద్దకు పంపినాడు. ఆబ్దుల్ బాసిత్ తును, ఫరీద్ మిర్జాను, నిజాం తనతో మాట్లాడవలసిందిగా ఆదేశించినాడు. దానితో బాటు వారు విడుదల చేసిన ప్రకటనలో తమకు వాస్తవాలన్నీ తెలియనందున ఆలా చేసినట్లు ప్రకటించవలసిందిగా కూడా నిజాం వారికి తెలుపమన్నాడు.

ముల్లాగారు సందేశ హరునికి కొంత మర్యాద చూపినాడే కాని, అసలు విషయాన్ని గూర్చి రాజకీయ నిర్దం కాలేదు. “నేను నా సహచరులతో సంప్రదించిన మీదట, మా వైఖరి తెలియజేస్తాను” అన్నాడు. ఫరీద్ మిర్జా మాత్రం నిష్కర్షగా చెప్పివేసినాడు. “మేము 1948 ఆగస్టు 13 న విడుదల చేసిన ప్రకటన వాస్తవాలన్నీ తెలియక చేసింది కాదు. మరో ప్రకటన మీద మేము నిజాం సమక్షంలో సంతకాలు పెడతామని వాగ్దానం చేయం మేము చేసిన ప్రకటన నిజంగా సత్య

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

దూరమయిందని నిజాం మాకు నమ్మకం కలిగించితే మా పూర్వపు ప్రకటన సరికాదని, దాన్ని ఖండిస్తూ, మరొక ప్రకటన వెలువరింప చేస్తామే కాని మేము నిజాం వ్రాయించిన ప్రకటన మీదగానీ, లేక నిజాం అందజేసిన ప్రకటన మీదగానీ నిజాం సమక్షంలోగాని పరోక్షంలో గాని సంతకాలు చేయము” అని స్పష్టపరచినాడు విఫల మనోరథుడై మఖ్సూన్ జంగ్ వెళ్ళిపోయినాడు. మిర్జా గారి వాదాన్ని అతని సహచరులందరూ ఆమోదించారు.

నిజాం ప్రభుత్వం వీరి ఇండ్లవయి రహస్య పోలీసుకావలా పెట్టింది. మలా వేశ పరులైన ముస్లిం గూండాలనుండి రక్షించాలనే ఉద్దేశంతో కాదు. ఈ పోలీసు కావలా ! వీరితో మాట్లాడడానికి ఎవరెవరు వస్తూ పోతూ ఉంటారో తెలిసికోవాలనేదే నిజాం ప్రభుత్వ ఉద్దేశం.

ఒకనాడు ముల్లా ఆబ్దుల్ బాసిత్, ఫరీన్ మీర్జా హుసేన్ ఆబ్దుల్ ముసీం బాఖర్ అలీ మీర్జా, ఈ నలుగురూ నవాబు మంజూరుజంగ్ ఇంటికి పోయినారు, వీరిని చూడగానే మంజూరు జంగ్ ఉత్సాహంతో నిజాం ఒక ప్రకటన వ్రాయించి. నా దగ్గరికి సంతకం కొరకు పంపినాడు. ఆ కవరును నేను తీసికొని కండ్ల కద్దుకొని, నెత్తిన పెట్టుకొని వెంటనే దాని నల్ల తెచ్చినవాని చేతిలోపెట్టి వేసినాను. నేను చేసిన ప్రకటనను మార్చడమా మార్చక పోవడమా అనే మాట అటుంచి, కొత్త ప్రకటన మీద సంతకం చేసే ప్రసక్తియే లేదు అని స్పష్టంగాను, అనందిగ్ధంగాను చెప్పివేసినాను.” అని ఆయన తెలుపుతూ, మరి మీ సంగతేమిటి అని ప్రశ్నించి నాడు. “ఏది ఏమైనా, ఇదివరకు విడుదల చేసిన ప్రకటనకే కట్టుబడి వుంటాము” అని ఆ నలుగురూ హామీ ఇచ్చారు.

మంజూర్ జంగ్ హృద్యోగం వల్ల బాధ పడుతుండేవాడు. ఒకనాడు లక్ష్మీ నివాస్ గనేరివాలతో పాటు ఫరీదుమిర్జా ఆయన ఇంటికి వెళ్ళినాడు. మన్జూరు జంగ్ ఆ రోజు మానసికంగా బాధపడుతూ సీరసంగా ఉన్నాడు. నిజాం దేవిడి నుంచి వదే వదే టెలిఫోన్ పిలుపులు రావటమే ఆయన మానసిక వేదనకు కారణం.

నానాటికి నిజాం చేస్తున్న ఒత్తిడి ఎక్కువ అవుతూ ఉండటంవల్ల సంస్థానం పీడిచి బయటికి ఎక్కడకైనా వెళ్లాలని మంజూరు జంగ్ నిర్ణయించు కున్నాడు.

వార్త వెళ్ళితే మంచిదని కూడా అనుకొన్నాడు. ఫరీద్ మిర్జాగారిని కూడా తన వెంట రమ్మన్నాడు. కానీ ఫరీదు మిర్జాగారు అందుకు అంగీకరించలేదు సరిగదా తీవ్రంగా వ్యతిరేకించినాడు కూడా. ఫరీదు మిర్జాగారి వాదమిది :-

“డాక్టర్ రాజేంద్ర ప్రసాద్, భారతదేశంలోని ముస్లింలు హైదరాబాదుకు వెళ్ళి, అక్కడి వారిలో జాతీయ భావాలు కలిగించాలనీ, హిందూ ముస్లిం ఐక్యత అవసరాన్నీ, దాని తత్వాన్నీ తెలియపరచి, వారినాడు జరుపుతున్న అమానుష చర్యలను మానుకోవలసిందిగా ప్రోత్సహించాలనీ బహిరంగ ప్రకటన చేసినారు. కాబట్టి హైదరాబాదు ముస్లింలు భారత ప్రాంతానికి వెళ్ళిపోవడంతో అర్థంలేదు. హైదరాబాదు గడ్డమీదనే మనం చేయవలసిన పని ఎంతైనా ఉన్నది.”

ఈ వాదన విన్న మంజూరుజంగ్ మౌనం వహించినాడు. అది అంగీకార సూచకమన్న మాట. అయితే బేగం మంజూరుజంగ్, మరియు వారి కొడుకు బాబర్ మిర్జాగారు ఆయన ఆరోగ్యాన్ని గూర్చి ఆందోళన పడసాగినారు, అయినప్పటికీ మంజూరు జంగ్ గారు నిజాం చేస్తూ పోయిన ఒత్తిడిని తట్టుకొని నిలువగలిగినారు.

కమ్యూనిస్టుల విదేశభక్తి

ఈ మహోద్యమ చరిత్రలో కమ్యూనిస్టులు చూపిన విదేశభక్తి, ప్రజా వ్యతిరేక ధోరణి అస్థిరమైన వారి వైఖరి వింతగాలిపేదిగా ఉన్నది. వాటిని గూర్చి ఈ క్రింద ప్రస్తావించనైనది.

రష్యాలో నవంబరు విప్లవం తర్వాత భారత యువతరంమీద మార్క్సిజం, కమ్యూనిజం, సోషలిజం అనే పదాల ప్రభావం పడటం ప్రారంభమయింది.

కమ్యూనిస్టు సిద్ధాంతం యొక్క మూలతత్వాన్ని పరిశీలించిన వారికి వారి కార్యాచరణ విధానం అంతగా విస్మయం కలిగించదు. కాని గాంధేయ విధానాలలో దేశభక్తిని అలవరచుకున్న వారికి అది వింతగాలవడం సహజం.

పెట్టుబడిదారీ విధానంలో అభివృద్ధి చెందిన సాంకేతిక ఉత్పాదనా పద్ధతులను మరింత మెరుగుపరచడం, ఉత్పత్తి సాధనాలను సమాజవరం చేయడం, పారిశ్రామిక వ్యవసాయ రంగాలలో శాస్త్రీయ పరిజ్ఞానాన్ని జోడించి భారీ ఉత్పాదనలకు పోల్సాహం కలుగజేయడం; పరిశ్రమల నిర్వహణలో కార్మికుల యాజమాన్యం వంటివి కమ్యూనిస్టు సిద్ధాంతాలు.

భారతదేశం వంటి పేద దేశాలలో భారీ ఉత్పత్తి సాధనాల వినియోగం వల్ల వ్యక్తి స్వాతంత్ర్యం నశిస్తుందనీ, ప్రగతి 'భ్రమ' గా మిగులుతుందే తప్ప యధార్థం కాబోదనీ, పారిశ్రామిక, వ్యవసాయాది, సర్వవిధాల ఉత్పత్తి రంగాల్లో, జీవ

వ్యక్తి అతని కుటుంబ సభ్యులతో కలిసి, మరొకరిని కూర్చో పెట్టుకొనవలసిన అవసరం రాని వద్దతిలో ఉత్పత్తి వద్దతులు వికసించాలనీ, శాస్త్ర సాంకేతిక పరిజ్ఞానం ద్వారా చిన్నపాటి వరిశ్రమలు ఆవిష్కారం కావాలనీ, స్వయం సమృద్ధమయిన గ్రామం కేంద్రంగా యావత్తు వికాసం జరగాలనే గాంధేయ వద్దతికి కమ్యూనిజం పూర్తిగా భిన్నమయినది.

ప్రతి సమాజానికి ఆర్థిక - రాజకీయ లక్ష్యాలతో బాటు కొన్ని సామాజిక లక్ష్యాలుకూడా ఉంటాయి. పారిశ్రామికీకరణం, వ్యవసాయంలో యాంత్రీకరణ, ఆర్థిక సమానత, ఆదాయాలలో వ్యత్యాసాల తగ్గింపు, కార్మికులకు పారిశ్రామిక యాజమాన్యం వంటివి ఆర్థిక లక్ష్యాలు; శ్రామిక నియంతృత్వం లేదా పార్లమెంటరీ వ్యవస్థ వంటివి రాజకీయ లక్ష్యాలు. సత్యనందత, సత్రువర్రన, ఆహింస వంటివి సామాజిక లక్ష్యాలు.

ఆర్థిక రాజకీయ లక్ష్యాల సాధనలో సామాజిక లక్ష్యాలను బలిపెట్టకూడదన్నది గాంధేయ సిద్ధాంతం. 'సాధన శుద్ధి' అని కూడా దీన్ని ఆయన వివరించారు. సాధించదలచుకున్న లక్ష్యం ఎంత ఉన్నతమయినదిగా ఉంటుందో, దాన్ని సాధించడానికి అనుసరించే మార్గం కూడా అంత విశుద్ధంగా ఉండాలనేది ఆయన సూత్రం. ఉన్నతలక్ష్య సాధనలో వీ పాపమయినా చేయవచ్చుననేది కమ్యూనిస్టు సిద్ధాంతం. అంతిమంగా విప్లవం రాబోతున్నప్పుడు. దానికోసం అబద్ధాలాడటం, హత్యలు చేయడం, మోసం చేయడం, కుట్రలూ కుతంత్రాలూ తప్పకాదు కమ్యూనిస్టుల దృష్టిలో.

రాగలదనుకున్న విప్లవం సంశయాన్నదం. దానికోసం సామాజిక లక్ష్యాలైన సత్యం, ఆహింస, సత్రువర్రనలను బలిచెయ్యడం మాత్రం యధార్థంగా జరుగుతుంది. కనుక కమ్యూనిజం ఫలితంగా సమాజం నైతిక విలువలు మొదట వతనమౌతాయి. విప్లవం వచ్చి తర్వాత అన్నీ వాటికవే బాగుపడతాయని వారి విశ్వాసం; ఆ విప్లవం ఎప్పటికప్పుడు సుదూర భవిష్యత్తులోనికి జరిగిపోతుంది.

ప్రపంచ కార్మికవర్గం సమైక్యత పేరుతో, జాతీయ స్వాతంత్ర్యాన్ని నైతం బలిపెట్టితానికి కమ్యూనిస్టులు వెనకాడరు. దేశంలో ఎటువంటి ప్రజావెల్లువ విజృంభించినా సరే, అది మతపరమయినది కానివ్వండి, భాషాపరమయినది కానివ్వండి, ప్రాంతీయమయినది కానివ్వండి, స్వప్రయోజన పరులది కానివ్వండి, ఆ వ్యవస్థను ప్రోత్సహించడం సహకరించినట్లయితే కమ్యూనిస్టులు దానిని సమర్థిస్తారు. అఖి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ద్దాలు ప్రచారం చేయడంలో వారికి మించినవారు లేరు; ఒకటి తర్వాత మరొకటి రక్తకాల అబద్ధాలను ప్రచారం చేస్తూనే ఉంటారు.

అయితే కమ్యూనిస్టుపార్టీ అనేది ప్రగతివాద పార్టీ అనీ, కమ్యూనిస్టులను విమర్శించేవారు ఆభివృద్ధి నిరోధకులనీ, కమ్యూనిజాన్ని ప్రశంసించడం ఆభివృద్ధి కాముక అనీ ఈ నాటికీ మనదేశంలోని అనేకమంది భావిస్తూ వుండటం వల్లనైతేనేమి, తమ లక్ష్య సాధనకు అనునరించే అనేక కార్యక్రమాలకు సాధనంగా నిరుపేదలను, కార్మికులను, భూమిలేని రైతు కూలీలనూ ఉపయోగించుకోవడంలో కమ్యూనిస్టు నాయకత్వం వహించే ఎత్తుగడల వల్లనైతేనేమి ఆ సిద్ధాంతం భారతదేశంలో గట్టి వున్నాదులను నిర్మించుకొనగలిగిందనడంలో సందేహం లేదు.

కమ్యూనిస్టు పార్టీలకు అసలు విధానమే ఉండదనుకోవడం సరైన అవగాహన కాదు. వారి విధానాలు, ముఖ్యంగా వెనుకబడిన దేశాలలో. ప్రపంచంలోని కమ్యూనిస్టు ప్రభుత్వాల ప్రయోజనాలను కాపాడటం. భారతదేశంలో నిరుద్యోగం, ఆకలి, అసమానతలూ, దారిద్ర్యం. దోపిడీ విలయతాండవం చేస్తూంటే వాటికి వ్యతిరేకంగా ప్రజా పోరాటాలనూ, ప్రజా ఉద్యమాలనూ నిర్వహించడానికి వూనుకునే ముందు కమ్యూనిస్టు పార్టీలు, భారతదేశపు విదేశాంగ విధానం రష్యా - చైనావంటి కమ్యూనిస్టు దేశాలకు అనుకూలంగా వున్నదా? వ్యతిరేకంగా ఉన్నదా? అని పరిశీలిస్తుంది. వ్యతిరేకంగా ఉంటే ఉద్యమాలు లేవుతారు; అనుకూలంగా ఉంటే లేవరు.

భారతదేశ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామ చరిత్రలో రెండు అత్యంత ప్రధానమయిన ఘట్టాల్లో భారత కమ్యూనిస్టులు, ప్రపంచ కమ్యూనిజం. ప్రయోజనాల రక్షణకు దేశ ప్రయోజనాలను వణంగా పెట్టారు. దేశద్రోహానికి వెనుకాడలేదు. ఒకటి 1942 లో జరిగిన క్వీట్ ఇండియా పోరాటం; రెండవది నైజాంకు వ్యతిరేకంగా జరిగిన 'భారత యూనియన్ లో హైదరాబాదు చేరా' అనే ఉద్యమం.

1928 లో కమ్యూనిస్టు ఆరవ ఇంటర్నేషనల్ వలన దేశాలలోని కమ్యూనిస్టుపార్టీలన్నిటికీ ఒక ఆదేశం జారీచేసింది. దానిప్రకారం మనదేశంలోని కమ్యూనిస్టుపార్టీలు, జాతీయ స్వాతంత్ర్యం కోసం పోరాడే బూర్జువా పార్టీలకు దూరంగా ఉండాలి అని. ఈ విధానాన్ని 1935 లో మార్చుకున్నారు. "దత్తు బ్రాడ్లే థీసిస్" పేరుతో ప్రఖ్యాతమయిన ఈ నూతన విధానాన్ని కమ్యూనిస్టు ఇంటర్నేషనల్ 1935 లో ఆమోదించింది. దీని ప్రకారం వలస దేశాలలోని కమ్యూనిస్టులు జాతీయ

స్వీతంత్ర్యం కోసం పోరాడే బూర్జువా శక్తులతో కలిసిపోయి, వాటిల్లో చేరి వాటిని లోపల్పించి విచ్చిత్తి చేయాలి. ఆ రోజుల్లోనే భారతదేశంలో కమ్యూనిస్టుపార్టీమీద నిషేధం విధించారు. భారత కమ్యూనిస్టులు మూకుమ్మడిగా కాంగ్రెసులో ప్రవేశించడం ప్రారంభించారు. ఆప్పటికే కాంగ్రెసు సంస్థలో ఒక ప్రగతివాద వర్గంగా రూపొందిన కాంగ్రెసు సోషలిస్టు పార్టీని తమ వేదికగా వీరు బాగా ఉపయోగించుకోగలిగారు. కమ్యూనిస్టుల ప్రవేశాన్ని కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీ నాయకులలో సర్వశ్రీ ఎం. ఆర్. మసానీ, డా. లోహియా, అచ్యుతపట్వర్ధన్లు వ్యతిరేకించినప్పటికీ సర్వశ్రీ జయప్రకాష్ నారాయణ్, ఆచార్య సరేంద్రదేవ్లు బలపరచారు. చివరికి జయప్రకాష్-పి. సి. జోషీల ఒప్పందం ప్రాతిపదికమీద కమ్యూనిస్టులకు ప్రవేశం లభించడమేకాక, ఆంధ్ర, మద్రాసు, తిరువాన్కూరు-కొచ్చిన్ మొదలైన రాష్ట్రాలలో కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీల నాయకత్వాన్ని కూడ కమ్యూనిస్టులు చేజిక్కించుకున్నారు. అలా ప్రాధాన్యత సంపాదించుకున్నవారిలో సర్వశ్రీ పుచ్చలపల్లి సుందరయ్య(ఆంధ్ర) జీవానందం సి. రామ్మూర్తి (మద్రాసు), నంబుద్రిపాద్, ఎ. కె. గోపాలన్ (ట్రావెన్కూరు-కొచ్చిన్) ప్రముఖులు.

1938 లో శ్రీ ఎం. ఆర్. మసానీ కమ్యూనిస్టుల రహస్య సర్క్యులర్ను ఒక దానిని పట్టుకోగలిగారు. కాంగ్రెసు సోషలిస్టు పార్టీలోను, తద్వారా కాంగ్రెస్లోను, కమ్యూనిస్టుల ప్రవేశం, దానిని విచ్చిన్నంచేయటానికి, అందులోనుండి కార్యకర్తలను పెద్ద ఎత్తున కమ్యూనిస్టులుగా మార్చడానికేన్న విషయం ఆ రహస్యసర్క్యులర్లో బయటపడింది. వారిపై చర్య తీసికోవడానికి కాంగ్రెసు సోషలిస్టుపార్టీ మీనమేషాలు డెక్కపెట్టేసరికి సమయం దాటిపోయింది. 1948 మార్చిలో కాంగ్రెసు - సోషలిస్టు పార్టీనుంచి కమ్యూనిస్టులను బహిష్కరించాలని తీర్మానం చేసేనాటికి కొన్ని రాష్ట్రాలలో కాంగ్రెసు-సోషలిస్టుపార్టీ పూర్తిగా కమ్యూనిస్టులవశమైపోయింది.

రెండవ ప్రపంచ యుద్ధం జరుగుచున్నప్పుడు, కాంగ్రెసులోని మితవాదులవాదాన్ని ప్రక్కకునెట్టి, మహాత్మాగాంధీ 'క్విట్ ఇండియా' నినాదం చేశారు. దేశమంతటా విప్లవజ్వాలలు వెల్లుబికాయి. ఈ యుద్ధాన్ని 'సామ్రాజ్యవాద యుద్ధం' అని ప్రధానంగా వర్ణించి బ్రిటిషుపాలకులకు వ్యతిరేకంగా పనిచేస్తూ వచ్చిన కమ్యూనిస్టుపార్టీ, రష్యాపై జర్మనీ దాడిచేయగానే ప్లేటు ఫిరాయించి, దాన్ని "ప్రజాయుద్ధమని" ప్రధానంగా వర్ణించి ప్రారంభించారు. ఈ క్రొత్త నినాదాన్ని చేపట్టగానే వీరి నాయకులు చాలా

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మండి విడుదలయ్యారు. ఆ పార్టీపైన ఉండిన నిషేధాన్ని బ్రిటిషు పాలకులు ఎత్తి వేసారు. ఒకవైపు కాంగ్రెసు నాయకత్వం, కాంగ్రెసు సోషలిస్టులూ, 'కరోయామరో' (దూ ఆర్ దై) అన్న మహాత్ముని నినాదంపై ప్రభుత్వయంత్రాంగాన్ని స్థంభింపచేయడానికి ఉద్యమాలు జరుపుతుంటే, కమ్యూనిస్టులు బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి ఏజెంట్లుగా వ్యవహరించారు. చారిత్రాత్మకమయిన ఈ 'క్విట్ ఇండియా' తీర్మానాన్ని, బొంబాయిలో జరిగిన ఏ.ఐ.సి.సి. మహాసభలో 1942 ఆగస్టు 8 నాడు ఆమోదించిన తర్వాత, అక్కడచేరిన అశేష ప్రజానీకాన్ని ఉద్దేశిస్తూ గాంధీజీ చేసిన ప్రసంగంలో 'కరో యా మరో' అన్నమాటను, 'ఈసారి నేను ప్రజలను జైళ్ళకు వెళ్ళమనిచెప్పను' అన్న మాటలను సంకేతాలుగా స్వీకరించిన, కాంగ్రెసుపార్టీలోని అతివాద నాయకత్వం, ముఖ్యంగా సోషలిస్టులు 1942 ఉద్యమాన్ని ప్రజావిప్లవంగా కొనసాగించారు.

కమ్యూనిస్టులు మాత్రం వారి పత్రికలనిండా అజాద్ హింద్ ఫౌజ్ నిర్మాత సుభాష్ చంద్రబోస్ ను ఆగస్టు విప్లవనేత శ్రీ జయప్రకాశ్ నారాయణ్ ను అతి నీచమయిన భావలో దుమ్మెత్తిపోశారు. అనేకమంది దేశభక్తులను పోలీసులకు పట్టికవ్వడంవరకూ వెళ్ళింది వీరి రష్యాదేశభక్తి. గాంధీ మహాత్ముడు చేసిన క్విట్ ఇండియా శంఖారావానికి సూర్యుడనమించని బ్రిటిషు సామ్రాజ్యమే దద్దరిల్లిపోయింది. ఈ మహోద్యమానికి కమ్యూనిస్టులు వెన్నుపోటు పొడిచారు. దేశద్రోహానికి పాల్పడ్డాడని వారు క్విట్ ఇండియా ఉద్యమ మహాప్రవాహానికి కొట్టుకుపోయారు, 1957 లో ఆ నాటి తమ విధానం తప్పని ఆత్మపిమర్చ చేసుకున్నారు.

సరిగ్గా ఇదేవైఖరిని ప్రైదరాబాదురాష్ట్రంలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ లేవదీసిన 'ప్రైదరాబాదు ఇండియన్ యూనియన్ లో చేరాలి' అనే మహోద్యమంలో కూడ కమ్యూనిస్టుపార్టీ పునరావృతంచేసింది.

ప్రైదరాబాదు రాష్ట్రంలో కమ్యూనిస్టుపార్టీకి 1939 లోనే బీజాలు వడినాయి. ప్రైదరాబాదు నగరంలోని అబిడ్స్ లో ఉంటూఉండిన ఇండియా కాఫీహౌస్ లో సర్వశ్రీ అఖ్తర్ హుసేను, మఖ్దూం మొహియుదీన్, నయ్యద్ ఆలంఖుద్ మీరి, రాజబహదూర్ గౌడ్, జవ్వాద్ రజ్వీ, మొదలయిన యువకులు గుమిగూడి ఇష్టాగోష్టులు జరుపుకుంటూ ఉండేవారు.

1935 తర్వాతనుంచి 1942వరకు కమ్యూనిస్టుపార్టీమీద నిషేధం వుండేదికనుక కమ్యూనిస్టు భావాలు గల అనేకమంది యువకులు అటు ఆంధ్రమహాసభలోను, ఇటు

విద్యార్థి సంఘాలలోను, కార్మిక సంఘాలలోను చేరి తమ కార్యకలాపాలను ఉద్యతం చెయ్యసాగారు.

నిజాం రాష్ట్రంలో భూస్వాముల దోపిడికి వ్యతిరేకంగా రైతుకూలీలను సంఘ దీతపరచి, పోరాటాలు జరపడంలో కమ్యూనిస్టులు ప్రముఖపాత్ర వహించారు. నిజాం రాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభను చీల్చి ఒక భాగాన్ని వశంచేసుకున్న తర్వాత గ్రామాలలో కౌలుదారుల పోరాటాలను కమ్యూనిస్టులు ఉద్యతం చేశారు. నల్లగొండ, వరంగలు, కరీంనగరం జిల్లాలలో వీరి నాయకత్వానగల ఆంధ్రమహాసభ శాఖలు గ్రామగ్రామాన వెలిసినవి. సర్వశ్రీ రావి నారాయణరెడ్డి, బద్దం ఎల్లారెడ్డి, దేవులపల్లి వెంకటేశ్వర రావు, సర్వదేవభట్ల రామనాథం, మొదలైనవారు అనేకమంది కమ్యూనిస్టు సిద్ధాంతాల్ని చిత్తశుద్ధితో విశ్వసించి అనేక త్యాగాలు చేశారు.

హైదరాబాదు నగరంలో అనేక కార్మికసంఘాలను శ్రీ రాజ బహదూరు గౌడు నాయకత్వంలో కమ్యూనిస్టులు వశపరచుకున్నారు. శ్రీ జవ్వాదు రజ్వీ, మఖ్తూం మొహియుదీనులు అటు కార్మికరంగంలోను, ఇటు విద్యార్థి సంఘాలలోను ప్రాబల్యం సంపాదించసాగారు. అయితే 1941 నుంచి వీరి ప్రాబల్యం తగ్గించటానికి సోషలిస్టు పార్టీయువకులు శ్రీ ఎస్. ఆర్. ఆప్టయాల్, శ్రీ బనవరాజ్ ప్రభృతులు పూను కున్నారు. 1945 నాటికల్లా విద్యార్థి సంఘాలను సోషలిస్టు యువకులు స్వాధీనము చేసుకున్నారు. అలాగే కార్మిక రంగంలో శ్రీ మహదేవసింగు ప్రభృతులు కమ్యూనిస్టుల ప్రాబల్యాన్ని తగ్గించడంలో కృతకృత్యులయ్యారు.

1948 లో ఆఖరిభారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ మహాసభ కలకత్తాలో జరిగింది. అప్పటికే దేశానికి స్వాతంత్ర్యం సిద్ధించింది. వండిత జవహర్లాల్ నెహ్రూ ప్రధాన మంత్రిగా కేంద్రంలో కాంగ్రెసుప్రభుత్వం ఏర్పడింది.

స్వతంత్ర భారత ప్రభుత్వం అనగా నెహ్రూ ప్రభుత్వం భారతీయ పెట్టుబడి దారుల ప్రభుత్వమనీ, సంస్థానాలను అందులో చేర్చుకోవడానికి ఒత్తిడిచేసే ఆధికారం యూనియన్ ప్రభుత్వానికి లేదని ఒక నూతన సిద్ధాంతాన్ని కలకత్తా మహాసభలో కమ్యూనిస్టుపార్టీవారు ప్రతిపాదించారు.

అప్పటినుంచి కమ్యూనిస్టులవైఖరిలో మార్పువచ్చింది. రజాకార్ నైన్యాన్ని

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ప్రజానైన్యంగా వర్ణించడం ప్రారంభించారు. శ్రీ ముక్తాం మొహియుద్దీను, మరో అయిదుగురు కమ్యూనిస్టు నాయకులపై ఉన్న వారంట్లను నిజాం ప్రభుత్వం ఎత్తి వేసింది కమ్యూనిస్టు పార్టీమీద ఉన్న నిషేధాన్నిగూడా తొలగించారు.

భారత కమ్యూనిస్టు పార్టీ కలకత్తా మహాసభ ఇటువంటి తీర్మానం చేయడానికి కారణం దాని అంతర్జాతీయ విధానంలో భాగమేనన్న విషయాన్ని విస్మరించరాదు. సాయుధ విప్లవకారులు, కొత్తగా స్వతంత్రమైన ప్రతిదేశంలోనూ, అది స్థిరపడకపూర్వమే, సాయుధ తిరుగుబాటు ద్వారా ఆ దేశప్రభుత్వాన్ని స్వాధీనం చేసుకోవడానికి కృషిచేస్తారు. మతతత్వవాదులూ - కమ్యూనిస్టులూ, ప్రపంచంలోని ఈ వైఖరిని భారతదేశం వలెనే అనేక దేశాలలో అనుసరించారు. ఇండినేషియా స్వతంత్రమైన తొలి రోజుల్లో దారుల్-ఇస్లాం అనే మతసంస్థ కమ్యూనిస్టులు కలిసి సాగించిన తిరుగుబాటును ఎదుర్కోవలసివచ్చింది. బర్మాలో కేరన్ అనే మతశక్తులూ కమ్యూనిస్టులూ కలిసి తొలిరోజుల్లో సాయుధ తిరుగుబాటు చేశారు. భారతదేశంలోకూడా అదే విధానాన్ని అనుసరించటానికి పూనుకొన్నారు.

భారత కమ్యూనిస్టుపార్టీ హైదరాబాదుకాక తీర్మానాన్ని అనుసరించి ఆరోజుల్లో హైదరాబాదు కమ్యూనిస్టుపార్టీవారు 8 పుటల కరపత్రాన్ని పంచిపెట్టారు. అందులో 'నిజాం రాష్ట్రం భారత యూనియనులో చేరకూడదు. నెహ్రూ ప్రభుత్వం ధనిక వర్గప్రభుత్వం. పెట్టుబడిదారీ దోపిడిని బలవంతంగా కొనసాగించాలనే ఉద్దేశంతో సంస్థానాలను బలవంతంగా విలీనం చేసుకుంటున్నారు. హైదరాబాదు రాష్ట్రం స్వతంత్రంగా ఉండాలి' అని హితబోధచేశారు. హైదరాబాదులోని హష్మతుగంజులో జరిగిన ఒక బహిరంగసభలో అంతవరకు అజ్ఞాతంలోఉన్న రాజబహదూరుగౌడ్ ఆకస్మాత్తుగా ప్రత్యక్షమై ప్రసంగించారు. హైదరాబాదు రాష్ట్రం స్వతంత్రంగా ఉండాలని అదే కమ్యూనిస్టుపార్టీ విధానమని స్పష్టంచేశారు. ఈవిధంగా 1942 నాటి క్విట్ ఇండియా మహోద్యమంలో విదేశభక్తి తత్పరులయి స్వదేశద్రోహానికి పూనుకొన్నారు. కాని ఆ తర్వాత తమ విధానం తప్పు అని ఒప్పుకున్నారు.

అక్టో 1948లో భారతదేశపు తుదిపోరాటం హైదరాబాదు నేల మీద జరుగుతున్నప్పుడు కమ్యూనిస్టులు, మధ్యయుగపు వ్యూధల్ నిజాము, పానిస్టుతత్వం తోబాటు మతోన్మాదులయిన రజాకార్లతో కుమ్మక్కయి అజాద్ హైదరాబాదును బల

వరచినారు. తద్వారా ప్రళయ భీకరంగా విజృంభించిన ప్రజా వెల్లువలో నిజాము రాచరికము కూకటివేళ్ళతో కొట్టుకొపోయింది. నిజాము రాచరికంతోబాటు కమ్మనిస్టులు గూడా నిలువలేకుండా పోయినారు. ఈ విధంగా రెండుసార్లు గూడా ఆత్మ పరీక్షలన చేసికొని తమ తప్పిదాన్ని అలవాటు ప్రకారం ఒప్పుకున్నారు. అయితే తప్పిదాన్ని ఒప్పుకొనేలోపల కాలప్రవాహం ఎంతో ముందుకు సాగిపోయింది.

జిల్లాలలో స్వాతంత్ర్యోద్యమము

భారతదేశాన్ని చూడాలంటే గ్రామాల్లోకి వెళ్లాల్సి అని మహాత్ముడన్నాడు. పరిపాలనాసౌలభ్యంకొరకు కొన్ని గ్రామాల నముదాయాన్ని ఒక్కొక్క జిల్లాగా విభజించటం జరిగింది. ఇక ఏ ప్రజాఉద్యమమైనా జిల్లాలలోనే పెరిగి పెద్దదైంది. అనేక ముఖ్యసంఘటనలు జిల్లాల్లోనే జరిగినవి ఉద్యమంలోని ప్రముఖ కార్యకర్తలు, నాయకులు అందరూ ఆయా జిల్లాలకు చెందినవారే. అయితే కొన్ని కారణాలవల్ల ఆనలు చరిత్రలో కొన్ని సంఘటనలుగాని, వ్యక్తులుగాని పేర్కొనబడకపోవచ్చు. అందుకని వాటిని గూర్చిగాని, లేక వారిని గూర్చిగాని దిజ్ఞాత్రుగానైనా పేర్కొనాలనే ఉద్దేశంతో 'జిల్లాలలో స్వాతంత్ర్యోద్యమము' అనే ఈ ప్రకరణములో గ్రామాలలో జరిగిన వివరాలను ప్రకటించటానికి పూనుకొంటున్నాము.

మెదక్ జిల్లా

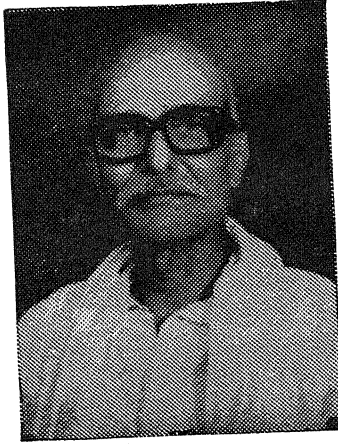
మెదక్ జిల్లాకు 'మెతుకుసీమ' అని పేరు. రానురాను మెతుకు అనేది మెదక్ గా మారింది. మంచీరకం వరివంట బహుళంగా వండటంచేత ఈ జిల్లాకు మెతుకు అనే పేరు వచ్చింది. జిల్లా 9519 చదరపు కిలోమీటరుల వెళ్ళాల్సము కలిగి స్టేట్ మొత్తంలో 16వ స్థానము కలిగియున్నది. జిల్లాలో ఎనిమిది తాలూకాలున్నవి. గ్రామాల సంఖ్య 1,255. జిల్లా జనాభా 12, 27, 861. తెలంగాణా ప్రాంతంలో మెదక్ దాదాపు మధ్యభాగంలో వుంటుంది.

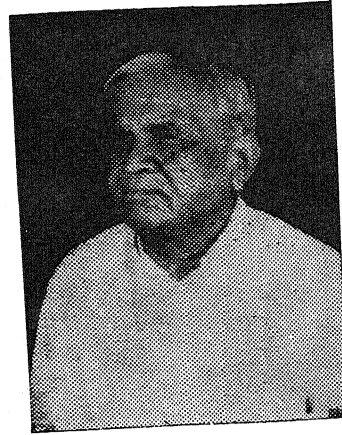
శ్రీ బద్దం యల్లారెడ్డి

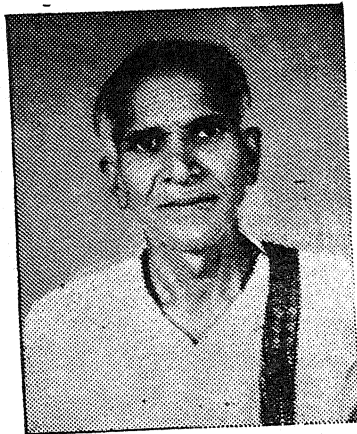
శ్రీ గోపిడి గంగారెడ్డి

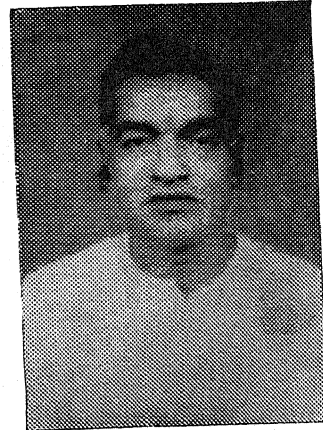
శ్రీ కాళోజి నారాయణరావు

శ్రీ జైచంద్ర జైన్

శ్రీ ఆదిరాజు తిరుమలరావు

శ్రీ పటేలు రాజన్న

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వలసిందిగా ప్రజలను ఉద్బోధించారు. పోలీసులు మంట పెట్టినవారినేమనలేదు కానీ కాంగ్రెస్ ప్రముఖులయిన నర్సయ్య బసవమాణియ్య, బచ్చ వెంకటేశ్వరగుప్త, వెంకట రాజేశ్వరజోషి, జయరామరెడ్డి, మహంకాళి నారాయణ గుప్తగారలను నిర్బంధించి నాడు. పాపన్నపేట గ్రామానికి చెందిన నర్సయ్య మ్యకల అడివప్ప, మందరి లక్ష్మయ్య గారలు సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు.

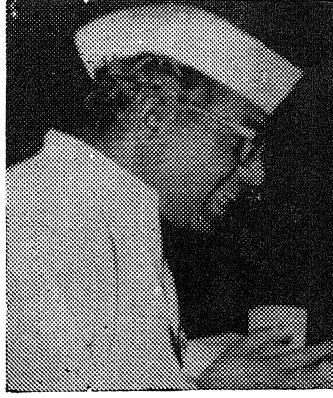
చెక్కాల్

1947 మే 16 నాడు చెక్కాల్ గ్రామంలో ఆర్యసమాజం ఉత్సవంలో పాల్గొనటానికివచ్చిన ప్రముఖ నాయకులయిన నర్సయ్య వినాయకరావువి ద్యాలంకార్, వండిత నరేంద్రజీ గారలతోబాటు ఎన్. వెంకటస్వామి, గంగారాం, మాణిక్యరావు, రామస్వామి గారలు రాత్రి రెండుగంటలకు తిరిగి వెళ్తుండగా మాటుపెట్టుకొని కూర్చున్న రజా కారువతానులు వీరిమీదకు తుపాకీవేల్చినారు. గంగారాం గారినడుముకు గుండుతాకింది. మరొకటి నరేంద్రజీ గారిని దూసుకుంటూ పోయింది. మరోసారి వేసుకున్న పథకం ప్రకారం ప్రజానాయకులను చూడగానే 'అల్లా హా అక్కర్' అని రజాకారులు కత్తులు ఝుళిపించుకుంటూ వైబడ్డారు. మహంకాళి నారాయణగారు యక్తితో తప్పించి బసవమాణియ్య మొదలయిన ముగ్గురు నాయకులను సురక్షిత ప్రదేశానికి తీసుకపోగలిగినాడు. ఇటువంటి సమయంలో మనోనిబ్బరం ఉండుచే మహాగావు.

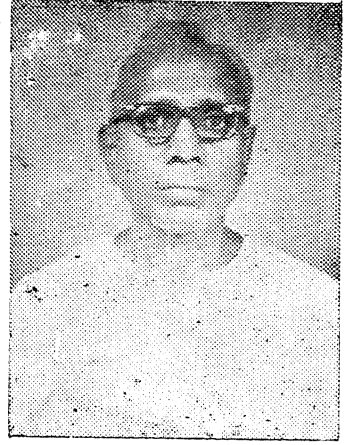
శ్రీ చైనుల సదాశివశర్మగారు గృంధాలయంముందు షేడ్ కాంగ్రెస్ జిందా బాద్ అనే నినాదాలు మిన్నుముట్టగా జాతీయపతాకాన్ని ఎగురవేసి, సత్యాగ్రహము చేసినారు. వెంటనే పోలీసులు నిర్బంధించి జైలులో వేసినారు. వీరు మొదట ఆంధ్ర మహాసభలోను, ఆ తరువాత కాంగ్రెసులోను సభ్యులయి నిరంతరంగా ప్రచార ప్రబోధాలు చేసినారు. స్థానిక ముస్లింల బెదిరింపులకు, అధికారుల దౌర్జన్యానికి బెదిరిపోలేదు. సనాతన బ్రాహ్మణులయినా సంఘసంస్కారప్రియులు సంఘభివృద్ధికి పాటుపడ్డారు. అస్తినష్టమయినా వెరువలేదు.

సదాశివపేట

1947 అక్టోబరు 24. దసరా పండుగ. ప్రజలు పండుగ సంతోషంలో ఉన్నారు. అటు రజాకారులు అల్లరిచేయడానికి పథకం వేసుకున్నారు. స్థానిక రజా

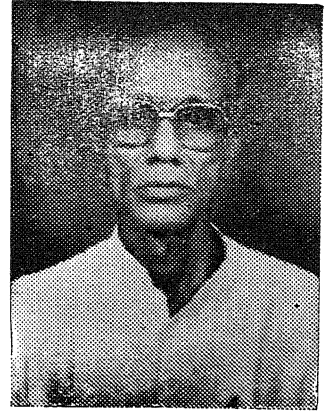
శ్రీ బసవ మాణ్య

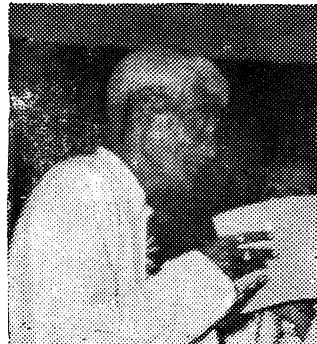
శ్రీ చోళ లింగయ్య

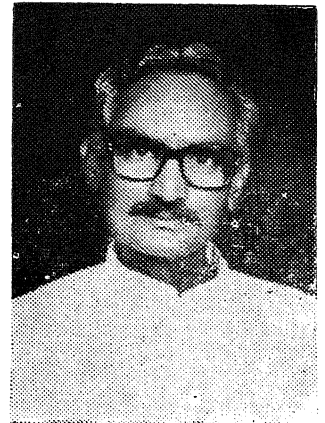
శ్రీ బచ్చ వెంకటేశం

శ్రీ సదాశివశర్మ

శ్రీ చీడు గోపాల్ రెడ్డి

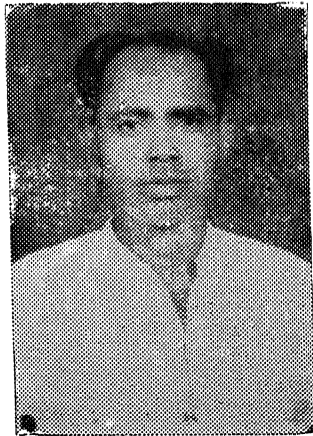

శ్రీ బి. వెంకటయ్య

గాంధీ మహాత్ముతో ఆజాద్ హింద్ అధినేత నేతాజీ సుభాష చంద్రబోసు,

నేతాజీ సుభాష చంద్రబోసు సహచరులు డా. సురేష్ చంద్ర

శ్రీ కె. వెంకయ్య

కూరీ సాయకులు షర్తోదీను, ఆజమలీఖాను వీధిలోనికి రాగానే పరిసరగ్రామాల రజా కారులు 'అల్లా హో అక్బర్' అని నినాదాలుచేస్తూ చేరుకున్నారు. మొదట రెండు కిరసనాయిలు దుకాణాలను బద్దలుకొట్టినారు. నూనె డబ్బాలను అంచెలంచెలుగావైన నిలుచున్న రజాకారులకు అందిస్తూ పోయినారు. ఇట్లా అరవైడబ్బాలు చేతులు మారినవి. వాటిని అడ్డి దుకాణాలమీద కుమ్మరించి నిప్పంటించినారు. రేటు సం గప్ప అనే వర్తకుడు తన దుకాణానికి తోరణం కడుతుండగా అతనివై కిరసనాయిలు పోసి అగ్గిపుల్లతో అంటించి సజీవదహనం చేసినారు. మంటలు ఆకాశాన్నంటుతున్నవి దుకాణాలు కాలి బూడిదయినవి. మీదట బీదరుగంజ్ ను కాలబెట్టిన దుర్బటన వలె జరిగింది. చూస్తూండగానే 15 లక్షల అస్త్ర మంట కలిసింది. కాలబెట్టిన కిరోసిను విలువనే 50 వేలకు మించింది. ఈ హెరమయిన దహనకాండ సమాచారాన్ని వెంటనే భారత ఉపప్రధాని సర్దార్ వజ్రేల్ కు తెలియచేయబడింది.

సంతృప్తికరమయిన విషయం ఏమిటంటే 'పోలీసు చర్య'ను విజయవంతంగా జరుపుతూ త్రోవలో సదాశివపేట చేరగానే ప్రజలు హర్షధ్వనాలుచేయుచు స్వాగతం పలికారు. అప్పుడు జనరల్ జే. ఎస్. చవుదరి గారు మందహాసంచేయుచూ మీదట పంపిన విజ్ఞప్తివ్రతాన్ని ప్రజలకుచూపినారు. అదిచూసిన ప్రజలు ఆనందంతో పొంగిపోయారు.

కూచనవల్లి

మెదక్ వట్టణానికి సమీపంలో ఉండే కూచనవల్లి వాస్తవ్యులయిన సర్వశ్రీ శివనూరు వెంకటరాం, బాలాగౌడ్, మంగలి లక్ష్మయ్య, నర్సింలు, వెంకయ్య, ఎల్లయ్య, దమ్మ రామాగౌడ్ గారలు తమ గ్రామంలో జండా వందనంచేసి, స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాద్ అని నినాదాలుచేస్తూ సత్యాగ్రహం చేశారు. పోలీసులు నిర్బంధించి తీసుకవెళ్ళారు.

అల్లిపురంలో ఆఘాత్యం

నవంబరు 12 మైశూదూరంలో ఉంటుంది. స్థానిక కార్యకర్త శ్రీ రాధాకృష్ణన్ గారు కాంగ్రెసు విలుపునందుకొని 1947 సెప్టెంబరు 4 న జండా వందనం జరపాలని నిశ్చయించినారు. చుట్టుగ్రామాలయిన పోల్కవల్లి, యల్లాయెవల్లి, కోచ గుట్టవల్లి, మొదలయిన గ్రామాల వారుకూడా జండా వందనంలో పాల్గొనటానికి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వచ్చారు. ఈ వార్త తెలిసిన అల్లిపురం గ్రామందొర పోలీసులకు, మిలిటరీ తెలియ జేసాడు. ప్రజలు సమావేశానికి రాగనే నిజాం మిలిటరీ కాల్పులు జరిపింది. వడ్డలశ్మయ్య మరణించాడు. కొమ్మేర నర్సయ్య, సామెల నర్సయ్య, తీవ్రముగ గాయపడ్డారు. ప్రజలు భయపడి చెల్లాచెదరయ్యారు. పోలీసులు ఇండ్లలో చొరబడి దోచుకున్నారు. ఈ దొంగిలించిన సరకు సుమారు 10వేలవరకు ఉంటుంది. పోలీసులు రాధాకృష్ణరావును నిర్బంధించారు.

కోడూరు గ్రామ పటెలు శ్రీ రంగారెడ్డి రజాకారుల దౌర్జన్యానికి గురయ్యారు. అట్టే ఖాదిరాబాదులో దుగ్గిశెట్టి విశ్వనాథం గారి తండ్రిని కారుచిచ్చులో పడవేసి నజీవ దహనం చేసినారు. ఇంటిలో జొరబడి ఆస్తిని దోచుకున్నారు. అర్య సమాజం ఎన్నికల సందర్భంగా రాయకోడు గ్రామానికి అర్యసమాజ నాయకులు వచ్చినారు. ఆదనుచూచి స్థానిక మజ్లిసువారితో కుమ్మక్కయి పోలీసులు కాల్పులు జరిపారు. 11 మంది వెంటనే ప్రాణాలు విడిచారు. ఇండ్లలో జొరబడి దోచుకోవడమే కాక మాన భంగములు కూడా చేశారు. దోచిన సామాను చేరవేయటానికి 4 రోజులు వట్టింది. ఊరు దోచినాక ఇండ్లకు నివ్వబడించినారు. సర్వశ్రీ మారుతి, గాండ్ల బక్కప్పగారలను చంపి వారి లక్షల ఆస్తిని దోచుకున్నారు. అటులే డప్పు రాజయ్యగారి మూడు లక్షల ఆస్తిని గూడా ఆపహరించారు.

తూపురాన్ లో బిదురు రాజయ్యగారు కాంగ్రెసు ప్రచారంచేసినందుకు రజాకార్లు ఇల్లు దోచారు. అటులే ప్రజలను నిజాం సర్కారుకు విరుద్ధంగా తిరుగుబాటు చేయ వలసిందిగా ప్రచారం చేసినందుకు బజారు రాములును పోలీసులు నిర్బంధించటానికి ప్రయత్నించారు కాని తప్పించుకొని అజ్ఞాతంగా ప్రచార కార్యక్రమం సాగించారు. వెల్లూరి గ్రామంనుండి శ్రీ విఠల నర్సయ్య నాయకత్వంలో కొమరిశెట్టి విశ్వనాథం, భూమయ్య, భూమిరెడ్డి మొదలైన ఎనమండుగురు యువకులు తూప్రాణ్ కి వెళ్లి జండా వందనంచేసారు. మెదకు సమీపంలోని కిష్టాపురం, ఎల్లగూడెం, జాటువల్లి, తిగుళ్ళ గ్రామాలలో సుమారు 200 మంది కార్యకర్తలను కాంగ్రెసు ప్రచారం చేస్తున్నారని పోలీసులు అరెస్టు చేశారు. సిద్దివేటలో శ్రీ రాజిరెడ్డి మొదలైన ఆయిదుగురు యువకులను నిర్బంధించారు. ఊరిపైదాడి చేయటానికి స్థానికులు సరిపోరని హైదరాబాద్ నుండి అదనంగా రజాకారులను పిలిపించి అల్లరి చేసినారు. అందోలు తాలూకాలోని ఆరె ఇదిక్కాల, కాయదంవల్లి, కొడిపాక, బూరుగువల్లి, నిజాంపురం గ్రామాలలో రజాకార్లు, పోలీసులు కలసి ఇండ్లు దోచుకున్నారు. ఇదే తాలూకాలోని రాగయ్య

పేటపై దాడిచెయ్యగ ఇద్దరు మరణించారు. అంతటితో వారి రాక్షసత్వం ఆగలేదు. ఇండ్లకు నివ్వబడించటానికి పూనుకోగా గ్రామస్తులు దుడ్డు కర్రలు వట్టుకొని ప్రతిఘటించారు. కాని తుపాకి కాల్పులకు చెదిరి పోవలసివచ్చింది. ఆతర్వాత ఇండ్లలో జొరబడి విచ్చలవిడిగా దౌర్జన్యం సల్పినారు. జోగిపేటకుచెందిన శ్రీ బసవ మాణియ్యగారు చూచిన సాహసం అనన్యసామాన్యం. అతను సత్యాగ్రహంచేసి జేలుకు వెళ్ళారు. కాని దేశీయులు రజాకార్లుపెట్టు హింసలకు గురి అవుతుంటే జేలులో పడి ఉండలేకపోయాడు. ప్రజలమధ్య ఉండి రజాకార్లను ప్రతిఘటించుటే కర్తవ్యమని నమ్మిన మాణియ్యగారు లంబాడివేషం వేసుకొని జేలునుండి తప్పించుకొని చివరివరకు ప్రచ్ఛన్నంగా నిజాం పోలీసులను, రజాకార్లను ఎదుర్కొంటూ ప్రజలకు ధైర్యం కలుగజేసారు.

శంకరంపేట చైతన్యంగల గ్రామం. జిల్లా కాంగ్రెసు కమిటీ కార్యదర్శులుగా ఉన్న వెంకట రాజేశ్వరజోషి ఈ ఊరివాడే. ఎనమండుగురు కాంగ్రెసు కార్యకర్తలతో సత్యాగ్రహం చేయగా పోలీసులు అరెస్టుచేశారు. వారిలో గాండ్ల బుచ్చయ్య తదితరులు ఉన్నారు.

ఉద్యమకాలంలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ మెదక్ జిల్లా కమిటీ శ్రీ జె. రామిరెడ్డిగారు అధ్యక్షులుగను, కస్తూరి కృష్ణమాచారి ఆడ్వోకేటు ఉపాధ్యక్షులుగను, వెంకట రాజేశ్వరజోషి కార్యదర్శిగను ఉండి ఉద్యమాన్ని విజయవంతం నడిపారు. జోషి గారినిగూర్చి ఒక్కమాటలో చెప్పాలంటే మెదకు జిల్లాలో జరిగిన చైతన్యం. కాంగ్రెసువారి జాతీయతత్వ ప్రచారము శ్రీ జోషిగారి నిరంతర కృషి ఫలితమే. వారు పద్మశాలీయుల అభివృద్ధికి ఎంతోకృషి సలిపారు. మెదకు జిల్లాలో జరిగిన సత్యాగ్రహంయొక్క విశేషమేమిటంటే మొత్తం రాష్ట్రంలో మెదకువారే అధిక సంఖ్యలో ఉన్నారు. అందులోను విశేషమేమిటంటే ఈ తాలూకాలోని సత్యాగ్రహాలందరు ఆయితే బీదలు లేక మధ్యతరగతికి చెందిన కిందిస్థాయివారు. దీన్ని బట్టి కాంగ్రెసు ప్రభావం కిందితరగతి వారిమీదనే వడిందని అట్టివారే నిజమైన కాంగ్రెసు వాదులుగ సత్యాగ్రహంచేసి దేశభక్తిని రుజువుపరచుకున్నారని స్పష్టమౌతుంది. వీరిలో సర్వశ్రీ ఆర్. నరసింహారెడ్డి, మల్కాజి నారాయణ, సోమలింగం, జగన్నాథరెడ్డి గారలు ముఖ్యులు.

స్టేట్ కాంగ్రెసు ఆదేశానుసారం 1947 ఆగస్టు 15 నాడు మెదక్ లో జండావందనము

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

చేయటానికి శ్రీ చోళ లింగయ్య యాదవ్ గారి కృషివలన శంకరరావుతోటలో సభ ఏర్పాటుచేయటం జరిగింది. ఇది తెలిసి 300 మంది రజాకార్లు ఆయుధాలతో వచ్చి బెదిరించి రక్తపాతం జరుగుతుందన్నారు. కాని ప్రజలు సాహసించి జండా ఎగురవేసితీరారు. దీనివలన ప్రజలలో ఆత్మవిశ్వాసం కలిగింది. భారతవైమానికదళంలో చేసిన శ్రీ లింగయ్య 1942 లో నేతాజీ విలుపు మేరకు ఐ. ఎస్. ఏ. లో చేరి నేతాజీ నిర్యాణం తర్వాత స్వగ్రామమైన మెదకువచ్చి కాంగ్రెసు ప్రచారంచేసినారు. 1947లో సత్యాగ్రహంచేసి జైలుకు పోయారు. వీరు గ్రామగ్రామం తిరిగి వెనుకబడిన తరగతులవారిలో చేసిన తీవ్రమయిన ప్రచార ఫలితముగ విరివిగ సత్యాగ్రహంతోపాల్గొన్నారు. శాలిపేట గ్రామంనుండి సర్వశ్రీ బక్కయ్య, బాలనర్సయ్య, చాకలి బాలయ్య, చంద్రయ్య, దుర్గయ్య, ఎడ్ల నర్సయ్య, పోచయ్య, బాలయ్య గారలు పాల్గొన్నారుంటే సామాన్యంకాదు. అట్టే మెదకు గ్రామంనుండి సర్వశ్రీ చోళ లింగయ్య లక్ష్మయ్య, ముత్రాయి కోట లక్ష్మయ్య, బెండ్రలక్ష్మయ్య, మల్లయ్య, నాగోజీ, ఆర్. నరసింహారెడ్డి, నారాయణ, మల్కాజి నారాయణరావు, మండలి పోచాగౌడ్, పోచయ్య రాజారాం, రామయ్య, ముత్రాయి వల్లిం రాజరెడ్డి కట్ల వెంకటస్వామి, ఆర్. వెంకటేశ్వరరావు గారలు సత్యాగ్రహంచేసి జైలుకు వెళ్ళారు. అట్టే మానేపల్లి అనే చిన్న పల్లెటూరునుండి సర్వశ్రీ భూమయ్య, గంగయ్య, వెంకట రాజయ్య, వీరయ్యగారలు సాహసోపేతంగ సత్యాగ్రహంచేసి మానేపల్లి అనే తమ ఊరుపేరుకే మాన్యతతెచ్చారు. సర్వశ్రీ భీమారి బాలయ్య మాందాపురం, పేరూరు భీమయ్య కాజిపల్లి ఎరబోయిన భూమయ్య కాజిపల్లి జగవతిరావు మాందాపురం భీమారి కిష్టయ్య పేరూరు లక్ష్మారెడ్డి మాందాపురం లక్ష్మయ్య మడూరు, పోతరాజు లింగయ్య దర్మవరం, మల్లాగౌడ్ తుమాయపల్లి, ముత్తయ్య, ధరపల్లి నర్సింలు, మడూరు నారాయణ, కాజిపల్లినారాయణ మక్తూంపూరు రామాగౌడ్, పేరూరు రామచంద్రరావు. సున్నం సత్తయ్య మెదకు, మడూరు శివయ్య, పొడిచనపల్లి వెంకాగౌడ్ గారలు సత్యాగ్రహంచేయటవలన వారి వారి గ్రామాలలో కాంగ్రెసుపట్ల అదరాభిమానాలు కలిగినవి. 'సర్వదేవ నమస్కారః కేశవం ప్రతిగచ్ఛతి' అన్నట్లు ఏ మారుమూల సత్యాగ్రహం జరిగినా దాని ప్రభావం కాంగ్రెసు లేవదీసిన స్వాతంత్ర్య ఉద్యమానికి బలం చేకూర్చింది.

నిజామాబాదు జిల్లా

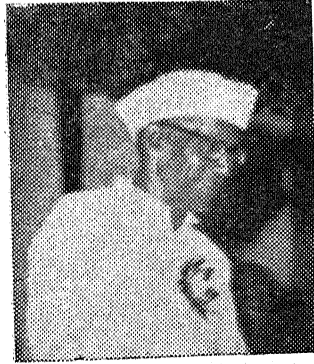
నిజాం నవాబులు ఈ రాష్ట్రాన్ని పాలించిన కాలంలో, హిందువుల సభ్యతను, సంస్కృతిని తుడిచివేయటానికి చేయకలిగిందంత చేసినారు. కాన్ని

శ్రీ కె.వి. గంగాధర్

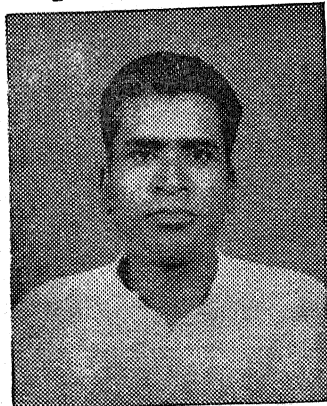
శ్రీ డి. నారాయణరెడ్డి

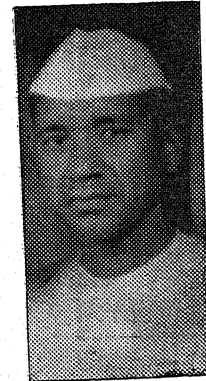
శ్రీ యస్. రుక్మారెడ్డి

శ్రీ గంగారాం ఆర్య

శ్రీ కె. బాల్ లింగం

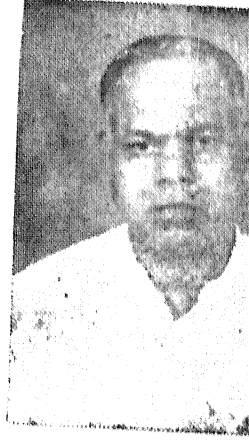

శ్రీ పడిగల హన్మంతు

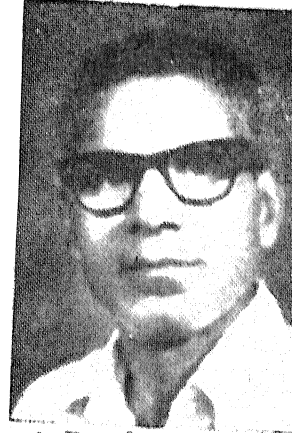
శ్రీ యస్. వెంకటస్వామి

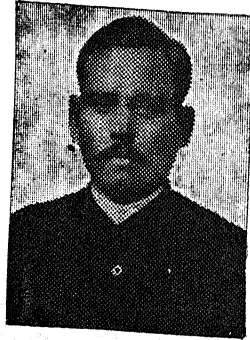
శ్రీ చామరల ప్రకాశం

శ్రీ యస్. విఠల్ రావు

శ్రీ కె. ప్రేమరాజ్ యాదవ్

శ్రీ బాజికిషన్ రావు

శ్రీ కొత్తూరు సత్య గుప్త

శతాబ్దాలనుండి సాగివస్తున్న సంస్కృతిని తుడిచివేయటానికి అధికార
చేసినారు. అందులోని ఒక భాగమే గ్రామాల పేర్లను మార్చివేయ
'ఇందూరు' అనేపేరు ముస్లిములైన నిజాం నవాబులకు నచ్చలేదు కా
'నిజామాబాద్' అని మార్చినారు. ఈ జిల్లాకు ఒక పక్కన నం
నాందేడు మహారాష్ట్ర ప్రాంతానికి చెందినది ఉన్నది. దాని
ఇక్కడి ప్రజల తెలుగుభాష సరిహద్దు ప్రాంతంతో ఆదాన ప్రదానం
మయినది. ఉదా :- నిజామాబాదులో చిన్నమ్మను 'మాళుళి' అం
గంటల సమయాన్ని అక్రకొట్టంగ, బారకొట్టంగ అని వ్యవహ
రంగాన్ని 'బీడిపట్టు'డు అంటారు. అట్లే మరాఠీభాషగూడా తె
లితమైంది.

జిల్లాజనాభా 10,22,018. అందులో ఆయిదింట నాలుగోవంత
తారు. ఒక వంతు మరాఠీ, ఉర్దూ, లంబాడి మొదలయినవి మా

భారత ప్రథమ స్వాతంత్ర్య సంగ్రామ కాలంలో దక్షిణదేశా
దులో బాగస్వామ్యం వహింపజేయాలనే ఉద్దేశంతో రావుసాహెబ్ వీః
నిర్మల, కుస్తాపురం పచ్చి కొన్నాళ్ళపాటు ఉన్నారు. ఇది 1
1947 - 48 లో జిల్లా కాంగ్రెసు అధ్యక్షులుగా శ్రీ చౌటుపల్లి
కార్యదర్శిగా శ్రీ వి. కె. రెడ్డిగారు ఉండిరి. ఆరవ ఆంధ్రమహాసభ
నర్సింగరావుగారి అధ్యక్షతన ఇక్కడనే జరిగింది.

మహాసభ వేదికనుండి ఆంధ్రేతర భాషలో ఉపన్యాసా
ఆభ్యంతరం తెలుపబడినందున, అధ్యక్షులవారు "ఇది ఆంధ్రభాష
నిజాం రాష్ట్రాండ్రవాసులందరి యొక్క సర్వతోముఖాభి వృద్ధికి
కాబట్టి ఇక్కడ నివసించే వారందరికీ వారి మాతృభాషలో ఉప
ఉన్నది." అని అధ్యక్ష పీఠం నుండి రూలింగ్ ఇచ్చి ఆంధ్రమ
జాతీయ స్వరూపాన్ని నిలబెట్టింది నిజామాబాదులోనే. దానికితోడు
బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపింపబడాలని ఆంధ్రమహాసభ వేదిక
తీర్మానింపబడ్డది గూడా నిజామాబాదులోనే. ఈ విధంగా ఆం
కీయ స్వరూపాన్ని సంతరించుకున్నది గూడా నిజామాబాదులోనే.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఈ జిల్లాలో ఆర్యసమాజ ప్రచారం బాగా జరిగింది. అది గిట్టని ముస్లింలు 1939లో రాధాకృష్ణ అనేకార్యకర్తను పోలీసుస్టేషను ఎదుటనే ఒక అరబు జంబ్యాలో పొడిచి చంపినాడు. 1948లో శ్రీ గణపతి కాశీనారాయణ్ గారి అధ్యక్షతన ఆర్యకాన్ఫరెన్సు జరిగింది. అందులో బాధ్యతాయుత ప్రభుత్వం స్థాపించబడాలనే రాజకీయ తీర్మానంగూడా అంగీకరింపబడ్డది.

నిజామాబాదులో సర్వశ్రీ రుక్మారెడ్డి, కే. వి. గంగాధర్, రమేశచంద్ర. పండిత గంగరాం ఆర్య, ఆర్. శెట్టి గారలు వేలాది ప్రజలముందు సత్యాగ్రహంచేసి ఆరెస్టుయినారు.

కామారెడ్డి తాలూకాలో చిక్కనూరు పెద్దగ్రామం, ప్రజలు చైతన్యవంతులు ఆంధ్రమహాసభ నాటినుండి ఇక్కడి ప్రజలలో జాతీయభావాలు బాగా ప్రచారంలో ఉన్నవి. అందుకే స్టేట్ కాంగ్రెస్ పిలుపునందుకొని, సర్వశ్రీ కర్క బాలలింగం, డి. నారాయణరెడ్డి, పి. బాగారెడ్డి, పి. నారాయణరెడ్డి, బి. విశ్వనాథం, శ్రీ కాంతం రామచంద్రయ్య, ఎన్. బాలయ్య, కుర్కీ నారాయణ, సుదర్శనం వంతులు, తన్నీరు రామచంద్రయ్య, కుర్కీ వెంకట బాలయ్య గారలు వందలాది గ్రామ ప్రజలముందు జాతీయ పతాకాన్ని ఎగురవేసి జయజయ ధ్వనాలుచేస్తూ సత్యాగ్రహం చేసినారు. తాలూకా కేంద్రమయిన కామారెడ్డి, స్వాతంత్ర్య పోరాటంలో అటు జిల్లా కేంద్రానికి గాని ఇటు పరిసర గ్రామమయిన చిక్కనూరుకు గాని తీసిపోలేదు. గ్రంథాలయం ద్వారా ప్రిజిలలో భావ విప్లవం కలుగజేస్తూ సర్వశ్రీ విఠలరెడ్డి వరీలు, మోటూరి రామచంద్ర, ఇనన్నవల్లి నారాయణ, రెడ్డిగారి రాంరెడ్డి, రెడ్డిగారి రాజీరెడ్డి, రెడ్డిగారి బాలరెడ్డి, జగన్నగారి లక్ష్మారెడ్డిగారలు స్టేట్ కాంగ్రెసు పిలుపునకు ప్రభావితమై సత్యాగ్రహం చేసినారు. అట్టే కొండాపురం గ్రామానికి చెందిన శ్రీ కొండా కిష్టయ్య, శ్రీ బుచ్చి శ్రీరాములు. ఎర్రవహాడు గ్రామవాసులయిన శ్రీ బి. గంగారెడ్డి, శ్రీ బి. గుండారెడ్డి రాజంపేట వదేలు రాజయ్యగారలు సత్యాగ్రహం చేసి ఆరెస్టు అయినారు.

జిల్లాలోని వ్యముఖులయిన సర్వశ్రీ పండిత నారాయణరెడ్డి ఆర్య, చౌటువల్లి శ్రీనివాసరెడ్డి, పడిగల హన్మాండ్లు, నారాయణ లింగారెడ్డి, నాగనాథ్ తమ్మేవార్, పడకర్ శ్రీనివాసరెడ్డి, శంభులింగం, లక్ష్మగౌడ్, బ్రహ్మయ్య, వెంకటస్వామి, బొంజాయి నరసింహారెడ్డి, పి. నరసింహారావు, నరసింహశాస్త్రి, కొండా నారాయణ, ఉప్పుల లక్ష్మయ్య, జె. హనుమంతరెడ్డి, టి. రంగారెడ్డి గారలు సత్యాగ్రహం చేసి ఆరెస్టు కావటంతో జిల్లా మొత్తంపీద ఎంతో ప్రభావం పడ్డది.

శ్రీ కంచనపల్లి వెంకటరామరావు

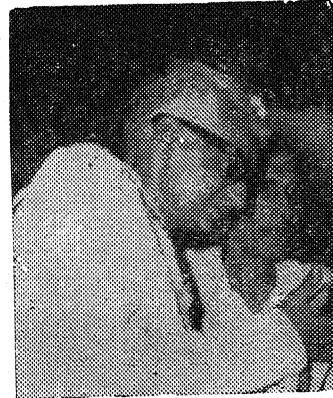
శ్రీ ఉమ్మెల్ల కేశవరావు

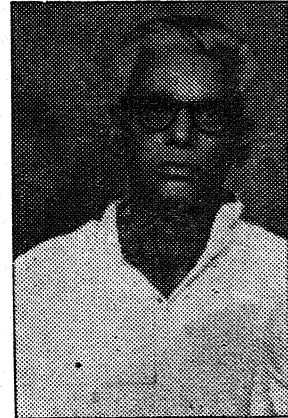
శ్రీ చౌటపల్లి హన్మంతరెడ్డి

శ్రీ వి. కె. రెడ్డి

శ్రీ కాల్వాక కిషన్ రావు

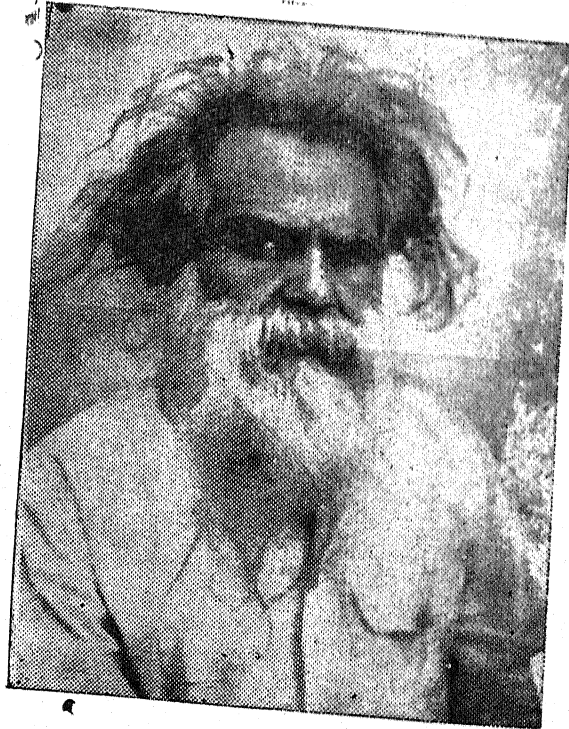
శ్రీ పింగలి తిరుమలరావు

శ్రీ కొద్దిరాజు సీతారామచంద్రరావు
తెలుగు పత్రిక సంపాదకులు

ఖాజీ అబ్దుల్ గఫార్
పయాం సంపాదకులు

శ్రీ బి. డి. బోబ్బి

కరీంనగర్ జిల్లా

నిజామాబాదు వలెనే కరీంనగరంకూడా నిజాం నవాబుల చిత్రహింసలకు గురి అయింది. ఈ జిల్లాకు 'ఎలగందల' అనిపేరు. మౌర్యులు, శాతవాహనుల తర్వాత దేవగిరి యాదవులు క్రీ. శ. 1160 లో పాలించినారు. ఈ జిల్లా రెండు మూడు సార్లు పునర్విభజనకు గురి అయింది. ప్రస్తుతం దీని విస్తీర్ణం 11,884 చ. కి. మీ. జనాభా 18,21,515 కలిగి ఏడు తాలూకాలతో కూడుకొని ఉన్నది తుదిపోరాట సమయాన జిల్లాకాంగ్రెసు కమిటీకి సర్వశ్రీ రఘునాథరావు కాచే అధ్యక్షులుగాను కె. వి. నర్సింగరావుగారు కార్యదర్శిగాను ఉండిరి.

ఇక్కడ సిరిసిల్లాలో చతుర్థాంధ్ర మహాసభ శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావు వంతులుగారి అధ్యక్షతన జరిగింది. దూరదృష్టిగల ఉద్యమ స్థాపనాచార్యులు ప్రతి ఆంధ్రమహాసభతోపాటే ఆంధ్రమహిళాసభ జరిపించేవారు. అందువల్ల తెలంగాణంలో మహిళాలోకం జాగృతమైంది. ఇక ఆంధ్రమహిళాసభకు శ్రీమతి మాడపాటి మాణిక్యమ్మగారు అధ్యక్షపీఠాన్ని అలంకరించుట విశేషము. ఆహ్వానసంఘానికి, శ్రీమతి జోగినేపల్లి రాధాబాయిగారు అధ్యక్షత వహించి చక్కని ఏర్పాట్లు గావించినారు. ఈ విధంగా చదువుకొని సమర్థులయిన మహిళలకు బాధ్యత ఒప్పచెప్పి, అనుభవం కలుగజేసినారు. ఇటువంటి దూరదృష్టిగల నాయకత్వం దేశచరిత్రలో మరెక్కడా కానరాదు.

మరొకవిశేషమేమిటంటే ఈ జిల్లాలో మహాసభ జరిగిననందువలన యువకులలో ఒకరకమైన ఉత్సాహము, దేశసేవా తత్పరత భావం కలిగింది. సిరిసిల్లాలో జరిగిన ఆంధ్రమహాసభకు శ్రీ ఆవునూరు వేణుగోపాలరావుగారు అహ్వాన సంఘాధ్యక్షులుగాను, శ్రీ కొరిమెల భూమయ్యగారు కార్యదర్శిగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. వీరు అహర్నిశలు శ్రమకోర్చి ఊరూరా తిరిగి ఆంధ్రోద్యమనందేళాన్ని ప్రజాసీకానికే అందచేసినారు. తత్ఫలితంగా అత్యధికసంఖ్యలో ప్రజలు పాల్గొన్నారు. శ్రీ అమృత లాల్ శుక్లగారి ఆధ్వర్యంలో సర్వశ్రీ ఆఫీసు రాములు (సిరిసిల్లా), సింగిరెడ్డి భూపాల రెడ్డి (లక్ష్మీపురం) చంద్రకాంతయ్య (లక్ష్మీపురం), సంజీవ నర్సయ్య (కొలుకునూరు) కావంగారి శంకర్ (సిరిసిల్లా), మంగలవల్లి కిష్టయ్య (అనంతారం), రామేశ్వరరావు (చర్లవంచ), శాంతాబాయిశుక్ల (సిరిసిల్లా), జగన్మోహనసింగ్ (వేములవాడ) మునుగుడయ్య (వేములవాడ), కట్ట విఠలరెడ్డి (సిరిసిల్లా), ముందాడి భుచ్చిరెడ్డి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

(నీరసీల్ల), జగన్నాథరెడ్డి (అనంతవల్లె)గారు మహాసభసందర్భంగా ఏర్పాటుచేసిన శిబిరంలో సేవాకార్యక్రమాలు సమర్థవంతంగా జరిపినారు. అందుకే చాలామంది యువ నాయకులు ఆవిర్భవించినారు. అట్టివారిలో మొదట పేర్కొనదగినవారు బోయినపల్లి వెంకట రామారావు గారు. వీరిది తోటపల్లి. వీరు హైదరాబాదు రాష్ట్రం భారత యూనియనులో విలీనం కావాలే అనే ఉద్యమంలో పాల్గొని అరెస్టయ్యారు. వీరు గృంధాలయోద్యమంలో శ్రద్ధతో పాల్గొన్నారు. సర్వోదయ భూదానోద్యమాలకు అంకితమయి తన పూర్తి సమయాన్ని ఇస్తున్నారు. వీరు నిర్మాణ కార్యక్రమాలలో హృదయపూర్వకంగా పాల్గొంటున్నారు. శ్రీవెంకట రాజన్న ఆవదానిగారు పక్షిలు వృత్తిని త్యజించి విలీనోద్యమంలో పాల్గొని అరెస్టయినారు. వీరు బహుభాషావేత్తలు. శ్రీ రఘునాథరావు కాచేగారు మంథెనలో ఆంధ్రమహాసభ స్థాపించినారు. కాంగ్రెసు వాది. సంస్థానం విలీనం కావాలనే ఉద్యమంలో వీరు మొదట సత్యాగ్రహం చేసినారు. తర్వాత సరిహద్దుపోరాటంలో పాల్గొన్నారు. శ్రీ గౌతమరావు గారు ఇరుకుళ్ళ గ్రామవాసులు. విద్యార్థిదశలో బడిని వదిలివేశారు. విలీనోద్యమంలో పాల్గొని కఠిన నగరం, వరంగలు జైళ్ళలో శిక్ష అనుభవించినారు. అపురంగాబాదు జైలునుండి 1947 డిసెంబరు 29న సాహసోపేతంగా తప్పించుకొని ప్రచ్ఛన్నంగా ఉద్యమంలో పాల్గొన్నారు. ఇక శ్రీ ధృవసింగు గారు హుజూరాబాదుకు చెందినవారు. 1934 లోనే బడి వదలి 42లో 'క్విట్ ఇండియా' ఉద్యమంలో పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. 1946లో తాలూకా కాంగ్రెసు సంఘాన్ని స్థాపించినారు. తర్వాత ఏడాదిపాటు అజ్ఞాతంగా ఉండి కాంగ్రెసు కార్యక్రమం సాగించినాడు.

కె. వి. నర్సింగరావు గారు బెజవాడలోని జోనల్ కార్యాలయం వారి ఆదేశానుసారం చాందా సరిహద్దు క్యాంపుస్థాపించి విజయవంతంగా స్వాతంత్ర్య పోరాటాన్ని సాగించినారు.

హుజూరాబాదు తాలూకాలోని ఈ గ్రామంలో వారికి కనవడిన సర్వశ్రీ కూనా రోశయ్య, మ్యూకల కొండయ్య, దేనుకుంట వెంకటయ్య, లంబాడి నాగ్వా, వంజరి వెంకయ్య, పెద రాజయ్య, కోటూరు వెంకటయ్య, ఎలబోయిన అయిలయ్యగారలన్ను వట్టుకొనివచ్చి చాలులో నిలబెట్టి చంపివేశారు.

నిజాం అధికారులు పోలీసులను వెంటతీసికొని బెజ్జంకి గ్రామంలో ఆరి బారులుగా చెవిగట్టా వనూలుచేసినారు, తిండిగింజలుగూడా ఎదుపక పండిస్తూ పుట్టంతా

బెఫ్ కింద వనూలుచేసి గోదాము నింపుకున్నారు. ప్రజలు తిండిలేక మలమలమాడ జొచ్చినారు. ఇటు గోదాము లోని గలా వట్నం తరలివటానికి యత్నిస్తున్నట్లు ఫస్ గడ్డిన రైతులు కలసికట్టుగ గోదామును ముట్టడించి అందులోని ధాన్యాన్ని ప్రజలందరూ పంచుకున్నారు. ప్రజల ఆకలి ఎంతవనిచేస్తుందో ప్రత్యక్షంగ చూసినారు బెజ్జంకి ప్రజలు. శ్రీ బోయినవల్లి వెంకటరామారావు ఇదే బెజ్జంకిలో మహానభజరిపి సర్వశ్రీ టి. హయగ్రీవాచారి. బూర్గుల రామకృష్ణారావు, రంగారెడ్డి, గారలను ఆహ్వానించినారు. వారి ప్రసంగాలవలన ప్రజలు ప్రభావితులయ్యారు. బుర్రకథల దళాన్ని, వాలంటీరుల దళాన్ని ఏర్పాటు చేసినారు. మొత్తానికి యువ నాయకత్వమే ముందుకు వచ్చింది. ఇక ఆయా తాలూకాలకు ఆర్గనైజర్లుగా సర్వశ్రీ వెంకట రామారావు, కరీంనగరం, మురళీధరరావు సిరిసిల్లా, ఎన్ మనోహరరావు పరకాల, గణపతి లక్ష్మీనారాయణరాజు మెట్టువల్లి, జి. శ్రీరాములు మంథెన, కాశం శివరాజంగుప్త జగిత్యాల, పి. శంకరయ్య సుల్తానుబాదు గారలు బాధ్యతలు స్వీకరించి ప్రవృత్తంగా పనిచేయటం ఆరంభించినారు. వీరి కృషి ఫలితంగా శ్రీ బి. కొండలరావుగారు తోటవల్లిలో సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధింప బడ్డారు. సర్వశ్రీ బి. తిరువతిరావు, రావికంటి రాజమౌళి, టి. జానకిరామారావు గారలు పల్లవల్లిలో జండా ఎగురవేయగా పోలీసులు హింసించి చెరకాలలో వేసినారు. శ్రీ వై. హనుమంతరావుగారు మామిడి వల్లిలో అనేకులతో సత్యాగ్రహం చేయటానికి పురికొలిపి, తానుగూడా సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధింప బడ్డాడు. మెట్టువల్లి ప్రాంతంలో సర్వశ్రీ కె. అచ్యుతరావు, వైకుంఠరెడ్డి వెంకటేశ్వరరావు గారలు జండా వందనాలు జరిపినారు. తాటి, ఈత చెట్లు నడుకుట వంటి కార్యక్రమాలు నిర్వహించి వట్టుబడి పోలీసుల హింసలకు గురి అయినారు. మంథెన నుండి సర్వశ్రీ గణపతిరావు, రాజేశ్వరరావు, అవధానుల కిష్టయ్య, మహావాది గణపతి వ్రభృతులు సత్యాగ్రహం చేసినారు. హుజూరాబాదు తాలూకాలో ముక్కునూరు గ్రామంలో కాంగ్రెసు కార్యాలయాన్ని రహస్యంగా నడిపేవారు.

కరీంనగరు జిల్లాలో పోలీసు సర్కిల్ ఇన్స్పెక్టర్ వరమ కిరాతకు డుండే వాడు. అతని రాక్షస కృత్యాలను సహించలేక ఒక యువకుడు అతన్ని చంపే వరకు నిద్రాహారాలు మానుకుంటానని శపథం చేసినాడు. అదేవేడిలో పోయి సర్కిల్ ను వట్టవగలు పోలీసునాకాలోనే చంపివేసినాడు. యువకుని ఈ వీరోచిత చర్య తాలూకా అంతాపాకి పోయింది. శ్రీ కృష్ణుడు సరకాసురుని వధ జరవగానే వ్రజలు సంతోషం వట్టలేక దీపాలు వెలిగించినట్టు తాలూకా వ్రజలు ఆనందాళి శయంతో ఆరోజు పండగ చేసికున్నారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హుజూరాబాదు బాలాకాలోని ముల్కనూరు, మల్లారం, అమ్మనగుర్తి, గుడికాల, శిరిశివల్లి, రాములవల్లి, బీలుగుల, దండెపల్లి మొదలైన గ్రామాలనుండి ప్రజలు ఊరేగింపు తీసినారు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిందాబాదు నినాదాలు మిన్నుముట్టినవి. ఇది సహించని పోలీసు ఇన్స్పెక్టర్ జనంమీద కాల్పులు సాగించినాడు. జన సమూహం నుండి ఒకరు వడిసెల రువ్వగా ఆ దెబ్బకు సర్కిల్ మరణించినాడు. అందుకు ప్రతికారంగా రాములపల్లి మొదలైన గ్రామాలపై వడి పోలీసులు అనేక అత్యాచారాలు జరిపినారు. దరినో చంపినారు. ఇప్పటికీ పోలీసుల దౌర్జన్యానికి గురి అయినవారి పేర్లుచెక్కినవ లకం సాక్ష్యంగా నిలిచి ఉన్నది. తమతోటిగామ సోదరులపై జరుగుతున్న అత్యాచారాన్ని సహించలేక అనేక గ్రామాధికారులు తమ పదవులకు రాజీనామాచిచ్చి కాంగ్రెసు కార్యక్రమంలో పాల్గొన్నారు. కార్యకర్త లనేకులు రహస్యంగా చందాలు పోగుచేసి, ఆయుధాల కొనుగోలుకై బాందాక్యాంపు నిర్వాహకులైన శ్రీ కె. వి. నరసింగరావుగారికి అందజేసినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరం 1947 ఆగష్టు 15 నుండి 1948 సెప్టెంబరు 17 వరకు ఉదృతంగా సాగింది. భారత స్వాతంత్ర్య సమరంలో ఇది తుది ఘట్టంగా పరిగణించబడుతుంది. హైదరాబాదు స్టేటు కాంగ్రెసు వీలువు నందుకొని ప్రజలు ప్రాణాన్ని కూడా లెక్కచేయకుండా నిజాం సర్కార్ ను ఎదిరించినారు పోలీసుల తుపాకి గుండ్లకు వెరువలేదు. వీరులవలె ఎదిరించి వీరమరణము చెంది దేశమాత ఋణం తీర్చుకున్నారు. ఇట్టి వీరుల ప్రాణత్యాగ ఫలమే ఈ నాడు మనం ఆనుభవిస్తున్నాము. ఆ నాడు వారుచేసిన రక్త తర్పణానికి, ఇదే మా అశ్వు తర్పణ శ్రద్ధాంజలి. వారి దివ్యనామాలను ఈ కింద పొందుపరుస్తున్నాము. వీరందరు కఠినగరం జిల్లాకు చెందినవారు. సర్వశ్రీ ఏ. ప్రభాకరరావు, సింగిరెడ్డి భూపతిరెడ్డి, రామచంద్రం, పీచు బక్కయ్య, బద్దం నారాయణ, పెరంబుదూరి అనంతయ్య, బుర్రయ్య, పుల్లయ్యగారి ఎల్లయ్య, అల్లె వెంకయ్య. సింగిరెడ్డి రాజిరెడ్డి, ఏలేటి రాజిరెడ్డి, ఎల్లాల రామయ్య, తుమ్మెజు నారాయణ, ఆయిరెడ్డి, భూమిరెడ్డి, కాచం చంద్రయ్య, కుమ్మరి ఎల్లయ్య, రొండ్ల మాధవరెడ్డి, బి. డామోదరరెడ్డి, బీంరెడ్డి లచ్చయ్య, చిక్కిళ్ళ మల్లయ్య, చొక్కారెడ్డి, ఏలేటి మల్లారెడ్డి, కొశగుట్టపల్లి లచ్చయ్య, సాంబయ్య, గుజ్జు వీరయ్యగారలు.

ఆదిలాబాదు జిల్లా

ఈ జిల్లాకు 'ఏదులాబాదు' అనేవారు. తర్వాత ఆదిలాబాదుగా మార్చబడ్డది. ఈ ప్రాంతాన్ని (దేవగిరి యాదవరాజులు మొదలు ఆనఫ్ జాహి నవాబులవరకు అనేకులుపాలించినారు. అంతకుపూర్వం ఆతరువాత కీ.శ. 1240 మొదలు 1750 వరకు కళింగ రాజులపాలు నిరిపురిం (నిర్మూరు రాజధానిగా) గోంరాజుడులు రాజ్యమేలినారు.

ఈ జిల్లాలో జనాభా చాల తక్కువ. అంటే 10,09,292 మాత్రమే. ఇది మొత్తం ఆంధ్రజనాభాతో పోల్చితే 2,80 శాతం మాత్రమే. అయితే జిల్లా విస్తీర్ణం 18,203,8 చ. కిలోమీటర్లు కాబట్టి విస్తీర్ణాన్నిబట్టిచూస్తేమాత్రం మహబూబు నగరం తర్వాత ఈ జిల్లాది రెండోస్థానం. ఈ జిల్లాలో 10 తాలూకా లున్నవి.

1980 నాటినుండి ఈ జిల్లాలో ఆంధ్రమహాసభ జిల్లా అధ్యక్షులుగా శ్రీ రామ చంద్రరావువైకాజిగారు ఆంధ్రోద్యమ ప్రచారంచేస్తూవచ్చినారు. నిర్మల నివాసుడైన శ్రీ గోవింద గంగారెడ్డిగారు సాహసవంతులైనకార్యకర్తలు. సత్యాగ్రహంచేసి ఆరెస్టుయినారు. 1947-49 నాటి ఉద్యమకాలంలో స్టేట్ కాంగ్రెసు జిల్లాసంఘానికి శ్రీ దేశ పాంధ్యగారు అధ్యక్షులుగాను, శ్రీ కె. వి. కేశవులుగారు కార్యదర్శిగాను ఉండి ఉద్యమాన్ని విజయవంతం చేసినారు.

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరంలో తుడిపట్టమైన సరిహద్దుపోరాటం సాగించింది చాందా, బలహర్షాలనుండే. ఈవట్టణాలు గోండురాజులు నిర్మించినవనే విషయం మరువరానిది. కాంగ్రెసు ఆదేశంమేరకు శ్రీ కె. వి. నరసింగరావుగారి నాయకత్వంలో శ్రీ కె. వి. కేశవులుగారు, శ్రీ రుద్రదేవ్. శ్రీ సి. రామరాజుగారు మొదలైన కార్యకర్తలు సరిహద్దుపోరాటం సాగించినారు. స్థానిక గోండులు కాంగ్రెసు కార్యకర్తలతో సంపూర్ణంగా సహకరించినారు. వీరిలో దేశభక్తివెండు.

ఈ ఆటవిక జిల్లాలో గోండులు అక్కడక్కడ కొన్నిగుడిసెలు వేసికొని చింతపండు. జిగురు మొదలైన ఆటవిక పరిసరాలన్నీ ఏరుకొని బస్తీలలో అమ్ముకొని జీవయాత్రసాగిస్తూ వుంటారు, అయితే వారి గుడిసెలను తీసివేసి ఆ ప్రాంతాన్ని

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

'రిజర్వు' అడవిగా ప్రకటించుట నిజాం సర్కారు ధ్యేయంగా వుండేది. ఇటువంటి చారుణమైన సంఘటన ఒకటి 1940 లో జరిగింది. దాన్నే 'బాచెరురి' సంఘటన అని పేర్కొంటారు. 'బాచెరురి' అనే గోండుల గూడాన్ని పోలీసులు దాడిచేసి గుడినెలు ఎత్తివేయవలసిందిగా ఆదేశించినారు. గోండులు ఒప్పుకోలేదు. ప్రతిఘటించినారు. రిజర్వుపోలీసులు విచక్షణలేకుండా కాల్పులు జరిపినారు. ఈ సంఘటనచూస్తే అల్లూరి సీతారామరాజుగారుజరిపిన చారిత్రాత్మకమైన మన్యం తిరుగుబాటు జ్ఞాపకం వస్తుంది. నిజాంసర్కారు ఈవార్తను వత్రికలకు ఎక్కకుండా చేసినారు. కాని ఒక్క 'ముషీరె దక్కన్' అనే వత్రికమాత్రం 1940 సెప్టెంబరు 15 వ నాటి వత్రికలో 'నిజాం పోలీసులు గోండులమీద కాల్పులు జరిపినారు. కొందరు అక్కడికక్కడే మరణించినారు' అని ప్రచురించుటతో లోకానికి తెలిసింది. వెంటనే అంద్రమహాసభ వజ్రాన శ్రీ బద్దం ఎల్లారెడ్డిగారిని ఆనలు విషయాలు తెలిసికొని నివేదిక సమర్పించ వలసిందిగా కోరినారు. వారు సమర్పించిన నివేదిక గోలకొండ వత్రికలో ప్రచురింప బడ్డది. అందులో వారు 30 మంది చనిపోయినారని, అనేకులు గాయవడ్డారని స్పష్ట పరచినారు. నివేదిక సమర్పించినందుకు నిజాం ప్రభుత్వం శ్రీ బద్దం ఎల్లారెడ్డిగారిని నిర్బంధించినారు. ఆతర్వాత శ్రీ మందుముల నర్సింగరావుగారు, శ్రీ కాశీనాథరావు వైద్యగారు అక్కడికివెళ్లి విషయనేకరణ చేసినారు. అందుకుఫలితంగా నిర్బంధించిన గోండు లను విడిచిపెట్టడం జరిగింది.

నిర్మల తాలూకాకుచెందిన శ్రీ బాపురావు, శ్రీ తలిగొళ్ళ గణపతి, శ్రీ గోవన్న శ్రీ ధర్మపురిగారలు 48 ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు అరెస్టుచేయబడ్డారు. ముధోలు తాలూకాకు చెందిన బలిరాం నాయక్గారు 48 నాటి ఉద్యమంలో పాల్గొని జేలుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ మహదప్ప, శ్రీ జంపారెడ్డి, శ్రీ కొండి కొప్పల కిష్టయ్య, శ్రీ జమ్మకుంట కొమరయ్యగారలు విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు జేలుశిక్ష అనుభ వించినారు. శ్రీ లక్ష్మణరావు కరడ్గారు క్విట్ ఇండియా ఉద్యమంలో పాల్గొన్నం దుకు నిజాం ప్రభుత్వం వారంటుజారీచేసింది. తర్వాత 48 లో విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు అరెస్టుచేయబడ్డారు. ఇక శ్రీ లక్ష్మణ్ జూధవ్గారు 48 ఉద్యమంలో పాల్గొని శిక్షింపబడ్డారు. శ్రీ చప్పా లక్ష్మీవతిగారు, శ్రీ లల్లూ పటేల్ సూర్యేగారు, శ్రీ లచ్చారెడ్డిగారు, శ్రీ మచ్చు లింగన్నగారు, శ్రీ లింగారెడ్డిగారు, శ్రీ కొండికొప్పల

లింగయ్యగారు, శ్రీ మల్లారెడ్డిగారు, శ్రీ బి మల్లయ్యగారు, శ్రీ నంగయ్యగారు, విలీన్ ద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు జేలుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ నారాయణరావు శేవలక్ష్మిగారు 48 ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు అరెస్టుచేయబడ్డారు. వీరు మహారాష్ట్ర పరిషత్ ముఠోలు తాలూకా వ్యవస్థాపకులుగా ఉండిరి.

శ్రీ కుమ్మరి రాజం, శ్రీ సాయల రాజం, శ్రీ రాజారెడ్డి, శ్రీ రాజయ్య, శ్రీ రామచంద్రగారలు 'పైదరాబాదు భారత యూనియన్ లో చేరాలే' అనే ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందున నిర్బంధింపబడి జేలుశిక్ష అనుభవించారు. శ్రీ దుచ్చె సాంబయ్య శ్రీ సత్తయ్య, శ్రీ శంకరయ్య, శ్రీ సూర్యనారాయణ, శ్రీ వెంకట కిషన్ రావువకీలు, శ్రీ తులసి వెంకటేశ్వర్లు, శ్రీ ఎర్ర వెంకయ్య, శ్రీ కొండికొప్పల వీరయ్య మరియు వామనరావుగారలు పైదరాబాదు 'భారత యూనియన్ లో విలీనం' కావాలని స్టేట్ కాంగ్రెస్ లేవదీసిన ఉద్యమంలో పాల్గొని జేలుశిక్ష అనుభవించినారు.

స్వాతంత్ర్యసమరంలో ఆదిలాబాదుకు ఒక ప్రత్యేకత ఉన్నది. నిజానికి భారతదేశం 1857 లోనే ప్రథమ స్వాతంత్ర్యసమరం జరిపింది. అనాడు పైదరాబాదురాష్ట్ర ప్రధానిగావున్న సాలార్ జంగ్ వెన్నుపోటు పొడవకపోయివుంటే బ్రిటిషు వారు అనాడే వెళ్లిపోయేవారు. అయితే ప్రజలు అనాడుకూడా స్వతంత్ర్యం కోరుకుంటుంటే సహకరించినారు. శ్రీమంత్ రావుసాహెబ్ పీష్వాగారు నిర్మలనమీపాన గోదావరితీరాన కుశితర్పణంతో మకాంవేసి బ్రిటిషువ్యతిరేక ఉద్యమంలో పాల్గొనటానికి ప్రజలను ప్రబోధించినారు. అయితే అనాడు పీష్వాగారికి సహాయం చేసినాడని ముఠోలులోని శ్రీ బాలభావుగారిని అరెస్టుచేసి 7 సంవత్సరాల కఠినశిక్ష విధించినారు. అట్లే 1860లో 200 గోండులను రోహిలాలను కూర్చుకొని బ్రిటిషువారితో సాయుధపోరాటంజరిపి తప్పించుకున్న రాజిగోండును తర్వాతవట్టుకొని మర్రీచెట్టుకు ఉరితీసినారు. నేటికీ ప్రజలు సగౌరవంగా ఆ చెట్టును 'రాజి మర్రీచెట్టు' అని పేర్కొంటారు. అదే విధంగా ముఠోలువాసి అయిన శ్రీ నరహరిభట్ గారు 1862 నాటి పేష్వకుట్రకేసులో పట్టుబడ్డారు. ప్రజలకు దుప్పట్టువంచటానికి కొనుగోలుచేయుటలో సహకరించినాడనే నేరం మోపబడ్డది. వీరికికూడా 7 సంవత్సరాలు కఠిన కారాగారశిక్ష విధించబడ్డది. చేతులకు, కాళ్ళకు సంకెళ్ళు తగిలించబడ్డవి. ఈ విధంగా ఆదిలాబాదుపౌరులు

హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

భారత ప్రథమ స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. అది హైదరాబాద్ స్టేటు వాసులకు గర్వకారణమైంది.

మహబూబునగరం జిల్లా

ఈ జిల్లాకు 'పాలమూరు' అనిపేరు. కాని నిజాంకాలంలో మహబూబునగర మని మార్చబడ్డది. జిల్లావిస్తీర్ణం 18419 చదరపు మైళ్ళు. ఇక జనాభా 24,46,548. 18 తాలూకాలుగల ఈ జిల్లాలో అక్షరాస్యులు 18.95 శాతం. అతీప్రాచీనమైన అలంపురంమందిరం, విల్లలమర్రిలోని అతిపాతనమైన మర్రిచెట్టు చూడదగినవి. ఉద్యమకాలంలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ జిల్లాకమిటీకి తెలంగాణ కేసరి శ్రీ పల్లెర్ల హనుమంత రావుగారు అధ్యక్షులుగాను, శ్రీ సురభి కేశవశర్మగారు కార్యదర్శిగాను ఉండి ఉద్యమాన్ని విజయవంతంచేసినారు. అదేమిటోగాని ఈ జిల్లాలో జన్మించినంతమంది నాయకులు తెలంగాణప్రాంతంలో మరెక్కడా కనబడరు. ఉదా. నర్సశ్రీ బూర్గుల రామకృష్ణరావు, మండముల నరసింగరావు, సురవరం ప్రతాపరెడ్డి, వండేమాతరం రామచంద్రరావు, మండముల రామచంద్రరావు, నాగలపల్లి కోడండరామరావు, పల్లెర్ల హనుమంతరావు, పొగ వల్లారెడ్డి, ఓక్కెపల్లి రామచంద్రరావు, రామచంద్ర రావు కళ్యాణిగారు ఈ జిల్లావారే, అందులే మహబూబునగరంజిల్లాను నాయకజిల్లా అంటారు.

నాయకులున్నచోట కార్యకర్తలకు కొదువవుండదు. దేశపు స్వాతంత్ర్యోద్యమంలోనే రేడియోకేంద్రం నడపుట అపురూపమైంది. అట్టికేంద్రాన్ని 'భాగ్యనగర రేడియో' అనుపేరు ప్రతిభావంతంగా నడిపిన కీర్తి జిల్లాలోని గద్వాల కార్యకర్తలకే దక్కింది. ఇక కొందరు కార్యకర్తలనుగూర్చి ప్రస్తావించటం జరుగుతుంది.

పొల్లూరువాసుడైన నర్సశ్రీ కణితి అడివప్ప, అనంతకృష్ణరెడ్డి, అనంత రావుగారు 1947 లో సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. అట్టే నర్సశ్రీ అనంత రెడ్డి, అనంతరామచంద్రగోరే, అంకిరెడ్డి, అచ్యుతరాజు, అచ్యుతరెడ్డి, బాలకృష్ణ, బాల కృష్ణయ్య, బాలకృష్ణారెడ్డి, బాలకృష్ణయ్య, బలరాంగోడ్, గుబ్బి బాలస్వామిగారం హైదరాబాద్ స్టేట్ యూనియన్ లో చేరాక అని నివాదాలిస్తూ సత్యాగ్రహంచేసి

అరెస్టయినారు. వైదికసిద్ధాంతరత్న శ్రీ బల్వంత్ గారు 1938 లో పౌరహక్కుల కొరకు సత్యాగ్రహంచేసినారు. తర్వాత విలీనఉద్యమంలోగూడా సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు. సర్వశ్రీ గోండరు బాలయ్య, కాడె బాలయ్య, నర్రావ్ బాలయ్య, దానయ్యగుప్త, బాలరెడ్డి, భీరాజ్, భీరెడ్డి, బుచ్చిరెడ్డి, చంద్రశేఖరయ్య, గుర్రం గడ్డ చంద్రయ్య, చెన్నయ్యగారలు 47-48 నాటి విలీన ఉద్యమంలో సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధింపబడ్డారు.

ఆలంపురంకుచెందిన చంద్రశేఖరరెడ్డిగారు సత్యాగ్రహంచేసి గుల్బర్గాజైలులో నిర్బంధింపబడ్డారు. బయటపడి ఉద్యమాన్ని తీవ్రపరచేయాలనే ఉద్దేశంతో జేలునుండి తప్పించుకొని ఆలంపురంలో పదిష్టమైన వాలంటీరుదళాన్ని ఏర్పాటుచేసికొని, మూడు గ్రామాలను నిజాం పరిపాలననుండి విముక్తంచేసి పోలీసుచర్యవరకు తమ స్వాతంత్ర్యాన్ని కాపాడినారు. కల్వకుర్తిచెందిన సర్వశ్రీ ముత్యాల, జనార్థనరెడ్డిగారు మహాబూబునగరానికి చెందిన సర్వశ్రీ బలిజెబద్ధ నాగప్ప, నాగప్పఅత్య, మట్ట సర్వప్ప ఆర్యగారలు కాంగ్రెసు పతాకాన్ని ఎగురవేసి, హైదరాబాదు భారత యూనియనులో చేరాడె అనే నినాదంచేస్తూ సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు. అద్దె శ్రీ దాసరి మైనయ్య, నాగన్న (గద్వాల) శ్రీ బి. నరసింహమూర్తిగారు (కొల్లాపురం) కె. నరసింహయ్యగారు (మక్తల్), శ్రీ నర్సింలు (గొల్లవల్లి), నర్సింలు (రాజపూర్), ఖండెం నర్సింలుగారు, కొడంగలుకుచెందిన నరసింగరావు, ఎచ్. నారాయణగారలు 48 ఉద్యమంలో సత్యాగ్రహం చేసినారు. శ్రీ సరోడె నరసింగరావుగారు (నారాయణపేట), శ్రీ నర్సిరెడ్డి (ఆలంపురం), శ్రీ నారాయణ (ఆమరచింత), శ్రీ నారాయణ గౌడ్, తండ్రికొడుకులు వెంకటరెడ్డి మరియు వెంకటరామారెడ్డిగారలు అరెస్టయినారు. శ్రీ కిషన్ రావు, శ్రీనివాసరావు సోదరులు సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు. శ్రీ నారాయణదోతరె, శ్రీ హెచ్. నారాయణరావు, శ్రీ నారాయణరెడ్డి (నాగరకర్నూలు), శ్రీ నారాయణరెడ్డి (కొల్లాపురం), శ్రీ నారాయణరెడ్డి (కల్వకుర్తి), శ్రీ జమునాజి (గద్వాల). శ్రీ జంగారెడ్డి (నాగరకర్నూలు), శ్రీ జనార్థనరెడ్డి (కల్వకుర్తి) శ్రీ జోలయ్య (గద్వాల), శ్రీ వాణిరాం శర్మ (బాదెవల్లి) గారు ఏరందరు హైదరాబాదు భారత యూనియనులో విలీనంకావాలని నినాదాలిస్తూ సత్యాగ్రహంచేసినారు. శ్రీ ములమళ్ళ జయరాములు యాదవగారు వనపర్తి తాలూకా మన్యూడంగ్రామవాసులు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వీరు కవులు తెలుగులో విద్వాన్ ఉర్దూలో మున్నివరీషలు ఉత్తీర్ణులైనారు. 47 లో సత్యాగ్రహం చేసినారు తీవ్రంగా లాఠీచార్జిబరిగింది. పోలీసుల నిర్బంధంనుండి తప్పించుకోగలిగినారు కాని కొన్నాళ్ళకు తిరిగి వట్టుబడ్డారు. జైలులోఉండగా వీరి పుస్తకాల దుకాణాన్ని రజాకార్లు లూటీచేసినారు. తాలూకా కాంగ్రెసు ఆధ్యక్షులుగాను ఎన్నుకోబడ్డారు. తరవాత ఎం. ఎల్. వీ.గా కూడా వీరు ఎన్నికయినారు.

సర్వశ్రీ ఖండేరావు (జడ్చర్ల), కిషన్‌రావు (మత్తల్), కుక్క- కిష్టప్ప (ఆత్మ కూరు), మంగలి కిష్టయ్య (పీపనగండ), కిష్టయ్య (నాగరకర్నూలు), కిష్టయ్య (ఉప్పేరు), కందుల లక్ష్మణాచార (కొల్లాపురం), లక్ష్మణసింగు (కొడంగల్), లక్ష్మారెడ్డి (వనవల్లి), ఖద్దర్ లక్ష్మారెడ్డి గారలు పీఠంధరు స్టేట్‌యూనియనులో చేరాఁ అని సత్యాగ్రహంచేసి ఆరెస్టయినారు. శ్రీ కొత్త కేశవులుగారు మాజీ ఎం.ఎల్.ఎ. 1947 మే నెలలో జడ్చర్లలో సర్దార్ జవలాపురం కేశవరావుగారి ఆధ్యక్షతన జరిగిన ఆంధ్రప్రదేశ్‌లో ఆహ్వానంపై ఆధ్యక్షులుగా ఉండిరి. పీఠంధరు స్టేట్‌యూనియనులో సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. వారు తరవాత బాదెపల్లి పురపాలక సమితికి, పంచాయతీ సమితికి ఆధ్యక్షులుగా ఎన్నుకోబడ్డారు. ఇరివెంటి కృష్ణమూర్తిగారు విద్యార్థిదళతనే పీఠంధరు స్టేట్‌యూనియనులో వెల్గొని సత్యాగ్రహంచేసినారు. తరవాత తెలంగాణ దక్షిణపట్టణ పొంది విశ్వవిద్యాలయంలో రీడరగా పనిచేస్తున్నారు. సాహిత్య అకాదమి కార్యదర్శి పదవీబాధ్యతలు వహించినారు.

సర్వశ్రీ కడిబండ లక్ష్మారెడ్డి, నడింపల్లి లక్ష్మయ్య, లక్ష్మీనారాయణశర్మ (పాల్వూరు), లక్ష్మారెడ్డి (అలంపురం), లింగయ్య (మత్తల్), జంగం లింగయ్య (వనవల్లి), మల్లప్ప ఆర్య, జంగం మల్లయ్య (రాజాపురం), శ్రీనివాసాచారి (మత్తల్), ఎచ్. అమర్‌నాథ్ (గద్వాల), వండరి (పాల్వూరు), పోచయ్య (గొల్లపల్లి), కొండోటి పట్టాభిసీతారామయ్య (గద్వాల) గారలు స్టేట్ పీఠంధరు స్టేట్‌యూనియనులో సత్యాగ్రహంచేసి ఆరెస్టయినారు.

నాగరకర్నూలు వాస్తవ్యులైన శ్రీ పాపయ్యపార్థాగారు విద్యార్థిదళతనే స్వాతంత్ర్యోద్యమంలోపాల్గొన్నారు. స్టేట్‌కాంగ్రెస్ విలుపువిని, హైదరాబాదుస్టేట్

యూనియనులో చేరాలని నినాదంచేస్తూ సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు. అట్లే పర్మ వేదిగూడ గూడా సత్యాగ్రహం చేసినారు.

శ్రీ సురవరం ప్రతాపరెడ్డిగారు అలంపురం తాలూకా ఇటిక్యాలపాడు వాస్తవ్యులు వీరిజన్మవల్ల మహాబూతునగరంజిల్లా కమిటి తెలంగాణయే వునీతమైనది. వారు సుప్రసిద్ధ సాహితీవరులు. వ్యధమాండ్ర మహాసభాధ్యక్షులు గోలకొండ సంపాదకులు. వీరినిగూర్చి ఎంతరాసినా తక్కువే. శ్రీ పాగా పుల్లారెడ్డి(గద్వాల)గారు గూడా ఈ జిల్లావారుకావటం విశేషం.

శ్రీ కె. సిద్దిలింగప్పగారు ఆంధ్రమహాసభనాటినుండి వ్యతి ప్రజాపిత ఉద్యమంలో పాల్గొంటూవచ్చినారు. వీరు సంఘసంస్కర్త. ఆర్యసమాజ్యాప్తికి చాల తోడ్పడ్డారు. నిజాంస్టేట్ భారత యూనియనులో విలీనంకావాలనే ఉద్యమంలో సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు.

మీదట ప్రస్తావించినట్టు ఇది నాయకులను సృష్టించిన జిల్లా. మహాయోధులనదగిన అయిదుగురు రామచంద్రరావులు ఈ జిల్లావాసులే ఆగుట చరిత్రకు భూషణప్రాయమని చెప్పవచ్చును. వారు మందుముల, వండేమాతరం, చిక్కెవల్లి, కష్టాణి, మహేంద్రకర్ రామచంద్రరావులు. మందుముల నర్సింగరావుగారికి సోదరులైన మం. రామచంద్రరావుగారు అన్నగారికి అన్నిటా సమతల్యులు. 1928 సత్యాగ్రహోద్యమకాలంలో వీరు సత్యాగ్రహచాయసంఘానికి (షాడోకమిటి) అధ్యక్షులుగావుండి కార్యఖారాన్ని నిర్వహించి చివరిజట్టులో సత్యాగ్రహంచేసినారు.

ఏడవ ఆంధ్రమహాసభకు అధ్యక్షత వహించినారు. వారికాలంలోనే ఆంధ్ర మహాసభ చైతన్యస్రవంతివలె ప్రవహించినది. ఇక వండేమాతరం వీరూ సోదరులైన వావిలాల వీరభద్రరావుగారికి సమతుల్యులు. నిజాం, సిడ్నికాటన్ ద్వారా ఆయుధాల దొంగరవాణాచేయించుకోగా ప్రాణాలను అరచేతిలోపెట్టుకొని, అలిసాహసంతోనూ చాచవక్యంతోను అన్నివివరాలునేకరించి భారత ఏజంటు జనరల్ కు అందజేసిన స్వాతంత్ర్యసమర యోధాగ్రోసరులు.

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

చిక్కెవల్లి రామచంద్రరావుగారు నాగవ్ కర్నూలు నివాసి. ఆంధ్రమహాసభ కార్యదర్శిగా పనిచేసినారు. పిలీన ఉద్యమంలో పాల్గొని అరెస్టయినారు. హరిజనోద్ధరణకు కృషిచేసినారు.

కళ్యాణ రామచంద్రరావుగారు: వీరు ఆంధ్రోద్యమంలోను, ప్రైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ లోను ప్రముఖపాత్రవహించినారు. మర్తల్ తాలూకాకు చెందిన సారాయణపేట వాస్తవ్యులు. ముఖ్యంగా విలీన ఉద్యమకాలంలో ఉద్బృతంగా ప్రచారప్రబోధాలుచేసినారు. ప్రదేశ్ కాంగ్రెస్ కమిటీకి సభ్యులుగాను, తర్వాత కాంగ్రెస్ కమిటీకి ఉపాధ్యక్షులుగాను ఎన్నికయినారు.

శ్రీ గోపాలరావుగారు కొడంగల్ తాలూకా గుండమాల గ్రామస్థులు. సాంఘిక కార్యకర్తలు. వందేమాతరం ఉద్యమంలో చర్యాసంఘసభ్యులు. కొడంగల్ ఆంధ్రమహాసభకాళి సంస్థాపకులు. కొడంగల్ తాలూకా కాంగ్రెస్ కమిటీ అధ్యక్షులుగా వుండిరి. విలీనోద్యమంలో పాల్గొని అరెస్టయినారు. గట్టన్నగోడ్ మహబూబు నగర నివాసులు. శ్రీ వజ్రేంద్ర హనుమంతరావుగారివలన ప్రభావితులై విద్యార్థిదశలోనే నిషేధించిన విద్యార్థుల ఊరేగింపులో పాల్గొన్నారు. విలీనోద్యమంలో పట్టుబడ్డారు.

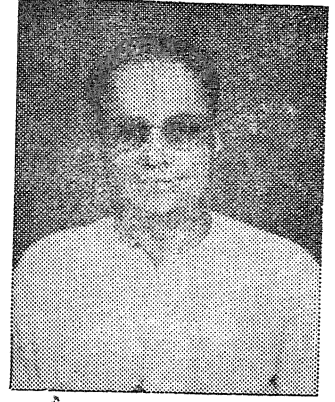
శ్రీ నాగులవల్లి కోదండరామరావుగారు ఎన్. కె. రావుగా ప్రసిద్ధులు. చాల చురుకైన విద్యార్థులని ప్రెస్సిపాల్ గారలచే ప్రశంసల సందుకొన్నారు. వీరు విఖ్యాత న్యాయవాదులు. న్యాయవాద శిక్షణాతరగతులు నెలకొల్పినారు. ఆంధ్ర మహాసభవారి తరపున భూమిశిస్తువిధానాన్ని అధ్యయనంచేయడానికి పొరుగు రాష్ట్రాలు పర్యటించి నివేదిక సమర్పించినారు. నిస్సంకోచంగా, నిష్పక్షపాతంగా అభిప్రాయాలు ప్రకటించటంలో వారికి వారేసాటి. భారత ఏజంటు జనరల్ కె. ఎం. మున్సిగారికి ప్రైదరాబాదు స్టేట్ కాంగ్రెస్ కు వారు 'లయజాన్' ఆఫీసరుగా ప్రశంస నీయకృషిచేసినారు. వీరుగూడా మహబూబునగరుజిల్లా వాసులగుట విశేషం.

నల్లగొండ జిల్లా

ఈ జిల్లా వైశాల్యం 14,228 చదరపు కిలోమీటర్లు. దీనిలో 7 తాలూకా

శ్రీ కె. అచ్యుతరెడ్డి

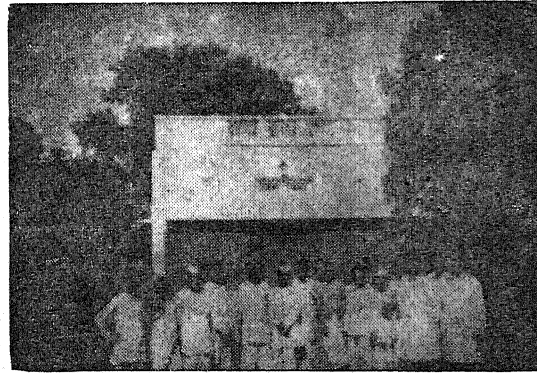
శ్రీ గుండమాల గోపాల్ రావు

శ్రీ కె. సిద్ధి లింగప్ప

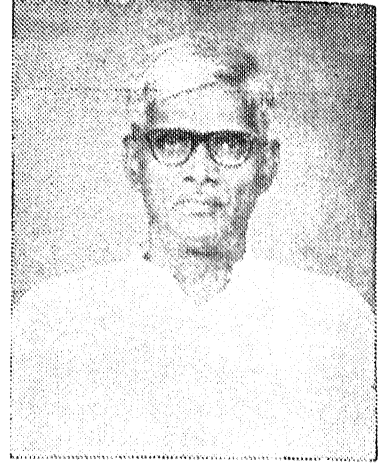
శ్రీ చిక్కెవల్లి రామచంద్రరావు

పీఠుల్స్ కాన్వెన్స్ సందర్భములో గవాలియార్ లో,
శ్రీయుతులు స్వామిరామానందతీర్థ డి.జి.బిందు బి యస్.మహదేవ్ సింగు
కాటం లక్ష్మీనారాయణ, హెడ్డార్ దంపతులు

శ్రీ ఆక్కి-రాజు వాసుదేవరావు

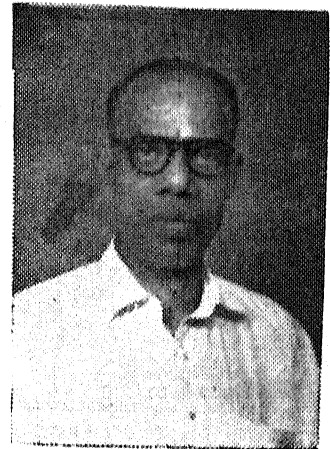
శ్రీ అరుట్ల లక్ష్మీనరసింహారెడ్డి

శ్రీ చక్రగణేశ సిద్ధాంతి

శ్రీ పులకంటి ప్రభాకరం

టున్నవి. 15,74,946 ప్రజలు నివసిస్తున్నారు. కక్కడి ప్రజలు చైతన్యవంతులు ఉద్యమకాలంలో అనగా 1947 లో జిల్లాకాంగ్రెసు అధ్యక్ష, కార్యదర్శులుగా శ్రీ ఉమ్మెత్తల కేశవరావు, శ్రీ కంచనపల్లి వెంకటరామరావు గారలు ఉండిరి. సూర్యాపేటలో శ్రీ ధర్మవీర వామన్నాయక్ గారి అధ్యక్షతన గ్రంథాలయపహసభ జరిగింది. రెండవ ఆంధ్రమహాసభ దేవరకొండలో శ్రీ బుర్గుల రామకృష్ణారావుగారి అధ్యక్షతన జరిగింది. ఆంధ్రమహిళాసభకు శ్రీమతి తాడూరు పరలక్ష్మమ్మగారు అధ్యక్షతవహించినారు. మూడవ ఆంధ్రమహాసభ అధ్యక్షులు శ్రీ పులకాని వెంకట రంగారావుగారు ఈ జిల్లావారే. ఇక మూడవ ఆంధ్ర మహిళాసభకు శ్రీమతి ఎల్లాప్రగడ సీతాకుమారిగారు అధ్యక్షత వహించినారు.

తెలంగాణంలోని మొదటి తెలుగువారపత్రిక 'సీలగిరి' నల్లగొండనుండి శ్రీ పబ్లిషింగ్ వెంకట రామ సరసింహారావుగారి సంపాదకత్వాన వెలువడది. దేశ విభాగిగాంచిన భూదాన ఉద్యమానికి ఈ జిల్లా గంగోత్రివంటిది. ఇక ఆంధ్రోద్యమంద్వారా వర్తకులలో జాగృతికలగింది. 'వర్తక సమూహ' స్థాపించకని తద్వారా ఆంధ్రోద్యమవ్యాప్తికి దోహదంకలగింది ఈ జిల్లాయే. ప్రాదరాబాదస్థేర కాంగ్రెసుజరిపిన సత్యాగ్రహంలో మొదటిజట్టులోనే వెల్గొన్న శ్రీ రావి నారాయణరెడ్డి గారు ఈ జిల్లావారే. వీరు పార్లమెంటు ఎన్నికల్లో పండిత జవహర్ లాల్ నెహ్రూ గారికన్న ఎక్కువ ఓట్లు సంపాదించినారనే ఖ్యాతిగలవారు. ఆనాడు ఆంధ్రోద్యమవ్యాప్తికి వెల్గొన్న సాహితీవేత్తగవ్యా అమృతరెడ్డిగారు సూర్యాపేటవాసులు ఈ జిల్లావారే.

నిజాంపోలీసులు, రజాకార్లు ఈ జిల్లాలో అనేక అత్యాచారాలకు, హత్యలకు, దోపిడీలకు పాల్పడ్డారు. జనగామ తాలూకాలోని బైరానుపల్లిలో జరిగిన హత్యా కాండ అతి ఘోరమైంది. ఒక గంటలోపల 150 మందిని పట్టలవలె కాల్చిచంపినారు. సర్దార్ పటేల్ ఈ ఉతంతాన్ని పార్లమెంటులో ప్రస్తావించినాడు. రేణు కుంటలో రామిరెడ్డిగారు, 1947 ఆగస్టు 15 వ తేదీన పోలీసులు, రజాకార్లు ఇంటిపై దాడిచేసి అతన్ని కాల్చి చంపినారు. రామిరెడ్డిగారి వీరగాథను దాసరివారు ఇప్పటికీ జానపదగేయముగా గానంచేస్తారు. రజాకార్లు లింగాపురం గ్రామాన్ని దోచుకొని ఇంద్రనుతగులబెట్టినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

శ్రీ గవ్వ అమృతరెడ్డిగారి నేతృత్వంలో, సర్వశ్రీ ఆనందం గుడిపాటి ఆంజనేయులు, దేవరసెట్టి అప్పారావు, కే. అప్పారావు, అప్పయ్య, కె. బాలకృష్ణయ్య గారలు సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు.

రాష్ట్రంలో విచక్షణలేకుండా జరుగుతున్న దోపిడీలను, గృహదహనాలకు నిరసనగా శ్రీ దేశాయిరెడ్డిగారు సత్యాగ్రహంచేసినారు. వారివెంట సర్వశ్రీ గొండిగుం నారాయణరెడ్డి, గణపతిశాస్త్రి, పి. గోపాలరావు, మజ్జె గోపాలరావు, కొండవల్లి లక్ష్మీ సరసింహారావు గారలు సత్యాగ్రహం చేసినారు.

యువకులైన శ్రీ ఆరుట్ల లక్ష్మీసరసింహారెడ్డిగారి నేతృత్వంలో బెల్లంకొండ లింగయ్య, రామకృష్ణారెడ్డి, రామకృష్ణారావు, టి. రామకృష్ణారెడ్డి, లింగయ్య, తనకు సూరి లింగయ్య, మద్ది లింగయ్యగారలు సత్యాగ్రహం చేసినారు. వీరి సత్యాగ్రహంవల్ల ప్రజలపై ఎంతో ప్రభావంపడ్డది. లచ్చిరెడ్డిగూడెంమీదికి 50 మంది రజా కార్లతో దాడిచేసి ఇండ్లపై కిరసనాయిలుచల్లించి తగులబెట్టించినాడు. ఇటువంటి దుర్మతాలవారలు పిన్న శ్రీ రాజయ్యశాస్త్రిగారు సర్వశ్రీ బోయినవల్లి వెంకటరామ సరసింహారావు, తెడ్లలింగయ్య, ముక్క అప్పయ్యగారలు సత్యాగ్రహం చేసినారు. అట్లే భువనగిరిలో రంగా పీఠయ్యశ్రేష్ఠిగారు గాంధీ లక్ష్మయ్యగారు ప్రభుత్వ దమననీతికి తమ నిరసనలెల్లవతు సత్యాగ్రహంచేసి, అరెస్టయి జైలుశిక్ష అను విందినారు.

నానాటికి నిజాంపోలీసులు, రజాకార్లుచేస్తున్న అత్యాచారాలకు, గృహదహనాలకు చలించిపోయి. తమ నిరసననుచక్కగా వేములవల్లి భాస్కరరావుగారు, శ్రీ చకిలం రంగారావుగారు సత్యాగ్రహంచేసినారు. జిల్లానాయకుల సత్యాగ్రహంవల్ల కాంగ్రెసు ఉద్యమానికి ఒకకొత్త స్ఫూర్తివచ్చింది. హుజూరునగరు తాలూకాకు చెందిన సర్వశ్రీ అక్కిరాజు వాసుదేవరావు, టి. గణపతిశాస్త్రి, టి. రామనాథం, కొండవల్లి లక్ష్మీశర్మరావు, శేషగిరిరావు, వెంకట్రామయ్యశాస్త్రి, కిషన్‌రావుశాస్త్రి, ఎమ్. వి. కృష్ణమాచారి, ఊరె సత్యనారాయణ, ఓబుల్‌రెడ్డి, చిరుకుట్ల తిరువతయ్య, చిదంబరరెడ్డిగారలు సత్యాగ్రహంచేసి జైలుకు వెళ్ళినారు. పాతెవల్లి

విలమంద, చిల్లంచెర్ల లింగయ్య, లింగయ్య గౌడ్, లింగయ్యశాస్త్రి, లింగయ్య వగైరాలు మిర్యాలగూడెంతాలూకాలో సత్యాగ్రహంచేసి జైలుకు వెళ్ళినారు.

మొత్తురు తాలూకాలోని రహీంఖాన్ పేటమీద రజాకార్లు దాడిజరిపి నలుగురిని చంపినారు. చాడగ్రామంలో ఇద్దరిప్రాణాలు తీసినారు. అట్లే నేముల, యాదగిరివల్లి, మల్లవరాయి గ్రామాల్లో ఒక్కొక్కరిని హత్యచేసినారు. ఇక రేణుగుంటలో నలుగురిని. నిలువునాచంపి కనీతీర్చుకున్నారు.

భువనగిరి తాలూకాలోని ఎర్రంపల్లె, నాగిరెడ్డిపల్లెలమీద రజాకార్లు దాడిచేసి ఒక్కొక్కరిని నడిబజారులో హత్యచేసినారు. ఇకకొలిపాక తాలూకాలో దూడివెంకటాపురంలో రజాకారులు దాడిజరిపి ముగ్గురిని అమానుషంగా హత్యచేసినారు. సోమారంలో ఒకరిని, మేడిపల్లిలో ఇద్దరిని రజాకార్లు హింసించి చంపినారు. కోదాడు తాలూకాలోని జెర్రిపోతులగూడెం, చింతలపాలెంగ్రామాలమీద నిజాంపోలీసులు, రజాకార్లుకలిసి దాడిచేసి, వీధిలోకనబడిచవారిని పట్టుకొని తిట్టుట, తన్నుటవంటి దుర్మార్గానికిదిగినారు. ఇదేమిటని ప్రశ్నించగా ఇంతదైర్యమా మీకు ఆని ఇద్దరిద్దరినినిం దీసి తుపాకిగుండుకు ఎరచేసినారు. అట్లే సజ్జాపురంగ్రామంలో రజాకార్ల దుర్మార్గం మితిమీరింది. గ్రామంలోచొరబడి ఇండ్లుదోచినారు. దుర్మార్గానికి పాటువడుతుండగా అడ్డగించిన ముగ్గురిని హత్యచేసినారు. అట్లే పెంచికలదిన్నెగ్రామంలో నిర్దైతుకంగా ఒకవ్యక్తిని హత్యచేసినారు. మిర్యాలగూడెం తాలూకాలోని ఆళ్ళగడవ, పాములపాడు, చెరువుపల్లె గ్రామాలలో రజాకార్లు ఒక్కొక్కరినిచంపి, శవాలను బూటుకాళ్ళతో తన్ని కనీతీర్చుకున్నారు. సక్రెకల్ తాలూకాలోని మద్దురు, కాడివర్తిగ్రామాలలో రజాకార్లు ఇండ్లలోజొరబడి అత్యాచారానికి పూనుకోగా గ్రామస్థులు ప్రతిఘటించినారు. అప్పుడు రజాకార్లు కత్తులు యుళిపించి ఇద్దరిద్దరిని చంపివేసినారు. ఇక రామన్నపేట తాలూకాకుచెందిన సంగం గ్రామంలో ఇద్దరిని పొట్టన పెట్టుకోగా, వెల్లంకి, ప్రొద్దుటూరు, నేలవట్లగ్రామంలో ఒక్కొక్కరినిచంపి ఇండ్లు దోచుకున్నారు. సూర్యాపేటతాలూకాలోని నీరికొండ, లింగాల, గాజులమల్కాపురం, అనంతవరం, తిరుమలగిరి గ్రామాలలో రజాకార్లు జొరబడి ప్రజలను భయపెట్టాలని ఒకవ్యక్తిని చంపివేసినారు. ఆ తర్వాత ఇండ్లలోజొరబడి దోచుకున్నారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వట్టిబమ్మంపాడు, నామారం, బత్తలపురం గ్రామాలలోగూడా రజాకార్లు పోలీసులు అత్యాచారం చేసి ఇళ్ళు దోచుకొని పోతుండగా అడ్డుతగిలిన ఇద్దరిద్దరిని చంపి పారిపోయినారు. కాని జాజిరెడ్డిగూడెంలో మాత్రం ప్రజలు ఎదురుతిరిగినారు. అయిదుగురు వ్యక్తులు నిష్కారణంగా చంపబడ్డారనే వార్త చుట్టుపట్ల గ్రామాలలో పెద్ద అలజడి కలిగింది. అట్లే తుంగతుర్తి తాలూకాలోని తిమ్మాపురం, వర్ధమానుకోట, ముగ్గుదడికవల్లి, గానుగబండ గ్రామాలలో ఒక్కొక్కరిని చంపినారు. కాని చందుబట్ల, భొల్లంవల్లి గ్రామాలలో మొత్తం మూడు నాలుగు వందల మందిని నడిబజారులో చంపి ఇంట్లు దోచుకొని నానాభీభవనం చేసినారు. శ్రీ దత్త గజేశ్వర సింఘాతిగారు విద్యావంతులు. నిష్టావరుడైన కార్యకర్త సంఘసంస్కార కార్యక్రమాల్లో పాల్గొంటారు. సత్యాగ్రహం చేసి అరెస్టుయ్యారు.

వరంగలు జిల్లా

తెలంగాణ ప్రాంతంలో వరంగలు అత్యంత ప్రాముఖ్యత గల జిల్లా. చరిత్ర ప్రసిద్ధిమైన ఈ జిల్లా తెలుగు సభ్యత సంస్కృతికి కేంద్రము. రాజకీయ చైతన్యానికి పెట్టింది పేరు. జిల్లా వైశాల్యం 12,875 చ. మైళ్ళు. జనసంఖ్య 28,01,874. శ్రీ పురుషులు సమాన సంఖ్యలో ఉండుట ఈ జిల్లా యొక్క విశేషము. ఇందులో 15 తాలూకాలు, 14 మంచాయిటీ సమితులు, మరియు 18 ఆనెంట్ల నియోజకవర్గాలున్నవి. ఈ జిల్లాలో ఆంధ్రమహాసభలు రెండుసార్లు సమావేశమైనవి. ఒకటి శ్రీ మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావుగారి అధ్యక్షతన 1942 లో తొమ్మిదవ మహాసభ వరంగల్లోను, రెండవది వెన్నెండవ ఆంధ్రమహాసభ శ్రీ మందుముల సర్పింగరావుగారి అధ్యక్షతన మడికొండలోను జరిగింది. ఈ జిల్లా విశేషమేమిటంటే ఇక్కడ సమర్థవంతుడైన కార్యకర్తలు అపారంగా ఉద్భవించినారు. ప్రజా ఉద్యమ ఆరంభదశలోనే శ్రీ మాడపాటి హనుమంతరావుగారు రాజకీయ చైతన్యజ్యోతిని వెలిగించినారు. సర్వశ్రీ ఆదిరాజు వీరభద్రరావు, వడ్లకొండ నరసింహారావు, మాదిరాజు కోటేశ్వరరావు, వరచా రంగారావు, ఆనంప వేంకటరావు కాళోజి రామేశ్వరరావు మొదలైనవారు అంధకారాన్ని తొలగిస్తూ ప్రజా ఉద్యమాన్ని పటిష్ఠం చేసినారు. ఇక ఉత్తరదిశలో సర్వశ్రీ టి. హయగ్రీవాచారి, కాళోజి నారాయణరావు, కొమరగిరి నారాయణరావు, క్రోడాటి నారాయణరావు, భండాళ్ల

చంద్రమౌళీశ్వరరావు సోదరులు, గంగు సత్యనారాయణ, బి. రంగనాయకులు, పింగలి తిరుమలరావు, హీరాలాల్ మోర్యా, యల్లాప్రగడ కృష్ణమూర్తివంటి వందలాది కార్యకర్తలను సృష్టించిన వరంగలు జిల్లాను 'కార్యకర్తల జిల్లా' అని పేర్కొనుట సమంజసము. నిజానికి ఉద్యమం వ్యాపించాలంటే తదేకదీక్షాపరులు వెనకాముందు చూడక, మీనంమేషంలెక్కించక కార్యరంగంలోకిదూకి కార్యాచరణకు పూనుకునే కార్యకర్తలు అవసరం. అటువంటివారే ఈ కార్యకర్తలు. వీరందరూ విన్నులింగాలే. అందరూ అగ్గిబరాటాలే. సాహిత్య, సాంస్కృతిక రంగాలలో వరంగలు జిల్లాపురోగామి. ఈ జిల్లాలోని 'ఇనుగుర్తి' గ్రామంనుండి 'తెనుగుపత్రిక' పేర శ్రీ ఒడ్డిరాజు సీతారామచంద్రరావుగారి సంపాదకత్వాన వారపత్రిక వెలువడ్డది. ఇది నల్లగొండపూడి వెయిరడే 'సీలగిరి' వారపత్రికకు నమకాలికమైనది. ఆరోజుల్లో తెలుగులో పత్రికనడుపుట సాహసోపేతమైన కార్యమనుటలో అతిశయోక్తిలేదు.

మొగిలయ్య ఘోర హత్య

వరంగలుకోటలో మొగిలయ్యగారు అతని సోదరుడు రామస్వామిగారు సాహసోపేతమైన యువకులు. గొడులైన వీరు తమ కులవృత్తి చేసుకునేవారు. స్థానిక యువకులను చేర్చుకుని వ్యాయామంచేసేవారు శ్రీ బి. హయగ్రీవాచారి, శ్రీ కాళోజి నారాయణరావుగారల ప్రబోధంవల్ల వీరికి దేశంమీద భక్తిభావంకుదిరింది. దేశంకోసం ఎట్టి త్యాగానికైనా సిద్ధంకాలనే వట్టుదల కుదిరింది. స్థానిక యువకులలో ఒక స్వచ్ఛందసేనకులదళాన్నిగూడ ఏర్పాటుచేసుకున్నారు. ఇంతలో భారతదేశానికి స్వతంత్రంవచ్చింది. స్టేట్ కాంగ్రెసు ఆదేశానుసారం 1947 ఆగస్టు 15 నాడు జండావందనం చేయాలని నిశ్చయించుకున్నారు. బ్రిటిషుపాలన అంతమైంది. ఇక నిజాంరాచరికాన్ని అంతంచేతాం ప్రజాస్వామ్యం నెలకొల్పుతామని సంబరపడుతూ మొగిలయ్య సోదరులు జండావందనానికి సిద్ధమవుతున్నారు. వందల జనం గుమిగూడింది. భారతమాతకి జై, మహాత్మాగాంధీకి జై, స్టేట్ కాంగ్రెసు జిందాబాద్ అనే నినాదాలు మిన్నుముట్ట శ్రీ మొగిలయ్య జాతీయపతాకాన్ని ఎగురవేసినారు. జండాకుకట్టిన తాడును బిగించటానికి వీర మొగిలయ్యగారు వంగినారు. 1947 ఆగస్టు 15 నాడు ఛిల్లా వరంగలులో జండావందనం జరుగుతుంది మొగిలయ్యగారు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఎగురవేస్తారు అనేవార్త రజాకార్లకు తెలిసింది. అయితే మొగిలయ్యగారిని ఎదురుబడి కొట్టడంకష్టం. ఎదురైన వదుగురిని హతమార్చిగాని అతను చావడు. అందుకని లక్ష్మి 'పహల్వాన్ అనబడే ఖాసిం షరీఫ్ 40, 50 రజాకార్లను వెంటబెట్టుకుని వెనుక నుండివచ్చి దాడిచేసినారు. వీరులు ఎదురుగావచ్చి తలవడతారు. వీరికివందలు దొంగదాటుగా దాడినల్పుతారు. వెనుకనుండివచ్చి లక్ష్మిపహల్వాన్ బల్లెంటీసుకొని జండాతాడు బిగించటానికివంగిన మొగిలయ్యమెడిమీద బలంగా పోటుపొడిచినాడు. అంతే జమ్ భారతమాలా అంటూ నేలకూలినాడు. అబజడికలిగింది. ఏమైంది? అని అరుచుకుంటూ గుంపునుచీల్చుకొంటూ వస్తూవున్న రామస్వామిరొమ్ములో పోటు పొడవటానికి బల్లెం లేవినాడు అదే పహల్వాన్ తృటిలో రామస్వామి తప్పించు కొన్నాడు. ఈ ఘర్షణలో అతని ముక్కు తెగిపోయింది. గుంపు చెదరిపోయింది. అటు రజాకార్లు 'షా ఉస్మాన్ జిందాబాద్' అని నినాదాలుచేస్తూ లక్ష్మిపహల్వాన్ను ఊరేగిస్తూ తీసుకవెళ్ళినారు.

వీరుడైన మొగిలయ్యపై జరిగిన దురంతం షణ్ణాలమీద పట్టణమంతా పాకి పోయింది. యువకుల హృదయాలలో దాగివున్న రౌద్రం విజృంభించింది. 'రజాకార్ల రాక్షసత్వాన్ని అంతంచేస్తాం' అని శవధంపూనినారు. వెంటనే చందాలుపోగుచేసి వీరుడైన మొగిలయ్య స్మారకనిహ్నంగా ఒక భవనాన్ని నిర్మించి తమ శ్రద్ధాంజలి పుడించినారు.

వండితకుటుంబములోజన్మించిన దాశరథి కృష్ణమాచార్యులు వరంగలువారు కావటం వరంగలు జిల్లాకే గర్వకారణం. ఆమాటకొనై దాశరథివ్యక్తిత్వం జిల్లాహద్దులకు పరిమితంకాదు. తెలంగాణప్రాంతీయ 'ఎల్లలుగూడాదాటి యావదాండ్రదేశాన్ని ఆవరించుకున్నది. భౌతికకారంలో వారు వామనులు కాని సాహితీక్షేత్రంలోను, స్వాతంత్ర్యసమరరంగాలలోను వారు త్రివిక్రములు. 'ఈ తెలంగాణము రైతుదే! ముసలిసక్కకు రాచరికంబుదక్కునే. అని ఎలుగెత్తి నవాలుచేసినారు. నభోవాణికి మైకునమర్చి నాజీనియంత నిజాం దారుణదురాగతాలను దశదిశలచాటినాడు. నిజామా బాదుకైలులో రజాకార్లు దాడినలుపగా తీవ్రంగాగాయపడ్డారు, మహాకవి బిరుదాంకితులు 'అస్సానకవి' వదవినలంకరించినారు. అట్టై కాశోజి నారాయణరావుగారు నిర్భ

యుడు, నిస్వార్థి, ఖండితవాది అని ప్రసిద్ధిచెందిన ప్రజాకవి. అందుకే ప్రజల బాధలను తనవిగాభావించి తన రచనలకు 'నాగొడవ' అని పేరుపెట్టుకొన్న ఆదర్శ కవిగూడా వరంగలువారే.

కాళోజిపై అంక్ష

యువనాయకుడైన శ్రీ కాళోజి నారాయణరావుగారు, శ్రీ ఎం.ఎన్. రాజలింగం గారు వరంగలులో చేస్తున్న కాంగ్రెసు ప్రచారం, స్వాతంత్ర్యోద్యమాన్ని పటిష్ఠం చేయడానికి వారు వస్తుతున్న పూహలకు నిజాం సర్కార్ తట్టుకోలేకపోయింది. ఇక అధికారంచేతిలోవున్నవారు కేయగలిగింది రెండేవనులు. ఒకటి నిర్బంధించి జైలులోవేయటం, రెండోది ఆప్రాంతంలోకి రాకుండా వారిని బహిష్కరించడం. అయితే నిజాంసర్కారు రెండోది అవలంబించింది. వీరిద్దరిని వరంగలు సరిహద్దుల లోనికి రాకుండా ఆంక్షవిధించారు. కాళోజిగారికి వరంగలులోనే వలుతుబడివున్నది అనుకొనుట వెర్రితనం. కాళోజిది యావత్ప్రాంతవ్యక్తిత్వం. ఈ అవకాశాన్ని పురస్కరించుకొని వారు తెలంగాణసాంఘిక తిరిగి కాంగ్రెసు ఉద్యమానికి బలంచేకూర్చి నాడు.

కాజీపేటలో విద్యార్థులు సర్వశ్రీ హీలాబాల్, మోహనసింగ్, హనుమంతరావు, జి. నర్సయ్య, శంకరయ్య, వెంకటేశ్వరరావు, రాజలింగమూర్తిగారలు స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్యమంలో పాల్గొంటున్నారని పోలీసునిర్బంధించినందుకు విద్యార్థి యాదవరెడ్డిగారిని అరెస్టుచేసి చితకగొట్టి చంపినందుకు నిరసనగా వేలాదివిద్యార్థులు ఊరేగింపుచేసి, సభలో నిరసనతెలిపినారు. చిల్పూరు మల్కాపురం, గ్రామాలను రజాకార్లు తగుల బెట్టినారు. నల్లబల్లి, అనంతారం, వడ్లకొండ, కొండపాక, బదుటపల్లి, ఉప్పరపల్లి, ఇల్లందగ్రామాలమీద రజాకార్లు దాడిజరిపి 18 గురిని తుపాకులతో కాల్చివేసినారు. సుమారు 800 రజాకార్లు 200 పోలీసులు కలసి మూడు ముఠాలుగాచీలి మూడు వైపులనుండి దాడిజరిపినారు. గద్వాలలో వీరు ప్రముఖ కాంగ్రెసుకార్యకర్త మాధవ రావు ఇంటిని, అనంతారంలో శ్రీ జగన్నాధరావుగారింటిని, వడ్లకొండలో వదిరె ఆనందంగారింటిని కాలబెట్టినారు. ఇక కొండపాకలో 85 మందిని నిలుపునా కాల్చి వేసినారు. అంతటితో వీరి వైశాచికకృత్యాలు ఆగలేదు. పశుపూకాళ్ళకు బిడ్డాలు

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కట్టి ఆమంబుల్లో వడవేసినారు. ఈ దౌర్జన్యానికి ఓర్వలేక 800 మంది గ్రామాన్ని విడిచి వెళ్ళిపోయినారు. రంగశాయిపేటలో కాంగ్రెసువారిజాడ తెలుపుమని ఇండ్లలో జొరబడి దాన్యందోచుకొని, 30 మందిని నిర్బంధించి, ఆడవారిని అవమానించినారు. బమలాపురంలో ముత్యాల వీరయ్యను నిర్బంధించి కాంగ్రెసు కార్యకర్తలజాడ తెలుపుమని హింసించినారు. తాళలేక ఆతడు చనిపోయినాడు. తాటిపల్లి రాములు గారింటిలోజొరబడి 200 కులాల బంగారం దోచుకున్నారు. అయితే కొండవర్తి జి. కేశవరావుగారి గ్రామం. రజాకార్లు డియదోచుకోటానికి యత్నించగా గ్రామవాసులు ఎదురుతిరిగినందులకు రజాకార్లు రిజ్యుపోలీసులతోకలిసి, 50 ఇండ్లను తగులబెట్టినారు. 300 స్త్రీలను అవమానపరచి లక్షల అస్త్రాని దోచుకున్నారు. గూడూరు సూరారం, తమ్మడపల్లి గ్రామాలకుచెందిన 20 కాంగ్రెసు అభిమానులను అమానుషంగా కాల్చిచంపినారు.

ఈ తాలూకాలోని గ్రామాలలో కాంగ్రెసు కార్యకర్తలు విరివిగా వర్కచేసి, ప్రచారంచేసినారు. కాని పోలీసులు వారినివట్టుకోజాలలేదు. అందుకని గ్రామాలమీదపడి ప్రజలను నానాబాధలుపెట్టినారు. ఉడుతగూడెం, కనికెరాల, కడూరుగూడెం, గర్మిళ్ళపల్లి గ్రామాలలో కార్యకర్తలు త్రివర్ణవతాకాన్ని ఎగురవేసి బహిరంగసభలు జరిపినారు. ఇదితెలిసిన పోలీసులు గర్మిళ్ళపల్లిమీద దాడిచేయగా కార్యకర్తలు వారి కంట్లో దుమ్ముజల్లి అంతానమైనారు, కాని రాక్షసరజాకార్లు గ్రామవాసులైన ఈగ పాపయ్య, చంద్రయ్య, వెంకటరాజు, సముద్రాల వెంకటరామ సర్పయ్యగారలను నిర్బంధించినారు. కొంతి మల్లయ్య, నన్నాపు పెదమల్లయ్యగారలను కాల్చిచంపినారు. వరంగల్ తాలూకా కాంగ్రెస్ ఆర్గనైజరు శ్రీ కె. రామచంద్రరావును అరెస్టుచేసి ఇల్లుదోచుకొన్నారు ఇక కొండూరు, రాయవర్తిగ్రామాలలో పోలీసులు 8 గురిని ఆరెస్టుచేసి, వారి తలలను కొరిగించి మొలతాళ్ళనుతెంచివేసి అవమానించినారు. మడి కొండలోని ప్రముఖ కాంగ్రెసు కార్యకర్త టంకసాల నరసింహారావుగారి ఇంటిని దోచుకోవటమేకాక పోలీసు అమీన్ అదేఇంటిలో మకాంపెట్టినాడు.

పాఖాల తాలూకాలోని కోరుకొండపల్లి, తోవకపల్లి, యల్లంపేట, వినంపల్లి, మన్నెగూడెం, జయపురం, మట్టెవాడ, మచ్చెర్ల, గూడూరు, అయోధ్య, గాజులగుట్ట మొదలైన గ్రామాలలో స్టేట్ కాంగ్రెసు వాలంటీర్లు భారతవతాకాన్ని ఎగురవేస్తూ ఊరే

గింపులుతీస్తూ ఆబ్కారిశాసనాన్ని ఉల్లంఘిస్తూ ఈత తాడిచెట్లను నరికివేసినారు.

పాలవంచతాలూకాలో పొట్టివారిగూడెం, అక్కపాలెంలలో పోలీసులు కాల్పులు సాగించిన ఫలితంగా 4 గురు మరణించినారు. కొందరిని నిర్బంధించి విపరీతంగా దెబ్బలుకొట్టినందుకు ముగ్గురు మరణించినారు. మరో ఇద్దరిని నిలువునా హత్య చేసినారు. పోలీసుల ఈ దారుణచర్యవల్ల ప్రజలు యూనియన్ ప్రాంతానికి పలన వెళ్ళినారు.

అడవిప్రాంతమైన పాలవంచతాలూకాలోని చిలుకలగండిమీద 800 సైనికులు దాడిజరిపినారు. కాని ఆటవికులముందు సైనికులు నిలువజాలలేదు. 3 ఆటవికులు మాత్రమే వారిగుండ్లకు ఎరకాగా 42 సైనికులు గాయపడ్డందుకు అదిరిపోయి వెనకంజ వేసినారు. తిరిగి వెళ్ళిపోతున్న సైనికులమీద ఆటవికులు దాడినల్పి 4 సైనిక శకటాలు ధ్వంసంచేసినారు. 3 గురు సైనికులుగూడా హతమైనారు. ఇది చూసి వారి వెంటవచ్చిన పోలీసులుగూడా పారిపోయినారు. తూర్పుమెట్టలో నిజాంపోలీసులు డేరాలువేసుకొని స్థావరం ఏర్పాటుచేసుకున్నారు. అదనుచూసి ప్రజలు దాడిజరుపుటతో ఇద్దరుపోలీసులు చనిపోయినారు. ఈ దెబ్బతో పోలీసులు బెడరిపోయి స్థావరం విడిచివెళ్ళగా దాన్ని ప్రజలు స్వాధీనపరచుకున్నారు.

సర్దార్ పటేల్ కు తెలిగ్రాంబు

నిజాం పోలీసులు సైనికులుకలిసి పాలవంచతాలూకాలోని 50 గ్రామాలకు నిప్పంటించినారు. ఈ దురాగతంవల్ల 30,000 గ్రామీణులు కట్టుబట్టలతో అడవుల పాలయినారు. గర్భిణీస్త్రీలు ప్రసవవేదనలు అనుభవించి అడవులలోనే పురుడు పోసుకున్నారు. కొందరు నిజాంసరిహద్దుదాటి యూనియన్ ప్రాంతానికిపోయి సర్దార్ వల్లభాయి పటేలుగారికి, మద్రాసు ముఖ్యమంత్రిగారికి ఈ దురాగతాన్ని గూర్చి తెలి గ్రామాలద్వారా తెలియజేసినారు.

ఆళ్ళవల్లి గ్రామానికి గిర్దావరు, పోలీసులువచ్చి, లేవీదాన్యం కొలుపుమని బలవంతంచేసినారు. కాని రైతులయిన కోయదొరలు దాన్యంపెట్టమని తిరుగబడ్డారు. అప్పటికిమాత్రం పోలీసులువెళ్ళిపోయినారు కానిఆ దనపుబలంతో తిరిగివచ్చి ఊరుమీద వడ్డారు. అకస్మాత్తుగా కాల్పులు సాగించగా ఎందరో పురుషులతోబాటు స్త్రీలుకూడా చనిపోయినారు. శవాలన్నిటిని కుప్పలుగావేర్చి పోలీసులు కంపవేసి కాలబెట్టినారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పతకాల తాలూకాలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యకర్త శ్రీ ఎన్. మనోహరరావు అధ్యక్షులు కేశవరెడ్డిగారల నిరంతరకృషి ఫలితంగా 40 గ్రామాలలో ఉద్యమం బలపడటంతో ప్రభుత్వం బెదిరిపోయింది. గుండాలను ఆయుధాలిచ్చి 21 మందిని హత్యచేయించింది. కాంగ్రెస్ అభిమానులయిన 150 మందిని పోలీసు నిర్బంధించింది. 150 మందిని గాయపరచింది. స్టేట్ కాంగ్రెస్ వారి ఆదేశానుసారం 1947 ఆగస్టు 7న పతకాలతాలూకాలో సత్యాగ్రహం ఆరంభమైంది, తాలూకా అధ్యక్షులు శ్రీ కేశవరెడ్డిగారిని నిర్బంధించినారు. ఆ తర్వాత సర్వశ్రీ చందర్ రావు, నరసింహ రావు, రామానుజం, వెంకట రామనరసయ్య, ముత్తయ్య, కురికాల సీతారామారావు, చల్లా పాపిరెడ్డి, ప్రకాశం, సహదేవు, కొండయ్య, చల్లా నాగిరెడ్డిగారలు సత్యాగ్రహం చేసి అరెస్టయినారు. ఆ తర్వాత 15 గ్రామాలలో ప్రజలు ఈతచెట్లను, తాటిచెట్లను మొదలంట నరికివేసినారు. 1947 సెప్టెంబరు 1న సర్వశ్రీ కందుూరు జోగారెడ్డి, కె. రామిరెడ్డిగారలను పోలీసులు నిర్బంధించినారు. అందుకు నిరసనగా 12 గ్రామాలకు చెందిన రెండువేలమంది జాతీయపతాకాన్ని వట్టుకొని నివాదాలుచేస్తూ ఊరేగింపుతీసినారు. పోలీసులు తుపాకులుకాల్చగా జాతీయపతాకాన్ని చేతధరించిన శ్రీ చెంద్రారావు, శ్రీశైలంగారల గుండెల్లోకి గుండ్లు దూసుకపోయినవి. అదివరకె తాసిల్దార్ ఇంట్లో పొంచివున్న గుండాలు పోలీసులనంతేతం వినగానేవచ్చి ప్రజలపై బడ్డారు. గుండాలదాడికి వదుగురు చనిపోయినారు. అంతేగాదు ఎంతోమందిని వట్టు కొని, 'మేం కాంగ్రెసులో చేరము' అని బలవంతాన రాయించుకున్నారు.

ఆంధ్రకేసరికి సైనిక వందనం

నరిహడ్డు గ్రామమైన జాలుగువల్లిలో స్టేట్ కాంగ్రెస్ వారు ఆంధ్రకేసరి టంగుటూరు ప్రకాశం వంతులుగారికి సైనికవందనం సమర్పించినారు. వారివెంట బి.ఎన్. మూర్తిగారుగూడా వుండిరి. శిబిరనిర్వాహకులయిన గంగు సత్యనారాయణగారు శిబిరం వివరాలు తెలిపినారు,

చోడవరం విశ్వనాథంగారి నాయకత్వంలో కూరపాటి రాజయ్య, కావర్తి భూషయ్య, ముప్పటి రత్నారెడ్డి, కార్యకర్తల సహకారంతో బుర్రకథ చెప్పేవారు. వీరి కథాకథనవిధానం అపురూపంగావుండేది. వీరిబుర్రకథ ప్రభావంవల్ల ప్రజలు కల్లు సారా తాగటంమానివేసినారు, సర్కారికల్లు అమ్ముడుపోవటంలేదని తాలుకారు, సుబేదారు పోలీసుటాఫలంతోవచ్చి తమ్ముడవల్లని ముట్టడించి కాల్పులుజరిపి

నారు. మంగలి వెంకటప్పలు, బీగోల కాసిం, రంగు రోశయ్య, నియోగుల బుచ్చయ్య గాయపడ్డారు. దుద్ది పెరుమయ్య, మానుకోట నర్సయ్య, మర్రిరాజయ్య, దొంతూరు చినమల్లయ్యగారలను చంపినారు. అనంతరెడ్డిగారిని పొడిచి పేగులు లాగినారు. ఈవిధంగా 20 మంది నిండుప్రాణాలు తీసినారు. వేల ఆస్తి లూటీ చేసినారు.

పెరుమాళ్ళ సంకీస

మానుకోట తాలూకాలోని పేరుమాళ్ళ సంకీసలో ఘోరమైన దురంతం జరిగింది. నిజాం అధికారులు దాన్యపుకొరతమూలాన ఇటు కాండిశీకులకు, అటు రజా కార్లకు ప్రభుత్వసిబ్బందికి తిండిగింజలు సరఫరా చేయలేక సతమతమయినారు. అందుకని ఏవిధంగానయినా లేవిగల్గ వసూలుచేయటానికి పూనుకున్నారు. వరంగలు జిల్లా మానుకోటతాలూకాకు చెందిన పెరుమాళ్ళసంకీస గ్రామానికి 1948 జనవరి 9వ తేదీన రెవెన్యూ అధికారులు సాయధపోలీసువటాలాన్ని తీసికొని వచ్చినారు, రైతులందరినివట్టి తెప్పించినారు. తక్షణం లేవిగల్గ చెల్లించవలసిందిగా అధికార్లు అదే శించినారు. దానిపై రైతులు వంటలు పవరీతంగా నష్టమయినాయని, పండినవంట విత్తనం, లాగోడికేసరి పోదని చెప్పకొన్నారు. “తిరుగుబాటు చేస్తున్నారా? ఆయితే మీపని వట్టిస్తాం. మీ ఇండ్లనుండి దాన్యంతీసి బండ్లునింపి వాటిని మీ శవాలమీదనుండి తీసుకుపోతాం తెలిసేదా? అని బూతులుబిట్టినారు అధికారులు. గల్లాఉండేగదా చెల్లించేది? అని రైతులు అనగా, అధికారి కోపంతో ‘మస్తీ చఢీపై గోలీ చలావో’ అన్నాడు. అంతే తుపాకులు పేలినవి. 21 మంది అక్కడి కక్కడే మరణించినారు. వదుగురు తీవ్రంగా గాయపడ్డారు. ఆ తర్వాత పోలీసులు రజాకారులు 80 ఇండ్లనుదోచి, తగులబెట్టినారు. ఊరంతాపొగకమ్ముకున్నది. అగ్ని జ్వాలలు ఆకాశాన్ని అంటుకున్నవి. స్త్రీలు, పిల్లలు, వృద్ధులు ఆర్తనాదంచేస్తూ పీడిన పడ్డారు. ఎంతలేదన్నా లూటీచేసిననంపద 5 లక్షలకుమించుతుంది. ఇది ఘోరదురంతమని, నిజాంపోలీసులు అన్యాయంగా అక్రమంగా కాల్పులుజరిపి, ఇండ్లు కాంబెట్టి ఆమానుషత్వానికి పాలుపడినారని స్థానిక స్వాతంత్ర్య సమర యోధులు కాంగ్రెసు నాయకులయిన శ్రీ బి. ఎన్. గుప్తగారు వెంటనే ప్రకటించినారు. వివరాలను లిఖితపూర్వకంగా ప్రభుత్వదృష్టికి తెచ్చినారు. కాని వారికృషి అరణ్యరోదనమైంది. ఈ స్వాతంత్ర్యమహాయజ్ఞంలో బలియైన మృతవీరుల స్మారకంగా సమాధికట్టి ఫలకాలపై వారిపేర్లను చెక్కించినారు. అవి నేటికీ నిజాంసర్కారు ఉద్యోగుల రాక్షసత్వానికి ఆత్మబలిదానంచేసిన రైతుల త్యాగనిరతికి ఆధారభూతంగా నిలిచివున్నవి.

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సామూహిక హత్యలు

వరంగలులో జరిగినన్ని సామూహికహత్యలు మరక్కడా జరగలేదు. చేర్యాలతాలూకాలోని బహిరాన్‌వల్లిలో జరిగిన మారణకాండ, 'జలియన్‌వాలాబాగ్' దురంతాన్నిమించిపోయింది. ఎంబర్ హాషిం అనే డిప్టీరెక్టరు పోలీసులను, మిలిటరీని, రజాకార్లను వెంటబెట్టుకొని బహిరాన్‌వల్లిని చుట్టుముట్టినాడు. కనబడ్డ వారినల్లా వట్టుకొని తాళ్ళతోకట్టివేసి వారికింద మంటలువెట్టించి కాల్చిచంపినాడు. ఒక్కొక్కరిని చంపటానికి ఒక్కొక్క తుపాకీగుండు వృథాచేయాలా? అని వరుసగా నిలబెట్టి 303 ప్రయోగించి చంపినాడు. ఇట్టా ఒకగంటకాలంలో 100 నిండు ప్రాణాలు తీసినాడు. హత్యలతర్వాత ఊరుదోచుకున్నారు ఇంట్లు తగులబెట్టినారు. ఈ దుర్ఘటనపై సర్దార్ వచేల్ పార్లమెంటులో ప్రస్తావనచేస్తూ 'ప్రేదరాబాదులో ప్రభుత్వమంటూ ఒకటి లేనట్లున్నది' అన్నాడు.

చేర్యాలతాలూకాలోని మరో గ్రామం కూడీగల్లులో ఇటువంటి దారుణమే జరిగింది. రజాకార్లు పోలీసులుకలిసి కూడీగల్లునుముట్టడించి ప్రజలపై కాల్పులుజరిపినారు. ఈ హత్యాకాండలో 25 మంది చనిపోయినారు. తర్వాత ఇండ్లలోజొరబడి దోచుకున్నారు. అక్కిరాజుపల్లి, కొన్నె అనే గ్రామాలపై రజాకార్లు దాడిజరిపి వరుసగా 5 గురిని ఇద్దరిని తుపాకులతోకాల్చిచంపినారు, దోచుకున్నారు. ఇక ఆక్నూరు, మచిరెడ్డిపల్లెలో జరిగిన దుర్మార్గం వర్ణించనలవికానివి. 'శ్రీజాతికిమానమే ప్రాణము' అనిశతకకవి వర్ణించినట్టుగా శ్రీజాతికి మానమే ప్రాణము. అయితే రజాకార్లు ఈ గ్రామంపైబడి కనపడిన ఆడమనిషిని లాగి బహిరంగంగా మూకడిమ్మడిగా మానభంగాలుచేసి రాక్షసత్వానికి పాలువడ్డారు. ప్రతిఘటించినవారిపై కాల్పులుజరపగా ముగ్గురు మరణించినారు.

జనగామతాలూకాలోని వన్రమడ్ల, చీటకోడూరు, యిప్పగూడెం, గ్రామల్లో రజాకార్లదాడిఫలితంగా ఇద్దరిద్దరు, మరియు పాలగుర్తి, రంగాపురం గ్రామాలలో ఒక్కొక్కరు వీరస్వర్గమలంకరించినారు. వర్తన్నపేటతాలూకాకు శెందిన కొంకపాక, చౌటుపల్లిగ్రామాలపై సాయుధరజాకార్లు దాడిచేయగా ఎదిరించి ఐదుగురు వీరమరణం చెందినారు.

రంగలుపట్టణానికి చెందిన బండారు చంద్రమౌళీశ్వరరావు, బండారు రావు, బండారు నాగభూషణరావుగారలు సోధరులు. వీరందరూ సత్యాని కారాగారశిక్ష అనుభవించినారు. అందుకే వీరిది నిజమైన రాజకీయము. సర్వశ్రీ మాజీ ఎం. ఎల్. ఏ. కటంగూరు కేశవరెడ్డిగారు, సోషలిస్టుల మాజీ ఎం. ఎల్. ఏ. బుచ్చయ్యగారు, చక్రపాణి, భూమయ్య, భద్రయ్య, ధర్మన్, మాచెర్ల లింగయ్యగారలు సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు. నల్లపు అజ్ఞాతంగా సమరం సాగించినారు.

ఎం. టి. ఎన్. పి. అనే ఇంటిపేరుగల అయిదుగురు కొమరయ్యగారలు హంచేసి అరెస్టయినారు. ఉత్సాహవంతులు దీక్షాపరులయిన శ్రీ ఎల్లావరగడం రిగారు సత్యాగ్రహంచేసినారు. అట్లే గంపల కృష్ణారెడ్డిగారు, అంతాల క్షిగారలు సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. శ్రీ లక్ష్మయ్య, మరియు సి. లక్ష్మయ్య, బి. లక్ష్మయ్య, వి. లక్ష్మయ్య, పి. లక్ష్మయ్యగారలు జండా చేసి సత్యాగ్రహంచేసినారు. అట్లే లక్ష్మణదేవుగారుగూడా జాతీయనినాదా త్యాగ్రహంచేసినారు. పిన్నవయస్కులయిన శ్రీ మొగిలి లక్ష్మీనారాయణ కాంగ్రెసుజండా చేబూని మహాత్మాగాంధీకి జై అని నినాదాలిస్తూ సత్యాగ్రహం . సర్వశ్రీ తుమ్మలవల్లి లక్ష్మీనరసింహారావు, ఎం. లక్ష్మీనరసయ్య మరియు వి.ఎ.వి కె. ఇంటిపేరుగల లింగయ్యగారలు జాతీయజండా ఎగుర త్యాగ్రహంచేసినారు. శ్రీ చిందం కనకయ్యశాస్త్రిగారు ఉద్యమవ్రణాంధ్రం లో వారికావరేసాటి. సర్వశ్రీ ఎం. మాధవరెడ్డి, దూదిపాల మాధవరెడ్డి, ధనరావు, మల్లారెడ్డి, అపుల మల్లయ్య, మల్లయ్య, గోవరాజు మంకయ్య, ప్పయ్య, నరసయ్య, సి. నరసయ్య, కే. నరసయ్య, ఎం. నరసయ్య, బి. నారాయణ రెడ్డిగారలు జాతీయజండాలు ఎగురవేస్తూ మహాత్మాగాంధీకి జై అని నినాదా త్యాగ్రహంచేసినారు. పోలీసులు అరెస్టుచేసినారు.

శ్రీ కొరెంగుల నారాయణగారు నిష్ఠగల జాతీయవాది. అతను నాటినుండి, కు కాంగ్రెసువాదిగా ఉన్నారు. తెలంగాణలో పార్టీలు మొదలయినవి ఎన్నివచ్చినా చేరలేదు. అహింసానిర్ధానంమీద గట్టి నమ్మకంకలిగి కమ్యూనిస్టులమధ్య గా తలపెత్తి తిరిగే సినలయిన గాంధేయవాది. సత్యాగ్రహంచేసి జైలుకు వెళ్ళి

వరంగలువాస్తవ్యులయిన శ్రీ బి. రంగనాయకులుగారు కాంగ్రెసు ఉద్యమ నాయకులయిన శ్రీ హయగ్రీవాచారిగారికి కుడిభుజంగా వుండి ఉద్యమాన్ని నిర్వహించి మంచీకార్యకర్త అని పేరు సంపాదించినారు. సత్యాగ్రహంచేసి జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. ఇక సింగయ్యగారు. వీరు 'కాంగ్రెసు సింగయ్య' అని ప్రసిద్ధులు. ఇంట్లో గాంధీగారి పటం దాని ప్రక్కన కాంగ్రెసు జండా పెట్టుకుంటారు. రోజూ ఉదయం విధిగా నమస్కరిస్తారు. చదువుకున్నవారు. దీక్షగా ఖాదీ ధరిస్తాడు. సత్యాగ్రహంచేసి ఆరెస్టయినారు. శ్రీ పొట్టపల్లి రామారావుగారు సాహితీవేత్త. వీరి చుక్కలు ఆనే గేయసంపుటి, సైనికని జాబులు బహుళవ్యాప్తిచెందిన గ్రంథాలు. సత్యాగ్రహంచేసి జైలుకు వెళ్ళినారు.

నర్సశ్రీ బి. నత్యనారాయణ, మంచాల నత్యనారాయణ, ఎన్. నత్యనారాయణ, డాక్టర్ శంకరరావు, సిద్దయ్య, సోపయ్య, శ్రీశైలం, శ్రీనివాసరావు, అప్పి వెంకటరాజయ్య, డా. వి. గోపాలరావు, వెంకటరమణయ్య, వెంకటరమణరాసింహారావు, కె. వెంకటరెడ్డి, కె. వెంటస్వామి, గొట్టిముక్కల వెంకటయ్య, డి. వెంకటయ్య గుప్త (తెలుగు ధర్మసంపాదకులు) వెంకటేశ్వరరావు, వెంకయ్య, జి. వెంకయ్య, పి. వెంకయ్య, ఎన్. వెంకయ్యగారు సత్యాగ్రహంచేసి పట్టుబడ్డారు. నర్సశ్రీ వీరగోపాలరావు, వీరాస్వామి, బి. వీరయ్య. కే. వీరయ్య మరియు వెల్దే వీరయ్య యాదగిరి గారలు కాంగ్రెసుపతాకాలు చేబూని, ఎల గెత్తి గాంధీపతాకానికి కై అని విన్నుముట్ట నినాదాలిస్తూ సత్యాగ్రహంచేసి. ఆరెస్టయినారు. ఈవిధంగా ఈలాంటి కార్యకర్తలదీక్ష ఉత్సాహంకారణంగా వరంగలుజిల్లాలో కాంగ్రెసు ఉద్యమం పతాక స్థాయిని చేరుకున్నది.

ఆచార్య భస్మాళి

వీరు అక్షరాలా గాంధీ అనుయాయులు. ఒకసారి మహాత్ముడు ఏదో సందర్భంలో మీరు 'మాట్లాడరండి' అన్నాడు. అంటే ఒక ఉంగరం లెచ్చి తన రెండు పెదవులకు కుట్టేసుకున్నాడు మాటలాడటానికి పీలులేకుండా. ఆతని ఆత్మాభిమానం మహాత్ముడు అన్నదాన్ని తు. చ. తప్పకుండా పాలించాలనే దీక్షకు గీటురాయి.

ఇక హైదరాబాదు ప్రజలమీద జరిగే మోరదురంతాలను దూరంగావంటూ వుండలేక, నిజాం రాజ్యంలో సత్యాగ్రహంచేయటానికి 1948 జూన్ 28 నాడు వూను

కున్నారు, బెజవాడరై లెక్కి మధిరకు బయలుదేరే నడయంలో స్టేషనులో వారికి స్టేట్ కాంగ్రెసు ప్రముఖనాయకులయిన శ్రీ టి. హయగ్రీవాచారిగారు, శ్రీ మాడపాటి రామచంద్రరావుగారలతోబాటు శ్రీ చలపతిరావుగారు, శ్రీ బావనయ్యగారు తదితరులు ఘనంగా వీడ్కోలుచెప్పినారు. వీరు భీమవరంలో ప్రజలనుద్దేశించి ఉపన్యసిస్తూ 'రజాకార్లను అహింసాయతంగా ఎదురించండి. ఏనాటికైనా మంచి జయిస్తుంది' చెడు ఓడిపోతుంది' అని ఉద్బోధించినారు. వీరి ఉపన్యాసానికి మనోహరివరనచెందిన ఒక ముస్లిం వరాను ఎక్స్ ప్రిజుకాకాలోని తన ఉద్యోగాన్ని వదలుకొని భన్సాలిగారి వెంట ప్రచారకార్యక్రమంలో పాల్గొన్నారు.

రామన్నపాలెంకు రజాకార్లువస్తారని తెలుపగా అక్కడకు వెళ్ళినారు కాని వారు రాలేదనితెలిసింది. తునికిపాడులో రజాకార్లు దాడిచేసిన స్థలాలను సందర్శించి గోనవీడులో స్టేట్ కాంగ్రెసు జేత్రప్రచారకార్యకర్తలతోను, భారత యూనియను అధికారులతో కలిసి సరిహద్దుగ్రామాలప్రజల రక్షణనుగూర్చి మాట్లాడినారు 48 జూన్ 23 నుండి 27 వరకు కొత్తపల్లి, గంగదేవరపాడు, కొమరిగ్రామాలనుదర్శించి రజాకార్లుజరిపిన దుండగాలను గూర్చి తెలుసుకున్నారు. ఆ తర్వాత తాను సత్యాగ్రహంచేస్తానని తెలుపుతూ నిజాం నవాబుకు ఒకలేఖ రాసినారు. అందులో 'యథా తథ ఒడంబడిక చేసికొన్ననాటినుండి రజాకార్లు, పోలీసులుకలిసి ఒక కౌటిరూపాయలకు మించిన ఆస్తిదోచకన్నారు. గ్రామాలను తగలబెట్టి 60 వేలకు మించిన రైతుకుటుంబాలను సర్వనాశనం చేసినారని, ఈవిధంగా నిజాంప్రభుత్వం ప్రజలమీద అవకటితయద్దం జరుపుతున్నదని బీబినగరంమీద జరిగినదాడి అమానుషమని, వివరిస్తూ కిన్నీళ్ళతో, రక్తంతో తడిసిన నిజాంనేలమీద 48 జూన్ 23 నాడు కాలిదబోతున్నానని తెలిపినారు. ఆచార్య జే. పి. భన్సాలిగారు, వారు తమ పాదయాత్రలో రెండు ఓపురుకట్టలు తీసుకవెళ్ళినారు.

విలేఖరుల ప్రశ్నలకు సమాధానమిస్తూభన్సాలిగారు 'మేము బ్రిటిషువారితో పోరాడినాము. అడివేరు. మీరు నిజాముతో పోరాడడం ఓక్కలతో కూడకొన్నది. కష్టసాధ్యంకూడా కాబట్టి నిజాము సమస్యను ఇండియాప్రభుత్వంవారి నేననే వరిష్కరించగలుగుతుంది' అని శ్రీ శివరాజుగారు, శ్రీ శేషాచారిగారు వెంటరాగా ఆచార్య భన్సాలిగారు ప్రయాణమైనారు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హైదరాబాదు నీకిందరాబాదు జంటనగరములు
హైదరాబాదు జిల్లా

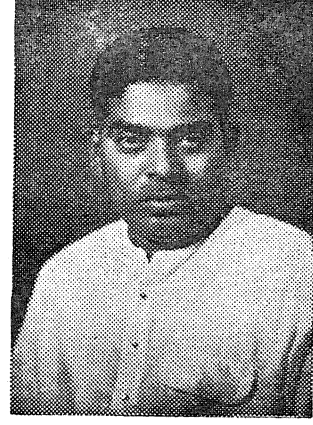
హైదరాబాదు నగరం రాజధాని కాబట్టి దానికి ఉండే ప్రత్యేకత వేరు నిజాం నవాబు, మంత్రులు, ఉన్నతాధికారులు నగరంలోనే ఉండేవారు. అట్టే ప్రధాన రాజకీయసంస్థల కేంద్రకార్యాలయాలు, నాయకులుగూడా నగరంలోనే ఉండేవారు కాబట్టి ప్రభుత్వం వేసే రాజకీయపు బెత్తులకు ప్రధాన ప్రజాసంస్థయైన స్టేట్ కాంగ్రెసు ప్రతిస్పందన ఇక్కడి నుండే జరిగేది. కాంగ్రెస్ కార్యాలయంతోబాటు ప్రతివ్యక్తి కేంద్రమైన మజ్లిస్ వారి దారుస్సలాం గూడా ఇక్కడే ఉండేది. నీకిందరాబాదు, హైదరాబాదుకు ఆనుకొనివున్నా బ్రిటిషు పాలితనగరంకాబట్టి వారికి పోరహక్కులన్నీ ఉండేవి అనటానికి, నీకిందరాబాదులోని జేమ్సుస్ట్రీట్ లో ఆఖిలభారత కాంగ్రెసు సమావేశం జరుపుకున్నారు అంతేగాక 'నీకిందరాబాదు జిల్లా కాంగ్రెస్ కమిటీ'ని దానికి అనుబంధంగా ఏర్పరచుకున్నారు. 'వరోవకారిణి' వంటి ఆనేక తెలుగు పాఠశాలలు స్థాపించుకొని తమ బాలబాలికలకు తెలుగులో విద్యనేర్పుకున్నారు. శ్రీబాబీ కృష్ణరావు అధ్యక్షేటుగారు ఒక అనాధహరిజన బాలునికి తనఇంట్లో ఆశ్రయమిచ్చి తన పిల్లలతోబాటు విద్యాబుద్ధులు నేర్పిన ఆదర్శ సంఘసంస్కర్త. అట్టే శ్రీశ్యాంరావుగారు పీడితనారీ లోకాన్ని ఆడుకున్నారు. శ్రీవాసుదేవముదల్యార్ గారు ఆనేక సంఘ సంస్కార కార్యాలలో దీక్షగా పానుకున్నారు.

ఉద్యమకాలంలో హైదరాబాదు నీ టీ కాంగ్రెస్ కమిటీకి శ్రీ సీరాజుల్ హసన్ తిర్మిజిగారు అధ్యక్షులుగాను డా॥మర్రిచెన్నారెడ్డిగారు కార్యదర్శిగాను ఉండిరి. ఇక హైదరాబాదు అలాఫ్ బల్తా జిల్లాకు శ్రీపి. శ్రీనివాసరెడ్డిగారు అధ్యక్షులుగాను శ్రీ బాలెండ్ శ్రీనివాసరావుగారు కార్యదర్శిగాను ఉండి. ఉద్యమాన్ని విజయవంతంచేసినారు. తొమ్మిదినిజాంరాష్ట్రాంద్ర మహాసభలు ఆయా జిల్లాలలో జరిగిన తర్వాత వదవ ఆంధ్రమహాసభ హైదరాబాదునగరంలో శ్రీకొండావెంకటరంగారెడ్డిగారి అధ్యక్షతన జరిగింది.

నిజాంరాష్ట్రంలో తెలంగాణము, మరాఠ్వాడా, కర్నాటక అని మూడుప్రాంతాలు. జంటనగరాలు తెలంగాణ ప్రాంతంలో ఉండేవి కాబట్టి

శ్రీ ఇటికాల మధుసూదన్ రావు

శ్రీ బండారు చంద్రమాశీశ్వరరావు

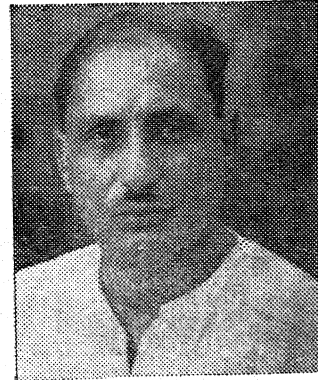
శ్రీ యం.యస్. రాజలింగం

శ్రీ గెల్లా కేశవరావు

శ్రీ జెలగం వెంకటరావు

డా. గోపాల్ రావు

డా. యం. చెన్నారెడ్డి

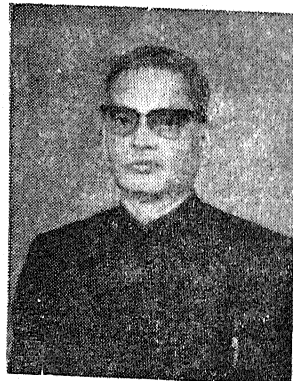
శ్రీ హరిశ్చంద్ర హెడ్డా

శ్రీమతి జ్ఞాన్ కుమారి పాఠ

శ్రీమతి విమలాబాయి మేల్కొటే

మరాఠ్వాడా, కర్నాటక ప్రాంతల ప్రముఖులు చాలామంది నగరంలో స్థిరనివాసం ఏర్పరచుకున్నారు. వీరేగాక వ్యాపార, ఉద్యోగరీత్య హిందీమట్లాడే ఇతర ప్రాంతల వారుగూడా స్థిరనివాసులై పోయినారు ఈవిధంగా ప్రేమరాజుడు నగరం కాస్మోపాలిటన్ నగరంగా రూపొందింది. ఇక స్వాతంత్ర్యోదమంలో నగరంవాసులు, ప్రేమరాజుడుజిల్లా పౌరులు పాల్గొన్న తీరుతెన్నుల గూర్చిపరికింతము.

శ్రీకృష్ణదుబెగారు రేల్వేఉద్యోగి రైల్వే కార్మికసంఘనికి ఉపాధ్యక్షులుగాను, కొత్తగ అంకాలియరన్ కార్మికుల సంఘధ్యక్షులుగాను ఉండేవారు. నాంవల్లి రేల్వేగుడ్డుషేడ్డుకు నివ్వబడినారు. కొత్తగూడెం, భద్రాచలం మధ్యరైలు పడగొట్టినారు. చేతిబాంబులువేసి సుల్తాన్‌బజారు పోలీసుస్టేషన్ను పడగొట్టటానికి యత్నంచి 43-44లో పట్టుబడి జైలుశిక్ష అనుభవించినారు తర్వాత ఉద్యమంలో పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు.

ఆరోజుల్లో భాయిరాంమూర్తి నాయుడుగారిది ఒకబల వత్తరమైన ముఠాఉండేది, అతనికి టెర్రరిజంమీద విశ్వాసం ఉండేది. చిక్కడవల్లిలోని వి. బి. రాజుగారి షెడ్డులో రహస్యంగా చేతిబాంబులు సిద్ధంచేసేవారు. రామచంద్రబడలే మరియు రామమూర్తిగారి ముఠావారు ఒకసారి సుల్తాన్‌బజారు పోలీసుస్టేషన్ను మీద బాంబు విసిరినారు అతర్వాత కింగ్‌కోర్తి మీదనే ఎందుకు దాడిజరుపగూడదనుకున్నారు. పథకంప్రకారం గోడకింద పొక్కుచేసి గననాఒకసారి ఫ్యూజ్‌వైర్ తో అంటుపెట్టినారు. పెద్దధ్వనితో బాంబు పేలింది గోడదెబ్బతిన్నది. చేగంటు ధ్వనికి భయపడ్డారు. 48 జూన్ 23న ఈ సంఘటన జరుగగానే కర్యక్రమం కొన్నాళ్లపాటు ఆజ్ఞాతవాసం చేసినారు. పోలీసులను, నిజామును అదరగొట్టినాక నాలుగు సినిమాహాళ్లలో అనగా జమ్రుద్, పాలెన్, నెరెట్టు, నిషర్‌లలో ప్రజలలో అలజడికలిగించాలనే ఉద్దేశంతో బాంబులు వేయటం జరిగింది. అంతేగాదు నగరంలోని ముఖ్యకేంద్రమైన ఆబిడ్‌రోడ్ లోని పోలీసునాకను పడగొట్టాలని ఈ కార్యక్రమంలో రామచంద్రబడనే, మధుకర్, గుర్రము విఠల్‌రావు, మలంషి సుధాకర్ రావు సహాయపడ్డారు. ఒక పథకం వేయబడ్డది. పోలీసుస్టేషన్‌లో త్రైబాంబు పెట్టాలంటే పక్కనేవున్న దేవాలయంలో నుండి గోడదూకి వెళ్లాల్సి అదొక్కచేమార్గం. పూజారితో సఖ్యతచేసినికొని ఒకమిత్రుని

లగ్ననందర్బంగ పూజచేయించాలనినచ్చ చెప్పి ఆమిషతో వీరిబృందం అక్కడ చేరుకున్నది. అటు పూజ జరుగుతుండగా వెల్లూరునుండి (మద్రాసు) ప్రత్యేకంగా తెప్పించిన 16 పౌండులదైన మైటును గోడమీదినుండి పోలీసుస్టేషన్‌లోని నిర్మిత స్థలంలో మనోనిబ్బరంతో అమర్చినారు దానికి 40 అడుగుల ప్యూతోవైర్ సంధించినారు ఇక వెళ్లిపోయేసమయంలో సిగరెటుతో వైర్ ముట్టించి బయటపడ్డారు. బ్రహ్మాండమైన చవ్వడతో అదివగిలించి, ఈ విస్ఫోటకచర్యతో పోలీసుస్టేషన్ కూలిపోయింది. వక్కన ఉన్న ఒక ఈరాని హోటలుగూడా చెల్లితిన్నది. అప్పుడు అందులో కూర్చున్న అరబ్బులు 'యాఅల్లా మరా' అంటూ పారిపోయినారు. ఈ సంఘటన తర్వాత ఒకరిని అనుమానంమీద పట్టుకొన్నారు. నాతోటివారి ఇండ్లు చూపిస్తానని పోలీసునుతీసిక వెళ్లినారు. కాని వధకం ప్రకారం అందరు తమ-తమ ఇండ్లు వదిలి ఎక్కడికో అజ్ఞాతంగా వెళ్లిపోయినారు.

ఇదిగాక మరోరెండు ప్రేలుడు సంఘటనలు బాయిరామ్మూర్తిగారి అధ్వర్యంలో జరిగినవి. సుల్తాన్ బజారులోని రఘునాథబాగ్‌లో పోలీసులుపెరేగు చేసేవారు. అయితే పెరేడుచేసే సమయంలో బాంబుపేల్చాలని వధకం వేయబడ్డది, రాత్రిపూటనేస్థల నిర్ణయంచేసికుని నేలతవ్వి ప్యూతోవైర్ అమర్చుకున్నారు. ఉదయం 8 గంటలకే, పోలీసులురావటంతోనేవేల్చివేయడానికి నన్నద్దులైనారు. కాని దైవవశాత్తు ఆరోజు అరగంట ముందుగా పోలీసు అధికార్లురావటంతో ప్రేలుడుపార్జివారు, అవనిమానుకుని తప్పించుకపోవలసివచ్చింది. మరొకటి చార్మినార్ సమీపంలో వవర్ హజూమీద వధకం ప్రకారం బాంబువిసిరినారు. దానితోవవర్ హపుట్ కు బాగానష్టంకలిగింది. తర్వాత కొన్నాళ్ళకు సుల్తాన్ బజారు పోస్టాఫీసులో బైబాంబుప్రేలుడుతో చాలా అలజడికలిగింది. అనుమానంమీద పోలీసులు కొందరిని పట్టుకొని దెబ్బలుకొట్టినారు కాని ఎవరూ అసలుజాడతెలుపలేదు. నిజానికి బాయిరామ్మూర్తినాయుడుగారు, వారిసోదరుడు సత్యనారాయణగారు హైదరాబాదులోను, శ్రీ ఎన్. బాల్ రెడ్డిగారు పోచంపల్లిలో బాంబులునిద్దంచేసేవారు ఇకనాయుడుగారి మిత్రబృందం వధకం ప్రకారం ఆయాస్థలాలకు అందచేసేవారు. ఇట్టిప్రమాదకరమైన వనికి ప్రాణాలు అరచేతిలోపెట్టుకొని, ఇటుచుట్టూ విస్ఫోటక సామగ్రితోను అటు పోలీసుల నిఘా విభాగంవారితోను తమ్ముతామరక్షించుకుంటు దేశ సేవచేసినవీరిని ఎంతగామించినా తక్కువే.

ప్రభుత్వానికి, ప్రజలకు అన్నికార్యకలాపాల కేంద్రమైనది హైదరాబాదు

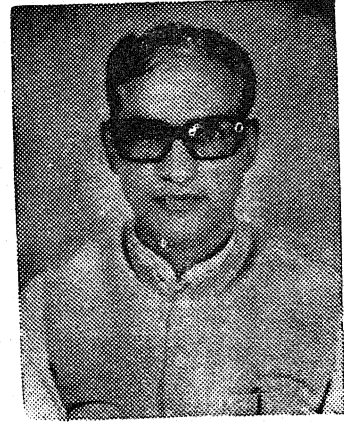
శ్రీ బాబూరావు వర్మ

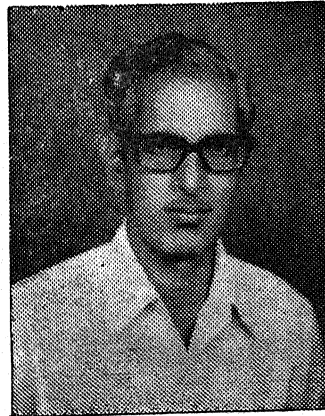
శ్రీ కె.వి. వండరీనాద్

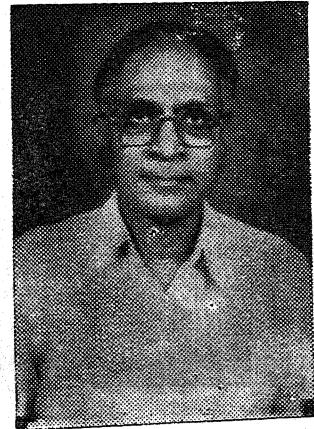
శ్రీ శ్రీరాములు అమిద్యల్

శ్రీ బి. సత్యనారాయణరెడ్డి

శ్రీ రామరాజు

శ్రీ రంగారెడ్డి

లగ్ననందర్పంగ పూజచేయించాలనినచ్చ చెప్పి ఆమెషతో పీరిబృందం అక్క చేరుకున్నది. అటు పూజ జరుగుతుండగా వెల్లూరునుండి (మద్రాసు) ప్రత్యేకం తెప్పించిన 15 పౌండులదైన మైటును గోడమీదినుండి పోలీసుస్టేషన్లోని నిర్మి స్థలంలో మనోనిబ్బరంతో అమర్చినారు దానికి 40 అడుగుల పూజతోనైన నందించినారు ఇక వెళ్లిపోయేసమయంలో సిగరెటుతో వైరిముట్టించి బయటవద్దాని బ్రహ్మాండమైన చప్పడతో ఆదివగిలించి, ఈ విస్ఫోటకచర్యతో పోలీసుస్టేషన్ కూలిపోయింది. వక్కన ఉన్న ఒక తర్రాని హోటలుగూడా దెబ్బతిన్నది. అప్పుడు అందులో కూర్చున్న అరబ్బులు 'యాఆల్లా మరా' అంటూ పారిపోయినారు ఈ సంఘటన తర్వాత ఒకరిని అనుమానంమీద పట్టుకున్నారు. నాతోడివారి ఇంధ్ర చూపిస్తానని పోలీసునుతీసికవెళ్లినారు. కాని పథకం ప్రకారం అందరు తమ-తమ ఇండ్లు వదిలి ఎక్కడికో అజ్ఞాతంగా వెళ్లిపోయినారు.

ఇదిగాక మరోరెండు ప్రేలుడు సంఘటనలు బాయిరామ్మూర్తిగారి అధ్వర్యంలో జరిగినవి. సుల్తాన్ బజారులోని రఘునాథబాగ్లో పోలీసులుపెరేడు చేసేవారు. అయితే పెరేడుచేసే సమయంలో బాంబువేల్చాలని పథకం వేయబడ్డది, రాత్రిపూటనేస్థల నిర్ణయంచేసికుని నేలతవ్వి పూజ్ వైర్ అమర్చుకున్నారు. ఉదయం 8 గంటలకే, పోలీసులురావటంతోనేవేల్చివేయడానికి సన్నద్ధులైనారు. కాని దైవవశాత్తు ఆరోజు అరగంట ముందుగా పోలీసు అధికార్థురావటంతో ప్రేలుడుపొర్తివారు, అవనిమానుకుని తప్పించుకపోవలసివచ్చింది. మరొకటి చార్మినార్ సమీపంలో వవర్ హజూమీద పథకం ప్రకారం బాంబువిసిరినారు. దానితోవవర్ హఫ్సుకు బాగానష్టంకలిగింది. తర్వాత కొన్నాళ్ళకు సుల్తాన్ బజారు పోస్టాఫీసులో దైబాంబుప్రేలుడుతో ఛాలా అలబడికలిగింది. అనుమానంమీద పోలీసులు కొందరిని పట్టుకొని దెబ్బలుకొట్టినారు కాని ఎవరూ అసలుజాడతెలుపలేదు. నిజానికి బాయిరామ్మూర్తినాయడుగారు, వారిసోదరుడు సత్యనారాయణగారు హైదరాబాదులోను, శ్రీ ఎన్. బాల్ రెడ్డిగారు పోచంపల్లిలో బాంబులునిద్దంచేసేవారు ఇకనాయుడుగారి మిత్రబృందం పథకం ప్రకారం ఆయాస్థలాలకు అందచేసేవారు. ఇట్టిప్రమాదకరమైన వనికి ప్రాణాలు అరచేతిలోపెట్టుకొని, ఇటుచుట్టూ విస్ఫోటక సామగ్రితోను అటు పోలీసుల నిఘా విభాగంవారితోను తమ్ములమ్మగోడచుకుంటు దేశసేవచేసేసిరిని ఎంతగామించినా తక్కువే.

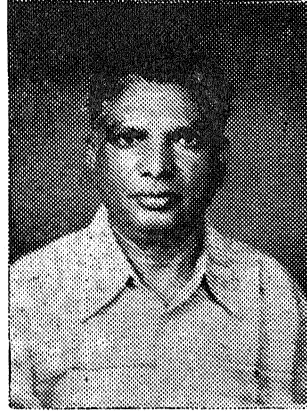
ప్రభుత్వానికి, ప్రజలకు అన్నికార్యకలాపాల కేంద్రమైనది హైదరాబాదు

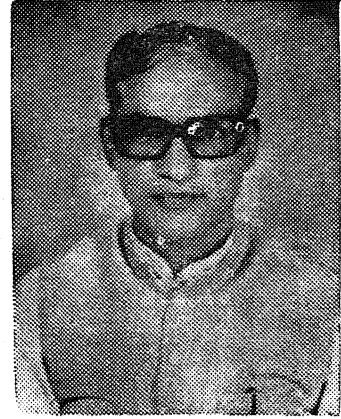
శ్రీ చాబూరావు వర్మ

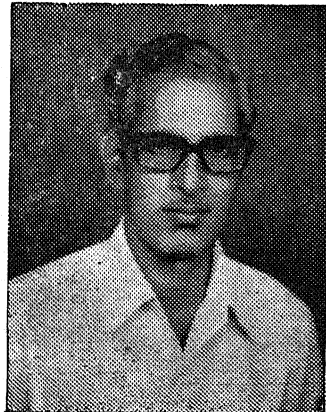
శ్రీ కె.వి. వండరీనాద్

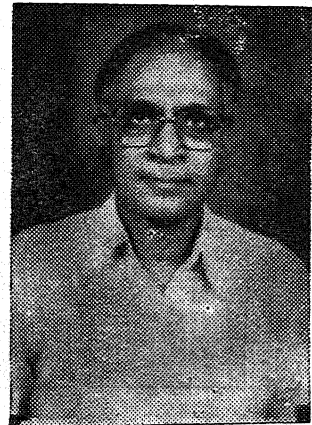
శ్రీ శ్రీరాములు అమిద్యార్

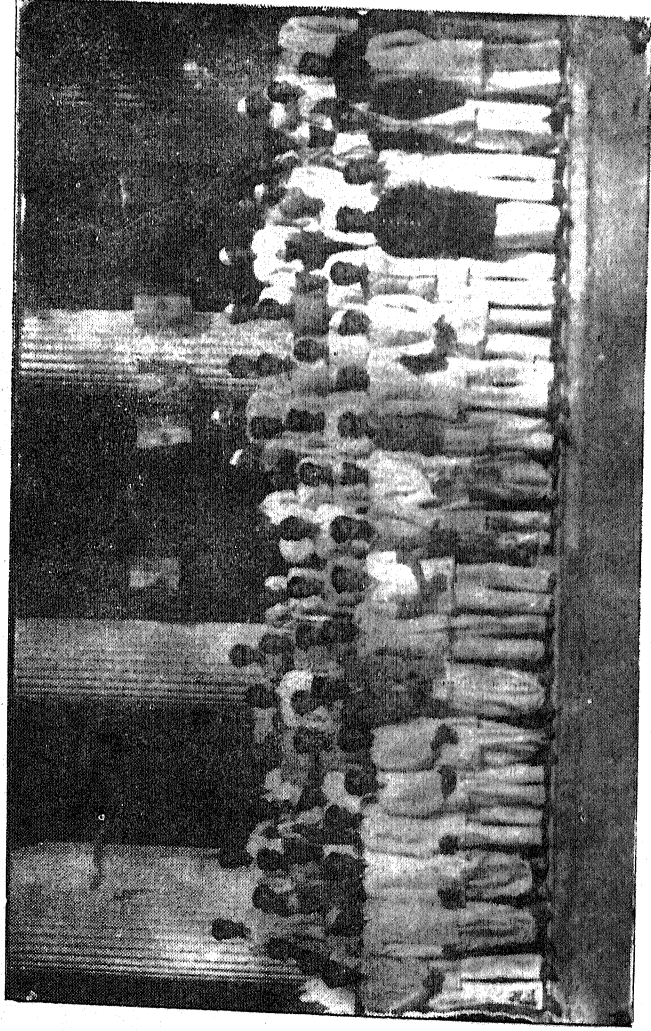
శ్రీ బి. సత్యనారాయణరెడ్డి

శ్రీ రామరాజు

శ్రీ రంగారెడ్డి

ప్రతాపగిరి కోటిలో జరిగిన యూత్ కాంగ్రెస్ మహాసభ అధ్యక్షులు శ్రీ భాయరావుమూర్తి నాయుడు, ప్రధానకార్యదర్శి శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ గారలకు సన్మానం జరిపినప్పటి చిత్రము ఎఫ్. సత్య నారాయణరెడ్డి, ఆద్యాల సత్యనారాయణ, జాషర్ హుసేన్ కాశీరాం మాజీ డిప్యూటీ మేయర్, సచివ గంగారాం లక్ష్మణరావు కర్నూలర్ మొదలగువారు.

శ్రీ సి. మాధవరెడ్డి

నగరం డా॥ జి. ఎన్. మేల్కొండేగారు నిజాయతీపరులైన కాంగ్రెస్‌నాయకులు స్వామిరామనందతీర్థిగారికి నమ్మిన బంటుగా ఒకసైనికునిగా పనిచేసినకీర్తి మేల్కొండేగారికి దక్కింది.

ప్రేరాజ్‌యాదవగారు 1988లో సత్యాగ్రహం చేసినారు. శ్రీ అబ్దుస్సబ్బాస్‌గారు భిలాపర్ ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు నిజాంప్రభుత్వం 1920లో మన్ననూరు (అండోమాన్ ద్వీపాంతరవాసక వంటిది)లో నిర్బంధించినారు. శ్రీ ఆబిద్ హానన్‌సప్రానిగారు బర్లిన్ విశ్వవిద్యాలయంలో డెక్లికల్ ఇంజనీరింగ్ విద్యార్థి. గాంధీ సహస్రబింబి వివిధ పురమకొని, కాలేజి విడిచి సబర్బన్ ఆశ్రమంలో చేరినారు. 1941లో నేతాజి సుభాష్ చంద్రబోసుగారితో సంవర్కంపర్పడి వారి పర్సనల్ సిబ్బందిలో చేరి, 'భారత జాతీయ సేవ' ఐ. ఎన్. ఎలో చేరినారు. స్వాతంత్ర్యానంతరం భారత ప్రభుత్వం తరఫున బాగాడ్, డెన్మార్కులలో కాన్సిల్ జనరల్‌గా పనిచేసారు.

శ్రీమతి సరోజినాయకుగారి తండ్రి డా॥ అమౌరనాథ్‌చౌ పాఠ్యాయగారు బాందారేత్వేస్కింను విమర్శించినందుకు నిజాంప్రభుత్వం నిజాంకాలేజి విన్సిపాల్ వరుసగా తొలగించి, దేశ భ్రష్టశిక్ష విధించింది. ముస్లింలను కాంగ్రెసులో చేరి కాంగ్రెసును బలపరచవలసిందిగా ప్రబోధించినవారిలో ప్రథమ శ్రేణికించెందిన వారు. శ్రీ వట్టికోట ఆస్వారుస్వామిగారు దేశోద్ధారక గ్రంథమాల సంపాదకులు. ఆదివృద్ధిరావాయి కలవారు జేబుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ ఆమీర్ ఆహమద్‌గారు భిలాపర్ ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు మన్ననూరులో నిర్బంధించబడ్డారు. సికిందరాబాద్ వాస్తవ్యులైన లద్దీపల్లి అంజయ్యగారు 1938లో, 1942లో మరియు 43లో విలీనోద్యమంలోను సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధించబడ్డారు. హయత్ నగరం నివాసి ఆశయ్యగారు అలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు బహిరంగ సభ జరుపరాదనే పూర్వస్థానం ఉండినందుకు శ్రీ ఆరాహుసేన్‌గారిని పోలీసులు నిర్బంధించి మన్ననూరు పంపించి. శ్రీ బర్దుర్ హాసన్ హైదరాబాదు నగరవాసి, గాంధీజీ సిద్ధాంతాలచే ఆకర్షింపబడి సబర్బన్ ఆశ్రమం చేరినాడు. ఖాది, గ్రామోద్యమాలను ప్రచారంచేసినాడు భారతదేశానికి 'ప్రిన్స్ ఆఫ్ పేల్స్' పచ్చిన సందర్భాన్ని పురస్కరించుకొని హైదరాబాదు నగరంలో మొట్టమొదట విదేశ వస్త్రాలను ఆగ్నికి ఆహుతిచేసాడు. షాసాదువాసి శ్రీ బంపాతరెడ్డిగారు విద్యార్థిదశలోనే విలీనోద్యమంలో పాల్గొని జేబుశిక్ష అనుభవించినారు.

ప్రేదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బ్రిటిష్ చౌదరిగారు 41లోను, 48లోను సత్యగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. వీరునిష్కల గాంధీవాదులు. సర్వశ్రీ చంద్రపాల్, ఎన్. చంద్రపాల్, ఉప్పచంద్రప్ప చందయ్య, చరణ్ సింగ్ గారలు 1938లో సత్యగ్రహం చేసినిర్బంధింపబడ్డారు. కొంపల్లివాసి శ్రీ చిత్రాగారు విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నందుకుశిక్షింపబడ్డారు.

శ్రీ ముత్రిచెన్నారెడ్డిగారు విద్యార్థిఉద్యమాల్లోను, ఆంధ్రమహాసభలోను కాంగ్రెస్ లోను పాల్గొన్నారు. అలీనోద్యమంలోపాల్గొని నిర్బంధింపబడ్డారు. బెజవాడ నుండి 'ప్రేదరాబాదు' అనేవారపత్రిక నడిపినారు. మంత్రిగాను, ముఖ్యమంత్రిగాను, గవర్నర్ గాను పదవీబాధ్యతలవహించినారు. శ్రీ దామోదర్ కాంగ్రెస్ కర్ గారు 1938లోను విలీనోద్యమంలోను సత్యగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. వీరు గాంధీభవన్ ట్రస్ట్ బోర్డుకు మేనేజింగ్ డైరెక్టరుగాను, భాగ్యనగరభాడినమితికి కార్యదర్శిగాను ఉన్నారు. సర్వశ్రీ దానయ్య, దర్బారాసింగ్, డి. ఆర్. దాస్, నాయనిదేవయ్య, దేవీలాల్ గారులు 1938లో సత్యగ్రహంచేసినారు. శ్రీ ధర్మవ్రకాష్, శ్రీ ధర్మసింగ్ ధోండిరాంగారు. 1938లో సత్యగ్రహంచేసినారు శ్రీ ధరణిధరసంఘిగారు, అచ్చకేటు 48లో కోర్టులను బహిష్కరించినారు విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. తర్వాత ప్రేదరాబాదు నగర మునిసిపాలిటీకి మేయర్ గాఎన్నికయినారు.

బస్పీలాల్ గారు కవులు. విఖ్యాత ఆర్యసమాజ కార్యకర్తలు. 38 లో సత్యగ్రహంచేసినారు. తక్కువ బాపాతోబాటు తిరిగి సహాయకార్యక్రమాలు నిర్వహించినారు. 46 లో నవభాలిలో జరిగిన మతకలహాలలో ఆర్యప్రతినిధిసభ వజ్రాన బెంగాలువెళ్ళి సహాయపడ్డారు. ఆర్యప్రతినిధిసభ కార్యదర్శి పదవీబాధ్యతలనుగూడా నిర్వహించినారు.

అభయానందస్వామి అని నామాంతరముగల రామమూర్తిగారు ఘటకేసర్ వాస్తవ్యులు. 48 లో విలీనోద్యమంలో సత్యగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. రాగి మల్లయ్య, తునుకూరు మల్లయ్య, వతాని మల్లయ్య (దయానందస్వామి) కోతిమీరి మల్లయ్య యాదవ, మల్లయ్యగుప్త, వడ్ల మల్లయ్య, దేవర మల్లేశ, మంగలి మల్లేశ మల్లేశ్వరరావు, మాణయ్య, మంగల సింగ్, మంగేశ్వరరావు, మానిక్ రావు, సి. మాణిక్యంగారలు సత్యగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు.

మఖ్సూల్ అహమద్ యాకుబ్ గారు హైదరాబాదు నివాసి. అలిగడ్ ముస్లిం యూనివర్సిటీ వద్ద జాతీయ ముస్లిం యూనివర్సిటీ అయిన 'జామియియా' లో చేరినాడు. 1922 నుండి కాంగ్రెసుకార్యకర్తగా పనిచేసి, ఉప్పుసత్యాగ్రహంలో పాల్గొని శిక్షింపబడ్డారు. తిరిగి సహాయనిరాకరణోద్యమంలో పాల్గొన్నందున శిక్షింపబడ్డారు. 1938 లో నిజాం ప్రభుత్వం వీరిని రాష్ట్రమావలికి పంపివేసినారు. కాలికట్ లో ముస్లిం కాన్ఫరెన్సు జరిపినారు. 1946 లో జిల్లాకాంగ్రెసు కమిటీకి అధ్యక్షులుగా ఉన్నారు. అబుల్ కలం ఆజాద్ గారు అధ్యక్షులుగావున్న జాతీయ ముస్లింకాన్ఫరెన్సువఱస 1947-48 లో హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోను దక్షిణప్రాంతంలోను వర్గీకరించినారు. వీరు మంచి రచయిత. కవి. శ్రీ దిగంబరరావుబిందుగారు 'నాగరిక మరాఠీపత్రిక సంపాదకులు 10 వ స్టేజ్ కాంగ్రెసు డిక్టేటరుగా సత్యాగ్రహంచేసినారు. మహారాష్ట్ర పరిషత్తు స్టేజ్ మహాసభకు అధ్యక్షతవహించినారు. స్టేజ్ కాంగ్రెస్ 'చర్యసంఘానికి అధ్యక్షులుగావున్నారు. శ్రీ రామకృష్ణరావుగారి మంత్రివర్గంలో హాంకాఖమంత్రిగా నియమితులయినారు. గాంధీభవన్ బ్రస్టు బోర్డుకు అధ్యక్షులుగా ఉండిరి. శ్రీ దివాకర్ తోర్నిగారు 42 ఉద్యమంలో నిషేధసాహిత్యం పంచినందుకు వట్టుబడ్డారు. చాందాసరిహద్దుకాంపులో పనిచేసినారు.

సర్వశ్రీ ఈశ్వరయ్య (తండ్రి కాశయ్య), ఈశ్వరయ్య (తండ్రి కిష్టయ్య), ఈశ్వరయ్య (తండ్రి మల్లయ్య) గారలు 1938 లో సత్యాగ్రహంచేసి జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ ఫతేహదుల్లాఖాన్ రైల్వే కార్మికసంఘాధ్యక్షులు, క్వీట్ ఇండియా ఉద్యమంలో అరెస్టుచేయబడ్డారు. శ్రీ గణపతిశర్మ, గణపతిరావు (తండ్రి రేడో వంత్) గారలు 1938 ఉద్యమంలో అరెస్టుచేయబడినారు. శ్రీ కృష్ణమాచారిజోషి, స్వామి రామానందప్రకాశగారితోను, డా. మేల్కోచేగారితోను కలిసి సత్యాగ్రహంచేసినాడు. కర్ణాటకపరిషత్ కార్యదర్శిగాఉన్నాడు. కన్నడభాషలో 'రాజకీయప్రకాశన సమితి' కార్యదర్శిగా పనిచేసినాడు. శ్రీ కొట్టబోయిన కొమరయ్యగారు హయత్ నగరవాసి. విలీనోద్యమంలోపాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ కోటయ్య గారు మరియు కృష్ణగారు 1938 లో సత్యాగ్రహంచేసి వట్టుబడినారు. డా. సురేశ్ చంద్ర హైదరాబాదు నగరవాస్తవ్యులు. నేతాజీబోస్ కు ఆంతరంగికులలో ఒకరై దేశ

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

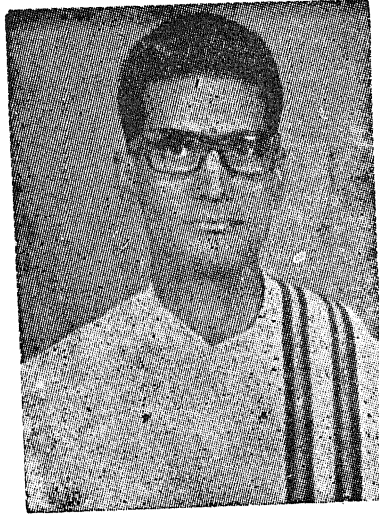
నేపచేసినారు. సోషలిస్టుభావాలుగల శ్రీ సాంబమూర్తిగారు హరిజనులు అట్టే అభివృద్ధిభావాలుగల సాధున్యభావులైన శ్రీ ధర్మగారు సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధించబడినారు. ఇక జయచంద్రజైన్ గారు సాహసపంతులు. వీరు అనేకసార్లు శాసనోల్లంఘనంచేసి వట్టుబడినారు. మొత్తం నాలుగున్నర సంవత్సరాలు జైలుశిక్ష అనుభవించి హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోనే అందరికన్నా ఎక్కువ జైలు శిక్ష అనుభవించినఖ్యాతి సంపాదించినారు.

ఆది 1947 నం. భారతదేశం ఏడాదికింద స్వతంత్రమైంది. కాని ఇక్కడి రాజకీయవాతావరణం విపరీతంగా కలుషితమైంది. అటువంటి తరుణంలో ముస్లింలు, అందులోను నిజాం ప్రభుత్వంలో ఉన్నతోద్యోగులుగా ఉండి ఉపకారవేతనంపొందుతున్న ఏడుగురు ముస్లింవెద్దలు శర్వశ్రీ నవాబు ముజాఫ్ జుంగ్, బాఖరలి మిర్జా, ఫరీద్ మిర్జా, ముల్లా అబ్దుల్ బాసిత్, మహమ్మద్ హుస్సేన్ జాఫరీ, అహమ్మద్ మిర్జా, హుసేన్ అబ్దుల్ ముసీంగారలు. రజాకార్ల దుర్మార్గాలకు చలించిపోయి, తమ అంత రాత్మప్రబోధిదంగా 'భారత యూనియన్'లో చేరవలసిందని, నిజాం నవాబుకు ఒక విజ్ఞాపనపత్రం సమర్పించినారు. దాని ప్రతిని స్టార్ వలేట్ కు పండిత నైహూ గారలకు గూడా సమర్పించినారు. ఈవర్య వారి నిజాయితీకి, గుండెనిబ్బరానికి సాక్ష్యంగా చరిత్రలో నిలిచిపోయింది.

శ్రీ యల్. నారాయణగారు రైల్వే ఉద్యోగులు. ఆంధ్రమహాసభ కార్యకర్తలు విప్లవకారులైన భగత్ సింగ్ గారిని ఉరితీసినందులకు నిరసనగా నివ్వార్థం ప్రదర్శన జరిపించినారు. 38-42 మరియు 48 లో సత్యాగ్రహంచేసినారు.

మహిళల వీరోచిత పాత్ర

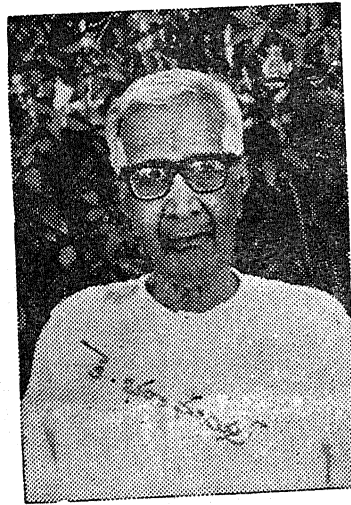
నిత్యజీవితంలోవలె జీవన్మరణసమస్యగామూరిన స్వాతంత్ర్యసమరంలోగూడా హైదరాబాదు మహిళలు యరోచితపాత్ర వహించి, వీరాంగనులయినారు. మహిళల వీరోచితపాత్రప్రసక్తివచ్చినప్పుడు మొదట పేర్కొనదగినవారు శ్రీమతి సంగం లక్ష్మీబాయిగారు, వెనుకబడిన తరగతి (యాదవ) కి చెందిన వీరు హైదరాబాదు జిల్లా పటకేళ్లరంలో జన్మించినారు. గుంటూరులోని శారదానికేతనంలో 'విదూషి'ని

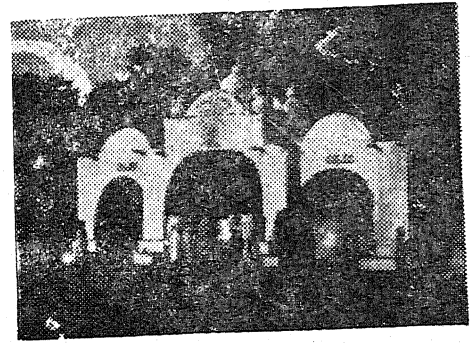
శ్రీ బోయినపల్లి వెంకట రామారావు

శ్రీ వెంకట రాజన్న ఆవధాని

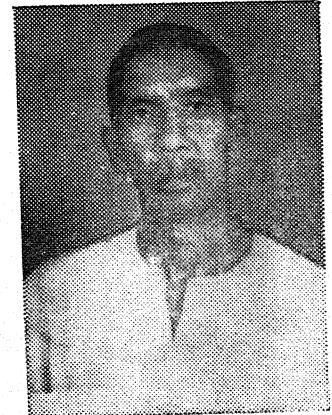
శ్రీ కె. భూమయ్య

సిరిసిల్లాలో జరిగిన ఆంధ్రమహాసభముఖద్వారం

శ్రీ ఆనజేరి ప్రభాకర్ రావు

శ్రీ డి. నర్సయ్య

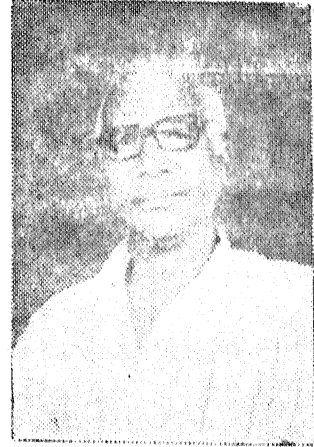
శ్రీ జగన్నాథరావు చండర్క

శ్రీ బి. రంగనాయకులు

శ్రీ రామచంద్రాపు వైకాజి

శ్రీ దుడదేప

శ్రీ యల్లా ప్రగడ కృష్ణమూర్తి

శ్రీ బి. యస్. గుప్త

వట్టాన్నిపొంది ఆవిరవ, పూనాలోని కార్తేవిశ్వవిద్యాలయంలో వట్టభద్రులయినారు. 1928 లో నైరుత్ కమిషన్ బహిష్కరించినపుడు 1930 లోను శాసనోల్లంఘనంచేసి అరెస్టుయినారు. 1932 లో గాంధీమహాత్మునితోబాటు ఉపవాసదీక్షబూని నిర్బంధించబడినారు. సంఘరూక్షేణకార్యాలలో ఎక్కువసంఖ్యగా విద్యార్థులు డిప్యూటీమంత్రిగా వదలిపావ్యతలను సర్వవంతగా నిర్వహించినారు. 'ఇందిరా సేవాసదనం' ఆంధ్ర యువశ్రీమండలి స్థాపించి వాటి అభివృద్ధి నిరంతరం కృషిచేసినారు. శ్రీమతి వెల్లురి విమలాదేవిగారు వీరికిఆరు యా యులుగా పూడి ఆంధ్రమహిళానుశోభ; ఆంధ్రయువతి మండలి, వాత్సవార కార్యక్రమాల్లో పాల్గొన్నారు. శ్రీమతి జ్ఞానకుమారి హెబ్బా గారు 42 లో సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టుయినారు. ఖాది, హరిజనోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. కస్తూర్బాగాంధీ జాతీయస్మారకప్రస్తుతు స్టేజ్ ప్రతినిధిగా పనిచేసినారు. అట్టే చక్రశ్రీమతులు సత్యవతి, శ్యామల, రాజకున్యకాబా, అహల్యా బాయి, ఉషాపాంగెకర్, కమలారీ, సుశీల. విమలా మేల్కోటే, టి. వనమాలి, శ్రీమతి సుమిత్రాదేవిగారు సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టుయినారు. వ్యాఘ్రమహిళా ఆశ్రమంలో శిక్షణపొందినారు. 38 లోడిచేర్ అయినారు. స్టేజ్కాంగ్రెసుసభ్యులుగా 42-48 ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు అరెస్టుకేసుబడినారు. దళితజాతిసంఘానికి కార్యదర్శిగాఉన్నారు. సక్కుబాయి మరియు కుమారి తుంగాబహేన్గారలు స్వాతంత్ర్యోద్యమంలో పీఠోచితంగా పాల్గొన్నారు. శ్రీమతి నఫీస్ అయిషా బేగంగారు 48 లో హైదరాబాదు భారతయూనియన్లో చేరాలి' ఉద్యమంలో నిజాం పోలీసులచే నిర్బంధించబడినారు.

బీబినగర దురంతం

1914 జనవరినాడు బీబినగరంలో మోరదురంతం జరిగింది, ఇది వరంగలు హైదరాబాదు తోడ్కుమీద 25 మైళ్ళ దూరంలో వుంటుంది. స్థానిక రజాకార్ నాయకుడు నోదేమియా, రజాకార్ నాయకుడైన ఖాసీం రజ్వీకి విందు ఏర్పాటుచేసినాడు. విందు ఆరగించటానికి వస్తువున్న రజ్వీవెంట రెండులారీలనిండ సాయుధులయిన రజాకార్లు వచ్చినారు. స్థానికపోలీసుల సహాయంతో రైల్వేస్టేషనుపై దాడి చేసి స్టేషనుమాష్టర్ కుటుంబాన్ని దోచుకున్నారు. గ్రామంలోని ప్రతిముస్లింమతరుని ఇంటిలోజ్వాలబడి దోచుకున్నారు. హోటలు దోచుకున్నారు. ప్రతిఘటింపిన ఇంధి

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

వారిని తాళ్ళతో కట్టివేయుచేగాక మానభంగాలు కూడా చేసినారు. కనవడ్లవారిన్ల వదేసితన్నినారు. ఈ దాడికి గురికానివ్యక్తి ఊళ్ళోలేదనే చెప్పాలి. స్తేషను మాష్టరు రజాకార్లు దాడిచేసిన వార్తను నీకిందరాబాదు రైల్వే అధికారులకు ఫోనుద్వారా తెలియ జేసినాడు. రెండోరోజు పోలీసులతోనహా కానింగర్నీ సోదరుడు తయ్యబ్ రజ్వీ అంబర్ పేట తాసిల్దార్ తో కూడా వచ్చి గ్రామస్థుల ఇంట్లలో వున్న దాన్యమంతా పనులుచేసి నానాభీభత్సం చేసినాడు.

శ్రీ మామిడి నర్సింహారెడ్డిగారు కాంగ్రెసు కార్యకర్త. విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు కారాగారశిక్ష అనుభవించినారు, శ్రీ వెంకటస్వామిగారు ఉత్పాన వంతులయిన హరిజన యువకులు. సత్యాగ్రహంచేసి జైలుశిక్ష అనుభవించినారు, ఆ రోజుల్లో హరిజనులు ఉద్యమంలో పాల్గొనుట పేర్కొనదగిన విషయం. వీరిద్దరూ పంషాబాదు వాస్తవ్యులే.

హైదరాబాదు జిల్లాకు చెందిన దేవయ్యగారు 48 లో సత్యాగ్రహం చేసినారు. నాయిని దేవయ్యగారు మధ్యనిషేధకార్యక్రమంలో దీక్షగా పాల్గొన్నారు. 38 లోను, 48 లలోను సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. ఈశ్వరయ్యగారు వెనుకబడిన తరగతికి చెందినవారు 38 లో పౌరసత్వాలకొరకు సత్యాగ్రహంచేసినారు. గణపతి శర్మగారు కాంగ్రెసుస్థావనను నిషేధించినందుకు నిరసనగా 38 లో సత్యాగ్రహం చేసినారు రామచంద్రగౌడ్ గారుగూడా అదేవిధంగా సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. గోపాలరావుగారు విలీనోద్యమంలో సత్యాగ్రహంచేసినారు. గోపాల పాండురంగజోషి గారు విద్యార్థిదళనుండి గ్రంథాలయ నిర్వహణలో శ్రద్ధతీసుకునేవారు విలీనోద్యమంలో సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. సి. హరిగోవిందరావుగారు 1938 లో పౌరసత్వాల సాధనకై విద్యార్థిదళంలోనే రెండుసార్లు సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. శ్రీ ఎన్. ఎం. జయసూర్యగారు అఖిల భారత కాంగ్రెసు నాయకురాలు శ్రీమతి సరోజినీదేవిగారి కుమారులు సహహాయ నిరాకరణ ఉద్యమ సందర్భంలో జొంబాయిలోని గ్రాండ్ మెడికల్ కాలేజీని బహిష్కరించినారు. మంచికార్యకర్త. జర్నలిస్టు. వందేమాతరం ఉద్యమంలో పండిత నైహూ మరియు నేతాజి బోసుగారల

రాన్ని పొందడానికి కారణమవుతున్నారు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ నాయకులకు సంబంధించి గాంధీమహాత్ముని సందర్శించినారు. ఇక కుమారుడయిన జయహర్యరాయుడుగారు విద్యార్థిదశలోనే విలీనోద్యమ నిర్వహించివచ్చారు. కిషన్ లాల్ గారు 14 సంవత్సరాల చిరుప్రాయం పౌరసత్వాలసాధనకై జరిగిన సత్యాగ్రహంలో పాల్గొన్నారు. నీకొం వాసియైన పి. మల్లయ్యగారు విద్యార్థిదశలోనే 42 ఉద్యమంలో సత్యాగ్రహం చేసినారు. పోలీసువానినైబురుగాకన్న కృష్ణస్వామినాయుడుగారు ఉద్యోగంకొని జీవరక్షాజ్ఞాన ప్రచారకమండలి ప్రచారకులయ్యారు. 88 లో పాల్గొన్నారు. 42, 48 ఉద్యమాల్లోను పాల్గొన్నారు. వీరు గొంథెల్లి ప్రవచిస్తూవుంటే సభముగి నేవరకు శ్రోతలు మంత్రముగ్ధులయ్యారు. పంపాబాదు వాస్తవ్యులయిన శ్రీ లక్ష్మీకాంతరావు, శ్రీ వెంకయ్య గుప్తగారలు సత్యాగ్రహం చేసి నిర్బంధించబడ్డారు. మాణిక్యశాస్త్రి హైదరాబాదు జిల్లావారు. అర్యసమాజ కార్యకర్తలు. సత్యాగ్రహం చేసినారు. హైదరాబాదు ప్రజాసహాయకసమితి తరపున షోలా పంపాబాదు హైదరాబాదు పౌరులకు సేవచేసినారు. 48 లో విలీనోద్యమంలో గజాకర్ణదాడికి గురి అయినారు. పి. నరహరిగారు 88 లోని పౌరసత్వ సాధనకారకు సత్యాగ్రహం చేసినారు. బొజ్జా నర్సింలుగారు హైదరాబాదు లు వర్తకమానివేసి అంబరపేట హిందుత్వశాసనాధిక, వెనుకబడిన , హరిజనుల ఉద్ధరణకు పాటుబడారు. ఆంధ్రమహాసభ కార్యకర్తలు , మేనేజరుగా పనిచేసినారు. 48 ఉద్యమంలో సత్యాగ్రహం చేసినారు. శర్మగారు అంబరపేటకుగని కాంగ్రెసు కార్యకర్తలు గొప్ప కన్నడసాహితీవేత్త వాది నిరాశంబరజీవి. మీదుమిక్కిలిజర్నలిస్టు. వీరినిస్వార్థకార్యకలాపాలకు ప్రభుత్వం తట్టుకోలేక రాష్ట్రం ఆ వ త లి కి పంపివేసింది. అట్లే పంపేంద్రరావు శర్మగారిని గూడా రాష్ట్రభ్రష్టులచేసింది. వీరు హైదరాబాదు మహాసభకు కార్యదర్శిగా ఉండిరి. మగన్ చంద్ వేడిగారు 88లో సత్యాగ్రహం , సర్వోదయ, భాది, హిందీప్రచారం మొదలైన నిర్మాణ కార్యక్రమాలలో పురు.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మేడ్చల్ తాలూకా పొన్నాలగ్రామవాసి శ్రీ మేడబోయిన బాలయ్యగారు విలీనోద్యమంలో సత్యాగ్రహం చేసినందుకు జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ హైదర్ హుసేన్ గారు ఆధివృద్ధిభావాలగుల ముష్టియురకులు మంచి జర్నలిస్టు 1947-48లో వీరిని నిజాం పోలీసు అరెస్టుచేసి హైదరాబాదు సెంట్రల్ జైల్లోను గుల్బర్గాలోను నిర్బంధించినారు. మహమ్మద్ హుసేన్ రేల్వే కిక్సోగి 'క్విట్ ఇండియా' ఉద్యమంలో రేల్వే సమ్మె చేయటానికి ప్రోత్సహించినందుకు అరెస్టుచేసి జైలుకోబంధించినారు. సికిందరాబాదు నివాసులైన మార్కండేయరావుగారు విద్యార్థిరంపూ కార్యదర్శిగా ఉండిరి. విలీన ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. నాగప్పగారు సత్యాగ్రహం చేసి విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నారు. శ్రీ ఏలూరుబసవరాజుగారు 38లో ఆంధ్రమహాసభలో చేరినారు 48లో స్టేట్ కాంగ్రెసులో చేరినారు. బెజవాడ, బోదన్ ఆఫీసులో ఉండి విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నారు రామచంద్రగారు 1938 లో సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టు అయినారు.

సర్వశ్రీ తుర్కపల్లి రామస్వామి, మల్కాపురం రామస్వామి, బండారు రామస్వామి, కొర్వి రామస్వామి, వడిగె రామస్వామి, పులి రామస్వామి, టి. రామస్వామిగారలు విలీన ఉద్యమంలో పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ సత్యయ్యగారు 14 సంవత్సరాల చిరుప్రాయంలోనే 1938 లో సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. శ్రీ కంది శ్రీనివాసరావుగారు కర్నాటకవరిషత్తు స్థాయి సంఘసభ్యులు 42లోను 48లోని విలీన ఉద్యమంలోను పోలీసులు నిర్బంధించినారు. సికిందరాబాదు వాస్తవ్యులైన శ్రీ శైలగారు విలీనోద్యమంలో నిర్బంధింపబడ్డారు. శ్రీ రాంశర్మగారు విఖ్యాతహిందీ వండితులు. కాలెజిలెక్చరర్ గా వనిచేసినారు 38, 42, 48 ఉద్యమాలలో పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. శ్రీ రాములు నాయుడుగారు 1938లో సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. సయ్యద్ ఇబ్రాహీం గారిని ఖిలాఫత్ ఉద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు మర్సనూరు జైలులో 1920లో నిర్బంధించినారు. ఆదిలాబాదు నివాసి సయ్యద్ ఇబ్రాహీం గారు ఆజంజాహి మిల్లు కార్మికుల సమ్మె 1942 బోయిరించినందుకు రాష్ట్రం నుండి బయటికి పంపిచేసినారు. తాజ్ థీన్ గారు సైన్యంలో నిపాయుగావేరి 42లో నేరాజి భారతజాతీయ సైన్యములో చేరినందుకు నిర్బంధింప బడ్డారు.

క్రిలోకరావుగారు 1938లో సత్యాగ్రహంచేసి నిర్బంధింపబడ్డారు. వసంత రావుగారు 38లో సత్యాగ్రహం చేసినారు. అట్టే వసంతరావు హుందేకర్ గారు విలీన ఉద్యమంలో పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు వెంకటరెడ్డిగారు విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు నిర్బంధింపబడ్డారు. జె. వెంకటేశంగారు సోషలిస్టుభావాలు గలవారు గొవా ఏముక్తిపోరాటంలో పాల్గొన్నారు. విలీనోద్యమంలో పాల్గొన్నందుకు నిర్బంధింపబడ్డారు. వెంకయ్యగారు 38 ఉద్యమంలో సత్యాగ్రహంచేసి జైలుశిక్ష అనుభవించినారు. కాశీనాథజ్యోషిగారు స్వామిరామానందతీర్థగారికి అంతరంగికులుగా ఉన్నారు. స్వామీజి పీఠదేశసేవా నిరతిని ఉమ స్నేహిత్యోద్ధమ జ్ఞాపకం అనే పుస్తకంలో వ్రాసినారు. యాదగిరిగారు విలీనోద్యమంలో పాల్గొని నిర్బంధింపబడ్డారు. ఎల్లయ్యగారు 38 లోను, 48 విలీనోద్యమంలోను పాల్గొని జైలుశిక్ష అనుభవించినారు.

తుది పుట్టం

నిజాం ప్రభుత్వానికి మితవాద నాయకులపై ఉన్న ఆశ మరియు విశ్వాసం వలన ఏదోఒక ఒప్పందం కుదుర్చుకుందామనే విషయో నిర్బంధంలో యన్న స్వామి రామానంద తీర్థగారితో పాటు అందరు మితవాద నాయకులను విడుదల చేయటం జరిగింది. కాని స్వామిజీ మాత్రం విడుదల అయిన వెంటనే ఒక ప్రకటన స్త్రా రాష్ట్రాన్ని భారతయునియన్ లో కలిపివేసి భాద్యాయత ప్రభుత్వాన్ని ఏర్పాటు చేయటం తప్ప వేరే మార్గంలేదని చెప్పివేసినారు. అవెంటనే స్వామిజీ వరిసర ప్రాంతాలయిన బొంబాయి, మధ్యప్రదేశ్, బీహార్, మద్రాసు మరియు మైసూరు రాష్ట్రాలలో పర్యటించినారు. ఆయాప్రాంతాలలోని కాంగ్రెస్ నాయకులకు హైదరాబాద్ సమస్యను విశదీకరించినారు. నిజాం ప్రభుత్వం ప్రచారం చేస్తున్నట్లు హైదరాబాద్ సమస్య హిందూ, ముస్లిం సమస్య కానేకాదని హైదరాబాద్ యొక్క అసలు సమస్య ఆక్కడి ప్రజల మరియు రాచరికానికి మధ్య జరుగుతున్న పోరాటమని, ఏదేశంలోనూ ఏకాలంలోనూ ప్రభుత్వంకూడా భాద్యతారహితంగా ప్రవర్తించ జాలదని అందుకే నిజాం ప్రభుత్వం తానుచేసే చర్యలకు భాద్యత వహించాలని స్పష్టంచేసినారు.

కాని భాద్యతాయత ప్రభుత్వం కావాలనే కోరిక 1942కన్నా పూర్వం నాటిది. 1942లో భారతరాజకీయాలు తీవ్రంగా మారినవి. గాంధీమహాత్ముడు చరిత్రాత్మక మయిన “క్విట్ ఇండియా” నినాదంచేసినాడు. కాబట్టి బ్రిటిష్ వారు వెళ్లి పోయినాక వారు సృష్టించిన దేశీయ సంస్థానాలండవు. భారతదేశంలో యికమీద బ్రిటిష్ భారతదేశమని, దేశీయభారత దేశమనియుండటానికి అస్కారంలేదు. అందుకని న్యతంత్ర్య భారతదేశంలో ఇప్పటి సంస్థానాలన్నీ విలీనం కావాలనే దొక్కచే స్టేట్ కాంగ్రెస్ యొక్క నినాదం అని స్వామిజీ ఆయా ప్రాంతాలలో జరిగిన సభలలోనూ, నాయకులతో జరిపిన సంభాషణలల్లోనూ స్పష్టంగా చెప్పినారు. హైదరాబాద్ ప్రజలు జరుపుతున్న ఈ పోరాటంలో అన్ని విధాలా సహకరించాలని తద్వారా ప్రజాస్వామ్యాన్ని పటిష్ఠంచేయాలని కోరినారు.

స్వామిజీ మదరాసులో నెలకొని యున్న స్టేట్ కాంగ్రెస్ కార్యాలయాన్ని సందర్శించి ప్రధాన కార్యదర్శి శ్రీ మాడపాటి రామచంద్రారావు గారితోనూ స్టేట్ కాంగ్రెస్ చర్యాసంఘ అధ్యక్షులయిన శ్రీ దిగంబరరావు బిందూగారితోను ఉద్యమనిర్వహణను గూర్చి సమాలోచనలు జరిపినారు. అక్కడినుండి కర్నూల్ వెళ్ళినారు కర్నూల్ క్యాంపు నిర్వహణాధినేత శ్రీ పాగల్లారెడ్డిగారితో ఉద్యమ నిర్వహణను గూర్చి సమాలోచించి వారు ఏర్పాటు చేసినమహా సభలలో ప్రసంగించినారు. ఈ విధంగా దిగ్విజయ యాత్రసలిపి హైదరాబాద్ కు తిరిగి వచ్చినారు. ఆ తర్వాత మళ్ళీ సత్యాగ్రహంచేసి అరెస్టయినారు. స్టేట్ కాంగ్రెస్ ఉద్యమం ఒక మలపుతిరిగింది.

ఇక నిజాం ఒక వైపు భారత ప్రభుత్వంతో సంది ప్రయత్నాలు చేస్తూనే ప్రజలపై దౌర్జన్యాలు సాగిస్తూ పోయినాడు. స్థానిక ముస్లిం రౌడీలకు కాందిశికులుగా రప్పించకున్న ముస్లిం మతోన్మాదులు తోడైనారు. వారు గ్రామాల మీద పడి పట్టవగలు విచ్చలవిడిగా దోపిడీలు జరిపినారు. పోలీసులు ఇటు రజాకార్లతోను ముస్లిం కాందిశికులతోను కుమ్మక్కయి గ్రామాలను దోబే కార్యక్రమాన్ని ఉధృతం చేసినారు. రాక్షసాధములైన వీరు మానభంగాలు చేయుటలో నిమగ్నమయ్యేవారు. ఇటువంటి ఉదంతాలు ఒకటి రెండు కాదు. దురాగతాలు జరుగని రోజుంటూ లేకుండేది. దుర్మార్గాలు జరుగుని గ్రామమంటూ లేకుండేది. ఈ విధంగా ప్రజలను భయభ్రాంతులకు లోను చేస్తే కాంగ్రెసు వారు తమ ఉద్యమాన్ని మానుకుంటారని జైలులో మాఫినామాలిచ్చు కుంటారని నిజాం భావించినాడు. మధ్యయుగపు హ్యూడల్ రాచరికానికి వారసుడైన నిజాం ఆనాటి ప్రాచీన కృత్యాలను అక్షరాల అమలు జరిపినాడు. భైరాన్ పల్లి, రేణికుంట, రాయకోడు, మాచిరెడ్డిపల్లి మొదలైన గ్రామాలలో నిజాం పోలీసులు, మిలిటరీవారు రజాకార్లు చేసిన అమానుష చర్యలు దుర్మార్గానికి పరాకాష్ఠ చెందినవి. అనేక గ్రామాలలో పందలాది మందినినిర్దాశిన్యంగా కాల్చుటేగాక గృహదహనాలు అనేక మానభంగాలు విరివిగా జరిపినారు. భారత హోంమంత్రి యైన ఉక్కుమనిషి సర్దార్ వడేలు ఉగ్రుడైనాడు. రాష్ట్రం నలుమూలలా ఇంతటి అమానుషత్వం జరుగుతుంటే భారత ప్రభుత్వం ఇక నహించజాలదు అని పార్లమెంటులోవారు ఉద్ఘాటించినారు.

నిజాం ఒకవైపు దౌర్జన్యం సాగిస్తూనే మరొకవైపు తన ప్రధాని చలారి నవాబు ద్వారా ఇండియన్ యూనియన్ తో సంది రాయబారాలు సాగించినాడు. వేరొకవైపు

ప్రైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఇండియాతో సంధిచేసికోరాదని గోలపెట్టవలసిందిగా మజ్లిస్ వారిని ఎగవేసినాడు. కాని గవర్నర్ జనరల్ లార్డ్ మౌంట్ బాటన్ చేసిన తుదిపాచ్చరికతో అదిరిపడి, మజ్లిస్ వారికి తెలియకుండా లోపాయికారీగా తాను సంతకంచేసిన సంధిపత్రాన్ని ఢిల్లీకి పంపినాడు. ఈ విధంగా ఎంతో తాత్పరంచేస్తూ నిజాం యధాతథపు ఒడంబడికపై సంతకంచేసినాడు. ఇంతకూ ఈ ఒడంబడిక నిజాంకే అనుకూలించింది. అన్నిటిన్నా ఘోరమైన నష్టం బొల్లారంలో ఉన్న భారత సైన్యం తరలించబడటం. భారత సైన్యం ఉడుట వల్ల ఇటు ప్రజలకు రక్షణ దొరుకుతుందనే ధీమా ఉండేది. అటు ప్రజలపై ఏలాటి అత్యాచారం జరిపినా దేశంలో శాంతి భద్రతలు కాపాడితానికి భారత ప్రభుత్వం నిమిషాలలో సైన్యం తరలించవచ్చుననే భయం నిజాంకు ఉండేది. అందుకే ఒడంబడికలో సైన్యం వెంటనే తరలించాలనే షరతు నిజాం పెట్టినాడు. ఇంతటితోనే ఆగక రాష్ట్రంలో శాంతి భద్రతలు కాపాడితానికి అవసరమైన మందుగూడ సామగ్రి సరఫరా చేయాలని గూడా ఒడంబడికలో చేర్పించటం జరిగింది. ఇక ఎటులైనా ఇండియా సైన్యం తరలించబడిందని నిజాం పోలీసులు, సైనికులు విచారించి విచారానికి దిగినారు. వారి అత్యాచారాలకు ఎట్టవచ్చులు లేకుండా పోయినవి. ఈ పరిణామాన్ని పసిగట్టిన ప్రజానాయకుడు ఒక్క లోక్ నాయక్ జయ ప్రకాష్ సారాయణగారు మాత్రమే. ప్రైదరాబాదునుండి సైన్యాన్ని తరలించి ప్రజాకోటిని నిరాశ్రయులుగా చేసినారు. సైన్యం తరలించటానికి ముందు కనీసం రజాకారుల దళాన్ని నిషేధించాలనే షరతు అయినా పెట్టవలసి ఉండేది అని లోక్ నాయక్ గారు భారతప్రధాని నెహ్రూగారికి, ఉప ప్రధాని పటేలుగారికి లేఖలు వ్రాసినారు. వారి దూరదృష్టి, రాజకీయ అవగాహన శ్లాఘనీయమైంది. దీనితోడు 1948 మార్చి 19 నుండి 21వరకు నాసిక్ లో జరిగిన సోషలిస్టు మహాసభలో ప్రైదరాబాదు సమస్య కులంకుషంగా చర్చించబడి సైనికచర్య ఒకటే పరిష్కారమార్గమని తీర్మానించబడ్డది. తీర్మానంతోనే ఆగక ప్రైదరాబాదు 'పామోచన నమిలి' నొక దానిని శ్రీమతి ఆరుణ ఆనఫలిగారి ఆధ్యక్షతన ఏర్పాటుచేసినారు. శ్రీమతి ఆరుణ ఆనఫలి ఒక ముద్రైన ప్రకటన చేస్తూ యూనియన్ ప్రభుత్వం సైన్యాన్ని తరలించకపోతే భారతదేశంలోని అన్ని ప్రాంతాల సోషలిస్టులు నిరాయుధులైన ప్రైదరాబాదు పౌరులకు ఆయుధాలు సరఫరా చేయటానికి సత్వరచర్యపూనుకోగలరని హెచ్చరించినారు. కొన్నాళ్ల తరువాత

విడుదల చేసిన శ్వేతవస్త్రంలో నైన్యాన్ని జొల్లారనుండి తరలించటం ఒక గొప్ప పొరపాటని భారత ప్రభుత్వం ఒప్పుకున్నది.

తమకు అడ్డులేదని రజాకార్ల నాయకుడు ఖాసింరజ్వీ విజృంభించి నగర వీధుల్లో తాను 'సాలెరె ఆజం' కమాండరుగా సైనిక దుస్తులు ధరించి కరవాలం చేత బూని వేలాది రజాకార్లతో సైనిక దుస్తులలో విన్యాసం జరిపినాడు ఇది కేవలం భయ పెట్టటానికే కాదు గ్రామాలమీదవడి 'లాబ్ మార్' చేయటాన్ని ఆరోజుల్లో ఉధృతపరుస్తామని హెచ్చరించటానికి దోపిడిజరుగని గాఢమయటాలేదు. వీరిదౌర్జన్యం ఒకజిల్లా, ఒక తాలూకా వరకు పరిమితం కాలేదు. మొత్తం రాష్ట్రం ఒక జైలుగా ఒక అగ్ని గోళంగా మారిపోయింది. ప్రతి వ్యక్తి వర్ధశాలముందు బలివశువువలె ఉండి పోయినాడు.

సత్యాగ్రహం చేసి జైళ్లలో నిర్బంధింపబడిన వారి ప్రాణరక్షణ కనీసభద్రత ప్రభుత్వానిదేనని ఏ సభ్య ప్రభుత్వమైనా ఒప్పుకుంటుంది. కాని నిజాం ప్రభుత్వం ఆది కూడా చేయని అసభ్య ప్రభుత్వమైంది. సభ్యప్రపంచం ఏమంటుందో అనే లోకభీతికైనా వెరువక జైళ్లలో బంధింపబడిన సత్యాగ్రహాలమీద దాడి జరిపించి అటవిక ప్రభుత్వమని నిరూపించుకున్నది. నిజామాబాదు, వరంగల్ మడియ గుల్బర్గా జైళ్లలో ఉన్న సత్యాగ్రహాల మీద దాడి జరిపించే ఘోర పాపానికి ఒడికట్టినారు. ఈ విధంగా రజాకార్ల చేతలకు అడ్డులేనట్లే రజాకార్ల నాయకుడు సాలారె ఆజం ఖాసిం రజ్వీ నోటికి గూడా అడ్డులేకుండా పోయింది. నోటికి వచ్చిన దల్లా వాగుతూ పోయినాడు. 'భారత ప్రధానిని' భారత ఉపప్రధానిని ఆనఫియా సేనలు బంధించి నిజాం నవాబు కాళ్ళపై వేస్తాము అంతేగాదు 'డిల్లీలోని లాల్ బిలా' మీద ఆనఫియా వరాకాన్ని ఎగుర వేస్తాము అని ప్రగల్భాలు పలికినాడు.

న్యాయవాదులు కోర్టులు బహిష్కరించినారు. విద్యార్థులు అంతకు ముందే పాఠశాలలు విడిచి సరిహద్దు పోరాటంలో ప్రత్యక్షంగా ఉద్యమంలో పాల్గొన్నారు. ఈ విధంగా పంటపొలాలు బీడువడ్డవి, గ్రామాలు పాడు వడ్డవి.

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

పాఠశాలలు మూతబడ్డవి కోర్టులు మూతబడ్డవి. వ్యాపారం నిలిచి పోయింది. మొత్తం నిత్యజీవితమే స్తంభింపిపోయింది నగరానికి 20 మైళ్ళ దూరంలో వున్న బీబీ నగరులోని రజాకారు నాయకుడు ఖాసిం రజ్వీకి విందు చేసినాడు. రజ్వీ వెంట సాయుధులైన రాజాకార్ల దళం వచ్చింది. పట్టవగలు గ్రామాన్ని దోచుకున్నారు. ఆడవారిని అవమాన పరచినారు. ఆయినా డిక్కుమొక్కులేదు. ఢిల్లీకి వర్తమానం చేరింది. నిజాంకు హితువు చెప్పేముస్లిం పెద్దలు నిజాయితీ, పాపభీతిగల మంజూర్ ఖంగ్ వంటి ఏడుగురు ముస్లిం పెద్దలు ఒక పినతి పత్రాన్ని నిజాంకు సమర్పించినారు. అందులో “భారతయునియన్ లో చేర వలసిందని ప్రజలపై దౌర్జన్యాలు మానుకోవలసిందని హితవు చెప్పినారు. దాని ప్రతిని సర్కార్ పట్టెను కూడా వంపినారు. సర్కారు పట్టెలు పార్లమెంటులో వీరు వంపిన విజ్ఞాపన పత్రాన్ని గూర్చి ప్రస్తావనూ హైదరాబాదు విషయంలో ఏదోచర్య సత్వరంగా తీసికోవడం తుండని ఉద్ఘాటించినారు. షోయిబుల్లాఖాన్ ముస్లిం పెద్దల విజ్ఞప్తిని ప్రచురించిన ఇంగ్లీష్ పత్రికలో వ్యాఖ్యానించినాడు. అంతే షోయిబుల్లా చేయితల సరక బడింది.

నిజాం రాష్ట్రాన్ని పీఠీనం చేయటానికి భారత యూనియన్ చతుర్విధోపాయాలను ప్రయోగించింది. రాయబారాల ద్వారా జరిపిన సామోపాయం విఫలమైంది. కొన్ని రాయబారికర్మాల ద్వారా దానోపాయం విఫలమైంది. అప్పుడు ఆర్థిక అంశవిధించినారు. అంటే చుట్టూ భారత భూభగంతో అవరింపబడిన నిజాం రాష్ట్రంలోనికి రైలు ద్వారాగాని, రోడ్డు ద్వారాగాని ఎలాటి నిత్యావసర వస్తువులు రవాణా కాకుండా అంశవిధించినారు. కిరోసిను, పెట్రోలు, టెన్షరాలు, బట్టలు-ఒకచేమిటి ఎలాటి సరుకుగూడా రవాణా కాకుండా కట్టుదిట్టంచేయటంతో నిజాం గాభరాపడ్డాడు పోలీసు, మిలటరీ వాహనాలు పెట్రోలు లేనందుకు ఆగిపోవటంతో నిజాం గుండె ఆగిపోయినంతవరకైంది.

ఇంత జరిగినా నైత్యానికి దిగుటలో నిజాముకు నిజామే సాటి అని చెప్పవలసి వస్తుంది. ఇండియా ప్రభుత్వం ఆర్థిక అంశాలు విధించటాన్ని

సాకుగా తీసికొని బ్రిటిష్ కన్సర్వేటివ్ల ఆనుగ్రహం పొంది, జీవకరణమనే మిషన్ ప్రాజెక్టును ప్రారంభించారు. జీవకరణ విమానం ద్వారా పంటలు పంపిణీ చేయబడతాయి. సామగ్రిని, సిద్ధి ఫ్యాక్టరీ అనే ఆస్థిమీ దేశీయ నిర్మాణం అవసరమైనా జీవకరణం కున్నాడు. కంటిన్ 4 ఇంజన్ల లంకాస్టర్ విమానం ముందేది. కరాచిని అధారంగా చేసికొని చాలా ఎత్తువైపుండి అతి వేగంగా 20 నిమిషాల్లో యూనియన్ భాగం దాటి హైదరాబాద్ లో ప్రత్యేకంగా బిదర్ లోను, వరంగల్ లోని మామనూరులోను నిర్మించిన విమానాశ్రయాలకు ఆయుధాలు జీవకరణం కోని వైర్ లెస్ సెట్ల కూడా అంద చేసినాడు. అంతర్జాతీయంగా ఇతనికి దొంగ రవాణాలో 'గజదొంగ' అనే అవత్యంతి కూడా ఉన్నది.

గోవా ఉదంతం

బ్రిటిషువారు ఇండియా వదలిపోతారని నిశ్చయించుకొన్న మరుసటి రోజునుంచి భారత ప్రభుత్వంలో సంప్రదింపులు విఫలమై యుద్ధమే సంభవిస్తే ఎట్లా ఎదుర్కోవాలి? అని ఆలోచించసాగినాడు నిజాం. నలువైపులనుండి నిజాం రాష్ట్రం భారత భూభాగంచే ఆవరింపబడటం రేపు, వట్టణం ఒకటయినా తన ఆధీనంలో లేకపోవటం మూలాన పోర్చుగల్ వారి ఆధీనంలో ఉన్న 'గోవా' ను కొనివేతామని 1947 ఏప్రిల్ నుండి ప్రయత్నం సాగించినాడు. ఈ పనికి మొయిన్ నవాజ్ జంగ్ ను ఇంగ్లాండు పంపినాడు. అతడు తన కార్యాలయాన్ని డార్మెస్టర్ హాటల్ లో ఏర్పరచుకొన్నాడు. పేరుకుమాత్రమే అది వర్తక వ్యాపార కార్యాలయమైనా ప్రధానంగా 'గోవా' రేపువట్టణం కొనుగోలు వ్యవహారం జరిగేది. దానికితోడు ఆయుధాలు, మందుగుండు సామగ్రి బాంబర్ విమానాల కొనుగోలు మొదలైన సనమర సన్నాహాలు అన్ని జరిగేవి. ఇంగ్లాండులోని ఒక టోరీ ప్రముఖునిద్వారా ఒక లక్షా యాభైవేల ప్రతిఫలం మీద గోవా కొనుగోలు కుదర్చటానికి ప్రయత్నం సాగింది. బ్రిటిషువారివల్ల ఈ ఒప్పందం కుదరలేదు. అందుకని నిజాం ప్రతినిధులు ఐరోపా దేశాలలో యుద్ధసామగ్రిని 'గోవా' ద్వారా చేర్చటం సాగించినారు. నీడ్లీ కాటన్ ఈ దొంగ రవాణాకు పూనుకొన్నాడు. హైదరాబాదు గోవాలమధ్య వెర్ డెన్ ద్వారా రహస్యభాషలో ఒరిగిన కొన్ని సందేశాలు భారత ప్రభుత్వం పట్టుకోకలిగిందికూడా. నిజాంకొరకు సమకూర్చబడుతున్న రహస్య వైమానిక దళానికి 30 లక్షల రూపాయల ప్రతిఫలం మీద సర్ క్రిస్టాఫర్ కార్జన్ సలహామేరకు ఆర్.ఎం. షా వైమానిక సలహాదారుడుగా నియమింపబడ్డాడు. గోవా పాకిస్తాన్ ద్వారా వెర్ డెన్ నెట్టుకూడా హైదరాబాదు చేర్చబడ్డవి. రెండో ప్రపంచయుద్ధంలో వాడబడినట్టి 4 ఇంజన్లు గల విమానాలు సేకరింపబడినవి. జపాను సంఘర్షణనమయంలో చైనాకు అమెరికా వైమానికులు సాయబడినట్లు కొందరిని నియమించి వుంచినాడు. వారిలో కొందరు పాకిస్తాన్ కు చేరుకున్నారుకూడా. ఇక కరాచీలోని విదేశీవత్రికల విలేఖరులద్వారా భారత ప్రభుత్వ వ్యతిరేకప్రచారం ప్రారంభించినారు.

హైదరాబాదులో రెసిడెంటుగా ఉండిపోయిన సర్ జేమ్స్ బార్న్ 1924 లో

నిజాంకు సింహస్వప్నంగా ఉండేవాడు. అతను 'నిజాం' చేసిన అన్యాయాలు, అవకతవకలు, అతని అనర్హతలనుగూర్చి 150 పుటల రిపోర్టు భారత ప్రభుత్వంద్వారా బ్రిటిషు ప్రభుత్వానికి అందజేస్తు నిజాంను వెంటనే తొలగించాలని నూచించినాడు కాని అతనే కొన్నికోట్ల రూపాయల ప్రతిఫలంమీద, 'హైదరాబాదు-భారత విభజన' అనే పుస్తకంరాసి, తద్వారా హైదరాబాదు స్వతంత్రంగా ఉండితీరాలి అనే ప్రచారానికి పూనుకొన్నాడు. మొయిన్ నవాజ్ జంగ్ ద్వారా 92 లక్షల ధనం, బట్టర్, చర్చిల్, లార్డ్ గ్లయెన్, దాఫ్ట్ ప్రిథన్ గారలకు ఇతర సైనిక అధికారులకు తనివి దీగ డబ్బు అందజేయబడ్డది.

గోవాలో కట్టునిట్టాలు

ఇది ఇలా జరుగుతుండగా అటు గోవాలో పరిస్థితులు శృతిమించి రాగాన పడుతూపోయినవి, తమ సరిహద్దులు రక్షించుకోవడానికని పోర్చుగీస్ ఎక్స్ పెడిషన్స్ 'దళాలను సిగ్గోలతో భర్తీచేసినారు. 'సిక్స్-మాజెస్' అనే మిషన్ గన్లను భారత యూనియన్ వైపు అమర్చి సిద్ధంగా ఉంచినారు. ఇవి విమాన విధ్వంస చర్యకు గూఢా ఆక్కరకు వచ్చేవి. ఇవి మీదటి ప్రపంచ యుద్ధకాలంలో జర్మనీ ఓడలో ఉండిపోయినవి. ఇప్పుడు వీరి హస్తగతమైనవి. దీనికితోడు టాకులతోనూ 5 సైనిక దళాలు జూలై 25 న గోవా చేరుకున్నవి, పోర్చుగల్ కరాచీల మధ్య సీవిల్ మిలిటరీ అధికారుల రాకపోకలు తరచు జరిగినవి. అసనరమైన సరుకు కొనుగోలుకు స్టేట్ బ్యాంకులోని 'స్టెరింగు అక్కౌంటు' 'పోర్చుగీసు అక్కౌంటు' అనే ఖాతాల ద్వారా లక్షపౌండ్లకు హామీ ఇవ్వటా జరిగింది. ఇదంతా ఇండియన్ యూనియన్ కు వ్యతిరేకంగా నిజాం ఇరివిన కుట్ర.

మజ్జిమ్ ప్రత్యక్ష చర్య

చల్లని సముద్రగర్భంలోనే బడబాలనం పుడుతుంది. ప్రకాంతమైన ఆశపుల్లోనే కార్పిచ్చురేకెత్తుతుంది. “ముస్లింలంతా ఒక్కదే ప్రాః ఉస్మాన్ ముస్లిం ఆధిక్యతకు ప్రతీక” అని గొంతుచింపుకొని అరిచిన మజ్జిమ్ వారే అధికార వ్యామోహంలో పడ్డారు. అనలు ప్రా ఉస్మాన్ నే శంకించిన్నారు. ఛత్రాధి నవాబు ఇంటి మీద దాడి సలహానికి పురికొల్పినా అదంతా నిజాం ఆదిన నాటకమనీ నిజాం యూనియన్ తో ఒడంబడిక చేసుకున్నాడని మజ్జిమ్ అధ్యక్షుడు రజ్వీకి తెలిసిపోయింది. ఎన్నటికైనా నిజాం యూనియన్ తో చేరిపోతాడు తనగద్దె వదిలవరచుకుంటాడు. అప్పుడు ముస్లింల ఆధిక్యత తగ్గుతుంది. మజ్జిమ్ మంటకలుస్తుంది. అందుకని నిజాంకు కింగ్ కేరీలో నిర్బంధించి, మొత్తం ప్రభుత్వ యంత్రాగాన్ని హస్తగతం చేసుకోవాలని మజ్జిమ్ కార్యాచరణ సంఘం 32 అంశాలుగల ఒకవథాన్ని యామీన్ జుబేరీగారింట్లో తయారుచేసివారు. ఈ వథకు సర్వశ్రీ ఖాసిం రజ్వీ, యామీన్ జుబేరీ, అబ్దుల్ రహ్మాన్, అబ్దుల్ ఖయాలు మాత్రమే ఆహ్వానింపబడ్డారు. తక్కిన వారెవ్వరినీ ఆహ్వానించలేదు. వథకం అతిరహస్యంగా ఉంచబడ్డది. దీన్ని మజ్జిమ్ వారు ప్రత్యక్షచర్య అన్నారు. దీన్ని అమలుజరపటానికి అన్నివిధాలా సహకరించటానికి, నిజాంపాలకులు, మిలిటరీవారు కూడా, మజ్జిమ్ అధ్యక్షునికి లిఖితపూర్వకంగా తమ ఆమోదాన్ని తెలిపినారు. ఈ ప్రత్యక్ష చర్యలోని కొన్ని ముఖ్యమైన అంశాలు ఈక్రింద నుదహరించబడినవి.

- 1) ప్రజలలో భయోత్పాతాన్ని కలగించాలి.
- 2) అందుకు నగరంలోను, జిల్లాలలోని పీఠులలోను, మజ్జిమ్ వాలంటీర్లు ఆయుధాలువట్టుకొని తిరగాలి.
- 3) కాంగ్రెసువారు ఎదురుతిరిగితే నడికివేయాలి.
- 4) అన్నిచోట్లా ప్రభుత్వకార్యాలయాలను తగులబెట్టాలి. ఈకార్యం అన్ని చోట్లా ఒకేతోజూ ఒకే సమయంలో జరగాలి.

5) కార్యాలయాలు కాల్చివేసినాక కింగ్ కోతీకివెళ్ళి ప్రభుత్వాధికారం మజ్జిమ్ కు దత్తంచేయమని నిజాంను అడగాలి.

6) దానికి నిజాం అంగీకరించకపోయినచో బలవంతంగా అధికారులను వారి వారి కుర్చీలనుంచి పోలీసు, మిలిటరీ సహాయంతో లాగిపారేయాలి.

7) ఈ ప్రత్యక్షచర్య కమిటీకి కస్సినడుగా ఉన్న శ్రీ యాషిన్ జుబేరీ ఇంట్లోనే ఇది సిద్ధంచేయబడినది.

8) హిందువులచే నిర్వహింపబడు బ్యాంకులను దోచుకోవాలి.

9) మరాట్వాడాలోని ముస్లింవ్యతిరేకులను హతమార్చడానికి ఆరబ్బులను, పతానులను వంపాలి.

10) ఆస్తివరులయిన హిందువుల ఇండ్లను తగులబెట్టాలి.

ఈ విధంగా హైదరాబాదులోని ముస్లింమేతర ప్రజలను వారి ఆస్తిపాస్తులను సర్వనాశం చేయడానికి మజ్జిమ్ వారు రక్తరన్నాహాలు సిద్ధం చేసుకున్నారు.

కాని శాంతికాముకులయిన అశేషప్రజానీకంపై వరమేశ్వరుని అపారమైన కృప ఉన్నది. కాబట్టి మజ్జిసువేసిన రాక్షసవన్నాగాలేవీ సాగలేదు. భారత ఉక్కుమనిషి ఉక్కు సంకల్పంముందు నిర్జీవమైపోయినవి. భారతసేనలు ఘోరమింఛినకొద్దీ మజ్జిసువారు జీవచ్ఛవాలయిపోయినారు.

భారత ప్రభుత్వ శ్వేత పత్రం

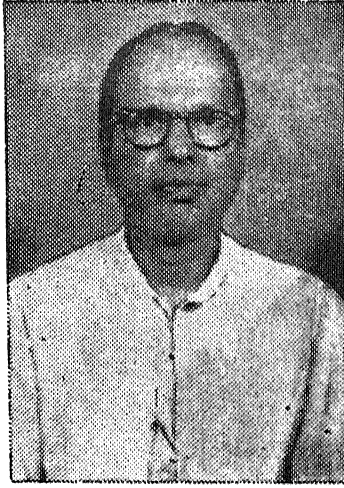
జాతీయదృష్టితోనూ అంతర్జాతీయదృష్టితోనూ అత్యంత ప్రాముఖ్యంగల సంఘటనలు జరుగుతవి. అత్యంత ప్రాముఖ్యతగల సంఘటనలు ప్రపంచానికి వాస్తవిక విషయాలు లోకవిదితం కావాలనే ఉద్దేశ్యంతో భారత ప్రభుత్వం ఒక అధికారిక పత్రాన్ని విడుదలచేస్తుంది. ఇటువంటి సమయాలలో విడుదలచేసిన పత్రాన్ని 'శ్వేతపత్రం' అని పేర్కొంటారు. నిజాంప్రభుత్వం ప్రజలపై చెప్ప నలవికాని దురాగతాలు చేసింది. దోపిడీలు గృహదహనాలు జరిపించింది. రజాకార్ నాయకుల బహిరంగ ప్రకటనప్రకారముగా పట్టవగలు ప్రముఖ వత్రికాసంపాదకుని తల, చేయి నరకడమేగాక వందలాదిమంది మూరమ్మడిహత్యలు గావించబడినారు. జైళ్ళలో సత్యాగ్రహాలపై గుండాలుచే అమానుషంగా దాడిజరిపించడం జరిగింది. మొత్తం రాష్ట్రాన్నే జైలుగా మార్చివేసి హత్యలు, దోపిడీలు, మానభంగాలు మొర ముగా జరిగినవి. నిజాం భారత యూనియన్ తో సన్నిధి చేసుకొన్నాడు. కాని సన్ని పత్రంమీద నీరా ఆరకముందునుంచే దాన్ని ఉల్లంఘించడం ఆరంభించినాడు. సరిహద్దు గ్రామాలమీద దాడులుజరిపించినాడు. గృహదహనాలు జరిపినిజాంపోలీసుల సమక్షంలో రజాకారులచేత దురాగతాలు చేయించినారు. మొత్తం ఏ ఏ ప్రాంతాలలో ఎన్ని దోపిడీలు, ఎన్ని హత్యలు, ఎన్ని గృహదహనాలు మరియు ఎన్ని మాన భంగాలు జరిగినవో వాటి వివరాలు భారత ప్రభుత్వంచే జారీచేయబడిన శ్వేత పత్రంలో పేర్కొనబడినవి.

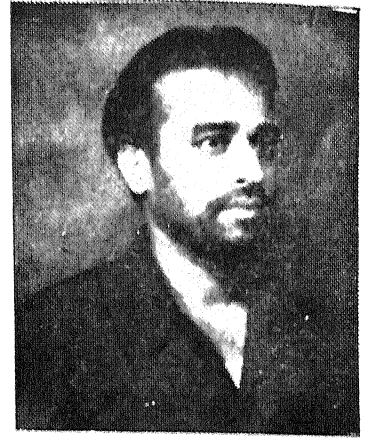
ఆకాశసౌధాలు నిర్మించాలనుకున్న చివరి
నిజాం మీర్ ఉస్మాన్ ఆలీఖాన్

వేలాది ప్రజలనుబొట్టనపెట్టుకొన్న అపరకిరాతకుడు
రజాకార్ల నాయకుడుఖాసిం రజ్వీ

హైదరాబాదు రాష్ట్ర జాతీయ యువజన
కాంగ్రెసు స్థాపక ప్రధాన కార్యదర్శి
శ్రీ కాటం లక్ష్మీనారాయణ

హైదరాబాదు రాష్ట్ర జాతీయ
యువజన కాంగ్రెసు స్థాపక
అధ్యక్షులు భాయిరాంమూర్తి నాయుడు

వందేమాతరం ఉద్యమ హీరో
శ్రీ వందే మాతరం రామచంద్రరావు

చాందా నరహర్షుని రాటులో
ప్రముఖ పాత్ర వహించిన
శ్రీ డి. వి. శేషప్పలు

పోలీసు చర్య

పైదరాబాదు రాష్ట్రంపైకి భారత సేనల విజయయాత్ర 1948 సెప్టెంబరు 18 న ఆరంభమయింది. దీనిని 'పోలీసు చర్య' అని నాటి గవర్నర్ జనరల్ కి శ్రీ సి. రాజగోపాలాచారిగారు నామకరణం చేసినారు. సైనిక పరిభాషలో ఇది 'ఆపరేషన్ పోల్' అని పేర్కొనటం జరిగింది. ఈ పోలీసుచర్య సంపూర్ణంగా సదరన్ కమాండుకు జి. ఓ. సి. (జనరల్ ఆఫీసు కమాండ్) అయిన లెఫ్టినెంటు జనరల్ మహరాజ్ సింగ్ గారి నేతృత్వంలోనే జరిగింది. సశస్త్ర సేన కమాండర్ మేజరు జనరల్ జె. ఎన్. ఛౌదరి షోలాపూరునుండి తరలినారు. బొంబాయి సెక్టరు కమాండరు మేజరు జనరల్ డి. ఎన్. ఛాల్ మద్రాసు విభాగపు ఆపరేషన్ కమాండరు మేజరు జనరల్ రుద్ర మధ్యప్రాంతం మరియు బెర్హం విభాగపు సైనికాధికారి బ్రిగేడియరు శివదత్ సింగుగారలు తమతమ సైన్యాలను పైదరాబాదువైపు తరలించినారు. అయితే షోలాపూరునుండి మేజరు జనరల్ జె. ఎన్. ఛౌదరి, విజయవాడనుండి రుద్ర గారలు చొచ్చుకరావటాన్ని ప్రధానమయిన దాడులుగా పేర్కొనవచ్చు.

1948 సెప్టెంబరు 18 న భారత సేనలు మే. జి. ఛౌదరిగారి నాయకత్వాన 'నల్లర్లు' పట్టణాన్ని చుట్టుముట్టి విభాగత నల్లర్లు పట్టణాన్ని వశపరచుకున్నవి.

అదేరోజు మేజర్ రుద్రగారి నాయకత్వంలో మునగాలగుండా పురోగమించిన సేనలు బోనకల్లును స్వాధీనం చేసుకున్నవి. అదేరోజు అహమ్మదునగరు మరియు మధ్య భారత్, మైసూరు, ప్రాంతానుండి పైదరాబాదు రాష్ట్ర సరిహద్దులు దాటి భారత సబ్సిడియరీ సేనలు చొచ్చుకొని వచ్చినవి.

48 సెప్టెంబరు 14 న దోలతాబాదు జిల్లాపట్టణాలు లొంగిపోయినవి. వాటితోబాటు ఉస్మానాబాదు జిల్లాలోని తుల్జాపూర్, పర్బనీ జిల్లాలోని మానిక్ ఘేడ్, కన్నెగాంపులు భారత సేనలకు దాసోహమన్నవి.

సెప్టెంబరు 15 న భారతసేనలు పురోగమిస్తున్నాయనే వార్త పినగానే మురుదులో మకాంవేసిన నిజాంసేనలు లాతూరు, ఔరంగాబాదు, షోలాపూరులవైపు చెల్లాతెదురై తమకుతోచిన దిక్కు వలాయనూ చిత్తగించినవి. కాని మార్గమధ్యంలోనే యూనియన్ సేనలకు వట్టుబడి లొంగిపోయినవి. దీనితోబాటు వరంగలుజిల్లాలోని ఖమ్మంలో మకాంవేసిన నిజాంసేనలుగూడా మేజరు జనరల్ రుద్రగారి సేనలకు లొంగిపోకగత్యంతరం లేకపోయింది. అయితే ఒక్క సూర్యాపేటలోమాత్రంకొంత సేపు నిజాంసేన నిలువకలిగింది. కాని నిరాయుధులయిన జనంమీద కాల్పులు జరిపే నిజాంసైనికులు శక్తివంతమయిన భారతసైనికులముందు నిలువజాలలేదు. చెట్టుకొకడు పుట్టుకొకడు పారిపోయిరాడు, భారతసేన సూర్యాపేట గ్రామంలోకి ప్రవేశించింది. ప్రజలు సంతోషంతో భారతసేనలకు స్వాగతం పలికినారు.

అటు ఔరంగాబాదులోకి భారత సబ్బిడియరీ సేనలు ప్రవేశించినవి. ఏ దిశలో అయినాసరే అటు భారతసేనలు ప్రవేశించినవో లేదో బీరుపులయిన నిజాంసేనలు చేతిలోని ఆయుధాలువడేసి హైదరాబాదువైపు ఒకదేవరుగు లంఘించుకున్నవి. సైనికులు చేసినపని ఇదయితే సైనిక అధికారులు చేసిన వనేమిటంటే వారు తమ తమ పదవులను పదలిపెట్టి భారత సైన్యానికి లొంగిపోయినారు.

48 సెప్టెంబరు 16 వ తేదీన పోలీసుచర్య ఆరంభమై ముచ్చటగా నాలుగో రోజు రోడ్డు రైలుకూడలి అయిన జహీరాబాదు పట్టణా భారతసైనికుల వశమయింది నిజాంసైనికులు నిష్క్రమించినారు. అటు వర్షనీ జిల్లాలోని హింగోలికి భారత సైన్యాలు చేరుకున్నవి. అన్నిచోట్లాగే నిజాంసేనలు పారిపోగా ప్రజలు హర్షధ్వనాలతో భారత సైన్యాన్ని ఆహ్వానించినారు. రాయచూరు జిల్లాలోని కొప్పల్ సమీపంలోని మునీరాబాదు రైలుస్టేషను భారతసేనల కైవసమయింది.

రోజుకు రోజు భారత సేనలుపురోగమించటం నిజాంసేనలు తిరోగమించుటను తెలిసికుంటునే ఉన్నాడు. నిజాంసేనలుదిశలనుండి విజయభేరిమోగిస్తూ భారతసేనలముఖాపిని హైదరాబాదు భూభాగంలోకి వాయవ్యంగా ప్రవేశిస్తూ ఉన్న వార్తలు నిరంకుశ నిజాం యొక్క వంచప్రాణాలు లాగేసినంత వని చేసింది. ఇక దింపుడుకల్లుం ఆశగా భారత ఏజంట్ జనరల్ శ్రీ కె.యం. మున్నిగారిని శరణు వేడుట ఒక్కటే మిగిలింది. ఎర్రకోట మీద ఆసఫియాపతాకం ఎగుర వేస్తామనే రజాకార్ నాయకుడు భాసిం రజ్వీ

స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నెహ్రూ వదేశ్యును వట్టుకవచ్చి ఉస్మానలీ ఖాన్ కాళ్ళపై పడవేస్తామనే సంభీర్యం మేకవలె బలి వశువుగానే మిగిలి పోయింది. 'అన్యదా శరణం శరణంమమ' అని మున్నిగారికి పాదాక్రాంతుడై నాడు నిజాం. మున్నిగారిని డు మున్నీగారు తప్పిస్తాడు. ఆ ఉభయులతృప్తి స్వాతంత్ర్యయోధుల ప్రజలకోదానికి కారణమయింది. ఇంతలో భారతసేనలు మేజర్ జనరల్ కరినాయకత్యాన వటన్ చెరువు చేరుకున్నది నిజాంసేనాని, నిజాంయువరాజు ఖజా మరియు నిజాం సేనలు కమాండరు మేజర్ జనరల్ అహమ్మద్ ఆల్ ఖాంఘన పూర్వకంగా ఆసఫియా పలాకాన్ని ఆపనతం చేసి తమ లొంగు ప్పుకున్నారు. 1948 సెప్టెంబరు 17 సాయంత్రం 7 గంటలకు నిజాం డియోనుండి ఈ క్రింది ప్రసంగం చేసినాడు.

'ప్రియమైన ప్రజలారా' భారతదేశపు గవర్నర్ జనరలైన హిళ్ ఎక్స్ కెన్సి గాచారి గారి పేర ఈ క్రింది సందేశాన్ని తెలుపుటకు సంతసిస్తున్నాను. స్వం రాజినామా ఇచ్చింది. రాజకీయ పరిస్థితులను పూర్తిగా నా హస్తగతం కోరింది.

ఈ చర్య ఇంతకుపూర్వం తీసుకోనందుకు విచారపడుతున్నాను. ఇప్పుడు న్యమైంది. ఈ సున్నితమయిన సమయంలో నేనేమి చేయలేకుండా మొత్తానికి నా నైన్యాన్ని యుద్ధవిరమణ చేయవలసిందిగా ఆదేశించానని జనరలుగారికి తెలియజేస్తున్నాను. ఇదిగాక భారత నైన్యాలను జోర్డారం సికిందరాబాదులోని సైనికస్థావరాలలో ఉండటానికి అనుమతిస్తున్నాను. క్రివర్గం ఏర్పడేవరకు కొత్త ప్రధానమంత్రి నియమించబడేవరకు దైనందినా వ్యవహారాలలో నాకు సహాయపడటానికి ఒక కమిటీని ఏర్పరచినాను. ఈక్రింద పేర్కొనబడిన సభ్యులుంటారు.

- 1) హిళ్ హైనెవ్ బరారు యువరాజు సర్వసేనాని
- 2) మేజరు జనరలు అహమ్మద్ ఆల్ ఇదుగిన్, కమాండరు
- 3) నవాబుదీన్ యార్జంగ్ ప్రోలీసు కమిషనరు

4) శ్రీ రామాచారి వకీలు

5) అబుల్ హసన్ సయ్యద్లీ, ఇతహాదుల్ ముస్లిమీన్, మాజీ అధ్యక్షుడు

6) పన్నాలాల్ విత్తి

నేను సర్ మీర్జా ఇస్మాయిల్, నవాబు టైన్యాబ్జంగ్ దివాను బహద్దూర్, అరబ్ ముదు అయ్యంగారలను గూడా ఆహ్వానిస్తున్నాను. రాకపోకల వ్యవస్థ స్థిరపడగానే కొత్తవర్తిత్విని ఎట్లా ఎదుర్కోవలెనో వారితో సంప్రదించుట జరుగుతుంది.

స్టేట్ కాంగ్రెసు అధ్యక్షులయిన స్వామి రామానుజతీర్థగారిని వెంటనే విడుదల చేయవలసిందిగా ఆజ్ఞాపించటం జరిగింది. ఈ కట్టోల పరిస్థితుల్లో స్వామిజీ ప్రాచారాబాదుకు సహాయపడగలరని నేను విశ్వసిస్తున్నాను. అసీగావ్ స్టేట్ కాంగ్రెసు కార్యదర్శి సంఘానికి విరుద్ధంగా జాతీయబడిన ఆజ్ఞలుగాని వారంటులుగాని రద్ద చేయాలని గూడా ఆజ్ఞాపించారు. నేను నామిత్రులైన కె. యం. మున్షీ భారత ఏకైక జనరల్ తో సంప్రదించిచాను. ఈ సందర్భంలో వారు నాకు చాలా సహాయపడ్డారనే విషయాన్ని ఒప్పుకుంటున్నాను.

శాంతితోను, ఓర్పుతోను మెలగాలనీ జాతి, మత విచక్షణలేకుండా నేను నా ప్రయమైన ప్రజలను ప్రార్థిస్తున్నాను. ప్రాచారాబాదులో శాంతి పరిస్థితు లేర్పడ్డాక భారత ప్రభుత్వంతో వ్యవహారాలు కుదుర్చుకోవడంలో కష్టమేమీ ఉండదని విశ్వసిస్తున్నాను. నా ప్రజల యోగక్షేమమే నా ఏకైక లక్ష్యం కాబట్టి వారు భారత దేశంలోని ఇతర ప్రజలతో కలిసి మెగిన సుఖశాంతితో జీవితం గడవగలరు.

ప్రాచారాబాదు స్టేటు కాంగ్రెసు నాయకత్వం శుభక్షణం జరుగుచున్న మార్పులను కింగ్ కేరీతో జరుగుతున్న కుట్రలను వేయికండ్లతోగమనిస్తూఉన్నది. నిజాంగారు ప్రసంగించిన వెంటనే స్టేట్ కాంగ్రెస్ నాయకత్వం భారతనైన్యాన్ని నగర్లోకి ముఖ్యంగా పాత బస్తీలోనికి రానియకుండా చేయాలనే నిజాం తన ఇష్టమైన వారితో తిరిగి ప్రభుత్వం సాగించాలని ప్రభుత్వ యంత్రాంగ నిర్మాణంలో కాంగ్రెసు జోక్యం కలిగించకుండా చేయాలని ముఖ్యంగా హంతకులైన రజాకార్లకు రక్షణ ఇయ్యాలని వారు సేకరించిన ఆయుధాలను అంతర్ధానం చేసే అవకాశమియ్యాలని తాను తన

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అపార ధనరాసులు చెక్కు చెదరకుండా ఉండాలని ఇంకా ఇటువంటి దురుద్దేశాలతో మున్సిగారి సలహామేరకు నిజాం లొంగిపోయినాడని హెచ్చరించింది. అయితే నిజాం వన్నిన ఈ చివరి పన్నాగం గూడా విఫలమైంది. కాంగ్రెసువారు నిజాం తలపెట్టిన కుతంత్రాన్ని స్పష్టపరుస్తు కె. యం. మున్సిగారి సలహాతో నిజాం తలపెట్టిన సలహా సంఘాన్ని నియమించకుండా చేయాలని సర్కార్ వచేలు, జవహర్ లాల్ నెహ్రూగారలకు వేలాది టెలిగ్రాములు పంపినారు. దానితో 'మేరునగధీరుడు' అక్షరాలా భారత లోహపురుషుడైన సర్కార్ వల్లభభాయి పటేలుగారు నిజాం గారి దురుద్దేశాన్ని ఆర్థం చేసికున్నాడు. లొంగిపోయిన నిజాంకు సలహాసంఘం వేసే అధికారం లేదు. సైనిక నియమాలనను సరించి మొదట హైదరాబాదు చేరుకన్న మేజర్ జనరల్ జయంతనాథ చౌదరిగారు షదవి బాధ్యతలు స్వీకరించి మిలిటరీ గవర్నర్ గా వ్యవహరిస్తారని శ్రీ కె.ఎం. మున్సిగారిని వెంటనే హైదరాబాదు పడిచి రావలసినదని ఆదేశించినారు. ఈ విధంగా హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్య సమరం శతాంతంగా ముగిసింది. కాని మున్సిగారి సలహామేరకు నిజాం లొంగిపోయినానని ప్రకటించక పోయిస్తాడే భారత సైనిక వటాలాలు తమ విజయ యాత్రసాగిస్తూ నగరాన్ని ముఖ్యంగా పాత నగరాన్ని చేరేవి. ఎన్నియో హత్యలకు, మానభంగాలకు, దోపిడీలకు బాధ్యులైన రజాకార్లు వట్టుబడేవారు లేదా ఎదురించి నిహత్యయ్యేవారు. వారు సేకరించిన ఆయుధాలు సైన్యానికి వశమయ్యేవి. నిజాం కింగ్ కౌరిలోనే బంది అయ్యేవాడు. అయో బ్రిష్టుల పేర తమ తమ వారికి కోట్లు అంద చేయకలిగేవాడు కాదు. కింగ్ కౌరి, చార్మహల్, వంచ్ మహల్ మహబూబు ఘాన్ షన్, ఆస్మాన్ గఢ్, జవర్ గఢ్, చీరాన్, పాలెన్, ఫలక్ నుమా వంటి భవనాలు ప్రజలకు దక్కివి అని నిర్మించింది ప్రజాధనంతోనే గదా!

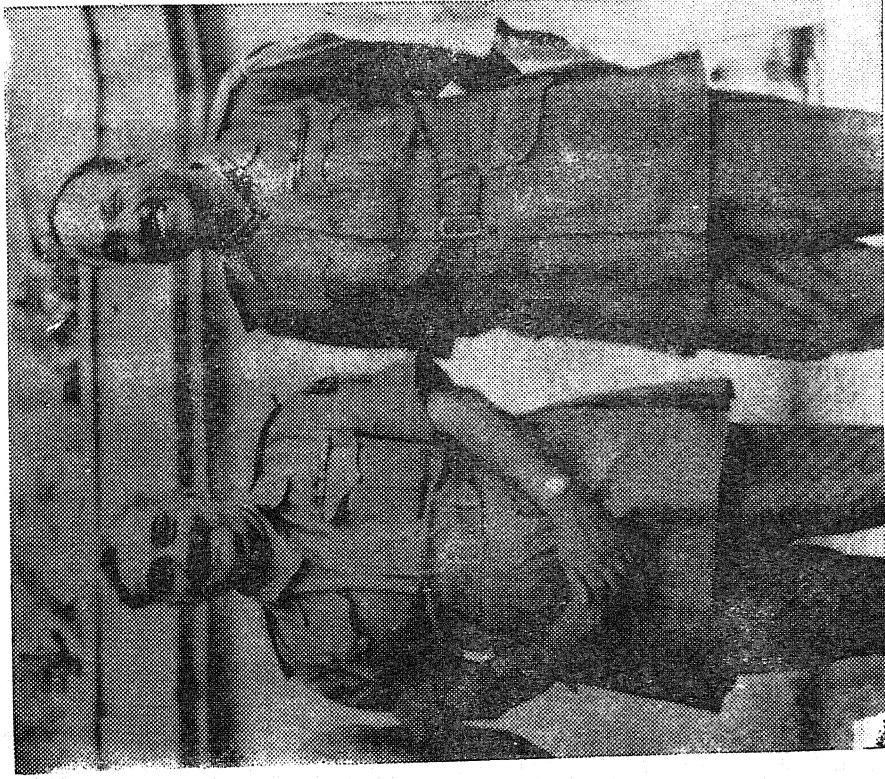
నిజాము రాష్ట్రానికొకాడు 'సర్పెంట్స్' అనే ఆట్రాప్ బలాజిల్లాకు జాగీర్దార్లు గూడా వేల ఎకరాలకు పట్టాదారుకూడా 'షికార్ గ' అనేపేరుతో వేల ఎకరాల భూమికి యజమాని తాను రాజ్ ప్రముఖ్ అయి ఇవన్నీ దక్కించుకోగలిగినాడు. సైన్యం నగరం లోనికి మార్చి కానందున రజాకార్లు తమ ఆయుధాలను భూతల గృహాలలో పెద్దపెద్ద బావులలో ఖబ్రిస్తాన్ (బొందలగడ్డలు)లో దాచుకున్నారు ఆరోజుల్లో నిజాం ప్రభుత్వం లోని ముఖ్య ఉద్యోగాలలోని వాస్తవిక దృష్టిగల ముస్లింల జోక్యంవల్ల హైదరాబాదు రాష్ట్రంలోని జైళ్ళలో తలపెట్టిన హత్యాకాండ జరుగుకుండా ఆగి పోయిందంటే పరమేశ్వరుని కృపావిశేషమే అనాలి.

మంగింపు

మత దురహంకారంతో మండిపోయే నిజాంసవాలు ప్రాథమికవైన పౌరసత్వాల గొంతుకను తన ఇనుప పీడికిలితో నులవివేసినాడు. ప్రజలనోటికి రాశీవేసి మట్టాడకుండా చేసినందుకు ప్రజలు ముగ్ధులైనారు. నలుగురితో కలిసికూడి సంఘజీవులుగా బ్రతుకలేకపోయినారు. పీఠులలో చరమవాయిద్యానికి గూఢనోచుకోని హిందూ శవాలను బందుమిత్రులు హృదయ వేదంతో కన్నిడతో సాగనంపినారు. తల్లి భాషలో ఓనమాలునేర్చుకోటానికైనా నోచుకోని ప్రజలు విద్యాపహీనులై పోయినారు. దేవాలయానికివెళ్లి గంటమోగించజాలకుండా ప్రదక్షిణచేసి ద్యానశ్లోకాలు వల్లించుటతోనే తృప్తిపడిపోయినారు.

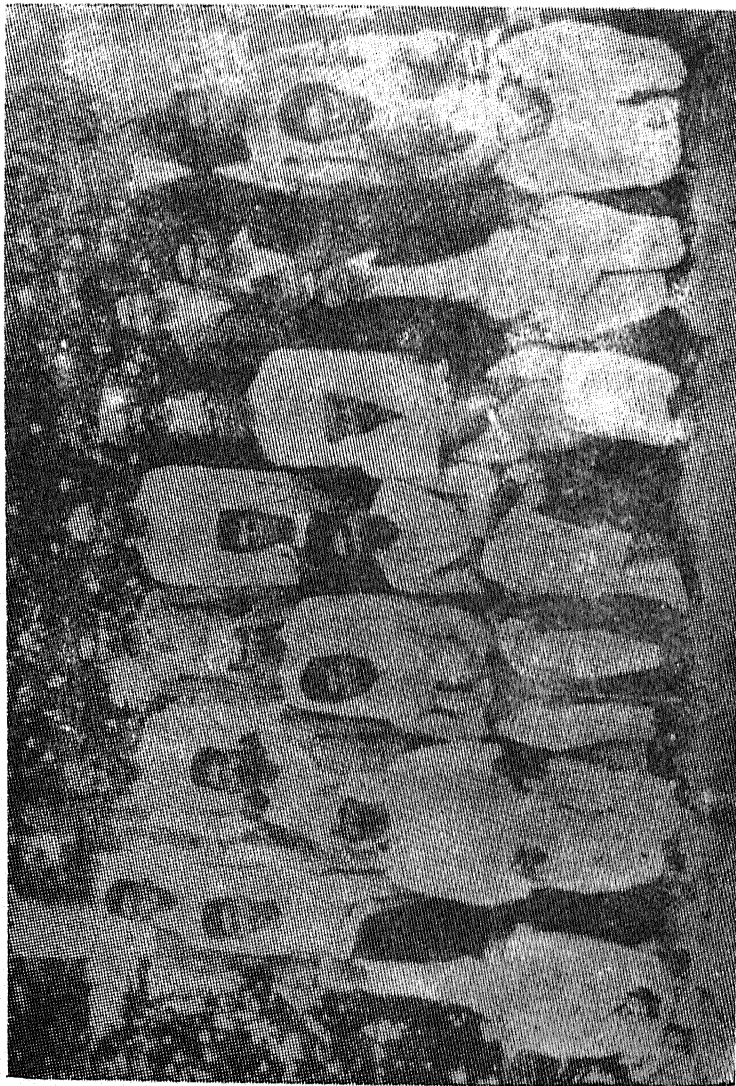
ఈ పధంగా హైదరాబాదు రాష్ట్రమే ఒక పెద్దజైలుగా మారింది. రాష్ట్రంలోనే ప్రతి పౌరుడు ఆతను ఏ వృత్తిని అవలంబించవచ్చానో నిజాం అమాయకత్వం గుర్తినాడు. ఇంట్లోపాడి చెమటొడ్చి పండించిన వంటను రజాకార్లు కత్తులు యుగిపిస్తూ ఎత్తుకపోతుంటే ఇన్నాళ్ళపాటు చేసినకష్టం ఏటిపాలైందని విలపింపేస్తూ కర్షకులు, బలవంతాన పెట్టిచాకిరించేస్తూ కడుపులుమాడి ఆకలికి ఆసువులుడిగినారు. కార్మిక, కర్షకలేగాక సామాన్యజనం దోర్లన్యాలకు నిలయమైన నిజాం రాష్ట్రంలో అన్నికీ ప్రాణానికి చివరకు మానానికి గూడా రక్షణ లేనందున రాష్ట్రం విడిచి వెళ్లిపోయినారు. మరికొందరు భరించలేక ప్రాణత్యాగం చేసుకున్నారు. పెరిగి ప్రబుద్ధులు కావలసిన చిరుప్రాయపు విద్యార్థులు అగ్నిగుండమై మత దురహంకార పొగలుకప్పుకోని నెగలు కక్కుతున్న నిజాంనేలలో చదివేదేమిటి? చదివి సాధించేదేమిటి? అని అవేశంతో దేశమాత దాన్యశృంఖలాలనుండి విముక్తి చెందినాకనే 'తల్లి నిన్ను దలంచి పుస్తకముచేతన్మీను' తామని సరస్వతికి దండం పెట్టి

— Shri Rajender Singh, Southern Commander and
Major General J. N. Chowdhry Military
Governor of Hyderabad State under
whose Commandent Historic
Police Action was initiated.

శ్రీ వి. రాఘవరెడ్డి

Historic Dhoolpet Case — The team under the leadership of Thakur Umrao Singh

హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్యసమర చరిత్ర

పాఠశాలలను, కాలాశాలలను వదిలిపేసి స్వాతంత్ర్యసమర రంగంలోకి దూకినారు. అనుదినం జరిగే అన్యాయాలను, అత్యాచారాలను చూస్తూమూగ ప్రేక్షకులవలె ఉండటానికి సనేమిరా ఒప్పుకొనక గ్రామాధికారులు తమ అనువంశిక హక్కులను తృణప్రాయంగా వదులుకొని రెవెన్యూరికార్డులను నిజాంముఖానకొట్టి, ప్రభుత్వ యంత్రాంగాన్ని స్థంభింపచేసినారు. అరాచకం పరాకాష్ఠ చెందిన ఆరోజుల్లో ప్రభుత్వ మేలేదు, న్యాయంలేదు, అని మొరవెట్టుకుంటే పిన్ వాడే లేడు అని న్యాయవాదులు ఒక పిజ్జివీ పత్రాన్ని ప్రధానన్యాయమూర్తికి, నిజాంనవాబుకు సమర్పించుకొని తర్జులను బహిష్కరించినారు.

సోదర భారతీయులవలె తమ గుడా దేశదాస్యశృంఖలాలను తెంచివేసేటమ పోరాటాన్ని ఉధృతం చేసినారు. సంస్థానప్రజలు స్టేట్ కాంగ్రెసు అధ్యక్షులు సినిమాసినిట్టుగా 'మా తలు తెనా సరే మేము తల వంచం' అనే దీక్షతో నిల దొక్కుకున్నారు. ప్రజల తిరుగులేని ఈ అత్యుపశ్చాసం, కఠోరదీక్ష, ప్రజలనిబ్బరం, పడిపైసాసరే జీవచ్ఛవాలై ఒకకడకన్న స్వాతంత్ర్యప్రేమికై చచ్చిన సరే అని అందుకు ఎంతటి బలిదానమైనా తక్కువేనని, ఘటపదంగా చాటిన ప్రజల అకుంత ష్యాసమే స్వాతంత్ర భారతంలో ఆజాద్ హైదరాబాదుకు అస్కారంలేదు అనే భావాన్ని జాగ్రత పరిచింది. ప్రజా స్వామ్యం నెలకొన్న భారతావనిలో రాచరికపు వ్యవస్థ ఒక 'రాచపుడు' వండిదని 1947 ఆగష్టు 15నాటి స్వాతంత్ర్యం సంపూర్ణ మైంది. దని దేశం సడిబొడ్డులో ఉన్న హైదరాబాదులోనే ప్రజలు మధ్యయుగపు రాచరిక వ్యవస్థలో నలుగుతూవున్నంతవరకు యావద్భారతాన్ని స్వాతంత్ర్యదేశమన దానికి పీలులేదని, అంతవరకు స్వేచ్ఛలేదని, స్వేచ్ఛలేని జతుకులో స్వారస్యం లేదని అందుకే స్వేచ్ఛను సాధించి తీరుతామనే ధీమా దీక్ష అని అందుకే మాతవన అని మేము వీల్చే ఉచ్ఛాసనిశ్వాసాలు దేశ స్వాతంత్ర్య సాధనకే అని ఎలుగెత్తి చాటినారు హైదరాబాదు ప్రజలు.

సమావేశ స్వాతంత్ర్యం లేకపోయినా సభలు జరుపుకున్నారు. అల్ప సంఖ్యాక భాషను ఎంత రుద్దటానికి చూసినా ప్రిజలు తెలుగు మరువలేదు. గంధీదాయాలు మూయలేదు. దేశ దాస్యపిముక్తి కొరకు ఎంతటి త్యాగానికైనా

సిద్ధమైనారు. స్టేటు కాంగ్రెసునినాదాన్ని, స్వామీజీ నినాదాన్ని తమ ఏకైకలక్ష్యంగా పెట్టుకొన్నారు. ఎంతటి విపత్తులనా, ఎంతటి సష్టాన్నయినా, అవమానాన్నయినా ప్రజానీకం ఓర్చుకున్నదేకాని లక్ష్యాన్ని చెదరనియలేదు.

పోలీసులు, రజాకార్లు గ్రామాలను ముట్టడించి ప్రజలను బంధించి, గృహ దహనాలుచేసినా, మానభంగాలు చేసినా ఎన్నియో తిరాతలాలు చేసినా చూసి మనోవేదన చెందినారేకాని, స్వేచ్ఛా పోరాటాన్ని వదుల్తాం అనిగానీ, నిజాముకు తొంగిపోతామని గాని ఆనలేదు. తమ లక్ష్యానికి దూరంకాలేదు.

ఈ చీకటి రాత్రి పోతుంది. స్యతంత్ర్య భానుడయిస్తాడు. అని ఆకుంత విశ్వాసంతోనే దినమొక ఏడుగా గడిపినారు. "నుఖ దిఖాలు మానా వమానాలు దేహానికేగాని ఆత్మకు లేవు" ఎన్నటికైనా చివుతవ్వదు కనుక భేళం కొరకే ప్రాణత్యాగం చేతాం. మేము కాకపోయినా మాభావ సంతతి వారైనా స్వేచ్ఛా వాయువులు పీల్చుటను మేం వరలోకంనుండైనా చూసి సంతోషిస్తే పడతామని ఆత్మానందం పొందినారు. వాస్తవిక వేదాంతమైనా మానావహరణకు పూనుకునే నిజాంపోలీసులు రజాకార్లబారినుండి రక్షించవలసిందని, ఈప్రభుత్వాన్ని నాశనంచేయమని వికల హృదయంతో రన్నియూ కారుస్తూ చేతులెత్తి సామూహిక ప్రార్థనలు జరిపినారు స్త్రీలు. వారి ప్రార్థనను మన్నించినాడు భగవంతుడు.

ఫలితంగా నిస్వార్థి, సర్వసంగ వర్తిత్యాగి అయిన స్వామి రామానందతీర్థ గారి కఠోరదీక్ష ఫలించింది. అరవై ఏండ్లక్రింద ఆంధ్ర విరాషహ శ్రీ మాడిపాటి హనుమంతరావుగారు వెలిగించిన 'నిజాంరాష్ట్ర ఆందోళ్యమ' ఓరుదివ్వె ఆరుబారుణ కాంతులతో ప్రజ్వరిల్లింది. వారు లేవదీసిన సర్వతోమభాభివృద్ధి నినదం సార్థకమైంది. అమరవీరుడు మొగిలయ్య అమరవీరుడు షొయిబ్ ఉల్లాఖాన్ వంటి వందలాది మృతవీరులఆత్మబలిదానం అంతిమ ఆర్తనాదమైంది. యశకలు ఓద్యార్థులు, కర్షకులు, కార్మికుల తపస్సు, త్యాగాలు ఫలించినవి జేళ్ళలోనగే యిరవై (20) వేల సత్యాగ్రహాల తపస్సు ఫలించింది. కాలరుదుర్గిడు కనువిప్పినాడు. కాలసర్పం బున

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కొట్టింది. నిజాం చేసిన పాపాలు వండినవి. గృహ దహనాలు, దోపిడిలు హత్యలు, మానవతుల మానభంగాలు, ఇవన్నీ ఒక్కసారి భగ్గుమని మండినవి. ఫలితంగా ప్రజల ముంచుకొచ్చింది. రెండు శతాబ్దాల క్రింద నిర్మించుకున్న ఆసఫీయా రాచరికపు మేడ కూలి నేలమట్టమైంది. మద్యయుగపు ప్యూడల్ వ్యవస్థ కుప్పకూలి నట్టు కూలిపోయింది.

నావాన్మక్రమణిక

అరస్తూజాః నికాం ప్రధాని	18	అంబరీషుః	221
అమృతరావు-భరతమూను మహారాజా	20	అస్థూతి అమృతమూనుకవి	222
ఆర్మస్ట్రాంగ్	20	అలీయావర్జంగ్	225
అప్పారావు	25	అంబు రామచంద్రరావు	228
ఆప్టబుల్గోలా-అయిదవ నికాం	28	అన్యుతాత్మి	230
అక్బర్-మోర్టీ	31	అలీశుమాం సర్.	255
అమీర్ ఖాన్	32	అస్కర్ హుసన్	255
అలావుద్దీన్ మోర్టీ	35, 36	అలియావర్జంగ్	257
అజంసిండ్	49	అబుల్ హుసన్ సయ్యద్లీ	268
అబ్దుల్ ముతీద్	59	అబ్దుల్లామిషా	268
అలీ ఇమాం	61	అబ్దుల్ ఖాదర్ వలీ ప్రొ.	270
అబ్దుల్ హమీద్ బవామూని	62	అక్బర్ ప్రాదరి	289
అఫెరనాథ చబోపాధ్యాయ డా॥	65, 70, 73, 78, 79, 869, 869	అనంతరావు	343
అనిలిసెంట్	74	అస్మితి నరసింహగుప్త	343
అయోధ్యనాథకుంజ్రా	71	ఆనంత గోవింద కులకర్ణి	346
అదిపూడి సోమనాథరావు	79	అబుల్ కలాం ఆజాద్	349
డా॥ అన్నారి	148, 83	అశిక్ సింహ తాహర్	376
అబ్దుల్ ఖయ్యాం	84	అన్యుతరావు శేఖరాంజీ	391
అస్గర్ బారిష్టర్	83, 84	అలివేలు మంగలాచారమ్మ	409
అబ్దురహమాన్ రయీస్	84	అలీసుల్తాన్	428
అమీర్ ఆహమద్	84	అపురంగజీలు	431
అబ్దుస్సబ్బహన్	84	ఆరావముచయ్యంగారు	153
ఆక్వార్ స్కామి	90	ఆళ్వారుస్కామి	163
అరిగె రామస్వామి	93	ఆనందకృష్ణ వాఘ్మతె	190
ఆత్మారాం	51	అనంతరావు మజర్జి	190
ఆలంపల్లి వెంకట రామారావు	105	ఆనందరావు	202
అక్బర్ ప్రాదరి సర్.	119	అదిపూడి సోమనాథరావు	366
అబ్దుల్ రషీద్	138	అనందప్రకాష్	376
అదివి బాపిరాజు	180	ఆలంఖండమీర్	402, 628
అబుల్ హసన్ సయ్యద్లీ	692, 188	అబిద్ హసన్ సప్రఫాని	423, 428
ఆజ్ఞారావు గణేశుఖి	208	ఆలెగ్జాండర్	432
		అలియావర్జంగ్	440

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అయ్యదేవర కాశేశ్వరరావు	485, 590	అనంత వెంకటరావు	631
అరుణ అసఫ్	485, 529, 530, 532, 600, 680	ఆజమలీఖాన్	632
అబ్దుల్ ఘని	478	ఆర్. శెట్టి	638
అహ్మత్ పట్వర్థన్	527, 600, 609	ఆవునూరు వేణుగోపాలరావు	639
	625	ఆమృతలాల్ శుక్ల	631
ఆశోక్ మెహతా	529, 533	ఆఫీసురాములు-సిరిసిల్లా	639
ఆమృతరావు దేశపాండ్య	554, 557	ఆచ్యుతరావు కె.	645
ఆతహర్ సయీద్	556	అవధానుల కిష్టయ్య	649
ఆదవాల సత్యనారాయణ	563	అల్లె వెంకయ్య	632
ఆదిరాజు తిరుమలరావు	563	అయిరెడ్డి	642
ఆగుట్ట లక్ష్మీనరసింహరెడ్డి	571, 652	అల్లూరి సీతారామరాజు	644
అందాదాస్ బక్షి	572	అనంతకిషన్ రెడ్డి	648
ఆచార్య కృపలాని	573	అనంతరెడ్డి	648
ఆముదాల నరసింహరెడ్డి	574	అనంతరామచంద్రగోరె	646
అవతారం	586	అంకిరెడ్డి	646
ఆచార్య రంగా	590	అహ్మత్ రెడ్డి	648
అనంతరాములు	593	అమరనాథ్ ఎస్.	648
ఆరె సత్యం	594	అనందం	652
ఆనిరెడ్డి రంగారెడ్డి	595	అప్పయ్య	652
అబ్దుల్ రహీం	597, 598	అక్కిరాజు వాసుదేవరావు	652
అల్లపు లింగారెడ్డి	606	ఆదిరాజు వీరభద్రరావు	654
అవ్వా సత్యనారాయణ	607	అవంతు వెంకటరావు	854
అక్బరలి డా॥	611	అనంతరెడ్డి	661
అఖ్తర్ హుసేన్	611, 626	అంతాల కృష్ణారెడ్డి	663
అహమద్ మీర్జా	612, 672	ఆవుల చుల్లయ్య	663
అక్బరిఖాన్ న్యాయపర	613	అప్పి వేంకట రాజయ్య పక్కిలు	664
అబ్దుల్ జాసిత్ ముల్లా	618, 619	ఆచార్య భన్నాని	664
ఆచార్య నరేంద్రచేప్	625	అబ్దుసుబహాన్	669

693 + విషయసూచిక వగైరా 84 + చిత్రాలు 78 = 6.0

ఆబిద్ హసన్ సప్రాని	669
అమీర్ అహమద్	669
అహల్యబాయి	673
అశయ్య	689
ఆర్. ఎం. షా	684
ఆజంజా	691
అహమద్ అల్ ఇబ్రూన్	691

బె

ఇఫైఖారుల్ మల్క్	80
ఇబ్రహీం-హోల్వీ	49
ఇస్మాయిల్ ఖాన్	56
ఇమాదుల్ మల్క్	69, 368
ఇస్మాయిల్	70
ఇందూర్కర్	570
ఇరివెంబి క్రిష్ణమూర్తి	556, 648
ఇసన్నపల్లి నారాయణ	628

ఈ

ఈశ్వరమ్మ (బోరాహురురాణి)	25
ఈదల్లి సోరాబ్జీ చినాయి	70
ఈశ్వరయ్య	531, 540
ఈశ్వరప్ప	571
ఈగపాపయ్య	658
ఈశ్వరయ్య (తండ్రి కాశయ్య)	671
ఈశ్వరయ్య (తండ్రి కిష్టయ్య)	671
ఈశ్వరయ్య (తండ్రి మల్లయ్య)	671
ఈశ్వరయ్య	674

ఉ

ఉస్మాన్ అలీఖాన్-మీర్	53, 61, 63
----------------------	------------

473, 489, 511, 590, 602	
ఉన్నవ వెంకట్రామయ్య	131, 138
ఉమ్మెత్తల కేశవరావు	153, 584, 661
ఉమ్మెత్తల గోపాలరావు రా॥	684
ఉమాపుసింగ్	316
ఉమారెడ్డి (హుజూరాబాద్)	384
ఉప్పల లక్ష్మయ్య	638
ఉరె సత్యనారాయణ	652
ఉషాపాఠగకర్	678

ఎ

ఎర్ ఫెన్స్టేట్-లాన్	
ఎల్లాచగడ కృష్ణమూర్తి	349, 563, 655, 663
ఎల్లాచగడ సీతాసుమారి	10, 405, 651
ఎస్. జి. రంగా	455
ఎస్. జి. గోరె	529, 531
ఎస్. ఎం. తోట్టి	533
ఎం. వి. నాయుడు	572
ఎం ఆర్ మసాని	625
ఏ కే గోపాలాద్	625
ఎంబోయిన అయ్యలయ్య	640
ఎల్లాలరామయ్య	642
ఎల్ల వెంకయ్య	645
ఎక్కాల్ హాషిం	682
ఎల్ నారాయణ	672
ఎస్ ఎం జయహర్య	674
ఎల్లయ్య	677
ఏతనాథ్ గోవిందు	51
ఏగురు చెన్నప్ప	588
ఏతటి తాడెడ్డి	642

హెదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

ఏలేటి మల్లారెడ్డి	642
ఏలూరి బసవతాబు	676
ఓంకార్ ప్రసాద్	425
ఓ పి రామస్వామి రెడ్డియార్	590
ఓబుల్ రెడ్డి	652

క్ర

క్రిక్ పాట్రిక్ జె. ఎ. రసిడెంటు	4
కె. యూ.	19
కొహతాస్	24
కృష్ణాజి దేశ్ ముఖ్	26
క్యాపెంస్	34
కుర్చానలి	36
కిషన్ రావు	51, 57
కిషన్ పర్వద్	53, 85
కమాల్ అలాతుల్	59
కృష్ణ అయ్యర్	70
కొండల్రావు (బాల్)	70
కాంతా ప్రసాద్	78
కొమర్రాజు వెంకట లక్ష్మణరావు	158, 79
కృష్ణస్వామి ముదిరాజు	80, 100, 234
కాశీనాథుని నాగేశ్వరరావు	163, 103
కేశవరావు కోరట్కర్	81, 84, 85, 153, 170
కూర్మారావు	
కొమ్మవరపు సుబ్బారావు	136, 138
కాకేచై. ఎ.	147
కేల్కర్ ఎస్ సి (నరసింహ చింతావణకేల్కర్)	147
కేశవపంతుల నరసింహశాస్త్రి	153
కాటం లక్ష్మీనారాయణ	161, 224,

421, 467, 559, 560, 563	
565	
కాళోటి నారాయణరావు	161, 576,
654, 650, 657	
కోమరిగిరి నారాయణరావు	166, 422,
654	
కొడిమెల భూమయ్య	175
కొండా వెంకట రంగారెడ్డి	81, 116,
263, 402, 544, 563, 641, 181	
268, 543, 668	
కాశీనాథరావు ముక్కాల్కర్	157
కిషన్ రావు పి.	204
కంతం సత్యనారాయణ నాయుడు	219
కిషన్ రావు	219
కేదార్	2 6
కొండా వెంకటప్పయ్య	235
కోదాటి నారాయణరావు	199, 247,
380, 361, 594, 595, 654.	
కాశీనాథరావు వై ద్య	644, 346,
436, 563	
కృష్ణశర్మ	268
కల్లముద్దీస్ అన్నారి	268
కర్పిలియస్ శ్రీమతి	268, 270
కమాల్ యార్జంగ్	288
కాశీనాథరావు తాజుర్కర్	368
కామీకర్	345
కల్లూరి నరసింహారావు ఖమ్మం	345
కులకర్ణి ఎం ఎల్	345
కొండా రెడ్డి	346
కనకప్రసాదగుప్త వంగల్లు	346
కృపలాని	349
కవలాదేవి ఛటోపాధ్యాయ	449, 455
కోత్తూరు సీతయ్యగుప్త	365

కోలాచల శ్రీనివాసరావు	368
కృష్ణదత్	372
కృష్ణదుబే	423, 466, 667
కస్తూరి కృష్ణమాచారి	423, 635
కొండ్ చినాసో	425
కోదండరామిరెడ్డి	527
కమలం వెంకట రెడ్డి	527, 590, 598
కిషన్ రెడ్డి	533, 580
కొండా లక్ష్మన్	539
కొమరయ్య	540
కె. యం. మున్నీ	481, 482, 544, 618
కాళోజి రామేశ్వరరావు	545
కత్కెరి హనుమంతరావు	564, 209, 212
కృష్ణారెడ్డి	569
కొండల్రావు	571
కాశీనాథ్	572
కిషన్ రావు పి.	577, 587, 688
కె. వి. కేశవులు	580, 643
కనకయ్య	584, 585
కిష్టయ్య	586
కుక్కల కిష్టప్ప	688
కిషన్ సింగ్	590, 593
కొల్లు రఘు-సత్యం	594
కేరిరెడ్డి కోదండరామిరెడ్డి	594
కేశవరెడ్డి	606, 610
కళా వెంకటరావు	607
కమలయార్జుంగ్	601
కోమిరిరెడ్డి విశ్వనాథం	624
కట్ల వెంకటస్వామి	626
కాజిపల్లి నారాయణ	636

కె. వి. రెడ్డి నిజామాబాదు	637
కర్రి నారాయణ	638
కర్రి వెంకట నారాయణ	638
కొండా కిష్టయ్య	638
కొండా నారాయణ	638
కొడిమెల భూమయ్య	639
కాచంగారి శంకర్	639
కూనా రోశయ్య	640
కాటూరి వెంకటయ్య	640
కాశం శివరాజంగుప్తు	641
కొండల్రావు బి.	641
కాంచం చంద్రయ్య	642
కుమ్మరి వెల్లయ్య	642
కొశగుట్టపల్లి లచ్చయ్య	642
కొండికొప్పల కిష్టయ్య	644
కొండికొప్పల లింగయ్య	644
కుమ్మరి రాజం	645
కొండికొప్పల వీరయ్య	645
కణికె అడివప్ప	646
కాడె నారాయణ	647
కిషన్ రావు	647
కిషన్ రావు (మత్తల)	647
కుక్క కిష్టప్ప అత్తపూరు	648
కిష్టయ్య (నాగరకర్నూలు)	648
కిష్టయ్య (ఉప్పేరు)	648
కంమల లక్ష్మణాచారి	648
కత్త కేశవులు (నాదేపల్లి)	648
కొడిబండ లక్ష్మారెడ్డి	648
కొండోజి	649
కల్యాణి రామచంద్రరావు	650
కొండపల్లి లక్ష్మీస్వసితహారావు	652
కొండపల్లి లక్ష్మీశర్వరావు	652

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

కిషన్ రావు శాస్త్రి	652
క్రిష్ణమాచారి ఎం. వి.	652
కేశవరావు జి.	658
కేశవరెడ్డి	660
కుకిరాల సీతారాంరావు	660
కందుకూరి జోగిరెడ్డి	660
కె. రామిరెడ్డి	660
కూరపాటి రాజయ్య	660
కాపర్తి కూమయ్య	660
కటంగూరు కేశవరెడ్డి	662
కొమరయ్య బి.	662
కొమరయ్య ఎం.	662
కొమరయ్య డి.	662
కొమరయ్య పి.	662
కొమరయ్య పి.	662
కొరెంగుల నారాయణ	662
కాంగ్రెసు సింగయ్య	664
కోడి మల్లయ్య	670
కృష్ణాచారి జోషి	671
కొట్టబోయిన కొమరయ్య	671
కోటయ్య	671
కృష్ణ	671
కమలగిరి	675
కిషన్ లాల్	672
కృష్ణస్వామినాయుడు	675
కోర్కూడ మాణిక్యశాస్త్రి	675
కృష్ణశర్మ	675
కొర్కె రామస్వామి	676
కంది శ్రీనివాసరావు	676
కాశీనాథ జోషి	677

ఖ

ఖమ్మేడ్డిస్	2
ఖల్సే ఖాన్	2
ఖామూష్ పా:	3
ఖమర్ అలి	87
ఖలీల్ ఉజ్జూమా-చౌదరి	62
ఖాజాహసన్ నిజామి	137
ఖాజి అబ్దుల్ గఫార్ 220, 611, 614	
ఖలీల్ ఉజ్జూమాన్	256
ఖషాల్ చంద్ లాలా	374
ఖష్ హల్ ఖాన్ ఖటక్	422
ఖాన్ జహూర్ ఆమానుతుల్లా	558
ఖాసిరజ్జీ 574, 598, 673, 680	
	682, 686
ఖండె రామయ్య గుప్త	588
ఖండెరావు (జడ్పర్ల)	648

గ

గోర్గాన్ ఎడ్యుర్డ్-మేజర్	18, 20
గూడ్ సింగ్	20
గులాం ఖాదర్	26
గోల్ డానా	32
గులాం యాసీన్ ఖాన్	35
గోవింద్ కాశిరాజ్	44
గులాం దస్తగీర్ ఖాన్	66
గంగాబిషన్	70
గిల్లర్	72
గోకుల్ ప్రసాద్	78
గిరానంద సరస్వతి	78
గజెత్ మల్	80
గోవింద్ పర్వాద్	85

గుండవరం హన్మంతరావు	90, 159
గొబ్బూరు గోపాలరావు	90
గొబ్బూరు రామచంద్రరావు	90
గుప్త - కే. సి.	90, 159
గోపాలరెడ్డి	107
గులాం యబ్బాసి	110
గంగుల సాయిరెడ్డి	121
గోవిందరావులాటి	141
గోవిందరావుపీఠిక	141
గులాం అహమ్మద్ కామరా	186
గురుగుంట రామాచారి	188
గుండరావు	191, 195
గోవిందరావు మోరె	191
గోవిందరావునానర్	191, 329, 334,
	268, 341, 417, 545
గోవిందరావు హైదర్	223, 464, 578
గణపతిరావు అఫ్జల్	217
గులాంఖాదర్	221
గెల్లా కేశవరావు ఖమ్మం	248
గణపతిలాల్	268
గణపతిరావుదేశపాండ్వా	268
గుండరావు అర్జెల్మర్	345
గోపాలరావు	345
గణపతిశర్మ	345, 671, 674
గోపాలదేవశాస్త్రి	346
గంగాధర్ కే. వి.	368, 568, 564,
	638
గజేశ్వరంగనాథభట్	576
గుజర్ మహల్ జవహర్	576
మనశ్యాందాసుగుప్త	377
గిరి. ఎస్. బి.	428
గోపాలస్వామి ఆయ్యంగారు	482
గోపర్ధనరెడ్డి పల్లెపాడు	527

గడియూరం రావ. కృష్ణశర్మ	527, 593
	590
గొట్టిసమ్మం కృష్ణమూర్తి	537, 593
గోపాల్	533, 593
గోవిందరావు పురోహిత	533, 569
గండయ్య (గంగారాం)	533, 539, 540
గాలయ్య	538
గుడాలి హనుమంతరావు	540
గోపాలరావు	569
గోపాల పి. రత్నకర్	570
గోపాలరావు	571
గోతమరావు	571, 640
మహాత్మా గాంధీ	573, 609
గోవిందరావు సింహాచల	580
గోపిణి గంగారెడ్డి	580, 643
గోపాలరావు	580
గంగారెడ్డి ఎం	581
గద్దయ్య	588
గురాచాలి	588
గోపాలరెడ్డి	588
గోపరాజు రామచంద్ర	580
గోపాలరెడ్డి	583
గోడుకొండ ముల్లి	593
గంగాధర్ కవలేకర్	610
గాజె శంకరయ్య	631
గంగారాం	632
గాండ్ల ఒక్కప్ప	634
గాండ్ల బుచ్చయ్య	635
గంగయ్య	636
గణపతి కాశీనాథశాస్త్రి	638
గంగారాం	638
గంగారెడ్డి బి.	638
గుండారెడ్డి బి.	639
గణపతి లక్ష్మీనారాయణరాజు	641

ప్రారాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

గణపతిరావు	641	చిత్రారయ్య	101
గణగట్లపల్లి లచ్చయ	642	చిలుకూరి వీరభద్రరావు డా॥	110
గుజ్జవీరయ్య	642	చాటూరి లక్ష్మీనరసమ్మ	
గోపన్న	644	చీడు గోపాలరెడ్డి	177
గుబ్బ బాలస్వామి	646	చితిరెమతం వీరభద్రశర్మ	215
గోండరు బాలయ్య	647	చెన్నారెడ్డి ఎ. డా॥	221
గుర్రంగడ్డ చంద్రయ్య	647	చందా కాంతయ్య	251
గోపాలరావు గుండమాల	650	చంద్రపాల్	372, 670.
గవ్వా అమ్మతరెడ్డి	652	చంద్రప్ప	420, 670
గుడిపాటి ఆంజనేయులు	652	చోళలింగయ్యయాదవ	429, 636
గొండిగుల నారాయణశాస్త్రి	652	చాడ్ సుల్తాన్	432
గణపతి శాస్త్రి	652	చతారె నవాబు	440
గోపాలరావు పి.	662	చెన్నారెడ్డి ఎం.	574
గాంధీ లక్ష్మయ్య	652	చక్రధరరావు సి. ఎచ్.	575
గణపతిశాస్త్రి టి.	652	చంద్రయ్యపదాల	584, 585
గంగు సత్యనారాయణ	655, 660	చాటయ్య	586
గంపల కృష్ణారెడ్డి	663	దంజయ్య తంగి	588
గోవరాజు సుంకయ్య	663	చంటయ్య డా॥	581
గొట్టిమక్కుల వెంకటయ్య	664	చత్రాన నవాబు	597, 599
గుర్రం విశ్వరూపు	667	చిత్రాల శ్రీరాములు	606
గణపతిరావు తండ్రి రేతోపంత్	671	చారుగుండ్ల ఆప్పయ్య	606
గోపాలరావు	674	చాకలి బాలయ్య	636
గోపాల్ పాండ్యరంగజోషి	674	చంద్రయ్య	636
		చంద్రకాంతయ్య	639
		చిక్కుళ్ళ నుల్లయ్య	642
		చొక్కారెడ్డి	642
		చప్పాల లక్ష్మీపతి	644
		చంద్రశేఖరయ్య	647
		చకిలం గంగారావు	652
		చిరుకుడ్ల తిరుపతయ్య	652
		చిదంబరరెడ్డి	652
		చిల్లె చెల్లెల లింగయ్య	653
		చంద్రయ్య	658

చ

చందూలాల్	17, 19		
చిల్ నాయక్	22		
చార్లెస్-బార్	32		
చీదాఖార్	33		
చాపూస్	39		
చాడ్ పీబి	42		
చంద్రయ్య	70		
చిత్రంజన్ దాస్	87		
		చంద్రయ్య	658

చల్లా పోలిరెడ్డి	660	అయ్యారాందాస్ తోలకరాం	326
చల్లా నాగిరెడ్డి	660	అనార్థనరావు దేశాయి	328
చండ్రురావు	660	అయ్యవంతురావు దేశాయి	346
చోడవరం విశ్వనాథం	660	బోషి ఇ. వి	346
చక్రపాణి	660	జవహర్లాల్ నెహ్రూ	349, 486,
చిందం కనకయ్యశాస్త్రి	662		607, 651
చలపతిరావు	665	జమ్నాలాల్ బిబాబ్	356
చరణ్ సింగ్	670	జహీర్ అహమద్	361, 663
చిత్రాణి కొండపల్లి	670	జాఫర్ షంగ్	368
చోటమయ్య	673	జ్ఞానచంద్ర	376
చెన్నయ్య	647	జగన్నాథ మహంత్	377
		జగన్నాథదాస్ మహంత్	377
		జక్కలక్కర్	379
జందుబా	22	జయప్రకాశ్ నారాయణ	400, 449,
జారిరా	22		530, 534, 535, 567, 600, 607,
జనహరసింగ్	29		625, 680
జోషి యశ్వంతరావు దిగంబర	109	జయసూర్య ఎన్. ఎం.	223, 402
	138, 140, 141	జ్ఞానకుమారి పాడా	420, 674, 673
జహంగీర్ ఖాన్	118	జయచంద్ జైన్	423, 672
జగన్మోహన్ లాల్ రాయ్	118	జోసెఫ్	541
జమలాపురం కేశవరావు	116	జగదీష్	546
	118, 223, 344, 414, 578, 631	జె. వి. నరసింగరావు	545
జానపాటి సత్యనారాయణ	121, 160	జగన్నాథరావు సి.	572
జమదగ్ని మాస్టర్	140	జనార్థనరావు చెన్నూరు	580
జనపాటి సత్యనారాయణ	160	జగన్నాథరాజు బి.	582
జనార్ధనస్వామి, ధావత్ హతీం	171	జంగారెడ్డి	588
జనార్ధనరావు దేశాయి	204, 268, 328	జంగయ్య	589
జోషి ఆర్. టి.	221	జగన్మోహనరెడ్డి	594
జి. కృష్ణ	221	జిన్నా	597, 598
జగన్నాథరావు చందర్క	230, 559	జైన్ యార్జంగ్	600
రూస్సెల్ క్విటాయి	29, 72	జగన్నాథభావేరావు విజాపూర్	610
జనార్ధనదేశాయి	268	జగ జీవన్ (గజరాల్)	610
	248	జరాలుద్దీన్	611

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

జవ్వాద్ రజ్వీ	611, 626
జీవానందం	625
జి. నర్సయ్య	631
జానకిరామశర్మ	631
జయరాంరెడ్డి	632, 635
జగవతిరావు	636
జగన్నాథ రి లక్ష్మారెడ్డి	638
జోగినెవల్లి రాధాబాయి	639
జగన్ మోహన్ సింగ్ (వేములవాడ)	639
జగన్నాథరెడ్డి	639
జానకిరామరావు	641
జంపారెడ్డి	644
జమ్మకుంట కొమరయ్య	644
జనార్థనరెడ్డి	647
జమునాజి (గద్వాల)	647
జంగారెడ్డి (నాగరకర్నూలు)	649
జనార్థనరెడ్డి (కల్వకుర్తి)	647
జోలయ్య (గద్వాల)	647
జంగం లింగయ్య (వనపర్తి)	648
జంగం మల్లయ్య (రాజాపురం)	649
జగన్నాథరావు	657
జనార్థన్	663
జయనూర్యనాయుడు తండ్రి (కృష్ణస్వామి)	675
జెంస్ బార్బర్-సర్	684
జె. ఎన్. చౌదరి	688, 689
(మేజర్ జనరల్ మిలిటరీ గవర్నర్)	

ట

టిప్పుసుల్తాను

21, 30

ఔకుమాల రంగారావు	105, 106, 108
టంగుటూరు ప్రకాశం	607
టంగుసాల నరసింహారావు	658

డ

డెవిడ్సన్-కర్నూల్	34
దబ్బుసింగ్	34
డేవిడ్సన్-రెసిడెంటు	46, 54
డేనియల్-మేజర్	56
డి. రామలింగం	221
డి. డి. ఇటాలియా	268
డి. పి. మిశ్రా	468
డప్పు రాజయ్య	634
డి. ఆర్. దాస్	670
డి. ఎన్. థాట్-మేజర్ జనరల్	669

త

తాంత్కాతోపె	29, 41, 42, 43
తల్లెటెజ్ ఖాన్	34, 35, 43, 342
తాత్యాముద్గల్	50
తుకారాం-సంత్	51
తుల్జారాం	51
తారానాథ్ పండిత్	81
తిరుమలరావు అందుగుల	90
తూము వరదరాజు	112
తిరుమలరావు మాడపాటి	112
తాందుక్ వాడికర్	141
తుల్జాపూర్కర్	193
తాళ్కూరి రామానుజస్వామి	221
త్రియంబక్ బాపునాయక్	345

తిరువతిరెడ్డి	556	దత్తవంశ చరిత్రామృతం	151
తోటయ్య	598	దివాకర రత్న	170
తేరాల సూర్యనారాయణశర్మ	599	దక్కన్ హ్యాండ్ ఏజెన్సీ	216
తన్నీరు రామచంద్రయ్య	658	దేశాయి పి. ఎస్.	219, 345, 560
తిరుపతిరావు సి.	641	దత్తాత్రేయ అశ్రయ	221, 560
తమ్మెల సారాయణ	642	దుర్గిశెట్టి వెంకటయ్య	250
తరిగిళ్ళ గణపతి	644	దొంగ సుహృద్ బాపి	268, 269
తులసి వెంకటేశ్వర్లు	645	దిగంబర	346
తాడూరు వరలక్ష్మమ్మ	651	దేవేంద్రనాథ శాస్త్రి	376
తనుకు సూరిలింగయ్య	652	దత్తాత్రేయ ప్రసాద	377
తెల్ల లింగయ్య	652	దిగంబర రావు వశీలు	377
తాటిపల్లి రాములు	658	దేగిరి లక్ష్మయ్య	379
తుమ్మలపల్లి లక్ష్మీ నరసింహారావు	653	దిగంబరరావు	379, 679
తునుకూరు మల్లయ్య	670	దేవరాంబాబు చిప్పవారి	391
తుంగభద్ర	673	దేవులపల్లి వెంకటేశ్వరరావు	47, 627
తయ్యబ్బంజీ	673	దివాకర ఆర్. ఎస్. ఎస్.	417
తాజ్‌దీన్	676	దుర్గ వహాబ్	482
		దివాకర్ తోట్లెరె	671
		దేవనాథు	540
		దాశరథి కృష్ణమూలార్యులు	554, 656
		దామోదరావు పరీసంగరం	580
		దివాకర్ గుండేరావు రిటైరర్	581, 584
		దామోదరం	586
		దుర్గిరాలబాలరామ కృష్ణయ్య	587
		దాసరిపల్లి బుచ్చిరెడ్డి	588
		దేశాయి సర్కింగ్ రావు	590, 593
		దానాజి	595
		దుర్గిశెట్టి పిళ్ళనారం	634
		దుర్గయ్య	636
		దేశబంధు గుప్త	677
		దేమకుంట వెంకటయ్య	640
దామన్ అండ్ గారెట్	14		
దక్కర్ భాషా	670		
దార్ పేరీ	26		
దిలీప్ సింగ్-రాజా	49		
దాజిఖద్దవాల	51		
దాజిసా హెబ్	57		
దస్తూర్ జిజ్ఞాసా జిహూసింగ్	66		
దయాదంద నరస్వతి	78		
దత్తవంశ కాక	109		
డిగంబర్ రావుబిందు	141, 193,		
202, 345, 484, 578, 671			
దుసంగె రామచంద్ర	141		

హైదరాబాద్ స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

దామోదరరెడ్డి. బి	642	నాదిర్	8
దేశసాంధ్య	643	నిజాల్ మఖాన్	4, 5, 16
దుచ్చెసాంధ్య	645	సూరుల్ ఉమా	17
దానయ్యగుప్త	647	నవసాజి	21
దానరి మైసయ్య	647	నానరుద్దౌలా	23
దేవరసెట్టి అప్పారావు	652	నరసింగరావు	25, 43
దేశాయిరెడ్డి	652	నానాసాహెబు	29, 37, 39, 41, 43
దత్తదేశ్వరసిద్ధాంతి	654	నానావడ్నాపీస్	49
దొంతుడు చినమల్లయ్య	663	నర్సింగ్	57
దూడపాలమాధవరెడ్డి	663	నరేంద్రబహదూర్	66
దామోదరపాంగ్రికర్	670	నఖీఖాన్	70
దానయ్య	670	నిత్యానందబ్రహ్మచారి	78
దర్బారాసింగ్	670	నరేంద్రజీ-వండిత	379, 422, 632
దేవర మల్లేశ	670		15, 371, 530
ధర్మాజి ప్రతాపరావు	21	నందగిరి వెంకటరావు	90, 187
ధనరాజ్ గీర్టి రాజా	103	నాయని వెంకట రంగారావు-	
ధోండేకేశవకర్	104	మునగాల	125, 103
ధవళ శ్రీనివాసరావు	117	నారాయణగజాజి వెలంకర్	103, 103
ధారేశ్వర్ ఆచార్య	369	నడింపల్లి సుందరమ్మ	121, 165
ధురేంద్రకాశ్రీ	374	నారాయణరావు ఎం. వకీలు	138
దిల్లార్	428	ఎన్. కె. రావు	393, 650
ధరివల్లి నర్సింలు	636	నిజామ్ జంగ్-నర్.	165
ధృవ సింగ్	64	నర్సారెడ్డి ఎ. బి.	170
ధర్మపురి	644	నారాయణరెడ్డి వి.	170
దుద్ది పెరుమయ్య	661	నర్సింగరావు పి.	175
దేవీలాల్	670	నందగిరి ఇందిరాదేవి	187
ధర్మప్రకాష్	670	నరసింహాచార్యులు వడ్డేపల్లి	315
ధర్మసింగ్ ధోండిరాం	670	నటరాజన్ ఎల్.డి	218
ధరణి ధరనంపి	670	నండూరు కృష్ణమాచార్యులు	221
			316
			221

న

నిజాముల్లుల్-

1

నాగరాజారావు

సరసింహారావు పి. వి.	230	సర్వయ్య	592
సరసింగరావు కె. వి.	230, 571	సారాము పి. వి.	593
579, 580, 639, 640, 642, 643		సరసింహం	594
నంది శ్రీమతి	268	సామూద్రిపాఠ్	625
నారిమన్ కె. ఎఫ్.	314	సరసింహారెడ్డి ఆర్.	636
నాగులపల్లి కోదండరామారావు		సారాయణ	636
323, 345, 544, 463		నాగోజి	636
నారాయణలాల్ పీఠి	527	నారాయణరెడ్డి డి.	638
సరసింహారెడ్డి	345	నారాయణరెడ్డి పి.	638
సరస్వయ్య డి. (కరీంనగరం)	345	నారాయణరెడ్డి ఆర్య-పండిత	638
సరహరిరావు భూంకర్	345	నారాయణ లింగాయ్య	638
సాఫ్ ఎం. ఆర్.	345	నాగనాథ్ తమ్మెవార	638
నిత్యానందసరస్వతి	366, 368	సరసింహారావు పి.	638
నారాయణస్వామి మహాత్మా	374	సరసింహశాస్త్రి	638
నెపోలియన్ బోనాపార్ట్	432	నారాయణరావు శివాలక్	645
నిజలింగప్ప	455	సరహరిభట్	645
నాగప్ప డి. వకీలు (గద్వాల)		నాగప్ప ఆత్య	647
527, 588		నాగన్న	647
నారాయణ ఎల్.	533	సరసింహమూర్తి బి	647
నారాయణబాబు వవార్	537, 539,	సరసింహయ్య	647
540, 541		సరసింహయ్య గొల్లపల్లి	647
నారాయణస్వామి	538	సర్పింలు-రామపూరు	647
సూరుల్లా అహమద్ (కేప్టన్)	541	సర్పింగరావు (కొడంగల్)	647
నారాయణ బి.	574	నారాయణ ఎచ్.	647
నారాయణరావు జి.	575	సరోజ సర్పింగరావు (నారాయణపేట)	647
సరసింహారెడ్డి (వరకాల)	582, 584,		
	587	సర్పిరెడ్డి (అలంపురం)	647
సర్పింగరావు పి.	585	నారాయణ అవరచింత	647
సరహరి	586, 587	నారాయణగౌడ్	647
సరసింహారెడ్డి కె.	587	నారాయణ దోతరె	647
సంద్యాల రామిరెడ్డి	590	నారాయణరావు ఎచ్.	647
		నారాయరెడ్డి (కల్వకుర్తి)	647
		నడిబండ లక్ష్మారెడ్డి	648

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

నడింపల్లి లక్ష్మయ్య	648	ఫజులుర్రహిమాన్	165
నర్సయ్య జి.	657	పులిజాల రాంగారావు	174, 651
నరసింహారావు	660	పసుమాముల నరసింహా శర్మ	
నియోగుల బుచ్చయ్య	661	(పి.ఎన్.శర్మ)	215
నల్లపు విచ్చయ్య	663	ప్రేంకుమార్	217
నర్సయ్య	663	వట్టాభిరామయ్య ఖమ్మం	248
నర్సయ్య సి.	663	వన్నాలాల్ పిత్తి	678, 329, 563, 541
నర్సయ్య ఎం.	663	వెల్పురాజురంగారావు ఖమ్మం	345
నారాయణ బి.	663	వత్కి. వి ఎన్.	345
నర్సిరెడ్డి సి.	668	పురోహిత్ సి. ఎం. ఆల్వండి	345
నఫీస్ అయిషా బేగం	673	పురుషోత్తమ సింగ్	346
నాయినిదేవయ్య	670	పాలిరత్నచంద్రమణి	376
నరహరిగౌడ్-పి.	675	ప్రియరత్నం	376
నాగప్ప	676	పూర్ణచంద్ర	377
		ప్రజాకాచారి జె. కె.	391, 464, 478
			209
నైజర్	28,	పోల్కొంపల్లి వేంకటరామరావు	393
పామర్ అండ్ కంపెనీ	26	వద్మజనాయుడు	165, 313, 420
పెద్దర్ వెప్లనెంట్	40, 44	వట్టర్థన్ వెఫ్లినెంటు	421
పూరణ్ మల్	51	పాండురంగ యాదవ	429
ఫతేనవాజుజంగ్	69	వెధీక్ లారెన్స్ లార్డ్	439
వీల్స్. ఆర్. వి	85	పాగాపుల్లారెడ్డి	537, 579, 590, 591
పాండురంగజోషి	145, 99, 268, 328		595, 616, 693
	329	పురుషోత్తమదాస్ త్రికందాస్	532
పాపన్న	103	ఫజల్ రసూల్ ఖాన్	318, 538
పద్మారావు	103	ఫెర్నాండిస్	540
పండిజిరామస్వామినాయుడు	107, 108	వల్లెర్ల హనుమంతారావు	564, 588, 647
పాలవర్తి నత్యనారాయణ	108	పార్థివర్	572
పులిజాల హనుమంతరావు	117	హుస్సేనుఖర్మీ-శ్రీమతి	573
పింగిలి వెంకటరామారెడ్డి	120, 448	ప్రభాకర్ ఎన్.	586, 587
పున్వాడ వెంకటప్పయ్య	122	వెండె శ్రీనివాసరావు	587
పింగిలి బిరుదులరావు	124, 576, 655	వతంగె వంధరినాథ్	588
వట్టాభి సీతారామయ్య	160		

సామాన్య క్రమబద్ధ

పొన్నూరు నారాయణస్వామి	606
ప్రభావతిదేవి	607
పట్టర్థన్ రాఘసాహెబ్	609
ఫరీద్ మిర్జా	612, 613, 618, 619, 620, 621, 672
ఫాయ్ హుసేన్	619
పి. సి. జోషి	625
పుచ్చలపల్లి సుందరయ్య	625
వరకురామసింగు	631
పోచయ్య	636
పోతరాజు లింగయ్య ధర్మవరం	636
వజ్రేలు రాయయ్య రాజుపేట	638
వడగల హన్మంతు	638
ఏడకల్ శ్రీనివాసరెడ్డి	638
పెదరాజయ్య	640
ప్రభాకరరావు పి.	642
పీచు బిక్కయ్య	642
పెగంబుదూరి ఆనంతయ్య	642
పుల్లయ్యగారి ఎల్లయ్య	642
పండరి పొల్లూరు	648
పోచయ్య	648
పట్టాభి సీతారామయ్య గద్వాల	648
పావయ్య పార్సా	648
వరమవేది	648
పారెపల్లి ఎలమంద	653
వరదా రంగారావు	654
వదిరె ఆరుద్ర	657
ప్రవాళం ఆంధ్రకేశరి	660
పొట్లపల్లి రామారావు	664
ప్రేరాజ్ యాదవ	669
వతాని మల్లయ్య (దయానంద స్వామి)	670

పతేహ్ డిల్లహాన్	671
పులి రామస్వామి	676
	6)
బాబరు	4
బాజిరావు వేష్య	21
బుల్లర్ డి. ఎచ్.	33
బనలింగప్ప	39
బాబాసాహెబ్	56, 57, 41
బాలాసాహెబ్	41
బాలకృష్ణ	49
బాపురావు	57
బేజన్టి ఆదిగ	70
బిద్రుల్ హసన్	85
బనవరాజు వల్లూరి	90
బాలయ్య ఎ	90
బుగ్గల రామకృష్ణారావు	288, 53, 1
	563, 541, 574, 618, 166, 159, 160
	329, 118, 87, 94, 105, 106, 144
	420, 418, 450, 461, 467, 543, 448, 651
బిజ్జం నర్సింలు	98, 102, 109, 676
బుల్ ముకుంద్	103
బిమరు వెంకట శేషయ్య	117
బుగ్గల రంగనాథరావు	117
బాగయ్య డి. కె	121
బాగాల్ నారాయణరావు	141
బిందు మార్గవరావు వర్మ	141
బిశ్వేశ్వరనాథ్	144
బాబాసాహెబ్ వరాంజుపే	144
బోచప్పర్ ఎల్. బి.	144
బిదరుల్ హసన్	165, 669

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

బిర్డిచండ్ చౌధరి	670
బలవంతరెడ్డి-షంసాబాదు	669
బద్దం ఎల్లారెడ్డి	177, 318
	345,
	402, 627
బచ్చు రాజేశ్వరగుప్త	183, 631, 632
బాబూరావు	221
బొమ్మకంటి నత్యనారాయణరావు	221, 579, 610
బి. ఎన్. శర్మ	221
బుద్దం ఎల్లారెడ్డి	232, 627, 644
బస్సీలాల్ రాజా	233
బహదుర్ యార్జంగ్	293, 301
	302, 324
బ్రిజ్ నారాయణ తపక్తి	314
బమరొడ్డిన్ తయ్యబ్జి	318
బ్రిజ్లాల్ బియాని	328
బంకట్లాల్	329
బస్వంతరావు కొప్పల్	345
బాలరాజు ఎన్ కె.	345
బాజి కిషన్రావు	240, 369, 466
బస్సీలాల్ వ్యాస్	369
బుద్ధదేవ్	376
బ్రహ్మనందస్వామి	376
బుద్ధదేవ్ మీర్పురి	376
బల్లంతురాయ్ మెహతా	416
బబ్బర్ఖాయ్	609
బాఖర్ ఆలిమిర్జా	612, 618, 620
బాబర్ మిర్జా	621
బేగం మంజూర్ జంగ్	621
బనవరాజ్	627
బనవ మాణయ్య	632, 634

బాలాగౌడ్	633
బిదురు రాజయ్య	634
బజారు రాములు	634
భూమయ్య	634
భూమిరెడ్డి	635
బక్కయ్య	636
బాలనర్సయ్య	636
బాలయ్య	636
బైండ్ల లక్ష్మయ్య	636
బీమారి బాలయ్య మాందాపురం	636
	636
బీమయ్య, పేరూరు	636
భూమయ్య ఎరబోయన	936
బీమారి కిష్టయ్య	636
బాలలింగం కత్రి	633
బాగారెడ్డి పి.	638
బాలయ్య ఎన్.	638
బుచ్చి శ్రీరాములు	638
బ్రహ్మయ్య	638
బొంబాయి సరసింహారెడ్డి	638
బద్దం నారాయణ	642
బుర్రయ్య	642
బాల్ రెడ్డి ఎన్.	669
భగత్ సింగ్	1, 536
భవాని పార్థ్యాయ	26
భీంరావు కొప్పల్ దేశాయి	40
భీంరావు హమ్మర్ల-దేశాయి	40, 41
బాజీఖాన్	49
భవానిరాజా	52
భీంరావు	55
భుజంగరావు	55
భాస్కరభట్ల కృష్ణారావు	90
భాగ్యరెడ్డి మదర	80, 171, 268

95,97,98,99,100		బుచ్చయ్య డి.	585
బాగి సుబ్రహ్మణ్యం		బక్కారెడ్డి 585	
భూపాలరావు కె.వి.	117	బాగత్ రాంరావు	587
బోనగి శంభయ్య	123	బాబ్బిండ్ శ్రీనివాసరావు	587
బోనగి లక్ష్మయ్య	123	బెల్లం నాగన్న	588
భగవతరావు గల్లవె	191	బలరామయ్య	588
భీమి	231	బంగ్ (కత్తెక్కర్)	590
భంకారు రాగమాడరావు	250	బాబు ఎస్. కే.	593
భాగ్యరెడ్డి	263	బొమ్మకంటి నత్త రామయ్య	606
భూరామయ్య దేవయ్య	314	బోలారాజ్ చట్రా	609
భీమశె	345	భూసుయ్య మారెవల్లి	636
బామి వకమాండ్	377	బోయినెవల్లి వెంకటరామారావు	
భూరామయ్య దేవయ్య	423,430		652,640,641
బుచ్చ వెంకటేశ్వరకృష్ణ	443,444	భూమిరెడ్డి	642
బిడవ్. ఆర్.వి.	531, 534	బస్సెలూర్	670
బరవరాజు	531	భీరెడ్డి లచ్చయ్య	642
బద్దాపూర్	533,569	బాపురావు. నిర్మల	644
బాలయ్య	538	బలిరాం నాయక్ మంథోలు	644
బాబురావు	538	బాలాబాపు ముథోలు	645
బరవరాజు	538	బాలకృష్ణ	646
బాలయ్య	541	బాలకృష్ణయ్య	646
బ్రహ్మయ్య	554	బాలకృష్ణారెడ్డి	646
భీమేశ్వరావు దేవయ్య	559	బాలకృష్ణయ్య	646
బాబురావు వర్మ	572,573	బంధాంగోల్	646
భంకారు చంద్రమాణిక్యకరావు		బంధాంగోల్	647
	574,663	బాలరెడ్డి	647
బాబురావు లక్ష్మణ్ణిపేట	580	భీరాజ్	647
బాబురావు అనీషాబాదు	580	భీరెడ్డి	647
భుజంగరావు	580	బుచ్చిరెడ్డి	647
బాబురావు ఆర్	584	బలిశెట్ట నాగప్ప	647
బాబురావు జి	584	బాలకృష్ణయ్య	652
బాబి ఆర్. (కాగజ్ నగర్)	584	బెల్లంకొండ లింగయ్య	652
భూవల్లి రాజరెడ్డి	584		

హెదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

హోయిసపల్లి తెలకట రామనరసింహ

రావు 652

బీగోల కాసిం

661

బి. ఎస్. గుప్త

661

భండారు ప్రసాదరావు

663

భండారు చాగపూషణరావు

663

బుచ్చయ్య

663

భూమయ్య

663

భద్రయ్య

663

చాలయ్య

663

జెల్లె వీరయ్య

664

జాల్పండ్ శ్రీనివాసరావు

666

జాఖరలి మిర్జా

672

బండారు రామస్వామి

676

105, 106, 107 288, 537, 651

268, 283, 285, 293, 486,

664, 646, 654,

మందుముల రామచంద్రరావు 128,

187, 105 106, 238, 392, 398

442, 646

మిర్జా లక్ష్మీనరసయ్య 105, 107

ముస్తాఫా సాంబయ్య 108

మారేమండ రామారావు 110

మల్లంపల్లి సోమశేఖరశర్మ 110

మాదిరాజు రామకోటేశ్వరరావు 112,

113, 114

మహమ్మదలి 87

మోతీలాల్ నెహ్రూ 87

మంత్రిప్రగడ వెంకటేశ్వరరావు 158

162, 121, 368

మహేంద్రకర్ అంజాబి 128, 182

మాతేటి పాపయ్య 138

మూంబీ దా|| 137

మాధవరావు ఆదె 543

మోజెల్ల రామచంద్రరావు 159

మాఘా కె టి 190

మల్ఖాం మొహిబద్దీన్ 162, 611

మల్లేశ్వరరావు 171

మాదపాటి మాచిక్కమ్మ 176, 639

మేడిశెట్టి వెంకయ్యగుప్త 183

మామిడి నారాయణరెడ్డి 183

మానిక్చంద్ పహాడె 202

ముస్తఫా ఖాదిరి 216

మంగు శేషగిరిరావు 219

మజహరుల్ హసన్ గిలాని 227

ముసుందరాస్ మాలి 238

మిర్యాల రామలింగయ్య 240

మ

మహమ్మద్ మొహసిముల్సుల్క్ 69

మెహదీ హసన్ 69

ముల్లా అబ్దుల్ ఖయ్యాం 70, 71, 73

మొహిద్ మసేన్ 70

ముత్తాల రామన్న 70

మొరశీమనోహర్ - రాజా 70

మహమ్మద్ అక్బరలి 67

మకుంద్ లాల్ 78

మహమ్మద మహమ్మదలి 83

మహమ్మదాని 83, 349

మస్లేకర్ 85

మహమ్మద్ జహూర్ అహమద్ 85

మాదపాటి హనుమంతరావు 122, 125

94, 99, 104, 105, 107, 108,

112, 238, 639, 158, 159, 144,

145, 176, 268, 543, 654

మల్లేశ్వరరావు 101

మ మూరి బలరామయ్య 101

మందుముల నర్సింగరావు 159, 216

మీరాబెన్	245
మహమ్మదలి తిన్నా	267
మహమ్మద్ అహసన్	268
మారెటు, జి	268
మీర్జా ఇస్మాయిల్ సర్	272, 273
మోహనరెడ్డి (భువనగిరి)	345
మురళీధరరావు తె.వి (కరీంనగరం)	345
ముకుందారెడ్డి తె	346
మలహర్ వాసుదేవ్ గోత్రికర్	346
మురహరిరావు	346
మోతీలాల్	346
మాస్టర్ తారాసింగ్	349
మౌంట్ బాటన్ లార్డ్-వైస్రాయి	364, 482, 499, 602
ముజఫర్ జంగ్	368
మంగళదేవళాశ్రీ	369
మహరామ్ కృష్ణ	374
మసాని ఆర్ సి	376
మహంత్ రాం	376
మోతీలాల్ మంత్రి	391
ముప్పారం నారాయణరెడ్డి	398
మాదిరాజు రామకోదేవరరావు	400, 549
మేల్కొనె బా తి.ఎస్.	417, 464
	466, 578, 669
మాణిక్యపు	420
ముసాలిని	425
మేఘ్వాన్	433
మహదేవసింగు బి.ఎస్.	449, 530,
	534, 627
మాడపాటి రామచంద్రరావు	89, 464
	569, 578, 587, 607, 665, 679
మహమ్మదాబీదు రాజా	478
మాటూర్ నరసింహారావు	533, 571

మురళీధర్ కావడె	533
మహమ్మదు ముర్తుజాఖాన్	538
మోతీలాల్ మంత్రి	
మామిడి నరసింహారెడ్డి	568
మొయిన్ నవాజుజంగ్	563, 694
మల్లిఖార్జునప్ప	564
మురళీధరకాన్డే	569, 571
మాడవరావు	571
మనోరంజనదత్తు	573
మనోహరరావు ఎస్.	580
మహాసేకర్	580
మనోహరరావు (చరకాల) ఎస్.	582
	587
మోహనరావు ఎం (జమ్మిగుంట)	583
మోహనరెడ్డి తి	586
మురళీధరరావు	586
మురళీధర కావె	586, 587
మేడిపల్లి మల్లయ్య	587
మురళీధరరెడ్డి	598
మొకాస్ నవాజ్ జంగ్	598
మీనన్ ఎ పి	598
మాదిరాజు దేవరాజు	607, 672
మీర్ అహమదలీఖాన్	611
మంజూర్ జంగ్	612, 620
మహమ్మద్ హుసేన్ తాఫతి	612
ముల్లా అబ్దుల్ హసీబ్	612, 613, 630
	672
ముల్ఖాద్ జంగ్	619
ముల్ఖాం మొహియుద్దీన్	626, 628
మహంకాళి నారాయణ	631, 622
మల్కాల దేవిప్రసాద్	631
మంగలి ఆగమయ్య	631

ప్రేదరాజుడు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

మేరె శంకరయ్య	631	మొగిలయ్య (వరంగలు)	655
మ్యాకల అడివప్ప	632	మోహన్ సింగ్	657
మండర లక్ష్మయ్య	633	మాధవరావు	657
మాణిక్యరావు	634	ముత్యాల వీరయ్య	657
మంగలి లక్ష్మయ్య	634	మనోహరరావు ఎస్	660
మారుతి	634	ముత్తయ్య	660
ముత్తాయకోట లక్ష్మయ్య	636	మూర్తి జి ఎస్	660
పల్లయ్య	636	ముప్పజి రత్నారెడ్డి	660
మల్కాజి నారాయణరావు	636	మంగలి వెంకటమల్లు	665
పండిలి పోచాగోడ్	636	మానుకోట నరసయ్య	661
మల్లగోడ్ (కుమ యప్పలి)	636	మర్రి రాజయ్య	661
ముత్తయ్య	636	మాచెర్ల లింగయ్య	663
మడూరు నారాయణ	636	మొగిలి లక్ష్మీనారాయణ	663
మడూరు శివయ్య	636	మాధవరెడ్డి ఎం	663
మోడూరి రామచంద్ర	638	మధుసూధనరావు	663
మంగలపల్లి కిష్టయ్య	638	మల్లారెడ్డి	663
మదు గుండయ్య	639	మల్లయ్య	663
మ్యాకల కొండయ్య	640	ముత్తయ్య	663
మరశిధరరావు సిరిసిల్ల	641	మధుకర్	667
మనోహరరావు ఎస్	641	మలంపి సుధారావు	667
మహావాది గణవతి	641	మల్లయ్యగుప్త	670
మహదప్ప	644	మంగలి మల్లెశ	670
మచ్చు లింగన్న	644	మల్లేశ్వరరావు	670
మల్లారెడ్డి	644	మాణయ్య	670
మల్లయ్య బి	644	మంగల్ సింగ్	670
ముత్యాల	647	మంగిశ్వరరావు	670
మట్ట నరసప్ప ఆర్య	647	మాణిక్యరావు సి	670
మలమల్ల జయరామయ్య	647	మాణిక్యం	670
మంగలి కిష్టయ్య	647	మఖ్సూర్ ఆహమద్ యాకూబ్	671
మల్లప్ప ఆర్య	648	మంజూర్ జంగ్	672
మద్ది లింగయ్య	652	మామిడి నరసింహారెడ్డి	674
ముక్క అప్పయ్య	652	మల్లయ్య పి	675

మేడిశెట్టి వెంకయ్యగుప్త	675
మేడిబోయిన లలయ్య	675
మహమ్మద్ హుసేన్	676
మార్కండేయరావు	676
మహారాజ్ సింగ్ బి. టి. సి	
సదర్స్ చిమూండ్	689

య

యూసుఫ్ ఆల్-ఖాన్	48
యూమా అరవయ్య	128
యై గ్యూ శిరావేవి	397
యాదవరెడ్డి	575
యాదగిరి	581, 584
యూసుఫ్ ఆల్-ఖాన్ (సెలార్ జంగ్)	54
యాదవరెడ్డి	657
యాదగిరి	663
యామీన్ జబేరి	586

ర

రాష్ట్రబహరి బోస్	2,427
రీడింగ్-లాడ్-వై సాయి	5
రఘుబిభోంస్-రాజపేష్వా	22
రావు రంభా-రాజ-నింబాల్కర్	17-47
రేమాండ్	18
రణజీత్ సింహ-మహారాజ	19-29
రావుసాహెబ్	41,637
రజియా సుల్తానా	42,423
రుద్రమదేవి-రాణి	92
రాంజి గోండ్	93
రంగారావుసాగ	45,46,47
రాయెరాయన్-రాజ	54

రావుసాహెబ్ పేష్వా	51
రక్కారెడ్డి	51
రాంరత్నసింగ్-గోసాయి	51
రాంరావు-జంగ్ లహదర్	53,54
రామచంద్రవీణ్	70
రామానుజ మునిస్వామి	70
రుద్ర-బారిష్టర్	75
రంగారావు ఎస్	109
రంగారావుగుడి	109
రామవేంద్రరావు డిబో	109
రామవేంద్రరావు ఎస్.	109
రాయబాబ్ ముంద	80
రామవేంద్రరావుశర్మ	151,84,86
రాయశ్రీకిషన్ బారిష్టర్	103
రఘుమొద్దన్-మొహమ్మద్-వరింగల్	112
రామనాచారి	117
రామచంద్రరావు బి. పి. ఎస్ (ఇల్లిండు)	118
రామచంద్రనాయక్ బారిష్టర్	153
రంగదాసు	161
రమణారావు	161
రావి నారాయణరెడ్డి	170,187, 341, 567,627,651
రామమహేంద్రరెడ్డి	170
రంగారావు ఎస్	170
రామచంద్రారెడ్డి బి	170
రామకృష్ణారెడ్డి బి.	170
రాంజి	322
రాంబంద్రనాయక్ (ఆర్ ఎస్ నాయక్)	246
రాజలింగం ఎం ఎస్	422,244
రిప్పన్ లార్డ్	255

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

రామోబాల్కుండ్	258	రాజగోపాలచారి సి	483
రామచారి	260	రఘునాథరెడ్డి వనపర్తి	527
రుస్తుంబి శ్రీమతి	268, 270	రామవేంద్రరావు	531
రహమతులి	294	రామవరెడ్డి	539
రాంప్రసాద్ త్రిపాఠి	308	రవీంద్రవర్మ	532, 573, 575
రాంకిషన్ భూత్	327, 329, 341, 398	రామకృష్ణప్రసాద్	569
రామచారి జి	328, 420 436, 554, 558	రామవరెడ్డి	569
రాంచంద్రరావు నందాపూర్	345	రుషిరాజ్	572
రామచంద్రగౌడ్	345	రామకృష్ణబిజయ్	573
రామిరెడ్డి కరీంనగరం	346	రతన్ సింగ్ రాజధా	731
రాజిరెడ్డి	346	రామచంద్రన్	573
రఘ్నరెడ్డి	346	రామకృష్ణుడు	574
రంగారెడ్డి భుజనగిరి	346	రాజారెడ్డి	575
రాంసింగ్	346	రామరాజు, పి	575, 576, 577, 580
రవీంద్రనాథ టాగోరు	349		582, 584, 643
రానాడె	353	రాజన్న డి	577, 586
రాజరత్నమచారి	368	రామిరెడ్డి	589
రుద్రదేవపండిత	368, 643	రమణయ్య	580
రామయ్యజోషి	369	రాజారాం	580
రామచంద్రదేహల్వీ	369	రామారావు పి	580
రామచంద్రజ్ఞాని	376	రుద్రదేవ్ (మాణిక్యశాస్త్రి)	580
రామడేవ్ ఆచార్య	377	రాజేశ్వరరావు	580
రంగమ్మ ఓబులరెడ్డి	399	రంగయ్య	581
రామస్వామి టి	420	రామారావు బి	582
రామస్వామి టి (శ్రీమతి)	420	రాజారెడ్డి (భూంపల్లి)	582
రంగనాయకులు పి	422, 655, 664	రమణయ్య కె వి (మచిర్యాల)	584
రానమసూఫ్	433	రామారావు డా॥	586
రషబ్రూక్ విల్సన్	439	రాజలింగం	586
రామస్వామి అయ్యర్ సర్ సి పి	440	రఘురాం	586
రామమూర్తి నాయుడు	450, 530, 536	రామన్న ఆర్	586
	431, 574, 667, 668 541, 563, 565	రామన్న పి	587
రాంపూర్ నవాబు	478	రాజరతన్ సింగ్	588, 599

రంగుతిష్కస్ప	589	రాజేశ్వర రావు	641
రతనసింగు	599	రామచంద్రం	643
రామశర్మ	593	రాండ్ల మూడుపల్లి	642
రత్నం పి వి	593	రామచంద్ర రావు ప్రెసాది	643
రాజయ్య	593	రాజరెడ్డి	645
రామనహాయం	594, 595	రాజయ్య	645
రామకృష్ణారెడ్డి	594, 595	రామచంద్ర	646
రాంతు రాజేశ్వరరావు	595	రావుసామెన్టిషియో	646
రామవరావు	595	రాంతిగోను	646
రామకృష్ణారెడ్డి	595	రేణుకుంట రాంరెడ్డి	651
రాజ్ కుంవర్ కాగ్రా	608, 673	రామకృష్ణారెడ్డి	652
రామచంద్ర దండేకర్	610	రామకృష్ణ రావు	652
రాజబహదూర్ గౌడ్	626	రామకృష్ణారెడ్డి బి	652
రామస్వామి	632	రాజయ్యకాశ్రీ	652
రేణు సంగప్ప	633	రంగా వీరియ్యశ్రీష్టి	652
రాధాకిషన్ రావు	633	రామ నాథం బి	652
రంగారెడ్డి	634	రామస్వామి (పరంగలు)	656
రాజిరెడ్డి	634	రాజలింగమూర్తి	657
రాజారాం	636	రామచంద్రరావు బి	658
రామయ్య	636	రామానుజం	660
రాజిరెడ్డి (మత్తాయిపల్లి)	636	రంగు రోశయ్య	661
రామాగౌడ్ (మత్తూంపూర్)	636	రామచంద్ర బడవే	667
రామచంద్రరావు (పేరూరు)	636	రాగి పల్లయ్య	670
రాధాకృష్ణ	638	రామచంద్రగౌడ్	679
రుక్మా రెడ్డి	638	రామచంద్ర	676
రమేశ్ చంద్ర	638	రామస్వామి (తుర్కపల్లి)	676
రెడ్డిగారి రాంరెడ్డి	638	రామస్వామి బి	676
రెడ్డిగారి రాజిరెడ్డి	638	రాజగోపాలాచారి సి	
రెడ్డిగారి బాలరెడ్డి	638	గవర్నర్ జనరల్	684
రంగారెడ్డి బి	638	రుద్ర మేజర్ జనరల్	689
రఘునాథరావు కాచె	639, 640		
రామేశ్వరరావు	639		
రావికంటి రాజమౌళి	641		

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

అ		లక్ష్మీనరస్య	582,584
		లోకూపహల్వాన్	584
లోధియన్. నల్. రెసిడెంట్	14	లక్ష్మణరెడ్డి	584
లింగప్ప	25	లక్ష్మీనరస్య	585
లక్ష్మణసింగ్	39	లక్ష్మారెడ్డి	584
లక్ష్మోరి-కేప్టన్	51	లోహియా	625
లాలాసింగ్	51	లక్ష్మన్కుమార్	631
లాయక్ అలి	62,563,598	లక్ష్మయ్య	636
లాయక్ అలి రెండో సాలార్ జంగ్	70	లక్ష్మారెడ్డి మాందాపురం	636
లక్ష్మదాసు	70	లక్ష్మయ్య మడూరు	636
లాల్ జి. మేఘ జి.	80	లక్ష్మగౌడ్	638
లక్ష్మీనారాయణ	85	లంబాడి నాగ్య	640
లాభిశెట్టి లింగన్న గుప్త	120	లక్ష్మీనారాయణరాజు మెట్టపల్లి	641
లక్ష్మారెడ్డి జె.	178	లక్ష్మణరావు కరడ	644
లక్ష్మీకాంతరావు	183	లక్ష్మణరావు జాధవ్	644
లతీప్ సయాద్ డా॥	246,268,611	లల్లూవచేల్ సూరే	644
లక్ష్మయ్య ఆర్	268	లచాచెరెడ్డి	644
లక్ష్మణరావు గాను	268,328,307	లింగారెడ్డి	644
లాలా పహల్వాన్	316	లక్ష్మణసింగు కొడంకలు	648
లక్ష్మీకాంతరావు	321	లక్ష్మారెడ్డి వనవర్తి	648
లక్ష్మణరావు వకీలు	345	లక్ష్మారెడ్డి ఖద్దర్	648
లాలామూసీరా	367	లక్ష్మీనారాయణశర్మ పాల్వూరు	648
లాల్ మురారిలాల్, న్యాయమూర్తి	376	లక్ష్మారెడ్డి అలంపురం	648
ల్యాక్-రెవరెండు	411	లింగయ్య మక్తల్	648
లాయక్ అలిమీర్	447	లింగయ్యగౌడ్	653
లిలామణి నాయుడు	514	లింగయ్యశాస్త్రి	653
లక్ష్మీనారావు కల్చర్కర్	538	లింగయ్య	653
లక్ష్మన్ టి.	581	లక్ష్మీ పహల్వాన్ (ఖాసింషరీఫ్)	656
లక్ష్మణరావు సూర్య	581	శ్రీలక్ష్మయ్య	663
లక్ష్మణ్	581	లక్ష్మయ్య సి.	663
లక్ష్మారెడ్డి	581	లక్ష్మయ్య వి.	663
		లక్ష్మయ్య పి.	663

లక్ష్మణదేవు	663
లక్ష్మీనారాయణ మొగలి	663
లక్ష్మీనర్సయ్య ఎం.	663
లింగియ్య వి	663
లింగయ్య ఎ	663
లింగయ్య పి.	663
లింగయ్య కె.	663
లద్దివల్లి ఆజయ్య	669
లక్ష్మీకాంతరావు షంసాబాద్	675

చ

విరాయక్ దామోదర్ సావర్కర్	1,348,350
విలియంస్-కేప్లన్	7
విలియం పామర్	18, 19
వీరప్ప కొప్పర్	21
వహాబిఉద్యమం	23
వహీద్ఖాన్	32
వెంకటపానినాయక్, రాజా	36, 37, 38, 39
వింథాం కేప్లన్	37
వామన్ రావు పితల్	51
విక్టోరియా రాణి	54
వాసుదేవబలవంత్ పడ్కె	55, 57
వెంకటరామారెడ్డి-రాజబహదుర్	220
వేణుగోపాల్ విశ్వే	70
వామన్నాయక్ ధర్మవీర	121, 81, 84, 85, 87, 99, 101, 102, 137, 328, 144, 145, 236, 315,
వహీద్ ఇబ్రాహీం	84
వెల్దురి మాణిక్యరావు	117, 118 90
	159, 160

వెంకటరావు బి. ఎన్.	28
వీరభద్రరావు ఆదిరాజు	108
వేపా రామేశం	110
వానమామలై లక్ష్మణాచార్యులు	113
వెంకట రామనరసింహారావు	
షబ్దు వీన్	116, 124
వేంకటరెడ్డి రావుబహదురు	124
వినాయకరావు విద్యాబంకార్	140
	365, 375, 332, 310
వెంకటరెడ్డి	170
వేణుగోపాలరావు ఆవుసూరు	175
వల్లూరు బసవరాజు	187, 645
వడ్డిరాజు సీతారావచంద్రరావు	215
వామరరావు పి.	221
వెంకటస్వామి పి. ఆర్.	238
వనంతరావు దేశముఖ్	345
వెంకటరావు	345
వెంకటరెడ్డి	346
వెంకయ్య	348
వెంకయ్య ఎం. షంసాబాద్	348
వినాయక్ అప్పాజి వ్రయాగ్	345
వంజరి లక్ష్మణ	348
వార్లక్ మాంక్ట్	364, 482, 598
	599, 600, 439, 440
వెంకటస్వామి ఎస్.	365
వాసుదేవ ముదల్యార్	369
వేదవ్రతులు	376
విజయకుమార్	377
వందేమాతరం రామచంద్రరావు	380, 421 646
వీరభద్రరావు	386
వెదిరె గోపాలరెడ్డి	398
పితలరావు	538, 541

హీదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

విశ్వనాథ్	538,539	వెంకటరాజయ్య	686
వట్టికోడు ఆర్కాడ్ స్వామి	554,669	వెంటస్వామి కె.	664
వెంకటరమణయ్య	554	వెంకటయ్యగుప్త డి. (తె.ధర్మ)	664
వెంకటరంగారెడ్డి	571	వెంకటేశ్వరరావు	664
విజయరంగం	572	వెంకయ్య జి.	664
వినోబాబావె	573	వెంకయ్య	664
వెంకట నరసింహారెడ్డి	577	వెంకయ్య పి.	664
విశ్వనాథసూరి	580	వెంకయ్య ఎన్.	664
వామనరావు పి.	581	వీరగోపాలరావు	664
వాసుదేవరావు	581	వీరాస్వామి	664
వామనరావు దేశపాంథ్య	584	వీరయ్య బి.	664
వెంకటస్వామి బి.	584,585	వీరయ్య కె.	664
వెంకయ్య హుజూరాబాదు	584,585	వాసుదేవమొదల్యారు	666
వెంకటప్పయ్య	585	వడ్డ మల్లయ్య	670
వెంకటేశ్వరరావు	286	వెల్దురి విమలాదేవి	673
వాసుదేవరెడ్డి	287	విమలామేల్కొండే	673
వెంకటరావు పట్నూరి	590	వనమాలి డి.	673
వైద్య ఆర్. ఎన్.	593	వెంకటస్వామి (షంసాబాద్)	674
వెంకటరెడ్డి	595	వడిగ రామస్వామి	676
వేమారెడ్డి వాసిరెడ్డి	606	వనంతరావు	676
విజ్ఞానద్రాక్షా	608	వనంతరావు హుందేకర్	676
వెంకయ్య కె	631	వెంకటేశ్వరరావు జె.	677
వీరకుమార్	631	వెంకయ్య	677
వెంకట రాజేశ్వరతోషి	632,635	విఠల నర్సయ్య వెల్దురి	684
వెంకట స్వామి ఎస్.	632	వెంకటేశ్వరరావు ఆర్.	686
వడ్డ లక్ష్మయ్య	633	వీరయ్య	686

వెంకటాద్రి పాడిచెనవల్లి	636	శ్రీ	
విశ్వనాథం ది.	638	శ్రీ	
విశ్వలక్ష్మి వక్త్రము	638	శ్రీ	99
వెంకటస్వామి	638	శంకర్	51
వంశీ నర్సయ్య	639	శ్రీ	99
వెంకట రాజన్న అవధాని	640	శంకరాచార్యులు ముప్పాటి	99
వంశీ వెంకయ్య	640	శ్రీ	108
వైకుంఠరెడ్డి	641	శ్రీ	110
వెంకటేశ్వరరావు	641	శ్రీ	112
వెంకట శివనారాయణ వక్త్రము	645	శివవెంకట రామలింగ	113
వామనరావు	645	శంకర సాయన్న వర్మ	125
తండ్రికొడుకులు	645	శ్రీ	127
వెంకటరెడ్డి	647	శ్రీ	238
వెంకటరామరెడ్డి	647	శ్రీ	238
వాణిరాంశర్మ బాదేవల్లి	647	శంకరరావు	338
వేములవల్లి రామరావు	652	శ్రీ	345
వెంకటరామయ్య శాస్త్రి	652	శంకరరావు	345
వడ్లకొండ నరసింహారావు	654	శ్రీ	345
వడ్లరాజు సీతారామచంద్రరావు	655	శ్రీ	345
వెంకటేశ్వరరావు	657	శంకరరావు	345
వెంకటరాజు	658	శ్రీ	345
వెంకటరామనర్సయ్య	660	శ్యాంరావు	345
వెంకటరామ నర్సయ్య	664	శంకరరావు	348
వెంకటరామ నరసింహారావు	664	శ్యాంరావు	368
వెంకటరెడ్డి కె.	664	శంకరరెడ్డి	370, 377
		శారదాచంద్రకర్	374
		శూర వీరసింహ	376
		శ్యాంసింహగుప్త	377

ప్రారాధన స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

శ్రీనివాసరావు హంట్లూరు		శంకరయ్య	657
శ్రీనివాసరెడ్డి	398, 466	శాంతి మల్లయ్య	658
శివప్రసాద్	425	శ్రీశైలం	660
శంకరరావుదేవ్	455	శంకరరావు డా॥	664
శ్రీరాములు ఆముద్యాల	533, 534, 56, 627	శ్రీశైలం	660
శివరామశాస్త్రి	533, 569	శ్రీనివాసరావు	664
శ్యాం ఆప్సింగికర్	533, 554, 569	శివరాజు	665
శంకరరావు	539	శేషాచారి	665
శ్రీరాములు	554	శ్యాంరావు	666
శేషాద్రి	572	శ్రీధర్	672
శ్రీరాములు జి ముఁదెన	580, 581, 586	శ్యామల	673
	587, 641	శ్రీశైలం	676
శంకరయ్య పి	682	శ్రీరాంశర్మ	676
శ్యాంసుందరసింగు తాకూరు	584	శ్రీరాములునాయుడు	576
శంకరయ్యగు ప్ర మహదేవపురం		శివదత్తసింగు-బిగేడియర్	689
	586, 587		
శేషాద్రి (గద్వాల)	592		
శంకరయ్య	631	షేఖ్ మదార్	47
శివనూరు వెంకటరాం	633	షాజహాన్	3
శ్రీకాంతం రామచంద్రయ్య	638	షర్మోడ్డిన్	20
శ్రీనివాసరెడ్డి చౌటుపల్లి	638	షంసుల్ డ్రామా	30
శంభులింగం	638	షర్మల్ హక్	71
శాంతాబాయి శుక్ల - సిరిసిల్లా	639	షాకతలి	37
శంకరయ్య పి	641	షోషన్ ఉల్లాఖాన్	217, 574, 611, 618
శ్రీనివాసరావు సోదరులు	647	షేక్ అబ్దుల్లా	478
శ్రీనివాసచారి - మ క్తల	649	షర్మోడ్డిన్	633
శేషగిరిరావు	652		

స

సెర్పార్ పల్లపాయిపదేల్	651, 652
సుదాషచంద్రబోసు	2, 338, 424
సోదల్టాబాస్	3
సికిందర్ జా	17, 18, 23
సింధియా	18
శ్రీపతిరాం	19
సిద్ధహం-ధాషన్	20
స్టివార్డ్ కర్నల్	22
సయ్యద్ మహమ్మద్ త్రెల్వీ	23
సయ్యద్ అహమ్మద్	24
సె లార్జంగు	25, 27, 30, 32, 33 34, 35
సంజీవన్	26
సంకేశ్వర్	37
స్టివార్డ్-రెప్లినెంటు	38
సియాజి నాయక్	45
సోనాజిపంతు	45, 47
సరోజినీనాయుడు	87, 85, 144, 243 245, 669
సాలార్జంగు-సర్	65
సయ్యద్ అఖిర్	70
సజన్లార్-హజీ	70
శ్రీధర దామోదర సాత్వవలెకర్	78
సదానందమహరాజ్	81
సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజి	328, 666
సత్యమూర్తి	90, 144
సీతారాంరావు ఇల్లిందల	90
సింగిశెట్టి బాబయ్య	90

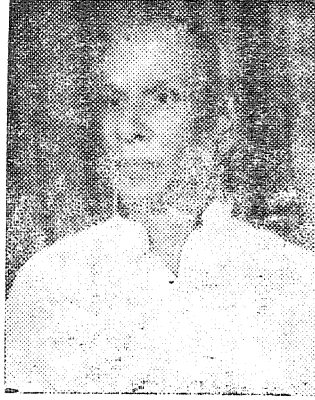
సురవరం ప్రతాపరెడ్డి	92, 93, 138, 159, 331, 646, 648
సురభాదేవి దాసరాజ్	104
సోమల వెంకటరెడ్డి రాబా	112
సుబ్బావధాని	118
సియ్యారు హసన్ అలీరావు	125
సర్వోత్తమరావు	130
శ్రీనివాస ఆయ్యంగార్	149
శ్రీనివాసరావు శర్మ చారిట్టెరు	165
సిరాజుల్ హసన్ తిర్మిజి	611, 668
సదాశివరెడ్డి	170
సీతామూర్తి వెల్మలపగడ	174
స్వామి రామనందరెడ్డి	192, 633, 631 414, 591, 832, 448, 471, 532, 560
సేనాపతి బాపటి	198
శ్రీధరనాయక్	200
శ్రీనివాసరావు హవల్దారు	209
శ్రీనివాసరావు క	215
సిద్ధసహస్ర శ్రీష్టశర్మ (ఎస్ కె శర్మ)	
సూర్యదేవర రాజ్యలక్ష్మి	221
సయ్యద్ హుసేన్	225
సుదర్శన్	250
సత్యనారాయణ ఎం	250
సయ్యద్ యూసఫ్ అలీ ఎచ్ సి ఎస్	257
సిద్ధిఖ దీన్దార్	298
సంగం లక్ష్మిబాయి	318, 572
శ్రీనివాసరావు బోరీకర్	341
సీతారాంశర్మ	345

హైదరాబాదు స్వాతంత్ర్యోద్యమ చరిత్ర

సిడ్నికాటన్	384, 983	సింగి రెడ్డి రాజిరెడ్డి	642
సిద్ధభూషణ జ్ఞానేంద్ర	375	సాంబయ్య	642
సత్యాగ్రహి అజిత్ సింహ	376	సంగయ్య	645
సుందరం జి రెవరెండు	411	సాయల రాజం	645
స్టాఫోర్డు క్రిష్న్-సర్	412, 440	సత్తయ్య	645
సురేశ్ చంద్ర డా॥	425, 428	సూర్యనారాయణ	645
సహగల్	458	సురభి శేషశర్మ	646
స్వామి యు బి	4 9	సూర్య బాలయ్య	647
సర్ సయ్యద్ అహమ్మద్ ఖాన్	458	సిద్దిలింగప్ప	648
సర్ సుల్తాన్ అహమ్మద్	478	సముద్రాల వెంకటరామనరసయ్య	658
సత్యనారాయణ (సైకిలుదుకాణం)	540	సన్నాపు పెదవల్లయ్య	658
సుధాకర్	570	సత్యనారాయణ ఎస్	664
సుఖారాం	572	సిద్ధయ్య	664
సత్యనారాయణమూర్తి	586	సోమయ్య	664
సాదిక్ ఆలి (అ. భా.కా.సం.కార్యదర్శి)	587	సత్యనారాయణ	668
సిద్దిలింగప్ప	588	సురేశ్ చంద్ర డా॥	671
సురభి శేషశర్మ	588	సాంబమూర్తి	672
సత్యారెడ్డి డి కె	589	నంగం లక్ష్మీభాయి	672
సుల్తాన్ అహమ్మద్	599, 600	సత్యవతి	673
సయద్ ఆలంఖుంద్ మీరి	611	సుశీల	673
సి. రామమూర్తి (మద్రాస్)	625	సుమిత్రాదేవి	673
సర్వదేవభట్ట రామనాథం	627	సక్కుబాయి	673
సంగయ్య	631	సత్తయ్య	676
సదాశివశర్మ - చై సులవారి	632	నయ్యద్ ఇబ్రాహీం	676
సోమలింగం	635	నయ్యద్ ఇబ్రాహీం (అదిలాబాదు)	676
సున్నం సత్తయ్య	636	నర్ సాఫర్ కార్జిన్	684
సుదర్శనంపంతులు	538		
సింగిరెడ్డి భూపతిరెడ్డి	689, 642		

హ		హస్తిద్వీప	268,269
ప్రదర్శన ప్రసూను		హరెకృష్ణ దేవతాల	328
హోల్కర్	18	హస్మంతరావు	345
హర్యా	22	హిరాలాల్ క దేవ	391
హస్మంతనాయక్	25	హిట్లర్	424
హేవర్త్, బాప్ట్	26	హడా (దురాణం)	540
హగ్ మేజర్	37	హరిశ్చంద్ర హడా	574
హజినర్దన్	53	హుబ్బర్టిరావు	579
హిరాసాహెబ్	56	హుసేన్ మహమ్మద్ జహల్వాద్	611
హ్యూం. ఎ. ఓ.	69	హుసేన్ అబ్దుల్ మునీం	62,620
హనుమంతరావు మాడపాటి	84,85		672
87,84,89, 04,105,707,108,112		హస్మంతరెడ్డి-చౌటప్ప	637
హృదయనాథకుంజ	133,206	హస్మంతరెడ్డి జె.	638
హయగ్రీవాచారి	160,221,576,579,	హనుమంతరావు వై.	641
641,654,655,250,864,465		హిరాలాల్ మోర్యా	656
595,664		హిరాలాల్	657
హనుమంతరెడ్డి సి.	170	హనుమంతరావు	657
హనుమంతరావు	221	హుగోపేందరావు	674
హుమాయూన్ మిర్జా శ్రీమతి	268	హైదర్ హుసేన్	676

గ్రంథకర్త

వెల్దురి మాణిక్యరావు

జననం 1913 లో మెదక్ జిల్లా, వెల్దురి గ్రామం.

'గోలకొండ' పత్రిక సహాయ సంపాదకులు.

"మధ్యపాన నిరోధక పత్రిక" తెలుగు-ఉర్దూ సంపాదకులు 1935, 1945

ఆంధ్రయువజనసంఘ కార్యదర్శి 1938

"అణా గ్రంథమాల" సంపాదకులు 1939

నిజాంరాష్ట్ర ఆంధ్రమహాసభ కార్యదర్శి 1940

వీరు రచించిన "రైతు" పుస్తకం నికా ఫర్మానావారా నిషేధించబడ్డది

"మాణిక్యనీల" కవితా సంకలనం, మాడపాటివారి జీవితం, "నిరంతరకృషి,

'రాశ్యాంగ సంస్కరణలు,' స్టూర్ జమరాపురం కేశవరావు జ్ఞాపకాలు,

సంఘటనలు, మొదలైన గ్రంథాలు రచించినారు. కవులూ-పాత్రికేయులు-

ఇంగ్లీషు, ఉర్దూ, హిందీ, తెలుగు, మరాఠీ, కన్నడ భాషలతో పరిచయం-

వ్యాసంగం సాహిత్యకృషి

